
Savremenik
Društvo hrvatskih književnika

SAVREMENIK

MJESEČNIK DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

GODINA III.

UREDIO DR. BRANIMIR VIZNER-LIVADIĆ.

1908.

TISAK DIONIČKE TISKARE U ZAGREBU 1908.

SADRŽAJ

POUKA

NOVELE

DRAME

PJESME

ZNATNIJI ČLANCI U „LISTKU"

SAVREMENIK

BR. 1 SIJEČANJ 1908 GOD. III

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

NATKO NODILO: SLOBODA VOLJE U KNJIŽEVNIKA

Našlo se nekoliko njih, te ili oštro osudiše, ili neizravno prigovoriše pravcu „Savremenika“, gdje ovaj, u prvome broju minule godine 1907. programatično reče, da je piscima saradnicima data u pisanju „potpuna sloboda bez spona vjerskih, patriotskih, didaktičnih i svih drugih, koje svojim posebnim formulacijama i zakonima unose u umjetnost njoj protivne i škodljive elemente“.

Uza svu grozu, koja strese neke ljute cenzore, i nemilinu, koja uozbilji neke prigovaratelje, mi ostajemo pri načelu pune tvoračke slobode u književnika. Sada, na osvitak nove nam godine, iznosimo i razloge za to.

Prije svega jedna opaska. Pisac ovih redaka nije književni kritičar. O kritici tankoj i pretankoj nije nikad promišljavao i nestaje mu u toj struci teoretične vještine. Mudro graditi rede i razrede, praviti kategorije, ne zna nikako. Tek uzimao na čitanje gdjekoju dramu, pjesmu, roman, što bi na oveći glas izišli, pa za književne smjerove znade toliko, kako bi mogao, onako na oblo, da izmegju njih razluči. Nek mu se s toga oprosti, ako se nagje, da svaka pojedina riječ nije odmjerena, niti udesna svaka misao. Nego opet, uza svu nedostatnu spremu nakan je, evo, braniti razložitu slobodu, kako na drugom polju, tako i u pisanju.

Opravdati književnu slobodu bez spona vjerskih posao je najlakši i samome nevježi. U knjigu, uzornu koncepcijom i oblikom, izvjesna vjera, kakvu je vole neki, ulazi ga posve malo. Dobar dio tako zvanog klasicizma upire se, ili izvornim svojim pokretom, ili dajbudi pozajmljenim izražajima, na poganske nazore. Poganičko vjerovanje nizašto nam ne smeta, da se mi vazda divimo Iliadi, Odiseji, Eneidi, i da estetičnim užitkom gledamo krasno kolo sviju krilatih muza, zaigrano na poljanama Helade i Lacija. Ovo isto vrijedi i za moderno nekoje djelo. Mišljenje po starinskim pobudama nas ne buni u čitanju, na pr., Foscolovih „Sepolcri“, talijanske to pjesme, što spada u biserje svjetske književnosti. Niti frazerija, uzeta iz bogovskog Olimpa, nam priječi uhom hvatati i razbirati omamnu melodiju stihova u drugog pjesmotvorca Italije, u Monti-a. A buddhistično naziranje svijeta i vijeka ne polomi krila geniju Leconte de Lisle-a, koji se broji u najveće lirike francuskog naroda, kakogod i Lukrecijevo pjevanje „de natura rerum“, uprkos prihvaćenome materialističnom nauku Epikura, a i nekoj težini arhaičnih riječi, smatra se još danas, na mnogoj mu stranici, remek-djelom rimske poezije, a donekle i pretečom, kažu, najnovijeg kemičnog shvatanja o biću atomâ i materije. Pa i na drugom stajalištu jest čisto genialno djelo i Dantova „Commedia“, osobito

kad se promisli, da taj bogodani rad iskrsnu iz pomrke srednjega vijeka. Radu ne smanjuje cijenu srednjevjekovna strašna uobrazilja pjesnikova, kojom riše, prema tadanjoj skolastičnoj nauci, vječite muke paklenih osugjenika. Mi preko toga prelazimo, što na vratima njegova pakla piše, da ga sazda i Duh Sveti, „il Primo Amore". Božja iskonska ljubav i vječne muke! Daklem, sama po sebi religija različitoga kroja ne može da umanji vrijednost književnome plodu uma ljudskoga. Sja krasota, pa makar pod kojom navlakom.

Nego, spada li lijepoj knjizi vrijednost, ako ne ima spona „patriotskih", jal didaktičnih? Ovdje treba, da se malo ustavimo i da se razumijemo. Treba nam hladnog razbiranja.

Mnogi izobraženi ljudi sadašnjega vijeka, ljudi srca milostiva, svratiše napokon svoju pažnju na nište i ponižene u svijetu; pogledaše na tvrde žuljeve radenika, u gradu i u polju, ma sve jedno gdje oni bili, ili u domovini, ili izvan nje. Sociološka knjiga važi taman isto, koliko i patriotska. Ne treba baš biti socialist, a da se shvati zamašaj socialnih pitanja u ljudskoj ukupnoj zajednici. Nismo li svi širom svijeta, dostojanstvom jednake duše, megju sobom zbliženi, pa da i jesmo svuda razasuti na površini zemlje? Otržito i bez straha ispovijedamo: nama je svetija čovječja suza, ljudski bol, od svetoga otadžbeništva. Naročito ne marimo za onaj „patriotizam", što se češće sa klasjem nedospjelim ukazuje štur pri konačnoj žetvi. Huku i buku, patriotičnu paradu, malo cijenimo. Dosagjuje nam didaktično nametanje, propovijed, u ime mlake, neživotvorne ljubavi za domovinom.

Vi se, dakle, odričete ljubavi i svakog zanosa za otadžbinom? Vi ste protunarodni? podvaliće kogod. Ne. Nije tako. Mi patriotizma ne rušimo. Usuprot, mi duboko poštujemo istinske mučenike za jedinstvo i nezavisnost svog naroda, na primjer one u Italiji, tu nedavno, prvom polovinom prošloga vijeka. Slaboj Italiji odnikud pomoći, ni od svjetovnih, ni od crkovnih gospodara; patrioti u tuzi, a ipak budni i samopregorni. Strijeljani su, pri punoj ličnoj nesebičnosti, ili godinama čamiše, u verige okovani, po burbonskim kletim kaznionama, pod vrućima „Piombi" u Veneciji, jal na ledenoj memli sjevernih tamnica u Spielbergu. Uporegjenjem, naravski, malo uvažavamo deklamatore neradišne, kojima je zabava „verba facere", te im riječ zaostaje na rubu djela. Mrze nas riječi muške, a djela ženska; neugodan nam je gusti dim, što se izvija iz slabog ognja zapaljene mokre slame „patriotske".

Da kažemo otvoreno, i gdjekoji patriotični povici jeke ne izazivaju iz duša naših. Oci nam ratnici bijahu doista junaci, ali pretjerivati ne pomaže. U nas, u mnogoj knjizi, mi „antemurale christianitatis", kao da sami pobrasmo svu slavu u bojevima protiv turske najezde; Hrvat i Srbin slavan kao iko, pametan opet kao iko. Pa i dosugjeno je nama, kao kremenitim Slavenima, da našom krepošću zapadni svijet osvježimo, koji nâ iščekuje neku slavensku civilizaciju, valjda uz autokratske i ortodoksne visoke poglede. Slavenofili ne misle, da su svuda ljudi od prilike isti, pak da su sublizu iste i ljudske institucije, što valjaju. Takav romantizam dopunja se u nas još ratnim poklikom: „Bog i Hrvati!", što je imitacija od imitacije. Godine 1777 starac Voltaire hotio, u Francuskoj, da Franklinova unuka posveti ovim krštenjem: „Dieu et liberté", koje Mazzini obrnu na: „Dio e popolo", a mi prekrojismo u: „Bog i Hrvati", kano da Bog nije svačiji pomoćnik, nego, valjda, madžarski ili naš. Po zdravom sudu, nesmislena

je i svaka besjeda o „političkom narodu“, što no takogjer, kao imitatori, uzesmo od Nijemaca i Madžara. Istina, Madžari nas prinudiše, da je u našu obranu sad upotrebimo. Ali ta rečenica, po samom svom sastavu neprimjerena i nelogična, plod je puke rabulistike. Ona, po iskrivljenoj nauci, skriva silu protiv drugoga; skriva je u ovo doba odasvud zahtijevane iste pravde za svako pleme i za svako lice. Demokratski je danas zahtjev, nek bude jednaka sloboda, pa ko je duševno jači, nek iznese pobjedu. Ovaku patriotsku apoteozu i superiornu nadutost rogjenog naroda mi laka srca ostavljamo silnicima. Prazno je ovo uzvišivanje, te je prazna i književna riječ, zadahnuta takim patriotizmom. U Europi, sve to veći smijeh i satira se zašiljuju na bijesne narode, što u svom ludilu sréu, da druge narode tiskaju i dave. Već se javiše veliki pisci, koji vajne ministre „političkih naroda“ poljevaju rugom reske ironije.

Ako se ne varamo, mi u ovom poslu domovine sada gledamo na zdravije oči. Oprostismo se mrtvoga tradicionalizma, dandanas na pragu XX vijeka, kadno novo ljudstvo, plemenito i neplemenito, malo i veliko, za svoje pravo ne traži arhivalnih isprava, već iziskuje opću pravdu, upisanu u svačijem srcu. I pri tome mi ostajemo dobri patrioti, pa neka nas ko kudi, koliko mu drago. Ako i ne bojadišemo patriotskih šara na našoj hrvatskoj zastavi, mi je ipak neoslabljelom rukom držimo razvijenu. Doista, ne manje nego u drugima, gori i u nama srce prema otadžbini. Ova Hrvatska jest zemlja naših otaca, pak će biti i naših sinova; zemlja, u čijem zraku srknusmo prvi dah života i čusmo prvi slatki romon našega jezika. Kažemo iskreno: milje nam je materinja riječ; u brigu se davamo za sreću rogjene nam grude. Pak ovu domovinu, nejaku sirotu, tim više ljubimo, što njoj zlobe i nju napastuju svakakovi neprijatelji.

Pregjimo na treću tačku naše odbrane, gdje nastaje krupno jedno pitanje. Kod tvoračke svoje slobode smije li se književnik otresti svakih obzira, svakih moralnih načela, što k nama, kao baština, iz dugih minulih vijekova pregjoše? Drugim riječima: je li opravdana dosta razglašena zasada: „l'art pour l'art?“ I u ovom pitanju mi ćemo kazati, što nam je na srcu i u pameti. Artizmu idemo da gledamo oči u oči.

Poznato je, da znameniti mislilac, A. Comte, više nego iko drugi, svojim znanstvenim pozitivizmom rastvori široka vrata naturalističnom nazoru i u samoj umjetnosti, koja je donle disala u maglovitom vazduhu češće pretjeranih fantazija. Comte riješio se, da turi na stranu neplodnu metafiziku i taštu brigu o stvarima nadosjetilnim, pa htjede postaviti zgoljnoga čovjeka kano jedini predmet naučnome istraživanju i estetičnoj zabavi. Religije, rekao, da nema, osim one čovječanstva. Comte-ovo mišljenje usavrši do punoga agnosticizma engleski filozof Spencer.

Ova se je filozofična teorija brzo prelila u lijepu knjigu. Naturalistično ispitivanje i proučavanje čitavoga čovjeka do u najtanje njegove žile uze mah u Francuskoj, pa onda tamo amo po Europi. Čitaća publika tražila drugo štivo. Malo marila za prekrasnu Saint-Pierre-ovu idilu „Paul et Virginie“, koja će ipak uvijek biti, u svojemu malom opsegu, sa mekoće i toplote, neprelazna tekovina romantičnoj literaturi francuskoj. Udes ono dvoje mladih, toliko nježnih, pa nesrećnih, više ne hoćaše da mami suze iz očiju, kao što ni „René“ sa svojom strašću, koju svlada i podjarmi kršćanska moralna dužnost, više ne trzao dušom čitaoca, premda

je ono sve ispripovijedano veličajnim stilom jednog Chateaubriand-a. Caruje Flaubert, pisac dvaju romana „Madame Bovary“ i „Salammbô“. On, što mi znamo, najprvi postavi pravilo: „l'art pour l'art“.

Dali tome pravilu ima, ili ne ima nikakove zamjere? Čisto, bez prigovora, valja priznati, da je „Madame Bovary“ knjiga formom uzorna. Ovome romanu nije zar lako naći premca u svjetskoj književnosti, što se tiče harmonične mu mjere i plastičnoga oblika. Kao da je saliven u tuču. Pak i u samom shvatanju i opisu karakterâ Flaubert stoji na velikoj visini. Nadri-učenjak u romanu, filozofirajući ljekarnik Homais, već pregje kod Francuzâ u smiješnu poslovicu. Reda je, po Flaubert-ovu pravilu, da svaki umjetnik, jedino se osvrćući na svoje djelo, sasma zaboravi sebe i svoje lično osjećanje, svoju dušu, svoje ideje. Zbog toga, glasoviti taj pokretač književnoga naturalizma radio je svagda s nategom i mukom, budno pazeći na najdrobniju sitnicu, eda bi njemu sve zorno izišlo. U opće, Francuzi po svom tankom ukusu vele, da u umještini, te i u knjizi, forma vrijedi malo manje od pole djela. Flaubert bijaše već na tom, da i nad samim djelom formi dade prvo mjesto.

Ali ovome zatočniku imperzonalnosti i vjesniku dogme: „l'art pour l'art“ može da se zabavi ponešto. Sam Flaubert, kad je stvarao, ne bješe u sebi miran; kažu, da u duševnom naporu svi živci njemu treptijahu. Ovako je on i nehote perzonalan. Njegova je „Salammbô“, doduše, vizija trgovačke, plutokratske, krutom nemilinom njez nih bogova posve razvraćene Kartage; slikovita to vizija, što se dosada, i pored nekih neispravnosti, ne otvori niti očima samih historičara ali roman, natrpanom arheološkom erudicijom, ipak odaje ličnu ćud autora sitničara. Onoj Flaubert-ovoj dogmi oprije se odmah, najsnažnije, demokrat Lamennais, pisac odličan sa žarke rječitosti u korist svih ljudskih patnika. Oprije se i G. Sand, Flaubertu sprijateljena. Ova reći će njemu: „Što je umjetnost, dok srca nema? Sunce, sa kojega zrake ne prodiru“. Otmena spisateljica Sand, koja uz E. Sue-a preteče dobrotu i ljudsku samilost ruskoga romana, doista bijaše pozvana, da sudi o svrsi pisane umjetnosti.

Nego, izrazita, očita tendencija kvari umjetničku knjigu, odsjeći će onaj ko se strogo drži načela naturalistične objektivnosti bez druge mješavine. Čemu lažna idealnost romantičnih u prirodi nepostojećih junaka, onda i jednolike sjenate šume, smegjo-srebrnasta jezera, mirni, monotoni, proplanci brdâ? Čemu ponosito ukočene glave i velikačka besjeda mnogih heroja, u obnovljenome modernom klasicizmu? Ali takova kritika tek djelimice pogagja. Kad bismo, onako naprečac, svaku idealnost i svaku tendenciju osudili, mi bi cijenu pobijali velikome broju umotvorina neosporne vrijednosti. Ne bi nam se svigjali, ni „Cid“ Corneille-a, ni „Iphigénie‘ ili „Athalie“ Racine-a, uzoriti radovi francuskog klasicizma. Otele bi se našemu zanimanju Lamartine-ove romantične „Méditations poétiques“, sa pjesmom „Le Lac“, koja će se čitati, dok bude francuskoga jezika.

A pogotovo, takom kritikom protiv tendencije, propadoše naročito svi veliki satiričari, te njima u srcu vri srdžba na savremene prljavštine, ili na usnama titra se perzonalni podsmijeh na kojekakve društvene mane. Zabačen bi bio Giusti, koji je sav u politici, pa bičem vječnoga zvižda zamlati servilnu birokraciju i svakoga tlačitelja Italije. Ne bi bolje prošao ni Heine, iza Göthe-a najčitaniji pjesnik u Njemačkoj, niti Cervantes, vjekovna dika svoje Španije, čijem se ispraznome

viteštvu grohotnim smijehom rugao. Na posljetku, i samom Zoli, premda on najsvečanije pred oltarom artističnoga naturalizma pontificira, spaziti je tendenciju, biva materialistično uvjerenje. On, koji znade, pod svojim oštro zarezanim perom, da ulijeva, tako reći, dušu materiji tromoj, stroju nesvijesnu, očigledno kani, na temelju patološke klinike, da otme svojevoljnu dušu razumnome stvoru, što je čovjek. Iz škole Zoline možda je jedini Maupassant, prije svoje ludosti, savršeno ravnodušan prema predmetu, o kojem piše.

Naša knjiga, u nekom joj dijelu, krenu Zolinim pravcem, makar kako da se zvao: naturalizam, ili realizam, ili verizam, ili artizam, što li, onako po igrariji riječi gotovo jednakih u značenju, a raznovrsnih tek po formi. Zola u golcatom svom verizmu (gledaj čitavi roman „Nana") pokatkad se perom spušta do opisivanja čovječjega kala, pak eto i gdjekoje vješto pero naših književnika na površinu kadgod izbacuje vruću pjenu erotičnu. Vidjeti je još i drugo. Natežu se žice dvoumljenja pred licem Boga istinoga i ispred ove još zamršene zagonetke o načinu postanja vasione. Uzima se kao čisto dokazana teorija o općenitoj evoluciji, dočim ozbiljna nauka prihvaća postupni prirodni razvoj tek u ograničenoj mjeri, a do sada ne zna, pa ne zna, otkud začetak životu. **Pitamo: otkud prvo organsko biće na zemlji? otkud prva„ cellula"?** a iznosi se, kao posve autoritativno, Haeckel-ovo ime. Nego, sveznali ovi mnogostručni doktor, premda obećava riješiti, ne rješava probleme svemira. Ima vrlo učenih prirodoslovaca, koji vele, da je on mali istraživač prirode, dok je bogme veliki filozof, pak, ako se hoće, i teolog puste materije. Stoji barem to, ako se njemu izrečno i ne protive poneki na glasu fiziolozi i kemičari, da opet drugi, ne manje glasoviti, zabacuju njegovo tumačenje svijeta. Boga ne poricahu ni sami evolucionisti Lamark i Darwin. Francuz Cauchy i Nijemac Gauss broje se u najveće matematičare sviju vremena, pa negdje čitasmo, da ovaj potonji napisa: „Kratki san, što mi zovemo život, tek je preludij pravome životu, jamstvo nam je najtvrgje ljepšoj metamorfozi, u buduće".

Nek nam čitalac oprosti, ako prebrazdismo u predmet, što nije naš. Htjedosmo istaknuti za naturalističnu struju, bilo u lijepoj knjizi, bilo u nauci, da visoki ljudski umovi, i mimo Haeckel-a, klanjaju se Božanstvu, reditelju ove žive vasione. Obijest materialistâ ne uvjerava, a niti godi otančanom ukusu. Do Haeckel-a, proroka doslije nedokazanog monizma, eno i O. Wilde-a, što je istoj materiji pjesnički svećenik i prvak u dekadentima, po artističnoj anarhiji pustoga života. Onda jošte šarenim bijesnim kolom zavrće sa svom snagom hulitelj kršćanstva i Krista, propovjednik Zarathrustinih besjeda, Nietzsche, prvak izmegju uobraženih, a sumahnutih „übermenscha". Naš „Savremenik" pušta, da u njemu svaki pisac i svaki kritičar uzme svoj način i svoju volju, ali opet za onakovo pisanje nije.

Upada nešto u oči. Germanstvo, do čije moralne sregjenosti u društvu, u politici i u kulturi mnogi toliko držahu, i još drže, to Germanstvo ponajčešće proizvagja onake čudne tipove, učene i književne. Svakako, u njemu nastranost je veća, nego li u Slavenstvu i Latinstvu. No, odakle ova veća nastranost, ovo čudno vrludanje današnjih Nijemaca najprije u mnogim nazorima, pa onda, kojegdje, i u praktičnom životu? Može biti u jednu ruku odatle, što su Nijemci, hvaleći uvijek sebe kao narod mislilaca i pjesnika, voljni iznositi idejne i riječne novote. **No, pod nagomilanim formalističnim znanjem kvari im se bistra sinteza.** Skroz konzervativni i tromi u politici, a zato skrajni u spokojnome mozganju, pa filolozi

po kretu svoje najdublje misli i po protestanskom upornom tumačenju biblije, radi su umovati i cjepidlačiti. Oni cijene, neobičajnim kakvim nazorom i neobičajnom kovanicom, ponajviše iz grčkoga, da sazdaše, eto tu, nešto veliko. Pazite ljudi, nešto je veliko, kad se reče: „monizam", „amoralizam" i t. d. Igraju se riječima i antitezama. Promozgaše i književni, ‚simbolizam". Idu kašto u dubinu, no u njihovim skrajnostima, u nastranim koncepcijama njihovim, očita je više puta mrtva pedanterija i gola naivnost. U etici gradi se moral na moralu životinjskih navika. Jeste to, kažu, prema neospornome nauku prirode visoko stajalište „s onu stranu dobra i zla". U historiji, što je bilo, moralo je biti, misle i tvrde malne svi njemački historičari. Isti proslavljeni Mommsen uvijek naglašuje pravo jačega. Po humanoj ćuti koliko odaljen od Michelet-a! Nekoji pravdaju Tiberija, nekoji i Nerona, za koga jedan od njih izvali, da bijaše „kulminantni čovjek staroga svijeta". Neminovni udes, gvozdeni determinizam, vlada dogagjajima; ljudskoj slobodnoj energiji mjesta nema, pa i ljudskoj savjesti nestaje suda prekornog. Za germanske ove mislioce i novotare mi bi rekli, da su donekle „artistes des mots".

Svakako, takovu književnu slobodu mi otklanjamo. Ona nas ravno vodi iznova poganstvu, kojega odijelo, već izlizano, ne može da nas pristojno pokrije. Onom slobodom nastupila bi opet jedna već preturena faza u razvoju čovječanstva. „L'art pour l'art" reče, od prilike, ima tome dvije tisuće godina, i poganin Katulo ovim stihovima: „Nam castum esse decet pium poetam — ipsum, versiculos nihil necesse est". Dakle, pjevanje pustopašno, razbludno, koliko se hoće, a pjesnik netaknut i nizašto odgovoran..

Uzdižući, kao što naprijed kazasmo, umjetničku slobodu nad obzire isključivog nauka u izvjesnoj vjeri i nad prohtjeve šovenske, mi je ipak kratimo povraćenom paganizmu. Evo zašto. Naša civilizacija počiva, u glavnome, mimo čudni tvarni napredak, na traženju ljudske pravice i na etičnom istanjenom osjećaju, čime kršćanska misao svijet obdari i obogati. Ni ropstva, izravna ili neizravna, u socialnom radu, ni gnjiloće u srcu ljudskom, više trpjeti nije. Mi kroz ove zapovijedi iz krčćanstva, pa i kroz ostavinu grčko-rimske prosvjete, koju varvari grdno ozlediše, no ne mogoše da sasma ponište, živimo duševno u danima sadašnjim. Nauk kršćanski, osugjujući moralno i ukopavajući strasti nedostojne, privali grobnu ploču ne samo na njih, već i na prljavu knjigu. Slijedi iz toga, da se širom obrazovana svijeta promijeni i estetični književni ukus. Izuzeci ne znače ništa; potvrgjuju pravilo. Zabačeno je ono, što danas zovu pornografijom, pa i perverznošću, i što ne bijaše ni malo zazorno književnicima drevnih vremena. Harmoniozni Vergil bez ikakva srama, u čitavoj jednoj eglogi, slagjanim stihovima pjeva po motivu: ‚Formosum pastor Corydon ardebat Alexin". Ko pročita djelo Suetonovo „De Vita Caesarum", nalazi, da u dvanaestorici prvih rimskih careva, od Julija do Domicijana, jedva je dvoje, ili troje njih, prosto od seksualne abnormalnosti. Pa to je i shvatljivo. Religija njima, primjerom Jupitra i drugih bogova, propuštaše ono, što je rugoba istančanom i oplemenjenom ljudstvu poznijih vremena. „Sancta Venus", (stari je ovako nazivahu i klicahu joj) ispričavaše sve i sva, dok je sada njena svetost u mnogome uklonjena. Perverznost sad može da „znanstveno" brani tek njemački doktor i profesor M. Hirschfeld, no njegov učenjački glas u pitomijem svijetu ne nalazi odaziva.

Slobodna volja u književnika danas ne smije da sigje do starinske erotične nizine, do garavih likova, pošto je ovo, u umjetničkom vidu, ružno i nesnosno pretežnoj većini modernih ljudi. Ako Zola prekrutim naturalizmom nagari po koji list nekih svojih romana, on se tim ogriješi o zdravi književni ukus, ne samo po sudu jednog strogog kritičara, Brunetière-a, već i po osjećaju velikoga broja svojih zemljaka. Finoća i otmenost francuskoga mišljenja i govora učini, te se sada Zolini umotvori, i pored svega piščeva talenta za snažno, zorno, gdjegod i epsko opisivanje, manje čitaju. A već padoše u zaborav romani Paul de Kocka, traženi nekad sa masne im sadržine. Više ne zanimaju ni lagane komedije, načinjene po istom kalupu. M. Prévost, ujedno znameniti romanopisac i kritičar, veli, da megju Francuzima nemoralni roman bijaše tek prelazna zabluda, a što se na francuskom jeziku surova i nezgrapna još prodava po drugim zemljama, da je to skalupljeno ponajviše od stranaca, skorašnjom naturalizacijom prekovanih u Francuze.

Para pornografična podigla se, a sada i guši, drugdje. Na drugim je mjestima raspuštenost u pisanju i u životu. Eno nečuvene sablazni u Berlinu, u bogobojaznom narodu, koji se ne boji nikoga, do Boga jedinoga. Eno vrlo sumnjivih prijateljskih udruženja i u Münchenu i u Hamburgu, pa čak i štampanje čagjave novine, pod naslovom: „Der Seelenfreund". Tuskoro, u jednoj parbi, pamfletist A. Brand bez sumnje pretjerivao, no napisao, da u samom Berlinu ima do 20,000 homoseksualnih, policiji dobro poznatih. Nešto slično kaže američki duhovnik Dawson za New-York, a kaza već davno poznati filantrop Stead za svoj London, koji on nazva „modernim Babilonom". Pred svojim takmacima već ublijedio Pariz Babilon.

Ti trijezni sjevernjaci dotjeraše daleko ! To oni, koji su se negda sablažnjavali na preljubi, uobičajenom čvoru zapleta u drami i u romanu francuskom, pa mjesto toga u akciju unosili zavedenu djevojku, kao da je mnogo manji zazor nju nevinu za cio joj vijek upropastiti, nego li drugi zazor, kojim se ruši mir u tugjem domu.

Molimo čitaoce, nek nas ispričaju, ako evo nekud zastranismo, baveći se dugo i kao preko reda ovakim predmetom. Biti će njih, koji će opaziti, da se i u Latinima vigjalo pojava odvratnih, kako u knjizi, tako i u življenju. Vigjalo se doista, ali megju intelektualcima, piscima i umjetnicima iz doba renesanse. Doba bijaše mutno. Izlazilo se iz tamnih vijekova, te je mnogo koješta u pojmovima i u duši bilo pobrkano, pri sudaru sredovječne surovosti sa pojavljenim klasicizmom. Sudar bio najjači u Italiji, u zemlji tadašnjih velikih umjetnika, a umjetnička je ćud po naravi impulzivna, te može, izuzetno, da se strovali i u ponore. Ko pak misli, da je i u docnije vrijeme pribrojiti ljudima abnormalnim, na pr., jednoga Rousseau-a ili jednoga Leopardi-a, taj se vara : nije pomnjivo čitao ni Rousseau-ove konfesije, ni Leopardi-eve pjesme. Njemačka sadanja nastranost ne dâ se ni sa čim uporegjivati. Ali na svu sreću, kako je vidjeti iz oštrih osuda, gore pomenutih, moderna savjest ljudska i dobar ukus svuda se buni protiv prljavštine uskrsnutog poganstva.

Dalje od književnoga gliba mi, hvala Bogu, ostadosmo po strani. Nego je primijetiti nešto. U našoj knjizi, valjda poticanjem neograničenog artizma, mah uzimala neka ljubavna igrarija. Nama se čini, da je već do dosade ispjevana, ne toliko plamena strast srca, koliko skroz materialna čežnja : i rujne usne, i pupoljci djevičanskih grudi, i uzavrela krv, i usplamtjeli obrazi. Biti će, da to ima svoju krasotu, no, postojanim ojačim glasom ponavljano, ono nalići veoma starinskome

pripjevu, u svadbenoj pjesmi : „Hymen o Hymenaee !“ U puhoru riječi nije osjećati ni žara, ni toplote umjetničke. Pa regbi, da s onom krupnom čežnjom uporedo ide i jednako pogansko mišljenje ateistično, ili beznadno. Latinski pjesnik propjeva : „Soles occidere et redire possunt. — Nobis, quum semel occidit brevis lux, — nox est perpetua una dormienda. — Da mî basia mille“. Ovo je, dakle, stara pjesma. Elegantni, no neredni i raspušteni Katulo zar i bolje nama gudi sve ovo na strunama po gotovo jednakim. Ovakoj skladbi davnih i novijih majstora gdjekoja variacija ne bi bila, možda, na štetu. Po našem mnenju, nešto baš novije i svježije reče jedan modernist, razglašeni romanopisac Huysmans, pitomac Zolin, no zatim prebjeg iz njegove u drugu crkvu. Uzdigao srce svoje Bogu, te mu se iz pjesničke nemirne duše prolomi ovi vapaj : „Gospode, smiluj se na kršćanina u dvoumici, na nevjernjaka, koji bi htio vjerovati, na doživotnog robijaša, koji se ukrca sam u noći pod nebeskim svodom, gdje više ne svijetli već izgubljena nada“.

Pogriješio bi svaki, koji bi iz ovoga izveo, da mi u estetiku prenosimo monaško pravilo : trapiti pût i zatomiti čovječju žudnju. Čovječanstvo nije pozvano da ide u manastire, ili da po manastirskim propisima uredi život. Neka neženje po učinjenom zavjetu, redovnici i kalugjeri, namršte čelo i sviju obrve nad „senzualnom“ ljubavi, kako je oni zovu. Senzualan biti će za njih i otajni nagli nemir srca, koji u prvim danima mladosti smućuje i u isto doba blaži ljudske grudi. Mi kažemo nasuprot, kako ono već reče Flammarion, u čudesnoj svojoj knjizi „L'Inconnu“, da prirodni nagon, što oba spola približava, jest veličajni zakon, kojim se providnošću odozgo upravlja ljudski rod na zemlji. I ako stoji, da kršćanstvo, pročistiv pjesnički vazduh, otpuhnu iz književnih djela vonj, kakva ga davaju, na pr., Ovidijeve knjige „Amorum“ i „Artis amatoriae“, ipak ono ne osudi harmoničnu težnju za životnim užitkom. Težnja ta podaje trajnu svježost i neumrlost knjizi i umjetnosti davne Helade, pa osta i nama u baštini. Ljubavna misao, naime ljubav po sjetilima tijela, kraljuje u životu, barem na ovom planetu ; ona ovdje iz srca izvija pjesmu najvišu. Mi ni samome pobožnom Manzoni-u, zar najvećem umniku Italije u vijeku XIX, ne odobravamo, što bijaše tako ustežan, e nije u romanu volio da opisom označi tjelesni lik dvaju vjerenika, Renza i Lucje. No, opet nije nam po ćudi ni artistična nagota poganika D'Annunzia. Manzoni ostaje do vijeka, sa svojima don Abbondio, fra Cristoforo i l'Innominato, duboki psiholog, dočim D'Annunzio, tobožnji „super-homo“, boluje od hipertrofije svog vlastitog ja, koga skoro jedinog svagdje opisuje ; tomu graditelju lijepih stihova pod perom buja tek talijanska glatka fraza. Artist ishitrenih riječi ! Ujedno mi odbijamo i erotičnu frazeologiju i asketičnu strogost. Znamo, da kršćanstvo čistinom svojom upravo ukrasi čovječju ljubav. Znamo, da razumnim sregjenjem nju uzvisi i ponekad izoštri do samog dramatskog trzaja, dosta rijetka u pretkršćanskom svijetu zbog lakoće u spolnim odnosima i svakakovih propusta, pod zakriljem vulgarne Venere i nakaznoga Priapa.

U malo riječi zbijeno, eto velimo ovo o slobodi volje u književnika : ne valja kovati veriga, niti u ime vjere, niti u ime pregonjenog, pa nehumanog patriotizma. Što se tiče opjevane ljubavi, to po ritmu bilo kakvom, ili klasičnom, ili romantičnom, ili artističnom, ružno je u knjizi ono, što je ružno na sijelu uglagjenog i pitomog društva. Autonoman je književnik, ali ga steže dobar ukus.

IVO VOJNOVIĆ: CARMEN

IZ DUBROVAČKIJEH SONETA

— Gle, kako bljesak raskošnijeh vjegja
i posmjeh bludni opet zmijski čara
i lovi i pali s' pomamnijeh žegja
Don Jozeja, dok nju veže i kara!

U b'jesnom letu p'janijeh vrtloga
ne spominje se Dragun majke, ljube,
jer Carmen zove, kužni cv'jet brloga,
da ljubav d'jeli gdje i drugi 'e gube.

Živina kad bje sita a José gladan,
zavoli Toreadora i s' njime legnu.
Pri novom bludu dostignu je hladan

bjegunčev nož, — tad mrtva se protegnu. —
— Bijela, plaha, nesugjena djevo
zašto se zgražaš?...
— Sad si Carmen, evo!

V. T. BOROTHA: POV'RETINA UDAJA*

Kad je Povreti bilo 18 godina — onda ne bješe još pauverette nego sretna i obijesna Mira — odluči ona, da se mora udati. I to s razloga, što se godinu dana pred tim poudaše tri njezine vršnjakinje, a ove se odlučne godine zaručiše još dvije, dok Povreta i prijateljica joj Mira ostadoše zadnje.

— Ako se ljetos ne udamo, ostat ćemo, rekla je Miza, a Mira dočeka:

— Moramo se ljetos udati, inače smo stare parte! Kojega bi ti?

— Kojega bih ja, — znaš, da je to lieutenant Kovač — taj ne će mene, to jest, nemamo oboje skupa dosta novaca. On treba za šanpanjac i konje godišnje deset hiljada, — najmanje, — a moja ciela renta iznosit će tri hiljade. Uzet ću dakle Mikića.

— Šta, civilista, beamtera? Miza! Zaboravljaš, da tvoj cousin Ferry uvijek kaže, da su civiliste štreberi i filistri!

— Ali jedini, koji se još žene, bolje reći: koji se daju oženiti.

Na ove riječi se Mira zamisli, možda prvi put u životu, ali ne odviše duboko. Njezina osnova bijaše brzo gotova.

Od toga dana klonila se društva svojih vojničkih obožavatelja, bez kojih se prije ne bi nigdje pojavila. Naprotiv bijaše veoma ljubazna s nekim pristavom

* Karlova pripovijest nije mi dala mira. Ja ga potražim jednoga dana i zamolim, da mi još šta priopći o svojoj Pov'reti. Obeća, da će mi poslati što još ima svojih i njezinih listova i nekoliko bilježaka iz dnevnika, čim dospije, da ih potraži na tavanu. I u istinu primih za koji dan svežnjić papira. Taj je podlogom pripovijestima o Pov'reti.

i jednim bankovnim prokuristom, neženjama. Imala je za njih vazda najsladji podsmijeh svojih bisernih zubi i najzamamniji blijesak onih dubokih crnih očiju.

No ne htjedoše zagristi. Vojnička prošlost Mirina plašila ih. To joj reče tetka, na što Mira prezirno dobaci: „Bukve! Kao da nisu gore one, koje se i za udaje motaju s oficirima!"

Medjutim se iza Uskrsa pojavi nov kandidat. Vjenčani dan Zore, Mirine prijateljice, približavaše se, a osam dana pred svadbu dodje već njezin bratučed, koji je trebalo da bude djever. Kad ga prvi put prilikom Miri prikazaše, uzdrhta joj srce, jer joj je kazalo: „To je onaj!" U brzo je saznala sve nuždno o njemu. Uzrast skladan, a na glavi prevladavaše brk. U mladosti je malo učio, nešto tehnike, pa se sad zanimao gradjevnim poslovima kod velikih gradnja, gdje je njegovo ime i otmjena spoljašnost za službu „inspektora" važnija bila od stručnjačkoga znanja. Bijaše mu četrdeset godina, imetka u njega nije bilo, ali se mogao nadati lijepoj baštini od strica bez djece. Taj čas za pravo to ne bijaše osobita partija. No imao je sjajno ime s nekoliko predikata, k tomu prekrasan brk, a kad ga Mira jednoga jutra vidje na šetnji na konju, gdje je sjedio kao saljeven, a ipak gibak i lagan, tad ne sumnjaše više, da joj je Ivan sudjeni. Ta, i Miza bješe već odabrala i za mjesec dana se udaje!

Mira izradi u oca, da smije naručiti za Zorino vjenčanje prekrasnu odjeću — od mousselin-chiffona — i reče:

— Moram biti lijepa, tata, da se svidim djeveru, s kojim ću se vraćati iz crkve.

— A je li ti stalo do toga?

— Silno!

— Oho, dijete, da nije šta po srijedi?

Mira se zacrveni do korena svojih alabastrenih ušaca i prizna ocu svoje želje i nade.

Bila je očevo mezimče, puna povjerenja u nj, a stari Miler, odkad je obudovio, privio najmladje dijete još više sebi. Smrt jednoga sina časnika, koji na utrci slomi vrat i odmah za tim drugoga, koji sebi zbog nevjere neke ženetine sam kidisa, pa najposlije smrt Mirine majke, bješe to i onako meko srce sasvim raznježila, te u njemu gotovo i nije bilo drugoga osjećaja do li zebnje, da se ne bi šta dogodilo preostalim dvjema djevojkama i do sućuti vazda na plač gotove.

On se sjeti, kako je, mlad još činovnik, snubio Mirinu majku, lijepu Dalmatinku. Sjevernjak, podrijetlom Nijemac zagrijao se polagano ali duboko za mladom ljepoticom, koje baršunaste oči i profil prebijela lica, podsjećahu na slike ljepotica spod Libanona i onih iz Gruzije. Gdje god se s njom pokazao u svom sretnom bračnom životu — punom selenja, po Dalmaciji, Tirolu, gdje se Mira rodi, po Slavoniji i Češkoj, — svuda je pobudjivala udivljenje. Najposlije se smiriše na Rijeci, jer je more privlačilo Dalmatinku. Na moru se rodila, na moru htjede i završiti svoje dane. I našla je tamo grob prije reda. Nagla smrt dvojice sinova bješe pretrgla i tanku nit o kojoj je njezin život visio...

Preživjevši tako u mislima za čas prošlost, nije gospodin Miler našao snage, da se i pokuša suprotnuti namjerama svoje najmladje kćeri.

— Samo mi se ne prenagli, dijete, ta imaš još vremena!

To je sve bilo, što joj reče, premda mu se ta sveza ne činjaše baš najsjajnijom za njegovo dijete, koje, ljepotica kao i majka joj, imadjaše i pristojan miraz. Ve-

lika razlika u dobu nije mu se svidjala, pa ni drugo. On je za svoje dijete — poput svih roditelja — drugačiju budućnost zamišljao. No ono odgovori:

— Kako vremena !? Ta moje se sve vršnjakinje već poudaše !

— Ako mu voliš, ako ti srce kaže, da je on za te i ti za nj, — ne branim, samo dobro promisli.

— Dašto da mu volim ! uzdahne Mira.

I ona je — pauverette ! — u istinu mislila, da je ona zebnja, kojom iščekuje, kad će se sastati s Ivanom ; ona smetenost i kucanje srca, kad s njim govori, ne znajući, kako da se drži i vlada ; ona neizvijesnost, hoće li ga osvojiti i onaj strah pred muškarcem, koji će za koji dan biti vlastan, da skine koprenu sa svih tajni, — da je to sve ljubav ! Koli često će kasnije morati da sebi predoči stanje svoje duše u ovo doba i da se pita : je li tako m o r a l o biti?

Ali onda bijaše uvjerena da mora biti ! . . .

*

Kad Zorini svatovi iz tmine romanske stare crkve izidjoše, prekrasan ih ljetni već dan pozdravi, u sjaju majskoga sunca. Oči im zatreptaše, kao da je svima odlanulo na mirisavom zraku, zasićenom slanim morskim praškom, donesenim lakim borinom, što je tamo od Velebita do Učke mreškao valove u male premodre, pjenušaste jastučiće. Ivan vodjaše o ruci djeverušu Miru, uspravljen i ponosan ; ona u divnoj bijeloj odjeći od mousselina, lakoj kao pero. „Kao bijela azalea ! — prišane joj u po glasa — a lišce kao pupolj od La France na vršku bijeloga struka !“

A Mirina neminovna tetka, iza njihovih ledja, reče svojoj susjedi u uho, ali dosta glasno, da Ivan može čuti :

— Zgodna li para !

Mira porumenje još jače, rumena već od uzbudjenosti i vrućine u crkvi.

On je zabavljaše kojekakim primjedbama o svatovima, no ona ostade šutljiva i kad su se preko Korsa u kočijama kući vraćali i kad je do njega sjedjela kod stola. Često bi uzdignula do njegove čašice svoju čašicu šanpanjca, a kad je on zatražio, da mu kod kucanja gleda u oči, svela bi svaki put s uzdignutom čašom do njega pogled dug i vlažan. U njezinoj glavici, ovitoj vijencem crne kose, što se o suncu u modro preljevala, morale se mnoge misli motati, dok nije nalazila odgovora na njegove šale. Tu i tamo zirnula bi prijeko na mladu, koja svoju uzrujanost jedva savladavaše i kao da joj pogledom kazivaše : „Gle, kako je meni lijepo !“ A Mira digne opet punu pjenušastu čašicu i kucnuvši s Ivanom, iskapi je do dna.

On se čudio djevojci, što je tako mučaljiva, dok se prije dalo tako zabavno s njom flirtovati. Šta joj je danas? Možda ju je zbunila ona brbljava tetka svojom primjedbom? I on se o toj primjedbi malo zamisli. Dā, ne bi loše bilo, ali — taj „ali“, koji mu već petnaest godina ne da, da se oženi, jer kod nikoje nije sve onako, kako bi njemu trebalo, kod svake ima nekaki „ali“ i kod ove ! Možda ih i nema bez „ali“?

Kad se stol diže, svatovi se razidjoše po sobama. On se ogleda za Mirom, koje mu nesta s očiju. Podje je tražiti. Ni u jednoj velikoj sobi, gdje se društvo u grupama zabavljalo kod crne kave, likera i duhana, ne nadje je. Već htjede da se vratu prvi salon, kad opazi vratašca prekrita portierom. Odgrne zastor i ugleda u malom boudoiru, u kutu na jednom naslanjaču nešto bijelo, — hrpu azalea s ru-

menim vrškom! On se prikuči, debeo sag mu prikrivaše korak, i učini mu se, kao da azalea jeca. No taj čas ona sune u vis i stajaše pred njim — mä, prekrasna! Oči vlažne od suza i prestrašene, usne s drhtavim smiješkom, grudi uzbibane, a ručice stišćući svileni rupčić.

— Ta, šta vam je, zaboga, Miro! klikne Ivan.

Ona mu zagleda duboko u oči, dugim pogledom.

— Šta je vama do toga?! — Sjednimo i čavrljajmo.

— Drage volje, reče on, sjedajući na malom divanu do nje, — no, dakako, da mi je stalo. Molim, kažite mi...

Mira je cupkala rupčić na krilu. Njezina njedra uzdizala se naglo pod tankim mousselinom i odavala tajne nježnih punanih oblika. Sav gipki strojni stas kao da je taj čas treptao od uzbudjenja. Ivan ne bješe nevježa, ali je morao sebi priznati, da je krasna, i neobuzdana ga želja podidje, da to toplo uzbudjeno tijelo sebi privine. Oči mu se zaiskriše, srce zakuca silovito, krv sunu u glavu i on jednom rukom obujmi Miru oko pasa, a drugom prihvati njezine ruke u krilu.

— Morate mi kazati, Miro, ja vas ne mogu tako gledati. —

Ispod njezinih dugih sklopljenih trepavica skliznuše se još dvije grozdne suze niz obraz:

— Tako mi je teško pri duši, — izusti ona, a govorila je tepajući kao dijete pred ocem — kad znam, da ćete uzeti kakovu hladnu kontesu, koja će za vas poći, jer će tako njezin papà htjeti, a vi ne ćete ni znati, da je za vas negdje kucalo toplo srce

Dalje nije došla. Njegove usne zaustaviše riječi i popiše suze na obrazima.

Mjesec dana iza toga opraštaše se Mira slavno na kolodvoru od rodbine i svojih družica, polazeći na bračni put s Ivanom, naravski, najprije u Italiju!

MILAN BEGOVIĆ: LEGENDA PLAVIH OČIJU

Bilo je davno... U oči
sjajne i azurne tvoje
nemirnu uronih dušu
i prve zanose svoje.
Odnieše godine burne
i nad i spomen bez traga,
tek u tvom pogledu plavom
još žive legenda draga:

I.

Iz luke moga življenja,
po burnoj pučini sanja,
po talasima osjećanja
ja pustih brodovlje svoje
nedohitnom za srećom.
Brodovlje površjem struji
i vodu srebrnu reže.
I svaka ladja puna je
bogastvom, raskošnim darom —
i zlatom, i suncem, i čarom:
jer krcat blagom putuje,
ko svoju sreću kupuje.
Najplješi, najveći, najčvršći
jest — duše moje brod:
obložen zlatnim pločama,
okovan srebrn-čavlima.
U svojoj utrobi nosi
velike bolove moje
i ljubav krjepku i žarku.
Ko sidro ima nadu,
a mladost moju ko katarku;
užeta su mu željom stegnuta,
a uzdasima jadra naduta...
Na provi stoji duša

i himnu pučine sluša,
nad oči podiže dlan
i traži u daljini
rumene mladosti san.

I dalje brodovlje plovi,
gonjeno udarcem vjetra —
pa škripe čvrsti bokovi,
i zvižde jaki konopi.
Al plovi, plovi uzalud:
Beskrajna pučina svud!

Za njim galebi kriče
svoju očajnu pjesan,
a talas kroz noć riče
divlji, prkosan, biesan...
Al onda novom zorom
novi u srcu nad —
bljesne nekakav sjaj
i vidjaš čudan kraj
divan razaznaješ grad,
što se kroz rumen žari:
palače, tornji, kubeta,
i bašte i bulvari
i čeljad, što se šeta...

Tad veselje napuni grudi
i u daljinu oko bludi.
Al kad je pri zginuću dana,
tad širiš ruke, prazni grliš prostor
i šapćeš:
— Fata Morgana! —

II.

Na pučini je pusto ostrvo.

Olujnom ljubavi more
njegove grebene grli,
a strašni uzdisaj njihov
beskrajnim plavilom hrli.
Po kamenu se vlači smreke grm
i raste čempres, šipak, bor.
Na ostrvu je kraljev dvor,
učvršćen, okovan, strm.
U toj samoći žive kralj
i goji jedinu kćer.
Hodnike robovi brane,
a ljuti zmajevi dver.

Oh, krasno kraljevsko diete!
U oku titra želja iz modraca,
a usta gore kao struk klinčaca.
A zlatna kosa poput zlatne bašte.
I češće dodje kraljeva kći
na doksat mramornog dvora,
i gleda preko bučnog mora
i vidja prikaze tašte
života... i čezne. Čezne —
za čvrstom junačkom rukom,
za toplog cjelova žarom,
za pustom životnom mukom,
za sretnim ljubavi darom...

Kroz prazni uzdiše dvorac,
ko sablast, umorna starost
i zviždnk vjetrine huji,
a njoj u žilama struji
pomama mladosti sjajne,
velika volja života,
što goni u vrtlog burni,
gdje kolo strasti se mota...
I ona čezne i čezne:
niz doksat visoki spušta
obilje mirisne kose —
golica vale, nek oni
po svietu čežnju joj nose.

III.

I nakon dugog lutanja
željena granula zora
sipljuć iz naručja ruže
i svježe nade.
Za nama:
prkosna srdžba mora,
nesnosni dani čekanja,
i otvoreni grobovi,
i neukrotni vjetrovi.
Pred nama: strmo ostrvo.

I smotaše se jadra
ko želje uslišane,
a sidra utonuše
ko nade dočekane.
A s broda duše moje
odjeknu radosti krik —
a prenu se na doksatu
tanani, bljedjani lik.

„— Putniče ! —" doviknu ozgor,
„— Otkuda dolaziš ? Kamo
Nosi te sudbina ? Što li
iz vedrog donosiš svieta ?
I što te dovodi amo
na pusto ostrvo boli ? —
Jesi li igdje srio
gdje moji lutaju sni ?
I čežnje moje mladosti ?
I izgubljene radosti ?
I jesi l' na morsko dno
poslao vješte ronce svoje
i pokupio biser-suze moje ?
Il možda katkad kad si sidro digo,
med algama i morskom travom,
ti nadje traga srdašcu krvavom?" —

„„„— O diete kraljevsko drago !
U utrobama ladja svojih
ja nosim ogromno blago —
iz zemlje iskopano
iz mora izvadjeno :
Bisernih školjaka srca,
beriljne oči zmajeva,
koraljna, vatrena krvca
ahatne čelenke svietle,
i mliečnih opala uzdah,
i ametistani pogled,
i slatki rubinov posmieh,
i čuvstva i osjećaja,
i nada i uzdrhtaja . . .
Pa ne znam, dušo, med njima
da l' i tvog blaga ima . . .
No ja ću skupit najljepše
što imam med blagom svojim,
doći ću k tebi i prostrt
sve to pred očima tvojim"" . . .

„— Ne smiješ, ne smiješ ! Zmajevi
čuvaju ulaze dvora.
Neprohodni su trjemovi :
brane ih vjerni robovi.
Neg sadji dolje do mora,
na greben popni se ljuti :
ja ću ti dobacit kosu . . ."

I zlatno pramenje prosu.
Kroz bujnu prašumu kose,
kroz divnih aroma baštu
ruke me okrutne nose.
U sjajnom ljepote plaštu
u gdunje mirisu jaku
opijam misao žarku.
I tamjan i vino i mladost,
i ljubav i duša i radost
u onom raskošju diše,
vodeć me više i više . . .

I kada na doksat stupih
iz trudnih njedara uzeh
pregršti dragulja sjajnih.
Al neopazce med njima
i toplo izvadih srce —
vatreno, biesno, drhtavo,
ko rubin plamno, krvavo.
A malo kraljevsko diete
ispruži pohlepno ruku :

„— Ah, dragulj najljepši to je !" —

I medju prstima njenim
srce zaplamsalo moje
ko sunce . . . ko sunce . . . ko sunce . .

IV.

I jedne olujne noći
sa strmog ostrva ljuti
raspršiše se krikovi :

— U pomoć ! U pomoć ! Dusi,
zmajevi, arve, robovi
odnieše mi jedinicu
iz strane zemlje brodovi ! —

Ciknuše mjedene trublje
i planu ostrvo tmurno
bacajuć goruće zublje
na moje brodovlje žurno.
I na nas padahu kruto
prokletstva udarci teški
i srdžbe nevrieme ljute . . .
Al ladje kroz tamu bježe
kroz borbu talasa biesnih,
sve tromlje, slablje i teže —
put udesa neizvjesnih . . .

A zlatno kraljevsko čedo
uz moju grud se privilo,
drhtavo, očajno, bliedo,
ko bono slomljeno krilo.
Kroz šumu njezine kose
udarci vjetrine struje
i zlatno pramenje nose.

O slatka, mirisna koso,
zastavo ljubavi moje!
lepršaj, grli me, ovi,
u žice zlaćane tvoje.

A dotle s ostrva glasi
umiru. Požar se gasi.
— Naprijed! Naprijed! — kliče
moj pilot, moja sudbina.
A škripi brodovlje teško,
a jeca ponoćna tmina.

Kad bješe tamo pred zoru,
daleko dolje na moru
ukazaše se nekakve
galije — čudne, velike.
I sve se bliže i bliže,
bivaju veće i veće,
a strah se oko nas diže,
a krvca u grlu trepće...

Na krmi duša podigla dlan
i gleda, gleda:
Galije
sa perutavim jadrima
ko crna krila šišmiša.
Užeta od ljudskih boli,
kormila od ljudskog jada.
A škripa njihova boka,
ko jecaj iz duboka.
Utrobe suza su pune
što s patničkih se lica trune.

I ciknu očajno duša.
A bliedo kraljevsko diete
zadrhta i ruke ovi
o moje tielo. A talas
zavija — kriče galebovi.

Bliže se usudne ladje
ko crne sablasne slike,
a sa njih dopiru glasi
pijane, zlorade vike...
I munu mimo nas prva —
A dotle mišica vješta
sa oštrom zahvati kukom
rub moga broda. Ko kliješta.
I sudriše se brodovi,
škrinuše ljuto bokovi.
Zavrvi paluba moja
od rulje pjanih gusara:
konope bradvama režu
i sieku jarbole hitne,
mornare lancima vežu.
Sidjoše ladjama na dno,
skupiše složeno blago,
skupiše postave skupe,
i — svako čuvstvo mi drago.
I sve su ponieli sobom...

Tad se dosjeti jedan —
i diete kraljevsko vidje:
surovom pohotom zgrabi
tanano tielo — a jedra
njeg'va se utisnu ruka
u nježna, mekana njedra...

Ko citra drhtaše jauk
iz nje srebrne duše,
s udesnih galija zlobni
gusari smiehom se guše...

I kuka otpusti snažna
rubove mojega broda,
rutava gusarska jadra
nevjerna odnese voda.
Ja ostah sam. I segnuh
za njima rukam' objema,
a duša moja svisnula
i sliepa — i hladna — i niema.

*

Tako su zborile oči
azurne, duboke, sjajne
turobnu, čudnu legendu
iz dobe davne i tajne.
A ja sam prignuo čelo
na tvoje koljeno meko
i plako za nečim, što je
iščezlo — mrtvo — daleko....

ANDRIJA MILČINOVIĆ: U ARENI

KOMEDIJAŠKA PRIPOVIJEST

U velikim arenama produciraju se veliki umjetnici, skupocjeni konji, slonovi i druge životinje, a u malenima sve je neznatno, maleno i jednostavno. Ali tko bi u velikim arenama poskidao sav onaj nakit s konjskih ormi i s odijela umjetnika, sav onaj umjetni biser, što nije nego staklo; tko bi zapovijedio glazbi da utihne i pogasio ona mnogobrojna svijetla, — sva do jednoga —, uvjerio bi se, da bi onda i u velikim arenama bilo sve maleno, neznatno i jednostavno... Ljudi u velikim gradovima ne vole zalaziti u malene arene. A čine im krivo.

Konačno u svima je isto.

Jahači, koji će u trku zaskočiti konja. Čovjek koji hoda po napetom užetu kao po carskome drumu. Čovjek, koji može pregristi gvoždje, koji može svojim zubima dići petoricu, čovjek, u koga su jaki, željezni zubi. Koza, koja stoji na grljku od boce i psići, koji će preskočiti svaki obruč. I malo ljudi...

Arena je jedno i drugo. „Komedijaš" ostaje „komedijaš" bio gdje mu drago i pripadao kojoj mu drago vrsti...

Glavno je: imade li u njemu i kaplja one krvi, koja ga čini „komedijašem".

*

Topla je jesenska noć.

Nebo kao baršun po kojem su se djeca poigrala sitnim biserom. Tuj zrnce i opet tamo jedno. Djeca su pozaspala, a ona sitna zrnca ostadoše, pogledavaju se, smješkaju, namiguju i opet se pogledavaju.

Ulice opustješe, a kapci se na prozorima sklopiše.

Spavaju.

Tko ne spava u areni je...

Odanle dopire pjesma, nošena vjetrom. I zalazi u puste ulice, gubi se u mraku i zamire...

Neka čudna melodija.

Kao da netko luta po velikoj poljani i plače. Od umora je sustao, a ruke mu drhtavo tapaju i traže. Slijep je. I sve si je prste već izranio, kožu sa koljena izderao, toliko je puta pao. A za njim skakuće pijana rulja ženskadije i mami ga i zove svojom pjesmom. A kada se on okrene i hoće da koju uhvati, stvore se opet iza njegovih ledja i pjano ga zovu i pjesmom mame. Pjesma je njihova lijepa i slatka i njemu se čini, da bi onaj čas usnuo najčvršćim snom, čim bi se dotaknuo njihovih skuta. Ali svaki put kad segne uhvati za suhi trn, a kada poteče spotakne se, i rani sebi lice i ruke.

I tako one neprestano pjevaju, zavodljivo, sumorno i sanljivo, a on posrće, pada i teško se diže i nastavlja uzaludan lov.

Frula uvijek uzdiše:

Ah nemojte, nemojte,
ne možete me stignuti.
Izmedju mene i vas
predubok je jaz.

A gusle se prepiru, hoće da ušutkaju prve gusle, mole ih i zaklinju nek šute, a velike gusle i veliki bubanj teško upadaju i razbijaju svaku nadu. Mali

bubanj samo kadikad zaori i onda odjekuje glasno i kriještavo, kao da sazivlje na bojnim poljanama i hoće mrtve da oživi.

U areni je zaparno...

Nema krova, ali opet je, kao da se nebo svojim baršunom i crne noći nadvilo tik nad glave i pritište svom snagom.

Ljudi je malo.

Posjedaše na klupe, koje ne imadu naslona, niti su pokrivene.

Svijetla nemirno plamšu. Petrolejske svjetiljke sa debelim, pamučnim stijenjima, što izlaze iz razrogačenih cijevčica, razlijevaju žuto i čadjavo svijetlo, a tek kod ulaza i u sredini smještena je po jedna acetilenova s lepezastim blijedim plamenom. Ljudi sjede mirno i bulje preda se. Njihove zgurene i iznakažene sjene miču se po zamazanom platnu kojim je arena zatvorena, kao sablasti; čas se pomaknu desno, čas lijevo, proždiru se, rastu i nabubre i opet se istegnu,kako već plamen na svjetiljci lizne...

Iza drugoga reda su mjesta za stajanje. Ali kada nema mnogo ljudi, onda i oni sjednu, koji su platili „za stajanje".

Predstava je već davno otpočela.

Ljudi su već vidjeli čovjeka koji pleše na napetom užetu i onoga sa željeznim zubima. Vidjeli su onoga, koji guta mačeve i goruće baklje, a iz ustiju mu izlazi cvijeće.... Vidjeli su mnogo, vrlo mnogo...

Taj čas producira se neka majka s dvoje djece.

Nije lijepa. Oči joj više ne sjaju i vrpca u kosi već je davno izbledjela. Nekada je možebiti bila lijepa, ali sada joj oči više ne sjaju. Djeca su joj slična. Blijeda i mršava s velikim potonulim očima i raspletenim plavim kosama.

Majka ih vodi jedno za drugim do željezne preče, pridiže ih hvatajući ih oko tanana struka. I ona onda uzvinu noge kao da će zaplivati i hvataju se blijedim ručicama za željezo. Mišice im se napnu i kožu podbije rumen, ali lica su im još blijeda. Pridižu se mučno i sporo, a onda im istom navali krv u obraze, oči ispuzaju iz svojih dubina i budu velike i krvave kao da su zagledale užas.

I onda se provlače, svijaju, prevrću i naglo sunovraćuju zakvačivši se samo jednom nogom...

Kao da i nisu živa bića, kao da i nisu krv s jedne krvi, nego prosti automati, mrtvi pojmovi i stvarce od bjelokosti. Nišu se u zraku, obasjani onim mutnim i čadjavim žućkastim svijetlom, a kosa im pliva, kao vodene alge za lešom utopljenika.

Majka ih gleda.

Kraj ulaza stoji ravnatelj i promatra izvadjanje.

Svršilo se.

Naklanjaju se. Lijepo, pristojno i ne samosvjesno.

Nema pljeska.

Sve su to ljudi već davno vidjeli.

Pa i teže stvari.

Jednom je na primjer....

Frula teško uzdiše, gotovo se zagrcava, a i gusle i bubnjevi malo su tiši.

— — Trebao bi netko doći, tko bi svojoj djeci na očigled svega svijeta iskopao oči, tko bi joj polomio ruke i noge, tko bi ju osakatio na duši i tijelu

i onda ih pustio neka prosjače, neka sagiblju šiju pred svakim grmom neka mole i zaklinju . . .

Noć je tako meka i topla kao da i nije jesenja.

Stabla mrko šute.

Kadikad stresu rijetko lišće i onda se opet smire. Kao da zapadoše u tugu za ljetom, za životom. Kao ovce kad stresu sa sebe hladnu i tešku jesensku kišu i onda se opet smire; kao ptice što se stisnuše na vijencu kuće promeškolje se i opet smire.

*

Iz „odjela“ za umjetnike izadje čovjek. Zapravo to i nije „odio“ već samo nenatkrovljeni prostor, što se prislonio uz arenu. S jedne je strane zatvoren „komedijantskom“ putničkom kućom, a s ostalih nešto višom ogradom od platna.

Obukao je preko komedijaškoga odijela dugi tanki ogrtač, uzvinuo na njemu ovratnik i duboko na čelo nabio šešir. Na nogama su mu tanke papuče. Kaput mu se privinuo uz tijelo i kako je tanak gotovo se svaka mišica kroza nj naslućuje.

To je „čovjek-zmija“.

Pošao je ravno pod stabalje.

Ondje su neke „manje vrijedne stvari“ što spadaju areni; nekoliko praznih sanduka, nekoliko vreća i naručaj dva sijena.

Ondje ga čeka Ona.

Svaku večer. Sjedi i čeka na nj.

On to zna, tako sigurno, kao da će sutra svanuti dan. Nigda se ne pita : je li došla i večeras.

Upoznali su se na putu, u jednom gradu, negdje daleko i nigda se više ne će vratiti onamo. I od onda živu zajedno.

Ona ga prati. Ne kao „umjetnica“. Ona zapravo i ne spada njihovom društvu. Kroz dan pravi u svom stanu cvijeće, cvijetne košarice, sitne ptice i leptire od kruha i papira i to onda prodaje po gradu. Obilazi dućane i gostione, ide od kuće do kuće i nudja ljudima, a kada im dosadi onda se je sigurno primaklo kraju i vrijeme boravku arene u tom gradu.

Onda krenu dalje.

Ali Ona zapravo i ne putuje s njima.

Zato ju i ne vole. Čemu ide, pitaju se pogledima i govore medju se, ali njemu ne kažu ništa. Znadu da kada je ne bi bilo jedne večeri, on ne bi skupio snage da nastupi i izvede svoju tešku točku. Zato svi šute i ne govore pred njima ništa.

Njegova je točka najteža. Radi nje ljudi i dolaze. Nije on „čovjek-zmija“ kao što su obično takovi ljudi. Ne stavlja noge za vrat, ne hoda (na rukama) poput žabe. Dok hoda visoko diže glavu, ali on umije puzati, puzati kao zmija!... Glavna se atrakcija i sastoji u tome, da on „čovjek-zmija“ puza izmedju oštro nabrušenih noževa, koji su tako zabijeni u dasku po kojoj on puza, da iz nje samo oštrice vire. I svaki je nož dvosjeklica, oštro nabrušen s obih strana. Izmedju noževa ponamještene su niske goruće baklje, koje nisu pričvršćene na dasku, nego se mogu izvaliti čim ih tkogod samo dotakne.

„Čovjek-zmija“ legne medju te redove noževa i gorućih bakalja i stane se onda provlačiti. Upire se o glatki pod svom težinom tijela, grči mišice i uda

i tako se pomiče.... puza.... Ako ga sile izdaju onda mora segnuti za britku oštricu i tako se povuće naprijed.

Noge su mu sputane, oči svezane. Tako se miče. Puza. Ako dotakne samo jednu baklju, ona će se izvaliti i opalit će ga, ako se samo jednoga noža neoprezno maši, zasjeći će mu se u golo meso i zakrvarit će...

A baklje i noževi na gusto su poredani i čini se, da je nemoguće provući se izmedju njih, a ni o što ne zadjeti...

Cijela ta sprava smještena je preko dana na ulazu arene, da se svatko može uvjeriti o oštrini noževa, a na večer, kada ta točka dodje na red, unesu ju u arenu i onda mu netko iz općinstva sveže oči i noge i postavlja cilj.

A — „netko iz općinstva" — nisu istom kakovi god ljudi. To su (u malim gradovima) ljudi sumnjičave ćudi... koji se ne šale... i hoće „baš da vide"...

I čvrsto mu vežu noge i oči i teško mu stavljaju cilj (malo zvonce na pero koje neprestano tucka), a onda se još uvjere nisu li baklje možda pričvršćene!

I istom kada je sve u redu, zadovoljno sjedaju na svoja mjesta i gledaju kako će biti ovaj put!...

Ljudi u malim gradovima sumnjičave su ćudi i ne vole plaćati badava svoja tri groša!

— —

Korak mu je trom i hoda kao isprebijan. Nešto je na njemu surovo i divlje, a ipak izmučeno.

Glavu je danas sagnuo. Kao da i ne zna kuda polazi. Kada je došao do „manje vrijednih stvari" i opazio Nju, onda se samo malo lecnuo i podigao glavu.

Ništa joj nije rekao. Ni ruke joj nije pružio. Sjeo je do nje šutke i zamišljeno.

Već je tri dana ovako šutljiv i mrk.

Gledao je čvrsto preda se kao da traži točku o koju bi zapeo, a onda je tiho i slomljenim glasom otpočeo:

Sanjao sam... ružan san! Bio sam u areni. Na redu je bila moja točka. Unijeli su dasku s noževima, a onda upališe baklje. Netko je izašao iz općinstva, neki grozni i strašni stvor i svezao mi oči i noge. Onda me polegoše i rekoše: ajde! A moje su oči progledale. Onoga zavoja kao da i nije bilo i ja sam ugledao strašnu sliku. Svaki čovjek u općinstvu imao je samo glavu. Tijela nije imao. Glave su lebdjele u zraku i cerile zube kao da će sada na zagristi u živo meso... Svi su siktali i roktali: Ajde!... ajde!... A moji se noževi užariše i na svakom je bila upisana gorućim slovima po jedna laž...

Moje je tijelo postalo lako kao uzduh i neprestano se dizalo. Ja nisam mogao naprijed, ja se nisam mogao ni o što oduprijeti, a čim bi mi se tijelo uzdignulo, znao sam, da će ga opaliti baklje, koje su gorjele mirno i nemilosno kao istina.

Noge su mi bile sputane, a one su se glave cerile i samo su kao da čekale da zapnem, da se o što bilo zadjenem...

Ovako sam ležao jedan trenutak, dug i taman kao život.

Onda sam se probudio. Kraj mene si ležala Ti. Ruka je tvoja počivala na mojem vratu. Zagrlila si me i zaspala. Mirno si disala i ja se dugo nisam mogao snaći. Dodirnuo sam se tvoga lica i prikaze nestadoše.

Istom pred zoru smirih se posvema, ali zaspati nisam mogao i evo je drugi dan, što mi se taj san ne skida s očiju.

Stabla su mirno šutjela, a prve su gusle tužno plakale. Srce bi se čovjeku raspuklo

— — — — — — — —
izmedju mene i v a s
predubok je j a z . . .

Dugo su šutjeli.

Položio je glavu u njeno krilo i stao joj šaptati: Ženo, majko, ljubo . . . čuj me, ne laž svijeta i istina svemira. Ja tih laži ne poznajem i one me se istine ne tiču. Svaki je onaj nož bila po jedna moja laž i one su baklje meni svijetlile. A svijetlile su tako mirno i pusto ko mrtve istine. Ja sam se morao hvatati za one noževe o kojima sam znao da su otrovani najžešćim otrovom, ja sam se morao uklanjati onim bakljama koje mogu svijetliti samo za mrtvace.

Ja, ja sam laž u svakoj svojoj žilici u svakom svome disaju! I mene peče što to tako jasno vidim, što nisam kao drugi, koji s njom mirno lijegaju i ustaju. Slušaj, ne boli me tuga svijeta ne njegov jad i nevolja . . . o, ja sam tako tužan i nevoljan! . . . .

I gorko je zaplakao.

Ramena su mu se tresla Bubanj je teško bubao . . .

Prihvatila je glavu njegovu i stala mu gladiti kosu.

Mekim i dugim prstima prolazila je kroz njegovu vlažnu kosu od čela do tjemena, od tjemena do zatiljka. A on je sve slabije i slabije jecao.

— — Ja nisam kao drugi, ja ne mogu biti kao drugi. Shvati, razumij! . . . Ne poželi me nigda boljega nego što sam — ne poželi me nigda ljepšega nego kakav sam. — — —

Uzmi srce moje težko izranjeno i zamataj ga u paučinu duše svoje . . . i ne pitaj nigda zašto je takovo.

Glas mu je bivao sve tiši.

Po svem je tijelu osjećao kako mu iz kože izbija znoj, a ispod koljena i na onim mjestima gdje se zemlje doticao osjećaše kao da počiva na žeravici.

Ali nije se micao.

Iz arene je dopiralo pucketanje biča. To se producirao ravnatelj s njihovim jedinim konjem. A onda će se konjče ispraviti na stražnjim nogama, pasti na koljena, položiti glavu, i smiriti se posvema, kao da je poginulo, kao da je mrtvo. Ravnatelj će mu stati jednom nogom na vrat, a drugom na bok, njihat će se onako i pucketat će bičem, a možda će ispaliti i kuburu, ali konjče se ne će podignuti . . .

Glazba je već počela svirati mrtvačku koračnicu.

Poslije te točke dolazi na red njegova. On bi već morao biti ondje i čekati.

Pogledao ju je pogledom punim neizrečne tuge i samo je prošaptao:

Idi . . . idi . . . jer ja inače ne ću moći leći medju noževe, ja ne ću moći . . .

Danas je dan koji se u svemu razlikuje od prijašnjih i svih ostalih.

Dugo ga je gledala i nije ga mogla razumjeti. Još nikada ju nije od sebe tjerao. Naprotiv, znala je, da mu podaje snage, dok ovako nedaleko čeka na njega dok izvede svoju točku.

Ali njegov je glas bio tako pun molbe, zvučao je tako bolno, da ga nije ništa pitala.

Ustala je, bacila mu se na grudi i otišla.

— Čekaj me kod kuće! Ja ću odmah doći! Čekaj me!... —

A onda se i on otputio na svoje mjesto. Prije nego je zamaknuo u „odio za umjetnike" ogledao se još jednom, ali Nje više nije vidio. Sakrila ju noć.

*

I onda je došla na red njegova točka.

UnijeSe dasku.

Neki veliki i jaki čovjek iz prvoga reda sam ju je uprtio i nosio, a uz njega stupao je i samo se držao za nju još jedan drugi. Kada su ju položili stadoše namještati baklje. Na daski su bila naznačena mjesta, ali oni su baklje i na gušće namještali. Onda je ravnatelj pozvonio i u arenu udje on.

Bio je blijed. Zaodjenut žućkastim tankim trikotom. Ruke su mu bile gole do ramena. Na nogama nije imao papuča. Pristupio je daski i poklonio se općinstvu.

Onaj veliki i jaki čovjek stane mu za ledja i stade mu vezati oči. Dok mu je on vezao oči sputavao mu je onaj drugi noge. Kada je i to bilo gotovo onda mu staviše cilj. Glazba utihne i „čovjeka zmiju" polegoše na dasku. Zvonce je promuklo tuckalo. Svi su napeto čekali.

Kao da sluša odakle se javlja cilj.

Dželati sjedoše na svoja mjesta u prvi red i viknuše: ajde!...

Ali on se nije maknuo.

Kao da sluša odakle se javlja cilj.

Onda pridje ravnatelj i prigušeno mu prišapne: ajde!...

Ali on se još uvijek nije maknuo.

U općinstvu nastade žamor:

Zašto ne puza?... Zašto se ne provlači?...

Istom kada je žamor postao glasniji i kada je netko viknuo: Mi smo platili!... onda kao da je nešto uljezlo u „čovjeka — zmiju", kao da ga je nešto za srce ujelo trgne se nadnaravnom snagom, trzne nogama, spona pukne i on se osovi. Jednim kretom ruke skine povoj s očiju i zagleda se spram one strane odakle je dopro povik.

Oči su mu bile krvave. Ruke su mu drhtale.

Što je?... Što hoćete od mene!... Ja ne mogu... I zašto bi morao?! Tko ste vi da me šaljete sputanih nogu i svezanih očiju k cilju, koji ne vidim, koji tek mogu naslućivati po zvuku, koji do mene dopire?

Tko ste vi, koji me nagonite da derem živo meso sa sebe i palim krv svoju u žilama?

Tko ste vi, koji tražite od mene sporu i sigurnu smrt?

Tko ste vi? i tko vam je dao pravo da razarate tudji život?... Ja nisam...

Vi ste slijepi i surovi, vi ste glupi i pijani... Vi ste...

Jedan iz prvih redova ustade.

Bio je jak i velik kao crna zemlja.

Ravnatelj priskoči, ali čovjek (zmija) ne htjede zašutati.

Sipao je pitanja, klevete i poruge.

Ljudi se uskomešaše. Jedni su vikali: — — kako smije vrijedjati ? ! a drugi su mirili: ne vidite li da je lud ?

— Ali ne smije vrijedjati ! — prijetili se goropadni.

A on je sve dalje vikao.

Srtao je spram najbjesnijih, grčio pijesti i vikao: Jest, jest vi ste me okrali, orobili ste me i oteli sve što je čovječje, vi tati i varalice, vi podlaci i lopovi ! . . .

A kada je pristupio k njemu onaj što je bio jak kao crna zemlja, pljunuo mu je „čovjek zmija" u lice i viknuo:

Ja sam Krist, a ti si razbojnik ! . . .

Onda je „razbojnik" zakoračio velikim korakom, ščepao jadnoga čovjeka zmiju za šiju, dignuo ga kao perce i bacio ravno na dasku s noževima. — —
— —

Svima zastade dah, a onaj što je bio jak kao crna zemlja mahne rukom, pljucne i otare si brk.

*

One je noći u svojoj sobici dugo čekala na Njegov povratak i zagrljaj.

Mraci su puzali pustim stijenama, a mrtve su ruže stale disati.

Onda je osjetila, da je poginuo, da je mrtav i miran.

D. M. DOMJANIĆ: STARINSKE PJESME

I.

Stare gitare sa malo još struna
mrki portreti na ruševnom zidu,
satovi drevni, što jedva još idu,
sumračna soba, sva šaptanja puna.

Prašina sipi po alabastru
maloga hrama sa staračkim satom,
stapa se tiho s izbliedjelim zlatom,
šute gitare — i sjene sve zastru.

Gdjekada samo kroz razbita stakla
leptir zabludi u odaje tajne,
krila mu ruže su leteće, sjajne,
pa su ta krila gitare se takla.

Zvukovi sitni ko paučine,
bude se tiho sa zaspalih struna,
pjesma se izvija prašine puna,
il netko drhtavo priča iz tmine:

Vječna je smrt, ona mladosti briše,
život nam bio pun nada i jada,
pauka mreže sve prekriše sada.
Zar je to svrha — i ništa više ? ! —

II.

I Vaše staze su biele, diskretne,
idu daleko od svačijeg puta
pokraj rezede i slatke i sjetne
tamo put parka i šutljivog kuta.

Trava je gusta od baršuna meka
obični korov joj saga ne kvari,
preko su seljačka polja daleka,
tamo sred korova mak se žari.

Gredice ruža i hladne fontane,
krug oleandra pred stubištem pustim,
strmogled spušta suhonjave grane
za onim grmom jasminovim gustim.

Turobni ribnjak sa zelenom mrenom,
iglice jela se spuštaju tiho,
padaju vodi po površju snenom,
daleki brezik je lahor zanjiho.

Dvorac je stari od šutnje zadriemo,
sunce se sigra po crnom kaminu,
veliki prozori gledaju niemo,
na njim ciklame od dosade ginu.

VLADIMIR LUNAČEK: IGNJAT BORŠTNIK

Dne 17. o. mj. slavio je Ignjat Borštnik tridesetgodišnjicu svojega glumačkoga i umjetničkoga djelovanja. Jednu trećinu toga rada u najboljoj svojoj dobi, u zenitu svojega umjetničkoga umijeća žrtvovao je on hrvatskoj Taliji u Zagrebu: umjetnost kao putokaz budućnosti i ovdje je upravila svoj put k hrvatsko-slovenačkoj bratskoj uzajamnosti. Veliko je i mnogo, što je Borštnik dao našem malenom kulturnom svijetu, ali je ono tim dragocjenije, što je to od srca dao brat bratu. A malo ih je izmedju nas samih, a još manje izmedju južnoslavenskog plemena, koji bi uvidjeli, da se guslama javorovim prolazi od Triglava, pa sve do Soluna, od Jadranskoga pa sve do Crnoga mora i da na najtanji glasak odjekuju svuda iste pjesme. Ne uvidjaju da nas ni krv ne dijeli, pa ni ona prolivena u osveti i kavzi.

A jednako je i isto, što trebamo: kulturnih i modernih radenika na svim poljima, da uzmognemo ispunjati svoje puste i neobradjene poljane i da možemo uporedo koracati s velikim ostalim svijetom, da ne zaostanemo. A našu umjetnost čeka ta velika zadaća, a glumci, ta zrcala svojega doba, neka budu iskreni i pravični, neka se zanose onim ciljem, što si ga je Borštnik postavio. Poodmaklo je doba, kad je prvi puta progovorio nama sa trošnih dasaka čedne

stare Talijine kolibice, pa sve do danas, kad je stao da se ogleda za provaljenim putem. Sa krutih brdina slovenačkih spustio se poput proroka u nizinu. da nas neumoljivom snagom zagrije za vječne istine života i prirode. Bio je tumačem njihovim, telalom velikih otkrivača i kraljeva sa Parnasa sumornog sjevera. Stao je i zavikao: „Stanite, ljudi, ta svi smo jednaki u našoj duši, u našem životu. Iste nas plamene strasti biju, iste nas zlobe drže, isti nam vatreni plamovi dobrote izbijaju iz srca, a srvu nas iste slaboće. Nitko im ne će uteći. Stanite, pa mi se nadivite".

Lijep je čovjek, lijep je život, koga svaki od nas provodi i lijepa je priroda, što ga odasvud okružuje. I što se više približujemo toj modernoj misli

o jedinstvenosti i cjelini ljepote, to više radimo ne samo na polju opće ljudske kulture, već se i mi razdvojeni, kako jesmo, zbližujemo srcima našima. A Borštnik je vazda tumačio ove misli, usvojio ih kao cilj i sadržinu svojega umijeća.

U tome stoji značenje Borštnikova umijeća, koje je on u našem krugu najljepše razvio, a njegov prirodjeni dar u tom će ga razvitku i dalje pomagati.

A samo umijeće Borštnikovo i njegovo djelovanje opseže najraznije momente književne dramske produkcije. I on ih je vazda obasuo nekim modernim shvaćanjem donoseći na pozornicu ono ljudsko — ono prirodno, što imade prvo i jedino da glumac pred svoje gledaoce iznese. I donoseći nam okrutnu javu u svim svojim oblicima mi smo ga radi njegove istinite umjetnosti ne samo kao umjetnika, već i kao glumca zavoljeli. Neka opora i tvrda neumoljivost čini se na prvi mah njegovo umijeće, ali iz bliza ta je tvrda i opora umjetnost sastavljena od samih sitnih mekanih i majušnih časaka, od lakih gesta, od lagano intoniranih glasova. Ispod na oko opore vanjštine izbija na javu svom svojom krepčinom slovenski naturalizam svojim toplim valovima. I možda nas se baš poradi toga doimlje Borštnikova umjetnost uza svu njegovu modernu i na našoj pozornici osamljenu i neobičnu sadržinu.

Naturalizam Borštnikove glume drugačije je od naturalističkoga načina naših ostalih glumačkih prvaka. Borštnik shvaća svoje umijeće možda s manje srca i s manje temperamenta, ali za to sa čitavom svojom inteligencijom. I ta inteligencija prevladava, odlučuje kod Borštnikovih uspjeha. Za to on kao tumač svojega umjetničkoga poriva to više osvaja, to više vjerujemo u njegov poriv u istinitost njegove glume, što bliže nam je donosi pred naš intelekt.

Borštnik je dosele taj svoj poziv časno i savjesno izvršio povisujući od dana do dana vrijednost svojemu umijeću.

MILAN MARJANOVIĆ: VLADIMIR VIDRIĆ

U ono lijepo i čarobno doba, kada je u Hrvatskoj još postojala intimna porodica mladih sanjara i umjetnika, kada je osjećanje poezije i ljepote bilo najintenzivnije i najiskrenije, kada su zajedno počeli da pjevaju, sanjaju, zamišljaju i rade i književnici i muzici i slikari, u ono doba se je pojavio medju nama zdrava, rumena, svježa lica, topla srca, vlažnih, dobrih očiju, plava prama preko čela.

„Svitaše. Još bi tama u lugu.
Pan se ukaza s omašnim mijehom,
On stupi na čistac pod jasiku tanku
I tu se oglasi smijehom“.

Vremena su se promijenila, porodične je intimnosti medju mladjima nestalo, život je sanjare učinio praktičnijima. Zevs, divan bog, silnu je glavu spustio, ko od bola i rekao:

I ti, koj' sniš o divnoj, nagoj ženi
Na tamno-modrom valu što se rodi,
Kad sidješ k zemlji, u jablana sjeni
Nad plug se sagni i za brazdom hodi.

I kao ti paone znoj na čelo tio
Pod oblacima istog ovog neba,
Zatajit ćeš me rad muke i hljeba".

I zatajiše, ili bar i preko volje pritajiše ga mnogi, Zevsa, divnog boga Ali on, Vladimir Vidrić „na oblaku je ponad mora bio" i ostao je, kao da nije sašao k zemlji. On je ostao. „Purpurna pomrčina njegve je vjedje prekrila, od sunca, vjetra i vina". I leprša oko nas, ko vjetrovi oko Peruna

„I leteć viču: Pomiluj bože! Kamene čaše kruže!
Odjekuju polja! Tvoj narod se gosti. — A goste djevojke služe.
U bučnom kolu blagoslov zbori. — Tvoj pjesnik kralj od kraljeva
U nebo upire slijepe oči i divnu ti pjesmu pjeva!"

On je ostao u začaranom krugu prvih dana mladosti i — priznajmo svi, on je gotovo jedini za to i ostao u duši mlad i svjež, iskren i poetičan. Augurski haljetak nije ga zamamio i on nije ušao „u augursko zvanje" i — ne „podade za gusku Ateninu sovu". On i danas podržava sveze sa svim onima, koji su bili od prvog početka, pa dalje na okupu, on i danas nema druge misli i drugoga osjećaja od one tople prijateljske sućuti i vesele poetske bezbrige. Za njega je svijet sličan gaju, a on je u njemu mladi Pan.

„A svitaše jutro. Rosa je pala.
Pa se u krupnih kapljah blista.
Sja jutarnja zvijezda. Drhće i trepti
Jasika širokog lista...
A šumi lug, to ide vjetar
O prvom osvitu dana..."

I baš ovo njegovo ustrajanje u raspoloženju posve poetskom, ovo njegovo prelaženje preko sviju onih pukotina i brazda, što ih život medju ljude ruje, pokazuje, kako je Vidrić i u životu jedino pjesnik i jedino umjetnik.

Pjesništvo, literatura, umjetnost nije za njega ni zanimanje ni zvanje i on nema nikakovih ličnih interesa kod toga. Ne pjeva rad drugih, ne pjeva ni za druge, ne pjeva iz profesije, niti iz taštine. Ta on nije redovno ni jedne svoje pjesme napisao, niti na javu dao. Spjevao ih je u sebi i za sebe, recitirao znancima, koji bi ih pribilježili i dali u štampu. I trebalo je deset godina, da se je odlučio na to, da opet pregleda i omogući izdanje zbirke svojih pjesama, nedavno izašle, pa i ta zbirka nema više od 25 pjesama na 53 stranice.

A ipak! Vladimir Vidrić je jedan od najskladnijih, najsugestivnijih naših pjesnika novije generacije i u našoj literaturi markantna ličnost. Ali on niti svoju ličnost niti svoju sugestivnost ne markira nikada, već ko bistar vrutak u gustoj šumi, ko Parsifal, taj „čisti nevježa", ko božanska, neiskvarena, naivna golotinja samo:

„Odmiče, — staje — dubok smijeh je čut.

I kao da kaže:

„Putniče sustaj, ogledaj se, svrni,
Gle, mjesec sja — i tvoj se bijeli put!"

Kod njega ne ćemo naći nikada direktnoga apela ili ciljanja na čitaoca i diranja u njegove strune, jer se Vidrić ne obraća pjesmom na publiku, da njoj nešto iznudi, da nju na nešto upozori, da joj bude mentorom. I za to njegova li-

rika nije ni u kojoj formi retorička. Vidrić se niti iskaljuje, tražeći plačidruga ili utjehu, niti pjevajući drži govore. I u ovom njegovu svojstvu možemo naći jedan od izvora velikoj slikovitosti, toj osnovnoj osebini njegove poezije. Ne osjećajući potrebe, da svoju poeziju, kako je on ćuti i zamišlja, tumači, razlaže i utuvljuje drugima, ne treba retorike, nego mu posve dostaje tu poeziju donijeti i prikazati u onom, u čemu ju je i on osjetio, dostaje mu iznijeti onu sliku, onu situaciju, koja ga je nadahnula i osvijetliti je onim svijetlom, u kojem ju je vidjelo njegovo poetsko oko. Ali baš time Vidrić kod svakoga onog, koji imade otvoren duh i srce, kod svakoga, koji uopće može, da sebi intenzivnije predočava i da intenzivnije osjeća, postizava daleko jače, trajnije i opsežnije poetsko raspoloženje i dublji dojam negoli mnogi lirik, koji riječima hoće da *opiše* ili *označi* svoj osjećaj, svoj poetski dojam predmeta ili dogodjaja ili da na nas izravno zvukom riječi djeluje. Vidrić nam ne priča o boji svojih naočara, kroz koje gleda na život i svijet, već nam odmah daje gotovu sliku toga gledanja. Sliku, pejsaž, zgodu ili detail nam naslika takovim bojama, da nam omili, da nam postane bliz, ugodan i zavodljiv i tako nas prenese u svoje raspoložonje kao pedagog što djeluje na dijete bolje zornom obukom i isticanjem uzora negoli teorijom i moralnim kodeksom.

Drugi moment, koji stoji u svezi sa slikovitošću Vidrićeve poezije, možemo naći u njegovu senzualizmu. Dosta je značajno, što je Vidrić od prvoga početka, pa sve do danas ostao u živom saobraćaju s našim likovnim umjetnicima. Likovi i boje su ga privlačile i privlače ga više, negoli riječi i teorije. On prirodu ljubi i gleda bolje i radije od drugih naših pjesnika i najmanje se od svih od nje odmiče. On ne destilira njene pojave u apstrakcije i ne kupi samo pjenu osjećaja, u koju se mrve njeni valovi, kada udaraju o naše srce. On gleda preko tih apstrakcija i kroz tu pjenu na same one pojave, na same one valove, i to za to, jer on u prvom redu hoće da ima pred očima ne toliko posljedak, koliko izvor, ne efekat, nego supstrat i povod. On hoće da gleda, da vidi, jer je zdravlje glavna oznaka njegove naravi, jer je prirodni život radost zdravlja, jer je svijetlo element radosti, a slika efekt svijetla.

I na taj način Vidrić osjeća sebe i prirodu kao dvije točke, dvije strane jedne iste cjeline. On se ne stavlja prirodi nasuprot kao nešto izvan nje, kao nešto, što je od nje bilo jače bilo slabije. On u prirodi i životu vidi ravnopravna prijatelja i druga. I za to mu je grčka mitologija, naročito tip Satira, tako bliz i omiljeo. Za to on ne vidi u prirodi grubu neku silu, koja ruši ideale čovječje. Za to su za njega element poezije isto tako duh kao i tvar, isto tako srce kao i želudac:

„Tamo u dolu, gdje lovori šume
I srebrene vode teku,
Kucaju srca. — Crni satiri
Rumenog *ovna peku*".

Za to u pjesmi „Ex Pannonia" starac-rob, otac-barbar uz leš svoje kćeri

„A *krčag* je bliže primako
I svu noć je *plako i pjevo*
I svu noć su drhtale zvijezde
A mjesec s visoka sijevo".

Likovne umjetnosti već po svojoj naravi prikazuju i hvataju samo vanjske razne forme i mogu da podaju samo nešto, što u nekom času jest, a nipošto neki razvoj. Prostorni raspored je tu bitni element harmonije, prostorni stabilitet glavno tehničko pravilo. Glazbene umjetnosti odrazuju pak promjenljive forme u vremenu, nešto što se razvija. Vremenski raspored je njihov bitni element harmonije. Književne umjetnosti obuhvaćaju posredno oba elementa. Oba ova elementa obuhvata i poezija. Kao što ima „muzike stihova", tako imade i „slikovitih stihova". Stihovi uopće djeluju na nas tek posredstvom pojmova i predočaba, ali oni mogu da djeluju više jedamput zvukom i ritmom, drugi put predodžbama, koje izazivlju, da djeluju više na uho ili više na maštu. Glazba je najneposredniji umjetnički izražaj osjećanja, dok su likovne umjetnosti najneposredniji izražaj predočaba. I za to poezija, koja je u prvom redu izraz subjektivnoga osjećaja, pretežno je u stihovima muzična, dok je ona poezija, koju nalazi ili intuira pjesnik u nekom vanjskom predmetu, pretežno u stihovima zorna i opisna ili prikazivalačka.

U doba, kad se je javio kod nas Vidrić, pojavile su se obje struje. Imali smo poeziju umiranja i poeziju oživljavanja, poeziju jeseni i proljeća, poeziju drhtaja duša i poeziju života, poeziju slabosti i poeziju snage. Imali smo poeziju Nikolića, Domjanića i dr. i poeziju Vidrića, Begovića, Nazora i dr. Slušali smo šapat sjena, što su pričale konac priče, kojoj nijesmo znali, a možda ni doživjeli početka, poeziju sućuti s dušom i poeziju početka i jutra, žamor vjetra, što ga bude zrake prvoga sunca, vjetra što nosi oplodne klice i stresa rosu s lišća.

Ovo je odgovaralo i situaciji i razvoju: bili smo i sinovi svojih otaca ali i klice novih života. Bio je to čas prelaza, čas, kada mladić stupa u život i plače s uspomene roditeljskog krova i sanja o stazi, što se pred njim širi. I bilo je posve prirodno, da je lirika uspomena bila zvonka ali melankolična, kao što je svaki posve čisti i intimni osjećaj, a da je lirika sanja bila slikovita, više zorna, dakle senzualna, a za to i vedra i radosna.

U ovoj su vedrini tražili i pjesnici života harmoniju vanjskih, likovnih forama, pak je njihova prednost naročito u sastavu pjesama i u projekciji slika. Oni su birali one slike, koje za kulturnoga čovjeka mogu najbolje da označe punoću i pozitivnost života, dakle slike iz milieua klasicizma, rennaisance, staroslavenskog neznabožaštva, baroka. Tako je i Vidrić iz ovih milieua crpao svoje slike. Ali ovo ne znači, da je on prezreo savremenost našu i da je krug njegovih misli i osjecaja anahronističan. I misaoni i osjećajni elementi njegove poezije su oni isti, koji su provijavali i ostale naše pisce. Ruho im je drugo, ali i opet vrlo općenito i tako birano, da ne sapinje, nego baš još bolje otkriva jezgru. On je birao slike iz onih milieua, koji su po vaskolikoj svojoj karakteristici najdosljednije izdjelali stanoviti duh, stanovito raspoloženje. Kad govori o askezi, uzima milieu Gonzage; kad govori o sanjavoj strasti, uzima milieu čarobnoga Nila; kad govori o vedroj obijesti života, uzima pompejanski milieu; kad o roblju, rimski; kad o borbi o ženu, uzima viteški, sredovjekovno-španjolski itd.

Ako promotrimo same motive, bez obzira na milieu i ruho, naći ćemo tu satiru na augursko i zvanično prostituiranje poezije („Mentor i pjesnik").

ironiju na suhi nehumani asketizam („Gonzaga"); sućut sa prevarenim mužem („Romanza"); podsmijevanje ženskoj kreposti („Scherzo"), staračkoj nemoći („Coena"), ironiju nad socijalnim poretkom („Pomona"), plač nad robljem i robovanjem (motiv, koji se najčešće javlja i u „Roblje" i u „Elije Glauko" i u „Kraljici Nila" i u „Ex Pannonia" itd.).

Ove motive, bili još i koliko općeniti, ne će ovako na okupu upotrebljavati, ni isticati svaki pjesnik svakog vremena i — svakog naroda! A uvažimo li to, onda ne možemo reći, da Vidrić živi izvan kruga svoga vremena i svoga naroda. Njegove pjesme bile su spjevane redovno u pravi čas i bile su sa jezgrom svojih pogleda i misli, bile su i povodom svoga postanja u uskom savezu sa savremenim našim životom i onim općim pojavama u njemu, koji pjesnika Vidrićeve kulture i temperamenta mogu da zaokupe i da zadahnu.

Kada spominjem Vidrićevu kulturu, onda to činim namjerice i s akcentom. Jer Vidrić je doista pjesnik rijetko opsežne i intenzivno proćućene kulture. On nije t. zv. „stručnjak" i specijalista, ali poznaje mnoga i razna područja bolje ili bar sa većim shvaćanjem od mnogih stručnjaka. Bavio se je na mahove proučavanjem raznih epoha ljudske kulture i historije: čas indijske, čas stare orijentalske, čas klasičke, čas sredovječne, ili stare hrvatske, ili opet anglosaske, pa moderne itd. Bavi se naukama pravnim i prirodnim, literarnim i socijalnim. Od sve te naučnosti ne ćemo zapaziti napadno vidljivih tragova u njegovim pjesmama. Njegove pjesme se ne razmeću erudicijom ni u načinu izražavanja, ni u izboru predmeta, a možda ne odaju erudicije, ali za to pokazuju duh i shvaćanje duha raznih područja i epoha. Vidrić umije u 4 do 5 kitica, u jednoj slici, da nam neobičnom bistrinom i jednostavnošću sintetizira duh jednoga doba ili jednoga milieua. Za to je svakako potrebno nešto više nego prirodni talenat, za to je potrebna i izobrazba i kultura. I baš ta jednostavnost, ta kristalna bistrina njegove poezije čini je tako lijepom i tako toplom. Ta poezija je naime i u jezgri i do u najmanje tančine iskrena, posve iskrena i istinska. A kako je Vidrić prirodan, mio i vanredno dobar, kako je uza svu svoju kulturu sačuvao božansku naivnost, ta je poezija topla i dobra, ta je poezija i božanski smirena i skladna i u tome moderno-klasična, bez traga banalnosti i tričave niskoće.

Ovakav je i pogled pjesnikov: olimpijski miran i pun harmonije. Na život on gleda okom slikara i umjetnika, koji hoće da taj život ocrta kao zanimljivu i lijepu višu realnost. A ta realnost poprima u njega oblik čarobne iluzije: toliko je njegov unutarnji i vanjski život u skladu. On opetovano spominje oblake, koji od iskona plave po nebu nad zemljom i veličajnim se mirom prelijevaju njihovi oblici jedni u druge:

Laki na nebu oblaci, svijetle pahulje dana,
Lebde i gasnu nad jablani. I dalje od šumnih grana,
Nad livadom — blijede i putuju put tihih i neznanih strana.
. . . A moja se ruka ganula,
Koja pjesmice sklada,
Svijetlu je suzu utrla
Što mi sa zjena pada . . .

SREĆKO ZINDL: NAŠA POLITIČKA KRIZA

U jednom od posljednjih brojeva prošloga godišta ovoga lista kušao sam, da pod ovim natpisom s kulturnog gledišta objasnim današnji politički položaj. Istakao sam općenite kulturne momente, koji na narodnu politiku utječu i moraju utjecati, kad je ona samo jedan organski dio cjelokupnog života. Taj se naš narodni život u svim granama nalazi na prelazu izmedju romantike i realizma. Pa kako svaka nova kulturna epoha daje novu sadržinu starim pojmovima, kako ona mijenja vrijednost pojedinih pojmova po naše mišljenje i osjećanje, tako je ona bitno morala utjecati i na našu politiku.

Još prije deset godina, kad nam je domovina bila lijepa, vrlo zaplakana žena, s prijestolja svrgnuta kraljica, koju su naši pjesnici trnjem krunili i na križ razapinjali, a dok nam je narod bio obožavani kumir bez pogrješke i bez mane i samo poradi krivnje drugih, njegovih dušmana, vrlo nesretan, mogla se je u našem javnom životu podići krilatica: „Mi ne trebamo novih ideja".

No unatoč ovog otpora, na koji su „nove ideje", koje konačno nijesu značile ništa drugo, nego kritičnu analizu romantične sadržine naših kulturnih pojmova, nailazile, one sebi vremenom toliko probiše put, da danas zaista možemo reći, da romantika mučeništva, ovaj politički wertherizam u našem životu iščezava. U politici, koja se je prije gradila na osjećajima, opaža se danas gotovo tendencija, koja hoće čuvstvo posve da potisne u pozadinu, te jedinu, odlučnu riječ da da razumu. Zanos se sputava, ogorčenje se ublažuje: ekstenzivni patriotizam postaje intenzivnim. Nije nam više do patriotskih manifestacija, već do vršenja patriotske dužnosti u radu. Nije nam do forme, već do realne sadržine. Računamo s činjenicama, te ih lučimo od želja.

Ova promjena u političkom shvaćanju došla je do izražaja u riječkoj rezoluciji. Do tada opozicijone stranke, koje su čitav naš javni život promatrale s gledišta svojih programatizovanih želja, postavile su se riječkom rezolucijom na realno stanovište faktičkih prilika. Mjesto sloge u programima za budućnost nastupila je sloga u radu za sadašnjost Naši političari, koji su do nedavna izdavali narodu kao protivuvrijednost za povjerenje, što su ga tražili, mjenice od programa, plative, kad njihova stranka dodje u većinu, napustiše ovaj posao političkog bankarstva zadovoljivši se s ulogom narodnih radnika, ne smatrajući sebe nenadoknadivima, ali znajući, da su nenadoknadive njihove sile, ako ih u danom momentu ne upotrebe.

Sukob izmedju krune i madžarske koalicije uzmutio je dobre odnošaje izmedju ove i narodne stranke. Narodna stranka, koja je već davno bila iscrpla i posljednji trunak povjerenja u narodu, bila bi se bez riječke rezolucije ipak održala na vlasti, a vladavinu bi svoju bila mogla održati trajnom samo još jačim terorom, negoli ga je prije razvijala, dakle još jačim stezanjem i ugušivanjem svake ustavnosti. Uspostava ustavnosti i zagarantovanje njezino bile bi same po sebi dovoljne, da opravdaju riječku rezoluciju kao taktički korak koalicije.

No ako se ova taktička svrha rezolucije: da se oduzme narodnoj stranci tlo pod nogama ustrojenjem druge Madžarima prijateljske skupine, koja će prvi momenat svoje vladavine upotrebiti, da nas ustavno ojača i proti Ugarskoj

i proti novim pokusima khuenovštine u zemlji, — ako se ova taktička svrha rezolucije ne da poreći, tim ipak nije iscrpena njezina sadržina.

Riječkom rezolucijom formulirani su i kao uvjet za sporazum s Ugarskom postavljeni oni zahtjevi, koje je čitava hrvatsko-srpska koalicija bez obzira na stranke smatrala maksimumom onoga, što se u dogledno doba dade provesti. Stranka, koja je držala, da se dade više postići negoli se riječkom rezolucijom traži, ne bi mogla te rezolucije prihvatiti. Bilo bi politički nemoralno, da je za volju izgleda na vlast napustila ili odgodila provedenje ma i jednog zahtjeva svoga programa, koji u riječkoj rezoluciji ne bi bio sadržan, a koji bi ona u postojećim prilikama smatrala ostvarivim. Takva bi stranka poput Starčevićeve stranke prava, koja takodjer nije načelno proti svakom savezu s Ugarskom, bila morala ostati izvan koalicije, te tražiti sama za sebe većinu u narodu, kako to Starčevićeva stranka prava čini, da dodje u priliku, da svoj program provede.

Stoji li stvar tako, a mi ne smijemo iz lojalnosti ni prema kojoj stranci pretpostaviti, da ne stoji, onda iz toga slijedi, da je hrvatsko-srpska koalicija u pitanju odnošaja prema Ugarskoj jedna ne samo složna, već i jedinstvena politička skupina. Ako su u riječkoj rezoluciji iscrpeni svi zahtjevi koje sve stranke smatraju maksimum onoga, što se dade u današnjim prilikama provesti, a ispunjenje tih zahtjeva smatraju opet sve stranke uvjetom sporazuma s Ugarskom, onda u državopravnom pogledu ni u kojem pravcu ne može biti razlike izmedju pojedinih koalicijonih stranaka. Jer što znači, da su zahtjevi riječke rezolucije uvjet za trajni sporazum s Ugarskom? To znači, da sve koalicijone stranke nalaze u ispunjenju zahtjeva riječke rezolucije takvo uredjenje državopravnog odnošaja izmedju Ugarske i Hrvatske, koje će zadovoljiti njih i narod tako, da u buduće ne će biti razmirica izmedju obje savezne kraljevine. Bez toga potpunoga zadovoljenja ne može biti ni sporazuma, a opet se taj sporazum Ugarskoj ne može obećavati, ako ispunjenje zahtjeva riječke rezolucije za koju stranku u koaliciji ne znači i ispunjenje svih narodnih zahtjeva.

Bilo bi politički neozbiljno i naivno pomišljati, da će Ugarska na zahtjeve, koji se bez njezine privole, budući da znače mijenjanje nagodbenog ugovora, ne dadu ostvariti, pristati, kad bi ti zahtjevi imali biti samo uvjetom „sporazuma" za sada, kad oni ne bi imali značiti neko ustaljenje odnošaja izmedju Ugarske i Hrvatske, već samo jednu etapu u razvoju toga odnošaja — jednom riječi: kad riječka rezolucija ne bi sadržavala uvjete mira, već samo uvjete primirja izmedju obiju kraljevina.

Znam, da će se na mene sasuti prigovor radi napuštanja prava naroda na potpunu slobodu i samostalnost, dakle na više nego što riječka rezolucija traži. Ovo pravo treba zaista poštovati i — ne napuštati. No držim, da narod svoje pravo na samostalnost i slobodu najbolje dokumentira tim, ako se sam drži ugovora, koji je samostalno sklopio i ako se sam zadovoljava ispunjenjem onih uvjeta sa strane drugog kompaciscenta, koje je samostalno postavio. Tko je za nagodbeni odnošaj s Ugarskom pod stanovitim uvjetima, taj ne može biti za drugu konkretizaciju idealne narodne slobode, negoli za

onu, koja je tim uvjetima dana. Tko je za zajednicu s Ugarskom pod stanovitim uvjetima, taj ne može tražiti drugu samostalnost, nego li se u toj zajednici daje s ispunjenjem tih uvjeta. Ova sloboda i samostalnost zaista nije idealna, ali odgovara snazi naroda, ako se veća ne da postići, a odgovara i potrebi naroda, ako se narod zadovoljava s ispunjenim uvjetima.

S vremenom kad snaga narodna poraste, kad mu okvir autonomije, za kakvom ide riječka rezolucija, postane preuzak, poprimat će i sloboda drugi oblik i drugi će biti uvjeti, da narod bude u savezu s Ugarskom zadovoljan, negoli su oni, koje postavlja riječka rezolucija. Nagodba od godine 1868. i sve njezine revizije nijesu drugo, nego zakonsko fiksiranje razmjerja snage izmedju Hrvatske i Ugarske, kakvo je ovo godine 1868. i kod daljnjih revizija bilo. Narodna je stranka nagodbu, kakva je danas, smatrala pravim izražajem snage narodne. Preko nagodbe nije polazila. Novih zahtjeva nije postavljala. Hrvatsko-srpska koalicija fiksirala je u zahtjevima riječke rezolucije onaj stupanj narodne snage, za koji misli, da zaista toj snazi odgovara. Narodna je stranka pala, jer je narodna snaga danas toliko porasla, da nagodbeni ugovor, koji je saborska većina dužna vršiti prema Ugarskoj, danas ne odgovara više potrebi narodnoj.

U smislu riječke rezolucije revidirana nagodba morala bi biti temeljem svake većine, koja bi tim preuzela obvezu za s t a b i l i t e t odnošaja izmedju Ugarske i Hrvatske. Moguće je, da takva većina ne bi dugo vladala: da bi je brzo potisnuli radikalniji elementi. U tom počiva tragika svake nagodbene većine, jer se narod razvija, njegove potrebe rastu, te izazivlju vremenom potrebu drugog uredjenja odnošaja prema Ugarskoj. Narodna je stranka kušala toj tragici izbjeći sve oštrijim nasiljima kušajući zadržati vlast u svojim rukama. Nije se mogla održati. Koalicijone stranke mislile su se osigurati tako, da pridrže in suspenso svoj program, dok se riječka rezolucija ne provede, ali istodobno agitirajući i nadalje u narodu sa svojim „suspendiranim" programima. Postupak ovaj zaista nije bio podesan, da ustali odnošaj izmedju većine ugarskoga i hrvatskog sabora, jer je bio jednak navještenju, da se koalicija ne će zadovoljiti s tim, da se ispune uvjeti riječke rezolucije, već da će nakon njihovog ispunjenja postaviti koalicijone stranke nove zahtjeve.

Nije ovdje mjesto, da istražujem, što bi se bilo dogodilo, da se je koalicija na temelju riječke rezolucije stopila u jednu jedinstvenu nagodbenu revizijonističku stranku, kojoj program ne bi presezao okvira riječke rezolucije. Ali da je ovakva stranka, koja bi u odnošaju prema Ugarskoj postala k o n s e r v a t i v n a, u onom momentu, kad bi nagodba bila u smislu njezinih zahtjeva revidirana, te bila pripravna braniti svoje djelo na račun svoje popularnosti i konačno svoje stranačke eksistencije, — da je takva stranka nužna, to se počinje danas sve življe osjećati.

Mi rado govorimo o našoj politici prema Ugarskoj kao o našoj izvanjskoj politici. Analogija tu neka s izvanjskom politikom samostalnih država zaista postoji. Ali ako je tako, onda moramo biti pripravni i na to, da većine mogu pasti radi izvanjskih ugovora, koje su sklopile, ali ne mogu s klupa većine navieštati, da taj ugovor kane u zgodnom momentu prekinuti, ako ne će da s takvim navieštanjem izazovu p r i j e r e d a medjunarodni konflikt.

Ovo naviještanje budućeg oporbenjaštva proti djelu, koje se imade od te iste buduće oporbe istom provesti, pa još k tomu u sporazumu s onim, proti komu se buduća oporba naviješta, bio je jedan znak od tragova romantizma u našoj politici. Bio je to dokaz, da se još uvijek rado mnogo govori i o neostvarivim programima u dogledno vrijeme, mjesto da se sve sile upotrebe za stvaranje moguće nove situacije tako, da joj daljnja budućnost bude samo prirodna, logična posljedica.

PETAR PETROVIĆ: JAZ

Na nekoliko slupanih dasaka, pokrivenih s već nagnječenom slamom polegao se on ... Ruke podvio pod glavu i upro oči gore više sebe u malu pukotinu kroz koju se iz vana ispod streje krala polusvijetla mutna zraka nešto vidnije noći ... Oko njega širio se mlak nešto nakiseljast miris suhog sijena, trine i natopla duha s konja što su drijemajući, malo dalje od njega, umorno spustili glave na poluprazne jasle ...

A u vani noć, — isto onaka kad je on negdje pred dvije godine morao ostaviti sve to i s malim zavežljajem maknuti se s rodjenog praga ...

— Baš pred dvije godine ... poče on razmišljati, sjećati se, slušajući nesvjesno, kako do njega dopire nekakav šum rastegnut i mutan nalik na šumor lišća, micanje konja i časovito lupkanje njihovih kopita o nabijenu zemlju, i onda potmuli, nejasni nječiji koraci gore iz kuće ...

— Još nijesu legli, — pomisli on i neko čudno, izmiješano čustvo samoprijegora i bezgranične osamljenosti ovlada s njim taj čas i ne otimljući se već kao sileći se, da se što dublje zakopa u to sve, poče da bezredno zamišlja slike ... I kao da gleda ...

Negdje u svojoj sobici tamo desno od ognjišta skupila mu se stara obnemogla mati u postelji i spava ... Ne, ne spava, i ona sad, baš kao i on premišlja mučno i teško o svemu, što se dogodilo ... Sirota mati, — ni sama nije znala ... Dodje mu na žao ... Učini mu se, kao da o njemu premišlja, da ga žali i da onako iz tiha, da je nitko ne čuje plače za njim i sakriva suzu zagrcavajući se ... I kaje se, možda, za sve ... Podudari ga topal, vruć mlaz negdje zaostalih suza ... Pa onda zamišljujući nju, kako ju ruši, guši bol poče se tješiti sam sobom i podavati svemu, što se dogodilo nekakav ljepši, čišći i naravniji značaj. Kao da se sve to moralo dogoditi, i da tome nitko nije kriv ... A on sam ... Zdrav je on i mlad, izdržljiv, jak, — a to, istina, boli, al' opet prenijeće se ... I ona, mati ... Kako samo ono jučer u suton ... Sjedeći kraj ognjišta, kršeći prstima tanku treskolinu, šuteći, gledao ju ispod oka, kako se povlači po kući taknuta teškim razarnim godinama, hvatajući kroz polutamu mutni, bolesni izražaj duboko upalih očiju i ona dva naplava, široka, natečena kolobara ispod očiju ... Pomicala se po kući lijeno, teško, i šutila je ... Skromno, podatno tiho, kao da se osjećala niža od sviju, zadnja, — i kao da joj je to godilo ... U svoj njoj kao da je titralo gorko okajanje za onaj čas ... A on je vidio onda, kako ona nema pravo bez razloga mučiti se tako, i bilo mu je da se digne, da joj pridje i da klone pred njezine noge. I ne zna, ne bi li to

bio učinio, da se nije u taj čas na stražnja kućna vrata kao sjena uvukla s nešto nablijedjelim obrazima žena njegova starijeg brata po ocu . . . Onda je i on izišao van prišao k ogradi i neodlučan ni na što, smišljao šta li će učiniti . . . Bilo mu je mučno, nepodnosljivo. . . Znao je da se iz toga mora van, ua to treba dokrajčiti i da je tu u taj čas izlišan, suvišan . . . Ne znajući što će, s omaglicom u duši i u mislima pošao je niz puteljak u živice . . . Kod mravinjaka se ustavio . . . Prizrak sladak i zanosan, — prizrak proživjelog al' nedovršenog života, osjećanja razli se po njem . . .

Eto isti putić, živica, eno i staro izlizano gumno, i mravinjak, i sve . . .

A on mlad, snažan, u čistom pranju, nedotaknut patnjom, nakrivljenom kapicom, zabačenim haljincem preko ramena gazio je snažno, tvrdo, s nadanjem i čežnjom nešto pred dvije godine istim ovim puteljcima u prve sutone k njoj . . . Ona bi ga dočekivala i izlazila preda nj do pod breze. Onda bi sjeli na malu, travom obraslu i suvim brezovim lišćem posutu brinu uskog jarka, upili se jedno u drugo i šutili, slušajući u opoju kako drhturi, šapće brezovo lišće, kako popci cvrče, i kako se u nijemoj, rastegnutoj tišini spušta noć na kraj . . .

— I dokle ćemo tako? . . . Dugo još?

— Do smrti ! . . .

— Da . . . šanula bi ona i umukla.

— Da, — ponovio bi onda on, nešto življe, strastvenije, — i sve što dalje, sve jače, ludje . . . Iz dana u dan jače, kako da rečem, silnije . . . I već dugo tako . . .

— Tri godine . . .

— Uh ! izbacuje onda on. — Ubiću se ja, — vidićeš, — presvisnuću, — oću boga mi, — i znaj, eto znaj da ne mogu bez tebe ! . .

Jedan se konj mače i frknu nozdrvama. On se trže . . . Misao na prošle dane razlijevala je po njem čustvo jake, slatke sjete . . .

— Da mi je uvijek ovako . . . pomisli on sa željom, i samosvijest, da je to sve prošlo, taknu ga se bolno sažalno . . . Najteže mu je bilo, što u svemu tome nije mogao naći nikoga, koji bi mu bio kriv. Svi su oni oko njega bili dobri, prijazni, i njihova ga je susretljivost bolila, očito za to, što je mislio da ga oni pojme, i da ga na neki način tješe, sažaljevajući ga . . . I da bi se riješio tih misli, počeo je da zamišlja iz početka silom, kako je to onda sve bilo . . .

I dugo tako . . . Svanjiva jutro, sunce se penje, diže na više, onda se polako negdje na zapadnoj strani neba počinju radjati, nicati uske crvene strijeke, dok se ne priliju u krvavo, gusto rumenilo, u kojem sunce polako počne umirati, — i prva sjena, što se povije po njivama, nadje ih skupa pod brezama . . . I dugo tako je on negdje u kasne noći, dolazeći od nje, ležeći u besanici s mislima na nju u svježem sijenu drhtao i očekivao dan, kad će je dovesti u svoju kuću. Ta mora on to . . . I maja već spominje . . .

— Rasteš, veli mu, gledajući ga s ponosom, — širiš se . . .

— Eto ! . . . odgovara on stidljivo.

— Ta momak !

On saginje glavu.

— A nešto mi i kasno dolaziš po noći ! A? . . . napola strogo, — a napola milo nastavlja ona.

— A tako, s prijateljima ! brani se toplo on.

— Neka, neka, — i stara sam ja, a posa' velik ... Gledaj u ime božije ...

I onda izlazi on van s malom, ugodnom drhtavicom, smeteno, površno laćajući se posla i napinje ga želja da sad, odmah, brzo, hitro pretrči polje, da zadje pod breze, da zovne nju, i da joj kaže sve, što mu je maja rekla ...

I kad se negdje u zatišju noći prateći je ispod breza njezinoj kući, ustavio skupa s njom kraj plota, uzeo ju je za ruku, milo je i toplo pritegao k sebi, i uzdrhtalim glasom, zapinjući i gušeći se od neke slatke sile izbacivao je iz sebe:

— Znaš i maja, i ona 'oće, kaže: „ženi se", boga mi, eto, — i sve ju jače priteže k sebi, stišće i pram njezine kose, što joj se uzmrsio i pao na čelo, škaklja ga milo, toplo negdje oko usana ...

I onda, — nastavlja s prizrakom bola strepeći od onog što se poslije dogodilo, — onda još nekoliko dugih, rastegnutih dana nadanja, iščekivanja, ugodnog drhtanja i kao zanošenja u skoru jesen, što će ju k njemu dovesti, — i onda ona noć ...

U mislima za časak zastade ... Polusvijetla zraka noći prodirala je još uvijek kroz pukotinu ispod streje, mirisalo je natrulo sijeno negdje ispod jasala, konji disali nateško, raztegnuto, a pod njim od časa na čas zaškripila daska ... Gore više njega iz sobe je još uvijek dopirao isprekidani nečiji hod ...

Dodje mu teško ... Osjeti beznadje, i samosvijest da se to više nikad neće vratiti. — I pričini mu se kao da gleda neku čudnu gomilu, kojoj ne mogaše u čas opredijeliti oblika kako se valja, valja, i sve krši, gazi, što joj na domak dodje ...

Vrijeme, — pomisli on i gledaše sam sebe daleko negdje u svojoj budućnosti slaba, shrvana godinama, stara i sijeda ... I nešto toplo, vruće zagolica ga posred grla i on žestoko zahvati zubima donju usnu, podvi glavu, okrenu se na bok i skupi se, kao uvuče se sam u se ... Baš kao i onda ...

... Prokapala jesen ... Na živice, plot, naslagana drva na sve pala vlaga i preko svega dunuo prohladni sumorni vjetrić i zalelujao s tmastim pramovima dima, što se dizao s njegove badže ... Brda se zaplavila, zacrnila, s breza već pada lišće, truni se, zemlja zamirisala nekako snažno, silno ... I pjesma nekako mutnija, otegnutija, tiša ...

A u njemu život ... U plećima se raširio, uzvio glavu, a oči mu se sjaje ... Snaga ga podiže, previja ... Ulazi u kuću ... Kao da vidi ... Kraj žrvnja stajala je zdjela s nekoliko krumpira, a u njoj zahrdjal nož ... To je od pokojnog mu oca ... Nad ognjištem su visile verige, prazne, crne ... Lijevo vučija, na njoj čep ... Onda polica i poluotvorena vrata sobe ... Odnekud se čuo škrip i mati mu se odjednom stvorila pred njim ...

— Šta si ti? ... zapitala ga je mučno, čudno podbočivši se o bokove ... Glas joj je drhtao i rasao ... S očiju joj je odsijevalo začudjenje, nemir, povrijedjen ponos, gnjev ...

— Šta si ti? ponovila je sva se kao tresući i gledala ga razvaljenim, dugim pogledom ...

Njega poli studen ... Zagrcnu se ...

— Zašto?

— Poludio si! ...

— Zašto?

— Pjan si! ... Zblanut si! ... Pameti nemaš! ...

— Ma, zašto?

— Za to sam ja tebe na noge podizala, — poče ona vikati s glasom, što je prolazio u kuknjavu, i kao ne slušajući i ne očekujući njegova opravdanja, — za to sam se ja mučila i kršila ruke oko ovo jadne sirotinje, da je sačuvam i da je u miru i dobrom glasu užijem s tobom, — s tobom sine, nesine...

— Ma...

— Šuti, šuti!... i kao ne znajući šta će, pomače se s mjesta, zalamata rukama kao nad mrtvacem i uzšeta se po kući...

— A tako to meni vraća moj sin, — uzdanica moja... tako on svojoj staroj majci poljepšava i krasi evo dane... Gubi noći i dane u neradu skitajući se bog zna kuda...

— Kuda?

— Odlazi!... Odlazi, sram te bilo!... tu se ustavila pred njim i malo se kao presavila u pasu, naklonila kao da će pljunuti, a onda se naglo ispravila, uzbacila glavu i dodala nekako uzvisitim, jakim glasom što je odražavao čudjenje:

— Pa da 'e s kim!... Uh, uh!...

I onda je nastala tišina... Žeravica je tiho izgarala, i još samo mali plamičak već dogorele cjepanice vitlao se slabo, drhtavo oko nje. Ona se, mati mu, okrenula od njega, dala se u nekakav posao i zašutila, kao da više nikad neće progovoriti...

Njemu je postalo u jedan čas sve jasno... Ona nije htjela da on ženi „nju". Kao u omaglici osjetio je kako se nešto jako i veliko nenadano i brzo dovaljalo preda nj i pred njegov život... I htio se oduprijeti... I bi on, da nije ona, njegova mati, sva, sa svojom pojavom, glasom, predbacivanjima i odgovaranjima, sa svime, djelovala na svega njega nekako čudno, zarazno, i kao skidala s njegove duše zanos i osjećanje za „nju". Krivo je tome bilo neko naviknuto zanašanje, koje ga je vodilo pod breze k njoj... Bilo je časova kad je on i priznavao to sam sebi i to ga je bolilo... Činilo mu se tako pokatkad, da bi on i mogao bez nje biti, da ona njemu nije baš bog zna kako potrebna, i da je samo kakva jača sila stala izmedju njih, — ne zna, ne bi li se bio od nje okrenuo... Pa i ona sama... Dočekivala je ona njega, istina uvijek toplo, — ali izgledalo je to njemu kao običajno, naučeno... I na njoj se više puta vidjeli tako po koji put znaci neke zasićenosti, umora... Tu su obično stajali jedno uz drugo kao kakvi jako dobri i blizi prijatelji, kao brat uz sestru... Sve nekako mlako, neražareno... I oboje su tada osjetili, kako se izmedju njih maklo nešto što ih je uzvrućivalo, zanašalo... No samo časovi, — i ništa više... U obadvoma njima širila se i bujala jaka, snažna ljubav, o kojoj oni jedno drugom, a ni sami sebi nisu znali računa polagati...

Pa istu noć, dugo, — ležeći u postelji, s nekim čudnim mirom ponavljao je materine riječi u mislima, u kojima je „ona" stajala nekako poblijedjela, daleka, tudja...

— I zar nju?... brujio je u njegovim ušima materin glas, — nju, koja je samo za svoju 'asnu našla tebe i splela te u svoje mreže!... Misli, — lijepa zemlja, kuća... svekrva će mi biti dobra, puno svega, otresti se jednom od sirotinje pa šta?... Ee, kako da ne bi!... Neko 'e lud, eno!...

I pod snagom njezinih riječi zamišljao je on „nju" i pričinjalo mu se kao da je ona zbilja to htjela... Nije ona njega volila, nije, — zaključivao je naprečac,

brzo, osjećajući prema njoj neku vrst mržnje i kao hotimice počeo da bira iz čitavog njezina ponašanja ono najgore, najveće, što je išlo njemu u prilog... I eno vidi je, kako se jednom nevoljko, kao ne mareći za nj privila uza nj, — pa onaj pogled, s kojim je, idući s njim od crkve, pogledala ovog ili onog momka, kako je jedamput i došla kasno pod breze... A on ju je čekao dugo...

— Nijesam mogla, maja mi je sama, a posa,... ispričavala mu se...

Sad mu se to učinilo, da je ona onda lagala, i da očito nije htjela doći, kao ne mareći za nj...

— Pa i otac joj onaj nesretni vavje' onda pjan, — bruji dalje materin glas, već promukao, razbijen od silna govora i zapijevanja, — sramota!... A mati joj!... Ko zna!...

— Maja zlobi!... pomisli on i odjednom mu se učini, kao da sve to nije istina. I „ona" mu se učini nekako dobra, mirna, bez sviju tih želja, koje joj eto maja prišiva... Pa sama maja... I sjeti se, kako je još kao dijete taknut nečim čudnim, još do tad ne prokušanim čustvom, stojeći u kotarini slušao očajni krik, plač i jauk njezin, kako se razliježe, širi po kući, oko kuće, po selu... Unutra u kući ležao mu je na odru otac... Onda kako je došao po nj njegov brat po ocu, stariji od njega, već skoro momak, uzeo ga za ruku i poveo u kuću...

— Da ćaku poljubiš! — rekao mu je muklo, razbijeno... I onda kako je negdje u hrpi žena, što su stajale oko odra, vidio i nju, — maju... I bi mu da i sad cikne za njom u plač baš kao i onda... Onda kako je „on" brat mu otišao na rad daleko, — a on ostao sam s njom... I vidi, kako se ona previja, sagible, radi i muči se, a on sve za njom još nejačak, slab... Sjeća se kako su lijegali skupa u jednu postelju, kako ga je tetošila, zašuškavala i uvlačila mu malu ručicu u svoja ogoljela prsa, — da je otopli... I onda kako ju je dugo još poslije nailazio samu u sumorna predvečerja kraj na pola ugašena ognjišta, gdje plače...

Još onda vidio je on kako je u njoj kao staložena želja i čežnja, da on bude sretan... Koliko ga je samo puta uzela na krilo još nejačkog, slabog, gladila mu kosicu na tjemenu, spuštala lagano svoje na pola uvele usne na njegovu glavu, pritiskivala ga uza se grčevito, nježno, — a on s njezina krila gledao kako lagano zalazi sunce i kao opijen slušao topli bruj klepaka i rastegnuti nečiji pijev...

— Što gledaš sine... zapitala bi, — slušaš pjesmu 'eli?... I ti ćeš tako, dok budeš veliki, — a onda bi nekako s uzdisajem dodala:

— Ako bog da'!...

I puno tako i dugo, slika za slikom, i ona, maja mu, izlazila je preda njegove oči nekako dobra, prijatna, sveta, puna strepnja za nj i za njegovu sreću. Pričini mu se, da nije moguće da mu ona želi zlo. Pa i kako bi!...

Ne, ne, — mislio je on, — zna maja, — čula 'e ona za nju, propitkivala i rekli joj... A eto on od svega toga nije ništa znao... Tri godine!... I poče da zamišlja sebe... Dodje mu u pamet, kako je jedne večeri u sjeni vrba sjedio na crkvenom zidiću... Svuda tišina, noć se polegla, samo se crkvena jabuka bjelasala, sjajila na mjesečini... Bio je sam... „Nju" je ostavio pod brezami. Pa dok je čvrstim, odrešitim koracima grabio preko njive, nešto rasrdjen, taknut zlovoljom i srdnjom, — dotle je ona gledala za njim stojeći na jednom mjestu... Ujela ga je, uvrijedila ljuto, ošinula, — gadno... Nije ga htjela zvati... Onda je došao do crkve, klonuo i sjeo na zidić... Zahvatila ga je onda tuga, prekoravanje i jak

prigušen prijegor... I suze su mu navrle od nekog žalenja za svim onim što je pred njim ležalo kao razmrskano...

Sjeća se kako je onda došao kući... U kuću nije ni ulazio. Maja mu spavala...

Savio se negdje pod stog, i dugo je kao omamljen ležao pod njim i mislio o „njoj"... Sjetio se onda, kako ga je jednom kod kola ostavila a ona uz njive pošla s Radojicom Marinim... Srce mu se zahinjalo, uzdrhtalo, obnevidio je...

Pa i sad, baš i kao i onda osjeti on prizrak toga ružnog, gadnog osjećanja...

— Jest, nevalja ona, — zaključio on s gorčinom i razočaran, — ništa ona ne valja, — i maja, — kako je samo to mogla znati...

A sutradan, — kao da mu se prelomi misao, — a sutradan, sjeća se on, kako je namrgodjeno, nešto podvitom glavom išao uz živice, zakrenuo na put, a onda uperio njezinoj kući... Pod brezami je stao... S čvrstom odlukom i tupim beznadjem, da će se ikad više s njom sastati, i željom da se ne skrši pred njom, čekao je na nju dok izadje...

Sjeća se kako je izišla. Lagano, kao vukući se, očito nemarno, kao da i ne ide k njemu, išla je kroz travu i strugala hotimice zastajkujući opancima po njoj.— Pričinilo mu se to onda, kao neki nemar, zapostavljanje i ravnodušnost s njezine strane prama njemu. I to mu je godilo...

— Bar smo sad gotovi!... pomislio je on i zakoračio preda nju tvrdo, namrgodjeno, uvredljivo...

— Došla?... zapitao ju je nabusito...

— Eto...

— A ja mislio da nećeš...

— A što ne bi, — ta čekaš me... i ona je nekako čudno, nezgodno odgovarala. Glas joj je odavao nemar, kao prezir, šta li...

Kako li mu se samo to onda pričiniti moglo... I onda je osjetio, kako je sve što ih je vezalo jedno za drugo kao već davno počelo pucati, — a onda, da je došao samo čas, u kojem su oboje došli do tog uvjerenja... U njem je zavladala žučljiva bol...

— Reka' sam maji za te... počeo je duboko, teško, nakon male šutnje, gla deći opankom travu i gledajući poda se...

Ona je šutila... Kao da se nije ni brinula...

— Nijesam joj ništa zatajio...

— Je li?... lanula je ona kratko, zajedljivo..

— I neda mi da te prevedem...

— Gle!

— Molio sam je.. prividno toplo izbacivao je on.

— Zbilja!... još uvijek zvonio njezin glas na nemar, zajedljivost, ruganje U njem je kipilo..

— Kaže, nevaljaš!..

— A ona?... i krv joj je odjednom udarila u obraze.

Njemu se nešto navuklo na oči... Žestoko kao izvan sebe koraknuo je k njoj... Ona se malo izmakla — — —

Trže se... Desni konj frknu nozdrvama i pomače se malo bliže k brvnima. Oko njega vladala je tišina gusta, mračna... Samo negdje više njega, tu malo dalje, gdje li, zvrndala je duboko, sanjivo jednolično muva... Prestajala i opet

zujila ... On zatvori oči ... Neka vrst kajanja, predbacivanja poče se talasati po njem ... I kao da mu je i sad dosta muka i bez tog, poče da se hotimice povadja za zujom muve ...

— Zuji, — poče on, silom se podavajući tome zujanju i zamišljajući čem je sad ono slično ... Kao da neko hrče, al' negdje daleko ... Ne, pjeva to netko, il gusli ... Jest, gusli ... I već vidi, kako su se svi skupili ... I on se promiče da vidi ... Oblijetava da nadje otvor kuda bi ... I ne može ... Samo čuje, kako gusle jauču ... I opet sluša zuj ... Kao sajam, kao razgovor dalek, mutan ... Ne, kao ... i tu mu dodje teško, bolno. Sjeti se, kako je negdje ožalošćen, jadan, isprebijan životom i radom umoran i klonuo sjeo na tešku željeznu traverzu u kut velike, prostrane tvornice, i u neprebolnoj čežnji mislio amo na sve ... I na maju i na „nju". S dlanovima obuhvatio obraze, a palce zatiskao u uši ... I misli ... Oko srca ga je hvatao bol ... A žamor, vika, zapovijedanje, dozivanje, lupa, zveka, sve je to brujilo u njem muklo, teško ... Baš kao muva što sad zuji ... pomisli on — okrenu se poledjice, podvuče ruke pod glavu, opruži se, uzdanu i mirno, sneno zatvori oči ... I gleda sam sebe, kako se negdje osmi, deveti dan, šta li, zavukao u tamni kut zadušljive, čadjave trbušine parobroda, što je mlitavo, teško, silno klizio po pučini, — i jecao savijen u luk, grčeći se od muke i srčane boli, sakrivajući suze pred drugima i dozivajući u pamet sve ... sve ...

Al' nekako mnogo ljepše, toplije ... Drukčije, sasvim drukčije, nego tu kod kuće ... S bolnom sjetom u gorku pregaranju, mislio je on na nju ovo poldrug godine u tudjem svijetu, kao o komadu svoje sreće, što ga je iza sebe ostavio, i kojega se više nikad ne će domoći ... Prijatna, mila, dobra, skromna i mirna izlazila mu je pred oči u svako doba dana i pobudjivala u njem čuvstvo kajanja, prijegora i osamljenosti ... Šta li je to samo učinio? ... pitao se, sjećajući se onog toplog, čudnog pogleda, kojim ga je gledala jedne večeri pod brezama ...

— Lud sam ja bio, lud ! ... ponavljao je predbacivajući sam sebi, motajući se i vrzući se smeteno, nesabrano izmedju radnika u ogromnoj, crnoj tvornici punoj lupe, — dočaravajući opet drugu večer, kako se sklanjala, privijala uza nj, naslanjala svoju malu na pola kuštravu glavu na njegova prsa i gledala ga nekom čudnom nemoći kao u opoju ...

I u osami tako sjećao se nje vazda onake, kakva mu je bila najmilija i kakvoj je morao vjerovati ... Nije ju mogao drukčije zamisliti, nego lijepu, mirnu, predatnu, makar je to i htio samo da ublaži i nekako zasjeni svoje kajanje, pogrešku i prijegor ... Koliko je samo puta onako crn, čadjav, poslije dovršenog rada izlazio van u luku, dočekujući teške parobrode, krcate s njegovim svijetom, amo iz njegovih krajeva ... Kao da mu se na palubi vozi čitavo njegovo malo selo sa svima, tako mu je srce drhtalo u nekoj slatkoj čežnji i očekivanju, gledajući daleko dolje niz pučinu i na njoj vrške jarbola i crnih dimnjaka ...

Bilo je dana i noći kad je uvjeren bio, da će i ona za njim doći ... Ne zna otkud mu to, al' svaki put, kad bi izlazio u luku, napeto je i pozorno gledao u hrpe svijeta, što se iskrcava, ne bi li nju gdjegod vidio ... Pa kad je ne bi našao, uzdahnuo bi, kao malo razočaran, sa željom, da što prije dodje sutrašnji dan, jer sutra će sigurno doći ... Bijaše to s neke ruke ugodna i lijepa zabava za nj.

Nije bio siguran, da ne će doći i ta ga je neizvijesnost bodrila na rad ... Koliko li je samo puta s jednom grčevitom, jakom voljom u čvrstim zamasima, s gvozdenim

hvatalima turao željezne stupce u ražarene peći . . . A onda će doći plaća . . . Dolazi... I to sve za nju . . . Sve će on njoj to dati kad dodje . . . Bit će to jedan život . . . I stan će naći . . . Ona ne će trebati ništa da radi . . . Lijepo će joj biti . . . Činilo mu se, da bi to bila kao neka odšteta i naknada za sve one patnje, koje joj je on svojim odlaskom pribavio . . .

— A ako ona nije patila, ako ne pati, i ako je htjela, da on ode ! . . . sunulo mu je više puta mozgom, misleći tako o svemu, onda se je s nekim tupim čuvstvom ništetnosti, bezvrijednosti i nesmisla, pun zategnute lijenosti, s ubijenom voljom vrzao tromo, lagano kroz radnike, šuteći ogorčeno, otrovano . . .

Inače uvijek nada lijepa, velika . . . Kao da se gleda . . . U maloj, zadimljenoj, niskoj sobi sjedi s njih dva tri . . .

— Mater mi ostala na domu sama . . . Ja sam mora' amo . . . Komšije joj pomažu, da sredi ono zemlje . . . Ja šaljem, što se more . . . Pa i štedim, trebaće . . .

— Žene nemaš? . . .

Njega nešto taknu po sred srca . . .

— Da, zaručnicu u mom selu, — čeka me . . . I kao da je to malo, što je rekao, kao da to jako slabo zadovoljava njegove nade i čežnje, nastavi, lažući sam sebi, — brzo, kao uvjeren u svoje riječi :

— More i 'amo doći . . . Pa ćemo se ovdje i vjenčati . . . Čekam, da poruči po novce . . . Ako ne, — a ono ću onda ja sam tamo . . . Na kući sam, vala bogu, jak . . . da'će se . . . — — —

— Eh, kad bi to bilo ! . . . Kad bi to bilo . . . šaptao je s neprebolnom željom, idući sam u noć u daleko predgradje, i jedva čekajući da se zarije u svoju postelju i da proplače kao nikad u životu . . .

I sve se te misli, sva ta nadanja zarila u nj nekako ozbiljnije, čvršće, da je i sam u to sve vjerovao ludo, bez sumnje i kolebanja . . . Šta li će to biti ! . . . Iz dana u dan sve jače, ludje i nesnosnije . . . Neka vrst nestrpljenja, tjeskobe i gramzljive želje za njom i za svim amo, uspirila je jednoga dana u njem prizrak odluke, da se makne i da ode natrag . . . Više nije mogao podnijeti . . . I pisao je kući . . . U tom je stiglo i materino pismo . . . Iz njega je saznao, da ga ona, mati, želi vidjeti, neka dodje natrag . . . Daljina je to, a njoj srce puca za njim . . . Sama je, kaže . . . Ono istina došao je i „on" — njegov polubrat — iz Belgije s rada . . . Postario se i donio nešto novaca . . . Dobar je s njom i pazi je . . . Al' ipak sin druge matere . . . Teško je to . . . A uzdisati za rodjenim iz tolike daljine mučno je i gorko . . . Nego neka dodje, da joj bliže k srcu . . . „On" — veli, i radnike platio za oranje . . . I kuću pokrio . . . Platio i Luku trgovca . . . Sve, — sve dovodi u red . . . I sad nakanio da se oženi . . . I mnogo toga, al' o „njoj" ni riječi . . . Uza sve to jedan ga je dan makao s mjesta, pokupio se, otkazao rad, stiskao u rogalj crvenog rupca nekoliko dolara, zabacio ih u njedra i na oko mirno čekao u pristaništu, da se ukrca za natrag . . .

— „Za natrag" — izbacio je on kroz zube jedva čujno, i pomislio, kako je negdje na palubi sjedeći uz debela smotana užeta, gledao, kako iza njega daleko tamo tone, nestaje tudja zemlja, u kojoj je on ostavio toliko snage i života . . . Pa kad mu se i to izgubilo s vida i kao potonulo u nešto uzbibanu, ustalasanu pučinu, onda je, ne znajući ni sam zašto, izvadio iz džepa suknenih hlača malo okruglo ogledalce i dugo dugo gledao u njem svoje nešto opale obraze, i male polutamne kolutove ispod nešto namutnih očiju . . . Svršit će se.)

VIKTOR CAR EMIN: NOVE BORBE

I.

Večernje se sjene u odaji tako zgustile, da je ovuda svaka stvar 'gubila svoje konture, a i sama pojava Balda Marina s nastajnom se je noći stapala u mrko i neprozirno klupko.

Već su mu po drugi put javili, da ga starac zove, no on se još i dublje uvalio u naslonjač, što je pod njime škripao.

— Čini se, kao da starina nije još dočitao cijelu čitulju protiv tebe. Ali ti ostani tu i — ne miči se!

I nije se makao.

U kući bilo sve mirno, a život se slegao i vani, u ulicama. Jedino što bi tu, sad u kraćim, sad u oduljim razmacima, zamnio po koji osamljen glas, kratak pozdrav, dalek odziv — — — ali sve to se izmijenjivalo brzo i naglo, kao i koraci čeljadi, što se gubila u debelu mraku. I opet bi se sve upokojilo. Tada bi mladi čovjek prisluškivao časkom laganom romonu kišice, dok bi se odjedared trgo kao oboden onim nečim hladnim i sumorastim, što se kroz otvoren prozor uvlačilo u odaju.

— Hoće da se do kraja izlaje. Ali ti se ne daj! Pokaži, e je i u tebe nešto čovještva, što treba braniti!

Na to je njegovo „čovještvo" u ova posljednja dva dana palo dosta grubih. I lupežem ga potvorio stari tast. Kad se samo sjeti, već ga po licu oblije krv.

Ali ima trenutaka, kad nemilom dogadjaju gleda mirnije u oči, i tada umalo te se ne počuti krivim. On je u više zgoda i bez znanja tasta načelnika dizao novac iz općinske blagajne. On zna, da to nije u skladu sa službom, što je obnaša ni s ustanovama kaznenog zakona. Što više, ima i takovih časova, kad on osjeća negdje dolje u krajnjim stranama duše neku nevoljkost i negodovanje nad onim, što je počinio. Ali krivnje bilo je i na drugima.

— Ti si, umovao je on, posezao na onaj novac jedino u zgodama, kad bi se u kuću uvalila „teta" oskudnost, pa je uz tebe i drugima bolje bilo. Svi su jeli! — —

Ovo: „svi su jeli!" naletilo mu nekuda nenadno, i on je zadovoljno ponavljao u sebi tu riječ, koja mu je vanredno godila.

— S njom hoću da ih utučem! Meni — lupež!

Tu mu palo u pamet, kako je ono uljezao u ovu obitelj i od toga mu se oči skupile u grub izraz i nemio pogled. Poškakljan nedavnim uspomenama, sjeti se kako se ovamo uvalio ovjenčan slavom „narodnog mučenika". Imao je lijepo mjesto u kotarske oblasti, bio je dosta cijenjen i voljen, kad ga ono naglo otpuhnuše, tobože poradi zanemarivanja zvaničnih dužnosti, doklem je i vrepcima bilo znano, da mu je tu poparu skuhalo njegovo neustrašivo i odlučno držanje prigodom nekakvih izbora. Zanemarivanje dužnosti! Kao da u kotarskim uredima nije nikada bilo, i kao ni sada nema čeljadi, kojoj je služba deveta!

Shvatio je to narod dobro, pa nije propustio, da svome „mučeniku" ne iskaže svoje udivljenje i priznanje.

Lijepi su, Bože, bili oni dani! Svijet sav u zanosu i ushitu, a on „mučenik", obasut samim cvijećem i lovorima. A pročulo se o njemu i dalje, neke su novine dapače donijele i njegovu sliku druge se opet jagmile za brzojavkama, kojima je narod pozdravljao svoga miljenika. Jedna je od tih brzojavka glasila:

„Ti si pećina, na kojoj će narod sagraditi slobodu svoju. Uz Zrinjskog i Frankopana tvoje će ime do vijeka sjati na obzorju domovine naše".

Neki mu je djak poručio:

„Potamnio si slavu Leonide! Ti nas vodi ili k smrti il' k slobodi!"

Opći plamen oduševljenja zahvatio i staroga načelnika Dujma i on spuštenom, mladom otadžbeniku smjesta ponudio službu općinskog blagajnika.

— A ti si, poput lude ribe, odmah zagrizao i — uhvatio se. Starac je, očito, imao kod toga svoje tajne namjere. To je izbilo malo kasnije, kad ga ono uveo u kuću, gdje je već čekala starija načelnikova kći Marija: sva drhtava i zapaljena. A on mlad, lud ... ni sam nije znao, kako se ujedared našao s konopom o vratu.

Ostalo dokrajčio u crkvi pop.

Jedan sam pogled u kuću dostajao mu, da razabere, kako su joj temelji klimavi. Stari je Dujam puštao, da sve teče već odavno utvrdjenim kolosijekom. On nije o kutnjim stvarima vodio nikakvih računa, ali je za to uvijek letio za nečim, što je bilo izvan njegova kruga i rado se zanašao za nedohodnim i fantastičnim. Tako ga u mladosti sasvim zaokupile ilirske sanje i poleti, dok ga narodni pokret u matorim godinama povukao u vatru protiv Talijana. Pod starost ga pak zapala čast prvog gradjanina. Sve mu je to donijelo mnogo slave, ali gotovo nikakve probiti.

A kuća je i drugačije stradala. Regjina, Dujmova žena, nije nikada držala zapravo ni ova kutnja nugla. Kad je pak ono iznenada odmaglila, ostavivši muža sama s dvoje nejake ženske djece, popusti i to posljednje slabo uporište i kuća se nagnula sasvim.

Stari je to vidio i ne vidio. Valjda je umovao: Doći će mladji, pa neka oni lome time glavu!

— Lukavac! Za cijelo je on tako mudrovao i onda, kada te je, kao pauk muhu smotao u svoje mreže — i naprtio ti na ledja kćer i kuću. Ali se vrijedni starina i prevario u svom računu. Ti si nosio i podnosio, dok je išlo, a kada te je stalo dušiti, zagrabio si tamo, gdje ti je bilo najbliže. A svega toga ne bi trebalo, da si uljegao u koju bolju kuću i uzeo koju bogatunku — što si i mogo, ta koliko se mladih, lijepih i bogatih srdaca otimalo za tobom! — Da si tako uradio, ne bi danas nikome na um palo, da te objedjuje i lupežem nazivlje.

Lupež! Kod te mu se je riječi pest sama po sebi zgrčila i već je htio da je obori na sto, kad na suprotnoj strani iza vrata nenadano zamnije starački kašalj.

— Ha, Baldo, čuvaj glavu, eto i opet na tebe strijela i gromova! —

Vrata zaškripe i podom se odaje prelila bijela, svijetla pruga.

II.

Lampa, što ju je starac nosio u ruci, svojim mu je zelenim zaslonom zasjenjivala lice. Časkom popostane na pragu, te uze nemirnim pogledom da traži po sobi. Po tom se, pritvorivši za sobom vrata, teškim i otegnutim korakom prikuči k stolu, položi na nj svijeću i spusti se na obližnji stolac.

Svijetlo mu je sada jače udarilo u lice, na kome je sve treperilo nespokojem i uzbudjenosti.

Blijedo i usahlo prividjalo se to lice, a oči zastrte i sumrtve, kao utopljene pod narovanim čelom, niz koje se u neredu prosulo nekoliko bijelih pramova čupave, rijetke kose.

Prebacio noge jednu preko druge, a ruke skupio na koljenu, pa ispod oka pozirnuo na naslonjač, na kome je sjedio Baldo licem okrenutim prema prozoru.

Starac je nekoliko puta pomaknuo usta, kao da će progovoriti, a kako bi mu se bezubne čeljusti jako razmakle, obilna bi mu i sasvim bijela brada odskočila duboko na prsi.

Nakon poduljeg kolebanja nakašlja se i prousti:

— Baldo!

Glas mu nije zvučio suviše strogo, ali Baldo, zaokupljen mišlju na oluju, koja se imala sada izdušiti na nj, izvije glavu, pa će okosito:

— Vidiš, meni je toga do grla i preko! — —

Lupi šakom po stolu, ustane i ušeta se odajom.

Starcu zaigrali prsti na rukama.

— Meni je do u dušu, pa se susprežem — — —

Pa dignuvši glasom:

— A grub bih mogao i ja biti — —

— To sam već imao prilike i vidjeti i čuti.

— Ne ćeš više.

— Hvala Bogu!

— Ne ćeš, jer za ono, što si ti uradio, nisu psovke, nisu grdnje, već lanci, verige...

— To si mi već reko.

— Robija...

— I to — — —

— Lupežu! Razbojniče! upre Dujam objema rukama o sto.

— I to — — i to — —

Baldo se jače uskoraca.

— Sve si mi već reko, sve — sve — sve. Za to nisam htio ni doći, kad si me zvao — — Ne!

— Ali zato sam ja došao...

— Da me psuješ?

— Da te pitam, što je tebi skrivila ova moja starost, da je tako gaziš i lomiš? Da te pitam, tko će odvrnuti od ove kuće ruglo i sramotu, koja se nad njom skuplja? tko? tko?

Sav njegov gnjev, strepnja i groza prešla je u ovo pitanje. Nastade šutnja. Vani je kiša pojačala, vjetar je na mahove popuhavao.

Baldo pridje k prozoru, da ga pritvori. Nad mjestom se nadvio golem oblak, crnji od noći, iz kojega je lijevalo sve jače i jače.

Baldo zatvori prozor, sprodje se još nekoliko puta odajom, pa se spusti na prvašnje svoje mjesto. Oko mu pane na staroga, koji je otvorenih usta nepomično gledao u vis, kao da odonud iščekuje nešto. Pri tom mu je i lice promijenilo svoj dojakošnji izražaj: izgubilo je ono nešto mrko i oporo a poprimilo tjeskobni i patnički vid.

Ova je promjena bila Baldu neprilična, pa se s nje ponešto užapnuo. Volio bi bio on, da je stari tast pridržao svoje bojovno lice, jer bi i njemu, u pomanjkanju boljih razloga, bila obrana grubom protunavalom laglja i uspješnija.

— Znao si, da ne ću dugo ... mogao si me poštediti ... dahne Dujam na otvorena usta.

Baldo je i na ovo šutio.

— Neka starina samo zabrodi u sentimentalne vode ... pomisli on. Neka se razriješi, rasplaće .... Ja ću medjuto naoštriti svoje zube i nokte, pa da vidimo, tko će odnijeti tanji kraj. Žalosnim tonom produži starac.

— Tolike godine poštena života, oduševljena rada oko javnog dobra i ostvarenja jedne velike misli — pa sve u ništa. Otišlo ime, otišla čast — a što ostane od moje uspomene, bit će žigosano za navijek.

Baldo pomisli, e je sada zgoda, da se i on javi:

— To bi se bilo dogodilo, preuze on glasom sniženim, ali krepkim, kad bih ja bio pustio, da rijeka poteče svojim tokom. Ali to nije bila moja misao, kao što nije bila ni onda, kada sam posegnuo za općinskim novcem, moja nakana, da ukradem. Uzet ću, reko sam u sebi, a poravnat će se, kako se bude moglo i znalo. Ali tomu treba vremena. Za to je i bilo s tvoje strane vele nesmotreno, kad si se onako unaprečac odrekao časti načelnika. Zakutna nekakva novina odapela protiv uprave prvu svoju strijelu, a tebe već spopao strah.

— Gorčina a ne strah — uleti Dujam. Ja ćutim blizinu crva, koji hoće, da podruje i rastoči, što smo mi s trudom i velikom ljubavi digli, pa hoću da idem. Hoću da budem daleko od razora, daleko, daleko ...

— A ja sam te molio i kumio, da ostaneš, pa kad si na sva moja zaklinjanja ostao gluh i na javnoj sjednici položio svoju čast, je sam li ja mogao drugačije, nego li sa suštom istinom tebi u brk?

— Ali ti si morao znati, da će to blato i bez toga jednom na sunce!

— Dok je vlast u tvojim rukama, nije bilo čemu bojati se ...

— Baldo! — prosvjedova načelnik.

— Djelo je bilo dobro zaštićeno, prihvati Baldo mirno. Tko da posumnja u mene, „narodnog mučenika", — u tebe — „staroga borca", — u tvoje vijećnike „drevne veterane slavne narodne epopeje?"

— Ti se rugaš, ali naša je savjest čista. Mi smo dali, što je od nas tražilo naše doba.

— Ono je već zaključeno. Sad se drukčije jedri, ali se ne pita za vašu pamet, jer se ona u tome ne bi mogla da snadje. Zaman! Tako i ti. Dok je bilo rušiti Talijane, tu si ti bio na mjestu i cijela te je krajina smatrala kao nekim karbonarom. Pa i bilo je nešto u toj raboti, što te je dizalo. Nego čim se vojska razmetnula, ti se odmah utaborio pod tvojim rodjenim zvonikom. I tu te napala čudna misao: htio si, da budeš ovom tvojem Činkovcu nekakav novi Perikle. Svaka ti je druga riječ bila: Ukras, ljepota mjesta ... A zašto? Jer te je zapeklo, što ti je stari Talijanac Venier rekao u času, kad je u tvoje ruke polagao svoje propalo načelničko dostojanstvo:

— Vi ste jači, rekao je on tebi, ali mi smo dublji. Za vas svjedoči riječ — za nas svaki kamen.

— A ja sam htio, da mu pokažem, kako može i nama zadobivena sloboda usjeći u kamen svoje vječito svjedočanstvo.

— Da, i to te je tako zaokupilo, te je za tebe sve drugo bilo sporedno : i kuća i općina i služba i sve. A takovi su i oni tvoji drevni „veterani“. Kad si im uredio pločnike i pročistio ulice pred njihovim kućama, oni su se blaženo i zadovoljno skupili u sebe i puštali su, da svoju malu „Atinu“ preporadjaš u znaku — ukrasivanja i ljepote. Da, a medjutim su nezadovoljni miševi po gorskim gudurama i urvinama sve više i više pružali svoja namrgodjena rila i u svojoj ludoj, mišjoj pameti nehotice poredjivali svoje klizave, lomne i nedohodne, kozje staze svijetlim i pročišćenim ulicama tvoje „Atine“.

— Što hoćeš time da kažeš ? prekine ga starac.

— Htio sam te podsjetiti, kako nije ni u tebe ni u tvojih „veterana“ sve samo suho zlato.

Stari se je Dujam jedva susprezao, da ne plane.

— Ti ćeš nama suditi, kad opereš svoje nevaljaljštine. !

— A vi meni, kad opravdate vaše lakoumlje.

— Što si reko ?

— Vaše lakoumlje . . . Hoću da kažem tvoje i tvojega slavnoga vijeća. Da ti nisam ja iskazao, ti ne bi ni sada znao, kud se zamelo ono para. Nije li to lakoumlje ?

— Što ? Tako li ti krstiš naše neomedjeno pouzdanje . . .

— Meni je neomedjeno pouzdanje, što i — lakoumlje.

— Reci, da smo ti kod kradje pomagali ! . . . reci, ako ti obraz pušta.

— Prosudi . . . .

— Nitkove ! grunu starac i skoči na noge. Nitkove ! . . . .

— Prosudi, bih li ja bio mogao dignuti novac bez tvoje privole ? ,

— Šuti ! — —

— Za takav posao treba uvijek gazdina punomoć. Ti si mi je potpisao, a da nisi ni znao, što potpisuješ.

— Šuti ! Šuti ! Šuti ! —

— Na slijepo si mi je potpisao, kao što bi bio potpisao i svoju smrtnu odsudu. Ne gledaj me tako . . . Nisi sam . . . . Ima i drugih, koji tako rade.

Dok je Baldo govorio, u staroga se Dujma sve jače i jače nadimale prsi, od čega se na posljedku sav zapijehao.

— I tako smo svi pomalo krivi, pa je i pravo, da svi pomalo odgovaramo. Svi — svi smo jeli ! — — Završi mladi čovjek. Ustane, podje k vratima, pa ih otvori. Starac se naglo ogleda oko sebe, kao čovjek, koji nešto traži. U isti mu se mah ruka dotače stoca. On ga objema rukama zgrabi i u bijesu, što je iz njega provaljivao, htjede, da ga obori na zeta, ali on je medju to šmugnuo iz sobe.

Nešto sporo i nerazumljivo ote se starcu ; časkom mu se razmakle čeljusti, kao čovjeku, koji hoće da podigne viku, ali ga u to nešto u grlu stisne, — i on se kao ošinut spusti na stolac.

Malo za tim uljeze u odaju služavka Luce i javi, da je večera na stolu.

Stari se načelnik lecne, uzme svijeću, ustane te izidje.

Služavka podje za njim.

— Šior ! — —

— Ča ! okosnu se on. Zamače na prva vrata i zalupi ih za sobom.

U hodniku se uhvati mrak. Luce ostala nekoliko časaka na mjestu, što od čuda, a što od izvjedljivosti, hoteći razabrati, što ono starac u sobi sam sobom gudnja i mljaska.

— Da nije, Bog nas očuvao, — štuknuo pameću ! — — zgrozi se Luce. Prekrsti se i naglo pohiti u kuhinju.

III.

Te se je noći Baldo povukao rano : mahom iza večere.

Tmušasta bila je ta večera. Kao da je nešto olovno pritisnulo odaju i sto, za kojim je njih dvoje sjedilo. Baldo se uzalud trudio, da se pokaže miran i hladan : malopredjašnji prizor s tastom nije mu nikako mogao iz glave. A to ga uzbudjivalo.

Još mu i većma dosadjivala žena sa svojim neprekidnim uzdisajima i brigom za oca :

— Od jutra na tašte . . . Onaki starac ! . . . Naudit će mu . . . Oh ! Bože sveti, Bože sveti ! —

Ali ni u krevetu, nije mogao naći mira. Neprestano se protezao, pokašljavao i zijevao.

Medjuto je Marija čučnuvši do koljevke, uljuljavala dijete u san, ali ne kao druge večeri pjesmom i tepanjem, već uz tiho i gotovo bezvučno njijanje.

Ona je znala sve, što se je u ova dva potonja dana odigralo medju njenim mužem i ocem. Mnogo je toga čula — ostalo je pogodila.

To je bilo juče, poslije podne iza njegovog prvog okršaja sa starim Dujmom. Netom je stari, ljut kao ris, izišao iz odaje, prikuči se ona k mužu i stane pred njim sva blijeda i drvena. Njegovo je, inače tako lijepo i fino, crnomanjasto lice, bilo nagrdjeno nečim grubim i surovim. I oči, one njegove prije tako sjajne i crne oči, gledale ju sada nekuda izazovno, divlje. Od toga pogleda zadrhtalo joj srce. Prividjelo joj se, da je u njemu plamenim slovima napisano cijelo grdno i mrsko muževljevo nedjelo.

Zgrožena odvrne od muža oči, sakrije ih rukama i zaplače. Na to je on zapalio cigaru i s glavom izvrnutom u vis gledao mirno u modre kolutiće dima, kako ih pomalo nestaje.

Ona pak u svojoj uzbudjenoj mašti gledala suce i žandare. Gledala je staroga oca na klupi optuženika i slušala obijede, što su se sipale na njegove stare dane. I bilo joj je, kao da ju već probija mrazan hlad zatvora i gorki dah sramote. — U to doleti u odaju mala Cvijeta i koliko bi okom trenuo već je bila na Baldovom koljenu. On odloži cigaru i uze dijete kao po običaju gladiti i ljubiti po zlaćanoj kosi.

Baldo je volio maloj kćerci i vrlo joj je ugadjao. Za posljednje bolesti, koja je nedavno bila ugrozila onaj nježni i mladjahni život, on je bio ko bez glave. Mijenjao liječnike, trošio na skupocjene lijekove, tražio savjeta, gdje je samo mogao, a činio je to i poslije, kad se je mala već odavna dobrano bila oporavila.

A znala se mala privijati uza nj. On ju je morao dizati na ramena više glave, bacati je na divan . . . . A sve se to vršilo uz smijeh i graju oca i kćeri.

A tako je bilo i juče.

Netom je dijete stupilo u sobu. Marija je silom udušila suze, dok joj se ruke same po sebi spustile na sto i ona je sada s tugom u duši gledala u muža i kćer, kako se hvataju i natežu u smijehu i bezbrižnosti . . .

Mala se u neke umorila, sjela i opet ocu na koljena, sklonila glavicu na njegovo rame i zadrijemala.

Baldo ustane i polako tepajući ponese je u susjednu sobu, pa se malo zatim vrati na svoje predjašnje mjesto.

Na njegovu licu nije više bilo ni traga grubo<ći ni onomu nečemu divljemu, od čega se Marija malo prije toliko užasnula. Sve se to razišlo, ostalo je samo ono toplo i muževno, što joj je nekoga nezaboravnoga dne prvog puta uskucalo srce prelasnim osjećajem najtajanstvenijeg čeznuća ... To milo spominjanje zaječi joj u srcu i ona je uzdahnula teško i bono kao za nečim dalekim i nedohodnim.

Baldo je čuo taj uzdah. Nije ga ganuo, ali ga je potaknuo, da prekine šutnju. Govorio je dugo, reska mu je riječ prelazila iz opravdanja u optužbu, iz samoobrane u navalu.

— Je li se kada tvoj otac ogledao, kako je u kući sve klimavo ? Je li ga ikada napalo pitanje : može li se s ono kukavne moje plate voditi život, kako ga mi vodimo, razdavati u „narodne svrhe", priredjivati „patriotičke" gozbe, slave, godišnjice ... uzdržavati kćer u zavodu, trošiti lijevo i desno, uzduž i poprijeko ? A je li se ti, dobra i skrbna majčica, upitala kada : otkud mome mužu onolike pare za liječnike i za oporavljenje djeteta ? Da je tebi tko rekao u trenutku, kad je na našu jedinicu vrebala smrt: — Marijo, namakni mi novaca i spasit ću ti dijete. Pa da ti samo okom namigne, da su ti novci negdje blizu u općinskoj blagajni, reci, ne bi li se ti bila bacila na nju poput lavice i grabila, grabila ... ? Mjesto tebe sam ja to uradio, pa nam je dijete čilo i zdravo, a meni je do toga puno više, nego li do grdila, do kojega se u vašem „svetom i pravednom" gnjevu razvikaste na mene danas ti i tvoj otac.

Stotina prikora bilo joj je već u grlu gotovih, da mu ih dobaci, ali lijepe usne ostaše bezglasne ... Njegove riječi : „naše dijete", „naša jedinica" bile su kao ulje na ustalasane valove. A dojmilo se je i ono o rastrošnosti i očevu nesredjenom gospodarenju ... Tražila je riječ, da to odbije, ali je nije našla ...

Ona je gledala u muža nijema, pogodjena u živac — kao čovjek, komu je s ruku spalo oružje i on ne može, da se brani.

A on prihvati tvrdo i neumoljivo :

— Sad vidiš, da nisam bio ja jedini, koji sam natjerao kola u glib ... pa ne bi ni pravo bilo, da ih ja sam otale izvlačim.

Kao smrvljena ostala je ona pod onom grubom optužbom. Ni jučer ni cijeli današnji dan ona se nije osmjelila, da preda nj iznese ma ni jednog slova, koje bi se ticalo nesretnog dogodjaja. Istom sada, pošto je uspavala dijete, primače se ona iz tiha, na prstima, krevetu i zagleda se u muža.

— Baldo, dahne ona, je li, to će sve proći ? —

— Mene ne pitaj ... hrakne on i ušuti.

— A da koga, do li tebe ? — umiljato će ona. Polagano se spusti na krevet i svoje obje ruke zakopa u njegovu crnu kosu.

U očima, u glasu, u smiješku, kojim je popratila one svoje riječi, bilo je toliko dražesti i topline, da je Baldo ostao časkom kao udivljen, obvladan ....

Njoj to nije izmaklo, ali se ipak učini nevještom, te ga neprestano gledaše onim svojim prelijepim očima, kojih trepavice zastirahu sav unutarnji nemir i zebnju.

— Ti ćeš to sve poravnati, lane ona i primakne mu se bliže. On ne skidaše s nje očiju. Činilo se mu, kao da je sada, nakon dugo vremena, prvi put vidi. Ona je pak

ćutila, kako joj srce naglo udara, a osjećala je i nekakovu toplotu u obrazima. Sve se više nagibala na nj, dok joj se plamteće lice nije našlo uz njegovo na istom uzglavlju.

Ona zaplače.

— Baldo ! — izusti, kao da izdiše.

U imenu tom bila je sva njena duša, njena muka i molitva.

Njemu je to godilo i diralo u njemu i one žice, što ih je jednom njegova žena zaigrala a vrijeme poslije kao u drvo prometnulo ....

Iz bešike zamnio kao srebro tanak glasić. Dijete progovaralo iza sna ...

Baldo izvije polako ispod pokrivača ruku i ovije ju ženi oko vrata. Ona uzvine glavu, lice, koje se u jedan mah kao preobrazilo. Na njemu nije više bilo nemira ni boli, pače i onaj „dogodjaj" činio se, kao da se odmaknuo nekud daleko u prošlost. Sve — sve je sada zasjenjivao onaj jedini plam očiju — plam ženskoga slavodobića ..

— —

Ali u dubokoj noći, dok su se te oči zaman sklapale na san, ona se je predjašnja misao na novo vraćala. Mlada se žena u neke okrenula k mužu, koji se je do nje još uvijek prevrtao budan.

— Baldo, daj, da te nešto pitam ...

— Ja već znam što, odgovori on s ponešto dosade.

— A ti odgovori ...

On se ne javi.

— Ti ćeš znati, kako se ovakove stvari drugud poravnjuju.

— Na sto načina ...

— Kazuj !

— Dosadna si. Pusti me, da zaspim.

— Ja te molim ...

— Hoćeš ! — puhne on gotovo ljutito i uze da traži u pameti.

— Eto. Tvoj otac dodje jednoga dana u ured i učini, kao da je tada prvi put zamjetio prazninu u blagajni. Kao bez glave stane trčati tamo amo, grajati, lomatati nogama i rukama ... sazivati ljude,čupati kose i hukati :

— Udrite tata ! udrite tata ! —

— Pa se nagne nad prozor, kao da će se s njega strmoglaviti ... Čeljad prestravljena skoči, da ga zadrži — on se otimlje, preklapa koješta bez glave i repa. Svijet ga zapanjeno gleda, a on drobi sve veće besmislice i gluposti, dok nije na posljedku. svima očito, da se je čovjek raskrstio s pameću.

— Moj otac ! ... zgrozi se ona.

— On ili tko drugi ... Mogo bi i bježati ili ...

— Baldo !

— Oh ! neka te nije strah. Ja bih odabrao nešto sasvim drugo ... Nekoliko poteza pera — i stvar bi se izravnala. Najkraći put : nekoliko poteza pera ...

Posljednje mu se riječi izgubile u mraku. On zašuti, a ni ona nije više ništa pitala.

Vani je kiša tjerana vjetrom dosadno tuckala na vratnicama prozora.

(Nastavit će se.)

LISTAK

SOCIJOLOGIJA

KRIMINALNA SOCIJOLOGIJA. (Enrico Ferri: La sociologie criminelle.)

Značajka je duševnoga djelovanja XIX. vijeka težnja, da se prekine sa svakom iluzijom. Ta se težnja zrcali u beletristici u formi realizma (Zola, Hauptmann, Gjalski). Mi hoćemo stvari da gledamo onakove, kakove su, pa makar i srušile naše ideale. Taine reducira slavu Napoleonovu do čina jednoga condottiera; Renan kuša Kristu poreći značaj božanstva; ideju božanstva izvode iz potrebe duše čovjekove, a postanak vjere tumače iz kulta pradjedova.

U središtu toga modernog gibanja stoje prirodoslovne znanosti, koje su konačno i kriminalnu znanost dovele do toga, da poprimi induktivnu metodu, a zabaci dedukciju, koja često i ne zna, šta traži, i na koju se može uporaviti riječ Claude Bernarda: le chercheur qui ne sait pas ce qu'il cherche, ne comprend pas ce qu'il trouve.

Pod tim se prilikama rodila u Italiji kriminalna pozitivna škola, vezana za tri imena, koja joj sjaj daju: Lombroso, Ferri, Garofalo. Lombroso je osnivač te škole, njezin apoštol je Ferri, a logičarom joj je barun Garofalo. — Hoću za sada da svratim pažnju na gornje vrlo zanimljivo djelo Ferrijevo.

Ta pozitivna škola nastoji pomoću eksperimentalne metode, izučavajući socijalnu patologiju u pojavama kriminaliteta, da nestane onoga protivurječja izmedju teorije zločina i kazni pa realnosti svakidanjih činjenica. — Kriminalno pravo, izvodi Ferri, nijesu na dostojanstvo filozofskoga sustava uzvisili ni Rimljani, ni pravnici srednjega vijeka, već Beccaria. Iza njega nastade klasična kriminalna škola, kojoj je bila praktička svrha: umanjenje kazni, a teoretska metoda: izučavanje a priori delikta kao apstraktnoga juridičkog bivstva. — Malo godina iza Beccarije izazvao je analogno gibanje John Howard, koji si je stavio ciljem: poboljšati život u kaznionicama. Za klasičnoga kriminalista je osoba delinkventa posve drugotan elemenat; takov je delinkvenat bio živa lutka, na čija ledja sudac udari broj kojeg kaznenog paragrafa.

Pozitivna pak škola ne ide za tim, da se umanje kazni, već da se umanje zločini; ona ide za potpunim izučavanjem delikta, ne kao jurističke apstrakcije, već kao ljudskog djela, kao prirodne i socijalne činjenice; ona traži prirodne uzroke ove pojave socijalne patologije, koja se zove deliktom. Pozitivna škola ne ide samo za antropološkim izučavanjem delikventa; ona traži potpuno obnovljenje, radikalnu promjenu znanstvene metode u izučavanju kriminalne socijalne patologije.

Osnovne su teze klasične škole ove tri:

1. zločinac je snabdjeven istim idejama istim čuvstvima kao i svaki drugi čovjek;

2. glavni uspjeh kazni jest: zapriječiti porast delikta;

3. čovjek ima slobodnu volju, pa je stoga po zakonu odgovoran za svoje delikte.

No eksperimentalne znanosti dokazuju:

1. antropologija: da zločinac nije normalan, već da poradi organičkih i psihičkih, baštinjenih i stečenih abnormalnosti sačinjava posebnu klasu, jedan varijetet ljudskoga roda;

2. statistika: da porast i pad delikta vise o drugim uzrocima negoli su kazni;

3. psihologija: da je tobožnja slobodna volja puka subjektivna iluzija.

* * *

Kriminalna antropologija je prirodna povijest kriminalnoga čovjeka, koja dokazuje, da delinkvent prikazuje u savremenoj civilizaciji inferiornu rasu, da je različit od normalnoga tipa zdrava čovjeka. Tehnička strana neprestanih istraživanja o organičkom i psihičkom ustrojstvu delinkventa je rezervirano područje nove autonomne znanosti: kriminalne antropologije. Za kriminalnoga pak socijologa su ovi podaci, koji su za antropologa cilj, tek ishodištem za pravno-socijalne izvode. — Socijalni milieu daje oblik delikta, koji ima svoj korijen u bijološkom faktoru. — Postoji zločinački tip, pod kojim se razumijeva individuj, štono ima mnogo više atavičkih, degenerativnih i patoloških stigmata, nego individuj iste socijalne klase i istog etničkog izvora, koji nije delinkvirao. Taj veliki broj anomalija sačinjava pravu osobnu predispoziciju za delikt, koji se uz povoljne prilike ne mora počiniti. Preobrazujući milieu može se utjecati na veliku masu zločinaca od prilike i od navade. — Cijela gomila zločinaca može se udijeliti u ovo 5 grupa: 1. zločinci — ludjaci; 2. rodjeni zločinci; 3. zločinci od navade; 4. zločinci iz strasti; 5. zločinci od prilike. Tako zvani „politički zločinci" ili nijesu zločinci ili pripadaju u jednu od tih kategorija. — Klasična

škola ne poznaje nego dva pojma: zločin i kazan. Kriminalna socijologija ih pozna tri: zločin, zločinca i primjereno sredstvo socijalne obrane.

* * *

I kriminalitet evolucijonira; civilizacija apsorbira oblike kriminaliteta stvarajući nove: kriminalitet sve više i više prelazi iz materijalnih oblika sile u intelektualne oblike podmuklosti i prevare. Kriminalitet tako reproducira onu umirnu evoluciju, kojom se čovjek neprestano udaljuje od svoga životinjskog i divljačkog porijekla. Delikti proti vlasništvu sve se više umnažaju, ako ih isporedimo sa krvnim deliktima, a i ovi dobivaju sve to više intelektualne oblike. Za brutalnim čedomorstvom, koje nam prikazuje Tolstoj u „Moći tmine" opisujući oca, koji svoje dijete pod gredom zdrobi, slijedi čedomorstvo, koje nam prikazuje d'Annunzio u svom „L' Innocente". Opisujući oca, koji izvrgava novorodjenče noćnoj studeni te siroče umire od upale pluća. Kriminalitet prelazi iz stanja akutnoga i sporadičkoga u stanje kronično i epidemično. Ne radi se o kriminalitetu fin de siècle, kako to nekoji hoće, ni o kriminalitetu fin de race, kako to Nordau misli; već što Sighele kaže, o kriminalitetu fin de classe, jer danas opažamo u gradjanskoj klasi pojave socijalne degeneracije, koja je pod konac 18. vijeka upućivala na propast tada vladajućih klasa i koja je metnula Voltairu u usta riječi, da ćuti „grande envie de marcher à quatre pattes". (Svršit će se.)

Dr. Ernest Miler.

FILOZOFIJA

P. I. ODAVIĆ: RAZMIŠLANJE O LEPOM. Beograd. Drž. štamparija. 1907. U ukusnoj knjižici sabrao je poznati novelista srpski P. I. Odavić nekoliko estetskih rasprava i objelodanio ih pod skupnim natpisom „Razmišljanje o Lepom". Rasprave mogle su ući pod jedan natpis, jer ih veže jedna osnovna misao, da „raditi na Lepome, znači raditi sa najviše šansa na putu ka kulturnom savršenstvu", „jer i moral pa i religija cvetovi su koji niču na estetskoj osnovi". Pisac se prislanja uz filozofe, koji su ljepoti i njoj jedinoj pripisivali misiju odgojnu u kulturnom usavršivanju čovječanstva, koji su gradili svu njegovu sreću na smislu za ljepotu. On poput Ruskina vjeruje, da će kultivisanje lijepoga biti jedini lijek protiv socijalnoga zla. Ova osnovna misao piščeva može se opravdati samo tako, da se pojam lijepoga uzima u preširokom smislu. Učinimo li pak to, prekoračili smo nedopustivo granice ovoga psihološkoga pojma. Na ovoj pogriješci su se doista i razbili dosele svi pokusi, da se sagradi nazor o svijetu upravo na pojimanju ljepote. Kako je autorova knjižica pisana više popularno, nije se on našao nikako ponukan, da brani svoj problem protiv oprečnih nazora modernih filozofa.

Ipak mu je uspjelo, da pod dojmom ove vodilje-misli naniže nekoliko uspjelih opaski. U članku „O kultivisanju lepog" potiče na uživanje prirodnih ljepota i zgodno prikazuje, kako se pod vidom ovih ljepota još najprije smiruje vazda nemirna i nespokojna ljudska duša. Ali i u ovom se članku vidi, kako je pisac preširoko shvatio pojam lijepoga, iz presmjelih njegovih izvoda. Tako je vrlo problematična tvrdnja: „umjetnik a u običnom životu podlac — takvi pojmovi mogu vladati samo u niskim društvima", kad tu tvrdnju obara iskustvo. Nekritična je tvrdnja: „lepo, osim elemenata istine i dobra, što u sebi nosi, ima još u sebi i elemenat vječnosti". Istina i dobrota nijesu nipošto atributi ljepote, a isto koliko vječnost mogao bi tkogod i prolaznost držati atributom ljepote. Tako se stvar doista i ima.

U članku o Turgenjevu, koji je najuspjeliji u zbirci, imade takodjer na pretek presmjelih zaključaka. Pisac svoje osjećaje i simpatije nekritično generalizuje u norme. U opažanjima svojih dojmova kod čitanja Turgenjeva javlja se novelista i ta su opažanja doista vrlo lijepa. Turgenjev prenosi svoga čitaoca u neku „idealnu ravnotežu", zato kliče pisac Turgenjevu: Ecce poeta, i misli, da je u Turgenjevu našao uzorak, kako se pravi pjesnik ima doimati publike. Ipak imade „poeta", koji se ne daju smjestiti pod ovu piščevu shemu.

Posljednji sastavak „Naša literarna kritika" obračun je autorov sa srpskom dnevnom kritikom. Osobito oštro precizira svoje stajalište prema t. zv. nacijonalnoj pripovjeci. Oštrica njegovih razlaganja doista dosiže ono veliko jato novelista srpskih (a i hrvatskih), koji prikazuju Mitka iz Surdulice „samo kao Mitka, sa onim njegovim lokalnim obilježjem", dok bi se o tvrdnji, da nema u Sofokla i drugih ništa nacijonalnog dalo prepirati.

Čitava je knjiga potekla iz živa osjećaja za ljepotu, poglavito za ukus u životu i u literaturi. Ona je apologija toga protančanoga ukusa i dok ga preporuča publici, koja za nj gubi od dana do dana sve više smisao, preporuča se njoj i sama po sebi. *Ld.*

KNJIŽEVNOST

A. AŠKERC. JADRANSKI BISERI. BALADE IN ROMANCE SLAVENSKIH RIBIČEV. Nova knjiga Antona Aškerca i novi dogadjaj. Kad uščitate tu knjigu, bit će vam kao da ste osjetili miris kadulja i smilja. Sine vam pred očima bijelo jedro i za čas se neopazice rastvoriše dosadni zidovi samotne sobe i dok su vam još oči umorne od golih kraških vrhova, već niču čudne mračne hridi, daleko se zlati pijesak, a grebene prelijevaju valovi i kao da fantastične životinje stresaju tamne glave, kad se val raspe u pjene šapćuć preko obale. Pa onda se daleko, daleko pružila glatka pučina, šira od neba, što se u njoj drhtavo ogleda. I samo se nebo u njoj utapa na horizontu, gdje posjedaše bijeli i šareni leptiri — ribarske barke. Vidite more, naše sinje more. Ljubi ga sunce, makar ga gleda dan na dan. Dan na dan vidi, kako se čas diže suncu čas pada bez nade, a nikad se ne može dići do sunca, makar u strasti dršće i čezne. A more vidi njegove ljubavne boli i za to ga cjeliva. (Morje in solnce).

Ali kad sunce potone u moru, skupe se u portić ribari, peru mreže i gledaju u dalj. Lica im ozbiljna, gotovo hladna, u naborima mnoga im bura zarezala brazde.

K njima je došao pjesnik i sluša pričanja o moru (predgovor), zamišljena oka gleda niz pučinu i sluša pozorno priče mračne ko noći i opet vedre ko primorsko jutro. Sluša pjesnik, koji je u mnoštvu osamljen, a šutnja mu govori, hoće da čuje riječi, što more zbori na samu s ribarem (Klic na morju).

Katkad se samo razvedri mornarsko lice i čujete, kako od kamene obale ozvanja veseli pjesnikov smijeh, u kojemu nema lažnog prizvuka naše „kulture".

I te priče „strahu so polne, polne so prelestij" i pjesniku se čini, da kao ribar biserje iz mora lovi i iz priprostih ribarskih duša diže blago — balade i romance. U istinu je to biserje narodne duše, ne biserje, okovano u lažne diademe, nego rasuto, koje rasipa sanjarskom rukom kraljevna iz priče.

U tim je pjesmama život mornarske duše: pogibije i sanje i šala i strava. Ima mistike, što svagda nastaje, kad je čovjek sam sa prirodom. Nije čudo, da prevladavaju misli o smrti, kad pane noć na more, koje je možda jedino tako duboko i tajno kao smrt. Možda i čovjek sam blizu prirode jasnije čuje glas svoje duše što zovu slutnjama. (Ribičeva vrnitev, Mrlič na morju, Ribičeva pomočnica, Ribičeva ljubica, Posledaja plesalka, Božja pot v Barbano.) Pa kad se probude tajne sile dubine i noći, rodi se elementarni strah — strava i gledaju oči junaka — mornara strašne prikaze. (Kapitan, Noč ribiča Petra, Balada o kresni noči, Ribičev strah, Črni maček, Zakleti ribič.)

Glas savjesti, koji je sred ljudske vreve tih kao korak grijeha, čuje se jasno na samu (Ribičeva hči, Utopljeno dete). I kao da isto more ima savjest, burka se, jer se u nj bacio zločinac, da izbjegne pravdi i burkat će se, dok ga ne izbaci (Razžaljeno morje). Ta i more ima srce i veli djevojci:

> Povej, kdo vidi več veselja
> ko jaz, ki ves obsegam svet?
> Kdo vidi več trpljenja, boli
> pod nebom nego moj pogled?
> (Dekle in morje.)

Koliko se u onoj dubini skriva tajna, koliko smrti: brodovi potonuli i mrtvi mornari. Zato se i gdjekad u tihoj noći zvjezdanoj i beskrajnoj čuje sa dna, kako zvoni — podmorski zvon — i bude se duše utopljenika.

Ali i razna fantastična stvorenja živu u dubini: Vragoljan spak vara mornara i vodi brod na pučinu ili se kao bradati vrag, zavlači u ribarske mreže, a kad mrežu izvuku i ribari se od čuda prekrste, skoči u more. — Morski mož — zelen bradat s perajama mjesto ruku drsko gleda djevojke, dok se kupaju i ako mu ne pobjegnu, odnese ih u strasnom zagrljaju u svoj kristalni grad. Morske žene, u sjajnim ljetnim noćima sjedaju na pećine i raspustivši duge crne vlasi pjevaju kao nitko drugi — ljepše nego crkveni zborovi i orgulje i mame ribara u zagrljaj i ispiju mu krv stisnuvši ga na male bijele grudi. Crne ribe govore i savjetuju ribaru, kako će dobiti svoju odabranicu. Delfini, zavode mlade djevojke. Morske fate (vile) skupljaju se na obali i razilaze po usnulom selu i blagosilju dobre ljude, a zle proklinju i kazne, a znalični Radovan gleda ih tobože neopažen iza kamena, ali ga za drskost zlatnom iglom iz kosa u srce ubode i ubije fata. — Povodnji mož —, što se zaljubio u djevojku i otimlje je, kad sama u noći ide kući.

I ljudi u takovoj okolini postanu čudni zamišljeni, a nekoji pače čudaci i čarobnjaci, te se čini da vladaju elementima (Frat, Znamenje sv. Salomona).

I u onom raskidanom kamenju obale i grebena narod ne gleda život prirode, ne misli da su to tisućljeća stvarala i razarala — to prepušta znanosti. On vidi priče o kapucinu, o dvjem sestrama, o opatici devinskoj, o Mahčevom oltaru.

O fantastičnom su gradu Djevinu na strmoj hridi povrh mora nastale legende i pjesnik ih pjeva u krasnim baladama (Devinska balada, Ribiča Plesa pravljica o Devinu).

I pobožnost je nekud praznovjerna u tom kraju, ribar nastrada, jer je u božićnoj noći išao na ribolov.

Ipak prevladava neka neznabožačka nota, vjera u prirodu i čovjek osjeća, da je dio one silne prirode, gdje se nebo grli s morem. I upravo u tom, što se gubi u svemiru, osjeća, da je dio njegov i da je samo po tom vječan — kao potok što utječe u more (Potok in morje).

Težak je život mornarski i sudba mu je — črna žena — koja mu svaki zalogaj kruha pruža tek u žuljevu ruku, a okvasi ga njegovim vrućim znojem.

Dolazi tudjin — Talijan i otima mu kruh svakidašnji — ribe (Balada o čozotih), zato narod grne preko Oceana. Tako je i Andrej otišao u Ameriku, da si zasluži hljeba, a Roza ga je Rojanska čekala godine i konačno držeći, da se ne će vratiti, udala se za drugoga, a Andrej se vratio baš na njezin vjenčani dan.

Pa kako primorac ljubi more, ono mu je i njiva i majka (Jutrna pesem ribičeva). U svježa jutra i vedre dane puni mu dušu veseljem i niču nevine šale: o delfinu, koga je prestigao morski puž sjedeći neopažen na njegovu repu. O mornaru, što je gledao gorućeg konja — a samo se nasrkao odviše istarskog terana, o ribi, koja ne ide iz mreže, — o djevojci, koje ne voli iz srca. Da je tu zbirku pisao pravi pjesnik, vidi se iz pjesme Ribičeve sanje, u kojoj opisuje dosta obični slučaj, kako je ribar zaspao u čamcu, pa ga je prevezao parobrod — ali kako opisuje!

U toj knjizi ima i zanimljivih pričanja iz povijesti i predaje: o Danteovom školju, o Atili i ribaru.

Ima biserja u moru, ali ih može samo junak u jednoj noći godine naći, ima biserja u duši narodnoj, ali ih nalazi samo — pjesnik.

S formalne strane izdanje je vrlo ukusno, jer je nakladnik L. Schwenter u Ljubljani.

Dragutin Domjanić.

A. BENEŠIĆ: KRALJEVIĆ MARKO. Drama u pet činova. Dionička tiskara 1907.

Marko nije poput drugih narodnih junaka jedinstvena pojava, u njemu ima i takovih crta koje ne rese heroja. (Usporedi nacrt njegova značaja u Jagićevu Archivu.) A ipak je Marko mio ne samo Srbima i Hrvatima, nego mu je slava doprla i do skrajnjih medja jugoslavenstva do Slovenaca i do Bugara.

Čudno je, da takav Marko do danas nije pjesnički dostojno obradjen. Preradovićev Kraljević Marko mitičan je, spava i čeka do boljih dana. U Preradovićevoj drami je narod, ili bolje, neka ideja narodna — junak.

Bit će da je upravo istaknuta raznolikost Markova kriva, da iz njega nije nijedan naš pjesnik umio saliti konkretnu i jaku pojavu. Ili zar u istinu Slaveni nemaju smisla za heroizam, za div-junake?

Kad čitamo Benešićeva Marka, gotovo bismo rekli, da nemaju! Jer ovomu Marku nedostaje baš ona crta, kojoj sam se po prvim scenama, dakle po obećanju pjesnika samoga nadao. Ono, što o njemu govori Janja, ljuba Markova, te guslar i drugi ne obistinjuje sama Markova pojava. Ne mislim time prigovoriti završetku drame, prespavanju kosovske bitke. Ovaj Marko nema ništa demonskoga, ništa od one iracijonalne sile, koju treba da ima ne samo u tijelu nego i duhu narodni naš junak. Marko treba više lakoumnosti i više prkosa, srdžbe i više srca! Strasti Markove moraju da plamte scenama, u kojima se on pomalja. A zbiva se u Benešića upravo protivno: politički dogovori, savjeti, kabinetska intrigua i saborska zasijedanja ugušuju heroični ton drame. Marko suviše racijonalno zbori: „Tako nešto dobismo vremena" ili „Žao mi je, primiti ne mogu"; on je razložan u cijeloj svojoj zadaći:

„Iznikli smo iz naroda našeg
Za njeg ćemo krvcu prolijevat
Za slobodu roda i naroda".

Lijepo je i pohvalno, da Marko tako misli, ali nije — poetično. Nije zato poetično, jer nam otima svaku iluziju o onome Marku, koga je naša mašta stvorila, i koga je i sam pisac zamišljao. Da je zamišljeni Benešićev Marko ljepši i veći od stvorenoga, mogao bih dokazati isporedjivanjem onih mjesta, gdje o njemu druga lica drame govore. Janja veli:

Ti bijaše kao oro suri
Nad vrletnim Timorom kad kruži...

„A sada nijesi više orao. Spustio si se u nizinu. Ja te više ne poznajem!" Tako bi Janja mogla produžiti.

Cijeli Benešićev Marko nosi biljeg neke umjerenosti, koje nijesam primijetio u ranijim mu pjesmama.

Ali moguće je, da je pisac upravo htio, da Marka riše više kao čovjeka, nego junaka! To naslućujem po lakom stilu, kojim su i govor i scene gradjeni. Kroz svu dramu teče vino, pije se i nazdravlja: u nekoliko navrata revnuje se

protiv proždrljivosti crkve, a i završetak, ono homersko spavanje Markovo u svojoj biti je više komičan no tragičan izlaz. Humor tinja ovdje ondje i u radnji (brada Lazarova, pijani šarac). Dok te crte sabirem, nehotice se sjećam one s l a v o n š t i n e u pjesmama i u idili Benešićevoj. I zato ovaj Kraljević Marko, kao da je i opet pravi proizvod srijemske poezije, u kojoj nema veličajnosti ni demonske snage, koja je preblaga za Marka.

Ali Benešić mogao je baš o v o m žicom svoje poezije da proslijedi i da je digne na neku potenciju, da sazda kraljevića Marka razbijača, kavgadžiju i pijanicu. Time bi Marko dobio u neku ruku značaj o p e r e t n i. Izbjeći bi se toj pogibli dalo, kad bi pjesnik umio da jakim poetičnim lirskim dojmovima nadomjesti glazbu. Evo zato primjera: Cyrano de Bergerac iz Gaskonje — iz francuskoga Srijema.

Sporedna lica „car" Lazar, vojvode i svećenici, svi su mnogo plastičniji, nego Marko. Lazar prikazan je kao despot i podli intrigan, bizantinac i razbludnik. Što bi tomu rekla starija estetična škola, koja nije dozvoljavala, da se dira u narodnu iluziju o „s v e t o m e" caru Lazaru? Matija Ban je dapače nekoč raspravljao, da ni ne može tko drugi da bude j u n a k o m kosovske drame do Lazara. A sad, evo, koja nevjera! Smatram Benešićevu izmijenu sretnom, ona moguće n e odgovara h i s t o r i č k o j istini, ali pogadja p o e t i č n u: Lazar kao despot, može da u poeziji igra onu ulogu, koju su despoti prije njega igrali. Lazar u nar. pjesmi donekle sliči francuskom kralju Ljudevitu XVI. — jaganjcu, koji nosi grijehe svijeta.

Marka je Benešić podigao do predstavnika cijelog j u g o s l a v e n s t v a. Ta mi se ideja čini vrlo umjetna.

Svojim r e a l i z m o m osobito u sporednim scenama drama Benešićeva natkriljuje mnoge dosadašnje kosovske drame, ispjevane u deseteracima. Čemu opet deseterac? To je stih, koji Benešićevoj poeziji upravo najmanje pristaje.

Za p r i k a z i v a n j e morala bi se drama preudesiti dramatizovanjem ili brisanjem onih razgovora o situaciji, kojih g l e d a l a c ne može da pravo razumije i slijedi.

Dr. D. Prohaska.

VLADIMIR NAZOR: KRVAVI DANI. Roman iz istarske prošlosti. Nakladom Lav. Kleina. Zagreb 1907.

Kada je pjesnik Vladimir Nazor pred nekoliko godina bio iz Zadra, gdje je službovao kao srednjoškolski profesor, premješten u Pazin, nije bilo teško pogoditi, da će i on, koji za svoje pjesme rado i često bira patriotske motive, poći običnim putem istarskih pisaca, koji postaviše svoje djelovanje u službu hrvatsko-slovenskoj stvari u Istri, gdje se naš brojem veći živalj odavna bori sa gospodujućim Talijanima. Istarski su se narodni prvaci možda nadali, da će dolaskom V. Nazora dobiti jednoga aktivnoga političkoga borca više, ali je pjesnik „Slavenskih Legenda" i „Živane" povučen čovjek, koji mjesto da se javnoj borbi izlaže, voli u osami stvarati i u svojim stihovima iznositi prošlost hrvatskoga naroda, a u zadnje doba posebice istarskoga paćeničkoga puka. — Već je u sonetima opjevao mnoge istarske gradove, a u eposu „Krvava Košulja" jednu zgodu iz tmurnih feudalnih vremena u Istri.

Natpis sada mu izašloga romana K r v a v i D a n i daje naslućivati sličnost s „Krvavom Košuljom" i jednaku tendenciju. Bez okolišanja treba odmah reći, da taj opsežni roman nije baš umjetničko djelo, ali rekao bih da pisac nije ni išao za tim. Sadržaj bi u kratko bio ovaj: — Idealni Hrvat, jedan od zadnjih rodjenih istarskih plemića, mladi i hrabri Ivan Ginković Lupoglavski nastoji, da dobije što veći dio Istre u leno i tako oslobodi jadne kmetove od tiranije tudjinskih grofova, baruna i plemića, koji se u njoj bane. (Izmedju mnogih lica u ovom romanu nahodimo i zloglasnoga komesara J. Rabattu, kojega spominje i August Šenoa u svojoj „Čuvaj se senjske ruke"). Lijepa i bogata vlastelinka grofica udova Barbo znade za Sinkovićevu osnovu i željna osvete, jer je odbio nju i uzeo drugu za ženu, nagovori preko svoga najamnika Mlečiće, da navale na Sinkovićeve gradove i sela. Hrabri Sinković Lupoglavski dašto suzbi neprijateljsku navalu. Grofica Barbo slušala je sa svoga obližnjega dvora riku topova i u zadnji čas, morena grizodušjem, sva izvan sebe pohrli na bojište. Sam je Ivan nadje ranjenu i ponese je u svoj dvor. Ona tu podlegne ranama. Ivan spozna, da je tu ženu trebao za svoje veličajne osnove, koje ne shvaćaše prava mu supruga. Radnja se zbiva koncem XVI. stoljeća. Premda je Ivan S. L. bio stekao svojim junaštvom mnogo zasluga za državu, po madridskom miru (1617.) bi zaključeno uništiti njega i hrabre mu uskoke. Ranjen je ležao, kada primi tu vijest, koja mu pospješi smrt.

Sve je to s mnogo romantike ispripovijedano, s nemalo senzacijonih primjesa i mjestimice malo odveć fantastično. Ta knjiga ima sve vrline i sve pogrješke sličnih djela. U njima su naši ljudi obično prikazani uvijek kao idealni

rodoljubi i junaci, a tudjinci kao sami krvnici, nasilnici, otimači i kukavice. Obzirom na tendenciju razumljivo je, zašto pisac riše neke stvari u odveć crnim bojama. Možda će koji urednik dnevnika požaliti, što taj roman ne izlazi u njegovu listu, jer sva ona robljenja, palenja, silovanja, samoubojstva, umorstva itd., drže u vanrednoj napetosti čitatelja, koji jedva čeka konac svih tih sukoba, spletaka, takmenja, ratova itd. „Krvavi dani" bez sumnje će naći mnogo čitatelja, osobito kod mladeži, koja se nasladjuje historičkim romanima Evg. Kumičića ili Josipa E. Tomića. I ako Nazorov roman nije umjetničko djelo, ne može se poreći nužda i takovih knjiga, koje su u prvom redu namijenjene širokim čitalačkim krugovima, da istisnu iz njih slične tudjinske tvorevine. — Obzirom na samoga pisca moramo se radovati, što se dao na roman, a nadajmo se, da će i u tom stvoriti nešto, što po umjetničkoj vrijednosti ne će zaostajati za prijašnjim mu djelima. —s.

Dr. FERDO ŠIŠIĆ: KRALJ KOLOMAN I HRVATI GODINE 1102. Zagreb 1907. Izdanje knjižare i papirnice u korist „Kluba Ćirilo-Metodskih zidara". Cijena 1 krunu.

Veliki madžarski državnik Deak zazirući od učenjačkoga spora u pitanju, o kojem tako duhovito i temeljito raspravlja Šišić u svojoj najnovijoj knjizi, smatrao se ponukanim, da se kao političar uplete u taj spor, pak je u jednom spisu medju inim važnim izjavama izričito naglasio i to, da Hrvati nijesu podjarmljeni, pa sve da i jesu, da nema smisla o tome govoriti kod modernih političkih pitanja. I ako je pitanje u prošlosti nejasno, jedno je jasno, da su Hrvati vazda imali svoju slobodu i svoja politička prava.

Tako je mogao govoriti državnik daleka pogleda nezaražen glupom samoumišljenošću i šovinizmom. Današnji madžarski državnici daleko su od takova shvatanja, a ni madžarska historijografija ne može da se otrese nekriticizma, hotomičnog izvrtanja činjenica, a sve tobože „ad majorem gloriam Hungariae".

Svakako je signum temporis, da su Madžari makar i u svojoj žurnalistici počeli opet živo da se bave pitanjem god. 1102. Vrlo rašireni dnevnik madžarski „Budapesti Hirlap" donio je jedan članak, koji je diktirala naopaka mržnja na Hrvate, a za nas mislim imade taj članak samo u toliko značenje, u koliko je izazvao dra. Šišića, da svom svojom spremom raspravi to pitanje i dovede na čistac za široku našu javnost, jer mora se zaista priznati, kako to Šišić veli, da našoj javnosti osim zaključka, da Magjari imaju krivo, jer fabrikuju historiju, nije baš o tom pitanju mnogo više poznato.

Ja ću odmah, prije no što se upustim u prikaz ove najnovije Šišićeve brošure, istaknuti, da je dr. Šišić sjajno svojim razlaganjima uspio. Nema tu ni najmanje učenjačke suhoparnosti, a opet mu se ne može ni s koje strane prigovoriti, da se nije poslužio svim znanstvenim sredstvima. Brojnim svojim djelima pokazao je Šišić (osobito povješću Hrvatske), da umije pogoditi pravi ton, pa zato će njegove historijske knjige naći mnogobrojnih čitalaca.

Poslije ove brošure možemo slobodno reći, da je pitanje o Kolomanu i god. 1102. za nas Hrvate jednom za vazda riješeno.

Dr. Šišić razdijelio je svoju raspravu u tri dijela, jer je člankopisac „Budapesti Hirlapa" slijedeće tvrdnje izbacio: 1. Do god. 1830. nije nijednom Hrvatu sunulo u glavu, da postoji Hrvatska država i svi su smatrali o s v o j e n j e izlazištom ugar.-hrv. zajednice. 2. Ugovor izmedju Kolomana i Hrvata od god. 1102. glup je falsifikat. 3. Krunisanje Kolomanovo hrvatskim kraljem je izmišljen dogadjaj. U prvom dijelu svoje brošure iznaša dr. Šišić mnijenje Hrvata i Madžara o svezi g. 1102. Da nemamo nikakvog posebnog dokumenta, za nas su od neprocjenive vrijednosti sabori cetinski od god. 1527., pak pragmatička sankcija od 1712. No osim ovih dokumenata imade i mnogo drugih, koji nam nedvojbeno dokazuju, da su Hrvati g o v o r i l i v a z d a o s e b i k a o o s l o b o d n o j d r ž a v i, k o j a s e s v o j e v o l j n o p r i d r u ž i l a U g a r s k o j. Redom onamo od XVII. vijeka do god. 1830. citira dr. Šišić sve hrvatske i madžarske pisce, koji se podudaraju u glavnom u tome, da su ugarski vladari postali gospodari u Hrvatskoj voljom Hrvata na osnovu krunisanja i ugovora. Kada su poslije požunskog sabora g. 1830. nastale opreke izmedju Hrvata i Madžara, stali su se najednoč odnošaji naročito za Kolomana drugačije shvaćati. Historička djela zamjenjuju polemične brošure. Madžari sanjare o jedinstvenoj državi i državo-pravni odnošaj Hrvatske prema Ugarskoj postaje Madžarima zazoran i nepriličan. Hrvatska i Dalmacija najednom su sabljom osvojene pokrajine, memoriale Tome arcidjakona (bolje „trogirski dodatak") je falsifikat, krunisanje ako je i bilo nema važnosti. Stjepan H o r v a t h trudi se sa strane Madžara da to dokaže. No odnošaji se opet mijenjaju (apsolutizam), prema tome i shvaćanja madžarskih historičara (Cziraky i Majlath). Nakon povraćenog ustava (1860.) počinju čarkanja sa Szalayem, a nakon sklopljene

nagodbe najodličniji madžarski historičar Pauler prihvaća Horvathove tvrdnje, koji i danas ovladavaju madžarskom javnošću.

Iz svega se vidi, da su Madžari pitanje od 1102. preinačivali prema političkim prilikama i ponašali se nekritički i tendencijozno. Hrvati od vajkada brane isto. Na svojim saborima i u svojim historijskim djelima sve do najnovijeg vremena. Stanovište je njihovo: personalna unija.

U drugom dijelu brošure govori dr. Šišić o trogirskom dodatku ili memorialu, u kojem je sačuvana spomen o ugovoru izmedju Hrvata i Madžara. Taj „trogirski dodatak" nije falsifikat, nego spis, koji zaslužuje svaku vjeru. Izradjen je po svoj prilici po jednoj listini samoga Kolomana od god. 1102. Interesantno je i to, da su dva velika austrijska historičara Huber i Büdinger taj trogirski dodatak smatrali vjerodostojnim.

U trećem dijelu pobija se Paulerova tvrdnja, koji smatra ispravu, u kojoj se sačuvao spomen na Kolomanovo krunisanje falsifikatom. Valja istaknuti, da nitko prije njega nije ovu ispravu smatrao falsifikatom. Ali Paulera ravna kod njegovih tvrdnja neodoljiva averzija prema svemu onomu što je hrvatsko, a istina mu je deseta stvar.

Ovo je u glavnom sadržaj brošure dra. Šišića. Izvodi drugog i trećeg dijela su najvažniji i najljepši dio ove brošure, koju ja toplo preporučam inteligentima svih slojeva. Zar mi ne bismo mogli sami prirediti što prije izdanje ove brošure u madžarskom i njemačkom jeziku? Trud i trošak zaista bi nam se isplatio.

Utješljivu pojavu bilježi dr. Šišić na koncu svoje knjige. Odličan madžarski historičar biskup Fraknoi na temelju jedne do do sada nepoznate listine kralja Ladislava, izdane u u madžarskoj akademiji, ostavlja dosadanje stanovište i prihvaća stanovište, hrvatskih pisaca od vijekova. U interesu je, veli dr. Šišić, ugleda madžarske historijografije, a i politike, da taj odlični glas ne ostane glas vapijućega u pustinji.

Pripominjem, da su knjizi priloženi fotografski snimci „trogirskog dodatka" i isprave o Kolomanovu krunisanju. *Dr. M. P—og.*

Dr. DANE GRUBER: DALMACIJA ZA LUDOVIKA I. (1358.—1382.) I. DIO (1358 do 1367.) Preštampano iz „Rada jugoslavenske akademije".

Dr. Gruber spada medju najbolje i najozbiljnije radnike na polju naše domaće historije. Gore citovana akademska rasprava nastavak je već prije od istog autora u „Radu" akademije odštampane radnje: „Borba Ludovika I. s Mlečanima za Dalmaciju". Ovdje se potanko opisuju naprezanja i mnogogodišnji ustrajni rad znamenitog Anžuvinca Ludovika I., da istrgne iz mletačkih ruku Dalmaciju. Mirom u Zadru 1358. svršava se ta borba s Mlečanima u korist Ljudevitovu. Dalmatinski gradovi i otoci vraćaju se zakonitom kralju i materi zemlji Hrvatskoj, jer je na Dalmaciju imao Ludovik pravo kao hrvatski kralj. Dužd mletački, koji je onamo od 1001. godine nosio naslov vojvode Dalmacije i Hrvatske, mora se toga naslova odreći. Slavna republika dubrovačka tom se zgodom daje takodjer u zaštitu hrvatsko-ugarskog kralja.

Za Mlečane bio je to užasan udarac. Oteti im Dalmaciju, značilo je oteti im njihovo gospodstvo na Jadranskom moru. Ludovik sasvim ispravno shvaća poslije zadarskog mira svoju zadaću. Upotrebljava sva sredstva, da osnuje svoju prevlast na Jadranskom moru. Zato uloži veliku brigu u novo stečenu kraljevinu. Posebno kraljevsko povjerenstvo ima da što povoljnije uredi upravu u Dalmaciji. Treba podići trgovinu dalmatinskih gradova, a time vrela novom blagostanju. Kralj će blagostanje zemlje upotrijebiti, da dobije od te zemlje što više dohodaka, a dohotke će opet upotrijebiti za uzdržanje što jačega brodovlja, kojim će sebi osigurati prevlast na Jadranskom moru. Odličan jedan Zadranin imenovan bi od kralja admiralom.

Dakako, da su Mlečani i poslije mira u Zadru nastojali, da ostanu gospodari na Jadranskom moru. Oni ne trpe suparnika, pa će uvijek smetati Ludoviku, koji će često imati s njima posla.

Gruber nam sve to nastojanje kraljevo detaljno iznaša u svojoj raspravi. Tom se zgodom crtaju i političke prilike dalmatinskih gradova, a napose Dubrovnika. Odnošaju Dubrovnika prema kralju pa prema susjednim bosanskim i srpskim vladarima posvetio je Gruber osobitu pažnju.

Moćni Ljudevit ide medjutim i za drugim ciljevima. Poznato je, da je Ljudevit dovršio posao svog predšasnika Karla Roberta, koji je išao za tim, da uništi moć hrvatskih knezova, koji su gotovo kao samostalni dinaste vladali u Hrvatskoj. U upravi Dalmacije opaža se jasno tendencija, da ta uprava bude takova, da kralj što više vlasti zadrži u svojoj ruci. U gradovima nameće za knezove takove ličnosti, koji su njemu po volji. Biskupska mjesta ispunja ljudima, koji su njemu bezuvjetno odani. Zaludu se kušaju dalmatinski gradovi oteti kraljevom

samovoljnom postupku. Kralj se ne žaca krnjiti ni banske vlasti ne obazirući se na to, što je to bilo protivno pravima i sloboštinama hrvatskog kraljevstva.

Lijepu i temeljitu raspravu dra. Grubera, koja obradjuje jedan znameniti odsjek hrvatske povjesti, toplo preporučam u prvom redu stručnjacima, za laika će biti od manjega interesa.

Dr. M. P—og.

KOLEDAR „SVAČIĆ" ZA GOD. 1908. Do pred koju godinu bilo je u nas skoro pravilo, da samo prosvjetna narodna društva, koja ne idu za dobitkom, izdavaju knjige od prave književne vrijednosti, a knjižare isključivo senzacione romane i slične loše stvari. Kao da je knjižarska špekulacija morala ići uporedo sa rdjavošću, osobito u izdavanju koledara. Hrvatska knjižara u Zadru prekinula je taj loši i neopravdani običaj. I ako zadarska knjižarnica kao rodoljubno poduzeće, osnovano u korist siromašnih hrv. učenika u talijanaškom Zadru, mora ići za dobitkom, ipak je vazda znala spojiti: — „utile dulci". Skoro nijednom se njezinom izdanju ne može poreći književna vrijednost, a najmanje koledaru „Svačić", što ga već petu godinu izdaje. Taj koledar je ne samo dokaz, da se i takova izdanja mogu vrlo dobro udesiti u pravom književno umjetničkom pravcu, nego je i dao života dvjema drugim sličnim pothvatima. („Strossmayer" i „Koledar Ćirilo Metodskih zidara"). Ovogodišnji „Svačić" donosi i krasne reprodukcije od devet radnja slikara Emanuela Vidovića, popraćenih fotografijom njegovom i shodnom raspravicom o originalnom mu umijeću. Uz to su i fotografije svih zastupnika iz Dalmacije na carev. vijeću. Književni je sadržaj slijedeći:

D. Sirovica „30. travnja" (pjesma), M. Gorski „Pjesnikova autobiografija". Heine-M. Begović: „Die Nordsee" (izvrstan prijevod!), J. Ivakić: „Mlada žena", B. Lovrić „E. Vidović", V. Nazor „Otmica djevojaka" (pjesma), Iva Rod „Vrapčeva osveta", I. Rod „Kad sam okusio zelene grane", dr. R. Horvat „Ban Gj. Zrinjski", dr. F. Ilešić „O narodnom pokretu u Dalmaciji god. 1848—1849.", A. Kostelić „Posljednji čin", R. F. Magjer „Na majuru", dr. V. Drapczynski „O proricanju vremena", V. grofica Borelli „Na balkonu" (pjesma), R. Katalinić Jeretov „Brodarica", S. Tucić „Narcis", J. Onyszkiewicz „Što je Mati donijela kaprajlija" (humoreska), Z. B. Ilijin „Ljepota snage", Kronike. — Kako se vidi radnje idu „zlatnom sredinom", ali obzirom na čitatelje, kojima je „Svačić" u prvom redu namijenjen, to je razumljivo.

Radostan je pojav da veći dio radnja u ovogodišnjem „Svačiću" potiče od banovinskih pisaca. Prije nije običavalo biti tako u dalm. periodičnim izdanjima, premda su i pisci izvan Dalmacije dobivali na vrijeme poziv za suradnju, a odazvalo bi ih se samo par njih ili nitko, naravno najviše zbog poznate naše lijenosti, pa onda se vikalo na tobožnji „dalmatinski separatizam". Dakako nema smisla govoriti o separatizmu jednih ili drugih ili trećih, jer svi smo jedno i lijepo je, što nastojimo barem u književnosti da se unatoč državnim granicama, takvi i pokažemo.

—*s.*

„NOVIJI SRPSKI PRIPOVJEDAČI". (Izabrane pripovjetke). Zagreb 1907. (Izdalo srpsko akad. potporno društvo u korist osnivanja srpske menze u Zagrebu.) Vrlo je sretna bila misao izdati antologiju mlade srpske pripovjetke, o kojoj se toliko pisalo*. U ovoj je knjizi zastupano 7 mladih pripovjedača srpskih: Ćorović, Budisavljević, Stanković, Domanović, Ćipiko, Kočić i Uskoković, i to svaki sa dvije do tri ponajbolje pripovjetke. Kako su se izdavači kod izbora obazirali na sud kritike i na savjete samijeh pisaca, to nema sumnje, da je u ovoj knjizi u istinu ono, što je u srpskoj mladoj pripovijeci ponajbolje.

Prigovoriti je, što su zastupani samo oni pisci, koji su se, kako se u predgovoru kaže, „dosad javili s posebnim zbirkama. Mladi se Veljko Milićević ne bi smio mimoići. Milan je Pribićević izišao s posebnom zbirkom pripovijedaka, pa nije ušao u antologiju,ma da i on ne zaostaje po snazi, a k tome je udario sasvim drugim pravcem, u opisivanju sela i seljana (učenik je švedskih i norveških pisaca). Tako bi i knjiga izišla veća i potpunija. No kako mu drago, ovakova, kakova je, ova je antologija dobro došla svakome, tko želi da ima pred sobom na okupu sve, što je najljepše u mladoj srpskoj pripovijeci. Tu je Borisavljev Vranjanac, Kočićev Bosanac, Ćipikov Dalmatinac, Budisavljevićev Ličanin, svi jedan pored drugoga „s istim vrlinama i manama, samo što žive drugim životom, samo što ih druge nevolje tište". „Sve je skupa", — kaže se dalje u predgovoru — „cjelokupan jedan život s obadva naličja i ako težak, a ono pošten i svjetao. Mlada je srpska pripovijetka vijenac ljubavi i poštovanja seljaku srpskom. Nikada ga do danas nitko nije tako opjevao, nikada niko tako razumio."

* U nas „Kolo Matice Hrvatske knjig. I. za 1905." i „Savremenik" 1906. br. 3.

Ovu lijepu knjigu i zbog njezine vrijednosti i zbog plemenite svrhe, kojoj je namjenjena, preporučamo našim čitaocima. *S. M.*

AUDIATUR ET ALTERA PARS. Isprva sam bio samo ljubomoran, što je gosp. dr. Br. D. služeći se mojom rukopisnom študijom time iznakazio njenu jezgru, što ju je r a z v o d n i o. No sad se moram da obranim i od literarnoga „trača". (Savr. 1907. br. 12.)

Ne stoji, da se g. prof. M. nije slagao s rezultatom moje disertacije. Čudim se, kako to može g. polemičar, da drukčije iznosi, no što sam mu ja pripovijedao! (Uzaludno on saziva i ime J—evo!) G. dr. D. se uza to niti ne žaca odati, da mi je l o š e ispravljao jezik! (Što se jezika tiče, neka onaj prvi na mene digne kamen, koji se u našoj književnoj republici osjeća bezgriješnim!)

A najljepše jest ovo: sam g. D. ogledava se u moj barok i pozlaćuje njime baroknom raskoši sve staze svoje „studije", a sad, kad sam natuknuo, koje je provenijencije taj čarobni barok, — on više u njega „ne vjeruje"! Kiselo grožđje!

I ovomu se domišlja g. D.: „primijenio je metodu nekoga njemačkoga pisca o talijanskom pjesniku (!) Gravini na ove naše pjesnike". Ma zar ne znate, štovani gospodine, da je Vincenzo Gravini teoretičar, i da „novom estetikom" otvara boj p r o t i v baroka?! Izvolite dakle V i primjenjivati radnju o njemu na naše pjesnike! (n. pr. m e s i j a n i z a m primijenjen prema prof. Zdiechovskomu na Preradovića!) To je tim lakše, kad se uopće ne citiraju vrela pojedinim „idejama", nego se igra skrivača.

I Vi ste se usudili uvažiti „nepriliku pisca", te citirati moju radnju. Bilo je dobro ovako izbjeći parnici radi plagijata!

Koliko razabiram, ipak glavni Vam je argumenat — u a u t o r i t e t i m a. Prekrasna metoda! Onda malo ističete i svoje domoljublje za književničko mučeništvo (uzdah za velikom nakladom!), pa malo još izvraćate koju pohvalu u ironiju i obratno... Sjajna polemika!

Znači li to put u — žurnalistiku! — Onamo Vas ja ne bih želio slijediti...

Dr. D. Prohaska.

UMJETNOST I GLAZBA

PRVA SLOVENSKA IZLOŽBA U TRSTU. Već su godine 1900. slovenski umjetnici slavili u Ljubljani prvi svoj uspjeh; o kakvom velikom interesu nije bilo govora, ali svejedno otvor izložbe nije bio bez odziva, put je bio prokrčen. Slovenski se slikari rastaše zadovoljni, gore po njih, jer ih je na kraju 1902. čekalo gorko iznenadjenje. Aranžovali su drugu izložbu u većem stilu prikazali se s nešto 150 gotovih djela, iz kojih je već jasno izbijala plein — airistična nota, što slovenskoj umjetnosti zajamčuje lijepi razvitak. Niti jedno djelo nije bilo prodano. Tako lošem uspjehu nitko se živ nadao nije, umjetnici biše prisiljeni kaniti se svakoga daljnjega kulturnog djelovanja. Reklo im se, javno u listovima, da nemaju pravo brinuti se za duševno ubоštvo svoga naroda, a još manje priredjivati izložbe u Ljubljani. Medjutim je tudja umjetnost slavila svoje uskrsnuće Od godine na godinu Niemci su priredjivali u prostorijama „Kazina" omanje izložbe i to s ne malim uspjehom, što svjedoče otkupljene slike i kipovi. Razumije se, da se medju kupcima našlo i Slovenaca. Domaći umjetnici boreći se za eksistenciju obradjivali su polja, vodili su gospodarstvo, bavili se drugim zanatima, a tek u dokonim časovima laćahu se kista i šarenila, da zabilježe na platnu kakvu impresiju ili škicu. Godine prolazile, a u svakidanjoj jednoličnosti javila se samo dva ljepša momenta: dvije jugoslavenske izložbe. Opet nešto života, opet nešto žurbe, nastojanja, zanašanja, ali i ono kao da je za sobom ostavilo samo jedno ugodno sjećanje. Neko vrijeme opet minu u radu i miru do ove prve izložbe u Trstu. Dne 19. oktobra g. 1907. otvori ju službeno g. M. Gabrijelčič: s lijepim riječima zahvalio slovenskim umjetnicima za izvanredni užitak, što ga prirediše svojoj slovenskoj braći na obalama sinje Adrije. Istakao je značenje toga kulturnog momenta i rekao: „Naše slavje je dalekosežnoga, da, naravnost epohalnoga pomena... zabeležen bo ta dan z zlatnimi črkami v zgodovini našega kulturnega razvoja..."

B. L.

VJEKOSLAV ROSENBERG - RUŽIĆ: „DRUGA ZBIRKA PJESAMA", za mezzosopran ili bariton uz pratnju glasovira. — Cijena 3 K 60 fil. — Vlastita naklada. — Varaždin. — 1907.

Študirajući dosadanje bolje radove g. Ružića, nadjosmo u njemu veoma interesantnu i privlačivu glazbenu pojavu, jednu posebnu glazbenu individualnost punu krasnih karakternih osebitosti. I upravo zato šteta je, što je g. R. u popjevkama „Skoči", „Iz mladjih dana" i „Tako se mijenja čas" ove zbirke, bez sumnje s velikim samoprijegorom žrtvovao svoj lijepi umjetnički „ja" za volju t. zv. „narodnom duhu". — Eto ponovnog dokaza, kako folkloristična ideja u

muzičkom umijeću može da zavede na stazu frivolnosti i dobre komponiste. Očito je, da ove radnje treba uvrstiti u ranije auktorove pokušaje.

Nakon navedenih popjevaka treba istaknuti „Letiš golube", „Notturno", „Prvi cjelov", romance, koje mogu više da zainteresuju svojom obradbom nego li glazbenim idejama.

„Romanca", „Ljubim te", „U ruci" i „Eto svijeće", popjevke su, koje jasno karakterišu glazbenu individualnost našeg auktora, a koje su obradbom i zamišlju jednako interesantne. Osobito se to tiče popjevke „Pruži mi ruku" i „I svedjer". Ovdje ima umjetničkih osjećaja bez prenavljanja i afektacije. Ovo su odsjevi nekoga bogodanog duševnog poriva, blijesak nekog čisto pjesničkoga momenta. Prožete su najintimnijim umjetnikovim osjećajima iz časova pjesničke inspiracije. Ovdje se radjaju nježne glazbene ideje u dubinama njegove duše s najvećom lakoćom. Ovdje su melodije srasle uz pjesničku misao teksta. G. R. umije osobito prirodno da spoji glazbeni akcenat s metrom samog teksta, pak mu je pjev sličan neprisiljenoj deklamaciji.

Interesantna je i harmonička obradba nekih boljih njegovih kompozicija. G. R. traži harmoničke efekte u prvom redu u disonanci, koju on upotrebljava veoma slobodno, ali zato i veoma promišljeno. Treba takodjer s priznanjem istaknuti, e je i slog glasovirske pratnje tehnički posve korektan i mjestimice pun efekta. U nekim momentima, sretnom zamišlju, glasovir vrlo lijepo interpretira smisao teksta. Tako n. pr. u „Romanci".

G. R. dobar je poznavalac sviju svojstava i sviju tančina najidealnijega glazbala — ljudskoga grla. On nerado zalazi do skrajnih granica glasovnoga opsega.

Dužnost je svih naših glazbenih korporacija i diletanata, barem moralno podupirati ovog našeg vrsnog auktora produkcijama njegove muzike. U tu svrhu osobito možemo da preporučimo iz ove zbirke one kompozicije, iz kojih jasno izbija privlačiva glazbena individualnost gosp. R. *Antun Dobronić.*

KAZALIŠTE

HRVATSKO POKRAJINSKO KAZALIŠTE. Nakon mnogo deputacija i predstavki „Hrv. dramatskog društva" u Varaždinu konačno je izjavio prošle godine podban dr. Nikolić u ime vlade, da će se podijeliti iz prištednja tolika zemaljska potpora, da bude moglo pokrajinsko kazalište stupiti u život već u jeseni ove godine, a za g. 1908. da će se uvrstiti u zemaljski proračun stalna subvencija. Sada se probudiše i Osječani. Oni stvoriše preko noći kazališno društvo, sabraše vrlo velik broj članova i zatražiše u vlade potporu, pa da će oni sami privesti u život željno očekivanu kazališnu družinu. Vlada im je dala predbježno samo 4000 K za investicije, ali ih je gledom na subvenciju uputila, da se sporazumiju s Varaždincima. Promjena vlade prouzročila je, da je eto izostala potpora za ovu godinu, a za narednu godinu nema odobrena proračuna. Nadamo se, da ne će nijedna vlada uskratiti potpore, obećane od Pejačevićeve vlade, jer je i hrvatski sabor na predstavku „Hrv. dram. društva" jednoglasno zaključio na početku ove godine, da se ima subvencionirati pokrajinsko kazalište.

Mi smo se Varaždinci odrekli za sada misli, da ustrajamo posebnu družinu, obrativši se na visoku vladu, da izruči cijelu zemaljsku subvenciju osječkom kazališnom društvu, koje se obvezalo, da će k nama dolaziti njegova družina svake godine, i to u kasnoj jeseni ili u ranom proljeću, i da će kod nas djelovati dva mjeseca. Za naše prilike je to dosta. Ja, koji sam najviše radio, da se oživotvori hrv. kazališna družina za pokrajinu, bio sam posve zadovoljan. Varaždin se nikako ne može isporediti s Osijekom, koji je mnogo veći i bogatiji, a ima i više inteligencije od Varaždina.

U drugoj polovici rujna počeše se kupiti u Varaždinu članovi hrvatskog o s j e č k o g kazališta, kako ga prozvaše u Osijeku, a na čelo njegovo postaviše bivšega dramaturga hrv. zemaljskog kazališta, dra. Nikolu Andrića. Desetak dana se vježbalo, a 3. listopada bijaše prva predstava, premda smo mi u Varaždinu željeli, da to bude kasnije, kada ne bude znatan dio gradjanstva zaposlen po vinogradima i poljima.

Dok sam si ja pomišljao pokrajinsko kazalište, da će ono njegovati dramu, a tek nuzgredno operetu, Osječani odlučiše, da bude njihova družina njegovala dramu, operetu i operu. Ja sam kimao glavom, kada sam to doznao, tek sam morao uvažiti, da u Osijeku, u kome ima vrlo mnogo stranog življa, hrvatsko kazalište ne može istisnuti njemačko samo s pomoću drame. Ipak ni u Zagrebu ne uspijeva sve troje bez velike subvencije, pa kako da bude bolje u Osijeku i u našim još manjim provincijalnim gradovima?

Osječani dadoše u Varaždinu mjeseca listopada (za 27 dana) 17 predstava, a jedna ili dvije bijahu u večer otkazane radi bolesti primadone:

10 dramatskih i 7 operno-operetnih (Prodana nevjesta, Ksenija i Lijepa Galateja po dva, a Vesela udovica po tri puta).

Priznajem, da je drama osječka vrlo dobra, bolja od svake glumačke družine — izuzevši dakako Zagreb — što ih se dosl.je javilo na hrvatskom zemljištu. To je kulturna stečevina prvoga reda. Naše dosadašnje putničke družine ne podnose kritike (Markovićeve ne poznam); slušajući Osječane osjećamo prvi put u Varaždinu neki blagi dašak umjetnički. To je bilo općeno mnijenje u Varaždinu. Cjelina ne bješe doduše uvijek skladna — ta glumci dodjoše i s brda i s dola — nego je svaka predstava ipak pokazivala, da u družini ima valjanih sila, i da nad njima lebdi obrazovan duh, kakova još ne bijaše izvan Zagreba. Ovu hvalu smo dužni izreći g. dru. Andriću. Pojedinih glumaca i glumica i ne spominjem, da kome krivo ne učinim. Nijesam naime, boraveć mnogo radi svojih književnih studija izvan Varaždina, prisustvovao ni polovici predstava.

I inscenacija bijaše dosta ukusna, premda varaždinsko kazalište ne obiluje dekoracijama. Osječko društvo nabavljaše nova odijela samo za davane opere i operete. Tako nijesmo čuli ni jednog pučkog ni historičkog komada, jer ištu mnogo kostima, kojih ne bješe.

Nije naš sud tako povoljan o operi i opereti. U „Prodanoj nevjesti" nijesmo čuli ni jednog pravog opernog soliste. Primadona je stigla iz Praga kasno, dugo je bila u Varaždinu pa nije htjela ili nije mogla pjevati. Veselu udovicu nije pjevala prva subreta, jer nije mogla da nauči hrvatski tekst. To su eto neprilike, koje su zadavali osječkoj družini pjevači, kakogod što ih zadavaju i većim kazalištima. Ta ovih sam dana slušao u Zagrebu „Čar valcera" bez pravog tenora!

Nekoliko dana iza varaždinske predstave „Vesele udovice" slušao sam ovu operetu u Ljubljani od njemačkog društva, pa ne oklijevam kazati istinu, da mi se je više svidjalo varaždinsko izvodjenje. U Ljubljani sam našao doista boljih solista, tek nijesam primjetio ni trunka humora, bez kojega opereta nema smisla. A u varaždinskom kazalištu bješe srdačnog veselog raspoloženja, koje je osvojilo svu publiku.

Osječani trebaše da ostanu u Varaždinu dva mjeseca, listopad i studeni; no g. Andrić već u polovici listopada izjavi, da će krajem mjeseca u Karlovac. Varaždin mu je premalo nosio. Mi smo tu pilulu progutnuli, premda smo bili uvjereni, da bi studeni donio mnogo veći prihod. Nijesmo javno prigovarali, da ne ogorčujemo djevičanskih dana osječke družine. Tiho nezadovoljstvo bijaše radi njezinog preranog odlaska općenito, čega radi nije doživjela živahnih ovacija, kojima inače Varaždinci ne običavaju škrtariti.

Medjutim prihod varaždinski ne bijaše neznatan. 17 predstava sa malom redovitom subvencijom gradskom, koju je „Hrv. dramatsko društvo" isplatilo, premda je još nije primilo od gradske blagajne (1000 K), donijelo je brutto-prihod od po prilici 9000 Kruna.

Dopuštamo, da bi bio mogao grad dati još štogod izvanredno; no, kako da to bude u oči gradskih izbora, a kod prazne blagajne?

Osječko društvo ne bi bilo moglo ipak izdržati u Varaždinu dalnji mjesec dana, jer drama ne mogaše da nauči potreban broj novih komada, pa tako valjaše da se seli u Karlovac, pa da ondje odigra varaždinski repertoire i da nauči što novo. Drugi put ćemo biti za cijelo zadovoljniji i mi i osječko društvo! U Karlovcu, kako čujem, imadijaše g. Andrić sa svojim pjevačima još većih nevolja nego u Varaždinu.

A kako će biti u Osijeku? Imponirala mi je vijest, da je osječko gradsko zastupstvo votiralo svojem hrvatskom kazalištu za g. 1908. 10.000 kruna. Skidam kapu.

Nego iz osječkih listova razbiram, da kazališna uprava brzojavno traži u Pragu nove pjevače i pjevačice.

Već opereta stvara u nas neprilika, jer nemamo domaćih sila (naš je glazbeni zavod za čudo sterilan), a opera uzrokuje još više glavobolje. To vidimo najbolje u Ljubljani, gdje se osoblje slovenske opere — Česi i Poljaci — svake godine mijenja, a to je za malo kazalište gotova propast.

Ja živo želim — a to je želja svih prosvijetljenih Hrvata — da hrvatsko osiječko kazalište bude naša dika i ponos, tek se bojim, da ne nastrada — radi opere. *Ivan Milčetić.*

DECEMBAR. Ni ovoga mjeseca nije bilo hrv. originalnih noviteta. Strane novitete prikazat ćemo u narednom broju. Onamo će ući i referati o beogradskim i ljubljanskim novitetima.

FEUILLETON

STANISLAW WYSPIANSKI. Nedavno je narod poljski izgubio svoga velikog slikara i dramatičara, a stari kraljevski Wawel, što stoji usred Krakova kao sjajan spomenik prošlosti, izgubio je svoga prijatelja i pjesnika, koji je

razumio one nijeme priče starih zidina i šiljatih tornjeva i grobni muk velikoga zvona, koji je sve to tako opjevao, da se ljepše više ne bi moglo, — izgubio je Stanislava Wyspianskoga. Teška bolest pritisnula ga, ispila mu snagu i 28. studenoga skršila ga sasvim. Sad počiva u grobnici zaslužnih muževa iza teških životnih muka on, koji pjeva u svom Weselu : ... ale żebym ja byl trup, nie wierz Marys, bo to klam, żywie Duch, żywie Duch !

Taj je gubitak po poljski narod s tim veći, jer takvoga pjesnika nijesu imali iza velike trojice: Mickiewicza, Slowackoga i Krasinskoga. Neobično je velika bila snaga njegova duha. Tom je snagom brzo ovladao i u kratko vrijeme osvojio sva srca i sve duše, jer je prijestolje svoje postavio na wawelskim grobovima. Iznajprije su na njega gledali sa čudjenjem, no poslije su planuli entuzijazmom, kakov se u poljskoj duši davno već nije zapalio. To, što je govorio bilo je nešto nečuveno, novo, nešto, što je trgalo kao vir i tako živo, da je preporodilo krv društva, koja je življe počela teći žilama, koje su se već ovapnenile. On je rastrgao šablonu i otvorio nove, sasvim nove sjajne putove.

Pjesnika kakav je Wyspianski mogao je — po mnijenju I. Kotarbinskoga — roditi jedino Krakov. Nijedan od poznatih poljskih pisaca nije tako srasao sa zemljom, na kojoj je nikao. Da se može potpuno razumjeti i shvatiti Wyspianskoga, mora se uživjeti u atmosferu krakovsku, u kojoj su se ispremiješale struje narodne tradicije sa šumom i disanjem moderne kulture. Treba osjetiti miris uzduha, koji okružuje zidine staroga grada, zadahnute pričom vijekova.

Wyspianski se rodio g. 1869. u Krakovu. Otac mu je bio u svoje vrijeme popularan kipar. Stanovao je i imao je radionicu na podnožju Wawela u kući, koja je sačuvala biljeg davnih vremena. Bio je to krakovski zakutak, koji čovjeka prenosi u srednji vijek i okružuje nekom atmosferom pobožnosti i ugleda, koja kao da se upila u zidine i opeke. Djetinjima je očima dan na dan pogledavao na Wawel, nekadanji kraljevski dvor, taj spomenik, kojemu je svaka gruda, svaki pedalj zemlje posvećen prastarom tradicijom. Ti su se utjecaji snažno otisnuli u mladenačkom duhu pjesnika i porasli u goleme slike. I baš od Wawela počinju se počeci pjesničkoga stvaranja, a u kasnijima djelima Wyspianski se raspjevao pjesmom o Wawelu, kao tvrdji i utočišću narodnoga duha.

Gimnaziju sv. Ane svršio je u Krakovu. Iza toga je polazio krakovsko sveučilište i studirao je literaturu, umjetnost i historiju, a ujedno je polazio akademiju lijepih umjetnosti, gdje je u Matejka našao razumnoga vodju i srdačnoga prijatelja. Ta sveza izmedju mladoga učenika i velikoga majstora, uplivala je silno na Wyspianskoga. Onda je otišao u tudjinu i živio je neko vrijeme u Münchenu, neko opet u Švicarskoj, dok se nije ustalio u Parizu. Tu je probavio četiri godine u gotovo potpunoj osami ; zadovoljio se samo malim brojem prijatelja, medju koje je brojila Olga Boznanska i Gauguin, francuski slikar, odlična ličnost, koji je odlučno utjecao na Wyspianskoga kao slikara i crtača.

U Parizu je s 23. godinom započeo posao literarni ; no plodove svoje tajio je pred svijetom. Ovamo padaju prve zamisli „Legende", Meleagra i Warszawianke. Neke prizore, kao i općeniti nacrt donio je Wyspianski u Krakov, gdje se stalno nastanio iza petgodišnjega boravka u tudjini. I nitko nije onda u onom tihom, zatvorenom čovjeku naslutio budućega pjesnika naroda.

Kad je g. 1897. stupio u Krakovu na literarno polje bio je već ugledan slikar, jedan od pionira „nove umjetnosti". U svojoj radionici izložio je g. 1898. slike : „Blago Sezama" (Skarby Sezama), golemu, općenito nerazumljenu kompoziciju „Krolewstvo basni" i „Topiel" i neke manje radove, koje je većinom donio iz Pariza. To su studije i skice iz svijeta proletarijata pariskoga, koje je dovršio u Krakovu. One su svratile na se pažnju i pozornost kao individualni izraz neobičnoga talenta, koji traži nove putove u bogatom kraljevstvu umjetnosti. On je i zbilja otvorio nove vidike, prije njega jedva i naslućene. Svijet Wyspianskovoga stvaranja te epohe bio je tako odjelit i osobit, da je mnogo vremena prošlo, dok su se ljudi priučili na njegove nečuveno originalne simbole i na one bijedne izvangradske slike, pune očaja i žalosti, na glavice bolesne djece, izmučene prije reda nevoljom, koja je prozirala iz bolesnih, suzavih očiju modela.

U ono doba literarnoga razmaha, prislonio se Wyspianski uz kolo modernista literarnih, koji su se skupili oko časopisa „Život", što ga je osnovao Ljudevit Szczepanski, nastojeći stvoriti organ reformatorskoga micanja u literaturi i u umjetnosti. Neko vrijeme g. 1899. bio je on urednik dijela artistično-crtarskoga. Život je iznio prve njegove stilizovane ilustracije Homerove Ilijade na sasvim originalan način. One su pune snage i karaktera, no nekoji drže, da nijesu u stilu homerskom, one su se preobrazile prema shvaćanju legendarne prošlosti samoga umjetnika. Život je donio i njegove ornamente, u ko-

jima je pravi majstor. Tu razvija veliko bogatstvo stilizovanih motiva biljaka, osobito: kestena, žalfije, različka. Donio je „Život" i njegove vitraže, medju kojima su spomena vrijedne tri vitraže na prozorima wawelske katedre i to: Kazimir Veliki, sv. Stanislav i Henrik Pobožni. Predaleko bi vodilo, da ih opisujem. Te su kompozicije i strašne i divne u isti mah.

Svim tim narasla je slava Wyspianskoga kao slikara. Onda je tek stekao glas velikoga pjesnika svojim djelima literarnim — dramskim.

Taj fakat, da je Wyspianski u svojoj dvovrsnoj stvaralačkoj snazi — veli Kotarbinski — prešao od slikarstva k literaturi razjašnjuje njegovu pojeziju, a osobito manjak subjektivnosti. On se razlikuje od velikih romantičara polskih tim, da misli i čuvstvuje plastično, slikarski i sakriva svoje „ja" iza plastike slika. On ne iznosi pred svijet u poeziji svojoj vlastite boli, ni fragmente života.

Prvi put je stupio na pozornicu svojom dramom: „Warszawianka, pjesma iz g. 1831." Sam se nije nadao, da će se drama uopće prikazivati i da će uspjeti. No uspjeh je bio silan. Glumce su opsipali cvijećem, a u kazalištu se čuo plač.

To je jednoaktovka; točno rečeno — to je samo sjajna, potresna situacija. Radnja se dogadja na treći dan bitke Grohowske. Dok u daljini zveči bojno oružje, dotle se u salonu seoskoga dvorca, uredjena u slogu empire, sakupilo izabrano vojničko društvo, medju njima Chlopicki, ex-diktator. Razgovor je nemiran, jer se očekuju vijesti s boja. Medjutim kćerke kućedomaćine: tamnooka Marija i svjetlokosa Ana sjede kod glasovira i sviraju Warszawianku, patriotično-bojnu pjesmu Delavigne-a. U to dolazi star, ranjen vojnik, sav blatom poštrcan i donosi vijest o porazu onoga dijela vojske, u kojem se borio sudjenik Marijin, željan slave, i pruža smotak, povezan vrpcom kao spomen od paloga junaka za Mariju. Chlopicki prima šuteći žalosne vijesti, no ne govori nikom ništa, zadržaje svoj vanjski mir, da zataji nesreću pred Marijom, koja svira i upija oči u lice vodje. To je jedan od najjačih efekata. Wyspianski umije izazvati momente grozne tišine. Marija sluti zlo, predosjeća nesreću. I kad poslije nadje na pianinu vrpcu, koju je dala sudjenome svome prije boja, onda se njen predosjećaj pretvori u sigurnu zdvojnost. I opet se vraća nota Warszawianke; Marija tiho opetuje riječi pjesme: Kto przeżyje — wolnym bedzie, kto umiera — wolnym już! (tko će preživjeti — bit će slobodan, tko će umrijeti, — taj je već slobodan!) i krikom iskrene boli i nesreće, zaklanja glavu pred snagom, koja je u led pretvorila njeno srce. Za nju nije osvanuo dan slobode, jedino je njezin nesudjenik postao slobodan u bezgraničnim prostorima svemira. Sve se smiri; za pozornicom sviraju trublje u slavu bijeloga orla.

Tu kod prikazivanja Warszawianke pao je prvi izraz iskrenoga veličanja i ljubavi, kakovom je Krakov neprestano darivao svoga pjesnika. Entuziazam je rasao od vremena do vremena, dok nije postigao svoju kulminaciju trima dramama, a te su: „Legion" (Legija), „Wesele" (Svatovi) i „Wyzwolenie" (Oslobodjenje). Svjema trima je problem bivstvo bića i života poljskoga. Feldman ih naziva trilogijom i tumači, da je teza u Legionu — ekstaza duha koja poriče život materijalni, antiteza u Weselu — ugrezavanje u materiji, a sinteza u Wyzwoleniu prikazuje život oslobodjen, život herojski.

U Legionu iznosi pisac pred nas dvanaest snažnih slika, koje su više zajedno složene, nego čvrsto organski medju sobom svezane. Tu je glavna ideja moći duha, žrtve duhovne, ideja ostvarenja kraljevstva duha na zemlji. Za nju treba prije svega čisto srce, živa vjera, volja pripravna na svako posvećenje. Junak toga djela je pjesnik Adam Mickiewicz, koji sakuplja svetu legiju, kojom će osloboditi domovinu. Smućen i bijedan traži savjeta u jednostavne, nenaobražene opatice, majke Makryne Mieczyslawske. Ona ne zna propovijedati velikih ideja, ali se duhom uzdigla tako visoko da ne osjeća ni nenavisti, ni zlih požuda, već sva samo gori plamenom ljubavi, koji sve obsiže. Ona osjeća duševno stanje pjesnikovo, uznemireno predosjećajima i pripravna je i mučeništvo podnijeti, da ga spase. Ona mu dokazuje potrebu pokore i skrušenja pred Bogom. I on očišćen od svega, što je u njemu bilo zemaljsko i nesavršeno predobije i papu Pija IX. za sebe, jer mu taj daje blagoslov na putu izbavljenja naroda — riječju i to riječju, oduhovljenom uzvišenim sadržajem, da treba baciti sa sebe svako samoljublje i podati se samo uslugama drugih. Pjesnik kroči hrabro naprijed, on vidi pred sobom svoj cilj — carstvo duha. Ništa ga ne može svratiti s toga puta, ni one litavske nimfe i boginje, koje su se pojavile pred njim u crkvi sv. Petra i koje ga mame k sebi, ni zemaljska slava, ni veličanje puka na Kapitolu, koji ga ovjenčava kao najvećega pjesnika. On zatvara oči pred svim tim i poziva na pobjedu Duha. No narod ne razumije tih njegovih apstraktnih ideja, već hoće, da ih on vodi, da osvajaju, krv proljevaju i slobodu steku. A kad se on odvraća od takova djela,

onda mu razdiru zastave i ostave ga medju raskidanim križevima i komadima razderanih zastava — samoga. No to još nije dosta. On se morao još uvjeriti, da se željena, veličana idealizovana Sloboda, ako nema duhovne stege, prevraća u tiranstvo i despotizam. On je raskinuo okove Slobode, a ova vidjevši se bez stege, pogledava na svoga izbavitelja s malouvažavanjem i prijezirom, sjeda u kola Cezarova i ne sluša opomena pjesnikovih, već osjeća samo svoje pravo, pred kojim sve pada: u prah se ruše palače i kameni stupovi a ona — Sloboda prolazi u svojim triumfatorskim kolima preko svega toga, hatovi njeni gaze i uništuju sve i mrve ljude — cijelu masu pred sobom. Mickiewicz potišten od boli i jadan gleda na taj prizor, gubi nadu, da bi mogao nešto postići. Javlja se i Krasinski i pun velikih misli svraća oči njegove od svega zemaljskoga i upravlja ih u nebesa, u budućnost, da nadje utjehu i mir. No Mickiewicz ipak ne postiže cilja; on ne uvodi u nebo, on je kao Mojsije samo pokazao put. Od nekolicine izabranika, od svete legije dobiva prisegu, da će poći za njim, da će uzdržati sve, da će se odreći i najmilijih veza, ako bi te bile na štetu ostvarenju velike namjere a onda, taj čas osnovat će novi Jeruzalem, kako se pripovijeda u Objavljenju, o kojem su snatrili toliki proroci-reformatori: „iz smrti tijela rodit će se — Duh Riječ. Riječ snaga — od mrtvih ćete uskrsnuti mladi!" — Jedino na taj način žrtvom duha, svladavanjem tjelesnih, materijalnih sila, osnovat će se blaga budućnost, koja će dokazati pretežitost Duha nad Materijom, koja će dovesti kraljevstvo Duha na zemlju.

Wesele — antiteza — je raznobojna, realno-fantastična drama, koja donosi sliku života savremene Poljske. Tu prvi put u poljskoj literaturi istupaju seljaci kao ravni s gospodom, s inteligencijom. U kolibi poljskoga seljaka drže se svatovi. On udaje svoju kćer za gospodina, — umjetnika. Na svatove su pozvana gradska gospoda i seljaci. Tu su: pjesnik, žurnalista, židov-krčmar, njegova emancipirana kći Rahela, svećenik, — cijela savremena Poljska. Svi ti ljudi zajedno gube se u fantazijama, snuju velike misli i planove i gube se u njima; to nijesu ljudi čina. I pjesnik i žurnalista ljudi su svijesni svoga duševnog položaja, no slabi su. Pjesnik se prikazuje gostima kao „ždral", koji dolijeće u rodni kraj preko ljeta, gradi tu sebi gnijezdo iz ruža, razgledava se u okolici, sabire materijal za pjesme, a kad ga tko rani, onda odleti na šumne valove, gdje traži sna u dubini. Na svatovima se bavi flirtom čas s Marysiom, čas s Rahelom, s emancipiranom židovkom, koja sanjari o slobodnoj ljubavi. S gospodarom govori o snazi naroda; naginje k velikim ekscentričnostima i kad samo Rahela spomene, da bi vrijedno bilo na svatove pozvati „Chochola" (ružin grm, omotan slamom) on je odmah za to, jer bi to moglo pobuditi veliki smijeh. A žurnalista, taj nekad imao „srce mlado", puno ideala, no sve je to stisnuto konvencionalnim okovima. Svuda vidi samo glupost i bezmjernu pustoš i zato je došao na svatove, da se rastrese.

Oni se svi vesele, no oko ponoći dogodi se nešto čudno. U sobu se donjiše slamnati „chochol" iz vrta, da se na svatovima proveseli. On, koji je pozvan bio samo od šale, dolazi, postaje gospodarom položaja i ruga se cijelom svatovskom društvu. Chochol se njiše i pjeva:

Što u duši igra kom,
Što tko u snu vidi svom,
Bio grieh,
Bio smieh,
Il' on gospar, il' on bies,
Na svatovski doć će ples.

I sad se pojavljuju čudni gosti, dolaze dusi iz prošlosti. Marysji se pojavi sablast, njen pokojni zaručnik, žurnalista vidi Stanczyka, dvorskoga ludjaka kralja Sigismunda, koji mu daje svoje ludjačko žezlo s riječima:

Na ti, uzmi
Kaduceus eto tebi poljski
Muti njime vodu, muti.

Uplašenom pjesniku prikaže se vitez iz jagelonske dobe i on stvori u duši pjesnikovoj viziju velike, slavne prošlosti. Kućegospodaru dolazi Wernyhora, koji mu daje zlatan rog, neka njime prikupi narod na djelo, neka skupi vojsku i rano jutrom neka bude spreman. Ali on je pospan i daje rog mladome Jasieku, da ide i trubi i sazove narod. No Jasiek izgubi rog, kad se prignuo da digne svoju kapu s paunovim perjem, koju mu je vjetar zbacio s glave. Drugo jutro dolaze seljaci sa srpovima i kosama a kućegazda se sjeti duhova noći, no izgubljen je zlatni rog, ko im bi narod povukao na djelo i nikako ne može ljude oko sebe probuditi iz ukočenosti. U to dotapa opet iz vrta chochol i zapovijeda Jasieku, da uzme seljacima kose iz ruku i da ih postavi za ples. „Nestalo je čara", veli Jasiek. „Ne, — odgovara chochol — to je novi čar". Gradska gospoda i seljački momci, seljačke djevojke i gospodjice kreću se polako u krugu, a chochol pjeva: Imao si, seljače, zlatni rog, imao si kapu s perjem: kapu je vjetar nosio, rog je

šumom zvučio, ostala ti samo uzica, ostala ti samo uzica".

I tako cijela ta množina što ne zna da vlada sobom, podaje se snenom, ukočenom plesu, kad joj je oružje uzeto iz ruku, a onaj slamnati chochol, koji je došao da se naruga svemu, on upravlja tim ljudima kao lutkama.

Napokon je Wyspianski podao sintezu u „Wyzwoleniu". Poslije mnogih stoljeća lutanja i bojeva, pokore i iskustva vraća se Konrad (junak iz Mickiewiczevih „Dziada") iz daleka. Vraća se silan duhom, jer je prošao kroz vatru iskustva, dolazi da oslobodi narod svoj iz okova duha, kojima je genij prošlosti stegnuo narod. On osjeća da treba doći i otvoriti vrata makar silom. Konrad vodi narod u Wawel i optužuje društvo, koje se gubi u tlapnjama prošlosti. Svaki narod ima svoju najsvetiju prošlost, no on će i prekinuti s njom, provesti reforme, uvesti nove elemente, a u Poljskoj je prošlost zapreka svemu. I Konrad, koji je prošao kroz vatru kušnje, on, koji se osjeća slobodan, koji sve podvrgava kritici, on dolazi u katedru wawelsku sa zubljom u ruci, koju mu je dala Hestija, božica domaćega ognjišta, i vidi Genija (Mickiewicza), koji je narod zaludio i sasvim omotao koprenom mistike i koji ih hoće povesti k spomenicima prošlosti, k kraljevskim grobovima. I svojom zubljom strese on Geniju zlatnu čašu napitka „Otale poezijo! Tiran si! — viče Geniju — Donosim pobjedu iz krvi i tijela — iz žive volje i žive sile — Konrad ostaje sam; muče ga strašne Erinije. Oslijepio je, ne vidi izlaza, ali mu je ostala nada, da je iznio veliku ideju a već će se netko naći, tko će otvoriti put njegovoj misli.

Konrad je ovdje čovjek novoga doba; mjesto Mickiewiczeve vjere, u njega je volja, čvrsta volja, on hoće da jednom već dodje kraljevstvo oslobodjenja, a ne kraljevstvo križa

Osim tih drama, koje su postigle najveći uspjeh, stekao je slavu i drugim dramama, kojih je na broju svega 21. Pisao ih je ovim redom: „Legenda" (1892), „Meleager" (1894), „Warszawianka" (1898), „Protesilaos i Laodamia" (1899), „Lelewel" (1899), „Kletwa" (Kletva 1899), „Legion" (1900), „Boleslaw Śmialy" (pjesma, 1900), „Kazimierz Wielki" (1900), „Wesele" (1901), „Wyzwolenie" (1903), „Boleslaw Smialy" (drama, 1903), „Piast" (1903), „Noc listopadowa" (Studenska noć, 1903), „Achilles" (1904), „Akropolis" (1904), „Hamlet" (1905), „Skalka" („Pecina" 1906), „Powrot Odyssa" (1907.), „Cyd" (1907.), „Sedziowie" (Suci 1907.). U rukopisu je još ostala drama: „Zygmunt August i Barbara".

Golem je bio rad Wyspianskoga. Stvarao je i radio do zadnjega časa. Malo vremena prije smrti obratio se na svoga prijatelja g. Chmiela i zamolio ga, da se posavjetuje s kritičarom Feldmanom radi drame Zygmunt August, koja je svršena bila samo u fragmentima. Poslije je još samo zamolio: Dajte više svijetla, najviše što možete! Otvorio je oči i vidio sobu punu sjaja, i svijetla, koje je padalo sa svjetiljaka. Čas — i za uvijek je zaklopio oči taj ljubimac Poljaka.

„S časom smrti — veli Makuszynski — počinje se besmrtnost njegova u duši poljskoj, besmrtnost, koju je dozvao glasom Zlatnoga roga i zlatnim zvukom svojih struna. On je imao u Poljskoj cijelu četu duša, koje su mu bile neobično odane, koje su u njega gledale kao u sunce, čekali na svako njegovo slovo. Pjesnik je imao pravo, kad je rekao: „Zemlju sam svoju silno, upravo divlje uzljubio... U svakom sam čovjeku, živim u svakom srcu"...

Zdenka Marković.

BILJEŠKE

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA — IGNJATU BORŠTNIKU. Povodom proslave 25-godišnjice umjetničkoga djelovanja I g n j a t a B o r š t n i k a zaključio je upravni odbor „D r u š t v a h r v. k n j i ž e v n i k a", da se umjetniku na ime društva preda srebrni lovorvijenac. Taj zaključak su izvršili gg. društveni tajnik M i h o v i l N i k o l i ć i pravi član V i k t o r B a d a l i ć prigodom predstave „Zemlje" na otvorenoj pozornici. Jubilarca je tom zgodom oslovio društveni tajnik ovim riječima:

Dragi svečaru! Meni je čast pozdraviti Te u ime „Društva hrvatskih književnika". Hrvatski književnici, a naročito hrvatski dramatski pisci imadu mnogo razloga, da se priključe današnjoj Tvojoj slavi. Ti si svagda bio odličnim tumačem njihovih misli i osjećaja; Ti si stajao uz kolijevku modernoj hrvatskoj dramatskoj književnosti, pomagao ju pridizati i odgajati, dao joj snagom svoje umjetnosti jači polet i čvršća krila. A svojom ambicijom, voljom i zanosom za umjetnošću davao si svagda svijetli primjer vedroga i otmjenoga umjetničkoga rada. Za sve to Ti danas hrvatski književnici hvale, a s njima i svi oni, koji u umjetnosti traže potrebu svoje duše i užitak srca i koji ju duboko razume i ljube. Ja Ti u ime „Društva hrvatskih knji-

ževnika" čestitam i predajem ovaj lovor-vijenac. Neka Ti on bude dokazom, kolikom ljubavi su hrvatski književnici znali svagda prigrliti i razumjeti Tebe i Tvoju vanrednu umjetnost.

SABRANE PRIPOVJETKE MILANA M. DELIĆA. Izišla je iz štampe prva sveska sabranih pripovijedaka ovoga srpskog pisca, koji je svojim svježim i živim slikama iz gornjokrajiškog života mnogo puta uresio „Vijenac" i druge nekoje hrvatske listove. I ako mu pripovijetke nijesu uvijek, rekli bismo, dovoljno izradjene, ono se iz svake vidi lijepi piščev talenat. Ostale su mu pripovjetke razbacane po „Brank. kolu", „Srbobranu", „Bos. Vili" i drugdje, a sad će izaći sakupljene u 20 svezaka. Kad dobijemo sve sveske progovorit ćemo o njima opširnije. Naručbe se šalju na pisca u Zagreb. (Uredništvo „Srbobrana".)

LAZA KOSTIĆ. Javili smo, da će se do godine svečanim načinom proslaviti pedesetgodišnjica pjesničkog rada ovoga odličnog srpskog pjesnika. Sad javljaju srpski listovi, da će sam pjesnik uveličati svoj jubilej najnovijim djelom, s trilogijom pod imenom: „Jevrosima".

UREDNIŠTVO primilo je ove KNJIGE:

Narodna pjesmarica. Izdala „Matica Dalmatinska". Zadar 1907. Naklada „Matice Dalm." Cijena 2 K.

Drag. Inkiostri-Medenjak, Preporodjaj srpske umetnosti. Beleške iz teorije umetnosti. Beograd 1907. Štamparija „Davidović". Cijena 1.20 dinara.

Drugo progonstvo Eugena Kvaternika. Otažeo iz njegova dnevnika Cherubin Šegvić. Zagreb 1907. Izdanje knjižare u korist „Kluba Ćirilo-Metodskih zidara" (Šimunić i drug). Cijena 2 K 50 fil.

Janko Polić-Kamov, Na rodjenoj grudi. Dramatizovana studija. Zagreb 1907. Tiskara Maravića. Cijena 70 f.

Janko Polić-Kamov, Psovka. Pjesme, Zagreb 1907. Tiskara Maravića. Cijena 60 fil.

Janko Polić-Kamov, Trageuija mozgova. Tri scene. Zagreb 1907. Tiskara Maravića. Cijena 1 K.

Janko Polić-Kamov, Ištipana hartija. Pjesme. Zagreb 1907. Tiskara Maravića. Cijena K 1.80.

Noviji srpski pripovjedači. Izabrane pripovjetke. Zagreb 1907. Izdalo srpsko akademsko potporno društvo. Cijena 2 K.

Dr. Branko Drechsler: Slavonska književnost u XVIII. vijeku. Studija. Zagreb 1907. Naklada knjižare M. Breyera. Cijena 1 K.

Dr. Dane Gruber, Dalmacija za Ludovika I. (1358—1382.) I. dio (1358—1367.). Preštampano iz Rada „Jugoslavenske akademije". Tisak Dioničke tiskare. Zagreb 1907.

Viktora Cara Emina Novele. III. (U mraku). Naklada Hrv. industrije papira (L. Klein). Zagreb 1907. Cijena 50 fil.

Dr. Dane Gruber, Dalmacija za Ludovika I. (1358—1382.). II. dio (1367.—1382.). Preštampano iz Rada „Jugoslavenske akademije". Tisak Dioničke tiskare. Zagreb 1907.

Dr. F. J. Spevec, Posjed stvari i posjed prava prema svome najnovijem razvoju. Zagreb 1907. Knjižara L. Hartmanna (St. Kugli). Cijena K 1.

Izdanja Društva sv. Jeronima za god. 1907.:

Danica. Koledar za g. 1908. Cijena 40 f. — Poučni razgovori II. — Dr. Rudolf Vimer, Život sv. Pavla. — Dr. Franjo Milobar, O narodnom gospodarstvu. — Josip Milaković, Hrvatska pjesma. Izbor umjetnog pjesništva za puk. — Ljetopis i imenik književnoga društva sv. Jeronima u Zagrebu za god. 1906.

M. Jurić-Zagorka, Razvrgnute zaruke. Slike i dojmovi iz pomirbe i posljednjega rata s Magjarima u zajedničkom saboru u Budimpešti. Zagreb 1907. Tisak Milivoja Majcena. Cijena 60 f.

Učitelj. Pedagoško-književni list. Organ učit. udruženja u kraljevini Srbiji: svih srpskih učitelja. God. XXVII. Urednik Mih. M. Stanojević. Beograd 1907. Štamparija „Davidović". Izlazi mjesečno. Cijena na godinu za članove 5 dinara, a za nečlanove 10 dinara.

Z. O. Dačić, Beograd u službi tudjinu. Javno predavanje, u korist kola srpskih sestara. Beograd 1907. Štamparija „Dos. Obradović". Cijena 50 para.

Kalendar Matice Srpske za g. 1908. Novi Sad 1907. Cijena 70 fil.

Dr. Ferdo Šišić, kralj Koloman i Hrvati god. 1102. Zagreb 1907. Naklada knjižare u korist „Kluba Ćirilo-Metodskih zidara" (Šimunić i drug). Cijena K 1.

SAVREMENIK

BR. 2 VELJAČA 1908 GOD. III

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

MATICA HRVATSKA

„Matica Hrvatska" vlada do danas kroz dva puna ljeta apsolutistički ne sazivajući ni za g. 1906. a ni za g. 1907. glavne skupštine, da na njima a pred svojim članovima položi račune o svom književnom radu, koliko se ona približila svrsi koju je sebi postavila i kako je upravljala društvenom imovinom. Ta je činjenica to važnija, što je na posljednjoj glavnoj skupštini za g. 1905. utvrdjeno, da je broj članova prinosnika spao za j e d n u čitavu hiljadu, a pronosi se glas i za još jedan takav minus u god. 1906., te bi tako broj članova spao za dvije hiljade. Ako je tako, onda je u neku ruku i razumljivo, za što se oteže sazivom glavne skupštine. Morat će se naći nekakav modus, kako bi se ovaj neuspjeh mogao objasniti većini „književno kvalifikovanih" skupštinara. Ta golema većina „M. H.", koja opravdava vodstvo današnjega odbora, pozna književnost, tek po kvantitetu izdanja. Mnogo prodavana knjiga — dobra knjiga ; slabo prodavana knjiga — loša knjiga ! U tome imadu pravo, ali oni ne mogu istraživati i znati tomu razloga.

Mi smo upozorili odbor i poglavice „M. H." na to, da ako bude „M. H." pošla i dalje svojim putem, da će broj pretplatnika sve više padati, da će „M. H." gubiti sve više na svojoj aktualnosti i značenju za našu lijepu knjigu. Upozorili smo, da se pravila i ustanove ovoga zavoda, zamišljene davno prije nas, osvježe modernijim i savremenijim a ne tek tjesnogrudnim tumačenjem. Tradicije se mogu poštivati, ali se ne dadu nikada učiniti organskim živim faktorom kulture.

Upozorili smo „M. H.", da se danas svaki književni nakladni zavod, — a to i jest „M. H." i to najveći — mora odazvati savremenosti, ako ne će da podlegne konkurenciji tudje knjige. U tu svrhu predloženo je, da kod književnih izdanja „M. H." odlučuju tek književni i artistički momenti i savremeni znanstveni i socijalni problemi. Ovi postulati imali su svrhu, da učine „M. H." izdavačicom ponajbojih književnih produkata hrvatskih, da manjak te produkcije upotpuni prevodima iz savremene strane lijepe knjige, a onda, da se čitalačko općinstvo upozna sa stanjem i uspjesima modernih pozitivnih prirodnih nauka, koje se u nas nijesu nikako gojile, i da se uz njih podigne smisao za povijest i umjetnost našu i stranu.

Dakako da je uvjet za ove postulate bio, da odbor „M. H." mora biti sastavljen od ljudi, koji će znati prosuditi književni dar pisca i njegove knjige i koji će poštivajući svačije mnijenje u knjizi puštati slobodu svakomu hrvatskom piscu, bez obzira na njegovo političko i književno uvjerenje i njegov nazor o svijetu.

Odbor „M. H.“ kroz tri godine odbija te zahtjeve. Odbija ih ne argumentima naučenjaka ili književnika, već argumentima društvenih pravila, koje čuva kao paladij, kao ishodište i uvjet hrvatske književne produkcije uopće. Odbor, kako je sastavljen od raznolikih ljudi raznolikoga mišljenja, na usta je svojega predsjednika i potpresjednika palam et magna voce objavljivao i posve protivne književne programe za izdavanje knjiga. Presjednik je isticao potrebu, da se širi medju narodom idejalna književnost s uzgojnim ciljevima, koja bi bila ograničena zahtjevima ćudoredja i onakovih ideja, koje nikoga ne iritiraju. Potpresjednik pak okrenuo je program, pak je izjavio, da je književna zadaća „M. H.“ posve sporedna i da joj je glavna zadaća širiti za puk korisne nauke u formi dobrih knjiga. Prema tome mora da „M. H.“ preštampava beletristične knjige, koje su svojom prodjom, svojim sadržajem dokazale, da su puku omiljele, a s druge strane da širi poučne knjige a u njima u s t a l j e n e i u znanstvenom svijetu o p r o b a n e i s t i n e. Prema tome ne može „M. H.“ da širi onakove teorije moderne znanosti medju pukom, koje još i nijesu dovoljno istražene i koje bi mogle tek da mu škode. Ovakovi nazori dašto da nijesu mogli uroditi željenim plodom. Beletrističke Matičine edicije zaostajale su za niveauom izvan Matice izdanih knjiga, a poučne knjige bile su puke kompilacije, kojih uspjeh nije odgovarao obećanjima.

Posljedica toga bila je, da su svi znatniji pjesnički, pripovjedalački i dramatski produkti u pojedinim revijama ili opet kao posebne knjige izašli mimo Matice, jer pisci ne htjedoše dopustiti, da im vrhovna cenzura, odbor „M. H.“, koji sastavljaju uz malo izuzetaka nebeletristički elementi, djelo iznakazi ili osakati. Prema tome vidi se, da glavni tok današnje književne produkcije ne ide idealističkim smjerom, s nekom popularno-poučnom sadržinom, već da naši književnici izvan kruga „M. H.“ idu smjerom savremene svjetske književnosti ističući potrebu artističke produkcije. Odbor „M. H.“ bacio je na zastupnike toga smjera anatemu, da služe protunarodnim ciljevima, dok ona „M. H.“ i njen odbor moraju da budu i ostanu čuvarima prave narodne književnosti.

Ta se tako zvana književnost posve tjesnogrudno shvaćala. Narodnu književnost shvaćali su oko „M. H.“ kao neke političke brošure, samo se je sadržaj svake takove knjige morao vrlo oprezno uklanjati svim mogućim „otrovima“, koji su bili iole pogibeljni. Nu uza sve to čisto književna izdanja „M. H.“ izazvaše kod klerikalaca u ove dvije godine, a i kod radikalnih nacijonalista oštru protivštinu i protivukritiku.

Što je beletristička knjiga bila bez svake boje i sadržine nije dakle ni čudo, kod takovih književnih zahtjeva sa strane „M. H.“ No i poučna izdanja „M. H.“ na koja je odbor „M. H.“ polagao najveću važnost, nijesu bolje prošla. Što više, nitko ih nije ni čitao. I eminentna „poučna i narodna“ tendencija tih knjiga nije ni u čem drugom bila no u plahosti, strašljivosti i obzirnosti ne prema narodu, već prema stanovitim povjerenicima, koji odlučuju kod sakupljanja pretplatnika.

Razlog je tome vrlo razumljiv. Nijedna knjiga ne može da djeluje na narod, koja ne imade ustaljenoga i odredjenoga nazora o svijetu, a odbor je „M. H.“ upravo zahtijevao od svojih suradnika, da oni svoj nazor o svijetu i životu pritaje.

No ne samo, što su štetne posljedice, — na koje su slobodni književnici odbor „M. H.“ upozorili, — danas jasno i nepobitno izbile na javu već poslije treće godine toga apsolutističnoga režima —, već je „M. H.“ dotično njezin odbor to sve uvidio i udario drugim putem. Kad su slobodni književnici zahtijevali, da se uz slobodnu književnost goji u „M. H.“ i umjetnost, odgovorilo se, da to nije svrha „M. H.“ i da za to nema ni sredstava. Unatoč toga izdala je „M. H.“ za g. 1906. „Album hrvatskih umjetnika“, a ove godine slično djelo, dok se medju književna izdanja za g. 1908. namjerava takodjer uvrstiti jedno umjetničko djelo, koje bi imalo prikazati, kako nastaju umjetničke produkcije likovnih umjetnosti. Spomenuti „Album“ snabdjeven je prekrasnim reprodukcijama. No to nije sve. Odbor „M. H.“ odlučio je izdavati godimice djela o hrvatskoj umjetnosti a po primjeru „Meisterwerke der Farbe“, „Nations Pictures“ i „Hundret best Pictures“ i t. d. No taj pothvat nije uspio. Naša publika nema većim dijelom razumijevanja za pravu sliku i pravu plastiku, pa je trebalo za to djela od svìju naših umjetnika popratiti dovoljnim tekstom.

Tekst u tom albumu nikako ne odgovara svrsi. Tekst je sličan onome gore spomenutih njemačkih i engleskih izdanja, ali to za nas nije. U nas treba najprije podignuti smisao za umjetnost, ojačati i ucijepiti pojmove o umjetnostii osobito o dobroj umjetnosti, a ne ograničiti se tek na opise kipova i slika. Vid. se dakle, da je „M. H.“ unatoč toga, što je odbila zahtjev „mladih“, da se podupire i goji umjetnost, ipak počela da radi u tom smjeru, ali loše, bez razumijevanja, bez jury-je, koja bi kod izbora tih izdavanja odlučivala, i bez ustaljene osnove.

Odbor „M. H.“ uvidjet će doskora, da se ne dade lijepim slikama i opremom zabašuriti nedostatak ideje i stalne osnove, da jedan stanoviti broj lijepih slika ne odštećuje sputanost beletristike u „Matičinim“ izdanjima i kompilativnu bezbojnost i dosadu njezinih poučnih knjiga. A čitaoci će još i prije uvidjeti, da tuj današnji odbor „M. H.“ nema, ili ne će ili ne smije da imade svoga nazora o svijetu i životu, već da imade staru i prekalupljenu shemu, koja ne odgovara savremenosti.

Književnici, koji stoje s onu stranu „Matice Hrvatske“, ne će utjecati ni pozitivno ni negativno na rad „M. H.“, jer to bi značilo pod stanovitim uvjetima i opet preuzeti baštinu današnjega odbora, a ipak se književne zadaće „M. H.“ u savremenom i modernom smislu ne bi ni sada mogle prema našoj kulturnoj potrebi provesti. Ti književnici dakle čekaju, dok odbor „M. H.“ sve većim izdacima za svoje eksperimente i za subvenciju posve suvišnoga „Glasa M. H.“, a sve manjim brojem Matičinih pretplatnika, bude morao da najavi likvidaciju svojega rada i djelovanja. Za cijelo on će likvidirati i sa svojim posve nastranim i zastarjelim idejama i prepustit će vodstvo „M. H.“ elementima, koji ne će književničkoga staleža briskirati i cjepkati, već ga znati bez razlike imena i djela okupiti

ANTE TRESIĆ PAVIČIĆ: BUNTOVNICI

SUNČANA DRAMA U JEDNOM PRIZORU

LICA:

GENIJ SUNCA, GENIJ ZEMLJE, GENIJ MARTA.

Pozornica: Planetarni sunčani sustav.

Ploveći sunčanim carstvom, pučinom svjetlosti biele
Jednom se sastade Zemlja sa Martom u najbližem spoju.
Bratska ih pritežu srca. Oh, kako se braća vesele!
Magnetska krvca im drhtnu, izaže čarobnu boju
Na oba pola. Šarnom stožernom zorom si šalju
Pozdravne posmjehe svjetla. Mars se rumeno kriesi,
Gledajuć Zemlju gdje bliedi, na istoku svojemu Kralju,
Tonuć u raskošnim zrakam, kojim joj odoru resi.
Genij Marta tad reče Zemlje Geniju: „Zdravo!
Kakav put ti bijaše ljetos kroz nebo plavo?

GENIJ ZEMLJE

Ne pitaj, brate! Užasno dosadno.
Kotrljat uviek surovi ovaj šar
U istom roku oko Sunca
Strašno jednolično, dan za danom...

Sudbina moja nalići udesu
Na gumnu konja znojnoj u vršitbi;
I tim je gora, što iz moje
Vječite vršitbe zrnja nema...

Tek uviek vršim, svezan uz čvrstu os
Neizmjernoga gumna na središtu;
Nit mogu uze prekinuti!
Užasno dosadno! A ti brate?

GENIJ MARTA

Gore sudbine! jer širim krugom put mi se vije.
Stariji od tebe uviek drhćem s vučarne ciče.
Deblji neg tebe zimi ljeti led mene bije.
Toplom na pojasu samo hrana za djecu mi niče...

GENIJ ZEMLJE

Ti ćeš bar znati kamo Sunce nas vezane vodi.
Meni je poznato samo da moram valjati grudu
Blata kroz eter čisti; al ne znam kamo se brodi.
Nedavno naukom Njuton djecu mi pouči ludu,
Kako se ljubavlju bratskom privlače nebeska tiela.
Sada misle da znadu, zašto se vrtimo krugom,
Ne sluteć našega bića, ni naporna brižljiva djela.

Kepler nas nasluti, al ga odmah ušutkaše rugom.
Laplas im postanak naš mehanički stumači samo.
Bar nas ko bogove svjetla Grci štovahu stari!
Ali naduvenjaci današnji na meni amo
Za nas ne znadu; a svaki od njih hinjeno sanjari
Svetoj o Prirodi; pjeva divotne njene ljepote
Nadutim ushitom; misleć sve to da slučajno biva;
Ne znajuć kolikim trudom mi stvaramo ove divote;
— Jedin pomoćnik nam Sunce, kad svjetlom nas toplim cjeliva —
Ne sluteć koliko pustih vjekova neumorna rada,
Mozganja, naprega s tvrdim počelima surove kore,
Pokusa bezbrojnih marnih trebaše, dokle zavlada
Red u kaosnim silam, što se na nama bore.
Kako je trebalo kroz noć nereda korakom mrava
Stupat i padat, dok prvu stanicu stvoriš života,
Prvi kristal dok zgušneš, il prva nikne ti trava,
Pak se postupno vinut do tolikih mudrih krasota,
Osuti cviećem i šumam; stvoriti razne živine;
Napokon čovjeka! Skrbit, da niko s glada ne gine!

GENIJ MARTA

Što ružiš djecu? Sam si ih stvorio
Od svoje puti, od svoga razuma!
Pametnijim ih stvorit bješe:
Ruglo ti njino na obraz pada.

GENIJ ZEMLJE

Sve sile uma, volje i ljubavi
Napregnuh ,da mi blaženi postanu;
Al kakvo brašno primih, taku
Pogaču zgotovih Suncu ocu.

GENIJ MARTA

Ne jadaj. Sunce nije ti moglo dat
Boljega brašna, nego je imalo.
Ta otac ti je! Nije samo
Postalo slučajno u praznini.

Al Onaj, koj ga skalupi česticam
Svemirna brašna, zavrti, porinu
Pram nekom cilju, kog ne znamo,
Znati će, zašto je Sunce tako,

A mi ovaki... Nemoj se tužiti,
Jer tebe Sunce sretnijim učini,
Neg mene. Tebe, ko mezimče,
Ostavi bliže svom zagrljaju.

Od zime tvoja djeca ne umiru...

GENIJ ZEMLJE

Oh, ragje da ih skočanje ledovi,
Neg da im groznu, biedu gledam!
Po srcu gorke mi kaplju suze...

Bar da su čedni! Al kano lješine
Naduvaju se mračnim u grobovim,
U mraku svome. To me boli...

GENIJ MARTA

Iskustvo zar ih ne opameti?

GENIJ ZEMLJE

Živu u vječnome ratu sebičja, svih proti svima.
Drpe se za komadičak moje pustarne kože
Neplodne: svaki svoj dio jer od nje hoće da ima,
Mjesto da svačija bude. Ko zvieri se rad toga glože.
Kraljima služe još danas... Dižu se na milijone,
Hametom dok se ne zatru nemaju, krvnici, mira.
Biju se i radi vjere, a duh im u poganstvu tone...
Velebni Genij Sunca ne može Razum svemira
Pojmiti; jerbo sa kraja do beskraja ne ima puta;
Oni misle da mogu! U božje ime im kipi
Žučju na inovjerce duša pogana ljuta.
I radi vjere još danas čovjek u ratove gjipi.
Velebne hramove dižu, al u srcu nemaju Boga;
Sebičje sa tog oltara na plieno zvjerski im vreba;
Spremni su tome kumiru i oca žrtvovati svoga.
Grade banke i burse; ludnica ko da ne treba!...
Trebaju bludišta, trusta, kramara, žandara, sudova...
Krvnika, tvrgja, vojarna, a nemaju bolnica, škola...
Vježbaju vojske, a polja nemaju mirnih plugova.
Rieke im odnose zemlju, a brda su posvema gola.
Govore jezike razne. U tisuću država žive.
Najpreči svima je cilj proširiti rodu megjaše;
Satrti susjeda. Slavi najviše onog se dive,
Koji je oružjem jači i kojeg se najviše plaše.
U izumievaniu bojnog oružja majstori velji,
Takme se s mojim umiećem i stvaraju zatorna čuda.
Naprega uma im divska! Dostojna bolje cijelji!
Divlji su inače ovi mesožderi na meni svuda.
Kami im sanjati danas o državi jednoj na jednoj
Zemlji; o gradu mira, ljubavi, bratstva, slobode!
Strah me je, da će ih prije nestat na kori mi biednoj,
Nego li steku pamet i k ljubavi luci dobrode.
Ali stariji ti si, pametniji; na tebi vlada

Možda odavna carstvo ljubavi, mira i znanja.
De me pouči, brate; rieši me zloslutna jada;
Pričaj do kakva su tvoji ljudi doprli stanja;
Eda po njinom razvitku tješim se čarobnom nadom,
Da će ljubav zavladat i mojim sveopćim gradom.

GENIJ MARTA *(Zakašljuca, ko čovjek u neprilici.)*
Moji se ne kolju više rad jezika, vjere, kraljeva.
Prešli su nevolje te; uredili površje moje
Divno, marnošću pčela. Obilnim plodom dozrieva
Svaka mi najgora gruda, ko najbolje poljane tvoje.
Širokim jarugam na sve mi strane izrovaše lice,
Da natapaju ravni i brze pute prosieku.
Čudna izumiše svjetla, neznanja aršeći tmice.
U tri, putujuć, dana cieli mi objem opteku,
Leteći zrakom, il kopnom, il morem munjevnim zorom.
Divni me gradovi rese i ljepša kitnjasta sela!
Jedan se perivoj širi mojom svladanom korom,
Svuda dokle mi sniega ne dopire koprena biela...
Podzemlje moje, ko krti, izrovaše mrežom rovara.
Tajna već nikakvih za njih ne krije utroba moja.
Sve mi otkriše sile; čudesa stvoriše nova,
Lučeć moja počela, u tisuć vežuć ih spoja.
Zimu pobiediše, iz mog srca vodeć toplinu.
Bolesti svladaše divskim naporom uma i volje.
Mudrim računima groznu pobiediše svieta širinu;
Teže zviezde i mjere vasione beskrajno polje.
Umjetnost njihova davno umjetnost moju preteče.
Do savršenstva ih razvih; učit ih više ne mogu.
Ali... svi jednaci nisu... a to ih užasno peče.
To je nesuglasna kajda, koja im razbija slogu...
Iz tog se nezadovoljstvo, zavist i mržnja poragja...
Tomu doskočit ne smogoh naporom tisuća ljeta.
Plemstva isplinu glupost. Svak se istopravan ragja.
Križića nema; iščeznu slojeva razlika kleta.
Nema ni trgovaca, trutova u ulištu mome.
Težačko odlično zvanje od svih se najviše časti.
Pjesnici i filosofi svećenstvo su narodu svome,
Jedini hram je Božanstvu u srca čistoga lasti.
Ali svi jednaki nisu... Zavist s nižega kuha,
Dokle, ko voda u loncu, ne uzavre, glogolje baci,
Prevratom prevrne sve i pogazi plodove duha;
Divljač raskorlati drevnu; zavladaju sebičja mraci;
Dok se ne iskali zavist, i klone očajna, gola,
Videć svoju rugobu... tad svjetlost znanja pobiedi...
Dodaj k tome da zima, navaljujuć sa oba pola,

Stiska ih pram ekvatoru sve više... Proti toj biedi
Zalud im izumi, zalud oštroumni napori! Znaju
Nesretni, da im do koju tisuću na meni ljeta,
— Časak! premda mi više neg tebi godine traju —
Neće biti života. Hvata ih očajna sjeta,
Ne znajuć čemu su ovgje, ni kamo se prostorom plovi,
Niti što od njih biva, kad prolazni pojav im mine...
Lieka za tu grozotu ne daju im najljepši snovi...
Htio bih, da im čarna utješna istina sine,
Al mi zabrani strogo Sunce odati tajnu;
Nek se — najljepši dar — na kušnji im vježba sloboda...
Osjećam sve ljuće studen i tromost starosti vajnu.
Kako je nekada Sunce divotno sjalo sa svoda!
Regbi da stara i biva hladnije. Da nam je htjelo
Kazati barem što misli i kamo nas vrtlogom vodi!
Gdje ćemo selit, kad ovo ohladni blatno nam tielo?!
Brate, iskreno veleć, meni taj poso ne godi.
Dosada pusta! Jauk biednika srce mi para.
Kad će ta naporna konjska prestati vrtnjava stara?

GENIJ ZEMLJE

Uvigjam po tebi, brate, da ni meni nikada neće,
  Niti porodu mom čarniji sinuti dan.
Ista nas čeka sudbina! Iste smo tvari i sreće.
  Tvoja mi iskusna rieč rasprši varavi san.

GENIJ MARTA

Starost je nesreća; ti je, mlad si, ne poznaješ jošte!
Nekad se izmegju mene i Jupitra čaroban vio
Drug nam sjajni planet; oh, gledat ga puste milošte!
Zlatnim viencim ovijen od svih je najljepši bio.
Okićen sa pet mjeseca nije poznao mraka.
Jednoga dana... ja ne znam što mu u glavu sunu,
Uzigra naopako. Ludo mu zasija zraka.
— Nikad tog prizora neću zaboravit! toliki dunu
Sa njega vjetar strave! Još mi se naježi kora,
Kada se sjetim, a to je potres za djecu mi biednu!
Vajme! na tisuće i sad potresna gnječi ih mora,
Nenadno; jer odavna koru ne uzbibah lednu. —
Sjećam se, planulo nebo nenadno s njegove strane,
Kanda će svemir izgorit. Vienci mu prsnuše žuti,
Kano aždaje ognja. Svaki komad im plane.
Kišom repača strašnih neba se osuše puti.
Mjesece užasnom silom prama Jupitru baci,
Kano žarane kuglje. — Četiri Jupiter vinu
Tokom oko sebe. Š njima sad njegvi kite se mraci. —

Tada mu utroba puknu. Tisuću komada rinu,
Kano krvave ploče mjeseca noćnom modrinom.
Požarom planu nebesa, a sunce, ko lješina mrknu.
Plamni mi jezici šume izgoriše. Mojom oblinom
Umre sve živo. Svemir od praska gromorna krknu.
Tutnjem zagruvaše muklo mrki prostori jaza,
Kanda pukoše osi sunčanih sustava sviju;
Kanda se zviezde u kaos s grozna smotaše sraza.
Vasmir planu ko peć, po kojoj se glavnjice viju
Usjanih komada. Ćutih gdje mjeseci od mene bježe.
Os mi se zaljulja, kano jambor na talasju mora;
Ko da se prekinu nit, što s Suncem vječno nas veže,
Kanda mi kormilo ispa sred olujnih kaosnih gora...
Nosi me ršum, ko pero. Napokon sunce se sabra,
Uzde pritegnu i red uvede megju planete,
Kojim se od straha koža, ko drhtavu vižletu, nabra.
Tako im utrobu groza stisnu, tako ih smete,
Da su do mjeseca svojih rigali plamenu lavu.

Genij Zemlje, sjećajuć se onog davnog prizora, naježi se od užasa i kihnu kroz nozdrve Etne, Krakatoe, Popokatepetla i sto drugih vulkana, a stotine tisuća zemaljskih mrava ostadoše pod krovovima trusom srušenih mravišta. Još više ih osta pod lavom i pepelom i zagušenih otrovnim plinovima.

Prošio je davno i to. Sve se je smirilo. Sada
Tisuć ih mjesto jednog rese ekliptiku plavu,
Manjih i većih. Rieka krhotina struji i pada
Katkad meteorskih na nas od rasprsla njegova tiela.
Zašto se ono zbilo? Ne znam... Jednoga dana
Sa mnom u spoju bijaše; svjetlost mu tamnila biela.
Tužan izgledaše... Tajnih ne htjede otkriti rana...
Mislim na njegovim ulomcim da više život ne cvate...
Možda je bolje tako... Što misliš o tome, brate?

GENIJ ZEMLJE *(Duboko uzdahnu.)*

Ja? Ne znam... Mislim, tvoja je mudrija!...
Oh, uspomeno strašna grozovita!
Al zašto, znaš li, onaj konac?
Samoubojstvo zar s očajnosti?

GENIJ MARTA

Valjda... Sunce će znati... Onda nas sakupi bliže;
Pa, ko i do tada, hajde, vrti neprestano kolo...
Nikakve promjene više! Ljeto za ljetom se niže,
Viek za viekom u vrtnji kroz dosadno prostorje golo.
Munjevnom letiš brzinom kud moraš, a ne vidiš kamo,
Regbi na istome mjestu uviek, ko smantano ptiče.
Jedva u tisuć vjekova da zamietiš mrvicu samo,

Kako se raspored zviezda mienja, i sjever se miče . . .
Opazih istom nedavno, da pravcem se mičemo Vege,
Kako je kod tebe zovu. Ali ne vidim kraja
Ludom vrtenju, ni svrhe, ni uzroka tiranske stege . . .
Srce mi para jauk i lelek očajna vaja
Moje ozeble djece, gladne, koja me kune,
— Ona bo znade za me — ko krivca njena začeća,
Sretnijom što je ne stvorih. Iskustva mjere su pune :
Nade već nema, da se nasmieši varava sreća.
Sve će na gore ići. Led se pobjednik stere
Pram ekvatoru i život sve užim lancem skriva.
Prostor mi hladni toplinu ispija, sile mi ždere.
Postaću grobnicom, koju hladna ploča pokriva
Blistava leda . . . Dok bijah mlad, ko i ti, ja rada
Plesah u vrtložnu kolu, da Sunce mi dječicu grije,
Grud mi oplogjuje . . . Davno svaka mi isplinu nada.
Nikakva već se Morgana po Beskraju meni ne smije.
Duša mi dosadom trune. S pomisli groza me hvata :
Biti pokopan živ pod ledom, u kaljuži blata ! . . .

GENIJ ZEMLJE

Po tvoje djece užasnom udesu
Uvigjam kakav sprema se mojima
I meni . . . Tvoje zadnje rieči
Grozom mi srčiku prožegoše.

GENIJ MARTA

Slušaj me, brate : čas je, da stresemo odurne lance !
Dok smo u spoju napregni sve što sakupiš sila.
Krenimo s koloteka sredobježno, nešto postrance . . .
Biće, što bude . . . Bratska odavna ljubav me mila
K tebi neizbježno vuče. Dielimo istu sudbinu ;
Budimo dvije duše u jednome skladnome tielu.
Mami me čarna sloboda u prostora svietlu širinu . . .
Prestaće na nama plač, a lednu koprenu bielu
Bratski će zagrljaj vrući izgorit u gromornu srazu.
Svršimo teglenje konjsko, kojemu svrhe ne znamo.
Stresimo ropstvo ; životu novu tražimo stazu.
Divno smieši se Sirij i zviezda mirijade tamo.
Zar li se bojiš ? Napregni ! Što nam se može dogodit ?
Zamamno Ništa ; il sretno i slobodno prostorom brodit.

GENIJ ZEMLJE

Nek bude ! Valja biednim se kukcima
Smilovat, što nam površjem gamižu.
Napregni ! Drž se ! Zbogom Sunce !
Kada me opaziš, nadaj mi se.

Škrinuše Marta i Zemlje osi, ko prasak ledova
Mračnoj u zimi na polu. Obruči površne kore
Prasnuše tutnjem gromova, od naprege vječnih Divova.
Osi se skratiše. Kano blato se slegnuše gore.
Stisnute utrobe tisuć probudiše starih vulkana.
Vazdah se plamenom lavom napuni. Stožerni mrazi
Pukoše morskoga do dna. Nestade noći i dana.
Gjisnuše pram ekvatoru himalajski vodeni mlazi;
Kanda će okean zviezde propetom udunut vodom.
Okruži polarna luč šarovitom stožere krunom,
Ko da raskorlati tisuć groznih repača svodom.
Šara polni katòd nebesa plamenom vunom.
Šikaju s nabreklih žila planeta munjevne zmije.
Ovi polutnike šarni vienac, od naprege puste,
— Poput onoga, kojim stari se Saturn ovije —
Krenuše s mrske elipse u pare smotane guste.
Deimos i Fobos i Mjesec, ko žarana zrna iz topa
Suknuše u susret . . .
Djece namjeru očajnu smjelu
Sunca božanstveni Genij opazi. Uzde im spopa:
Zemlju afhélijem vinu polako; a Marta, ko strielu,
Rinu niz perihélij. Bacajuć bljeskove strašne,
Viknu im svoje koròne plamenih jezika znakom:

GENIJ SUNCA

Vršite dužnost! a svrhu i brige djece vam plašne
Pustite meni, kojem Beskraj ih povjeri!
Jakom
Stegnuti uzom oni starim putem se srede,
Valjajuć koluti dalje od straha užasna bliede.

PETAR PETROVIĆ: JAZ

(Svršetak)

— Muka je to bila, muka! . . . ponavljao je on i ovu noć, ležeći tu na nekoliko slupanih dasaka sam . . . Baš sam . . . I ništa nego on . . . Konji eto . . . Drijemlju, katkad se maknu . . . Gore u sobi, više njega, tišina mir . . . Ni muva kao da ne zuji više . . . Zraka još uvijek prosjauje i pravi okrugli mali kolobar na ugnječenoj zemlji, tamo blizu vrata . . . Samo nešto šumi . . . Šumi duboko, tajinstveno, muklo . . . Sad opet drijemljivo, tiho, čudno . . . Kao lišće, — onda onaj dan . . .

I kao da sama sebe gleda . . .

Zaprašen, znojav, opaljen od žege i sunca, umoran, a opet pun neke strepnje i jake, neodoljive, čudne čežnje, polegao se pod široku, razgranatu staru brezu, ispod koje je prvi put poslije nekoliko godina vidio crne, razrovane i uzorane oranice svoje zemlje, što su se širile i kao gubile u duž daleko, daleko . . . I svaka brazda, svaki trn, što je porastao dolje u duguljastim dalekim živicama i svaki onaj pramen

dima, što se siromašno lelujao i vijugao s crnih, čadjavih badža, malenih niskih kućica, sve to donašalo mu je dugo ne osjećani miris zdravlja, svježine i snage ... A tamo na onoj livadi ... Sjeća se on ... Koliko li je puta ležao nauznak na njezinoj travi i gledao u nebo, kako se plavi, i kako niče prva zvijezda ... Davno je to bilo ... Težak, naporan, silan rad, što kida mišice, kao da je sve to zatprao, zakopao u njem i pomračio sjećanje na sve ... Bolan, sjetan osjećaj preživjelosti, svijest o teškom nastupu razorne starosti takla ga se taj čas pod brezom, čije je lišće šumilo tiho, sneno, mrmoreći ... A ispod njega dolje selo ... Njegovo selo ... Šta li će ona? ... pomišljao je on zureći u daleku prijatnu dolju, osjećajući čustvo, kojeg osjećaju bolesnici u cik proljeća, kad se pridignu sa samrtničkih postelja ... I zamišljao ju je ... Zamišljao ju je i onda, kad se strmom prodolicom spuštao u selo, a srce mu drhtalo, treslo se, s duga i slatka nevidjenja i rastanka ... I eno, prva živica ... Žuti se i zlati na suncu prvi slamnati krov na štali ... Eto i plot ... Gle, kuća ... Projurio ga je mlaz opojan, zanošljiv, sladak i drhtav ... I onda ono ... Širok razvaljen pogled, ukočenost i prizrak gorke, mučne nemoći, onda omaglica, zastoj srca, i jedan bolestan, jak žigavac negdje posred prsa, — i mrak preko očiju ... I samo što su dopirale do njega riječi, mutne, nerazgovijetne, trome.

— I mater ti ostarila ... obnemogla ... Drukčije zdrava, vala bogu! ... A i brat ti! ... Vratio se ... Podiga' bo'me zdanje lijepo, zgodno ... Ama ti krivo učinio ...

— Šta? ... ko? ... Zar on? ... Brat? ... i prizrak jake, lude sumnje i gadjenja na nepravdu zaokupio ga je taj čas ... I samo što se primakao bliže k plotu ...

— Oženio ti curu ...

On se prihvatio za plot, čvrsto, snažno ... Osjetio je kako mu negdje u vrh čela niču, iskaču kaplje hladnog znoja ...

— Nju? ... promucao je čudno, promuklo ...

— Ja ti reko! ... A na svatovske ostanke ćeš prispjeti ... požuriš li ...

Mrak mu se navukao na oči ...

— —

— „Šta li je to dalje bilo" — mislio je on, rastvarajući lagano oči, pružajući se i rastežući, i kao skidajući sa sebe ono isto čustvo, koje je na nj i sad sjećanje na to sve dovadjalo ... I gledajući umorno, bolesno, osjećajući vlagu na očima, u malu pukotinu nad gredom, tupim čustvom, ne misleći ni na što, obamrlim mislima i kao zaledjenim sjećanjem, poče mu ta mala, polusvijetla pukotina igrati pred očima, širiti se i suzivati, sad opet bližiti se i odaljivati kao živa ... I sad kao da to nije ona, već na širokoj, morskoj pučini daleka, daleka luč svjetionika, što se osamljen podigao pred dugačkom lukom i svijetli ... Umorno, sanjivo i maglenoj daljini škilji i kao drijema ... Ne ni to ... Daleko tamo, jako daleko, izvire iz tamnih talasa parobrod i valja se ... A gore na vrh jarbola svjetluca ... A on na usječenoj kamenoj obali čeka ... Uzdiše ... I najednom miris sijena ... Trže se ... Rastvori jače oči ... Zraka kroz pukotinu još uvijek prosjauje, bjelasa se ... I opet kao prije ... U zanosnom, polusnenom gledanju nekako mu se izmače, odalji od očiju slabi taj njezin sjaj, nekako drukčije, bolnije ka okrvavije zasja i ... Jest, luč je to, što se s prozorčića male uske, njemu dobro znane sobice, u kojoj se provadjala dane njegova mati, — rasiplje u noć, — onu istu noć, koju je on dočekao ležeći sakriven u širokoj živici, omotan mladim raspupalim šibljem, gledajući

i zureći u kućna vrata i čekajući pun drhtave strepnje i bojažljive čeznje, koga li će mu prvog opasati pogled ... Dugo je i dugo zurio i napinjao pogled i prvi talasi noći počeli mu omatati i kuću i plot, sakrivati mu otvorenu avliju, i polagano mu donašati dugo neslušanu, otegnutu pjesmu ozdo s njiva, pomiješanu s mutnim, promuklim lavežom tornih pasa i sitnim, nabolnim brencanjem klepaka otud s poljskih puteva ... Beskrajno slatka i sjetna osjećanja savila su ga u klupko i onako savijen, zgrčen, kroz gusto šiblje gledao je i osjećao, kako se na njegovu umornu i ubogu ukrajinu navlači noć, pusta široka, šutljiva, kako prokapavaju zvijezde sitne, malene, kako se odnekud rasula bljedičasta mjesečeva svjetlost i kako je najednom sa dragog mu prozorčića iznikla slaba, polusnena zraka luči ...

Onda se makao i on ... Kroz pusti mir, u kojem je spavalo sve i u kojem je samo tiho, jedva čujno šumilo lišće staroga jasenja tu uz njegovu kućicu, — promicao je on lagano uz živicu, udahnuo miris sijena skoro s nadjevenih stogova, i zagazio na gumno ... Kod stožera je stao ... Još uvijek gorila je luč kroz slabo zamagljena stakalca prozorčića i nečija je sjena pokadkad munula iza njeg i opet nestajala ... Ona je to ... Mati mu ... Čustvo neuzdržane slatke boli i sjetnog zanosa podiže ga, mače i on u nekoj ugodnoj omaglici zakorači i pridje bliže k njemu... Pokuca ... Slabo, tiho ... I srce mu je skakalo u podgrlac, gušilo ga .... Pokuca još jednom ... Mukli slabi koraci, škrip, i on se odupri je rukom o zid ...

— Ko 'e? ... zazvonio je meki, na plač zanošljivi glas i razletio se, rasprštao u noć ...

— Ja sam, majo ! ...

I onda jedan čas teške, velike šutnje, — ukočen pogled pun začudjenja i raskomadanog staloženog nenadanja, jedan kratki, od sreće i duga nevidjenja mukli, skršeni krik i on je onda osjetio, kako negdje na njegovu lijevu ruku, kojom je držao njezinu, kaplju krupne, vruće i dugo izdržavane suze ...

— —

— I željna sam te bila — govorila mu je ona, sjedeći uza nj u svojoj sobici, kamo ga je kradom, potiho dovela, s glasom, u kojem se odražavala bol i poniznost, ni ne gledajući ga pravo u oči, — i mislila sam na te, i molila se za te, da te bog uzdrži ...

Njemu je preletio gorak smiješak preko usana i glava mu se malo opuzla, snizila ...

— A znam i patio si dosta ! .... nastavljala je sve jednakim, sumrtvim, tupim glasom, iz kog je izvirala samosvijest o njezinoj krivnji za sve ono, što je on daleko tamo radeći i prebijajući se u svojoj duši prepatio ...

— Patio sam ... progovorio je odjednom i on izrazom već davno pretrpljenog bola, koji mu je u duši ostavio trag, što pomalo zarašćuje ...

— Tuka te rad? ... A? ...

— I rad ...

— I gladan si bio? ...

— To ne ! ... Al ...

— Al'? ...

— Jadan sam bio, eto to ! ... Trpio sam ! ... i glas mu se nekako slomio, skršio, umirao negdje u njemu, i on je, nemoćan da još što progovori, podigao dlan desne ruke i pokrio njim čelo ... Osjećao je, kako ga ona gleda i bilo mu je,

da se rasplače ... A onda je kao da se želi rastresti, svrnuti razgovor na što drugo, šta li, spustio ruku, uzvisio malo glavu, prebacio nogu preko noge, i nešto čvršćim, kao vedrijim glasom, da i nju ne ražali, nastavio :

— A i on se vratio, — brat? ...

— Vratio se ... teško, tiho, kao da se duša otkida od nje, progovorila je ona, oborenom glavom, kao da izdržava kaznu ...

— I oženio se, čujem? ...

— I oženio se ... svejednako odgovarala je ona, ni ne dižući glave ... Ramena su joj polako podrhtavala ...

— Sretan? ...

Lagano je slegla ramenima ... I nastala je šutnja ...

S teškim, raskomadanim srcem gledao ju je ispod oka, kako sjedi tu pred njim sva savijena, slaba, obnemogla. Kako joj se sijeda, glava spušta sve niže, i kako upada u ispijena, mršava i koščata ramena i kako joj se ova najednom zatresoše, zadrhtaše, i on vidje, kako se ona najednom previ, savi, i kako udari u tih, prigušen i neuzdržljiv plač ...

Navriješe mu suze ...

— Nemoj, vidiš ... počeo je gutajući, prekidajući teško, — zašto ? ... Nema tu ništa ... Nije to zbog tog da sam ja trpio, nije vjeruj, eto, neg eto tako .. Bilo 'e ... Bože moj ... Dogadja se ... Pa neka ... Nemoj plakati ... Znam ja ... i glas mu se tresao, drhtao, zanosio na plač, i jedva da je suze mogao uzdržavati ... A ona se sve više, jače skupljala u se i grcala, jecala kao nad najljepšim i najvećim prebijenim i skršenim komadom sreće ...

A kad se negdje pred zoru trgao u snu, našao se na pola obučen na njezinoj postelji, a u dno njegovih nogu smotala se ona priljubljena uz donju zastavnicu, samo da njemu ne bude tijesno, nešto nablijeda slaba, ispijena, s duboko upalim očima i tamnim kolobarima ispod njih ...

Spavala je ...

— —

I onda je došlo sve ono drugo ... Kraj nožice malog nevješto slupanog hrastovog stola, rasipale se sunčane zrake u velik kolobar i on se osjećajući u sebi neko novo čustvo puno nadanja i očekivanja na nešto, sjedeći na postelji oblačio, strepeći da ne dodje koje od njih i da ga takog neobučenog ne zateče ... Mati mu već izišla ... Čuje onako na prekid korake, potmulu, tihu zveku veriga, nečiji nejasan glas tamo s ceste i nešto nalik kuckanju žlica jednu o drugu ... — „Samo da ona ne bi došla !“ — pomišljao je on, makar je jako dobro znao, da ne će. „Kako il joj sad mora biti ? ... javlja se u njem nova misao, zamišljujući kako joj je maja rekla sve ... I za nju je to jedan novi dan, drukčiji i ljepši, — pa opet tako strašan i čudan ... Baš kao i za nj ... Šta li će to biti ! ... I misli mu se vrzle glavom, a osjećanje s nečeg nenadanog, a što će tako brzo doći, napunjavalo ga je čuvstvom ugodne strepnje i drhtavice ... Pa i on sam, brat mu ! ... I kao da je osjetio čas u kojem on mora sad na vrata, počeo je da se brže, grčevitije, žurnije oblači ...

Jaki mlaz krvi šiknuo je kroza-nj kad je tamo iza vrata dopro — do njega težak, rastegnut korak, i kad se razlijegnuo po kući još uvijek prijatni, nešto malo oslabljeli glas njegova brata ...

— Diga' se već ?... Probudio se, a ?...

Nešto mu mati odgovorila, nu nije čuo šta. — Onda je čuo korak kako bliži sve bliže... Grčevito navukao je na se sukneni kaput.. Čekao je... I kad je osjetio potpuni mir, i vidio da nitko ne ulazi, lagano s nešto uzdrhtalim srcem prišao je vratima i uhvatio za kvaku, potegao i zakoračio preko praga...

— Dobroj'tro !...

— —

— I dobro putova' ?... Zdravo, mirno, — a ?... razlijegao se po kući dobri, nasmješljivi, vedri glas njegova brata po ocu, i odražavao neku veselost, bezbrigu i nesmetanost...

— Dobro !... odgovarao je i on prividno veselo, očito odmoren, osjećajući negdje na dnu duše zgrudani prijegor i bol...

— Eto i doša', i neka si !... nastavljao je onaj odbijajući starački, bezbrižno kratke dimove s lulice, što mu je nespretno visila iz lijevog kuta ustiju. — I dobro 'e da si doša'... Više nas je... A i treba nas... I ovo zemlje treba da se obradi, uredi... Plaćati je teško... I treba.. A ti oronuo a ?...

— Pa i nijesam...

— Oslabio ?...

— Eto...

— A rad težak... Znam ja...

On je zašutio... Nije ništa odgovorio... Gledao ga je sa strane, kako mu se brada povećala, uzgustila... I one strijeke na čelu kako su oduljile, udubile... Pa i bore oko očiju... Ostario...

„— Kakva li je ona, bože moj !“... pomislio je taj čas na nju i neka želja ga zaokupila da zapita za nju... I ne zna ne bi li to učinio, da ga nije on već u započetoj pripovijeci kroz srdačan, prijatan iskren smijeh, prekinuo s glasom, što je odavao dobrotu, prostodušnost...

— A ja onda velim, zašto ka' ne bi !... I gori su se oženili, pa šta ne bi i ja !...

— Te merkaj ovdje, merkaj ondje, te bóme, brate moj, spade knjiga na dva slova... Eh šta 'š !... Ne bi ja, ama kuća... A mati nam sama, slaba, iznemogla... Te ku' ću, šta ću, bóme nju... Dopala mi se... Nemoj, veli, brat ti je obegenisa'... Neka, vala, velim ja da 'e nije on zavolio, ne bi ni za me bila...

A njemu se slušajući, stezalo i stiskalo srce od neke muke i beznadja, da će se ikad više vratiti sve ono. Činilo mu se kao da je iz tudjeg svijeta, iz te goleme daljine došao ovamo natrag, samo za to, da prelije grob, u koji je zakopao eto sve...

Onda se digao, popravio hlače negdje oko koljena i teškom nepodnošljivom gorčinom u duši govorio materi, što se kod naćava unijela u posao, — onda, kad je on, brat mu već izišao da obadje plašila na oranju...

— Zašto je to sve ?... Zbog šta ?... počeo je brzo, grčevito kao srdeći se sám na se, čudnim pridušenim glasom, kao da se u njem nešto prekinulo, odmotalo — Zbog šta sam ja mora' u tudji svijet i ko 'e zbacio u me tu patnju ?.. ko ?...

Mati mu se zastala i kao upila se uz direk vrata, gledajući ga na pola sažalno, a na pola prestrašeno...

— Kriv li sam ja za to i kome ?... Ogriješi li se ja ikad o boga, pravdu, il' ma o što ?... I kad li sam ja šta nelijepa i ružna počinio, zbog šta sam se mora zlopatiti !... Il' šta ?... Pa šta onda ?... Pa šta je to onda ?...

I nekako je visoko u jakom zamahu podigao ruke više glave, stojeći malo preklopljen pred njom, — kao dokazujući joj, pravdajući se, — a onda ih je naglo spustio i široki, teški žuljavi dlani pali su po mišičavim mu bedrima...

I dugo bi joj tako govorio, da nije osjetio, kako iz njegova glasa izvire nešto, pod čijim je prizrakom meka duša njegove matere počela podrhtavati... Onda je prestao, ushodao se po kući lagano, lijeno kao na pola ubijeno... Ni sjedao nije... Za tim je ušao u sobu, primakao se k prozorčiću, naslonio čelo na prohladno stakalce i zagledao se van... Još nešto, i to ono što je najglavnije trebalo doći... Ona... I gledajući tako malo u zasjenjena polja obuhvataše ga čuvstvo velike, jake sjete... I opet će nastati život... Opet će se trgati mišići njegovih ruku ravnajući branu po oranju, opet će se savijati negdje po pasu okopavajući istom izbile kukuruze, — opet će teći znoj... Pa ipak na toj rpi zemlje, pod čadjavim ovim krovićem, što mu pokriva glavu, ne će on više ništa naći... Sve ono najljepše, najsnažnije, progutale su puste, mučne godine, što su prošle... I jedan obračun još, — obračun s njom, i onda će opet onamo, otkud je i došao... Pa zašto i to ?... pitao se on ne shvaćajući pravog razloga i smisla, da govori s njom... Sve je to sad mrtvo, ubijeno... I dodje mu na pamet ona... Nije ju vidio, nit je pitao za nju... Sakrila se valjda negdje... Bilo mu je to ugodno, ni sam ne zna zašto, — makar je želio da ju vidi... Pričinjalo mu se, da se negdje previla u tišini, na osami, i da grca, plače... I kao da je on tome kriv sa svojim povratkom, počeo je, kao da kažnjava sama sebe zato, misliti, kako će on svima njima i njoj pribaviti jedan lijepi, prijatni mir kad se opet makne i udari preko živica na dugi, teški i mučni put što vodi na krvavu zaradu daleko tamo... I taj je čas, sjeća se, počeo na njegovu dušu valjati teška bolesna spominjanja na sve ono, što je pretrpio u buci i dimu širokog, čadjavog grada... Napopao ga je prizrak dubokog, razarnog straha...

— Zar još jednom sve ono ?... motalo mu se po moždjanima to strašno pitanje i on je počeo i nehotice da na neki način mjeri svoju izdržljivost, snagu i da uporedjuje težinu života kojega bi provadjao daleko od sviju njih, — i života koji bi nastao, kad bi on ostao tu na svojoj zemlji... Tamo sám... Gorka sjećanja na sve, lagani zaborav i ljut, bolestan prijegor... Iskapiti to treba, isrkati... A onda možda u najljepšem času, zaborava, nebrige i neke vrsti bez osjećanja na sve, taknuće ga se godine trome i teške... Ostariće... I šta onda ?... Jedan je život umro, presvisnuo u njem... Ta kao da je to već sad sve skupa na nj naišlo, podbi ga neka vrst sažaljenja i samilosti sa samim sobom i srce mu se pokrenu, mače... Gust, vruć mlaz suzá osjetio je taj čas u podgrlcu, nemoćno se makao, prišao k postelji, klonulo, sumrtvo previo se preko nje, zaturio glavu u rukave i ramena su mu se lagano zatresla...

... I kao radionica... Široka, velika, crna... Oko njega radnici: vrzu se, motaju... Bukti, prašti razbijeljeni plamen i mota se u kovitlac u usijanim, ražarenim golemim pećima... Drndaju, lupaju i zvone željezni balvani, što ih izandjale crne, žuljave ruke vuku s dugačkim kukama jedan preko drugog, da ih onda rinu u plamen... I on tu... U njemu bol, pod kojom mu se umrtvuju živci,

mišice ... Osjeća nemoć ... S visoke naslage treba da savalja željezni stup ... Primiče mu se ... Duga željezna kuka vuče se za njim nemoćno ... Jedva je drži ... Šta li je to ? ... I neki strah, slutnja obavija ga, ruši ... Počinje ... Ruke mu se tresu ... I eno ... U zadimljenom, zaprašenom zraku crni se kuka ... Potegnu ... Još jače ... Nešto zaškripi ... — Pazi ! ! ... ču se krik i jaka, mutna orljava, orcanje, strka, još uzvici, padanje nečeg strašnog, teškog i on obnevidje ... Sagnu se i poče da bježi ... Odjednom stade ... Jedan jak, čudan svjetlac, — težak udarac negdje po vratnim žilama i on se sroza, onesvijesti ... Počeše da ga dižu, drmaju ...

Trže se ...

— Sine ! ... Srećo ! ... Spava' si ? ...

Uzvjereno, izobličeno pogleda više sebe ... Drhtao je ... Nad njim se nadvila mati mu ...

— Majo ! ...

— Šta sine ? ... Sanja' si što ? ...

I on se počeo dizati, sabirati se ... Pod dojmom strašnog sna tresao se sav ...

— Bolan si, srećo moja ? ...

On ju pogleda ... Slaba, opala previla se pred njim brižno, materinski, a glas joj ječao blago, toplo, svetiteljski ... U njem se nešto rastvori, puče, kao rastopi se, — i on, ne znajući ni sam, taknut nečim velikim, svetim podiže ruke, izpruži ih, — lagano, milo privuče ju k sebi zari glavu u njezina opala, omekšala prsa, ljubeći njezinu uztrepetanu biljelu košulju na njima ...

Samo je osjetio kako njezina suva ruka podrhtava negdje na njegovom zatiljku. ...

— — Adje, sine, ručaćemo ! ...

— —

S jakom, napadnom drhtavicom sjedio je za stolicom, na kojoj su već bile porazmještene žlice ... Oborio je glavu i šutio ... Mati mu se nekako, voljko nešto veselije vrzla oko veriga i kotla na njima, miješajući palentu i držeći podaleko, kao otklanjajući glavu, od guste, tople i mirišljive pare, što se dizala ... I brat mu već sjedi ... Ne kao prvi put ... Kao nešto zabrinut za posao šta li ... To ga je malo bolilo ... Ni govorio nije mnogo, a i kad bi progovorio nije mu ječao glas onako vedro, čisto kao onda ...

— Zbog mene je to ! ... pomišljao je on osjećajući se neodvažan, nemoćan i kao bezponosan, nizak ... „Nje" još nije bilo ... Tek što nije došla ... I sad mu se pričinilo da ona zbog njega neće da dodje ... I on, brat mu kao da vidi, opaža ... Osjetio je u času, da ne radi dobro, što ne pita za nju ... Baš to kao da baca sumnju na sve ... A treba ... Oni su sad rodjaci ...

— Hm ! ... s prijegorom i sjetom izbaci kroz nos, da se jedva čulo i neka tupa, uzmućena odluka, da uporno šuti, poče da se taloži u njem ... I još niže, jače sagnuo je glavu, podupro je rukom i nekako grčevitije, čvršće stisnuo ju je, stežući se sav u tijelu, kao upijajući se u se zaustavljajući drhtavicu ludu, nesnosnu ...

A tiha zvonjava veriga, dogaranje ugarka na ognjištu, — slabo šuštanje materine suknje, sve to skupa u jedan čas miješalo se u prijatan šum, kojega je odjednom prekinuo nešto namutni, malo razbijeni glas bratov ...

— E, oćemo li ? . . . I ona, 'dje 'e ona ? . . .

Njemu se zagegalo srce . . .

— Sa' će ! . . . U konopljami je ! . . . odgovorila je mati i kao ne znajući šta će prije, usadila je u otvrdlu palentu mješaju, poturnula ugarak na sred ognjišta i prišla k vratima . . .

— Oo, Stano ! . . .

Krv mu je prošikala u obraze naglo, silno . . . I kao da je htio da sakrije to, i da ne vidi nje kad udje na vrata, uvalio je glavu u dlane, i gledao nepomično tvrdo preda se . . .

A onda čas — u kojem se kida život . . . Čas u kojem svom snagom nastupa i izlazi lijepa, zanosna prošlost pred oči, a u isti trenutak gubi se i nestaje da se više nikad ne vrati, — eto bio je to za nj taki čas kad je negdje s kućnih vrata dopro do njega prijatni, slatki šum njezine suknje . . . Srsi su ga prošli i opojna pa opet gorka nemoć ovladala je s njim u času, kad je podigao i nehotice glavu, i pogled, rastegnut, čudan upr'o u nju . . . A ona ? . . . Nešto raskrupnjela, zaobljena, al' nekako meka, taknuta sjetom i uzdržljivom, tihom tugom, malo nablijeda, a lijepa, namutnim očima zastala je kod vrata, držeći se rukom za žrvanj, kao podipurući se . . . A onda je, kao taknuta nečim, da ne radi dobro, skupila svu snagu i nestalno pomalo zastajkujući prišla bliže . . .

On je htio da se digne . . . Ukočenost, nemoć šta li uvukla mu se u zglobove . . . Srce mu se treslo i oduzimalo mu riječ . . .

— Elem, došla ? . . . A ? . . . progovorio je opet brat mu, i učinilo mu se, kao da mu je glas opet onako vedar, čist . . . A mi te čekamo . . . nastavio je jednako svesrdno, toplo, a onda se pomakao na stočiću, okrenuo se najprije k njoj, — a onda pokazao na nj . . .

— Vidiš, doša' nam ! . . .

S gorkim prijekorom pomiješanim tugom prebacila je ona oči i uzvila ih na nj . . . Onda se popridigao i on malo posrnuo, zapeo u tren za stolicu i zakoračio nemoćno drhtavo k njoj . . . Donja mu je vilica podrhtavala . . .

— Pa pozdravi ga ! . . . izbacio je nenadano brat mu i kao da nije htio vidjeti što će biti okrenuo se od njih, nadvio se nad stolicu i u nekoj brzini počeo porazmještati žlice . . .

— Do . . . Dobro nam doša' ! . . . izrekla je tiho, drhtavo, i tih, slomljen glas zaostajao joj je negdje u podgrlcu . . . Onda je oborila glavu, nisko, duboko do na prsa, i nemoćno podigla ruku i pružila mu je . . .

— Bolje naša' ! . . . izrekao je i on na silu, — osjećajući njezinu meku, punu ruku u svojoj i topal, vruć mlaz nečeg beskrajnog slatkog i tužnog razlio mu se po srsima . . . i samo što je grčevito, čvrsto stisnuo usne i nešto jače raširio oči . . .

— —

Maja mu izišla van . . . Mrvice palente pokupila sa stolice, strpala ih u pregaču i otišla da ih prospe pilićima. Brat mu negdje u vani pribija u ogradu proštac . . . On je pun velike ugodne strepnje stajao, ledjima naslonjen na trošni, stari čadjavi i nespretno slupani ormar, i netrepimice gledao nju kako sjedi na stočiću, savijena, zaturenim obrazima u dlane . . . Nepomična je bila . . . Mirna . . . I sve je bilo tiho . . . Njih dvoje sami tu pod krovom . . . U osami prvi put . . . Iz vana se amo čuli laki, kratki udarci . . . Tamo opet sitno, dosadno pijukanje pilića, rakoljenje

pijevaca, kvocanje ... A u njem se rastegla tuga, prijegor i golemo pusto beznadje ... Još uvijek sjedi ... I uvijek mirna ...

— Teško joj je ! ... pomislio je on ... I plače ... grca ... sakriva ...

Zaokupi ga sažaljenje i prizrak jak, snažan nedovršena čuvstva, što se prekinulo tu pod istim komadom neba, slomilo se i sad se eto vraća lagano al' snažno i silno... Bilo mu je da joj pridje i da klone da se sroza tu kraj nje i da u grčevitom jakom jecaju pokapa suzama rub njezine suknje ... I još čas i on je osjećao kako se u njemu nešto valja, diže, širi i kao otkida ga od ormarića i prinosi ga k njoj ... Još čas ...

Na vratima se pokaza on, — brat mu ... Mutno, smeteno zastao je jedan čas, pogledao najprije nju, — onda njega onda još malo stajao na istom mjestu, — za tim se okrenuo i mirno, teško izišao opet van ...

Kratka, mučna bol, što je naginjala na strah, zbunjenost, grijeh, šta li, — zavladala je u njem taj čas ... Taknut nečim čudnim odupro se od ormara, lagano, tromo, kao na pola ubijeno prošao je kraj nje, opasavši još jednom pogledom njezina puna pleća, — primakao se k vratima, okrenuo se još jednom na kratko brzo na nju, — i zakoračio preko praga ...

Ona se nije ni makla ... Još uvijek prekrilivši dlanima obraze, nalakćena o koljena sjedila je mirno ... tužno ... Kao da se u njoj prelomio život ...

A on je prošao kroz avliju, zakrenuo za desni rogalj kuće, mirno prišao na pola razrušenoj ogradi, naslonio se na nju i zagledao se nekud u koso, preko male strmine brežuljka u komad neba ...

Pomislio je na brata ... Onaj pogled i ona šutnja s kojom je ušao i onda izišao ... Čudno ga se to dojmilo ... Jedva da je on to mogao podnijeti ... Pa onda ona ... Ono njezino držanje kraj ognjišta kad joj je muž ušao ... Ni da se gane ... Pustu nebrigu za sve, dovaljala je patnja na njezinu dušu ...

— Patnja ... ponavljao je on kroz zube, osjećajući se skupa s njom tako osamljen, nesretan s razbijenim, promašenim životom ... I misleći o njoj kao da je zaboravljao sam na se i na svoju patnju, i divio joj se i žalio sve u jedan čas ... Onako savijena, na pola mrtva s golemom tugom i prijegorom u sebi nije mu mogla iz misli izaći ... Ništa ga jače nije moglo vezati tako usko uza nju kao to ... To je bio čas u kojem je on bio spreman dati, žrtvovati za nju sve ... Al' prošlost ...

Lagano se okrenuo ... Mutni, daleki koraci amo iza kuće trgli su ga nenadano iz misli ... Iza roglja izlazio je on brat mu, noseći u ruci bradvu ... Napopade ga želja da mu pridje, prepriječi put i da mu rekne štogod ... Bolilo ga je da je on taki prama njemu ... Možda ga je krivo razumio ... Jednu riječ samo i on bi znao sve ... Ne radi sebe, radi njega je on to htio ... Teško bi to bilo i ludo, da i on još trpi ... Odupr'o se od plota, al' nešto ga je jako čvrsto držalo na jednom mjestu ... Tek su mu široko razvaljene oči pratile njega, kako se nekako mirno pognute glave i pošiknutih plećiju povlači uz brvna ispod streje u kuću ... Na nju se ni okrenuo nije ...

Još dugo gledao je on na vrata kud mu je vrat zamakao i unj je kao kapalo gorko i bolno uvjerenje, da izmedju njih dvojice počinje zijevati jaz, iz kojega kao da počinje nicati nešto, što će ga naskoro maknuti po drugi put izmedju njih ..

Klonulo i umorno naslonio se nanovo na plot, nalaktio se na kolac i dlanom podupro obraz, prepuštajući se sasvim bolesnim i razarnim mislima ... I neka

vrst nebrige zavladala je s njim taj čas... Sve ono što će nadoći, kao da mora doći, a pod jaram tog budućeg teškog, mučnog života on eto savija svoj vrat... I vući će... I mjesto o sebi poče i nehotice da misli o njoj i o njezinom životu... Šta li će ona?... I kao da je vidi kako iz dana u dan, iz mraka u mrak, radi, rinta, vuče, i kako se onda poslije svega savije tako kod ognjišta trpi, guta suze baš onda kad najvole teći...

— Presvisnuće!... pomišljao je on i neka nova snaga u nov život počela ga je na sebi dizati... I zamišlja kako daleko s njom negdje jako daleko živarka, živi radi i krvari se sve za nju... Daleko...

I neki daleki, mukli glas kao da mu došaptava:

— „A on?... šta će on?...

— A ja?... Šta ću ja?... Pa ona?...

— A mati ti?....

Nešto nalik na groznicu osjetio je po čitavom tijelu... Gorio je... U moždjanima rastegla mu se neka vrst ukočenosti... Osjećao je slabinu... Omaglica, smućenost, beznadje, škripac bez izlaza, potonuo život sve u jedamput kao da ga mače s mjesta i on, osjećajući se nemoćan, vukao se lagano, tromo na gumno otalen zaokrenuo je kotarini, prišao stogovima i stao... Umor ili slabina, bolest, šta li savila ga je odjednom i on se srozao niz plast i pružio se nauznak poda nj, udišući željno mlak, topal miris još lanjskog sijena...

A ozgo s polja zaigravao se lagodan, tih vjetrić s prašnjavim istom izbilim lišćem, dugih, izprekrštanih živica, i nanosio od nekud kiseljast zadah namočenih konopalja... Prizrak prvog sutona već se nadvio nad zemlju... Oblačak jedan siv, providan plovio je nebom u neopredjeljenom pravcu... On se zagledao u nj. I kao da je lagano zaboravljao na sve motrio je, ležeći tako, šta li sve iz tog oblačića biva... Kako li se mijenja, prevrće, uvija, suzuje i širi... I eno kuća velika sa dimnjakom... Gle... crkva je to... I eno toranj... Eno sad jablan... Bože moj, kako je to čudno... Sad opet eno cijeli grad... A ne, — kao vojska je to, ili kao šuma, gaj...

— Gaj... pomislio i lagano je zatvorio oči... I vidi... Davno je to bilo... Negdje tamo podalje bucali se volovi... Bogalj rezao rakače za ribu... On opet amo naprijed čekao na nju... Sjedi na gromom spaljenu i srušenu janjiću, nalakćen o koljena vrteći s kandižilukom u dlanima... I čuje...

— Čeka' si me dugo?...

— Pa i nijesam...

— I prije bi ja...

Sad opet kao da to nije gaj već eno breze, kod koje joj je išao... Srce mu zastaje od nekog milja i dočaravanja..

— I mila sam ti?... Reci!...

— Da, mila si mi...

— Jako?..

— Jako...

— Jako!!... Jako povuci!!... zazujio mu je odjednom u ušima kreštav, opor glas, što se uzdizao, uzvitlavao nad buku i šum u širokoj radionici u kojoj je radio...

I on navlači, vuče, trga se i trza u pasu, zglobovima svuda i željezni stupovi i traverze samo stružu, drndaju...

Gle, kola... Prelazi ulicom, mota se i vrze kroz svijet, a kola drndaju stružu, uginju se jedna drugima... I eno se parobrod već oporo, duboko javlja svojim tulenjem... I zvoni već na njem... I on eno sluša... Sjedeći kraj potoka uz zidić sluša kako jednolično, bolno brenca zvonce s tornja njegove crkve... I miris tamjana... Ne, to je metvica, koju mu maja meće u pranje da miriši... I ide eno crkvenim putem... Obučen, čist... Ide uz put oprezno, nabadajući... Boji se, da se ne oklizne, jer put je kaljav od jučerašnje kiše... Ide dalje... Zakreće... I nekakav ga uomr počeo savladavati... Zalazi na strminu... Još malo i najednom mu se izmakoše noge...

Trže se... Nešto providan suton slegao se već na sve... Iz polja brujio je glas oporo, sneno u jednostavnoj pjesmi... Nogdje u vrh čela pod kosom osjećao je znoj... Miris noći rasipao se svuda...

Ležao je još jedan čas, premišljavajući što li mu je sve to dolazilo u pamet, a onda se s malo utišanom boli podigao stresao sa sebe slamke sijena, i pošao... Obišao je stog, odmah tu eto drugi, — dohvatio se i trećeg — i odjednom ga je prostrujila krv i vrući mlaz dugo, dugo iščekivane sreće... Zastao je... Uz stog, kao da ga je čekala, stajala je ona ovijena predvečerjem sama, sumrtva, blijeda... Gledali su se jedan čas... Oko u oko... Jedan veliki silni život prolazio je kraj njih... Stajali su bez riječi....

— Zašto si doša'?... pridušen, gorak šapat prosuo se odjednom s njezinih usana... Zašto si doša'?... ponovila je s bolnim prijekorom, gledajući ga široko, kao u omaglici... Da si osta'!... da si tamo osta'!... mučno i teško mucala je i zagrcavala se ona, i oči joj se pomalo prevlačile tankim sumorom...

— I tamo se pati!... progovorio je onda on, osjećajući kako mu se srce trese i kako mu uskračava glas...

— Znam ja, pa ope' bolje bi bilo...

— I prenositi pre'o duše sve to tamo?... Stano!...

— A sad?... i oči velike, mutne u kojima je tinjala bol i dugo zadržavana suza, uprla je jače u nj...

— Mislio sam ja naći ću te...Ni zna' ja nijesam za to...

— Uh!... dahnula je ona snažno iz duše, i kao da se u njoj nešto podiglo nastavila je s bolom, gorčinom s uvjerenjem: — Ubija mene to i nema lijeka....

Tu je savila glavu kao da će proplakati...Taklo ga se to tužno, čudno...

— Stano!... izvio se najednom njegov meki blagi, topli glas što je donosio suze za sobom...

— Uh, ne znaš ti... izbacila je ona gorko, beznadno izvila malo glavu, a onda je nanovo spustila i kao uvukla u ramena, i zajecala gorko pridušeno...

Drhtavo, oprezno prišao joj je, suzdržavajući suze i počeo da ju tješi...

— Otidi, otidi... počela je grcati, kao da joj se sa svakom riječi kida komad života, — neda se ovo podnijeti... Otidi... Puno 'e toga za me... Ne mogu ja!... i onda je nanovo udarila u suze i nekako sva savijena, pognuta, kao plačem istrgana počela se uvlačiti, upirati u stog, da uguši plač i da se ne čuje gdje jeca...

A on stojeći uza nju pledao je u večernjaču što se negdje o po neba uzdigla, kako se sjaji, drhće ... A sve drugo pod njom, cijela zemlja, svijet, sve, kao da to ne nekud pada, umire — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Nešto malo poslije toga sjedio je on u sobici svoje matere u dno njezine postelje ... Podalje od njega na maloj klupici sjedila je ona mati mu podmotavši ruke pod prsa, polivena slabom, drhtavom zrakom luči, što je visila na gredi, zureći šutljivo, mirno preda se ... Oboje njih kao da su osjećali isto ... Obadvoje kao da su opažali kako se sve to, što je oko njih i u njima prenateže, prenapinje ... Teško će se to moći izdržati ... Popustiti treba ... I on je onako sjedeći motrio nju i premišljavao što li će to iz svega toga biti ... I kao da ju gleda ... Tu s kućnog praga sva drhtava, klonula gleda kako joj se on gubi s očiju, idući uz put sve dalje zavežljajem na ledjima ... I treba ... Ubilo bi njega da ostane ... I nju mater mu ... I brata ...

— „Zašto si doša ?" — zabrujio mu je odjednom dobro znani slatki, nešto skršeni Stanin glas, pod čijim je brujom osjetio da treba što prije da ode natrag .. I nekako se uspravio, isprsio, kao skupljao snagu da smogne riječ ...

— Majo ! ...

Ona je digla glavu i pogledala ga ...

— Ja ću otići ...

— Sine !

— Ne mogu ja tako ... govorio je s uvjerenjem, kao dokazujući sam sebi, — Otići treba ... Mučno 'e to i teško ...

— Krivo ti je šta ? ...

— A ! ... i on je podigao ruku na čelo ...

— Ne podnaša li te 'ko ? ... pitala je ona dalje, silom sakrivajući zabunu .. Jako je dobro znala šta mu je ...

— Ne to ...

— Neg' šta ? ...

On je jedan čas šutio, oborio glavu i zagledao se u vrh desnog opanka, — a onda je, osjećajući njezin pitajući pogled na sebi, — promrsio kroz zube tiho, jedva da se čulo ...

— Ništa ...

Tu je ustao, prošetao se po sobici nesvjesno, kao da ne želi više mučiti ni sebe ni nju, i kao kajući se, što joj je i govorio da će otići. Nije on to trebao, premišljavao je on, nabacivati joj o svom odlasku a da joj ne spomene razloge, koji su ga na to nukali. A kazati joj sve nije mogao. Tužna bi to pripovijest bila za njih oboje. On već snaša to kako, tako, al' ona, ona, — mati mu ...

Izmedju brata i sebe vidio je prolom, jaz ... Nijedan od njih ga nije mogao preći, premostiti. Zavukla se medju njih podozrivost, uhadjanje puno sumnje i nelijepa, ružna osjećanja ...

— Uh, gadno, — gadno, — mrmljao je šećkajući po sobi i ustavljajući se pokatkad kod pendžerića i gledajući na stogove, osjećajući u duši zbrku, nerazriješivost svega, umor od neke vrsti gadjenja na sve.

Pa kao da se to sve skupa u njem počelo ublaživati, prorijedjivati i razbistravati, lice mu je gledajući tako kroz prozorčić poprimalo sjetni izražaj u kojem se odrazivala žalba i žrtvovanje samoga njega.

Da, ona, Stana ...

Pomislio je na nju i na njezin susretaj kod stogova, i bolan, skršen glas njezin zujio mu je još i sad u ušima:

— „Zašto si doša' ?" —

I učinilo mu se to sad kao njezin gorak prijekor. Jest prekorava ga, što je došao i što joj je kao povećao jade, patnje. Kako li se ona samo smirila poslije njegova prvog odlaska onda ... Istina sve je zadrijemalo u njoj, kao pretrnulo ... Bolilo ju je na javi i na snu ... Ovako, stezalo je, a kao grč ... Al' sve to na mahove ... Pa nekako već i naučena na to ... Zaboraviti se nije moglo ... Rana je bolila, al' polagano i zaraščivala, makar bi i ostao trag dubok, bolan, jak ...

Odjednom je eto došao on, zario nokte u to i rastrovao, ozlijedio ...

Napopade ga kajanje ...

Pred njim tamo daleko pružaju se eto daleke ravni, a kroza njih kao tanka nit provlači se putić, kojim je otišao onda ...

— „I opet natrag !" — sijevnu mu glavom i pomisli na teški, mučni rad tamo u tudjini.

On sam, pa njegova snaga ... A ovi tu ... Pa taj rastanak ! ...

— Ne, ne, — zatrese on glavom kao u omami i početak, sjenka, šta li, jedne misli zaokupi mu dušu ...

— Da, to ... micale su mu se grčevito usne u besvjesnom šapatu, — otići ... otići i nikom se ne javiti ...

— Kradom ! ... izrekao je nešto glasnije, i srce ga je zaboljelo ...

I nehotice podigao je desnu ruku k njemu ...

— —

A treće zore, pune kiše i magle nadjoše ga pod stogovima ozebla, iznemogla, promoćena i isplakana ... kraj njega zavežljaj ...,

Bio se spremio da ode ... Stegnuo srce, skupio se sav, podvio glavu, okrenuo se još jednom na sve i pošao ... Došao već i na njive ... Vjetar je ujio preko polja i nanosio mu u obraze mlazove kiše ... Besvjesno, ludo srljao je sve dalje ... Postajao je ... Slogovi mu se brzo omicali ispod nogu ... A vjetar je s kišom ujio, zujio, šumio i fijukao ... Sve dalje srljao je kroz gust, mrtav mrak, i činilo mu se da sve, i vjetar i kiša, i zaplakano nebo, i uspavana narav i mrak čak i umrtvljena zemlja preko koje je koracao, da je sve to odjekivalo plačnim, očajnim Staninim vriskom:

— Ne idi ! ... Ne idi ! ...

— Ne, ja moram ići ! ... kričao je promuklo i mučno on u noć ...

— Ne, ne idi ! ... Ne idi ! ... čuo je opet ... Stao je ... Okrenuo se je još jednom, pogledao ... I pošao je natrag ...

Uvučen u stogove gledao je kroz mrak u pendžerić sobice gdje je ona bila, i sve jače, silnije, branio se od suza, koje su izvirale, tekle slobodno i gorko ...

Uveli su ga u kuću: ... Mati se previla kraj njega, obuhvatila njegove prozeble prste i staračkim dahom grijala ih, razgrijavala ... Ona, Stana, s pretrnulim srcem odtrčala iza štale, pritisnula rukama srce, i nekim čudnim, tupim glasom, u kojem se odrazivalo beznadje i bespomoć muklo šaptala, grcala kao branila se ...

— O bože, spasi me ! . . . Spasi me ! . . .

A brat mu se odmah tu pred kućom naslonio na plot mrk i šutljiv. Nalakćen na osušeno šiblje gledao je kroz kišljiv dan i pramove maglice niz polja, pa onda daleko nekud preko brda . . .

Mislio je o Americi . . .

— Da podjem tamo ! . . . pomislio je, uzdrhtao na čas, uzdahnuo i dugo, dugo još ostao tako, gledajući u vrške brda, što ih je polako zastirala magla . .

VLADIMIR NAZOR: PETAR SVAČIĆ

I.

Strši na grdnoj gomili mrtvaca
I sabljom maše. Sunce na umoru
Krvave zdrake u lice mu baca.
Kralj klikće kao oro na timoru.

Koloman viče : Petre ! Sam si . . . gledaj !
Zašto se boriš? Sto te peče rana.
Junače vrli, smiri se i predaj,
A ja ću tebe postavit za bana —

— Ne, sam ja nisam. Gle, uz bok mi stoje
Ljutovit, Braslav, Mojslav, Tomislave.
Iz zemlje niču, iz pare krvave.

Sve gledaju me. Znam čega se boje.
Posljednji vladar mora da se sruši
S krunom na glavi, ponosom u duši ! —

II.

Strši na grdnoj gomili lješina
I kliče : — Nisam sam ! Preda mnom velo
Mnoštvo se neko na liti uspelo ;
Muče me motri sa lomnih visina.

Madžaru, strielu napni, u rog puni.
Ne, Hrvat svaki izdajica nije !
Krvce će kaplja da ko biser sije
Na čelu momu, na hrvatskoj kruni —

Reče. Strijele zazviždaše lake.
Poleti urlik nebu pod oblake.
Rog klancem ječi, grmi u uvali.

Sunčani trak se slomi i utrnu.
Urlajem divljim Madžar napred srnu.
Ogroman, težak, kralj se u prah svali.

III.

Sruši se ko hrast te vjetar iščupa.
Zatutnji zemlja kada o nju lupne.
Al zalud vojnik udove mu krupne
Da digne kuša — ne pomaknu trupa.

— Posiecite ga, bacite ga psima ! —
Singidum biskup veli : Mrca štedi !
Rodna ga gruda drži na prsima
Ko pečat . . . Tudju zemlju ne uvriedi ! —

Smrklo se. Grmi ; a vjetrine lome
Po Gvozdu granje. Turobne i trome
Djedova sjene po bojištu blude.

Bugare tužno vile ponoćnice.
Aveti idu i padaju nice
Kraj mrtvog kralja — u čelo ga ljube.

RIKARD KATALINIĆ JERETOV: SUDIT ĆE PRAVICA

— Dujo ! — oò !

— Ola — ò ! — odvrati glas s broda usidrena posred „konala" glasu s kraja i neko skoči u „kajić" pa zavesla k obali.

Mjesečina pala po uspavanu moru, što bi zasjalo kao žeženo zlato kod svakoga zaveslaja. Za ladjicom blistao rijez kao samo drago kamenje. Htjelo se nekoliko časaka, dok je kajić pristao uz obalu. Kad se domakao kraju, baci onaj iz ladjice ogrljak na kraj, a onaj, što no čekao pritegne „kajić" podobro, pa skoči u nj. More se zatalasa, zapljuska, zasvijetli, pa opet utihnu, te se sve umiri.

— Ti, Ile, na straži, a nema l' Duje na brodu ? — zapita pridošlica.

— Nema ga . . . otišao na „spašegj".

— Kuda ? !

— Što znam ja, Šime.

— Znaš, Gospe mi . . .

— Otišo na „fraj" — odvrati Ile zlobnim smiješkom, pa pusti vesla u more, da zavesla.

— Ne veslaj, svetog ti Ilije ! I pridošlica zaveza čvrsto kajić o željezni prsten, pa će :

— Besjedi, platit ću ti sutra dvolitru.

Ili se nasmijaše oči, pa šapne :

— Miješa se s Lucom.

— S Lucom ? ! Gospa ga sapela ! Luca je meni vjeru dala — plane mornar, a oči mu sijevnuše. Bit će krvi, svetog mi Nikole ! I Šime dirnu kao za potvrdu mornarski nož za pasom.

— Boga ti, ima djevojaka — mirio ga Ile ; ali ipak nadostavi gursuzki :

— Kad nema tebe na brodu, uvijek se povlači „rivom" ona „štriga", a Dujo leži na pramcu, pa pilji u nju ko u sveticu.

— Govori — drhtnu Šime.

— I ja mu rekoh, po bogu brate, Luce je Šimina, ta on je prstenovo prije polaska u Pulu. Pazi se ti, junak je Šime.

— On na to ? promuca Šime.

— Ako j' on junak i ja sam od bokeške, kaž' mu, da ću biti večeras u Bože s Lucom. Ne htjedoh ti reći odmah, meni nije draga kavga ... ajdmo na brod ...

— Ne idem na brod ... s Bogom — i skoči Šime na kraj.

— Šime ! — zaupi Ile prestravljen, ali osta kao prikovan u ladji ... Ni glasa.

* * *

Božina konoba, malena i tamna je to vinara u „Varoši". U njoj dvije ogromne bačve vina, veliki stol, a s jedne mu i druge strane dvije velike drvene klupe. Večeras nema u njoj nikoga osim debeloga Bože pod crvenkapom, a za stolom sjedi mlad i kršni mornar s lijepom crnkom, baš gizdavom djevojkom ...

... Iz vana škilji u vinaru preko prozorčića čovjek. Ruka mu seže za pas — — i čeka pred vratima.

Ne čekao dugo. Ono se dvoje diglo.

Nešto zabljesnu u tmici, a muški glas zaupi :

— Ubi me, majko !

— Pomagaj, ubilo Duju — zalomi djevojka Luce ...

Ile čeka prestravljen u ladjici, a ipak mu srce ne da, da spasi Duje. I njemu je bila Luce mila. Pa što je sudjeno to će se i dogoditi !

Eto Šime. Drhtav je i blijed.

— Što učini, Gospe ti ?

— Zakalah mu nož u srce — odvrati mrko Šime.

— Gadno li ga ubi — progundja Ile — vješat će te, umakni ...

— Bježati ? ! Osvetih se ! Sad nek mi sude ... Idem do žandara, besjede mi.

Ubojica se izgubi u noći.

* * *

Pa ? ! Dujo ode pod ledinu. Brod otplovio bez Šime. Odagnalo ga na robiju u Kopar. Ilu otjerao „paron" Niko, gospodar broda, jer ne prepriječio krvi. On traži sad ukrcaj, vuče se po konobama s Lucom, koja se i drugima smiješi ... Dogodi li se štogod opet, sudit će pravica, a Luce će se i dalje smijati.

DR. FR. ILEŠIĆ: ILIRSKA PJESNIKINJA JOSIPINA KUNOVIĆEVA (1818.)

Rodila se u Varaždinu 1817., umrla u Pragu 1860. Pisala je na českom, hrvatskom i njemačkom jeziku. Na pjesnički i kulturni rad potaknu je godina 1848. Što hoću da ovdje kažem o ovoj, koliko vidim, u našoj literarnoj povijesti nepoznatoj književnici, nije plod mojega istraživanja, već izvješće o raspravi koju je pod naslovom „Slovanská Dennice v Praze r. 1848.—9. a její zakladatelka Jos. Kubínová" dr. Čeněk Zíbrt priopćio u češkom ljeposlovno-naučnom mjesečniku „Osvěta" 1907., br. 6. i 8.

God. 1848. osnovana su u Pragu dva ženska društva, i to „Sestry Slovanske", kasnije nazvano „Spolek Slovanek", te „Slovanská Dennice"; prvo društvo ustanovila je Poljakinja Honorata z Wiszniewskych, udata za Čeha Zapa, a drugo Hrvatica Josipina Kunovićeva, udata za Čeha Kubína. Oba ova društva bila su dosada tek po imenu poznata, a o radu obiju oduševljenih glasnica ideje slavenske nije gotovo ništa poznato. Dr. Zibrt je u arhivu biblioteke „Musea království českého" našao listine, račune i zapisnike obaju društava, pa je iz ove gradje prikazao kulturnu crticu o „Spolku Slovanek" u „Květu" 1907. br. 1. A o „Slavenskoj Danici" priopćio je raspravu u „Osvěti".

Na organizaciju slavenskoga ženstva potakla je Kunovićevu velika sveslavenska skupština u Pragu o Duhovima g. 1848. Već onda pobudila je Kunovićeva pozornost vatrenom riječi češko-hrvatskom o značenju braće slavenske, sakupljene u Pragu, upozorujući osobito na goste jugoslavenske. Odmah drugi dan objavila je Josipa „Kunović, udata Kubinova", zanosan poziv sestrama slavenskim, potičući ih na udruženje slavensko i preporučujući Češkinjama nošnju hrvatske narodne odjeće sa znakovima češkim i hrvatskim (danica s lirom) itd. Ovaj poziv izišao je u posebnom otisku pod natpisom „Provedání k mym slovanským sestrám" (Poziv mojim slavenskim sestrama).

Svojim pozivom o slikovitom kraju jugoslavenskom ponukala je oveći broj gospodja i gospodjica, da su osobito na narodne besede, na ženska sijela dolazile u krasnoj odjeći, kako ju je preporučala Josipina Kubínova, obučena na hrvatsku. (Isp. Gajeve „Novine" 1849., br. 39).

Znak hrvatski, zvijezda danica, nije bio Česima nepoznat. „Oduševljena Hrvatica izabrala je ovaj naziv kao simbol probudjenja, jutra, za društvo žensko, za koje je htjela, da se osniva na uzajamnosti slavenskoj u svrhu osvješćenja žena čeških, širenja izobrazbe i ćudoređnosti žena i djevojaka čeških u smjeru novodobnoga pokreta slobodomisaonoga i prosvjetnoga". Njen „Spolek paní" je djelovao u listopadu 1848., a ne može se stalno utvrditi, je li od oblasti bio već dozvoljen ili nije. Poslije poznatih listopadskih dogadjaja u Beču, otiskuje Kubínova opet poziv na sve rodoljubne gospodje, „kojima nesreća Beča leži na srcu", neka bi se sakupile na dan Svih Svetih u njezinu stanu; „Spolek paní" želi, da bi se sastavila adresa na cara o što blažoj sudbini grada Beča. („V Praze, dne 30. října 1848.)

Taj „Spolek paní" išao je za tim, da se osnuje zavod za odgoj odraslijih djevojaka u duhu modernom i narodnom. Koncem studenoga i prosinca razašiljala je Kubínova podrobni program djevojačkoga učilišta. Dok je Poljakinja Zapova

u „Spolku Slovanek“ sabirala krugove učiteljske, profesorske, advokatske itd., tražila je Kubinova sklonosti u mnogo brojnijem svijetu, u krugovima rukotvoraca i obrtnika.

Dan 14. prosinca 1848. prvi je sasvim oficijelni dan rada društvenoga. Tu se prvi put javi društveni naziv „S l o v a n s k á D e n n i c e“. Njegov rad trajao je do posljedjega travnja 1849. Kubínova, „rodj. Kunović, Jugoslavenka“, bila mu je osnivačica, tajnica i učiteljica (za ručni rad). Članica bilo je preko 90.

Čini se, da se osnivačici Kubínovoj bilo boriti protiv spletki za oblasnu dozvolu učilišta. Od općinskoga vijeća praškoga bila je (2. travnja 1849.) pozvana, da predloži svrhu i pravila društva. Kubínova je odmah odgovorila. Ističe, da članice društvene, kao „slobodne gradjanke slobodnoga naroda i kćeri zemlje slavne“ hoće da stječu obrazovanosti duha, a da se okane nadute domišljatosti luksusa, neradinosti, pa da utvrde ćudorednost narodnošću, „ta narod bez narodnosti jest tijelo bez kosti“. U pravilima učilišta bila je i ustanova: „„obrazovati i gojiti slavenske jezike“.*

Ujedno poče za svoje društvo agitirati i u svojoj rodjenoj domovini. „Slavenski Jug“ 1849. donio je u br. 49. njezin dopis, gdje pripovijeda, kako je ustanovila u Pragu društvo, kako Češkinjama uvijek govori, neka se ugledaju u hrvatske rodoljupke „opominjući ih na jasnu sestru našu Danicu, koja si izabra najvjernijeg druga mladog mjeseca u osobi Jelačića bana. Taj naš prirodni simbol ne može da trpi tminu i mrak, ne može da gleda suze slavnoga naroda slavjanskoga“; urednika moli, da bi ustupio malo mjesta zemljakinji, „kojoj je jedina želja, vidjeti jednom svoj narod u pravoj i potpunoj slobodi izobraženosti, te tako u privremenom blaženstvu . . .“.

U „Museu kr. č.“ je dr. Zibrt našao i svežanj rukopisnih pjesama J. Kubínove, spisateljice češke, hrvatske i njemačke. Rukopisni sveščić posvetila je Kubínova muzejnomu bibliotekaru V. Hanki posebnom posvetnom pjesmicom s akro stihom („Hanka“). Doba postanja ovih pjesama označila je pjesnikinja sama primjedbom: „Dobroslavic rod. Kunovič Jihuslovanka v Zlati Práhy svobodnim konstitucním roku 1848. a roku oktrojirki 1849. do serpna“.

Kubínova bori se sa češtinom i smješa je s hrvatskim jezikom, premda joj je majka bila Češkinja. U literarnoj historiji češkoj, čini se, dosada se nitko nije osvrnuo na spisateljski rad Kubínove Kunovićeve.

Zibrt je iz muzejnoga rukopisa štampao nekoliko primjeraka: Me končeni od krásne Čechie (Moj oproštaj sa krasnom Češkom). „30 ho Dubna na den smrti mého jedineho Ditete“ (30. travnja na dan smrti mojega jedinoga djeteta), „Na nemocneho Přitele, a velikeho zastupce slovanstva“ (Bolnomu prijatelju i velikomu zastupniku slavenstva), „Kde Domuv můj“, „Odrodylky“, „Slovaček známenaní Vlastencě vyborni“.

Prva kitica pjesme „Kde domov můj?“ glasi:

Kde domov můj! Kde domov můj?
K Krapini, kde po skálinach

* Istodobno u jesen 1848. utjecala je vatrena Hrvatica i na djačko družtvo „Slavia“, koje je na njezinu pobudu osnovalo „stolice svih slavenskih jezika“; ilirski je jezik bio prvi medju njima, a predavao ga je u dvorani „Slavii“ njezin starosta Dušan Lambl (o njem gl. „Zbornik Mat. Slov.“ 1906.).

rožni rostu i dolinach,
všude skvire z jara květ,
zemsky raj to na pohlět,
a! to jest ta kásna zemí,
zem' Croatie domov můj.

A zadnja kitica glasi:

Kde domov můj, kde domov můj?
Kde Denice jasne sviti,
blaho naše močne skvíti
hrdina dobýva čest,
rekovnikuv sidlo jest,
to jest ta zem staroslavna,
zem' Croatie domuv můj,
zem' Croatie domov můj.

U proslavu vjenčanja Njegova Veličanstva g. 1854. predložila je Hanki, neka bi se izdala u četiri glavna slavenska jezika „Slavjanska Antologija" sa slikom kralja i kraljice, te grada Praga, da bi se tako obistinile njezine riječi:

Praga! Baš ti pravo ime
blagi čověk nekoč dao,
ter zaisto se u vrieme
Slavam s tebe Sunce sjao(!).

Za ovaj posao preporučila je Hanki gimn. profesora u Zagrebu, Katkića, „gorućega rodoljuba koliko srcem toliko duhom"; sama je obećala češke prinose.

O otkriću spomenika Radeckomu u Pragu 1858. izdala je njemački „Lorbeerkranz" (1. Wénceslava oder die Königs-Pathe, Ein Drama in 4 Acten — iz života Vaclava IV.; 2. Milada, Eine Erzählung nach einer böhmischen Volkssage). Već god. 1853. bila je Radeckomu samomu poslala rukopisnu zbirku pjesama i novela, kao čeških proizvoda, pa je za to primila zahvalu od Radeckoga i banice Hrvatske.

Drugu knjigu „Ein Blumensträusschen den Völkern des grossen Oesterreichs gewidmet" itd. posvetila je g. 1858. kralju i kraljici o rodjenju kraljevića Rudolfa. To je zbornik pjesama i proze; u njem su njemačke pjesme, češke različitih pjesnika; „Ljubice", hrvatske pjesme J. Kubínove (medju njima hvalospjev Pragu, iz kojega je gornji citat), I. Mažuranića, Trnskoga itd. Dodala je svoju dramatsku pjesmu „Popels Tochter". Antologija završuje s njezinom starohrvatskom pripovjetkom „Slogas Asche".

O rodu i životu Josipine Kunovićeve imamo dva izvješća: podatke gospodje M. Fabkovićeve, koja je u god. 1848. i 1849. živjela u Pragu kod svojih roditelja, pak kazivanje sina Josipine Kunovićeve, profesora Jos. Kubína u Piseku.

M. Fabkovićeva pripovijeda:

„S g. J. Kubínovom upoznala sam se posredovanjem gospodje Naetherove početkom g. 1849., kad je „Slavenska Danica" već propadala. Društvo se sastajalo jedva jedamput na tjedan, dame se bavile pjevanjem i glazbom. Kazalo mi se, da su veliku ladicu povoja i sjajnu sablju poslale banu Jelačiću. Prilike g. Kubínove bile su onda još jako žalosne. Sve je nosila u založnicu, stanodavka zaplijenila joj pokućtvo. Ostala bez krova, bez odjeće. Bivala neko vrijeme kod

nas, spavala sa mnom... Sretnim slučajem pomirila se sa suprugom, s kojim se prije rastavila poradi velikih izdataka za „Slavensku Danicu".

U Češku bila je došla s glumačkim društvom češkim protiv volje roditelja; g. Kubín, poštenjak, spasio ju je za sretni život porodični".

Sin Kubínove, profesor Jos. Kubín, priopćio dru. Zibrtu o svojoj majci ove podatke: Jos. Julijana Kubínova rodila se 20. aprila 1817. u Varaždinu i bila kći županijskoga liječnika Stj. pl. Kunovića i njegove žene Margar. Jos. rodj. Theis, koja je bila rodjena u Klatovima. Po smrti roditelja bila je g. 1836. Josipina družicom plemenitoj Briglјevićki, vlastelinki u Trgovištu (Zagorje), a g. 1836. otputovala je u Klatovek svojoj teti Theisovoj, a nije istina, da bi bila otišla protiv volje roditelja (ta otac joj umre 1833., a majka 1834.). U Klatovima upozna se s Kubínom, te se vjenča s njim 1838. Bilo je sedmero djece. U jeseni ili zimi 1849. posjetila je svoga brata u Prišlinu u Zagorju na štajerskoj granici, s njom je putovala gdja. Naetherova i gospodična Frechova (kasnije udata Fabkovićeva). Iz Prišlina pošla je nakon kratkog boravka u Krapinu k dekanu Bedenku, stricu njezine svasti, u Varaždin i u Jasku, gdje je bila u gradu poldrugu godinu odgojiteljicom. Na molbu supruga povrati se u Klatove. Kasnije je bila u Pragu pozvana od namjesnika Mecsere i baruna Paumanna, da ustanovi djevojački penzijonat i atelier za damski rad; no to se nije zbilo; umrla u Pragu 27. IV. 1860.

Osim već napomenutih proizvoda izda godine 1852. u Varaždinu: Der Kranz-Cyklus v. Gedichten (Platzer).

Neobjavljeni rukopisi: Leibeigene, Nevolnice, Olga — Venceslava (češki), Milada (češki), Sebrané básně. Ove rukopise i životopisne izvore darovao je prof. Kubín „Museu král. česk.".

MARKO CAR: DALMATIA — FOR EVER!

Nema sumnje: Dalmacija je, u turističkom svijetu, izišla na veliki glas. Po jednoj statistici bečke vlade, koja je nedavno objavljena, saobraćaj stranaca u Dalmaciji kroz pošljednji decenijum dosegao je do cifre, koja se već ne broji na hiljade. Ova naša krasna postojbina, svojim divnim morem, svojim živopisnim primorjem i svojim istorijskim uspomenama, ima, u ostalom, sve pogodbe da postane omiljeno sastanište bogatih dangubnika iz oba svijeta. I zbilja, dok su ostale zemlje, naročito neki klasični krajevi starog kontinenta, više-manje proputovani, više-manje eksploatisani, Dalmacija (a ovdje uzimljem, naravno, i Dubrovnik s Bokom) ostaje još uvijek djevičanski svježa i originalna, baš kao zemlja istom otkrivena.

Ali niko od stranaca Dalmaciju tako ne voli i ne zna da cijeni, kao što to znaju Englezi. Od čuvenog arhitekta Roberta Adama, koji je u XVIII. vijeku idealno rekonstrujisao Dioklecijanove dvore u Spljetu, pa sve do savremenog nam književnika Lewisa Villaria, koji je otrag dvije godine napisao najljepšu dosle monografiju o dubrovačkoj republici — mogao bi se nabrojiti čitav niz

engleskih putnika, koji su o Dalmaciji pisali. Za njih je ova zemlja bila uvijek: one of the most romantic and inseresting countries of the world, i oni su o njoj pisali ne samo kao umjetnici-probirači, koji uživaju u posmatranju neobične prirode i zanimljivih starina, no i kao bespristrani umnici, koji se dive našoj stoljetnoj kulturi i vidnim tragovima, što ih je ta kultura ostavila na zemlji i stanovnicima.

Potonja u kolu tih ilustratora arheološke i umjetničke Dalmacije, javlja se evo sada jedna ženskinja, Mistress Maude M. Holbach, koja je krajem prošle godine izdala zanimljivu knjigu: Dalmacija, zemlja u kojoj se istok sučeljava sa zapadom.* Knjiga gospodje Holbachove nije, da rečemo, neka iscrpna studija o starim dalmatinskim spomenicima, ili kakva političko-etnološka rasprava, kao što bi se zar moglo slutiti po natpisu. Ona je htjela biti mnogo skromnija, te nam iznijeti samo putne utiske jedne obrazovane ženske glave, koja, ma da i ne putuje naoružana bogzna kakvim stručnim znanjem, a ono se opet odlikuje dvima izvrsnim osobinama, od kojih je jedna zajednička vrlina cijele anglo-saksonske rase, a druga specijalna odlika britanskog plemena: hoću da rečem: savjesnim i temeljitim opažanjem i traganjem za prošlošću, i finim i živim osjećanjem svega, što je lijepo i originalno.

Za gospodju Holbachovu je Dalmacija zemlja prošlosti i ujedno zemlja budućnosti, t. j. zemlja prošle istorije i budućeg putovanja: the land of past history and the land of future travel. Ali ona ne vodi svoje čitaoce samo kroz oveća mjesta, gdje obično svraćaju i najužurbaniji putnici, već očitom predilekcijom svoju pažnju obraća i manjim mjestima, u koja obični putnici rijetko zalaze; pa ne samo što nam prikazuje zemlju i običaje, nego će uvijek, koliko toliko, uzeti u prizrenje lokalnu istoriju i kulturne spomenike. Stranice, na primjer, što ih je posvetila rimskim spomenicima Spljeta i Solina, dubrovačkoj kulturi u prošlosti, prirodnim ljepotama krčkog vodopada i Boke Kotorske, odaju, većim dijelom, takovu istorijsku i estetičku spremu, kakvu bismo zaman tražili kod nekih putnika druge narodnosti. Ne velim time opet, da su lične refleksije g. Holbachove mahom originalne; ima, šta više, u njenim opservacijama i dosta toga, što je prosta kompilacija, ali je ta kompilacija uvijek prikazana ukusno i sa nekom spisateljskom okretnošću, koja je daleko, ama vrlo daleko od ropske imitacije tudjega.

I tako se, zaslugom ove umne ženske glave, u engleskoj literaturi nastavlja tradicija o ljepoti i originalnosti dalmatinskoga primorja, koliko u pogledu geografskom, toliko i još više u pogledu umjetničkom i arheološkom. Krajem prošloga vijeka bijaše nam došao u pohode čuveni oxfordski arhitekat T. G. Jackson, i u zdravlje njegovo dobismo prvi put pravu i temeljitu ocjenu dalmatinske arhitekture, kojoj taj priznati stručnjak odredjuje „odvojeno mjesto medju raznim nacionalnim stilima srednjevjekovne Evrope", oslanjajući svoju tvrdnju na čitav niz najsolidnijih razloga. Gospodja Holbachova zadužila nas je, sa svoje strane, time, što je naučno ispitivanje Jacksonovo svojom knjigom popularisala, naročito u onom dijelu, što se odnosi na spletske starine iz doba rimskoga,

---

* Dalmatia, the land where east meets west. By Maude M. Holbach. With upwards of 50 illustrations from photographs by O. Holbach and a map. London, John Lane MCMVIII.

na knežev dvor u Dubrovniku i na saborne crkve u Trogiru i Šibeniku. „Radi samog zapadnog portala katedrale šibenske — veli gospodja Holbachova — zaslužuje, da čovjek prevali put od Okeana do jadranskog mora“. U svome zanosu pak za gradjevinskim spomenicima dubrovačkim, ide ona tako daleko, da je — veli — nenavidna na one svoje zemljake, koji u Dubrovnik dolaze bez štampanog kalauza (putne knjige), „ne znajući što ih tamo čeka i bivajući tako u mogućnosti, da ih onaj kremeniti pojem (this lovely poem in stone) do najveće mjere iznenadi i u njihovom duhu izazove naprasnu viziju onih iščezlih ljudi, koji bijahu podigli ovo sjajno zdanje (knežev dvor) i od njega napravili središte svoga gradjanskog života“.

Ali za čudo! Gospodja Holbachova, čije su predstave o našoj prošlosti uvijek tako bistre i, u neku ruku, pogodjene, ne pokazuje svagda istu bistrinu, kad je riječ o našoj sadašnjici. Tako će ona na jednom mjestu, govoreći o življem pokretu na ekonomskom polju, što se u potonje vrijeme kod nas opaža, kazati oblo: „da je pod austrijskom vladavinom Dalmacija postojano napredovala u dobrobiti“ (Under the Austrian Government Dalmatia has steadily increased in prosperity). Nakon svega onoga, što se je, baš u potonje vrijeme, u ovom predmetu pisalo i što je svakom dobro poznato, bilo bi izlišno gornji navod pobijati. No jedno moram ipak da odličnoj spisateljici primjetim. Da je u Dalmaciji, u potonje doba, bilo nešto materijalnoga napretka, to se ne da poreći; hvala privatnoj inicijativi i preduzimljivom duhu nekih stranih kapitalista, stali smo najzad i mi, da se koristimo prirodnim blagom ove zemlje i da življe eksploatišemo glavno polje našeg ekonomskog rada: naše sinje more.

Mi smo se, prema tome, prilično odmakli od onog vremena (1848. god.), kad je Sir Gardner Wilkinson (opet jedan zaslužni Englez) u Dalmaciji nazirao austrijski Sibir i bečku vladu oštro korio sa zapuštenosti, u kojoj nas drži; ali da se taj čedni ekonomski napredak ima upisati u zaslugu austrijskoj vladi, koja u sto godina svoga srećnog režima nije kadra bila, da nam sagradi ni jednu ciglu željeznu prugu trgovačke prirode, — to je, nek mi oprosti gospodja Holbachova, jedna zabluda, koju bi iz njezine, inače dobre i korisne knjige, trebalo zbrisati!

Svakojako, uz devizu „Dalmatia for ever!“, kojom kao da su sve te engleske publikacije o našoj zemlji proniknute, mi ovo djelo gospodje Holbachove možemo da uvrstimo u bolje književne pojave ovoga roda. Spoljašnja je izrada knjizi takodjer veoma spretna, a uza sami tekst umetnuo je izdavač i nekoliko vrlo ukusnih fotografija, uzetih na licu mjesta. Ukupno uzevši, izdanje gospodsko, ili drugim riječima, izdanje englesko.

R***: SA BIOGRADSKOGA POZORIŠTA

DANAK U KRVI. DRAMSKI FRAGMENAT OD BRANISLAVA NUŠIĆA

Od četrdeset i još ne znam već koliko komada podnijetih na ovogodišnji dramski konkurs „D a n a k u k r v i“ oglašen je bio kao najbolji, i — kako se još doznalo — izmakla mu je prva nagrada samo što nije imao više od jednog čina za kakve se komade mogla dosuditi samo treća nagrada. Ovo je bio malo rdjav način istaći jedan komad Br. Nušića na štetu drugoga njegova komada, koji je dobio prvu nagradu.

„Danak u krvi“, po zamisli Br. Nušića, već je drugi fragmenat, pored „Knez Iva od Semberije", u jednoj čisto nacijonalnoj trilogiji petvijekovnoga robovanja, koju Br. Nušić namjerava uskoro da završi. Sve je ovo bilo unaprijed objavljeno poznato, i najzad jedan biogradski list (Politika) donio je u feuilletonu izvadak iz historiske rasprave akademika Jovana Tomića, po kome je i uzet predmet za „Danak u krvi". Uz to još bila je vrlo srećna okolnost, što je Br. Nušić svojim „Knez Ivom od Semberije", koji je te večeri prethodio „Danku u krvi", spremio već gledaoce za jednu vrstu emocije, koja se bez mnogo muke mogla progresivno nastaviti s novim komadom. Što se to nije desilo, kriv je sam „Danak u krvi", koji je i po obradi i po efektu mnogo slabiji od „Knez Iva od Semberije". Ovo se moglo očekivati. Jer glavni efekat „Knez Iva od Semberije" prenesen je direktno i bez ijedne nove kombinacije, iz narodne pjesme, koja je dramskom piscu dala svu onu svečanu formu za jedan zaista dramski razvoj. Medjutim historiska rasprava Jovana Tomića dala je dramskom piscu samo inspiraciju, bez forme i fabule. Za „Danak u krvi" trebalo je više talenta, a naročito mnogo više poezije, nego za „Knez Iva od Semberije".

Ovakav, kakav je „Danak u krvi", mogao bi biti jedna epizoda od efekta u jednom većem dramskom djelu, u kome bi mnoge druge dobre osobine Br. Nušića, na primjer, umješan scenički talenat i izvanredan smisao za efekte, nadoknadio poeziju, koje u Nušića nema. Ovakvi dramski pisci, koji vode mnogo obzira o sceni, a manje su sposobni da zadovolje jedan viši zahtijev literature, nijesu nikako beznačajni. Na protiv. Danas u Francuskoj ima serija takvih dramskih pisaca, koji najčešće imaju najviše uspjeha, i medju kojima naročito treba istaći Viktorijana Sardou-a. Navodimo kao primjer „Patrie", djelo konstruisano s nenadmašnom dramskom tehnikom, s milimetarski proračunatim dijalozima, čudo za oko od scenerije i sa svima nuansama za silan efekat, ali napisano romantičnom frazeologijom, koja je u jedno vrijeme dovodila u pitanje sam stil drame u prozi. Docnije s triumfom Ibsenove i Maeterlinckove drame ponovo se utvrdilo, da nema literarnoga i umjetničkog djela bez svoga stila, bez poezije riječi i fraze, u kojoj jedna misao ili dogadjaj dobije svoju atmosferu i svoj sugestivni „stimmung".

Zato se s pravom može reći, da je Br. Nušić sa svojim osvjedočenim vodviljskim talentom veći umjetnik nego s dramskim u pravom smislu te riječi. Manje sposoban za duboku dramsku inspiraciju, on najjače uoči i prikazuje ono, što ima vodviljski ili melodramski karakter.

Predmet „Danka u krvi" imao je sve uslove, da se razvije s dosta uspjeha. U svakom od nas, koji smo se srodili s našom historijom i narodnom pjesmom,

ideja, uzeta za predmet u komadu, bila je unaprijed izradjena sa svom svojom tragičnošću. Na taj način uštedjen je bio sav potrebn napor, koji čini svaki dramski pisac u svojoj ekspoziciji, da svojoj zamisli dade onu visinu i ton svoje inspiracije. Nušićeva inspiracija za „Danak u krvi" bila je opšta, kao tradicija, koju smo u njenoj punoj formi, i sa svim dubokim bolom, dobili preko historije i narodne poezije. Piscu je ostalo samo da dade još izraz svoje dramske umjetnosti i svoje lične poezije. Kao primjer neka posluži Mažuranićev Smrt Smajilage Čengića. Izlazi ovo: predmeti iz naše historije ili iz narodne pjesme zahtijevaju neobično jaku, — elementarnu poeziju. Jer oni već, kao tradicije sa svom svojom poezijom prošlosti, stoje na jednoj izvjesnoj umjetničkoj visini, koju treba ne samo dosegnuti — što se tako rijetko dešava — već i nadmašiti.

Br. Nušić u svom komadu „Danak u krvi" trebao je da dade izraza u istoj mjeri i svoga sceničkoga talenta i svoje poezije. To se nije desilo. Ovaj put se osjetilo, da je razvijen scenički talenat malo bio od koristi komadu, u kome je poetična inspiracija tako slabo izražena.

Nušićev „Danak u krvi" ima, dakle, sklopljenu fabulu i dogadjaj sa svima detaljima u dijalozima, sa kulisnom pozadinom, koja se obično uzima za jedan patriotski efekat. Na sceni su tri žene, koje su svojoj djeci salomile ruke, iskopale oči, da bi je tako onakaženu ostavili janičari, koji su se digli, da kupe „danak u krvi", otržući nejaku djecu iz roditeljskih ruku za sultanovu vojsku. Medju janičarima, koji kupe djecu, stiže prvi Ibiš-aga, u kome pod utjecajem nečega mističnoga, kao što to biva u starim viteškim romanima, odmah iza prvih surovih riječi sa seoskim knezom, oživi daleka uspomena, i kao da najedamput sazna, da je ovo selo njegovo rodno mjesto, i sve se više dosjeća, poznata mu i ova crkva, gdje se sad pričešćuju djeca prije nego ih odvedu sa sobom janičari; opominje se i jednog potoka, koji tamo silazi sa stijene, zna da ima tamo dalje i jedno groblje i livada, gdje raste smilje, i najzad, kad padne riječ na Ristovića kuću, Ibiš-aga kao da se iz daljine prisjeća nečega i ponavlja: Ristovića kuća! Tako po svemu razgovoru, gledaoci zaključuju, da će ovaj Ibiš-aga biti od Ristovića porodice, i da su i njega nekad odveli janičari, kao što će biti i s ovom djecom, koja se pričešćuju. Tako i jeste. Kad, malo poslije Teftiš-aga proziva djecu po svojim tefterima, a Ećim, t. j. ljekar, stade da pregleda tu djecu, da odvaja zdrave, a odbacuje bolesne dječake, kad matere počeše da nariču prva kao i druga, treća kao i prva i druga, Ibiš-aga — vidjelo se to po skupljanju obrva — pokazuje, da se duboko u njemu nešto bolno dešava, te najzad, kad dodje red na Rosa Ristovića sa svojim djetetom Stankom, i kad majka stade preklinjati, da joj ne uzimaju djeteta, i nuditi sebe, mladu i lijepu, da je vode, umjesto sina, kud hoće na pazare, u harem, Ibiš-aga steže neprestano pjesnice, kida mu se nešto u srcu, izvuče, naposlijetku, pištolj iz pojasa, opali na dijete, koje je branila mati, da joj ga dva crnca ne otrgnu. Dijete pade mrtvo, a mati skoči za gušu Ibiš-agi, i nastade jedna nijema scena, iza koje sirota žena razumije ubicu, te tiho izgovori: Hvala ti! Uzima dijete na ruke i uzvikuje: „Sad je moj!" Crkvena se vrata otvaraju i s praga se čuje sijedi sveštenik: „Tvoj i božiji!"

Efekat je u toj posljednjoj sceni. Ali nije posve uspio, došao je najedamput, da završi komad. Da je uloga Ibiš-age bila izradjena s još nekoliko detalja i kako valja, ne bi tako bilo. Čudno izgleda, kako je Br. Nušić, koji tako mnogo vodi ob-

zita o sceni, mogao zanemariti ovako Ibiš-agu. Ovo je bila uloga, koja je mogla dati komadu najviše interesa. Poslije prvoga razgovora s knezom seoskim, Ibiš-aga bio je u pravom smislu nijema figura, koja je glumila mimikom i trebala je neprestano, da ostane na sceni, da na kraju samo ispali pištolj na maloga Stanka. „Prekratih !" — rekao je Ibiš-aga.

Najljepša je uloga u komadu stari sveštenik Sirafim. Njegov monolog pričešćenoj djeci najbolje je mjesto u komadu i jedino u kome ima literature.

VELJKO PETROVIĆ: DOĆI ĆU TI DRAGA . . .

Doći ću ti draga jedno veče,
u sjeničin povjerljivi kut,
mjesečina kad mirom poteče,
biela, glatka, ko ženina put.

Zastrepit ćeš, ko ružino pruće ;
ja ću biti i rječit i niem ;
zaiskat ću prste tvoje vruće,
da ih mrsim, ljubim, gutam, trem.

U širokim tvojim će da kupa
zenicama oko moje gled ;
a iz grla stisnuta i tupa
šaptat ću ti rieči, kao med.

I reći ću da te silno volim ;
al ne vjeruj i odbi me ti,
budi krepka i ne daj na golim
da prsima moja glava spi . . .

*

Doći ću ti, draga, jedno jutro,
kad noć sahne u zori do dna,
prvi vjetar dok još nije utro
s obraza ti puhor topla sna.

Zderat ću ti od ljiljana tanje
na prsima čipke, kao vuk,
al ti cikni, ne daj moje janje,
breklom rukom da ti lomim struk.

Udari me djevojačkom šakom,
nek s usana brizne rumen mlaz
i utrne plamen žut i lakom,
ma medj nama zino crni jaz.

Jer kad bih ti s obljubljena grla,
ko plod zreli s grane, pao sit :
gurno bih te. Za me bi umrla.
Medj nama bi pukla svaka nit.

*

Ja bih htio da te mnogo želim,
da zbog tebe duge noći bdim ;
da se borim sa fantomom vrelim,
u snovima da se lomim s njim.

Ja te volim tako netaknutu,
čežnji mojih neistočiv vir.
Nek me satre u drskom trenutu
nedostižnost tvoja i tvoj mir.

Ali jedne mlake, ljetne noći,
kada zrenje pobjedjuje smrt :
pozvat ću te sobom, ti ćeš doći,
u osjenčen, sočni, šumni vrt.

I dok ptiče s toplog gniezda javi,
da sa zorom sljubio se mrak ;
obgrljeni na kadivnoj travi,
slavit ćemo nerazdvojni brak ! . . .

DRAGICA LEPPÉ: SANJA

Petar je Petrović bio upravo pomamno veseo. Ono, što je on osjećao gotovo, da se ni ne da opisati. Dvadeset godina robije! Ko dvadeset vijekova! A sad je svemu kraj. Skupio je konačno svu svoju snagu i u jednom energičnom času zbacio sa sebe sve one strašne verige, što mu se već gotovo upiljile u mišice — izjedale mu život. I sad je stajao pred svojim očima velik kao pobjeditelj — ravan Cezaru, Aleksandru i Napoleonu, da, veći od njih, jer oni su otimali carstva, svladavali vojske — a on je pobijedio — — — ženu! Pobijedio! Nakon dvadeset godina mučna, krvava otimanja za gospodstvom.

Ah! Da je Petar Petrović ikad i slutiti samo mogao, da će ona nježna, plavokosa djevica, koja se je svakoga časa deset puta porumenila, čije su male ručice bile stvorene tek za zabavu cvijeću i malom žutom kanarincu, da će ta nježna djevica umjeti tako energično vladati — nikad se ne bi bio mogao odlučiti na tu dragovoljnu robiju.

A bio je ludo, upravo ludo u nju zaljubljen!

Kad mu je ona još kao zaručnica znala s onako djetinjastom zbiljom u glasu reći:

— Ali znate, Petre, gospodar u kući bit ću ja! — On se je onda samo zadovoljno smiješio i ljubeći njene ružičaste noktiće mislio: Ah, janje moje! Kako je slatko biti robom takovu gospodaru!

A onda je dvadesetgodišnja praksa pokazala, kako to zapravo ne samo, da nije lako, nego upravo neizrecivo teško i gorko.

Petar je Petrović uzdahnuo. Jest, gorko! Ovo je bio pravi izraz. Gorak, upravo gorak je bio njegov život! Kroz dvadeset godina, on je svako jutro ustavši znao, da ga čeka njegov zalogaj pelina — i u večer, spremajući se na počin, još je ćutio gorčinu posljednje pilule. I to sve samo zato, jer je nekoć jednoj maloj plavokosoj djevici u ljubavnoj ekstazi prisizao, da će joj biti rob.

— Zlato moje! Ti ne znaš, kako ću ti biti dobar! Na rukama ću te nositi, dlanove ću svoje stavljati pod Tvoje nožice, samo da se ne dotičeš zemlje. Ti ćeš biti moja kraljica — moja — — — i tu su onda slijedila slatka imena, što bi mu samo pala na um.

Petar je Petrović kasnije bio uvjeren, da ga je u ono doba obilazio vrag, ali istom kasnije — puno prekasno došao je do tih misli — onda, kad je već mala, plavokosa preuzela vladu.

A vladala je — ah, Gospode!

Nijem i blijed od straha i začudjenja gledao je Petar Petrović, kako se od dana u dan ruši i obara sve ono, što je on gradio, kako sve jedna za drugom nestaju one drage i mile navade bezbrižna, slobodna neženje. I sve to pod vladom jedne sitne nježne ručice!

Kako je on strastveno volio pušiti! Kad bi se onako poslije objeda ležerno uvalio u naslonjač i zapalio svoj čibuk, fin — mirisavi čibuk iz višnjevine — pa sav zadovoljan motrio, kako ga kruže mali, plavetni oblačići dima — onda je u onom moru mirisa bio kadar zaboraviti na sve. A onda bi najednom ma otkuda došla ona i s beskrajnim zgražanjem u pogledu rekla mu:

— Ah, Petre, da se vidiš, kakova si ti nelijepa pojava! —

I Petar je Petrović napokon morao uvidjeti, da je on sa čibukom u ustima — rastegnut u fotelju odista neestetska pojava — i s njegova pisaćega stola svih je onih lijepih iskićenih i mirisavih čibuka lagano nestajalo — jedan za drugim.

I tako sve dalje.

— Petre, mene tvoj šešir čini upravo nervoznom! —

I crni bi umjetnički šešir sa širokim krilima otprhnuo u roportarnicu.

— Tvoja kravata je upravo grozna! — Do skrajnosti neukusna! —

Lijepa, ljubičasta kravata, sa sitno utkanim listićima. Svima se je kolegama u uredu svidila, — ali ona je pronadje neukusnom i Petar je Petrović to morao usvojiti.

Dvadeset punih godina on je hodao tim križnim putem sveudilj se nadajući, da će se dogoditi čudo. Bio je na smijeh kolegama, na teret samome sebi. Svaki je gotovo dan idući u ured i natrag smišljao govor, kojim će joj zagrmiti:

— Nezahvalnice! — reći će joj. To je zar nagrada za moju ljubav?! — Ah sve, sve će joj reći — sve, što ga sapinje i tišti... A onda bi se opet promislio. Ne — ne će joj mnogo govoriti, tek će joj jednostavno reći:

— Moja draga — jest upravo ovako, jer to zvuči osobito porugljivo.

— Moja draga, ovako to dalje ne ide! Od sad ću biti ja gospodar u kući!

I onda — Bog zna kojim slučajem — do tih govora nije nikad došlo.

Ona je vladala i dalje, a on je i trpio dalje.

Tek jučer mjera se prevršila.

Bio je vruć, sparan dan. Poslije ureda rekli su mu njegovi kolege:

— Petre Petroviću, kod „Janjeta" je hladovit vrt i sjajno pivo! Ajde s nama, da se rashladimo! —

— Hvala! — rekao je na to on tobože ravnodušan — ne pijem pivo, škodi mi! —

I tu je lagao! Lagao, jer je upravo s užitkom pio pivo, i jer mu nikad nije naškodilo.

Oni su se onda razišli — a on je idući kući osjećao upravo nesavladivu želju, da se vrati i podje za njima. I mašta mu je dočaravala hladovit vrt s velikim krošnjastim kestenjima — zeleno oličenim stolicama — a na stolovima vrčeve s pivom. Talasa se bijela pjena, a čaše se osule hladnom rosom.

Da podje? Pa da se u večer vrati — a ona će onda poslije večere posve nevino iznijeti onu knjižicu, u koju bilježi dnevni potrošak i pitat će ga po običaju:

— Petre, jesi li ti danas što potrošio? Da ubilježim!

A on će onda citirati:

— 2 čaše piva — 24 novčića; jedan perec — 2 novčića; napojnica — 3 novčića... Ah! — ovdje će ona uskliknuti od čuda. Gospodaru, zar si avanzirao — ili ti plaću povisilo, kad se tako razmećeš!

I nije išao. Ali pregoriti nije mogao toga piva. Smrknut večerao je i otišao u svoju sobu, da od prkosa spava.

I tuj je onda za njim došla ona. U Petru je Petroviću još sve kipjelo — i ona mu je upravo zgodno došla.

— Šta ćeš ti tako rano u krevet? — pitala ga je.

— Nego što hoćeš? Da tebi možda pamuk držim? Što li? — viknuo je nervozno.

— Petre Petroviću, Bog budi s tobom! — sva je iznenadjena ona uskliknula.

— Nikakvi Bog budi s tobom, nego ti mene, moja draga, čuj! — rekao je on onda.

I tu je provalilo. Svi oni već na izust naučeni govori, sad se stopiše u jedno i provališe poput bujice.

— I tako će biti! —završio je napokon — ili ću ja biti ovdje gospodar — ili se ti skupi i nosi! Jesi li me razumjela? —

I posve surovo potresao ju je za rame, pa onda za ruku.

A ona se sva skršila pred njim i plakala. Nakon dvadeset godina žena je Petrovićeva prvi put plakala. A on je s beskrajnim triumfom u duši motrio, kako se ona sva lomi u plaču, kako jeca i moli ga:

— Petre, dragi moj! Sve će biti kako ti hoćeš — sve! Ja ću te slušati i sve ću ti učiniti — na rukama ću te nositi — samo mi oprosti! —

On je tvrdokorno šutio.

Ona se sva ponizna privukla k njemu i molila ga dalje:

— Reci, reci, da se ne ćeš više ljutiti na mene — oprosti mi! — i sve je kušala, da se dočepa njegove ruke.

A on joj tobož okrenuo ledja — i nehajno joj onako s visoka rekao:

— Promislit ću! —

I bilo mu je pri tom da poludi od veselja! — — — — — — — — — —

A onda, sred tog veselja pričini mu se, kao da čuje poznati rezak glas:

— Što ti ne misliš danas u ured, Petre?! Već je pol osam. Ustaj! —

Kraj kreveta, stajala je njegova žena i običnim ga ljubeznim tonom budila.

On je isprva buljio u nju s potpunim nerazumijevanjem, a onda, kad je počeo pojimati, nevoljko se rastegnuo — zijevnuo dva, tri put — i onda se mučno stao odijevati. —
— —

Petar je Petrović već mnogo toga pretrpio od svoje žene — i mnogo joj toga oprostio — ali da ga je trgnula iz takove sanje — toga joj ne će oprostiti nikad!

VIKTOR CAR EMIN: NOVE BORBE (Nastavak)

IV.

Ure, što se negdje u daljini odbijale u mrak, padale su na srce staroga načelnika kao mukli odjek grdnoga dogadjaja. A vjetar, što nad kućnim krovom huji i fijuka, čini se, kao da mu se ruga i da svemu svijetu oglašuje crno nedjelo njegova zeta. I zoru je dočekao budan.

Kroz pukotine na prozorima zirkao je u sobu mutan osvit nastajnoga dana. Taj prvi, blijedi odraz daleka svijetla probio se starcu duboko u dušu, pa kako su se sa štropa nad njegovom glavom odvajale sjene, tako je sada i on sve jasnije pronicao u onu grdnu nepodopštinu.

Kroz onu cijelu i vječitu noć u njegovoj je nutrini haralo dvoje: bura gnjeva protiv drzovita istupa cinika-zeta i silovita provala očaja pred ponorom, što je tako nenadno izvalio na nj svoja bezdana zjala.

Ovomu se na posljetku pridružilo i nešto treće. Ma koliko se branio od optužbe, koju mu je nedavno dobacio Baldo, on se nije nikako mogao oteti osjećaju, da u toj ogavnoj stvari nije ni on bez udjela. Domala je taj osjećaj poprimio jasniji i izrazitiji oblik i starac je sada uzeo da nesmiljeno i neumoljivo raščinjava sebe, svoj život, svoje djelovanje u ovo potonje doba. I tako je pred njim odjednom posve jasno izbila sva ona grješna površnost, popustljivost i lakoća, što mu ju ono spočitnuo zet.

— Kriv si, što nisi pazio na njegove korake, kriv si, što nisi vodio računa o njegovu životu! — prekoravao je sebe.

Potom je zašao još i dublje. Njemu, staromu borcu, priznavale su se sve zasluge i svak je znao, da je on općini odveć velik junak i svetac, a da bi se itko drznuo podrmati piedestalom, na koji ga je postavila narodna volja, a to je sve većma i većma uspirivalo onaj plamičak samoljublja i djetinjske taštine, što je negdje sakriveno u njemu tinjao. Taj bi plamičak često zaplamsao pravim plamenom, a uznijetile bi ga hvale i laskanja, kojima je on nerijetko i dosta rado naklanjao uši. Sad mu je to tjeralo u obraze rumenilo, a još ga je jače ubadala pomisao, kako se ono pomalo uživljavao u tu svoju veličinu i kako je mislio, da je već nadošlo doba, gdje može da mirno i spokojno otpočine na zasluženim lovorikama.

— A što će svijet, kad se o tom pročuje? Hoće li mi vjerovati, da su moji prsti bili daleko od tih prljavština?

Hoće stotina, hoće svi oni, što ga poznadu, ali naći će se uvijek dvojica, trojica njih, koji će, bilo iz pizme ili iz čega drugoga, reći:

— Ništa nije nemoguće na tom bijelom svijetu! — — —

Već bi unaprijed mogao kazati imena onih, koji će govoriti tako. U tom kolu bit će u prvom redu Talijanac Venier, a odmah uza nj File Sodić, davno čangrizalo, puno zlobe i jala, rgjav čovjek, koji je njemu, Dujmu, svom inače starom drugu u narodnim borbama, zavidio svaki uspjeh, svaku čast.

— A bit će i drugih nezadovoljnika — — možda i u samom vijeću...

Kako su ga samo gledali, dok se ono na posljednjoj sjednici odricao časti i službe načelnika. Čulo se doduše nekoliko poklika, kao: „ta nemojte!" „ne damo!" „ostanite!"... ali sve je to zvučilo mlako, gotovo mrzovoljasto. Njima je očito drago, što odilazi, a ne bi reko, te nisu i poradili na tom, da ga se riješe... Tko zna, nije li taman od njih potekao onaj dopis, u kome se sadašnja uprava objedjuje zbog neke ukočenosti i kržljavosti...

Ta je pomisao primila potkrijepe i od raznih drugih sitnica, što mu ih je sada upaljena mašta u valovima ogorčenja donosila pred oči.

Onomadne mu je bio imendan — a od vijećnika došlo je samo neko desetak, da mu čestita. A tako je u posljednje vrijeme već nekoliko njegovih govora prošlo bez onog bučnog odobravanja, na koje je godine i godine bila navikla svaka njegova riječ. Sve ga je to pomalo natjeralo, te se je onomadne, ako i ne bez gorčine, izjavio umornim i svega sitim...

Ležao je naledjaške, očima uprtim o tavan, na kome su sve življe i življe titrali bjeličasti pramenovi jutarnjeg rasvitka. Bljedjani taj odsjev sumorasta praskozorja, vrijedjao mu staračke oči, kojih se vedje zaklapale sve teže i teže, kao da ih tišti nešto mrtvo.

U glavi mu se još uvijek lomilo ono pitanje : — „A što će svijet, kad se o tom pročuje ? !" Tako potraja sat i više. Po tom je to pitanje uzelo pomalo da gubi u svojoj upornosti, kadšto bi se, pače, sasvim rasplinulo, razišlo, da se za trenutak opet vrati, ali sve nejasnije i neodredjenije, dok nije na posljetku posve izginulo.

Starca obvladao drijem.

Prenuo se u dan bijeli i ostao neko vrijeme kao trapovijesan : — bez misli i bez sjećanja. Po tom mu oživjela svijest i stala da mu polako, sve listak po listak, vraća spomen na mrsko djelo i na ono teško i neriješeno pitanje : — što će svijet, kad se o tom pročuje ?

Život je na dvoru bio u svom jeku ; s ulice dopirali uz bučnu mješavinu raznovrsnih glasova brzi razgovori, topot koraka i daleko struženje točkova.

Otkad se probudio, već su mu dva puta pokucala na vratima, ali on se ne oglasi. Kad je po treći put zamnijelo kucanje, odmakne pokrivač, pa se pridigne podvivši noge poda se. Kad se kucanje i opet javi, on se nakašlje, ustane i onako na pola odjeven podje da otvori.

Udje Marija nazvavši ocu „dobro jutro". Položi na sto pladnjić s kavom i stane, da pričeka, dok starac sjedne. On medjuto pritvori vrata i bacio na sebe kaput, pridje k prozoru, te ga otvori.

Vrijeme se ponešto razgalilo, ali nebom se na mjestima još uvijek povlačile gomile oblaka. Starcu se zamagli — ne bi znao reći, da li od navale svjetila ili od čega drugoga — i podidje ga osjećaj i kao da mu je sad na umrijeti. Naglo odmakne od prozora, mrvo se zaljulja, dohvati najbliži stolac i spusti se na nj.

Ona se držala malo podalje na nogama. Oči su joj gledale nekuda nemirno, kao da je u njih ušao nekakav čudan strah.

Drugačije bila je sva milovidna, a jutarnja svilena haljina pristajala je upravo prekrasno vitkom joj rastu i životu.

Miješajući kavu starac podiže polako glavu i umorno mu oko stane na bijelim čipkama, što se prosule niz prsi i ramena njegove kćeri.

— Kada ti je kupio to ? muklo će on.

Ona htjede da izbjegne odgovoru. Posadi se nasuprot njemu, pa prousti :

— Oče, ohladnjet će . . .

— Da mi više u tome ne dohodiš na oči ! Ukradeno je to . . .

— Bog s vama, oče, što vi to — — —

— Podji, i skini to, a mužu reci, nek se pripremi na ono, što ga čeka.

— Oče !

Mješao je kavu sve brže, brada mu drhtala — očito se u njemu razgarao gnjev.

— Na sud ću sa zlotvorom — nek tamo odgovara — —

Oči mu pod namrštenim čelom zaigrale.

— Baldo će sve poravnati — — — prihvati ona, ali je stari presječe :

— Kojim novim nedjelom, nije li ?

— On veli, da ima više načina — — —

— Ja poznam samo dva . . .

Pogleda je oštro i neumoljivo, pa zaintači :

— Ja poznam samo dva: vratiti novac ili — na sud. To mu reci!

— Na sud...

Glas joj zazvučio nekuda trpko, skoro izazovno. Ali zastade, da oca ne razdraži jače.

— Na sud! na sud! — ponovi on žešće.

Sad nije više mogla da se suspregne. Mrka i bojovna ponamjesti se na stolici i dobaci ocu:

— Neka — a on će sa svim što znade pred suca.

— Što — što si rekla? — — zažagri Dujam očima i problijedi strašno

Ona se u licu sva zapalila.

— Svi smo jeli — — — zavapi, ali se u isti mah trže, kao od straha da će se u taj tren nešto porušiti na nju.

Učinak njezinih riječi bio je doista strašan. Starac učini, kao da će se pridići. Pruži ispred sebe obje pesti, ali mu u isti mah klonu i ruke i noge a glava mu kao mrtva udari o oslon stolice.

Marija protrne od užasa i vrisne. Kao obeznanjena gledala je časkom u očevo na smrt ublijedjelo lice i sva iznemogla srušila se preda nj na koljena.

— Oče, prostite — — — dahne i uze da mu ljubi ruku.

Njegove su oči gledale ukočeno, široko, tupo; ruke se tresle i ledile, dok se je glava s cijelim gornjim životom nagibala na stranu.

Ona se uprepasti.

— Oče! — zovnu kroz strah i suze.

Starac šutaše, na grlo mu tek prodirali nekakvi nejasni zvukovi nalik na hropac.

Užasnuta skoči Marija na noge, obujmi oca oko pazuha i učini kao da će ga pritegnuti k sebi.

— Baldo! Baldo! Baldo!

I dok se mašila za čašom vode i prinijela je starčevim usnama, zazivala je muža glasom punim strave i očaja.

Napokon se na vratima pojavi Baldo.

— Što si me zvala?

— Pomozi! — pridušeno će ona.

On priskoči.

— Na krevet!

Starac skrete lagano glavom.

— Ne! — hropne jedva razumljivo.

S mnogo se natege ponamjesti na stolici, pa ispije do dna čašu, što mu ju Marija pružila.

— Pustite me, izlane i zapane u prvašnje mutilo.

Baldo i Marija ukrutili se po strani: ona oborila oči na zemlju a ono vjesio glavu od velike nevoljkosti i dosade. Otkako ga prošle noći napala žena, da joj kaže način, kojim će ono poravnati, on premeće neprestano u glavi, kako će iz toga pasjega škripca van i ništa mu valjano ne dohodi u pamet.

Sve bi se, dašto, dalo urediti izvjesnim — kako je već ono reko — „potezom pera", ali tu bi trebala ruka „staroga", a to će reći: znati unaprijed da od toga ne bude nikada ništa.

Stari je Dujam medjuto podigao svoje mutne, od boli i jada nabrane oči upiljio ih pravcem spram zeta.

— Ona mi je ovdje rekla ... progovori promuklo, da si nakan ono poravnati. Reci — kako ? ! — — —

Brada mu je kod zadnje riječi poduboko otskočila a bezubna usta ostala širom izvaljena, kao da čekaju, što će doći.

Baldo se mrvo zbuni, te nije odmah mogao a ni znao, što da odgovori.

Stari ga tast preteče :

— Ja znam samo dva načina : vratiti novac ili — na sud.

— Pa vratit ćemo ... sa širokim će kretom ruku Baldo.

Stari zaklopi usta i pogleda ga oštro.

Baldo nije nikako mogao da podnese oštrine toga pogleda, zato je i nehotice skrenuo očima na stranu.

— Naći će se i u mene štogod ... prihvati kao da lovi riječi. Pa kao da se dosjetio, produži :

— Nedavno mi je u svijetu poginuo brat ... Mati će mi, držim ustupiti njegov dio ... Ne će biti mnogo, ali svejedno, nešto će se i time zatrpati ...

— A ono ostalo ? — —

Balda je već bila minula ona trenučana zabuna, ali riječ mu je sasvim tim zvučila bez one običajne žice izazovnog sarkazma, pače, ta je riječ hinila sada mir, ozbiljnost i odlučnost, koja bi bila vrsna zavesti i otančanije uho, nego li je bilo ono staroga Dujma i njegove kćeri.

— Trebat će zasukati rukave, ogledati se za boljom privredom, što li ? —

— Pa i u kući ćemo štedjeti : na odijelu, hrani — na svemu ... dometne Marija ugodno iznenadjena onim Baldovim mirom.

Dujam spusti glavu i pogledom upiljenim o pod ostade časkom, kao da premišlja.

— Za to treba vremena, rekne nakon odulje šutnje.

— Pa bit će ga.

— Kako ? Sad dolaze drugi gospodari — i sramota će na vidjelo.

— Ali ako ti ostaneš ? ...

— Poslije što sam se odrekao ?

— E, vidiš, da si slušao mene ... U ostalom i to se može popraviti ... Već će se naći, tko će te zamoliti, da ostaneš, a ti prihvati ...

U taj par upade u odaju mala Cvijeta. Skakutajući poleti ponajprije k ocu, koji je pogladi i poljubi, pa k majci, a po tom se uz bučan i zvonak smijeh pripe djedu na koljena i uze da ga čupka po bradi.

Razgovor se prekide. Marija i Baldo ostaše još časak u odaji a zatim se pokupiše polagano, skoro neopaženo.

Medjutim se je mala vragoljica neštasko mazila oko starca. Nije mu dala mira ; sa stotinu je nesuvislih pitanja navaljivala na nj, na što je starac odgovarao isto tako nesuvislo i rasijano. Cijela je njegova misao bila u sudbonosnom pitanju : — Hoće li se ono moći poravnati onako, kako je to zet izložio ? —

— Možda bi se s ono baštine, s nešto više privrede i štednje moglo ipak kakogod izaći na kraj ! ... računao je starac u pameti.

Tu mu je minula misao na Olgu, mladju kćer, što je u zavodu.

— A eto, trebat će joj pisati, da se vrati...

On je i nadalje brojio i računao u sebi, a dijete se o nj vješalo i natezalo, smiješkalo mu se i tuckalo ga po narovanom čelu i nikako da rastjera oblačine, što se izmedj onih brazda nakupile.

Tako je ostao, dok ga pozvaše k objedu, koji je protekao u muku. Tek pod kraj javi se Baldo:

— Bio sam pod „lodonjom". Velika preklapanja i nagadjanja o našoj krizi na općini. Kandidata kao gljiva. Kapelan drži sastanak za sastankom... Kažu, da se sprema na nekakav istup... Nego znaš li, tko se najvećma uzvrpoljio? A ma Sodić. On hoće da postane načelnikom njegov čovjek ili on glavom.

Stari se Dujam trže, kao da ga zapljuskalo nešto hladno, hladno.

— Hoće on, ta jedva je to i dočekao... promrmlja kroza zube i osjeti veliku tjeskobu.

Baldo učini, kao da nije zamjetio ništa.

— Ali se Sodić na tvrdo namjerio. Ti znaš kapetana Belinića, znaš, kako on Sodića ne može ni živa da vidi, a znaš i kako mu je pri duši, kad ono izbeči usta i kada ono zaškilji na stranu. Tako je bilo i tamo pod „lodonjom". Nagnuo se on k nama dvojici, trojici, što mu bijasmo na dohvatu: — Sodić načelnik? — nakrivi se on. A ma braćo: „lipa li mi broda, a loša kapetana!..." ha! ha! ha! — nasmijao se onim svojim smijehom, što ide do u kosti. Smijasmo se i mi, samo je Pepić Filinić kimao nekuda zabrinuto glavom i dometnuo: — Ljudi, ja vidim: — „nevjera" je blizu. Bit će smutnje, velike smutnje. Zato, Baldo, recite vi našemu staromu Dujmu, neka ne pušta ni „škole" ni kormana iz ruke, ako ne će da se rastrijeska brod i barka. Ljudi, ne govorim li pravo?

— Sasvim pravo, rekoše drugi, i već su uzeli da mozgaju, kako će na tebe navaliti, da ostaneš. Ta znao sam ja...

Starac ne odgovori. On je mislio na Sodića. Da uspije? Da se uvuče u općinu, pa da naidje na onu strahotu?

Sad se najedared sjeti, da je ovo već drugi dan, što nije bio u uredu.

Ako i nije više u časti a ono je u službi; nju mora da vrši, dok općina ne dobije svoju novu glavu. Dva dana iz ureda! A da je čije oko — — —

Starca obuze strava. Ustane naglo i uputi se spram ulaza. Na vratima se okrene i rekne:

— Ti ćeš, Marijo, pisati Olgi, da dodje kući. Ne treba da znade zašto... Tanka je u nje duša... Ubilo bi je...

Kad su se za njim zatvorila vrata, Marija se mahom nagnula k mužu i prošaptala:

— Ja ne vjerujem, da je Filinić govorio onako...

— Nije on, ali je netko drugi.

— Ti?! —

— Svejedno. Pusti meni — — —

V.

Medjutim je Dujam sašao dolje na ulicu, a odovud se brzim korakom uputio u općinski ured.

Izmed kaljnih oblaka provirivalo na mahove sunce: blijedo i mrtvačko kao oko, u kome se život gasi. Zrak je bio bez vjetra, ali hladan i vlažan.

Dujam je spješio. Odabrao je dulji put, što se uvija naokolo po uskim i zabitnim ulicama, kuda ima manje svijeta. Klonio se ljudi, kao da se boji njihova glasa, njihovih možebitnih upita i pogleda...

Općinski je dom na kraju grada. Pročelja mu se dotiču lisnate grane stoljetne, goleme „lodonje" opasane oniskim zidićem za odmor i razgovor dokonih gradjana.

Ponekle mu odlane videći, da je pod stablom sve tiho i pusto. Velika su ulazna vrata općinske kuće bila širom otvorena. On udje. Na drvenoj klupi, u predsoblju protegnuo se Fanat Vice i zadrijemao lulom u ustima. Dujam ga probudi. Fanat, čovječac sitan i žut, u izlizanoj odori općinskog podvornika, odskoči s klupe kao pero, izmuca nešto na opravdanje, pa se sav smućen uparad pred starcem.

— Otvorite, Vice!

— Evo, šior!

Tjeskobno čuvstvo neiskazane potištenosti obuze starca u času, kada je prvi put nakon one Baldove ispovijesti prestupio prag svoga ureda. Podvornik je za njime zatvorio vrata i Dujam ostade nasred dvorane sam, očima uprtim u gvozdenu blagajnicu u kutu i u one dvije omašne knjižurine, što leže tamo na stolu. Srce ga izdaje, ali on prilazi sve bliže i bliže, dohvati se svoje stare stolice i spusti se na nju sav slomljen i smrvljen.

Na dohvatu su mu obje one knjižurine. Rukom se maši za iednu, otvori je i dovuče bliže — do pod same oči. Kako je knjigu otvorio, tako je ona ostala ležeći pred njime. Objema se rukama zalaktio, a u dlane naslonio glavu, te sve gleda i gleda u one brojke, kao u nešto, što se diglo protiv njega, pa hoće, da ga satre. Glava mu sve više pritište dlane i već ga, kao ono jutros kraj prozora, podilazi onaj čudan osjećaj klonulosti i umiranja, ali on još uvijek gleda u one brojke, koje se u neke kao razigrale, pobrkale, uzvrtljale, tako da ih više ni gledati ne može.., Zažmiri oči, pa ih opet otvori, a to više nema pred njim ni onih knjiga, ni brojaka — sve je nekud iščezlo.

A tako je nestalo i one crne, željezne blagajnice tamo u kutu. — — samo što se sada na njenom mjestu nešto miče... nešto živo, golemo i strahovito. Ptičurina je nekakva sura, što je spram njega protegla dugi vrat i kljun, pa ujedared zamahnula krilima i uz silan šum i prodiran cik sunula na nj, da ga poklopi.

On se trže i podigne glavu u času, kad se otvarala vrata, na koja je u taj mah ulazio mlad čovjek, ponešto bljetkast u licu, ali uzrastom pristao i skladan. Lagano se nakloni starcu, odloži šešir i sjedne za omanji sto smješten medju dva prozora dvorane.

Stari Dujam, kad se malko razabrao od onog svoga prividjenja, pogleda na uru, što mu je visjela na zidu više glave, i vidje, da još nisu dva sata.

— Točan je on, pomisli i pogleda ispod oka mladoga činovnika, koji se već bio nagnuo nad nekakav spis.

Ime je mladomu čovjeku Petar Medenić. Nešto čudno, ako i ne posve neobično natmurilo je taj mladi život.

Dok je još njegov otac, kapetan Jure, mlatio more, desilo se jednom, da mu je užasan orkan odnio jedra i slomio jarbole. Tako raskopan i raspasan brod lutao je oceanom, a da se za nj dugo nije znalo, kamo je dospio. Kapetana su već kod kuće oplakivali mrtva; malen tračak nade čuvala mu samo žena, koja onako priprosta, pobožna i sujevjerna, zavjetova u onoj stisci sina crkvi uz uvjet, da joj Bog vrati muža. I doista, nakon nekoliko vremena vratio se čovjek čil i zdrav iz svijeta, a time je i sudbina maloga Petra zapečaćena bila: on će biti pop. Nego kad je trebalo u sjemenište, mladić se živo opro i na tom otporu razbio se majčin zavjet.

Otac nije puno vjerovao ni u što, ali se je u njemu duboko dolje, na dnu duše često javljao nekakav tajinstveni strah, valjda naslijedjen od davnih primordijalnih doba. Kapetan je o tome šutio, jer se je stidio odati takav osjećaj, ali je za to sinu odrezao jasno i glasno, da se od njega, oca, više ni čemu ne nada.

Kad je za to uzaznao načelnik Dujam, on je otvoreno izbacio svoju.

Što? Ovakav darovit dečko, pa da se izgubi! Svaka čast zavjetu, ali crkva je na ovom svijetu razvezala i mnogo krupnijih, pa može i to.

Sve u vjetar: kapetan Jure ne popušta. Ali ne popušta ni Dujam, već jednoga dana uhvati dečka ispod ruke i povuče ga za sobom u ured.

— Bit ćeš moj činovnik, a po vremenu i tajnik!

Tako i bi. Dujam nije nikada požalio toga svoga čina. Petar je Medenić radio za dvojicu, pa ako i je kadšto izvodio nekakve čudne misli o nekoj novoj kolotečini, na koju da bi trebalo navrnuti cijelo narodno poslovanje, to je stari načelnik odbijao na mladićeva ljeta i rado mu praštao.

Dujam je i opet gledao u onu knjižurinu i uzeo da lista po njoj.

U dvorani bio muk, čuo se samo kucaj ure na zidu.

Za čudo, ni mladomu čovjeku nije danas posao polazio od ruke kao po običaju. Pero mu je često zastajalo, zapinjalo, a misao se nekuda gubila, prekidala — sve je na njemu pokazivalo nemir i nespokojstvo. Od časa do časa pozirnuo bi ispod oka na starca, onda bi i opet pokušao da radi, ali nije išlo. Po tom odloži pero, pokoleba časkom, pa ujedared ustane i nesigurno, gotovo plašljivo približi se načelnikovu stolu. Tu popostane mrvo kao neodlučan, dok ga u neki mah ne izdade glas:

— Gospodine načelniče!...

Dujam se lune i podiže glavu.

— Ima već duže vremena, te mi je nešto na srcu.

U glasu ječalo mu jako unutarnje uzbudjenje.

— Vas je rastužilo, što je onomadne pisalo u „Zori" protiv naše uprave...

— Tko ti to reče?

— Ja znam. Vas je ono zaboljelo i natjeralo na odlučan korak.

— No, pa što onda?

Dujam namršti čelo i zagleda se u mladoga činovnika.

Nastade šutnja. Časkom se i opet čulo kucanje ure na zidu.

Petar Medenić prihvati glasom tihim i drhtavim: ...

— Ja vam dugujem mnogo, gospodine načelniče... Ali vi znate moje misli... Zatajiti ih nisam mogao...

— Što ? — ispravi se starac, kao da pogadja.

— Ono sam ja napisao...

— Ti ? ! —

U mladića zaigrale usne.

— Ima u našoj upravi i izvan nje mnogo toga, što ne vodi dobrome.

— Što si vidio ? Šta znaš ? Reci ! Govori ! saspe Dujam na dušak, jer se je pobojao, da nije mladić izvidio štogod.

— Vi ste čitali, gospodine načelniče...

Starcu odlane, ali izraz mu se lica ne promijeni.

— I ti, dakle...? prošapta s puno gorčine.

Zasta časkom, pa prihvati :

— A ja nisam mogao ni da poslutim, premda sam te stotinu puta čuo govoriti onako... Jer ono su tvoje riječi : — „Nove struje", „nove težnje", „novi ciljevi" — — sve novo...

— I nove borbe, gospodine načelniče. One su tu — u zraku... Ja ih osjećam... I one će harati u nama i medju nama divlje i žestoko, a tužnom žrtvom tih naših kreševa i nadmetanja bit će i opet onaj naš jadni, onaj naš sirotni puk. Svi ćemo ustajati u njegovo ime, a on će sirota zapušten, prezren i nepripravan stajati po strani i gledat će u nas tupo i bez shvaćanja.

— I tomu ću ja biti kriv ? — —

— Vi i drugi, gospodine načelniče. Meni je, kao dragi san, još uvijek u pameti onaj lijepi dan, kada ste ono prvi put zasjeli na ovu stolicu. Ondje do vrata stajao sam ja, ludo i nestašno dječarče i slušao Vašu toplu, zanosnu i veliku riječ o novoj narodnoj zori, o našem novom suncu i životu. Vi ste mi u onaj trenutak bili tako sveti, da sam bio gotov kleknuti pred vas i zaplakati od slatke uzbudjenosti i miline. Otada je minulo punih petnaest godina i mene često puta napada pitanje : — Što se je u to vrijeme uradilo za dušu, što za tijelo onoga našega gorskoga patnika ? Je li se skinula ma cigla jedna halka na lancima njegovim ? Je li se ičim olakšalo teško breme mučnog mu života ? Nije, gospodine načelniče. Onaj nevoljnik je i sada ondje, gdje je i prije bio, on je pače na gorem, jer je doživio jedno razočaranje više. A ipak je onaj naš ubogi crv zavrijedio više srca i topline !...

— I ti to meni — — —

— Mogao sam šutjeti i navaljivati iz busije, ali to mi ne bi podnosila duša, ni obraz. Znam ja, da to nije u skladu s mojim položajem ovdje — — za to vam ja već ovim časom izjavljam, da sam pripravan na sve, što me čeka.

Da je bio koji dan prije, Dujam bi bio planuo i pokazao drzniku vrata. Pa i sada, dok je mladić govorio, nije mogao da sasvim utaži gnjev, što je u njemu ključao, ali bilo je nešto, te ga je priječilo, da ga ne iskali.

— A da ovaj mladunac znade sve... kako bi tek onda grmio preuzetni njegov glas ! — munu starcu glavom, pa je za to mjesto jeda, izbio na njegove usne glas, koji je većma zanašao na malodušnost, nego li na prijekor :

— Krivo mi činiš, mladiću. Ja sam našemu puku želio uvijek dobro — samo dobro...

— Nema ga, tko bi vam to poricao. Vi ćete dugo i dugo ostati uzorom plemenite požrtvovnosti, idealnog osjećanja i poštenja. Toga vam, gospodine na-

čelniče, ne će nitko oteti ... ali ne upišite mi u zlo ovu grubu i neumoljivu riječ: — Vaše je vrijeme prošlo ... Prošlo u nepovrat ...

Prestane trenutak, pa uzvine glavu i kao da se zagledao nekud daleko, daleko proslijedi glasom promjenjenim, blagim, gotovo razmiljenim:

— Vrijeme divno, puno iskrenog zanosa i topline. Doba velikog okupljanja naroda, velebni dani, u kojima se kao sunčane zrake u ognjištu skupljali davni odrazi nekošnje narodne snažne mladosti, bujnog procvata i nadčovječnih naprezanja za sačuvanje slobode. Vi ste udahnuli plamen u iskru, koja je već davno bila zapretana i vaša je zasluga, što se je taj plamen razbuktio i zahvatio uspavalu narodnu dušu ... Sve ste to vi učinili, ali onda ste pustili, da dodje hladan vjetar, pa da vam raznese pepeo ...

— Ti meni samo o zlu — i kao da je već sve propalo — a ja od svega ne vidim — — — prekine se starac naglo i ušuti.

— Ja vidim zlo — spusti mladić glas. Eno mu gnijezdo! — — — — —

Nehotice pogleda starac pravcem, kojim je Petar Medenić pokazivao rukom.

Tamo podalje, iznad kućnih krovova, gubio se u magli crn, oštrljat šilj s krstom na vršku.

— Zvonik — — — otme se Dujmu.

Petar Medenić spusti ruku, a starac se u nastaloj šutnji sjeti Baldovih riječi: „... Ti si se odmah utaborio pod tvojim zvonikom ...“

Nego mladić preuze:

— Vi ne vidite zlo, ali ja ga već gledam, kako plete svoje crne mreže: drugačije od onih, što su ih nekoć njegovi predšasnici pleli na obalama tiberijadskoga mora ... K a p e l a n ... produži mladić nešto tiše, n j e g o v je sada čas, a polje slobodno i sasvim otvoreno ...

Starac se uvukao u šutnju. Vidi i on mnogo toga, ali što da kaže, kad ima još i gore, puno gore? ...

U to udje u ured neka žena i zatraži nekakvu ispravu. Za njom su dohodili drugi i time je bio kraj razgovoru.

Bila je već noć, kad je stari Dujam izišao iz ureda i baciv pogled pod „lodonju“, gdje se u mraku crtala dugoljasta i pognuta figura staroga Veniera naglo zavrne iza čoška i pospješi, kao da se od nečesa plaši. Njemu se prividilo, da je onim svojim munjevitim pogledom zamjetio na prikazi raznačelnika Talijanca nešto zlobno ...

Misao mu klonula; kao da izdiše i moli pomoć, a nemoćno mu srce u grudima treperilo i poželjelo, da se gdjegod smiri i da otpočine.

Pane mu u pamet župnik, p r e Frane. Otkad mu se ono u kući, uslijed ženina bijega porušilo ognjište, Dujam bi u teškim časovima tražio svoga davnoga prijatelja župnika, i jedino njemu razotkrivao srce i dušu.

— Da podjem k njemu — — —

Nije stao ni premišljao, već udario ravno prema župnom domu.

Našao je popa Frana u kuhinji. Srdit a u licu crven kao rak, koracao je stari župnik od jednoga kraja do drugoga i sve nešto grajao i lomatao. Dujam ga je upravo zatekao u času, kad je po nekoliko puta dobacio u lice staroj kuharici Marti, koja se kraj ognjišta sva skamenila:

— Ovi mali dani, što imam još da živim, hoću da budu moji i od nikoga drugoga ... Ja služim Bogu, hvala mu i čast ! — kako najbolje znam i mogu — ali jezuit nisam bio nikada i ne ću da budem — ne, ne, ne, ne. To neka oni zapišu sebi za uho ! —

Na to ugleda na vratima Dujma, pa se sav uzvrpolji i umekša.

— A eno, već sam mislio, kako ću do tebe ...

— Ama što je to s tobom pre Frane ? — u čudu će Dujam.

— Pričat ću ti, uzdigne pop obrvama. A vi, Marto, nikome ni riječi. Znaš, obrati se Dujmu, uzeo ga ispod ruke, bio bih puko, da se pred kime ne iskalim — — i tako sam eto njoj samo ...

Izidju iz kuhinje i predju preko hodnika u pokrajnu odaju, koja je pre Franu služila za ured i primanje gostiju.

Soba ne odviše prostrana, ali natrpana mnogim i raznolikim namještajem, dok su sve četiri strane uokolo upravo obložene slikama svakojake veličine i oblika.

Tu je na počasnom mjestu, više ogromna, crno olaštena stola za pisanje, velika slika biskupa Jurja Dobrile. Na suprotnoj strani, više drevne knjižnice, izbijaju veličinom portreti : Strossmajera, Starčevića i Vitezića — okrunjeni stotinom većih i manjih slika, grupa, krajolika ... Stakleni ormarić do prozora pun je svakojakih stvaraca, što su ih župniku donosili iz tudjine mnogobrojni prijatelji pomorci. Na pokrajnom bambusnom stočiću položen je omašan dalekozor, na koji je pre Frane u doba jedra i bujnijeg pomorskog života gledao s najvišeg prozora na tavanu župničkoga doma prijateljske brodove, što su dohodili i odlazili. Ali najljepša uspomena starome župniku ostao je omašni, okrugli sto u sredini odaje.

Koliko li se za tim stolom izmijenilo lica, kolike li se prijateljske večeri provele za njim, u svijetlu one goleme lampe, što još i sada visi nad njim na tri pozlaćena lanca ! —

— Ovaj je sto predobio našu općinu ! — s ponosom je spominjao pre Frane i pri tom se rado zanašao duhom u one daleke, pokadšto mučne, ali uvijek lijepe dane ! —

Za taj sto posjedali i sada davni prijatelji, pre Frane i načelnik Dujam, da u svijetlu stare lampe, za izmijenu onoga, što im je na srcu teško i gorko, potraže jedan u drugoga utjehe i okrepe.

— Isprašili me — — započe pre Frane grčeći od uzbudjenosti suhe prste na ruci. Ljudski me isprašili — — znaš, ni da sam kakvo ludo djače, a oni u „biskupiji" sve sami moji učitelji. Tutora hoće da mi dadu — — ono mladunče — kapelana ... meni starcu ! — — Jezuiti, tri puta, deset puta jezuiti ! ...

Zažmirio očima i nervozno se počesao na navoranom žutkastom čelu, kod čega mu se nekuda čudno ustreslo ono nekoliko bijelih čuperaka na glavi.

— A što vele ? — priupita Dujam s očitim zanimanjem.

— Vele — — no pričekaj, da ti pokažem.

Još nije pravo ni dorekao i već mu se u ruci zabijelio odulji list papira. Natakne cviker i uze da čita.

Pismo je bilo dugačko. U njem je biskup uzvisivao kapelana označujući ga čovjekom vanredno odlučnim, gorljivim i revnosnim... Sjajne njegove sposobnosti daju već sada naslućivati, da je crkva u njemu našla neustrašiva vojnika, koji

će u nastajnom, velikom boju biti zvan, da se bori u prvim redovima. „Zadahnut tom utješljivom nadom", pozivlje biskup župnika, neka ne samo ne spriječava odličnog kapelana u njegovu neumornom revnovanju, već neka radi suglasno prema uputama i instrukcijama mladoga čovjeka.

— Ako pak sve to dobro ožmeš, upre župnik pogledom u Dujma, znaš li, što će da izadje? — „Ti si pre Frane stara budala, pa je tebi mjesto u zapećku" — viš, to je, što možeš iz toga da iscijediš. Lijepoga mi blagoslova pod stare dane! — — E, e! A mladunac: odlučan, gorljiv, revnostan!... Hm! Da je njima vidjeti bilo sve one paranke, što ih je trebalo napeti, dok ga se ono uvuklo u sjemenište! Nego tko da pita za to? Glavno je, da je dečko odlučan i neustrašiv... Da, — a ti, moj stari pre Frane? Još nisi znao, da je dva i dva četiri i već ti je mala, siromašna tvoja izbica bila puna malih oltarića a crkva najmilije zaklonište. Vidjeli su to tvoji ubogi starci, Bog ih upokojio! pa su za tebe dali svoje suho i sirovo, samo da im budeš pop. U toj misli si izrastao, u toj si misli pošao u sjemenište, hvaleći Bogu, što ti je udijelio toliku milost. A kad si izišao, ona se je tvoja misao udvojila: jedan joj je tračak gledao u nebo, a drugi u ubošku zemunicu sirote puka, koji je prezren i bespravan ginuo u svojoj tužnoj zapuštenosti i mrtvilu. Takovi smo mi bili, á moj Dujme, a bili smo dobri, ja to mogu reći — — Da, a sada meni pod stare dane... ovako — — —

Glas mu se u grlu prelomio i on ušuti.

I Dujam je gledao ispred sebe bez riječi i kao bez misli. I njemu je dolazilo, da pred prijatelja iznese cijelu svoju bol, ali nije za to imao dovoljno srca ni snage. Laglje je župniku. On može sa svojom gorčinom vedra čela pred svijet — i svijet će mu se diviti, ali on, Dujam? — — —

Nakon odulje stanke javi se i opet župnik.

— Onomadne mi nije bilo drago čuti, što si položio čast, ali danas ti velim: pravo si uradio! Tako ću i ja, vidjet ćeš, ne će potrajati dugo. Stari smo — neka se drugi kolju i kosmaju, kako najbolje znadu i umiju. Meni je već svega dosta — a, držim, i tebi...

Dujam se strese na cijelom tijelu.

— Vidiš... ja mislim ipak, da nije... najbolje... puštati narod iz ruku... Osobito sada... u ovo vrijeme.., gdje ga čekaju nove borbe... novi... što ja znam! — zaplete se starac i umukne.

Župnik ga pogleda nešto više izbliza, pa se gotovo prepade videći ga onako blijeda i opala.

— Tebi je nešto na srcu, Dujme...

— Nije, pre Frane, eto — — — nije...

Naglo se pridigne i uze da se prašta.

Bilo je to prvi put, što je pred svojim davnim prijateljem htio da nešto prikrije, ali ga je izdavao glas: u njemu je drhtala sva njegova bol i tjeskoba.

Pokunji se i ode.

Pre Frane je dugo gledao za njim i sve kimajući premetao glavom: otkud je starac postao odjednom tako čudnovat i zagonetan?...

— Ima, Dujam, nešto na srcu, ima — — —

(Nastavit će se.)

LISTAK

† DR. STJEPKO ŠPANIĆ

U najboljim godinama — kad je jedva navršio trideset i šestu — pokosila je smrt (18. I. o. g.) dr. Stjepka Španića, jednoga od mladjih hrvatskih književnika i publicista. Stjepko Španić bio je lirski pjesnik. I to baš lirik iz devetdesetih godina. Njegova se je pjesnička karijera završila s danima, kad je nova generacija prekinula staru tradiciju i zamijenila i u lirici staru idealističku struju „modernom". Njegova zbirka lirskih pjesama pod natpisom: „Immortelle" (Zagreb 1892.) raspojasala se je upravo u motivima ove lirike. Mnogobrojne i jednolične varijacije tih motiva odaju očitu decadencu, ali osnovna je nota prešla pjesnicima u krv i u časovima, kad se pokriva s formom, ima u nje dolsta pojezije.

Listajući Španićevim „Immortelle" naći ćemo ovakovih uspjeha. U pj. XVI. izbija motiv prelijevanja ljubavi prema dragoj u ljubav prema domovini ove nježne stihove:

Ali gdje je veća srodnost,
Nego duše što su naše —
Tebi majku, a mom rodu
Gle slobodu pokopaše!

Ta bar tuga, krasno čedo,
Nek nam mlade sveže grudi,
Kad već sreću zavide nam
Nemilosni, zlobni ljudi.

Sva Španićeva lirika kreće se u siromaštvu onodobnih motiva. Njegovu osobnu notu naći ćemo tek u nekim prenježnim pointama. Tko je poznavao Španića još u vrijeme njegovih gimnazijalnih nauka, sjećat će se njegove nježne, gotovo bolježljive pojave. Bio je žut i suh, prema školi apatičan, vazda je nešto skrivao i bio je sam sobom zabavljen. Osobito lukavim drugovima uspjelo je, da mu uvrebaju pjesničku bilježnicu. Kao loš djak on se je stidio svoga pjesničkoga nagnuća i čuvao je brižno svoju pojeziju za sebe. Za mene je ta pojezija bila jedno s njegovim čitavim bićem. To je i ostala. Njezino se biće izcrpljuje u nekom obratu u nježnost, u jedno čuvstvo, koje bi htjelo pogoditi srce u najtanju žicu. U onu, koja se plaši izviti glas...

Sjetno slavulj
U gaju žubori,
Njega tuga
A za drugom mori;
Milotno mu
Pjesma se razlieže
Moje srce
U grudima steže — —
Kadgod čuješ,
Gdje on tako poje,
Znaj da tu je
Polak tuge moje!

Ili:

Kad ti ono dadoh cvieće,
Ljubičica kitu plavih,
Oprezno u čašku jednu
Tajnu suzu s oka stavih.

I na grudih kad si svojih
Nosila ti ovo cvieće,
Ova suza u grud pade,
Pa ti moju ljubav reče!

Njegovi politički feljtoni istom su pointom pointirani. Satira prelazi u maskeratu. On ih je i potpisivao pseudonimom Medul Hasan...

S A. Weberom napisao je Španić dramu „Sike" (Sisak 1907.) Lani se je na ovome mjestu hvalila jedna dobro uspjela figura u toj drami: Rajmond „odlikovani" Zanetti-Polessi. I ova drama je dokumenat Španićeva patriotizma.

Po čitavom svojem nježnom biću bio je Španić prilagodljiv, pak su mu vazda dobro uspijevali prijevodi. Prevodio je Kollarove sonete, Pjesmu nad pjesmama i Šekspira. *Ld.*

POLITIKA

PROGRAM BANA PAVLA BARUNA RAUCHA. Ministar predsjednik dr. Wekerle predložio je baruna Pavla Raucha za bana hrvatskog, a Njegovo Veličanstvo je taj prijedlog prihvatilo i odobrilo. Dr. Aleksander pl. Rakodczay je pao, ne našavši potpore ni jedne stranke u Hrvatskoj, pa je naprosto politički razbor imao mjerodavnim krugovima diktirati, da odstrane one razloge, radi kojih dru. Rakodczayu nije uspjelo održati se na banskoj stolici. Na žalost se mora konstatovati, da se to sa programom novoga bana nije dogodilo. Gospodin je barun Rauch taj svoj program razvio 16. siječnja a mi ovdje iz njega prenosimo one stavke, na koje je nužno da se obzirom na njihovu važnost pobliže osvrnemo.

„Prije svega — reče preuzvišeni gospodin ban — imadem razjasniti kako mislim o akademičkoj razmirici, koja je nastala ovkraj i onkraj Drave, da li sačinjavaju zemlje krune sv. Stjepana saveznu ili jedinstvenu državu? Ja se u tom pitanju držim strogo zak. čl. I. od god. 1868., koji ju jedno 70 puta nazivlje zajednicom. Mi imademo naš posebni politički teritorij, mi smo posebni politički narod i mi imademo našu opsežnu autonomiju, ali naprama svakom trećemu nismo ino van jedna nerazdruživa cjelina i prema pragmatičkoj sankciji i prema jasnom slovu zakon. čl. I. od god. 1668."

Gospodin barun Rauch nazivlje dakle shvaćanje samog temelja našeg odnošaja prema Ugarskoj akademskom razmiricom, a to je prvo, čim se ne možemo složiti, jer na shvaćanju samog temelja državopravnog odnošaja temelji se čitava interpretacija nagodbe, a prema tome i promjena njezinih ustanova u dnevnoj politici. „Akademska razmirica" urodila je oficielnim madžarskim tumačenjem o magjarskom državnom i hrvatskom zemaljskom jeziku, a privilegovansti hrvatskog jezika na stanovitim područjima, ali i suverenosti madžarskog kao državnog jezika, u svim zemljama krune sv. Stjepana. I ne samo jezični spor, već i svi drugi sporovi, koji su nastali povredama nagodbe prema hrvatskom shvaćanju imadu svoj korijen u „akademskoj razmirici" o jedinstvu države i državnoj zajednici. Stoga ako i priznajemo, da prosudjivanje karaktera državopravnog odnošaja izmedju kraljevina Hrvatske i Ugarske prema kriterijama znanosti zaista jest predmetom znanstvenih rasprava, — iz toga opet ne možemo zaključiti, da vlada, koja je sebi postavila zadaćom provedbu jednog zakona, ne bi imala biti na čistu o svom shvaćanju toga zakona. Kad ugarska vlada s ugarskog stanovišta interpretira nagodbu kao državno jedinstvo, onda se sa strane hrvatske vlade, kao drugoga faktora pri provedbi nagodbe, stanovište ugarske vlade ili prihvaća ili ne prihvaća. Ne prihvaća li se pako, onda je nužno, da vlada označi i u afirmativnom obliku svoje stanovište prema ugarskomu.

Gospodin barun Rauch izjavio se zaista u tom pogledu, da smatra odnošaj naš prema Ugarskoj zajednicom, ali samo formalno, dok su materijalno Ugarska i Hrvatska i za baruna Raucha jedna „nerazdruživa cjelina". Pri tom se je gospodin ban pozvao na zak. čl. I. 1868. No nagodba poznaje nerazdruživost — i to nerazdruživost na temelju pragmatičke sankcije, — ali ne poznaje nerazdruživu „cjelinu", već samo nerazdruživu „zajednicu", to jest nerazdruživost dvaju posebnih državopravnih subjekata, prema trećima. Tako je gospodin barun Rauch doduše mogao zadovoljiti ugarsku vladu, a da ne spomene državnog jedinstva, koje ta vlada u svim prigodama ističe, ali nije zadovoljio ni Hrvatske, ni zakona, na koji se pozivlje.

„Ustanoviv to svoje stanovište, — nastavio je novi ban — prelazim na one nesporazumke, koji su nastali iz krivog shvaćanja nagode. Tu imademo slučajeva, koji se dadu upravnim putem riješiti, kako to dokazuju grbovi na zajedničkim uredima, koji su providjeni hrvatskim napisom, kako će to u najkraće vrijeme u porabi biti. Ali imade i takovih slučajeva, koji se ne dadu na takov način urediti nego ih treba putem regnikolarnih deputacija riješiti, drugim riječima: valja ih urediti revizijom nagode, koja se ali imade kretati u točno opisanom okviru, kako slijedi:

1. Jezično pitanje imade se riješiti do u najmanje sitnice, tako, da ne bude u budućnosti došlo do razmirica, kakovih imademo žalibože danas.

2. Pitanje zastave imade se dovesti na čistac.

3. U financijalnom pogledu bi se imalo jedno novo pravo našeg sabora oživotvoriti.

U jezičnom pogledu razložio je na to gospodin barun Rauch najprije poznato stanovište zajedničke vlade, a onda reče:

„Hrvatsko stanovište usuprot jest, da je na području Hrvatske i Slavonije hrvatski jezik službeni jezik za svaki organ vlade, bez obzira na to, gdje i u kakovom svojstvu su namješteni, dočim magjarski nazor ide za tim, da se jezične odredbe nagode ne protežu na državna podu-

*

zeća, dakle niti na željeznice. Stanovište zajedničke vlade jeste dakle osnivajuće se na mnogogodišnjoj praksi, a izjavila je to već više puta, da nije ni mogla riješiti ovo prijeporno načelno pitanje, dapače da ga nije ni dirnula. To je pitanje ostalo otvoreno. Samo regnikolarne deputacije mogu biti pozvane da ga riješe. Uz to prianjam i ja, te želim, da se ta stvar predloži regnikolarnim deputacijama, te da se oživotvori sporazum prema načelnim odredbama nagodbenog zakona.

Kad sam prihvatio evo razloženi način riješenja tog zlosretnog pitanja, imao sam pred očima, da tu ne može i ne smije biti ni pobijedjenih ni pobjednika, nego da valja sklopiti pošteno primirje, dok se raspaljenje ovkraj i onkraj Drave ne umiri. Putem regnikolarnih deputacja mora se sklopiti toliko žudjeni bratski mir."

Kako se iz ove izjave vidi, nije barun Rauch ni u pitanju pragmatike zauzeo svoga stanovišta. Nije prihvatio ni madžarskog tumačenja prema kojem je uporaba hrvatskog jezika točno ograničena, te se ne proteže na državna poduzeća, ni hrvatskog tumačenja o suverenosti hrvatskog jezika na svim poljima javnog života na teritoriju ovih kraljevina. Iz izjave novog bana razabire se samo, da on zaista smatra željezničke činovnike organima državnih poduzeća, za koje nema u nagodbi propisa glede službenog jezika, pošto nagodba o državnim poduzećima uopće ne govori. Za to barun Rauch pristaje na regnikolarne deputacije, da se nagodba glede službenog jezika na državnim poduzećima nadopuni.

Stanovište je ovo s gledišta nagodbenog zakona naprosto neprihvativo, jer § 9. nagodbe ubraja željeznice medju zajedničke poslove, a željezničke činovnike imenuje zajednički ministar trgovine. No kad bismo i dopustili, da su željeznički činovnici organi državnog poduzeća, oni su organi poduzeća zajednice, a pošto je suverenitet narodnog jezika na stanovitom teritoriju bitnom oznakom političkog naroda s posebnim teritorijem, to zajednički sabor nije kompetentan da jezično pitanje za hrvatsko područje rješava.

Ako su dakle kompetentne regnikolarne deputacije za nadopunu nagodbe u pitanju jezika na poduzećima državne zajednice, onda je ban morao poreći zajedničkom saboru kompetenciju, da u jezičnom pitanju na željeznicama uobće odlučuje, a dosljedno tomu morao je izjaviti, da željezničarska pragmatika ne može imati pravne snage za Hrvatsku. Ban barun Rauch to nije učinio, a tim je nestalo jednog jamstva, da će u pitanju jezičnom na željeznicama u regnikolarnim deputacijama doći do sporazuma. Ugarski sabor ne će jamačno pristati na promjenu statusa quo putem regnikolarnih deputacija, tad se zajedničkom saboru sa strane hrvatske priznaje kompetencija, da on sa svojom ogromnom madžarskom većinom status quo po svojoj volji, a pravno obvezatno za Hrvatsku mijenja. Kao glavnu točku svoga programa istakao je barun Rauch jednu financijalnu reformu. Tu reče novi ban:

„Imade mnogo puta u našem autonomnom djelokrugu posala, koji se ne dadu izvesti ni sa najboljom voljom u okviru redovitog proračuna, a ipak su silni. Imale bi se izvesti investicije kao gradnja pučkih škola, regulacija rijeka i ovećih potoka, isušenje močvarnog zemljišta, oveća potpora za unapredjenje narodnog gospodarstva — jednom riječju imale bi se praviti plodonosne investicije, a sredstva nedostaje. Imajući pred očima ovo više puta prežalosno stanje, utanačio sam sa ministarskim vijećem, da ćemo u zajednici predložiti regnikolarnim deputacijama prijedlog, da se pravo našega sabora topogledno tamo raširi, da bude ovlašten za prijedlog kr. zemaljske vlade raspisati zemaljski prirez ili namet na poreze, koji će se pobliže svojedobno naznačiti, ali ipak s tom stegom, da se ustanovi postotak zakonom, do koje granice može ići taj zemaljski namet. Nadalje se imade proširiti pravo našeg sabora u tom pravcu, da mu se podijeli vlast, da opunomoći bana, da sklapa zajmove u sporazumku sa ministrom financija. Visina tih zajmova ograničena je svotom prije napomenutog godišnjeg nameta, koji se smatra anuitetom. Opetujem, da će se morati taj namet i ti eventualni zajmovi upotrebiti lih za plodonosne investicije.

Držim, moja gospodo, da je ta točka najvažnija u mojem programu, jer sam time pokazao put, na kojem se dade revidirati nagodba, a da se ne naruši njezin državo-pravni temelj, koji držim vazda nepromjenljivim. Valja naime pomisliti, da danas postoje posve druge okolnosti, nego prije četrdeset godina. Onda je bila država rek bi u začetnom stanju, uprava je bila više manje redarstvena, narodno gospodarstvo je apatično spavalo. Danas se je to sve promijenilo. Život svakog posebnog individua a time i cjeline postao je živahniji, kolanje intelektualne krvi je ubrzalo, uprava imade posve drugu podlogu a i zadaću, nego li prije. Redarstveni duh je izginuo, a pravo društva je izbilo na površinu."

Ovomu se dijelu programa baruna Raucha ne bi dalo prigovoriti. Plodonosne investicije podižu poreznu snagu naroda te se amortiziraju tečajem vremena same po sebi. Kod nas se je zaista često osjetila potreba, da se investiraju u gospodarske svrhe veće svote, koje daleko nadilaze okvir našeg autonomnog proračuna. Ta polovica naših investicionalnih troškova, kako se u malim obrocima stavljaju u proračun, progutao je upravni aparat, dok se je faktički više od godine do godine krparilo nego investiralo. Pošto se pako investicije imadu upotrijebiti u granama, u kojima smo autonomni, to proširenje prava sabora na raspisivanje prireza i sklapanje zajmova zaista znači i učvršćuje i proširenje naše autonomije. Tangenta tu faktički nije više pokrićem proračuna, već jednim vrelom pokrića, koje se dade udesiti prema potrebama. Nedostatak dakle ne postoji u tom, što g. barun Rauch tu obećaje, već u onom što ne obećaje, a to je uredjenje našeg financijalnog odnošaja prema Ugarskoj. Ne pružaju se jamstva, da će se prinos Hrvatske za zajednicu zaista i u korist Hrvatske upotrebljavati i da će se pravednije udesiti način obračuna izmedju obiju kraljevina. No o tom i o autonomnom dijelu programa baruna Raucha drugi put. *—dl.*

SOCIJOLOGIJA

KRIMINALNA SOCIJOLOGIJA. (Nastavak.) Svaki je delikt rezultanta triju prirodnih faktora: antropološkog, fizičkog i socijalnog. Antropološki faktori vise o osobi delinkventa t. j. o njegovu organičkom i psihičkom ustroju i ličnom značaju.

Pod fizičkim se faktorom razumijevaju svi uzroci fizičkoga milieu-a kao: klime, prirode tla, godišnje dobi, atmosferičkih uvjeta i dr.

Socijalni faktori rezultiraju iz socijalnog milieu-a, u kojem zločinac živi. Amo pripada gustoća pučanstva, ustroj porodice, sustav odgoja, ekonomska i politička organizacija, zakonodavstvo i dr.

Antropološki faktori u mnogom vise o socijalnima; fizički su faktori nepromjenljivi, pa stoga najveća važnost ide socijalne faktore, koje je moći mijenjati.

Očito je, da je niveau kriminaliteta svake godine determiniran različitim uvjetima fizičkoga i socijalnoga milieu-a, kombinovana s prirodjenim tendencijama i prigodnim porivima individuja, i to temeljem zakona, koji Ferri po analogiji iz kemije zove zakonom kriminalnog zasićenja. Kao što se u stanovitom obujmu vode pri stanovitoj temperaturi može rastopiti točno fiksirana količina stanovite kemičke supstancije, ni jedan atom više, ni jedan manje, — isto tako se u stanovitom socijalnom milieu-u, kod determiniranih individualnih i fizičkih uvjeta, zbiva determiniran broj zločina, ni jedan više, ni jedan manje. Ali kao u kemiji što može da nastane poradi povišenja temperature i izvanredno prezasiće je, tako opažamo u kriminalnoj socijologiji katkada poradi izvanrednih uvjeta socijalnoga milieu-a i pravo kriminalno prezasićenje. Tako glavno i tipično delinkviranje ima svoje refleksno delinkviranje, jer porast težih ili češćih delikta povlači sam po sebi kao prirodnu konsekvenciju i veći broj otpora proti javnim zvaničnicima, veći broj krivih svjedočanstva i t. d. A s druge opet strane imadu stanoviti delikti svoje komplementarne delikte. Tako kradje povlače za sobom sakrivanje i kupovanje ukradenih stvari, preljubi imadu konsekvencijom uvrede, dvoboje itd.

Dva su osnovna zaključka, koja valja za kriminalnu socijologiju povući iz toga zakona o kriminalnom pre-zasićenju:

1.) nije ispravna tvrdnja Queteletova, da postoji mekanička redovitost zločina, da eksistira budget zločina, jer zločini vise o svojim prirodnim uvjetima, a ako se ovi promijene, promijenit će se i njihove posljedice t. j. zločini:

2.) kazni, kako se sada uporavljuju, nemoćne su, da spriječe porast zločina, jer zločini rastu i padaju iz posve drugih uzroka.

Zločini i kazni se kreću u dvije tako reći, ekscentrične sfere. Kazneni sustavi promašili su svoj cilj, koji ne smije biti drugi nego obrana društva od zločinaca. Kazan ne može imati nikakov utjecaj niti na fizičke, niti na socijalne faktore kriminaliteta, jer u kazni nalazimo samo motiv psihološki, a prirodni je zakon, da sile, koje se hoće da pobiju ili neutraliziraju, moraju biti homogene, pa će tako i kazan kao psihološki motiv moći djelovati samo na psihološke faktore zločina.

Kazan dakle, koja bi sama trebala da bude moćnim lijekom protiv svih faktora zločina, nije nego tek neki lijek. Kazan ima vrlo ograničenu obrambenu važnost, pa s toga kriminalni socijolog traži druga sredstva za obranu društva, koja će se moći primijeniti različitim faktorima delikta. A kako su za promjenu najpodesniji socijalni faktori, to valja, kao što Prins kaže, za socijalna zla upotrebiti socijalne lijekove. Klasična se škola bavila jedino ublaženjem kazni,

mjesto da najveću važnost položi na prevenciju zločina.

Budući da kazni ne odgovaraju svrsi, valja upotrebiti druga sredstva. I otale je nastala u Ferriu ideja, da u mnogim slučajevima stavi na mjesto kazni surogat (sostitutivi penali). Prirodno je, da će uvijek biti neki minimum prirodnoga i atavičnoga kriminaliteta poradi faktora antropoloških, a za takov će ostati kazan, ali preudešena. Ideja tih Ferrijevih „sostitutivi penali" je ova: Neka zakonske uredbe (političke, ekonomske, upravne, gradjanske, kaznene) od najvećih institucija društva do najmanjih detaila budu takove, da ljudima oduzmu mogućnost da podju krivim putem.

Tu izbija socijalizam Ferrijev. Ferri postulira posve drugi socijalni red negoli je današnji. On traži kolektivno vlasništvo produkcijonih sredstava, traži osiguranje životnih uvjeta za svakoga, koji radeći vrši dužnost svoju, jer će samo onda presušiti tri velika izvora kriminaliteta: ekstremno bogatstvo, ekstremno siromaštvo i besposličenje. (Svršit će se.)

Dr. Ernest Miler.

PRIRODNE ZNANOSTI

SEISMOLOGIJA. Odazivljući se želji g. urednika, da kod zgode izvijestim o razvoju fizikalne nauke, odlučio sam, da saopćim nešto o rezultatima istraživanja potresa.

Seismologija — ta po svojem predmetu za nas i odviše aktuelna nauka — danas je u živom razvoju. Do nedavna bili su geolozi gotovo jedini, koji su se ovom naukom bavili. Karakteristično je za taj stariji rad, da su sredstva opažanja bila sasvim nedostatna: nije bilo mjerenja, koja bismo bar nekim pravom mogli zvati objektivnima. No dok onoga, o čemu govorimo, ne znamo mjeriti i brojem izraziti, dotle je — veli Kelvin — naše znanje vrlo neznatno i nedostatno, dotle smo možda tek na početku znanja, ali jedva da smo doprli do znanosti same, radilo se o bilo kojem predmetu.

Na razvoj seismologije ove riječi vrlo dobro pristaju: sav njezin napredak u najnovije vrijeme nije drugo već plod napretka instrumenata (seismografa itd.) I kada budu instrumenti još bolji i kad ih bude više porazmješteno na zemlji, ne će izostati uspjesi kud i kamo obilniji od dosadašnjih.

Fizičara za sada u prvom redu zanima, kako se točka zemljine površine giblje, kad ispod naših nogu prolaze valovi potresa, i kakovi su to valovi. Najjači potresi dosta su jaki, da potresu redom sve dijelove zemlje toliko, da i na najudaljenijim mjestima potrese „osjećamo" seismografima. Dobiveni „seismogrami" na prvi su pogled vrlo zamršeni i na raznim mjestima kod istog potresa različiti. Zamršenost ova dolazi od raznih faktora, koje sve možemo sabrati u jedno: utjecaj tvari zemaljske, kroz koju treba da prodju valovi. Potanje proučavanje valova potresa dovest će dakle do nekog poznavanja zemljine nutarnjosti. Kad bude slika o valovima u nutarnjosti zemlje potpunija, moći će teorija ići i dalje: do ishodišta potresnih valova, pa će se moći pristupiti k rješavanju pitanja, kakovi treba da se zbivaju pojavi na ishodištu, da budu valovi onakovi, kakovi jesu. Ovakav se razvoj predvidja za seismologiju, a sličan je bio razvoj nauke o svijetlu. Sva se je sila znanja o pojavama svijetla sabrala, a tek se je danas došlo do toga, da se s uspjehom kuša graditi teorije o tom, kako svijetlo nastaje.

Poučni izvještaj o dosadašnjim stečevinama seismologije podao je Wiechert na sastanku njem. prirodoslovaca i liječnika u Draždjanima u rujnu 1907. (Physik. Zeitschr. 9., str. 36.) Wiechert, predstojnik geofizikalnoga zavoda u Göttingenu, na glasu je zbog znatnih radova i na polju čiste fizike i na polju geofizike, pa ću neke njegove izvode iznijeti.

Prije toga valja mi bar s nekoliko riječi razložiti, kakvu sliku crta seismograf, kad na nj stignu valovi od vrlo udaljenog ishodišta.

Do početka pojava seismograf bilježi ravnu crtu (pretpostavivši, da je seismogram skinut sa valjka i protegnut u ravninu). Potresno pako gibanje označeno je zmijolikom crtom od mnogo zavoja. Zamah je kod pojedinih zavoja različit, a ni širina zavoja, t. j. vrijeme jednoga titraja, nije svagdje jednaka. Gibanje prestaje gdjekad tek nakon nekoliko sati. Unatoč toj velikoj raznolikosti zavoja odmah nam udaraju u oči grupe zavoja, koje nesumnjivo za se čine jednu užu cjelinu. Naročito zamjećujemo prvih nekoliko minuta t. zv. „prve valove preteče", zatim „druge valove preteče". Nakon dalnjih nekoliko minuta dolaze titraji jači, kojim su periode osobito isprva dulje (20—30 i više sek.); to su „glavni valovi". Iza toga gibanje sve više popušta. Razne se ove „faze" to bolje medjusobno razlikuju, što smo dalje od ishodišta.

Proučavanjem tih seismograma naskoro se došlo do uvjerenja, da valovi preteče dolaze k nama kroz nutarnjost zemlje, a glavni valovi

površinom zemlje. Valovi preteče stižu ranije od glavnih, jer imadu ne samo da prevale manji put već se i brže giblju. Prvi su valovi preteče longitudinalni, t. j. čestice zemlje titraju u smjeru, u kojem se valovi šire (isp. valove u štapu, na čiji kraj u smjeru štapa udaramo); drugi su valovi preteče transverzalni, t. j. čestice zemlje titraju okomito na smjer, u kojem se valovi šire (isp. valove u štapu, na čiji kraj poprijeko udaramo). Longitudinalni valovi mogu se širiti kroz svaku tvar, koja je stlačiva, ali transverzalni šire se samo u tvarima, koje su dosta krute, koje se dosta opiru promjeni oblika. Nutarnjost zemlje je dakle kruta.

I kod glavnih valova možemo razlikovati dvije vrsti: kod prvih (malo bržih) zemlja titra transverzalno i to horizontalno, kod drugih zemlja titra i horizontalno u smjeru širenja i vertikalno. Brzina glavnih valova iznosi blizu 4 km. u sek.

Glavne valove W. isporedjuje za valovima, koji bi mogli nastati u ledu, koji se nalazi nad vodom, pa pomišlja, da zemlja ipak nije sasvim kruta, nego da je kora tekućom „magmom", od jezgre odijeljena. Ta magma, ako i jest dosta tekuća, te se mogu glavni valovi u kori širiti, ipak nije toliko popustljiva, da se ne bi mogli kroz nju samu širiti drugi valovi preteče.

Uzimajući za magmu temperaturu od koje tisuće stupnjeva C možemo uzeti, da magma počinje u dubljini od kojih 25 do 50 km. No i valovi potresa dovode Wiecherta do nekoga broja za debljinu kore. Pokazalo se naime, da se kod glavnih valova svih velikih svjetskih potresa susrećemo s jednom te istom periodom od kojih 16 do 20 sek. Vjerojatno je, da se tu radi o „stojnom" valovitom gibanju zemaljske kore na ishodištu potresa. Dok gornji dio kore ide na jednu stranu, dolnji ide na suprotnu stranu, a sloj u sredini izmedju gornje i dolnje medje kore miruje. Poznavajući periodu titranja i brzinu valova lako se izračunava debljina kore. Izlazi 30 do 40 km., dakle broj, kakav se može očekivati. (Svršit će se.)

Dr. Stanko Hondl.

KNJIŽEVNOST

NOVIJE KNJIGE IVANA CANKARA. Ivan Cankar bez sumnje je sada najmarkantnijl pisac slovenski. Osobito mladji naraštaj, već medju djacima, vazda bi se stao pitati: „Kako bi zasnovao Cankar ovo i ovo?" No Cankarova sloga i Cankarovih ideja puno je u njihovim spisima, štampanim i neštampanim. Stariji pisci prema tomu ne mogu da sasvim šute, nego katkada kušaju, da svjedoče, kako i oni znadu meditirati i pisati kao Cankar. Šta više, mladež ide za Cankarom, makar i u pogibao. Prije nekoliko godina pokušali su mnogi, da zatvore put Cankaru i cankarizmu što pasivitetom, što opet oštrim oružjem i otrovanim strjelicama. Uzalud! Cankar stupaše preko njih; kao kovač vatru što kropi vodom, da je vrućijom učini, tako je i Cankar počeo bivati vrućiji i vrućiji. a protivnike je sebi izabrao predmetom oštrih satira, pa se rugao i njima i — sebi...

Beletristika slovenska puna je krcata cankarizmom. „Sapientes" medju prijateljima književnosti često se pitahu: „Kad će doći vrijeme, kada bude općinstvo slovensko kliknuti: „Sapienti sat'!" — Zašto? Prijatelji solidnog napretka narodovoga bojali su se negdašnjega cankarstva; jer cankarstvo bijaše istovetno s pesimizmom, misticizmom, s neprozirnom maglovitošću itd. Cankar pak kao hotimice i njima za inat napiše najmističniju svoju knjigu „Nina" (u Ljubljani, kod Schwentnera). Nekoji čitahu i čitahu ovu knjigu nadajući se, da će im uspjeti zaviriti u tvornicu piščevu, a mnogi odbaciše „Ninu".

Nekoliko mjeseci poslije izilazi na svijet (kod „Narodne založbe", u sredini godine 1907.) knjiga „Aleš iz Razora", na oko dijametralno različna od predjašnjih Cankarovih djela. U tom djelu nema nejasnih poteza. Virtuoznom tehnikom i psihologičkom finoćom predočuje Cankar seljaka laži bogoljubna — ni sveci mu nijesu dosta sveti! — i okrutno pohlepna i škrta, koji ni umirući ne priuštuje ženi korice hljeba.

Na jesen 1907. g. izda Cankar novu knjigu istoga obilježja, kao što ga ima „Aleš", knjigu: „Hlapec Jernej in njegova pravica" (kod Schwentnera). Slovenska književnost nema djela, koje bi tako savršeno spajalo lapidarnu priprostost i duboku psihologičku temeljitost, osobitost nazora u slovenskoga seljaka i kosmopolitičke, s prirodnošću spojene zakone i utjecaje socijalizma. — Četrdeset je godina „hlapec Jernej" rabotao i radio za kuću i baštinu svojih gospodara; ali kad umre stari gazda, baci mladi nasljednik staroga slugu pored svega njegova truda bezobzirno iz kuće. Jernej je pogodjen u srce: on je izgradio kuću i privrijedio blagostanje radeći godine i godine. Zato zaključuje, da mu je dana „pravica" da sada uživa plodove. A nitko mu te „pravice" ne htjede da prizna; svi mu govorahu: „Ti si sluga,

gospodar te smije, kad mu drago, baciti iz kuće!" Tako traži bijedan starac „pravice" svuda, a svuda uzalud: kod župana, kod susjeda, kod nevine djece, kod suca, kod cara, kod pape... Nitko mu ne priznaje pravice. Jedino gladan djak vagabund mu je priznaje, ali mu je ne može da da. Očajan vrati se Jernej u svoj zavičaj i zapali bivšemu svomu gospodaru zgrade, bijesni pak seljaci bace Jerneja u oganj. — Tko hoće da upozna Cankara bez okoliša, neka čita klasičnu tu knjigu. Upoznat će Cankarovu vještinu, kojom umije udahnuti sitnicama dušu, a iz sitnica psihičkom intuicijom razabrati dušu. Jasnoća osnove dala je piscu jasnoću dikcije, a ne možda kakav čudesni preokret u njegovu značaju.

U prosincu prošle godine izdao je Schwentner u Ljubljani dramatsko djelo našega Cankara „Farsu v 3 aktih: Pohujšanje (= sablazan) v dolini šentflorjanski". Premijera toga dramatskoga djela bila je u ljubljanskom kazalištu 21. XII. 1907. pred velikim mnoštvom gledalace, koji su — osobito mladež — zanosno klicali nazočnomu pjesniku. — Ova farsa groteskna je satira na političko, vjersko i umjetničko licumjerstvo. Vatrenom duhovitošću baca iz nje munje užasa, katkada pak je Farsa nešto tendencijozna. Glavno je lice Krištof Kobar, „umetnik in razbojnik". Uz njega stoji Jacinta, „družica njegova, lepa bez primere, ljubezniva, ljubeča, svojeglavna, brezpokojna, vsegaželjna in vsegasita ženska od frizure do šolnov". Važnu ulogu ima „zlodej" (djavao); ovaj je sklopio s Krištofom savez, neka mu izopači i rine u grijeh svu „dolinu šentflorijansku" (= t. j. slovensku domovinu). Djavao će ga platiti udobnošću, a zato će dobiti njegovu dušu. Krištof se lati svoga djela i živi u „dolini" sa svojom Jacintom na veliku (dapače licemjersku!) sablazan gradjana, koji su svi već pokvareni, te bi željeli sudjelovati kod sablažnjivoga pothvata Krištofova. Budući da bijaše u dolini već prije sve izopačeno, ni Krištof ni djavao nemaju više posla. Poradi toga je djavolu veoma žao, što je molio Krištofa za onaj posao. A najužasnije mu je, što se otkrije, da Krištof zaista nije pravi Krištov. Tako su Krištof i stanovnici u dolini šentflorjanskoj zaista „prehudičili hudiča".

Cankar pak smijući se prevede općinstvo žedna preko vode. *Dr. Josip Tominšek.*

ALEKSA ŠANTIĆ: POD MAGLOM. Slika iz gornje Hercegovine. Beograd. 1907. — Ova je dramska slika pjesnički protest protiv iseljivanja srpskoga naroda u prekomorske krajeve. Za čudo zastupaju misao iseljivanja starci, seoski knezovi, dakle konzervativni i patrijarhalni elemenat, dok se mladi seoski učitelj Stanko bori za ideju ustrajanja i pregaranja na rodnoj grudi. Ako i njegove plamene riječi osvjedočavaju starce, čitaoca uvjerio bi posve tek gotovi čin. Rodoljubna tendencija autorova, njegov pokušaj da oslobodi svoje ljude iz magle potištenosti, u koju su zapali teškim socijalnim i ekonomskim prilikama, utekla se jakom sredstvu — glumištu, neka bi se po što po to čulo, da je ono, što narod čini najgore zlo. Drugo i nije autor postigao.

Dikcija je njegovih stihova lijepa, šteta što se ne otima prekomjernoj širini narodnoga sloga. Preobilje riječi dalo bi se nadomjestiti poezijom. *I. d.*

PODNOPOLJSKI: KARIŠIK BELETRISTIČKI natpis je nove knjižice, što ju nedavno izdao štamparsko-umjetnički zavod Pahera i Kisića. U lijepo opremljenom svesku većinom su sabrane omanje crtice, što su otprije bile tiskane u „Srdju i „Brankovu kolu". Podnopoljski mi je odavna poznat. Bilo je to još u drugom razredu gimnazije, kad smo pod pokojnim Fabrisom vrlo marljivo učili na pamet srpske i hrvatske pjesnike, te odlomke iz raznih naših pripovjedača. Fabrisa često nije bilo u školi, jer boležljiv; a skoro vazda zamjenjivao ga njegov tijesni prijatelj Podnopoljski (Tripković.) Tako me jednoga zimskog jutra Tripković upita, što imademo za lekciju. Ja jedva dočekao, pa ću njemu: „Dubrovnik" od M. Pucića. „De kaži, mali" — reći će on, a ja tio i bojazljivo počeh deklamovati: „Dubrovniče, malomjesto"... Kad sam svršio pogladi me nekoliko puta po licu i kosi. I sada čitajući njegove crtice, vidim, da se moj učitelj od onog jutra nije ništa promijenio. Vazda dobar, iskren, sentimentalan. Najprije posvećuje nekoliko stranica svom nezaboravnom Fabrisu, a zatim nam priča o svojoj ljubavi, sanjama i suzama. Podnopoljski umije vrlo lijepo pričati, tek šteta, da su mu pointe odviše sentimentalne. Ne svidja mi se, što katkad rabi u opisima, mitološka imena vjetrova, sunca i mora. Čemu te klasične reminiscencije, kad nijesu od potrebe. Da nije Podnopoljski i suviše i samo iskren, mogao bi vrlo lijepo djelovati, jer poznaje jezik i ima ukusa i smisla za stil. *B. L.*

UMJETNOST I GLAZBA

UMJETNIČKA POKRAJINSKA IZLOŽBA U SPLITU. U proljeću ove godine bit će napokon završene radnje oko zvonika stare splitske stolne crkve (sv. Dujma), nekadašnjega mau-

zdeja glasovite palače cara Dioklecijana. Te radnje traju skoro tri decenija i već je vrijeme da zvonik bude jednom oslobodjen od onoga silnoga drvlja (armadure) oko sebe. Tko razumije što znači trud oko uzdržavanja starih rimskih i sredovječnih spomenika, lako će shvatiti važnost ove zgode. Dalmatinski umjetnici sasvim umjesno hvataju tu svečanu prigodu, da iznesu pred svijet svoje radnje. Za našu je umjetnost ovo ne mali korak naprijed. Izložbe obično budu u Zagrebu, gdje je i moguće da budu priredjene u velikom stilu, ali — osim pučanstvu glavnoga grada — pristupačne su samo onima, koji mogu doći tamo. Dakle imućnima. U pokrajini obično izlažu pojedinci po koju svoju radnju, a u proljeću Split će imati prvu veliku izložbu. Na njoj će sudjelovati svi poznatiji dalm. slikari i kipari. Takodjer će biti pozvana dvojica od umjetnika iz Zagreba, neka tako budu barem djelomice zastupani umjetnički krugovi iz središta hrvatske kulture. Ne treba ni reći, da je ovo vrlo dobro sredstvo za popularisanje naše — i u domovini slabo poznate — umjetnosti. S toga gledišta skora umjetnička pokrajinska izložba pripravit će publiku za budućnost. To će omogućiti, da s vremenom bude priredjena u Splitu ili uopće u Dalmaciji druga opća izložba svih hrvatskih umjetnika, što obzirom na onamošnje prilike nije za sada moguće. Tim je dovoljno istaknuta važnost proljetne izložbe u Splitu, koja će biti u prostorijama nove lijepe zgrade Hrvatskoga Doma. U pripravni izl. odbor ušlo je i dosta splitskih uglednih gradjana. To je dokaz, da našoj umjetnosti sviću bolji dani, jer ovo neobično zanimanje znači shvaćanje i ljubav za nju. —*s.*

JOSIP RAČIĆ. U Münchenu sam ga prvi put upoznao, pred akademijom lijepih umjetnosti. Plave bistre oči, kovrčaste kose i djetinski smijeh. Snažan je, zdrav i velikim pouzdanjem gleda u svoju budućnost. Vazda mu je jasno što hoće, a odluka je njegova čin. Bio je pastir, pa tipograf, a sada slikar. Kao tipograf prištedio je oveću svotu i jednog dana javio svome ocu, da ide u Njemačku. Došao je u München, a pokojni ga Ažbe primi besplatno u svoju školu. Poslije nekoliko mjeseci umre Ažbe, a Račić bez potpore, bez radnje, na pločniku. Iz Münchenskih vijesti dozna, da jedna tiskara u Berlinu traži dobra tipografa. Ponudi se. Dobi povoljan odgovor i ne časeći časa krenu u Berlin. Ondje je marljivo radio jedno 6 mjeseci i opet prištedio par stotina maraka i tom svotom vrati se u München, da se upiše u Akademiju lijepih umjetnosti. Ovo je treća godina što uči i najbolji je djak u Habermannovoj školi. To mu je sam učitelj priznao i ako nerado gleda, što ne će da slijedi njegovih stopa. Račićevi su ideali Velasquez, Rubens, Rembrandt, Haus i njih s hvaćanjem i vrlo marljivo uči. Kolorit je njegova strast, voli zdravlje, krepkost, snagu, život. Pleinair i sunce titra mu u zjeni, a nago žensko tijelo izvor mu je nadahnuća. On je za užitak, za mladost i sreću. Svi njegovi radovi nose taj biljeg, što nam govori o raspojasanoj i zdravoj fantaziji našega zagorskog sina. Račić je neosporivo najdarovitiji slikar od mladje generacije. Lijepo je i pravo, da ga društvo hrvatskih umjetnika i vlada potpomažu. Gg. Kršnjavi i Frangeš ne će se pokajati, što su se zauzeli za Josipa Račića. *B. L.*

ČETRNAEST MOŠKIH IN MEŠANIH ZBOROV. Uredil Matej Hubad. — Izdala in založila „Glazbena Matica“ v Ljubljani 1907. — Cena 6 K.

Naša slovenska braća mogu da s največim ponosom motre rad svoje Glazbene Matice. Ovom zbirkom ona poklanja rodu svome 34. svesku zbornih partitura, kvantitet, s kojim se cjelokupna naša glazbena literatura ne može da omjeri. — S osobitim priznanjem treba istaknuti, kako uprava toga uglednog društva ne samo što širom otvara vrata komponistima bratskih jugoslavenskih plemena, nego, da im pače, gdje pravda to ište, daje čak i prednost pred svojim zaslužnim domaćim trudbenicima.

Od 14 kompozicija u nazočnoj svesci, 3 su za mješoviti a 11 za muški zbor. Zastupano je 10 auktora.

Podrobna analiza svake pojedine kompozicije zavela bi nas predaleko, ograničit ćemo se na to, da o svakom auktoru istaknemo samo za nj znatno i što je štiocu za razumijevanje najnužnije.

„Kozar“, od odličnoga srpskog komponiste St. Mokranjca, stvar je, koja svojim originalnim stilom pobudjuje pažnju. Pisana je pretežno za četiri mješovita glasa, ali se ta kompozicija mjestimice rastvara do u sedam glasova. Čitava ta skladba miluje te svježim lahorom srpske pučke muzike. Iz surova pučkog glazbenog umijenja intuicijom je auktor izažeo samo duh i tipično odstraniv sve trivialnosti, kojim inače pučka umjetnost u svom zarotku vrvi. Melodična i harmonična je obradba poletila daleko iznad pučke muzike. — Izvadjanje ove kompozicije, koja je najoriginalnija u svoj zbirci, stavlja na pjevače prilično velike zahtjeve. — Bila bi za našu publiku

velika glazbena šteta, kad ju naša pjevačka društva ne bi upoznala s ovom zbilja lijepom i uspjelom radnjom.

Slovenac dr. G. Ipavec, zastupan je s tri kompozicije, od kojih je „Naše gore“ mješovit zbor s baritonom solo, dočim su „Brodar“ i „Planinec“ pisani za muška grla. Auktor kao da svu svoju pažnju posvećuje melodiji. Zbog te zasebne pažnje melodija mu polučuje neko pretežno lirsko obilježje. Šteta što je u tom svom lirizmu nešto monotono plačljiv. U nutrnjoj umjetničkoj koncepciji i u spolašnjoj strukturi njegove melodije ne mogu da u nama uzbude nikakav zaseban interes, jer su malko zastarjeloga soja. Po modernom pojimanju melodija mora da sliči više nekoj erfatičnoj deklamaciji nego li nekom slatkom biglisanju, za koje se stari Talijani toli zagrijavahu. Ni u harmoniji kompozicije dr. I. nijesu privlačive. Čitavu harmoničku zgradu osovljuje on pretežno na tonici i dominanti te se rijetko kad laća kojega pobliže srodnoga akorda. A takva harmonija brzo umara. — Kompozicija se preporuča početničkim pjevačkim društvima.

Mješoviti zbor „Deklica in ptič“ odaje u Adamića veoma interesantnih zasebnih svojstava. Melodija mu je gipka, neprisiljena i nježna; harmonija duboka te ukusno protkana bujnom ali ne skrajnom kromatikom, koja čitavoj ovoj nježnoj kompoziciji udahnjuje neki osobito privlačivi zadah života.

Muški zbor sa sopranom i Baritonom solo „Na Ozlju gradu“ od našeg plodnog komponiste g. Fr. S. Vilhara bi odlikovan začasnom nagradom u lanjskom natječaju „G. M.“ U harmoniji vidi se prilična jednostavnost i zbitost akorda. Ovu kompoziciju, kao i neke spomenike, treba posmatrati iz neke daljine. Kod izradjivanja auktor je gledao na cjelinu, a valja i priznati e mu je pošlo za rukom da poluči jedinstven, cjelovit i velebni efekat. Izvedba nije osobito teška, a ipak je veoma efektna.

U muškom zboru „Idila“ Aloiz Sachs veoma sretno karakteriše smisao teksta. Stvarca je dobro zasnovana a još bolje satkana.

„Svoji k svojim“ za muški zbor od Karela Bendla, pun je herojskog izražaja i ne bez glazbene vrijednosti. Šteta što je auktor i u sitnim i u krupnim glasovima posegao skoro za skrajnim granicama glasovnoga opsega, jer je time izvadjanje znatno otešćano. Radnja odiše odlučnošću, koju radja samo nesebični patriotizam.

Dr. Anton Schwab, ne uzbudjuje nikakav osobiti glazbeni interes. Harmonička strana ovih kompozicija posve je primitivna, bez interesa i bez života.

Puna tjeskobe, tuge, pečali, mirno i bolno ali dostojanstveno niže se „Slovenska zgodovina“ od Stanka Premrla. Melodija mu je doduše malo elastična ali nije bez dubljeg života, koji na glazbeno misaona slušaoca veoma snažno djeluje. A taj dojam melodične mirnoće i jačine znatno je povećan snagom bujne kromatike, kojom je čitava kompozicija na sitno nanizana. Kao osobito efektni momenat treba istaknuti kvartet pun elegičnog izražaja. Izvadjanje traži veoma vješte pjevače.

Kratka kompozicija našeg maestra g. Ivana pl. Zajca, „Dijaška“ protkana je mladenačkim žarom i poletom. I nema sumnje da će kod mladeži naći dostojan odziv.

O Vl. Stahuljaku govorit ćemo drugom prigodom.

Redakciju je veoma uspjele zbirke rukovodio zaslužni slovenski glazbenik Matej Hubad, pa, jer je izborom kompozicija dokazao duboki umjetnički osjećaj, istančan ukus i oštar i ispravan kritički sud, neosporivo je, da dobar dio zasluga oko ovoga uspjeha ide upravo njega.

Hvala neumornoj revnosti „Glazb. Matice“ zbirka je ova bolja i umjetnički interesantnija od predjašnje. *Antun Dobronić.*

KAZALIŠTE

ZAGORKA: INTERMEZZO. Prigodom desetgodišnjice književnoga rada poznate spisateljice Marije Jurić-Zagorke iznijela je uprava hrv. kazališta njezinu aktovku pod gornjim natpisom. Ovo je najbolji dramski produkt Zagorkin. Njezini predjašnji radovi imali su više uspjeha kao oštre satire na savremene društvene prilike nego kao dramatski pokusi. Autorica nije se zadovoljavala iznašanjem društvenih nastranosti nego ih je vazda izvrgala i ruglu i pogrdi. Neprikrivena rodoljubna tendencija nailazila je na odobravanje svojom u neku ruku novinarskom neposrednošću. I doista taj način Zagorkin nije bio u našim prilikama na odmet.

U novoj aktovci ostao je od toga jedino lokalni kolorit, inače je sujet opće ljudski. Mladome suprugu htjelo bi se stranputica; žena mu ulazi u trag upravo u nezgodan čas, kad mu se žuri na rendez-vous. U tom se „intermezzu“ sve biće mlade zaljubljene žene opire suprugovoj nevjeri. I s uspjehom, jer je Zagorka doista uhva-

tila nekoliko opravdanih i uvjerljivih momenata u toj ljubavnoj utakmici. U sujet, koji se već davno udomaćio na pozornici, unijela je Zagorka i tehnike i nepatvorenih čuvstava. Ovo joj se može zabilježiti na račun uspjeha. *Ld*

GAVAULT I CHARVAY: GOSPODJICA, JOSETTE, MOJA SUPRUGA. Graciozna i laka francuska komedija s jednom briljantnom ulogom i s jednom velikom scenom. Obilježja karakteristična za modernu francusku komediju, koja i ne traži drugo nego bezuvjetan pozorišni uspjeh. Ovdje se mnogo što dopušta, da bude publika zadovoljna. Ovdje se i ljubi i ljubaka, da bude emocija. I krojačica i čari glumice — sve je ovdje od znatnosti. Male nepristojnosti uzimaju se kao dražest, strastveni cjelovi i ljubavno draškanje — kao ona velika pobjednica ljubav... Samo jedamput u odlučan čas, u velikoj sceni — tu se traži od pisca da bude čovjek od pozornice, doista literat, dapače i pjesnik. Ovo je kamen kušnje... Francuski su autori iznijeli pobjedu. Svagdje je naišla njihova komedija na uspjeh. Publika se bezuvjetno zabavlja. Način, kako oni umiju voditi scenu, osvaja i strogoga kritičara... Kod nas se je tomu pridružila i izvrsna igra gdje. Dimitrijević. *Ld.*

SCHOENHERR: „ZEMLJA." Neposredno pod dojmom predstave napisao sam u „Obzoru" prikaz ove „komedije života", kojemu bih jedva mogao što dodati, pak ga prenosim i ovamo. Obilježio sam ondje biće dramatsko ove interesantne glume, po kojemu upravo ona imade za nas osobitu vrijednost.

„Tko zemlju razgrće i sije u njezine brazde sjeme, tko je ore svojim žuljevima i svojim znojem, tko se raduje s njezinim radostima i smućuje od njezine nerodice — ne čini to bez kazni na svojoj duši. Nadčovječna snaga elementa privlači ga snažnim rukama na svoje grudi i ne da mu oduška. Veliki njegovi zakoni podvrgavaju sebi ljudske živote, oblikuju ih na svoje, bezobzirnošću i okrutnošću svojih neobuzdanih sila. U „zapuštenoj dolini", stisnutoj zidovima vrletnih hridi, još je teže čovjeku. Ondje nema izletanja ni presezanja preko svojih sila. Tko je nepokoran i srce mu ne miruje — ne preostaje mu, nego da se uteče pjesmi „prve ptice" ili čežnji ili uzdasima... Od rodne grude otkinut se ne će..

U ovim zakucima imade sila i nagona, koji djeluju od pamtivijeka, imade navada i zakona, koji su stari i nepomični poput njihovih hridi. Što se ovdje zove život, kruta je zbilja i pritište fizički kao kamena ploča grob... Ovdje život nema ni budućnosti ni prošlosti, nego je vječno jedan, — nazočan. Ali taj život je jak i krepak, obnavlja ga proljeće, a ne uspavljuje zima, i gdje se je u grudima ugnjezdio, gnijezdo je orlovo, gdje je uhvatio klicu, isisava korjenima, širi grane poput divskih ruku i dotiče vršcima oblake...

Ako igdje, uselio se je taj život u grudi starca Grutza, junaka ove „komedije života". Radnja se odigrava pod njegovim krovom on stoji u središtu; sva okolina njegova na dodiru je njegove duše; izrasao je silan i neslomiv na sred puta, neukloniv; zgrnuo je sve ljude i sve stvari svoje blizine, i tko se dotakne stvari, dotakao se je njega, tko udari hrast njegov, udario je njega u živo meso. Njegov sin Ivša porasao je u njegovoj sjeni slabašno i bezvoljno drvce. Očeva je premoć tolika, da sin ni ne osjeća nemoći svoje. Žene, gazdarica Mena i služavka Trina, sa svojim ga djevojačkim čežnjama katkad bude oda sna. Ali njemu je njihov poziv muka, jer on se je snašao sa svojom sudbinom, on je zadovoljan, ta on ima svoje jelo... svoj posao... i s kokošima u krevet... a više čovjek ni ne treba! Sin, sa svojom skučenom naravi, ni ne pomišlja, da se opire ocu. Ali upravo to zaoštrava sukob u kući Grutzovoj. Sin je bezvoljna lutka u rukama žena, po njemu njihove težnje dosežu na osobito osjetljiv i tragičan način oca.

Trina je ostarjela kao služavka Grutzova i ljubovca Ivšina. Poput sviju ukućana osjeća i ona, da je ni brak ne bi oslobodio robovanja, dok ima starca Grutza. U njegovoj kući nema prostora za njezinu sreću. Ondje ona smije tek da sanja zatvorena o svojoj sreći. I tako se pomiče njezin život iz dana u dan na plimi i osjeci staračkoga zdravlja Grutzova. Bog zna, kako bi je dugo zavaravale njezine sanje, da nije došla mladja i ljepša Mena. I njoj je uspjelo zamamiti slabašnoga Ivšu. I ona ima tajnu želju svih ropskih duša: oteti se gospodstvu i gaziti po svojoj zemlji, ma bilo je i pedalj, koliko se dade pokriti dlanom. Ali u nje je toplija krv, budnija narav i krepči nagonski život. U prilici ona će podleći iskušenju, da natjera staroga Grutza u propast; kod nje se ne da obuzdati radost, kad stari Grutz, udaren od konjskoga kopita, slabi i pogiba i sad će da nestane... A kad se je stari Grutz oporavio i kad joj je utrnula nada, da će se maknuti s puta, ona ide. U blagoslovenom stanju prihvaća ponudu „gazde s ledenoga vrha" i uspinje se na zabitnu vrlet, da bude ondje svoja...

S njome je pošla i sreća Ivšina. Ostao je bez nje i dalje rob u kući očevoj, utomio je u srcu veliku radost očinstva i podlegao je bezvoljno premoći očevoj, tvrdom zakonu svoga života u „zapuštenoj gorskoj dolini."

Schoenherrova je drama najoriginalnija po ovoj svojoj gradji. U detaljima, licima i načinu, kojim ide za efektima, prislanja se očito uz uzor Hauptmannov. Kao kod Hauptmanna promašuju kadikad sredstva iščekivani dojam. To potvrdjuje najbolje konačna scena s mrtvačkim sandukom. Gdjice. Mihičić i Vavra i gg. Borštnik, Barbarić i Rašković kreirali su finim umjetničkim osjećanjem svoje uloge. *Ld.*

HRVATSKO OSJEČKO KAZALIŠTE U KARLOVCU. Čitav mjesec studeni prošle godine gostovalo je kod nas u Karlovcu novo ustrojeno osječko kazalište. Odmah ću u početku kazati, da je ono izvršilo svoju misiju kod nas časno i bez prigovora. I izbor komada, što su se davali, i glumci i igra njihova — sve je to bilo, kako treba. Doduše tko bi htio zanovijetati, mogao bi zabaviti gdješto (ali samo gdješto!) repertoaru. No ja kažem: majstorija je složiti repertoar za ovako jedno purgarsko mjesto.

Pa ipak! G. je ravnatelj Andrić to udesio i — držim — zgodno udesio. On je gledao da uredi repertoar donekle i prema ukusu naše publike, a opet nije smetnuo s uma ni onu višu misiju, koju osječko kazalište imade kod nas u provinciji, ono budjenje pravoga estetskoga osjećaja, ukusa i smisla za umjetnost; pa onda proširivanje duševnoga horizonta kod posjetitelja kazališta iznašanjem djela velike literarne cijene. A ni to još nije sve! Valjalo je paziti na to, koji će komad donijeti koristi u financijalnom pogledu, valjalo je misliti i na blagajnu.

Dramske su večeri bile obično jako slabo posjećivane; ali za to je bilo na operama i na operetama sve dupkom puno. Od drama su bile najbolje posjećene ove dvije: „G r a n i č a r i" i „P o s l j e d n j i Z r i n j s k i." Kazalište je napunila naša srednja klasa gradjanska. To je komad, koji je njima blizu, koji oni razumiju, koji odgovara njihovu ukusu; pa kad se daje takav komad, oni idu u kazalište. Ne će biti obmama, ako rečem, da i ta naša srednja klasa ima nešto ljubavi i smisla za kazalište. A da ona bude razumijevala i oduševljavala se za stvari, koje su mnogo veće literarne kvalitete od „Graničara", to je poso osječkoga kazališta, koje imade vršiti odgojnu misiju ovdje u provinciji.

Drama nijedna nije doživjela reprize; od opera i opereta davala se dvaput samo „P r o d a n a n e v j e s t a", a „V e s e l a u d o v i c a" pet put (!) I svakiput je bilo sve do zadnjeg mjesta rasprodano. Peti put, kad je gostovala gdja. Polakova — a to je bila ujedno i zadnja predstava — ljudi su se upravo otimali za karte.

Dramski je personal osječkoga kazališta jako dobar, osobito muškarci. Medju njima imade gotovo majstora, koje čovjek s nasladom i s užitkom gleda. Najbolji su bez sumnje gg. Dinić i Papić, koji su daleko odskočili od ostalih.

Sve u svem: mi moramo biti sretni i zadovoljni, da uz zagrebačko kazalište imademo još jedno valjano kazalište u glavnom gradu Slavonije, koje će širiti hrvatsku riječ, promicati i popularizirati dramatsku literaturu i domaću i stranu; ono će istisnuti iz Osijeka i iz Slavonije kojekake njemačke i madžarske družine, štono su se ondje tako često šepirile i bile neki pijoniri „Dranga nach Osten." Osječko kazalište dakle imade i političku misiju, patrijotsku, hrvatsku. *Joza Ivakić.*

FEUILLETON

TKO JE AUTOR? (Afera Ogrizović.) Od nekoliko dana ovamo razmahala se u našoj javnosti jedna afera, koja je važan dokaz za našu potpunu nekulturnost i nesredjenost. „Prokletstvo" što su ga zajedno napisali Milčinović i Ogrizović, bilo je već više puta predmetom javne diskusije. Izašlo u „Savremeniku" prije dvije godine, svojim je sujetom, — obradjuje jednu borbu proti kaptolu u starom Zagrebu, — a ponešto i stranačkom reklamom, koju je u „Pokretu" vodio baš sam Ogrizović, izazvalo odmah neke naše ljude, da mu podvale protivvjersku tendenciju. Već onda se bila razmahala hajka, u kojoj nije nedostajalo ni gorčine ni strančarstva. Ali oba autora stajahu na braniku svojih prava i umjetničke slobode, pa je naša cenzura dramu ipak propustila. Do predstave ipak nije došlo, drama bude u zadnji čas, tvrdi se, baš intervencijom klerikalnih krugova skinuta s repertoira. Simpatija svih slobodoumnih ljudi bila je onda na strani autora, učinila im se očita nepravda. Autori medjutim sa tim simpatijama ne bijahu zadovoljni. U njih se bila razmahala ratobornost i oni bi bili najradije vidjeli svu javnost u jednoj svetoj borbi proti crnim četama, koje u Hrvatskoj suzuju slobodu mišljenja i izražaja. Odluče dramu odštampati u posebno izdanje, da tako rasture misli svoga junaka,

majstora Tome, u što šire krugove. Doskora to izdanje izadje i opet je bio Ogrizović, koji je za djelo pribavio predgovor od A. G. Matoša, koji predgovor cijeloj našoj javnosti i crnoj i necrnoj gotovo predbaci reakcionarstvo, što nije odlučno ustalo za „Prokletstvo", za misli glavnoga junaka i za progonjene autore. Tako su autori s velikom ambicijom zastupali svoje djelo i svakom su se zgodom kako Milčinović tako Ogrizović sa tendencijom toga djela i iznesenim mislima posve identifikovali, dapače oni su svojim postupkom tim mislima istom podali značenje tendencije.

Sada najednom donese „Hrvatsko Pravo" nepotpisanu izjavu gosp. Ogrizovića, da on kod „Prokletstva" nije toliko sudjelovao kao autor, nego više kao dramatski pomagač, da se sa mislima glavnoga junaka u najvećem dijelu ne slaže i da se uopće u nekojim stvarima (vjerskim) u drami predaleko zašlo. Kada znamo, da je gosp. Ogrizović to djelo kroz dvije godine uporno branio i javno zastupao, nije čudo, da je sva javnost na njegovu izjavu ostala lecnuta. Nazori na svijet napokon nijesu nepromjenljivi, pa kao što drugi ljudi iskustvom i naukom često obrnu svoje nazore o svijetu i životu, moramo istu slobodu dozvoliti i umjetniku, dapače još prije, jer njegov rad imao bi biti upravo izraz njegove duševnosti. U izjavi gosp. Ogrizovića pak smetalo je vrlo, što ju nije potpisao, pa izgleda, kao da nije plod nutarnje, duševne nužde. A kad se doznalo, da gosp. Ogrizović kandidira za hrvatski sabor i da je tu izjavu dao iznebuha, da može ušutkati protivnike svećenike u stranci, koji su ustali proti njegovoj kandidaturi; da je ta izjava nekako stilizovana onako, kao da gosp. Ogrizović to djelo i njegove misli ni do sada nije odobravao, jer da je on religiozan, katolički odgojen čovjek, onda ostadosmo pred jednim dogadjajem, koji vrlo opasno poremećuje naše pojmove o umjetničkom stvaranju i umjetničkoj karakternosti.

Koliko god čovjek tražio neki logični slijed u tom činu Ogrizovića, uvijek ostaje u stvari neka nedosljednost i prema tome, neiskrenost, da upotrebimo najblaži izraz. Neiskrenost pak u umjetničkom stvaranju nije nego nekarakternost, a nekarakternost isključuje pravi umjetnički rad. Takav autor prestaje biti umjetnik, on postaje što Nijemci vele „Macher", piskaralo. Sve se je dakle obratilo na drugog autora djela, na Milčinovića; on je kadar to pitanje razjasniti i možda spasiti Ogrizovićev integritet. I on je progovorio u interviewu sa Marjanovićem u „Zvonu". On na jednostavan način potvrdjuje stvarni sadržaj Ogrizovićeve izjave. Jest, on i nije pravi autor „Prokletstva" ali suradnik, artistički suradnik, koji je Milčinovićevim mislima dao oblik. I mi, to možemo shvatiti, jedan autor dao je misao, drugi, njegov prijatelj, pomogao djelu dati željenu umjetničku formu, zainteresovan je na djelu i brani ga kroz dvije godine. Ta izjava Milčinovićeva mogla bi dakle spasiti integritet Ogrizovića. Ali sada se dogadja najčudnovatije u stvari. Ogrizović time nije zadovoljan. Njegova ambicija, koja ga je od literature već otjerala u politiku, diže glavu i on se na obojicu ove prijatelje obori, povuče ih u blato i reklamira devet desetina drame za sebe. On je autor, poglavito on! Njegov drug, da uopće nije kadar dramu napisati, da je kod cijele stvari bio samo kao neka vrst prišipetlje, da postigne polovicu honorara. Ako je tako, što onda znači Ogrizovićeva izjava? I tko je dakle autor „Prokletstva"? Milčinović ili Ogrizović? Je li Milčinović autor, a Ogrizović samo dramski pomagač ili je autor Ogrizović, a Milčinović „pretrglija"? Ogrizović nas stavlja pred niz pitanja, kojima je čitavu situaciju pobrkao. Izgleda kao namjerice, da dupira svoje velečasne protivnike u stranci i čestite izbornike ili našu nervoznu javnost ili literarnu historiju, — a možda i sve zajedno. U književnoj republici dosad nevidjena taktika, i moguća samo u ambientu posve nesredjenih pojmova. Za nas je dovoljno, da su djelo potpisala oba autora; Ogrizović dapače na prvom mjestu. A i isto tako nam je jasno, da Ogrizović svoj nazor na svijet od onda kad još nije bilo napisano „Prokletstvo", pa do danas nije promijenio, barem ne tako, da bi mogao opravdati svoju izjavu i ne tako, da bi se to iz izjave moglo vidjeti.

Ali izbornici otočanski i svećenici stranke javili su, da ih izjava Ogrizovićeva posve zadovoljava — pa možda prihvaćaju i onih devet desetina Ogrizovićevih na djelu. U politici je to možda moguće. Ta njegova stranka progutala je i Kršnjavoga. Ali pitanje književnika Ogrizovića, pitanje je naše kulture, — a ta je možda ipak već toliko ojačala, da tu „trgovinu ideja" ne će progutati. Ogrizović je ovaj put i suviše jasno pokazao karte — i platio je igru svojom književničkom reputacijom. *D. P.*

IZ PISAMA OSKARA WILDEA NOVINARIMA. Iz netom objelodanjenih pisama donosimo nekoja značajna mjesta:

„Područje umjetnosti i područje etike su nešto posve različno i odijeljeno."

„... Vi, čini se, kao da zagovarate bezočnu teoriju, da bi trebalo da vlada neke zemlje

cenzurira beletrističnu književnost. To je teorija protiv koje ja i svi književnici mojega poznanstva najoštrije prosvjedujemo; svaki kritičar, koji priznaje razboritost takovoj teoriji, odaje namah, da je posve nesposoban da pojmi, što je književnost i koja su joj prava. Tako bi se mogla usuditi neka vlada, da naloži slikarima, kako treba da slikaju, ili kiparima, kako treba da modeliraju, ili bi mogla da pokuša smetajući da utječe na stil, obradbu i gradju literarnoga umjetnika; a ne bi smjelo biti književnika, bilo najodličnijega bilo najneznatnijega, koji bi odobravao teoriju, koja bi književnost kud i kamo više ponižavala nego bi to mogla da učini ikoja didaktična ili tobože nemoralna knjiga."

„Kritičar neka se nauči suditi o djelu a da se nikako ne dotakne piščeve osobe. To je doista početak svake kritike."

„Da sam francuski pisac i da mi knjiga u Parizu ugleda svijetlo, ne bi se našao nijedan književni kritičar u Francuskoj ni u kojim novinama od ugleda, koji bi samo za čas pomišljao, da je prosudi s etičkoga stajališta. A da to učini, ne bi se blamirao samo u očima svih književnika, nego dapače i kod velike publike."

„Puritanstvo nije nikad tako uvredljivo i štetno, kao kad se bavi umjetničkim pitanjima. Ovdje je njegov utjecaj pricipijelno zlo."

„Nikako nije dozvoljeno ograničivati umjetnosti. Umjetnosti pripada sve, što jest i sve, što nije..."

„Prava književnosti, prava su intelekta"

„Crkvenjaci tvrde, umjetnina je forma djelovanja. To ne stoji. Ona je najviši proces mišljenja,"

Ld.

POLEMIKA

MALO ODGOVORA BEZIMENOM AUTORU „HRVATSKE BOSNE". Vrlo poštovani g. uredniče! Budite tako ljubezni i dozvolite mi malo prostora, da bezimenom autoru „Hrvatske Bosne", o kojoj sam referirao u jednom od prošlogodišnjih brojeva „Savremenika", odgovorim na njegov protučlančić u „Hrvatskoj Smotri". Tu njegovu epistolu preštampao je u dva podlistka i sarajevski „Hrv. Dnevnik". Redakcija ovog lista popratila je tu epstolu primjedbama, na koje ne ću u cijelosti odgovarati. Onaj, koji je i malo upućen u prilike, u kojima živo tari taj dnevnik znade, da jedva imade većih ignoranata na slavenskom jugu od onih, što sjede u redakciji ovog lista. Ne smijem medjutim ipak, da mimoidjem onaj pasus u primjedbi velečasne redakcije, u kojem me ta redakcija nazivlje „historicom falsifikatorom", jer sam tobože falzificirao broj katoličkog pučanstva u Bosni spomenuvši u svom prikazu, da u Bosni imade 214.000 katolika prema službenoj statistici. Ovu insinuaciju odbijam s prezirom. Ustrpljive čitaoce „Hrv. Bosne" upućujem na str. 47. na kojoj će čitati u drugom pasusu, da je statistika od god. 1895. iznijela, da u Bosni ima po vjeri 224.142 katolika. Po svoj sam prilici u brzini reproducirajući data g. „učenjaka" i ja nehotice uzeo krivu brojku, kako je odštampana u „Hrv. Bosni". O falzifikatu nema govora. Redakcija „Hrv. Dnevnika" prihvatila je tu krivo citiranu brojku, da me može pogrditi s falzifikata. Najveća ironija, jer baš velečasna redakcija „Hrv. Dnevnika" danomice puni svoje stupce najgrdnijim falzifikatima!

Redakcija „Hrv. Dnevnika" sva je ushićena od odgovora bezimenog autora. Zove ga „klasičnim". Odgovor bezimenog „učenjaka" zaista je klasičan. Klasičan je ciničnom svojom mržnjom prema Srbima, svojom zaslijepljenosti, i svojom ignorancijom. Bezimeni, od vas toliko hvaljeni autor u tom je svom „klasičnom" odgovoru otkrio sve svoje karte. U „Hrv. Bosni" držao se barem donekle rezervirano, jer je htio da dadne svom pamfletu „znanstveni", „ozbiljniji" karakter. Ali u tom svom odgovoru pokazao se u svoj svojoj golotinji!

U svom referatu o „Hrv. Bosni" iznio sam po g. „učenjaka" karakteristične momente. Prepustio sam više misaonom čitaocu, da si sam stvori sud o tome, kakvim „naučnim" aparatom radi ovaj po „Hrv. Dnevniku" „jedan od prvih naših naučnih radnika". Bilo bi zaista apsurdno i suvišno, da sam znanstvenim aparatom išao pobijati osobito historičke izvode, koji će u svakomu nepristranomu naučnjaku pobuditi smijeh, a možda i ogorčenje. Glavna mi je bila nakana, da inteligentnog čitaoca upozorim na jednu žalosnu pojavu u nas. Ima u nas stanovita klika, koja će nazvati nekoga zato „jednim od prvih naših učenjaka", jer je u hatar njezine loše samoubilačke politike latio se pera, da tobože sa znanstvenog gledišta opravda njezinu žalosnu nenarodnu borbu, a sve tobože „za historička prava Hrvatske".

U dugoj čitulji odvraća mi bezimeni autor benevolentnom pozom. Mislite li možda stvarno? Ne! Od tog je on vrlo daleko. On je zaboravio u svojoj raspravi neka divna historijska dokumenta i evo ga, da uhvati zgodu, pa da nadoknadi ono što je propustio. Moram priznati, da sam se snebivao. Ne — tako ne može pisati ni

„učenjak" ! To je plod jednog zaslijepljenog fanatika. Imade u tom odgovoru takovih stvari, za koje bi se stidio i žurnalistički šegrt u „Hrv. Dnevniku."

Bezimeni autor uhvatio je jednu, kako veli moju „frazu" o jednokrvnoj braći i na široko me uvjerava, da su svi Srbi hajduci, lopovi, razbojnici i palikuće. Uvjerava me dalje, da nije trebao tek on, da svojom raspravom raspiri mržnju (kao da sam ja to igdje u svom referatu ustvrdio !) izmedju Hrvata i Srba, jer da je ta mržnja historijom zadnjih vijekova sankcionirana baština. Zadnjih vijekova ! Zaista se čudim, da nam veleuvaženi bezimeni autor nije iznio o tome dokumenata, kako su Hrvati i Srbi ono prije par stoljeća vodili bratoubilačku borbu. On u ostalom barata sličnim „naučnim aparatom" vrlo često.

Dragi moj g. učenjače ! Mržnja izmedju Hrvata i Srba nije historijom zadnjih vijekova (!) sankcijonirana baština. Ona je zabluda zadnjih decenija ! Ali čujte ! I kod Hrvata i Srba vazda je bilo svijetlih umova, kojima je naša politička i kulturna povijest odredila prvo mjesto. Oni su vazda s gnjušanjem odbijali izlijeve zavedenih masa i sav svoj politički i prosvjetni rad posvetili onoj ideji, koju vi nazivate „frazom". No Vama, umišljeni moj gospodine, što vrijedi jedan Rački, Strossmayer, Nodilo itd. Što toliki drugi ? Što vama vrijedi historički kapacitet jednoga Račkoga ? Vama jedan Daničić zapada u filološki naivitet i to samo zato, jer vi navlačite znanstveno (!) ime Srb od servus, a on „naivan" filolog drugdje traži korjen ovom imenu. Razumije se, da vi s najvećom učenjačkom nonchalantnošću pripovijedate svojoj publici, da su Rassi (Rasci-Rašani) ogranak s ruskog stabla ! Kako bi to okrstili g. učenjače ? Duhovito zaista nije ! Ako u Vas imade zere ozbiljnosti morali ste se se sami nasmijati, kad Vam je evo ispod pera izašlo. Tješite se ! Imade zahvalne publike ! Evo — „Hrv. Dnevnik" i njegovi čitaoci drže i ovaj Vaš novi „dokaz" klasičnim. Nešto ću Vam prišapnuti ! Nikada — pamtite — nikada se ne biste usudili ovakovu bezumnost svojim imenom potpisati.

Recite napokon iskreno, kako bi valjalo okrstiti ovaj vaš postupak, kad se usudjujete anonimno izbaciti i ovu izreku : „Jedina su mjesta na hrvatskom tlu, gdje „Srbi" uživaju neprijeporni majoritet : Lepoglava, Mitrovica i Zenica !" Izabrao sam samo ovaj cvijetak iz pregršti epiteta, što ih nadijevate Srbima. Na koncu naše čitulje tumačite uzrok Vašoj anonimnosti. Vi se bojite puške „iz busije" — „vlaške" puške. Imate i pravo. Ja se ne bih ni čudio, kada bi koji Srbin žešće ćudi pročitavši gadne vaše psovke i poruge na srpski narod obračunao s Vama, ali ne vjerujem, da bi to trebao učniti iz busije, kao što Vi iz busije napadate njegov narod. Pače ja Vas uvjeravam, da bi čestiti Srbi našli sasvim drugi način, da Vam u buduće na Vašem udobnomu mjestu onemoguće ovakove napadaje iz busije.

Još nekoliko opaski na onaj dio vaše čitulje, koji ste posvetili mojoj malenkosti. Ne ću se obazirati na zadirkivanja. Velite mi na jednom mjestu, da nijesam historičar, barem ne onakav, kakvoga si Vi predstavljete. Znajte, da se time ponosim. Po Vašem receptu morao bih biti historičar, kakvim me krsti velečasna s vama sprijateljena redakcija „Hrv. Dnevnika" — historičar falzifikator. Na takovu rabotu ne ću se nikada dati. Ja Vama prepuštam sumnjivu slavu da „svoje argumente utvrdite još boljima." Ozbiljni ljudi — vjerujte, ne trebaju da budu zato historičari stručnjaci — prijeći će ili s posmijehom ili s prijezirom preko ovakove rabote, kakova je Vaša „Hrvatska Bosna".

Primite g. uredniče za uvrštenje ovog odgovora iskrenu zahvalu od odanog *Historica*.

BILJEŠKE

SPOMENIK JOSIPU KOZARCU. Iza smrti pok. Kozarca, ponukom g. Švarca, predsjednika eskomptne banke u Vinkovcima i trgovca, skupila se svota od kakovih 2000 kruna za spomenik. Kašnje je ta svota raznim prinosima povećana i sada doseže, mnijem, svotu od blizu 3000 kruna (?). Pitanje spomenika raspravljao je u tu svrhu izmedju vinkovačkih gradjana stvoreni odbor, a osvijetlila ga i „Svjetlost", vinkovački list-tjednik. Ona je naglasila, da se ne podigne jednostavni spomenik, što ne bi ni bilo baš podesno u Vinkovcima, nego naprotiv da se na uspomenu pokojniku osnuje „Kozarčev dom". To je svakako naprednije i neprispodobivo bolje. S jednostavnim spomenikom posred trga ne bi se postiglo u malenim Vinkovcima skoro ništa, ali s jednim domom — mnogo. U nj' bi se mogle smjestiti kulturne institucije, kao pjevačko društvo „Reljković", „Pučka knjižnica", „Hrvatska čitaonica", „Hrvatski sokol". Svako ovo društvo — osim valjda „Pučke knjižnice" ima zakladu kakovu odnosno nešto kapitala i te bi se imovine lako mogle spojiti s imovinom „za Kozarčev spo-

menik". Gruntovni vlasnik mogu biti sva društva, a dom se može i treba da se zove: „Kozarčev dom".

To bi bio najbolji spomen njemu. To bi odgovaralo posve njegovu duhu i radu. U spomeniku njemu posvećenu vršiti kulturnu i prosvjetnu zadaću, u istom spomeniku širiti napredak i jačati snagu, bodriti duh i tijelo.

To bi nadopunilo intencije njegovih „živih kapitala".

Na odborima je, na gradjanima je vinkovačkim, da to omoguće i tako pokažu da umiju cijeniti njega, koji je i većega dostojan. Koja od naših nakladnih knjižara trebala bi se takodjer zauzeti i izdati njegova sveukupna djela u dogovoru s njegovom gdjom. udovom i kćerkom, a pri tom s kojim % čista prihoda sjetiti se gornjega spomenika. Doba je!

—od.

SPOMENIK FRANU KURELCU. U Ogulinu zavičaju slavnoga hrv. književnika Kurelca obrazovao se odbor za podignuće spomenika Kurelcu. Troškovi za spomenik pokrit će se milodarima i čistim prihodom od utrška pokojnikovih djela, koja će odbor objelodaniti.

HOLGER DRACHMANN. Kad Drachmanna čitamo kao da smo ušli u prašumu, gdje je sve snažno i divlje, slobodno i lijepo, nirno i protkano tajanstvenim žagorenjem ptica. Nešto veliko, slobodno javlja se u njegovoj lirici, kao što su visoki i slobodni njegovi rodni bregovi. Pjesma mu nije dugo tkana, izradjena, već teče i šumi raspojasano poput nabujala potoka. On stvara u neodoljivu nadahnuću: „u delirijumu duše, kad pjeva neumrle stihove", kako sam veli u romanu „Osudjenicima". Sve su Drachmannove pjesni subjektivne. Sam kaže u „Ružama i vinjagi": „Nosim svoj klobuk kako hoću i pjevam pjesmu, koju volim i mogu." Vazda je liričan i u romanima i eposima i dramama, jer je mislio, da je lirika najprirodniji izražaj našega doba. „Jer u doba, gdje se u ništa ne vjeruje, gdje nema jednog zajedničkog nazora na svijet, može se s pravom lirski pjesnik pozvati na časovita, prolazna nastrojenja i kazati: „Evo, rad čega se borim."

Holger je Drachmann umro pred nekoliko dana. Sprovod se obavio bez crkvenih obreda, u koncertnoj dvorani, a zbor je pjevao nekoliko kantata s Drachmannovim tekstom. Bio je spaljen, po vlastitoj želji; prah u žari bi odnešen u opjevano pjesnikovo mjesto: Skaw. *B. L.*

UREDNIŠTVO primilo je OVE KNJIGE:

Nastavni plan za nepodijeljene niže pučke škole u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Sastavio Mirko Goranić. Zagreb 1907. Naklada knjižare L. Hartmanna (St. Kugli). Cijena K 1. Na platnu napet sa štapovima K 3.

Ivan Cankar, Hlapec Jernej in njegova pravica. Ljubljana 1907. Založil L. Schwentner. Cena broš. K 1.40; eleg. vez K 2.

Protest birača splitskog izbornog sreza. Zagreb 1907. Tisak Dioničke tiskare.

Nikodim, episkop dalmatinski. rukopoloženje kao smetnja braku. Kanonistička radnja. II. izdanje. Mostar 1907. Izdanje knjižarnice Pahera i Kisića.

Spomen spis I. hrv. svesokolskog sleta u Zagrebu 2—3. rujna 1906. Uredio dr. Franjo Bučar. Izdao „Savez hrv. sok. društava". Tisak Dioničke tiskare.

V. Svesokolski slet u Pragu. Napisao dr. Franjo Bučar. Sokolska knjižica. Sv. VII. Zagreb 1907. Naklada „Saveza hrv. sok. društava". Cijena 80 fil.

Svačić 1908. Hrvatski ilustrovani koledar. Izdaje „Hrv. knjižarnica u Zadru". Cijena K 1.20; ukoričeno K 1.60.

Jovan Skerlić: Pisci i knjige. II. Beograd 1907. Cena 2 dinara.

Dr. T. G. Masaryka, Govor od 20. VII. 1907. Knjižica „Kremenjaka". Br. 1. Šibenik 1907. Cijena 20 f.

Dr. A. Bazala, Pučka sveučilišna predavanja. (Njihova uredba i svrha). Zagreb 1907. Cijena 60 f.

Zvono. Opća smotra. Izdaje i uredjuje M. Marjanović. Izlazi dvaput u mjesecu. Zagreb 1907. Cijena na godinu 5 K.

A. Ugrenović, O diferencijaciji ekstremiteta za gibanje u coleoptera. Morfološko-biološka studija. Slatina 1907.

I. Vazov, Kazalarska carica. S bugarskoga preveo Dr. Fran S. Gundrum-Oriovčanin. Dionička tiskara u Osijeku. 1907. Cijena 2 K

Dr. H. Šurc, Etnologija. Preveo Dr. T. R. Gjorgjević. 122. izdanje zadužbine I. M. Kolarca. Beograd 1907. Demokratska štamparija P. Rankovića. Cijena 4 dinara.

A. Aškerc, Jadranski biseri. Balade in romance. V Ljubljani. 1907. Založil L. Schwentner. Cena broš. K 3.— eleg. vez. K 4.50 poštom 20 f. više.

SAVREMENIK

BR. 3 OŽUJAK 1908 GOD. III

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

STANKO MIHOLIĆ: PRIRODNE NAUKE I MEDJUNARODNA POLITIKA

Čija sila, onoga i pravda — kaže naša narodna poslovica. U ovoj je prostonarodnoj poslovici sadržana jezgra novije prirodoslovne nauke, koja od Darwina ovamo, po kom se i zove darwinizam, uči, da u borbi za bitak samo jači organizmi uspijevaju, a slabiji propadaju. U toj našoj prostonarodnoj poslovici izrečena je i osnovna misao najnovije njemačke filozofije, koju zastupa Nijemac Nietzsche, koji se nimalo ne ustručava tvrditi, da je jezgra dobre i zdrave aristokracije mirne savjesti žrtvovati stanovitu množinu ljudi, koji se imadu u njezinu interesu potisnuti i sniziti do nepotpuna čovjeka, do roblja, do pukoga orudja.

Obje ove aristokratske nauke i Darwinova i Nietzscheova u teoriji dosta su bezazlene, ali mogle bi biti i pogibeljne, kad se stanu primjenjivati i privoditi u praksu. Moderni imperijalizam, o kojem se danas dosta čuje i piše, nije ništa drugo nego primjena spomenutih dviju nauka na politiku. Ali imperijalizam ne postoji tek od danas; mnogo je stariji, puno stariji i od Darwina i od Nietzschea.

Stari Rimljani skučiše pod svoje gospodstvo gotovo sve evropske narode, osvojiše dio Azije i Afrike. Danas nema više rimskoga imperija; nema ni Rimljana — nekoć gospodara svijeta. Ali ostavimo drevni Rim, od kojega nas dijele toliki vijekovi. Eno na početku novoga vijeka Španjolske, najmoćnije države evropske. I kad bijaše na vrhuncu svoje moći, mogao je kralj španjolski Karlo I. reći: U mojoj državi sunce ne zapada! Pa šta smo doživjeli? Vidjeli smo na svoje oči, da je posljednja zraka toga sunca utrnula u španjolsko-američkom ratu na obalama Kubanskim i u Filipinskim vodama i jedva da će ikad više osvanuti. Ali najtragičniji bijaše ipak imperijalizam Napoleonov. Jedan Bog na nebu, jedan car na zemlji — bijaše njegova lozinka; a njegova sudbina? U Moskvi još — car careva, a na Sv. Heleni — carski zatočenik!

Svaka batina — kaže se — ima dva kraja; pa tako je i sa darwinizmom. Po istoj onoj Darwinovoj nauci, po kojoj se samo jaki organizmi održavaju u borbi za bitak, a slabi propadaju, po toj istoj nauci mijenjaju se neprestano ne samo vrste i individui već i sami organi jednoga istoga individua. Ove se promjene dogadjaju u dvojakom smjeru. Svaki organ ima da vrši u organizmu stanovitu zadaću — funkciju, za koju je odredjen. Vršenjem te svoje zadaće jača i sam organ, razvija se; ako li je pak s kojih mu drago razloga ne vrši nikako ili samo djelomično, slabi i gine, a može ga posvema i nestati. Na taj se način mijenjaju ne samo

individui već i čitave vrste i postaju nesposobne da vrše neke zadaće, koje su vršile nekoć; jednom riječi izrode se, degeneriraju. Kod parasita na pr. ne nalazimo nekih organa, jer ih živući od drugih organizama ne trebaju; ali zato i jest njihov bitak uvjetovan bitkom onih organizama, od kojih živu. Može se dakle desiti i dešava se, da se baš oni, koji se tove tudjom mukom, ugnjave u vlastitom salu.

Prirodne dakle nauke i Darwinizam u koliko možda brane i opravdavaju imperijalizam, u toliko ga ruše i razaraju, jer nije isključena mogućnost, da se jaki na jačega namjeri...

A s onom drugom naukom, s filozofijom Nietzscheovom lako je izaći na kraj. Jer kao što je Abraham rodio Izaka, Izak Jakova tako je do danas svaki filozofski sistem rodio drugi, iz kojega logičkom nuždom slijedi sve ono protivno, što slijedi iz prvoga. Inače bilo bi nemoguće, da u povijesti filozofije nalazimo uz dualizam i monizam, uz idealizam i materijalizam, uz panteizam i monadizam ili atomizam.

Kad bi za ljude vrijedili jedino i isključivo zakoni prirodni, fizički, onda bi kanibalizam bio vršak u razvitku roda ljudskoga. Jer, ako u borbi za bitak po prirodnim zakonima veliki parcov pojede maloga, šta priječi veliki narod, da u istim prilikama po istim prirodnim zakonima ne izjede mali?

Priječi ga ono, što je ljudsko u čovjeka i različito od onoga, što je životinjsko, živinsko, zvjersko; priječi ga humanizam, koji je različit od animalizma, brutalizma, bestijalizma. Istina, golema je i ogromna razlika izmedju humanizma i kanibalizma, daleko veća od one izmedju kanibala i sudanjskog majmuna i što više ljudstvo napreduje u prosvjeti, biva ta razlika i opreka veća.

Kršćanski svijet i danas svake godine na četvrti dan božića slavi uspomenu nevine djece, kad je Irud dao pogubiti svu dojenčad betlehemsku u misli, da će tako smaknuti i Isusa. To isto činili su davno prije Iruda i stari Egipćani, kad su uprli svim silama, da u sjemenu zataru Izraelce otimljući materama izraelskim muška čeda. To isto činili su više tisuća godina poslije i Turci otimljući materama kršćanskim mušku djecu, da učine od njih ljute janjičare i zaklete neprijatelje svoje domovine i naroda svoga. A ne čine li to isto i danas kulturni narodi, kad djeci drugoga naroda otimlju njihov materinski jezik, da ih otudje domu i rodu, da učine od njih moderne janjičare ili renegate?

Ne može biti sumnje o tomu, da je čovjek kao tjelesno biće podvržen zakonima fizičkim, ali je isto tako stalno i sigurno, da je čovjek i bićem moralnim i kao takav podvržen i zakonima moralnim, koji su za čovjeka i preči i jači od fizičkih, jer se na njima osniva čitavo društvo ljudsko i sva prosvjeta od više tisuća godina.

Već Aristotele, najveći grčki mudrac prije dvije tisuće godina i više reče za čovjeka, da je ζῷον πολιτικόν t. j. biće društveno. I doista što je pojedinac čovjek ili narod koji kulturniji, to su i njegove potrebe veće; a što su ove veće, to je više upućen na druge, više ovisan o društvu.

Uzmimo na pr. današnjega kulturnoga čovjeka, gdje u jutru u kavani srče kavu, čita novine i puši cigaru. Koliko je tu ruku bilo zaposleno čitave godine na plantažama u Kubi i Javi, Portoriku i bog zna gdje, dok je ono zrno kave, koje on danas treba, stiglo u Evropu; dok se iz sladorne blitve ili sladorne trske dobavio slador; dok je ratar posijao i požeo pšenicu, mlinar samljeo brašno, pekar ispekao pecivo; dok je mljekarica rano u jutru ustala, nahranila blago, pomuzla krave i odnijela mlijeko u grad, dok je on još spavao; dok su rudari razudili zemlju

i iz utrobe njezine izvadili ugljen ; dok su drvari povalili šumu, da je kuhač uopće mogao spržiti i skuhati kavu i svariti mlijeko. O papiru i novinama, o cigari i žigicama ne ću ni da govorim. Tko bi izbrojio je stotine, tisuće i milijune zaposlenih ruku, što ih današnji kulturni čovjek treba a da ne strada ! I kad bi te ruke stale za 24 sata — a to nikoja fizička sila zapriječiti ne bi mogla — vidjelo bi se, da je današnji kulturni čovjek sam o sebi slab i nemoćan kao ono nejako čedo, koje njeguju majčine ruke, paze majčine oči, grije majčino srce.

Ova sve to veća spoznaja vlastite slaboće i nemoći i najjačih u jednu ruku, a u drugu ruku sve to veća i jača svijest bespravnih i potlačenih o svojoj snazi i vrijednosti vodila je i vodi do otpora i borbe, do popuštanja i ugovora. do dužnosti i prava.

Seoba puka rimskoga na Sveto brdo ne bijaše ništa drugo već otpor plebejaca protiv samovolje patricija i da ne bijaše umnoga Menenija Agrippe, koji je u dobro shvaćenom obostranom interesu svojom pričom o želucu i ostalim udovima znao predobiti i sklonuti plebejce na povratak u Rim tko zna, kojim bi tijekom bili udarili svjetski dogadjaji i kako bi se bila dalje razvijala povijest rimska !

Nietzschea danas nema medju živima, ali da je živ, pa da one legije bespravnih i potlačenih, koje bi on htio u interesu dobre i zdrave aristokracije vidjeti ponižene do roblja i pukoga orudja, pokucaju na njegova vrata i zagrme: Hljeba, hljeba gospodaru ! Ne vidjesmo davno hljeba ! — držim, da bi se i Nietzsche predomislio i kazao: Ljudi, nijesam ja baš to tako mislio !

Iz svega proizlazi, da djavao nije tako crn, kako izgleda. Kulturni narodi danas, ako su i maleni. ne propadaju. Tomu se protive zakoni moralni, po kojima i slabi dolaze do prava ; protivi se svedj rastući humanizam, koji je protivan i oprečan bestijalizmu ; protive se narodna neotudjiva prava, koja su i stalnija i trajnija od brutalne sile.

I tako mogaše u duši našega naroda uz onu : Čija je sila, onoga i pravda — dozrjeti i druga kao dopuna onoj prvoj : Svaka sila za vremena, a kneževa za godinu dana.

TUGOMIR ALAUPOVIĆ: U TEŠKOJ NOĆI

Okle si mi pala s vjetrom i sjeverom.
Što na dvoru plače i zavija pute,
U teškome času, kad i moje bole
Skvrčile se s groze pa mramorkom šute.

Noć je crna, strašna — a ti si tako hladna...
Oj ne reci bratu, što te vuče amo.
Zar iz tvojih usta da dočujem tajnu,
Što mi jadni ljudi ne ćemo da znamo.

Grijalo nas jedno srce u milosti,
Andjeo si bila, zlatna, umiljata.
Zar su tako hladni svjetovi i zvijezde,
Da se mrzne ljubav za rodjenog brata ? —

Eno čedo malo kako ognjem gori,
Otkucaji srca kako su mu brzi!
Zaklinjem te grobom i majčinom hranom
Na čeoce vrelo blijedu ruku vrzi.

Moja svijest se mrsi, a po duši strašna
Nagoni se pustoš i očajno — ništa.
Kuda ću da raspem to pepela mlaka,
Što od vrelog nekad ostade ognjišta ?

Sam ću grud raskopat, izvaditi srce
Pa sve na dar uzmi za mezimče ono,
Što je roditelju u vječnom končanju
Blagovijesna svijeća i uskršnje zvono.

Jer na svijetu što ću ko ukleta zmija,
Što je nikad sunce ne oživi ljute:
Stani, zajedno ću kroz mrak s vama i ja,
Grobovi gdje stari i krstovi šute.

NAPOLEON IV. ŠPUN-STRIŽIĆ: ABJIDINA SMRT

Milostivi bili vječni, svemogući bozi mučeniku, koji mora da prodje onim pijeskom od El-Herut do Seime.

U hladnoj Česme el-Herut neka još jednom umije i ogleda obraz; možda će bolje pregorjeti onih dugih osamdesetišest milja do Hašiš-Česme, malena ali živa i vječna vrela, što ih iz mekom baršunastom mašinom prekrita pećinja baca uzani trak vode na vazda žedni pijesak.

Dubokim poklonima i ozbiljnom vapijućom prošnjom — Hašiš-Česme, Rahma-Rahma — ulaze sumrtvi putnici u duboki hlad onih gordih paoma.

Vani na crvenom beskrajnom pijesku i violetnim pećinama titra suhi uzduh, ali bajnim sagom od hyacinthe, tubarose i sočnog korova prekrita oaza leži u hladnom tajinstvenom sumraku.

Na podrugu milju prostire se prastari gaj. Valjda ga nije nigda još čovjek prošao. Već na rubu šume od paoma, gdje voda izvire, padaju na ležaj izmoreni ljudi i životinje, a ni lovac ne bi smio u neproglednu i neprohodnu guštaru i korov, gdje u sumrak i u zoru zvjerad izilazi na vodu.

U cvijeću se bijeli po koja čista okosnica čovjeka ili konja, koji sretni za uvijek ostadoše u tišini ovoga hlada — —

Valjda su ih one čudne neshvatljive melodije žive vode, ono tajnovito bibanje ogromnoga paomina lišća, ona omamna zadaha mnogoga cvijeća i one male smedje zmije sa svojim grazioznim tihim kretnjama odvratile, da ne podju dalje u onaj mrtvi pijesak — —

Spremismo se za noć.

Hoće li sad doći ona toliko puta opjevana večernja ura, uz golemu vatru i živu vodu pod zvjezdanim arapskim nebom?

Hoćemo li čuti priču staroga Hakim-Hanhra, koji još toga dana nije prozborio riječi — ni onda, kad nam u prodolu medju pećinama zastade dah i kucaj srca od daleka žvižduka monsuma? . . .

Bijedne izmorene živine ne mogu da se smire. Cvijeće i korov trepeće od nečujne brze kretnje zmije, a u guštari puca trn i sušanj pod širokom pandžom risovom . . . Od časa do časa srču Beduini vodu iz tikvice. Što u tikvici ostaje, to pomno svaki natrag u vrelo izlijeva.

Bez riječi buljimo u vatru, prisluškujemo žuboru vode.

Osjećam da me zahvaća groznica. Krv udara u sljepočice, trudne vruće vjedje padaju preko oka, a od besprekidna nošenja teške karabinke otečene ruke na mahove podrhtavaju. Daleko, daleko bludi misao umirućega. — — Zasitio sam se lijepih avantira, zasitio rijetka lova i zanimljivih pohoda. Sve misli moje vraćaju se domu — — —

Hakim-Hanhra je mudrac — liječnik, zato mu je ime Hakim, on će znati što je dobro protiv bolesti i tuge što me obilazi.

— Hanhra give me „hašiš !"

On natruni iz rožnate kutije hašiša, na onaj nerazmjerno bijeli dlan, a ja mu ga sa dlana srknem. Onda sreže od šuplje trstike dvoje rašljica, zameće ih mokrom mašinom, pa stisnuv mi ih vrh zatiljka, ovije sve čvrsto svijetlim, mekim rogozom.

Drijemajući slušam.

Hanhra mi prevadja svojim francusko-englezkim jezikom pripovijest, što ju Ferreh-Maha, preko ruba prljava rupca, kojim je vrat i bradu sve preko doljnjih usana zavio, jednolikim šaptom šapće.

Ne znam zašto Beduini vazda u mraku šapću.

— Ti si Hanhra mudrac, zato ću tebi pripovijedati, što ovi drugi ne bi razumjeti mogli !

Ferreh-Maha još tješnje i više svine rubove rupca oko vrata, pa još tiše šapne :

— Umire nam ovaj gentleman ; suši se život u njem kao u sočnoj ljusci, što ju čovjek baci u ovaj crveni pijesak.

Ferreh-Maha izvuče iza pasa khasâbu — dugu žućkastu frulu od trstike — pa zaprebire mekim, čistim glasom žalobnicu. Ostali Beduini ritmički njišu krasnim glavama tiho tužeći : Valahu alam, Valahu alam — —

Za čas onaj odmakne frulu, podjari kocem vatru, pa se vrati na pripovijest.

U Beduina se vazda sve, što se pripovijeda — kao u nas bijelih u knjigama — najprije naimenuje.

Zato Ferreh-Maha prije no otpoče stisnu pijesti na srce, pa tiho jaukne :

— A b j i d a, A b j i d a — M o a h d i !

— Bili su me zatvorili u koljebu za kužne. Već drugi mi je dan turski liječnik plavim mastilom prekrižio zamiruća prsa. To je značilo, da će me sjutra s drugim lješinama odvući dolje u guduru. Bio sam [najmladji od umirućih, pa mi nedostajalo ničesa. Sama mi Nakibova najljepša žena donašaše kischr, mlijeka, meda i datulja, a njih trojica dan i noć čučeći uz ležaj ne odmakoše khasâba od ustiju — — Ali ne pomože mi Hanhra ni pretužna pjesma khasâba, ni med, ni mlijeko, ni datulje ; ni one oči najljepše nakibove žene mi ne pomogoše. Groznica izgaraše mozag, a kužne rane razvodniše krv — — . . . Bilo mi je toli tužno — premudri Hanhra — umirati daleko od moje Maohdi, za koju jedinu življah. Najmih se po drugi put bijelima vodićem, samo da uzmognem kupiti nju, Abjidu, da mi nije prazan ležaj u šatoru, da mi rodi sina, da mi ljubi gosta — — Zato velim bje mi toli tužno umirati, kad evo, mjesto Abjide, mjesto one divne, blage, tihe gazele Abjide, stigoh kugu i smrt — —

Ferreh-Maha izvuče opet khasâbu pa zatugalji ; a oni drugi dirnuti minulom već, a opet oživjelom tugom, uznjišu glavama savivši ruke na šiji pod turban : Valahu alam, Valahu alam — —

Prenem se u groznici : Do hiljadu vragova ! Zar i vi crni krasni razbojnici, neustrašivi i okrutni na boju i lovu, mukotrpni na ovoj žezi i suhom pijesku, zar i vi ginete od ljubavi?

Vatra se smanjila. Konji se i mule opet usplahirili. Iz rogoza se čuje živo puckanje trnja i oštar težak dah zvijeri.

— Šafi — šafi — hu — hu — zatuli ona crna čeljad, a Hanhra se poput krepkog ocijelnog pera vine na noge, i zrno već šikne onom guštarom. Dva tri teška skoka, sitno opadanje onoga nasuhlog korova, što ga je zrno poodsjecalo — onda se opet sve smiri do pod visoko zvjezdano nebo. Samo voda opet zažubori onim prevrtljivim capriciozno nejednakim žuborom. Sad je hora za spavanje. Na to se je čekalo. Sad će podjariti vatru, pa mirni usnuti do ponoći.

Ali još prije sna, zašapuće opet Ferreh-Maha.

— Teško mi je bilo — oštrooki Hanhra — umirati, jer nije dolazila Abjida, da me grli pred smrt. Sklopih oči bez daha — neka dodje kraj — — Kad posred noći dodje Abjida, krasna blaga gazela, moja Abjida. Klečeći uz ležaj svojom mekom kosom otiraše zamiruće tijelo, a svojim njedrima, krasnim kao lotos na mjesečini, prekrivaše goruće mi rane. Njezine oči i njezin šapat donesoše san . . . Kad se noć razdani oživjeo skočim izmedj mrtvih i umirućih i zovnem Abjidu. Danas eto me živa ispred tebe o premudri Hanhra. Abjida je istoga onog jutra — šesdeset pohoda daleko od mene — umrla u groznici — —

Valahu alam, Valahu alam — —

Vatra zapraska življe, visoko lizne crveni plamen a ljudi utihnu.

Vani je beskrajna, tiha pustinja . . .

XERES: IVO CIPPICO

PORTRET

I.

Molim vas, da se ne čudite!

Vi ste sigurno čitajući lijepe Cippicove radnje, pomišljali na nj ko na otmjena, odmjerena čovjeka. Dali ste mu, valjda, u svojoj misli, fino, aristokratsko lice oduljeno, urešeno mekom kosom. Pomišljali ste njegove oči duboko čeznutljive, pod kojima tih i skladan posmijeh urezuje tanku sarkastičnu crtu. Vidjali ste ga uz more, gdje luta i tumara i sentimentalno sluša krik galebova i buku talasa... Ali, oprostite — prevarili ste se!

I ne samo u tome. Vi ste o njemu mislili još laskavije: odjeli ste ga u moderan kaput. Pokrili ga šapòm „d e r n i e r c r i". Usadili njegovu glavu u visok ovratnik. Omotali mu vrat širokom kravatom. Dali ste mu manšete, štapić, cipele s visokim petama...

Ali — i u tome ste se prevarili!

Pa — i u još nečemu. Kad god ste uzeli da čitate njegovu knjigu, zaželjeli ste, da upoznate tog čeznutljivog pojetu. Toga prijatelja i ljubavnika prirode. Toga samilosnika i druga niskih i potlačenih. A onda vam se je pričinilo, kako on mora, da je raskošan govordžija, duhovit „c a u s e u r", spretan i društven čovjek. Ako ste slučajno dama, mislim mlada i lijepa dama, rad bi čuli od njega nekoliko ljubaznih riječi, kakovu galanteriju, osjetili stisk njegove ruke, drhtnuli pod snagom njegova pogleda, što provire do srca...

Ali — oprostite, dragi Cippicov čitatelju, i još draža gospo Cippicova čitateljice — vi ste se i ovaj put prevarili!

Vaš auktor je sasma drugo čeljade. Ništa od svega onoga, što te vi o njemus mislili. Dapače nekoje njegove konture, koje ću ja ovdje označiti, lako da učine, pa se malko razočarate.

Ali nemojte —

Ta niste se razočarali ni onda, kad ste prvi put, nakon što ste bogzna koliko puta uživali njegovu pjesmu, vidjeli slavulja, koji izgleda, da je istog roda i plemena, koga i vrabac.

II.

Ivo (pl.) Cippico je nadšumar. C. k. nadšumar.

Nekada je služio pri moru, na Hvaru — a danas nadzire moje krasne rodne šume u Vrlici.

Naravno, da on ima smisla više za šumu nego za šumarstvo. Jer on je Pan. Pravi pravcati Pan.

Za to ne znam, koliko je njemu do nadziranja šuma, do brige okolo stabalja, do oplemenjivanja žira, do navrtanja pitomih mladica na divljake. Ne znam, zanimaju li ga novi nasadi i pošumljivanje goleti i klisurastih predijela.

Znam, da to Pana nije zan malo nikad. Što bi se Pan brinuo za šume ? Dobri Zevs ih je za nj stvorio i napučo nimfama i drijadama. Pan nije globio uboge ljude koj ma je bilo zima, pa su zašli u gaj, da nasijeku drva i da se ogriju. Pan je živio zajedno jedan život s onim stabaljem. Pod njim ležao, u njemu ašikovao, s njime osjećao. Svako gušće šikarje — bijaše njegova zaklonica. Svaki šuplji dub — njegovo skrovište. Svaki čistac — zgoda za njegovu pustopašnost.

I Cippico je takov.

U polju, u šumi — u prirodi on je kod kuće.

On ne promatra i ne uživa prirode kao drugi On se s njom ujedinjuje. On nema svijesti, da je už va, kao što mi nemamo svijesti da uživamo n. pr. zdravlje. Imamo ga — pa to je u redu. Nikad nam ne pada na pamet, da se divimo našoj zdravoj ruci, da uživamo u krepčini naših prsiju, ili da zadovoljno ističemo probavna svojstva našega stomaka. Ni Cippicu nikad ne padne na pamet, da klikne „Krasna li zapada !' — „Divne li noći !“ — „Kako lišće šumi !" — itd. Svi ti pojavi izgleda na oko, da ne djeluju na njega. Ali da je zaviriti kome u nutrinu njegove duše, vidio bi kako je ona u potpunoj harmoniji sa svim onim što se oko nje dogadja.

Ona je jedan zvuk, jedna boja, jedna crta u mnoštvu i bezbroju zvukovâ, bojâ i crtâ velike majke prirode.

Doduše, da se to odrazuje i u Cippicovim radnjama. Al, mislim, da je Cippico najvećma čedo prirode onda, kada sâm za se živi i osjeća.

Hoćeš ne ćeš literatura je i za nj neka poza : On nešto radi, što će drugi kritikovati. Što hoće, da steče priznanja. Što mora biti lijepo i za drugoga. Cippico živi bez poze.

Malo mu je stalo, hoće li, ne će li kogod kritikovati kako on živi. Ne pita priznanja, ako je slučajno noćas prospao u kukuruzima. Ne mari, ako mu ko zamjeri, da se gô golcat kupa u Cetini . . .

To je za nj lijepo — i basta.

III.

Naravno — takav čovjek dolaz' često u sukob s ljudima, koji ga okružuju. Ta Cippico je — žalibože — javni službenik. Mora vršiti svoje zvanje. A to znači raditi nešto, što drugi hoće.

A i da nije toga, još uvijek bi se našlo opreka, kojim se tako ako ne može ugnuti. Ne može čovjek, pa bio on i Cippicova kova, živjeti bez drugih ljudi.

A ljudi od kojih ti je potreba, pa bilo to i u najindiferentnijem smislu, ne trpe onoga, koji im priskrbljuje neugodnosti ili im se opire.

Uz to je Cippico do skrajnosti otvoren. Ima li kome što reći — reče mu u brk, bilo mu drago ili ne.

Ambijenat u kome danas živi, drži ga nekud za nekog čudaka. Pametniji svijet drži ga za dobra pisca — i ako ne čita njegovih publikacija.

Kad on reče kome koju neugodnu istinu, on to učini tako naprasno, tako žestoko, a u isto doba s nekim dobrovoljastim smiješkom, da i najosjetljivija natura ne reaguje. Onaj koga se tiče razumio je. Malo se osmijehne, okrene se na stolici i — proguca. Prisutni su se pogledali u čudu, ne usudjuju se odobriti brbljavom nesmotrenjaku — a Cippico je kazao, što je kazati htio.

Vidio sam mnoge, koji mu iskazuju prijazno lice. On zna, da ga ne vole. Ta nemaju razloga da ga vole. Ali, on za to malo mari! Nije njemu stalo ni do ljubavi njegovih starješina, pred kojima mora, u uniformi „h a b t A c h t" stajati — a medjutim u duši kune i psuje ko Turčin ...

Kako to, da on mora baš u onom čovjeku imati svoga starješinu!

Starješina on uopće ne voli. U slobodnoj ih prirodi nema. Pa ne treba ih ni njemu.

IV.

Ali naš Pan nije obiko nikakvom otmjenom općenju. Njegovo tijelo nema elasticiteta.

On se nespretno klanja. Još nespretnije komplimentuje. Prava žena počimlje i svršava za nj kod seljakinje. Sve gospodske i varoške ženske za nj su lutke. Bljutave svojim odijevanjem. Smiješne svojim karikovanim govorom. Nesnosne svojom prisilnom gracijom.

One ne govore — one pište. Ne hodaju — nego se gegaju.

Ali on ih ne razumije.

Kultura ih je odalečila od prirodnosti u življenju i osjećaju. Cippico to ne voli.

Jednog dana reče mi: — „Gospodsko žensko smrdi od sapuna i parfema, a seljačko miriše zdravljem i mesom".

Za to nema nikad Cippica, gdje su varoški sastanci i zabave. On se izgubi u polju, u noći. Svi prozori njegove kućice otvoreni su — i zalud ga tražiš. Tek kad kasno obnoć ideš sa zabave, srest ćeš ga sama na putu.

Vraća se Pan iz polja.

Bog zna gdje je bio! Negdje dolje na ravnici, povalio se na tle, prislonio uho o ledinu i — slušao kako zemlja diše ...

Ili sio gdje na brijeg, prama vjetru, gdje šušti drveće — zaboravio, da je živ ...

Ili se verao možda uz kakvu seosku kuću i vrebao na jaranicu, onu neku njegovu ... i tako dalje.

Katkada ti prisile prilike našega Pana, da dodje u doticaj i s otmjenijim ženskinjem. A onda, da ga vidiš! Nespretnjakovića. Gleda što rade drugi, pa pred jednom te istom damom skida do tri puta svoj šešir.

I onda se ruga.

Veli meni: — „Bogom te kumim i molim, reci mi, jelí to vrlo fino, kad se jednoj gospodji triput zasebice skida kapa!" —

Ali ako on ne rado zalazi u tako društvo, bome ni on nije najmiliji gost u njemu. Malo je dama kod nas, koje mare ili znaju cijeniti umna čovjeka.

Osim toga naš Pan bocka i satirizuje svakoga, „bez razlike spola i roda", a uz to i odjeven je vrlo nezgrapno.

Prsluk mu je uvijek nadignut. Čakšire padaju. Pa se vidi košulja, koja se nategne preko odebela trbuha.

Naravno, sva je ta roba masna i iznošena. Onda nadodajte tamnu turističku košulju, zamazan škrljak, a kravata ...

Da — kravate nema. Nosi je samo kad podje u grad, kad je u paradi ... I sjećam se, zadnji put imao ju je na „kraljev dan".

V.

Cippico ima malu kućicu. U njoj su dvije sobice i kuhinja. Posvuda vlada „uzoran red". Za to se brine „hitra i storučna njegova služinčad", malen dječarac, od kojih desetak dvanaest godina.

On mu nosi vodu, pere posudje, pomete kuću, naloži vatru.

Ostalo čini sam Cippico.

On kuha, on začinja, on posprema, on kupuje — i tako dalje. Sâm ide k oštaru i izbere meso. Ode u polje i povraća se punim džepovima krumpira, graha ili biža. Prijatelj pošalje jarebicu. S kaludjerom kupi na polovicu pastrve. Mali je nabavio raka.

I tako živi naš Pan!

Je li iz njegove, kuhinje izadje dobro i u redu priredjeno jelo — ne znam! ali poslije svakog obroka Pan se izvuče iz svoje kuće, lijeno se šeta cestom sit i — probavlja.

Nadje li se slučajno od volje, eto ga u mjesnu štionicu i tu ga čekaju varoške dangube s kartama u ruci.

Pa tu nastaje pazar! Gubi li — psuje i grdi. Pa da, kad gubi! Dobiva li — viče i kune. Ta malo dobiva! Ili — ne dobiva samo on!

Naravno njegova galama i ljutina ostavlja hladne lukave igrače, a ostali kartaški komšiluk veselo sluša i kojekako draži razbješnjela Pana.

VI.

Ali nemojte misliti, da je naš Pan, pukli siromah. Doduše ne nosi on lijepo odijelo kao mnogi činovnik više dijeten-klase od njega — nema on u kući raskošnog komoditeta kao njegov starješina. Ali Cippico ima novaca.

Nema puno — nije bogataš, no ne treba ničije milosti.

On može i prijatelju posuditi. Pa to i čini. Bez kamata. Ali daje katkad i na kamatu.

Pan — bankir!

Možebiti, a i tako jest, mnogi ga rešpektuju, jer znadu, da on ima šaku krunica u svom budjelaru.

I taj novac nije stečen baštinom. Cippicovi stari bili su pametni, pa su sve na vrijeme potrošili. A nije bogme stečen ni literaturom. Srpski pisac, kao i hrvatski, ne postaje gazdom zaslugom svoga pera.

To je sve dala šumarija i štednja. Neki bi rekli i škrtost. Ali Cippico nije škrt. Ne troši, jer ne mari za ono što drugi drže neophodno potrebitim. Luksus je za nj sve, što prelazi granice nužde. Nije se nikad gospodio i za to je gospodin. Mali gospodin — ali vazda gospodin.

Neprestano sanja kako će u penziju, pa kupiti jedno dobarce i kuću. Pa onda tamo živjeti bez starješina i bez uniforme.

Osloboditi se svega što ga još veže i tišti i biti Pan — pravi pravcati, nesputani, pustopašni Pan.

VII.

Cippico radi vrlo malo. Ne da mu se. Veli, nema raspoloženja. Ja mislim, sakuplja utiske. A onda njemu je preče živjeti, nego pisati.

Je li zamislio štogod, priča i govori o tom kao o gotovoj stvari. Stvar se pronese i dodje u javnost. Svak misli: ima Cippico torbu bilježaka, nacrta, misli, okosnica, te se tiču njegova novog djela. A kad tamo — ništa. Ne treba njemu, toga. Kad mu se prohtije sjest će i napisati.

Piše mi jučer „prepisujem roman, ne „Pauci", već „Baština"..."

Ne vjerujem.

Vjerovat ću, kad vidim štampano.

Cippico čita vrlo malo. Malo knjiga, a još manje novina.

On je od onih, koji tvrde, da se pisac radja, a ne postaje. On veli: dosta je prebrditi neke nauke, pa, imaš li talenta, uspjet ćeš. Drži, što pisac manje čita, to je više svoj. Originalniji je.

Najviše ga znadu naljutiti oni neki svršeni univerzitetlije — s ispitom više škole u džepu, pa kad se pred njim nadmeću svojom kulturom i načitanošću.

Vele mu oni, kako se bez toga, uza sav talenat, ne postaje književnim velikanom; kako je dosta malo talenta, a mnogo nauke, da se odlikuješ itd. itd. A Cippico im se čudi, kako se to oni, uza svu svoju naobrazbu i načitanost, nijesu odlikovali. „Ostadoste", veli im, „obični ljudi".

Cippico malo politikuje. Tek ima vrlo zgodnih riječi za svu našu politiku. Osobito dalmatinsku. Ona mu je otrcana, nečista, ušljiva dolama, o čija su se dva kraja uhvatili fratar i advokat. Pa se natežu... Teško onom, ko se nada, da će se tom dolamom pokriti i odjeti. T. j. teško narodu!

Cippico je po osjećanju Srbin.

Zašto — ne znam. Ali on nije izuzetak kod nas. Ima u Dalmaciji i drugih ljudi, koji, davnim porijetlom Talijani, uvidješe, da na ovom tlu moraju postati adoptivna djeca ovog naroda. Postadoše Srbi.

To im je bilo ljepše.

I ne čudi me. Mnogo toga ima kod nas Hrvata, što odbija inteligentna čovjeka.

Naš klerikalizam. Naš servilizam. Naša duševna sputanost. Naša politička ovisnost. Naša nevaspitana inteligencija. Naš proračunani patriotizam. I koješta još.

VIII.

Zanimljivi su Cippicovi nazori o svijetu i životu.

Za današnje naše društvo on nema nego samo ruga i satire. On zna tako oštro i bezobzirno kritikovati običaje, predsude i prilike, da „korektan" i „moralan" član društva ne može toga slušati. Svaki njegov sud njemu zvuči kao paradoks. Više puta se čudiš oštrini njegove misli, jasnoći njegova posmatranja, logici njegova dokazivanja. A opaske su njegove pune ruke žuči, pesimizma i sarkazma — i ako on to obično izriče bezbrižnom gestom i dobroćudnim posmijehom.

Katkada mi se pričinilo, da Cippico cituje riječi Garborgova junaka iz — „Umornih duša". Ali — naravno — on Garborga nije čitao. Dapače nije ni čuo za nj.

Tako on ima zgodnih definicija za prijateljstvo, za domoljupstvo, za brak, za rodbinsku svezu, za ljubav, za moral, za dobročinitelje, za poštenje ...

Katkada njegova poruga na najuzvišenije ideale naših otaca izgleda kao cinična uvreda — a većinom je samo kuražno priznanje naših slaboća i kukavičluka.

Cippicova religija ... Ali da, o tom nije potreba govoriti.

Pan vjeruje u svog Oca i Dobročinitelja, u Stvoritelja šuma i rijeka, mora i polja — u velikog Zevsa !

IX.

I evo me pri koncu.

Zbogom, Cippicov čitatelju !

Ako te želja spopane, da vidiš svoga ljubimca — podji u Vrliku ! Ako ti to nije moguće, a ti kupi Stuck-ova „Der schlafende Faun", pa hrani iluzijom svoju želju.

Zbogom, draga gospo Cippicova čitateljice !

Ti ostani kod kuće. Slušaj pjesmu svoga slavulja, koji eto izgleda ko — vrabac.

Zbogom i tebi, dragi Pane, revni šumaru !

Pozdravi mi i čuvaj mi dragi vrlički gaj !

IVO CIPPICO: ULOMAK IZ ROMANA „BAŠTINA“

Božić, bijel, čist proslavio je Rade hicem iz hajdučke kubure, a komšijnske pištolje i one iz okrajnih kuća, odgovoriše bistrom i jakom pucnjavom i na mahove ruše tajanstveni mir, što ga prvi snijeg selu donese.

Brat i sestra sa komšijama, gazeći snježanikom, žure ka crkvi. Iz čopora dere pištolj, stiže se, i najednom odjeknu praska sa svih strana.

Pa oduši i za neko vrijeme nastade tajac i zavlada snježana, velika tišina ozbiljna, neoskvrnuta i bijela kao i svijetla pojava noćašnjega novorodjenčeta.

Ali ona ne može da savlada baštinjene Radine navade i nagone.

Rodio se ovdje u ovome kraju zemlje, gdje tri riječi, u zgodni čas rečene, iscjeljuju blago i čeljad od ujeda ljute zmije, gdje čarka može da rastavi dvoje najmilijih: — curu od momka, ženu od čovjeka, gdje tajanstveno složeni zapis, bolje liječi od ljekareva savjeta, gdje plodna zemlja voli se od rodjene majke, a vol hranitelj i pobratim od srca jače od rodjenoga brata.

Junačka pjesma zanosi i starcima sjakte oči, kad se priča o hajdukovanju; osveta je jača i sladja od samilosti, inat i nagon vlada nad razumom. — I to je podjareno u putu, gazeći preko golemih, junačkih i živinskih stopa, utisnutih u živome kamenu, kojima se pokoljenja dive, kod grdnih planinskih provalija, preko kojih na konjima preskakahu starodavni junaci, u dubokim, planinskim pećinama, gdje hajduci s ortacima plijen dijelijahu.

I leži zapretano u duši i kad se stakne izbiva: i kod rodjenja i u strasti i u smrti i — ispoljava se u tajanstvenome dagadjanju i gatanju — u znakovima počamši od nebeskih zvijezda do sitne, isprekrštane janječe plečke; naslijedjeno od koljena do koljena— a izraženo u pjesmi.

Radi vraćajući se iz crkve učini se, kao da se oslobodio jednoga nametnutog tereta, veselo gazi snijeg, pali iz hajdučke kubure i prilazi curama, gdje srebreni djerdan zvekće.

Kad stigoše kući, brata i sestru roditelji rukama obilato zasiplju bjelicom pšenicom u znak berićeta i ljube se s njima.

Gaze po posutoj slami, na kojoj je žito raslo, a koja se zimi blagu polaže, i prilaze — k božićnoj vatri. Pali se božićna svijeća, zalaže se mrsom i počima — Božić.

Rade ga je dočekao u momačkoj snazi i skladu, zadovoljan, što ga je junački opremio.

U visokoj planini usjekao je badnjake, sanio ih sam i naložio ih na vatru, a u oči badnjega dana dočekao je oca u po puta, bijaše pošao u primorje po vino, zalažući glavu, preko snježane planine, samo da ga po običaju na vrijeme sanese.

Otac gasi božićnu svijeću pšeničnim kruhom i kapljama toga primorskoga, pitomoga vina, a Radu um nosi u božićno kolo gdje uz zveku srebrenoga djerdana caruje curska ljepota, nosi ga medju momčad, gdje u umetanju sa teškim kamenom ogleda se momačka snaga, osobiti ponos i slava toga dana. Lani je odbacio svojim vršnjacima, a da vidiš, ove godine . . . i čisto ruke se same pružaju, da dohvate teški kamen . . .

Sviće i svjetlost snježana dana, uvlači se u kuću, ali ne može još da savlada na ognjištu, rasplamtjeli plamen božićne vatre. Rade ne može dugo da sjedi uz

vatru, najeo se, napio i zapalio. Diže se i otvori kućna vrata. Jednako snijeg pada, zahvatio je sa svih strana, kao da je nakastio cijeli dan padati. Žao mu je, boji se ne će biti kola ni umetanja, a paljenje iz kubure ne može da savlada njegove zabrekle momačke snage: gdje će je utrošiti? — i želi svim srcem, da zazgali.

Oko podne dodje u pohode božićni polaznik, hrišćanin Vojkan Vujić, čestita i želi sreću i blagosov kući, blagu, polju i ukućanima i dotakavši se badnjaka sjeda uz vatru. Zalažu se pečenicom, puše i piju iz pune bukare vino; na mahove razgovaraju, a ponajviše pušeći u vatru gledaju. I u tome spušta se suton i selo zakrili božićna noć... Radi tek sada izbivaju pred oči, meke i jezive uspomene iz djetinje dobe; i život i navade ispoljuju se jače i skladnije sa tajanstvenošću ove velike noći; dok ih san posvema ne savlada.

Dok je svanulo, kao da se dana zaželio, diže se i ljubopitan proviri na vrata: — jednako vazduh je snježan. Stakne zapretanu vatru, da je ožive, a s njom oživi i kuća, pokrivena debelim slojem nakijala snijega.

Drugi dan Božića roditelji i sestra podjoše k crkvi. Rade posjedavši založi se, položi blagu i osjeti se sam i — ispustan.

Kud će sada?

Prestalo je kijati, pa gonjen svojom glavnom mišlju, uputi se od kuće. Misli: — biće neko da zametne kolo; ali kod seoskoga bunara nema nikoga. Ljuti se na lijene momke i cure: boje se snijega?

I jest zasuo; zajazio je puteve, jaruge i nogostupe, preodjenuo i pokrio bijelim, čistim pokrivačem kuće i glavice i nad selom, planinu ojajio; i sve je uokolo pritisnuto olovastim nebom, krcatim snijega, a obasjano blijedom, snježanom svjetlošću — ali nije mogao da uguši vječiti šum rijeke, ni žamor slapa nad mlinovima, što se odozdo odijelito čuje i jednako u ušima bruji.

Rade čeka.

Na bunar dolaze žene; dolaze i cure i vraćaju se, ali nema Božice, a za nju se odlučio. Nju je ponajviše u snu milovao, a na javi u gonjanju najjače mu se opirala.

Istina, s nategom savladao bi je i rukom dohvaćao do gola tijela, ali cura u najljepšu, osjetivši na sebi njegov muški bijes, istrgla bi se iz ruku mu i poniknuvši — klonila ga se.

— Ali eto ide! — opazi Rade Božicu sa jednom drúgom u društvu i veselo podje joj u susret.

— Drago mi je, što te nadjoh — veli joj razdijelivši je od drúge i povukavši je za sobom na stranu.

— A što?

— Odlučio sam se za te... Hoćeš li?

— Ko nam brani? — uzvrati cura.

Rade je snažno uhvati za obje ruke. Djevojka se ne otima već ga ravno u oči gleda. I neko vrijeme gledaju se... U snijegu pod natuštenim olovastim nebom, izgledaju im obrazi blijedi, prljavi, ali kad se jedno drugome nasmije, zabijeliše se jaki zubi, jače od snijega, a oči, što govore, zaigraše sjajem, u kojem kao da se sakupila sva toplota mladih života, pa ni olovasto nebo, ni blijeda snježana boja nije mogla, da savlada u njima mladićske vatre.

— Ne će mene tvoji — posumnja djevojka — traže prćijašicu...

— Ko će ih pitati ? — ja se ženim . . .

Sutra kad zahvati mrak, dodji ovdje, ponesi sobom ono tvoje cursko . . — ne govori nikome ništa, pa da vidiš . . . — govori joj uvjerljivo, a riječi zvuče jedro i odijelito.

— Pa ?

— Povešću te sobom, je li vjera ?

— Vjera ti je, doći ću !

Rade trgne kuburu iz zapašaja, trenom nategne i — naloži.

Pa rekavši „Sa Bogom“ tragom svojih stopa povrati se kući.

Sutradan, kad je Rade povirio na kućna vrata, bilo je vedro, a kad odanilo, pokaza se sunce, ali ne može da savlada debele smetove snijega, već odanj nemoćno se odbljeskuje, a prije nego će da zadje kao za naknadu razasu poljem svoje zrake, a visove planine nad selom pozlati ; na njima neko vrijeme u sjaju oklijeva, ali ne mogavši ih zagrijati — klone . . . A dok se suton spustio pokaza se mjesec u vedrini.

Rade, zaogrnut svojom novom kabanicom, što još mekom ispranom vunom miriše, ide k seoskome bunaru. Miran je — Božica će sigurno doći, a kad dodje znat će što da radi, — odlučio je danas.

I cura dolazi. Kao i on zagrnuta svojom novom curskom kabanicom, koju Radi u prćiju nosi.

— Božice ! — javi se Rade i uhvativši je za ruku povede je za sobom. Čutke s nogostupa zagaze u snijeg do sada ničijom nogom neoskvrnut. Rade što više zalazi u nj stasnije ga gazi, čisto uživa kad mu noga zapane u bijelu podatnu mekobu, pritiska je sve jače, hoće da je zgazi, satre, uništi . . . Tako živo nemilosrdno gazeći oboje se zagrijaše.

— Evo ovdje nam je ložnica — okrete se k curi Rade i ustavi kod torine, pa pokaza na kolibicu pokrivenu debelim snijegom, u kojoj se čovjek jedva može da ispruži.

— Udji !

— A što ? — učini se cura nevješta.

— Udji, žena si mi ! — i obgrlivši je povuče je za sobom, pod svoju novu kabanicu.

— Vodi me kući ! — šapnu djevojka ispod kabanice.

— Ne ću, noćas bi nas moji ometali, sjutra ću te povesti . . .

— Hoćeš ?

— Hoću, prečiste mi djevice !

Časom ćute, osluškuju ispod kabanice svoj ispremješani topli dah. A i oko njih sve ćuti, samo dolje vječita rijeka šumi . . . Mjesec gô oprezno straži, njegova svjetlost u blijedoj vedrini treperi, cijedi se vazduhom kao mlijeko, a iz tajanstvenih, opruženih, nepomičnih sjena još mrak vreba . . . Nad sve, dokle oko dopire, pala je snježana duboka zimnja noć, čista bijela, neoskvrnuta kao prečista djevica . . . A njihovi, obgrljeni životi gore i u vatri se troše . . .

Rade se najednom trže, veli joj :

— Što drhtiš ispod ruke mi, kao list na trepetljici ? — a glas mu u tišini, u proredjenu vazduhu, odzvanja jedro, odijelito.

— Milo mi je . . . — odgovori djevojka, priljubivši se bolje u za nj.

— A da, želja te kao i mene ! . . . — i pustivši je iz zagrljaja, snimi s nje njenu cursku kabanicu, pa saževši se pri ulazu u kolibicu, postre je po zemlji.

— Taman je uz slamu priljubila — pomisli, — i ispruživši se veli curi :

— Sad je sve u redu, udji !

Božica se sleže, srebreni djerdan s nje zvekće, a Rade ulazeći za njom veli joj :

— Pod mojom novom kabanicom biće nam, valá, noćas ljepše i prostranije nego u kući . . .

. . . U osvit mladenci pomoliše iz kolibice; zimsko jutro sačeka ih i zaspe im obraze svojom sivom svjetlošću ; sunce još oklijeva, premda visovi planine već se obojadisaše bistrom ružičastom bojom. Oko njih leži satrven pogažen snijeg i lijepo se vidi trag njihovih noćašnjih stopa.

— Volila bi, da nam je novi snijeg zameo trag — veli Božica, kao poplašeno gledajući oko sebe u prljavi, pogaženi snijeg.

— Ne budali ! — odgovori mirno Rade i nasmijavši se reče :

— Ne zameće se noćašnji trag tako lako ! . . . Već ajdemo, ženo moja ! — i uhvativši je za ruku povede je tragom noćašnjih stopa svojoj kući.

DINKO SIROVICA : LJUBAV

Kad život zdvojne zaokupe tmine,
A miso traži vrutak svietla traka,
Kad srcem gmilji klupko trovnih zmija,
Pa život gine, ko da nesta zraka, — —

Tad duša smjela grozničavom čežnjom
U vastrg leti, tražeć ima l' jošte
Što stvorena il nestvorena igdje
Da ublaži joj boli bar s milošte . . .

I kopa, ruje, ko lagùmar znojni
U rudniku što pod udarcim mlata
Iz kremen-živca u zagušnom mraku
Čeka na komad alema il zlata.

Najzad, — kad nadje, kad se duša smiri
I gleda sretna u tu rietkost novu,
Čudi se sama . . znala je već za nju,
Znala je : ljudi da je — „ljubav" zovu.

Sad je tek cieni, pa je čuva, pazi.
Ah, svi kad ljudi cienu joj spoznadu
Na samoj zemlji nać će sve, što traže,
Jer kraj će biti mržnji i inadu.

VANJA KOSAN: MOJI STARCI

SOCIJALNI PORTRETI

Umiru oni, moji starci, iz mog šora, umiru... Dobri su oni ljudi, dobričine, ali ne radi dobrote, nego iz sebičnosti neke, iz ponosa i oholije, iz toga — da pokažu, šta mogu. Oni će skinuti i pokloniti i košulju sa sebe. A zašto? Evo kako oni govore:

— Dat ću ja tebi šta 'o'š... Srce je u mene, znaj, duša!... Uzmi — pomozi si...

I dok tako govore s licâ im čitaš drugo. Čitaš:

— Viš, ja ti dajem zato, da vidiš da ja to mogu, da sam to kaderan, da znaš, da ja — ja Šokac — dajem, da te prisilim da se diviš meni, da hvališ mene. I zato ti dajem, da ti dokažem, da sam dobar i bolji i viši čovjek da sam, da sam nad tobom.

Ja ih štujem, ali ih i mrzim, mrzim polu-ne htijući skoro do pakosti. Otrovni su oni, otrovani, gnjili, truli. I većega cinizma i grdjega filistarstva od njihova nema pod suncem!

Sva sreća te mriju, ginu u nepovrat... Svake godine jednom, dvojici pretrgne se nit života. Žive još trojica: Didak-Pava, did-Joja i did-Ignja.

Tri njih: tri su pognuta postarana tijela na mršavim nogama, u masnim dvogačama, u suknenim obojcima. U sva tri: navorano lice, omrskano, puno mišičja, oduljeni nosovi s velikim nozdrvama, iz kojih vire čekinjaste žutkaste dlake, usta, s debelim usnama, trepavke rijetke i sijede, brkovi opali i žutkasti od duvanskoga dima i cijedja. A hod? Vazda oprezan, svagda sustajkivajući. Kretnje umorne, grimase — osim u did-Joje — trome i sustale; oči različite. U didak-Pave obične su staračke oči, slabe, bezbojne, skoro bijele, u didak-Joje krupne, crne i sukrvave, a u did-Ignje sitne, zelene i svjetljucave, mačje. Pavšino je lice okruglo, Jojino dugoljasto, s krmeljima pod očima, a u Ignje s izbočenim vilicama.

Imadu oni i svoje navike. Tako did-Pavu možeš ljeti naći gdje svednevice leška u prisunju, govori o umiranju i tuži se na grozničavost. Zimi opet s dana u dan čuči na ognjištu, s lulom u zubima, obvio rukama koljena, a za sumraka isto tako sćućuren u zapećku. Ne hoda nikad po selu.

Did-Joja je posve drugojačiji. On nikad kod kuće. Neprestano traži sudivandžije, hoda po sokacima i sustajkiva ljude i zamiće štokakve razgovore i pripovijesti. Ob noć mu se ne da spavati. Zato po cijelu noć sjedi u krevetu, mrmlja i ispušava lulu za lulom uz skoro nikakove misli. Istom pred zoru zaspiva.

Did-Ignja pak, kako mu već u krvi iz doba zvonarije, ide svako jutro u crkvu, a nedjeljom i svetkom i na propovijed. Tamo kleca u zadnju klupu, mrko se ogledava i na glas moli. Kad zapazi da gdjekoja svijeća nepravilno izgara ili se utrne ide pobožno sagnute glave do svijećnjaka i redi. Novčić „lemozine“ ne baca prije u škrabicu, dok ga ne poljubi s obadvije strane. Kad ide iz crkve tura cijelu ruku u svetu vodu, kvasi čelo njome, križa se i izlazi uz naprezane glasne uzdisaje.

Sve trojica dosta su zemlje rasuli, dosta se zadužili.

A riječ njihova, govor njihov? To ti samo milji i milji, u sva tri se izvlači kroz prorijedjene zube monotono, jednako, kao jednoviti, jednobrojni konac kakav. Tek u didaka-Joje ponekad biva riječ mekušna i slatka, a ponekad opet reska ogorčena ili vatrena.

Kad poslušaš tako njihovu govoru, obično ne zamišljaš, da slušaš riječ, ljudski govor, nego naprotiv zamišljaš, da čuješ kako se samilosno i teretom nekim otkida nešto, što proizvodi zvuk i onda pada ... pada uz laku, meku jeku ... Baš kao ono kapljice s lišća za kišovitih dana sumorne jeseni. Čap ... čap ... čap-čap-čap ... padaju kapljice, padaju kao suzice preživita ljeta i sjajne bujnosti, padaju ko uzdasi pregora i klonuća ili ko prosnijevi preživitih pregnuća života mašte i sjetilnosti.

Tako im nekud riječ zamamljiva. Onda pak kad se didak-Joja zanese mišlju u svoje mlade dane, onda čuješ i kako glas bruji i šumi šumom proljetne nagle kiše, kako mijenja niske i visoke note, kao ciganski hitri prsti i kako raste i pada kao brz talas bujajućih vodâ. Onda je u tom glasu čuti i sraz gorčine i patosa, čudjenje i tugu, bol i razdraženost, krik presahle strasti i cik mrtve neobuzdanosti.

A ona dvojica — didak-Pava i Ignja ? Kod njih tek navorana lica posluju. Ono mišičje i one bore po obrazima, one usne, one oči — izrazuju ćut i osjećanje nutrine. Tamo u njih u onom natezanju mišičja, odužívanju i suživanju bora, uzigravanju i umrtvivanju očiju, drhatu usana, pokimavanju glave, odmahivanju ruke — čuvstvo im, osjećaj, srce, duša ...

— —

Nego mi smo i proveli nešto dana uskupa. Godine smo proveli. Ljeti nas eno na ledini šora u hladu granatih dudova, ili na klupi pred kućom, s proljeća u prisunju uza plot ili dovratak, a jeseni i zimi kraj ognjišta na banku. Pripečemo se vatri, pušimo, pogrijavamo ruke i divanimo. Plameni poigravaju, na promaji zahuje i uzmrmore, drvo pucketa ili cijuka. Žive, sjajne šare pletu se i spliću sa mrtvim sjenama mračne kuhinje. I čas ti oganj vas žutolk, ljubičasta veziva, bez dima, čas opet u suktavu dimu, omkao, zakrvavljen kao rano zimsko sunce, a plameni zmijuljavi, zmijski, siktavi.

Zimu smo svi volili. Njih tri i bila su samo zimi kraj ognjišta raspojas govorljiva i raspričana. Ej, pa što si nijesmo onda znali probesjediti, ispripovijediti! I što je vani bilo golije, mrtvije i crnje — to je u njima bilo više nagona i volje uskrsavati spominjanjem sjaj mladosti i momaštva svoga, izvijati i raspredati misli o svijetu i životu, upokojivati slutnje srdaca i ublaživati sumnje duša.

Gore nad ognjištem, uvrh nas, vise iz odžaka goleme tančane verige, a o njima visi bakren kotao i zapjéva voda u njem. Još dalje gore, u blistavo laštećem se crnom zjalu velika odžaka, vise dvoredovi kobasicâ, vise pleća, šunke i oni rumeni, nesravnjivi slavonski kuleni i udara otud omamljiv miris, podraživ do ćućenja jaka glada. Lijevo i desno od nas raspete su po zidovi ogromne slanine, nadimite, kao ciganska mrka put.

A oni govore ... divane ...

— He ... he ... da ... da ...

— Hm ... hm ...

— I je, i je ... dă ... ispuštaju oni i počinju ...

— Još dan ... još dva i upokojit ćemo se ... 'Oćemo ... 'oćemo ... sunca ne vidio — govori jedan.

— A po zemlji u što smo tapali, a ? ... U što trpili, radili, smijali se, veselili ? — pita drugi.

— Tko da to zna ? . . . Tko da to zna ? ! Nitko iz mesa ne zna to ! . . . I ne može ! — tvrdi treći.

— Baš aferim ! — potvrdjuju prva dvojica.

— Hm, dā, jā . . . svršuju sva tri u jedan glas.

Tako oni govore o skorom prekidu njihovih života. Tako obično i počinju svoje razgovore.

A razgovori njihovi ? Šta ti je u njima nakrcano ! . . . Eno samo didak-Pava. Kako taj divani ! Pogleda nas oko sebe, kašljucne i počne polako, à tempo, naglašujući neke izraze tek gestama lijeve ruke i uzvinjavanjem rijetkih obrva.

— Ne znam ja šta j' to . . . I otkud tako, ne znam . . . priča on — Al' već kako se dignem porano, iz nauka, u doba, kad sluge napajaju konje i pastiri blago — ja čujem. A šta čujem ? — Čujem, kako škriplju, cijukaju ove naše djerme. Mene, vi'te, to škripanje nj'ovo boli. Ja ne znam otkud i zašto, al' sve mi dodje pa mislim . . . mislim vam ja : te djerme plaču, plaču nešto, plaču nekog, nas, dicu našu, život naš . . . Eto.

— I je ! . . . Nego ! . . . Ko amen ! — potvrde mu didak-Joja i Ignja.

— Kako mislite ? Ne razumijem ? — govorim, rečem ja, a on odmah dodje kao u zabunu i žilice mu zadrhtale pod vjedjama.

— Kako ! Hm . . . Tako . . . eto . . . tako zamišljam : plaču. Jer što su one vidile, ajaj ! Šta li priživile ! . . . Evo naša djerma. Nju i šibu dovezô iz Slavira na rastočenim kolima moj diko, znam, ko dana . . . A moj dido, to ti je bio čo'ek, uh ! . . . Bio je on i „fulišic“ kod majora . . . On ju i odilô i postavio i umro. Ona je priživila njega, priživila moga oca, sve stričeve, priživit će — vidim — i mene, a i dicu moju ! Eto, to vam je, vi'te ! —

— No, pa ? — pitam.

— Pa ? — ozovu se i ona dva starca, kao jeka moga glasa. a njegovo se lice odmah skupi bore se upopriječe i oči ukoče. Čudi ga.

— Viš ih, bože ! Velim : poživila — vidila. Vidila je najprvo onoga, koji je skuckavo krajcar po krajcarak, busen zemlje do busena, a po njemu opet one, koji su sve to rastipali, izoravali lipe medje i šikare, kidali zemlje, krčili šljivike, dilili se, a sad ope' one, koji rask dano proda u i jedu. Danas se sve jede . . . kažem : danas ljudi zemlju jedu, novce jedu. Prije ne mož' škudu potrošit' za misec dana, a danas ne ćeš pa ne ćeš i nestane za sat. Eto. To je tako proždrljiv život nasto . . . Zato i kažem : djerma je poživila, vidila. Zato škripi. To je njen plač, njeno revanje. I namažem je. Svedno. Ona i ope' reve rad' našega propadanja ! . . . Ja to slušam i odma' vidim one čopore marve, onu lipotu našeg života, ono dobro. Vidim i ovo sadanje : roditelje pizmenjake, diobe i sudove, Švabe na ognjištima našim . . . To me boli, to me u grob goni ! . . .

I tako njegova riječ znade ići sve dalje i dalje, neprekidno jednaka, monotona, ko onaj čap . . . čap . . . čap . . . s lišća u jeseni. I ne vidiš na njemu da ga to zbilja boli, da mu je radi toga zbilja teško.

— A zašto niste i vi sticali, zašto niste i vaše sinove sticati učil', zašto ? — pitam ih više put.

— Nije onda još trebalo . . . Lipo se živilo . . . Ponda ko bi bio i mislio na to . . . Dok ne oboliš, ne tražiš nalika ! — odgovaraju oni i ruže dalje sami sebe prosto, iskreno

— Mi, kakvi smo mi to ljudi ! — razlaže didak-Joja — Kakav smo svit !... Mi možda i nismo već svit ! Zakleo se ne bi da jesmo !...

— Ni ja !... ni ja ! — šapuću druga dvojica.

— Mi smo kaljavi, blatni, musavi. I duša nam musava. Ko perač. I grabežljiva, zavidna. Jastrebovi. Čupamo se, bijemo. A dica ? Momci ? Cure ?... Sve pogospodito, zaludito, ulinito, a tusto. Svi smo mi ko krmeljiva mačad u zapečku. ... Istinu govorim — ukočio se, lažem li...

Tako govore o sebi. Tako misle. U svojoj kući, u svojih, ili u selu poraditi pak i ispraviti, da ne bude tako u zlu, svesti život u drugi tok — ne mare, a i ne misle, da je možno.

— T', ne mož' čo'ek boži posô prominit ! Taki smo i samo taki — kaka je Njegova sveta volja. Ni vlas s glave ne pada bez njega. Pa šta da se mišimo u božje stvari !... Šta će bog onda, ako i mi uzmemo svršavati njegove stvari ? ! — —

A njihov kućni život ? Evo didak-Pava. On pripisao sinu sav imetak. Sin ga sad svakidan goni. Svakidan je sto i sta prebacivanja i izražaja one žučljive mržnje najbližega rodbinstva medju njima. Ali didak-Pava nikada o tomu ne govori.

— Svomu zlu ne trebam svidoka ! — reče on filozofskom mirnoćom, kad se nadje tkogod te zapne o njegov kućni život.

Pa kakav je on još ! Pijanice i bećare osudjuje i kune.

— To je propast naše krvi. To su čirevi na našemu tilu — kazuje, a nema jutra, da ne uzme iz ormarića onako kradom polić i ne kupi rakije, koju pijucka sve do podneva. Jednom mi je i o tomu govorio.

— Rakija, sinko, viš, to je moj najveći grih. Drugoga ne imam. Možda je grih još i to, što si dimim ispod nosa. Ali kad mlado — ludo pomiluje curu, natreseš tudjih jabuka, razbiješ s tudje njive par bundeva svojim svinjama, iz šume izneseš po koja kola drva, slažeš kad treba — ah, mani, sinko, to nije grijota. Prid sudom možda, al' prid Bogom nikako.

Kuća mu sirota, a ponosan je kao bosanski beg.

— Ja ne skidam kapu prid tom našom gospodom — veli on ! Nisu oni gospoda, oni su sluge. A ja nisam ničiji sluga. Moju bi kapu samo u crkvi skinio. A u nju ne idem, jer ne ću da je skidam.

A did-Ignja on je posve drugojačiji. On dogod govori s kojim od općinskih činovnika neprestano drži kapu u ruci, drhturi i smješka se ropski ponizno i ulaguje se.

Didak-Joja pak radi, kako mu se kad svidi. Taj čovjek opet ima svoj život ! Žvače baguš po cijeli dan i samo zanovijeta ukućanima. S ničim i s nikim nije zadovoljan. A kad se napije onda razgniva sjekirom, nožem ili čim drugim sve svoje. I sin mu ne može ništa.

— Kad ja poludim onda moraju svi bižat iz kuće — kazuje. To mora bit. I ja sam prid mojim ocem bižo. Pa šta mi fali ? Čo'ek sam na svome mistu... Tako se uči dicu pameti i vlast se drži u ruki.

Svagda mu imponira sila i moć, veličina i širina. Kakvoća mu sporedna. Tjelesno jake ljude poštiva. Lice mu je neiscrpivo u uvještačenim grimasama. Na sokaku sustajkiva mlade snaše i cure i podiže rukom za njihovim tijelom.

— Molitvu vam vašu dičju... ček'te... da vas dida malo pomiluje ! — govori im, štipa ih i neslane zbija šale s njima.

Uvijek spominje dobra jela i pića i čezne za njima.

— Da mi jest' i pit' kad mi se i šta mi se ustije — s kraljevima se ne bi minjô. Ni za kake novce ne bi!...

A drugda opet, kad je nujan i sjetan, posve je drugi čovjek. Iskren, dobar, turoban. Onda oštro osudjuje i sebe i svoje ljude, seljane...

— Aj, prokleta je narav u nas, u šokaca... Nas bi trebalo tući, tući do mrtvila, svakidan — drukče smo ludovi, bećari; spavamo. Samo batine bi izličile nas utovite, ugnjilite... I dok su se batine dilile misto rešta — dobri smo bili. I sad kad ih nije — razmaženi smo ko dica bisni ko pijani konji... Danas ideš u rešt da se odmaraš, ideš pivajući: „Dok sam krao i gospodi davo... Nisam nikad u tamnici spavo..." Iz rešta opet iduća za inat: „Ne bojim se kotara ni suda... rešt je meni draži nego škuda!"... Ali kad si ti dobio dvaestpet ili pedeset misliš prije na marinsku sviću, nego li na pismu! Rešt je sramota, — kažu — al' batine bole! — govori didak-Joja u takovom raspoloženju.

Didak-Pava pristaje uz njega. I domiće još štoto.

— Da... da... od sramote se ne umire, od boli itekako... I otrovan smo mi soj, kakog nigdi zemlja ne rodi. Eto. Ja mislim, često mislim ovako: Mi smo, moji ljudi, ko vrblje, ko vrbici!... Gledješ: ama šuma, šuma... uh!... goleme li šume... jedan oblak drvâ, jedan svit granja! A kad ispodsicaš vrbik, složiš i uzmeš sagarati — to da crkneš! Sve puno vode, gnjilo. I kad gori — gori silnim dimom, plamenom do neba, al' bez snage, bez žara. Ništa na toj vatri ne iskuva, ništa ne sagrija! Ali se čuje! To dâ! Pišti i svira, cvijulji svako parčence, ko pisak u gajdaša. A kad pogori — ni traga niti toploti niti pepelu. Kud je, kud ta silesija drva, taj svit granja? U šta je 'ošlo? — pitaš. A kud? Ne zna se. Eto. Taki smo mi pogan svit!

Dakako da se i did-Ignja javi kojom riječju o tomu. On obično govori:

— Manite se pripovisti o tomu... Šta ljudi, šta mi?!... Ljudi su kukavice I 'ko nije kukavica — taj je više od čo'eka!

Drugačije did-Ignja slabo pripovijeda. On samo upada onoj dvojici u razgovor poklicima i uzvicima, krši prste i bez prestanka kao da se porugljivo smijucka svojim zelenim očicama.

On je bio pô svoga života zvonar. Sam je sa ženom u kući.

Ili evo kako on govori:

— Ta nisam ja baš ni sâm sa Evom, viru joj njenu!... Uvik kod nje vise štokake: — „drage" i „mile", cure i snaše... Uvik ti ona s njima nešto čara, baje, šapće, spravlja. Vrag ih odnio!... I pržit će se one u paklu!... I drago mi je, da će se osladit vragovi s njima!... Eno, dok sam bio zvonar. Moro sam krasti za njih sviće, koje su palite bile na božićnju noć, nosati nj'ove vražbine da noćuju po oltarima i... Puno je toga. Upravo me Boga stra' zato!...

Govori, da se straši Boga zato, a što je krao ili — kako on veli — uzimao „lemojzinu" s oltarâ sebi za rakiju i duvan, to ga ne straši.

— Kad uzmem — pripovijeda on — onda lipo kleknem do oltara, izmolim očenaš i virovanje, prikrižim se, poljubim oltar — pa kud će više!... Oprostit će to Bog!... I oprostio mi je... A i šta će svetima novac!

Nije njima do novca... A rakija mene kripi — tamjan joj njen — ala kripi, ko pričest grišnu dušu!... No, bož' moj, al' zato sam i ja činio svoje. Oltar,

s kojeg uzmem po groš po dva — uredim onaj dan, ko da će biskup za njim govoriti misu. —

Zato ipak — uzasvu tu sjajnu misaonost i prikaz sebe, svojih seljana i svoga soja u takovoj jadnoj slici, — oni upravo sa slašću pričaju poganštine svojih života, s dostojanstvom izgovaraju sadržaj svojih pustolovina, s ponosom se i užitkom spominju svog nemorala i svojih zlodjela. Dakako da nikad ne dovode svoja djela u savez sa zlom. Oni samo govore, da je ovo i ono lijepo, da je smiono, junački, da je neobično, slast, užitak i t. d. a pojam dobrote, dobra, sude samo sa stajališta svoje koristi i svojih običaja.

— Aha, da!... A šta kažeš Pava na ono!... To je bilo življenje, a? — govori did-Joja, kad se uzme spominjati mladjih dana i oči mu se sve krijese, ruke drhte, glas visok. — Mi u opaklijama, sikere kraj nas, noć crna, ko sudnji dan... Konji pomamni... Dodjemo u šumu, izaberemo hrastinu, pa s njom o zemlju. Izrežemo, natovarimo — — — i sutra ujtro već piješ bez brige u Vukovaru djavolsku rakiju, ljutu ko sičan i jedeš dunavsku ribu ko gospodin, a banke ti u djepu šušte, kao svila oko mladog divojačkog tila!...

— Da, da... — spominje se i did-Pava — Il' srne kad zavatimo tamo u 'noj spajinskoj šumi... Ija! Divote!... Mesa ko u svatovi... Pa i ribu kad smo išli 'vatavat' s mrežama... I u Bosnu, medju age i begove, „švercovat", a, kad idjasmo? Kava, svinji dugogubičavi, svila!... A financi? Dvi-tri banke pa ruka ruku mije, lice obadvije! Ej — bilo ti je to — ko carstvo nebesko!

— Il' onda dok je bilo vrele krvi u nama! — znade podsjetiti did-Ignja.

— E, dä!... u mladosti! — prihvati odmah did-Joja razblaženim glasom. Legneš na stanu u sino i samo čekaš dok misec uzašeta. Sve mirno, ukucito. Ni miša ne čuješ. Ni travke, ni lista. Tišina velika. Daleko samo na livadama, vidiš, svitlucka tijo... polako po koja vatrica. I čuliš uši... 'Oće l' već! — pomišljaš. I zbilja. U neke tamo s drugog stana hkne neko i onda još zazove tanko, glasovito: „Ej, Joso!" Djipiš odma' ko žarilom podboden. Ne paziš na kolje, na nasad, na prošće. Priskakivaš, ko garov kaki!... Samo: up! up!... Letiš... I evo te: grlite se, ljubite, pa u kolibu — amena mu! A u njoj ko u rajskim dvorima. Perje meko, ćebe vruće, Mara kako sunce med Gospama, a usta? Aja, ni med nije taki!... Goriš, vriješ, bisniš ko oluja, oriš ko gromovi nad šumom, nad Slavirom, a ona cikti ko prva žica u egeda ciganina Gliše kljakavoga!... A vani?... Ponoć. Misec miran i ukočen. I blid — ko razmilovana cura. Njive zasinite golemim sinama, po Bosutu živo srebro pliva, a selo bilo med gumnima crnim — ko bile dojke med kosama vranim i zasutim. Od Crnog gaja opeí psi laju, laju, ni da laju!... Laju — ko da vilenjake gone!...Ej, sunca oči moje nikad ne gledale — to bi život cara u Stambulu!

I onda didak-Joja izvadja to sve dalje i dalje i budi se u njemu ona davna mladost, licâ se zasjenjuju pomamom i strašću, a glas sve raste i raste, ko proljetne mutne vode po ritovi njegove domaje.

Didak-Pava i Ignja jedva čekaju da svrši i upravo se otimlju za riječ...

— A ja? A ja? — priča did-Ignja — Ja i moja Kaja, pa Aga, pa Eva?... Ob dan ko pauni, ob noć ko cigani. Aj — ta ljubili smo se ko golubovi, griali ko psićad!...Sve tri su mi dikom bile, a Eva je eto i ženom, al' obljubio sam sve tri i izljubio od timena do nožnoga palca!...

— Tá, kako i ne bi! — prihvaća did-Pava — Mi smo zato i bili momci! Momčekanje! A ne sluščad i dračje ko momčad naša. Kad mi zapivamo, zaigramo, da je gorâ — one bi se tresle!... A kad se tek povezirimo širom šora — ne mož' čuti boga grmećega! ... A eno, znate l'... nego da znate, moju Olu, moju prvu curu!... Ej, kad se je ota nasmijala, misliš, smi' se zora u rodjaju! Al' i bila je komad! Za čo'eka, za dva — široka je bila. Nije drugo nego — jablan, grudi ope' gunje mirisave. Usne dvi u nje — ko dvi kriške ognja krvavoga! A oči, a? Šta velite?... Izvor-voda — oči su joj bile plave ko različak po naši' livada... Dva miseca s njom sam se volio. I od sile, volbe, mrića, ludila i milovanja suv sam bio ko voštana svića! I onda me je ostavila... Zasitila se... I ubit sam je 'tio, ali nisam mogo. Kad je ugledam sav poštrepim, zinem, ko ciganče i — ni makac. A ona se porugljivo smije, očimice se smije. I meni — ko da guja živo srce grize! ... Ej, volio sam vam je, ej!... Deset godina kašnje, oženit kod ovaca udaro sam glavom o tor rad nje!... I sad eto zar bi zno da sam živio, da sam diso, da sam bio — da mi nije bilo Ole i volitbe s njome! — — —

I kad jednom upanu u ovakova spominjanja ne mož ih trgnut ničim. Da im umire majka, otac, brat, seka, — ni onda se valjda ne bi digli i pričanja napustili. Tu spomenu cijelu jednu generaciju svoga sela sa svim odnošajima ljubavi i volbe, prikažu jedan drugomu sto i sta noći svog momaštva i sve drugo, cio život do u tančine. Pred tobom samo niču i ginu sjajno ispričane slike kolâ i divanâ, prelâ i posijelâ, svatovâ i karbinâ. Vidiš kako kradom prelaze Savu, kako vuku srne, kako pile hrastine, kako gužvaju banke, kako preskaču prošca i plotove, kako grizu nabrekle dojke... Čuješ cik strasti, krik ljubomora, mamen cilik egeda, tužna zapjévanja srodstva kraj odarâ, hihot bluda i stenjanje bludobola. Silan ponos gledaš po licima, sumor i tugu i mrzovolju čitaš na zjenama... I odjednom opet slušaš tugaljivoj pjesmi sumorna pastira kako raste i buja do bjesnila i vijora i onda se opet gubi i guši u rsku razbitih čaša... u potoku prolivena pića... u krvi... I onda dalje v diš crveno tusto lice slavonskog bećara sa zolufama i šiškama do pô čela, s naherenom crnom kapom, na oko mirno i trijezno, kako jednom rukom lijepi peticu cigi na čelo, da zasvira još bolje, još gromkije, još divlji'e... A u drugoj ruci svrće drugu banku, hladnokrvno je pali o žigicu i onda njome istom pripaljuje cigar u zubima!... Priča, pjesma, epopeja, grozota!..

I tako je to s dana u dan, godine i godine, u svanućâ i u sumrake, bez kraja i konca. Samo priče i priče, spominjanja i spominjanja diljem ote plodne ravne zemlje. Strašan je to život. I lijep je u svojoj strahoti. Ali strašan do jeze, odsudan — svakako! I moraš ih zamrziti.

— Preuredite život, preokrenite se... Evo ovako i ovako... govoriš im. Ali oni niti da čuju.

— A šta mi možemo kad je tako... Kako je — tako je. Od zime ne napravismo prolića. Sve je to Bog uredio... da, da, da..., izgovaraju se oni, cinici, filistri. I čine se nedoumni, ludi. A čas kašnje već se i opet dalje guše, dalje tope sjajnom riječju u sjaju uspomena, u blijesku pričâ. Ne haju.

— Al' vaša će krv, vaša unučad skupo platiti vaša pričanja, plakat će vaše uspomene, kleti vaše kosti... I već je tako!...

— T'! Baš kako im volja! Šta nas briga za ono, što bude, kad iz nas ne bude ni kosti ni mesa. — To je njihov odgovor.

Eto i takovi su oni, ti isti ljudi, ti starci dobroćudna lica i ponosna izgleda, ti sinovi plodnog kraja, ti sinovi pjesme i milovanja, te žive priče i iz kosti i mesa, ti mislioci! — Pô života sú dali na pjesmu i ljubav, sazdali kolo priča i pustolovina, a u drugoj poli eto se samo griju i griju, bez umora i bez stanke, sagnjili i drjemovni na žaru tih sjajnih uspomena maštovite prošlosti! —

Nego umiru oni, umiru!

Smrt prelama i pretrzava priče na njihovim ustima nemilosrdno jednog za drugim zasipa ona ista meka, plodna zemlja, koju su svijesno raskidavali i prodavali tudjinu, zemlja, koje nijesu znali niti mogli sačuvati... svatiti... razumjeti.

JOSIP PASARIĆ: OMLADINSKA KNJIŽNICA

I.

O novoj godini izdalo je „društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora" prvu knjigu svojih književnih edicija, „Hrvatske pripovjedače", što ih je priredio urednik beletrističnog odjela, prof. dr. Milan Ogrizović. Time je profesorsko društvo počelo da izvodi svoju hvale vrijednu namisao o izdavanju djačke knjižnice, što je s odobravanjem prihvaćena na posljednjoj glavnoj društvenoj skupštini. Ta knjižnica ima (prema „prospektu" u 5. svesci „Nastavnog Vjesnika") dva odjela: beletristički i klasično-komentatorski. Prvi odio ima omladini da „poda najpotrebniju beletrističko-poučnu lektiru" iz domaće i strane novije književnosti i da „otvori poglede u općeno, poglavito estetičko obrazovanje". Uz prikaz života i rada pojedinih pisaca donosit će po jedno ili dva izabrana manja djela, u kojima se najviše ogleda način pisanja i glavne karakteristike prikazanoga pisca. Pored tih skupnih izdanja izlazit će veliki i značajni pisci novijega doba u posebnim knjigama sa izvacima iz ponajboljih im djela. Tako će mnogi od onih novijih pisaca, što izidju u skupnom izdanju, izići opet i posebice. Uza to će ovaj odio izdavati kraće eseje o tehnici drame, novele, studije iz književnosti, estetike, specijalne filozofije, astronomije, mitologije, a onda pomalo i iz onih disciplina, koje se u školi uče.

Klasički odio (urednik dr. Drag. Boranić) izdavat će hrvatske i srpske klasične autore s kritičnim tekstom i komentarima. Pored komentara svaka će se knjiga popratiti zgodnim uvodom. I tu će se u jednim knjigama štampati pojedinačna djela, dok će u druge ući odabrani dijelovi iz jednoga autora ili iz više njih. Kad se izdadu ponajglavnija djela hrvatskih i srpskih autora, ući će u ovu drugu seriju i komentari stranih klasika. — Za „hrvatskim pripovjedačima" dolaze u prvom odjelu na red „srpski pripovjedači" (priredio prof. dr. Drag. Boranić), a u drugom odjelu izići će g. 1907./8. ove knjige: 1. Odabrane epske narodne pjesme, priredio dr. B. Drechsler; 2. Mažuranić: „Smrt Smail-age Čengijića", priredio dr. M. Ogrizović; 3. Demeter: „Teuta", priredio dr. D. Boranić.

Pothvat profesorskog društva zaslužuje svaku hvalu i priznanje, jer se u nas već dugo osjećala prijeka potreba djačke knjižnice. No iskreno priznajemo, da

smo očekivali pomnije izradjenu osnovu o načinu izdavanja, nego što je u „prospektu“ izložena. Tu se naprosto odredjuju dva odjela: beletristički i klasičko-komentatorski, a ne spominju razlozi toj čudnoj podjeli. Nema sumnje, da bi bilo vrlo teško iznaći dovoljan razlog takoj diobi. Klasički bo autori (Hektorović, Gundulić, Palmotić, Reljković, Demeter, Mažuranić, Bogović, Preradović, Botić, Marković, Njegoš, Držić, Kačić, Martić, Radičević, Šapčanin, Jovanović), koji se kane izdati u klasičko-komentatorskom odjelu, svi su podjedno predstavnici lijepe knjige, a mnogi noviji t. zv. beletristički pisci, napose „veliki i značajni pisci novijega vremena“ (kao Šenoa, Tomić, Jurković, Tordinac, Kozarac, Gjalski, Kumičić itd.), koji će dobiti svoju posebnu knjigu u beletrističkom odjelu, zapravo nijesu ništa drugo nego klasici. Pojmovi „beletristički i klasički pisci“ nijesu različni, već homogeni, a na homogenosti ne može da se gradi valjana razdioba. A budući da se ne može povući točna medja izmedju beletrističkih, napose „velikih i značajnih pisaca novijega vremena“, i klasičnih autora, može lako da dodje do raspre medju urednicima, u koji odio da uvrste kojega „velikog i značajnog pisca“, da li u beletristički ili pak u klasički. Za školu i omladinu i onako je dobro tek ono, što je najbolje, pa zato će se i medju beletrističkim piscima moći da izdaju jedino oni, koji su uzorni i prvostepeni autori, a ti se obično i zovu klasicima. Na pitanje, što je klasik, Saint-Beuve dao je ovaj zgodni odgovor: „Pisac, koji je duh ljudski obogatio, glavnicu njegovu zaista povećao, pomakao ga za korak naprijed; pisac, koji je nesumnjivu ćudorednu istinu otkrio ili pronašao neku samoniklu strast u srcu čovjekovu; pisac, koji je svoje misli, refleksije i izume prenio u kojigod oblik, koji je po sebi velik, širok, oštar i razuman, zdrav i lijep, koji svima govori svojim sopstvenim stilom, ali stilom, u kojem se ogleda stil svakoga, koji je istodobno star i mlad i potječe iz svih stoljeća, — takav je pisac klasik“. Toj glasovitoj definiciji odgovara po smislu ono, što se općenito i neodredjeno veli u „prospektu“ o „velikim i značajnim piscima“. Po svemu se vidi, da gornja podjela nema smisla i da je beletristički odio gotovo suvišan. A i inače program toga odjela izaziva kritiku. Odio ima da se zove beletrističkim, a svrha mu je, da poda omladini beletističko-poučnu lektiru, pa će s toga donositi kraće eseje o tehnici drame... studije iz specijalne filozofije, mitologije, astronomije i iz onih disciplina, koje se u školi uče (dakle prirodopisa, zemljopisa, povijesti, fizike itd.). Otkada pripadaju poučna i naučna lektira, eseji i studije iz specijalne filozofije, astronomije, prirodnih nauka — beletristici? Očito je, u prvom dijelu „prospekta“ vlada pometnja primitivnih pojmova: u jednu se ruku hoće da podigne umjetna ograda medju „velikim i značajnim“ beletristama i klasičnim autorima, a u drugu se poučna i naučno-popularna književnost svrstava pod — beletristiku!

Uza to ima beletristički odio posebnu povlasticu. Dok naime klasičko-komentatorski odio ima pravo da izdaje: 1. pojedinačna djela („Ribanje“, „Osman“, „Satir“, „Teuta“ itd.), 2. odabrane dijelove iz pojedinih pisaca, (iz Držićevih komedija, iz Kačićeva „Razgovora“, iz Preradovića itd.), i 3. odabrane dijelove iz srodnih književnih vrsta (dubrovačka lirika, lirika ilirskoga doba, epske i lirske narodne pjesme itd.), dotle je beletristički odio ovlašten, da k edicijama pod 1., 2. i 3. doda novu: skupno izdanje odlomaka iz različnih domaćih i stranih autora s različnim i nesrodnim književnim smjerovima. Toj potonjoj

vrsti izdanja pripadaju i „Hrvatski pripovjedači", za kojima će slijediti „pripovjedači srpski", pak ostali slavenski kao i strani, u prvom redu franceski i sjevernjački. Protiv takve vrste omladinskih izdanja govore pedagoški i literarno estetski razlozi. Omladinskoj kao i svakoj lektiri glavna je zadaća, da čitaoce uvede u shvaćanje književnih djela i upozna s mislima i čuvstvima dotičnih autora. To shvaćanje može da bude opažajno i tiče se poglavito sadržaja čitanih djela, nadalje historijsko, koje se osvrće na postanak književnih djela i prosvjetno-povjesni im razvoj, pak estetsko-kritičko, koje književno djelo prosudjuje po filozofsko-umjetničkim kriterijima. Ima mnogo pedagoga, koji hoće da kritičko razmatranje posve izluče iz omladinske lektire, jer ova ima u prvom redu da potiče na mišljenje i samostalno ponimanje, a ta se svrha ne postizava, kada se gotovi literarno-kritički sudovi nameću čitačima. Istina, mnogi veliki pisci nijesu pisali djela svoja da odgajaju omladinu, pa zato treba takva djela popratiti podesnim tumačem, da se olakša shvaćanje njihovo; no taj tumač ne smije da se izvrgne u estetsko klasificiranje i shematizovanje. Osnovka pak svakomu shvaćanju pojedinih autora jest bez sumnje poznavanje glavnih im djela ili barem jednoga cijelog glavnog djela. Iz jedne ili dvije manje stvarce ili pukih ulomaka, ako se i prizna, da se u njima može „najviše da ogleda način pisanja i glavne karakteristike" piščeve, ne može se dobiti jasna i potpuna slika individualiteta autorova. Veli se doduše: „ex ungue leonem", ali kao svaku općenu rečenicu tako i ovu treba uzeti cum grano salis. Rijetki ulomci i manja djelca nose na sebi pečat lavske snage autorove, a gdje se i nalazi, jedva će ga i iskusan znalac zapaziti. S ovoga se gledišta ne može odobriti, ako se prema „prospektu" našoj omladini kani podati tako blijeda i površna slika novijih domaćih i stranih pripovjedača, komediografa i lirika, kako je to učinjeno u prvoj knjizi, u „Hrvatskim pripovjedačima". Tu je prikazano 14 pripovjedača: August Šenoa, Josip Eugen Tomić, Ante Kovačić, Evgenij Kumičić, Janko Jurković, Vilim Korajac, Juraj Tordinac, Josip Kozarac, Vjenceslav Novak, Ksaver Šandor Gjalski, Gjuro Turić, Fran Mažuranić, Josip Draženović, Janko Leskovar. Uz prikaz života i rada pojedinih pisaca dolazi po jedan ili dva u l o m k a ili manja d j e l c a njihova. To je zastarjeli sustav školskih čitanaka za više srednjoškolske razrede, o kojem se može reći: ex omnibus aliquid, ex toto nihil. U drugim se omladinskim literaturama izdaju ili pojedinačna djela ili pojedini pisci u posebnim knjigama. Naš je evo specijalitet skupna izdanja ulomaka i manjih djelca iz više pisaca različitih smjerova i literarnih genrea. Vrlo sumnjamo, da će takva izdanja biti podobna da „otvore poglede u o p ć e n o, poglavito e s t e t i č k o obrazovanje", jer tomu može da posluži poznavanje potpunih i cjelovitih glavnih umotvora, a ne tek ulomaka i manjih stvaraca. Po našem sudu ova izdanja nemaju prave svrhe i ova sekcija može se kao suvišna ukinuti. U njezinu programu uopće ne vidimo sustava i ozbiljnosti. Naviješta se izdanje pripovjedača slavenskih, a malo niže spominju se samo ruski pisci, a od tih neispravno Dostojevski mj. Dostojevskij, pak Gorki mj. Gorkij, dok se mukom prelazi preko poljskih, čeških, slovenskih, slovačkih i bugarskih autora. Pisac prospekta kao da ne zna za Mickiewicza, Kraszewskoga, Sienkiewicza, Prusa, Orzewskowu, za Nerudu, Vrchlickoga, Čecha; za Prešerna, Gregorčića, Aškerca, Jurčića; za Kollara, Puškina, Gogolja, Gribojedova, Lermontova, Gončarova, Vazova itd. Ističe Hamsuna i Hanssona (!), a zaboravlja Tegnera. Od franceskih

autora spominje Huga, Sandovu i Zolu, a šuti o Balzacu, Flaubertu i Daudetu, Maupassantu, Bourgetu i dr. U nizu omladinskih autorâ za čudo nalazimo i Oskara Wildea. Svaka čast Wildeovoj umjetnosti; no s pedagoškog gledišta vrlo sumnjamo, da bi sadržaj njegovih djela bio podoban, da prema programu predgovora upotpuni etičko obrazovanje hrvatskoga djaka, ili pače da „odgaja potpune mladiće."

II.

„Hrvatskim pripovjedačima" napisao je urednik dr. M. Ogrizović poseban predgovor, u kojem u ime profesorskoga društva razlaže program tih književnih izdanja i potanje govori o toj prvoj knjizi. Tu medju ostalim doznajemo, da dr. M. Ogrizović nije samo urednik beletrističnog odjela, koji je valjda njemu za volju i stvoren, već da je preuzeo i izdanje Mažuranićeva Čengijić-age (pravije: Smail-age Čengijića!) za klasički odio, a u zamjenu priredio je opet urednik klasičkog odjela „Srpske pripovjedače" za Ogrizovićev beletristički odio. Dakle neka vrsta uzajamna monopola! Nadalje se tu u ime profesorskoga društva ponovno tvrdi, da su „velika svjetska djela", koja kani društvo uz domaće pisce izdati, napisali jedino „veliki pisci ostale Evrope", ili „beletriste ostalih evropskih naroda". Pisac predgovora kao da smeće s uma, e ima „velikih svjetskih djela i pisaca i izvan Evrope, n. pr. u Americi (Emerson, M. Twain, Bret Harte i dr.) i Aziji.

Najznatniji beletristički pisci novije književnosti i odabrani klasici namijenjeni su očito u prvom redu odraslijoj omladini u višim razredima srednjih škola. A što je sa lektirom za mladež nižih razreda? „Prospekt" i „predgovor" sasvim je puštaju s vida; a ipak je potonja u mnogom pogledu potrebnija i važnija od prve. Omladinska lektira za više razrede u nas je u glavnom uredjena posebnim propisima nastavne uprave i pristupna je što u izdanjima „Mat. Hrv." (Šenoa, Tomić, Marković, Jurković itd.), što u posebnim edicijama („Karlo Dracki", „Kohan i Vlasta", Botićeve pjesme itd.). Naprotiv omladinska lektira za niže srednjoškolske razrede, za mladež u dobi od 10. do 15. godine, kod nas je još neizorano polje i nitko joj ozbiljne pažnje ne posvećuje. Mladež nižih razreda prepuštena je sama sebi u izboru štiva i ako ima volje za čitanje, guta svašta, što joj slučajno ruku dopane. A poznato je, da su dobre knjige rijetke. Na takav se način u mladeži već za rana kvari ukus i smisao za valjanu knjigu, a trebalo bi baš obratno da bude, t. j. mladeži bi valjalo u nižim razredima pružati izabranu umjetničku lektiru, da se tako pripravi i uzgoji za lektiru klasika u višim razredima. Omladina, koja je kojekakvim štivom („šundom") pokvarila ukus u nižim razredima, poseže i u višim razredima više za Sherlock Holmesima i sličnim plitkim senzacijama nego za domaćim i stranim klasičkim piscima.

Poznato je, da lektira ima da bude prilagodjena dobi i stepenu duševnog razvoja čitaočeva. Svakoj dobi svoje štivo. Zato postoje kod drugih naroda posebni popisi odabranih omladinskih spisa u glavnom za tri stepena: 1. od 6—10. god., 2. od 10—15., 3. od 15—20. g. U nas se pučko učiteljstvo brine za omladinske spise 1. stepena, najprečoj potrebi 3. stepena udovoljava lektira u višim srednjoškolskim razredima, a 2. stepen ostao je do sada posve odnemaren. Tu treba da zasuče rukave naše profesorsko društvo, ako želi da doskoči živoj i prijekoj potrebi. Mjesto gotovo nepotrebnog beletrističkog odjela moglo bi ustrojiti posebni

odio za izdavanje odabranih omladinskih spisa 2. stepena, da tako poda zdrave duševne hrane pretežnoj većini srednjoškolske omladine.

U prospektu i predgovoru ne nalazimo spomena još o jednoj važnoj grani omladinske književnosti: o životopisima znamenitih ličnosti, putopisima, čuvenim povjesnim djelima (n. pr. Michelet, Carlyle, Mommsen, Ranke, Taine itd.), pak o onoj vrsti idealističnih spisa svjetske književnosti, u kojima se priprosto izražavaju plemenita čuvstva i najčišće čovječje misli, kao u biblijskim i budističnim parabolama, a koje spise Tolstoj zove idealom omladinske književnosti, jer vrlo zgodno pristaju idealističnoj mladenačkoj dobi. Životopisi snažno djeluju na razvoj značaja, putopisi proširuju vidokrug, a povjesna djela uz upoznavanje povjesnih činjenica oštre sud i rasvjetljuju historijsko shvaćanje.

U predgovoru (Ogrizovićevu) u jednu se ruku neispravno označuje svrha srednjoškolske obrazovanosti tvrdnjom, da „škola u naučnom pogledu širi duševni horizont", a u drugu se prevršuje mjera izjavom, da će ta izdanja ne samo „upotpuniti opće estetsko i etičko obrazovanje, nego da su podobna zajedno sa školskim knjigama da „odgoje potpuna mladića". Ima naime razlika medju obrazovanošću i naukom (znanjem). Obrazovanost čini čovjeka zrelim i slobodnim, što se ne može tvrditi za nauku i znanje samo o sebi. Ima učenih ljudi, koji su u obrazovanosti vrlo blizi varvarima. Znanje ili nauka, veli Schönbach (u djelu „Ueber Lesen und Bildung"), jest puko orudje, koje samo o sebi ili združeno s drugim znanjem ne može ništa vrsno da stvori. Tek obrazovanost osposobljuje ga za stvaranje. Znanje je sluga, a gospodar je obrazovanost. Samo znanje ne dostaje obrazovanosti, već je tomu potrebna i odgoja radne sposobnosti. Srednja škola ima da uzgaja sposobnost za samostalan rad, ozbiljan i solidan rad, uopće treba da bude ne samo naučna učionica, nego i radionica. Ovo se shvaćanje ogleda i u reformnim predlozima prijatelja humanistične gimnazije, koji naglasuju, da srednjoškolska obrazovanost nije sveopća, u tome smislu, da bi obuhvatala sva područja nauke i života, ili da bi pružala po nešto od svake naučne struke. Ona nije završnja i gotova obrazovanost, nego u glavnom daje pobudu za dalje obrazovanje, pa se s toga ima u prvom redu paziti ne na to, da se što više učevne gradje upamćuje, već na to, da se njome pobudjuje živi mar za predmete, pak da se jačaju volja, ćutilno i duševno zamjećivanje, sudjenje, moralna i estetska čuvstva. U kratko: ona je više intenzivna nego ekstenzivna prema onoj staroj rečenici: Non multa, sed multum! Nije u redu, da se pod egidom profesorskoga društva šire tako površni i djelomice naopaki pedagoški nazori. Pisac predgovora nadalje očito precjenjuje vrijednost omladinske lektire, kada u savezu s gornjim navodom tvrdi, da je ona podobna ne samo da „upotpuni opće estetsko i etičko obrazovanje", nego i da zajedno sa školskim knjigama „odgoji potpuna mladića". Istina, lektira je vrlo važno obrazovno sredstvo i upliva u velike na estetska i intelektualna čuvstva, koja su podlogom razvoju moralnog značaja; ali da bi ona sama bila podobna da „odgoji **potpuna** mladića", da bi ona bila takva čudotvorna panaceja i pedagoški arcanum, to je svakako izum, na koji g. Ogrizović može da uzme patenat.

(Svršit će se.)

R***: S BIOGRADSKOGA POZORIŠTA

POD ŽRVNJEM. TRIPTIHON. NAPISAO DRAGOSLAV NENADIĆ

Na ovogodišnjem dramskom konkursu od četrdeset i nekoliko podnijetih komada, ovaj dramski triptihon, i ako nije dobio nikakvu nagradu, uvršćen je na četvrto mjesto, kao prvi od najboljih nenagradjenih komada. Pozorišna uprava oglasila je to preko biogradskih listova napominjući, da je ovaj triptihon uzeo za gradju život i svijet iz najniže klase našega prijestoničnog društva i sa tri pregradja, u koja su se, daleko od grada, povukla sirotinja i porok.

Mi smo, dakle, unaprijed očekivali tri slike u kojima će se pokazati, kao u Maksim Gorkovu „Na Dnu", „bivši ljudi" ; iz našega najnižeg društva, bijedni i siroti, pola prosjaci, pola lupeži i gotovi na sve poroke.

Tako je bilo. Prva je slika „Veseli dom", u kome živi jedan vječito pijan krpač, koji svu zaradu od okrpljenih obuća popije, njegova žena, koja neprestano viče, svadja se sa susjedima, goni na rad svoga pijanoga muža, otima od svoje kćeri novac, koji joj ona donosi u jutru iza prospavane noći van doma, ne poima svoga sina propaloga studenta s univerziteta, po malo jektičava, više bolesna romantika, zaljubljena i sa „filozofijom" rdjavih lirskih pjesnika o životu ; najzad, efekta radi, tu ima i jedan mladji sin, koji se jutrom lunja po trgu i vraća se s kakvom ukradjenom stvari, ovog puta, s jednim velikim komadom mesa, čemu se mati mu raduje, jer će se moći najesti mesa koga tako rijetko imaju, i t. d. Što nam je stalo do intrige, nje i nema, upravo reći, jer dramski razvoj nije u ubistvu sina, jektičava studenta, čije ljubavno pismo nije htjelo da primi kći jednoga bogatog trgovca. Šta ima u ovoj slici ? Odrpanih kaputa, pantalona, razvratna konversacija, u kojoj teče neprekidna svadja, puna pogrdnih riječi ; ne preza se ni od čega, sin materi, mati svojoj kćeri, brat svojoj sestri kazuje tu najgore riječi, pune uvrede i grdnje i nema se nimalo pijeteta prema najbližem krvnom srodstvu. Sin će s tobožnjom réalnom filozofijom o svome životu reći materi i ovakove riječi : Što si me rodila ? Što ? Zašto ste me izbacili na svijet ? Htjeli ste na moj račun zadovoljiti svoj životinjski nagon na pljesnivoj slamnjači i postelji od prljavih krpa.

Od prave literature nije tu bilo ni riječi. Za ovakve tipove trebalo je mnogo umjetnosti, mnogo duše, mnogo čovječnosti i duboke socijalne saosjećajnosti, sve ono više osjećanje koje od bijednih i propalih ljudi, moralno utučenih, ubijenih, stvori elokventan izraz i živu predstavu o onom crnom ponoru u koji fatalno propada, nestaje masa svijeta, bez snage, i materijalne i moralne, da se spasu sirotinje, poroka i prljavština. Tolstoj je znao s historijom jedne bludnice, u svom romanu „Uskrsnuće", da veže najčistiji kršćanski moral o otkupljenju učinjenoga grijeha, o duševnoj čistoći, o pokajničkom ispaštanju. Gorki u svome „Na dnu" dao je izraz bijede i poroka kao završenu materijalnu i moralnu degradaciju jednoga velikog dijela današnjeg čovječanstva, koji je, iz raznih socijalnih ili moralnih uzroka, ostao odbačen od društva, te živi, propada u porocima i očajanju, bez ijedne sreće i radosti, koje čovjeku po pravu humanosti treba da dade kultura našega vijeka. Zola u svojim romanima prilazi ovim istim tipovima kao veliki propovjednik socijalne revolucije ; a posljednji njegovi romani,

koji svi skupa nose opšti naslov „Quatre Evengiles", ističu ovu propovjedničku težnju za novim socijalnim moralom i preokretom.

Na trima dramskim slikama (čiju fabulu ne nalazim osobita interesa da prepričavam) osjeća se direktan utjecaj Maksim Gorkoga i Zole; i to Gorkoga, po tipovima i po sklopljenoj fabuli, a Zole, po težnji za socijalnim protestom. Ali i jedno i drugo izraženo je površno, bez više inspiracije humanosti i pravoga političkog smisla. Sva proza u ovim trima komadima izdaje stil nedovoljno obavještenih socijalističkih frazera. Tu je mržnja protiv militarizma izražena onom banalnom mržnjom prema lakovanim oficirskim čizmama. Tu je život čitave jedne porodice (u drugom komadu „Na prelomu") vezan za sudbinu jednoga starog propalog kljuseta koji treba da lipše i domaćina (taljigaša) da prinudi da sa svojim sinovima, — dva kršna mladića — ode u opasnu kradju te iste noći itd. Čudan je i način kako ti isti ljudi razmišljaju o životu. U njihovim riječima ima mnogo rdjava žurnalizma. Jedan od njih reći će: U životu se bore dobro i zlo, i na kraju radja se satana, a ko u to ne vjeruje — budala je (!)

Ali ovaj triptihon (kako ga je nazvao naš dramaturg — gimnazijski profesor retorike) od literarnog je interesa u toliko samo u koliko stoji u neposrednoj posljedičnoj vezi s našim javnim životom, u kome za sad površni socijalizam ide uporedo sa rdjavim žurnalizmom. Pisac je mlad čovjek, njegovo se političko shvatanje i literarno obrazovanje, silom mnogih prilika, razvija u ovoj sredini i u ovom smislu. Njegove tri dramske slike (recimo baš „triptihon"!) imaju kombativni polemički karakter, a nijednu opsežniju inspiraciju za bijedu i porok koja imaju svu poeziju i duše i riječi.

Ovakve književne vrste u francuskoj drami imale su i svoj kratki, ali sterilni perijod poznat pod imenom théâtre rosse.

Ali to nije bila drama, niti uopšte prava književnost.

JOSIP MILIČIĆ: PROCESIJA

Iz sjajne crkve, kao duga zmija
u tamu šumom otiče povorka,
a iz nje pjesma vije se skrušena
„Pomiluj bože!"

„Pomiluj bože! — i odreni od nas
nevolju gorku, a blagodat neba
izlij na naše neutješne dane
i djecu našu!"

Nad njome, kao nesmiljena grižnja
nad nekom dušom crnom i očajnom,
pusto se nebo turobno nadvilo,
pusto i nisko.

Pa nekim čudnim ispunja otajstvom
vjernika grudi, što su glavu svoju
prignuli, kao izmoždeni voli
pod teški jaram.

Povorka teče, a ja gledeć stojim
kroz tamu gdjeno prolazi polako
i gdjeno noć je, kao sablast crna
kri ima skriva.

A nešto poput neshvatljiva straha
u duši klije, ko kad me samotna
zateče ponoć te se plašim silno,
o mila majko !

sablasti tvojih, sa dubokim, groznim,
velikim okom, štono zemljom prše
dok negdje trudan ne zapjeva glasno
pietao prvi.

Puca mi srce, puca. Ono nešto
tešk· na duši klečati me sili :
„Zašto si tako moje srce mlado
svezala, majko ?"

„Zašto si takve učila me priče
o strašnom bogu ? Ja bih sada smiehom
gledao, kako promiče se mnoštvo
svezano ropski."

„Zašto mi niesi mjesto križa na vrat
mirisni vjenčić objesila nekog
modroga cvieta i rekla mi : Sinko,
vjeruj i ljubi !"

„Zašto me niesi sklapajuć mi ruke
učila molit molitvu veliku :
Sunce i sutra prospi kišu z'ata
na moje lice !"

„O zašto niesi ! ? Ja se vječno mučim,
da silom tvoje poraskidam veze
i pustim srce, da slobodno bije,
al ono puca !"

Al ono puca, kao kriva grana
pod rukom, koja ispravit je rada,
pa tužno puštam, da sablasti tvoje
more mi dušu !

VI.

Sutradan kod objeda, kad su Dujam i Baldo ostali časkom sami, podsjeti stari načelnik zeta na ono baštine.

— Podji i zatraži svoj dio. Samo da sam već jednom vani iz tih voda, što me guše.

Baldo se namršti i jedva mu uspije prikriti svoju nevoljkost. On ne zna ni sâm, kako mu je ono juče izmaklo, i već hoće stari tast, da ga je ta misao jednom napala — čini mu se na glas bratove smrti, ali joj se poslije nije vraćao nikada. Kako bi? Imanje maleno i bez vrijednosti, k tomu odaljeno i sklonjeno visoko u gorskom kraju. Ali da ga stari dulje ne napastuje, slegne ramenima i mljasne.

— Ići ću, kad se razvrijemi...

Oni u riječi a sunce o cakla. Dujam ustane i pridje k prozoru.

— Oblak ide van — a u moru vidim trag „burinjola". Mogo bi već danas...

— Daleko je, morao bih prenoćiti.

— A ti prenoći. Otjerati te mati ne će — sve da si je i zaboravio. Podji i — uredi.

Baldo je bio unaprijed uvjeren, da se to ovako urediti ne da, ali da mu tast više ne zabavlja, odluči krenuti još ono poslije podne.

Malo izvan grada otpratila ga Marija s djetetom.

— Učini sve, da se to poravna, rekne praštajući se s njime. On obeća, poljubi nju i dijete, pa zamakne u guštaru.

Put je bio loman i oklizak, a noge Baldu već dugo ne navikle na takovu muku.

Za njim je u prevaljenoj daljini zamirao šum mora i života, i on počuti kao da ga je kraj srca nešto steglo. Kad se pak ispeo povisoko u duboku gorsku tišinu, bilo mu je još mučenije i njega je tu prvi put zaokupila čudna misao: kako će odigrati ulogu, što ju je ovako ludo i nesmotreno preuzeo na sebe. On je to zamišljao ovako: Zagazit će u blatno, lokčarsko selo, uljesti u provaljen kućerak, sastati se s majkom, koje nije već dugo vidio, niti se mnogo brinuo, da se propita, je li starica još gdjegod u životu. Misao na taj sastanak bila mu je veoma neugodna i dosadna. Što će da joj rekne? Što ona njemu? — — —

Uzgorica postajala lomnija, a Baldove noge sve teže i sporije. Srce mu je jače udaralo, a grudi mu dublje udisale valove pune svakojakih šumskih mirisa: od ispalog osušelog lišća do istrunjenog magriža.

I to ga podražilo — podražilo vrlo neugodno. Sjetio se, kako ga je taj miris pratio, dok je ovuda kao dječarac skakutao za ovcama, gladan, odrpan, bos — — a to je dostajalo, da u njemu razbudi osjećaj poniženja i reske mrzosti. I peklo ga je, i on se ljuto grizao u sebi, što se još nije u njemu podrezalo korenje staroga, djedovog stabla.

To je stablo negdje pred pola vijeka presadjeno iz tudje zemlje u ovu.

U to se doba Baldov djed, Ubaldo Morin, doselio ovamo iz okolice Vidma.

Došao go kao prst. O vratu mu žena i nejako muško dijete, a u šaci trnokop — sve imanje i jedini alat.

Obavljao je najnapornije rabote: na polju, na moru, u kamenolomu.

Svršio je tužno. Jednoga se dana nad njim odronila hrid i zasulo ga.

Malo poslije oborila mu ženu podagra, što ju donijela sobom iz svoje prve postojbine.

Ostao dječarac Zorzi sâm kao u gori od vjetra povaljena mladica.

Već drugi dan iza majčine smrti pozvalo ga na općinu i udarilo izgonom, ali on je još istoga dana odmaglio na Rijeku, ukrcao se i otplovio u svijet.

U Činkovac se je vratio gotovim momkom. Sve ga je hvalilo kao vrsna mornara, a budući nije bio nikome na teret, to ga je sada i mjesna oblast puštala u miru.

Zorzi je često mislio na sebe, na svoje crno i tužno djetinstvo i to ga je poticalo da premišlja, kako bi izmakao grdnoj sudbini svojih nevoljnih roditelja. Ali kamo da zasjekne? Sreća je na moru varava, na kraju nestalna — a mlade godine kao ljetni vjetar: nagle i kratke.

— Bilo ovako ili onako, ja moram da sebi nadjem krov, snovao Zorzi i uzeo da se ogleda za ognjištem, koje će mu u nevolji i nemoći biti utočište i odmaralište.

— Da se oženiš! — To bi bilo nešto za tebe. — — —

Tom se je misli zanosio, ona ga nije puštala nikada — ni u snu. Po stoti put prošao je u duhu sve cure u gradu i okolici, ali oko mu nije ni na jednoj moglo da ostane. Na ikoliko ugledne nije on, pusti beskućnik, smio ni da pomišlja; to se je cvijeće gajilo za druge kape... Bila je, istina, u okolici jedna od „boljih“, koja ga je rado gledala, ali je kuća bila krcata braće i svojte a on nije htio s kim da dijeli.

Zorzi je tražio jedinicu. I našao ju visoko u gorskoj zabiti. Kata je Radanićeva bila jedina u oca i majke, i tako je u nje našao, što je tako željno tražio: nelošu kuću i lijepo imanje. Cura nije bila nikakva ljepotica, ali mu je bila mila, ta on ju je zavolio još i prije nego li ju je i ugledao.

U djevojke je pak progovorilo srce. Ona ga je zavoljela, jer je Zorzi bio pristao momak, a okom — soko sivi.

I mladenci se uzeli, ali ne bez protivštine. Na prvi glas, da mu Zorzi obilazi oko kćeri uspriječio se stari Radanić:

— Što? Oni „Talijan“ — oni dotepuh, te je ovamo pao, da ne znaš kako ni od kuda — on da mi vodi jedino dijete? Ne ćeš!

Ali Zorzi je iz svoje prve postojbine donio nešto, čega, po Katinom sudu, nije bilo ni u kojem drugom seoskom momku.

Donio je one dvije žarke oči s ono zamamljiva pogleda, te obijaj oko djevojke danas, previjaj se oko nje sjutra — — — i eno, izmedju njih se zametnulo, što se u takovim prilikama često i lako zameće...

Čim se ukazali prvi znaci „grijeha“, u kući se digao pakao.

Mati u kutu i nariče a otac stao sred kuhinje i škriplje zubima — gotov da nasrne na kćer.

To je trajalo puna dva dana. Treći se je dan oluja ponekud slegla, čulo se jošte samo očevo roptanje, kao šum grmljavine, što se udaljuje....

Da ne bude ljage na imenu i obrazu, cijela se stvar predala popu.

I tako se eto dogodilo, te se Zorzu napokon nasmiješila sreća i on se našao, kako je već to davno žudio, pod krovom,... To ga je pridiglo, a kako je bio

okretan, promećuran i bogato nadaren svim prednostima ljudi svoje rase, domalo je ušao starcima u volju, pa se ubrzo zaboravila ona upadica . . .

U takovim se prilikama rodio Baldo.

Na općini je tada vladao Venier, ali već se u to doba pod njim kolebao prijesto. Uzljuljao ga svojim strijelama nekošnji vatreni Ilirac Dujam, sav zadahnut i uznesen novom misli, koja je u neko neiskazano uveličeno svijetlo obavijala nade i težnje prezrena i tlačena naroda.

Bistro i pronicavo Zorzijevo oko pogodilo je u prvi mah, na koju će stranu bojna sreća i on se tijelom i dušom postavio u redove potlačenih, jer je znao, da će doskora biti njihovo kraljevstvo — na općini.

S protivne mu se strane spočitavalo krvno izdajstvo, našto je on dozivao gospodi u pamet onaj neki izvjesni izgon . . .

Medjutim umio je on da svoju „politiku“ i drugačije brani. Najmilija mu je krilatica bila :

— Eno vam Garibaldia ! Ne lijeva li taj junačina jednakom ljubavi krv za svoju Italiju, kao i za sve druge potlačene zemlje i narode ? Ne diže li se njegova šaka istim gnjevom na tirana Talijana, kao i na zatirača slobode : Nijemca ili Francuza ?

Dujmovi mu ljudi povladili, i dadoše mu u svojim redovima jedno od važnijih mjesta, što je na osobit način poškakljalo njegovu samosvijest. Što ga je Venierova čeljad većma grdila i ponizivala, to je na drugoj strani više iskakala njegova ličnost, a kako je bio rječit i odlučan, to se je njegova u narodu brojila — i te kako. A bio je Zorzi čovjek meka srca. Kod vina se rado rastapao, pa bi kadšto pred udivljenim ljudima zacvilio i zatužio, što nije i po krvi njihov.

— Nego, što nisam ja — bit će moj sin — on je svoju narodnost usisao majčinim mlijekom — — —

Baldo se i sada spominjao tih riječi, pa mu je to sjećanje natjeralo na usne veseo smiješak :

— Otac je bio veliki majstor — — —

A umalo te se nije glasno nasmijao, kad mu nenadano sunulo u pamet, kako bi se ono stari kadšto u ljutini proderao na majku :

— Alla malora, brutta schiava !

Ali to se dešavalo u kući, medju četiri zida. Vani je drugačije grmjela njegova riječ. Od nje je odjekivala cijela gora — nije bilo kućerka, koji je ne bi slušao i slijedio . . . a kad ga ono, nakon zauzeća općine, izabralo u vijeće, sva su brda plivala u milju i veselju . . .

— Svakako — velik majstor ! — — —

Baldo se u prvi mrak dokopao glavice na brijegu.

Sav se zapjehao, a kako ga je već izdavala snaga, stane, da mrvo odahne.

Njemu nad glavom, visoko u zraku, zadnji se sunčani traci rasplavljuju u tisuću boja i lagano umiru na krilima večernjih sjena, što se preko dubokih jazova i urvina nose dolje prema moru.

Nekako bešćutno gledao je Baldo u to predvečernje umiranje. Šuma mu je naokolo govorila poznatim glasovima . . . a ti su glasovi njemu bili neiskazano dosadni. Pa i sve to, što je gledao oko sebe, bilo je za nj bezlično, bezimeno i bezbojno . . .

Što se većma spuštao mrak, to je cijeli taj okoliš u njegovim očima poprimao sve sumorniji vid. Činilo mu se, kao da je u onim oštrljatim hridima gorskim pritajeno nešto neprijateljsko, a prividjalo mu se, kao da ga i rijetki prolaznici, što ih je stizavao, gledaju nekuda čudno i sumnjivo...

Noć je na domaku, a do Grabrova još su puna dva sata hoda. On se sjeti, da je tu u blizini nekakav prečac; potraži ga okom, pa kad ga ugleda, udari pravcem prema njemu.

Puteljak r.'jav, kamenja po njem malo, a i ono, što ga ima, oštro je kao nož ili izlizano kao ledac. Sve je drugo samo blato i voda, što niz brda otiče. Prava jaružina.

Na dva je mjesta poskliznuo i da ne bi grmlja, o koje bi se u času pogibli uhvatio, utopio bi se u glibu.

Što je dublje silazio, to je i mrak bivao gušći, pa mu je bilo trudno paziti na noge, da mu se o što ne spotaknu. K tomu ga po licu šibalo granje mladih breza i jasena izraslih s obje strane puteljka, tako te se pokaja, što je odabrao prečac i uopće, što se podao na ovaj put.

Ovo ga je potonje upravo razdražilo i on udari u grube riječi. A nije štedio ni sebe.

— Ele, sad vidiš, kamo si dospio. Tvoj je otac bio pametniji. On je bio sebi osjegurao nekakav krov, a ti? Kraj svega tvoga znanja i sve mudrosti, što si je pozobao, reci, što brojiš?... Sjetio se svojih drugova iz univerze. Svi su nešto. — Mnogi su se dokopali ugleda, neovisnosti, časti i novaca, dok je njemu ostala jedino ona njegova djavolja „slava", koja mu se sada osvećuje tako ljuto... I u duši zapsova na onoga svoga bivšega pretpostavljenika „Kranjca", koji je svemu njegovomu zlu jedini krivac. Ono njegovo bakreno, birokratsko lice, oni njegovi suludi zahtjevi, ona njegova željezna, „kranjska" disciplina — to je, što mu je omrznulo službu i pretrglo karijeru.

On nije doduše otišao kao kakav obični otpušteni činovnik, što više: njegov se je otpust obavio u slavno mučeničko ruho, tako da mu je bilo dano okušati sve voljkosti triumfa, ali sve je ono lijepo i dobro dosta naglo ohladnjelo i otpuhnulo — a ostala je sama gorčina i samoizjedanje.

— A sada?

Što bi sada njegov otac, da je živ, videći ga ovakva? Što li nije sve dao za nj? Koliko li se napuzao pred narodnim dobrotvorima, samo da ga protura dalje, pa gle! u što sve to?

Nekuda široko gledao bi stari Zorzi, da mu je sada ustati iz groba i vidjeti svoga prvi enca, svoga „studenta", kako se evo savio poput sićušnog, neznatnog crva, pa se sada sâm grize i rastače, pošto je rastočio očinstvo i materinstvo svoje!... Ali tu se probudio u njemu osjećaj samoobrane.

— Ja — rastočio? A tko me je turao u škole? Neukrotiva taština i sujeta mojih časnih roditelja — eto. Da su me ostavili kod ovaca, bio bih možda drugačiji — bio bih poput pokojnoga brata: bio bih dobar i podatljiv, bio bih, što je i on bio — stup obitelji.

Kod nenadane pomisli na mrtvoga brata, poćuti, kako ga je u srcu nešto bocnulo. Sjetio se, kako je pokojnik želio postati kapetan, pa ga jednom zamolio

za pripomoć. Baldo ga je otpravio dosta grubo, rekavši mu, neka se okani tih svojih „veličina", on da za njih novaca nema.

Već se je bilo dobrano smrklo, kad je izišao iz guštare i stupio na put, što vodi ravno u njegovo selo. Imao je do tamo jošte dobar sat hoda, a njega su onako izmorena, izbodena i izgrebena, jedva nosile noge.

Pade mu u pamet, da je tu negdje blizu krčma. Pospješi, i doista već iza prve zavojice ugleda svjetlo, što je dolazilo iz niske samotne kuće dolje na raspuću.

To je stara Gajanova krčma — ubogo gorsko zaklonište. Iz krčme ozvanjali na daleko glasovi, smijeh i rječkanje.

Baldo upravi k vratima, i već je htio da predje preko praga, kad ču, da mu neko spominje tasta.

Podraškan radoznalosti, stane i naćuli uši, da bolje čuje.

— A ja vam govorim, izdušio se nekaki sipljivac, da je u staroga dobar nos. Da je samo malo počekao, zbacili bismo ga bili mi sami — njega i one, koji su s njime u nutri...

— A ja vam pak velim, da ne biste. Svi ste vi velike plašivice, svi — — — javi se u to krupan i žestok glas:

— Tko veli, da ne bismo? Neka naš „gospodin" samo prstom makne, pa da vidite, kako će se to sve okrenuti.

— Vaš gospodin — —?

— Da, naš kapelan dolje iz grada. Mlad čovjek, ali mu je svaka zlato. Svi smo mi uz njega, jer je i on s nama. On se skrbi za našu dušu — — —

— A vi za njegovo tijelo, grune onaj žestoki glas.

Zabruji grohot.

— Što? javi se i opet onaj prvi, pa će kroz kašalj: Ne zamjerite, ali vi nemate tu, što da govorite. Vi niste više naš, vi živite daleko odavlen, u „fabrikama", medj tudjim, neznabožnim svijetom, pa ne možete suditi, kako treba. Ali ja vam velim: neka samo dospije općina u ruke našega „gospodina", pa da vidite čuda!... Tko služi Bogu, taj će imati srca i za ubogoga kmeta...

— Vi to mislite? —

— Bog to zapovijeda.

— Tako! Ali mi u našim „fabrikama" umijemo malko drugačije. Mi ne griješimo toliko protiv druge zapovijedi božje kao vi što činite, ali se strogo držimo one njegove: — Pomozi sebi, čovječe sâm, pa ću i ja pomoći tebi. Za to, kad nas u „fabrikama" mori glad, mi ponizno molimo, da nam dadu kruha. Ako se pak nitko ne miče, da nam ga dade, mi onda lopatom u kut, pa pesti u vis, neka se gospodski djavo trese. Moj prijatelju, kada vas zlo pritisne, ne čekajte pomoći od popa ni od fratra, već složno udri, lupi, p a d a v i d i š č u d a...

— Tako valja, povladi netko iz društva.

— Ele, nadometne onaj siputljivac, nekuda pokunjeno, kako da sebi pomogneš? Neko te hvata s desna, drugi nateže s lijeva... i...

— A znate li ovu? — prihvati onaj od „fabrike", uze da pjeva svojim dubokim glasom:

„Vogliamo scienza, pace e lavoro! —

— Znanje, mir i rad — to hoćemo mi, a sada, braćo, još ovu čašu, pa laku noć! — —

Iz svega onoga, što je čuo, Baldo zaključi, da ne bi bilo najuputnije sastati se s onim ljudima u krčmi, te odluči, da će ravno proslijediti put Grabrova.

U to izidje iz krčme onizak, isušen, nešto nagrbljen čovjek odjeven u radničko odijelo sa širokim, mekanim šeširom na glavi.

Baldo zamače na stranu, časkom pogleda za čovjekom, koji se medjuto ubrzo izgubio u mraku, te udari put Grabrova.

Visoko gore, u beskrajnim vedrinama, počiva nebo i kao neizmjerno noćno oko s bezbrojem je svojih plamtećih zjenica poniknulo na ove tužne, gorske sjene. Šuma zaječila svojim hladnim, stravičnim zavijanjem, dok se niže u gudurama razbija vjetrina hukom muklim i potresnim.

A iz te mješavine zvukova tisućgrle prirode odvojao se tamo daleko u samoći gorskoj slab, opor i hrapav glas:

„Vogliamo scienza, pace e lavoro..."

VII.

Baldo u selo, a na lice mu naleti dim i svojim mu zapahom razbije vonj, što ga je širila živina ispod izderanih krovova na pola povaljenih štagalja svojih. I val ga zapljuskao ljudskih glasova, što je dopirao iz kućeraka i koljeba, izmedj kojih je sada prolazio.

Išao je trudno i sporo: nešto od duga i umorna puta, a nešto od bljuzgavice, u koju kan da je cijelo ugazilo selo.

Što dalje, to mu je i noga dublje grezla i posrtavala.

Na pragu rodjene kuće dočeka ga pseto, što je štekćući nasrtavalo na nj.

— Moro! — oču se iznutra starački, ženski glas.

— Moro! — ponovi Baldo i pogleda bolje, da vidi, je li još to onaj stari kudro od nekoć.

Ali već je u to stari čuvar, prepoznavši glas svoga nekošnjega mladoga gospodara, zalajao još — jače i — da li od čuda ili veselja? — živo se razmahao repom, pa se odjednom trgo i zaletio u kuhinju, da najavi gosta.

— Što da joj kažem?

To ga je pitanje kao prikovalo na kućnom pragu.

Ali ne za dugo, jer se umalo ne u isti mah na dnu uzane veže vojavi crna prikaza duboko pognute starice — njegove majke.

Očito ju onaj pasji lavež natjerao, da izidje i vidi, tko je. Ugasle su joj se oči nekuda nemirno širile i povlačile tijesnim prostorom, kao da nešto traže.

— Dobar večer, mamo! — javi se on ali se ne mače s praga. Ona kao da nije jošte razabirala pravo. Nadnese lukijernicu, što joj je drhtala u ruci, nad oči, pa najednom zine od čuda i iznenadjenja.

— Ti — — —? dahne i nešto joj nedobro preleti licem.

— Pa evo — — došao sam... rekne on, pokroči bliže i dohvati se majčine ruke.

Ta je ruka bila hrapava kao kora staroga hrasta.

I mati i sin ćutahu neko vrijeme od neprilike. Na posljetku će ona:

— Udji!...

Glas joj je zvučio suh, bez topline i srdačnosti. Balda to žacnu i on se ponovno najedi na sebe, što se dao na taj ludi pohod.

Uljeznu u prostranu kuhinju, crnu od čadje i raspucanu od starine.

Baldu pade pogled na dugi sto, za kojim se je u minule dane okupljala čitava obitelj na jelo i razgovor. Taj je sto još uvijek na svom mjestu, ali je već sav rasklíman i kao izglodan zubom vremena.

Umoran i loman spusti se Baldo na jedan od preostalih stolaca. Šuteći pozirkivaše čas na kukavnu starost rodjenoga doma, čas na žalosnu pojavu stare matere, koja je sva stisnuta i savinuta u tijelu, a ispita i žuta u licu, pristupila k vatri i ovjesivši lukijernu pod široku, naherenu napu, sjela na rub oniskog ognjišta, pa se zagledala u razgorjeli plamen.

Svježe je granje na ognju cviljelo a odazivao mu se visoko u dimnjaku huk vjetrova, što se negdje nad visovima gorskim pogone i prevrću.

Inače je u kuhinji bilo tiho.

Nešto je teško ležalo u tom muku i tištilo majku i sina. Baldo nije gotovo nikada zapadao u mekotu i nježnost, ali ma koliko se sada odupirao, nikako nije mogao da prignječi ono nevoljko nespokojstvo, što mu je u ovaj mah obuzelo dušu. I doista: pocrnjela kuhinja s raskopanim ognjištem, onaj mukli huk u dimnjaku, pa ovaj starinski sto s mršavim i prljavim psetom, što mu je poleglo do nogu i tupo se u nj zagledalo — sve je to u njemu budilu sliku djetinjih dana: — život ondašnji i rasulo današnje. A sjevnule mu u pamet i pojave pokojnikâ: oca i brata, i bilo mu je, kao da ćuti, kako se te prikaze u ovoj mukloj osami moraju često da lome u duši one skršene starice na ognjištu.

Danas su, izazvane njegovim nenadanim pohodom, za cijelo još i bolnije stale pred isušene joj oči. Već je neko vrijeme, otkad neprestano pozirkuje na te jadne oči i sve mu se čini, da vidi, kako se u svojim izdubinama pod navoranim čelom sve življe okreću i da gleda. kako joj se ono nabrane kože na ispitom licu grči... A gle, i usne joj dršću i dršću, kao da će iz njih provaliti nešto neizmjerno mučno i bôno... I eno — već se slažu u nekakav otegnut i tugaljiv prizvuk žalobite pjesme naricaljke... u kojoj je plakala pradavna tuga — — iz koje je hujila prva, žestoka bô pradjedovske duše...

Dugo je tužila. Sazivala je mrtvoga sina, spominjala njegovo djetinstvo, njegovo dobro srce i ljubav k njoj, starici majci. Kako će joj sada biti bez njega? Tko će joj, sirotici, pomagati u starosti?

I u svom očaju dizala je glavu i obje ruke, same kosti, i zaklinjala Boga, da je uzme.

Prve note tužnog majčinog žaljenja, probudile su u Balda neku samilost, ali taj se je osjećaj u jedan mah rasplinuo, čim je starica naričući uzela da uzvisuje vrline i dobrotu mrtvoga sina.

— Hoće da te ubada, pomisli on i srce mu se uvuklo u prvašnji, kruti oklop.

U neke ustane, ušeta se, pa progovori:

— Od plača ti nema koristi, znaš...

Ona se lecne. U čudu ga pogleda, kao da se pita, je li to njegov glas. Uduši jecaj, pa odgovori, kao da umire:

— Da ne plačem? A to mi je sve... Drugo sam sve izgubila...

— I opet žalac! — namršti se on, ali ostade miran.

— Mamo, došao sam k tebi, da te vidim... Nije ti žao? — —

— Poslije četiri godine...

Baldo posluti, da će sada slijediti najneprijatnije — i bude mu neiskazano dosadno.

Ona je medjuto složila ruke na koljenu, pa zagledavši se ponovno u oganj, produži glasom, što je više zanašao na gorčinu nego li na prijekor:

— Znao si, da sam sâma i nesretna — — i nisi došo...

— Pomogao ne bih bio, a opet...

— Sâma kao suho drvo... Dohodilo mi, da će me sad na stisnuti... Onda mi se duh nekako i opet vrnuo, ali srce, srce, kao da će mi u stotinu komada... Nebogi sinak moj!

Šuma na ognju plane življe; crvenkasti odraz plamena zalije sumrtvo staričino lice.

— A je li bolovao dugo? — priupita on, nešto od radoznalosti a nešto u namjeri, da odvrati od sebe majčine ubode.

— Kao stijena bio je čvrst i uvijek zdrav... sve dok ga nije zla sreća nanijela u onu crnu Braziliju, kojoj sam ja već i zadnji kamen uklela... Tamo mi ga spopala ona kruta, „žuta" bolest, obrvala ga i — ranice moja! — u malo dana oborila. A nikoga blizu, da mu milu riječ kaže, da mu pruži vode, da mu mrtvu oči stisne... Sto mi se puta već prikazao u snu, i svaki put ga gledam, kako se teško dijeli od ovoga svijeta, i čujem ga, kako me zove... a ja nemam ni toliko, da platim za pokoj njegove duše...

Baldo sjedne na svoje prvašnje mjesto.

— Zar se nije iza njega ništa našlo? — zapita.

— A što da se nadje? Ono malo progutali troškovi: liječenje, ukop... a drugo otišlo. Kud ću ja, sirota! — zakuka, pa se pokunji.

— Bit će, da je ipak nešto ostalo — — tamo od prije... progovori on nakon stanke.

Ona skupi obrve i dugo ga pogleda.

— Kakvo je to u tebe pamćenje? A tvoje škole? a očeva bolest i smrt? Ništa — — ništa nije u nas čisto... i kuću i zemlju — sve to tišti dug...

— Ja sam mislio, da je već to brat izravnao...

— Htjela sam ja, da se štogod uplati, ali on ni čuti. Veli: kako bi on mogao pustiti, da mu rodjena mati strada? Drugima je svima dobro, govorio je on, dušica mu se raja naužila, a mojoj starici da bude zlo! Trošilo se, moram reći... U nedjelju me nije puštao bez mrsne juhe, a skrbio se i za moju obuću i odijelo. Morala sam ga slušati... Napominjala sam mu dug, ali on je uvijek odgovarao, da za to ima vremena...

Glas joj se prekinuo u jecaju.

Pretrgnutim riječima dala mu je ona pogledati u crne dane, što će joj pritisnuti starost. Oni, kojima duguje, tražit će svoje — neki se već javljaju — kamati rastu, a u kući sâma suha bijeda.

— Evo, na svoju ti dušu prisižem, da u cijeloj kući ne ćeš naći ama ni jedne krajcare... Tjeraju me, da platim porez, a ja nemam otkud... Dâ, vidiš, kad si već tu, neka znaš... Ovih dana sam ti htjela poručiti... ali...

On je šutio.

— Poznata pjesma! Stara mati hoće da ti štogod izmami...

Ali najvećma ga srdilo to, što još nije isplaćen dug.

Ušutila i ona. Plamen se na ognjištu pritajivao i voda je u loncu prestala da ključa. Ona zahvati nešto suhorja, baci ga na žeravicu i plamen se iznova razigra.

— Bit ćeš gladan... javi se ona; a ja imam jedva, što da ti ponudim.

— Svejedno! — mljasne on mrko i zlovoljno.

Mršava večera: malo zelja i „palente". Baldo je malo jeo, ali je za to više pio. Vino kao krv — krepko i žarko.

— Mislila sam, da će biti za „njega", kad se vrati...

Baldo je sušio čašu za čašom. I dolje u gradu, kad bi mu palo što na dušu, on je to najradije tjerao vinom. U takovim bi prilikama postao razgovorljiv, umalo ne i povjerljiv. Tako je bilo i sada.

Uzeo da propitkuje ob ovom i ob onom, o susjedima i nekim davnim poznanstvima. Mati je odgovarala suho i kratko, nekuda kao odsutno.

Po tom je svrnuo govorom na sebe. Natuknu, kako mu je život težak i kako nije ni on našao prave sreće. Ima dana, nastavi, uspaljujući se sve više i više, kad mu dohode same crne misli, i njega je kadšto strah i napomenuti, na što ga takovi strašni časovi nagone...

Htio je, da probije koru, što je sjela oko majčina srca, pa produži nekud meče, gotovo razmiljeno:

— Sva mi je sreća ono moje jedino dijete, mala Cvijeta. Pa za vlas da nisam i nju izgubio. Teška bolest i dugotrajna... Troškovi neizmjerni... Do grla sam morao u dug, samo da je spasim... I ostala mi — — da nije — zlo po mene! Ali da znaš, kakovo je to dijete! Pravi andjelak! Čekaj, da ti je pokažem u slici...

Dok je tražio u nutarnjem džepu kaputa, proslijedi:

— Ali da je vidiš živu, kad se ono razigra i razleti po kući! Velim ti, pojela bi je od dragosti...

Otvori lisnicu i htjede da je nadnese majci pred oči, ali ona odvrne u to glavu i trpak joj se izražaj preli licem.

On se smrknu.

— Imaš zlo srce na dijete, a ništa ti nije skrivilo...

Ona se nije mogla suspregnuti više.

— A što je pak vama skrivilo ono m o j e nesretno dijete, da se niste nikada udostojali počastiti ga ni jednim slovom, ni jednim pogledom? Jeste li ga kada pozvali k sebi za stô, jeste li mu mâ jednom iskazali mrvičak dobra srca? A ti ne znaš, kako je to njemu bilo teško, ti ne znaš, koliko puta sam ga ja vidjela, gdje radi toga trpi i plače!... I ja ću ti reći, da Vam u takovim časovima nisam željela sreće, ne — ni vama, ni vašoj djeci... Pa i večeras, kad si ono došao, mene je u prvi mah naletilo nešto, da te turnem od sebe, kako si ti tjerao moju krv, tvoga nebogoga brata...

Ona zarida, a u njemu se i opet uzvaljao bijes protiv sebe, što je uopće došao ovamo. Složi lisnicu u džep, pa iskapivši što je bilo u čaši, ustane i rekne oporo:

— Dosta mi je... Gdje ću leći?

Ona mu jecajući pokaza rukom pokrajna vrata. On se pokupi i ode u času, kad je na kuhinjska vrata ulazio seljak progrušane kose i brade. Baldo je u njemu prepoznao susjeda Tomaša, s kojim se njihova kuća od davnine pazila. Ali kako je bio mrk i zlovoljast, zamače ravno u sobu, zatvori za sobom vrata, napipa u

tmici krevet, svlači se i legne. Čuo je, kako se je vani spomenulo njegovo ime. Naćuli uši, ali razgovor je medju to zapeo. On se okrene na drugu stranu i pokuša, da zaspi.

Usnuti nije mogao. Majčini ga prijekori uzbudiše vanredno. Tu je uzbudjenost podjarilo u njemu vino još i jače, i on nije nikako mogao, da sebi nadje mira.

Onda mu se odjednom pred očima stvori slika pokojnoga brata. Vidio ga je kao dječarca, kad se je prvi put dijelio od kuće, da zabrodi morem. Sjetio se i opet one njegove najmilije san'e: postati kapetanom i neprestanih molba, kojima je dohodio k njemu, svom starijemu bratu, da mu pomogne. A sjetio se i one grube riječi, kojom ga je ušutkao za uvijek...

Baldo zadršće i poćuti se nekako poništenim.

Ali to potraja samo časak.

— Da je odabrao što drugo, a ne more, možda bi i danas bio živ, — pomisli on. Pa okrenuvši se na drugi bok, nadoda: Pa ni meni ne cvatu ruže i tko zna, ne ću li ja svršiti još i jadnije. Ova mu pomisao otjerala ispred očiju sliku bratovu i on se oćuti spokojnijim. Opet pokuša da zaspi i već mu je lagani drijem sklapao od dima izjedene oči, kad ga ono prenuo razgovor, što je u kuhinji oživio iznova.

Govorio je Tomaš.

— Današnja mladost kumo, — velika pokora. Ja ne znam otkuda to... Je li vrijeme, ili su škole ili što drugo. Bog bi znao!

— Vi ste drukčije udesili, kume. Vi ste svoga prikovali uz ledinu, pa neka teži. I dobar vam je — — —

— Odmjena mi je velika — ajde, dà! Ali nije ni u njega sve zlato. Da vam ga je samo čuti s kakvim mi ono fantazijama dohodi! Kalifornija, Transval, nekakvi drugi, ljepši život — — — Čedno, à? ! Nego za sreću sam ja tu, da ti mu svaki put, kad ono stane mahnitati, odbrusim po svih sedam zakona. Ne — ne — — baš kako sam prije rekô. Nešto je ušlo u tu našu današnju mladjariju. Koji je to bijes — teško je reći, a ne znaju ni drugi. Ali nešto jest. Dosta ih je čuti, kad ono umuju. Vi poznate, kumo, Zvanića Barića iz Kuka? Nema, deran, još ni dlake pod nosom, i već hoće da zna, kako je ono bilo na svijetu pred tisuću milijuna godina i kako se je čovjek polagacko izvukao iz životinje. Ne čudite se, ima još toga. Neki dan je u gori dokazivao ludoj mladjariji, da ćemo jednom tresnuti u kakovu zvijezdu, i od toga da će postati novi svijet, na kome da će se poslije milijuna i milijuna godina izleći nove životinje, pa novi ljudi — ama velim vam, da ga svežete i da ga, kako ono reče gospodin kapelan, vržete u vrelo ulje, neka zna, koji mu je dan.

Čovjek se bučno nakašlja, pa proslijedi:

— A onaj delija, što piše dolje u općini, oni „lutoran“ te pušta, da mu mati dušu gubi, jer ne će da ide, kamo ga tjera zavjet? Ja ne znam, kumo, kako da se ona čeljad ne boje Boga! Svi znamo, da je ovaj svijet najgrdja od svih pokora i da je najbolje onomu, koji se nije nikada rodio. Ali to nije pravo onome mudrijašu dolje. On veli: Tko vam kaže, da je ljudski život tako crn i zao, da ga treba prezreti i mirno čekati, dok umine — — taj vas upućuje krivo i vi mu recite — ma da vam to i s oltara govori: ne vjerujemo ti! Ako vam tko veli: Vi ste dužni slušati svakoga, koji je postavljen, da vam zapovijeda, vi mu odgovorite: Mi smo

sami sebi gospodari, pa hoćemo, da svoj život upriličimo, kako nam to kaže naša duša i naše srce ... A, kumo? Nego pravo veli kapelan: Satjerat će Bog tim mudronjama crva u uši, da ih rastoči i da im pokaže, kako su jadni i maljušni! Dok se pak to zbude, veli kapelan, naša je dužnost, da uznastojimo odvratiti od sebe gnjev Gospodnji ... Za to da treba na noge i toljagom u ruci lupati po onim smušenim nevrijednicima. A to i hoćemo, a hoće to i oblast, a ne bude li htjela, veli kapelan, primorat ćemo je mi ... Ako je pak sudjeno, da i krv proteče, neka proteče. I naš Spasitelj, veli kapelan, prolio je svoju krv za ljude, pa je pravo, da je i ljudi proljevaju za nj ... Bit će grdnog natezanja, ja vam kažem — — —

— A je li u tom i on — — moj — — — javi se Kate nakon šutnje.

— Baldo? Ne čuje se ništa. On je čovjek — — kako bih rekô — onako više na vjetar. Ako je istina, što se o njemu pronosi, on sebi ne razbija puno glave ni za što. Služba kao da ga se mnogo i ne tiče. Društvo mu je svakako milije ... Pa i dobar zalogaj — i krepka kapljica. Lagan život — to da je, vele, njemu najpreče ...

— Bit će da zavrijedjuje dosta — —

— To ne znam.

Nastade šutnja. Kad je časkom zatim Tomaš izišao, obveseli se Baldo.

— Sad će valjda nastati mir — — —

Ali u kuhinji je još uvijek bilo svijetlo.

— Što čeka? Zašto ne legne? — naljutnu se on.

Po malo ga ipak obvlada san i svijest mu se izgubi u mraku. U neke se trže i kroz san mu se pričini, da se u sobi nešto maklo, ali kako je iznova nastao muk, on se uljulja u drijem, prije nego li je mogao razabrati ni raspoznati sjenu, što se medjuto polako i oprezno odšuljala iz sobe ...

... Otkako je otišao Tomaš, na dušu je starici polegla nekakva mučna tjeskoba. Riječi, što joj ih je dobacio Baldo: „— Imaš zlo srce na dijete, a ništa ti nije skrivilo ...“ ubadale je nemilo i ona je sada požalila, što nije znala da se suspregne ... Pa onaj njegov glas, dok je govorio o svom jedinom djetetu i andjelu ...“

— Još nije sve ugaslo u njemu — — pomisli i bude joj nešto lakše.

Ali dijete joj nije nikako moglo iz srca. Što dalje, to se je u njoj sve većma razgarala želja, da je vidi. I sjeti se slike u lisnici.

— Kako sam se ono odvrnula od nje! Ni da je jadno što krivo ...

Nešto dobro, veliko, jedino materinskom srcu znano, dizalo se u njoj i obvladalo ju sasvim. A time je u nje porasla želja i čežnja za djetetom — — —

— Tamo je slika ... napane je kao bljesak misao dok joj se pogled lomio o vrata, na koje je ono uljezao Baldo.

Srh mile razdraganosti podidje je po svem tijelu. Ne premišljajući vele, ustane te bez kolebanja, kao pod utjecajem neke više sile, ušulja se kradom u sobu, napipa kaput, izvadi lisnicu, pa se šumke vrati k ognjištu. Još nije pravo ni sjela na svoje običajno mjesto, a već je slika male Cvijete drhtala na uvenulim joj usnama. Onda ju nadnijela nad oči i zagledala se u nju sva blažena.

Nad glavom joj je visjela lukijerna. U onom nujnom, uljanom svijetlu činila joj se slika drage unučice kao nekakva blago prividjenje, što moli za oproštenje. A vidjela je u njoj još nešto: u onim sitnim crtama mladoga lišca čitala je svoju

jedinu sreću — djetinstvo svoje djece... gledala je njihov prvi smiješak, slušala njihov prvi glas, prvo slovo... I za čudo, ona kao da tu sreću preživljuje i sada. One malene očice na slici govore starici davno neslušanim glasovima, a usne kao da ju same pozivlju, da ih ljubi, da ih cjeluje...

Lukijerna dogarala. Što je svijetlo većma gasnulo, to je starica vidjela dublje... Desna joj ruka sa slikom klonula na krilo, dok se je iz lijeve polako ispuzla lisnica, iz koje se na tle prosulo nekoliko papirnata novca... Visoko u dimniku hujali noćni vjetrovi, dok je starica prislonjena o stijenu i obavita mrakom snivala o svojoj sreći...

I tako je ostalo do zore.

A kad se je Baldo u zoru digô i ne našavši lisnice, banuo galameći u kuhinju, stara se mati na ognjištu trže, skoči i prestrašeno zavrisnu.

On se u prvi mah zapanji, ali smotrivši na tlu svoju lisnicu i prosuti novac, jedino što mu je došlo u pamet, bilo je, da ga je mati htjela da oplijeni...

— Ružno je, što si uradila... Da si me pitala, možda bih ti bio štogod i dobacio — — ovako...

I sagne se, da pokupi novac.

Starici se zgrčilo srce.

— Zadnja mi ura bila, ako — — —

U grlu ju stislo i ona se, dršćući sva u tijelu, sruši na ognjište i zarida.

Baldo je medjuto pokupio i prebrojio novac i htio da zaklopi lisnicu, kadno zamjeti, da mu je slike nekuda nestalo.

Oko mu pane na majčinu suhu ruku, u kojoj se je nešto bjelilo...

U tren bilo mu je sve jasno i on se poćuti potišten i zastidjen.

Vani se razdanilo. Baldo mljasne nešto na pozdrav, — mati mu jedva odzdravi a on izidje na dvor ljut na sebe i na cijeli svijet.

Za njim se vuklo slabašno, prljavo pseto — stari „Moro".

— Marš! viknu na nj Baldo.

A kako ga je pseto onim svojim krmeljivim, na pola ugaslim očima nekuda začudjeno gledalo, digne Baldo na nj nogu pa ga onako gnjevan, gurne u staračka rebra tolikom silom, da je jadno živinče od boli tužno zajauknulo.

Neko je vrijeme stari „Moro" ostao na mjestu i ovjesivši glavu i rep, pokunjeno je gledao za svojim mladim gospodarom. Kad se je malo za tim, teško premećući noge, dovukao u kuću i legao do nogu svoje gospodarice, neprestano je k njoj podizao svoje mutne oči, u kojima je plakala nekakva tupa bol. Ali ona svoga staroga čuvara ne vidi i ne čuje; bez misli i bez ćuti ukrutila se starica na rubu svoga opustjeloga ognjišta...

(Nastavit će se.)

LISTAK

POLITIKA

DR. FRAN VRBANIĆ O FINANCIJALNOM PROGRAMU BARUNA RAUCHA. Posljednji put obećali smo na ovom mjestu, da ćemo se potanje osvrnuti na financijalni program baruna Raucha. Medjutim je u „Obzoru" (br. 36 do 40) izišla u tom predmetu tako temeljita studija iz pera sveučilišnog profesora i delegata na zajedničkom saboru, dra. Frana Vrbanića, da svojoj zadaći potpuno udovoljujemo, ako naše čitatelje upoznamo s izvodima uglednog našeg financijalnog stručnjaka.

Jezgra financijalnog programa baruna Raucha jest, da bi se putem regnikolarnih deputacija hrv.-ug. nagodba imala proširiti u tom smjeru, da hrvatski sabor bude ovlašten u jednu ruku raspisivati zemaljski prirez ili namet na stanovite poreze do postotka, koji bi se imao zakonom ustanoviti, a u drugu ruku opunomoćiti bana, da u sporazumku s ministrom financija bude mogao sklapati zajmove. Visina tih zajmova ograničena je svotom prije napomenutog godišnjeg nameta, koji se smatra anuitetom. I namet i zajmovi mogli bi se upotrijebiti za plodonosne investicije. Sad dr. Vrbanić postavlja pitanje, je li promjena nagodbe u ovom pravcu u istinu nužna, te koje je pravno značenje ovakvoj promjeni?

Bilo je doduše češće govora o tom, bi li se Hrvatska za svoje izvanredne potrebe mogla poslužiti kakvim porezom ili nametom, a napose bi li Hrvatska mogla sklopiti kakav zajam. Mnijenja su se o tom razilazila ne samo medju muževima raznih političkih stranaka, nego i medju onima, koji su stajali na jednom te istom političkom stajalištu. Tako je bivši ban grof Khuen jedamput u proračunskom odboru izjavio, da ne uvidja razloga, zašto ne bi Hrvatska za pokriće nekih potreba mogla potrebita sredstva namaknuti zajmom. Naprotiv je dr. Egersdorfer zastupao mnijenje, da bez promjene cijeloga našega odnošaja, koji je zakonito uredjen u nagodbi, Hrvatska ne bi mogla odredjivati zemaljski namet. God. 1873. za rasprave zakona od 30. prosinca 1873. o izvedenju javnih radnja i gradjevina, dokazivao je dr. Milan Makanec, da je „po nagodbi Hrvatska vlasna zajmove sklapati ili poreze raspisati, ako to potreba zemlje zahtijeva." Ovom se stajalištu nije protivio ni Mrazović.

Naprotiv su se u isto doba i prigodom iste rasprave odlični članovi narodne stranke odvjetnik Slavoljub Vrbanić i dr. Marijan Derenčin izjavili u posve protivnom smislu. „Valja pamtiti, da nismo vlasni novoga nameta niti novoga poreza uvadjati. Nagodbom su nam vezane ruke, jer ne možemo raspolagati s financijama".

I sam dr. Fran Vrbanić zastupao je prije deset i više godina otvoreno mnijenje, da Hrvatska i po nagodi u svoje posebne gospodarske i investicijonalne svrhe može ne samo sklapati posebne zajmove, nego i odredjivati posebne poreze. Za ovu potonju tvrdnju pružao je i njemu i svakomu drugomu posebno uporište gore navedini zakon hrv. sabora od 30. prosinca 1873. o izvedenju javnih radnja i gradjevina, jer tim zakonom uvedena javna daća nema nikakova obilježja kakova otkupa, a ima sva obilježja poreza.

Medjutim je danas dr. Vrbanić drugoga mnijenja, a obrazlaže tu promjenu ovako:

Dr. Vrbanić spominje, kako je god. 1891. prigodom rasprave o izvješću kraljevinskoga odbora glede promjene §. 21. nagodbenoga zakona o zemljorasteretnom nametu, branio stajalište, da hrvatskom, a ne zajedničkom saboru pripada pravo raspisivati zemljorasteretni namet. Proti tomu stajalištu nijesu ustali ni grof Khuen ni današnji podban Czernkovich, već jedini dr. Egersdorfer.

„Nagodbom je, reče tada dr. Egersdorfer, cijeli financijalni položaj Hrvatske takav, da ne može biti govora o kakovom pravu opredjeljivati kakav namet. Razlika je velika izmedju Hrvatske i pojedinih austrijskih zemalja, te nije u tom pogledu ispravno tvrditi: kad pojedine austrijske pokrajine imadu pravo opredjeljivati namet, kako da mi toga prava nemamo, jer da smo inače manje nego pojedine austrijske pokrajine. Ne valja zaboraviti, — tako nastavlja dr. Egersdorfer —, da se tu ne pita za kvantitet, nego za kvalitet našega prava. Naše pravo nije ni manje ni veće od prava austrijskih pokrajina, ono je drugačije. Autonomija Hrvatske je državopravna, a autonomija austrijskih provincija je upravna, baš onako, kao što je autonomija naših jurisdikcija. Naše jurisdikcije imadu ono pravo, koje i provincije austrijske. Naše jurisdikcije i naša municipija mogu namet ustanoviti, ali za to nemaju državopravne autonomije, nego samo upravnu. Kraj državopravne autonomije, kako ju ima Hrvatska, ne može biti još posebne upravne auto-

nomije kakovu imadu općine i municipija. Naša je autonomija državopravna, jer nosi tri funkcije državne vlasti; to naše pravo izvire iz §. 13. nagode, zbog kojega imademo pravo na dio javnih dohodaka; t. j. nama se mora dati tolik dio javnih dohodaka, kolik je nuždan za pokriće naših troškova, koji su potrebni za našu autonomiju. Kad bi mi raspisivali zemaljski namet, to bi bila ludorija, kako bi bila ludorija u Ugarskoj ili Francuskoj raspisivati namet uz porez. Mi smo nosioci funkcija državne vlasti, pa participiramo na državnom porezu, radi toga ne može biti kod nas nameta provincijalnog, jer naša autonomija nije upravna, nego državopravna . . ."

U ovom shvaćanju mnogogodišnjega saborskoga financijalnoga izvjestitelja imade misli, koje se ne bi smjele mimoići kod prosudjivanja financijalnog programa baruna Raucha. Dr. Vrbanić luči strogo pitanje raspravljanja nameta i pitanje sklapanja zajmova, te glede raspisivanja nameta veli:

„Nema sumnje, da načelno u postojećoj našoj zajednici nema zapreke, da Ugarska ima svoje, a Hrvatska svoje državno gospodarstvo, te da svaka od njih prema dogovoru doprinosi svoj dio za poslove zajednice; a mogla bi se stvar urediti tako, da zajednica ima svoje posebno, a svaki član njezin, dakle i Ugarska i Hrvatska za sebe, opet svoje posebno gospodarstvo. Nu po nagodbi, kako je poznato, ne postoji ni jedan ni drugi od ova dva načina.

Financijalni poslovi, svi bez razlike, spadaju danas u red zajedničkih posala i glede zakonarstva i glede uprave; spada dakle u zajednicu: zajednički porezni sustav, dozvoljavati izravne i neizravne poreze, rukovoditi i utjerivati ih, te uvadjati nove poreze. Dohoci, koji tim načinom unilaze od poreznih predmeta, nalazećih se na teritoriju Hrvatske i Slavonije, jesu beziznimno dohoci kraljevine Hrvatske i Slavonije, o njima imali bi se po nagodi voditi posebni iskazi. Od tih dohodaka pripada Hrvatskoj 44% za podmirenje troškova njezine državne autonomne uprave, dok se 56% ima upotrijebiti za troškove zajedničke. Hoće li ovi iznosi dosegnuti za podmirenje jednih i drugih troškova, za to se ne pita. Hrvatska mora izdatke za svoje autonomne potrebe urediti tako, da s tim prihodom izadje, a zajednica ne može tražiti, da joj Hrvatska nadoknadi, ako sa tih 56% ne bi bio podmiren onaj iznos, što ga je ona dužna platiti po kvoti 8.127%, dok u protivnom slučaju višak ima pripasti na raspoložbu Hrvatske. Od tuda slijedi posve jasno, da se je nagodom Hrvatska odrekla u financijalnom pogledu prava zakonarstva i uprave i obzirom na one poslove, glede kojih je sebi po §. 47. nagode inače pridržala potpunu suverenost, ili tako zvanu državnu autonomiju. I za to u nas po nagodi danas i ne može biti posebnoga državnoga gospodarstva kraljevine Hrvatske i Slavonije, već postoji samo zajedničko državno gospodarstvo i samo zajedničke državne financije sa svojim primicima i izdacima".

Nema sumnje, da je Hrvatska time, što je svoje pravo glede državnog gospodarstva prenijela na zajednicu izgubila jednu od bitnih oznaka svoje suverenosti, ali se njezin financijalni odnošaj i ako ne u potpunom obsegu od 10 do 10 godina obnavlja, te nije isključena mogućnost taj financijalni odnošaj urediti posve drugojačije u okviru državne zajednice, te u skladu s onom podlogom našega državopravnog odnošaja, po kojem je Hrvatska poseban teritorij i poseban politički narod.

„Nema sumnje — veli dr. Vrbanić — da se Hrvatskoj preko odredjene tangente namaknuti mogu veća i izdašnija sredstva za nužne investicije samo promjenom financijalnog dijela hrvatsko-ugarske nagodbe, koja se promjena opet može provesti samo revizijom". No revizijom u smjeru, u kojem bi ju htio provesti barun Rauch, „promijenjeni bi bili osnovi nagodbe na gore".

„Državna autonomija Hrvatske bila bi uništena; mjesto nje bila bi za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju u život privedena autonomija upravna ili za pravo općinska, a Hrvatska bila bi izjednačena svakomu samoupravnom organu, : prema tome svakoj općini ne samo gradskoj nego i ladanjskoj.

Takovom promjenom donekle bi se opet uspostavio zemaljski namet, koji je postojao prije nagodbe, te koji je u §. 20. dokinut samo za to, jer više nije bio u suglasju s državopravnim položajem, u koji je po nagodbi Hrvatska došla naprama Ugarskoj. Kad bi se s toga Hrvatskoj htjelo dati prava na poseban namet, to bi se moglo učiniti samo tako, da se državopravna autonomija Hrvatske dokine, a mjesto nje uvede autonomija samoupravnih organa".

Javni dohoci Hrvatske sačinjavaju jednu cjelinu, a jedan njihov dio ima se upotrijebiti za namirenje autonomnih potreba Hrvatske. Da ovaj dio bude u istinu i dostatan, to je bio glavni predmet rasprava počevši od 1868. do zadnje obnove financijalne nagodbe. Pa ako to nije uspjelo ni s posljednjom financijalnom nagodbom — a to priznaje i barun Rauch — onda

to samo dokazuje, da čitav financijalni odnošaj izmedju Hrvatske i Ugarske ne počiva na zdravoj podlozi.

„Ta podloga ne može se popraviti tim, ako se hrvatskom saboru dade pravo, da može na postojeće poreze raspisati zemaljski prirez, nego samo time, da se Hrvatskoj financije predadu u njezine ruke. Samo kod financijalne samostalnosti dolazi do potpunoga izražaja načela par. 59. nagod. zakona, glede političkoga naroda i posebnoga teritorija, samo s tom samostalnošću dade se u potpuni sklad dovesti pravo Hrvatske na vlastito zakonodavstvo i na autonomnu saboru odgovornu vladu glede unutarnjih posala, kako to veli par. 59. nagodbe."

Što se pitanja tiče, može li Hrvatska samostalno sklapati zajmove, dokazuje dr. Vrbanić to pravo, navodeći cijeli niz slučajeva, gdje je Hrvatska ovo pravo samostalno vršila. Posljednji put je to bilo zaključkom sabora od 26. ožujka 1907., kojim je ovlaštena vlada, da u svrhu nabave pastuha, bikova i drugih gospodarskih investicija može zajmom namaknuti svotu od 350.000 kruna. Revizija dakle nagodbe i u tom pogledu, da bi ban mogao sklapati zajmove samo u sporazumu s ministrom financija, bila bi opet revizija na gore, jer bi zemlju dovela u ovisniji položaj, nego li je danas.

„Kolikogod dakle priznajem — završuje dr. Vrbanić svoje izvode — da ban financijalnim dijelom svoga programa ozbiljno nastoji zemlji pribaviti što izdašnijih materijalnih sredstava za njezine gospodarske potrebe, to se ipak ne mogu oteti uvjerenju, da se to onim putem, koji se ističe u banovu programu, ne može postići, „a da se ne naruši njezin državopravni osnov", koji i ban vazda drži nepovredljivim, već samo tako, da se uz veće terete uzdrmaju oni osnovi nagodbe, koji joj zajamčuju njezinu samostalnost i državnu posebitost. Uz tu cijenu Hrvatska ne bi smjela prihvatiti taj put, kojim joj se u izgled stavljaju veća sredstva za podmirenje njezinih potreba. Jedini put, da dodjemo do toga cilja, a da ne narušimo te osnove, jest financijalna samostalnost Hrvatske". *—dl.*

S. S. BOBČEV; MEŽDU HRVATSKITE BORCI ZA NARODNI PRAVA. Sofia 1907. Ugledna bugarska smotra „Blgarska Sbirka" često se i prijazno osvrće na naše prilike i na „Savremenik". U posljednjim brojevima te smotre priopćio je i izdao u posebnom izdanju poznati prijatelj Hrvata S. S. Bobčev, studiju pod gornjim naslovom. Pisac je već prije u istoj reviji priopćio uspomene na Zagreb pod naslovom „Majskite dni", u kojima se vidjelo mnogo ljubavi i poznavanja naših prilika. (Blgarska Sbirka 1905. knjiga VI.) On je 1907. putovao u Vichy u južnoj Francuskoj, pa se ipak svratio u Zagreb, makar mu to nije bio najkraći put. A svratio se zato, „jer mu se činilo vrijedno proučiti na mjestu energičnu borbu u čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji proti madžarskom šovinizmu, što hoće uništiti pravo na hrvatski jezik u hrvatskoj zemlji. Htio je saznati u čemu je ta borba i koja joj svrha, je li to samo iskra planula jučer, da ugasne sjutra, ili duboki pokret svezan sa prošlošću; tko vodi tu borbu i tko je proti njoj". U Zagrebu je govorio s nekim prestavnicima pojedinih struja i veli da hoće dati bugarskom čitaču makar bilješke o glavnim momentima borbe, jer, veli „da u toj borbi ima nešto vanredno poučno za sve južne Slavene, za sve Bugare."

Zapravo to nijesu bilješke, nego studija, iz koje se vidi, kako ozbiljno je proučavao pisac našu borbu, naše prilike i neprilike; makar je samo 3 dana boravio u Zagrebu. Vidi se to već iz samih natpisa: U čem je hrvatsko-madžarski spor. Promjene u hrvatsko-madžarskim odnosima. Nagodba od 1868., Posljedice nagodbe, Progoni hrv. jezika, Privremeno primirje (Riječka rezolucija), Ponovna neprijateljstva u madžarskom saboru, Parlamentarna izdaja i borba prenesena u narod. (Poglavje II.—VIII.) Jasnoća i konciznost pisanja u tim poglavljima dokazuje, da ih je pisao pravnički pisac, koji je dobro proučio i naše stručne pravne i pravno-povijesne autore.

U poglavljima VIII. do XIV. sadržani su nazori pojedinih znatnijih političara (Dr. Ivana Lorkovića, Dr. Josipa Franka, Dr. Ede Lukinića, Stjepana Radića, Dr. Josipa Pliverića i Dr. Frana Vrbanića). Interesantno je čitati, kako te za nas posve oprečne nazore shvaća objektivni posmatrač. Djelo svršava „Zaključenje" (poglavlje XIV.) u kojem je možda i odviše hvale za Hrvate. Možda nam je i milo, što i objektivni posmatrač vidi, da se borimo za svoj bitak, za svoj jezik i svoju narodnost. Ta simpatija braće Bugara za nas Hrvate često se dokumentira i za cijelo je mi odviše malo cijenimo.

Htjeli bi da i u nama ostane vazda vjera „da narod, što ima takove radnike i borce u nauci, lijepoj umjetnosti i politici, mora imati sjajnu budućnost i da nikakovi neprijatelji ne će pobijediti i uništiti toga naroda i da će on preći sve Scile i Haribde."

U kratko: iz te će knjige pune znanja i ljubavi, upoznati bratski bugarski narod nas Hrvate, a Hrvat će naučiti, da više cijeni ljubav Bugarina za nas i — svoju borbu za jezik i bitak. *D. D.*

SOCIJOLOGIJA

KRIMINALNA SOCIJOLOGIJA. (Svršetak.) Evo nekoliko primjera tih Ferrijevih „sostitutivi penali";

U ekonomskom redu valja da se uvede slobodna trgovina i da se predusretne abnormalnoj skupoći živeža, što će zapriječiti mnoge delikte, osobito one protiv vlasništva. Sloboda emigracije je ventil za osiguranje, osobito ako se iseljuju individuji, lako skloni na zločin. Valja odrediti javne radnje, kada vlada oskudica ili cića zima, jer to sprečava porast zločina protiv vlasništva. Porez na alkohol i ograničenje fabrikacije i prodaje alkohola moćnija su prevencija zločina od najmonumentalnijih tamnica. Činovničke plaće, primijenjene potrebama i ekonomskim uvjetima, zapriječit će korupcije i pronevjerenja javnih novaca. Željeznice, tramwaji sprečavaju udruženja zločinaca na ladanju, kao što to čine u gradovima široke ulice, dobro rasvijetljene ulice i kuće. Radnički će stanovi prevenirati nemoralne čine i t. d.

U političkom redu valja da se zapriječe politički zločini, i da se u sklad dovede političko stanje s narodnim aspiracijama. Sloboda će mišljenja onemogućiti tiskovne delikte, a izborna reforma izborne delikte.

U znanstvenom su redu od velike pomoći proti zločinima tisak, antropometrička fotografija, brzojav. Liječničko zvanje, izvršivano od žena, prevenirat će mnoge delikte protiv morala i porodice.

U gradjanskom i upravnom redu će zakon, koji olakoćuje, da otac pristane na ženidbu sinovu i zakon, koji dopušta potragu očinstva, zapriječiti konkubinat, čedomorstva, pometnuća. Dobro uredjeno bilježničtvo predusrest će krivotvorenju isprava. Odvjetnici za siromašne onemogućit će mnoge osvete i druge veksacije. Zavodi za nahode, pomoć, pružena djevojkama-materama, zapriječit će čedomorstva i pometnuća.

U vjerskom redu bi zabrane procesija izvan crkve zapriječile nered i tučnjave; ženidbe svećenika spriječile bi mnoga čedomorstva, pometnuća, preljube.

U porodičnom je redu rastava pravi kazneni supstitutiv za bigamiju, preljub. Otešćanje ženidbe za stanovite osobe umanjilo bi zločine, jer bi zapriječilo hereditarni prenos kriminaliteta. Oportuno uredjenje prostitucije obranilo bi društvo od rodjenih prostitutka i zapriječilo bi mnoge delikte.

U odgojnom redu valja istaći zabranu okrutnih predstava kao vrlo važan odgojni momenat; uporaba eksperimentalne metode u pedagogiji, koja polaže svu važnost na individualnost, učinila bi ljude sposobnijima za životne borbe i tako bi se umanjio broj deklasiranih, tih kandidata za zločine.

Odgoj zapuštene mladeži bi u velike predusreo kriminalitetu mladjanih.

Ovim kaznenim sustitutivima nije svrha, da onemoguće zločine, nego da ih svedu na minimum. Ovi su kazneni sustitutivi socijalna prevencija, koja ide da pronadje korijen zločinima i bori se proti njima svim sredstvima, osnovanim na psihološkim i socijološkim zakonima, dok t. zv. policajna prevencija sprečava zločin, kada je zamet već raširen, kada već pogibao prijeti, a radi uvijek prisilnim sredstvima, koja su često neprikladna, šta više, provociraju druge delikte.

Najradikalnija konsekvencija, koju Ferri izvodi iz antropologije i kriminalne statistike, njegova je teorija o odgovornosti. Sloboda volje po njemu je iluzija. Svako je djelo čovječje nuždan efekt determinacijonih uzroka, koji odredjuju djelo prema vlastitoj ličnosti individua, fizičkoj i moralnoj. — Upravo poradi te ličnosti razlikuje se jedan individuum od svakoga drugoga, dapače na iste izvanjske uzroke svaki reagira po svojoj ličnoj fazoni, različnoj od fazone svih ostalih individua i promjenljivoj već prema uvjetima vremena i mjesta, prema varijacijama njegova fizio-psihičkog organizma. S toga je djelo, koje je počinio, njegova najvlastitija svojina, izražaj i nuždan efekt njegova organizma i njegove ličnosti: a to sačinjava prvi elemenat ubrojivosti. I uz svu negaciju slobodne volje čovjek ne postaje automatom, koji je podvržen slijepom fatalizmu.

U prvo vrijeme uvrijedjeni reagira i brani se proti navali bez obzira na nakanu napadačevu, dakle je krivnja napadačeva elemenat posve tudj i nepoznat individualnoj obrambenoj reakciji, a tako je i danas. Taj karakter čisto defenzivne i osigurateljne obrane, neovisno o krivnji, uvijek je živ i kod civiliziranih naroda.

Kazan je dosada prošla četiri faze:

1. primitivnu t. j. obrambenu neposrednu reakciju; 2. religioznu, gdje se smatra osvetom božjom; 3. etičku t. j. sredovječno kažnjivanje; 4. juridičku, a to je nauka klasične škole o apstraktnom i apriorističkom pravu.

A sada se radi o tom, da se započne i 5. socijalna faza, u kojoj kazan mora biti — ne odmazda moralnog grijeha — već skup socijalnih mjera, preventivnih i represivnih, koje će odgovarajući što bolje naravi zločina, biti najuspješnija i najčovječnija obrana društva.

Osnovni kriterij represije zločinâ leži u nuždi uzdržanja, a ta nužda je nezavisna o svakoj moralnoj krivnji zločina. Budući da nema slobodne volje, nema ni moralne odgovornosti, ali to još ne isključuje odgovornost penalnu ili zakonitu, a za ovu dostaje fizička odgovornost. Cio je život vječni — ali i neumoljiv — ritam akcijâ i reakcijâ, a sve druge odgovaraju prvima. Tom vječnom zakonu se ni čovjek ne može oteti.

Kao prirodni red što se dijeli u fizički, biološki i socijalni, tako postoje i tri velike serije prirodnih reakcija ili sankcija: sankcija fizička, biološka, socijalna. — Svaki čovjek, svaka živina, kada — bilo to nesvjesno ili svjesno — prekrši zakon prirode, sretne u prirodi samo neizbježivu reakciju ili sankciju.

Tko se proti zakonu o gravitaciji nagne preveć iz prozora — ma i u najplemenitijoj nakani n. pr. da spase koje dijete — onaj pada i umire — — to je fizička sankcija. Tko preveć jede — oboli, tko zlo upotrebljava organizam svoj, osjeća boli — — to je biološka sankcija. A jednako je i sa socijalnom sankcijom. Tko počini u najboljoj nakani djelo, koje se kosi s gradjanskim ili trgovačkim zakonom, njegovo je djelo ništetno i on nosi štetne posljedice njegove. Tko drugom bez nakane učini štetu odgovara za nju; pregazi li kočijaš koga, sudjen je na tamnicu. Sve su to primjeri socijalne sankcije — a primjeri se mogu postostručiti —, a počimlju sankcijom javnoga mišljenja, a svršavaju kaznenom presudom. — Bitno je svim tim sankcijama ovo: da su uvijek nezavisne o volji i moralnoj ubrojivosti individua. Jednako kao i kod sankcije o nagradama za djela, korisna po društvo. Operna diva je izvrsno plaćena, premda nema nikakove zasluge, što ima milijune u grlu. Premda ne postoji zasluga ili nezasluga, ipak ljudski čini imadu kvalitet, koji ih čini korisnima ili štetnima po društvo, pa su prema tim činima nagradjivani ili kažnjeni nezavisno o svakoj moralnoj slobodi individua.

Država imade na osnovu socijalne odgovornosti individua pravo, da se brani. Čovjek je odgovoran za svako protivupravno djelo, jer živi u društvu i tako dugo, dok živi u društvu. Socijalna sankcija je uvijek nezavisna o krivnji počiniteljevoj, ali se ona mijenja kvalitetom i intenzitetom prema specijalnim uvjetima čina, počinitelja i društva, koje reagira.

Sustav obrambenih mjera, koji sadržaje sve oblike socijalne reakcije proti individualnim, antisocijalnim činima, jest ovo:

1. preventivne mjere, koje se dijele u dvije velike kategorije: a) mjere izravne policije, koje zločin sprečavaju, koje dakle sprečavaju efekat, za čije se uzroke već znade; b) mjere neizravne policije, koje su indirektne i udaljene od zločina, a smijeraju onamo, da odstrane ili ublaže same uzroke zločina; to su sostitutivi penali; 2. odštetne mjere, koje se upotrebljavaju nakon počinjena djela, a dijele se u tri kategorije: a) uništenje protivupravnog stanja; b) ništetnost uspjehâ protivupravna čina; c) popravak štete, činom prouzročene;

3. represivne mjere, kamo pripadaju kazni, globe, zabrane obrta i zvanja i t. d.;

4. eliminativne mjere za najpogibeljnije zločince, a te su smrtna kazan, azili za zločince-ludjake, za nepopravljive, deportacija.

Kazan t. j. socijalna obrana ima se mjeriti prema budućoj pogibli, koja se razumno može predvidjati po počinjenom zločinu, prema lakoći ponavljanja, prema uvjetima lica, vremena, mjesta. To je ta vjerojatna pogibao, ta temibilità. A ovom kriteriju valja još dodati po Garofalu uvedeni kriterij primjene zločinca socijalnom milieu-u.

Ta dva kriterija se imadu uporaviti prema većem ili manjem antisocijalnom kvalitetu č i n a i p o č i n i t e l j a: antisocijalnost čina rezultira iz p o v r i j e d j e n o g p r a v a i u v j e t a, k o j i č i n d e t e r m i n i r a j u, antisocijalnost pak počiniteljeva prema a n t r o p o l o š k o j k a t e g o r i j i, u koju pripada.

* * *

Nedostaje prostora za detaljnu kritiku. Zato valja da se osvrnemo tek na najbitnije. Ishodište je F e r r i j e v o socijalizam. Da se oživotvore njegovi „sostitutivi penali", traži on promjenu dojakošnjega socijalnog reda. A tako je i M a r x, taj filozof socijalizma, osnovao praktičku provedivost svojih teorija na evoluciji, te kako većina evolucijonista tvrdi, da se evolucijonira jedva zametljivim, polaganim i postepenim prelazima (u opreci sa spontanom L e V r i e s - o v o m mutacijom), to će se na oživotvorenje socijalizma morati još dugo čekati, pa je već prema tomu F e r r i j e v a teorija za sada praktički neprovediva.

Antropološki tip zločinca, koji je F e r r i preuzeo od L o m b r o s a, ne postoji naprosto s toga razloga, što ne postoji stabilan pojam zločina. Tek kada bi ovakov nepromjenljiv pojam zločina postojao, moglo bi se govoriti o antropološkom tipu zločinca. Evolucija zločina dokazuje, da stabilnog pojma zločina nema; zločini nastaju i prolaze kao i sve druge pojave na svijetu, što je posve opravdano ustvrdio M e r k e l sa svojom teorijom o akrescenciji i dekrescenciji zločina.

Ni ta teza — koju u ostalom uz F e r r i j a prihvaća i većina kriminalista —, teza dakle, da je zločin patološka, abnormalna pojava u društvu, nije neprijeporna, jer ima učenjaka (n. pr. A l b r e c h t, D u r k h e i m), koji tvrde, da je ta pojava normalna.

F e r r i se odviše upire o izvode kriminalne statistike; no ne valja zaboraviti, da nam savremena kriminalna statistika jedva prikazuje i aproksimativni tečaj kriminaliteta, jer mnogi delikti ostaju neotkriveni, mnogi delinkventi nepronadjeni, mnogo je delikta neprijavljeno, mnogo je krivih po sudovima riješeno. Ima i moralnih ubojica, koji ne ulaze u statistiku. Ima i blagih porotnika i sudaca, koji delinkvente rješavaju. Ima genijalnih branitelja, koji krivca spašavaju — sve to i još koješta drugo ne uzima se u račun u kriminalnoj statistici, pa zato valja njene izvode uzimati cum grano salis.

Za kazan F e r r i ne traži moralne odgovornosti, već tek zakonitu, socijalnu. Nu to je u protivštini s načelom evolucije, kako ga nalazimo u pojavi hereditarnosti. I naslage morala se baštine. Te su naslage postale svojinom poprječnog dijela čovječanstva stanovite epoke tako, da nam se svako kažnjivo djelo ukazuje i protivnim moralu. F e r r i previše miješa kriminalnu znanost s bijologijom; to je moda i u socijologiji i u znanosti o državnom pravu. To je škola o r g a n i c i s t â, koja živi od analogij â, ali ona danas nalazi svoje žestoke protivnike — da ostanem samo u kriminalu — u t. zv. „terza scuola" talijanskoj, u lyonskoj socijološkoj školi u Francuskoj, u mlado-njemačkoj školi L i s z t o v o j.

F e r r i propovijeda f a t a l i t e t zločina, a novije škole traže k a u z a l i t e t zločina, jer to i jest zadaća znanosti: p e r c a u s a s s c i r e.

F e r r i priznaje samo kriminalnu socijologiju, a znanost kaznenog prava mu je tek dio kriminalne socijologije, dok velika većina kriminalistâ tvrdi, da je kriminalna znanost jedna autonomna znanost, a kriminalna socijologija tek pomoćna njena znanost.

Uza sve te načelne prigovore velika je zasluga F e r r i j e v a i pozitivne škole, što su stavili u središte promatranja delinkventa i što su fenomene zločina i kazni obradili sa socijološkog stanovišta tako, da istup F e r r i j a i drugova znači pravu etapu u evoluciji znanosti kriminalnoga prava. *Dr. E. Miler.*

FILOZOFIJA

SKOLASTIČNA LOGIKA! Dr. A. B a z a l a piše mnogo i o raznim stvarima. Pred par godina stao pucati na „mlade" u stupcima klerikalnog „Hrvatstva", u „Hrv. Sm." g. 1906. priopćio članak „O reformi naših srednjih škola", napisao prvi svezak „Povijesti filozofije" za pučnu knjižicu „Mat. Hrv.", izdao brošuru o „Pučkim sveučilišnim predavanjima", puno saradjuje u „Glasu", ističe se polemikama protiv književnika oko „Savremenika", saurednik je „Slova", a nedavno je čitao kao gost u akademiji raspravu svoju o K a č i ć e v i m „E l e m e n t a p e r i p a t e t c a", i t. d. Vidi se, da se drži sv. pisma: faciendi plures libros nullus est finis. Taj mar bio bi hvale vrijedan, da kvalitet tih radova barem donekle odgovara kvantitetu i da ga vazda vodi težnja za istinom i napretkom. Potonje se napose ne može reći o

njegovim ratobornim polemičnim člancima i o pomenutoj raspravi, u koliko su rezultati njezini poznati iz akademijina izvještaja, koji je jamačno po poznatom običaju za novine sastavio sam predavač. Prema tom izvještaju dr. A. Bazala „Elementa peripatetica" zove i smatra Kačićevom logikom i predlaže, da se ta skolastička logika uredi kao školska knjiga i mjesto današnje, koja je po sudu dra. A. Bazala „okosnica bez duha i života", uvede u naše srednje škole. Te dvije točke u izvještaju nemalo su osupnule svakoga, tko i malo poznaje pomenuta „Elementa" i napredak novovjeke logike.

Predavač počinja u prvom redu literarnohistorijski falzifikat, kada „Elementa" smatra i zove „Kačićevom logikom", jer je to djelo napisano vjerno po Scotovim skolastičnim djelima, što se i u naslovu njegovu posve jasno ističe: „Elementa peripatetica juxta mentem substilissimi doctoris Joannis Duns Scoti". Sam Kačić ponovno iskreno priznaje u predgovoru, da je to djelo izradio „juxta mentem"..Duns Scoti", pak pri koncu predgovora po treći put isto potvrdjuje: „Iis igitur, qui in Aristotele sec tando subtilissimi doctoris mei vestigiis inhaerere cupiunt, parvam hanc Logicam exhibeo". Pored toga Kačić diljem cijele knjige, gotovo na svakoj stranici po više puta neprestano cituje Duns Scota. Pomenute autentične izjave i ti bezbrojni citati Kačićevi jasan su dokaz svakomu — osim dru. A. B. — da „Elementa" nijesu i ne mogu biti Kačićeva duševna svojina („juxta mentem ... Scoti"), pa da se dosljedno tomu i ne mogu spravom nazivati naprosto „logikom Kačićevom". Protiv toga falzifikata ustaje i sam Kačić, koji u predgovoru posve točno i nedvoumno označuje skromnu svoju ulogu kod toga djela riječima: „En tibi, amice lector, Elementa peripatetica, quae in suis fontibus obscura.. clariora, ac intellectu faciliora, quam potuerim, in lucem profero", t. j. Kačić je nastojao, da nejasnu Scotovu nauku razloži što jasnije i shvatljivije. U tome i ni u čem drugom Kačićev je duševni rad u ovom djelu. Kačić ne će da se kiti tudjim perjem, a dr. A. B. silom ga meće na nj, da može tako prikazati to djelo kao našu kulturnu stečevinu, koju bi po njegovu sudu valjalo uskrisiti radi „kontinuiteta u kulturnom radu". No dr. A. B. ne zadovoljava se s ovim falzifikatom, već kroči i dalje tim pravcem. Tvrdi naime (prema izvještaju), da u „Elementima" „sve razlaganje teče lako i prirodno i neprisiljeno, u jednostavnim pitanjima i odgovorima". Ali i tu ga opet pobija sam Kačić, koji u predgovoru posve iskreno priznaje, da ovdje upotrebljava starinski stil i metodu („Stylo quidem methodoque usus sum prisco, apud Scholasticos nempe usitato)", uobičajene kod skolastičnih pisaca, pa se upravo izvinjava, što mu dikcija ne teče glatko i rječito, već filozofski oteško i prisiljeno („mihi quoque omisso delectu verborum ac dicendi fuco, philosophico licet durinsculo sermone utendum censui"). I doista, tko pomno pročita samo nekoliko stranica tih „Elemenata", mora da se divi iskrenosti suda u Kačića, a — neispravnosti u dra. A. B.! Razlaganje teče tek iznimice „u jednostavnim pitanjima i odgovorima", a redovno i obično iza pitanja dolaze po skolastičnom običaju t. zv. objekcije, a poslije njih odgovori. Koga zanima, neka pročita odgovore n. pr. na str. 114. „(„Ad omnia— praedicamenta"), ili dva kraća odgovora na str. 29. („Di itur — inferioribus") i na str. 172. („Quid est quando — ad tempus"), da se uvjeri, kako su ti odgovori „laki, prirodni, neprisiljeni, jednostavni"(!), kako ih krsti dr. B.

Naprotiv na njih kao i na većinu pitanja, objekcija i odgovora u „Elementima" posve pristaje poznata rugalica u Goetheovu „Faustu", gdje se šiba skolastični „collegium logicum", u kojem se duh „dresira" i u kalupe sputava, a glavno je, da se sve „reducira" i „klasificira", „Elementa peripatetica" nose na sebi sva značajna obilježja skolastične metode, koju zgodno karakterišu Windelband (Gesch. der Philos. p. 248) i Wundt (Philos. Stud. XIII. 345). Medjutim i sam dr. A. B. dopušta, da u tom djelu ima „kojekakvih skolastičnih mudrolija i doskočica", koje bi po sudu njegovu trebalo „izbaciti" kod priredbe za školu. No ako se sve te skolastične mudrolije i doskočice iz „Elemenata" izbace, što će ostati? Dr. A. B. misli, da bi napokon ostala „nauka Aristotelova u svijetlu Scotovu", što je očito nesmisao. Ako već dodje do izbacivanja „kojekakvih skolastičnih mudrolija i doskočica", morat će se eo ipso da izbaci i to „svijetlo Scotovo", koje u glavnom i nije ništa drugo, nego te skolastične mudrolije i doskočice (subtilissimus doctor!) Ta logika Duns Scotova bila je namijenjena u prvom redu vježbanju za javne disputacije, na kojima su se silogistični argumenti jedne strane pobijali preciznim silogizmima druge strane, t. j. vježbanju u uporabi mudrolija i doskočica! Tako dr. A. B. sam sebe tuče, kada u isti mah izbacuje skola-

stične mudrolije i doskočice i pridržaje „svijetlo Scotovo"!

No dr. A. B. i u drugim tvrdjnama nije osobit prijatelj istine. Tako medju ostalim veli u izvještaju, da Kačić „samo jednom" u tom djelu spominje Tomu Akvinca"; a to nije istina, jer na str. 200. tri puta spominje „Divus Thomas", a na str. 446. po četvrti put izrijekom ističe nauku Tominu u opreci sa Scotovom riječima: „si scotista convictus concederes non dari distinctionem formalem, vel Thomista virtualem". Ili možda dr. A. B. nije studijem ni dopro do stranice 446. „Elemenata", a ipak o cijelom djelu piše raspravu i čita je u akademiji! Kako da se to dolično okrsti? Iz svega toga biva jasno, da „Elementa peripatetica" nijesu Kačićeva logika, izvorno djelo Kačićevo, već kompilacija Scotovih spisa, kako ih Kačić skromno zove, „opservationes quasdam adnotationesque (opaske i bilješke) circa... Logicam minorem, i to posve u duhu Scotovu („juxta mentem subtil. doct. J. Duns Scoti"). Stil i metoda jest starinska, skolastična, a dikcija ukočena i teška, kao obično u skolastičnim filozofskim spisima. Kačićeva zasluga po vlastitom priznanju stoji jedino u tome, što je nastojao, da ono, što je u Duns Scota tamno i zamršeno, prikaže što jasnije i shvatljivije.

A jedino poradi toga ne mogu se „Elementa" s pravom nazivati „logikom Kačićevom" i dosljedno tomu nije opravdan zahtjev, da se u ime „kontinuiteta" u našem „kulturnom radu" uzmu za osnov našoj logici školskoj.

Što se tiče toga kontinuiteta, čini se, da dr. A. B. ne shvaća posve ispravno smisao Kačićevih riječi „stinam naravnim" i „visoke, plemenite i gospodske palače". Kačić na dotičnom mjestu u predgovoru svomu „Razgovoru ugodnom" govori jedino o spoljašnjem obliku, o stilu i dikciji i naročito naglasuje: „Retorike ni poezije, nakićena ni napirlitana veza ne ćeš naći, nego jednu zgradu svrhu tvrdoga temelja od istine zidjanu, stinam naravnim iz dubokih jama, po nastojanju siromaha Milovana iskopanih. Ako se nasladjuješ u zgradjam narešenim, evo sam ti kamenje pripravio, pilaj ga, teši i kreši tvojizim halatom, koga si stekao, ter načinjaj visoke, plemenite i gospodske palače: ja ti dobrovoljno dopuštam i čestitu u tvom rukodilu sriću nazivam". „Stinama naravnim" Kačić očito zove čisti pučki, narodni jezik za razliku od umjetne „retorike, poezije, nakićena i napirlitana veza", koje opet isto tako slikovito naziva „zgradjam narešenim", pak „visokim, plemenitim i gospodskim palačama". Istu je misao kraće izrazio Kačić u predgovoru „Elementima" riječima: „mihi quoque omisso delectu verborum a dicendi fuco". Kačić očevidno ima ovdje na umu samo spoljašnju, jezičnu i formalnu, a ne unutrašnju, misaonu i kulturnu stranu svoga djela. Po tom se iz gornjih riječi ne može različito općeni sud izvoditi, da „je Kačić više od jednoga našega pisca želio kontinuitet u kulturnom radu, gdje jedan nastavlja djelo drugoga". Kačić je želio tek jezični razvoj i usavršavanje umjetnog pjesništva u formalnom pogledu na osnovu prirodnog narodnog jezičnog blaga.

Dr. A. B. nadalje prevršuje mjeru, kada govori o gotovim drugim filozofskim djelima Kačićevim. Veli naime, da je „šteta, što su se izgubila djela Kačićeva o velikoj logici, objema fizikama i o metafizici". Odatle se vidi, da dr. A. B. ozbiljno misli, e je Kačić ta djela doista do kraja napisao i potpuno dogotovio. Sam Kačić na dva mjesta tek ističe, da kani izdati takva djela, i to „opaske i bilješke iz velike logike, obiju fizika i metafizike" („opservationes quasdam adnotationesque circa Logicum, Physicam utramque, Metaphysicamque..... publici juris facere decrevi"); a na drugom mjestu izrijekom naglasuje, da će to učiniti pod uvjetom, ako se svidi ova mala logika („Logicam deinde majorem, utramque Physicam, metaphysicamque, si haec minor Logica placuerit, paulo post exhibiturus"). Iz te uvjetne izjave ne može se razložito izvoditi pozitivan zaključak, da je Kačić ta djela doista potpuno dovršio i do kraja izveo.

Tim falzifikatima i naopakim tvrdnjama stavio je dr. A. B. krunu predlogom, da se ta skolastična logika („Aristotelova logika u svijetlu Scotovu") uredi kao školska knjiga i uvede u naše srednje škole! Čovjek se snebiva od čuda, da u prosvijetljenom 20. stoljeću s takim predlogom izlazi na javu jedan doktor filozofije, koji, nota bene, prije toga u „Povjesti filozofije (str. 297. i 330.) i sam priznaje, da se „doista u 19. vijeku" u logici „opaža napredak preko granica" od Aristotela postavljenih, pak da sud Kantov, kako logika od Aristotela nije ni u čem dalje pokročila, „ne vrijedi danas", gdje se i na području logike mnogo privri-

jedilo". Kakva metamorfoza in pejus! Ta zabluda upravo je neponjatna poslije Bacona Verulamskoga, Komenskoga, Rousseaua, Lockea, Kanta, Milla, Hamiltona, Wundta, Jevonsa, Sigwarta i dr. Da ne spominjemo drugih autoriteta, pozivamo se na Wundta, koji u predgovoru k II. izdanju logike zove skolastičku logiku danas „neuporabivom" (unbrauchbar) i izriče nad njom ovu osudu: „Auf Grund einer unbefangenen Betrachtung der Verstandesfunktionen würde heute doch schwerlich mehr jemand die Auffassung für zutreffend halten, dass das Denken nichts als eine fortwährende Subsumtionstechnik sei oder dass gar den Künsten der scholastischen Syllogistik irgend ein realer Wert zukomme". Bacon, obretnik induktivne logike, rekao je za školastičku logiku, da je „više štetna, nego korisna" (Nov. Org. I, 11: magis damnosa, quam utilis). Skolastička logika u glavnom je deduktivna i bavi se silogizmom, a sam Kant je osudjivao „den unnützen Plunder der syllogist. Figuren". Danas se općenito zabacuje Trendelenburgov pokušaj, da čistoj Aristotelovoj logici pribavi mjesto u školi. Napredak znanosti dao je novom vijeku induktivnu logiku, s kojom se mora i mladež upoznati, ako hoćemo da uči shvaćati svijet i život i dobije pojam o velikim problemima, koje je čovječji duh vazda kušao, da riješi. Aristotelova logika ima za osnov znanje svoga vremena, a moderna logika treba da se osniva na savremenom stanju nauke i novovjekom zamašnom napretku logične discipline. Dr. A. B. doduše veli, da bi se ta Aristotelova logika u svijetlu Scotovu morala za školu dodacima i povjesnim bilješkama upotpuniti do danas; ali bi ipak ostala glavna sadržina i jezgra aristotelovsko-skolastičke logike. Protiv toga besmislenog i mračnjačkog predloga moramo se odlučno ograditi koli u ime kulture i napretka toli u dobro shvaćenom interesu naše mladeži.

J. Pasarić.

PRIRODNE ZNANOSTI

SEISMOLOGIJA. (Svršetak.) Iz analize Göttingenskih seismograma izvedene metodom Wiechertovom dobiveni su znameniti brojevi za brzinu prvih i drugih valova preteča. Pokazalo se za jedne i druge, da su im brzine u raznim dubljinama različite. Blizu površine zemaljske ova je brzina najmanja: 8 (km. u sek.) za prve, 4 za druge preteče. S dubljinom brzine ove rastu. Ali taj porast ide samo do 1500 km. dubljine (t. j. nešto manje od $^1/_4$ polumjera zemaljskog), gdje su brzine 13 i 8. U toj dubljini na jedamput brzine prestaju rasti, pa u još većim dubljinama ponešto padaju: jamačno do vrijednosti 10 i 6. (Rezultati su nepotpuni, jer bi trebalo imati podatke od potresa u Tihom Oceanu, dakle od takvih mjesta, da valovi preteče moraju zaći dosta duboko u zemlju, prije nego stignu u Göttingen. I ovi su rezultati bili samo time omogućeni, što su stigli podaci od njem. stacije na Samoi.) W. ne sumnja, da u toj dubljini od 1500 km. postoji neki diskontinuitet u razdiobi zemaljskih masa.

Ovaj je broj osobito zanimljiv. Pred desetak godina W. je rješavao neko sasvim drugo geofizikalno pitanje. Kako valja porazdijeliti mase u nutarnjosti zemaljskoj, da podamo računa o srednjoj gustoći zemlje, o obliku njezinu i o drugim geodetičkim i astronomskim podacima? Najjednostavnija bi hipoteza bila, da je zemlja homogena — razumije se — bar približno. Osim inih, finijih, ali sasvim pouzdanih razloga govori proti tomu vrlo očito razlog taj, da je prosječna gustoća tvari na površini zemaljskoj manja od prosječne gustoće zemlje same. Dakle su u nutarnjosti tvari svakako gušće nego na površini. Jedna homogena tvar nije dakle zemlja ni približno. W. je okušao hipotezu, koja bi iza ove bila najjednostavnija, ne bi li se naime dalo svim podacima udovoljiti, ako uzmemo, da zemlja u glavnom sastoji od dvije tvari: od teže homogene jezgre i od laglje opet homogene ljuske. Provedavši račun došao je do rezultata, da se uz ovu hipotezu može doći do sklada s opažanjima, ako uzmemo, da je gustoća jezgre tolika kolika gustoća željeza, gustoća ljuske tolika kolika gustoća najobičnijeg kamenja, a debljina ljuske 1300—1600 km.

A sada uče i valovi potresa da doista u dubljini od 1500 km. postoji neki diskontinuitet. Pomislimo li, da su putovi, koji vode do ovih brojeva, skroz različiti, ne možemo se oteti uvjerenju, da u Wiechertovoj hipotezi dvodjelne zemlje ima jezgra istine.

Oldham (Nature Nro. 1968 ima kratki referat o predavanju držanom u London. Geological Society.) proučavao je valove preteče imajući pred očima opet drugo pitanje: je li razdioba oceana i kopna — recimo — slučajne nepravilnosti ili joj je razlog u nutarnjoj konstituciji zemlje. Oldham zamjećuje neke razlike glede brzine valova u dubljinama ispod oceana i dubljinama ispod kopna. Te se razlike mogu konstatirati do dubljine od $^1/_4$ zem. polumjera. Nema li možda sveze izmedju ovog rezultata i Wiechertova?

Rezultati seismologije važni su i za čistu fiziku. Znamo li brzinu valova longitudinalnih i transverzalnih u nekoj tvari, možemo na osnovi teorije elasticitete odrediti t. zv. elastične konstante, naročito, kojom se silom tvar opire stlačivanju, a kojom se silom opire promjeni oblika, drugim riječima, kolika je stlačivost i kolika je krutost. Tako nam seismologija može dati računa o svojstvima tvari, koje se nalaze u prilikama, kakvih u laboratoriju ne možemo izveisti (ogromni tlak !) Izlazi, da se tvar jezgre zemaljske $4\frac{1}{2}$ puta teže stlačuje nego li ocal.

Ovim se rezultatom služi engleski „elastičar" L o v e u svojoj teoriji oblika zemlje. Izvijestio je o toj teoriji u predsjedničkom govoru matem. — fiz. odjela udruženja British Association u Leicesteru mjes. kolovoza 1907. (Nature Nro. 1970.) Masa velika poput zemlje po Loveu ne mora biti „gravitacijono stabilna". Ako je stlačivost dosta velika, bit će namještaj masa, kod kojega kugla sastoji iz homogenih koncentričnih slojeva, labilan, t. j. nemoguć (košto iglu u misli možemo postaviti na šiljak, a u zbilji ne.) Mase će se onda razmjestiti u slojeve, koji nisu koncentrični, tako da će i težište pasti izvan središta. Ova bi ekscentričnost djelovala i na razmješaj oceana na toj kugli. Pretežnost oceana na jednoj strani zemlje (Tihi ocean), a pretežnost kopna na suprotnoj strani doista nas upućuje na ovakvu ekscentričnost težišta zemaljskog. Da se pojav ne opaža u većoj čistoći, t. j. da nije sve more zemaljsko na jednoj strani, a sve kopno na drugoj, razlog je tomu taj, što se tomu superponiraju još drugi pojavi, osobito djelovanje rotacije i djelovanje mjeseca, koji je nekada zemlji mnogo bliže bio. (L o v e je t. zv. „sfernom harmoničkom analizom" matematički rastavio učinke tih pojedinih faktora.) No — kako seismologija uči — današnji otpor nutarnjosti zemaljske protiv tlaka prevelik je, a da bi kraj njega moglo doći do one ekscentričnosti. Ekscentričnost zem. težišta ostatak je dakle od onih prastarih vremena, kad se je nutarnjost zemaljska nalazila u bitno drugim prilikama nego li danas.

Još ću reći koju o nekim naslućivanjima japanskog fizičara N a g a o k e. (Nature Nro. 1960.) On je proučavao podatke o erupcijama Krakatoe (g. 1883.) Iz njih slijedi, da se kao interval izmedju pojedinih erupcija ističu brojevi oko 3 h. 20 m. i oko 67 m.

Prvi se broj dobro podudara sa brojem 3 h. 19 m., a to je vrijeme, što ga trebaju glavni valovi, da jedanput obidju zemlju. Ovaj sklad možda nije slučajan. Erupcija daje povod valovima. Ti se valovi od ishodišta šire kao glavni valovi na površini zemlje. Šire se isprva u sve većim krugovima (kao valovi, koji nastaju udarcem kapljice kiše na površinu vode), a onda na suprotnoj strani zemlje prelazeći u sve manje krugove konvergiraju. Kod antipoda se sretnu, a onda prodrijevši se šire dalje t. j. natrag opet do ishodišta. Sastavši se u ishodištu valovi se sumiraju do jakosti, koja je dovoljna, da može — ne znam kojim mehanizmom — izazvati novu erupciju.

Interval od 67 m. pripisuje N a g a o k a hipotetično pulzaciji zemlje. Zemlja može k a o c j e l i n a titrati i to na mnogo načina. Najjednostavnije titranje biti će takovo, kod kojega kugla prelazi čas u splošteni čas u nategnuti elipsoid. Kad bi srednja krutost (otpor proti promjeni o b l i k a) bila izmedju krutosti ocala i krutosti stakla, bila bi perioda onog najjednostavnijeg titranja 67 m. Po K e l v i n o v i m dedukcjiama osnovanim na opažanjima plime izlazi sa nekom vjerojatnošću, da je srednja krutost zemlje od prilike jednaka krutosti ocala. K e l v i n o v rezultat govori dakle u prilog N a g a o k i n o j hipotezi.

Osvrnuo sam se ovdje i na neke činjenice i na neke spekulacije. Možda se već iz njih može crpsti uvjerenje, da nam je od seismologije očekivati rezultate, koji će biti našemu duhu od največe vrijednosti. *Dr. Stanko Hondl.*

KNJIŽEVNOST

A. BENEŠIĆ: PETRONIJ. Tragedija u 5 činova, napisana uporabom romana", Quo vadis". Dionička tiskara, Zagreb 1907.

Benešić je otkrio u Petroniju zanimljiv tragični problem. Petronije estetik po duši, arbiter elegantiarum, pada u času, gdje se iznevjeruje ljepoti, „čarobnoj laži", a prigrljuje istinu, što mu donosi smrt.

Zadaća pjesnikova poglavito se morala usredotočiti na analizovanju onih duševnih doživljaja Petronijevih, koji ga dovedoše iz carstva ljepote u krilo istini i smrti.

Benešić se zadovoljava ovdje više vanjskom nego nutarnjom motivacijom. Njegov se Petronije mijenja povodom apostolske propovijedi sv. Petra. Mijenja se utjecajem iz vana.

Ovakovo rješenje problema ne čini mi se dovoljnim.

Petronij je došao pred Petra 1. da pomogne Viniciju do Ligije, a 2. da se Neronu za volju informira o kršćanstvu, jer Nero navodno tvrdi da su kršćani neprijatelji umjetnosti.

To su motivi vanjski, a mogli bi postati nutarnji, da je Petronije sam prožet potrebom, da umjetnost utvrdi na nekoj novoj solidnijoj osnovi, da ga umjetnička slutnja odvede — u kršćanstvo! Time bi obratiti tragična krivnja bila postignuta putem razvitka, organično. Problem bi bio dobio na dubljini i nutarnjosti.

Onda bi i rješenje problema glasilo ispravnije: ljepota i istina nijesu protivnice, one se podudaraju. Što pjesnik spoznaje intuitivno (slutnjom), to učenjak (mislilac) spoznaje intelektualno.

U priču o „čarobnoj laži" ne vjerujem ni ja, ni g. Benešić. Jer eno on sam ispovijeda na usta Petronijeva, da kršćanstvo ne ruši umjetnosti (str. 76: od kršćanstva ne prijeti nikakova opasnost umjetnosti). Tom je izjavom g. Benešić otupio tragediji svojoj tragičnu oštricu po drugi put. Jer ako se kršćanstvo i umjetnost ne isključuju, nego jedno drugomu može da služi (str. 77.), zašto se Petronije radi umjetnosti ne stavlja u službu kršćanstva. Kao kršćanin on bi dosljedno morao poginuti.

No Benešić je pustio s vida i tu nutarnju motivaciju, te prihvatio opet vanjsku iz Sienkiewiczeva romana: Petronije se ubije, jer napisao nepovoljnu kritiku na Neronova djela.

U zadnjem času saznajemo, da to niti nije bilo potrebno, jer se Nero pročitavši Petronijevu kritiku sam ubio.

Gdje je tu ostala tragična nužda za smrt Petronijevu? I zaista ova tragedija ne ostavlja jasnog tragičnog učinka u čitaoca.

S pozornice stvar može da unatoč svojoj slaboj psihologičkoj osnovi pobudi zanimanja. Sujet je literaran i otmen a lica su plastična i okretna. Scene se živahno stizavaju. Benešić je vješto dramatizovao neke momente Sienkiewiczeva romana. Osim I. čina imaju svi ostali dovoljno jake završetke. Samo dijalog nije poetičan. Reminiscencije iz klasične mitologije i kolorita rimskoga, ne mogu da pobude onaj estetički lirizam, koji bi bio ovoj drami vrlo potrebit. Iz pojave Ligijine dalo se mnogo više učiniti. Ona je mogla i na Petronija dublje da djeluje. Ovako nam se svagdje čine crte prekrupne, suviše nabačene i neizradjene. Glupost jednoga Vitelija i njegove pratnje može se na više načina prikazati, premda uz to i onaj provodni motiv gluposti: „božanstveno, božanstveno", može ostati. I glupost zahtijeva diferenciranje u stilu! Ili zar se u današnjem životu ne može naći dosta Vitelija, što se klanjaju zlatnom teletu? I još nešto. Spisi Petronijevi pokazuju drugoga čovjeka nego je onaj u Sienkiewicza i Benešića. Benešićev Petronije je plaha djevojčica u ljubavi, prema piscu Satyrikona.

Dr. D. Prohaska.

OBITELJSKI ZVUCI. Pjesme. Spjevao dr. Anton Antončić. Krk 1907. U VIII°, str. 108. Stoji 1.60 K.

U Krčkoj tiskari izašla je ovih dana pod gornjim natpisom ukusno opremljena zbirka izabranih pjesama A. Antončića o pjesnikovu trošku.

Antončić je poznat čitateljima „Prosvjete" i Tresićeva „Novog Vieka", pa „Hrvatske", pa i puljskog „Omnibusa". U posljednjim listovima je naštampao više pjesama prigodnih koje izazvaše savremeni politički dogadjaji. Antončić je pjevao i u slavu novom kurzu u Hrvatskoj.

U ovoj zbirci nalazimo 22 pjesme, djelomično namijenjene pjesnikovim roditeljima, sestri i ženi, pa obiteljskim prilikama uopće — odatle natpis: „Obiteljski Zvuci". Pjesnički oblik ovih pjesama je raznolik i razmjerno bez prigovora. Pjesnik voli osobito tercinu. Poezija Antončićeva je većinom refleksivna, elegična. Amo tamo zamjećuje se i ton ode. Antončiću se ne može zanijekati obilje istinitog čuvstva. U njega nema afektacija. Ne voli ni kićena jezika. Naziranje njegovo na svijet može se kome činiti, da nije moderno; no pjesnik, kada iskreno izriče svoje misli o ovome i o onome svijetu; kada u njega nema himbe te ne trči preko svoga uvjerenja za popularnošću, zaslužuje svačije priznanje. Nazori su njegovi u opće plemeniti, etični. Dr. Antončić je ugledan istarski rodoljub i odvjetnik u Krku. Njegovo prozaično zvanje ostavlja živih tragova i u njegovoj poeziji. Nahodimo to u svih naših advokata-pjesnika: Zahara, Harambašića, Španića... Pomislimo i na Srbina Subotića. Šta ćemo, kada je u nas književničko zvanje nuzgredno zanimanje, a glavno je svakidašnji kruh: činovnička karijera, profesura, advokatura itd., pa hrvatski književnik, osobito u pokrajini, ne može da razvije svih svojih duševnih sposobnosti.

I. M.

RUDOLFO FRANJIN MAGJER: ZAPISCI SA SELA. Pripovijesti. Knjiga prva. Osijek 1907. Cijena K 1.50.

I opet jedna knjiga „seoskih pripovijedaka". Od nekog vremena ne možemo se potužiti na nedostatak te vrste literarne produkcije. Imamo čitav niz pisaca, koji ju obradjuju većim ili manjim uspjehom. Na čelu im stoji P. Petrović svojom sentimentalnom psihologijom seljačke

duše, a za njim slijede Milčinovići, Ivakić, Bertić, Kuzma Nović, Klarić i Sudarević i još dosta njih, kojih se ovaj čas ne mogu sjetiti. Svi iznašaju slike iz seoskoga života, no razlikuju se u tendencijama. Neki su od njih čisto umjetnici, kao što Milčinovići, drugi psiholozi kao Petrović, neki folkloriste kao Bertić, a neki opet pedagozi, kao Sudarević i Klarić. Jedno im je zajedničko svima: težnja da što vjernije prikažu seljaka u njegovim svakidašnjim životnim prilikama. Što iz toga prikazivanja izbija za čitaoca, to je uspjeh piščeva individualnoga shvaćanja i obradbe. Samo fotografiranje prizora iz seljačkoga života stoji u beletrističkoj produkciji svakako na najnižoj stepenici; ono može da posluži samo kao materijal za folkloru, baš tako kao što fotografija za model u likovnoj umjetnosti. Umjetnički pak dojam takove produkcije može biti samo psihološki. U izjavama duševnoga života tih ljudi primitivne kulture mili nam se viditi elemente našega vlastitog duševnog života, a poseban čar nalazimo baš u tom, što te pojave ovdje nalazimo u primitivnim, inštinktivno jačim oblicima. Zato pisac ovakovih slika iz seljačkog života, — ako ne će da bude puki folklorista ili tendenciozni pedagog — mora da bude sam posmatrač duboke psihološke kulture. Treba da dobro pozna psihu seoskoga čovjeka i da u svom prikazivanju umije iznijeti karakteristična obilježja te psihe. Ima tu mnogo opasnosti, na koje se može nasukati ovakav pripovjedač. Može da unaša u lica svog prikazivanja ono, što bi htio da u njima nadje, pa je prešao u idealizovanje; može da se zanese samim realizmom, pa kopirajući vječno pučki govor padne u maniru i postaje dosadan. Ima ih kojima je uspjelo nacrtati dobar lik iz seoskoga svijeta, pa onda ga ponovno i bez kraja iznašaju, — pali su nakon iscrpljenja u sterilnost. Napokon postaju ovake slike često — kao što i u ostaloj beletrističkoj produkciji — iz samoga posljedovanja tudja produkcija. To samo po sebi nebi bilo zlo, kad bi posljedovatelj imao i individualnoga talenta; dobre tvorevine stvaraju vazda i treba da stvaraju „škole". No „škola" ne smije se izvrći u maniru, koja je nastala samim obiranjem s vrha. Ovako nastaju snobovi u literarnoj produkciji, koji su kadri svojoj školi nanesti više zla nego dobra. Mogu da ju diskreditiraju, pa se gubi ono, što je u njoj dobra bilo.

Nije mi na umu, da sve ovo, što sam općenito rekao o toj seljačkoj beletristici primijenim na Magjerovu knjigu, no nešto od toga nadaje se i kod čitanja njegove knjige. I sam pisac stavio je sebi na čelo knjige ocjenu te vrsti kad je tu priopćio pismo dr. Fr. Ilešića, kojim se je odazvao na njegove pripovijesti. Dr. Ilešić veli, da su te slike „različite vrijednosti". Nadalje pita pisca, zar u tom „vanjskom obliku slavonskoga života" nema doista ništa drugo van „nevjernost u ljubavi i braku, nasilje vlastele „pijanstvo". Shvaća li pisac ovaj mig svoga kavalirskog ocjenitelja? Pristajem potpuno uz njega, i ne moram u ovoj literarnoj ocjeni biti tako kavalirski, kao što dr. Ilešić u privatnoj korespondenciji. Kazat ću dakle Magjeru posve iskreno, da je sa svojim slikama došao već malo pokasno. Došao je, kad smo počeli već bivati siti tih slavonskih seljačkih pijanica, raspikuća i kurtizana. To su već postale nekakve „narodne pripovijetke" sa obilježjem „isto, samo malo drukčije". Napokon, čemu da se svedjer s tim gnjavimo? S folklorističke nam je strane to već dovoljno izneseno, sa psihološke i umjetničke motivi su već do dosade iscrpljeni. Za pedagoške tendencije nemaju smisla baš onih kojih se tiče, t. j. seljački svijet, za umjetničko stvaranje na tom području preostaje dakle samo nedignuto iz njega blago. Srećom je to blago neiscrpivo, to je život svakidašnjega čovjeka izražen u prilikama, gdje njegova psiha dolazi do kulminacije svoga čustvovanja i htijenja. To su situacije, koje nalazimo jednako zanimljivim u Homerovoj Ilijadi i Maupassantovim crticama. Za takovo prikazivanje treba prirodjeni stvaralački talenat, no treba takodjer i sprema za pogled u širinu i dubinu predmeta. Ono prvo dobiva se, ovo drugo treba steći. Pisac ovih „slika" ne sumnjivo je primio nešto toga dara, no oko spreme imao bi se ipak još brinuti. Velika produkcija u njegovim prilikama mogla bi svakako biti na uštrb valjanosti njezinoj. Sama dobra reprodukcija pučkoga govora, realističko crtanje svakidašnjih epizoda iz seljačkoga života ne mogu da podadu umjetničku vrijednost svakoj slici. Sadržina mora da stoji u nekoj osnovnoj misli, koja mora da pobudjuje na daljnje razmišljanje, — nema li takove misli, nema ni efekta, koji želi proizvesti vanjskom formom, imenito onim vječnim crticama pauze. No sumnjam, da će g. pisac pravo shvatiti ove dobre mišljene opaske. *Lj. D.*

U KOLJEVCI HRVATSKE POVJESNICE. Rad „Bihaća", hrvat. družtva za istraživanje domaće povjesti u prvom deceniju njegovog opstanka. Napisali: dr. I. Kržanić prof. Jos. Barač. Zagreb 1907.

Nema valjda naroda, koji toliko rado pripovijeda o svojoj velikoj i sjajnoj prošlosti, kao što smo mi Hrvati. Činilo bi se, da smo u jednakom razmjeru i spremni, da podupiremo i one naše narodne i prosvjetne inštitucije, koje idu zatim, da nam otkrivaju našu prošlost, koja je prilično tamna. Mislim, da bi o ovom drugom kad bi se počelo ispitivati izašle na vidjelo gorke činjenice, koje bi nam natjerale rumen stida na naša lica. Možda bi učeni — skromni don Frane Bulić, za kojeg autori gore citirane knjige na jednom mjestu vele: da je i predsjednik i tajnik i pisar „Bihaća", mogao pričati stvari, o kojima je bolje šutiti „radi narodne naše reputacije".

Zadjite malo medju naše t. zv. inteligente i popitajte ih za svrhu „Bihaća". Nemojte za boga zaći dalje i pitati ih, što je to društvo učinilo za otkrivanje naše prošlosti od svoga opstanka do danas! To bi bila jedna žalosna kapitola.

Decenija i decenija doba naše narodne dinastije prekrivena su tamom. Na koji ćemo način popuniti te praznine! U izvještaju o radu „Bihaća" g. 1902. — rekao je Bulić ove riječi: „Dobar dio povijesti naše leži pod zemljom. Dignimo je, ako smo ljudi, na sunce božje, neka je svijet vidi, pa neka nas poštuje, neka je narod upozna, pa neka se ponosi i na nova djela slobodi". To je bila deviza „Bihaća". I to društvo može se ponositi, vele autori knjige, o kojoj referiramo, da je bilo kod zakupa. sretne ruke. Štogod je dosada uradilo, a uradilo je mnogo, sve je bilo sretno i probitačno. U glavnom sve se imade zahvaliti „vještačkoj ruci i gotovo proročanskom oku don Frane, njegovom ustrpljenju, kojim čovjeka može oboružati samo domovinska ljubav i božanska iskra znanosti".

I ovu lijepu knjigu o radu „Bihaća" zamislio je don Frane. Zasnovao je i započeo sada pokojni dr. Kržanić, a prof. Barač preradio i dovršio. Vanredno je autorima uspjelo, da zadovolje svojoj namisli: „što više se približiti narodnom pripovijedanju i pučkoj opširnosti, ne bi li knjiga našla pristupa i u one kuće naroda našega, gdje obično vladaju gusle javorove". Osobitu hvalu zaslužuju autori, što im uza sve to knjiga ni najmanje nije izgubila na svojoj znanstvenoj i kritičnoj cijeni.

Knjiga nam lijepo opisuje s jasnim ilustracijama dvorac bana Trpimira (Rižinice), dvorove hrvatskih kraljeva na Mirima, koji se zovu i sv. Petar od Klobuka, sv. Martin (stara bazilika iz doba hrvatskih knezova), zatim glasovitu Mariju od Otoka s još glasovitijim sarkofagom kraljice Jelene nesumnjivo najboljom tečevinom društva „Bihaća" i don Frane Bulića.

Nijesam do sada čitao nigdje ni najjednostavniie objave ove knjige. Istina, da je ta rasprava bila štampana u prošlom godištu „Prosvjete", pa je tako i bila čitana i u širim krugovima. Ja joj želim u novom ruhu što više čitalaca u svim slojevima našega naroda. Ona to zaista zaslužuje. *Dr. M. P—og.*

BIBLIOGRAFIJA SRPSKO-HRVATSKE DRAMSKE KNJIŽEVNOSTI.* Prije nekoliko godina naručila je uprava srpskog pozorišta u profesora Vladana Jovanovića „Bibliografiju srpske dramske književnosti". Kad je posao bio gotovo dovršen, izmijenila se uprava, a novi upravnik zahtijevao je, da se unesu i hrvatska djela. Autor je zadovoljio i ovu želju, a kad je predložio rukopis, odbila je kazališna uprava pisca, jer da je „ovakav jedan rad posve nepotreban (!) pozorištu!" Na sreću nije toga mnijenja bila „Srpska kraljevska akademija", koja je nedavno izdala u svojim „Spomenicima" ovu rijetku knjigu. Prvu svoje vrste! Nije ni u stranoj književnosti poznato što slično.

Jovanovićeva „Bibliografija srpsko hrvatske dramske književnosti" spominje izdanja od g. 1551. do 1905. Tu je — da se poslužim autorovim predgovorom — „brižljivo prikupljeno od dramskih djela sve. što je god štampano, a što je prema današnjim književnim prilikama i kod Srba i kod Hrvata moguće bilo sabrati. Pregledana su i izbilježena sva djela, svi književni listovi, časopisi, novine, povremeni spisi, kalendari, zbirke itd., do kojih se moglo doći, i uopšte sve, gdje se samo moglo pomisliti, da će biti štampano bilo kakovo originalno djelo, bilo kakav prijevod, ili samo kakav odlomak".

Uzme li se, da je to prvi put, da se netko dao na ovaki posao, to se autor s pravom ispričava: „Tko zna s kakovim je poteškoćama skopčano prikupljanje ovakog materijala, taj ne će smjeti zamjeriti, ako je štogod, a toga će biti vrlo malo, propušteno". Ova se radnja ne može dovoljno pohvaliti, i ako je toga više propušteno nego autor misli. Zabilježio je 1526 drama, alfabetskim redom po autorima i prevodiocu. Kod svake je knjige ispisan potpuni naslovni list,

* O ovoj vrlo znamenitoj knjizi donijet ćemo još dva opsežna referata, jedan iz pera Kamile Lucerne, a drugi iz pera Milana Ćurčina. *Ured.*

gdje i kada je što izašlo, u kojem obliku i na koliko strana. Unesena su i razna izdanja jednoga istog djela. Kod mnogih starijih srpskih i kajkavskih drama sumnjiva podrijetla, koje su prevedene s ruskoga, talijanskoga, pa ća i s engleskoga jezika, a njemačke su radnje — spomenut je i original. No autoru, kao da i to nije bilo dosta. Na završetku knjige on nas iznenadjuje statističkim pregledom, koji upravo zapanjuje svojom preciznosti. Što čovjek dulje lista po ovoj radnji, biva mu sve vrednija, pa se pravom pita, kako je moguće, da smo sve do danas bili bez nje. Zato će autor dobro učiniti, ako nam za koju godinu upotpuni svoju „Bibliografiju". Koliko sam u prvi čas opazio nijesu uvrštene ove radnje :

1. Daščarić Todor : „Svežnji". Zagreb. 1888.
2. Dušić Stanko (Begović Milan) : „Myrrha". Prag, 1902.
3. Ester Gjuro : „Redateljske neprilike". Koprivnica, 1885.
4. Ester Gjuro : „Ašešori". Koprivnica 1887.
5. Freudenreich Josip : „Udmanić". (Izdanje Strmecki.) Zagreb, 1892. (1891.).
6. K. I. G. : „Finis regni". Zadar, 1904.
7. Littrow vitez H. : „Ksantipa". Sušak, 1880.
8. Lunaček Vladimir : „Dužnik" („Pokret") Zagreb, 1904.
9. Ostrovski : „Krivo okrivljeni". Križevac, 1895.
10. Popović I. Sterije : „Naod Simeon". Izdanje „Srpske književne zadruge" (XII. kolo.) 1903.
11. Puškin : „Boris Godunov". Prijevod Ise Velikanovića. Matica Hrvatska 1899.
12. Racine : „Ifigenija". Prijevod fra. Grge Martića. Mostar 1902.
13. Schneider Artur i Sedmak Jakša : „Rajska vodica", Zagreb 1899.
14. Schneider Artur : „Proljetna pjesma". (Posebno izdanje.) Zagreb 1904.
15. Sobjeska-Kayser Georgina : „Svako djelo dodje na vidjelo". Zagreb, 1894.

Nema sumnje, da je još više toga ostalo neuneseno. A tu i tamo uvukla se i po koja pogrješka. Tako n. pr. na str. 9. 19. (br. 245.) i 31. stoji da je libretista Zajčeve opere „Boisyska vještica" E. Gost, a treba da se ispravi u E. Corta. Kod br. 616. valja spomenuti da je izašla i prva i druga čest „Nebožije komedije" od Krasinskoga. Br. 693. izašao je i latinicom, a ne samo ćirilicom, dok je broju 716. krivo označen pseudonim. Autor „Kobnog pisma" nije Derenčin, nego Devide. Kad već bivaju spomenuti pseudonimi, moglo bi se broju 782. i 783. dometnuti, da je C. Milović — Lucerna Camilla. Isto bi tako trebalo naznačiti autora broju 1141. jer je poznato, da je Fridrik Halm napisao tragediju „Sampiero". Kao i broju 1170., da je od Fridrika Schillera. Br. 1251. valja da se ispravi u Aleksej Konstantinović Tolstoj, a ne kako je pogrješno : Lav Nikolajević Tolstoj. A i broju 1372. neka se naznači autor : Gorlan. Br. 1474. valja da posve ispadne — jer ta knjiga nije izašla, nego je samo još jednom pod drugim natpisom spomenut br. 1473. S istog razloga valja i na str. 102. izbaciti onu stavku. Bilo bi za to zgodno, da svatko, kojemu je poznata koja nespomenuta ili krivo upisana radnja, upozori na nju. Pisac, koji se primio takova teška posla, pa ga izradio ovom spremom — zaslužuje to punim pravom. *Josip Bach.*

VEČERNJE NA NEDELJE I SVETCE PO VSE LETO, PO CRKVENIM KNJIGAM GLAGOLSKIM. S priloženijem jutru i Časov velih blagdan i drugih molitav. (U zagradi glagolskim slovima : Vesperal Rimsko-Slovenski.) Krk. Rashodi Staroslovenskije Akademije 1907. U VIII°, str. 343 + 104.

Ova ukusno štampana knjiga (u Pragu), iskićena mnogim dobrim slikama, od kojih su neke sitnije ostale nejasne, izašla je o trošku „staroslavenske akademije" u Krku. Krčka akademija imade zadaću, da unapredjuje slavensku glagoljsku liturgiju medju Hrvatima. Doslije je izdala dobrih stvarca trudom svoga bivšega scriptora g. Josipa Vajsa, sada kapelana — u Pragu. Neka njezina izdanja imadu i znanstvenu vrijednost. Čudna stvar, Čeh pa radi oko hrvatske crkvene glagoljske književnosti ! Vajs je svećenik praške nadbiskupije. Imao je nekoliko godina dopust od svoga nadpastira, pa je živio u Krku, učio mladež crkveno pjevanje i izdavao glagoljske odlomke iz starije hrvatske književnosti. Tako je nastavljao djelovanje popa Ivana Brčića. Vajs je tako proučio staru crkvenu hrv. književnost te je danas jedan od prvih njezinih poznavalaca.

Praški nadbiskup uskratio mu je dalnji dopust, pa je sada u Zlatnom Pragu — kapelan, a zaslužuje prema svojim sposobnostima bolju sudbinu ! Naučio je dobro hrvatski, samo mu nedostaje potanje poznavanje čakavštine. Stekao si je i znatnu vještinu u paleografiji, a vješt je i staromu crkvenom slavenskom jeziku, koji je učio na praškom sveučilištu. Pozna iz autopsije glavne i najstarije glagoljske liturgičke spomenike, što se nahode u Zagrebu,

Ljubljani, Beču, Pragu, Parizu, na Krku i u Novome.

Kada se već silom ili milom vratio u svoj Prag, proučava sada ondješnje glagoljske spomenike te je priopćio prošle godine u Časopisu Češkoga Muzeja opis glagoljskog psaltira, koji se nalazi u knjižnici kneza Lobkovica. U 1. ovogodišnjem svesku istoga časopisa objelodanio je opet opis Vrbničkih Kodeksa (na otoku Krku). I u „Starinama" jugoslavenske akademije štampao je jedan zanimljivi glagoljski prilog. Vajs je složio i Vesperal, kojega naslov dolazi na čelu ovoga maloga prikaza. Gdje se u nas održao u crkvi slavenski jezik, narod mnogo više sudjeluje uz svećenike kod crkvenih obreda, nego u ostalim hrvatskim biskupijama, gdje vlada latinski jezik. To se osobito vidi na velikoj misi i na večernji. Narod znade glavnije psalme na pamet, samo dosta kvari tekst, jer nema priručne tiskane knjige Vajs je doskočio pomenutim Vesperalom ovoj potrebi te će narod dobiti u ruke knjigu, u kojoj je štampan tekst svih večernja. Djelo će jednako dobro doći i svećenicima i vjernicima. Jezik je Vajsova Vesperala stari crkveno-slavenski hrvatske recenzije. G. Vajs je u toliko modernizirao stari crkveni jezik, što je ispustio poluglas, mjesto jata je uveo prema češkom običaju slovo ě, a počesto je unio mjesto poluglasa t. z. sekundarni a. Više ne možemo da govorimo na ovome mjestu ni o jeziku ni o transkripciji ove praktične i korisne knjige, kojoj je ta svrha, da bar u nekim hrvatskim biskupijama ne nestane stare baštine slavenskih apoštola, koja je pomogla na obalama hrvatskog mora spasti hrvatsku svijest i narodnost. *Ivan Milčetić.*

UMJETNOST

ZIMSKA IZLOŽBA SECESSIJE U MONAKOVU. (Albert v. Keller. — Filip Klein.) Dne 28. prosinca prošle godine otvoriše se dveri kralj. umjet. izložbene palače na Königsplatz-u. jer je monakovska „Secessija" ovogodišnju zimsku izložbu predala javnosti. U deset dvorana prizemlja smjestiše svoj životni rad tri majstora, tri medju sobom samostalna i posve različna umjetnička individualiteta. Iz radova svakoga pojedinog od njih izbija samo vlastiti umjetnički „ja", po koncepciji i po sujetu, a tako i po detalju i po boji. Ovi su umjetnici jaki zato, jer su iskreni, jer daju iz sebe samo ono, iz čega njihovo biće sastoji, a imaju dovoljno snage, da to predadu javnosti baš onako kako to sami ćute, ne obazirući se na bilo kakve ine veze, do svoga umjetničkoga čuvstvovanja. Ne raspravljam o objektivnoj veličini njihovoj, jer to će odrediti historija, ali ističem da su za nas, svoje savremenike, veliki svaki u svom pravcu, jer su „čisti umjetnici", jer nijesu imitatori, nego ostaju i u svom razvitku, sami sebi vjerni.

To je značajka sve trojice, a osobito Alberta v. Keller-a i žalibože prerano preminuloga Filipa Kleina. Treći je Charles Tooby, slikar životinja.

Albert v. Keller je interesantna ličnost. Stari gospodin, rodjen g. 1845., a potpredsjednik monakovske „Secessije". Oni koji ga osobno poznaju, opisuju ga kao čovjeka elegantna, visoke kulture, duševnoga aristokratu, bez vanjskih pretenzija, koji živi u sebi i u svojem svijetu, i koji sam sebi dostaje. On ide svojim posebnim putevima. Ne vazda istim pravcem, ali vazda zasebno. — Naučni smo bili u bečkoj Secessiji motriti eksperimente u boji i tehnici, bizarne rasvjete itd., toga nema u Kellera. Njegova modernost leži u sujetu i izražaju, ne u boji. Boja služi sujetu i izražaju, pak je samo u toliko osobita, u koliko je to za realizaciju umjetničke koncepcije potrebno. Sa razsvjetom svoje slike znade upravo sjajno razpolagati, ali i to čini samo da podigne cjelokupni jedinstveni dojam umjetnine, a nije nikad ingenioznost razsvjete sama sebi ciljem.

Umjetnički individualitet njegove nutarnjosti, i posebni putovi njegove duše, dolaze do izražaja u osobitosti situacija, koje su podlogom njegovim tvorevinama. U tom je potpuno iskren. I gdje god, na kojem god polju života može da nadje sujet, koji odgovara zahtjevima njegove nutarnjosti on ga obradjuje na svoj način. U tom leži zajedno i nezavisnost njegova od sama sujeta, jer on sujetu i radnji udara svoje obilježje i svoj vlastiti izražaj, a ne obratno. Zato iz svih radnja, ma kako im razni bili predmeti, viri vazda on glavom, pod najraznoličnijim nuansama. On ne producira lagano; u njegovoj nutarnjosti dozrjeva tek polagano umjetnina, i s borbom i smišljanjem je radja. Dokazuju to mnogobrojne škice, koje su svakoj većoj radnji prethodile. I svaka se ta škica razlikuje od one koja joj je prethodila, sve dotle, dok umjetnik ne nadje sama sebe, a onda je stvorio i veliko djelo. Ima u njega psihološke snage i on ju znade dovesti do jakog izražaja, ali držim, da uza svu jakost psihološke strane njegova bića, on ostaje vazda Nijemac.

On je izložio 145 slika. Spomenut ću samo neke. Pune su psihološke snage radnje: „An-

dacht", „Betende Frau" i „Madeleine". Po gotovo potonja, koja prikazuje Magdalenu pokornicu. Koja razlika izmedju ove moderne živčane Magdalene i onih starih dobro ugojenih Magdalena Pompea Battoni-a, Guide Reni-a, A. Caracci-a i dr. Kellerova Madeleine je duševno uništena očajna žena s crtama u licu od boli razorenim, iz kojih prosijeva zadnji tračak nade. Lijepa je u svojoj strahoti. Osobito se doima „Mondschein". Gola žena — mučenica — pribita na križu, a sve obasjano mjesečevim sumornim svijetlom. Velikih su dimenzija radnje „Die glückliche Schwester" i „Grosse Kreuzigung". Prva prikazuje opaticu na odru, oko koje mole sestre. Glave živih sestara vide se u svijetlu svijeća. Apartan sujet, ingeniozno obradjen. Potonja prikazuje razapeta Isukrsta uz dva razapeta razbojnika. Težište izražaja, boje i snage je središnja figura Isukrstova. Iz bibličkoga je svijeta i slika „Die Auferweckung." Isus svojim rukama podiže i uskrisuje na novi život Jairovu kćerku, na veliko začudjenje prisutnika. Oba ova religiozna sujeta su radnje dotjerane, slobodne i velike ali s nešto većom zatajom vlastitoga „ja" radjene. Slika „Die Liebe" pravi je Keller. Samodopadno stoji zadovoljena lijepa naga skoro izazovna žena a do nje na divanu pruženo truplo mišičava — pobijedjena — muškarca bez glave, koja odsječena bez života leži na zemlji, a staklene je svoje oči ukočila prema ženi. Iz trupla curkom se lijeva crvena krv. „Die Liebe des Weibes tötet den Mann" — to je motiv. Keller je htio, držim, alegorizirati sraz izmedju žene, koja je sva ljubav i čuvstvo, i mužkarca, kojemu glavni ciljevi i težnje idu preko ljubavne senzitivnosti, a koji pred ženom gubi ovaj svoj najbolji „ja", jer ga žena hoće svega da ima. Ovu je tragiku Keller zaodjeo u sjajne i efektne boje. Ova je slika kao neko središte Kellerove izložbe.

Ima u Kellera i vrsnih portreta, modernih po pozi i izražaju. Sjajno svladava bogate tkanine i interieure.

Od Filipa Kleina su izložene 42 slike. U prvoj njegovoj dvorani je zeleni vijenac sa crnom vrpcom. U najboljim muževnim godinama prekinula mu je smrt dne 9. V. 1907. nit života. Umro je od srca. Taj snažni umjetnički individuum, pun stvaralačke snage, pun života i svijetla je potpuni autodidakt. Svršivši gimnaziju, morao je radi neke nezgode ostaviti časničku karijeru, pak se od 1892. posvetio u Münchenu slikarstvu bez učitelja. 1896. izložio je prvu sliku u Glaspalastu a god. 1904. postao je član monakovske „Secessije". Njegova velika slika: „Vor der Abreise" dobila je zlatnu medalju. Lanjske smo godine imali prilike vidjeti jednu od njegovih najboljih slika: „Vor der Redoute" izloženu u Mlecima, gdje se je opravdano isticala medju svojim družicama. Stvaralačko polje Kleinovo nije tako opsežno kao što je Kellerovo, on ne filozofira, on nije bojovan kao Keller, nije tako dubok, nije tako težak. Klein je lagan, svijetao i slobodan. Njegovi su sujeti svi jednog genre-a. Prikazivanje mu je široko, boje žive i lagane, ali sočne i pune. On ljubi svakidašnji život onakav kakav jest; on ljubi golotu, jer bez nje nema života; on ljubi bujnost, jer je život takav; a ljubi svjetlost i slobodu, jer je njegova nutarnjost takva. U njega nema dissonanca, nema boli, pa i kad slika krajobraz za oluje nijesu oblaci ni crni ni teški.

Slobodan i iskren u sebi, slobodan je i iskren u načinu prikazivanja, u crtanju, boji i sujetu. Njegova iskrenost čini ga nama simpatičnim, bliskim i baš u tomu modernim. Svijet njegova prikazivanja niti je misaono težak niti je velik. Većinom: potpuno svijetli interieuri sa ženskim licima pri toaleti, odnosno svlačenju i oblačenju; prozračne šuštave haljine u laganim svijetlim bojama i nippes. Ima i nešto krajobraza i Stilleben-a. Spomenuta već slika: „Vor der Abreise", jest interieur s poluodjevenom ženom, koja sprema svoju prtljagu. Posebni čar daje slici onaj bogati nered, što ga uzrokuju razbacane šuštave ženske haljine. Pomenuta: „Vor der Redoute", je interieur s tri mlade žene, koje se spremaju na polazak redoute. I opet: pu- i haljine. Interesantna je slika „Alissa" plesačica sa sjajnom haljinom. „Sommerlust" je krajobraz s gradskim izletnicima, koje spaja veselje nad probudjenom prirodom.

Treći izložitelj je izvrsni slikar životinjâ Charles Tooby. On je težak po boji i sumoran, ali jak i siguran u crtanju i u boji. Njegove su slike velikom većinom iz carstva životinjskoga.

Dr. Ivan Krajač.

KAZALIŠTE

PERIŠIĆ: DUET; PERIŠIĆ I ILIJIN: SIRENA. Jedna aktovka iz činovničkoga života i jedna drama u tri čina iz radničkoga života — dramatski su prvijenci hrv. autorâ. Aktovka „Duet" ima dramatičan dijalog i uz dobru igru (gdjica. Vavra i g. Štefanac) kadra je zainteresovati publiku. Bankovni činovnik avanzira po ljubakanju svoje žene s ravnateljem. Iz ove odvratne situacije on bi se htio osloboditi. Ženin argumenat — nesnosljivost siromaštva — svla-

dava njegov otpor: prijetnje s revolverom i slaboću karaktera. I cio se sukob obraća opet u ništa, gine pod valovima mutne svakidašnjosti. U scenama ima oštrine, i replike su neki odsijev društvenih opornosti, ali one se tiču više opće loših društvenih neprilika nego li individualnosti supruga. Za to se doima aktovka gledalaca kao slika oštroga spora, prepirke neke, a ne kao dramski sukob. Nedostaje joj nutarnje uvjerljivosti motiva, za koje bi nužno obje stranke izilazile na mejdan.

Aktovka imade običan sujet i ne diferencira osobitim stvaralačkim darom svojih ljudi, ipak se „Sirena" po svojem sujetu, po licima, po efektima i po misaonoj sadržini još više prislanja na već poznato i iskušano. U sva tri čina nema drugih vrlina do možda neke scenske živahnosti u prvom činu. U prikazivanje radničkoga života ne unosi se nikoja nova crta i sam pogled na taj život nema novih perspektiva. K tomu dolazi još i posve loša dramska tehnika, koja ne da radnji naprijed, a gradi na nutarnjoj nedosljednosti prikazanih lica. Radnik, štrajkaš, koga su izdali za štrajka drugovi, ubija svoju obitelj i sebe. Medju stotinama najenergičniji i najjači pada kod prvoga neuspjeha u očaj i meće ruku na sebe! Čime da se to opravda? A pošto nije opravdano, prikaz se njegova zločina doima kao isprazna scenska senzacija, koja vrijedja bolji ukus.

Socijalistička tendencija kreće se u formulacijama nekadašnjega gravaminalnoga socijalizma, njezini efekti danas nijesu posve svježi. To se osjeća dapače već i kod Hauptmannovih „Tkalaca". Iz današnjih forma socijalizma izbijaju kud i kamo jači dramski elementi nego su to apeli na čovječansku samilost. S tim će trebati da računaju budući obradjivači socijalizma.

Drama ne podaje glumcima osobitih poticaja. *Ld.*

FEUILLETON

OPERA ILI OPERETA? Moj člančić u 1. broju „Savremenika" o hrv. pokrajinskom kazalištu izazvao je g. kapelnika A. Mitrovića te je napisao u 3. broju Marjanovićeva „Zvona" članak pod natpisom: „Uspostava naše opere".

Negdje oko polovice siječnja o. g. koncertirao je g. Mitrović sa svojim vojničkim orkestrom u Ljubljani, gdje smo se sastali, pa mi je on ponješto ironično predbacio: „dakle i vi ste protiv opere, a za operetu?"

Ne, ja sam — odgovorih mu — samo iz nužde za operetu, u kojoj se dade „fušariti"; a u istinu ja sam prijatelj samo drame i opere, jer je ovdje isključeno „fušarenje"!

Potanje nijesmo pretresali ovoga pitanja, jer ne bijaše kad.

Iza nekoliko dana upozori me neki moj ljubljanski prijatelj na pomenuti članak Mitrovićev u „Zvonu". Da je g. Mitrović čitao sve što sam pisao u raznim hrvatskim listovima o kazalištu, ne bi me prekoravao, e sam neprijatelj opere, a obožavatelj operete. Obratno je baš istina! Pišući onu noticu za „Savremenik" imao sam na umu samo naše pokrajinske prilike, a nikako Zagreb. Kod osnivanja pokrajinskog kazališta mislio sam ponajprije na valjanu dramu, koja ima za nas veću važnost i od opere i od operete. Ja sam o tome mnogo raspravljao, i usmeno i pismeno, sa bivšim nadredateljem hrv. zem. kazališta g. N. Milanom i s g. L. Dragutinovićem, redateljem slov. kazališta u Ljubljani. G. Milan zagovaraše otržito samo dramu, dok g. Dragutinović iz praktičnih razloga preporučaše pored drame i operetu. Ja sam držao, da se popusti nješto ukusu većine općinstva, koje traži i pjevanje, pa da se pored drame n u z g r e d n o njeguje i „mala" opereta. U ovakovoj se opereti može — kako sam rekao g. Mitroviću — „fušariti": nije potrebno veliko pjevačko osoblje, a prema tome ne bi bili ni osobito veliki izdaci. Ovakova opereta mogla bi se izvoditi u svakom povećem gradu hrvatskom, gdje ima prostranija dvorana sa pozornicom.

Ove ruke je većina njemačkih putničkih kazališnih družina. Drama radi, a opereta „privlači" one slojeve, koji malo misle, a hoće — da se zabavljaju. Nije to moj ideal, ali šta ćemo, treba računati i s blagajnom.

Drukčije stvar izgleda, ako imamo na umu i operu. G. Mitrović je pred više godina sanjao o provincijalnoj hrvatskoj operi. Ja sam njegovu misao primio s najvećom skepsom, a ona je bila doista već u zametku mrtva. Da pokrajinska hrvatska opera dobiva veliku subvenciju, opet bi to ostala slaba opera i ne bi se mogla održati. Pomislimo samo to, da u današnjoj Hrvatskoj imadu izvan Zagreba samo dva kazališta (Rijeka je i za hrvatsku umjetnost potpuni separatum corpus), u Dalmaciji 2—3 (ni zadarsko nije naše), u Bosni ni jedno. Opera bi dakle bila upućena na kojekakve dvorane — u kojima bi ona izgledala kano lucus a non lucendo. Putnička opera trebala bi i svoj orkestar, jer u svakom našem gradu i nema glazbe, a vojnički orkestri opet nijesu gusto posijani.

Ne smijemo zaboraviti ni toga, da su naši gradovi daleko jedan od drugoga (sjetimo se n. pr. udaljenosti i općilâ izmedju Osijeka, Sarajeva, Varaždina i Dubrovnika), pa da u malo kojem može biti kazalište otvoreno dva mjeseca. Prava dakle opera je nemoguća izvan Zagreba, barem dotle, dok naši gradovi ne postanu veći i bogatiji.

Ja sam savjetovao g. Andrića, koji bi rad preletio svake godine sve hrvatske zemlje, neka ograniči djelovanje osječkog društva na što manji broj gradova poradi golemih putnih troškova i drugih neprilika. Umjetnika može dražiti promjena općinstva, opet će mu dosaditi vječno seljenje poput nomadskih cigana.

Manje opere mogu se doduše davati i u Karlovcu i u Sisku, i na Sušaku, i u hrvatskoj čitaonici na Rijeci, i u Opatiji i u sarajevskom „društvenom domu" ; nego kako ?

Mi dakle volimo, da ne bude nikakove opere, nego takova, koja — nije pristojna opera.

U opereti ne ište šire općinstvo ni osobite umjetnosti ni osobitog umjetničkog izvodjenja. Ovdje mogu zastupati tenora i subretu slabije sile — i općinstvo je zadovoljno ; jer se zabavlja . . .

To sam evo mislio, kada sam u „Savremeniku" izrazio svoju bojazan, da bi osječko kazalište moglo nastradati — radi opere. Rdjava opereta može živjeti i „nositi" ; rdjava opera ne može, a stoji mnogo.

Što se tiče Zagreba, bolje bi bilo, da ima pored drame operu pa da napusti operetu ; no, dok se u Zagrebu sve pomamljuje za operetom, ne može se očekivati od nas u provinciji, gdje ima mnogo, mnogo manje inteligencije nego u glavnom gradu, da ćemo njegovati operu, da ćemo biti umjetničkiji od Zagrepčana.

Ja se dakle načelno posvema slažem s g. kapelnikom Mitrovićem, tek ne mogu da ostanem slijep kod očiju, kada uzimljem u obzir naše kazališne prilike u pokrajini.

G. Mitrović brani i zemaljski glazbeni zavod protiv moje sporedne primjedbe: „naš je glazbeni zavod za čudo sterilan". Ova je moja tvrdnja možda neopravdana, jer stojim daleko od toga zavoda pa ne poznam pravo njegovih uspjeha, a nanj bacih svu svoju zlovolju radi naših kukavnih glazbenih prilika.

Kada je g. dr. Andrić kupio u Varaždinu u rujnu 1907. umjetničko osoblje za operu i operetu, nalazio je velikih poteškoća kod sastavljanja zbora, osobito ženskog. Domaće sile se ne javljahu, a i one, koje se ponudiše, postavljahu pretjerane zahtjeve. Ako početnica koristica misli, da smije zahtijevati mjesečno. 80—100 for. samo zato, jer je Hrvatica, onda je to za pravo smiješno. Za te novce mogu se dobiti u tudjini prilično dobri solisti. Pa i ovakovih aspirantica Hrvatica bijaše malo. Tako je g. Andrić angažirao za svoj ensemble gotovo same Čehe. Nekako ljutit, kada smo o tome razgovarali, kliknu on : predamnom „a zašto postoji zem. glazbeni zavod ?" Meni se je činilo ovo pitanje nekako opravdanim, premda sam uvjeren, da će valjano i dobro subvenciorano pokrajinsko kazalište stvoriti malo po malo valjani domaći pjevački i glumački podmladak, koji će biti prirodno vrelo za pomladjivanje hrv. zemaljskog kazališta. Zadaća bi ipak bila učitelja zem. glazbenog zavoda, da u svojih pitomaca bude ljubav ka kazalištu. Ta ako naše svršene licejke i preparandice postaju guvernante i kontoiristice, ne će biti nečasno ni za pitomkinje glazbenog zavoda, ako prijedju u kazališni zbor. Ta početnica ne može da bude odmah primadona. Čedno se može i ovdje živjeti i — napredovati. *I. Milčetić.*

BILJEŠKE

DR. MARIJAN DERENČIN. Društvo hrvatskih književnika zadesio je početkom ove godine težak gubitak neprežaljenom smrću jednoga od najodličnijih radnika na javnom polju i u našem sveukupnom kulturnom životu.

Dr. Marijan Derenčin, pravi član i časni sudac D. H. K. preminuo je 8. veljače o. g.

Mi ćemo se u narednom broju pobliže baviti radom i životom ovoga rijetkoga hrvatskoga trudbenika i označiti njegovo značenje u povijesti našega naroda za zadnjih decenija.

Društvo hrv. književnika zastupao je na sprovodu društveni odbor s predsjednikom prof. Natkom Nodilom, a nad otvorenom rakom izrekao je u ime društva potpredsjednik dr. Gjuro Šurmin, ovo slovo :

„Žalobni zbore ! Nad ovim grobom bih najvolio zapjevati dugu dugotrajnu tužaljku. Ona bi možda mogla da bude odjeka gubitku, što ga osjeća njegov dom i svaka, može se reći, vrsta rada u Hrvatskoj.

Za Marijanom Derenčinom tugujemo iskreno, u žalosti smo, jer izgubismo pregaoca, koji je od mladih svojih dana, uzgojen kulturom blagoga zapada, nastojao sve do svoje stare starosti, kako bi podigao ono, čega u nas nije bilo, ili što se nije pravo moglo da razvije. Ljubav za ovu rodjenu grudu i neumorna radinost postaviše ga

medju naše prve redove. Nije bilo rada, od kojega bi on, duševni velikan, prezao. Govornica, sudnica, publicistika, politika, književnost i umjetnost može ga s uspjehom medju svoje brojiti.

Onaj mladenački žar, kojim je Marijan Derenčin još i s velikim sjedinama na glavi znao da zagrmi na nepravdu, znao je i kod najtežih briga da duhovito, prema potrebi, rastjeruje oblačine. . .

Hrvatska pravna znanost, hrv. publicistika, hrv. govornica, književnost i umjetnost zavite su u crno zbog ovoga groba. Ali plodovi velikoga duha, koji je vodio ovaj ovdje položeni prah, čuvat će nam harnu uspomenu na Marijana Derenčina, govorit će nam dugo o njegovim zaslugama za ovu hrvatsku grudu, u kojoj evo nalazi blaga počinka.

Rastajući se mi, vrli pokojniče, od ovoga tijela, čuvat ćemo lijepu uspomenu zbog tvoga rada, tvoga značaja, a tvome će pepelu biti ova hrvatska gruda lakšom, jer si je ti svojim radom činio rahlijom za sebe i za nas. Od Tvoga trudovanja bit će ploda, a u narodu će Ti se, vrli svestrani poborniče, razlijegati trajna slava".

DRUŠTVENI ODBOR ZA GODINU 1908. Nakon izbora na poslednjoj glavnoj skupštini obdržavanoj dne 27. siječnja o. g. konstituirao se odbor „Društva hrvatskih književnika" ovako:

Predsjednik: prof. Natko Nodilo, prvi potpredsjednik: dr. Gjuro Šurmin, drugi potpredsjednik: dr. Dane Gruber. Tajnik: Dušan Plavšić. Blagajnik: prof. Oton Bošnjak. Urednik „Savremenika": dr. Branimir Livadić. Knjižničar: dr. Branko Drechsler. Odbornici: dr. Milivoj Dežman, dr. Dragutin pl. Domjanić, Zofka Kveder Jelovšek, Milan Marjanović, Ivan Muhvić, Vladimir Treščec Borota Nadzorni odbor: Franjo Kesterčanek, Milan Krešić, Josip Pasarić. Časni sud: dr. Marijan Derenčin, Simon V. Frank, dr. Nikola Gržetić, dr. Gjuro Körbler, dr. Franjo pl. Marković.

Na odborskoj sjednici istoga dana zaključeno je, da se imade namjestiti poslovodju za obavljanje društvenih upravnih posala i za upravu „Savremenika", te je to mjesto povjereno g. Andriji Milčinoviću.

Društveni ured i uprava Savremenika nalaze se od 1. veljače o. g. u društvenim prostorijama: Zagreb, Gajeva ulica 4, u kojima poslovodja uredjuje dnevno od 6 do 8 sati poslije podne. Sve reklamacije, narudžbe, pretplate, pisma koja se tiču uprave društva ili „Savremenika" neka se šalju na gornju adresu.

IVAN STOŽIR, um. profesor, umro je o. mj. u Zagrebu. Pokojnik bio je u neku ruku prvi naš meteorolog i osnovatelj današnjega meteorološkog observatorija.

JOSIP ETTINGER, šumarski stručnjak, umro je o. mj. u Zagrebu. Pokojnik je napisao svu silu radnja šumarske struke, koje su se u stručnim krugovima i izvan Hrvatske mnogo cijenile. Uspješno se je bavio i zoologijom, te spada medju prve osnivače zem. zoološkog muzeja.

MILOVAN D. GLIŠIĆ, srpski književnik, umro je o. mj. u Dubrovniku. Glišić djelovao je dug niz godina kao dramaturg Narodnoga Pozorišta u Beogradu. Napisao je mnogo jedrih, svježih i zanimljivih seoskih pripovijedaka. Medju njegovim dramama osobito je popularna „Podvala", kao prvi ozbiljni pokušaj seoske realistične drame u Srblji. Mnogo je zaslužan i kao plodan i izvrstan prevodilac, poglavito iz ruske književnosti.

„NUOVA RASSEGNA", poznata našim čitateljima, u najnovijem broju ne donosi običajne rubrike: „Hrvatsko-srpska književnost", jer urednica ovog odjela, gdjica. Umberta Griffini, nije valjda dospjela, da što napiše ili prevede, a nijedan joj Hrvat nije ništa poslao. Ona je nedavno pozvala Hrvate i Srbe, koji znadu talijanski, neka se sjete „Rassegne" bar kakovom sitnom vijesti o književnosti i umjetnosti hrvatskoj ili srpskoj, pa opet se nije javio nitko. Doslije su suradjivali samo neki požrtvovni ljudi; ali kod našeg nemara još će i nestati odsjeka hrvatsko-srpskoga.

Medjutim u 1. svesku ovogodišnje „Rassegne" nahodimo već i osobit odio: „Letteratura Ungherese". Na znanje Hrvatima, koji znadu talijanski!

„Nuova Rassegna" izlazi u Firenci (63, Via Ricasoli), a stoji za inozemstvo za cijelu godinu 15 talij. lira. *M.*

KNJIŽEVNA ZAMOLBA. R. F. Magjer (Valpovo) moli omladinske pisce, da mu pošalju svoja izdanja, jer pribire gradju za „Povijest hrv. omladinske književnosti" i „Bibliografiju hrv. oml. knjiž.".

NATJEČAJ. Mjeseca listopada 1908. razdijelit će Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu iz zaklade Julija Bubanovića onima, koji na ispitu dokažu, da najbolje govore ruski, četiri nagrade, od kojih će svaka iznositi po prilici 180 K.

OD UREDNIŠTVA. P. n. gospodi našim suradnicima saopćujemo ovime, da smo prisiljeni iz tehničkih razloga — da list uzmogne na dobu izaći — zaključiti redakciju pojedinih brojeva vazda 25. prijašnjega mjeseca, tako da se i članci za „Listak" mogu uvrstiti samo onda, ako stignu uredništvu najkasnije do 24. u mjesecu.

— Istodobno saopćujemo našim pretplatnicima, da ćemo od sada u svakom godištu „Savremenika" donijeti po nekoliko originalnih umjetničkih priloga od naših hrvatskih umjetnika. Jedan takav prilog (originalni bojadisani drvorez od Tomislava Krizmana) donijet ćemo u narednom broju.

NAŠIM PRETPLATNICIMA. Dobivamo mnogo reklamacija, što nam je žao, jer nije krivnja na ekspediciji. Poduzeli smo korake, da se takovi slučajevi ne ponove i molimo gg. pretplatnike, da to izvole uvažiti. Istodobno molimo, da se brojevi koji ipak ne bi prispjeli, ne reklamiraju prije tri dana iza kako je dotični broj štampan pošto se dogadja da pojedinci zbog prebrze reklamacije dobivaju po dva primjerka. Molimo stoga da se ne reklamira prije trećega svakoga mjeseca, pošto reklamacije, koje budu učinjene, prije ne će moći biti uvažene. Reklamirati se može na običnoj ceduljici papira, te nije potrebna u tu svrhu dopisnica.

— Ona gg. koja su se na „Pretplatnici" potpisom obvezala, da će „Savremenik" pretplatiti i držati ne mogu ga obustaviti, te će im se list slati i u buduće ma ga oni i vratili, pošto će ga morati platiti. „Pretplatnica" je, kako je to na njoj naznačeno, utuživa.

Uprava Savremenika.

DRUŠTVENE VIJESTI

„GLAVNA SKUPŠTINA „DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA" dne 27. siječnja 1908. za 1907. godinu. Predsjednik Natko Nodilo pozdravi sabrane skupštinare, naglasujući svoju radost, što toliko članova vidi na okupu, pa prihvaća ovu priliku, da im se svima zahvali, što su ga na prošlogodišnjoj skupštini izabrali predsjednikom. A na to je nadovezao ove riječi:

„Postepenom evolucijom, ili, ako je ova riječ nekima mrska,postepenim napretkom, savremeno društvo uopće, pa i naše književno napose, prianja u jednom svom dijelu uz slobodoumna načela. Poneki, doduše, tome prigovaraju, u ime tako zvanih načela konzervativnih. Uzdržnu tradiciju iz baštine naših otaca ni mi nipošto ne otklanjamo, ali u naše doba, kad oko nas cijeli svijet teži za ljudskom boljom pravdom i za većom svjetlošću u svemu, te i u knjizi, dodje eto red i na nas, da se mičemo. A mičemo se, ne u ime lažnog liberalizma, koji za izvjesne staleže, t. j. za sebe, prisvaja svu slobodu, već u ime jednakog napretka sviju ljudi. Zbiva se pokret i u našoj Hrvatskoj, tako da i mi napuštamo neke arhaizme, tim više, što gonjeni od hude sudbine, mi nemamo da baš mnogo šta konzerviramo. Slobodarsko mišljenje i ako ne sviju književnika, a to barem jednoga dijela njih, ogleda se, gospodo, i u našoj smotri, u „Savremeniku", koji prestavlja književnu republiku, gdje je svakome prosto, na pristoni način izlagati, što misli i što osjeća. O neke pravce i o neke riječi mi se ne spotičemo. Naturalizam, ili kako ćete ga drukčije nazvati, realizam u slavenskim zemljama, verizam u Italiji, taj naturalizam već hoće da se tanji; malo po malo promeće se u sve to blaži humanizam, što gleda na sirote, na izrabljivane i na poniženе u svijetu. „Savremenik", ma kakav bio, teče sve to više prijatelja, premda se i njemu ovo i ono zamjera. Ja ne tajim gdjekoje omaške mladjih pisaca, no vi znate, da je mladost plahost; ona je kao novo vino, što kipi, vri, no hoće po tom da se stiša i utaži. Valjda su i gospoda mojega mišljenja, da mi mladež silno trebamo, nadajući se od nje vedrijim danima u domovini, nego li su ovi, što ih dosad doživjesmo".

Tajnikov izvještaj bijaše ovaj: U godini 1907. održao je odbor 11 što redovitih mjesečnih, a što izvanrednih sjednica, u kojima su se pretresali upravni poslovi društva. Pored toga održano je i više sjednica društvenih odsjeka. Najčešće se sastajao glazbeni i beletristički odsjek, a urednik „Savremenika" sazivao je u važnijim zgodama redakcionalni odbor. Do minule godine postojao je u društvu i novinarski odsjeki ali samo po imenu, jer se nije sastajao, premda bijaše sazivan. Minule godine (12. travnja) održan je u našem društvu prvi sastanak hrvatskih novinara u Zagrebu, a na drugome njihovome sastanku došlo je do samostallne organizacije hrvatskih novinara. Ako se ova organizacija i odcijepila od našega društva, ni smo ipak zadovoljni, da je uopće do nje došlo. Napokon minule godine održana je i jedna izvanredna glavna skupština, koja je odobrila odborov prijedlog, da se „Savremenik" izdaje i 1908. godine.

Glavna je naša briga bila i minule godine posvećena „Savremeniku", a bit će tako i u buduće, doklegod ne postignemo svoj cilj: da bude Savremenik novim vremenima ono, što bijaše „Vijenac" starim vremenima — da on postane središtem s v e g a književnoga života i da sam bude najglavniji faktor u djelovanju na naš književni život. Prilike „Savremenika" u ovo kratko vrijeme poslije izvanredne skupštine znatno su se promijenile, i to na bolje. Odbor birao je različita sredstva — neka su se izjalovila, a neka su uspjela — da „Savremenik" nadvlada one poteškoće i nevolje, s kojih su različiti časopisi u nas propali: bili pa nestali. U posljednje doba na početku trećeg godišta odbor je obratio osobitu pažnju na administraciju, u prvom redu njezinu agitacionom dijelu, u čemu se odboru i društvu mnogo zadužio g. Vladimir Treščec Borota, a odbor nije žalio žrtava, pa mi danas možemo reći, da smo ne samo našli put do konačnoga cilja, već da smo i prevalili sve one neprilike, u kojima časopisi iščezavaju i da smo došli onamo, gdje oni počimaju cvasti. Prema posljednjem iskazu naše administracije imademo

pravih članova društva po K 6.— 171
djaka po K 10.— 120
redovitih pretplatnika po K 12.— 433
knjižare po K 12.— uz 20% provizije . . . 307

Prema tome ima Savremenik danas 1031 pretplatnika, a to izbacuje okruglo nešto više od K 10.000 na godinu, dok čitava režija lista za prošlu godinu iznosi nešto više od K 8.000.—. „Savremenik" će dakle moći ove godine sam sebe uzdržavati i sam se iz sebe dalje razvijati.

Ali odbor ne će sustati na prvoj točki svoga uspjeha. U odboru je stvoren zaključak, da on donekle preobrazi svoje djelovanje, pa će izabrati već na današnjoj svojoj sjednici društvenog poslovodju, koji će energično provoditi zaključke odbora i kome će biti povjerena administracija „Savremenika". Imat ćemo dakle najbolju administraciju, a pod vlastitim krovom.

Potpuno obezbjedjenje „Savremenika" bit će prvi uvjet, da društvo sigurnim korakom prijedje na ostvarenje drugih svojih ideja za procvat hrvatske knjige, na što nas ovlašćuju društvena pravila, a kad nam ova budu pretijesna, mi ćemo ih proširiti. Od društva našeg mnogo očekivaju književnici i naša književnost U današnjim prilikama, gdje se sva pažnja i duševna napetost obraća na politička pitanja, što je u ostalom posve prirodno, naša bi književnost bez jake i uspješne akcije mogla zapeti u svome razvitku. Ako narodna politika treba da se bori za našu narodnu egzistenciju i individualnost, onda treba književnost ići uporedo, da bude i ona afirmacijom naše narodne biti i našeg kulturnog života.

Možda upravo radi toga rodila se minule godine u odboru misao, da se traži način izmirenja izmedju „Matice Hrvatske" i velikoga dijela hrv. književnika, koji su u svoje doba istupili protiv M. H. sa svojom poznatom izjavom. Odbor je to smatrao svojom patriotskom dužnošću, opirući se na svoja pravila, po kojima je prva svrha našeg društva: u n a p r e d j i v a n j e h r v a t s k e k n j i ž e v n o s t i. Premda se za ovu plemenitu ideju osobitom ljubavi zauzeo naš predsjednik g. Natko Nodilo, smatrajući je svojom zadaćom; premda smo preko novina djelovali na javno mnijenje u pomirljivu smislu i premda Matica radi ovoga spora ne može napredovait, dapače ne može ostati ni na onoj visini svojih izdanja, gdje je bila prije, a svaki gubitak Matice u današnjim je prilikama još uvijek i gubitak hrvatske knjige — to je ipak predsjednik Matice Hrvatske već a priori odbio našu ponudu, da radimo oko izmirenja, dapače smatralo se društvo hrvatskih književnika nenadležnim, da posreduje u ovome tako važnome i eminentno književnom pitanju.

Ova naša akcija nije uspjela; zato društvo treba da traži način, kako bi ipak omogućilo izdavanje beletrističke i znanstvene savremene hrvatske knjige svim književnicima. Naš § 4. b) promjenjenih pravila od 16. rujna 1906. ovlašćuje nas doista na izdavanje časopisa i k n j i g â, a književnici, jer opseg Savremenika nedostaje za publiciranje većih radnja, javljaju se sve češće i traže, da se u društvu organizira nakladništvo za savremenu hrvatsku književnost. Ovo je pitanje danas otvoreno — pa kako je Savremenik osiguran, možemo sada ne samo misliti o toj zamašnoj stvari, već možemo polako pristupiti i k njezinom ostvarenju. (Nastavit će se.)

UREDNIŠTVO primilo je OVE KNJIGE:

Dr. T. R. G j o r g j e v i ć, Srpske narodne igre. Iz 9. knjige „Etnografskoga zbornika srp. kr. akademije". Beograd 1907.

M. D e l i ć, S a b r a n e p r i p o v i j e t k e Sv. 1. Zagreb 1907. Tisak M. Maravića.

P. K a r l i ć, M a t i c a D a l m a t i n s k a. Dio I. Osnutak i rad do izdanja nar. pjesama 1865. Zadar 1907. Naklada „Matice dalm." Cijena 1 K.

V l a d. V i d r i ć, P j e s m e. Zagreb 1907. Dionička tiskara. Cijena 1 K.

SAVREMENIK

BR. 4 TRAVANJ 1903

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

DR. DANE GRUBER: STOGODIŠNJICA PADA HRVAČKE REPUBLIKE

I

T. KRIZMAN: S OTOKA HVARA

SAVREMENIK

BR. 4 — TRAVANJ 1908 — GOD. III

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

DR. DANE GRUBER: STOGODIŠNJICA PADA DUBROVAČKE REPUBLIKE*

I.

Nema primjera u povijesti. da bi se koja druga mala državica, okružena moćnim neprijateljima, podigla do tolike poiitičke, duševne i materijalne moći i snage, kao što se bila digla mala dubrovačka republika (oko 2.500 $km.^2$ i oko 60.000 stanovnika za svoga najvećega prostranstva). Ona je doista isprva bila podvrgnuta vrhovnoj vlasti stranih velesila, najprije bizantinskoj (od polovice VII. stoljeća pa do g. 1205.), a onda mletačkoj (od g. 1205—1358.), što ju je dosta zaustavljalo u razvoju i napretku, ali iza g. 1358., kad je ugarsko-hrvatski kralj Ljudevit I. (1342—1382.) skršio mletačku vlast u Dalmaciji, nastupilo je doba njezine državne samostalnosti, koja je razvezala sile njezine tako, da se mogla dići do vrhunca svoje moći i slave. Ona je doista priznavala po imenu vrhovništvo ug.-hrv. kraljeva i kasnije turskih sultana, plaćajući im neki godišnji danak, ali je inače i unutrnjem i vanjskom svom vladanju bila sasvim nezavisna.

Na čelu je republike bio knez (rektor), izabran na odredjeno vrijeme (u kasnije doba na mjesec dana), a uz njega malo vijeće (od 11 članova); oni su vodili upravu i imali egzekutivu u svojim rukama. Prava vlada, sud i zakonodavno tijelo bilo je umoljeno vijeće ili senat (najposlije sa 48 članova), a u najvažnijim pitanjima odlučivalo je veliko vijeće, u kojem su sjedili svi punoljetni (20 godina stari) plemići (njih do 330 u doba državne cvatnje). Dubrovnik je procvao stoga, što se dao za rana na more i trgovinu, takmeći se s Mlečanima, svojim suparnicima na Jadranskom i Sredozemnom moru. On je u tom tako uspio, da su ga zvali „Mali Mleci" ili druga „Holandija". Uspjeh pako taj imade pripisati svojoj politici laviranja („le sette bandiere di Ragusa"),

* Kod izradbe ove rasprave rabio sam ova djela: Giov. Cattalinich „Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia dopo la caduta della republica veneta", Spalato 1841. — Johann Christ. v. Engel „Geschichte des Freystaates Ragusa", Wien 1807. — Giuseppe Gelcich „Dello sviluppo civile di Ragusa", Ragusa 1884. — Giacomo Chiudina „Storia del Montenero", Spalato 1882. — Ottův „Slovnik naučny" Dil VIII., Prag 1894. str. 95—100. — Dr. Lujo knez Vojnović „Finis reipublicae" u „Savremeniku" god. II. (1907.) br. 3—6. i „O periodama dubrovačke historije', u prilogu „Hrvatske" k br. 33. g. 1908. — Tad. Smičiklas „Povijest hrvatska", Zagreb. D. I. g. 1882. i D. II. g. 1879. — Osim toga općenite povjesnice od Webera, Weissa, Kronesa i dr.

kojom se on znao uzdržati u prijateljstvu s najrazličitijim državama i narodima. Trgovina njegova išla je najprije u bližnje krajeve (na Balkanskom i Apeninskom poluotoku), onda u udaljenije krajeve (u bizantinsko, kasnije tursko carstvo, u Francusku, Španiju i sjevernu Afriku), a napokon i u najdalje krajeve (izvan Sredozemnoga mora, n. pr. Englesku, Ameriku i Istočnu Indiju). Sa svim ovim državama i zemljama sklapali su Dubrovčani trgovačke ugovore, da time raširе i osiguraju svoju tamošnju trgovinu. U to su ime osnovali u tim krajevima i svoje kolonije s jednim konzulom na čelu, n. pr. u Carigradu, Solunu, Sofiji, Drinopolju, Sarajevu, Biogradu, Silistriji, Novom Pazaru, Ruščuku, Prokuplju. Trnovi, Skoplju i dr. na Balkanskom poluotoku, u Brusi i Smirni u Maloj Aziji, u Aleksandriji i Kairu u Egiptu, u Ankoni, Veneciji i Firenci u Italiji i u Palermu i Sirakuzi na Siciliji. Osobiti zaštitnik dubrovačke republike bijaše Španjolska, čime je ona mogla raširiti svoju trgovinu sve do Amerike, ali je podjedno morala ratovati za Španjolce dva vijeka po različitim morima. Trgovina je dakle dubrovačka bila svjetska, koja joj je donijela silno blago i bogatstvo (državni dohoci iznosili su do 300.000 dukata na godinu). Sami Mlečani klanjahu se bogatstvu Dubrovčana i njihovoj trgovini „po svim stranama svijeta", i priznavahu, da Dubrovnik živе „kao republika slobodna i nikomu podložna".

No ne samo u političkom i materijalnom, nego i u duševnom pogledu digao se Dubrovnik do velikoga stepena. Dubrovački plemići, natekavši sebi trgovinom velikoga bogatstva, prionuše ravno i uz nauke i umjetnosti, koje su u XV. i XVI. stoljeću slavile u Italiji svoj preporod. Usisavši te nauke na vrelu (po školama) u Italiji, vraćaju se oni zadojeni tom kulturom kući, pa ju onda gledaju presaditi u svoj rodni grad. Tim načinom procvate Dubrovnik na brzo u duševnom obziru; u njemu se pojaviše mnogobrojni učenjaci svake ruke (bogoslovi, povjesnici, matematičari) i pjesnici, koji proslaviše i sebe i svoj rodni grad. Od učenjaka ističu se ponajpače: matematičar Marin Getaldić († 1627), vatikanski bibliotekar Stjepan Gradić († 1683), slavni liječnik Baglivi († 1707.), benediktinac Anselmo Banduri († 1743.), suradnik pariške edicije bizantinskih pisaca, astronom Rugier Bošković († 1787.), i dr. Od pjesnika su važniji ovi: Šiško Menčetić († 1550.), Djoro Držić (rodjen oko g. 1460.), Andrija Čubranović († 1550.), Nikola Nalješković († 1587.), Maroje Držić († 1580.), Dinko Ranjina († 1607.), Dinko Zlatarić († 1607.), Ivan Gundulić († 1638.), Djono Palmotić († 1657.) i dr.

Ovo doba cvatnje dubrovačke republike opisuje nam jedan pisac ovako: „Nikad se nije vidjelo sretnije zemlje, procvjetale hvalevrijednom obrtnom marljivošću, mudrom štedljivošću i uredjenim blagostanjem. Svatko je imao svoje zemlje, i nitko nije morao kod drugoga stanovati; sama kuća bila je malena, ali čista i zgodnim namještajem iz Francuske ili Engleske urešena. Svaka je obitelj imala i ljetnikovac, nekoje bogate obitelji i po dva ili tri. Zemlja je bila malena, ali krasno obradjena; ni pedalj zemlje nije bio zanemaren. Običaji su bili vanredno blagi kod svih staleža, kod sretnih i marljivih seljaka, kod imućnih gradjana, koji su mnogo putovali, i kod plemića, koji su obično u Sieni ili Bologni pohadjali visoke škole, pa od tuda lijepe običaje i mnogo znanja kući donosili. Viši društveni položaj priučio ih je na finiji saobraštaj, a njihove se gospoje mogahu

sravniti s najotmenijim damama iz Milana ili Bologne. Učenjaci, kao Bošković i opat Zamanja bijahu ukras ovoga grada. Pravo zemljište Dubrovčana bijaše more, njihove ladje plovile su sve do Antila i Istočne Indije".

Iza ove dobe cvatnje nastupi (u XVII. stoljeću) doba nazadovanja dubrovačke republike, a prouzrokovali su to nazadovanje osvojenje Balkanskoga poluotoka po Turcima i trgovačka utakmica većih vlasti (Španjolaca, Francuza, Engleza i Holandeza) iza otkrića Amerike i puta u Istočnu Indiju. No najteži udarac zadao je gradu veliki potres (od 6. travnja 1667.), koji je uništio mnogo kuća i usmrtio do 4.000 ljudi. Od toga doba nije se više mogla republika pravo oporaviti, a koncem XVIII. stoljeća padala je sve više i radi toga, što je strančarstvo preotelo mah. Plemstvo se u glavnom dijelilo na dvije stranke: Salamankeze, (koji su učili u Salamanki) ili konzervativce, pristaše stare politike, i Sorboneze (koji su učili na Sorbonni u Parizu), mlade ljude, zadahnute francuskim idejama. Trgovina je pri koncu republike išla još glavno u Crno more, ali ladja je još uvijek bilo do 260 (po drugima do 400), od kojih su 162 ladje bile oboružane sa 10—40 topova.

II.

Medjutim približavala se sad velika oluja, koja je imala donijeti propast republici. Primirjem u Leobenu (18. travnja 1797.) i mirom u Campo Formiu (17. listopada 1797.) pripade Austriji nekadašnja mletačka država zajedno s njezinim pokrajinama Istrom i Dalmacijom. Austrijska vojska pod vodstvom generala baruna Matije Rukavine otplovi (29. lipnja) iz Trsta i Rijeke na brodovima (17) u Dalmaciju i bi velikim slavljem primljena u Zadru, gdje Rukavina preuze upravu. Zatim nastavi Rukavina svoj put dalje po Dalmaciji, te do 20. rujna preuze cijelu zemlju sve do Kotora. Dubrovnik očuva doduše svoju slobodu, ali je bio u velikom strahu, da mu ju Austrija ne bi otela. Zato kad su se g. 1798. seljaci u Konavlu radi nekih novih poreza pobunili bili protiv republike, posumnjali su Dubrovčani, da nije Austrija nahuškala te seljake na ustanak, samo da lakše uzmogne srušiti njihovu republiku; zato otpremiše 2 poslanika u Carigrad, da u sultana kao svoga vrhovnog gospodara traže zaštite, a takodjer 2 poslanika i u Beč, da ispitaju namjere bečkoga dvora. Medjutim Austrija nije mislila dirati u slobodu Dubrovčana, pače na njihovu molbu naloži generalu barunu Tomi Bradyju u Kotoru, da otpremi Dubrovčanima u pomoć jedan odio vojske (od 1.200 momaka). Bradyja su i Konavljani molili za pomoć, ali on im odbi molbu i izjavi, da po nalogu carevu šalje Dubrovčani pomoći; to je djelovalo, Konavljani položiše oružje i izmiriše se svojim gospodarima.

Dubrovčani imali su sad mira sve dok nisu došli u Dalmaciju Francuzi. Mirom požunskim (26. prosinca 1805.) morade car Franjo II. ustupiti Dalmaciju caru Napoleonu kao talijanskom kralju. Ovaj otpremi preko Hrvatske jednu vojsku (od 5.000 ljudi) pod vodstvom generala Molitora u Dalmaciju, da preuzme ovu zemlju. Molitor stiže 12. veljače u Knin, gdje preuze tamošnju tvrdjavu, a na to se uputi u Zadar. Austrijski namjesnik general Brady izda 18. veljače proglas na narod, u kojem javlja, da će od sutra Francuzi preuzeti upravu zemlje, pa se on zato prašta s narodom. Malo po malo zauzeše Francuzi svu Dalmaciju, samo se ne mogoše dočepati Boke Kotorske.

Rusima naime nije bilo pravo, što je Dalmacija imala doći u ruke francuske, pa zato otpremiše oni u Jadransko more svoje brodovlje (od 11 linijskih brodova i nekoliko fregata i korveta) pod zapovijedi viceadmirala Senjavina, a na njemu oko 5.000 kopnenih četa pod zapovijedi generala Palkera i Popandopola. Kad je ovo brodovlje doplovilo do Boke Kotorske, ohrabri to Bokeze, kojima nije bilo milo doći pod tudjinsku vlast francusku, i oni odluče, da će se s pomoću Rusa i svojih susjednih srodnika Crnogoraca oprijeti Francuzima. U to ime zamolišo crnogorskoga vladara Petra I. Petrovića Njeguša (1783—1830.), da bi im sa svojim hrabrim Crnogorcima u savezu s Rusima pritekao u pomoć protiv Francuza. Posavjetovavši se (15. veljače 1806.) s narodnim poglavicama usliša ih on i posla namah poslanika austrijskom generalu markizu Ghiselieriju s molbom, da preda njemu i Rusima Boku s tvrdjavom Kaštel Novim. Ghiselieri to i učini, a na to je vladika Petar I. odslužio svečanu misu u manastiru Savini u prisuću admirala Senjavina, ruskoga savjetnika viteza Sankovskoga, poslanika u Crnojgori, grofa Marka Ivelića i nebrojenog puka. Poslije službe božje blagoslovio je vladika zastave, koje su se imale razdijeliti medju Bokeze, i opomenuo ih je, neka se uvijek sjećaju ovoga presretnoga dana, kad su se sjedinili sa svojom braćom po rodu, vjeri, valjanosti i slavi, a pod zaštitom moćnoga cara ruskoga.

Dubrovčanima dakako nije bilo milo, da su se u njihovu susjedstvu uvriježile dvije neprijateljske velevlasti, koje su sad morale doći do sražaja, jer su se morali bojati, da pri tom ne izgube svoju samostalnost. Zato su gledali, da sebi s obje strane osiguraju neutralnost. U to ime poslaše namah, čim je Molitor uljezao u Zadar, dva senatora k njemu, da mu preporuče slobodu svoga grada. Molitor je medjutim odlučio, da će preko dubrovačkoga zemljišta poći u Boku, da ju pokori svome caru, pa zato pisa francuskom konzulu u Dubrovniku, neka mu spremi hrane za vojsku. S druge strane opet zahtijevahu Rusi, da im Dubrovčani dozvole zaposjesti grad i njegove utvrde, prije nego li dodju Francuzi, da ga od njih brane i da po njem laglje obrane Boku, a oni da inače ne će dirati u slobodu republike.

Sad su bili Dubrovčani u velikom škripcu. Sakupi se senat na vijećanje, što da se u ovim prilikama učini. Jedni su bili za to, da se primu u grad Rusi, drugi opet, da se uzdrži bezoružana neutralnost. Ivan Kaboga pako predloži, da radije ostave Dubrovnik, nego li da u njem živu u robstvu, i da se nasele na jednom otoku u Arhipelagu ili kojem drugom kraju turskoga carstva, koji bi im darovao njihov dosadašnji zaštitnik sultan, pa da tamo u novom Dubrovniku nastave svoj život po svojim starim zakonima, običajima i uredbama. Većina vijeća odluči se medjutim za neutralnost, i odredi, da se ona ista dva senatora povrate Molitoru i da ga zamole, neka ostavi u miru Dubrovčane i neka preko njihovih zemalja ne prolazi, jer da su im Rusi i Crnogorci zaprijetili, da će im zemlje poharati, čim Francuzi na njihovo zemljište stupe. U isto doba otpremiše Dubrovčani mnogo hrane u Ston, da stoji spremna francuskoj vojsci, ako se ne bi Molitor smilovao na molbe grada. Molitor primi poslanike lijepo i obeća im, da ne će prelaziti preko njihove zemlje. Razveseljeni tom viješću Dubrovčani vrate opet onu spremljenu hranu iz Stona u Dubrovnik. Rusi su medjutim križarili po dubrovačkom primorju, ne dirajući u grad, pače su dolazili više puta prijateljski, da sebi nakupuju hrane.

Medjutim je veselje Dubrovčana bilo kratkotrajno, jer su Francuzi Dubrovčane zavaravali i nastojali ih uljuljati u nebrigu i nerad. Oni nisu mogli ostaviti Boku u rukama Rusa i Crnogoraca, jer bi oni od ovud mogli neprestano ugrožavati Francuze u Dalmaciji. A buduć da se po moru kraj jakoga ruskoga brodovlja nisu usudili udariti na Boku, morali su odabrati put po kopnu, a taj je vodio preko dubrovačkog zemljišta. K tomu su Francuzi išli i za tim, da Dubrovnik dobiju u svoje ruke, jer je on svojim jakim utvrdama i zgodnim položajem pružao dobru operacionu osnovku za ratovanje u Boci. A bilo se i bojati, da on ne će možda doći u ruke francuskih neprijatelja Rusa i Crnogoraca, čime bi sam opstanak Francuza u Dalmaciji bio ugrožen. I tako najednom osvanu francuska vojska (od 1200—1500 ljudi) pod vodstvom generala Aleksandra Lauristona na tlu dubrovačke republike. Kao grom iz vedra neba stiže (26. svibnja 1806.) u Dubrovnik vijest, da su Francuzi prodrli od Stona do Slanoga, samo šest milja daleko od Dubrovnika. Sve se prepade, a vijeće otpremi odmah dva senatora na rusku fregatu, koja je stajala izmedju Dakse i Lokruma, da obavijeste zapovjednika o ovom dogadjaju i zamole ga za pomoć ako ustreba, jer Dubrovčani da će očekivati Francuze bez otpora, a samo će ih upitati, što kane učiniti. Drugi dan (27. svibnja) bili su već Francuzi pred samim Dubrovnikom, a dva ih dubrovačka senatora zapitaše, što su nakanili. Lauriston im izjavi želju, da ga uvedu u grad pred malo vijeće, gdje će otkriti svoje nakane. I doista ga oba senatora i francuski konzul uvedu u grad pred vijeće, gdje zamoli, da mu dozvole, da se njegova umorna vojska samo jedan dan u gradu otpočine i okrijepi, a prekosutra da će krenuti dalje na Kotor. Vijeće mu to dozvoli i vojska uljeze u grad. Ali sada skinu Lauriston krinku s lica i stade zapovijedati. Moradoše mu predati ključeve svih gradskih utvrda a on postavi na vratima francuske straže. Uz dubrovačke zastave sv. Vlaha dade izvjesiti i francuske, svoju vojsku umnoža i razmjesti ju po samostanima, otkuda protjera fratre i opatice. Od senata zatraži toliko novaca, te se moralo iz crkve iznositi srebro, da se od njega skuju novci, jer su se već blagajne izpraznile bile. Na to izda (28. svibnja) u ime Napoleonovo proglas, u kojem veli, da su Dubrovčani ugadjali neprijateljima Francuske, zato da je ona prisiljena učiniti kraj spletkama ovoga grada. U ostalom obećaje, da će štititi običaje i zakone dubrovačke i da će grad ostaviti u staroj slobodi, čim Rusi ostave Albaniju, Krf i ostale nekada mletačke otoke.*

III.

Kad su dočuli Rusi i Crnogorci, da su Dubrovčani primili u svoj grad Francuze, smatrali su to oni za prekršenje neutraliteta i za priključak Dubrovčana uz Francuze, pa zato su namah počeli postupati s njima kao sa svojim neprijateljima. Sve trgovačke ladje dubrovačke, koje su plovile po Jadranskom i Sredozemnom moru, biše od Rusa i njihovih saveznika Engleza pohvatane, a one, koje

* Kako su Francuzi iskreni bili u ovom uvjeravanju, da ne misle dirati u slobodu dubrovačku, vidi se po tom, što je Napoleon u isto ovo doba ugovarao s Ferdinandom IV., protjeranim kraljem obiju Sicilija, da će mu prepustiti dubrovačku državu (ili koju drugu zemlju), ako se odreče Napulja, koji je predan bio Josipu Bonapartu (u svibnju 1806. unišao je ovaj u Napulj, a Ferdinand IV. pobjegao je u Siciliju, gdje se je s pomoću Engleza održao). Ferdinand medjutim ne htjede na to pristati.

su se nalazile u lukama naroda, protivnih Francuzima, biše zaplijenjene zajedno sa svojim tovarom. Podjedno se Rusi i Crnogorci spremiše, da udare s vojskom na sam Dubrovnik.

Vladika Petar I. skupi 7.000 do 8.000 Crnogoraca kod Kaštel Novoga, Rusi takodjer nekoliko hiljada, a uz njih pristade i lijep broj Bokelja. Francuzi odoše im u susret, ali biše suzbijeni i zatjerani u Cavtat; nekoliko dana zatim biše i od ovud istisnuti i moradoše se povući natrag u Dubrovnik. Tu stadoše na brzu ruku utvrdjivati Lokrum i visine naokolo Dubrovnika, na kojima porazmjestiše svoje čete. Crnogorci i Rusi odoše uzastopce za njima i stigoše pred Dubrovnik. Tu se namah odvažiše (5. lipnja) na juriš protiv francuskih utvrda na bregovima. Pri tom su se osobito istakli Crnogorci, koji su bili vješti ratovanju po brdovitom kraju. Oni su se neustrašivo penjali na vrletne vrhunce, sokoljeni od samoga vladike, a za njima su se poveli i Rusi, vodjeni knezom Vjazemskim. Francuzi su se branili hrabro, pade i njihov general la Gourge kod Berguta, ali na koncu moradoše pred premoćnijim i junačkim neprijateljima uzmaknuti u grad, kamo su ih ovi progonili sve do mosta pred gradom i do dohvata francuskih topova, koji su sa gradskih utvrda udarali na neprijatelje.

Kad je tim načinom okolica dubrovačka bila očišćena od francuskih četa, postade ona plijenom neprijatelja. Crnogorci razoriše vodovod i stadoše nemilice harati i paliti dubrovačke zaselke, kuće, vrtove i vinograde po Konavlima, Župi, Pilama, Gružu i Rijeci, a potpomagali su ih u tom i Konavljani, koji su jedva dočekali ovu nevolju dubrovačke republike, da se ponovno dignu na nju. Nisu poštedili ni crkvi, jer su poharali i porušili crkve sv. Jakova i sv. Josipa, a uz to i Kalvariju, na kojoj je bio velik mramorni križ sa 14 postaja križnoga puta. Ukupno je porušeno oko 660 kuća. Uplašeni svijet iz okolice rpimice je bježao pred ovim užasom u grad, u kojem nije bilo dosta mjesta za ovoliki pribjegli narod, koji je ovdje tražio utočišta. Šteta je bila ogromna, koju su ovom prigodom pretrpili Dubrovčani, a računa se na 9 miliuna franaka, pače sa zarobljenim ladjama i njihovim tovarima računa se šteta na 14 miliuna franaka.

Iza toga opkoliše neprijatelji Dubrovnik sa kopnene strane, a doplovi u Gruž i rusko brodovlje pod zapovijedi admirala Senjavina i blokira grad i sa morske strane; tako započe (17. lipnja) 20-dnevna podsada Dubrovnika, koja dovede u veliku stisku i grad i francusku vojsku u njem. Kad je general Molitor, vrhovni zapovjednik francuskih četa i namjesnik u Dalmaciji, doznao za ovu nevolju Dubrovnika, odluči on priskočiti gradu u pomoć. No kako je u Dalmaciji bilo malo francuske vojske, koja je bila raštrkana po gradovima i kulama, nije Molitor mogao skupiti više od 1.000 momaka za oslobodjenje Dubrovnika. On je podjedno proglasom pozvao Dalmatince, da se i oni dobrovoljno pridruže njegovim četama i priskoče u pomoć Dubrovniku, jer inače da će po padu Dubrovnika i oni doći na red, te će neprijatelji i njihovu zemlju poharati mačem i ognjem. Ali odziv bijaše slab; dodje samo 300 neretvanskih krajišnika pod zapovijedi Franje Nonkovića.

Ove se čete združiše s francuskima na Neretvi i one zajedno krenu prama Dubrovniku. Kod Stona zakrči im put jedna četa Rusa i Crnogoraca, ali bude suzbijena. U ovom su se okršaju osobito istakli oni krajišnici neretvanski, te su kasnije njihov zapovjednik Nonković i župnik od Vida bili odlikovani redom po-

časne legije. Na to nastaviše Francuzi put prema Dubrovniku, kamo stigoše pred večer 5. srpnja. Ruske čete pod vodstvom kneza Vjazemskoga utaborile su se na bregovima povrh Dubrovnika kod Žarkovca i Sv. Djurdja, gdje su smjestile svoje topove, kojima su udarale grad, dok su ispod njih bili smješteni Crnogorci od izvora Rijeke sve do medje turske. Francuzi udariše namah smjelo i odvažno na Crnogorce i tako ih uplašiše i zbuniše, da su gotovo bez otpora stali bježati kroz dolinu Župe prema Cavtatu i Kaštel Novom. Kad su vidjeli Rusi, da su ih Crnogorci ostavili na cjedilu, ostavi ih hrabrost, i napustivši topove, hranu i ratnu zairu povukoše se u Gruž, gdje se naglo ukrcaše na ladje i otploviše u Kaštel Novi. Sutra dan (6. srpnja) uljeze Molitor s vojskom u Dubrovnik, dočekan velikim veseljem od dubrovačkoga naroda, jer ga je spasao od krajnje nevolje i propasti.

Molitor medjutim nije imao dovoljno sila, da nastavi vojnu s mnogo jačim neprijateljima, koji su se utaborili kod Kaštel Novoga, zaštićeni s jedne strane ovom jakom tvrdjavom, a s druge strane ruskim brodovljem, koje se je usidrilo pred tvrdjavom na ulazu u Boku Kotorsku. Zato zatraži on od cara Napoleona da mu pošalje pojačanja. Napoleon na to s jedne strane pozva odriješito austrijsku vladu, da zatraži od Ruske, neka prema uvjetima požunskoga mira preda Francuzima Boku Kotorsku, a s druge strane ne nadajući se valjda uspjehu od te svoje reklamacije odredi generala Marmonta, da ide u Dalmaciju s 9.000 vojske i da kao vrhovni zapovjednik vodi vojne operacije protiv Rusa i Crnogoraca u Boki.

Došavši Marmont u Dubrovnik uputi se on kroz Župu i Konavle prema Kaštel Novomu. Putem morao se on boriti s Crnogorcima i Bokezima, koji su se (njih oko 10.000) učvrstili po bregovima i vrhuncima Župe i Konavla, dok su se Rusi (njih 6.000) pod zapovijedi generala Popandopola utaborili pred Kaštel Novim.

U tim okršajima izgubi Marmont nekoliko stotina ljudi i generala Soulié-a, ali sebi ipak probi put sve do Sutorine. Tu ga medjutim dočeka cijela neprijateljska vojska i zametne (1. listopada 1806.) s njime bitku. Borba je bila žestoka i dugo neodlučna ; na koncu se stavi sam Marmont na čelo talijanskih karabinijera i udari kod Debelog brda na najjaču poziciju neprijateljsku, pa kad je od ovud neprijatelja istisnuo, stade ovaj i sa ostalih strana uzmicati i povuče se natrag do Kastel Novog pod zaštitu ove tvrdjave i ruskog brodovlja ; 400 Rusa i toliko Crnogoraca i Bokeza ostade na bojnom polju, ne računajući one, koji su poginuli u metežu, kad su bježali na brodove ; 200 Rusa pako bude zarobljeno i otpremljeno u Dubrovnik u sužanjstvo.

Kraj sve ove pobjede, nije bilo izgleda, da će Marmont tako skoro i lako istisnuti neprijatelja iz Boke, jer najprvo je trebalo zauzeti tvrdjavu Kaštel Novi, a zatim svladati sve one zapreke, koje je sama priroda stavljala napredovanju vojske od Novoga do Kotora, jer u ovom gorovitom kraju mogle su i manje čete zaustavljati prodiranje veće vojske. Zato je gledao da dobije na svoju stranu stanovnike Boke Kotorske. U to ime izda drugi dan iza bitke proglas na Bokeze, u kojima ih pozivlje, da se dobre volje predadu u vlast silnoga cara Napoleona, komu prema ugovorima s drugim vlastima imadu pripasti, inače će ih stići njegov gnjev. No taj proglas nije imao nikakva uspjeha. Tad je nastojao Marmont, da mu pomogne osvojiti Boku sama Austrija, koja je prema požunskom miru bila dužna predati Boku Francuzima. Zato on zatraži od bečke vlade, da istjera Ruse iz Boke i preda ovu tad Francuzima. Austrija se odazva tom zahtjevu njegovu

i ukrca na brodove 3.000 momaka pod zapovijedi generala Bellegarda, koji su imali preuzeti Boku iz ruku Rusa i onda ju predati Francuzima. No ni ova vojska ne postignu cilja. Rusi ne htjedoše isprazniti Boke, a austrijska vojska ne htjede ili se ne usudi prisiliti ih na to. Deset mjeseci pregovaraše ona s Rusima, boraveći sad na otoku Korčuli sad u Cavtatu i na Šipanu, pa kad je sve to bilo uzalud, vrati se neobavljena posla kući, ostavivši Ruse i Francuze, da sami riješe svoju razmiricu.

IV.

Marmont je medjutim nastojao, da najprije zauzme Kaštel Novi, a onda da krene dalje sve do Kotora, ali nije uspio. Da osigura Dubrovnik, dade sagraditi na vrhu sv. Srdja Fort Imperial, a na Lokrumu Fort Royal s nizom obalnih baterija. Marmont je imao naputak od Napoleona, da Dubrovčane umiri raznim obećanjima, ali da nema nipošto ostaviti grada ni po svršetku vojne. Dubrovnik je imao postati veliko francusko pristanište za orijent. Pritisnuti kontribucijama, rekvizicijama i svakojakim gubicima, šiljali su Dubrovčani na sve strane svoja poslanstva, u Pariz, Beč, Carigrad, bosanskom paši i dr., da traže zaštite i pomoći, ali sve je bilo uzalud. Tilsitskim mirom (7. srpnja 1807.) bi odredjeno, da se Boka Kotorska imade predati Francuzima, a to je doista i izvedeno ; ruske i crnogorske čete ispražniše Boku i predadoše ju u ruke Marmontove. Iza toga došao je red i na Dubrovnik, koji se imao pridružiti ostalom francuskom posjedu u Dalmaciji. General Clausel dade (6. siječnja 1808.) skinuti dubrovačku zastavu sv. Vlaha sa gradskoga stupa (Rolanda), i istaknuti samo zastavu kraljevine Italije, a podjedno je naložio gospodarima dubrovačkih ladja, da od sada imadu njihove ladje ploviti pod zastavom talijanskoga kraljevstva. Osim toga tražio je od dubrovačke vlade, da u roku od 15 dana imade od svojih podanika pribaviti francuskoj floti 300 mornara. Senat odbi taj zahtjev i podjedno se potuži Clauselu na sve povrjede dubrovačke nezavisnosti od dana okupacije Dubrovnika pa sve do 6. siječnja 1808. unatoč onoga proglasa od 28. svibnja 1806., koji je uvjeravao Dubrovčane, da će francuska vojska napustiti Dubrovnik i povratiti ga u njegovu predjašnju potpunu nezavisnost, tek što Rusi očiste Jadransko more. Osim toga je senat zaključio, da će poslati poslanika Dživu Kabogu u Pariz, da tamo zajedno s prijašnjim poslanikom Antunom Sorkočevićem učini kod Napolena potrebne korake za održanje dubrovačke republike. Medjutim ovaj poslanik nije nikada otišao na put, jer mu to Francuzi nisu dozvolili.

Francuzima je olakšao izvršenje njihove namjere unutrašnji razdor u Dubrovniku, jer su francuski pristaše išli za tim, da sruše vlast plemstva i osnuju demokratsku vladavinu. Senat je za to doznao i htio jedno 60 francuskih pristaša gradjanskoga staleža uništiti ili prognati, ali su Francuzi to osujetili. U to stiže (24. siječnja) Marmont u Dubrovnik putujući u Kotor, da preuzme ovaj grad u francuske ruke. Tom prigodom zamoli ga senat, da dozvoli Kabogi putovati na dvor Napoleonu, ali mu on poruči, da će se na svom povratku iz Kotora s njime dogovoriti o svemu. Medjutim je taj dogovor ispao sasvim drugačije, nego li se senat nadao. Veliko vijeće izabra doista (28. siječnja 1808.) Matiju Getaldića knezom za mjesec veljaču, ali ovom nije bilo sudjeno, da ikad upravlja dubrovačkom republikom.

Kad se Marmont u nedjelju (31. siječnja 1808.) vratio u Dubrovnik, zatraži on namah, da se još istoga dana sastane senat, jer da mu on ima nešto važna priopćiti. Senat se doista sastade oko 2 sata po podne, a u nj dodje pukovnik Delort, podšef glavnoga štopa u pratnji francuskoga poslanika i generalnoga konzula Rene-a Charles-a Bruère-a des Rivaux-a, ratnog povjerenika, zapovjednika tvrdjave, dragomana za istočne jezike Vernace-a i nekoliko štopskih časnika. Vojska opkoli palaču a topovi sa tvrdjava biše upereni protiv grada. Delort, sjednuvši uz kneza, izvadi iz džepa jedan spis, iz kojega pročita, da su se Dubrovčani opirali izvješenju zastave francuskoga cara, da su proskribovali francuske pristaše, da su tražili pomoći kod Turaka protiv Francuza, i da su vjerom (ophodima i dr.) gledali narod fanatizirati protiv Francuza, pa zato da glavni zapovjednik francuske vojske odredjuje, da se dubrovačka vlada i senat te sadašnji gradjanski i kazneni sudovi raspuštaju, a vlada predaje privremeno u ruke Bruère-a, i ustrajaju novi mješoviti sudovi (od plemića i gradjana). Senatori su bili potreseni od iznenadjenja, te istom iza neke stanke ustade senator Dživo Kaboga i reče, da je njima čista savjest glede ovih francuskih objeda i da se oni pokoravaju volji božjoj, koja im se naviješta od velikoga cara. U isto doba unidje francuska vojska u kneževski dvor, zauze vrata, državnu kancelariju i riznicu, pa carinaru i sve ostale kancelarije i stavi na nje svoje pečate.

Tim načinom prestade faktično živjeti oha hrvatska republika iza više od tisućgodišnjega slavnoga opstanka. Plemstvo je dakako bilo ranjeno u srce, ali bespravni dosad pučani veselili su se ovom dogadjaju, te su još istoga dana priredjenjem sjajnoga plesa na čast Marmontu, dosjetlivim alegorijama u čast novoga vladara i svakakvim znacima prijateljstva prema njemu vidljivo izrazili svoje zadovoljstvo nad novim poretkom, koji je nastao u Dubrovniku. Sam pako Marmont već drugoga dana (1. veljače) opširno ubavijesti cara Napoleona o ovim dogadjajima u Dubrovniku. Car odobri (18. veljače) njegov čin, samo mu savjetova, neka pošlje pod policajnom paskom desetak bivših senatora u Mletke i u Milan, da se spriječi rovarenje i možda buna protiv novoga poretka. No Marmont nije to trebao učiniti, jer su se Dubrovčani izmirili sa svojom sudbinom, koju nisu mogli promijeniti, i pokorili se svemoći cara Napoleona, koji iz zahvalnosti podijeli (1. ožujka 1808.) Marmontu naslov „vojvoda od Dubrovnika" (duc de Raguse).

Kad je Napoleon bečkim mirom (14. listopada 1809.) dobio bio od Austrije Istru s Trstom, Kranjsku, dio Koruške i dio gradjanske i vojničke Hrvatske (do Save i Une), složi on sve te zemlje zajedno s Dalmacijom i Dubrovnikom u jedno upravno tijelo (sedam ilirskih pokrajina), pod upravom Marmonta, u kojemu je zemljište nekadašnje dubrovačke republike zajedno s Korčulom i Bokom Kotorskom sačinjavalo posebnu pokrajinu. No francuska se vlast ne održa dugo u Dalmaciji i Dubrovniku. Iza nesretne Napoleonove vojne na Rusku (1812.) započeše (g. 1813.) evropejske velevlasti veliku vojnu za slobodu Evrope od tiranije Napoleonove, i nisu odložili oružja, dok ne postigoše svoju svrhu.

Za ove vojne bila je i Dalmacija pozorištem ratnih dogadjaja. God. 1813. podsjeli su Englezi dubrovačke otoke i grad Cavtat. Plemstvo bivše republike naumi se okoristiti ovom zgodom i dići ustanak, ne bi li obnovilo republiku s pomoću Engleske, ali na žalost ne bijaše složno, jer je bilo mnogo njih, koji su radije voljeli služiti velikoj vlasti, nego li gospodovati miniaturnom državom. Dne 15.

studenoga 1813. bude u Cavtatu opet istaknut dubrovački stijeg i pozdravljen gruvanjem topova s engleskih fregata. Seoski pako narod pod vodstvom plemića Ivana Natalića, grofa Blaža Kaboge i markiza Bunića započe zajedno s Englezima podsijedati Dubrovnik. Dne 8. siječnja 1814. prispije u Gruž i austrijski general Milutinović s dva bataljuna graničara, ali bez topova. Imao je nalog, da ne podupire dubrovačkoga ustanka, ali jer su nastale razmirice s Englezima i jer se je bilo bojati, da bi se oboružano seosko ljudstvo moglo razbjegnuti, bude prisiljen, da se približio dubrov. ustašama. Na to je dubrov. plemstvo, sakupljeno u palači Djordjića na Rijeci zaključilo (18. siječnja 1814.), da se ima obnoviti dubrovačka republika i imenova namah privremenu vladu. Tad se i Dubrovčani u samom gradu pobuniše protiv Francuza i izvjesiše dubrovačke zastave na tornjevima, ali oni htjedoše imati republiku demokratsku, a ne aristokratsku. Konačno dodje i francuskoj posadi pod zapovjedništvom generala Montricharda do gusta, i ona se predade (28. siječnja 1814.), a na to unidjoše u grad Englezi i Austrijanci. No ovi potonji nisu htjeli ništa znati za dubrovačku republiku, pa zato dade sutradan (29. siječnja 1814.) general Milutinović odstraniti dubrov. zastave, a 15. veljače prisili Dubrovčane, da su morali priseći vjernost austrijskomu caru. Samo knez dubrov. otoka Jeronim Natalić ne htjede bez dozvole Engleske skinuti britansku zastavu, što se dogodilo istom 13. srpnja 1814. Uzalud je dubrovačko plemstvo prosvjedovalo protiv austrijske okupacije i zahtijevalo, da se obnovi dubrov. republika. Bečki kongres dosudio je (g. 1815.) Dubrovnik Austriji, jer se za dubrovačku republiku nije nijedna velevlast zauzela.

I tako propade konačno ova hrvatska republika iza tisućljetnoga slavnoga opstanka i dodje opet u svezu s ostalom svojom hrvatskom braćom pod jednim te istim vladarom. Dao Bog, da bi se Dubrovnik opet podigao i procvao u novom svojem položaju, pa da bi ga poput pjesnika Ivana Vidala i opet mogli zvati „krunom svih hrvatskih gradova“.

VL. NAZOR: KRALJEVO ORANJE*

I.

— Klonusmo, kralju, od srama i truda.
Uzalud nama muka i rabota,
Jer plug je težak, opora je gruda.

Mač opet daj nam: on će da nas hrani.
Ta zemlja trnjem radja — — A kralj reče:
— Da ste mi sjutra na vašoj poljani! —

A kada zora za goricom sinu,
Njihovo ralo i volove dignu
Sijedi kralj i podje na ledinu.

* Iz zbirke „Hrvatski kraljevi“ — Petar Kriesimir Veliki.

Na njivi k suncu on okrene lice ;
Volove liene tankom šipkom taknu
I snažno upre o drven ručice,

A lemeš škripnu, plug se dalje maknu.

II.

Orao prama suncu na istoku
Sijedi orač. Sievala mu brada,
A zviezda sjala u staračkom oku.

Orao dalje i osjećo : teče
Iz zemlje snaga u trome mu žile,
I miške jača, i napried ga kreće.

Godina teret neko mu obori
Sa pleća, sunce čelo mu cjeliva,
U dugom pramu vjetrić mu žubori.

Jaka ga ruka podiže i grli,
Iz srca snaga u rame se penje,
Duboko diše i ko momak hrli

Za plugom onim, što škriplje i stenje.

III.

Orao starac i klicao : — Pluže,
Pjevaj mu pjesmu o zemlji i suncu.
Oj, rad je svet, a život lijep, druže !

Prenuo ognjen zmaj se ; a je l' dosti
Sladjana mlieka u dojkama njenim ?
Poj, pluže, pjesmu o vječnoj mladosti ! —

Orao starac, a s vreće na pleći'
U brazde sitno padalo sjemenje
Ko zlatan prah se na suncu svietleći.

U bližnjem gaju vrelo žuborilo,
Šumile smreke, krkočilo more,
A sunce s visa sjaj i toplot lilo

Na starca kralja, koj pjeva i ore.

IV.

Orao kralj je — u brazdam onijem
Klijalo sjeme, pupio je stručak,
Zrijalo zrnje na klasim zlatnijem.

Sunčani kolut na zreniku sjao,
Čarlijo vjetrić, a ko more sinje
Kraljev se usjev šûmeć talasao.

I orač stane. Otre znoj i stupi
K negdašnjim borcim, k ženam i težacim.
Selo se cielo oko njega skupi.

— Oj, zapis kazuj tom djelu čudesnu:
Kamen il travu od Boga ti danu! —
A kralju njima pruži ruku desnu

I žulj im kaza na bijelom dlanu.

DINKO ŠIMUNOVIĆ: ALKAR

1.

Golemo sinjsko polje, na žarkom ljetnom suncu, činilo se još veće, jer je modrušasta maglica sakrivala očima udaljene bregove. Sve je mirovalo u podnevnom žaru i plavušastoj magli, što je blažila jarke šare ljetne. Samo daleke, daleke kamene planine jače se modrile, vireći nepomično iza te niske i tanke maglice. Činilo se, da je cijela krajina u raskošnu ljetnom snu ili kao da počiva nakon ljute borbe i izvršena junaštva.

Krajem toga polja vuče se tihano nevelika rijeka, s koje je silno sunce dizalo ovu plavu maglu, da se kroza nju poigra sjajnim svojim zrakama. To je Cetina, što daje ime svoj prostranoj krajini, na daleko i široko okolo sebe.

Uz polje je selo do selašca, brijeg do brežuljka i kula do kule. U vrhu Han i Čitluk spojeni velikom „ćuprijom“, — pod njima Begluk ispod Kȁdine glavice sa razorenom Hasan-kulom, a još niže Odžak selo, s Ali-česmom po srijedi.

I tako sve dalje po velikoj krajini.

A misleći na ta imena, kao da čuješ hodžin glas, što je odjekivao nekad medju tim bregovima i gubio se u tom prostranom polju.

Pa kad bi negdje medju brdima začuo otegnutu i čudnu junačku pjesmu što spominje tamnicu i okove, krv i handžare, — ili vidio zalaziti u klanac zapeškirena kršna momka sa sjajnim srebrenim tokama i dugim dževerdanom, — oćutio bi blizinu čarobnoga i junačkoga Istoka.

Ta Cetinjani ni sad ne misle kako bi živjeli mirno, već živu mirno što moraju i što nema nikoga da se s njima bori.

Turci su davno otišli, ali prije toga zažegoše u njima želju za borbom i slavom, za snagom i za osvetom. Mučila ih je ta želja a i zavadjala na koješta, što ne bi zvali junaštvom u onim krajevima, gdje nikad nije bilo Turaka.

Nu ipak, krajina se činila mirna i pospana u žaru ljetnoga sunca, ali kao da počiva nakon borbe i izvršenoga junaštva.

Baš se toga ljeta navršilo stotinu i šezdeset godina, što su Cetinjani istjerali Turke, a bila je to zadnja velika borba, jer manjih je i kasnije mnogo bilo. I kasnije su Cetinjani bili samo pó dana hoda udaljeni od turske medje.

A ta zadnja velika borba, bila je tako strašna i čudnovata, da se o njoj i sad pripovijeda legenda: Njihova je Gospa u silni turski tabor poslala srdobolju i zaprijetila Turcima mačem s varoškog kaštela, pa je bila uništena velika turska vojska. Bit će, da se je ta legenda pripovijedala često, jer nije bilo u Cetini odraslijega čeljadeta, koje ne bi znalo za tu legendu.

Nu više nego išta, ponavljala bi svake godine junačka igra „alka", spomen na to doba slave cetinske.

Bio je dan u kolovozu mjesecu, kada bi Cetinjani obučeni u sjajno odijelo starinskih junaka, na konjima u trku, kopljem pogadjali u gvozdeno kolo. Ali su trčali tu alku samo bogati varošani ili mladići iz najboljih kuća sa sela, kojima bi varoški koljenovići htjeli da pozajme alkarsko odijelo i skupu opremu dobru konju.

A dobrih je konja u ravnoj Cetini bilo mnogo. Ta najveći su dio cetinskog polja sočne livade, na kojima svakoga ljeta pasu velike hrpe brzih konja. I čilih momaka bilo je dosta, što su se na njima utrkivali i preskakivali jaruge i grmlje. Samo tim momcima što su protrkivali poljem, trebala su ona sjajna odijela da mogu i u alci pokazati svoje junaštvo.

A kako je to lijepo bilo pred hiljadama, što se okupe, da vide tu sjajnu trku!

To je polje sad žeglo silno sunce, tako da je nad njim titrao zrak od žara usjane zemlje. Činilo se iz daljega bez išta živa, ali pod vrbama kraj Cetine i njezinih pritoka, odmarali se konjari i gdjekoja čobanica, kraj konja što su polegli izmučeni žegom i jutarnjom trkom. Tu, više „sitnih livadica" u vrh polja, šumilo Paušino vrelo okolo kojega se ukočile hrpe niskih vrba i visokoga jablanja. U njihovim tamnim i kratkim sjenama, tri konjara iz sela Begluka, čekali večernju zahladicu da opet protrču livadama, pak da isprate ljepše čobanice do njihova sela.

Izvaljeni, u samim bijelim razgaljenim košuljama i modrim suknenim gaćama, razgovarali se ti momci o konjima i livadama, o sijelu i djevojkama, pak o jačermama, nožima i puškama. Govorili su i govorili dugo, dok najmladji od njih ne zamuknu i zagleda se daleko k rijeci, gdje se nešto medju rakitom bijelilo i pomicalo, kadgod u sjeni, a kadgod na suncu.

A to su bile beglučke čobanice i peračice, što su se svaki dan o podnevu svlačile, da se okupaju u tom okuču Cetine. I Salku se od svjetlosti stisnute zjenice raširile, da razaberu te lijepe čobanice, što se svlačile medju rakitom.

Taj je Salko momak još djetinjega lica, ali uzrasta tako jaka, da bi se drugi momci čimgod izgovarali, kad bi došlo do toga da se s njim porvu. S obilnom i plavušastom kosom a bez brkova, sa sjajnim velikim očima i dugim trepavicama, pak oblim rukama prekriženim na bijelim izbočenim prsima — onako nauznak — sličio prkosnoj djevojci, što draži svojega jarana.

Drugovi mu bili isto tako lijepi i kršni momci kao i on sam, ali koju godinu stariji od njega. Nu sva su trojica dobri prijatelji, odrasli u istom selu i još su od djetinstva zajedno potrkivali poljem, pa jedan drugome uticali bez zavisti i bez svadje. Bilo je možda i djetinjskih šaka, ali radi koješta, čega se više niti ne spominju.

Podnevno je sunce pržilo i umaralo sve živo u tom polju i livade isparivajući kroz pukotine, davile zagušljivim mirisom.

Nu ti čili momci nijesu osjećali ni umora ni vrućine. Smiješili su se sretni i zadovoljni, spominjući djevojke po svojim selima i pripovijedali, što su sve čuli ili govorili na sijelima onoga dana.

Znali su da je Salko zaljubljen u Martu, najljepšu curu u Begluku, pa je nijesu spominjali pred njim. Nu znali su i to, da je njemu samo osamnaest godina, a ona je dvije godine starija i nije moguće da mu bude žena. Te još : Salkin je otac bio hajduk i strašno je naprasit čovjek, a Martina je mati vještica, pa su se momci klonili i njezine kuće i njezinih pogleda. Za to sui govorili o njihovoj ljubavi samo u šali.

Ali se Salko i Marta nijesu ljubili baš za šalu.

Salko jedamput samo što se nije utopio plivajući preko Cetine k Marti, a Marta se veselo nasmiješi svaki put kad ugleda Salka.

Nego za to neki ne znali, a neki i ne vjerovali, pa se njih dvoje grlilo svaki dan sve jače, nesmetano od čijih pogleda niti od čijeg prisluškivanja. A grlili su se i toga ljeta u mnogim zaklonjenim hladovima kraj Cetine. Tu bi ga pričekala Marta iza kako se okupala i Salko se čudio čime ona tako miriši.

A ona je zdravljem i mladosti mirisala.

Ali ništa nije bilo zla u toj ljubavi, koju su očitovali samo bezbrojnim cjelovima.

Zato je Salko i počeo biti nemiran, jer se bližalo vrijeme njihova sastanka, pa je rasla sve više u njemu želja za poljupcima Martinim. Tim više, što je već deseti dan da je nije vidio i što je slutio da mu se Marta uklanja navlaš, a nije znao zašto.

Ali Juriša i Gare ležali su pod vrbama u prijašnjem razgovoru i ne opažajući Salkova nemira.

Ispod tih se vrba gdje su oni ležali, vidilo sve polje, samo gdjegdje zaklonjeno redovima stabalja i pramovima maglice. Ali se ništa drugo otale nije moglo viditi, pa se tim momcima ono polje činilo cio svijet, u kom su oni gospodari i toga prostora i one tišine. Zato su ne misleći baš pravo o ničem, govorili koješta, da prodje taj dugi ljetni dan. I nije im bilo ni teško ni čudno, te su im želje bile nekako slične toj sivkastoj maglici što je ovila okrajke polja : činilo im se, da se je sve ono što je bilo i sve ono što ima biti, nalazilo baš sada — tu, okolo njih. Trebalo je samo dignuti, pak imati ono što su želili, jer ona sreća za kojom ljudi trču uzalud, bila je već u njihovim dušama. Zato ni dignuti se pak imati, nisu mislili da je potrebno, ćuteći da su tako mladi i ne će im pobjeći ono što žele i tako jaki, da mogu svaki čas savladati sve, što bi se protivilo njihovim željama.

I takav je dan, da je najljepše bilo ležati baš tu kraj Paušina vrela, pa čekati dok sunce izaspe svu svoju snagu u tu veliku zemlju. A večer će i onako za stalno doći i čobanice ne će pobjeći prije nego što ono zadje.

Nu još je daleko, vrlo daleko bilo, do onoga doba kad zalazi sunce, što je baš sada najžešće pripicalo u suhu i raspucanu zemlju.

I konji su na različite načine ispruženi, dahtali mirno, osim Salkova vranca što je koracao medju vrbama, lagano hržući i kopkajući nogom.

Čudan je to konj bio, ne mnogo veći, ali puno ljepši od ostalih cetinskih konja. Salkov ga je otac, jedne tamne noći, još dok je hajduk bio, doveo u kuću. A bio je to konj nekakva livanjskog bega, što ga je pod Prologom ubio i s ostalim hajducima podijelio njegovo blago.

Pripovijedali su, da je uz toga bega bilo hiljadu zlatnih dukata, bez srebrenoga oružja i zlatom vezene odore, nu hajduk je Rašica, a to je otac Salkov, volio tom vrancu. Samo je toga vranca uzeo sebi, a pustio društvu da dijeli medju se sve ostalo.

I nitko nije rekao da je Rašica učinio loše. Ali su pripovijedali i to, da mu je beg izdišući rekao: „Ne će ti moj vranac u kuću donijeti sreće".

Bio je to konj mlad jošte, vitak kao djevojka, male glave i tankih nogu, pa u svemu drugome lijep, da bi ga vazdan mogao gledati i ne bi ti dodijalo. Sjajan i crn kao zrela trnjina, a brz, Bože ! ne možeš ga ni sagledati kad trči. A šaka sjene njemu je dosta i umoriti se ne će nikad, pa da jašeš na njemu tri duga dana, bez počinka.

Samo čist je želio biti, kao da znade kako je lijep. I milovati se bilo mu drago, osim u početku, dok još nije bio zaboravio svoga bega. A od Salka mu i Rašice nije nedostajalo milovanja. I nijesu ga zvali vranac već Arap, sve od same dragosti. Ta nijesu ni vidjeli ni čuli, da ko drugi ima slična konja. Samo je to bio konj predljiv i ako pametan, da bi znao što mu i misli gospodar. Zovneš li ga po imenu, odmah dodje, ili dok pristupiš k njemu s uzdom, pruža glavu i otvora usta, pa stotinu drugih stvari. Ali kad vidi što još nije vidio, ili čuje kakovu neobičnu buku, osim pucnjave pušaka, iskidat će i uzdu, pa ga ne ćeš sàgledati okom. Nu pucnjave se pušaka nije plašio, već samo zastriže ušima, zarže malo i zakopa nogom, kao da je bio u boju. Ali u boju nije bio, osim one crne noći kad je poginuo njegov beg, jer je njegov beg bio junak, pak se nije predao, dok ga hajdučko zrno nije pogodilo u srce.

Taki je to bio konj, što je oko Salka kopkao svojom vitkom nogom i lagano 'rzao, znajući da će i to popodne protrkati livadama do onog okuča Cetine. A Salko je pogledao svog Arapa i nadao se da ga čeka Marta.

Digao se tiho, prihvatio vranca za grivu i zakoračio na gola Arapa, ne veleći Gari i Juriši ništa, kao ni dosad kad bi odlazio. Arap samo nisko prigne glavu, savijajući svoj lijepi sjajni vrat kao gudalo i zagrabi ravnim livadama, preskačući lagano male isušene jaruge. Suhe livade zatutnjiše muklo, a bijela Salkova košulja i plava duga kosa, sjali se u punom svijetlu ljetnoga podneva.

Ali malo zatim, sustavi Salko konja u trku i pojaše korakom, jer mu je neka silna radost ispunila prsi, pa je htio da zapjeva.

Trava raste djetelina,
Po njoj pasu tri pauna,
I četiri paunića.
Čuvala ih djevojčica,
Na njoj tanka košuljica.
Nit je tkana, nit predena,
Već od zlata salivena. —

.... pjevao je Salko, a glas mu se gubio na otvorenom polju, pa se činilo da pjesma dolazi iz neke silne daljine.

A nije Salko ni pustio svome grlu maha, jer je to bila djevojačka, a ne junačka pjesma.

A kad je Salko odmakao daleko u polje, progovori Juriša:

— Perić je pitao u njih vranca za alku.

— Perić! A koji to Perić, — reče Gare.

— Marko Perić, ne znaš ga? To je nećak onoga trgovca u varošu, što nosi fes i ima veliki dućan kod crkve. Ali mu Salko ne će zajmiti Arapa.

— Ima razlog. Oni na alci konje strašno izmuče. A vranac je još i plašiv, pak —

— Ne zato, već i Salko hoće da trče alku ove godine. A vidio bi, ne bi bilo ni onakoga konja ni onakoga alkara.

Sada se zagledaju niz užareno polje, kao da vide ispred sebe prolaziti sjajnu povorku lijepih alkara na čilim konjima i kao da su ti alkari izvezeni samim tracima ljetnoga sunca.

— Što? — progovori napokon Gare — a odakle Salku alkarska odora? Ta ove će godine trkati najmanje trideset alkara, jer će biti taka alka, kakva nije bila otkako je postala: svak će držati svoje.

— Eh! za odoru je njemu lako. Ili u Rašice nema hajdučkih novaca! Ili ne znaš? Ta Rašica je davno naručio sve što treba, i dolamu i jačermu ..... sve suhim zlatom vezeno, da će ih malo biti ljepših. A sedlo i uzde ima begove, ta vidio si ih, — ja mislim, da i ne može biti bolje opreme za konja. Vranac crn, a na njemu sve samo srebro! Samo što Rašica nije naručio odoru za Salka.

— Nuti! Što je to opet? Nije naručio za Salka! A što će mu onda alkarska odora!

— Rašica je to naručio sebi!

Ali se Gare nije vele ni začudio. Znao je da je Rašica, stari hajdučki arambaša, silen kao kakav kralj, te na glasu junak i binjedžia. A bogat, pa hoće da se o njemu govori i više.

— Onda, zbogom Salko alka! — vikne Gare i sjedne. — Što Rašica zabije u glavu, to mu ne će niko izvaditi. Pa što govoriš onda da će Salko — —

— Nu Salko kaže da će ga toliko moliti i moliti, dok mu ne pusti da trče i odoru mu dade, a oba su istoga kipa — —. Ili ne znaš? .... Pače ti nijesi bio jučer kod Matasova grmlja, — Salko je to pripovijedao... A pomisli: Salku je osamnaest godina, a Rašici eto pedeset .....!

— I ne će da pusti?

— Ne će!

Oba se zamisle i umuknu.

Salko se više nije vidio: bit će da je još davno zašao medju vrhe i rakitu kraj Cetine. A sunce je sve jednako žeglo i tišina činila se još veća nego prije.

— —

Sjajno je i pusto polje potamnilo i oživilo.

Zapadna su brda počela pružati svoje sjene preko široka polja i stali se javljati glasovi konjara i čobanica. Tamo amo sad rika i mukanje goveda, sad 'rzanje i topot konja a sad sve to zajedno, pomješano s pjesmama o ljubavi i junaštvu.

Kad je sunce zašlo, zemlja je stala duboko disati i vjetrić s istoka počne hladiti užarenu krajinu. A krajina kao pomilovana djevojka zarumenila se od maglice i sunčanih trakova sa zapada. Činilo se, kao da je krvlju natopljena zemlja ponikla crvenim cvjetovima.

A golemo polje vazda je čudno tutnjilo, kad bi ga udarala kopita konjska, kao da ječi izmoreno od tolikih konjanika turskih i cetinskih.

Ali je tutnjilo stoga, što je nekoć to polje bilo silno jezero, a sad je zaraslo korom od zemlje i trave. Pa i sad se pod njim talasa bezdana voda i zato tutnji pod kopitima dobrih konja. I cetinski se momci ne plaše one tutnjave, već im se prikažu silne čete konjanika sa svilenim barjacima i talambasima, dok, zatvarajući oči, zapjevaju o četama, što su tud prolazile.

A i čobanice su u svojim pjesmama prijetile onima što ih misle oteti i više je njihovih pjesama govorilo o junaštvu i oružju, nego o momcima i o ljubavi.

I čujući onu tutnjavu i te pjesme, rekao bi, da se diže sva krajina i srče u boj nekamo daleko, tȅ iste noći dostigne neprijatelja, što je utekao s plijenom.

Tad se i Juriša i Gare digoše i uzjahaše na konje, tražeći očima u daljini najmilije čobanice.

Nu čobanice su već znale gdje će biti njihovi najdraži momci, pa su tud tjerale svoje blago.

I tako se vidjelo poljskim putima čopore konja i goveda da sami idu, pak hrpe momaka i djevojaka sa rukom u ruci ili zagrljenih, a mladji ih jašeći obilazili. Gdjekoji se momci utrkivali poljem, ali tima su sve čobanice bile jednako drage.

I što je sunce sve dublje zapadalo, pȕstile livade sve više, a na poljskim putima ispod sela, dizala se sve više prašina od mnogih nogu.

A na raskršćima popostajali malo da se još našale i onda bi se razilazili i dozivali jedno drugo kroz smijeh i pjesmu. Sve su to cure i momci a starijih i djece bilo samo gdjekoje. Ali u selima, svako malo, vidjale se hrpe muške i ženske djece, koju nije lako razlikovati jedne od drugih.

Svako i ciglo bilo bjelokoso i odjeveno u dugu bijelu košulju, potpasanu crvenom strȕkom. Obično se po vazdan vidjali medju brežuljcima po petero, po šestero, s dugim prućem u ruci i gologlavi, da hodaju besposleni ili za kakvom stokom. A i po vrhuncima brežuljaka, bilo ih je vidjeti bijele i visoke, gdje se ističu na obzorju kao spomenici od sadre. Pred večer bi i medju njima zaredala dozivanja i dugi otegnuti odzivi, pa zvonka pjesma mladih grla, što su treptala u trku niz strme obronke. Kasnije bi se ti glasovi pomiješali s vikom i pjesmom braće i sestara, s bukom konja i goveda što se iz polja vraćali, — svi u jednom vrtlogu oko bijelih kućica, izmedju divljih orasa i zovine.

Za takovih bi se ljetnih večeri, dolje pod selom Beglukom rastajao Salko od Marte, pred kućom njezinom.

A sastanci i rastanci njihovi bili su prije tako česti, da su se činili svaki put posve jednaci.

Držali bi se za ruke, gledajući jedno drugome u oči i obazirali kadgod naokolo, da vide nije li koga blizu. A onda bi se poljubili nekoliko puta i tad bi Salko otišao obazirući se na Martu sve dok ne zadje u ulicu, medju zidove. Nu Marta bi dugo gledala preda se kao da gata budućnost. I baš zato što su je često vidjali zamišljenu, govorili su seljani da će biti vještica kao i majka. Druge cure nijesu nikada vidjali zamišljene.

Pa i te večeri stala je pred kućom dugo i nije dizala očiju, jer se čudila svojim mislima. Sve se radi nečesa bojala da ne dodje Salko.

Bila je zor-cura ta Marta. Lijepa joj glava ovita crnom kosom, a lice tamnorumenkasto s garavim obrvama i usnicama napućenim i crvenim kao skrlet. Velike tamne oči iz dubine žarile čudno, da bi ti uda klonula od njezina pogleda. Stas joj krepak, reko bi saliven od mjedi, a prsi se izbočile i nadizale oporu košulju, kao da je najtanja koprena. Gledajući je, ćutio si pritajenu snagu što je u njoj i želio bi započeti borbu s tom silom, koja je buktila samo za to, da izazove borbu pak da podlegne. Ali da podlegne onoj sili, koja je mnogo jača od nje.

I ako je bila siromašna, odijevala se prilično: ništa gore nego bogatije cure. Malo je na njoj bilo nakita, nu sve čisto i sputno, a pristajalo joj oko lijepa tijela, te se činilo, da je njezina odora sputna i lijepa zato, što je na njoj. I nema momka, koji je ne bi poželio, kad bi je ugledao tako zdravu i obasjanu večernjim svijetlom, u kojem se činila još ljepša.

Ali se matere njezine bojale momačke majke, pa i oni mislili, da se ne boje bez razloga.

Još je tu stajala Marta zamišljena i oborenim dugim trepavicama, dok je ne prenu majčin glas.

Starica je nosila nešto šume, a uza nju je koracao i Rašica, otac Salkov.

Nu čim su zazvečale srebrene toke na Rašici Crnošiji i čim je čula njegov silni glas što samo zapovijeda, problijedila je Marta kao smrt, pak se zacrvenila kao rascvaćena boliglava.

A toga puta više nego prije, jer je čula da Rašica s majkom njezinom govori o njoj. Nu on je samo zamolio da mu studene vode iznese, oštro je pogledao, pak otišao hajdučkim korakom, da je zemlja tutnjila i pozvekivale srebrne toke.

Te večeri nije pitala Marta što je Rašica govorio o njoj, jer se bojala o tom hajdučkom arambaši i misliti, a ne što bi se užimala pred ukućanima. Tà majka njezina nije bila vještica kao što su govorili, nego samo stara i ružna žena, a otac je odavna bio bolestan, pa nije ni slušao što bi se govorilo pred njim. A mala Iva, mladja joj sestra, bila još dijete i druge čeljadi u kući nije ni bilo. Ali ni majka nije spominjala ništa, već je sjela pred kuću i zagledala se u daleko polje što je postajalo sve tamnije.

Graje je po brežuljcima bilo sve to manje, pa se sad čuli samo pojedini glasovi što bi daleko iznikli pa se izgubili brzo.

Nu malo zatim kad je svu krajinu pritisla topla i tiha ljetna noć, nije se više ništa čulo osim mukla šuma Cetine i kliktanja jeine.

A u krajini su tako tihe noći ima već stotinu i šezdeset godina: i na snenoj ljetnoj mjesečini, i onda kad ju pritisne težak snijeg u studenoj noći zimskoj.

II.

Čudan je i nemiran bio život toga Rašice Crnošije, oca Salkova. Razmazio se kao jedinac u bogatih roditelja, ali nije omekoputio, jer za takovu se čeljad nije ni čulo u Cetini. Samo se naučio da ga odveć hvale i da se izvrši sve ono što želi.

Kako mu nije bilo para u ljepoti i snazi, tako ni u bogastvu i glasu kućnom, pa kad je bio za ženidbu, mogao je birati djevojku u svoj Cetini. Ali Rašica nije htio drugu nego Stanu, a to je majka Martina, koju sad zovu: „vještica stara".

Nu u to je doba bila ona kao i Marta: ni uzmi ni podaj.

Može biti da je bila i ljepša, jer se Rašica s roditeljima posvadio ljuto, što su htjeli da uzme drugu, bogatu curu. Nego su oni poznavali svoga Rašicu, pa mu napokon rekoše: „Uzmi je sinko s blagoslovom! Ako je i siromašna, zato je najljepša izmedju sviju cura što ih znamo. A i ne trebamo blaga Lucina, jer ga i sami imamo dosta".

Tako rekoše, jer kad moraju, neka im njihov Rašica bude zadovoljan posve.

A i je se tada veselio! Govorili su, da kad ide, i ne staje nogama na zemlju od radosti i zóra.

To je bilo ljeti, a imali su se vjenčati kao na jesen.

Nu toga ljeta pade bič na svu Cetinu: stadoše moriti crne ospice, pa zvona brecala po vazdan. I nije bilo kuće iz koje ne iznesoše mrtvaca, te još i sada spominju tu strašnu godinu, najcrnju od turskih zemana.

A taj božji bič pohodi i lijepu Stanu. Dosta se napatila, ali je za svoju nesreću ostala živa. Jer kada je ozdravila i vidjela se u ogledalu, odmah je rekla Rašici: „Ja tvoja biti ne mogu".

I zbilja je iza bolesti postala taka, da je i rodjena majka nije mogla poznati. Bila je prava nakaza osim samih očiju. Ali i te lijepe oči postadoše kasnije ružne, a sve od crnih misli.

Nu Rašica je toliko ljubio Stanu, da ju je htio i onaku za ženu. Ali ona ne htjede nikako i tako ju je najposlije pustio u miru.

Tugovali su i tugovali jedno za drugim, pa onda Rašica uzme Lucu „dotaricu", a Stana se uda za siromaška Iliju. Jer ostati usidjelica ili se ne oženiti, bilo u Cetini najveća sramota. Ali ni jedno ni drugo nijesu oćutili radosti u svom srcu i ako su bili još vrlo mladi. Nijednomu od njih nije još bilo dvadeset godina, a tuga im je dovodila smrt pred oči.

A od tada navališe na Stanu svakakve nevolje i nije bilo dana da ju ne bi što zadesilo. Najprije ju proglasiše za moru, a kad se udala i za vješticu, — pa ako koga iznenada zaboli ili krava prestane davati mlijeka, svemu je ona bila kriva. Pa i ako bi se štogod izgubilo, dolazili bi na njezina vrata pitati za tu stvar.

Stana prikloni glavu pred tim nesrećama i bila je mužu dobra žena, nu Rašici je Luca „dotarica" bivala sve to nemilija, što je dulje živio s njom. Rodila mu je i sina Salka, ali on postajaše sve to mrkiji i sve to goropadniji.

A kad mu pomriješe roditelji i kad učesta pucatanja na turskoj medji, odvrže se od kuće i bude arambaša hajdučki. Tako postade strašilo Turcima, a i drugima što su trgovali s njima.

Tad nastadoše i one pjesme o Rašici arambaši, velikom junaku, radi koga plaču kadune i bule.

Kad je čuo da mu je umrla žena, povrati se Rašica na ognjište da više ne ode, ali se i prije svraćao kadikad, kao i onda, kad je doveo begova vranca.

Prošle su tri godine da se je smirio u kući; — Salku je onda bilo petnaest a Rašici četrdeset i sedam godina. A donio je tad toliko novca srebrena i zlatna, pa drugih stvari, da su Cetinjani u svadji govorili: „Ne ću pa da mi dadeš Rašičino blago!"

I ne reče Rašici nitko ništa, pače su ga častili ne samo seljani, već i oni u varošu. Taki su onda zemani bili.

Još su ga izabrali i za glavara sela Begluka, nu Rašici se Crnošiji činilo da i ne može biti drugačije, ali ostade svejednako otresit i zao.

Nu u ovo zadnje doba, kao da se je nešto promijenio. Nije bio više onako mrk već mnogo veseliji i kao da se nasmjehne koji put i baš onda, kad se nije bilo čemu smijati. Lice mu se preobrazilo i postalo mnogo mladje, a ubojite oči stale sjati blagom vatrom, kao i u sina mu Salka. I nije više pjevao iza glasa hajdučke, već potiho same djevojačke pjesme.

A seljani govorili: „Eto je postao glavar, ima sina zdrava momka i punu kuću svega, pa zašto da se ne veseli? Zato su mu hajdučke misli i otišle".

Ali se Rašica nije veselio s čega su oni mislili.

Kad se je Rašica iz hajduštva povratio, klonio se svakoga i jedva se odazvao kad bi ga pozdravljali. Samo je gradio i gradio svoju novu kulu na tri zboja pod „orlovim stijenama“ s visokom avlijom i puškarnicama, kao kakovu tvrdju. I bio samo sa Salkom, kao da je želio nadoknaditi sve ono vrijeme što nijesu bili zajedno. Ali kad bi mu Salko štogod govorio, okrenuo bi glavu kao da ne čuje. Tako je bilo sa svakim, jer je mislio da nije nitko što on, a sa sinom zato, jer mu se činilo da je još pravo dijete.

Nu i seljani se klonili njega.

„Ta ubijao je ljude, pa makar i Turke, a još se nije ni ispovijedio što je sve učinio. A može biti da je ubio i kakva našega brata kršćanina“.

Tako su mislili, a za glavara ga izabraše s toga, što su znali da će ga svi slušati, jer umije da zapovijeda.

Ali je došla i jesen, druga iza kako se povratio iz hajduka, a s njome i mračni, kiševiti dani.

Kulu je zgotovio, ali je bila tako pusta i tiha, da mu je dolazio plač sjediti u njoj. A kad bi otišao vani, bilo je isto tako tužno, jer je i polje i sva krajina bila ovijena studenom maglom i pritisnuta sitnom kišom, te što nije imao nikakva posla ni u kuli ni vanka nje. Pa ni glasa nije se nikakva čulo, a Salko je bio negdje u selu i pjevao, može biti, s curicama kod vesele vatrice.

A Rašici se činilo da je sam, posve sam na cijelom svijetu. Znao je i to, da ga nitko ne ljubi i ako ga se boje, pa ni isti Salko.

I hodajući jedne take večeri po pustoj kuli, pane mu na pamet duga i pusta zima što dolazi, i Božić, koji ne će biti ništa veseliji od toga tužnoga jesenskog dana.

A brojeći dane do Božića, stade kod dana mrtvih i njegove tmurne misli postadoše još tužnije: sjetio se svoje pokojne žene „dotarice Luce“ i svega onoga što joj je skrivio.

Sjetio se je onoga dana svoga odlaska u hajduke, kad ga je ona zagrlila da ostane i kako ju je oturio, — pa onoga prestrašenog i umiljatog pogleda, što je gledao za njim na odlasku. Onda i sviju onih noći kad bi se svraćao u kuću, i u kojima ne bi sa ženom ni progovorio, već samo muklo pripovijedao o ugrabljenom blagu, što ga je naslagao u pećini ...... Kako je Salko drhtao od straha i gledao ga prestrašeno, a on bi ga uzeo preda se, ali ga ne bi poljubio, samo da se i Luca „dotarica“ ne obeseli. I sjetio se onoga ljubeznog i krotkog pogleda njezina, s kojim bi se i nehotice susreo, — i kako bi ona, od straha, brzo oborila svoje velike, ali plave i vodenaste oči.

Sada mu se činilo, da te oči nijesu ni bile tako ružne i da bi pregorio sve što ima, samo da ih još jedamput vidi. A najviše zato da se opravda pred njom, radi svega onoga što joj je učinio.

Htio je da barem zagrli Salka, koji je jedini ostao iza nje, ali ni Salka nije bilo sad tu.

Spomenuo se je i toga, da je umrla sama i zapuštena, pa i u smrtnim časovima da je mislila samo na njega. Tä ostavila je sve svoje njive, livade i drugo što je imala, baš njemu a ne sinu. A on je dobro znao, koliko je ljubila Salka: ta ljubila ga je kao udovica jedino dijete, što joj ostane iza miloga muža.

I od takovih misli čudna i teška tuga poklopi cijelu mu dušu, i Rašica proplače, što nije od djetinstva.

A onda pomisli i na sve one, što ih je ubio kao hajduk u klancima, okolo kamenoga Prologa.

Spomenuo se je, kako bi oni kroz dolinu veselo pjevali o junaštvu ili o ljubavi, hiteći k svojima, što ih željno čekaju.

A osobito mu jasno pade na pamet jedna zimska noć, u kojoj je padao gust snijeg, a bilo tako tiho, te se riječi pjesme razabirale, kao da je putnik, na sami jedan hitac daleko.

To se je junak razgovarao sa svojim doratom:

Što se noćas plašiš u planini
Il' od vuka ili od hajduka?
Vuk na vuka u planini ne će,
Krilo moje, hajduk na hajduka.
Ti su vuci naše društvo vjerno
Gavranovi naši razgovori!

Baš kao da je sada slušao tu pjesmu, tako se dobro sjećao one zimske noći.

I sjećao se kako je naprašio pušku, pa kako se je do skora na okuču, medju gustim pahuljicama, pokazao mlad Turčin, lijep i stasit, baš onaki kao njegov Salko.

Da, bio je baš kao Salko!

Čuo je u taj čas i po drugi put njegov silni krik, kao i onda kad ga je pogodio zrnom. Pa mu se činilo viditi da se maša za kuburu, nu kako mu je odmah klonula ruka i kako se je prevalio u snijeg kao posječena jela.

I tako mu se obnavljale sve zgoda iza zgode, nu sve tužne i krvave, a medju njima niti jedne, gdje bi Rašica bio milostiv ili učinio kome dobra.

Ali je on u isto doba mislio, da je tome kriva samo njegova zla sudba, što ga prati od poroda. Nu ipak je odlučio da će poći na pokoru poslije toliko godina i tako olakšati dušu. I to baš na dan mrtvih, kad će platiti i molitve za svoju pokojnu Lucu, kojoj je skrivio najviše.

Ali mrtvi dan te jeseni, nije bio ni tmuran ni žalostan, kao dani prije njega.

Sunce je već od rana jutra veselo sjalo, a brežuljci okolo polja šarenili se od tamnozelena, žuta i rumenkasta lišća voćnjaka i vinograda. Žene i djevojke prolazile k crkvi s grančicama jelice i voštanicama, a njemu se medju njima činilo, da je to dan slave, zdravlja i života, a ne tužno spominjanje mrtvih.

Pokoru je izvršio i pričestio se, bez oružja i srebrenih toka na sebi, pa se ćutio okrijepljen i pomladjen, bez krivnje i bez crnih misli, što su ga toliko morile ono dana.

Nu ipak je htio da izvrši sve ono što je odlučio, pa ode sa Salkom na grob svoje žene, da i oni zataknu grančicu jele i da se pomole.

Ali je toliko svijeta bilo okolo njih, da nije mogao moliti ni ono što zna, već je stao gledati u šarene hrpe ženskadije, što se tiskale oko grobova.

Čuo se plač i naricanje, nu sunce je tako veselo sjalo i nevjeste sa djevojkama, zelenim granjem uz mlada lišca, prolazile spokojno preko tihi grobova. Zato je i njegova misao bila veoma daleko od umiranja i smrti.

„A zašto da umrem — mislio je — i zašto da se patim radi onih što su umrli? Za ono što sam skrivio, ja sam se pokajao i sad sam čist i dobar kao dijete. Trpio

sam i ja dosta nu više ne ću. Još ću živiti i veseliti se suncu i zdravlju, a evo i Salka kod mene . . . . ."

Nu tad ga opet saletiše tužne misli, jer nije mogao znati, kakav će to biti njegov budući život i ako bude zdrav a sunce sjalo kao i toga dana. A ta je promjena nastala u njemu, kad je usporedio svoje buduće življenje sa Salkovim.

Salka će ljubiti djevojke pak žena, a i on će se izgrliti s djevojkama, pak vjenčati onu što mu bude najdraža. Tä nije moguće, da mu sin bude nesretan baš u čemu i on. I od tih misli opet tužno obori glavu.

Nu kad je podiže, opazi malo koraka pred sobom, pokraj nekakva staroga groba, curicu, a to je bila Marta, kći Stanina.

Ona je veselo govorila s drugaricom i milovala joj lice grančicom jelovom.

Marti je tad bilo šesnaest godina, nu činila se već odrasla djevojka, pripravna za ljubav i za milovanje.

Kad ju je ugledao Rašica, stinula u njemu krv, i zamaglilo mu se pred očima, kao da ga je zagrlila smrt. Nu odmah iza toga stade krv brže teći po njegovim žilama: zarumenio se i oči mu zasjaše. I stajao je tako žmirkajuć očima, kao da je iz tmine izišao na žarko sunce, ili kao da ne vjeruje onome što vidi.

Pa i morao se je čuditi Marti, ali ne samo ljepoti njezinoj, već i tome, što je na dlaku sličila majci svojoj, — njegovoj nesudjenoj Stani.

Slika mu je Stanina lica bila potamnila u duši, jer ju je u zadnje doba vidjao onako naboranu i postaranu od tuge i siromaštva. Ali sad, kad je vidio njezinu Martu, kao da sviju onih nesreća nije ni bilo i kao da se je povratio u svoju dvadesetu godinu. — Sve pritajene radosti, želje i nade, uskovitlaše se u njegovoj duši.

Nu kad je opazio, kako su se Salko i Marta nasmiješili jedno drugome kao stari znanci, časom se zamisli. Onda podignu prkosno svoju junačku glavu i ode preko grobišta, ne gledajući nikoga i ne zovući Salka sa sobom.

I od toga dana, ljubio je Rašica Martu od svega srca, isto onako, kao pred toliko godina njezinu majku.

A baš je sad bio u najboljoj snazi, junačan i lijep, pa ne bi nikome u oči palo, kad bi ga vidili u kolu s drugim momcima.

Kadgod je, iz početka, Rašica htio zaboraviti na tu svoju ljubav i novu i staru, a osobito kad bi gledao Salka. Ali mu to nije bilo moguće, jer je srce u njega bilo još vrlo mlado i Marta je veoma sličila svojoj majci. A majku je njezinu on ljubio svom snagom, onda, kad je bila isto onaka, kao što je sad njezina kći.

Nego, nitko nije znao za tu ljubav, niti je ko mogao i naslutiti što mu je u srcu. Pa ni on sam, kroz cijele te prve dvije godine ne reče ni riječi Marti. Samo bi ju katkad čudno i oštro pogledao u oči, kao da pita: Tä jeli moguće da me ne razumiješ? Ili je moguće da ne znaš kako te ljubim ako i mučim?

I pogadjao je: ona što je vrlo ljubljena, mora da to opazi, pa sve da joj se i uklanjaš.

A Marta je zbilja slutila njegovu ljubav, ali se nije smjela ni ustaviti na tome. Ona je mislila da ljubi samo Salka, jer je mlad i lijep kao i ona, pa nije moguće da se ne ljube.

Ali gledajući u Salkove oči, činilo joj se, da one mole za ljubav što istom ima doći, a gledajući u oči hajduka Rašice, ćutila je, da joj zapovijeda i oživljuje neku ljubav što je postojala već odavna.

Poljupci su joj Salkovi postajali sve običniji, a on još i sada moli za te poljubce i preda od nje kad se god ona namrgodi, makar i za šalu. A ona je očekivala neku drugu ljubav, koja joj ne će dati ni da diše.

Rašica je ovoga zadnjeg ljeta znao, da se Salko s Martom sastaje često, i slutio je da se šale i smiju jedno s drugim. Nu znao je i to, da tako čine svi čobani i čobanice otkad se spominje, a činio je tako i on, kad je bio konjar.

Ali da bi se Salko već sada ženio, nije mislio, a da bi pak Martu htio za ženu, nikad mu nije došlo ni na kraj pameti.

Znao je da nikakav momak nije pitao Marte, a još manje će je pitati u buduće, jer je svaki dan to starija i sad joj je dvadeset godina.

A nijesu je pitali jer je puka sirotinja, a majka joj je vještica, s kojom plaše djecu u svoj Cetini. Zato je ni najsiromašniji ne će, a kamo li da bi Salko htio Staninu kćer dovesti u kulu na tri zboja.

A svemu se je tome on veselio. Kao da je sam namještao da bude baš onako, kako je najbolje za nj.

Ako se njemu budu rugali, malo mu je stalo. Dosta je da Marta bude njegova, a što su drugi govorili, to mu ni do sad nije davalo brige. Znao je da će roditelji Martini proplakati od radosti kad je zapita, ali ona? Nije baš mislio da ga ljubi, ali se je nadao, da će drage volje poći za nj.

Nu ipak je nastojao da se koji put sastane s Martom, da dozna što misli.

A osobito toga ljeta, tražio je osamljene sastanke s Martom, a ona se tim sastancim nije ni uklanjala.

I baš onda, kad bi Salko uzalud čekao Martu kod Cetine, razgovarali se oni u kojoj sjenatoj ulici pod Beglukom. Ali je tako bilo samo ono zadnjih dana, pred alku, na svršetku srpnja mjeseca. Pa i tada nijesu govorili o ljubavi, već o koječem, i samo gledali jedno drugo.

A Marta se u to doba stade uklanjati Salku kad je god mogla.

Tako i onoga dana, kad je odjašio od Gare i Juriše, nije je našao kod okuča rijeke, gdje su se prije sastajali svaki dan.

Marta je svojih dvoje goveda stala slati u pašu po maloj Ivi, sestri svojoj, a ona bi ostajala kod kuće. A kad je Salko, misleći da je bolesna, došao k njoj u kuću, sjela je kod bolesna oca i tako joj nije mogao reći ništa.

Salko je bio tužan, što se ne mogu sastati na samo, ali mu se činilo da znade što je Marti.

On je mislio da mu se uklanja što mu ne vjeruje i misli, da ju on ne bi htio za ženu. Zato je i korio sam sebe, što joj to nije spomenuo nikad, pa odluči da će joj to reći, čim prvi put bude s njom na samu. A tako isto da mora odmah govoriti s ocem radi Marte a i radi alke.

I sve se više talasalo u njihovim dušama, kao zrelo klasje, kad večernji vjetar jača nad prostranim poljem. Rašica i Salko i Marta prisluškivali tome talasanju u svojim dušama, i kao da su nehotice pogledali na veliko obzorje, bliža li se oluja.

Nu krajina se činila mirna i pospana u žaru ljetnoga sunca i nije se vidjelo ni oblačića na plavom i tihom nebu. A za kratkih rosnih noći bilo je još mirnije i tiše.

(Nastavit će se.)

VLADIMIR ŠIFFER: PARTIJA ŠAHA

Mi igrasmo šaha — zima je bila,
Na krovove pahulje padale sniježne.
Nad ruku dok krasnu nasloniste glavu,
Ja tiho sam šapto riječi Vam nježne.

Raskošno soba je mirila topla,
Sa svijeta je svietlo padalo bijelo.
Ko plaštevi tanki sa ljubavnih tajni,
O kojima jedva bi zborit se smjelo.

Dok sjenom je sumrak nam punio sobu
Vi bijaste strogi u misli i riječi.
Tek lupkaste nogom po mekanom sagu,
I htjedoste silom pobjedu steći.

A noć kad je sašla i dublja i tiša,
Kad mjesec nam svietlom prozore zali,
Već smiješak milostiv na usni Vam drhto,
Koketno su biserni zubići sjali...

A ja sam osvajo — konjike, pješake
I kule i dame — u igri i šali.
Na zidu, dok dugo je kucala ura,
Već ljubazno posve ste uzmicat stali.

Nagibaste prkosno glavicu zlatnu,
Čudnovato grudi talasat se stale.
Vaše su oči duboke i mirne,
Ko zvijezde nad morem usnulim sjale.

Pogasnule svijeće. Dovršismo igru,
Po strogome redu ratnoga prava.
Vi šah mat ste bili, kraljice lijepa,
Turobne duše i pogleda plava...

VALJA BATJANOV: PROŠTENJARI

Mihal Pikec nije bio neznabožac, jer je nekad kršten u staroj crkvi na brijegu, koja ima nakrivljen toranj s novim limenim krovom one užasne crvene boje, što se vidi na rupcima prsiju zagorskih žena. Opet se ne može tvrditi, je li u što vjerovao. To mu u ostalom nije smućivalo duševnog mira. Išao je u crkvu, jer i drugi susjedi idu, jer je otac išao, a i poslije mise bilo je dugih razgovora pred crkvom. Mogao je i što saznati za svoje gospodarstvo. U ostalom gospodin župnik je svršio latinske i velike škole, pa mora znati, što govori. Valjda je to istina, što on govori. Ako čovjek ne živi poslije smrti, dobro je, ima mira, ako živi u nebu, nema ovrhovoditelja, filoksere, suda, tuče, — pa čast. Jedino je vjerovao, da ima netko veći od sve gospode i to je biće gledao sa najvećim počitanjem i strahom, gledao u svojoj duši: biće najjače i nepodmitljivo — Boga. I molio se Pikec u večer, ako nije prije zaspao, a riječi molitve nije shvaćao ili nije mislio, što znače.

Ali žena je njegova Gera vjerovala sve, dapače i u kipove, što ih je dovezao lani u crkvu šepavi Boltek iz Zagreba, išla je na ispovijed vrlo često, a u crkvi je silno uzdisala pod prodikom, a pod misom najzadnja zategnula, kad se pjevalo i tukla se u prsa pod podizanjem, da se čulo u sakristiju. Pikcu je to bilo pravo „to se i pristoji za žene.“ On joj se nije rugao vjeri, dapače! On je bio drugo — muškarac i odbornik. Jedino je rado polazio s njom na proštenja. Tamo se u crkvi lijepo pjeva, svijeće gore kao na božić, a kod Židova uz crkvu ima dobro pivo i pe-

čenarke na trgu peku fino meso. Svake je godine Gera zavjetovala ili sebe proti bolesti ili koji komad blaga. Mihalu to nije bilo krivo, jer je bilo jeftinije, nego doktor ili maršeći doktor. Ako koristi, čast, ako ne, he, zabavljat će se.

Zato je išao i ljetos na proštenje. Zavjetovali su novog konja. Dobro su ga kupili, a slabo se ishranio.

Pošli su, kad se sunce bilo već dosta diglo na nebu. Već se u zraku skupljala sparina. Cesta se bjelasala daleko po ravnici. S lijeva su se popinjale šume po brežuljcima, ali su bile tihe, jer šume po danu spavaju. S desne se vijugala Krapina „rijeka", vazda mutna i lijena i zavoji joj se pomicali kroz daleke travnike kao beskrajna, sita zmija. Mihal se svetačno odjenuo, a škornje su sjale kao lampaš. Gera je bila u čistoj bjelini a u ruci držala je debeli molitvenik s obilnom pozlatom. Kola su bila puna svježeg sijena i konj se često ogledao na ugodni miris sijena, koje je bilo za nj priredjeno. A daleki travnici su se zelenili i miris je pokošene trave ležao izmedju kvrgastih vrba čekajući vjetar, da ga raznese po selima. Po cesti su se za svakim kolima protezali niski oblaci prašine. Mihalovo je konjče veselo kasalo, a Mihal bi ga često laskavo poškakljao bičem po ušesima. S desna projurila po željeznoj cesti željeznica, a Mihal pljucnuo i promrljao: „vozi, vozi, tu na kolima sam ja gazda, idem, kad ja hoću." Blizu prošteništa trebalo je polako voziti, jer je dolazilo sve više kola i prašina se kupila u jedan veliki oblak, koji je padao sitno i neprestano po bijelom rublju i po rutavim konjima.

Još mala uzbrdica i blizu crkve su. Ceste se u mjestu nije vidjelo. Gurao se čovjek uz konja, dijete uz starca, a žena je bilo sve puno. Iz gostiona se s obe strane ceste čulo zvečanje čaša i sviranje raznih mužikaša, a posred stiske dizali se barjaci, za kojima su išle procesije. I svi su pjevali, punim glasom, pobožni i znojni. A svaki su pjevali drugu pjesmu. Negdje je verklec siputljivo pjevao, a svaki čas je netko zadro u drugoga i bez prestanka se čulo „hop" „na stranu."

Onda se povrh sve buke razlijala zvonjava zvona sa crkve i narod je grnuo u crkvu.

Mihal je spremio konja i kola u krčmi na kraju sela i pošao s Gerom u crkvu. Tamo je bio čovjek do čovjeka, a vrućina nesnosna. Mihal je kupio u sakristiji svijeću tanku, pletenu, punu ružica, a Gera je napalila i držeći u ruci vukla se na golim koljenima triput oko crkve po oštrom pijesku. Mnogima su koljena bila krvava. Mihal se izgubio, ne zato, jer je žalio Gerina koljena, nego žedjao je strašno. Lijepo se smjestio u vrt k debelom Moricu i hladio si pivom pod sjenom gustih kestena, a medjumurski su mužikaši svirali, kako, — treba čuti.

Oko podneva je stalo mnoštvo sukljati na sva vrata crkve. U predvorju, po stubama, uz cestu sjedjeli su prosjaci; nakaženi, bez ruku, bez nogu, ranjavi, slijepi, i sve su glasnije počeli sipati očenaše i nakažene se ruke ticale prolaznika,a u šešire i u limene zdjelice od časa do časa zazveknuo sitan novac. Starac s gadnom ranom na licu, naklanjao je k ljudima svoju ranu, a mladić slijep imao je na sasvim iskrenutoj ruci ovješenu harmoniku, a drugom zdravom rukom vukao i prebirao po tipkama i pjevao: „Darujte me milujte me!" Lice mu je bilo nekako cigansko.

Po šatorima nastala vreva, prodavale se i kupovale svete slike, vrpce i uspomene. Ovdje je bila i Gera. Mihal je dočekao sa seoskim starješinom i s velikim gladom. Krčme se punile, stale se dizati s tanjura pare vruće juhe i za čas se svuda

samo jelo i žvakalo. Odojak je bio pečen kao od stakla, a vino, no — gospodsko. Pilo se kao za okladu, jer je bilo vruće. A pod starom je lipom u dvorištu bio debeo hlad. Tamo preko porušena plota zelenio se travnik, a s onu stranu potoka bila su kola prekrita hasurom. Takova kola imaju cigani prosjaci „gegači". To su oni kljasti i svakojaki, što i djecu kradu, pa ih nakazuju i prosjače s njima. Uz kola je pasao konj, visok, mršav, sav išaran od biča i bičala. Kadgod bi Mihal izašao do plota (a to je bilo dosta često), vidio bi toga konja i smijao se pod svoj debeli brk. „Ne bi ni mislio, da konj ima toliko rebara." Konj se samo tužno okretao onamo, gdje se čulo, kako se sipa zob i kako šušti fino sijeno. On je jedva našao koju travku tamo, gdje su obično stajali vrtuljci. I onda bi svaki put Mihal potreptao svoga konja po čvrstom stražnjem stegnu. U razgovoru sa starješinom ugrijao se Mihal, te je Gera morala sama ići na medicu.

Sunce je već bilo nekako blijedo.

Iznenada su se počeli razlijevati metalni zvukovi zvona s krasnoga, visokog zvonika i teško se spuštali po onom zraku, punom sparine, praha, znoja i pečenjarskoga dima. Ali tamo niz dolinu slobodno su plovili nekud daleko, daleko, a na jug se zaplitati na bregovima u gusto granje šuma, u kojima su pod šutljivim krošnjama sred mahovine izvirali bistri i ledeni izvori.

Na crkvena vrata nahrupilo ljudstvo, a iz crkve se talasali zvuci orgulja, pomiješani modrikastim dimom tamjana.

Bila je večernjica.

Crkva se opet dupkom napunila.

U kutovima i oko visokih stupova skupljale se neke magle, a kroz šarene je prozore išlo svijetlo i risalo crvene, žute, modre mrlje po bijelim odijelima seljačkim. Ljudi su bili već umorni od puta, vrućine i vina. U dnu crkve plamsalo stotinu svijeća, a medju njima se isticala crna slika bogorodice s Kristom — djetetom, slika, koja se jedina spasla, kad je izgorjela davno čitava crkva. I one su oči bile sjajne kao od suza. Sumrak je sve dalje dolazio iza stupova, a svijeće su zaplamsavale. Koluti tamjana savijali se u neke srebrenaste arabeske, a po crkvi se sve više čulo uzdaha ispod grubih seljačkih košulja.

I kad je na oltaru zasjalo Sveto otajstvo u zlatnom sjaju sunce provalilo kroz prozor i obasjalo na čas oltar.

U taj čas je sve kleknulo i sve se udaralo u prsi, a nad svima gledala je dobrim i tužnim očima M a j k a Božja. I nestali su oni stupovi i svećenici i ljudstvo, a svaki je gledao u svojoj duši Ljubav, koja se smiluje, Ljubav koja prašta, Ljubav koja je život. U najgrubljoj duši probudila se svačija i vječnja čežnja za nečim beskrajno moćnim i blagim, ono mistično, što nijesu brisali ni vijekovi ni vjeroispovijesti: osjećaj i potreba Dobrote.

Tad je zavladala takova tišina, da si čuo, kako je zabludjeli bijeli leptir udario o visoki crkveni prozor.

* * *

Nakon večernjice sve se skupilo po krčmama. Sve je bilo izmučeno, tromo. Tko je sjeo, teško se dizao i vino se i pivo upravo lijevalo u grla. Činilo se, da već sumrak dolazi, makar je svijetlo bilo, ali i oči su bile izmorene od praha, dima i vreve. Preko neba se prevukla siva prevlaka od omare, a nigdje nije bilo ni čuha

vjetra. Drveće kraj ceste sa sivim lišćem stresalo je prašinu, kad bi se koja kola ili supijani seljak naslonio o stablo.

Mihal se razglagoljao, a Gera je pijuckala kraj veseloga starješine. Kad je Mihal već počeo pjevati (što je bio zao znak) tjerala je žena, da se ide. Ali još jednu litru, da se pomire i drugu za sretnoga puta i — Gera je pjevuckala. Kola za kolima izlazila iz dvorišta, a oni su još sjedili. Mihal je počeo namigavati odojcima, koji su pružali ružičasta rilca iz blizog koca, a Gera bliže sjela k starješini.

Tamo iza koca zabavljala su se dva dječačića i kušala novu igru, koja ih je vanredno zabavljala. Jedan je palio žigice, a drugi pljucao u velikom luku, dok nije ugasio žigicu. To je trajalo dva, tri sata. Oni su naravski mijenjali uloge. Blizu je naslonjen na stog sijena hrkao neki Posavac.

Preko potoka vrzao se oko kola sa hasurom ćukljavi cigan, što je pred crkvom vukao harmoniku, a konj se ogledao ili na svoja rebra ili na sijeno u dvorištu krčme. Privezali ga nisu, jer nije bilo straha, da kamo pobjegne.

Konačno je ipak trebalo krenuti. Mihal je iz štale izveo konja ka kolima i htio, da ga upregne, ali to nesretno remenje neprestano se zaplitalo.

Najednom se razdao krik „Vatra !" Sve se strčalo. Stog sijena je planuo. Posavcu se opalila košulja. Svinje su očajno roktale. Dječaka, koji su bacali žigice, dakako, nije bilo u blizini. Nastala je strka. Ljudi su vukli vodu na zdencu, cesta se napunila gledalaca, koji nijesu pomagali, nego samo savjete dijelili. Vatrogasci su dovezli štrcaljku, ali kad su je ipak složili, nije štrcala, jer su miševi progrizli platnenu cijev. Mihal je priletio k vatri, zaboravio na konja i na Geru, koja se samo krstila i digla suknje, da ih ne poliju.

A Mihalov konj, radujući se slobodi, odšetao do potoka i stao se njušiti s ciganskim kljusetom, koje je pilo, da se zasiti. U to priskočiše cigani, upregnuše Mihalova konjica pred kola s hasurom i tjeraj !

Opazio nije nitko.

Plamen je zahvatio i kotac, pa su brže bolje pustili svinje, koje se razbježaše po polju. Sijena je na sreću bilo malo, a kotac nov i drvo još svježe, pa se vatra polako širila, a pošto je zdenac bio blizu, brzo pogasiše oganj. I crni je ostatak stoga samo još kroz gusti dim tinjao.

Medjutim su ovezali nekoliko rubaca oko vatrogasne cijevi i debeli mlaz vode pljusnuo upravo po Geri, koja je išla prema štali i smočio joj čitavu stražnju stranu odjeće.

Kad su sijeno pogasili, tražio je Mihal svoga konja i našao kod potoka — cigansku mrhu. Ona ga je motrila tužnim pogledom iz jednog oka, a drugo ga je slijepo oko gledalo tako izazovno, da je Mihal udario škornjom kljuse u rebra. Ali konj se nije micao.

Sad se Mihal nešta otrijeznio i stade ga vika : „Tati, tati !" Ljudi se uskomešaše, svinje su roktajući bježale, a gazda za njima. Gera je sasula sve psovke, što ih je znala, na jadnog muža, ali njihova konja nije bilo. „To ti je kad ločeš, dok su dobri kršćani kod svete mise !" A cigansko se kljuse nekako stidilo, što ga toliki gledaju, i razne je udarce i bubotke u rebra smatralo nekim milovanjem.

Na viku prispješe i oružnici i kad su iz kiše riječi Gerinih razabrali „opis čina", trebalo je poći u potjeru za „gegačima". Teško se našla kola, platio ih je dakako

Mihal. On je bio pijan, pa nije mogao s oružnicima, nego uzeše veseloga starješinu sa sobom, da upozna konja, ako ga uhvate.

Mihal se morao odvesti i čekati uspjeh potrage.

Tužno je uprezao mršavo kljuse, a Gera sipala psovke na jadnoga muža. Svaku je krupniju osjetio konj u rebra.

Na sjeveru su jurila ciganska kola s Mihalovim konjicem uzbrdice, nizbrdice, a svaka im se kola ugibala, da se ne strovale u potok. Za njima je daleko slijedila potjera i oružničke se perjanice vijale na lakom vjetru, što se iz sutona digao.

A na zapad se vukla kola, pred njima sjena od konja, a u nj ma razdražena Gera i pokorni Mihal. Biča je već nestalo, a bičalo će se naskoro potrgati, ali konj ide ili bolje šepa nadgrobnim korakom.

Kad su došli u šumu, spustila se kiša, granje udaralo Mihala u nos, a kad je odeblja grana šinula konja i posula kišom, poletio je malo. Mihal se sladogorko nasmijao i rekao Geri: „Primi uzde, da ne pobjegne!“ Na to je pljucnuo i nije više govorio, a bičalo bacio u jarak.

Neki susjed ih je prestigao, pokazao konja i prasnuo u smijeh.

Šuma je šuštala, budila se od sna i od sparine, a sa sivog neba padala je blaga, zagorska noć...

M. PAVIĆEVIĆ*: ZIMA CIČA

Zima ciča, vjetar huji,
Pahuljice snježne lete.
Do kostiju studen struji,
Dršćem, jecam ko dijete.

Krv se smrzla u žilama
I na dušu mraz je pao.
U srcu mi pustoš sama,
Svud sam bole osjećao...

U toj muci, jadu, studi
Spasio sam duh života,
Gdje se smoren ko rob hudi
U očaju vije, mota...

* Donosimo ovu pjesmu crnogorskoga pjesnika kao živ odraz crnogorskih prilika.

BOŽO LOVRIĆ: LJUBIČASTE SJENE

MRAK

Pred ikonom tinja uljenka. Njezina zelenkasta svjetlost podrhtava na izblijedjelim crtama gospe. Tužno je lice nadvila vrh sina, što počiva u njezinu krilu. Bolna je briga prekrila majčine oči, u čijim se zenicama razlila jedna suza, ugušena suza, da ne kapne na rumene jagode njezina čeda. Čedo je slatko ustanca skupilo kao da u snu siše rumeni vrh majčinih njedara. A punana mu ručica klonula kraj srca rodilje: kucaj ga u snu njihao i ono je zaspalo, slušajući neizrečene riječi i nepjevanu uspavanku majčina srca.

Plamenčak na uljenci podrhtava, budeći po zidovima i visokom svodu duge, plašne sjene, što ih jedan titraj rodi, a drugi uništuje. Crkva je pusta, bez nakita, bez svetih slika, bez oltara, samo u pročelju, na goloj stijeni, iz okvira stare ikone tuguje tužna gospa. A uljenka tinja kao jedna pokajnička duša i svojom zelenkastom svjetlošću: svojom bolnom nadom ublažuje samoću i tugu zapuštene majke i njezina sina, od kojih ona milost ište.

Pusto je u crkvi: samo katkad poput zelene kapi ulja sklizne odraz svijetla niz glatke, crne stupove. Oni nose tešku kupolu, a kad se jače uzvine plamenčak, rek bi da se duge, plašne sjene skrivaju za njihovim deblima.

Pusto je u crkvi, a mrak navire i bez šuma plazi po kutovima sve zastirući kreljutima, s perjem lakšim od paučine, a tamnijim od ponoći. Lice skriva krilima, sklopljene su mu vjedje, jer ga groza hvata na samu pomisao, da mu glatka površina kakvoga stupa ne odrazi blijedilo njegova obličja. Šuljajući se susteže dah i kad je plazeći došao pod ikonu, željan svjetlosti i utjehe, raskrili krila i uzdignu vjedje, da crnim očima uroni u izblijedjele crte zapuštene majke. Od radosti mahnu krilima, a ona slaba slomiše se i perje lakše od paučine prekri ikonu i ugasnu uljenku.

PROLJETNI OBLACI

Ondje iza gore narastao je golem, bijel oblak. Sve je veći i veći, da se najposlije od puste težine ne raspane poput sniježne gromade u manje grude. Onda zaplove nebom nošene od svježa vjetra i zastiru plavet uokvirujući je, a iz prebijela okvira smije se sinja vedrina. Ona kao da će se sad otvoriti, da iz nje nikne lik polunage boginje, što će jednom kretnjom podatne ruke spustiti na zemlju prvi bajamov cvijet, prvi žuti jaglac, prvu rumenu ružicu, prvu mavu ljubicu, prvi grozd djurdjica i prvu čašku opojnoga jakinta.

Putuju oblaci: zračne korablje nebesa, a korablje su pune raznih sjemenja, klica, pupoljaka, što u jednoj kapi nose zametak, cvijet, list i plod. Brze su korablje, a nad njihovim jedrima lepрši šarena duga, ta nebeska zastava proljeća i sunca. A na nebu skoro da miruje krnji mjesec: časovito pristanište zračnih korablja. Čas pristanu, da se umah otisnu u neizmjerje plavetnila, šireći sva jedra i zakrećući kormilom prama suncu, gdje im zlatni gradovi i goruća mora otvaraju luke i zatone. Tad korablje brže zaplove, krećući na osvajanje, bore se kljunom o kljun, krmom o krmu, da se od sraza raspanu. Razbacano komadje pluta po površini sinje vedrine, a po koja silna korablja slavo-

dobitno izmiče, ostavljajući za sobom rasap. Ona pristaje uz sunce, zastire ga ogromnim jedrima, koja bacaju dugu sjenu na goru, dol i izoranu njivu, u čijim brazdama miruje voda, što odrazuje plavet i oblake, sunce i mjesec.

Oblak dalje plovi, a sunce na novo grleći cjeliva svaku grudu, što je izravna brana i svaku brazdu, što je odgrnu oštri lemeš. Sve će biti kao lani, a opet drugojačije, jer nebo i voda odrazuju samo oblake, što putuju, da se razidju, a nestaju, da izniknu. Samo krnji mjesec, ta polomljena hostija, kao da čeka svemoguću ruku, da posveti novi porod i novi život, jer je život samo vječan u blagoslovu misterija.

Nad zemljom, nad vodama, nad suncem bdije duh, blagosivljajući istok i zapad, život i smrt. A oblaci dalje plove nošeni od svježega vjetra...

MILAN ĆURČIN: BIBLIOGRAFIJA SRPSKO-HRVATSKE DRAMSKE KNJIŽEVNOSTI

Bolje bi bilo da ova knjiga nije ugledala sveta. Ona, pre svega, nije bila potrebna. Zna se, da Srpski Seminar beogradskog univerziteta radi već od više godina srpsku biblijografiju, koja će u prvom redu nastaviti pa onda i popuniti Novakovićevu. Tu biblijografiju Srpskog Seminara primila je već beogradska Akademija, pre više od godine dana, za svoje izdanje, i ona će svakako skorim izići. U njoj će biti naravno i cela dramska književnost, a u njenom registru biće zacelo ta dramska književnost na okupu, kao i kod Novakovića. Našto će dakle ova biblijografija sada, i zašto izdaje Akademija istu stvar dvaput malo te ne istodobno? — Ne bi se mogao opravdati ovaki posao ni u okviru u kojem je u prvi mah zamišljen i otpočet —: jedan dramaturg Srpskog Narodnog Pozorišta u Beogradu poručio je dramsku biblijografiju kod autora ove knjige, svakako da bi imao ručnu knjigu za svoje potrebe. I njemu bi koristila ovaka knjiga tek onda, kad bi u njoj našao ne samo ćirilicom i latinicom š t a m p a n e drame, jer njih bi našao i u općoj biblijografiji, već i sve r u k o p i s e drama koje dolaze u obzir za prikazivanje ; to je, uostalom, jedna razborita pozorišna uprava i navela autoru glavnim razlogom što ovaki rad ne može primiti. Pa čak i s rukopisima bilo bi š t a m p a n j e ovake knjige izlišno, jer za onaj mali broj primeraka koji je potreban, ne bi se isplatilo izdavanje ovako obimnog dela, već bi se dramaturzi beogradskog, zagrebačkog i novosadskog pozorišta zadovoljili prepisima. Kad stvari dakle ovako stoje, sasvim je nerazumljiv i neopravdan postupak Akademijin, a ona nosi glavnu odgovornost za pojavu ove knjige.

Još veći teret pada na Akademiju, što je uzela u svoja izdanja o v a k u biblijografiju. Stručni referent morao je na prvi pogled videti, da ima posla s diletantom, u kojega niti je dara niti spreme niti strpljivosti i pažljivosti za biblijografa, i nije smeo preporučiti delo za štampu. Akademijin referent, medjutim, il nije bio stručan, il nije bacio ni prvi pogled na stvar koju preporučuje ; teško je reći, koje je od ta dva zla manje. On je, kako izgleda, slepo poverovao rečima samoga autora, da je u ovoj knjizi „brižljivo prikupljeno od dramskih

dela sve što je god štampano, a što je prema današnjim književnim prilikama i kod Srba, i kod Hrvata moguće bilo sabrati", da su „pregledana i izbeležena sva dela, svi književni listovi, časopisi, novine, povremeni spisi, kalendari, zbirke i t. d., do kojih se moglo doći, i uopšte sve, gde se samo moglo pomisliti da će biti štampano bilo kakvo originalno delo, bilo kakav prevod, ili samo kakav odlomak". Ali sve su to samo reči, reči, reči, s kojima se uvodi kod nas ružan običaj, da autor u predgovoru kazuje sam svoj sud o brižljivosti i potpunosti svoga rada, mesto da na tome mestu govori o načelima, kojih se držao, i o izvorima, kojima se služio pri svome poslu. Uistini, u samoj knjizi, ne krije ni sam autor, da n i j e pregledao i izbeležio sva dela do kojih se moglo doći, jer ispod mnogih knjiga piše, da ih nije video ili da ih nije imao u rukama, i citira ih po drugima ; a tek niko ne će tvrditi, da se do knjiga iz mostarske Male Biblijoteke Pahera i Kisića nije moglo doći. Jedan dramski b i b l i j o g r a f piše bez skrupula, da nije video knjige, koje ima u rukama najšira publika ! — Ali i da se ostavi na stranu sve, što je ovaj autor uneo u svoju knjigu, a kaže, da nije video, i sve, što je uneo, a ne kaže, da nije video, i sve, što nije ni video ni uneo, pa da se uzme u obzir samo ono, što je videvši uneo, ostala bi ova knjiga jedna loša rabota u svakom pravcu, i u celini i u pojedinostima. Ona se ne daje ni ispraviti, jer je skroz pogrešna, i jer bi lakše bilo napisati novu dramsku biblijografiju.

Očevidno je, da prof. Vladan Jovanović nije promerio ni shvatio značaj ovakoga posla, niti je predvideo teškoće s kojima je skopčan. Pisati biblijografiju ne znači nipošto skupiti na gomilu knjige, do kojih se na brzu ruku može doći, pa ih manje više tačno i manje više po redu popisati prema natpisu, za taj se posao traži, osim marljivoga dugoga rada, veće od običnoga iskustvo i verziranost sa knjigama uopće, pa onda upućenost u predmet, i naročiti osećaj za preglednost i tačnost, za t. zv. b i b l i j o g r a f s k u t a č n o s t. — Za jednoga čoveka to je velik zadatak, a često, kad je materijal odviše velik, skoro i nemoguć. U našem slučaju materijal još nije toliki, da ga jedan spreman biblijograf i stručan dramaturg ne bi mogao savladati. Ali biblijografska svojstva ovog saradnika Akademijina ne bi dostajala ni za klasifikovanje knjiga i uvodjenje u katalog za kaku omanju biblijoteku, a kamo li za stručnu dramsku biblijografiju s naučničkim pretenzijama.

Da nije knjigu izdala Akademija Nauka, moglo bi se brzo svršiti s delom ovake vrednosti. Ovako, kritikujući više Akademiju nego samoga autora, potrebno je da izbliže dokažem što sam rekao. To nije lako, jer se pre svega mora dovesti u neki sistem jedna ogromna masa raznorodnih pogrešaka i nedoslednosti, pa iz hrpa izabrati za primer ono, što će jasno predočiti stvar. Pri tom je često teško i nemogućno odeliti metodske pogreške i čudne navode, koji potiču iz nepoznavanja biblijografskih principa od faktičnih pogrešaka iz neznanja i nepažnje.

* * *

Ova bibliojografija štampanih dramskih dela na srpskom i hrvatskom, nije ni izdaleka potpuna. U njoj nema spomena o velikom nizu vrlo poznatih i manje poznatih drama, dramskih odlomaka i pojedinih izdanja dramskih dela.

Ja sam na brzu ruku i bez naročitog truda pronašao preko trideset takih izostavaka, svê same drame, koje je „prema današnjim književnim prilikama" vrlo lako bilo sabrati, jer ih ima čak i u knjižarskim katalozima. Tako je trebalo u velikom katalogu beogradske knjižarnice Mite Stajića samo otvoriti odeljak „Pozorišna dela", pa naći odma nekoliko drama, kojih u ovoj knjizi nema. (Katalog Str. 305: Stefanović Dim., Milo za drago, i t. d.; Str. 307: Pikar, Dva bračna para i t. d.); isto tako u katalozima poznate zagrebačke knjižarnice Lavoslava Hartmana i najmodernije južnoslovenske izdavačnice Dioničke Tiskare (Katalog L. Hartmana od 1891, Str. 17: Daščarić T., Svežnji, vesela igra i t. d.; str. 18: Lepušić Ivan, Majčin amanet; Str. 19: Vujatović Šarov Špiro, Kosovska djevojka, opereta i t. d. U katalogu Dioničke Tiskare Str. 25, ima zabeležen Zmajev prevod Madačeve „Čovekove tragedije" latinicom). U njoj nema tako poznatog pesničkog dela kao što je dramski spev „Pesnik" Vojislava Ilića (štampan 1893 u 1. od devet brojeva „Glasnika" Mila Pavlovića). U njoj nema mnogih drama iz časopisa i listova, čak ni iz onih, kojima se inače služio autor; to je ujedno karakteristično za ovaj rad. Iz „Vienca" su na pr. redovno ispisane sve drame, koje u Sadržaju stoje pod odeljkom Dramsko Pesništvo, a drame i naročito odlomci, koji su ušli u Sadržaj pod opću rubriku Pesništvo, prosto su previdjeni; takih je dosta („Vienac" 1876. br. 51. 52: Maretićev prevod 3. čina Molierova „Tartuffa", i br. 15. 16. prvi čin Racinova „Britanika"; u istoj godini „Vienca", br. 32—35. štampan je prvo i prevod, koji je u ovoj biblijografiji naveden pod br. 246. — Isto je tako Silvija Kranjčevića „Prvi grijeh" štampan prvo u „Viencu" od god. 1893 br. 37—40. — „Vienac" od 1895. ima Milana Begovića kantatu „Na novu godinu" odma u 1. broju, „Vienac" 1899. prevode iz Puškina: „Prizor iz Fausta" od A. Radića i „Prizor iz Borisa Godunova" od Ise Velikanovića. I t. d. I t. d.). Kod nekih dela, za koja je znao autor da su prvi put štampana u časopisima, jer piše na njima, nije potražen navedeni izvor, već je citat iz časopisa naprosto izostao (tako kod br. 262. 662. 862. 1110. 1252. Kod poslednjeg piše na kraju, da je preštampano iz „Zastave" i da je prevodilac M. Mušicki). Kad bi se malo samo prionulo uz pregledanje kataloga i časopisa, porastao bi broj izostavaka u nedogled. Ne smem da se upuštam u ispitivanje specijalnih grupa, ali nije teško i nestručnjaku konstatovati, da je na pr. dubrovačka drama u ovoj knjizi još grdnije prošla od moderne.

Nasuprot ovom nedostajanju stoje suvišnosti, jer ima u ovoj dramskoj biblijografiji navedenih dela, koja nisu dramska. Pred očima jednog biblijografa treba jednako da lebdi princip, da kod odabiranja ne odlučuje oblik već sadržina dela, i da se delo ne sme klasifikovati po samom natpisu. U zabludi je autor, koji drži, da je svaki spis u dijalogu drama, što je isto tako kao kad bi se sva dela u vezanom slogu ubrojala u pojeziju; isto tako ne može spadati jedno delo ovamo samo zato što u natpisu ima kaka reč iz dramske terminologije (br. 564. L. Kostića spev u četir pesama „Beseda"). Tako imamo ovde, uz začetke pobožne drame starih dubrovačkih i dalmatinskih pesnika i uz razne pastirske razgovore i ekloge, „idile", „trijumfe" i „toržestva", pozdravne deklamacije naših pisaca iz početka devetnajstog veka, još i moralnoverske traktate i čisto didaktičke spise istorisko-političke i geografske sadr-

žine, kako su ih moralisti i pedagozi osamnajstog veka na zapadu, a za njima i naši, rado prezentovali u obliku razgovora (osobito izmedju oca i sinova ili dece), a koji naravno nemaju inače nikakve veze sa dramskom književnošću. Novaković im je u svom registru redovno tačno odredio mesto, koje im pripada, i greh je bilo ne osvrtati se na to. (Najjasniji su primeri u ovom pogledu pod br. 549. 710. 1150. i dr.). Ima onda, dalje, u ovoj dramskoj biblijografiji navoda tek pojedinih pesama iz kake drame s pevanjem, pod zasebnim brojem (br. 963. 993), i ima, najzad, n o t a, nota s potpisanim tekstom i čistih nota bez reči! (br. 399. 421. 664. 963. 1312.).

Toliko o onom čega nema a treba da ima, i o onom čega ima a ne treba da ima u ovoj knjizi.

Biblijograf ne treba da citira knjige kojih nije video a mogao ih je videti. Ispod preko šezdeset navoda u ovoj knjizi ima napomena autorova, da delo nije video; medju tim delima su knjige Male Biblijoteke Pahera i Kisića (brr. 260. 881. 888. 1103. 1238. 1466—8. 1522.) i druge lako pristupačne knjige (br. 186. u beogradskoj Narodnoj Biblijoteci pod br. 4548, br. 1221 ibidem pod bbr. 4747; brr. 253. 1337. 1359. i t. d.). Ovamo dolaze slučajevi, kad je autor imao nepotpune primerke u rukama, te citirao po njima. Kod starih, retkih ili zabačenih knjiga ovakav bi se postupak mogao razumeti, ali ovo su često dela iz zadnjih desetina godina. Zanimljivo je, kad jedan današnji biblijograf ima hrabrosti potpisati pod citat iz jednog časopisa od godine 1902., da je od časopisa video samo 6. i 7. broj (br. 29.)! — Onda dolaze slučajevi, gde autor ne kaže ništa, a citira dela, koja nije video. To u ovoj knjizi, koja kipti pogreškama, nije lako kontrolovati, ali se iz raznih momenata daje konstatovati. Jasno je, medjutim da autor, kad je i imao knjigu u ruci, redovno nije u nju dublje zagledao, već je na brzu ruku prepisao natpis i ovlaš pogledao cifru na poslednjoj strani. Ovo se ističe na razne načine. Kod nekih drama nije nadjeno ime pisca ili prevodioca, i ako ga ima onde, ali ne u natpisu (brr. 579. 656. 1252.). Neka se dela citiraju samo s korica mesto s natpisne strane (br. 423.), ili tek iz Sadržaja časopisa.

Ovaki su citati nedovoljni i nepotpuni, i najmanje smeju poslužiti za biblijografski podatak. Evo, na primer, kako autor u časopisu pregleda delo za svoju svrhu. U dubrovačkom „Slovincu“ za god. 1879, u brojevima 3—22, ima Budmanijev prevod „Sakuntale“; u primerku „Slovinca“ iz beogradske Narodne Biblijoteke, koji je autoru bio pri ruci, slučajno nema broja 22., i on je, ne gledajući samu stvar, to prevideo pa citirao samo brojeve 3—21 (br. 522.). Slično se desilo kod citata jedne započete šaljive igre iz „Domišljana“ od 1874. (u biblijografiji br. 125.), gde je izostao navod strana jednog nastavka (iz 23. broja) samo zato, što je previdjeno da nema slučajno tog broja u primerku Narodne Biblijoteke; da je autor zagledao samu dramu, video bi da posle šeste pojave drugoga čina ne može doći odma četvrta pojava (trećega čina. Str. 325—7 i 510.; knjiga u Nar. Bibl. pod br. 14578). — Ali i gde je posao bio sasvim prost, i gde je bilo dosta prepisati natpisni list i zabeležiti oblik i strane, nije odgovoreno zadatku, i, prema mom računu, teško da je i deseti dio svih navoda u ovoj knjizi čist od manjih i većih pogrešaka, omašaka, izostavaka i raznorodnih netačnosti, ne uzimajući pri tom u obzir interpunk-

ciju, koja je takodjer često neopravdano i pogrešno izmenjivana i preudešavana. Kud je otišla biblijografska tačnost, kad se u latinici brkaju slova i znaci; kad se u navodima iz crkvenoslavenskog i slavenosrpskog svaki čas ne razlikuje debelo i tanko j e r, e od э i ѣ, ы od u, i t. d.; kad se izvrću reči (br. 142; 306; 576; 587. 8. 9; 1155; i t. d.); kad se meće što nema u natpisu i ne spada u navod (cena i drugo, vidi brr. 18. 30. 577. 718. i 720. 743. 768. 801. 1476. 1478. i t. d.); kad se izostavi čega ima u natpisu i što spada u navod (br. 42. 239. 691. 743. 1450. 1457. i t. d.); kad se čak netačno prepisuju navodi iz druge i treće ruke (140. 141. 1004. 1221. i t. d.*). Naročitu pažnju zaslužuje u ovom pogledu citiranje strana knjiga u ovoj biblijografiji. Tu vlada kaos. Kod zasebno štampanih dela citiraju se strane čas onako kako su u knjizi, bez obzira dokle ide tekst drame, i onda je nemogućno dobiti pojam o veličini dela, jer su tu ubrojani i predgovori i objave, i spisak pretplatnika (brr. 12. 13. 19. i 20. 156. 387. it. d. i t. d.); čas se odeljuje tekst od ostaloga, ali i tu ponekad samo od predgovora, ponekad samo od spiska pretplatnika, i tome slično. Retko je tačna slika, koja se može dobiti iz ovih brojaka o samim delima, jer je mesto sistema u i onako raznoliku paginaciju unesena još zbrka i zabuna. Isto je tako kod dela iz časopisa. Tu se citira jedanput po brojevima, jedanput po stranama časopisa, ponekad i po brojevima i po stranama; kod strana navedena je većinom samo prva, gde se javlja drama u broju, tako da je i ovde isključena mogućnost stvoriti sebi sliku o obimu citiranog komada. Uza sve to, dolaze još pogrešno citirane brojke uopće (br. 43. 80. 141. 200. 248. 313. i t. d. i t. d.**)

Jedino što bi se dalo navesti u prilog dosad navedenim nedostacima, koji potiču većinom iz nepažnje, nebrižljivosti i oskudice osećaja za tačnost, jeste da to još nije najgore na ovoj knjizi. Sasvim joj oduzima svaku vrednost tek to, što je shvatanje kako se ovaki posao radi sasvim nedovoljno i metod pogrešan, i što je neupućenost autora u predmet malo te ne potpuna.

(Svršit će se.)

* Radi poredjenja ispisujem citat pod br. 726, pod kojim stoji napomena, da je iz Kukuljevića, naporedo sa dotičnim citatom iz Kukuljevićeve bibliografije (pod br. 1060).

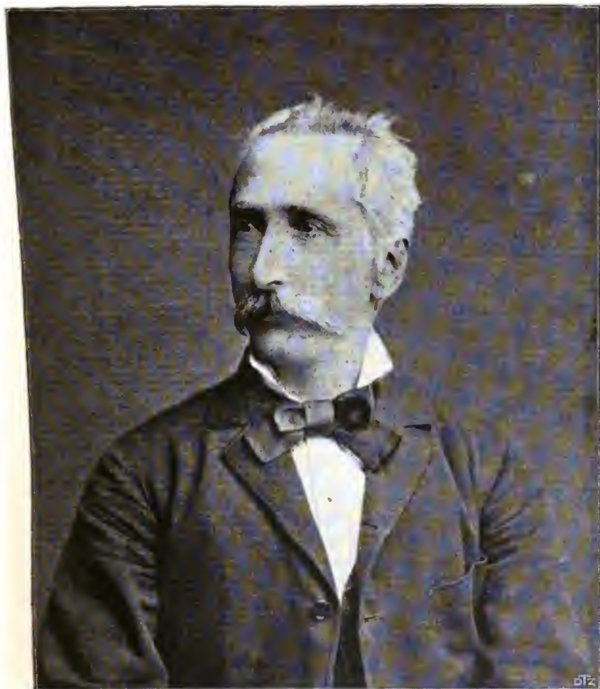
Jov.: Marulić Marko, fratar, malobratjanin r. iz Spljeta. Novišćenje muke Isusa spasitelja našega. II. izdanje u Mletcih kod Franceska Brogiola. 1672. Na 16-ni, str. 78. III. izdanje u Mletcih kod Bartola Occhi, 1702. Na 16-ni, str. 56. IV. izdanje pod naslovom: Plač B. D. Marie. U Mletcih kod Bonvekiata. 1841. Na 16-ni, str. 69.

Kuk.: Marulić o. Marko, fratar, malobratjanin, r. iz Spljeta. Navišćenje muke Isusa. U Mletcih kod Marka Ginama 1636. u 16-ni. str. 78; II. izd. u Mletcih kod Franceska Brogiola 1672. u 16-ni str. 78; III. izdanje u Mletcih kod Bartola Occhi 1702. u 16-ni str. 56; IV. izd. pod naslovom: Plač B. D. Marie. U Mletcih kod Bonvekiata 1841. u 16-ni str. 69.

** Primeri u zagradama nisu naročito odabirani, i mogu se redovno gomilati u nedogled.

J. P.: DR. MARIJAN DERENČIN

(R. 28. RUJNA 1837. † 8. VELJAČE 1908.)

Da ga je Prerad preživio, hvalio bi „providi, što nam ga je dala“, i jamačno bi ga posebnim sonetom uvrstio u narodni Panteon, u kolo milih pokojnika, „za življenja koji rodu učiniše glas, a primjerom svojim bodre nas, da nam trudnja i napor ne jenja“. I to s punim pravom, jer je dr. M. Derenčin jedan od onih izrednih genija, koji urezuju duboku brazdu na njivi narodnoj i udaraju pečat vremenu svome. On je kao pravnički stručnjak stvorio pravnonaučna i zakonodavna djela neprolazne vrijednosti i kao branitelj i parlamentarac izrekao dugi niz sjajnih govora, koji su po stručnom sudu „prava remek-

*

djela govorničke vještine, puni duha i jurističnog oštroumlja". Na političkom se polju odlikovao kao reformator oporbe i organizator ustavne borbe, a na publicističkom kao ponajbolji naš polemičar i duhovit feljtonista. U povjesti hrvatskog kazališta ime je njegovo zabilježeno zlatnim slovima: kao intendant toga narodnog zavoda pokrenuo je misao o gradnji nove kazališne zgrade, usavršio artističku upravu i obogatio dramski i operni repertoire. Na književno-umjetničkom polju s uspjehom je njegovao dvije najteže vrste: dramu i satiru. U čitavoj političko-kulturnoj fizionomiji dr. M. Derenčin jest ličnost tako izrazito izvorna, osebna i tipna, da mu je teško naći premca kod drugih kulturnih naroda. U njega su u najljepšem skladu rijetke sposobnosti uma i srca sa temeljitom i opsežnom naobrazbom, neprekidna radinost s neobičnom plodnošću, genijalna duhovitost sa enciklopedijskom mnogostručnošću. U shvaćanju narodnih ideala i širokom pogledu srodan velikanu Strossmayeru, u trijeznom političkom sudu pronicav i dalekovidan poput Ivana Mažuranića, u duhovitosti i radinosti premac Augustu Šenoi, okupljao je u sebi prednosti i vrline čitavog niza umnika i značajnika. A povrh toga bio je čovjek slobodouman i iskren prijatelj napretka i evolucije, živim marom prateći kulturne pojave u velikih naroda i sveudilj napredujući s duhom vremena.

Rodom Riječanin zavolio je za rana talijanski jezik i knjigu, ali ta ljubav prema Italiji i njezinoj kulturi nije ga odvratila od ljubavi prema rodjenoj grudi i narodu hrvatskomu. Naprotiv poznavanje talijanskog preporoda i političkog pokreta oko ujedinjenja snažno je uplivalo na smjer njegove naobrazbe, načela i političkog mu rada. Već u početku narodnog pokreta pridružio se Strossmayerovoj stranci, koja je nastavljala djelo ilirskih preporoditelja, pa se hrabro i požrtvovno borio protiv zastupnika tudje državne misli, a protivnika hrvatske samostalnosti i slobode. A tomu je glavnom smjeru u politici ostao vjeran sve do smrti svoje.

Marijan Derenčin rodio se na Rijeci 28. rujna 1836. Otac Pavao Antun bio je ugledan riječki trgovac, a bio je rodom iz Mošćenice u Istri. Mati mu rodj. Milić bila je takodjer Istranka. Otac se Derenčinov dvaput ženio i iz oba braka imao šesnaestoro djece. Marijan bio je najstariji sin iz drugoga braka. Pučku školu i gimnaziju sve do šestoga razreda polazio je na Rijeci. God. 1852—3. prijedje u sedmi razred zagrebačke gimnazije. Tu su ga stariji primorski znanci uveli k dru. A. Starčeviću, oko kojega se za crnih dana apsolutizma sakupljalo nekoliko mladih ljudi. U razgovorima — kazuje dr. M. Derenčin u brošuri „Evolucija političkih ideja" (str. 15) — Starčević ih „učio mrziti Austriju i apsolutizam i ljubiti slobodu i Hrvatsku". U tom se drugovanju po svoj prilici zametnula klica onoj simpatiji, s kojom on kasnije uza svu načelnu protivštinu u spisima svojim govori o dru. A. Starčeviću. — Medjutim je gimnazija na Rijeci dobila osmi razred i Marijan se vrati u riječku gimnaziju, u kojoj je i položio g. 1854. ispit zrelosti. Podje u Beč na sveučilište, gdje je više godina učio medicinu, a onda prijedje na pravoslovni fakultet i svrši s izvrsnim uspjehom pravne nauke. Dne 26. lipnja 1860. bio je na bečkom sveučilištu promoviran na čast doktora prava. Iz Beča podje na Rijeku i stupi kao perovodja u odvjetničku pisarnu riječkoga rodoljuba Faustina Suppea.

One godine (1860.) zapodjeli su magjarski agenti akciju, da se Rijeka odcijepi od Hrvatske. Riječki Hrvati, koji nijesu tajili hrvatskog rodoljublja,

bili su izvrženi neprestanim napadajima potplaćene fakinaže. Najviše od svih pretrpjela je porodica riječkoga trgovca i posjednika Pavla Antuna Derenčina. O tome kazuje jedan stariji politički pobornik u „Obzoru“ od 16. stud. 1896. ovo: „Nikada i ni kod jedne zgode, kod koje je bila moguća strka, ne bi magjarski agitatori na Rijeci propustili, da na kući Derenčinovoj ne razlupaju prozore, da ne izviždaju i psuju Hrvate pred njom. Ušuljali bi se dapače u susjedne kuće i po noći bacali otraga na verandu i na dvorište stare lonce i kojekakav smet, samo da razdraže čestitu hrvatsku obitelj. Inzultirani su i pojedini članovi obitelji, a poslu trgovačkom nastojalo se škoditi na sve moguće načine. A sav taj bijes raspirio se istom onda, kad se je na Rijeku vratio, svršivši pravne nauke u Beču, najstariji sin obitelji Derenčinove, dr. Marijan. Bilo je to u vrijeme, kad je oglašena listopadska diploma. Medju prvima, koji su ustali protiv pokreta za odcijepljenje Rijeke od Hrvatske, bio je dr. Marijan Derenčin. Ne samo u „Pozoru“, nego, u koliko se dalo, i u tadašnjem riječkom listu „L' eccho di Fiume“ branio je mladi doktor neustrašivo i otvoreno pravo kraljevine Hrvatske na Rijeku i žigosao one, koji rade, da se Rijeka otudji domovini svojoj. Dr. M. Derenčin započeo je politički rad neustrašivom borbom za cjelokupnost hrvatske domovine, a kako je tada započeo, tako je radio sve do smrti, imajući svedj pred očima korist i dobrobit svoga naroda. Rijeka je ostala i nadalje njegovim mezimčetom. Uvijek se živo zanimao za dogadjaje na Rijeci i budno pratio sve faze nemiloga riječkoga pitanja. O Rijeci i riječkom pitanju napisao je toliko članaka, dopisa i bilježaka, da bi skupljeni sačinjavali omašnu knjigu. Tako n. pr. u „Obzorovim“ člancima „Riječki provizorij“ od 14—18. listopada 1897. razlaže postanak t. zv. krpice i dokazuje, da je ugarska vlada uredjujući na svoju ruku riječki provizorij prekoračila granice svoga mandata povredom prava Hrvatske. Rijeka je cjelokupni dio Hrvatske i ni sama nagod , naročito ni njezin ispravljeni paragraf 66. nije to pitanje riješio na štetu Hrvatske. Potonju je tezu kao svoje lično mnijenje branio u saborskom govoru u prosincu g. 1899. Na tu se izjavu osvrnuo pok. dr. I. Pliverić u svom desetsatnom govoru o Rijeci početkom veljače 1902., prikazujući labavost prava Hrvatske na Rijeku i braneći svoju teoriju o condominiumu. Dr. M. Derenčin odgovorio mu je u saboru 6. veljače 1902. S nekim njegovim izvodima nije se slagala saborska koalicija, napose mu članovi stranke prava zamjeravahu, što neizravno priznaje zakonsku snagu t. zv. krpici.

Mladi se M. Derenčin tako odlikovao u borbi za hrvatstvo Rijeke, da ga je g. 1861. prva riječka županijska skupština izabrala podbilježnikom uz prvog bilježnika dra. Antu Starčevića. Tu je čast obnašao do g. 1863., kad je predao ostavku, postavši kr. javnim bilježnikom na Rijeci. U tom je zvanju ostao do g. 1873., kad je na Rijeci ustrojen ugarski kr. sudbeni stol. Tim se povodom dr. M. Derenčin odrekao javnog bilježništva i primio službu odvjetnika i kr. javnog bilježnika za županiju riječku. God. 1865. bio je u trsatskom ketaru prvi put biran u hrvatski sabor kao član liberalne narodne stranke. Od onda sve do konca 1905., osim malog prekida g. 1885. i saborske periode g. 1892—97., pripadao je hrvatskom saboru. God. 1868. bio je u oštroj opoziciji protiv Raucha i nagodbe, pa je s 12 drugova zastupnika iz Srijema i Primorja s prosvjedom ostavio nagodbeni sabor. Unatoč tomu pravaši su mu kasnije spočitavali, da

je pomogao stvoriti nagodbu, a kad tamo po klasičnom svjedočanstvu Derenčinovu (v. čl. „Domaće političke causerie" u „Obzoru" od 24. ož. 1896.) upravo su „pravaši sa pok. drom. A. Starčevićem na čelu puno doprinijeli k tomu, da je nagodba zakonom postala"; pače „barunu Rauchu ne bi možda bilo pošlo za rukom, da bez pomoći dra. Starčevića utre put k nagodbi". Dr. A. Starčević je pritekao u pomoć Rauchu time, što je pod zaštitom njegovom udarao pamfletima, punim lažnih objeda, na one, koji su stajali u odlučnoj oporbi protiv nagodbe, na koju se je Rauch spremao. Pače oporučni nasljednik Starčevićev u vodstvu stranke prava, dr. J. Frank, bio je izravni pomagač kod stvaranja nagode. O toj Frankovoj ulozi govori dr. M. Derenčin u „Obzorovim" člancima „Domaće političke causerie" od 24. ož. 1896. i „Demagozi" od 22. rujna 1896. U prvom članku ističe ukratko: „Dr. Frank vijećao je tada sa slavonskom gospodom, koja su Magjarima daleko više nudjala, nego li sam Rauch"; a u drugom članku bilježi tu činjenicu ovako: Dr. J. Frank „je godine 1867-8. bio sekretar slavonske aristokracije i vodio zapisnike u njezinim sastancima, u kojima su zabilježene izjave: da će se Slavonija odcijepiti od Hrvatske, ako potonja bude odbijala uniju s Ugarskom". Usprkos toj izravnoj potpori magjaronima kod sklapanja nagodbe pravaši su dra. J. Franka objeručke primili u svoje kolo i izabrali ga vodjom i predsjednikom svoje stranke, kojoj je osnovna točka programa: nepriznavanje nagodbe.

Dr. M. Derenčin živo je sudjelovao u svim pokretima liberalne narodne stranke, koja je poslije apsolutizma više puta mjerodavno uplivala na razvoj političkoga života Hrvatske. Ta se je stranka držala načela, da Hrvatska ima u realnoj zajednici s ostalim zemljama monarkije očekivati obezbjedjenje svoje relativne državne samostalnosti. Vjerna tom načelu ona se je g. 1861. u saboru protivila centralizaciji Schmerlingovoj, otklonila poziv krune, da sabor pošalje svoje zastupnike u carevinsko vijeće i ovako posvjedočila svoje nastojanje, da Hrvatskoj u krilu monarkije osigura što širu državnu samostalnost. U tom nastojanju naglasila je neodvisnost Hrvatske od Ugarske, zastupajući misao, da su dogadjaji 1848. prekinuli državnu svezu izmedju tih kraljevina. Kad je uvidjela, da se u Beču ne popušta od težnje, da se monarkija centralistički uredi, približila se Ugarskoj, nadajući se, da će iz sporazumka s njome osigurati Hrvatskoj veću državnu samostalnost. Nakon neuspjelih pregovora prvih ugarsko-hrvatskih regnikolarnih deputacija i poslije nesretno dovršenog rata s Pruskom zagovarala je g. 1866. u federativnoj adresi hrvatskoga sabora uredjenje monarkije na federativnoj osnovi. Austro-ugarska nagoda g. 1867. i ugarsko-hrvatska nagoda g. 1868. uništile su i ovu nadu, pa je stranka kasnije rujanskim manifestom doduše pobijala zakoniti postanak ugarsko-hrvatske nagode, ne isključujući ipak pripadnost, da u okviru dualizma novom nagodom uredi državopravne odnošaje. Poduprtoj jednom frakcijom unionističke stranke, pošlo je narodnoj stranci za rukom skloniti Ugarsku na reviziju nagode, koja je ispala jako mršavo (Dr. M. Derenčin: „Evolucija političkih ideja", str. 25-26.)

Puno je zamašniji Derenčinov rad na pravosudnom i zakonodavnom polju. U saboru bio je izvjestiteljem svih važnijih zakonskih osnova, koje su zasjecale u pravosudnu i upravnu struku.

Kad je g. 1874. vlada podnijela saboru osnove zakona o uvedenju mirovnih sudova i o bagatelnom postupku, ustao je dr. M. Derenčin u pravosudnom odboru protiv vladine osnove i upozorio, da bi ukinuće mjesnih sudova i uvedenje mirovnih sudova kod nas uzrokovalo narodu mnogo suvišna troška i dangube, a kotarske sudove opteretilo silnim poslom. Uz to je naglasio, da je zadaća zakonodavstvu nadovezati na postojeće uredbe i ispraviti im mane. Po nalogu pravosudnog odbora dr. M. Derenčin je izradio novu osnovu zakona o ustroju mjesnih sudova i postupku bagatelnom. Ta je osnova na zahtjev vladin donekle preudešena i radijeljena u dvije osnove, koje su u saboru prihvaćene i nakon sankcije postale zakonima od 3. listopada 1876. Kao izvjestitelj pravosudnog odbora dr. M. Derenčin u više je prigoda zastupao načelo o odgovornosti vlade saboru i o neodvisnosti sudaca. Uz to je u saborskim raspravama često zasvjedočio osobitu juridičku spremu i pokazao vanredan govornički talenat. Time je svratio na sebe pozornost bana Mažuranića, koji ga predloži kralju za predstojnika pravosudnog odjela. Imenovan predstojnikom 20. studenoga 1876. proveo je zakon o sastavljanju gruntovnih uložaka i zakone o mjesnim sudovima i o postupku maličnom. Nadalje su za njegova predstojnikovanja stvoreni ovi zakoni na polju gradjanskog prava: zakon od g. 1876. o izvlazbi nekretnina u gradu Zagrebu i ovršna novela od g. 1876. Na polju pak kaznenog prava stvorio je dr. M. Derenčin dva djela, kojima si je — kako ističe stručni pisac dr. J. Šilović u „Mjesečniku" — podigao u našem narodu za sva vremena monumentum aere perennius, a to su: ovršenje kazni slobode po irskom sustavu i osnova kaznenoga zakona. Najznamenitije Derenčinovo zakonodavno a i znanstveno djelo jest po sudu istoga stručnjaka njegova osnova kaznenoga zakona od g. 1879., koja zbog utjecaja ugarske vlade nije mogla da postane zakonom. Veoma su je povoljno ocijenili i strani kriminalistički stručnjaci. Dr. Šilović ističe, da se sve komparativne kriminalističke studije kulturnih naroda na nju obaziru, njezine ustanove citiraju i kritici podvrgavaju.

Na polju civilnog prava napisao je dr. M. Derenčin od g. 1877. do 1883., dakle za svoga predstojnikovanja, tri djela: „Tumač zakona o maličnom postupku", „Ovršni postupak" i „Tumač k općem austrijskom gradjanskom zakonu." Od potonjeg djela izišle su samo 2 knjige, te Derenčin nije dovršio ovoga velikog djela. Ta djela u oba pravna područja pribavila su mu u juridičkom svijetu autoritet prvoga reda.

Nu u dra. M. Derenčina bio je agilan duh, mnogostručan talenat i umjetnička ćud, pa je uza sav taj znanstveni rad i silne poslove svoga resorta nalazio i vremena i volje, da se intenzivno bavi upravom hrvatskoga kazališta i da vodi akciju za gradnju novoga kazališta. Kad se je sredinom svibnja 1879. radilo o tome, da li će opera ostati ili ukinuti, sazvao je ban konferenciju, u kojoj se odlučilo, da uz dramu ima i nadalje postojati opera. Upraviteljima drame i opere bili su imenovani Mandrović i Zajc na godinu dana, a dodijeljeno im je nadzorno vijeće, koje je imalo paziti, da se angažuje valjano operno i dramatsko osoblje i da bude reportoire udešen prema umjetničkom ugledu narodnog kazališta. U taj su nadzorni odbor imenovani: predstojnik dr. M. Derenčin i književnici J. E. Tomić i August Šenoa. U recenzijama „Vijenčevim" priznaje se novoj upravi dobra volja i požrtvovnost i ističe umjetnički i materijalni uspjeh ove sezone. U opernom repertoiru se nalaze uz ostale Mayerberova „Afrikanka", Halevyeva „Židovka", Rossiniev „Vilim Tell", a

u dramskom: Ibsen, Dumas, Voltaire, Calderon i dr. Pod kraj sezone podnio je nadzorni odbor banu konkretne predloge za buduću sezonu i nacrtao glavne točke za rješenje kazališnog pitanja: da se podigne nova kazališna zgrada, osnuje mirovinska zaklada i otvori dramatska škola. Ban Ladislav Pejačević odobrio je predloge odborove, medju kojima bijaše i taj, da uz dramu ima i nadalje postojati i opera. Kazalište stoji pod nadzorom vlade, a upravu vodi neposredno odbor od 4 lica sa konzultativnim glasom i predsjednik odbora, koji je egzekutivni organ vlade. Dramu ima rukovoditi Mandrović, operu Zajc. Predsjednikom odbora imenovan je dr. M. Derenčin, a odbornicima: Janko Ivković, A. Šenoa, Ladislav Mrazović i Dinko Blažić. Ujedno je odbor pozvan, da izradi mirovinski statut. Obnovljena uprava započela je sezonu 1880.—1. s velikim nadama, uspjeh se pokazivao dobrim, no strašni potres pomrsi sve račune i njegovom žrtvom pade opera za ovu sezonu. God. 1881. ban je na predstavku kazališnog odbora odredio, da se opera ima uspostaviti, a predsjednik odborov dr. M. Derenčin podje u Milan i angažuje tenora Denegria, basa Vespasiania, primadonu Dottievu i baritona Prandia. Operna je sezona otvorena sjajnom predstavom Verdieve „Aide". Pomnu je brigu posvećivao i drami i iznio uz ostale umjetnine Shakespeareova „Kralja Leara". Novinstvo i jedan dio općinstva stadoše prigovarati, što se na narodnoj pozornici opera talijanski pjeva i zahtijevati, da se angažuju domaći i slovenski pjevači. Došlo i do demonstracija protiv talijanskih pjevača, a kad se je uz to i ton kritike zaoštrio, kazališni je odbor sa predsjednikom na čelu predao vladi ostavku i početkom lipnja g. 1882. bude na mjesto dra. M. Derenčina imenovan opet Kneisel vladinim povjerenikom u upravi hrvatskoga kazališta.

Kao intendant podnio je dr. M. Derenčin 26. siječnja 1881. hrvatskoj vladi predstavku o potrebi gradnje novoga kazališta u glavnom gradu Zagrebu, koje bi odgovaralo i zahtjevima umjetnosti i kulturnim potrebama povećanoga broja pučanstva. Budući da je vlada imala do tada u tu svrhu samo 200.000 for., predložio je dr. M. D. u svrhu namaknuća potrebne još svote organizaciju dobrovoljnih prinosa uz pripomoć zemaljskih oblasti. Ban Pejačević pristade u načelu na taj predlog, a nato je kazališni odbor izdao proglas na narod s pozivom, da se nadje samo 10.000 rodoljuba, koji bi za gradnju novog kazališta dali svaki dan novčić i da se javi što više imućnika, koji bi kao utemeljitelji u to ime priložili 1000 for. Ujedno je odbor imenovao 300 povjerenika. Tu je organizaciju zasnovao i velikom revnošću vodio predsjednik odborov dr. M. D. Ujedno se pobrinuo za nacrte i osnovu nove kazališne zgrade i na ponuku njegovu predložena je saboru zakonska osnova o gradnji kazališta, koja je i sankcionirana 31. listopada 1881. Dr. M. D. je nadalje 26. listopada 1881. predložio vladi, da odobri nabavljene nacrte i da se pristupi gradnji, koja bi se imala dogotoviti do listopada 1883. Vlada je na tu predstavku šutjela, a 1. srpnja 1882. podnese dr. M. D. vladi novi predlog, da se odobri gradnja do raspoložive gradjevne glavnice od 200.000 for., a ne prihvati li vlada taj predlog, očituje, da otklanja sudjelovanje kod toga pothvata i moli, da mu se podijeli apsolutorij. Vlada se nije odazvala, a dr. M. D. odreče se g. 1883. predsjedništva odbora za gradnju kazališta. Sada vlada raspusti taj odbor, izdavši mu priznanicu, da je prinosima namakao znatnu svotu od 126.937 for. za gradnju novoga kazališta.

Kazalište i umjetnost dramska tako ga zaokupiše, da se je dao na prevodjenje tudjih dramskih proizvoda i pisanje izvornih drama. Jedno od prvih njegovih djela

te ruke jamačno je komedija-alegorija u 1 činu „Zaruke Hrvatske", namijenjena u prvom redu dobrovoljačkim družinama i privatnim društvima. Izišla je ta aktovka u posebnoj knjižici g. 1884. tiskom Dioničke tiskare, ali je po svoj prilici mnogo ranije napisana. U njoj se u obliku alegorije i u stilu komedije obradjuje popularna misao o narodnom jedinstvu, sjedinjenju Dalmacije i emancipacije Hrvatske od Magjara i Nijemaca. U licima Magjara Kalmana i Deutschu Hermannu izvrsno su ocrtani poznati prohtjevi, da se skuči Hrvatska pod tudji jaram i liši samostalnosti svoje, a u Hrvatskoj, Dalmaciji i Hrvoju Hrvatu alegorijski je prikazana prošlost i sadašnjost Hrvatske s vedrim pogledom u budućnost. Ta je komedija vrlo zgodna za budjenje narodne svijesti i širenje rodoljubnih misli. U njoj je dr. M. Derenčin pokazao, da je ostao vjeran idealima svoje mladosti i da je odstupom sa vlade prešao u redove opozicije, pošto su stvari krenule putem protivnim njegovu političkom programu. God. 1883. izišla je u „Hrvatskoj Vili" njegova izvorna komedija „Tri braka", koja se je tek nakon osam godina, 17. travnja 1891., prvi put glumila na našoj pozornici. Dr. M. D. bio bi u tih osam godina jamačno napisao još koju dramu, da ga zapreke, koje su se stavljale prikazivanju „Triju brakova", nijesu odvraćale od pisanja. U komediji ključa pravi dramski život. Puna je zgodnih efekata i živih przora, a dialog sve vrvi duhovitim dosjetkama o našem javnom i družtvenom životu. Općinstvo je živim izrazom radosti i zadovoljstva pozdravilo tu premieru, kako u „Vijencu" priznaje kritičar pok. dr. M. Šrepel. Napose se ističe drugi čin kao pravo dramsko djelo, organično i skladno. Kao u „Zarukama" tako se i u tom djelu opaža nagnuće autorovo satiri i humoru. Dokaz je tomu lik Mravca, potištene činovničke duše, koji govori i o priprostoj stvari u zašarafljenom kurijalnom slogu. Zaledje je drami oštra satira savremenoga života. Autor zagovara emancipaciju od ropske potištenosti, odvraća od smiješne nadudosti i žigoše nedostojno gramženje za častima. Pisac takove drame bio je kao predestiniran, da napiše pravu političku komediju i da u „Ladanjskoj opoziciji" izvrgne ruglu pusto frazerstvo i političku kabotinadu. No prije te komedije napisao je dr. M. D. još dvije drame: tragičnu aktovku „Slijepčeva žena" i veselu igru „Primadona", koje su se prvi put prikazivale 23. ožujka 1893. U jednu se večer prikazivao i kao tragik i kao komik, pa je na jednom i drugom polju održao pobjedu, potvrdivši time onaj stari nazor, da pravi dramatičar mora da bude jednako vrstan tragediji kao i u komediji. U „Slijepčevoj ženi" stvorio je potresnu modernu dramu i majstorski prikazao konflikt u duši slijepčevoj. Poput Verge u „Cavall. rusticani" stegao je tragičnu radnju u cigli jedan čin. U „Primadoni" pisac se ruga primadonstvu, pa ako i ideja nije posve izvorna, komedija ugodno zabavlja općinstvo. Upleće i satiru na novinstvo i pri tom se ismijeva pisanju organa vlastite svoje stranke.

U „Ladanjskoj opoziciji" (1896.) išibao je bičem satire komedijaštvo i frazerstvo u tadašnjem našem političkom životu. Dr. M. D. bio je uvjeren, da je jedna od glavnih mana našeg javnog života i velika zapreka uspješnom narodnom poslu i preporodu ona t. zv. velika opozicija, koja pjeva i deklamira o slobodi i nezavisnosti, a kad tamo nalazi puta i načina, da slavi nosioce protunarodnog sustava i da tomu sustavu služi. „Ladanjska opozicija" polučila je na premieri 9. studenoga 1896. sjajan uspjeh i izmamila općinstvu salve smijeha. Sve je bilo kao elektrizovano duhovitim dosjetkama, finim doskočicama, oštrim sarkazmom,

a neodoljivom komikom situacije i zgodnom ironijom, punom duha i atičke soli. A uz to su karakteri — dr. Sedmak, Hasenfuss, Brus, Pijevac, Mazalo — bili tako životu slični, izraziti i markantni, kao da su fotografski snimljeni iz punoga savremenog života. Ta je satira pogodila u živac one, na koje je nišanila, i ostavila u redovima njihovim duboki žalac. Zato su pogodjeni sjutradan odapeli na autora papirnate svoje strjelice i za drugu predstavu spremili demonstraciju protiv autora i figure Hasenfussove, jer da se njome ruga izraelićanima. Da se malobrojnim demonstrantima ugodi, dva su glumca sa pozornice ekstemporirala protiv figure Hasenfussove. To krpanje izvorne uloge na drugoj predstavi uvrijedilo je pisca, koji je sjutradan u „Obzoru" izjavio, da voli svoju komediju povući, nego da se u tako nagrdjenom obliku prikazuje. I doista komedija nije se poslije toga prikazivala. Uz to je autoru priredjena pod okriljem noći demonstracija pred njegovim stanom i kuća mu crnilom poprskana. Taj nekulturni dogadjaj nije nimalo umanjio vrijednost Derenčinova djela, koje je zamašan pojav na našem dramskom polju kao i na socijalno-političkom popRištu, jer je bez sumnje pridonijelo saniranju nezdravih prilika u našem javnom životu. U njem je autor satirom ošinuo tadašnje naopake političke prilike i ujedno u obratnoj slici opozicije nagovijestio reformatorski program budućnosti. Poslije toga napisao je socijalnu dramu „Zadruga Malović", u kojoj, kako natpis pokazuje, obradjuje agrarni problem i potiče misao socijalno-ekonomskih reforma u prilikama maloga seljačkoga posjeda. Ta je drama jamačno napisana u duhu njegovih istodobnih reformnih predloga u korist seljaštva, što ih je iznosio u saboru i živo zagovarao u krilu opozicije. Kako je cenzura spriječila prikazivanje te drame, bilo bi dobro, da se sada izda u posebnoj knjizi i tako s njome upozna naša javnost. Osim toga napisao je i političku komediju „Ivan i Jovan", u kojoj je valjada došla do izražaja misao, koja u „Obzorovu" članku „Hrvatsko-srpska razmirica od 13. travnja godine 1895. ovako izriče: „Mi smo duboko uvjereni, da će nadoći vrijeme, kad se budu i Jovani i Ivani čudili, kako je negda moglo da medju njima bude ovake prepirke, ovakih svadja i ovakih težnja."

Dr. M. Derenčin njegovao je satiru i humorizam u bezbrojnim feljtonima „Obzorovim" i u humorističnim listovima „Arkivu" g. 1885. i „Muhi" g. 1897., kojima bijaše pokretač i glavni suradnik. Ti su listovi potpuno odgovarali zadaći humorističkih časopisa i uvjetima zdravog humora. U njima se pristojnom dosjetkom i satirom prati socijalni i politički život i sve važnije pojave podvrgavaju duhovitoj kritici.

Zanimljivo je, da se u 2. broju „Arkiva" ironizuje i sam dr. M. D., što se kao načelni pristalica „slobodne crkve u slobodnoj državi" nalazi u istoj stranci sa dr. K. Vojnovićem, koji lomi koplje za konkordat. Na publicističkom polju razvio je živu djelatnost poslije odstupa s vlade g. 1883. Taj je svoj korak protumačio na javnoj skupštini 26. studenoga 1899. u Zagrebu ovako: „Ja se svoje političke prošlosti ne stidim; u javnom životu radio sam uvijek kao pošten rodoljub, pa sam ostavio pred šesnaest godina vladu, kad sam uvidio, da mi tamo uz moje nazore nema mjesta." Tada se pridružio starim svojim prijateljima, koji su prije godinu dana radi Davidove magjarske škole istupili iz narodne stranke i osnovali neodvisnu narodnu stranku. Sada je dr. M. D. svoje duševne sile posvetio „Obzoru", komu je kroz više godina bio duševnim vodjom i faktičnim

urednikom sve do dolaska Politeova. Od g. 1894. do 1897. opet je vrlo živo suradjivao u „Obzoru“ i vodio polemiku sa pravaškim organima, zagovarajući reformu oporbe u smislu realne i aktuelne politike i pobijajući puste fraze i prazne deklamacije. Njemu se ima mnogo zahvaliti, što se stvorila snažna organizacija ustavne borbe i što je došlo do sloge Hrvata i Srba i tako do koncentracije narodnih sila. O tome svjedoče i njegovi politički spisi „Evolucija političkih ideja, i „Raspust sabora“ (g. 1905.).

Može se reći, da je zahtjev o realnoj i aktuelnoj politici jedna od glavnih političkih misli Derenčinovih. Ona je regbi njegova misao vodilja u posljednjih 12 godina političkog mu djelovanja. U službi te zdrave i spasonosne misli dr. M. Derenčin živo je djelovao u krilu koalicije od g. 1897. i sjedinjene hrvatske stranke prava od g. 1902. Ta se misao jasno odsijeva u koalicijonim adresama od godine 1897. i g. 1901., kao i u glasovitoj gravaminalnoj adresi od godine 1899., koje su i potekle iz majstorskog Derenčinova pera. Ta je misao jamačno služila snažnom pobudom njegovim znamenitim predlozima i zakonodavnim osnovama, kao o zaštiti seljaštva s ograničenjem ovrhe kod sejlačkih posjeda, o izbornom redu, o zaštiti izborne slobode, o osnutku poljodjelske banke i dr. Vodjen tom mišlju dr. Derenčin odrešito je pobijao protunarodni magjarizatorski sustav Khuenov, nazrijevajući u njem jednu od glavnih zapreka uspješnoj hrvatskoj narodnoj politici, a ujedno je nemilosrdno raščinjao nerealni program dra. Ante Starčevića izvrgao ruglu neozbiljnu metodu dra. J. Franka.

Kad je za nemira g. 1903. zaprijetila „Obzoru“ ozbiljna pogibao, dr. M. Derenčin mu je požrtvovno priskočio u pomoć i latio se odgovornog uredništva. Da se skupe svi članci i feljtoni, što je dr. M. D. u „Obzoru“ u 45 godina priopćio, izišla bi cijela knjižnica.

Dr. M. Derenčin bio je govornik u pravom smislu riječi. U saboru, sudnici i na javnim skupštinama izrekao je dugi niz sjajnih govora, u kojima je umjetnički oblik staroga govorništva spajao sa konverzacionim tonom modernih parlamentaraca. Svakoga se snažno doimala njegova živahnost i mladenački polet, slikovitost riječi i sjaj izražaja uz onu trijeznoću misli, poznavanje teorije i vještinu prakse. Idealizam i realizam bio je u njega u divnom ravnovjesju i potpunom skladu. O njemu se spravom reklo, da napadaj i obranu, kritiku i polemiku, oštrinu duha i jezgrovitost misli, humor i ogorčenost umije u govoru vanrednom vještinom izmjenjivati. Njegove kretnje, nikad pretjerane, bile su uvijek pune života i temperamenta. Dr. M. Derenčin bio bi na diku bilo kojemu velikom parlamentu.

JOSIP PASARIĆ: OMLADINSKA KNJIŽNICA (Svršetak)

III.

Ogrizovićevo izdanje „Hrvatskih pripovjedača“ po našem je sudu posve promašeno i ne zaslužuje ni iz daleka one pohvale i priznanja, kojim ga je bučna reklama u našim novinama obasula. U tim se reklamama medju ostalim javljalo, da je g. Ogr. tu knjigu pomno i s mnogo ukusa priredio; da društvo u izboru urednika nije moglo biti bolje sreće, da je g. Ogr. kao tankoćutan književnik duhovito i živo, vrlo živim i temperamentnim stilom obradio svakoga pisca; da je u malo riječi mnogo rekao i iznio mnogo novih karakteristika itd. U samom predgovoru g. O. mnogo je skromniji, pa medju ostalim veli: „Nisu ti prikazi novi“, ili: „pa se tom prilikom rodila i pokoja nova misao“. Čemu ono izvraćanje? Pogrješna je i zamisao i izvedba. Staro je pedagoško načelo, da se lektira omladini ne daje u odlomcima i manjim sporednim djelcima, kao u školskim čitankama, koje su tek surogati, već u cijelim glavnim umjetničkim djelima. Ako je naime lektiri svrha, da pružajući umjetnički užitak uzgaja ukus i estetski sud i podjedno čitaoca uvede u shvaćanje autora i umjetničkog djela njegova, onda je očito, da se to ne postizava s jednim ili dva manja odlomka, pa bili ti i kako karakteristični u sadržajnom i formalnom pogledu. Zar je „Pruski kralj“ najkarakterističnija stvar Šenoina, ili zar se u šali „Na vozu“ zaista razbiraju glavnije osebine Tomićeva pera? Zar je „Liječnik u stupici“ najkarakterističnija crtica Janka Jurkovića, ili „Gaj“ najglavnije djelo Ksavera Šandora Gjalskoga? Takim se samovoljnim klasificiranjem autorovih djela šire krivi pojmovi i mjesto shvaćanja postizava — neshvaćanje. Takav je način lektire po našem sudu najmanje podesan, da odgaja potpune mladiće. Istaknutoj bi svrsi puno bolje odgovarala pojedinačna cijela glavna djela, kako ih snuje klasički odio, ili više glavnih manjih djela od pojedinih pisaca u posebnoj knjizi. Knjiga sa 14 površno i na brzu ruku skalupljenih životopisa i sa po jednim ili dva odlomka ili djelca od svakog pojedinog pisca podaje uistinu vrlo nejasnu i blijedu sliku o novijim hrvatskim pripovjedačima. Takva lektira podobna je da uzgaja površne frazere, a ne — potpune mladiće. Nadalje prikazi života i rada pojedinih autora u takvim izdanjima imali bi po našem sudu da budu samostalne studije (kao u poznatim Graeserovim edicijama školskih klasika), a ne tek — loše kompilacije. A da su te kompilacije doista loše i ispod kritike, opaža se na prvi pogled ne samo na prikazima o Šenoi i Jurkoviću, koji su izradjeni po Markovićevim studijama u Spomen-knjizi „Mat. Hrv.“ (1892.), nego i na većini ostalih životopisa. No najjasnije se to vidi na prvom prikazu, t. j. životopisu Augusta Šenoe. Dr. Marković u svojoj studiji o Šenoi istinito ističe: „Roditelji Augustovi živo se zanimali za lijepu književnost, za glazbu i kazalište... Tako je August u svom djetinjstvu primio od svojih roditelja prve pobude za lijepu književnost“; a dr. Ogrizović iskrivljuje tu činjenicu i ograničuje tu pobudu samo na majku riječima, da „mu je u prvoj djetinjoj dobi čitala pjesme iz strane, poglavito njemačke književnosti učeći ga deklamaciji“. Zanimljiv biografski momenat, da Šenoa „svoje uspomene na dječačke igre za burne g. 1848. prikazuje u pripovijesti „Dusi narodne straže“, posve je mimoišao dr. M. O., premda takva uspomena po prirodi svojoj baš spada u omladinsku knjigu.

Jednaku „sposobnost“ za omladinskog pisca zasvjedočio je priredjivač time, što je iz Markovićeve studije propustio prenijeti uz ostale i ove važne i po Šenou vrlo karakteristične činjenice: 1. da lektira Gundulićeva „Osmana“ u razvoju Šenoinu znači „p o č e t a k njegova n a r o d n o g p r e p o r o d a“; 2. da je Šenoa djačko svoje doba prikazao u svojim „Književnim pismima“ (Vijenac g. 1879.); 3. da je „njetila njegov mar za starinu domovine takodjer starodavna stolna crkva zagrebačka, kojoj se je on, po službi svoga oca, nekako tjesnije privezan ćutio; s njom je i ostale starine Zagreba već u djetinjsko doba svom dušom prigrlio“; 4. da je Šenoa g. 1861. iz Praga poslao „Pozoru“ vrlo znatnu podužu raspravicu „Srbi i Hrvati“, u kojoj temeljito dokazuje potrebu sloge Srba i Hrvata“; 5. da se Šenoin „živi mar za hrvatsku prošlost, koji se je poslije tako sjajno očitovao u njegovim romanima, vidi već u Pozorovu člančiću (g. 1861.) „Starine“, kojim zagovara, neka se sve u Hrvatskoj i Slavoniji našaste starine u buduće šalju narodnomu muzeju zagrebačkomu“; 6. da je g. 1863. priopćio u „Naše gore listu“ rodoljubnu didaktičnu pjesmu „H r v a t s k o m s i n u“; 7. da je g. 1864. „humorističkom povjesticom „Šah-mat“, pak ozbiljnom povjesticom „Zagreb“, u kojoj se po narodnom pričanju slavi postanak imena glavnoga nam grada, z a p o č e o Šenoa slavljene svoje pjesničke tvorove iz hrvatske prošlosti“; 8. da je u Pragu početkom g. 1865. dovršio svoju satiričku k o m e d i j u iz zagrebačkog života „Ljubicu“, pa da je u „Dragoljubu“ g. 1867. priopćio „Ulomak iz Slavke“, t. j. prvi i drugi prizor svoje započete t r a g e d i j e iz povijesti polapskih Slavena“; 9. da je kao artistički ravnatelj i dramaturg narodnoga kazališta znatno unaprijedio glumačku vještinu i vrijednost dramskoga repertoara, ... mnogo činio za prikazivanje izvornih hrvatskih i srpskih drama, za udomljivanje sjeveroslavenskih, franceskih i Shakespeareovih dramskih umotvora“; 10. da je Šenoa p o v j e s t i c o m „Zlatni krst“ o izbavi Janka Sibinjanina iz turskoga ropstva „z a p o č e o svoj znameniti rad u t o j v r s t i p j e s n i š t v a i prvi put uporab o u većem pjesmotvoru jambsko mjerilo“, da je nadalje „krasnim prijevodom Racinove tragedije „Fedre“ u desetercu z a p o č e o svoje zaslužne prijevode uzornih dramskih umotvora iz svjetske književnosti“, pak da je medju ostalim uzornim dramskim djelima preveo Shakespeareovu tragediju „Romea i Juliju“.
A evo opet primjerâ, gdje je dr. M. O. i s k r i v i o Markovićeve podatke: Dr. Marković veli: „prezime Š e j n o h a dosta je često u Čeha, i znači „krivonog“, a dr. M. O. tvrdi, da se češka porodica Šenoina „zvala Šejnoha ili Š a j n o h a“. Dr. Marković veli: „P r v e č e t i r i g o d i n e (u zagrebačkoj gimnaziji) učio August j o š h r v a t s k i m n a s t a v n i m j e z i k o m, ali od početka svoje šeste škole do konca gimnazijskih nauka njemačkim“; a dr. O. je tu jasnu rečenicu zamrsio ovako: „drugi i ostale (gimnazijske razrede svršio) u Zagrebu, g d j e s e u n a t o č n j e m a č k o g d u h a... ipak sve to više budila u omladini hrvatska svijest“, te Šenoa „u šestom razredu.... nije htio dugo odgovarati njemački, pošto se onda (g. 1855.) nametnuo taj jezik kao nastavni“. Iz Ogrizovićeva će prikaza djak na prvi pogled dobiti dojam, da je Šenoa u svim gimnazijskim razredima učio njemački. Dr. Marković ističe značajnu činjenicu, kako je Šenoa jednom opazio u svoga školskoga druga Vukića Gundulićeva „Osmana“: „to ga žacnu, i s velikom željom kupi knjigu i dade se s ustrajnim trudom na čitanje njezino“; a dr. M. O. je taj biografski podatak iskrivio ovako: „mladi i zanosni

Šenoa... posjećivao još i preporoditelja Ljudevita Gaja, posudjujući iz njegove knjižnice stare hrvatske pisce (— prva mu je knjiga, što ju je čitao, bila (!) Gundulićev Osman —)" ; odakle će djak nesumnjivo izvesti krivi zaključak, da je „Osmana" Šenoa posudio iz Gajeve knjižnice. Dr. Marković lijepo ističe, da je Šenou „vukla želja u slavenski svijet", pa da „Zlatni Prag, novo ognjište slavenske misli, stjecište Slavena iz svih krajeva sjevera i juga, središte češkoga narodnoga preporoda... otvaraše mladomu hrvatskom pjesniku široko obzorje političke i književne povijesti svega Slavenstva i pritezaše njegovu žarku dušu u živu borbu slavenskoga svijeta proti njemačkomu" ; a dr. M. O. naumice zabašuruje tu izrazitu slavensku notu u Šenoinu značaju i naprosto veli, da je za Pragom „već davno čeznuo", ne iznoseći razloga tomu čeznuću. Dr. Marković veli nadalje: „Tako je on na političkom i beletrističkom polju radio iz Praga... o boljku svoje domovine i o duševnoj svezi njezinoj s Česima i ostalim Slavenima, pa kako je kasnije i Hrvatsku i Sloveniju upalila jedna njegova zgodna riječ: „Nas dijeli samo Sutla, — Sutla je voda, a krv nije voda" ; a dr. M. O. zašućuje ove važne momente. Dr. M. veli, da se tek g. 1864. u „Naše gore listu" javljaju „prvi put njegove čuvene „Hrvatulje" ; a dr. M. O. prikazuje (riječima : „Uzato je slao pjesme u „Naše gore list" (Hrvatulje), u Leptira) stvar tako, kao da su Šenoine pjesme u „Naše gore listu" same „Hrvatulje", što nije istina ; jer je Šenoa od g. 1861., t. j. od osnutka lista, kitio „Naše gore list" i drugim svojim pjesničkim tvorovima i iste godine 1864. priopćio još i „Brojanice", niz od deset ljubavnih pjesmica. Jednako zašućuje dr. O. i „Posavke", niz ljubavnih pjesmica, što ih Šenoa g. 1865. u „Glasonoši" priopćio. Govoreći dr. M. o Šenoinoj dramaturškoj studiji „O hrvatskom kazalištu" ovako iscrpljuje njezin sadržaj: „Njom razloži svoje misli o upravi i razvoju hrvatskoga kazališta ; dokaza potrebu, ... da se dade pretega francuskoj klasičnoj i modernoj drami nad njemačkom" ; a dr. O. iskrivljuje taj navod ovako: „tom je prilikom pisao i studije o hrvatskom kazalištu izdižući francusku konverzacionu dramu". Dr. M. karakterizuje „Zagrebulje" (str. 120) ovako: To su duhovito i živo pisane koje humoristične, koje satirične, koje ozbiljne poveće slike iz hrvatskoga političnoga, društvenoga, književnoga i umjetničkoga života", a dr. O. nasploh ih samovoljno krsti „satiričkima" (str. 2). Isto tako iskrivljuje dr. O. i prezime „Ištvanović" (mj. Ištvanić), pak ujedno zašućuje, da je Šenoa svojoj zaručnici ispjevao niz krasnih ljubavnih pjesama „Slavici" i priopćio ih u „Dragoljubu". Dr. M. veli (str. 192): „Vanjski tečaj Šenoina života, od kako se oženio..... razvija se jednostavno: u gradskoj službi, u upravi narodnog kazališta, u radu za beletristički časopis „Vijenac" ; a dr. O. kompilira to ovako: „i od to mu je doba vanjski život i služba jednostavna", što pak potonje ne odgovara ist ni, kako se vidi iz vjerodostojnog navoda Markovićeva malo niže na istoj strani: „Službeni njegovi poslovi bijahu veliki; u molben ci svojoj na gradsko zastupstvo od 8. kolovoza g. 1871., da bude izabran za vijećnika gradskoga, napominje za dokaz obilnosti svoga službenoga posla, da mu je od 1. siječnja do 8. kolovoza te godine dodijeljeno bilo na rješidbu 1155 službenih brojeva". Doista „jednostavna" služba! — Dr. M. ističe „velike zasluge" Šenoine za stalnu hrvatsku operu i veli: „Kao

dramaturg ..... mnogo je doprinio tomu, da je g. 1870. pozvan Ivan Zajc iz Beča i osnovana stalna hrvatska opera. Za nju bijaše malo tko tako oduševljen kao Šenoa ... Za operni repertoir preveo je više libreta na hrvatski jezik .... ; a od njega je i izvorni libreto „Lazaroni" ; a dr. O. ograničuje (napomenom : „a sudjelovao je i kod osnutka hrvatske opere prevedavši i udesivši mnogo libreta") „velike zasluge" i ono „m n o g o doprinio' na puko sudjelovanje i prevodjenje libreta ! Dr. M. veli u prikazu „Seljačke bune" (str. 209), da je Šenoa s opsežnom prikazom javnih dogadjaja spleo „dva vješto izmišljena ljubavna zapleta : t r a g i č n u l j u b a v dvoje mladih iz seljačkoga svijeta ...., a r o m a n t i č n u l j u b a v dvoje mladih iz plemićkoga kruga" ... ; a dr. O. iskrivljuje taj sud ovako : „samo što su ovdje d v i j e t r a g i č n e l j u b a v i", kao da je romantično isto, što i tragično ! Dr. M. (str. 210) zgodno ističe, da „vrsnoćom izradbe takmi se „Seljačka buna" sa „Zlatarovim zlatom", a nadmašuje ga veličajnošću p r e d m e t a i i d e j e" ; dok dr. O. nadmašnost priznaje samo — ideji riječima : „pače je u i d e j n o j jezgri svojoj „Seljačka buna" još veličajnija". A vrhunac izopačivanja jest nesumnjivo u ovome : Dr. M. razlaže (str. 221), da „različiti tragični obiteljski zamršaji ..... pak t r a g i č n a l j u b a v Angjelije ... s mladim junakom Berislavom Paležnikom, p o t i s k u j u p r i k a z u v e l i k e n a r o d n e b o r b e donjekle u d r u g i r e d, te se tako ponješto gubi jedinstvo u radnji romana" ; a dr. M. O. hoće ovdje da bude originalan i gornju misao zaodijeva u ovu prispodobu : „N e s r e t n a l j u b a v Angjelije ... i mladoga Berislava Paležnika d r h ć e (!) sred tih burnih dogadjaja kao p l a m k a n d i l a sred olujne noći". Na prvi se pogled vidi, da je potonje po smislu upravo obratno od onoga, što ističe dr. Marković. Ogrizović je valjda u brzini zamijenio objekt sa subjektom i napisao — nesmisao. Isto mu se dogadja i na nekim drugim mjestima, gdje je ht o da pokaže neku samostalnost suda. Tako n. pr. dr. Marković ističe dva puta (str. 196 i 197) o d r e š i t o s t kao bitnu značajnu crtu Gaše Alapića (u „Seljačkoj buni") riječima : „ali im se o d r e š i t o protivi suban Gašpar Alapić", pak : „o d r e š i t i politički borac Gašo Alapić" ; a dr. M. O. u težnji za originalnošću pretvorio najprije „subana" ili „bana", kako ga zove Šenoa, u „podbana", ispustio bitnu duševnu značajku „odrešit" i zamijenio je sa nebitnim i sporednim tjelesnim obilježjem „nakazan". Tako je o d r e š i t i s u b a n i odrešiti p o l i t i č k i b o r a c Gašo Alapić lišen svoje glavne značajke i pod perom Ogrizovićevim ostao tek — „p o d b a n n a k a z n i Gašo Alapić" (str. 4.). Istina, Šenoa ga u romanu zove (str. 46. i 47.) „grbavim subanom" i „banom grbuljkom" ; no ima razlika medju spoljašnjim tjelesnim svojstvom i bitnom duševnom značajkom nekoga lica, a i medju grbavcem i — nakazom. Bojimo se, da bi takve omaške u omladinskoj knjizi bile podobne, da uzgoje — ne „potpune", već — površne i plitke mladiće.

IV.

Isto je tako kriv i neosnovan Ogrizovićev općeni sud o Šenoi u zaglavku toga prikaza. Po njegovu naime mnijenju : „Š e n o i n e p r i p o v i j e s t i idu u onu s t a r u r o m a n t i k u, kojoj je već z a p a l o s u n c e", pa ako se i danas „i p a k" čitaju, biva to ne samo za to, što se „u njima vraćaju drevni dani hrvatske slave i prošlosti ž i v u ć i ponovnim, pjesničkim ž i v o t o m" i što ih je „stvorila b u j n a

fantazija udružena s finim osjećajem za umjetnost" kao i zbog svoga laganog i slatkog (!) pripovjedalačkog sloga protkanog patriotizmom i čovjekoljubnim humorom", — već i zato, što čitajući Šenou „iskazujemo počast znamenitom kulturnom momentu: stvaranju našega romana". I literarni laik zamijetit će na prvi pogled u tom zaista originalnom sudu očito protivurječje. Ako Šenoine pripovijesti „idu u onu staru romantiku, kojoj je već zapalo sunce", onda su bez sumnje te pripovijesti zastarjele, mrtve i nemaju više života; a ako je tomu tako, kako mogu u njima drevni dani hrvatske slave „živjeti ponovnim, pjesničkim životom"? Nadalje ako su te pripovijesti tvorevine „bujne fantazije udružene s finim osjećajem za umjetnost" i ako se odlikuju „laganim i slatkim pripovjedalačkim slogom" — što su sve karakteristična obilježja pjesničkih djela trajnije umjetničke vrijednosti — onda eo ipso ne pripadaju medju djela modne i brzo prolazne vrijednosti, t. j. „u onu staru romantiku, kojoj je već zapalo sunce". „Difficile est satyram non scribere" na ovakvu lakomislenu pisaniju za — omladinu!

A nije istina ni to, da sve Šenoine pripovijesti „idu u romantiku", a nekmo li u „onu staru"; kao ni to, da je onakvoj romantici „već zapalo sunce". Pojam romantike, kako je poznato, prilično je neodredjen već kod osnivača toga pravca u književnosti i duševnom životu, a ima gotovo u svakoj kulturnoj zemlji drugi smisao. Franceska romantika je nešto drugo nego n. pr. njemačka. U francesku i njemačku knjigu prešao je taj naziv iz Engleske, gdje su se u početku 18. stoljeća divlji i fantastični krajevi zvali „romanskima", pa se tom riječju označavala težnja sjevera k jugu, k ljepšemu svijetu, čežnja za višim životom i neobičnim slastima. Iz područja spoljašnje prirode prešla je ta riječ u književnost, estetiku i etiku. Kant govori o „romanische Handlungen" srednjevjekovnih viteza, a ljepotu i plemenštinu zove „romanskom", ako prevršuje srednju mjeru. Jednima je romantika zbliženje uzvišena i čudesna (Hugo), a romantici su čudaci i osebujni ljudi. Drugi nalaze romantiku u prekomjernom upotrebljavanju zvučnih i krepkih epiteta, u gomilanju hiperbola, apstrakcija, simbola itd. Treći rekoše, da romantika očituje težnju za prirodom i prosvjed protiv pseudoklasičkih nastranosti. Četvrtima je ona preporod srednjeg vijeka, zanos za prošla vremena, za stare narodne običaje i život narodni itd. Petima je romantika borba mladih protiv starih, koja se vodi gromkim frazama i urnebesnom vikom. Vulgarno shvaćanje napokon ubraja u romantiku sve, što nema nikakva dodira sa zbiljom i istinom; što je ishitreno i izmišljeno, ekstravagantno i na puki efekat proračunano. Tko iole pozna Šenoine pripovijesti, mora da prizna, da se glavnije gornje oznake ne mogu potpuno primijeniti na sve pripovijesti Šenoine. Poznato je, da je u noveli „Mladi gospodin" živo po istini opisan starac kapelan, koga je Šenoa u Gorici upoznao. Za „Prijana Lovru" veli i sam Ogrizović (str. 6), da je „u ovoj noveli od svih Šenoinih najviše mraka i krutoga realizma, pa da je „ona upravo osamljena pored vedre (!) romantike ostalih novela". Romantičnom ne može se opravdano nazvati ni novela „Vladimir", koja je po sudu Markovićevu „idejom, sastavom, radnjom, karakteristikom osoba i doba izvrsna", a prikazuje vjerno prema životu pad plemićke madžaronske porodice i daje prednost načelima, u kojima se „patriotizam i čuvstvo združuje s realnošću". U romantiku ne može se ubrojiti ni pripovijest „Prosjak Luka", u kojoj je Šenoa — kako veli Mar-

ković — „upotrebio zbiljske tipe u selima pod oblašću grada Zagreba, upoznavši ih u svojem gradskom službovanju", a u kojoj su i po Ogrizovićevu prepisanom sudu: „prizori sa sela i neki tipovi izvrsno i po istini ocrtani". A što se tiče historijskih romana i pripovijesti, pobija Ogrizevićevu tvrdnju o zapaloj „romantici" sam Šenoa u predgovoru njemačkom izdanju „Diogenesa", gdje ovako uvjerava o svojoj težnji za istinom: „U novelističkom prikazivanju historijske gradje iz prošlosti svoje otačbine uzeo sam si načelom, da budem, koliko je samo moguće, vjeran istini i da samo ondje odstupim od nje u nebitnim točkama, gdje to zahtijevaju pravila umjetničkoga sastava". U tom smislu zgodno je opazio stručnjak prof. dr. Šišić (u raspravi „Istorij. elemenat u Šenoinoj „Kletvi"), da se Šenoa „za svoje romane pripravljao kao istorik za znanstvenu raspravu", da „u njega pravi dogadjaj ostaje vjeran istini, da je uza sve to, što se prepustio fantaziji, „glavnu nit dogadjaja pridržao", pa da se najveći dio romana „Kletve" podudara s a istinom" itd. Na takve pak pripovijesti ne mogu se opravdano gornja obilježja romantike uporaviti, a najmanje potonje, na koje je po svoj prilici Ogrizović i mislio, nazvavši Šenoinu romantiku „starom". U ostalom već je Nehajev u studiji „Novinarski rad Augusta Šenoe" („Obzor" od 29. ožujka 1902.) ustao protiv šablonskog uvrštavanja Šenoe medju romantike riječima: „Htio bih samo spomenuti, kako je krivo i beskorisno Šenou kušati protumačiti dojmom tudjih literatura, porediti ga s Walter Scotom, govoriti o njemu kao o nekom romantiku". Istina, u pripovijestima Šenoinim ima tu i tamo više ili manje jasnih tragova romantičnomu elementu, kao što ih sporadično ima u djelima Balzaca, Zole, Lotia, Daudeta, Gogolja, Turgenjeva, Tolstoja, Nerude, Björnsona itd., no nije i ne može biti istina, da sve pripovijesti njegove zato pripadaju romantici, i to onoj „staroj", kojoj je već zapalo sunce. Jednako nije istina, da je romantici „već zapalo sunce", jer se danas posvuda (kako medju ostalima razlaže Schönbach u pomenutom djelu) diže jaka reakcija protiv naturalizma i u potonje vrijeme romanticizam opet bujno razvija (Rostand, Maeterlinck, Fogazzaro, D'Annunzio, Hauptmann sa „Hannele" i „Versunkene Glocke" i dr.). Napokon nije istinita ni posljednja tvrdnja, da kod Šenoe iskazujemo počast „stvaranju našega romana". Dr. Marković doduše (str. 224) veli za Šenou: „On je stvorio hrvatski historički roman", pri čem očito misli: usavršio do umjetnine, jer se hrvatski roman počeo stvarati i prije Šenoe, kako se razbira iz Klaićeva osvrta „Novela i roman u Hrvata" (Vijenac, 1885. br. 36 i 38); ali dr. M. i u tom smislu ne govori o hrvatskom romanu uopće, već samo o historičkom. No tko bi izbrojio sve krive navode Ogrizovićeve? Mjesto toga besmislenog zaglavka mogao je Ogrizović u kratko prenijeti sintetični zaglavak Markovićeve studije, u kojem se kratko i jezgrovito prikazuju zamašne zasluge Šenoine i po istini karakterizuje književni mu rad. Uz to je trebao iz članka dra. Vel. Deželića (u „Prosvjeti" g. 1904) o „sporu Dim. Demetra i Augusta Šenoe", iznijeti značajnu izjavu Šenoinu o zadaći književnosti (iz g. 1866), koja i jest osnovni program njegova književnikovanja. Ta izjava glasi: „Dramatika kao i sva literatura imade jednu praktičnu, ali i uzvišenu svrhu. Ne piše se, da stoje knjižnice pune dragocjeno vezanih knjiga, ne igra se, da se općinstvo samo nasmije, da si prikrati čas; već zato, da se uzgoji narod, da se u njegovo srce zasadjuju ple-

menita čuvstva, koja ga oduševljavaju, te pomiču naprijed civilizaciju; i upravo zato treba govoriti narodu po njegovu srcu, po njegovoj ćudi, buditi valja sve plemenite misli". Markovićev sintetični sud i ta izjava Šenoina puno bi više poslužili shvaćanju djela Šenoinih nego li gornje floskule o „staroj romantici, kojoj je već zapalo sunce". Napokon u omladinskoj knjizi valjalo bi bar s nekoliko riječi spomenuti činjenicu, koju prof. I. Milčetić iznosi u 52. broju „Vijenca" g. 1881.: da je Šenoa svojim poticajem pomagao stvarati mladji naraštaj književni i dao je bio jedan od prvih odgojitelja mladje hrvatske generacije.

Na sličan su način skalupljeni prikazi i ostalih — 13 pripovjedača. Tako je n. pr. u životopisu Jurkovićevu (str. 73) Markovićev podatak: „Početkom srpnja, kad se već primicaše dan njegova redjenja, odluči posvetiti se književnom radu u svjetovnom staležu, te na molbu bude mu ... dozvoljen istup iz klera" Ogrizović izopačio ovako: „pa kako je morao dugo čekati na redjenje, a uz to se posvema dao na književni rad, istupi iz svećeničkoga staleža"... Izostavio je Jurkovićevu klasičnu uputu (str. 241) o književnom jeziku, koja bi lijepo pristajala u omladinsku knjigu. U prikazima Kumičića i Kovačića jasno se vidi, da ih nastoji izdići nad ostale. Metodu Ogrizovićevu najbolje osvjetljuju ovi primjeri: govoreći o oštroj satiri na ilirski preporod u „Fiškalu" Kovačićevu Ogrizović cituje (po studiji Krničevoj u „Nadi" g. 1902.) dio nepovoljna Kovačićeva suda o ilirizmu, ali zašućuje značajnu povoljnu stranu toga suda: „Ipak je on razbudio narod i prodramio ga na radnju i opreznost". Dr. Krnic veli za roman „U registraturi", da je Kovačićevo glavno djelo, a recimo odmah i jedno od glavnih djela u hrvatskoj literaturi"; a Ogrizović je iz toga načinio ovaj superlativ: „To je najoriginalnije, upravo vanredno djelo u cijeloj našoj književnosti, a teško, da će mu se naći... premca i u stranom svijetu". Ovakve hiperbole nose na sebi očiti biljeg neozbiljnosti i nesmisla, pa kao takove najmanje pristaju u omladinsku knjigu. Tako se mladež ne uzgaja, nego zavadja. — Prikaz o Korajcu preradio je po Grlovićevu „Albumu", a mogao je upotrebiti vrlo instruktivan Hranilovićev prikaz u „Vijencu" g. 1899., gdje su iscrpene vlastoručne životopisne bilješke Vil. Korajca i iznesene značajne crte. — U prikazu o Draženoviću (str. 221) priznaje, da je uzeo podatke iz „Vijenca" g. 1902., ali zašućuje, da je ono u „Vijencu" pisao — Jovan Hranilović. Isto tako u prikazu o Janku Leskovaru prešućuje recenziju Hranilovićevu („Vijenac" g. 1901.) i studiju Jakšinu („Vijenac" 1899.), a ističe samo Marjanovićevu u „Nadi" i Nehajevu u „Životu". Ili je možda Ogrizoviću nepoznato i ono, što je u „Vijencu" pisano o tim pripovjedačima?

Iz obilja nesmisla i krupnijih pogrješaka ističemo sa str. 219. ovaj pasus: „I Mažuraniću je i Draženoviću uzor Turgenjev, naročito njegove „Pjesme u prozi" i „Senilia", ...gdje Ogrizović pomišlja i tvrdi, da su to dva različna djela, a kad tamo „Pjesme u prozi" istovetne su sa „Senilia"; potonjim ih je imenom prozvao sam Turgenjev!

Prikazi Ogrizovićevi vrve gramatičkim i stilističnim pogrješkama, kao n. pr. „pošto" u uzročnom smislu, „ilirskih vlastelina" (str. 6), „obiju romana" (str. 61), „nezdravi rimski zrak vratiše ga rodnom Djakovu (str. 112); „odluči se za pravne nauke svršivši dva tečaja u Zagrebu" (nesmisao!) str. 2.,

„a kako se još zadobavio reumatizma o d l e ž a v š i u krevetu (!) cijelu zimu" (str. 58) itd. I tekst dodanih ulomaka manjih djela na više je mjesta promijenjen na gore ili su ispuštene pojedine riječi i cijele izreke; tako n. pr. na str. dolazi: „i dobri prijatelji, ljubimci... kako s t o j i", a u originalu: „kako k o j i"; na str. 120. „pomjela se" mj. „ponijela se"; na str. 12 „duša opalila" mj. „o k alila"; na str. 116 uz riječ „očevinu" dolazi u originalu: „a i svu svoju stečevinu"; na str. 235 poslije riječi „čisto zadovoljan s njime" ima u originalu rečenica: „A ipak on ne bijaše pravi učitelj" i t. d. i t. d. i t. d. Iz svega toga izlazi sud obratan onomu, što ga je u prvi mah prijazna novinska reklama nasumce o toj knjizi izrekla.

Bilo bi željeti, da naše profesorsko društvo u buduće pomno pregleda i prouči takve spise prije nego ih pod svojim imenom preda javnosti.

VIKTOR CAR EMIN: NOVE BORBE (Nastavak)

VIII.

— Olga dolazi danas! — —

Kod tih riječi zaigrale Dujmu oči a glas mu zazvučio živo, veselo, gotovo nasmješljivo.

Mariji se prividi, da je od toga smiješka zasjala cijela kuća: prvog puta nakon ovo nekoliko sumornih i natmušenih dana.

— Idem, da joj opremim sobu, rekne mlada žena vraćajući ocu sestrin brzojav.

— Stani, zadrži je on. Pa zagledav se o tle produži muklo: Ona će, kad dodje, pitati, zašto smo je zvali... Na nama je, da se na vrijeme sporazumimo, što ćemo joj reći. Ja sam o tom premišljao... pada je ne ranimo, kažimo joj za sada samo pola istine... Napomenimo joj, da nemamo novaca — — — Ona će shvatiti... Ima u nje srca— — ima ljubavi, dobrote i mnogo razumijevanja... zanosio se starac.

U takav bi zanos zapadao svagda, kad bi se poveo govor o mladjoj mu kćeri. Bila mu je i starija mila, ali ne kao Olga — njegova draga mezimica. On je o njoj govorio rado i često napominjao, kako je „mala" zadahnuta velikim i za cijelo najboljim dijelom duše njegove, dok je starija Marija, mnogo u čemu podsjećala na odbjeglu grješnicu... Osobito očima, onim neprozirnim tamno-modrim očima, iz kojih odsjeva nešto hladno i zagonetno... Za to je Dujam nerado gledao u te oči...

— A upozori i muža, da mu ne bi što izmaklo, prihvati on ponešto tvrdim glasom. Pa produži podigav mrvo oči:

— Eno — već je blizu podne, a njega nema...

— Daleko je, oče, a bit će, da je i put nevaljat. Doći će on. Glavno je, da ne dodje praznoruk.

— I neka ne dodje! nadoveza on još i tvrdje. Hoću da mi se vrati moj mir, moj počitak. Ne znaš ti, kako je meni. Na svaki glas, svaki korak ja se sav sledim. Sve mi se čini: — evo, sad dohodi netko, da mi u obraz dobaci naše blato. A moje noći?...

Spopala ga uzrujanost, koja mu je u ova dva tri posljednja dana bacala tijelo u česte trzavice i držala ga u dugotrajnoj zebnji. Ta mu je uzrujanost i sada tresla srce i stiskala zube.

Razmaha se rukama, kao da je tim kretnjama htio da još nešto kaže, pa zamakne u svoju sobu.

Mariju je boljelo gledati oca u onim mukama, ali im nije dosezala dubljine. Otkad je u njoj ponekle oslabio onaj strah od oružnika, sudaca i zatvora, cijela joj se stvar pričinila manje važnom, dok je očeve ispade i navale odbijala na njegovu starost i temperamenat.

Bodrila ju i ona Baldova mirnoća i ono njegovo pouzdanje u sebe, pa kad bi joj na očeva žaljenja crne misli i opet zakljuvale u glavi, Marija bi ih otjerala onom svojom običajnom:

— On će to već poravnati...

Ali Baldov povratak uskolebao je u njoj ponešto tu vjeru.

Desilo se u kuhinji, kad ga je ugledala, gdje se vraća sav otrcan i isprebijen od duga i rdjava puta.

Iz namračena mu lica i zastrta pogleda razabrala je, da ne donosi ništa dobra.

U tom ju utvrdile i prve njegove riječi:

— Ja lud, kad sam tamo pošao!...

I onako sumoran i ljut sune u gostinsku, pa se poput odsječene trupine razmaknutih ruku uvali na divan i zapuše šumno.

Ona se polako ušulja za njim, stane nasred sobe i priupita tiho, skoro bojazljivo:

— Ne da ništa?...

— Ne da, jer nema. Ali ni po jada, da je samo to... Ja lud!... zaintači i lupivši se po čelu, nadometne: Kakvo poniženje!... Koliko ruglo!...

Marija je smatrala suvišnim, da pita za razloge svekrvinom držanju. Ona je te razloge pogadjala, a bilo joj je, kao da i u sebi osjeća žalac staričina neraspoloženja. Od toga poćuti ona nekakvu mrzovolju i kao nekakav ljuti ujed u živac svoje samosvijesti.

Ali ne kaza ni riječi, što više, dok je Baldo odahnuvši pripovijedao svoj susretaj s majkom, dotle se je ona, premda ju to ubadalo, držala, kao da je se sve to ni najmanje ne tiče.

Baldo je to zamjetio i kako mu je u duši bilo mračno, dočeka to kao nekakvo omalovaženje, pače i više: kao izazov.

Na posljetku ga to razdraži.

— Vidiš, ja moram da se za tvoga oca lomim i mrcvarim, dok ti za moju mater nemaš ništa do prezira.

— Ja je ne poznam... uzvrati ona žacnuto. Jesi li me kada poveo k njoj?

— Jesi li me pitala...?

Ona ne odgovori.

— Zlovoljan je — pomisli — pa hoće da se iskali.

I doista, bilo je tako. Gore u Grabrovom poleglo mu na srce toliko toga, pa hoće da to sada nekuda odvali. I uze, da se razbacuje prijekorima, žaljenjem i ubadanjem.

Marija je šutjela, samo što bi od časa do časa pogledala plaho na vrata od straha, da se stari odjednom ne pojavi.

Mjedjutim, taj je strah bio suvišan, jer se je bura već stišavala polako. Kad je pak malo za tim dotrčala u odaju mala Cvijeta, sve se, kao po običaju, izvrnulo u smijeh i galamu.

Marija je časkom izišla. da zaviri u kuhinju, pa kad se i opet vratila u sobu i zamjetila, kako se je s Baldova čela otkinuo i posljednji oblačić, javi se ona tiho, tiho

— Hoćeš li, da ja ocu kažem . . . ?

— Ostavi, reći ću mu ja.

— Sve !

— Vidjet ću.

Popostane časkom, kao da premišlja :

— Pusti, ja već znam . . . rekne, pa opet u smijeh i galamu.

Grajanje nije prestalo ni poslije, kad je Dujam, dovabljen Baldovim glasom uljegao u odaju, da vidi, što mu zet donosi.

— Marijo odvedi dijete, rekne starac.

Ali mala se savila oko oca, pa se ispriječila :

— Ne ću, ne ću, ne ću . . .

Glas joj je već zanosio na plač.

— Ne ljuti je, javi se Baldo, za naš razgovor imat ćemo i poslije vremena.

Dujam je izgarao od nestrpljivosti. Nije mogao da čeka.

— Hoće li ti što — dati ? priupita tiše i otežući.

— Hoće . . . istisne Baldo i nehotice pogleda ženu.

— Koliko ?

— Vele ne će biti . . . ali — eto — — onako . . . prilično.

— Pet, šest hiljada ?

— Možda i toliko.

Dujam je navaljivao sve naglije.

— Odmâ ?

— To ne. Trebat će počekati . . .

— Mogo si požuriti, dočeka starac razočaran i namračen.

— Ne bi išlo. Ponajprije treba da iz Brazilije stigne amo potvrda bratove smrti — — za tim valja da se sve podijeli . . . rasproda . . . izmišljao Baldo, a napokon . . . U kratko : treba vremena — eto — vremena treba . . .

Tu se okrene k maloj, koja ga je jednom rukom držala za ovratnik a drugom mu čupkala bradu sileći ga svojim tankim kliktanjem na obično natezanje.

Dujam ostane na mjestu i obori čelo.

— A koliko će to potrajati ? — upita.

— Tko zna? Možda godinu — možda i dvije . . . odvrati Baldo i nastavi igrati se.

Stari se pokunjeno povuče iz odaje.

Kod objeda je i opet navrnuo razgovor na ono baštine, ali Baldo se nije ni jednom riječi pomakao dalje od onoga, što je već prije reko.

— Dobit će se, ali po vremenu . . . Trebat će počekati . . . ponavljao on suho i jednolično.

Dujam upiraše u nj svoje oštre poglede, kao da je htio uroniti u njegovu misao, ali Baldovo je lice bilo ko stijena : tvrdo i neprodirno.

Starac spusti glavu a u nutrini ga podidje osjećaj, kao da je već sasvim u vlasti onoga čovjeka . . . (Nastavit će se.)

LISTAK

PRIRODNE ZNANOSTI

TRANSMUTACIJA ELEMENATA. Mnogo se u zadnje vrijeme govori o padu atomističke teorije o sastavu i konstituciji materije, kao i o davnom naslućivanju alkimista, da se jedan elemenat dade pretvoriti u drugi.

Poznato je, da se pod elementom misli vrsta materije, koja se poznatim fizikalnim i kemijskim sredstvima ne da rastaviti na sastavine, koje bi imale medjusobno različita svojstva. Željezo ili kisik na primjer nikojim se sredstvima ne daju rastaviti na nešto, što nije željezo ili kisik.

Poznato je i to, da su se mnoge substance smatrale dugo elementima, a kasnije se našlo sredstvo, kojim se pokazalo, da su to spojevi. N. pr. za natrijevu i kalijevu lužinu držali su, da su elementi, a istom je elektralitičkim putem pokazano, da su spojevi natrija, odnosno kalija, kisika i vodika.

Poznato je i to, da broj elemenata danomice raste. Tako su primjerice u zadnjem deceniju otkriveni plemeniti plinovi: helij, argon, krypton i t. d., a i mnogo spominjani radioaktivni elementi: radij, aktinij, polonij i t. d.

Znamenita je zato zasluga za rješenje problema elemenata to, što je jedan od največih predstavnika moderne kemijske nauke Dimitrije Medjeljejev elemente svrstao u prirodni sistem na osnovu njihovih atomnih težina i tako pokazao, da su svojstva pojedinih elemenata perijodičke funkcije njihovih atomnih težina. Pojedini se elementi razlikuju samo zato, jer su im različne atomne težine.

To je bio prvi korak za ideju o transmutaciji elemenata.

Elementi nijesu nerastavive jedinice u absolutnom smislu. Jer misao perijodičkoga ponavljanja svojstava u sistemu elemenata nosi u sebi nužnu supoziciju, da je postojala jedinstvena pramaterija, iz koje su se razvile pojedine vrste materije sa različitom veličinom atoma.

Otkriće radija i radijoaktivnosti daljnji je korak u pitanju transmutacije elemenata. Radijoaktivnost sastoji se u emitiranju materijalnih čestica t. zv. α, β i γ zraka, koje posjeduju vanrednu energiju — a ipak se kod toga radioaktivna substanca minimalno troši. Omjer je upravo frapantan. Izračunalo se primjerice, da bi jedan gram radija na 1.000 kg. sunčane mase dostajao, da se protumači sva emisiona sunčana energija.

Da se dade razjašnjenje tim čudnovatim pojavima postavio je amerikanski fizičar Rutherford teoriju, koja je poznata pod imenom teorije o raspadanju atoma.

Dakle atom, za koji se doslije držalo da je posljednja granica, do koje ide djelivost materije, i ta najsićušnija čestica imala bi se po toj teoriji još i dalje raspadati. Jezgra se te teorije sastoji u tome, da se radijoaktivni atom raspada odašiljući iz sebe α, β i γ zrake. Kod toga može tako postali atom opet biti radijoaktivan i raspasti se dalje na slijedeći, s još manjom težinom. Radijoaktivni elementi bi se prema tome tako poredali, da svaki od njih nastaje raspadanjem onoga, koji je pred njim. Dobio bi se niz t. zv. desintegracijona serija, koja počinje s onim radijoaktivnim elementom, koji ima najveću atomnu težinu, a svršava, da se posljednji još radijoaktivni elemenat pretvori u inaktivan.

U tom bi onda bila transmutacija elemenata. Pitanje je, imade li za Rutherfordovu teoriju dokaza.

Ponajprije je eksperimentalno dokazano, da radijoaktivni elementi: radij, thor i aktinij otpuštaju iz sebe uz oslobadjanje topline neku substancu, koja ima svojstva plina. Ona difundira t. j. prolazi kroz membrane, dade se kondenzirati i opet pretvoriti u paru. Taj tako nastali indiferentni plin nazvali su emanacijom.

Ramsay i Soddy pokazali su dalje, da se i radijeva emanacija opet raspada, a kao produkat raspadaja konstatirali su poznati plemeniti plin helij. To stoji neosporivo. Jer najprije se mislilo, da postoji moguće spoj radija i helija (Radijev helid), koji se onda raspada na svoje konponente. Ali to se nije dalo ničim dokazati. Što više, istraživanja su dovela do toga, da je helij uopće produkt raspadanja radijoaktivnih tjelesa.

Prama tome bi se raspadaj atoma radijoaktivnih tjelesa sastojao u tome, da svaki atom umanji svoju težinu za jednu α-česticu, a drugi raspadajni produkt uvijek je helij. Budući da je atomna težina helija 4, to se mislilo, da se atomna težina radijoaktivnih elemenata neprestano umanjuje za 4 — iz čega bi slijedilo, da su sve atomne težine multiplum od 4.

Već odmah iza otkrića radija konstatovalo se, da se svojstvo radijoaktivnosti, t. j. svojstvo emitiranja spomenutih zraka prenaša i na tjelesa,

koja su mu u susjedstvu. To je tako zvani i n d u c i r a n i r a d i j o a k t i v i t e t.

Rutherfordova teorija tumači taj pojav tako, da se emanacija raspada na jedno novo radijoaktivno tijelo, koje se sjedne na okolna kruta tjelesa i tako ih aktivira. To radijoaktivno tijelo prozvali su radij A, a pokazalo se, da se i njegov atom mora da dalje raspada, jer su konstatirali i radij B i onda dalje do radija F.

Svi se ti radiji razlikuju po jakosti radijoaktiviteta, koja se dade odrediti raznim vrlo suptilnim metodama.

Još je za Rutherfordovu teoriju od osobite važnosti, što je engleski fizičar F. S o d d y nakon dugotrajnog istraživanja konstatirao, da se i sam radij (što su ga otkrili supruzi Curie) stvara direktno od elementa urana. To je znatno zato, što je uran elemenat, koji imade najveću atomsku težinu. Dok se za elemenat a k t i n i j misli, da se nalazi kao produkt raspadaja izmedju urana i radija. Kad su se k tome još istražili i produkti raspadaja elementa t h o r a, mogla se već postaviti čitava ljestvica elemenata, što nastaju jedan iz drugoga.

U tom bi se dakle sastojala transmutacija elemenata. Rezultati još su mladi i dovoljno nesigurni. Ali fakat je, da su se istraživanjima na tom polju posvetili ponajbolji predstavnici kemijske i fizikalne znanosti. Danomice dolazi se do novih rezultata.

Dakako, da su se uz tu ideju i uz ove rezultate pojavile i mnogobrojne druge teorije. Tako je primjerice misao, da je radijoaktivitet uopće svojstvo svekolike materije, a radi se samo o s t u p n j u njegovu, koji se današnjim metodama dade još konstatirati. Vele, da je sa radijoaktivitetom slično kao i s magnetizmom. I za ovaj se nekad mislilo, da je specifično svojstvo željeza.

Jedno je kod toga od znatnosti. Na osnovu tih rezultata, a i na tumačenju još i drugih fizikalnih svojstava i pojava kao n. pr. katodnih, Röntgenovih i drugih zraka postavio je J. J. T h o m s o n novu teoriju o konstituciji materije, koja je prozvana e l e k t r o n s k o m t e o r i j o m. O njoj će biti govora na drugom mjestu. *Fran Bubanović.*

KNJIŽEVNOST

LOUIS XIV. ET RAGUSE PAR LE COMTE L. DE VOINOVICH. (Extrait de la „Revue d' histoire diplomatique") Paris Typographie Plon Nourrit et Co. 1907. 8, 43. — Poznati povjesničar Dubrovnika Conte Lujo Vojnović posvetio je svoje zanimanje drevnim odnošajima republike prema Ljudevitu XIV., a ovaj spis tek je izvadak iz većega djela: „Francuska i republika dubrovačka", a nadovezuje na djelo „Dubrovnik i osmansko carstvo" I. knj. (Beograd 1899.).

Pripovijedanje Vojnovićevo teče odličnom stvarnošću. Ja bih zato ovo djelce stavio uz ono K. Jirečeka: Poselstvi republiky Dubrovnicke k Katarine II. (Prag. 1893. izd. česke akademije). Oba pisca imadu i sličan nazor o propadanju Dubrovnika. Dubrovnik propadaše s razloga, što su se na sjeveru Evrope stvarale velike državne formacije (Francuska, Pruska, Rusija), koje su počivale na a p s o l u t i s t i č k o m sistemu, a dubrovačka r e p u b l i k a nije mogla naći njihove simpatije. (str. 11.)

To je osnovna nit i u odnošaju prema Ljudevitu XIV. Oholi kralj francuski otpravljao je dubrovačke poslanike nekom kraljevskom snishoditeljnošću. Gotovo kao da ih je držao sretnima, kad mu riječi i potpis čitaju. Veliki kralj bio je i — bez novaca. Dubrovčani su se dvaput utjecali njegovoj milosti: prigodom nesreće od užasnoga potresa god. 1667. i kasnije u pogibelji od okupacije Dubrovnika sa strane Turaka.

U ovome poslu dižu se osobito dva velika dubrovačka diplomata Stjepan Gradi i Nikola Bunić. Prvi kao posrednik u Parizu, a drugi kao mučenik u turskom poslanstvu. Nikola Bunić taj moderni Regulus (str. 32) mogao bi da posluži zanimljivoj historičkoj drami iz najdramatičnije dobi dubrovačke prošlosti.

Dr. D. Prohaska.

PRIJEGLED SAVREMENE HRVATSKE OMLADINSKE KNJIŽEVNOSTI. V Ljubljani 1907. Učitelj Rud. Magjer iznio je u „Slov. Šol. Matici" takav „prijegled". „Slovenska Matica" očevidno nije znala, tko je Magjer, pa mu je dozvolila, da govori ispred čitave Hrvatske, da „kritikuje" svoje starije kolege, kojima nije dorasao ni do koljena. A valjda ni u nas ne znaju, tko je taj „dvadesetgodišnji" kritičar? Njegovo je ime poznato samo u jednoj županiji naše domovine, gdje je on od g. 1905. do danas napisao i r a š i r i o ravnih d v a n a e s t knjiga. U dvije cigle godinice: dvanaest kila pjesama, dvanaest nedonoščadi poetskih! Dok najvidjeniji pjesnici naše domovine čekaju i po dvadeset godina dok izdadu svoje „prve pjesme", Magjer je prve dvije godine svoga rada izdao ravnih d v a n a e s t svezaka!

Ja mislim, da je dosta ovo konstatovati, pa da budemo posve točno informirani o tome dilbermomčetu. Dosele su od njegove nedonošćadi imali glavobolju i novčanu štetu samo stanovnici virovitičke županije i oni jadnici, koje je Magjer molio i kumio, da mu pišu „ocjene", a medju te sretnike pripadam i ja, koja sam ga i suviše š t e d i l a ne sluteći, da ću time odgojiti čak — „kritičara". Ama sad je hora, da se i ja javim u drugome tonu, da mi ne reknu, da svu sadašnju i odsadašnju nedonošćad ja imam na duši! Magjer se naime grozi, da je već „u rukopisu" II. svezak od svake pojedine njegovih dvanaest knjiga! Jao ljudi! —

Kolikogod je Magjer blagi otac svojoj duševnoj djeci, toliko je strog tudjoj — u gore napomenutom „prijegledu". Mene doduše milostivo zove „najvrsnijom" spisateljicom, ali su za to drugi jadno prošli, a on ih nabraja sve redom, koji su ikad u životu zamrčili pero u kom dječijem listiću. Je li time dao prijegled hrv. omladinske knjige, — to dakako niko ne će tvrditi. Nijednom riječi on ne govori pregledno o toj vrsti literature: ne kaže nam u koliko je hrvatska oml. knjiga originalna, a u koliko prijevodna, ne čujemo ni to, kojemu je narodu najviše privoljela, t. j. gdje je sebi tražila uzore, a po gotovo se ne osvrće na glavni momenat t. j. na to: u koliko se oml. hrv. knjiga oslanja na dičnu n a š u n a r o d n u p o e z i j u, koja bi joj morala da bude glavno vrelo i jedini uzor u smislu „narodna" odgoja. Njemu je dosta, da je sve književnike rubricirao u (prostorom) veće ili manje rubrike, prema tomu, kako mu se koji čini „najvrsniji" ili samo „vrsniji ili po gotovo samo „vrstan". Posao ga na ovaj način nije stajao mnogo truda, a za tili čas ležala je pred njim debela knjižurina, koju je nazvao najprije „antologija", a poslije u mršavijem ponovnom izdanju „prijegled". Sada obećava, da će isto nedonošće još dva puta ugledati svijeta sa promijenjenim natpisom „Gradja za povijest omladinske književnosti" — i „Bibliografija hrv. omlad. knjige".

Vrijeme je, da se pogleda na prste tome hiperproduktivnom literatu, a ako sam mu ja prvoj nedonošćadi i suviše prijazno kumovala, sve dalje porodjaje ne primam na dušu nipošto! Ja mislim, kad bi bio Magjer mjesto u ubavoj Slavoniji u strogoj Lici, — bio bi izliječen od „pjevanja" a po gotovo od „kritičarstva". Učitelji-kupci njegovih dvanaest kilograma pjesama bi odahnuli u — virovitičkoj županiji.

J. — B. B.

SR. J. STOJKOVIĆ: KRALJEVIĆ MARKO. Literarno istraživanje uzroka njegove slave i popularnosti u srpskom narodu. Beograd 1907.

Ovo je natpis jednoj vrlo zanimljivoj študiji, koja zaslužuje, da se na nju svrati pozornost i hrvatske čitalačke publike. Kraljević Marko, taj „junak nad junacima" jednako mio svim južnim Slavenima, zanimljiv je i za historičara i književnika. Malo imade o njemu historijskih podataka, a i ono malo što ih ima pomućeno je, bilo nepouzdanošću ljetopisaca i historičara, bilo miješanjem historijskih činjenica s pjesničkim slikama narodne tradicije. No i ona historijska fakta, koja su pouzdana, prikazuju Marka u sasvim drugojačijem svijetlu nego li narodna predaja i epska poezija. U njima nema razjašnjenja za Markovu ličnost, kakovu je naslikao narod. Historijski je Marko vazal i „udvorica" turskih sultana — vjerno vršeći svoju vazalsku službu, ratujući vazda na strani turskoj protiv kršćana, a ipak ga narod uzdigao u svojim pjesmama kao najvećeg junaka. Otkuda Marku tolika slava i popularnost u narodu?

Stojković sabire najprije sudove prvih stručnjaka, koji su pisali študije o Marku i ti ga nikako ne zadovoljavaju. Jagić traži uzroke Markove popularnosti u v e l i k o j fizičkoj snazi njegovoj, a kao mimogred ističe i to, da je Marko u bliskom dodiru s Turcima mogao povoljno intervenirati u korist podjarmljenih. Maretić vidi uzroke popularnosti takodjer u neobičnoj tjelesnoj jakosti Markovoj, pa dodaje, da su poslije smrti njegove počele se priče drugih junaka prepijevati na Marka. I Stojković ne zabacuje ova mnijenja, premda za njih nema historijske potvrde, ali s putpunim se pravom pita, je li gruba fizična sila sama sobom toliko moćna, da u njoj možemo naći jedino objašnjenje za golemu slavu Markovu i neobičnu ljubav naroda prema njemu.

Ruski učenjak Halanski, koji je napisao do sada najopsežniju študiju o Marku misli, da je ideja nesreće i saučešća prema heroju prevladjivala u najranijem eposu o Marku. Marko je nevoljni stradalnik, nesrećni vladalac, koji strada bez krivice. Saosjećanje prema sudbini i prema samoj ličnosti Markovoj, glavni je uzrok njegove popularnosti.

Najviše se shvatanju Stojkovića približio Gjorgjević, koji veli, da je Marko ako i turski vazal v o l i o s v o j n a r o d i s v u d a g a o d z l a b r a n i o. Stojković traži po raznim pjesmama o Marku one karakterne crte, koje su najvidnije istaknute i koje su najjače zastupane.

Samo ovaj put dovest će do cilja, da se nadju pravi uzroci Markove slave i veličine.

Iztraživanja Stojkovićeva dovela su do slijedećeg rezultata: Dvije su glavne i karakterne strane Markove: neobična snaga, hitrina, samoprijegor, zatim veliki broj njegovih viteških, plemenitih i čovječanskih vrlina. Ova druga strana nesumnjivo uzdiže njegovo ime na veliku visinu i velikim sjajem ukrašava njegova herojska poduzeća. Uz pjesme, koje uzdižu Markovo junaštvo odmah dolaze onakove, u kojima se ističu njegove lijepe osobine i vrline. Marko, sudi Stojković, pravi je vitez.

On vrši savjesno svoju dužnost služeći caru, kršćanskoj crkvi i narodnim običajima; brani pravdu i zakon svagda i prema svakomu; poštuje svoje roditelje i svoje ognjište, svoju rodbinu, prijatelje i drugove; štiti ženskinje, slabe i nejake, pomaže siromašne bijedne i nevoljne; bori se protiv zuluma, ne prašta uvrijede i poginut će za čast i obraz. To su vrline, koje su Marka učinile velikim i slavnim. Obiljem primjesa iz narodnih pjesama prikazuje nam Stojković Marka „kao svjetao i uzvišen karakter." Samo takav Marko, inače turski vazal i udvorica mogao je postati toliki narodni ljubimac i samo takvom Marku mogao je narod oprostiti historijske njegove pogrješke i učiniti ga svojim idealom. U preko 200 pjesama iz svih južno-slavenskih krajeva narodni pjevači naročito, a ne nuzgredno ističu pomenute Markove vrline.

Po samom junaštvu Marko ne bi mogao postati narodni ljubimac. Zato je trebalo, da Marko bude takovih vrlina „koje su neposredno utjecale na srce i dušu naroda." Pri koncu svoje studije osvrće se Stojković i na loše strane i mane Markove, o kojima govori narodna pjesma. Dokazuje, da su neke samo sporednog karaktera i ne utječu na jačinu opće Markove karakternosti. One pak, koje su posve protivne vrlinama, što se Marku uopće pripisuju, dosta su rijetke. Posve je medjutim prirodno, dodaje Stojković, da narodna pjesma i o manama kazuje. Marko je prije svega čovjek sa strastima i slabostima ljudskim. Na njega je narod prenio i dobre i loše svoje osobine. U Markovu se karakteru ogleda karakter samoga naroda. Ovo je u kratko sadržaj ove lijepe literarne studije, pisane posve popularnim stilom i lijepim jezikom. Želim joj što više čitalaca.

Dr. M. P—og.

UMJETNOST I GLAZBA

IVAN TIŠOV. Slikar Ivan Tišov odlikuje se medju zagrebačkim umjetnicima rijetkim znanjem, spremom i marljivošću. Nedavno se sav posvetio portraitu, naslikao je lih radi studija, samo radi ljepote, nekoje vidjenije dame i gospodjice. Gospodju Spevec portraitirao je u čitavoj veličini, zanesen njezinom otmjenošću i elegancijom, što se očituje u onom kadensalnom valu njezina hoda i čije su toilette djelo jednoga vrlo rafiniranog ukusa. Takova jedna pojava daje ton čitavu društvu, nosi klicu mnogih slika, pjesama i romana. To je od prilike i Tišov želio izraziti potezima svojega kista.

Ne manje zanimljiv je portrait gospodjice Mercedes Valenti. Njezine crne, živahne oči, cvijet njezinih šestnaest ljeta, njezin tanki struk vabi nam posmjeh na usne; ni sami ne znamo zašto, tako, jer nam sve svidja. Majstor prikazao ju kako sjedi za glasovirom, lista po notama, obrnuta je prama slušaocima i kao da ih pita, koju će pjesmu, da zapjeva ili odigra. Gospodjica posjeduje krasan alt, jedan ruski alt, uči u glazbenom zavodu, te se najozbiljnije bavi pjevanjem i glasovirom, želeći se posvetiti pozornici. Kod nje je Tišov iznio ovaj momenat, te je za to i portrait izradjen impresionistički, a sastav čitave kompozicije isto je sretan; duhovito je uokvirena glava gospodjice. U jednoj lijepoj vazi je kita crvenih makova i bijeloga poljskog cvijeća, te joj otraga kruni kose. Pozicija je ruku veoma lagana, a čitava je slika izradjena svježe i spontano.

Portrait-studija gospodjice Darinke Hanuš nije mi poznat, ali je Tišov s tom radnjom vrlo zadovoljan. Zanimale su ga tamne, duboke oči i inteligentni izraz njezinih pogleda. Jest, Tišov je takav, on zavoli jednu partiju i radi toga će izraditi čitav potrait. Tišov uči, neprestano uči, traži nove putove, jer još nije na čisto, kojim bi pravcem udario, da dostigne svoj ideal.

Osim ovih slika izradjuje Tišov portraite gospodja: Zofke Kveder-Jelovšekove, Marije Jurić (Zagorke) i g. B. L. Vidio sam škicu ovoga posljednjeg i veseli me, što je lijepo intonirana, jer Tišov u tome katkada griješi. *B. L*

VLADIMIR STAHULJAK: „MUŠKI ZBOROVI". — Vlastita naklada. — Zagreb 1907. — Cijena K 3.—.

Iz čitave se ove zbirke (25 što većih što manjih kompozicija) razabire, da je auktor pretežno lirski temperamenat. I doista su zborovi lirski uspjeliji od onih, u kojima posiže za epskom

strukturom. U ovim poznijim kompozicijama susrećemo često i po koju naivnost. Premda mnoge melodije — a napose one herojskoga izražaja — nijesu vazda u svojim idejama interesantne, ipak treba s priznanjem istaknuti, da je spoljašnja struktura skoro sviju melodija korektna, te da se veoma prirodno prilagodjuje pjesničkoj zamisli i metričkom akcentu samoga teksta. — U pogledu harmonije auktor se je prilično držao diatonike zbog česa po gdjegdje postaje harmonički monoton. Ipak je mjestimice posegao za spretno promišljenom i efektnom kromatikom. — Dinamičke gradacije takodjer su ukusno rasporedane. — Mjestimice potkrale se neke prilično krupne harmoničke grješke (usporedne i sakrite kvinte i oktave). Osim toga opaža se, da auktor nije još toliko gospodar nad samim sobom, a da bi nam u svakoj kompoziciji dao nešto novo, već da u glavnom vazda zapada u svoju maniru.

Sa svojom zbirkom izilazi auktor, mislim prvi put kao komponista pred našu javnost i prema tomu su u mladoga skladatelja navedeni nedostaci shvatljivi. Služi mu na čast, što on sebi ni ne utvara, da se je ovom zbirkom domogao visokoga umjetničkog zenita, dok sam kaže: „Bude li samo jedna popjevka ove zbirke prodrla u narod i postala popularnom, tada sam dostigao cilj, za kojim svaki hrvatski skladatelj mora (?) težiti". U lošim prilikama našega zbornog pjevanja dolazi i ova zbirka u dobar čas. I unatoč svih ovih nedostataka ima u auktora prirodne dispozicije za komponovanjem. Uz nešto mara primit ćemo bez sumnje od auktora i koje djelo čisto umjetničke vrijednosti, kojemu će biti popularnost nešto posve sporedno.

Antun Dobronić.

KAZALIŠTE

R. KOLARIĆ-KIŠUR: OKOVI ŽIVOTA (Drama u tri čina s epilogom.) Kišur je u svojim dramatskim radovima do „Okova" pokazao mnogo svojstava, koja su mu osiguravala najljepšu perspektivu za budućnost. Radnje mu nijesu bile stvarane na jedan kalup, a i osim toga u svakoj je bilo mnogo crta, mnogo tonova, koji su svi redom odavali, da je to čovjek koji poznaje pozornicu, koji uza to ipak ne će stupati utrtim stazama; da je duhovit, kadikad srdačan, ozbiljan i što je najglavnije, nije dosadan. Znao je upozoriti na koju ideju, ali se radi toga nije odmah duboko uozbiljio, nego kao da je htio reći: imade i toga u životu. Imade u životu stvari, koje čovjeka nagone, da se u njih zamisli — ali ja, tako mi duše, nemam volje, nemam vremena, da kraj njih i radi njih tugujem, rezoniram, da se u njih duboko zamišljam. Ali eto, moglo bi se, tko bi htio — ali meni se ne da. — I upravo ta sposobnost nalaziti u životu probleme, ali ne uzimati ih teško, to je bila glavna značajka njegovih radova do „Okova". Uza to je oštro opažao i radi toga dobro crtao ljude i momente života i to je bilo uzrokom, da je mogao lijepo i lako vladati pozornicom. Uspjesi nijesu mogli uzmanjkati i očekivalo se od njega i više. U „Okovima života" je Kišur što no reći „prevrnuo", prebacio se kao neko te neko vino. Kišur je mislio da mora donijeti, da mora stvoriti nešto većega, nešto po malo epohalnoga. Veliku tragediju, začinjenu s mnogo gorke satire, nešto opće ljudsko, duboko po zamisli i u isti čas osnovano na širokoj osnovci. I da bude ipak i interesantno i efektno. U jednu riječ — Kišur je htio mnogo. I to bi sve bilo samo pohvalno, da je mogao svojoj zadaći zadovoljiti. Napisati dramu interesantnu i s tehničke strane dotjeranu na način „Poslova" ili koje od Wildeovih drama iz savremenoga života, a dati joj duboku pozadinu, tako da to ne bi bio samo „Theaterstück" nego cijelo i potpuno djelo, to bi bilo svakako vrlo mnogo vrijedno i nije čudo ako se u piscu Kišurovih sposobnosti rodi ovakova želja. Ali Kišur je tu zadaću shvatio čini se odviše lahkoumno. U njega jesu sposobnosti, ali u „Okovima" ih nije dobro upotrijebio.

Čuo sam, da su se „Okovi" zvali prije „Portret" i zaključujem po tome, da je to djelo u mnogočem gradjeno po životu, po zgodama i ljudima iz života. Pa ipak škodi „Okovima" ponajviše to, što u tom djelu imade tako malo života zbiljskoga, pravoga života, kojega svaki od nas poznaje.

Čovjek neprestano opaža ruku, koja je tražila, slagala, sklapala i pamet, koja je izmišljala, umjesto očiju, koje bi gledale i srca, koje bi osjećalo. Ta dakako, da u životu imade i takovih ljudi i takovih scena i takovih zgoda, slika, konflikata kakove nam je Kišur iznio, imade i još nevjerojatnih i kompliciranijih i još manje lijepih, ali da se i ne obaziremo na smiješno pitanje treba li ih iznašati moramo se svakako ozbiljno zapitati, kako ćemo ih iznijeti, da budu vjerojatne, da čovjek gledajući ih ne dospije upitati se: a čemu sve to? a što znači sve to? Gospodja Irina ljubi strastveno Julija, a kad dozna od Julijeve majke, da Julijo ljubi i neku Mary, odriče se Julija i ne samo da ga se odriče nego doprinaša žrtve za to, da spasi Julija. Roman je vrlo praktičan, trijezan

i ciničan čovjek, ali pogiba od strasti za — svojom ženom i štedi njezinoga štićenika Julija za to, jer mu se vlastita žena podala. Praktičnom, trijeznom i ciničnom Romanu! Kada sazna da mu žena — s kojom nije dvije godine živio, koja mu je valjda bezbroj puta dokazala, da ga prezire — da mu ta žena, koja dakle zapravo niti nije njegova, bila „vjerna", onda naviješta bankrot i kidiše na se, jer je on htio, da mu ona rodi dijete...

Roman, Ira i Julije govore na časove mudro, upravo mudruju, ali to im nikako ne pristaje. Bolje su Kišuru uspjeli oni ljudi i one scene u kojima se mnogo ne mudruje. Romanov brat, i njegova sestra pa Irina sestra i Julijeva majka odišu daleko više životom. Ti nas ljudi i te scene sjećaju na prijašnje radnje Kišurove. Kadikad Alma (sestra Irina) previše sjeća na kevice u životu i našem društvu, ali to se još uvijek laglje oprašta nego kad netko mudruje komu to ne pristaje...

Kišur je jak talenat i nadati se je, da mu neuspjeh s „Okovima života" ne će pokvariti volje za rad. Moguće je naprotiv, da bi ga upravo „Okovi života" mogli navrnuti opet na pravu njegovu stazu. I onda bi to bio njihov naljepši uspjeh.

„Okovi života" su pisani za pozornicu, za glumce u prvom redu, ali to ne znači, da pružaju glumcu mnogo prilike za pravo stvaranje. Istaknuti se, istaknuti pojedine momente i pojedine crte u karakteru pojedinca nije teško, ali na taj način zapada se najlagle u skrajnosti i onda neprirodnosti, koje je skrivio autor, izbijaju kao očita protuslovja i nemogućnosti.

A. M—č—ć.

FEUILLETON

SVATOPLUK ČECH. Sad, kad je njegov rad prekinut okrutnom i neuprosnom smrti, ne smije i ne može se njegovo jedinstveno životno djelo ocjenjivati ni s jedne druge strane, osim one, s koje se ocjenjuje rad i nastojanje prvih preporoditelja i buditelja narodne češke svijesti i slavenskog duha: Dobrovskog, Šafaríka, Jungmanna, Erbena, Kollára, Čelakovskog, Palackog i svih drugih, koji su široku i dobru humanost podložili svemu svomu češkom i slavenskom radu i nastojanju. Perioda češkog preporoda narodnog a s njime sasvim usko povezanog literarnog zasebna je jedna perioda, uz koju se današnji život češki ne može prisloniti ni idejom ni radom. S v a t o p l u k Č e c h nastavio je direktno rad ovih genija, udaljen i od bojovnog Havlíčka i od sentimentalnog Máche i od visoko kulturnog Nerude. Išao je svojim zasebnim putem, bez velikih literarnih pretenzija, skroman i optimističan. Udaljen od svake literarne politike nije se obazirao na nove smjerove. Humanost bila je etički, socijalni i politički ideal S. Čecha, baš kao i prvim preporoditeljima, za koje je izjavio Kollár: „Zvolášli Slován, at' ti se vždycky ozve člověk". Kulturno-prosvjetni smjer prevladava u Češkoj humanosti, pa je tim putem pošao i Svatopluk Čech.

Rodio se S v a t o p l u k Č e c h u Ostredku u Posazavi, 21. veljače g. 1846. Osnovnu je školu polazio u Postupicich, gdje mu je otac bio upravitelj vlastelinskog dobra, a gimnaziju u Litomericama i Pragu. Kao apsolvirani pravnik udje u redakciju „P o k r o k a" a g. 1870. predje k „S v e t o z o r u", gdje ostane samo godinu dana. U „L u m i r u" (Hálek-Neruda) počeo je raditi od g. 1872. Tu je izašlo njegovo grandiozno epsko djelo „Adamité". Prvu zbirku pjesama izdao je g. 1874. pod natpisom: — „B á s n e" (Pjesme). Poslije putovanja po Rusiji i Balkanu, radio je opet kod „Lumira", gdje je otštampana najljepša njegova proza. O božiću 1878. izadje prva knjiga Čechove proze „P o v í d k y , a r a b e s k y a h u m o r e s k y". G. 1875. bio je Čech u Hrvatskoj. Najplodniji rad Čechov pada oko godine 1878. i 1880., kad je s bratom Vladimirom i s prijateljem Hellerom izdavao časopis „K v e t y". G. 1880. izadje „N o v á s b í r k a v e r š o v a n y c h p r a c í", u kojoj je uvrštena poznata politička pjesan „E v r o p a". U „Kvetima" su otisnute njegove najbolje radnje. U „Národním Listima" radio je na feljtonu g. 1880.—82. Put na sjever po Danskoj rodio je najveće pjesničko djelo Čechovo „D a g m a r" (g. 1883.—1884.) God. 1885. izašlo je u „Kvetima" najveće Čechovo djelo u prozi, roman „I k a r o s". God. 1887. otrgo se Čech od eposa i priklanja se lirici. „J i t r n í p í s n e", pa „P í s n e o t r o k a" pribavile su mu slavu i u stranom svijetu.

Harmoničan i bogat je Čechov pjesnički duh. Ona mirna grandioznost i ucijeljena harmoničnost osjećaja izbija osobito u „M o d l i t b y k N e z n a m e m u". G. 1898. donesoše „Kvety" Čechovu dramatičku pjesan. „R o h á č n a S i o n e". Tu je Čech smjestio svoja najljepša čuvstva, bogatstvo svoje fantazije i svoj češki kredo. Svoj bogati talenat darovao je pod konac svog rada ovoj krvavoj tragediji, tragediji „Češke Braće". „Roháč na Sione" ostao je nedovršen. Ipak se odlikuje nekojim izvrsnim i savršenim scenama i figurama, čiji

su karakteri nedostižni. Kralj Zigmund i sam Roháč, to su takve figure, koje se vazda mogu postaviti uz klasične svjetske dramske tipove. Tragedija češkog vjersko-narodnog pokreta bila je svojom etičnosti tako bliza harmoničnoj široko ljudskoj duši Čechovoj, da ju je on obradio u više mahova. (Adamité, Žižka i Roháč na Sione) „Evropa" (1878.) i „Slavia" g. (1882.) odlikuju se dubokim mislima, a njima se približuje epos iz češke povijesti poslije bitke na Bijeloj Gori: „Václav z Michalovic" (1880.).

U „Václavu z Michalovic" sačuvao je Čech historijsku istinitost, dok je u „Adamitama" savremene ideje zaodjeo historijskim figurama. U „Václavu z Michalovic" upleo je i utkao Čech opće narodne težnje i ideale češke. Epos „Dagmar" (1883.) odlikuje se vanrednom savršenosti kompozicije i harmoničnosti. Dok su drugi historijski epi Čechovi oduševljavali i svidjali se, „Dagmar" ostaje zdena i kamenita. Nema onih toplih čuvstava, koja su tako odlična n. pr. u „Václavu z Michalovic" ili drugim epima; pa onda i sam dogodjaj nije narodni, češki, već tudji, danski. „Hanuman" (1884.) nije baš uspio kao „Pravda" (1885.) gdje se šiba konvencijonalnost savremenog društva. „Šotek" (1886.) je najljepša Čechova pjesnička priča satirička.

Kako je normalan pjesnički razvitak Čechov, dokazuje najbolje ova činjenica: historija zatražila je u njega formu epa ili drame, savremenost i realnost zahtjevala je liričnost.

Savremeni češki problem narodni riješava S. Čech u ovim radnjama: „Lešetinsky kovár" (1883.), „Zpevník Jana Buriana" (1887.) i „Václav Živsa" (1889.) Posao je u glavnom to: Kako sačuvati osobitost češku u doticaju sa zapadnom kulturom. S. Čech zahtjeva energije, ali i kršćanske ljubavi. U „Sekáčima" (Kosci) (1903.) je ovaj zahtjev još snažniji. Tu prestaje uopće i pomisao na silu i krvave katastrofe. Ovo raspoloženje u pjesnika prati forma sve lirskija. Starost Čechova zatražila je najbolju ljubav i altruizam, a lirika se tome sklonila najmekša. „Jitrní písne". „Písne otroka" i „Modlitby k Neznánému" odlikuju se jedinstvenom kompozicijom u sebi, jedinstvenim raspoloženjem, dok su druge knjige pjesama razbite i nepovezane. U „Pjesmama roba" („Písne otroka") je bez sumnje osjećaj Čechov najintenzivniji i najčovječniji, jer nije vezan i ograničen ni slavenskom politikom kao osjećaj u „Jutarnjim pjesmama" („Jitrní písne"), ni češkom patriotskom utilitarnosti. Pa zato je i umjetnost u ovoj zbirci najviša i najčišća. Svatopluk Čech nije nigda bojovno istupio sa svojim idejama, bilo narodnim, bilo slavenskim ili opće ljudskim, u njegovo se rješavanje problema uvukla vazda humanost i milosrdje. da Čecha se ne može reći, da je kapitulırao pred neuspjehom svojih nastojanja i negacijom svojih težnja; on je bio i previše optimističan, a u dnu svog karaktera i temperamenta pravi pravcati Slaven i Čeh, izraziti tip čovjeka, kojeg je historija i nemile tradicije priučila snositi, raditi i nadati se. On se nada pomoći od Rusa baš kao i naš Preradović. Ova dva velikana tako napadno sliče jedan na drugoga i radom i životnom ucjeljenosti.

Da se S. Čech nije nigda desperatno razočarao, doprinjelo je to, što ga nije nigda mogla realnost okrutno i bolno da zahvati. Njegov proročki duh, ona posebna trešnja egzaltovane duše vazda je optimistički držala pjesnika u vizijama i snima. Ovo proročko raspoloženje oduzimlje pjesnicima smisao i priliku, da ideje svoje približe savremenom viru, a probleme da učine aktuelnim pitanjima. Kolika je razlika n. pr. izmedju egzaltovanog Brezine i realističkog Machara, koji i onda, kad ulazi u antikni milieu iznaša današnjeg čovjeka sa svom nuždom savremene aktuelnosti. S. Čech je svojom silnom ljubavi za češki narod i Slavenstvo sačuvao još donekle istinitost i realnost svojih ideja, inače bi se bio izgubio u snima i reelnosti poput Zeyera ili Hlaváčka.

Socijalna i narodna tendencija, pa satira, privukla je Čecha bar kašto k realnosti. Humanost Čechova spriječila je u njegovim djelima izražaj čina. Pasivnost je na štetu razvitka radnje. Ova negativnost bila je posebnim obilježjem i prvih čeških preporoditelja, a Čech je nastavio djelo mrtvih genija i predao ga smrću svojom u ruke mladoj generaciji, koju je poučila ova negativnost i pasivnost, te koja će se i u literaturi i u politici umjesto humanosti poslužiti moralkom sile. „Nacijonalizam je forma sveukupnog kulturnog života" ima mladja generacija geslo, a rad u tom smjeru spriječit će možda tragike Husa, Žižke i Palackoga, koje bi se mogle u drugoj formi opetovati. Time će ujedno ideje i djela Svatopluka Čecha gubiti nešto od svoje aktuelnosti. *Milan Vrbanić.*

EDMONDO DE AMICIS. Ruše se stupovi starije talijanske literarne generacije. Ponajprije G. Giacosa, zatim G. Carduci, a sad i de Amicis. Nestaje lagano onih ljudi, koji su stvarali svojedobno literarnu Italiju, gube se jedan za drugim.

Sjajni pogrebi, telegrami, cvijeće i komemoracije traju tjedan dana, a zatim se počima naslagati na njih prašina, silna, gusta prašina, koje se nitko ne usudjuje otpuhivati, jer prvo, ne bi bio aktualan, a drugo, jer bi ta prašina mogla sakriti i potamniti horizonat. Nestalo je, da tako rečemo i toga zadnjega predstavnika starije talijanske literature, literature čuvstva i srca. „Il capitan cortese" legao je u grob. Mladja literarna generacija unaša cinizam, sarkazam, porugu i bijes, a pod time sakriva donekle i svoju nesposobnost. Blagoga, samilosnoga smiješka i turobne sućuti nestaje; nastupa ironija i grkost. — De Amicis kao da ne spada više u današnje doba svojom blagom iskrenošću i svojim poštenim smiješkom — veli Pascoli. Ali radi toga mi ne možemo kuditi njega, nego spočitavati samima sebi. — De Amicis nije bio pisac i pjesnik naturalista — već prirodan, nije bio verista — nego istinit, nije bio humanista — nego čovječan, dapače čovjek, dapače dječak. Njegov je bio motto: Budite vi i ništa drugo, no samo vi! Treća je Italija baš radi ove svoje iskrenosti i vjernosti u opisivanju prirode i imala toliko svijetla, na snopove svijetla i sjaja. Taj sjaj nije toliko zaslijepljivao oči, koliko godio, jer je bio raznobojan i različan. Taj motto: Budite vi — — ! pravio je mnogostruku varijaciju, ali opet stvarao je u cjelini skladnu, nježnu i raskošnu harmoniju.

Započeo je karijeru (literarnu) sa svojim nedostiživim: „Bozzetti militari". Kao što sam kao dijete plakao čitajući „Il Cuore", tako mi kao dječaku blistale suze u očima, kad sam prelistavao stranice tih slika i sličica. Sućut je to silna, pomiješana s još silnijom ljubavi, patriotske su to i humane suze. Od vajkada sam nailazio na neku sličnost, dapače frapantnu sličnost, izmedju tih „slika iz vojničkoga života" i Turgenjevljevih „Lovčevih zapisaka". U obojice isti dar opažanja, ista golema sućut i ljubav. Turgenjev pisao je svoje zapiske u Njemačkoj, a de Amicis svoje slike, kad je baš kanio istupiti iz talijanske vojske. Ponavljam ponovno, da je glavna karakteristika de Amicisova silni patriotizam i blaga, tiha, ali velika sućut i ljubav do onih nježnih mališa, koji su tekar počeli otvarati oči. To je definicija njegova literarna rada, koji se opet bazira na jakom daru promatranja i opažanja, te iskrena i vjerna opisivanja prirode. Kroz sva njegova djela prepliću se ove niti. Dapače ni u tako realnim sujetima kao što su putopisi, ni tu ih ne nedostaje, ne nedostaje ovih karakterističkih poteza. Upravo naprotiv, na toj se njegovoj naturi i baziraju i ta djela: sućut ga i ljubav nagone i na takav posao.

Njegove knjige „Marocco", „Constantinopoli", „L' Olanda", „Sull' Oceano" obiluju oštrinom intuicije i blagom ironijom, uz blistavo i sjajno opisivanje. Djela kao „La carrozza di tutti" i „L' Idioma gentile" su kao neki blagi nalog omladini, da ljubi domovinu, da ljubi svoj jezik; uputa su, kako se mora domovina ljubiti. De Amicis u jednom je životu proživio dva. Taj je, kako bi ga mogao nazvati, „blagi snatrilac o miru" u prvom svom životu sabrao i dao na javu sve, što je posjedovala plemenitije i ljepše talijanska buržoazija, stvorena ili pretvorena u jednu naciju, sabrao je entuziazam historičkoga jednog perijoda, koji je obećavao slogu, mir, sreću i civilizaciju svih društvenih klasa: sabrao je sve to i bio pisac svih, bogatih i siromašnih, mladih i starih, izobraženih i indolentnih, miroljubivih i revolucijonarnih. Ali kad je završio perijod, kad je zašutjela idilska poezija optimističkih iluzija, kad se digla u narodu druga masa, druga kompaktna cjelina, drugi narod, tada je on prešao i počeo nanovo živjeti, pod auspicijama rada i žuljeva, znoja i patnja. Taj drugi narod bio je radnički narod, ta druga ideja bila je ideja socijalizma. I nije prešao u drugu liniju uz cinički smiješak jednog „Uebermenscha", nego raskriljenih ruku, otvorena srca, sa suzama u očima. I vjerovao je čvrsto u uspjeh, u realizaciju svojih sanja, u provedbu svojih ideja

Padaju stari, ruše se, nestaje njihovih samilosnih suza. Danas kud pogledamo, vidimo usta nategnuta na cinički posmijeh. Moguće je tomu kriv duh vremena, ili je to posljedica ekonomsko-moralnih odnošaja.

De Amicisa ljubili su svi. Njega se kao pisca nije moglo štovati ili diviti mu se, njega moglo se je samo ljubiti, nježno ljubiti, kao što se ljubi majka ili otac. On leži u zemlji, posut mu je grob cvijećem, ali i suzama, a za jednoga pisca, to je već najviši dokaz odanosti. Kad je ležao na odru Bordighera ni Riviera nije imala već cvijeća, da na njega saspe. Ja dodajem, da Italija ne može imati dosta suza, da ih isplače za de Amicisom.

— Piangemo amici! — Stupovi se ruše — — !

Danilo Marjanović.

KNJIGA MUDROSTI. (*Iz „Misli i razmatranja"*.) Čang-Vu, sin sunca, bijaše mudar čovjek. I oni, koji ga takovim smatrahu, činili su pravo, dokazujući time, da znadu cijeniti mudrost.

Pa gle! Odlučio se on jednom da napiše knjigu mudrosti. Knjigu, kako će čovjek da se dovine do savršenstva života. I doista, dade se na posao sa željom, da svojom mudrošću okoristi čovječanstvo.

Pune dvije godine radio je Čang-Vu na ovom svojem djelu, a kad ga dovrši, bijaše ono doista savršeno.

Ali on, mudar čovjek, ne htjede svoga djela predati odmah ljudima, već se povuče u samoću i poče proučavati svaku stranicu. Zar da se on — sunce nebeskoga carstva — osramoti pred ljudima?

Pet godina promišljavao je i onda se odluči predati djelo čovječanstvu. Povrati se u grad mudraca i gle čuda! Čim se je izmiješao s ljudima, odmah uvidi, da se svijet silno naprijed pomaknuo, promijenio. Njegova knjiga savršenstva bijaše savršena, ali za doba, za koje je bijaše zamišljao.

Okrene se Čang-Vu i povrati brzo u samoću, sretan, da svoga djela nije pokazao ljudima.

Dade se ponovo na posao i opet prodje pet godina, dok je svršio i zadnju stranicu.

Podje medju ljude, ali se dogodi kao i prije. Opet se svijet pomaknuo naprijed, opet ga pretekao. No Čang-Vu bijaše mudrac, zar je on smio da malakše? Povrati se natrag i baci na nov posao.

Pet puta dovršavao je svoje djelo i pet puta vraćao se medju ljude. I došao je do toga, da je sve ono što je napisao i sve nove misli koje mu se glavom vrzle, znao na izust. Čang-Vu postade pet puta mudriji, a brada, bijela kao snijeg na vrhu Kavkaza, pala mu do pasa.

I došao je dan, kad je Čang-Vu šesti put svoje djelo završio. Ali ga sad ne ponese sa sobom, već ga zakopa u pijesak kraj kolibe i podje medju ljude.

Što je i predvidjao, dogodi se i opet. I on se napokon uvjeri, da savršenstva nikako ni nema.

Zamisli se Čang-Vu i povrati u samoću.

Dan se primicao kraju, a sunce tonulo iza horizonta, za ravnom crtom pješčane pustinje, zlateći srebrenu bradu Čang-Vu-ovu, koji je pognut, pogružen u mislima sjedio.

I na jednom, nasmija se sunce, nasmija se i Čang-Vu. Nije uzalud razmišljavao. Naloži vatru, iskopa svoju knjigu i baci je unutra. Pergamena se praštila i uvijala na ognju, koji je nemilosrdno uništavao mudrost dugo skupljanu. I naskoro od sve mudrosti ostade šaka pepela.

A kad je sunce pošljednjom zrakom cjelunulo zemlju, Čang-Vu razvije svoj plašt, leže nanj i usnu vječnim snom, snom mudraca, a zadovoljan posmijeh razvedri lice njegovo...

Thom Spettator.

BILJEŠKE

NAŠ UMJETNIČKI PRILOG. Donosimo u ovom broju reprodukciju u bojama, sliku odličnoga našeg umjetnika T. Krizmana: S otoka Hvara. U narednom broju donijet ćemo osvrt na rad Krizmanov.

SIMO MATAVULJ. 12. ožujka o. g. umro je u Biogradu naglom smrću Simo Matavulj, jedan od najodličnijih pripovjedača srpske i hrvatske književnosti. U svojem najznamenitijem djelu: „Bakonja fra Brne" dao je Matavulj klasičan izražaj ideji sloge Hrvata i Srba. I sam je svojim književnim radom vjerno služio toj ideji. Tako ga je i „Savremenik" brojio s ponosom medju svoje saradnike. „Društvo hrv. književnika" poslalo je na njegov sprovod svoga odbornika dr. Br. Livadića. Matavuljev književni rad prikazat će u narednom broju „Savremenika" odlični srpski pjesnik Jovan Dučić. Ideja bratstva Hrvata i Srba izgubila je smrću Matavuljevom nenadoknadiva pobornika. Vječna mu slava!

DR. ANTUN PETRIĆ. Na otoku je Visu umro u ožujku o. g. filozof dr. A. Petrić. U lanjskom „Savremeniku" donijeli smo opsežan prikaz njegova rada iz pera dr. A. Tresića-Pavičića. Tresić drži, da je Petrić svjetlošću svoga uma rasvijetlio mnogu nejasnu stranu praktične filozofije; da mu je stil neobično iskren i da ga je u njegovu radu vazda vodila ljubav prema ljudstvu, samilost prama njegovu nesavršenstvu. Dr. Petrić izdao je sedam knjiga iz područja praktične filozofije.

DANILO MARJANOVIĆ. Duboko me se dojmila vijest o nagloj smrti Danila Marjanovića. Ta baš u zadnje vrijeme počesmo dopisivati o književni stvarima. Marjanović je iz svoje pobude htio da napiše opsežni u studiju o novijoj slovenskoj lijepoj kn izi pa me je zato dne 4. veljače iz Kastva molio, neka mu pribavim nekoja djela na pr Cankarova, Šorlijeva, Aškerčeva itd., javljajući mi, da on već „od dugo vremena prati sa zanimanjem slovensku literaturu", i da želi, neka bi je Hrvati uopće bolje upoznali. Očevidno htio je slov. književnost već po obliku izdanja popularizirati. Na moj poziv bio bi dapače došao i u Ljubljanu, da ovdje na licu mjesta prouči „ljude i djela", a to nekoliko kasnije; za sad (u veljači!) ne može radi „zaokupljenosti oko izdavanja jedne svoje knjige"... Dalje veli: ... „Med u ostalim imao bi i drugih ideja, na čije ostvarenje mogu se nadati samo u Slovenaca... U Zagreb ta-

kodjer ne mogu sada ići radi ve navedenoga uzroka, a opet u Zagrebu ne može se ni raditi radi društva i velegradske buke. Take radnje moraju se stvarati samo u tihoj samoći ili u mjestu, gdje se pozna malo ljudi, pa su čovjeku ruke slobodne". Predbježno odlučio je da radi pomoću svoje, kotarske učiteljske i čitaoničke knjižnice. Prije nego što sam mu poslao zamoljeno Cankarovo djelo „Pohujšanje v dolini šentflorijanski", pisao mi je dne 11. ožujka iz Kastva, neka mu u Zagreb pošljem jedan t. zv. „kompletni" njemački katalog, te mi obrekao, da „će se skoro iz Zagreba javiti o onoj stvari, koju je medjutim već i započeo". A sad dolazi katastrofa! Žalimo iskreno, da je time našemu radu otet revan mlad trudbenik!

Dr. Fr. Ilešić.

SKUPŠTINA „MATICE DALMATINSKE". Dne 7. ožujka o. g. bila je skupština „M. D." Skupštini je predsjedao dr. Pero Klaić. Po izvještaju blagajnikovu imala je „M. D." u g. 1907. prihoda K 11.242.61. Razhod je iznosio K 11.200.99. Glavnica „M. D." koncem g. 1907o iskazuje svotu od K 72.075.

O radu je „M. D." izvjestio prof. Karlić. Iz njegova izvještaja vadimo zanimljivu pojavu, da se za knjigu u spomen Mihovila Pavlinovića nije našlo dovoljno radova. Matica izdat će u god. 1908. „Geologiju Dalmacije" od dr. R. J. Schuberta. Prigodom četirsto godišnjice rodjenja hrv. pjesnika Zoranića izdat će se spomen-radnja. Toga se je posla prihvatio dr. Matić.

Kisić predlaže, da se osnuje „Mala biblio-teka" poput njemačke „Universal Bibliothek". „Matica" će prijedlog provesti.

GLAVNE SKUPŠTINE. Tijekom mjeseca ožujka obdržavale su „Jugoslavenska Akademija", a napokon i „Matica Hrvatska" svoje glavne godišnje skupštine. Dok nam stigne službeno izvješće skupštine Matičine, mi ćemo se opsežnije osvrnuti na radove ovih institucija.

SPOMENIK FRANU KURELCU. Ogulinski rodoljubi počeli su već sabirati novčane prinose, da se u Ogulinu podigne na vidnome mjestu spomenik Franu Kurelcu, hrvatskom književniku, izvanrednome stilisti, poznavaču narodnoga govora i obljubljenome nastavniku. Nema sumnje, da je Kurelac to i zaslužio, a njegova neizmjerno markantna glava bit će zahvalan predmet za studij kojemu od naših umjetnika. Ali odbor u svome pozivu javlja, da kani „izdati svaukupna djela Frana Kurelca u svrhu namirenja njegova spomenika", a tu mislim, da je odbor zasnovao veću osnovu, nego što je može izvesti, a kad bi je i mogao izvesti, ne bi postigao ono, za čim ide. Kurelčev književni rad svojim sadržajem nije danas nimalo aktualan, pa ne bi bilo zanimanja za ovakovo poduzeće, a ono i nije nužno, jer njegove knjige nijesu još bibliografičke rijetkosti. Njegov književni rad ima veliku važnost za njegovo doba, ali za Kurelčevim knjigama posegnut će danas samo naučnjak, koji proučava ono doba. Kad bi se dakle izdala „svaukupna" njegova djela, bila bi to velika knjiga, golem trošak, a kupaca ne bi bilo, pa se nikako ne bi mogao prodjom knjige pokriti ni trošak izdanja, a nekmo li bi što ostalo u svrhu namirenja troškova njegova spomenika. Moglo bi se dapače desiti, da izdanje proguta sabrane prinose, pa da ne bude ni izdanja ni spomenika.

Ako odbor svakako hoće izdati prigodom otkrića spomenika knjigu, moglo bi se i to, ali drukčije. Neka se izda iscrpljiva monografija o životu i radu Frana Kurelca, a mogla bi se knjizi dodati i njegova korespondencija, koja je veoma zanimljiva, a slabo poznata. Ovaka bi knjiga našla lijep odziv i prodju, jer je potrebna, te trošak ne bi bio velik, a izbacila bi svakako nešto čiste dobiti. Takova bi se monografija s korespondencijom dakako mogla sastaviti samo u Zagrebu, jer će u arhivu akademije i u sveučilišnoj biblioteci jamačno biti dosta gradje za ovaj posao, a mimogredce spominjem, da se i spomenik Kurelčev može modelirati samo u Zagrebu, gdje još ima dosta ljudi, koji su poznavali Kurelca i živjeli s njime u vrlo srdačnim odnošajima, pa bi oni jamačno rado bili umjetniku vazda pri ruci, bez čega se i ne može pomisliti vjerni snimak karakteristične glave Kurelčeve.

Ogulinski rodoljubi neka budu uvjereni, da je njihovo poduzeće svakome simpatično, a ovi reci napisati su samo zato, da ono što bolje uspije. *Dr. B. D.*

ISPRAVI! U 3. broju na str. 183. 8. redak odozdo ima glasiti: Ne sumnjam... i t. d.

DRUŠTVENE VIJESTI

GLAVNA SKUPŠTINA „DRUŠTVA HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA. Tajnikov izvještaj (nastavak): Odbor je minule godine u ime potpore podijelio čitavu svotu označenu u proračunu, a pomogao je time tri udovice i jedno siroče hrvatskog književnika te jednog svoga člana za vrijeme teške bolesti. Kako se razbira, društvo ne može potporama utjecati i

na sam rad hrvatskih književnika, premda bi i to bila naša dužnost, pa se odbor predstavkom obratio na kr. zemaljsku vladu moleći godišnju subvenciju, pa kako u nas sve kulturne institucije uživaju potporu vlade, posve je sigurno, da će je i naše društvo steći, da tako jače utječe na razvitak savremene hrvatske književnosti.

Društvo je minule godine učestvovalo kod različitih proslava: kod Zajčeve 70 godišnjice, kod otkrića spomen-ploče Ljudevitu Tomšiću u Vinici i kod 25 godišnjice umjetničkog djelovanja Ignjata Borštnika. Prigodom promocije za počasnoga doktora čestitalo je društvo Alfredu Jensenu, odličnome istraživaču stare hrv. književnosti, a povodom smrti Milorada I. Šapčanina izrazilo je društvo saučešće „Društvu srpskih književnika i novinara" u Beogradu. Minule godine obavljena je napokon na društveni trošak ekshumacija pjesnika A. Palmovića na Mirogoju, kojega smo 25 godišnjicu smrti proslavili donijevši u „Savremeniku" dvije radnje o njegovu životu i radu.

Na društvo hrv. književnika obratila se minule godine kr. zem. vlada u predmetu glazbenoga uzgoja kod mladeži i u predmetu definitivnog uredjenja glazbene škole hrv. zemaljskog glazbenog zavoda u Zagrebu, na što je vladi odgovorila naša glazbena sekcija. Uprava hrv. zem. kazališta u Zagrebu obratila se na odbor, da izabere dva člana društva u porotu za Demetrovu nagradu, a odbor je delegirao članove dr. M. Dežmana i dr. B. Livadića. Od književnika obratili su se na društvo dr. M. Ogrizović i A. Milčinović u stvari drame „Prokletstvo", koje je, kako je poznato, iznajprije cenzurom dozvoljeno, ali je na privatnu intervenciju s privatne strane prikazivanje ipak spriječeno. Odbor se obratio predstavkom na kr. zem. vladu, da se stvar riješi, pa je na ponovnu molbu autora još jednoč požurio rješenje, ali pored svega toga nije do danas stigao nikakav odgovor na našu predstavku.

U odboru nastale su tečajem minule godine znatne promjene. Ljuba Babić Gjalski položio je čast prvoga predsjednika i odbornika, a odbor je izabrao prvim predsjednikom dra. Gjuru Šurmina. Radi premještenja zahvališe se na odborničkoj časti dr. Ivan Krnic i Mihovil Nikolić, a sam je najavio istup dr. M. Ogrizović. S Mihovilom Nikolićem izgubilo je društvo i svoga tajnika. Napokon prema društvenim pravilima ističe mandat odbornicima iz 1905. godine, a to su prof. Oton Bošnjak, dr. Dane Gruber i dr. Branimir Livadić. Prema tome će današnja glavna skupština birati sedam odbornika. Na koncu treba da sa žalošću spomenem, da su minule godine preminula dva ugledna člana društva: Gjuro Deželić i Stjepko Španić, od kojih je prvi bio jedan od prvih pokretača za osnutak „Društva hrvatskih književnika".

Izvještaj blagajnikov:

Slavna glavna skupštino!

Čast mi je izvijestiti prisutnu gg. članove našega društva o gospodarskim resultatima za poslovnu godinu 1907. sa primjedbom, da su gg. nadzorni odbornici Milan Krešić i Josip Pasarić dne 21. o. mj. pregledali račune, poslovne knjige i bilancu te su njihov sadržaj našli u potpunom redu.

Imali smo 311 članova pravih i vanrednih, koji su tečajem god. 1907. uplatili 69% članarine.

Naša bilanca iskazuje god. 1907. ove stavke:

Zakladnine K 18.000.— ± 0; Potporna zaklada K 324.— ± 0; Utemeljiteljnih prinosa K 59.725.12 + 1080.—; Marulićeva zaklada K 2012.32 + 71.16; Lisinskova zaklada K 633.81 + 24.13; Upisnine K 1392.— + 52.—. Ukupno K 82.087.25 + 1.227.29.

Ove stavke pokrivaju:

Vrijednosni papiri K 29.300.—; Predujmovi K 400.—; Našastar K 11.072.49; Knjižnica K 5.144.56; Blagajna K 24.804.02; Zaliha „Savremenika" g. 1906. K 456.— (57 primjeraka); Zaliha „Savremenika" g. 1907. K 60.— (5 primjeraka); Zaliha romana „Mat. riječ" kruna 4.566.42. Ukupno K 75.803.49.

Prema tome svršava g. 1907. s ukupnim deficitom od K 6.283.76 (+ 1427.08); Članarine je ubrano K 3.888.— (— 275.—); Kamata je ubrano K 2.175.25 (+ 40.78). Ukupno K 6.063.25.

Potrošeno je na:

Upravni trošak K 3.783.50 (— 561.68); Proslave K 398.22 (+ 310.22); Potpora je podijeljeno K 615.— (— 23.—); Gubitak na „Savremeniku" K 2.693.61 (— 1.602.33); — Ukupno K 7.490.33.

Ovogodišnji deficit K 1.427.08, povećan za deficit od prijašnjih godina K 4.856.68. Ukupni deficit kao gore K 6.283.76.

Predlažem slavnoj glavnoj skupštini bilancu te obračun o trošku i pokriću g. 1907. te molim za blagohotni apsolutorij.

(Svršit će se.)

SAVREMENIK

BR. 5 SVIBANJ 1908 GOD. III

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

SREĆKO ZINDL: NARODNOSNO PITANJE U HRVATSKOJ I SLAVONIJI

Godine 1899. držao je sveučilišni profesor i akademik dr. Fran Vrbanić u juridičko-filozofskom razredu jugoslavenske akademije predavanje, kojemu je stavio naslov: „Jedno stoljeće razvoja pučanstva Hrvatske i Slavonije". U tom je predavanju zaslužni naš naučenjak na temelju ključa o godišnjem porastu pučanstva, što ga je ustanovio prema razvoju pučanstva u posljednjih 100 i više godina sa 0.57%, bio proračunao, da će se pučanstvo Hrvatske i Slavonije do godine 1905. umnožiti na 2,400.000 duša, a taj se je račun na osnovu posljednjeg popisa pučanstva zaista pokazao ispravnim. Do konca godine 1905. nadmašio je broj pučanstva dapače očekivanje dra. Vrbanića, što bi zaista bilo pojavom radosnom, kad ovaj višak porasta ne bi išao u ogromnom dijelu u korist stranoga, inojezičnog elementa.

Već u spomenutom svom predavanju konstatovao je dr. Vrbanić poraznu činjenicu, da su u posljednjih pedeset godina strani elementi znatno potisli naš domaći. Još godine 1840. bio je domaći elemenat isključivi gospodar u svim krajevima zemlje. Broj je Hrvata i Srba bio onda iznosio 98.42% cjelokupnog pučanstva, dok je strani elemenat sačinjavao samo 1.58% žiteljstva ovih kraljevina. Prije 50 godina nije bilo izim Hrvata i Srba nijedne narodnosti, koja bi sačinjavala 1% pučanstva. U doba Vrbanićeva predavanja nasuprot sačinjavao je strani elemenat već 12% sveukupnog pučanstva, a Madžari sami 3.15%.

Ova pojava medjutim — reče dr. Vrbanić — ne bi toliko zabrinjavala, kad bi se ovi strani elementi u jednakoj mjeri dijelili po čitavoj zemlji, te kad bi hrvatski narod imao dovoljno snage da prirodnim porastom prirast stranih elemenata paralizira. Ali strani elementi se koncentriraju u pojedinim krajevima, a glede prirodnih mijena žiteljstva ne dostaje podataka, koji bi bili i sa sanitarnog i sa praktičnog stajališta nužni. Svakako statistika dokazuje, da je hrvatski i srpski elemenat u posljednjih pedeset godina zaostao za stranim življem.

Od doba Vrbanićeva predavanja prošla su gotovo dva decenija. Kako se je od toga doba razvijalo pučanstvo po narodnosti u našoj domovini? Jesu li trajale po domaći elemenat nepovoljne pojave i nadalje i u kojoj mjeri? Ako jesu, koji su uzroci tim pojavama? Ako se ti uzroci ne odstrane, koje će biti posljedice u budućnosti?

U „Obzoru" od 19. travnja o. g. ja sam kušao u kratkim crtama odgovoriti na prvo od ovih pitanja, no u novinskom članku nije bilo ni mjesta ni prilike, da se upustim u potanje razglabanje uzroka i posljedica njihovih za budućnost. Ovdje to mogu da učinim, pa ako mi posao ne bude onako potpun, kako bih želio i kako bi znatnost stvari iziskivala, bit će to razumljivo zbog nedostataka statističkog materijala, koji mi stoji na razpolaganje.

I. Razvoj pučanstva po narodnosti

Za izhodište svoga prikaza uzeo sam rezultate popisa pučanstva od godine 1880., te se razvoj cjelokupnog pučanstva do konca godine 1905. prikazuje ovako:

Godine	Broj žiteljstva	Godine	Broj žiteljstva
1880.	1,892.499	1900.	2,400.766
1890.	2,186.410	1905.	2,560.903

Porast u apsolutnim brojevima:		Porast u postocima:	
god. 1880.—1890.	293.911	god. 1880.—1890.	15.5 %
god. 1890.—1900.	214.356	god. 1890.—1900.	9.8 %
god. 1900.—1905.	160.548	god. 1900.—1905.	6.69%
god. 1880.—1905.	668.815	god. 1880.—1905.	35.34%

U dvadesetpetgodištu 1880.—1905. umnožalo se je dakle žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije za 35.34%. Da ostane isti razmjer izmedju Hrvata i Srba, te ostalih narodnosti, kakav je bio 1880., morao bi se bio hrvatski i srpski elemenat u tom dvadesetpetgodištu takodjer umnožiti za 35.34%. Je li se to zaista dogodilo?

Godine 1880. bilo je žiteljstvo Hrvatske i Slavonije po narodnosti razdijeljeno ovako:

Hrvati	1,220.686	Slovaci	9.078
Srbi	491.667	Rumunji	2.044
Madžari	41.417	Rusini	2.833
Nijemci	83.139	Ostali	41.635

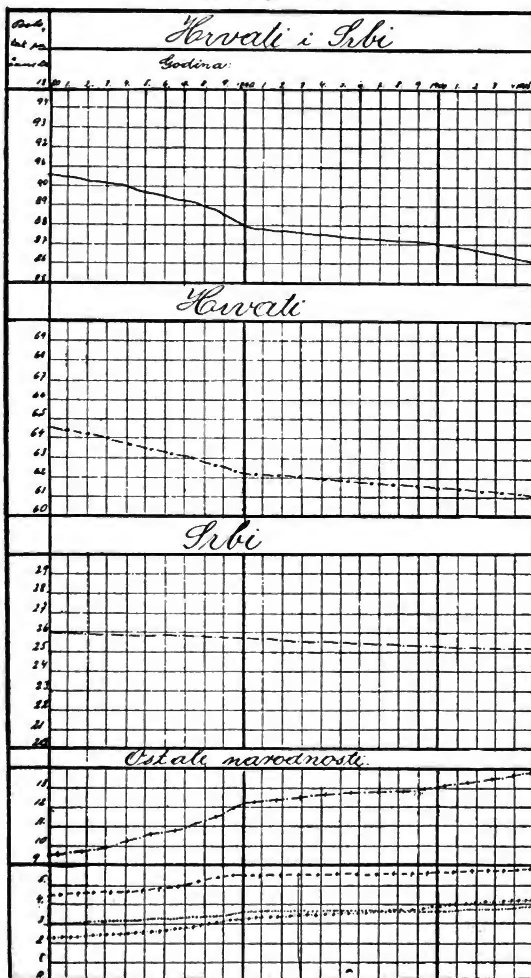
Prema tome iznosili su od sveukupnog pučanstva postotaka:

Hrvati	64.5%	Slovaci	0.5%
Srbi	26.0%	Rusini	0.1%
Madžari	2.2%	Ostali	2.2%
Nijemci	4.4%		

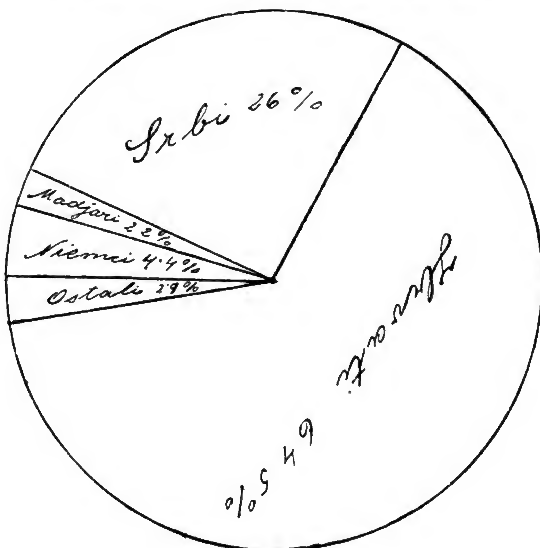
Tumač znakova.

————————	Hrvati i Srbi
—o—o—o—	Hrvati.
—·—·—·—	Srbi.
·+·+·+·+·	Madjari.
—+—+—+—	Nijemci.
··········	Ostale narodnosti.
+·+·+·	Sve narodnosti.

Diagram razvoja narodnosti u Hrvatskoj i Slavoniji od god. 1880.—1905. u postocima pučanstva.

Razmjer pučanstva u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1880.

Hrvati i Srbi sačinjavali su dakle godine 1880. zajedno 90.5% pučanstva, dok su Hrvati sami za sebe samo za 14.5% nadmašivali polovicu sveukupnog pučanstva. No je li se barem ovaj razmjer održao?

Popis pučanstva od godine 1890. pokazuje već ovaj razmjer:

Hrvati	1,395.588	Slovaci	13.614
Srbi	562.131	Rumunji	2.826
Madžari	68.794	Rusini	3.606
Nijemci	117.493	Ostali	58.358

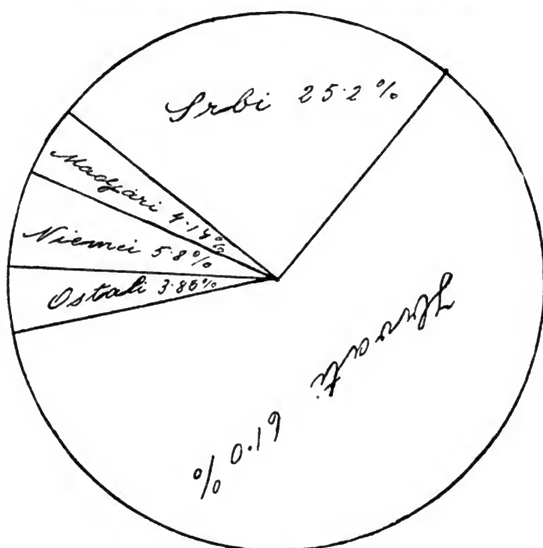
Porast u apsolutnim brojevima iznosio je dakle kod

Hrvata	174.902	Slovaka	4.536
Srba	70.464	Rumunja	782
Madžara	27.337	Rusina	773
Nijemaca	34.354	Ostalih	16.723

Izrazimo li ovaj porast u postocima, vidimo, da je u desetgodištu 1880.—1890. porasao broj

Hrvata za	12.53%	Nijemaca za	29.48%
Srba „	12.53%	Svih ostalih „	41.01%
Madžara „	66.10%		

Razmjer pučanstva u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1905.

Dok je dakle porast sveukupnog pučanstva kako smo prije vidjeli, — u desetgodištu 1880.—1890. iznosio 15.5%, a pojedine narodnosti sudjelovale su u tom porastu sa 29.48, 41.04 i 66.10%, iznosio je porast kod Hrvata i Srba samo 12.53%, to jest bio je za 2.97% niži, nego porast sveukupnog žiteljstva.

Tim se dakako promijenio i razmjer izmedju pojedinih narodnosti, tako, da od sveukupnog pučanstva godine 1890. otpada na

Hrvate	62.2%	Nijemce	5.4%
Srbe	25.7%	Sve ostale	3.6%
Madžare	3.1%		

Prema godini 1880. pao je dakle postotak Hrvata od 64.5 na 62.2, Srba od 26.0 na 25. 7, dok je postotak Madžara porasao od 2.2 na 3.1, a Nijemaca od 4.4 na 5.4%, svih ostalih narodnosti pak od 2.9 na 3.6%. Hrvati sa Srbima pak skupa koji su 1880. sačinjavali 90.5% sveukupnoga pučanstva, čine godine 1890. već samo 87.9% žiteljstva, dok Hrvati sami za sebe, koji su 1880. sve ostale narodnosti nadmašivali sa 14.5% nadmašuju ih sada samo sa 12.2%.

Ova nepovoljna pojava, gdje strani elemenat, tudjega jezika i tudje kulture potiskuje domaći, traje i u desetgodištu 1890.—1900.

Prema popisu pučanstva od 1900. otpadalo je od popisanih 2.400.766 žitelja na

Hrvate	1,482.353	Nijemce	134.000
Srbe	607.381	Ostale	86.852
Madžare	90.180		

Apsolutni porast iznosi prema tome u deset-godištu 1890.—1900. kod

Hrvata	86.765	Nijemaca	16.507
Srba	45.250	Ostalih	28.494
Madžara	21.386		

U postocima izraženo porasao je prema godini 1890. broj

Hrvata za	6.22%	Nijemaca za	12.19%
Srba „	8.05%	Ostalih „	48.83%
Madžara „	31.50%		

I u ovom desetgodištu zaostaju Hrvati i Srbi prema cjelokupnom porastu žiteljstva. Cjelokupni je porast u tom deceniju iznosio 9.8%, dok su se Hrvati umnožili samo za 6.22%, a Srbi za 8.03%.

Time se je i opet pomaklo razmjerje narodnosti na našu štetu tako, da godine 1900. otpada od sveukupnog pučanstva u postocima na

Hrvate	61.6%	Nijemce	5.6%
Srbe	25.4%	Sve ostale	3.6%
Madzare	3.8%		

Spao je dakle postotak Hrvata prema godini 1890. od 62.2 na 61.6, postojak Srba od 25.7 na 25.4, dok se je digao postotak Madžara od 3.1 na 3.8, a postotak Nijemaca od 5.4 na 5.6. Hrvati i Srbi zajedno sačinjavaju već samo 87% sveukupnoga pučanstva naprama 87.9% u godini 1890. i 90.5% u godini 1880., a Hrvati sami imadu samo 11.6% nad svim ostalim narodnostima. Decenij je 1890.—1900. medjutim još razmjerno povoljan prema deset-godištu 1880—1890., ali je na žalost povoljniji i od posljednjeg petgodišta 1900.—1905., koje smo uzeli u kombinaciju, kako se to razabire iz ovih podataka.

Koncem godine 1905. iznosilo je sračunano žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije u svemu 2,560.903 glave, a dijelilo se po narodnosti ovako :

Hrvati	1,566.553	Rumunji	990
Srbi	644.843	Rusini	5.582
Madžari	105.941	Ostali	68.442
Slovaci	20.023		

Apsolutni porast iznosi prema godini 1900. kod :

Hrvata	84.200	Nijemaca	14.529
Srba	37.462	Svih ostalih	8.131
Madžara	14.761		

U postocima izraženo umnožao se broj

Hrvata za	5.4%	Nijemaca za	10.8%
Srba „	6.2%	Ostalih „	9.4%
Madžara „	16.4%		

Cjelokupno pučanstvo umnožalo se je u razdoblju 1900.—1905. — kako smo u uvodu naveli za 6.69%. Kako vidimo zaostaje pak i u ovom razdoblju porast

Hrvata i Srba za prosječnim porastom čitavoga pučanstva, dok kod Hrvata iznosi 5.4%, a kod Srba 6.2%.

Razmjer se je narodnosti time opet na štetu domaćega elementa promijenio, te se koncem godine 1905. prikazuje ovako: Od sveukupnog pučanstva sačinjavaju

Hrvati	61.00%	Nijemci	5.80%
Srbi	25.20%	Ostali	3.86%
Madžari	4.14%		

Hrvati i Srbi sačinjavaju tu već samo 86% svega pučanstva, a Hrvati sami za sebe nadmašuju samo sa 11% sve ostale narodnosti.

Uzmemo li sada u račun čitavo dvadesetipetgodište 1880.—1905., to vidimo, da su pojedine narodnosti ovako porasle.

U apsolutnim brojevima:

Hrvati	345.867	Nijemci	64.390
Srbi	163.176	Svi ostali	39.452
Madžari	64.524		

U postocima izraženo porasao je u razdoblju 1880.—1905. broj

Hrvata za	28.3%	Nijemaca za	77.5%
Srba „	31.3%	Ostalih „	71.0%
Madžara „	155.8%		

Pošto je prosječni porast cjelokupnoga pučanstva u razdoblju 1880.—1905. iznosio 35.34%, vidimo, da je porast i kod Hrvata i Srba daleko zaostao za prosjekom, dok kod narodnosti opet individualni porast prosjek u ogromnoj mjeri nadmašuje.

Kako su pojedine narodnosti bile razdijeljene u zemlji o tom imamo pouzdanih podataka samo iz rezultata posljednjega popisa pučanstva od god. 1900. Za našu svrhu dostaje, ako u tom pogledu uzmemo u obzir samo Madžare i Nijemce, s jedne strane za to, jer od ostalih neslavenskih narodnosti brojimo samo neznatan postotak, a slavenske narodnosti, kao Česi i Slovaci, ne ugrožavaju karaktera naše domovine, te dapače čine dobro došlu zamjenu za domaći elemenat u krajevima, gdje preotima mah iseljivanje. Tu je svakako bolje, da zemlja dodje u slavenske, nego li u tudjinske, nama neprijateljske ruke.

Prema popisu od 1900. bilo je Madžara u županiji:

Lika-Krbava	60	Bjelovar-Križevci	14.050
Modruš-Rijeka	601	Požega	13.726
Zagreb	1.598	Virovitica	31.001
Grad Zagreb	2.805	Srijem	22.783
Varaždin	438		

Nijemaca je bilo u županiji:

Lika-Krbava	134	Bjelovar-Križevci	4.217
Modruš-Rijeka	512	Požega	12.965
Zagreb	1.784	Virovitica	31.141
Grad Zagreb	4.250	Srijem	59.941
Varaždin	858		

Dok je dakle u hrvatskim županijama osim bjelovarsko-križevačke broj Madžara i Nijemaca još dosta neznatan, ozbiljno moraju zabrinuti podaci iz slavonskih

i iz bjelovarsko-križevačke županije. Ovdje vidimo, da su Nijemci i Madžari sačinjavali zajedno u županiji:

bjelovarsko-križevačkoj	18.267	virovitičkoj	62.142
požeškoj	26.691	srijemskoj	82.724

žitelja.

Pošto je god. 1900. iznosilo cjelokupno žiteljstvo županije:

bjelovarsko-križevačke	302.209	virovitičke	243.101
požeške	229.361	srijemske	381.739

žitelja, vidimo, da Madžari i Nijemci sačinjavaju zajedno u županiji:

bjelovarsko-križevačkoj	6.05%	virovitičkoj.......	25.56%
požeškoj	11.64%	srijemskoj	21.67%

pučanstva pojedinih županija. (Nastavit će se.)

VELJKO PETROVIĆ: U PROLJEĆE

VLADIMIRU VIDRIĆU

Robotanja teškog isteko mi sat,
i sad kao pušten na slobodu tat,
iz tamnice svoje bezobzirce bježim,
da sperem taj pljesan mirisima svježim
i ispravim jednom slomljeni mi vrat.

Toplo, plaho sunce pozdravlja me, dok
crne, podle misli puze mi uz krok.
Ali zalud srću, ko na strv hijene; —
moja radost sad je jača i od stiene.
— Predamnom se puši i prelieva Cmrok.

Kroz sklopljene kapke mene ljubi zrak;
cio sviet mi rumen, tugaljiv i mlak;
u ušima zuji bezbroj šumnih trila:
to je bračna pjesma mladoga aprila; —
ja u svjetlost gazim, zaostaje mrak....

Ja živim tog trena, ne mislim na kraj,
na jazbinu brigâ, na dužnost, na vaj.
— Po suncu roj muha uzavrjeo leti.
One su mi kao zlatni amoreti....
— Ja gazim u svjetlost, u proljetni sjaj....

JURE TURIĆ: PROSCI

BAKINI PROSCI

— Pri svakoj ženidbi i udaji razdere vrag jedne opanke ! reče starica, i uzdahnu. Sjeti se ona svoje udaje, pa kako je kćer udavala, a eto sad gleda, kako se petlja oko njezine unuke, dok je dorasla do udaje. I opet uzdahnu. Činilo joj se, da vrag obuva sve čvršće opanke, kad se spremi na trku oko djevojačke udaje. Hoće da raskopa sklad i sreću, pa da sjedini ono, što skupa ne ide. Tako se starici činilo, i ona motrila u duhu pute vražje, kod tih svih udaja.

I.

Tiha je proljetna veče. Nad mirnom Krajinom sjaji mjesec. Bakica i danas vidi tu mjesečinu, nagnuta na ogradu otvorene verande sluša noćni mir. U kući su svi već polegli, otac njezin — krajiški poručnik, otišao je u „štop" (pukovnijsko mjesto) kao zapovjednik straže, pa je ona smjela da izidje pred kućna vrata. Nije se bojala hajduka ; bili su kao u zemlju propali, a nju sve nešto vuklo pred kuću. Iz daljine se začu muški korak, i sve se bliže primicao. Djevojka sustav i dah pozorno gledajući došljaka. Kad ga je prepoznala u sjajnoj mjesečini, opazi, da je ipak poradi njega izašla u noć, poradi tog momka, što polagno prolazi ispred kuće i oštro gleda, kano da bi htio nekoga da vidi i kroz zatvorene drvene kapke na prozorima. Djevojke nije mogao opaziti, jer je ona ostala prislonjene glave na ogradi i u sjeni.

— Vratit će se, znam, m slila ona i nešto je nukalo, da mu se javi, kad bude natrag prolazio. Ali što ja radim, što radim ! sijevnulo joj kroz glavu na pomisao, da mu se javi. Ćutila se krivom, a da i ne zna, je li kriva poradi sebe, ili poradi momka. Ona je vidjela, da nešto nije pravo u tom njezinu očekivanju tog momka. A nije znala ni da će doći ! Ta gdje je on kod kuće ! Na protivnoj strani od satnijskog mjesta. Ali ona je sretna nad njegovim noćnim pohodima. Koliki put, kolika pogibao i od hajduka i od vuka i od momaka u njezinu selu. Pa nema ni nade, jer prije da ne će biti njegova, nego hoće. A momak se vraća tik ograde vrtića pred kućom i zuri u kuću, a mjesec mu obasjava žarke oči i upravo nježno, bjeličasto lice.

Da, da, i sastali su se ! Ona se ne sjeća, da li se je javila, nehotice nakašljala, ili je sama njega nešto privuklo. Za nekolika časa šaptala je ona, skrivajući svoja usta : Samo ne ljubiti, samo ne ljubiti ! A on je nju žarko ljubio po vratu i po kosama, a i po licu, koliko je mogao doprijeti.

No ona ljubila nije. Nije dala ni njemu do usta svojih. Bilo joj baš milo, da je on tako žarko cjeliva, kroz tijelo joj se razlijevali valovi iskrenog i čistog milinja, ali njezine usne nijesu gorjele. Ni na pamet joj ne dodje, da poželi i ona njega poljubiti. Ali nema momka, koji bi nju jače mogao usrećiti svojim milovanjem nego eto taj. No da ona njega zamiluje, na to je nije još ništa poticalo.

Drugi joj se dan otac povrati iz štopa, a s njim mlad i glatko obrijan stražmeštar, s čvrsto zasukanim brčićima i glatkim, oblim podbratkom. Bio je i ljepši i uredniji od onoga seoskoga desetnika, pa i ugladjeniji. Znao je kao linijski časnik govoriti s djevojkom ni o čem, da ni na čas ne bi zamukli ; ali — starica se i danas dobro tog sjeća — ona nije požе jela ni da je uzme za ruku, a upravo joj bilo neugodno, kad bi pomislila, da bi je i ovaj mogao poljubiti pri mjesečini. Bi ga šakom u nos ! — pomisli ona, i odvratno joj bilo njegovo lice s jamicom na bradi i nekakovom staklenom kožom.

II.

Tamna je proljetna noć. Oblaci se zgusli i zbili, a jak južni vjetar još ih više zbija i nagomilava i udara s njima o klisuro srtme planine. Iz šuma se čuje pojedini oštri fićuk, a onda škripa nekih vrata, koja na časove lupnu, malo se smire, a onda opet škripnu.

U takovoj noći čekao onaj momak Pavle na kćer poručnikovu, današnju bakicu. Čekao je malo dalje od kuće, u grmu, kako se ide na vrelo. Tamo je on već s večera pričekao neku njezinu vršnjakinju, pokumio je Bogom, neka reče poručnikovoj Milki, da izadje samo na čas, jer joj mora nešto da reče. Djevojka djevojci isporučila, ali još reče, da je Pavle mrk kao zla godina i da je oboružan.

— Ako si što kriva, ne idi, reče strašivo djevojka.

Od te je poruke prošlo već dobrano vremena, i noć se duboka spustila, a Pavle čeka. Sluša vjetar, pogledava u oblake i u onu stranu, otkud bi djevojka mogla da dodje. A Milka u kući posvršava poslove, i sve joj srce zaigrava, kad pomisli, da je Pavle čeka. Boji se, da ću se udati za ovog „smrzlu" ! šaptala ona misleći na gradskog stražmeštra, i bila je sretna nad tim Pavlovim strahom. Ona nije promišljala, hoće li se ukrasti ili ne će do momka, kad se svi u kući smire. Ako zaspem, ne ću otići, ne zaspem li, vidit ću. Tko zna, i hoće li se moći otići. A kad se je sve smirilo, i ona legla, a legla je odjevena, nije mogla naravno da zaspe. Slušala je urlanje vjetra, ali je to ne uplaši. Naprotiv, ona pomisli, kako bi bilo lijepo uza nj u toj strašnoj noći. A onda se sjeti njegovih čvrstih ruku, kojima se ona ne može oteti. Pa ako je i savlada, kad mu se iz ruku otimlje, kako je on ipak uvijek i čedan i obziran, pa je niti jednom riječi ne uvrijedi. On zna, što je njoj milo, a što bi je uvrijedilo. — I ona se polagano diže, izadje tiho iz kuće, a da nije svijesno odlučila. Njom je samo vladala sreća nad njegovim milovanjem, pa je to nju diglo i upravljalo njezinim kora ima. Sad se je načekao, pa neka me zljubi ! — to je njoj bilo svijesno, i bila je sretna nad tim čekanjem i ljubljenjem. Hitro stupala ona nekim putićem, a kamečki se ispod nogu omicali. Znala je zaklonicu od vjetra, gdje je Pavle čeka. Kad je doletila do njega, lupi ga obijesno rukom po ramenu, i bila je spremna, da se s njim hrve i nateže, ali je on samo čvrsto uze za ruke, i pritegnu je, da uza nj sjedne.

— Dosta je toga, reče on. Sad se mora govoriti drugačije, jer se radi o glavi.

Ona ga htjede kroz mrak bolje pogledati, pa se nadvi pred njega, i sad je tek uhvati strah, kad se sjeti opomene, da je Pavle mrk, i neka k njemu ne ide. Ona se htjede, da odmakne.

— Ne misli, reče on, da sam uzbijesnio, da sam kraj Tebe izgubio glavu. Ja Tebe štujem, kao mater svoju, a da bi se Tebe nepoštenom misli dotakao. Ja Tebe volim kao sunce, i volio bih, da si danas moja, nego raj nebeski, ali taj raj nije u tom, da izgubimo glavu i Ti i ja, da zaslijepimo, nego je u tom, da Ti svojim srcem i dušom trebaš mene, kao što ja Tebe trebam, pa makar se Tvog tijela nikad ne dotakao. O tom se eto radi ! — A onda zamuča. U njoj pako nestajalo obijesti, a javljalo se nešto velika i tjeskobna, kano da ulazi u nju onom hukom vjetra. Oćuti neku težinu na srcu i na cijelom biću, kano da ju pritište mrak i tamne oblačine.

— Meni je red ili da odem u hajduke, ili u Italiju dobrovoljno, k prvom batalijonu, ako ću da ostanem živ, i da Tebe živu gledam. Mene napastuje i ocrnjuje ova rdja, novi stražmeštar, i znaš, da poradi Tebe, jer bi Te htio uzeti. Ne zna hrdja, kako bi do Tebe, i kako bi do časničke kćeri i zaštite, i da se dočepa i umi-

ješa medju obitelj, pa eto će na taj način. Na svakom me koraku stiže i prestiže i pute križa, i u pogrješki lovi, ne bi li me uveo u napast. Pred dva — tri dana doveo sam k satniji podvoze iz svoga sela, a zaostao Gjukićev Vujadin. I on odmah na mene, da ili se bojim hajduka, ili s njima ortačim, kad nema podvoza iz hajdučke kuće. A kapetan je bio blizo i samo me oštro pogleda, da vidi, o komu se govori. Ti moja ne bi, ako nije izgleda, da ću se ja moći medju časnike da pomiješam, pa bilo to kada. Ali ostanem li, dospjet ću ja na klupu, a ne medju časnike. Ja sam zato odlučio, a Ti biraj! U Italiju će s menom, ako ćeš, dva moja bratića i moj stariji, oženjeni brat, jer bi i oni htjeli, da se netko iz kuće digne medju gospodu, da i njihova kuća ima zaštite, oslona i štovanja, a i Ti si im draga, pa će to učiniti, ako ćeš biti njihova. I ja ću tamo kao čovjek, da zaslužim sreću svoju, pa i Tebe, ako ćeš Ti! Ako ne ćeš, a ja ću u hajduke, pa bude li on Tvoj muž, ja ne znam što ću; ne bude li, ja ću prije li kašnje s njega živa kožu derati! A vjera je i Bog, da bih najvolio živ ne biti, ako mi Ti život svoj ne daš, jer ja sam bez Tvoga života još gore nego bez svoga!

A bakica se još i danas sjeća, kako mu je pala na prsa, kako ga je ljubila u oči i usta, a suze su po njemu kapale iz njezinih očiju. Sjeća se, kako je on nju mirio, kako je nije poljubio ni jednom, kako je samo držao na rukama, kano da je čuva, i onda je — kad se je smirila, ponio do kuće u naramku, kano da je malo dijete. Sjeća se, kako se je povratila u svoj krevet posvema drukčija nego je otišla. Nestalo obijesti, nestalo one neke lagode nad milovanjem; nije mogla ni pomisliti, da bi nju sad veselilo ono natezanje s Pavlom, i šalenje; nestalo bezbrige, a mjesto svega ovladala silna čežnja da bude njegova i briga, da li će se sve to onako ispuniti, kako je on mislio, a ona i bez riječi pristala. Kako li je on njoj sada bio posve drukčiji. Da i prije on njoj bio drag, jer joj godilo njegovo milovanje, ali sad je ona sretna, jer on tako muževno hoće, da i ona njega voli, da je i on njoj drag, jer drugač živjeti ne može. Sretna je ona bila, jer je njegov život u njoj, i ona svojom voljom i svojim životom drži na životu ono, što je njoj najdraže.

III.

I tako je bio cio život. Koliko su sreće u tom životu njih dvoje pribavili jedno drugom. Te je sreće toliko bilo, da se ona već i ne sjeća, kako je nju otac jednom izlupao, kad nije htjela reći, zašto ne će onog stražmeštra „smrzlu“ sa staklenom kožom na licu i rupicom na obloj bradi. I dok je ona tako u svom krajiškom selu uzdisala, dotle je Pavle u krvavom boju zaslužio zlatnu kolajnu, i kao stražmeštar upravo utekao pred poručnićijom, da nju vjenča. Bože moj, kako je bila čudna onu veče, kad je on banuo u selo, a da ga se nitko nije nadao. Hvatao se suton, a bila već druga jesen, kako je otišao. Ona je bila na dvorištu i držala tele, a sluga je kravu muzao. I u času stvori se on u dvorištu. Skočio je preko plota, da se pravo ni vidilo nije kako i već je nju držao u naramku. Kasnije bilo smijeha, kako je tele skočilo preko sluge, sluga se prevrnuo, krava djipila preko njega i učinila se silna graja, da se je sve u dvorište sletilo. A njih dvoje nit šta vidjeli, nit šta čuli! Doletio i njezin otac, pa se uzvikao, i nije znao, što je, nego poviknuo na mater, da mu dohvati pušku. „Najzad se ipak sve smirilo, i ja od srama pobjegla, gdje su me vidjeli u njegovu naramku, a oni svi opaziše na njegovim prsima zlatnu kolajnu. Ja je nijesam vidjela, nego mi doletila kazati moja mladja sestra“. Tako završi starica svoje živo sjećanje. (Nastavit će se.)

DRAGUTIN M. DOMJANIĆ: U PREDVEČERJE

Uz obronke se skuplja mrak,
već travnici u noći tonu,
a krvavi još požar sja
na zapadu na nebosklonu.

Bregova niz do zapada
ko valovlje se mrtvo pruža,
rumenilo im posu vrh
ko latice od tisuć ruža.

Tek oblaci su nad njima,
a dalje se daljinam kraj
sve zlato ih i grimiz rubi,
u beskraju i šutnji gubi.

DINKO ŠIMUNOVIĆ: ALKAR

(Nastavak)

III.

Još je bilo osam dana do alke.

Osam dana do onda, ali još mnogo prije sva se krajina uznemiri. Nabrajaju se konji, alkari i njihovi momci, pa odore momaka i alkara.

A osobito u središtu cetinske krajine, Sinju lijepom, sva srca življe udaraju a mišice i žile mladića nategnute su kao negda viteški lukovi. Ta Sinj je kolijevka i davno sijelo alke; a do nedavna alku su trkali sami Sinjani. Nu u novije doba mogu i ostali iz krajine sinjske samo ako su junačkoga srca i struka a poštenja okaljali nijesu: ta i njihovi su stari prolijevali krv za slobodu.

Pa i sami je varoš gledati kao viteško gnijezdo: stare se kuće okupile kraj dviju kula iz davnih vremena, jedna je niža na strmoj klisuri sred varoša, a druga više mjesta, takodjer na strmini, s bedemima i kruništima.

A s njih se vidi golemo polje s dugim redovima jablanja i vrba, kao vojska što pozivlje na junački megdan. I na dalekim brdima vide se druge kule, jednako ratoborne i ohole.

Na tome istom polju, u staro doba a kolovoza mjeseca, sinjski vitezovi poraziše Mehmed-pašu i posijaše to polje s jedanaest hiljada turskih lješina.

Od tada je i postala alka na vječnu uspomenu onoga junaštva — i za to da se ono staro viteštvo ne izgubi. Nu u Cetinskoj krajini služila je alka u istinu, da želja za slavom i pobjedama bude još veća.

Ta na raskršćima i njivama, po livadama, seoskim putima i svuda, vidja se povaljeno ogromno kamenje, s kojima se cetinski momci umeću — i biljege do kojih su se uskakivali. A kad bi kakav delija drugu metu vrlo prebacio, rekli bi Cetinjani, da bi se junak mogao ukopati, koliko ga je nadmetnuo. Pa vidilo se u svemu, da je Cetinjanima junačka smrt nešto najljepše na svijetu.

Ali i umetanje i uskakivanje i hrvanje, pa konjska trka po livadama, ništa su prama alci.

Ta alka je začarala i dvije krunjene glave! Dva su kralja došla da vide tu alku i oba dadoše bogate darove i alci i dobitnicima, a slika je te junačke trke u kraljskom dvoru i sad.

I nije da se u samoj Cetini o njoj govori. Ta svake godine dovrve stotine i stotine iz krajine Imocke, Kninske i Vrličke, — pa Petropoljci i Primorci te oni iz Bosne bogate i gospode od svukud, — a ne čini se toliko puta uzalud. Svi odu zadovoljni i opet se druge godine vraćaju, da se čude istom prizoru.

Pa i imaju se čemu čuditi.

Tu vidiš sav sjaj kraljevske pratnje, sve junaštvo starih vitezova i šarenilo svakojakih nošnja narodnih, da se to ni pripovjediti ne da. Gledajući u žaru kolovoškog sunca povorku alkara na čilim konjima ne vidiš drugo do prelijevanja baršuna i svile, pak blijesak zlata i srebra.

A kakvi su sve to momci: neki visoki i široki kao planine, da se zemlja pod njima trese, a drugi vitki i okretni, da bi i tri konja preskočili u jedamput. Nu svi mišičavi, vatrena oka i junačkoga držanja, da bi s njima udario i na čitavu vojsku.

Koji momak nije taki, ne može ni da trče alku.

Na svakom je alkaru kalpak od kunovine s bijelom visokom čelenkom od ždralova perja, a na nogama čizme obrubljene srebrom i zlatnim uresom, pa kitom i oštrim mamuzama. Britka mu je ćorda o bedri a ubojito koplje u ruci. A dolama, gaće i jačerma, sve od najbolje čoje, zlatnom i srebrenom srmom izvezeni i na prsima se sjaju puca, takodjer srebrena i zlatna.

Pa „momci“ njihovi, štitonoša i buzdovanari, — te oni što vode Edeka, — konja, svega u srebru okovana, — krasni su i oni. Kamparan im je crvenom čojom i gajtanima okićen, jačerma sa srebrenim tokama; gaće modre, „krožet“ bijel, a crvena kapa na glavi i zapeškirena. Za svilenim pasom reži starinski handžar uz dvije puške male, pa fišeci srebreni, — a na ramenu ubojita diljka. To je stara cetinska nošnja.

Konji alkarski, i pod samarom lijepi, okićeni su zlatnim i srebrenim nakitom, što zveca pri hodu, a čudno šumi kod trke. A preko sedla su prebačene isto tako sa zlatom i srebrom vezene „abaje“, što pokrivaju konje do koljena.

Nu kad se ta četa u redu uputi, nema oka što bi trenulo, pa i zaljubljeni ne gledaju više jedno u drugo. I staro i mlado, i ženske i muškarci, gledaju samo tu sjajnu povorku i slušaju čudni šum svile, i zveket zlata i srebra, što se razabire i medju glasovima tisuća.

Tako opremljeni alkari u divljem trku, jedan po jedan, vitkim kopljem pogadjaju u gvozdeno kolice, koje se i zove „alka“.

Ta je alka načinjena od dva obručića jedan u drugome, što su spojeni s trim tracima takodjer gvozdenim. I tako su na alci četri otvora, u koja se pogadja kopljem.

Koji alkar pogodi u srednje kolice što je najmanje, dobiva broj t r i; gornji razdijelak što je više središta, vrijedi za broj d v a, — dočim druga dva razdijelka, što su sa strane središtu, samo za broj j e d a n. Ta „alka“ visi na konopčiću visoko pripetu, ali tako da se lako može otrgnuti, a velika je jedva pedalj preko nje.

I ne samo zato da je teško pogoditi alku što je malena. Trče se iz prilične daljine, ali ta trka mora biti taka, da se jedva vidi i konjanik. Koplje je u ruci dosta dugo i teško, pa se mora namještati istom nekoliko koraka pred „alkom“ da se pogodi.

A zatim konj, s kojim je teško upravljati, jer svaki ne će da trče uprav već krivuda, plaši se, a često i sama „alka“ ne stoji mirno, a osobito ako je imalo vjetra.

Onda žamor, krika i vika, pa tisuće uprtih očiju u alkara što trče, smućuju i onoga, koji je i ostario u takoj trci.

Pa još i suze što se skupe na očima u brzom trku, — i pažnja da što ne pane od odore ili nakita konjskoga, — te stotinu drugih stvari, — čine da je pobjeda toliko teška, koliko i željena.

Svaki alkar trče tri puta, i koji od njih u ta tri puta najviše brojeva postigne, dobio je alku. Ako dvojica postignu isti broj, trču opet, dok jedan nadvlada.

Samo svaki mora da se drži junački i da ništa ne padne ni s njega ni s konja mu, a na to paze za to postavljeni suci.

Ako pak alkar pogodi kopljem „alku", pak ju pred sobom baci, a onda ju opet na letu i u trku uhvati kopljem, brojevi mu se podvostručuju. Tako, ako ju opet uhvati u srijedu, dobiva broj šest, a to je najveće junaštvo, što se može učiniti u toj trci.

A slava koju dobitnik postigne, tako je u Cetini velika, da se taj alkar onaj čas ne bi mijenjao s nikim na svijetu.

Glazbe udaraju, neizbrojni narod viče i buči, kao valovi oceana kad se razbijaju o klisure. Tisuće i tisuće očiju u nj su uprte a on ponosan, onako sjajan i lijep, gizdavo jaše kroz mnoštvo što mu sve više maše i kliče, — k vodji, da mu svilenim trakom okiti junačko koplje.

Zatim dobiva kraljev dar od dvjesta forinti u zlatu, koji obično potroši za sjajnu gozbu, na kojoj oko svoje sofre okupi prvu gospodu cetinsku. A sva krajina za dugo i dugo vremena pronosi njegovo ime, pače se o ničem drugom i ne govori.

Nije dakle čudo, da je trkati alku najveća sreća junačkom Cetinjancu, tim više, što svaki od njih u sebi vidi dobitnika.

— —

— — — — — — — — Krajina se sve više uznemirivala, a Salko ne jede i ne spava ima već treći dan. A četvrti je dan, što je prispjela ocu mu Rašici sjajna alkarska odora i petnaesti što nije vidio Marte.

Kroz ta tri dana nije ni odlazio od Paušina vrela u polju nego je sve mislio i mislio. Pa što je više mislio, sve više rasla srdžba u njemu prama ocu Rašici.

Već ga je bio zamolio da njemu dade odijelo i pusti trkati alku, nu Rašica reče : „Ne ćeš !" A kad on reče „ne ćeš", ne treba više ni pitati.

Sutradan se Salko malo umirio, pak opet ode k ocu.

— Dobro je — reče mu — trči alku ti. Ali onda ćeš mi pustiti nešto drugo.

— Reci slobodno, veli mu on.

— Ja ću se ženiti na jesen.

— Što . . . . .?

— Ženit ću se na jesen. To mi moraš pustiti.

Oba su dugo mučali i disali naglo. A onda upita Rašica :

— A koju misliš?

— Martu Staninu. Mi smo se odavna zadražali.

Salko je vidio kako je Rašica pomodrio u licu i pogledao ga tako divlje, da je uzmaknuo dva tri koraka natrag.

Nu Rašica se je savladao i upitao opet :

— A jesi li joj to i rekao ?

— Nijesam još.

— I ne govori! — viknu Rašica takim glasom da je u Salku stinula sva krv.

— A zašto? — reče drhtavo.

— A jesi li drag i ti Marti? upita i on njega.

— Ta rekao sam ti da se ljubimo odavna!

Časom je bila strašna tišina, a onda:

— Izdiri djetetino! Vanka drtesino!.... grmilo je u kuli, da su se i prozori tresli, a kandžija u Rašičinoj ruci zviždala.

I od toga dana ležao je i ležao Salko tu u hladu vrba, nu svako bi se malo pridizao da pogleda na svoje selo i tad si mu mogao vidjeti na licu crvene i modre tragove kandžije. A sve selo počelo govoriti o njemu, jer su konjari pripovijedali, da leži kao mrtav pod vrbom, ne odgovara i ne će kući.

— Neka leži i dignut će se! rekao bi Rašica svaki put kad bi mu kazivali.

Ali ipak nije odolio. Počelo mu je biti žao sina.

Četvrtoga dana što nije vidio Salka, uputi se u polje k Paušinu vrelu, ali produlji put i podje ulicom što se udubila ispred Martine kuće.

Toga se je dana bila po nebu prevukla nekakva bijelkasta maglica, pa sunce nije onako sjalo kao prije, ali je zato bilo još sparnije. Zrak se nije micao i sve drugo kao da se ukočilo, pa i sama Cetina nije šumila kao po noći.

Rašica je koracao zamišljeno kroz pusto selo, ali bi kadgod stao da pogleda put Paušina vrela i ako je znao da iz te daljine ne može viditi ništa. Na Salka se je ljutio ali i oćutio koliko ga ljubi i želio je govoriti s njime. Ali prije toga želio je svakako da vidi i Martu, samo ako bude u domu.

Nu Marta je bila pod murvom više kuće i kad je ugledala Rašicu, najprvo je htjela da se ukloni, nu iza nekoliko koraka stade i prisloni se uz deblo trepetljike. Rašici se učinilo kao da ne može na nogama, pa brzo preskoči zidić da joj pomogne. Nu stade i sam, jer je Marta oborenih očiju i strašno blijeda, stajala tako poništeno, da nije znao što će učiniti ili reći.

Marta je već čula što se dogodilo izmedju Salka i oca. Bilo joj žao Salka ali i Rašice, jer je znala, da je i on bio nesretan. Ljubila je obojicu, ali s ljubavi posve različitom.

Salka je ljubila kao lijepa dječka i druga od djetinstva, pa i zato što je znala da i on nju silno ljubi. Ali nikako nije mogla zamisliti, kako bi on mogao biti njezin muž. Ona je željela da muža časti i da ga se boji, nu Salko se je bojao nje i nikada je nije smio prvi ni da zagrli.

Kad bi ga gledala onako bez brka i golobrada, s djetinjim licem i blagim očima, dolazila joj želja da se s njim poigra i da ga izljubi. Ali je vjerovala, da se pravi muž ima poigrati sa ženom, a ne ona s njime.

Pa zato, kad bi gledala junački stas Rašičin, njegovo ozbiljno lice s krasnim mrkim brkom, velikim obrvama i oštrim pogledom, snalazila je želja, da mu se preda dušom i tijelom, bez volje i bez misli. Ćutila je, kako joj srce zamire i mrak se navlači na oči, a ipak joj je bilo tako ugodno kao da je hvata sladak san. A tako joj je bilo vazda, kad bi zamislila da ju je on čvrsto zagrlio.

Nu kad bi pomislila da je obojica ljube, smutila se duša u njoj posve i nije mislila baš ništa, već bi najvolila da se isplače.

Pa i sada, kad je Rašica pristupio k njoj, privila se još jače uz trepetljiku i zaplaka tako silno, da se je sva tresla.

Rašica ju je samo gledao nekoliko časaka, a onda ju upita:

— Plačeš li to radi Salka?

Nu ona ga pogleda tako moleći i tako pokorno, da je sav protrnuo od svoje misli.

On je pomislio da ga taj ganutljivi pogled moli da se smiluje Salku i učini im po volji. Ali je ona taj čas želila samo da je on izbavi tih muka, pa učinio što mu drago i vjerovala je da može. To je govorio njezin pogled.

Možda je htjela da je on odmah uzme i povede kamogod daleko i tako učini kraj onoj tjeskobi što ju muči, a za koju nije znala kako će svršiti. Ali onaj čas nije ni sama znala pravih svojih želja.

Nu kad Rašica nije ništa ni rekao ni učinio, stane ju tuga u srcu daviti još jače, pa stade toliko jecati, da je lišće trepetljike šumilo u krošnji, udarajući jedno o drugo.

Tada je Rašici bilo kao da se pod njim otvara silna praznina i oćutio je kao da za njega više ničega nema. Pogleda još jedamput u krasno i od suza mokro lice Martino, pa se trgnu i smrče, kao da je odlučio nešto veliko.

— Zbogom Marta — reče joj — ne će više nitko trpiti radi mene. Dosta je bilo svega!"

— Zbogom! reče još jedamput i oštrim korakom uputi se k ulici.

— Raško! viknu za njim Marta kao luda i pruži ruku da ga ustavi. Nu Rašica se i ne obazre već proslijedi dubokom ulicom k polju.

— Raško....! zazove Marta plačno i vilice joj zadrhtaše.

Žali me — pomisli Rašica — ali nije potreba da me žale: moje je dovršilo! — i stade još brže koracati, kao da bježi od svojih crnih misli.

Ali što se je više približivao k Paušinu vrelu, koracao je sve polaganije i glavu spuštao sve niže, tako da Salko nije ni opazio kad je k njemu došao otac.

Nadje ga da leži nepomično s licem zakopanim u ledinu.

Časkom je gledao njegovo vitko tijelo, plavu kosu i bijeli zatiok. I kad je opazio na njemu crveni i modri trag kandžije, brzo ga i tiho zovnu.

— Salko!

A on podignu svoje blijedo lice s dugim dvjema modricama, pa ugledavši oca, smrknu se kao oblak i oči mu sijevnuše prkosom i mržnjom. Nu kad je ugledao, kako se ocu tresu usnice i da su mu oči pune suza, začudi se i sjedne.

Nu Rašica brzo i isprekidano progovori, kao da se je zadihao:

— Eno ti Marte — ona te ljubi. Uzmi je ako hoćeš i sutra — ja ti ne smetam. Pa je meni i drago da ju uzmeš. Dobra je ono cura i ljubi te mnogo — znaš!

To reče i oćuti kao da je nešto u njemu puklo i opet mu se učini, da je neka neizmijerna praznina pod njim. Nu u brzo se sabra i vikne:

— Nu ja ću trkati alku — jesi li čuo? A ti ćeš mi biti za „momka" i budi zadovoljan"... A sad ajde k Marti — ona te čeka — nadoda šaljivo i nasmije se.

Nu rastadoše se oba suznih očiju.

Rašica ode kroz pusto polje u varoš a Salko u Begluk, govoreći sam sobom i mašući rukama. Radost ga je smutila posve, pa je i na alku sasvim zaboravio.

Sunce je zalazilo u tanak i žutkast oblak na zapadu, a bregovi i sela posiviše. A malo zatim sve oživi od stotinu glasova jasnih i pritajenih: najprije jedan, pak drugi, pak onda po pet, pak po deset jedan za drugim i zajedno, da opet drugim redom izginu, kad nastane noć.

Marta je još tiho plakala kad je k njoj dotrčao Salko i sjedila pod istom trepetljikom.

Kad je od nje onako naglo otišao Rašica, nije mogla misliti ni na ono što je sad, ni što bi moglo biti. Samo je znala da plače radi „njih" koji su je ljubili a koje je i ona ljubila i da je pripravna za njih i poginuti. A slutila je i to, da je ona uzrok njihovoj nesreći, kao što je Rašičinoj njezina majka i ako nije bila kriva. Kašnje se poboja za Salka, da mu otac štogod ne učini, jer je znala da je čovjek naprasit i da su ljuto posvadjeni a sve radi nje.

Radi toga je plašljivo prisluškivala, kao da će nešto strašna čuti i stresala se ćuteći neku veliku nesreću. A nije ni iz daleka pomišljala, što je u sebi odlučio Rašica, kad je pobjegao od nje.

Zato se je silno iznenadila i obradovala, kad je ugledala radosno Salkovo lice, koje joj se pričinilo ljepše i mladje nego ikada prije.

Nu kad je došao bliže, ugledala je i ona dva modra prutka preko lica i sjeti se da ih je primio od očeve kandžije, a radi nje. Pa radi tih prutaka i od veselja da ga vidi živa i zdrava, digla se i zagrlila ga vatreno i ne misleći što čini. I nije joj palo na pamet taj čas, da bi se tako zagrlila s njime na svakom sastanku ovo zadnjih godina.

A Salko je onda stane ljubiti u mokre oči i odmah joj brzo i zadihavajući se, pripovjedi što mu je rekao otac.

Marta u prvi mah nije ni razumjela što joj govori, nu kad je napokon pojmila da je Rašica daje Salku, obezdanila se i zadrhtala, nu ruku nije skinula s njegova vrata. Samo je još dublje spustila blijedo lice na njegove prsi i nije odgovarala ni riječi.

A Salko ju je tako žestoko grlio kao nikad prije i od silnoga veselja govorio svakakve čudne riječi, da joj ga je i sad bilo žao.

Sjetila se je svih njihovih sastanaka i kako se je Salko vazda djetinski radovao kad bi je vidio. Pa ćuteći kako mu se sad od velike radosti nadimlju prsi i kako mu riječi zapinju u grlu, smili joj se još više, pa počne tiho plakati, sve onako zagrljena.

Tad se i Salku oči zališe od ganuća, pa je stade kao lud ljubiti i u kosu i u čelo i u vrat i svuda, — a Marti se usta, kao i srce, stisla i nije mogla da progovori riječi — Pa i sve ono dana do alke, malo je od nje odlazio i opet se brzo vraćao, a ona ga gledala milo i tužno i ni jednu od tisuće misli nije mu rekla, jer nije željela da ga rastuži. Pa da je i htjela, nije bilo moguće naći riječi, kojima bi izrekla ono, što je ćutila.

Nu Salko je bio zadovoljan sa svim onim što je ona činila, pa je u velikom veselju grlio majku joj Stanu i bolesna oca i maloj je Ivi našarao prešljicu.

A Rašice sve to dana nije bilo ni blizu.

Kad je u Sinju sve uredio radi alke, pošao je kući kasno obnoć. I cijelim putem, pa ispod sela, pjevao je tako gromovito nekakvu hajdučku pjesmu, da su se Beglučani pridizali u svojim krevetima da bolje čuju, a onda se opet spuštali govoreći jedno drugome:

„Ono se je Rašica nakitio „hrvaštinom"!

Nu Rašica nije bio ni te noći pijan, kao i nikad u svome životu.

IV.

Još se nijesu bili pravo slegli oblaci prašine, što su ih digle bezbrojne noge, vraćajući se od čudotvorne Gospe sinjske.

Tih dana, okolo petnaestoga kolovoza, silan se narod kupi u Sinju na svečanost Velike Gospe, u koji se je dan, za starijega doba i alka trkala.

Sada se trče tri dana kasnije, na rodjeni dan kraljev.

A tad se nad svim cestama i poljskim putima, širom sve prostrane krajine, stanu dizati novi oblaci, zastirući kadikad bezbrojne hrpe pješaka, konjanika i kola.

U sjaju kolovoškog sunca, po užarenim putima, šarenile se kroz prašinu najrazličitije nošnje, ali je triju boja bilo najviše: crvene, bijele i modre. Reklo bi se da su to dugačke lijehe procvale čudnim cvijećem.

To se narod kupi da vidi sjajnu alkarsku trku.

A sve se to slijegalo s obiju strana široka puta, na južnoj strani varoša Sinja, gdje se trkala alka.

Već prije tri sata poslije podne, veliki i dugi trjemovi s obiju strana trkališta, bili su već tako puni, pa je čudo bilo da se ne ruše. Pak pred njima, pod njima i iza njih, tiskalo se drugo još veće mnoštvo, gurajući se i potežući radi malo vidika. A medjutim su stizale sve nove i nove hrpe, nastojeći da potisnu one što su stigli prije. A i na krajnim varoškim kućama, više trkališta, sjedilo svijeta i na krovovima, a mjesta na prozorima, bila su izmoljena još davno prije toga dana.

Kud se god pogleda oko trkališta sve je zbijeno: glava do glave, rame do ramena, — i malo je ko imao komadić zgodna mjesta da ga ne gnječe i da ga ne prožiže sunce.

Samo trijem alkarski, pa oni za suce, vlasti i svećenstvo, bili su dosta prostrani i zaklonjeni od sunca, pa krasno iskićeni barjacima, zelenilom i cvijećem.

Ti su trijemovi bili još prazni, jer su oni za koje su odredjeni dolazili pred sami početak igre. Nu na drugima već je sada bila takova stiska, da su mnogi problijedili od guranja i sparine. I tako je trebalo izdržati cijelo ono po podne, nu nije se nikad čulo, da je tko otišao prije nego dovrši trka.

I za čudo, od toga mnoštva, čuo se samo šum i mukao žamor, kao da vjetrić piri kroz šumu ili da kruži silan roj pčela. Svi su očekivali nešto veliko i svečano, pa su i nehotice tišali silnu uzbudjenost u prsima, a zato su im i glasovi zamirali u grlu.

Tako su prolazili časovi u ljetnom žaru s jednakim šumom, samo što bi se kadikad začuli jači usklici onih što su još dolazili.

Rekao bih da je silno sunce nastojalo uspavati i to mnoštvo puka, kao što je i pustu okolicu na daleko.

Kad najednom, začuju se iz varoša veseli zvuci glazbe, što je obilazila mjestom, javljajući da se alkari upućuju i da je čas trke blizu.

Časkom zastade i dah u tisućama da bolje čuju još daleke ali radosne zvukove, nu onda sve oživi od veselih usklika.

Već davno prije toga, na jedan sat poslije podne, trubljač je alkarski obišao mjesto, okupljajući na sastanak.

Kad su se pripravili i obukli u potpunu vitešku i bojnu odoru, jedan po jedan, jašeći lagano, uputili su se alkari k alaj-čaušu, najstarijem časniku iza vodje, a

pred svakim gizdavi „momak", noseći mu koplje bojno. Tu ih je alaj-čauš, jednog po jednog, pregledao strogo, a tako konje i „momke", — pak su se u potpunom redu i s glazbom, uputili k vodji.

Tu je već bio barjaktar sa svojim pobočnicima, pobočnik vodjin, štitonoša i buzdovanari, sa starinskim štitom i buzdovanima srebrom okovanim, pa „momci" s Edekom, najboljim konjem od pričuve, iskićenim bogato.

Tu ih je vodja opet pregledao, a alkari s kopljem i momci s puškama, iskazali su mu propisanu čast. Kad su se kod vodje lagano pogostili, uredila se četa i s glazbom na čelu, uputila se gizdavo k trkalištu.

Zato su zvuci glazbe zaustavili dah u prsima onoga mnoštva, a zatim izazvali veselo klicanje, navješćujući da se približuje alkarska četa.

Redari, žandari i vojnici, stadoše žurno razmicati svjetinu da očiste trkalište i staviše se u redove da očuvaju slobodan prostor po kome će nesmetano prolijetati viloviti alkarski konji.

Već dodjoše i suci u crnim odjećama s plavom vrpcom na prsima kao znak njihove časti, — pak svećenstvo u mantijama takodjer crnim, te vojnički časnici i vlasti u sjajnim odorama. I zauzeše svoja mjesta u ložama, praćeni tisućama očiju.

Što su gromki zvukovi glazbe postajali bliži i glasniji, udarala su srca sve jače, a bezbrojne se glave pridizale prama ulazu na trkalište.

I napokon, eto tako željena časa.

Prva je išla glazba udarajući ratobornu koračnicu, a za njom krasni cetinski „momci" sa svojim arambašom u dvoredu, s puškama na ramenu, držeći cijev u desnoj ruci, a kundak iza ledja.

Zemlja tutnji pod njihovim teškim korakom, a oštrim pogledom pozdravljaju desno i lijevo.

Medju njima je i Salko, sretna i vesela lica, a obučen divno, u očevu hajdučku odoru.

Kamparan mu je od crvene čoje, gajtanima okićen i srebrenim pločama na prsima. Na jačermi goleme srebrene pak pozlaćene toke, a za žutim svilenim pasom krasne kubure, handžar i fišeci, sve zakovano srebrom. Držao je na ramenu veliku pušku kremenjaču, možda još donesenu s Istoka. Na glavi mu je crvena kapa i svilen peškir, a laganaobuća svilom i gajtanima nakićena, pa se je sav sjao na suncu.

Prava slika narodnoga junaka !

Samo lice njegovo bilo jednako djetinje i nije gledao onako mrko, hajdučki, kao ostali momci, već mu je pogled blag i veseo, kao i na livadama u polju.

Za momcima alkarskim, išao je ponosno štitonoša i štit mu oslonjen na prsa sijevao čudno, — a sa strane buzdovanari s buzdovanima na ramenu. A odjeveni su kao i „momci", što su pred njima išli.

Pak Edek, golem konj, sa svim onim što je trebalo junaku u staro doba kad bi polazio u boj, a noge mu jedva vire ispod svilena pokrivala. Vode ga dva kršna momka za dizdume i susprežu da se ne propinje od buke glazbe, zveke oružja i nakita.

Za njima jaše pobočnik vodjin, a u ruci mu sijeva gola sablja, pa vodja sam na najljepšem konju i u odijelu najljepšem, pa se sav od zlata sjaji kao sunce.

Zatim ostali alkari, dvojica i dvojica, sve jedan ljepši od drugoga, poigravajući na konjima i propinjući ih koji put lijevom rukom na zadnje noge, ali ipak

u dobru redu. Svaki je od njih u desnici držao bojno koplje, malko naslonjeno na desno rame, gledajući ozbiljno i oštro, pripravni na pozdrav. Nakiti su na konjima oštro zvecali, a bijele perjanice alkarske, treptale kao kovilje na vjetru.

Kad bi ko za prvi put ugledao tu četu, prošli bi ga ježurci, pa mu se sve činilo, da je na nekom novom svijetu nikad nevidjenu i zaboravio bi na sebe i na sve one što su okolo njega. I doista se sjajno odjevena alkarska četa pričinja kao divan san tako malo sličan svakidašnjoj zbilji.

Zadnji je išao alaj-čauš u crnu baršunu izvezenu srebrom, držeći dugo koplje pruženo pred sobom u znak svoje vlasti, jer, na njemu je starost i odgovornost za red i vladanje alkara.

Odmah pred alaj-čaušom, jašio je ponosno na svom Arapu Rašica, gledajući oholo i mrko u trjemove. A bio je zbilja krasan, možda najljepši od sviju alkara i najsličniji starim hrvatskim vitezovima. Odijelo mu sjajno da ne može sjajnije, a načinjeno po junačkoj nošnji još iz dobe centiskih knezova Nelepića, nu skoro isto kao i u ostalih alkara. Samo se činilo bogatije, jer Rašica nije žalio novaca. „Neka bude što je moguće ljepše, a na trošak ne misli!“ rekao je kad ga je naručio.

A radi vranca i opreme na njemu, svi su mu zavidili, nu na tom vrancu, ne bi se nitko drugi ni usudio trkati osim Rašice.

Doista, bio je s njime dva puta na pokusnoj trci, što se drži nekoliko dana prije, ali se vranac i sad plašio i samo ga gvozdena ruka Rašičina držala u redu.

Muklo je zažamorilo mnoštvo, kad je ugledalo Rašicu.

— Eno Rašice! — i upirali prstima.

— Živio Rašica! — i mahali rupcima.

— Koji je to Rašica? Gdje? — pitali mnogi.

— Rašica, arambaša hajdučki! — odgovarali njima.

— Gdje? gdje? — — koji je to? —

— Zadnji na lijevo! Zadnji do nas! Odmah pred alaj-čaušom! Onaj lijepi čovjek na vrancu s lijeve! — vikali sa sviju strana.

— Vranac mu se plaši!

— Nu, ne boj se, njega ne će baciti! — odgovarali drugi.

I četa prodje gizdavo kroz svjetinu pozdravljajući vlasti i suce, i to alkari spuštajući vrh koplja k zemlji, barjaktar s barjakom, pobočnici sabljama, a vodja rukom.

A narod maše bijelim i šarenim rupcima, a vika se orila kao grmljavina bojna.

Čim je četa stigla na mjesto odakle započinje trka, stade se vodja vraćati u pratnji svojih pobočnika i četiriju po izbor alkara, a medju njima je bio i Rašica. Pa kad dodjoše pred alkarsku ložu, vodja i pobočnici sjašiše, a momci im brzo prihvatiše konje i četiri se alkara od pratnje, odmah povrate oštrim kasom na mjesto trke. A sve to tako hitro i mrko, baš kao na početku boja u kojem se ima proliti silna krv junačka i kad je svakome samo čast i slava na pameti.

Tad vodja, pobočnici mu i barjaktar, udjoše u ložu alkarsku, odmah do sudaca, a prama gradjanskim i vojničkim vlastima.

A štitonoša, buzdovanari i Edek, pa „momci“ alkarski sa svojim arambašom, povratiše se i poredaše, odmah s desne strane mjesta gdje je visila „alka“ i to onim redom, kako će im trkati gospodari. I onda, na zapovijed, spustiše složno i gromko puške k nozi.

Salko je bio baš blizu desnoga stupa i kad pogleda preko trkališta pred sobom, opazi medju hrpom djevojaka Martu, da ga gleda. Odmah je opazio da je nemirna i nešto blijeda, nu ipak mu se nasmiješi, ali tako tužno, da mu je zazeblo srce. I preko cijele trke kad ne bi imao službe, gledao je samo nju, jer mu se činila strašno čudnovata.

U to, od mjesta odakle započinje trka, dodje oštrim korakom k „alci" alaj-čauš, i postavi se da pazi na red i vladanje podložnih mu alkara i pripravan na zapovijedi vodje i sudaca koje će možda upraviti pojedinim alkarima.

Žamor je postajao sve manji, što je napetost bila veća, i kad je alaj-čauš stao pred ložu vodjinu javljajući mu da je sve spravno za trku, zavlada takova tišina, kao da nikoga nije tu bilo.

Vodja nešto reče sucima, pak se obrati k alaj-čaušu i zapovijedi da se počne trka. Ovaj doviknu trubljaču i odmah se glas trublje sred opće tišine razlijegnu na daleko, a koplja i čelenke alkara malo zadrhtaše.

Oču se silan topot brza konja, pa sve brži i brži. Na njemu se ukaza mlad alkar, blijed i s već spuštenim kopljem, gledajući oštro u gvozdeni kolobar, komu se je približivao u silnom trku. Taj se je mladić natjecao prvi put, a vidjelo se i po tome, što je nekako nesigurno držao dugo koplje, te koji put u trku pogledao medju uši svome konju.

Vršak njegova koplja projuri silnom brzinom kraj „alke", ali je i ne dotakne.

Njegov „momak" odmah otrče za njim i povrati se vodeći mu konja, a mladi alkar, još blijedji nego prije, uspe se u alkarsku ložu.

Kratak žamor i smijeh dječurlije tamo amo, pak opet tišina i muk.

Trublja se oglasi i po drugi put, — i opet se očuje topot konja i zveket srebra, sve jače i jače. To je trkao drugi alkar, velik i crn, na malenu ridju konju, ali brzu kao strijela.

Nu ovaj pogodi u broj dva i odleti silovito naprijed.

Veseo žamor zabruji u mnoštvu i brzo prestade, a „momak" se toga alkara brzo postavi pred alkarsku ložu da čeka gospodara. Sad eto i njega s alkom na koplju, ali jednako ozbiljna i mrka. Živahno dojaši pred suce, spusti „alku" i pozdravi kopljem vlasti, suce i vodju. Predade „momku" koplje, odjaši k mjestu za konje i povrati se pješice u alkarsku ložu.

I tako jek trublje jedan za drugim.

Treći alkar dobije opet broj dva, četvrti jedan, peti jedan, šesti opet dva, sedmi ništa, osmi ništa, deveti broj jedan, a deseti je imao trkati Rašica.

I njegovo se ime stade opet pronositi iz stotinu grla. Stotine upita i stotine odgovora dovikivali jedni drugima. Prvo, što je bio na daleko čuven kao hajdučki arambaša i krasan čovjek, — drugo, što je svima zapeo za oko svojim junačkim stasom i sjajnom odorom, — i treće, što su opazili da mu je vranac silno plašiv, pak su se bojali da ne će dobiti alku i što bi bilo još gore, da će ga baciti vatreni Arap. Te napokon, što je bilo prvi put da trče i što je sa sela, pa je narod najvolio da baš on dobije.

A kad je trublja po deseti put jeknula, svi poustajaše sa svojih mjesta, — stadoše se propinjati na prste od nogu i hvatati se jedno drugome za ramena, ali glasa nije se čulo.

Rašica se je približivao silnom brzinom. Vranac se ispružio, pa se činilo da se i ne tiče zemlje, nu sad je bjelkast, jer je sav pokriven pjenom.

To ga je Rašica izmučio da ga umiri.

A sad je malko pognut k vratu konja i uzdignutim kopljem trkao nevidjenom brzinom prama „alci", pa mu se nije moglo ni ugledati lica. Nu kad je bio blizu, ispravi se, naperi koplje, a koplje projuri kroz sredinu „alke".

Gromovit pljesak, ponosna vika i pobjedni zvuci glazbe, hučali kao oluja. I tisuće šarenih marama zalepršaše zrakom, kao raznobojno cvijeće kad ga zatalasa vjetar.

Kad se je Rašica povratio sa središtem „alke" na koplju, mahanje i vika postade još jača, a Salko, stojeći uspravan pred alkarskom ložom, pogleda i nehotice gdje je stajala Marta.

I opazi, kako je i ona mahala i vikala nešto, sva preobražena u licu, kao izvan sebe. Ali na nju, u onoj silnoj buci, nije ni pazio nitko osim Salka. I videći je onaku, smuči mu se i jedva je prihvatio koplje i konja ocu, ali ga oštar pogled njihova arambaše opet odrveni, — pače se je i nasmijao kad je pogledao oca. Ali je to bio neki čudan smijeh, grčevit i nategnut.

Zatim se je nastavila trka s različnom srećom, a kad je protrkalo tri diiela alkara, pristupi alaj-čauš k vodji, imenova mu svoga zamjenika, i ode da se pripravi za trku, jer alaj-čauš trče uvijek zadnji.

Napokon dodje i na njega red da trče.

Bio je to čovjek iz stare viteške porodice sinjske, u najboljoj snazi, kršan i lijep.

Više je takovih davnih i bogatih porodica bilo, u kojima su se radjali sve sami junaci, što su se proslavili u različnim vijekovima: prije na bojnim poljanama, a kasnije na trkalištu alke.

Pa i sadanji alaj-čauš bio je iz take porodice i pobjednik u mnogim trkama, pa teško mu bilo naći para medju alkarima u junaštvu i vještini.

Zato se opet podigoše glave i nastade tiskanje i borba za bolji vidik, pa opet mukla tišina kao u pustom polju za ljetna podneva.

Trublja jeknu tišinom, pak opet silan topot i zuka oružja i nakita. A divan bijelac prostriže kao munja kroz silne redove i koplje alaj-čauša proleti strjelovito kroz sredinu „alke".

Zatim kao i prije kad je trkao Rašica, gromki usklici i pljesak, pobjedni zvuci glazbe i pozdravi šarenim rupcima.

Sada se ljubav svjetine podijeli izmedju alaj-čauša i Rašice, a Salko i opet pogleda Martu, pak se nasmiješi zlorado. Želio je taj čas svom dušom da ne pobjedi otac mu, a da nije ni sam uprav znao zašto. Neka mu kobna slutnja tištila dušu, gledajući preobraženo lice Martino.

Kad je svršila prva trka, sva se alkarska četa sakupi i uredi kao i na početku, pak svečano prodje trkalištem.

A onda se nanovo razmjeste i započe druga trka.

I opet neki dobiše broj jedan, neki broj dva a neki ništa. A kad je došao red na Rašicu, poleti kao munja i kad se je povratio, bila mu je i po drugi put „alka" sa svojim središtem nataknuta na koplju. A buka medju narodom postade još veća nego prvi put.

Zatim se vika stišala, pa neki stadoše mirno gledati trku drugih alkara, nu većina se veselo razgovarala o koječem, nu najviše o Rašici i alaj-čaušu.

Pa istom kad je alaj-čauš imao da trče, nastade tišina, i opet življe zakucaše sva srca.

Nu i alaj-čauš pogodi opet u sredinu „alke", i silan nemir obuze sve.

Nova vika, pljesak, glazba i mahanje rubaca. I dugo je vremena prošlo, dok se je umirilo ljudstvo.

Sunce je sve slabije žeglo i popuhnu lagan zapadnjak, noseći prašinu s trkališta, a svjetina postade još veselija.

Izmedju druge i treće trke, svečana povorka alkara prolazila je po treći put jednako ponosno, s glazbom, i od topota mnogih nogu drhtala je zemlja.

A nečiji velik, žut i kuštrav pas, podvita repa, stvori se odnekud cvileći tužno.

Bježao je tamo amo po trkalištu, motajući se izmedju konjskih nogu. Htio se je sakriti medju svjetinu, nu kad bi god pristupio kojoj hrpi, gromko viknuše na njega, a on bi se još više nakostrušio štekćući tužno i pobjegao k drugoj hrpi. Nu tu ga i opet dočekaše silnom vikom, a on preplašeno odskakuta na drugu stranu.

Silan smijeh zaori u mnoštvu, nu Salka je taj smijeh rastužio još više. I sve same čudne misli i čudna čuvstva talasala mu u duši. Činilo mu se, da je njemu kao i tom psu, a svi drugi da su zadovoljni i sretni.

„Pa što ga ona tako gleda" — mislio je u sebi, kad bi pogledao u Martu, koja je neprestano tražila očima njegova oca. A te su oči bile tako čudne i udivljene kad bi god pale na Rašicu i nešto bi sijevnulo u njima.

Salku je grozno zašumilo u glavi, kad je prvi put pomislio da bi to mogla biti ljubav. I stade prevrtati u mislima sve dogadjaje u zadnje doba, pa mu se sve više činilo da pogadja.

„I zašto u mene nikad ne gleda ili me pogleda tako tužno, kao da sam onaj pas, što su mu se toliko smijali" — mislio je opet : „A znade da ću joj biti muž" !

Kadgod bi se stao i tješiti, mišleći kako ono što nagadja nije moguće :

„Kad on svuče onu odoru, opet će biti kakav i dosada, pak će ona ljubiti mene kao i prije, jer sam ja i ljepši i mladji".

A na tu misao ustrepta opet radost u njemu i zaplamsa ljubav u potpunom žaru i svoj sili mlade duše, što prvi put ljubi.

Pa i lice Martino sijevalo osobitom srećom i milinom kao nikad prije, pa bi najvolio poletiti da je zagrli tu pred cijelim svijetom i odnese iz te gungule i ispred tih alkara, što mu se pričinjali kao mladi kraljevi. Pak da se stvore na onom okuču Cetine, gdje ih nije niko gledao kad bi se ljubili.

Ali mu se isti čas sreća i milina na njezinu licu činila nešto vrlo daleka i s čime on nema nikakva posla.

I zbilja, kad bi god Marta pogledala Salka, promijenilo se i njezino lice te postalo tužno i oporo. Nije da bi mrko gledala, ali kao da ga žali, — nu zašto? „Ta sad barem mogla bi biti radosna, jer joj ne ostaje više ništa da želi — kao i meni — a može biti da se meni samo onako čini". Začu se i opet glas trublje jače i gromkije, a zatim poče treća i zadnja trka, koja odlučuje o pobjedi.

Nu i u ovoj trećoj trci, malo je ko mario za ostale alkare i samo su brojili koliko ih još mora da protrče do Rašice i do alaj-čauša. Jer, sad je bilo jasno, da nijedan osim njih dvojice ne može biti pobjednik u trci.

Ali i treća trka prodje kao i prijašnje dvije: i Rašica i alaj-čauš, pogodiše i po treći put u sredinu „alke“.

Sve se je zapanjilo od čuda, a svjetina je bila kao izvan sebe: ta nikad se što slična nije dogodilo u koliko se spominju.

Medju sucima nastade živahno vijećanje, a ostali se alkari sklonuše, već umorni, u svoj trijem.

Silan nemir obuze i varošane i seljake cetinske, a ništa manje i one, što su došli iz daljih krajeva.

I cigli je znao da se sada imaju natjecati o pobjedu samo oni: Rašica i alaj-čauš.

I zbilja, doleti pobočnik vodjin i javi ponovnu trku, a parci odjašiše i opet na mjesto odakle se započinje.

Kad se je začuo u tišini silan glas mjedene trublje, mnogi su problijedili, — jedni zinuli silno razkolačenih očiju, a neki pače naperili ruku kao koplje i podigli jednu nogu, kao da će i sami trkati.

Prekrasni vranac Rašičin, kao da je to prvi put, jedva se ticao zemlje u trku. Dolama na Crnošiji viorila kao krila grabežljive ptice, a on, stisnutim zubima i namrštenim obrvama, letio sve bliže i bliže.

Nešto pred „alkom“ podignu koplje i projuri s njime uprav kroz sredinu, kao da je se nije ni dotakao.

Nu odmah zatim, žestoko uzmahnu kopljem, a „alka “poleti u zrak i naprijed.

Strašan, rekao bi životinjski krik, bijesan i sulud, začu se od mnoštva. Ali Rašica u isti mah, a sve u trku, podmetnu koplje i uhvati „alku“ u sred sredine, pa izčeznu u varoškoj ulici.

Nu sad nije bilo ni glasa čuti. Kao da je smrt svojim crnim krilom prešla preko svega mnoštva, začepila sva grla i odrvenila sve ruke. Glazbari koji su morali da zasviraju pobjednu koračnicu, zaboraviše svoju dužnost i svaki s glazbalom u pruženoj ruci, gledali su to čudo i otišli sa svoga mjesta na sred trkališta.

Tako je bilo nekoliko trenutaka, dok nijesu ugledali Rašicu da se vraća, znojan i crven, a koplje mu malo drhtalo u ruci. Vidilo se da je i on bio potresen.

Ali tad, kad su ga ugledali, narod kao da je pomahnitao. Neki stadoše i plakati, a neki lupali nogama, pa bacali kape i peškire u zrak.

Svjetina nagrnu sa svojih mjesta i nije bilo sile, koja bi ju ustavila. I nastade strašan nered i tako bjesnilo, koje se smirilo istom onda, kad se začuo očajan plač žena i vriska prestrašene djece.

— Što se je ovo dogodilo? — pitali su jedni druge.

Pa svi kao pijani teturali se i gurali na svoja mjesta, pred bajunetama oružnika.

Salko se kao skamenio i nije pritrkao k ocu da mu prihvati konja i koplje, kao što mu je bila dužnost, nu Rašica iza kako je predao „alku“ vodji i sucima, sjaše sam i stade grliti Arapa i ljubiti ga u znojni i sjajni vrat.

I nije više bilo tišine.

I ako je alaj-čauš trkao i pogodio u sredinu alke i po četvrti put, svjetina je urlikala kao bijesna sve jednako dobitniku Rašici, kome su uračunali broj šest za sami posljednji put. Urlikala je pomamno i onda kad je vodja vješao svilene trakove na dobitničko Rašičino koplje, i onda kad je na svršetku govorio o slavi cetinskoga junaštva.

A kad je sve svršilo, navališe valovi od tisuća tjelesa k Rašici i ustavljali se naglo pred njim, a tad bi se sve i jače ustalasalo.

I alka se svrši u neredu kao nikad : jedva su dospjeli da se kako tako poredaju i otprate vodju.

— —

— —

Već je bio sumrak i počimala divna ljetna noć bez mjeseca. Na nebu slabo treptile blijede zvjezdice, a nad varošom se protezali oblačci prašine i dima — i hrpe za hrpama odlazile raznim putima. Ulicama ječale pjesme, a razgovori i koraci šumili.

Nu još prije nego je nastala potpuna noć, susrete Rašica Martu, koja se već s drugaricama vraćala u Begluk.

Išao je sam i pješice, ali još u alkarskom odijelu, da se umije i opraši. Kad je ugledao Martu, noge mu malko zadrhtaše, jer je bio vrlo izmučen i nemiran, nu sva mu se današnja slava učini vrlo malenom, kad je ugledao nju. Zato htjede brzo proći da ga ne ugleda, ali Marta izostade iza hrpe Begluškinja, a tad stade i Rašica kao prikovan.

Časom su se gledali mukom, nu kad je Marta zajecala, prihvati joj ruke začudjeno.

— Što ti je — reče joj — ili mi imaš što reći ? Ja sam učinio što ste želili, pa . . . .

Nu Marta se približi k njemu i šapne tiho :

— Ti me nisi razumio . . . ja ne ću nikada za Salka — ni živa ni mrtva . . .

A on ju htjede da ogrli, ali se ona otrže i pobrza da dostigne svoje drugarice.

(Svršit će se.)

B. BRANKO: KAKO SU FRANJEVCI U BOSNI DOBILI ATHANAMU*

O Uskrsu dodje k meni stara Jelka iz komšiluka, da mi zaželi sretne blagdane. Koliko je baki godina, to ne znam, a ne zna ni ona, već se samo spominje, da joj je mladovanje davno prije zapreme — još za turskoga carstva — bilo.

Na ručnom su joj zglobu crnoplave belenzuke, koje nikada ne skida, jer su isijecane i izbocane i čadjom risane. Na dlanu joj je tetovirano „kolo“ i „ograde“, a na mišicama ispod lakta isprepleteni su sunce, mjesec, križi, križići, grančice i još koješta, kako to već u kršćanke treba da bude.

Ponudih joj kolača, šunke i žežene rakije. Zakusi ona hrane i okrijepi se starom šljivovicom, a kad otisnu dva tri dima duhana, razgovori se o svem i svačem.

— Živ bio, dragi moj gospodine ! Baška je sada bolje, nego što je bilo.

— Zar bijaše zlo?

* Bilješka. Athanama = povelja ; belenzuke = narukvice ; pusti rahat = na volju ; alaliti = oprostiti, štediti ; basanak = skaline ; alka = gvozdeni kolut ; fukariti = prosjački živjeti ; kurban = ovca, koju Muslimani na Bajram žrtvuju ; gurbeče = mladi čoban ; moma = djevojka ; jendek = graba ; klisiti = priskočiti ; ćatib = pisar.

— Beli zlo! Prije no što ste vi došli i Bosnu zapremili, u Sarajevu na svakom čošku djavo.

— Eto čuda! — Vidje li ga ti?

— Kako ne bi! Gnusan bješe, Bože, da se kazat ne da!

— I ništa ti ne učini?

— Ne smije, zašto mi je na prsima križ izbockan. Valja mu bježati ispred katolika.

— A kako to, da ga sade vidjeti nije?

— E, gospodine, više se sad Bogu moli. Podigoše crkve i zvonike, te djavla istjeraše.

— Da bogme, tako je! — No i prije je bilo crkava i bogomolja.

— Malo kojih, gospodine, samo onih časnih otaca Franjevaca.

— Kako da ih Turci ne izagnaše?

— A jok! Ne izagnaše ih. Car im turski pusti rahat.

— Je li za novac ili kako? — Nuder pričaj!

Eto što mi je starica pripovijedala:

Kad je car Muhamed silnom vojskom Bosnu poplavio, pade mu u roblje jevrejski rabin, hrišćanski proto i jedan otac franjevac.

Htjede car da čuje, kakov je zakon u jevreja, hrišćana i kršćana Bosne, te naredi, da mu ih redom izvedu pred njegovo sjajno lice.

U svilenoj je šatri na šarenima dušecima zasjeo padiša.

Dovedoše najpreč jevreja. Sputan u teške lance, pade nice na prostirak od crvene kadife.

— Ustaj, kaurine kleti! — opsuje ga car.

Ele usta jadni rabin.

— Čujder, ako ti je mila rusa glava, to ti smisli što ćeš rijeti.

— Jao meni! — vapijaše rabin. — Sjajno sunce od Istoka, alali mi života!

— Ne stenjaj, kučko, dok ti do nužde nije!

Zamuknu rabin. Tek klopot zubi, koji od strave i straha cvokotahu, ne mogne zatihnuti.

Domisli se padiša, te izmudri priču:

— Ugrabio Turčin mladu jevrejku, te snjom noćivao. Kad joj bi pod srcem dijete, baci je niz basamake na kaldrmu. Nek se tornja oskvrnjena, a na djubru kopile rodila!

Je li tako pravo ili nije? — Kazuj jevreju! — zapovjedi padiša.

— Jest, pravo je, silni care! Na čast djevojci bilo, što ju je Turčin grlio.

Smrknu se lice padiše. Niš ne veli već samo rukom mahnu. Dvije zaptije odvedoše rabina — taman na ubilište. Na proplanku ispred šatre, na kolac ga nabiše.

Nuto izvedoše pred cara hrišćanskoga protu. Bijele su mu vlasi, još bjelija mu je brada, — ko mjesečevo blijedo svijetlo kad se na snježnom polju cakli.

Oko vrata starcu alku prebaciše, a ruke mu u željezne okove sapeše.

Pokloni se proto po tri puta i poljubi skut padiše.

I opet će car reći:

— Čujder, starče! Smisli dobro prije no što odgovoriš, e da ti ne kidišem životu.

— Plamni zmaju, što je zapovijed tvoja?

— Hoću čuti, kako tvoj zakon sudi. — Ovako je bilo: Oteo Turčin snašu hrišćanku i s njom lijegao. Kad je zanosila, istjera je iz kuće, nek fukari, a kopile na smeću rodi! — Kazuj, da li mu je tako raditi bilo ili nije?

— Krivo bi mi bilo, da to koji drugi bješe. Tek jer je Turčin bio, — delija našega milostivog gospodara, — slobodno mu bilo.

Prevari se proto, ujela ga zmija! — Car mahnu rukom, zaptije alku pritegoše, protu kao kurbana na ubilište izvukoše. Blisnu ćorda, prsnu krv, a srebrenvuna bijednoga starca okvasi se vrućom krvcom.

Ovdje leži glava, — ondje trup. Sam bi ih Svevišnji sastaviti mogao.

Trećega dovedoše, prsna muža, oca franjevca.

Na nogama mu gvoždje, a ruke su mu sapete konopcem, istim onim njegovim, kojim se oko struka pasaše.

Poklonio se je, carev je skut poljubio.

Gleda ga padiša i čudo mu je, što takav junak, kojemu bi britka sablja pristajala, u bogomolji vrijeme bavi. — Ele, svidje mu se fratar, u kojeg je srce bilo, da pred njim moćnim carem, ne obori plaho oči.

— Ta, gurbeče jedno, tko je tebe u habit spremio?

— Volja moja i providnost božja.

— Zar tvoj Bog? — Nema Boga do Allaha!

— Bog nama, — Allah vama. — Jedno je to, silni care!

Zamislio se car i zaboravi na čas na fratra, pače i na miris-čibuk u svojoj ruci.

Tad će kazati:

— Vidjet ću, je li isti Bog naš i vaš; je li tvoj zakon isto veli, što i moj. Pričat ću ti nešta, a ti sudi po zakonu tvome. — Eto što je: Bila je kršćanska moma, koju je neki Turčin ujagmio, da mu bude priležnica. — Odmaknulo je vrijeme, a ona bi trudna. Istjera je Turčin, neka obilazi kuće i plotine, nek se kopile u jendeku rodi. — Je li grehota bila ili nije?

— Zar grehota! — pitaš padišo. — Grijeh bješe! Nebo da satre onu crnu dušu! — uzvikao se časni otac, pa podiže sapete ruke.

Nabreknule mišice, pukne konop od silne snage golema muža. Gnjevan fratar podigao desnicu i pesnicom se grozi. Taman da će na cara zaskočiti.

Klise zaptije i kavazi — šćepaše i nadvladaše ljutoga božjeg borioca.

— Stojte! — zapovjedi car. — Kad je u njiha takov zakon, rahat im bilo njemu služiti!

A tad će ocu franjevcu povladiti:

— Pravo sudiš, fratre! Nema većega grijeha, do onoga, kad Turčin s kaurkinjom djecu radja.

Mudar bješe car, ali se prevari, gdje mišljaše, da časni otac s toga gnjevom plamti, kao on što mnije, jer ne bi dijete muslimanske, već kršćanske vjere bilo.

Čitaba je car dozvati dao i athanamu mu u pero kaza: Nek su franjevci kršćani Bosne slobodni u zakonu i u svojim bogomoljama.

— — — — Zaman bi bilo staroj Jelki kazivati, da se je to drugojačije desilo. Ona nas Švabe mnogo poštiva, ali da bi mi takve stvari mogli bolje znati, nego što ih narod znade, — jok, — toga nema!

RIKARD KATALINIĆ JERETOV: JADRANU I NJEGOVIM OTIMAČIMA

O piloto e i ladri slavi*
tengono il mare.
.... I lupi di Croazia
vanno in preda con ogni vento.
„Nave“ G. D'Annunzio.

Oplakuješ mirne žale, gdje se naša pjesma vije,
Gdje hrvatska snažna ruka podigla je svoje dvore.
Sve od Trsta, pa do Špica naše ti se sunce smije
Odrazuješ slavska polja i hrvatske lomne gore.

U dubinam tvojim hladnim tvoj val naše predje krije
Borioce za slobodu protiv lava svetog Marka,
Strah i trepet tirjanina holih dužda mletačkije',
Uskočko im srce bilo, uskočka im duša žarka.

Gorda riječ nek zaori: mi ne damo našeg mora,
Po njim pali prvi traci neumrle rodne slave,
Na njemu nas jošte čeka nova sreća, bolja zora.

Dižite vi nove Marke i gradite silnu „Nave“
Nas podžiže sveta prošlost i bodre nas davne sjene,
Mi ne damo našeg mora, mirne žale, timor-stijene!

DANILO MARJANOVIĆ: GABRIELE D' ANNUNZIO

Kao da mi je pred očima, kako šeće riječkim „Corsom“, ležerno uhvativ ispod ruke gojazna Garavagliu. Aristokratskim gestama ruke odzdravlja na smjerne pozdrave publike, koja ga smeta u živahnu razgovoru. Pravi velike odmjerene korake, a mali Garavaglia nikako ne može, da uhvati korak.

D' Annunziu zrcali se na licu uvjerenje i osvjedočenje, a Garavagli zanos i oduševljenje.

Gledao sam ih pred par mjeseci, kad je D' Annunzio bio došao na Rijeku, da pred „Compagniom Stabile“ pročita svoje najnovije djelo: „La Nave“.

„Taj čovjek nikad ne može da šuti ili mora on govoriti ili hoće, da se o njemu govori. Pogriješio je karijeru, bio bi vrlo dobar ciceron“ — reče o njemu jednom stari Carducci.

Iza neuspjeha s tragedijom: „Più che l' amore“, nije se dugo o njemu ništa čulo, šaptalo se samo, da radi grozničavo i intenzivno. I on je zbilja kroz tri godine sabirao historičke dokumente, prekapao prašne arkive i pred par dana izašao na javu s rezultatom toga svoga rada. Je li mu rad ovjenčan uspjehom? I jest

* Oj peljaru, slavenski hajduci drže more... Hrvatski vuci idu na otimačinu sa svakim vjetrom. Op. pjesnika.

i nije ! Najnovija njegova radnja ističe ponovno, da je D' Annunzio vazda ostao fraseurom, ali da zna naći jednu seriju momenata, dubokih i potresnih, punih tragike i suzne ljepote, koje samo on zna dostojno obraditi ; da zna jednu ideju, koja bi za svakoga bila „une sujet indecis" tako plastički i genijalno izraziti, da mu se doista moramo klanjati. On sanja, ima prividjenja, on te sanje lovi, bilježi ih, pojačava njihov efekat svim sredstvima. Omnia licet ! Sve moguće šare i boje, što mu ih može dati literarna paleta, slaže jednu uz drugu, duhovito, s rafiniranim ukusom, i tim pravi sebi pozadinu sjajna i blještava kolorita. Grabi na sve strane, sve mora da mu se pokori : i glazba i ples i pozornica i ljudi, koji glume i ljudi, koji slušaju. Ali time on ne pojačava generalnoga efekta, nego samo zaslijepljuje momentano oči. Sve to konačno umata u riječi, riječi i same riječi, da nas zadnjom zaključnom riječju udari u lice i da nam ironički se smiješeći prišapne : — La comedia è finita !

A ipak slava je ovdje, triumfi su ovdje, vijenci, knjige, spisi, cjelovi, sve je to ovdje, ali se stari Olindo Guerrini smiješka i gundra : — Efemerna je to slava ! — A Stecchetti zna, što kaže. Ali gledajte, to je upravo čar, što ga D' Annunzio posjeduje, da nas zna opčarati, zavesti, opsjeniti, premda osjećamo i ćutimo, da je to double-zlato, da su to Cora-dijamanti. Sa svim tim pretpostavkama dolazimo u glumište, da gledamo njegove komade, ali kad te Mile di Codra, te Francesce, te Basiliole pred nama žive, kad ih gledamo ćuteći s njima, tada izilazimo iz kazališta zamišljeni, pogruženi i šapćemo, da nas nitko ne bi čuo : — Ipak je D' Annunzio krasan čovjek !

Čim se njegove tragedije odlikuju? Psihološka je strana glavnih lica popriječno dosta slabo akcentuirana, osim ako se neka psihološka crta ide tražiti u diktiranim kretnjama i u bujici riječi. Ne, on ne pozna psihologije pojedinaca, on zna samo za psihologiju mase, momenta, fakta. Njegova Mila di Codra (Figlia di Jorio) plače, uzdiše, jeca, proriče, grozi se i zgraža, čuvstvena je i mekana, lirička duša, sve, samo da je može Grammatica prikazati raskalašenom, da kreira prostitutku. Basiliola (Nave) plače s nesreće svoje obitelji, kune, pretvara se, žudi za osvetom, pravi se Dalilom, dapače Juditom, a sve to tek da završi kao Cleopatra, nakon što je zadnje momente života htjela da bude Thäis. Tako u drami ; a na pozornici? Individualno shvaćanje glumice učinit će je sad Suzanom, a sad Salomom.

„L' alta di questo undecimo di del gennaio del 1908 è sorta nel cielo di Roma senza ben comprendere l' importanza dell' augurio che era in essa" — tako započima Guelfo Civinini svoj prikaz o premijeri „Ladje" u „Corriere della Sera". Bombastično, uz zvukove fanfara i talambasa barnumske reklame stupio je D' Annunzio ponovno pred rimsku publiku. Stao je puhati u jadra svoje „Ladje", za pomagače uzeo i Garavagliu i Paolijevu i Cambellotti-a i Hildebranda da Parma, svi su puhali i puhali, jadra se nadula i „Ladja" je zaplovila :

— Alleluja !
— Cristo e il popolo !
Cristo e San Marco ! Cristo e Santo Ermagora !

a Basiliola pada, baca se u vatru :

— Se coniare non potei nell' oro
romano la mia faccia, ebbene guarda,
io la imprimo nel fuoco. —

Masa urla od groze, šapće:

— Lode a Dio! —

Tragedija „La Nave" ispjevana je u slobodnim endekasilabima, a podijeljena je u četiri dijela: Prolog, prvi, drugi i treći čin (za pravo Epizodij). Malo ima u ovim slikama glavnih lica, većinom su lica sporedna. Pozadinu stvara puk, masa, plebs. Ali je to posve druga masa, nego u Hauptmannovim: „Tkalcima". Kod D'Annunzia ova masa ima doduše gotovo glavnu ulogu, ali u stanovitim momentima pada, sakriva se iza ledja tih tobožnjih glavnih lica, koja se isto dadu kadgod voditi od mase.

Radnju prati glazba mladoga maestra Hildebranda da Parma. Taj je uglazbio liturgijske korove i poganske i udesio plesove. Glazba je u antiknom štilu grčkom. Predominiraju glazbeni momenti: eolski, dorski, jastijski i frigijski. Korovi brodarski osnivaju se na liturgijskom tematu „Ave maris Stella". U drugom epizodiju ima religijozni kor „Christus imperat", a u trećem „matutinum". Korove pjevaju katekumeni i brodari.

Radnja se zbiva g. 552. na osnovima današnjih Mletaka. Grad je tek osnovan; sto je godina prošlo iza što su Atiline horde razorile Akvileju. U gradu bore se dvije stranke za prvenstvo. Obitelj Faledro bila je do sad na vladi, ali radi nekih malverzacija, što ih počini gradski tribun Orso Faledro, te radi njegova šurovanja s Bizantom bude skinut s časti. Bijesna masa iskopa oči njemu i četvorici njegovih sinova. Peti sin Ivan vojuje u Bizantu, a kći mu Basilida živi negdje u Orientu. Gradom će sad da zavlada porodica Gratico. Diaconessa Ema (svećenica), udovica Stjepana Gratico ima dva sina Marka i Sergija, obojica su otputovali, da u ruševinama stare svoje domovine pronadju svete moći, pa da ih prenesu u novi grad. Kad se vrate, Marko bit će tribunom, a Sergej biskupom, jer grad ne će doskora imati ni duhovnoga poglavara, pošto biskup umire u bazilici. To je nužno znati prije radnje same tragedije.

U Prologu vidimo masu, koja živi u neprestanom strahu. Kormilar se Šimun očajno pita:

— Dove porremo la nostra patria?

a tajni mu glas odgovara iz visina:

— Sulla nave!

Javljaju dolazak dviju ladja. Dolazi Basilida i opaža nesreću svojih dragih. U drugoj ladji vraćaju se braća Gratico. Puk ih aklamira. Otvaraju se vrata bazilike, a klerici iznose mrtva biskupa: — Jeli imenovao prije smrti nasljednika? — Jest, jest, rekao je: Sergije! — Masa podiže Marka na tribunsku rostru, a Sergija aklamira kao novoga biskupa. Basiliola sakriva svoje osjećaje, guta suze i pleše pred Markom-pobjednikom ples. Hoće da ga zaludi, da mu se osveti. On blijedi. Basiliola mjesto da zapleše, pada licem na zemlju i plače, jeca i rida. U prvom epizodiju vidimo Basiliolu, kako je već omotala svojim mrežama Marka. U špilji Fui utamničeni su oni, koji su svojedobno zbacili obitelj Faledro, a sad se htjeli oprijeti i kući Gratico, samo da se domognu vlasti. Marko dao ih je na milost i nemilost Basilioli. Ona dolazi i sluša im vapaje. Oni mole smrt iz njenih ruku, našto ih ona jednoga po jednoga ubija strijelicama. Zadnji, najmladji moli poljubac s njenih ružičnih usana prije smrti. Ona ga cjeliva, a zatim ubija. Samostanac je Traba kori s raskalašena života. Ona hoće, da ga ubije, ali nadolazi Marko. Ba-

siliola se razodijeva, da se pokaže u potpunoj ljepoti, našto Traba bježi. Marko je cjeliva i pokriva svojim tribunskim skrletom. U drugom se epizodiju slavi u bazilici bakanal. Biskup Sergije ljubi Basiliolu. Ona je i njega zatravila, da se zatim porodi svadja medju braćom. Dio mase sudjeluje u orgiji, drugi se dio zgraža radi svetogrdja. Nastane tumult, nadvladaju pobožni, ali im se Basiliola s oltara ruga. Dolazi Marko, ona ga nudi vinom iz bratove čaše, no on baca čašu o pod. Nastaje konflikt, borba izmedju braće, u kojoj Marko ubija Sergija. Basiliola bila bi voljela protivno, Marku se otvaraju oči i tare svoj krvavi bratoubojni mač o Basilioline zlatne pramove. Treći epizodij vodi nas opet na obalu, gdje stoji spremna ladja „Totus mundus". S njom hoće Marko da zaplovi u svijet. Zove drugove. Stari se pilot Lucije Polo takodjer pridružuje. Basiliola je svezana uz vatru na žrtveniku, uz nju stoji stražar i čeka na zapovijed, da joj razbijeljenim u vatri mačem izbode oči. Ona zove Marka, da toga ne čini! Diaconessa Ema nalaže stražaru, da svoje izvrši. On se nećka, jer je i on zatravljen ljepotom Basiliolinom. Ona moli, da je ubiju na drugi način, neka joj ne iskapaju oči, da barem vidi svoju smrt.

— Ma gli occhi no, ma gli occhi
no! Làsciame li! Lascia che m' anechi
la morte! —

Zove opet Marka. Neka je uzme na ladju i neka je baci u more. On dolazi, razvezuje je, premda mu se mati protivi. Marko klikće:

— Mancava a questa nave
la figura di prua. —

(Na jedredjacima obično je na provi izrezan lik kakve žene u prirodnoj veličini.)

— L' Aquila d' Aquileia su la prua!
Aquila d' Aquileia, a prua, a prua!
O Faledra, ti do la bella morte. —

Daje nalog, da je živu pribiju na provi. Ali ona se otima mornarima i baca u vatru.

Fantastički millieu, koji prevladjuje u prvim dvim epizodijima nije se dopao, ali ondje, gdje je tragedija sačuvala grandioznost sujet-a, gdje zahvaća početke venecijanske slave, ondje je obuzela srca publike. Ondje se vidi ponovno onaj stari D' Annunzio, koji je iz mora crpio svježinu svojim djelima. Mora se priznati, da je to njegova najveća radnja, koja u imaginativnoj intenzivnosti prelazi sve druge. To više nije besmisleno lutanje iz jedne poezije u drugu, to je organizam, čvrsti organizam genija, koji je despotom volje, to je iradijacija umjetnosti na tamnu i opskurnu povijest. Posve je to novo, nečuveno i nevidjeno, to je početak i začetak nove drame, gdje sudjeluju sve umjetnosti. Začetak je to liričke drame.

Zamjeriti se može samo to, da su sva čuvstva, svi osjećaji dotjerani do ekstrema. Ovdje vladaju srdžba i bjesnilo, ljutina postaje ludošću, ambicija je frenetička, ljubav je delirij. Ubojstva, muke, svetogrdja, griješi se i protiv čovjeka, protiv prirode, protiv Boga. „Ladja" imala je uspjeha, ali to je uspjeh grandioznoga djela poetičke fantazije, koja se nameće prije očima, no umu, svidja se, zabavlja, privlači, prije no uvjerava.

Pisac je u sjajnoj alegoriji prikazao narod, koji se radja nanovo iz ruševina, iz propasti; razbiješnjen je taj narod od groze i pogibelji, postao je ratničkim iz samoobrane, ima sve frenetičke težnje siromaštva i mladosti, zaslijepljen je korupcijom drugoga jednog naroda, koji izgara u plamu raskoši i bluda. D' Annunzio

nam je htio prikazati polagani i misterijozni razvitak naroda u njegovoj najranijoj mladosti. Tragediji ima se tražiti korjenje u legendi, iz nje uzela je historički pomen i simboličku cijenu. Ovdje su antagonizmi, koji se radjaju u jednog naroda za njegove malodobnosti. Okrutnost bi ove tragedije bila nepodnosljiva, kad ne bi bila ublažena polaganim razvijanjem. Radnju podiže na momente dah proročki, on ubija grozote, omata ih u neko velo misterija i antiknoga. Ovdje izilazi na vidjelo ideja piščeva ; ima u njoj malo šovinizma. Proročanstva budućega grada, budućih triumfa, nada naroda u budućnost, to je za pisca simbol sadanjih nada u skorašnju budućnost.

Prvi put je to, da se u dramu uvadja masa u takovu štilu, s takovom smjelošću, masa s hiljadu glasova. Put i mornari to su protagonisti radnje. Druga su lica deuteroganistima, pokoravaju se volji te mase, njenom su željom, njenom mladošću, njenim grijehom. Braća su Gratico smjelost i poduzetni duh toga naroda, Diaconessa Ema je vila ponosne duše njegove, a Basiliola je personifikacija njegove raspojasanosti, korupcije bizantinske i gradjanske nesloge. Stari slijepi Faledro urla pred kipom svojih iznakaženih sinova, „Fossa Fuia“ pretvorena je od Basiliole u klaonicu, pred oltarom se zgadja bratoubojstvo, Basiliola baca se u vatru ili točnije meće lice u plamen, otvorenim ga ustima upija, dok joj ne planu zlatni pramovi. Moglo bi se misliti, da je pjesnik htio okrutnost i grozote upotrijebiti kao najveći dramatski efekt. Ali ta nas okrutnost toliko ne vrijedja, jer je kako rekoh na mnogo načina ublažena, a i ne izgleda nam jako gadnom, jer su nam neprestano pred očima ona nejasna polutamna vremena i ondašnji barbarski običaji.

Pjesnik je odviše podao znatnosti umjetnosti glumaca i sceničkom efektu, a u samoj se tragediji podao odviše lirizmu. Doduše „La Nave“ i jest jedna tragedija posve lirička, pjesnik ju je gledao u formi velike grandijozne alegoričke slike. Prestavljanje je smanjuje i nagrdjuje. Realizam osoba i „mise-a en scene“ ne može nam pružiti slike sanje i vizije. Ovoj tragediji sačuvati estetsku i značajnu pojavu na pozornici bit će nemoguće. I to je morao pisac znati unaprijed, kad je stvarao detaljno, proučavajući svaku liniju, svaku kretnju, svaku boju. Ponavljam, to je morao D' Annunzio unaprijed znati, jer ima u tom već dostatno iskustva. Koliko je put mogao da vidi svoje dramatske radnje na pozornici bez one idealne ljepote, koja im je bila uništena nespretnim strojevima, s kojima se htjelo pojačati scenički efekat i iluziju gledalaca. D' Annunzio će raditi vazda jednako, bez obzira na sve to, on će možda i napustiti kazalište, a ne će uvidjeti, da je njegova umjetnost plastička, da su njegove drame samo vizije, krasne vizije, koje ne može svatko razumjeti. Potrošilo se 100.000 lira za kostime i scenerije, sve je bilo realno, iluzije nije moglo ni biti, jer je sve bilo zbilja prirodno, ali sa svim tim od same tragedije, od kolosalnoga scenskog aparata, ostala je samo riječ. Ali i ta riječ, koja je jedina preostala, nije doprla do slušaoca onako vjerno i čisto, da bi u njemu mogla probuditi čar iluzije i suzu ganuća. D' Annunzijev dijalog nije nego indirektni izražaj ideje ili osjećaja. — Glazba je to — kaže sam pjesnik. Ali to ne može zadovoljiti. Pozornica zahtijeva govor jasan u svojoj logici i u svom značenju, da može slijediti beskrajne gradacije osjećaja, koje hoće da izrazi. U ovoj tragediji ne govore strasti, nego glazba autorova jezika, punoga tonova i duše. Riječi su to, riječi i same riječi ; njihovo blagozvučje, koje opaja i osvaja . . .

VLADIMIR LUNAČEK: TOMISLAV KRIZMAN

Ne možemo odijeliti čovjeka od umjetnika. Jedan uvjetuje drugoga. Tek čitav čovjek — je čitav umjetnik. Rastrovana, ojadjena ili opet radosna ljudska nota, nesredjenost misli i nauke odrazuje se i u umjetničkim produkcijama najvećega talenta. Umjetnička strana tako je utančana, tako osjetljiva, da na nju i najsitniji i jedva zamjetljivi životni momenat utječe. Ali i umjetnička dispozicija ne ostavlja čovjeka bez svojih dubokih tragova. I tako nije samo čitav čovjeka, preduvjet čitavu umjetniku i njegovoj umjetnosti, već tu postoji neka uzajamnost, neka fluktuacija ljudskoga i umjetničkoga elementa u jednom tijelu. Treba vremena, razvitka, nauke i borbe, dok se ti oprečni elementi u svojoj burnoj mladenačkoj fluktuaciji, u izbibanoj svojoj nutrini, smire. Krizman je umjetnik, u kojem se počimaju stišavati elementi. Čovjek i umjetnik začeli su novi život harmoničniji, mirniji, sredjeniji u njegovoj nutrini. To je prelazni čas. I dolazi do erupcije. Sad prevladava umjetnički polet sad ljudski instinkt. A produkti toga unutarnjega nadbijanja nose onda na sebi neki biljeg nemira, nervoznosti — a često i plahosti, kao da se odaje neka tajna, koju bi mogao razotkriti gledalac i ugledati, da se tu bore dva elementa. Tako se doimaju Krizmanove radnje posljednje njegove faze, osobito pak njegova grafična djela, u kojima se čini, da je izrazitiji, vještiji i da ih više voli od slikarija.

Krizman je umjetnik hrvatski ali druge generacije, posve druge, nego što je ona, što je doletjela poput roja pčela i zujeći i bodući konačno dobila i svoju košnicu. Krizman imade lijet slobodniji, u njemu se može umjetnički njegov instinkt lakše odrvati neprijatnim momentima njegove čovječnosti. Prva generacija utrošila je sve svoje sile još napose, da stvori domaju mladoj hrvatskoj umjetnosti. U toj borbi trebalo je pokazati sve, što se umije, sve, što se osjeća katkad i previše žurno, a uz to je trebalo priljubiti i najnižu prozu najnužnijih ljudskih potreba samo da se dosegne cilj. I za to mi u malo umjetnika prve generacije opažamo onu notu borbe izmedju ljudskog i umjetničkog elementa, koja je umjetnicima ustaljenih tudjih umjetničkih domaja i sjedišta malo ne svima zajednička.

U umjetnika se prve naše generacije pokazuje pogodovanje umjetničkom osjećanju čitavom snagom mladoga poleta i čitavim talentom i umiješem. Rijetko se — baš kao u prvih naših pjesnika prošloga vijeka — javljaju dublji umjetnički problemi. Rijetko izbijaju ljudski momenti u njima na javu žestinom upita, otpora, vike ili srdžbe. Sve je bilo oko njih tako — da su se radije podavali ugodnom strujenju svojega umjetničkoga poleta. Krizman je došao medju njih kad je ta snatriva struja bila na domaku, a s njome su uvenula već i mladenačka lica, u čas, kad su se kod mnogih počeli skupljati prvi nabori na čelu. Uzeo je kist u ruke i učio kod Csikosa i Crnčića u doba, kad se je prvi povukao u se nekako razočaran, nekako poništen, a drugome nezadovoljstvo potenciralo jur od poroda baštinjenu nervoznost.

To nije moglo baš da podjari u mladoga talenta veselje i radost, vedrinu, koja je nužna kao sunce mladom pregaocu.

„Svatko može naučiti slikati i risati kao i ja" — znao bi često reći Csikos pred Krizmanom i preda mnom. A te riječi bile su nekako gorko izrečene, a za cijelo nijesu Krizmana ushitile. Csikos je negirao talenat, nije mu pripisivao važnosti nije mu dao odlučna udijela kod umjetničke produkcije. Sve je rutina — sve je tehnika. I u tom smjeru odgajao je on svoga — onda jedinoga vjernog učenika, pravog druga. I u tom tehničkom smjeru dignuo je Csikos Krizmana do vještine i do visine, koja je zadivila one, koji su ga primili u Beču. I malo da nije Krizman ponio sa sobom lošu baštinu od Csikosa. Csikos — onaj Csikos — koji je snatrio u bojama, koji se u njihovu čaru znao rastapati, skrenuo je k tamnijem slikanju. Tek na čas. No tu ga je drugi njegov učitelj — drug Crnčić, koji ga je i potakao na kultiviranje grafičkih umjetnosti, uzdržao na visini modernog slikarskog kolorita. Što je ponio Krizman od ove obojice učitelja a kasnije već umjetničkih drugova, nije bilo loše, što više, bilo je mnogo : kolorit i tehnika i solidni način risanja.

Ali se već u prvim radnjama Krizmanovim opaža silna razlika izmedju njega i Csikosa i Crnčića. I kod ove je razlike ostalo. Sve dalje i dalje odmiče on od njih razvijajući se sam. Njegove su boje sočne, on ih gleda u širokim plohama i zastire ih finim velom nijansa. On radi više s dojmom negoli s risarskim momentima. Efekat mu nije toliko u šarolikim bojama, već više u zgodno poredjanim plohama. I za to se on ostavio onog sanjarenja u dalmatinskim i primorskim morskim motivima. Zavolio je dublje i umjetnički ozbiljnije i dalekosežnije motive... A i vidokrug mu se u tudjini proširio ne toliko gledom na raznolike sujete, već u toliko, što on svaki sujet gleda širim pogledom umjetnika i čovjeka. Taj pogled je u naših umjetnika malen, uzak, jer su i prilike takove, premda se sujeti mogu na slikama naći. Prema tome dobila je umjetnička produkcija i na životnoj intenzivnosti. Produkcija seže dublje i sadržava više. Osobito se to opaža u njegovim grafičkim djelima i radnjama veće i manje kompozicijone snage. U dva albuma, koje je izdao uzevši motive iz Bosne i Hercegovine. I baš u tim grafičkim radnjama odaje se čitava ćud Krizmanova i njegovo čitavo umijeće.

Tehnički i artistički u tim radnjama on se ukazuje kao umjetnik, koji traži prividnu jednostavnost prirode prikazati što vjernije i odustati od svega, što taj jednostavni prirodni dojam narušuje. On se laća najrazličnijih tehnika, spaja ih medju sobom, zamišlja sam postupak kod tiska pojedinih grafičkih listova.

Zato se i čini često kao da će sada zapasti u maniru i iz nje nikad više ne izaći kao slobodan umjetnik. No onda najednom iznenadjuje nas posve novim načinom. Tko bi rekao na prvi pogled, da su njegovi radirung „Uz Dunav", pa njegove slike iz Bosne i onda nekoji portreti radnje jedne iste ruke. Još izmedju nekojih monotypa i njegovih posljednjih portreta-radirunga postoji neka veza tehnička. Jake odlučne crte, točne silhuete i jako opadanje svijetla. Ali i tu bi se često prevarili. Tako portret gdje. D. pa ona glava, što je donosimo, pokazuje ne samo posve drugu tehniku, nego i posve drugo shvaćanje o slikovitom. U njima on hoće da sugerira jedan od velikih i neriješenih problema tehničkih, kako bi se prividno jednoličnoj ploštini podala sva ona bogata sadržina nijansa, koju ona za osjetljivo umjetnikovo oko a i za pomnjivijeg posmatrača doista ima. Baš u spomenutim portretima vidi se očita težnja isticanja tih nijansa, ali opet ne toliko, da bi se činilo kao da je to bio jedini umjetnički ili bolje reći tehnički motiv slici. Krizman odviše dobro osjeća, da tek glava u portretu vrijedi, a okolina da se imade što manje naglasiti, ali ipak mu je žao sve one sitnice ostaviti te ih bar toliko ne istaknuti, koliko je nužno, da ih oko zamjeti, da izgled ljudskoga lica dobije što prirodniji nimbus. Nu baš se u tome vidi, da je Krizman ozbiljno započeo da razvija svoju umjetnost. Njega zanima, kako će svladati jedan od najtežih tehničkih problema. I ako mu to vazda ne uspijeva, kako bi on htio ili kako bi baš moralo da bude prema prirodi, to neka znade, da ne valja prirodu tek uzeti za u z o r. Za uzorima zaostaje svaka umjetnost. Iz prirode treba uzimati — otimati najbolje što ima. Onda je ono uzeto i oteto stečeno vlasništvo — n j e g o v o s o p s t v e n o.

Nema sumnje, da je Krizman pošao odlučnim putem svoje emancipacije. Po onome, što je dosada uradio, mora se reći, da će mu ta emancipacija i uspjeti. On se čini kao čovjek, kojemu je trag poznat, koji je taj trag i našao, ali koji još nije dosegao cilja, jer ga traži. Krizman nije jedan od onih individualiteta, koji tražeći dosegnu u stanovito doba svoju metu, pa onda nikad preko nje ne prelaze. Za to je njegova narav odviše nemirna, njegova inteligencija previše savjesna, a talenat preopsežan. Uz to je i marljiv i radin, pa ne sustaje, ako mu rad ili djelo nema onih uspjeha ili ono u sebi, što je on želio. Ovo traženje ne očituje se tek u tom, što svaki čas ide za drugom tehnikom, nego i u tome, što obradjuje najraznije sujete. Sve to posvjedočava, da on hoće naprijed, nekuda dalje, nego gdje je sustala današnja obična umjetnička rutina. Tjera ga uz to i njegov nazor na život, koji je moderan i ozbiljan. On gleda i posmatra oko sebe. On nije idealist, koji bi sebi stavljao pitanje, kako bi moralo ovo ili ono da bude, već se on pita, kako bi se prilikama današnjega svijeta dala primijeniti ova ili ona tečevina našega doba, kako bi ona, prodrijevši medju mase pučanstva, mogla podizati njihov niveau, poboljšati ih, a onda privesti do boljega općenog shvaćanja lijepoga. To lijepo uključuje za nj, — kao i za mnoge druge moderne umjetnike — sve, što se oko čovjeka zbiva. Ljepotu razumjeti, proniknuti osjećati — je najetičnije čuvstvo i ne može nitko, vodjen od toga čuvstva, posrnuti. I za to on odbacuje svaku tradicijonalnost ne samo u svojoj umjetnosti, već i u svom shvaćanju. Često — prirodno je to — potkrade se njemu neka hotimičnost, neka tvrdoglavost, neka previše istaknuta želja za originalnošću. Ali to će otpasti s vremenom, kad se posve razvije i kad će njegove sile biti kao jedan jaki val, koji će otjecati samo k jednome cilju.

Držim, da to ne će dugo potrajati. Krizman doći će medju nas kao gotov umjetnik i donijet će sa sobom svjetski kulturni zadah, jer ga on udiše punim mladim plućima. Bit će gotovim umjetnikom, a to je jedno, što . njegova emancipacija od škole i učitelja. I baš će ta emancipacija pokazati, da su ti učitelji bili dobri, da nijesu u mladom talentu skršili snage, da mu nijesu podrezali krila. Na tu emancipaciju mora da pomišlja svaki umjetnik. I naši umjetnici starije generaije su se emancipirali. Treba samo uzeti u obzir njihov današnji kolorit, pa ga isporediti s onim, što su radili na akademijama. Csikos, Bukovac, Medović, Iveković, Crnčić i drugi postali su koloristi ovdje u Zagrebu. Što više, bojali su se još u svom početku, da se odreknu onog atelierskoga tona u slikanju, koji su naučili na akademijama, misleći, da će se iznevjeriti svojim majstorima, misleći, da su počinili neko izdajstvo. „Kolike li šarolikosti!" uskliknuše mnogi od naših umjetnika, kad ugledaše Medovićev „Bakanal" — pa ipak, kako je tamna i sumorna ta slika Medovićeva u isporedbi s njegovim poznijim slikama.

I kod Krizmana moramo računati na to, da će najednom kod njega nastati preokret. Ne toliko preokret tehnike ni preokret u koloritu, već preokret u shvaćanju. On već sada, gdje mu je vještina velika, gdje mu je talenat izvježban, napušta sve više t. zv. načelo dobroga slikanja. To mu više nije cilj, to mu je preduvjet slike. On ne ide više ni za tim, da prikaže nešto slikovito, bez obzira, znači li to što, ili ne ne znači; on hoće da u tu sliku unese nešto od svoga ljudskoga osjećanja i mišljenja, on nam hoće da prikaže, kako na nj okolina, iskustvo, život utječe i kako on u toku svoga življenja svakim danom u najmanjoj sitnici opaža veličinu prirode. Krizman postaje osobniji. To je vazda najbolji znak umjetničke emancipacije. Ovo isticanje osobnosti ne stoji tek u isticanju posebne tehnike ili manire, posebnoga kolorita, već u isticanju svojega čitavog ljudskoga ja. I kad je to postignuto — onda je smirena ona više spomenuta borba u njegovoj nutrini, što se krije izmedju njegovih ljudskih instinkta i njegovih umjetničkih ciljeva i težnja.

MILAN ĆURČIN: BIBLIOGRAFIJA SRPSKO-HRVATSKE DRAMSKE KNJIŽEVNOSTI (Svršetak)

G. prof. Vladan Jovanović hteo je da označi dramska dela u svojoj knjizi brojevima. Upravo, ja ne znam šta je on hteo da označi brojevima, da li dramska dela, ili pojedine knjige i listove u kojima ima dramskih dela, ili i jedno i drugo, ili ni jedno ni drugo. U stvari, ispalo je ovo poslednje, jer imaju često dve i više drama pod jednim brojem (135. 340. 387. 424. 726. 834. 888. 964. i t. d.) zato što su u jednoj knjizi, dok je naprotiv inače knjiga sa više drama podeljena na onoliko brojeva koliko ima drama. Pod dva i više broja dolaze obično i drame, koje su prosto preštampane, bilo iz časopisa u zasebnu knjigu (često s istom paginacijom), bilo u nepromenjeno drugo izdanje. Isto su tako pod zasebnim brojem odlomci, koji su štampani u kakom časopisu pre celoga dela. Ali ni sve to nije opet konsekventno sprovedeno. Računam ovamo samo što je svesno uradjeno, jer slučajevi da ista drama dolazi na dva razna mesta pod raznim imenima i tome slično (v. dalje) idu većinom na račun nepoznavanja predmeta, dakle nesvesno uradjenoga. — Prema svemu, teško bi bilo reći, našto su ovi brojevi, i na cifru 1523, koja je krajnja u ovoj knjizi i koja bi trebala da kaže, koliko ima štampanih drama na srpskom i hrvatskom, ne može se niko osloniti ni kad bi mu zatrebalo da zna približno, koliko ima dramskih dela zabeleženih u ovoj biblijografiji.

Te brojeve hteo je autor da poredja po azbučnom redu imena pisaca; ako na natpisnom listu nije bilo piščeva imena, hteo je uvesti delo pod imenom prevodioca, a ako nije bilo nikakog imena, pod prvo slovo u natpisu. Inače je još redovno na azbučnom mestu, van i izmedju brojeva, citirano delo i pod imenom prevodioca ili prevodilaca, kompozitora i slično s uputstvom na ime pisca (Mesto samog imena i uputstva na pravo mesto, imamo ovde potpune citate, te su tako dela citirana dva put, tri put i više puta. Tako je na pr. libreto Veberova „Freischütza" naveden četir puta: pod Kind, pod Brančić, pod Grčić i pod Dimović, a da je autor bio pažljiviji, morao bi ga bio navesti, prema ostalom, i po peti put pod Veber, kao što je naveo isti tekst latinicom.). U ovoj podeli po azbučnoj sistemi, kod imena pojedinih pisaca, poredjana su dela po godinama izlaženja. Imamo dakle azbučni sistem kombinovan sa podelom po godinama. Budući da su razna izdanja istoga dela (ma bila i prosto preštampana) pod zasebnim brojevima, poredjana su i ona po godinama, tako da i u navodima pod istim piscem imamo često veoma šarenu sliku (U brr. 986—1028, na pr., koji padaju na Steriju Popovića, dolazi „Tvrdica" prvo pod br. 990., pa pod 992., onda tek pod 1004. i 1005. (ovde nema uopće godine), i pod 1007.; „Pokondirena tikva" pod brr. 991. 1008. 1010 (bez god.); „Laža i paralaža" pod brr. 989. 1006. 1019. (bez god.) 1028. i t. d.); pri tom je često hronologija netačna ili neodredjena, ili godina rdjavo zabeležena.)

Stojan Novaković u svojoj biblijografiji držao se suprotnog principa podele: on redja knjige po godinama, a u godini po azbučnom redu imena pisaca, ali srpskih imena. Novakovića je vodio dobar osećaj i poznavanje gradiva, kad je za srpsku biblijografiju usvojio glavnu podelu po godinama. Naša je književnost tako raznorodna i tako malo sistematska, da su godine još jednako najzgodniji moment

kad treba izvršiti neku podelu medju delima, sve da se i ne uzme u obzir da su godine u jednoj mladoj književnosti redovno same po sebi karakteristične za pojavu dela. Isto je tako i u Kukuljevića, koji se drži azbučnog sistema, uputilo poznavanje doondašnje hrvatske književnosti, da polaznom tačkom načini hrvatska imena, te da na pr. kod Šekspira i Šilera uputi na navode pod imenom njihovih prevodilaca. Ovo bi za dramu u dvostrukoj meri bilo promišljeno: s jedne strane, u originalnoj drami smo slabi, naših je dramskih pisaca malo; s druge strane, prevodi i prerade vrlo često, u ranije doba skoro redovno, ne spominju ime pisca, te tako princip da se dramska dela redjaju po imenima pisaca svaki čas izneverava: sad je delo bez autorova imena, sad je prerada bez napomene, da je prerada i t. d., i to sve onda ide pod pogrešnim imenom. To je mogao unapred reći svaki ko je i malo upućen u predmet, i zato je, medju načelima po kojima bi se mogla izraditi stručna dramska biblijografija u nas, ovo načelo najnesrećnije odabrano. To se jasno vidi iz ove knjige, u kojoj ni polovina dela nije citirana pod imenom pravoga autora. K tomu još dolazi, da su ovde izmešane ćirilica i latinica, pa kako se autor odlučio za azbučni red ćirilice za dela štampana latinicom, ovaka je podela već a priori dobrim delom iluzorna.

Medjutim, sve su to prigovori samome ovakom principu podele za dramsku biblijografiju u nas. Ali autor ove knjige nije ni ovaj princip, za koji se odlučio, sproveo. On je bio dužan upoznati se s elementarnim načelima ovakog posla, i poznao bi ih bio lako, da je proučio ma kaku poznatiju biblijografiju, ili da je malo bolje zagledao ma u kakvu knjigu o biblijografskom radu i sklapanju kataloga. Njegov bi posao najzad, ispao bolje, da se udubao ma samo i u biblijografiju Novakovićevu od pre četrdeset godina.

U azbučnom katalogu treba navesti delo pod imenom pisca; ime piščevo mora biti ispisano jasno i potpuno. Već ovde ostavljaju našeg biblijografa i znanje i snaga. On se u svom redakcijonom delu navoda, kod prvog imena, ne ume naći i ne zna čega da se drži, te ispisuje puno i tačno ime samo kad ga slučajno zna ili kad ga nadje na natpisnom listu; inače ga prepisuje s natpisnog lista, bez obzira da li je pogrešno ili nedovoljno, naprotiv praveći sam pogreške i onde gde ih nema, na pr. kad prenosi ime iz flektovanih padeža u nominativ. Tako je taj prvi navod imena masnim slovima čas puno ime i prezime, čas samo prezime, čas prezime s prvim slovom ili slovima od imena ili imenâ, čas prezime s predikatom; pa onda ili je ispisan ćirilicom, današnjim, slavenosrpskim, pa i staroslovenskim pismenima i pravopisom, ili latinicom. Pri tom autor ne zna imena vrlo poznatih dramatičara: on se daje zavesti Emanujilom Jankovićem pa piše Goldonini (! br. 243.), po Budmaniju Kalidas (br. 522.) i po nekim srpskim prevodiocima Sigligetija (mesto Sigligeti, br. 1153.); on pogrešno prepisuje imena: Berguin mesto Berquin (br. 80.), Ljotić (mesto Lotić), Racine Francois, Trepov (Treptov) i t. d.; on pravi pogrešne nominative, ne znajući poznate dramatičare: Demetar (od Demetra, mesto Demeter), Moret (Moreto), Devrienta (Devrient, jedan od najpoznatijih dramaturga i razgranata glumačka porodica); piše D'Ormeville Karle, i toliko je zbunjen, da misli, da je „Fra Franceskan" ime, te ga pridaje Ivanu Velikanoviću (br. 139.); a kod komada „Velikovečnik" (br.

145.) ne vidi, da je N. Andrić (kojega uostalom propušta citirati) ovoj kajkavskoj drami našao izvor u „Bürgermeisteru“ grofa Brühla, već drži, da je grof Brühl — Bürgermeister! On čak ne ume ni citirati ime na svom mestu po azbuci, već ga unosi pod titulom Don (br. 329) ili pod predikatom de (288. 289.), šta više pod prevedenim predikatom O d (Br. 913: Od Kampoamoza Ramon Don!). — Tek ako je delo anonimno i ako se ne zna ime pisca niti se može doznati, dolazi za azbučni red u obzir natpis dela. Ovde medjutim ima dela citiranih pod imenom prevodioca ili preradjivača i kad autor nije znao za ime pisca, ali i kad je znao (brr. 426. 427. 430. 471. 631. 712. 715. 1029—33. 1102. i t. d.); isto tako pod pseudonimom, i kad je umeo da ga razreši (brr. 369. 417. 438. 441. 621. 9476. 1064. 1159.) i kad nije znao ko se pod njim krije a trebalo bi da je znao (brr. 115.: Brdjanin Borko — Svetozar Gavrilović; 467: Ipanov S. P. — Petar Stojković; 1161: Silva Karmen — rumunska kraljica Jelisaveta, i t. d.). Do komičnog zaključka dolazi u napomeni pod br. 1138., gde citira šaljivu igru Milana Savića „Friše fire“ po katalogu knjižare Braće Popovića, ali se domišlja, da je to možda pogrešno označeno, jer ima jedna šaljiva igra pod tim nazivom od Koste Ristića, koju je on pod br. 1107. već naveo, ne znajući da je Milana Savića pseudonim bio neko vreme Kosta Ristić. — Ima, zatim, dela citiranih pod šiframa, krsnim imenima i početnim slovima, što sve spada u anonime, te ih je trebalo citirati pod natpisima. Najposle neka vrlo poznata dramska dela citirana su kao anonimna, medju njima Molijerov „Bontonirani ćifta“ (br. 103.), Šilerova prerada „Sinovac kao stric“ (brr. 550. i 1170.), Halmov „Sampiero“ (br. 1141), „Hernani“ Viktora Iga (br. 1185.)! Veća je nevolja za jednog dramskog biblijografa samo još, kad ne razlikuje tako poznatu književnu kompaniju kao što su Erkman-Šatrijan, već ih drži jednom ličnošću s imenom Erkman i prezimenom Šatrijan (br. 1416.)! Jedan poznati princip biblijografski je, dalje, da dela istog pisca treba da dodju pod jednim imenom, i to pod kojim je najpoznatiji; za svaki slučaj, upućuje se kod ostalih imena, ako ih ima, na pravo mesto. Mesto toga, nalazimo ovde istoga pisca na više mesta, i njegove drame pod raznim imenima. Tako se na pr. Milan Begović spominje prvo pod pravim imenom, zatim pod jednim pseudonimom, pa pod drugim (br. 67. 68; Xeres de la Maraja 627; Cetinski Tugomir 1398.); isto tako Dežman Milivoj Ivanov dolazi i pod samim Ivanov (brr. 295. i 438—40.), Gjuro Deželić i pod „I-nin Stj.“, Pavletić Krsto i pod Krstinić Pavle, a nedavno preminuli Derenčin Marijan ne samo pod pseudonimom Primorac Milivoj, nego i pod samim Marijan (br. 307. — 1064. — 716.). Ponekad ne zna autor da razna imena označavaju istog čoveka, te tako navodi neka dela pod jednim neka pod drugim imenom (Milan Nikola i Simeonović Milan Nikola, brr. 750. i d. i 1164.; Kemala Namik i Namik-Kemal, brr. 538. i 835; slavni musičar Veber citira se uzastopce pod „Veber M. C.“ i „Weber pl. M. Ch.“!). I ne javljaju se samo isti pisci na raznim mestima u ovoj knjizi, nego i ista drama pod više brojeva (brr. 203. i 268., 242. i 822., 431. i 648., 526. i 529., 527. i 528., 802. i 1188., 1185. i 1331., 1372. i 1403., 1500. i 1502., i t. d.). — Lep primer konfuznosti daje raspored preradjenih drama kajkavskih pisaca, o kojima je u poslednje vreme toliko pisano. Pod imenom poznatog izdavača ovih prerada, Tomasa Mikloušića, došlo je jedno izdanje „Grabanci-

jaša djaka", kojeg je Miklušić izdao 1821 zajedno sa Jandrićevim „Ljubomirovićem", koji se pod njim i navodi; dva ranija izdanja „Grabancijaša" navode se medjutim pod imenom njihova preradjivača, Tita Brezovačkog; prerada Velimira Gaja ove prerade Brezovačkoga citira se pod Gajem. Isto se tako pod Miklušićem citira „Diogenesh", za koji kaže autor u napomeni, da ga je napisao Brezovački, ali ga kod njega ni ne spominje. Najzad, pod Miklušićem se navodi i kajkavski „Lizimakush" od 1823, za koji zna autor, da ga je napisao Rue Karlo, a preveoo Joseph Sibenegg, čiji prevod u ranijem izdanju navodi posle i pod Sibenegg!

Pod imenom Miklušićevim ima navedena još jedna, četvrta drama, „Huta pri Savi", i njen navod je opet zanimljiv na svoj način. Učinilo se autoru potrebno, da ispod toga citata ispiše u osamnajst redi kajkavski uvod, i da posle napomene, kako taj „predgovor i prolog obuhvata 4. lista". Ovaki ispisi su doduše izuzetak i u ovoj knjizi, ali naročito čudnih citata ima u njoj dosta. Ovamo spadaju poglavito citati iz druge ruke, kod kojih se redovno ne zna šta pripada izvoru a šta autoru (brr. 8. 186. 200. 292. 293. 431. 619. 674. i t. d.). Za osudu je, kad se u napomenama ispod navoda ne kaže izvor odkuda su uzete (brr. 13. 145. 471. 481. 490. 730. 748.), ili kad se za jednu knjigu naročito ističe, da je „nema u biblijografiji Novakovićevoj" (br. 1214.), a kod Novakovića je jasno zabeležena (pod br. 2716)! Napomene uostalom nisu samo pozajmljene, oskudne, najivne i netačne, nego vrlo često i nepotrebne; naprotiv, onde gde su bile potrebne, nema ih. Trebalo je, na pr., reći, kakvi su to prevodi iz Molijera u dubrovačkom „Slovincu", i ko su Tudizić i družina, a to onde piše; isto je tako trebalo reći, ko je izdao Jelisejićeve drame 1832 i 1833, a i to onde piše; i trebalo je reći, da je Rajićev „Uroš V." prerada Kozačinskove drame, prve srpske drame novijega doba, i trebalo je još mnogo šta reći. —

Kad autor ove knjige nije znao kako će i šta će kod osnovnih principa, prirodno je, da je kod komplikovanijih pitanja sasvim posustao; kako se ispisuju navodi iz zbiraka, kako se upućuje na pravo mesto, kako se citiraju časopisi i odredjuju format i detalji, i još mnogo drugo, — u sve to ne može biti upućen neko, koji ne ume prepisati natpis i poredjati imena azbučnim redom. — Zastaću samo još kod „Dodatka" i kod „Statističkog pregleda", koji dolaze iza teksta same biblijografije, i u kojima ponovo, u mnogo kraćem vremenu, defiluje pred nama cela nesposobnost ovog autora za dramskog biblijografa.

Isti autor, koji je didaktičke skice u dijalogu turio medju drame, u „Dodatku" donosi niz šaljivih komada i lakrdija iz humorističnih listova, i kaže za njih: „Ovo nisu prava dramska dela, ali su potpunosti radi stavljena ovde", mada je u samu biblijografiju napred uvrstio „već dosta istih takih „nepravih dramskih dela", lakrdija (brr. 106. 329. 469. 482. 506. 575. 760. 892. 974. 975. i t. d.). A koliko je još takih lakrdija i dijaloga po šaljivim i drugim listovima, kojih nema u ovom oskudnom „Dodatku"!

Još je čudnija stvar „Statistički pregled". Registar imena pisaca i materijala potreban je danas u svakoj manjoj biblijoteci, a donosi ga već i svako obimnije književnoistorijsko delo; jedna biblijografija ne daje se bez njega ni zamisliti. Ovoj biblijografiji, ovako ispremeštanoj, on bi trostruko dobro došao; on bi, da spomenem samo jedno, učinio izlišnim onih pet stotina citata iz-

medju brojeva, koji zapremaju petinu čitave knjige. Mesto njega dobijamo ovde na punih deset strana sitne brojke, obične, podvučene, u zagradama, sa zvezdicom ; u raznim krupnijim i sitnijim kategorijama, i pod raznim često vrlo čudnim titulama, bez smisla i bez mogućnosti, da se praktično upotrebe ; strašno ih je i pogledati, a kamo li njima se poslužiti. Ne zna se, šta je gore, kad se autor javlja u svojstvu redaktora, pa, deleći brojeve na sitne vrste, pušta „tragikomediju" uz „dramu" u užem smislu, ili kad slepo citira razne ćudi raznih pisaca i raznih vremena, pa pojedince navodi brojeve pod tobožnjim dramskim vrstama kao što su : zbitije, studija, vizija, dramatička vizija, crtica, lirika, poslovica, proverbe, žanr, brbljanje, dramska dolora, medju ostalim. —

Autor ove knjige je, kako se iz svega vidi, potpuno netaknut od ideja kako se ove stvari rade. Nerazumljiva je njegova ambicija da izradi do kraja posao, kad se odma na početku morao po sto puta spotaći o teškoće, koje nije umeo savladati, i kad je morao osetiti i uvideti, da ovaki posao premaša njegovu snagu i stoji van domašaja njegova umenja. Pa ipak, ima opravdanja, što u nas svaki misli, da može raditi na nauci gde i kad mu na um padne, jer eto Akademija Nauka odobrava i naplaćuje ovaki rad. Zašto? — : Da li Akademija ne pazi dosta, ili ne ume bolje?

NAPOMENA UZ OCJENU. NAPISALA CAMILLA LUCERNA

Ova biblijografija srpsko-hrvatske dramske književnosti, o kojoj dr. M. Ćurčin gore izriče stručnjački sud, pobudila je u meni čitav niz desiderata glede proučavanja i unapredjivanja drame u Jugoslavena. Do sada bio je svaki ma i površni prijegled ove vrsti srp.-hrv. književnosti skopčan s upravo smiješno velikim gubitkom vremena i truda. Tko je iskusio ovakovu nevolju, bit će autoru zahvalan, da mu je omogućio bolju orientaciju. A od orientacije vodi put do organizacije sredstava i sila. Nema sumnje, prikupljena se gradja imala obradjivati drugojačije, ali da je na okupu u posebnoj knjizi, ne ću da žalim. Na protiv, neka se dotjerava obzirom na domaću uporabljivost. Za historiju književnosti bio bi poredak po godinama svakako zgodan, trebalo bi po mogućnosti i pribilježiti godinu postanka. Ujedno bi se prijevodi i preradbe mogle lučiti od izvornih komada, te poredati u posebne kolone. Popis pseudonima bezuvjetno je potreban. A budući da već imamo u raznim publikacijama gradju za historiju jugoslavenskih pozornica, dala bi se slika izgradjivati tačnim popisom svih u Srba i Hrvata prikazivanih drama. Time bi se „suvišna" biblijografija dakako pretvorila u neku vrst priručne knjige jednako potrebne historičaru kao i dramaturgu. Ovakova bi knjiga mogla, prosta od formalno-naučnoga pribora izaći kao dokumenat s a v e z a zagrebačke, biogradske, novosadske, a možda i ljubljanske pozornice, ona bi odlučno upućivala na ekonomsko izmjenjivanje kao i na jezično izjednačivanje p r i j e v o d n o g a rada ! Na takovu osnovu jugoslavenske dramaturgije bi se nadovezivale središnje godišnje publikacije, u kojima bi i ispravci i dodaci i stručne rasprave našle svoje sigurno mjesto. Povijest srpsko-hrvatske drame zdravo će porasti iz tako pregledno poredanoga materijala. Već iz ove se knjige dade zgodno razmatrati pojavljivanje i plodnost pojedinih vrsta i motiva, postanak i utjecaj svjetskoga repertoara, nakladnički pokušaji i neuspjesi, knjižarske prilike i neprilike u Hrvatskoj prama onim u Srbiji i mnogo drugo.

VIKTOR CAR EMIN: NOVE BORBE (Nastavak)

IX.

O užini uputi se Dujam k moru.

Parobrod nije bio daleko; već mu se je razabirala pjena, što mu je ključala o kljunu.

Nebo je bilo bez oblaka, ali ne sasvim jasno, već kao podvučeno tankom, bjeličastom koprenom. Niže prema suncu taj je veo sve većma gusnuo, propuštajući kroz svoja gusto prepletena vlakanca nekakvo sumrtvo, mutno-žuto svijetlo. To je predvečernje žutilo već zamiralo na spuštenim jedrima onih dviju, triju „bracera", što su se uz pravilan ritam vesala lijeno vukle prema luci.

Svijeta je bilo na „rivi" malo. Dujam se držaše postrance uz crni, bršljanom zarasli zid već davno opustjelog i neuporabivog groblja. Davno je već, što se u taj žalosni vrt mira i pokoja nije zadrla grobareva lopata... tek je kosi dopušteno, da jedamput na godinu odstrani do pojasa izraslu travu i drač. Za kosom pomaljaju tada grobni humovi svoja gola tjemena, ali ih ničije oko ne prepoznaje više, jer su im već davno s čela povaljeni krstovi, rastočeni i istrunuti. Po tom ih ponovno prikrije mekani zelen-sag, da još i bolje čuva skupnu i tajnu bezimenost njihovu...

Dujam je u tu nujnu sliku gledao s udivljenjem.

— Nestati, pa da nitko više za te ne zna i ne pita, kakova sreća! — pomisli on, pa se još bolje skunji za zid, kao da se boji, da mu ne bi oči neprilićnih prolaznika pogledale u dušu.

Ali izbjeći im sasvim nije mogao. Već iz podaljega opazio ga stari vijećnik Filinić, pa je razmahavši se rukama na pozdrav, upravio k njemu, sav veseo u glasu i u licu, da ga vidi.

— A ma kamo si se to zakopao! — Gdje se to kriješ! Ima već po vijeka, da te nije vidjeti. Što je to s tobom? Gle, nekako si u licu propao. Kakva nevolja, bolest, što li?

Starkelja se pred njim raskorači i upirući se desnom rukom o krupnu batinu, upilji u nj svoj neobično dugi i oštrljati nos, pa popostane časkom, da dočeka odgovor.

Ponešto smiješnim prividja se čovuljak u toj pozi. A nekuda čudnovato je i odijelo, što ga na sebi ima: nitko ne bi reko, da je krojeno za nj, već za čeljade barem dva put omašnije. Vele, da mu ga je kao obično sašila žena, a kako su u gospodje Ulije oči mrvo rdjave, slučilo se, te joj je i ovaj put izišlo djelo nešto obilatije iz ruke. No najčudnovatije je u toga čovjeka lice odugoljasto, bijelo i bez nabora ali i bez izraza kao i one sitne, sive očice, što nekuda lijenjivo žmirkaju pod neobično izbočenim čelom.

Dujmu je bio nekuda neprilićan onaj nos što tako dugo i uporno u njega pilji. U neke sažme ramenima i izmuca:

— Je li bolest ili što drugo — — ja ni sam ne znam... Dobro mi nije... eto...

— No da, kako već u našim godinama. Nego dok je srce vruće a jetra zdrava, nikakva straha u se. Najmanje pak sada, gdje te čeka novi poso...

— Mene?... pogleda ga Dujam u čudu.

Starkelja se lukavo osmijehne.

— Tebe, tebe... E, moj dragi, ne će djelo s čovjeka, kao ni rdja s gvoždja. A ti si već valjda mislio, kako ćeš se sada, jadan, naplandovati. Ha, ha! Ne će brate!... Nije li ti ništa napomenuo Baldo?

— Što da mi napomene?

— Hoće, lukavac, da te iznenadi. Bit će, da ti je ipak govorio, kako se u Vijeću otimlju o načelništvo?

— Govorio mi je nešto o Sodiću i...

— A šta ti na to? istakne Filinić još i jače svoj bodljikavi nos. Ali nije samo on, polakomili se i drugi. Da, da — — A ti, da ne bude nikome krivo, trebat će, da i opet sjedneš, gdje si sjedio prije, znaš li? Inače nam se oni djavoli poklaše...

Filinić se tupo nasmije pa proslijedi tiše i kao povjerljivije:

— Ali što je najljepše, ja i Baldo udesit ćemo to tako lijepo, da će te sami ti nesudjeni načelnici doći moliti, da primiš na novo svoju staru čast. Ima već Baldo čitavu osnovu...

— Ne razumijem, kakova posla ima tu moj zet...

— Doista ne znaš? No reko sam: hoće da te iznenadi. Ali to ne valja. Ovako neupućen mogao bi nam pokvariti sve. Ajde, da ti kažem...

Dujam stajaše kao drven na mjestu, dok mu se starkeljin kljun primakao licu, gotov da ga pokljuva

— Ele, da ti pripovijedim. Prekojuče uhvatio me u čitaoni Baldo, pa onako, kako se ono veli, iz neba pa u rebra, navrnuo razgovor na dogodjaje u općini. Napomenuo mi, kako se ljudi trgaju o tvoje mjesto, nabacio ono o Sodiću, a ja — kao i Belinić — ti već znaš — prije bismo, da nam vrag zapovijeda, nego li ona napržica tamo. Ja se odmah ugrijao i — ne znam, kako je to došlo, požalio tvoj odstup. A Baldo? Još nisam pravo dožalio, a on ti na mene, brate, ama kao na psa. Veli: sada jadikujete, ali kada je trebalo govoriti, šutjeli ste kao zaliveni. Moj tast je vama dao svoje najljepše godine, svoj život, sve svoje tjelesne i umne sile, a vi? — što ste vi njemu na uzvrat? Trošio je i istrošio se za vas a vama ni da bi jednom palo na um da se pitate: — Je li pravo, da jedan sam čovjek raskapa i ruši svoju kuću za nas — ne samo bez nagrade, već i bez svake naknade?...

— To ti je reko — —? dahne Dujam i pred očima mu se smrkne.

Parobrod je već žviždao vani, ali on je jednako stajao na svom mjestu kao prikovan.

Starkelja proslijedi zadovoljstvom brbljavca, kome se nadala prilika, da se iskali.

— Tvoj zet? — Nikada ne bih bio reko, da ima u onoga čovjeka onoliko srca! Ja sam mu na to uzvratio: — Naš grijeh, eto... Ali ako se što dade popraviti, neka računa na mene. I tako smo ti nas dvojica skovali pravi „komplot"... A djelo ću ja preuzeti na sebe cijelo — — znaš, da se ne dosjete... No, vidjet ćeš: ne će proći ni punih osam dana i ti si i opet naš načelnik. A kako se od nikoga ne može tražiti, da radi mukte...

— Filiniću! —

— Ostavi, to će se sve urediti lijepo i onako „diplomatički" — hoće, vidjet ćeš.

Dujam se sav tresao od uzbudjenosti.

— Ja nisam nikada pomišljao na platu, nikada . . .

— A to ne valja, dočeka Filinić. Svako djelo traži nagradu, a ludo čini onaj, koji tudju kuću diže, a svoju obara. Nego, kako rekoh, pusti meni. A ne treba, da mi za to ni hvališ. Danas ja tebi, sjutra ti meni .. Najzada ruka ruku pere i — — — Viš, parobrod je već pristao.

U tren oka pristanište se napunilo svijetom. Nastade žurba, komešanje, žamor i križanje veselih pozdrava, poklika, smijeha.

Filinić prihvati Dujma ispod ruke i podje s njim prema „rivi".

— Čekaš li koga ?

On mu ne odgovori. Filinić ga pogleda nešto pozornije, a kako nije mogao da dokuči, što se u starčevoj nutrini mota, slegne ramenima, pozdravi i izgubi se u vrevi.

— Hoćete, da mi na starost pljunete — — nitkovi ! — uzbuni se u staroga načelnika duša.

Svijet se dogurao do njega, i on se odjednom našao u onom metežu. Potiskivan sa svih strana, imao je dosta muke, da se uzdrži na nogama, što se pod njim trese. A kako ga je onaj živi obruč još i jače stisnuo, njemu je u neke ponestalo daha i on pomisli, da je već sve svršeno. Kad taman u taj mah oču se iz vreve zvonak, svijetao glasić :

— A eno mi ga . . . Moj tata ! . . .

Dujam uzvine naglo glavu i vidi dvije velike, drage oči, vidi on svoju ljubav, svoju dušu.

— Mila ! — klikne starac, kao da je njemu nešto puklo. I tople i obilne obliše ga suze.

Klupko se oko njih razmaklo. Svijet je sa zanimanjem pozirao na to dvoje, što se savilo u ljupki zagrljaj, topeći se u milim, toplim, nježnim i srdačnim riječima.

Onda se dosjetiše, da ih svijet gleda i bude im od toga neprilično, te nehotice oboriše oči, kao da se stide.

Ali to ne potraja ni trenutak. Mlada se djevojka ubrzo snadje, uzvine ona dva velika luka — prekrasne veoma guste obrve — te zaokruži uokolo po ljudima onim svojim dubokim očima.

Smiješkom ljupkim i prelasnim, što joj je malo ne vječito igrao na usnama i u kome je sada drhtala tiha suza, pozdravljala je ona svoje znance i prijatelje. Nekima je pružila ruku, a s dvjema se je trima prijateljicama izgrlila i izljubila. Po tom uhvati oca ispod ruke i oboje krenu za rpom, koja se žamoreći pomalo razilazila.

Gipka i kao pero lagana privinula se uz svoga starca i vodeći ga nježno ispod ruke, dizala k njemu svoje mlado, ružično lice, na kome je odsijevala sva dražest njene tanke i mekane duše.

— Svi su kraji lijepi — Zagreb je divan — ali dom, svoj dom, to je, oče, najljepše . . . Kako sam sretna ! — — oduševljavala se ona stišćući od radosti očevu ruku.

U neke poćuti, kako je ta ruka drhtnula, a udarila joj u oči i bljedoća očeva lica.

Smiješak joj ugasne na usnama.

— Nekako mi se ne činite najbolje volje ... Niste mi rekli, kako vam zdravlje, okolišala ona zabrinuto.

— Nije mi ništa ... pobrza on. Sasvim ništa . . zaintači i usiljeno se nasmijehne.

Da pak izbjegne daljnjim pitanjima, nadometne odmâ :

— A kako mi ti ? Je li te u velike začudilo Marijino pismo ?

— Da istinu kažem, došlo mi malo nenadano i — ne tajim — u prvi me je mah malko preplašilo. Pa ni sada nisam posve mirna ... Mora, da se je nešto slučilo u kući ... Kako Marija ?

— Zdrava — — svi zdravi — — i mala Cvijeta — — vidjet ćeš je ... Da, a to što smo te pozvali ... No čut ćeš već ... Eno, kako nas gledaju ...

Prolazili su mimo zidić „pod murvama", gdje se obično u dokonim časovima kupi čeljad. Otud je pukô pogled na luku, na cestu — tu se zapravo stiče ušće žile kucavice — glavne mjesne ulice, tu se sabire i zgrće gradja za dokone, više manje bezazlene razgovore.

Olga je neprestano naklanjala glavu na pozdrav i dobacivala poznatima po koju ljubeznu riječ — sve uz onaj mili i srdačni smiješak. koji je njenom licu već sâm po sebi podavao osobit i vanredno neodoljiv čar.

A svijet „pod murvama" odgovarao isto tako milo i usrdno — od čega je i Dujmu postajalo u duši nekuda svjetlije i lakše. Što dalje, to je ulica bivala tjesnija a zrak u njoj zadušljiviji i nečistiji. Iz krčama se širio zapah vina, iz niskih tamnih dućana vonj slane ribe i bakalara — sve to ispremiješano dahom stareži, što je od sebe odavale pocrnjele zidine i trošni krovovi. Sve je to podraživalo živo nečim neugodnim i nesnosnim.

Prolazili su kraj oveće, bolje zidanice. Olga se časkom otkine od oca, poskoči do vrata i zavikne unutra :

— Dobar večer, gospa Tonca !

— Bog daj ! A tko me to zove ? — ozva se iznutra starački ženski glas. — A viš, što ja to pitam ... klikne gotovo u isti mah dobra, sićušna ženica, što se u to ukazala na kutnjim vratima.

Puna nabora na dobroćudnom licu, puna pepela na obilnoj kosi, ali uza sve to gospa se Tonca mati općinskoga tajnika Petra Medenića, dobro držala.

— Naša Olga ! — — zapjeva ona sva blažena. Tako nenadano ! — — produži držeći malu, nježnu i punanu Olginu ruku u svojoj staračkoj.

— Teško nam je bez nje — uplete se Dujam, pa eto — pozvali smo je ...

— I pravo ste uradili ... Nego što vas ja to držim ovdje pred vratima ... uzbrbljala se starica. Dajte, uljeznite ...

— Ne sada, mahnu Olga glavom. Ali vratit ću se — možda još večeras ... Hoću svakako ... Vi znate zašto ! — šapnu joj u uho. A sada, do vidjenja !

Nabori se na staričinu licu trznuli i ona ostane na mjestu bez riječi.

Olga joj stisne ruku i krene s ocem dalje.

Stupajući u vežu rodjene kuće poćuti, kako je i opet drhtnula očeva ruka.

— Vidiš, pobrza on, da predusretne kakovo pitanje i prikrije, što se je u njemu valjalo — malo je rashladilo a po meni se već prosuli mrzli srsi.

Na vrh stuba dočekala ih Marija s malom Cvijetom. Olga umalo da ih grleći ne udavi i ne proguta. Mala je zatražila, da joj se odmâ dade, što joj je donijela

„tetica". Taman u to udje mornar s prtljagom na ramenu, pa nije bilo druge, nego otvoriti kovčeg i raskopati sve, što je bilo u njemu, dok se je našla ona blažena lutkica, koju je sada mala pograbila i uzela da je gladi i ljubi, kao da je živa. I skakućući zamakne u pokrajnu sobu.

— Baldo? — upita Olga vadeći neke stvarce i slažući ih na stô.

— Baldo je vani, odgovori Marija udobrovoljena sestrinim upitom. Za čas će se valjda vratiti.

I ode za kćerkom.

Nastane šutnja. Stari se Dujam prislonio do prozora, na koji je u odaju strujilo nešto bljetkastog sutonskog svijetla.

— Hoće da pljunu na moju starost — — dušio se on u sebi misleći na riječi Filinićeve.

Olga je medjutim još uvijek kopala u svom kovčegu, kao da nešto traži.

— Evo je! — klikne na posljetku. Skoči k prozoru i pokaza ocu prekrasnu, svilenu sâmim zlatom izvezenu kapu. Stari se lecne, nesvijesno primi u ruke kapu, osmijehne se i da prikrije svoj unutarnji nemir, rekne:

— Vidji, vidji...

Ona se pred njim osovi u komično-ozbiljnoj pozi.

— Gle ti njega, s onim njegovim: „Vidji", „vidji"... Ovakova kapa, pravo remek-djelo samostanske umjetnosti!... Možda je pedeset ruku radilo na njoj... I te kakvih rukû! — — a on: Vidji, vidji...

— Pa i ja velim eto: prekrasna je...

Smiješak mu naleti na usne i bilo mu je, kao da je za čas zaboravio na svoju tugu.

— Malo je to: „prekrasna". Treba je iznijeti na svijetlo, pa da vidite, kakovo je to djelo. A kad uzaznate, tko ga je sve radio i zašto... Za cijelo će vam onda otpuhnuti sa čela te grdne oblačine, što ja nikako ne mogu da gledam.

— Ali...

Ona ga prekine bacivši mu se oko vrata.

— Pst! ni riječi! Moje srce ne vara — — Vi znate — još dok sam bila posve malena, sami ste često govorili, kako nas dvoje imamo nerijetko iste misli, iste osjećaje. Nije li? Onda ste vi to tumačili tako, kao da se naša srca nevidjeno razgovaraju, te da u tom tajnom domjenku saopćuju jedno drugome svoje kucaje. Nego o tom poslije. Sada dvije o kapi.

Ona se mrvo odmakne od njega i odsjev daleke, večernje zažare oblije joj mlado, svježe lice.

— Već sam vam često puta pisala, prihvati ona, koliku mi ljubav iskazuju moje družice u školi. To mi je s prva bilo malo začudno, to više, što u samostanu imade mržnje, imade zavisti, svadje i inada kao i drugdje — možda i koliko više. A vi opet znate, da ja nisam nikakav andjeo... produži s osmijehom kakvim slikari obično slikaju svoje krilate nebesnike, nisam andjeo, da bih zavrijedila onoliko pažnje i nježnosti. I doista ta velika „ljubav" i nije išla mene... ona je bila namijenjena nekome drugome...

— Drugome?

— Da — vama...

— Meni?

— Ma da, upravo vama. Bit će, te znate, oče, da se u samostanima moli mnogo, ali ne uvijek. I ne uči se uvijek... tako da preostane nekoliko vremena i za razgovor, za predavanja, pa i za politiku. I za „politiku", da! Škola nam o tome ništa ne pripovijeda, za to su nam ovakovi razgovori osobito dragi. A biva to ovako: Sastane se nas petnaest, dvadeset u kakvom mrvo zaklonjenijem mjestancu, i razgovor započne. Ako nema nikakvih vijesti izvana, razgovor teče običan, hladan i dosadan, ali ako je kojojgod uspjelo prikriomčariti kakvu novinu — e onda se društvance prometne u pravi mali parlamenat. Tu dolaze na rešeto Nijemci, Madžari a na posljetku i naši Talijani. Kad dodje na njih red treba da se ja izvrpim, pa da kao kakav mali istarski Bismark, stanem drobiti našu malu i jadnu istarsku politiku. Da vam je samo čuti, kako ja to njima sipljem! Ama kao da imam sve u malome prstu. A one slušaju i slušaju. No najvećma ih zanima, kad im stanem pričati o nekom starom gospodinu... (tu se djevojka nekud znamenovno osmijehne) o nekom meni vrlo milom, starom gospodinu, koji je u svojoj prvoj mladosti čuo slavnu riječ dobroga našega Biskupa i kao blagonosno sjeme posizao je u svom rodjenom Činkovcu..

— Olga!...

— ...da ubogoga našega čovjeka pridigne iz mučnoga siromaštva i da mu dade jednu domovinu... To sam im ja rekla, a iskazala sam im oče, i sve vaše muke, vaše patnje i trpljenja u toj tvrdoj borbi... A ni sama ne znam, koliko sam puta morala da im pripovijedam onu tužnu zgodu... — sjećate li se oče? — Kad su vas ono Venierovi ljudi na ulici napali, košulju na vama razderali i svega vas iskrvarili! — Bile smo još onda vrlo malene, ja i Marija, ali meni je i sada pred očima, kako smo ono, videći na vama krv, protrnule od straha i viknuvši savile se oko vas... A vi?... proslijedi prislonivši mu glavu na prsi, a vi, onako krvavi spustili ste se tu nasred sobe na stolac, obujmili ste nas i k sebi stiskali, dok vam je iz zadobivenih rana na glavi i ruci krv polako miljila... A u kući nikoga da pomogne... Mama je već bila prije otišla...

— A vi, uleti naglo Dujam; vi moje dvije male moje dvije jedine curice, sitne i slabašne, prihvatile ste vode i rupcem ispiraste mi rane i krv — — I lijepo ste mi omotale glavu i ruke... A onda — — — — htio je da proslijedi zanoseći se tom svojom malom uspomenom, ali ga ona prekine:

— Onda ste nas uzeli na koljena, zagrlili nas i da nas mine strah, zapjevali ste nam našu staru: — Još Hrvatska ni propala!

— A vi ste mi pomagale i tako sam ja zaboravio na one svoje rane...

— Da, to ja njima najradije pripovijedam i one me slušaju tako tužno...

A snuždila se i ona. Jedna po jedna pomaljahu joj se u pameti dobre i drage družice; ona ih vidi, kako se sa suzom u očima redom od nje odvajaju.

A i njemu zaplakala duša.

Vani je sve zasjalo u sutonskom grimizu, kao u posljednjem uzdahu sunca, što se negdje daleko smiruje.

Odsjev vanjske rumeni zadahnuo i zlato na kapi, što ju djevojka držala u ruci:

— I eto, oče, javi se ona nakon žalobne šutnje, njihove su ruke ovo izvezle... svaki trak zlata — malena je uspomena onih dobrih duša...

Glas joj je zazvučio tiho i bolno, kao da je u njemu zamirala na čas probudjena nostalgična čeznja za nečim, što je minulo kao lijep i mladjahan san.

Ali duge, suzne trepavice zatreptale naglo a prekrasne, velike oči zasjaše i opet svojim živim, draguljskim sjajem.

— A sad da vidimo ! — — klikne.

Malo se odmakne i laganim kretom ruku navuče ocu kapu na glavu.

— Pa da nije prava divota ! — zaplješće djevojka veselo, malo ne obijesno.

— Ti ćeš im lijepo zahvaliti ... progovori Dujam i poljubi kćer.

Olga strese glavom.

— A da ! Ne dostaje njima to. One hoće platu. Ima tamo u kovčegu cijela vreća „Albuma" — — — Evo ih !

Ona se sagne, dohvati iz kovčega desetak krasno uvezanih „Spomenara" i pokaza ih ocu.

— Svaka hoće da ima po koju vašu lijepu riječ ili barem potpis. Nije druge, već naoštriti pero, i neka se kreše ! —

Složi knjige u kovčeg, pa snizivši glas prihvati.

— A sada, da vas nešto pitam : Ja sam evo došla, a da još ne znam pravo za što ...

On se trzne u obrvama.

— Nešto mi dotužalo bez tebe ... znaš, star sam ... A drugo ...

Ona mu pogleda ravno u oči.

— A drugo ? ...

— Ni sâm ne znam, kako bih ti rekô. Život je danas, Olgice, vrlo težak — — kuća jadna, klimava ... privrede nikakove ... ovaj, vidiš ... Okolišao starac, dok ga u grudima davila gruba, teško susprezana istina.

Ona se zamisli.

— Ali to mi je trebalo reći prije, prousti nakon stanke. Pa kao slijedeći neku daleku misao :

— Vidiš, moje šutnje ! ... Dohodilo meni ne jedamput, da vas pitam : otkud nama novac i ....

— Ali ti se sada ne žalosti .... Već će se urediti ... rekne on i pogleda je nekako čudnovato.

Djevojci nije izmakao taj pogled.

— Meni se tu nešto krije ... pomisli i bude joj od toga vrlo tužno.

Oko njih se motale večernje sjene. Olgi se pričini, kao da im na sebi ćuti težinu. Sva se pokunji.

A on nije mogao da je gleda takovu.

— Da sam znao, te ćeš to uzeti k srcu ...

— Ali ne — — — trzne se ona ... Moja je misao bila sasvim negdje drugdje ... Eno : — klikne kao dosjetivši se, obećala sam gospodji Tonci, da ću je pohoditi još večeras ... Gle, već je noć — — Trčim, dok jače ne zamrači.

Poljubi oca i udalji se s osmijehom na usnama.

S osmijehom blijedim i usiljenim ...

(Nastavit će se.)

LISTAK

SOCIJOLOGIJA

NARODNA PJESMA I POPIJEVKA DANAS. Za narodnu pjesmu danas može se u nas reći, e je potpuno izumrla. — Nije reći, da ne ima pjesnika koji rabe i formu i motive i epiteta čisto narodna, ali to ne stvara čistu narodnu poeziju, nego tek podražuje njoj umrloj. To je „umjetna" „narodna" pjesma.

Pokojni Fra Grga Martić čini nam se narodnim pjevačem, jer njegova djela nose i posjeduju sve karakteristike narodnoga pjesnika, narodne pjesme, ali — kako gore rekoh — to je podražaj tek, jer njegova ličnost već sama po sebi isključuje stvaranje prave narodne pjesme.

Narodna pjesma nije pjesma pisana, nije produkt jedne ličnosti, nego produkt i svojina jednoga velikog dijela a i svega naroda. I čim je ona to, oborena je mougćnost autora, ličnosti, jedinice, a obratno autorom, ličnošću gubi se narodna, a nastaje umjetna pojezija.

Sve narodne pjesme kriju doduše autore, ličnosti u sebi, ali nepisane ih posvojio je narod i predajući ih od koljena na koljeno mijenjao im i sadržaj i raspored i veličinu i srastao se s njima i svako je osjećao takovu pjesmu svojinom. Ilijadu i Odiseju — vele — satvorio je Homer. Moguće. Ali fakat je: sto i sto, tisuće njih, narod cio Helade, generacije toga naroda, upotpunjivali su, uljepšavali i t. d. te epopeje i gledali ih kao svojinu.

Nego — reći će se — još vazda ima po narodu novih narodnih pjesama ili bolje povijesti u stihovima. Ima. Povijesti pak, velim, zaoto, što u ovim novim narodnim pjesmama slabo je ili nikakovo gotovo obilježje estetsko. To su tek stihovi u narodnom duhu i ako im se ne zna za autora. Izazvali ih posebni dogadjaji, koji nose ili značaj veličine kakove ili znatnosti po život naroda, ili su opis romantičnih zgoda i dramatski snažnih čina, efektnih bilo po dobroti, bilo po zloći.

Tako ličnosti, značaj i djela hajdukā satvoriše mnogu pjesmu u kasnije doba. Satvoriše ju i razbojnici Udmanić, Polić, Tošo Ilić i dr.

Tiranska vladavina, sistem korupcije i nasilja opjevan je takodjer u dosta pjesama. Tako opjevava narod i saborske izbore, narodne slave, umorstva (kralja Aleksandra i kraljice Drage), a ima ih — takovih pjesama — i čisto lokalna karaktera. U posljednim dolaze do izražaja čisto lokalne zadjevice.

Ali u svim tim pjesmama ni izdaleka nema pojezije, uzvišene pojezije i čara Kraljevića Marka, Asan-Aginice i dr. Mjestimice nalazi se lirskih momenata (naročito u Srijemu i Bosni), koji su presadjeni iz umjetne erotske pojezije u narod.

Ipak jedno je još sačuvano i ne izumire. Mislim: popijevke. Tima je bogata naročito Posavina, Slavonija i Bosna. One imadu još posve narodan karakter i posve su samostalne. I medju njima ima ih, koje će biti istrgnute iz kakove narodne pjesme n. pr.:

Nasloni se smilje na bosilje,
Moje lane nasloni se na me.

Ipak te nijesu tako brojne. Brojnije su one, koje potječu još iz poganskih vremena, gdje se pjeva o Ladi, Zori i Mladom Sunašcu i njegovoj ostarjeloj Majci i t. d. Najveći pak dio tih popijevaka satvorilo je i satvara kolo, prelo, divan. One su izgradjene za sve zgode, predočuju nam i čisto banalne stvari. U njima opjevani su konji, volovi, cvijeće, oranje, zore, sutoni, ljubav, volba (sevdalisanje), švaleranje, prostitucija, srditost, mržnja i dr. Iznose nam pred oči uske staze, kojima dika ide svojoj diki, pričaju nam o gumnima, šuštavoj slami i valjuškanju po njoj, čujemo kako djevojka uzdiše kroza nje, što će se morati udati i dati mužu — „dušmaninu svome" i t. d.

Sve su pak popijevke lake i kratke, rimovane, s izražajem jaka naturalizma. Spominjem neke:

Da je moja dika priko puta,
Vid'la bi je na dan po sto puta,
Al' je moja želja na kraj sela,
Pa je vidjam samo po nedjelja.

*

Da zna dika kuda valja proći,
Mogo bi mi svakoveče doći.

*

Da je dika ko zelena trava,
Ne bi mene ni bolila glava,
Al' je dika ko rumena ruža,
Pa me boli i srce i duša.

*

Devet šori, devet dika moji',
Iz svakoga imam po jednoga.

*

Ao, moja koso ukudrana,
Čerez tebe osta neudana.

*

Visok pendžer, a ja cura mala,
Pa ne mogu zagrlit bećara,

*

Bećar jesam, bećarsko mi tilo,
Još da mi je bećarsko odilo.

*

Ima ih dakako i takovih, gdje se narod nije ugrizao za jezik, gdje ne škrtari u svom jargonu:

Ne bojim se suda, ni kotara,
Dok su dojke mlade u nidara.

*

Moja mama voli kapelana,
A ja: ćerka — svakom sam švalerka.

*

Naši momci — to su ko trgovci,
Danas curi krunu meće,
A sutra je — ne će.

Tisuće i tisuće je tih popijevki. Medju njima ima sentimentalnih, romantičkih, erotskih, rugalicå i t. d., ali uzasve najjača je nota: ona naturalistička. I da nijesu te popijevke ni za što drugo, za to su da se prosudi po njima i narav i ćud i niveau kulture i morala naroda u kojemu niču i koji u njima uživa i njih pjeva. One su za sve to sigurno mjerilo; jer se dotiču sviju pitanja i sviju odnošaja sela i seoštine; analima su vjere i shvaćanja, biljezima psihe, instinkta i socijalnih odnošaja. U jednu: znatan socijalan prilog o životu našega naroda. *V—nja.*

PRIRODNE ZNANOSTI

ATOMISTIKA. Čudna misao, da eksistiraju atomi, stara je malo ne kao i sama filozofija, a starija od svake znanstvene fizike i kemije. Jedan od njenih začetnika, D e m o k r i t, živio je u 5. stoljeću prije Krista. Prema Posidoniju i Strabonu bio bi joj začetnik M o š u s iz Sidona u doba predtrojansko. Od tih se je davnih vremena atomistika uzdržala medju filozofima i prirodoslovcima sve do danas sad sa većim sad sa manjim brojem pristaša. Različiti su oblici, što ih je atomistika za to doba poprimila. Što nam je danas misliti o atomima, gledat ću da u ovim recima razložim.

I. Za to nam treba bar neke karakteristične oblike atomistike u kratko prikazati.

Po D e m o k r i t u „atomi" su nedjeljivi i nezamjetljivi, pa zauzimlju neki prostor. Oni su dakle „puno". Od njih treba razlikovati „prazno" t. j. prostor, u kojemu nema ništa. S ovakvim atomima dade se svašta protumačiti, pa su se prirodne nauke njima obilno služile. Medju najpoznatije uporabe ide kinetička teorija uzdušnina. Zašto n. pr. vodene pare izvode tlak na stijene posude? Kinetička teorija odgovara jednostavno: jer svaka uzdušnina sastoji od izoliranih atoma (resp. molekula ili skupina atoma), koji lete na sve strane, bombardiraju stijene i time izvode pritisak na njih.

Jedna je znatna poteškoća kod tih Demokritovih atoma. Oni su nedjeljivi, premda zauzimlju prostor. Inače se sve, što zauzimlje prostor, dade — pa makar velikom silom — dijeliti. Zar da kod atoma naša misao stane? Što drži tvar jednoga atoma tako apsolutno čvrsto na okupu? Nadalje ako atom zauzimlje prostor, kakav mu je oblik? Zar je kugla ili kocka ili posve nepravilna, slučajna oblika? Jesu li atomi bijeli ili crni? Zar u opće ima smisla govoriti o boji njihovoj? Kinetička teorija uzdušnina treba atome, koji su savršeno elastični, pa se poput lopti medjusobno ili od stijena odbijaju: no elastičnost uvjetuje promjenljivost oblika, a ova opet neku labavost tvari, koju nam je teško spojiti s nedjeljivošću. U kratko Demokritovi atomi imadu ili odviše svojstava ili je bar za našu misao teško, da ta svojstva od njih apstrahira.

Smiona je misao sadržana u B o š k o v i ć e v o j (1711.—1787.) atomistici. Za nj atomi nijesu samo sitni nego su apsolutno maleni, bez svake prostornosti, puke točke. Te se točke jedna drugu privlače ili odbijaju, one su središta sila. Je li geometrijska točka djeljiva ili nije, o tom se ne razmišlja, je li bijela ili crna, tvrda ili meka, ni o tom nema pitanja. Ovo je u pravom smislu riječi „jednostavna" atomistika. Kod matematičke obradbe za Demokritove atome treba uzeti, da im je odbojnost neizmjerno velika već onda, kad se „tiču", dakle dok su još u konačnoj udaljenosti jedan od drugoga, za Boškovićeve atome postaje odbojnost neizmjerno velika tek onda, kad medjusobna udaljenost atoma bude neizmjerno malena, a ne samo vrlo malena. Za mnoga razmatranja pokazali su se atomi-točke spretniji, pa su se naročito veliki francuski teoretičari prve pole prošlog stoljeća njima obilno služili.

Bošković daje svojim atomima još jedno karakteristično svojstvo. Dok smo voljni, da u najmanjim udaljenostima atomima pripišemo odbojnost, a u običnim udaljenostima Newtonovu privlačivost, Bošković pomišlja, da će možda biti potrebno uzeti ne samo jedan prijelaz iz odbojnosti u privlačivost, nego više njih, tako da sa prirastom udaljenosti poviše puta

privlačivost predje u odbojnost i obrnuto. Od doba Boškovićeva do danas mnogo je novih misli niklo na području atomistike, no i danas se fizičari — osobito Englezi — rado vraćaju na „Boškovićeve" atome. To čini n. pr. slavni Kelvin u svojim Baltimore Lectures 1904. (gdje Boškovićevo djelo „Theoria Philosophiae Naturalis" zove „velikim".) Kelvin veli, da je čudnovato, koliko se dade Boškovićevim atomima protumačiti u kristalografiji i elasticiteti krutih tjelesa i na području termo-elastičnih svojstava krutih, tekućih i uzdušnih tjelesa, a da se ipak u Boškovićevu zakonu sila ne uzme više nego samo jedan prijelaz iz odbojnosti u privlačivost i jedan obrnuti prijelaz. J. J. Thomson, jedan od vodja na polju najaktuelnijih fizikalnih istraživanja, služi se Boškovićevim zakonom sila, da odkloni neku teškoću, na koju se dodje, kad se hoće elektronima ili električkim atomima tumačiti pojave u spektru. (The Corpuscular Theory of Matter, 2. izd. 1907.)

Od ovih je atomistika bitno različna Kelvinova teorija vrtložnih atoma. Proizvedemo li jak vrtložni prsten u uzduhu — poput prstena, što ih izvode pušači —, taj će se prsten za čudo dugo uzdržati i ako ne bude zapreka, ići će jednoliko naprijed. Iz Helmholtzovih (1858.) teoretičnih istraživanja vrtloga izlazi, da bi u tekućini bez viskoznosti ili nutarnjeg trenja ovakav prsten bio nerazoriv. Ovakve tekućine doduše ne poznajemo: nema tekućine, koja se u čaši uzburkana ne bi više nikad primirila. No ako zamjetljive tekućine i nijesu bez trenja, ipak nema zapreke, da ovo svojstvo pripišemo pratvari, koja se rek bi sakriva za kulisama zamjetljivih dogadjaja. Desetak godina iza Helmholtzovih istraživanja Kelvin (tada još W. Thomson) nabacuje misao, da bismo mogli atom smatrati vrtložnim prstenom u idealnoj tekućini bez trenja. Ti su prsteni nerazorivi, potpadaju zakonu ustrajnosti u gibanju, a pokazalo se pokusima u običnim tekućina a, a i teorijom, da dva prstena jedan na drugi izvršuju sile i to posredstvom — tlakovima — tekućine, koja se ne vrti. Imadu dakle ponajglavnija svojstva, što ih tražimo od atoma, a ipak se svi pojavi reduciraju na puko gibanje jedne jedine tekućine. Ova teorija naskoro dovodi do nesavladivih matematičkih teškoća, pa se nije daleko razvila. Svakako je ona zanimljiv primjer za to, kakove se mogućnosti dadu zamisliti kod tumačenja atoma. Ona je kompromis dvaju na oko posve oprečnih mišljenja: ona jest atomistika, jer uzimlje, da se u pratvari nalaze individui, koji su radi svoje rotacije oštro definirani, premda su i sami pratvar, ona nije atomistika, jer ne poznaje praznog prostora.

Najnoviji razvoj atomistike sadržan je u teoriji elektrona. Elektron je atom elektriciteta, koji valja staviti uz bok atomima običnih kemijskih elemenata. Uspjesi ove nove atomistike za cijelo nisu manji od dosadašnjih. I dok je većina fizičara druge polovice prošlog stoljeća odnemarila atomistiku, pa dok su ih u tom počeli slijediti već i sami zastupnici kemije, kojoj su do nedavna sva razmatranja bila osnovana na atomistici, — danas atomistika u elektronici doživljuje preporod, kojemu se pred dva decenija nitko nije mogao nadati.

Dakako da se i elektronika javlja u raznim formama. Može se uzeti, da je elektron kugla, kojoj je sav volum ili sva površina homogeno ispunjena elektricitetom, moglo bi se eventualno uzeti, da je elektron točka, no teoretično je najjednostavnija misao, da se elektron gibanjem deformira u elipsoid. Nasuprot ovome ima rezultata, u kojima vlada sklad. Tako iskustvo stečeno na vrlo različnim područjima upućuje na to, da razlikujemo elektron, koji je slobodan, od elektrona, koji je „opterećen" atomom obične materije. Slobodnih elektrona ima samo jedna vrst, negativno su električki, a masa im je znatno manja od mase najlagljeg atoma t. j. atoma vodika.

Elektroniku upotrebiše i na to, da se potkrijepi zamamna ideja o jedinstvu tvari. Nisu li elektroni ona najsitnija gradja, od koje se gradi atom obične materije? Netom spomenuta svojstva doista upućuju na to. J. J. Thomson posljednjih godina u više se navrata vraća na tu misao. On gradi atom obične tvari tako, da pomišlja volum pozitivne elektricitete u obliku kugle, u njoj kruže bez zapreke (negativni) elektroni. Čitav planetarni sustav! Ovakovim se atomima dade štošta naročito u kemiji jednostavno tumačiti, a neprisiljeno se tumači i raspadanje ili dezintegracija atoma.

Ima i drugih pokusa, da se konstruira atom s pomoću elektrona, ali ni Thomsonova — do sada najjednostavnija — misao ne vrijedi ni samom autoru više nego li kao model ili ilustracija provizorne naravi.

Možda je i suvišno upozoriti, da po tom mišljenju dosadašnji kemijski atomi prestaju biti „atomi" u etimološkom smislu riječi, jer nisu nedjeljivi, već se mogu raspasti. No dok postoje, ipak su odredjeni, zasebični individui, koje treba takvima priznati i krstiti ih osobitim

imenom. Radi običaja može im staro ime ostati, ako možda i nije prikladno.

Osobito važnima smatra Thomson rezultate, što ih je u posljednje vrijeme deducirao iz pokusa vrlo raznovrsnih. Sve izlazi na to, da se broj elektrona u atomu ne može znatno razlikovati od atomne težine, ako uzmemo atomnu težinu vodika kao jedinicu mjere. Ova će činjenica možda znatno osvijetliti pitanje o konstituciji atoma.

Svakako elektronika pokazuje, da nije bez izgleda, ako se nadamo doći do jedinstvenog shvaćanja materije. Dakako da onda preostaje pitanje: što je elektriciteta, što je elektron? Uz to sveudilj fizičari podržavaju pojam etera, kojim im treba, da mogu razumijeti, zašto elektroni jedan na drugi djeluju. Eter je sredstvo, koje pronosi električku silu. Hoćemo li jedinstveno shvatiti svu materiju, dakle i eter, bit će dosljedno uzeti, da elektron nije drugo nego modifikacija etera. Kakova, to je drugo pitanje. A pristanemo li na sve ovo, još se uvijek pita: šta je eter i kakav je njegov sastav?

(Svršit će se.)

KNJIŽEVNOST

KSAVER MEŠKO: NA POLJANI. (Knezova knjižnica Matice Slovenske, XIV. svezak.) U Ljubljani 1907. — Meško, po svom staležu svećenik, još dosta mlad (tek 30 godina), pripada medju najvrsnije spisatelje slovenske; nipošto kakav rdjav natražnjak, ma odvažan modernist. Jezgra njegova stvaranja mnogo je puta sasvim istoga biljega kao i kod Cankara, ovoga bezobzirnog kolovodje modernizma slovenskoga. Pored svega toga ne ćemo lako naći krupnije razlike medju Meškom i Cankarom, i to poradi o b l i k a, u kojem prikazuju svoje misli i osjećaje: Cankar radikalno, neprikrivenim riječima, sad batinom, sad šilom, sad otrovom, sad slatkom uzicom; Meško vazda čistim odijelom, drhtavim srcem, jasnim očima, nježnom rukom. Oba hoće da odstrane pakost i trulost, no Cankar smiješeći se i rugajući, Meško sentimentalnom tužbom i iskrenom molbom, neka se u čovječanstvu opet digne do vedra neba — l j u b a v!

Meškovo evangjelje jedno je jedino u svim prilikama: u l j u b a v i j e s p a s! Spas je u spoljašnjoj ljubavi, u ljubavi majke za djecu, djece za majku, momka za djevu, čovjeka za čovjeka i za božanstvo... Ljubav neka bude plemenita, puna žrtava, nikada strasna ili požudna. Može biti i objektivno nesretna, ma cvate joj subjektivno sreća. Zbog toga je najuzvišenija i najsilnija ljubav majke prema djeci, te najviše sreće uživa na tom svijetu djetešce, jer ga pazi majčino oko puno ljubavi i jer svaki neizopačen smrtnik ljubi djecu i jer djeca u svome optimizmu sama vjeruju, da je svijet kuća ljubavi i svi ljudi da su medju sobom prijatelji, kao što se dječak bez oklijevanja pobrati s tudjim dječacima.

Ovake ljubavi medju odraslima spisatelj ne može da nadje mnogo, što više, ne s. staje se s njome gotovo nikad. Pored toga lasno mu je iskustvo donijelo odviše užasa; motrio je svoga susjeda, svoga brata, kao pastir svoje stado, a razabrao je, da je realan svijet i kod niega i napram njemu okrutan. Poradi toga predao se je u jednoj svojoj knjizi („O b t i h i h v e č e r i h" Ljubljana, kod Bamberga) lijepom sanjarenju o sreći, a u drugoj („M i r b o ž j i", kod istoga) tražio je utjehe u nešto mističkoj ljubavi prema idealima i u pouzdanoj ljubavi za ono najviše, koje je čovjeku u srce usadilo klicu ljubavi. Pak doista, koliko puta češ s ovakom ljubavlju u srcu primaknuti se u okrutnome svijetu potpunoj propasti ovoga osjećanja, što ga puk nazivlje ljubavlju! To boli i žeže! I našega pisca često je dirnulo u dušu, poradi toga puni su krcati bili njegovi spisi tužaba i jauka, a ne manje puni vatrenoga požrtvovanja.

Ova naša knjiga „Na Poljani" po svome sadržaju drukčijega je značaja. Dojako je pisac istraživao najviše lične svoje osjećaje kroz svu dob svoga života, osobito kroz prošlu djetinsku i sadašnju muževnu, istraživao je u mnogim crticama, objavljenim u „Ljubljanskom Zvonu", u „Matici Slovenskoj", u „Družbi sv. Mohora" i t. d. — Knjigu „Na Poljani" posvetio je „Domovini, s sladkostjo in bridkostjo ljubljeni", te hoće, da nju izbavi svake nesreće i zlokobnosti. Domovina ima kod Meška pravi svoj zavičaj u selima i seljački život reprezentira mu kretnje čitavoga naroda. Ovdje medju seljacima neka najprije iznosi svoju snagu ona blagotvorna ljubav i svećenik neka bude blagovjesnik njezin. Jao njima, koji ostavljaju domovinu, tražeći sreću u tudjini, jao, jer „tudja majka ljubi svoje"; primit će te kao tudjinca i vazda ćeš joj biti tudjinac; iščupati će te i iscrpsti i napokon baciti napolje! A i ti ćeš, ostavivši rodnu grudu, čeznuti za njom i katkad i iščeznuti. Ipak ima ljudi skitalačke ćudi, što ne mogu, da traže mirno zadovoljstvo uz domaću baštinu; tudjina ih vuče neodoljivom silom na svoje grudi (str. 105.): „Pa Bog s teboj! Če hočeš, ne obdrži te nihče tukaj v dolini. Ne, če bi te privezali k dre-

vesu. Će ne pojdeš jutri, pa pojutrišnjem, če ne letos, pa drugo leto. Poznam to iz lastne izkušnje. V k r v i j e t o !"

Nebrojeni naši ljudi već su ostavili domovinu, radnici rukom, radnici duhom; koliko ih se upropastilo u talasima života ! Mnogi sebi niti ne biraju sami ovaj put, već njihovi nastavnici šalju ih nizbrdo medju tudjince, tobože, da će njima naprečac niknuti cvijetak sreće ! A što se zbude napokon? Zbude se ovo (gl. str. 147.): „Izgubljen študent — propao djak, djevojka bludnica, momak bogalj !" Izliječiti može ovake rane opet jedino milosrdna ljubav; ona nadvlada sve zlo, kroz njezin miris ne prodre propalica !

Ovakih misli i osjećaja puno je u Meškovoj knjizi, pisanoj krasnim jezikom i vatrenim srcem. Prikazivani su u obliku romana šareni prizori iz seljačkoga života, kadšto dramatički, kadšto kao u snji, katkad patetički, vazda sentimentalno i nježno.

M e š k o j e s l o v e n s k i l i r i k u p r o z i; Meško je u prozi ono, što je Gregorčič u slovenskoj lirici : anima candida !

Dr. Josip Tominšek.

VIKTOR CAR EMIN. „U MRAKU" je natpis treće Car Eminove novele, što ju izdala knjižara Lav. Kleina. Malo koji od hrvatskih pisaca umije bolje izraditi nacrt pripovjetke ili romana. Sjetimo se samo „Usahlog vrela", čijoj bi arhitekturi zavidio ponajbolji naš pripovjedač. Šteta, da u mnogim radovima Cara Emina, nije obradba na visini sižea. Kao da nema dovoljno snage da nas zgrabi, da jednim snažnim kretom ruke umijesi glinu i u nju utisne one crte i plohe, što očituju velikog majstora. I novela „U mraku" je dobro nacrtana, ali boje su, sad odviše oštre, sad odviše suhe, kao lakirane, da ne kažem akademske.

Opaža se, da je Car Emin do nedavna išao u školu starijih pripovjedača, gdje su fraze i izrazi, boje i nianse bile konvencionalne, kad se na stil i na kolorit veoma malo pazilo. A i naravno je, jer su se hrvatski pisci još borili za riječ, za izraz i bili su sretni, kad su svoju misao mogli, makar i slabo, hrvatski izreći. Mi smo u tom pogledu dobrano koraknuli, tako, da dan danas imademo vrlo dobrih poznavalaca jezika i izvrsnih stilista. Ni Car Emin nije ostao posve stran ovome razvitku, ali, rek bi, da je još na raskršću, pa ne zna bili desno ili lijevo. Opet jedan nerazmjer, opet jedna neharmoničnost, što smeta Viktoru Caru, da se očituje kao majstor i umjetnik.

Zanimljiva je ideja novele „U mraku" i ako nije nova. Anka je lijepa djevojka. Zaručena je. Dan će se njezine punoljetnosti proslaviti sjajnom gozbom, ali nenadano primi poziv, da s roditeljima dodje na sud. Sudac im javi, iza kratkog ispitivanja, da je Gustav Stein položio u ljubljansku banku dvije hiljade fiorina, koji da se na dan punoljetnosti uruče njegovoj kćeri, Anici Petrićevoj. Anka je, dakle, nezakonita kći, a njezina majka Marija uzela je Petrića, da sakrije sramotu i da sebe i svoje tek začeto čedo spasi od nevolje. I tako ga je varala dvadeset i četiri godine. Petrić nije se ničemu dosjetio, jer je Mariju vjenčao neposredno poslije njezina pada. Marija od žalosti i sramote umre ; onog istog dana, čim se kući povratila, pade joj kap. A Luka, Petrićev brat, veli Anki : „Proživjela si dvadeset i četiri godine u najljepšoj sreći i miru, ne znajući za svoje jadno podrijetlo, na koje nije padala ni najmanja sjena kakove sumnje, jer ga štitila izjava čovjeka, koji te svojom priznao. Tako si eto živjela dvadeset i četiri godine, a dvadeset i četiri godine računaju nešto u ljudskom životu . . . a bila bi i nadalje tako živjela, da nije onaj nesmotreni sudac . . ." Dakle je laž potrebita, kad se radi o sreći jedne obitelji. Problem je Cara Emina nikao iz Ibsenove „Divlje patke". *B. L.*

SPOMENNA KNIGA ZA HILJADOGODIŠNICATA NA CAR BORISA 907—1907. 2 MAJ 1907. Prevelike daljine oslijepe vid, a predaleka se prošlost gubi u magli priča. Samo se jače ističu brutalne bitke i propasti naroda, a krvlju se plemena rišu medje novih država.

Kulturne borbe ostaju u pozadini, ili se zaboravljaju ili ih masa ne vidi.

O kršćanstvu se može suditi, kako mu drago, ali nema sumnje, da je pokrštenje jednoga snažnog naroda velik kulturan dogadjaj.

Prošle je godine slavio bratski bugarski narod tisuću godina od smrti svetoga kneza Borisa-Mihajla, nazvana po narodu svetim carem Borisom.

U ono se davno vrijeme dva imperija borila o prevlast nad svijetom : istok — Bizant i zapad — Rim. Na udaru dvaju svjetova bila je jaka bugarska država. Po snazi oružja država se jačala, a medje se širile, ali u zemlji su se borila dva jaka življa : neslavenski osvajači Bugari i starosjedioci Slaveni. Bugari su bili u manjinii ali oni su kao boljari imali najviše prava i vlasti, nad slavenskim pukom, koji je bio u većini. I kao što često u povijesti, htjelo je to plemstvo, da svoju vlast ojača, slabeći tim vladarsku vlast

i kao što često u prošosti, morao je vladar pogodovati puku, da oslabi moć boljarsku, koja je smetala njegovoj snazi i cjepkala silu državnu. Zgodan je način, kako je to car Boris — izvrstan političar — postigao. Medju pukom je bilo već mnogo kršćana, a boljari su proganjali kršćanstvo glavno radi toga, da mogu vladati pukom. Car Boris je vidio, kako i blizi Bizant i daleki Rim više kršćanstvom, nego mačem (a često i mačem u ime kršćanstva) pokoravaju narode; vidio je, da mu i Zapad i Istok hoće obratiti narod možda radi ideje, ali više radi svoje prevlasti — i odlučio se sam, da narod svoj pokrsti. Možemo vjerovati, da je učinio to jer je bio osvjedočen o moralnoj ljepoti i kulturnoj misiji kršćanstva, ali moramo vidjeti, da je tim oslabio moć boljara, koji su njegovu vlast slabili, ojačao slavenski narod, a oduzeo iz ruke oružje dvjema najmoćnijim imperijima: Rimu i Bizantu.

To bi bila politička važnost njegova djela. Ali ima i kulturna i narodna važnost.

Koristeći se suparništvom izmedju Rima i Bizanta, nije se Boris podložio direktno ni Istoku ni Zapadu, nego je na općem crkvenom saboru u Carigradu (869—870.) ishodio za Bugarsku arhiepiskopa, nad kojim je samo imao vrhovnu vlast carigradski patrijarha.

Tim je bila položena osnova samostalnoj bugarskoj crkvi — narodnoj crkvi.

U ono vrijeme se silno ojačao upliv rimski u drugoj velikoj slavenskoj državi: Velikoj Moravskoj, te su učenici sv. Cirila i Metoda proganjani. Boris ih je gostoljubivo primio u svoju zemlju i poslao, da naučaju narod u riječ božju i da pišu knjige u „jaziku slovjenskom".

Tako se rodila iz narodne crkve prva narodna književnost slavenska.

Te su misli crpljene iz predavanja prof. V. Zlatarskog „O pokrštenju Bugara i posljedicama", što ga je čitao na svečanoj skupštini u Narodnom teatru u Sofiji na dan slave 2. maja 1907., a i iz govora ministra za narodnu prosvjetu N. Apostolova, iz zanosnih i patriotičnih riječi S. S. Bobčeva na istoj skupštini i iz govora propovjednika sofijske crkve djakona Himitlijskog te dr. St. Cankova, podsekretara sv. Sinoda, što su ih rekli prigodom svečane službe božje u sabornoj crkvi sofijskoj.

Slava se slavila u čitavom narodu i bila je više narodna, nego službena. Službeni je program slave bio svečana služba božja u sabornoj crkvi, skupština u Narodnom teatru, objed, ophod po gradu i do gradine kneza Mihajla, pučka svečanost i muzikalno-teatralna večer u kazalištu. Osim toga je po svoj Bugarskoj 1. i 2. maja u školama bio praznik.

U početku se htio jubilej u velikom stilu (spomenik caru Borisu, spomen-dom za književnike itd.) ali radi raznih zapreka morala se slava stegnuti.

Izdane su spomen-kolajne u zlatu, srebru i niklu, nabavljena slika cara Borisa za Dvorac i izdana 2 spomen-spisa.

U našoj spomenoj knjizi je reprodukcija slike, umjetnine, slikane po slikaru Mrkvički, snimka jubilejne poštanske karte i maraka, čitav tečaj proslave u Sofiji i po zemlji, govori, jubilejna himna Ivana Vazova (komponovana po D. Georgievu i pjevana u kazalištu), pjesma D. K. Popova, te pozdravna pisma i brzojavi. Ima ih iz svih krajeva, samo ne — iz Hrvatske. Žalosno je, da se nije nitko u nas sjetio takove kulturne i opće slavenske proslave. *D. D.*

JOV. N. TOMIĆ: O SRPSKIM NARODNIM EPSKIM PESMAMA. Beograd 1907. Pokojni Ilarion Ruvarac osvijetlio je poneke česti naše narodne epike, pa je šteta, što se historičari ne povode za njim i prepuštaju sav rad oko izučavanja narodnih tradicija filolozima. Od hrvatskih historičara ne bavi se danas niko ovim zanimljivim predmetom, a od srpskih najintenzivnije oko toga radi Jov. N. Tomić. On je dosele napisao dvije uspjele ovakove radnje: „Ko je Djemo Brdjanin? (Beograd, 1901.) i „Motivi u predanju o smrti kralja Vukašina" (Petrograd, 1904.). Pomenuta rasprava, o kojoj je ovdje riječ, jest treća, a nastala je povodom rasprava Andre Gavrilovića u Radu 153 i Glasu 72. Ova je naučna polemika zanimljiva i vrijedna, jer pisac ne obara samo rezultate rada svoga protivnika, već ocjenjuje čitavu jednu metodu u ispitivanju narodnih tradicija, koja je baš sada „u jeku", a osniva se na „domišljanju" i na postavkama a priori. Pored toga pokazuje pisac nove putove, kojima treba da krenu i naši istraživači tradicija, koji pored filologije, mitologije i nešto političke historije potpuno zaboravljaju na kulturnu historiju, sociologiju, etnologiju i na primjenjivanje zakona i pojava utvrdjenih istraživanjem tradicija drugih naroda.

Valja priznati, da metoda domišljanja bez opravdanih premisa u zaključivanju nema naučne podloge te je više štetna nego korisna, a nije drugo nego nastavak preživjele mitološke metode. Pomenuti Gavrilovićevi radovi imadu doista „sve nedostatke" ove metode: on dapače — kako je pisac dokazao — falzificira ili stvara

činjenice, koje ne postoje, da dokaže svoje apriorne sudove, pa zato bijaše lagan posao povodom ovih radova ocijeniti rdjave strane metode domišljanja. Ali bilo bi nužno, da je Tomić istaknuo, koje istraživače narodnih tradicija smatra pristašama metode, koju ocjenjuje, jer on sad kaže, da idu putem Gavrilovićevim „još mnogi od Srba i Hrvata", a sad se čini, kao da još većma generalizira, te poistovetuje sav današnji rad oko istraživanja narodnih tradicija s metodom domišljanja, a ne može se baš reći ni jedno ni drugo. Samo na jednom mjestu spominje Tomu Maretića, te ga u neku ruku smatra predstavnikom ove metode veleći, da Gavrilović i ostali „danas idu njegovim stopama". O prof. Maretiću se to zaista ne može reći: on nije predstavnikom ni pristašom ove metode. On je dosele izdao samo jednu oveću gradju o narodnoj tradiciji: „Kosovski junaci i dogodjaji u narodnoj epici" (Rad. 97), gdje su iznesene dvije hipoteze: 1. da naše pjesme starijega vremena ponajviše sadržavaju slobodne internacionalne motive, pa da u toj epici ne treba tražiti ni mitologiju ni historiju, već pripovjedaći materijal; 2. da naš narod nije imao epskih pjesama prije Kosova. Oba ova zaključka stvorena su upravo p r o t i v onih istraživača, koji su se služili metodom „domišljanja". J. Polivka nazvao je prvu Maretićevu hipotezu preokretom u studiju jugoslavenske narodne epike, a golemo djelo M. Halanskoga: „Južnoslavjanskija skazanija o Kraljević Marku" (1892—1895) donešlo je na ovoj osnovi istraživanja silu pozitivnih rezultata te je potpuno utvrdilo mišljenje Maretićevo. Druga njegova hipoteza nešto je suviše odsječena, ali u glavnome slaže se s rezultatima proučavanja tradicija u drugih naroda: ni naša junačka pjesma ne može biti starija od dogadjaja, o kojima pjeva, i koji su je zapravo jedini mogli stvoriti. Jagić je doduše već prije toga iz riječi vizantinskog pisca Gregorasa Nicefora izvodio, da su Bugari i Srbi imali junačku pjesmu pred 1326. godinom, ali Maretić i A. Pavić dokazaše, da pisac grčki na odredjenom mjestu ne govori o junačkim pjesmama (κλέα ἀνδρῶν) Bugara i Srba, već — Grka. Metoda domišljanja jest u opće nešto posvema oprečno čitavu naučnom radu prof. Maretića, jer on i ne izlazi iz prikupljene gradje, a domišljanja ima u njega — reći ćemo — radije premalo nego odviše, što najljepše dokazuje i netom izašla knjiga: „Metrika naših narodnih pjesama". Prikor J. Tomića uopće se ne može ticati rada oko tradicionalne književnosti u hrvatskoj knjizi, i to naprosto zato, jer izim prof. Maretića u nas na ovom otvorenom polju niko ništa ne radi.

Ali ako itko to je Gavrilović tipičan predstavnik metode domišljanja. On je iznio doista posve novu hipotezu o postanju i razvitku narodne naše epike: prvo historijsko doba u narodne poezije počima se od onda, otkad je narod počeo predmete historijske sadržine unositi u svoje pjevanje, a svršava se oko kraja XV. ili početka XVI. vijeka; drugo historijsko doba narodne poezije nastalo je iza nekakva sloma u narodnoj tradiciji, te su motivi iz ranijeg doba obučeni u novo epsko ruho — prvo doba ima naime samo kratke epsko-lirske pjesme, kakva je Hektorovićeva „I kliče djevojka" — zbog čega pisac i nazivlje postanje narodne epike početkom XVI. vijeka „ponovnim pjevanjem narodnim". Kako je ova hipoteza osnovana na apriornom domišljanju, natezanju, pače i na izopačivanju činjenica, ne može se o njoj reći ni da se ne može pozitivnim dokazima oboriti.

Tomićevi zanimljivi argumenti tako su jaki, da i po jedan ruši ovu kulu od oblaka, ali recenzent htio je biti neizcrpiv, pa je posizao i za takovima, koji ne stoje, a mi ćemo se samo na ove obazreti, a time ne ćemo Gavriloviću pomoći, ni recenzentu odmoći.

Tomić je iz Hektorovićeva „Ribanja", koje jest najznatniji izvor za ispitivanje starine naših narodnih pjesama, izvadio jedno mjesto protiv Gavrilovića, ali kako nije filolog, shvatio ga je sasvim krivo. Ribar Paskoje potiče Nikolu na pjevanje ovako: „rec'mo po jednu, za vrime minuti — bugaršćinu s r e d n u i za trud ne čuti". Iz toga recenzent zaključuje: „da je još u ono doba bilo i d u ž i h bugarštica od ovih prosečno s r e d n j e dužine i da su ih sami ribari znali." To je rdjav zaključak. Hektorović uopće ne govori o s r e d n j i m već o s r e d n i m bugaršticama, a to nije isto. Riječ „sredan" (složenica kao na pr. uredan, kajk. sreden) znači: pristao, doličan. Danas ove riječi nema, a rječnik akademički nije tako daleko došao, ali savremenik Hektorovićev hvarski pjesnik Lucić u posveti „Robinje" Paladiniću upotrebljava riječ „sredan" u našem značenju pišući: „i eto Ti ju prikazuju (dar u istinu ozirom dostojanstva imena Tvoga mao i može biti nepristao), da Ti, znam, učiniti hoćeš ga s r e d n a i v e l i k a". Bugaršttice bile su dakle i u XVI. vijeku k r a t k e junačke pjesme, kakve nam se javljaju u XVII. i XVIII. vijeku, a d u g a č k i h n i j e b i l o, pa ako se za ovu pojavu hvata Gavrilović, neka mu bude prosto.

Tomić protiv Gavrilovića utvrdjuje mnijenje, da prva polovina XVI. vijeka nije doba postanka narodne epike, jednom veoma važnom pojavom: to su guslari, koji stvaraju od narodne epske pjesme posebno zanimanje, a oni se javljaju i u drugih naroda tek u drugom periodu života narodne epike, kad se ona već razvila i ustalila, a ne u doba njezina postanja. Tomić doista navodi slijepca pjevača iz jednog spljetskog izvještaja na mletačku sinjoriju 1547. god. i nekog Dimitriju Karamana guslara spomenutog u madžarskoj jednoj kronici pisanoj latinskim stihovima 1554. god. Mi pridržajemo postavku Tomićevu o izdvajanju guslara iz mase naroda u doba ustaljenosti narodne epike, ali valja nam istaknuti njemu nepoznatu činjenicu, da se srpski guslar spominje već na dvoru Vladislava Jagiela i Jadvige i to 1415. godine (Monum. med. aevi. B. XV. Dr. F. Piekosinski: Rachunki Wladyslawa Jagielly i Jadwigy p. 457. i 459.). Popularnost naših guslara postade domala ovdje tako velika i razvikana, da je trebalo protiv njih stvarati posebne zaključke (Archiv, XXIX. 2. 3. p. 237.). Naši su guslari u Poljaka izim gotovih narodnih pjesama jamačno pjevali i nove po uzoru onih, da budu po sadržaju bliže Poljacima, jer poljački pjesnik Miaskowski (1549—1622) crtajući našega guslara veli, da je pjevao: „jak przed laty Turkow bili Polacy y mężne Horwaty". Prema tome pada doba ustaljenosti narodne epike već u početak XV. vijeka, a to dokazuje jasnije od svega, kako je Gavrilovićeva hipoteza o postanju narodne epike početkom XVI. vijeka samovoljna i naivna, do čega uvijek vodi metoda domišljanja, pa se i mi slažemo sa željom Tomićevom, da naše najviše naučne institucije u buduće ne daju ovakovim radovima naučan karakter.

Dr. Branko Drechsler.

VJESNIK HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA. Organ arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu. Urednik dr. Josip Brunšmid. Nove Serije sveska IX. 1906.-7. Zagreb 1907.

Medju stručnim časopisima hrvatskim čini se, da se Vjesniku hrv. arheološ. društva ne podaje u javnosti našoj onakova pažnja, kakova je običajna u svim kulturnim zemljama spram časopisa ovakova smjera.

Časopis ovaj, kao organ arheološkoga odjela narodnoga muzeja a zajedno i glasilo hrvatskoga arheološkoga društva, stoji obzirom na vanjsku svoju opremu kao i nutarnji svoj sadržaj — dakle sa tehničke i sa strukovne strane — na istoj visini, na kojoj stoje slični časopisi vanjskih arheoloških zavoda, muzeja i društava.

Otkako ga uredjuje direktor zagrebačkoga arheološ. muzeja profesor Brunšmid — izašlo je 9 svezaka sa biranim radnjama naših arheologa i historičara.

Sadržaj tih radnja i rasprava jeste: bilo strogo arheološki, bilo arheološko-historijski ili čisto historijski, a svaka od ovih izašlih svezaka bogato je ilustrovana sa cinkografskim crtežima, litografskim i autotipskim slikama. Pa pored svega toga interesantnog sadržaja u materijalu, koji zasijeca razne prošle kulturne perijode našega naroda dotično naše domovine — ostaje arheološki „Vjesnik" pri svome izlasku redovno u javnome društvu našemu neopažen; ta upravo nepažnja jest i kriva, što je broj pretplatnika ovoga časopisa razmjerno prema našim prilikama upravo minimalan.

Kako je izdavanje ovakovoga časopisa zbog brojnih ilustracija, skopčano sa velikim novčanim troškovima, teško bi uredništvu bilo držati svoj časopis na tako doličnoj visini, da nije potpore sa strane zemlje i sa strane arheološkoga društva.

Da ali publikovanje ovoga časopisa uzmogne redovno izlaziti nužna je, pored ove stalne subvencije, ipak što izdašnija potpora i sa strane pretplatnika, budući da se troškovi za tisak i honorari za pisce namiruju iz subvencije, a troškovi za crteže i slike iz pretplata. Od pretplatnika dakle visi da li će časopis izaći bogatije ili slabije ilustrovan, prema tome za vanjski znanstveni svijet vrijedniji ili manje vrijedan pogotovo ako se uzme na um da danas arheološki časopisi bez valjanih ilustracija nemaju a ma baš nikakove vrijednosti.

Uzevši u obzir, da „Arheološki Vjesnik" pribavlja knjižnici arheološ. muzeja, dakle narodnome institutu, svake godine do 180 raznih stručnih časopisa, koji se dobivaju u zamjenu za „Vjesnik" a reprezentiraju daleko veću novčanu vrijednost, nego li zemaljska subvencija iznosi, pa zatim uzme li se u obzir i to, da je „Vjesnik" po svojem ozbiljnom sadržaju i bogatim ilustracijama stekao u stranome znanstvenome svijetu takav ugled, da se sadržaj svake sveske u kraćim ili duljim izvacima objavljuje, dapače da se pojedine radnje u prijevodu donose, što u velike diže prama vani vrijednost hrvatskoj znanstvenoj literaturi — to je upravo dužnost naše narodne inteligencije ovaj časopis što izdašnijom pretplatom poduprijeti i tako financijalno olahkotiti brigu uredništva oko izdavanja ovoga časopisa.

I IX. sveska ovoga časopisa, ne zaostaje ni malo za prijašnjim sveskama. Sadržaj joj je slijedeći:

Brunšmid dr. Jos.: Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu. — Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XXVI—XXVII.

Hoffiller dr. Viktor: O nekim starinama, nabavljenim za narodni muzej godine 1906. — Donnerov oltar u crkvi sv. Katarine u Zagrebu.

Klaić Vjekoslav: Topografske sitnice.

Krnic dr. Bogoljub: Judicium generale (opći sud) u Ugarskoj i Hrvatskoj.

Szabo Gjuro: Tri benediktinske opatije u županiji požeškoj (Sv. Jelena de Podborje, Bijela, Rudin).

Šišić dr. Ferdo: Prilog rodoslovlju Kurjakovića, knezova krbavskih od plemena Gusić.

Razne i književne vijesti.

Nekrolog arkeologa prof. Otta Benndorfa.

Kako se iz navedenog sadržaja vidi, materijal je i u toj svesci: strogo arheološki, historijsko-arheološki i čisto historijski. O većoj i posve originalnoj radnji prof. Krnica bilo je već ovdje govora.

Rasprava prof. Šišića popunjuje Klaićevu radnju, u Radu akademijonom o rodoslovnim prilikama knezova krbavskih.

Prof. Klaić donosi i opet u svojim „topografskim sitnicama" svoja veoma zanimiva historijsko-topografska razmatranja o nekim našim mjestima i geografskim točkama kao: Kostroman (Castra romana), Gora zaprta (Mons Claudius), Bile vode (Aquae gradatae, Weisswasser), Tituševina (Totuševina), Bezjačija i Hampovica.

Prof. Szabo opisuje nam u svome članku (izvadak iz njegove velikom pomnjom sastavljene radnje o hrvatskim gradinama) uz historijsko dokumentiranje ostanke triju benediktinskih opatija u požeškoj županiji: Sv. Jelene Podborske, Bijele i Rudine. Razvaline benediktinskoga samostana sv. Jelene od Podborja kod Daruvara kao i zidine (pokrivene slikama) opatije sv. Mihajla zvane „Rudin" kraj sela Čečavca, zajedno s divotnim ostancima nekadanje veličanstvene gotske crkve benediktinskoga samostana Bijele kod Daruvara, na sramotu našu potpuno su danas već raskopane, razlupane i sa zemljom izravnane. Rasprava ova u neku je ruku ogorčeni poziv odlučujućim faktorima, da uznastoje oko čuvanja naših drevnih gradjevina.

Sam urednik prof. Brunšmid opisuje nam kao nastavak (dio III.) „Kamene spomenike hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu." Opis ovaj, koji je na veliko zamišljen, služit će kad bude gotov u jednu ruku kao katalog posjetnicima arheološkoga muzeja a u drugu stručnjacima kao vrelo za poučavanje rimske pokrajinske umjetnosti u današnjim hrvatskim zemljama. Drugi članak urednikov „Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji" spada u ciklus numiznatskih radnja njegovih (do sada 27), publikovanih u raznim prijašnjim godištima Vjesnika. U ovome članku opredjelio je i opisao urednik dva našašća rimskih novaca i to: našašće rimskih antonijana trećega stoljeća u Satnici (kotar Djakovo) i našašće rimskih bakrenih novaca s kraja trećega stoljeća iz Mačje grede (kotar Gračac). Muzejski kustos dr. Hoffiller u svome članku opisuje rimske starine, nadjene u našim krajevima a nabavljene za narodni muzej. Medju nabavljenim starinama interesantan je opis tipične olovne pločice iz Srpske Mitrovice sa relijefnim prikazima iz kulta nekih božanstva, pa opis dvaju rimskih bronsanih kaserola iz Siska i Surčina, kojim se popunjuje članak u VII. svesci (Bronsane posude iz Hrvatske i Slavonije u narodnom muzeju u Zagrebu), a služi za popunjevanje općeg študija o fabrikaciji bronsanih rimskih posuda.

U članku „Donnerov žrtvenik u crkvi sv. Katarine u Zagrebu" donosi Hoffiller izvadak članka gospodje G. Tietze-Courat, koji pod naslovom „Unbekannte Werke von G. R. Donner" izišao u časopisu „Jahrbuch der K. K. Zentralkommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und histor. Denkmale". N. F. III. 1905. Oltar ovaj nalazi se još i danas na svome prvašnjemu mjestu u crkvi sv. Katarine i to u jednoj od postranih kapelica lijevo od ulaza.

Od istoga pisca nalazi se pri kraju sveske i nekrolog profesora bečke univerze i ravnatelja austrijskog arheološkoga inštituta Ottona Benndorfa, koji je po svome učenjačkome djelovanju znatno uplivao na razvitak arheološke znanosti u hrvatskim zemljama bilo direktno kao učitelj bilo indirektno svojim stručnjačkim savjetima; kad se naime na zagrebačkoj univerzi pomišljati stalo na uvadjenje arkeologije kao discipline, sudjelovao je Benndorf u komisiji, kojoj je bila ta zadaća povjerena, isto je tako uz domaće stručnjake procjenjivao Nugentovu zbirku skulptura, koju je tadanja hrvatska vlada bila nabavila za arheološki muzej. Ovo je evo kratki izvadak sadržaja IX. sveske Arheološ. Vjesnika. Časopis ovaj uredjivan u duhu moderne

arheološke znanosti vrijedan doista što izdašnije novčane potpore sa strane narodne inteligencije, tim više što je cijena ovome uglednome strukovnome časopisu hrvatskome razmjerno prema obilju gradje što ju nam pruža vrlo malena — tek 4 krune na godinu. *A. Jiroušek.*

UMJETNOST

IVAN MEŠTROVIĆ. Prvi i drugi broj „Erdgeista" donio je reprodukcije Meštrovićevih djela. Od starijih radova: „Na zdencu života", „Starčeva glava", „Majčina briga", „Portrait dr. Čingrije", „Medicina"; a od novijih: „Adam i Eva", „Stara pjesma", „Borba", „Portrait književnika Abels-a" „Poluakt", „Stup" i „Upitnik". Šteta, da „Erdgeist" n je iznio Meštrovićeve prvijence, jer bi na taj nač n imali čitavi prijegled njegova stvaranja i razvitka. Tome, rek bi, da će udovoljiti posebni svezak „Kunst für Alle", što će biti posvećen kiparu Meštroviću.

Tko se zanimao za Meštrovića, znade, da su na njega, u početku, najviše utjecali ruski pripovjedači: Tolstoj, Andrejev, Gorki, a na osobit način Dostojewski. Oni mu bijahu najbliži, jer je i on čedo religioznog, siromašnog, zapuštenog, ali koštunjavog, nepokvarenog naroda. Djetinjstvo je proživio u nevolji, gledajući kako se njegovi roditelji kine, da prehrane obitelj. Bez kuće i kućišta lutao je Meštrovićev otac poput nomada po čitavoj Slavoniji, Bosni i Hercegovini, u potragu za radom: za nadnicom. I zato, kad je Meštrović počeo da misli svojom glavom, najprije oćuti sućut prama sebi, a to čustvo je neposredno primijenio na sve ostalo čovječanstvo. To je prirodna posljedica njegova uzgoja i ambienta, gdje se rodio i razvio. Njegova je osjetljiva duša još jače oćutila bol i bijedu nevoljnoga dalmatinskog Zagorca i on je tom osjećaju dao potpun izraz u prvim svojim djelima. Radi ideje same zanemario je plastičnost, a bit će, da je tome još jedan uzrok: što se u Meštrovića razvilo nagnuće za samostalnim stvaranjem, prije, nego je mogao da vlada s materijalom.

Meštrovićeva najmarkantnija djela iz prve periode jesu: „Zadnji cjelov", „Bolesnica" i „Žrtva nevinosti". Leit-motiv je sućut i ljubav prama bolnima i bijednima; ali prevaren u očekivanju sa strane bližnjega postao je sarkastičan i ironičan. Parodija „Žrtve nevinosti" je „Čežnja za strašću". S izmoždenim „Pjesnikom" ruga se sebi i sličnima. „Pjesnik" je po čuvstvu brat „Žrtve nevinosti", ali ga u istinu ubija „Čežnja za strašću".

U „Majčinoj brizi" prikazao je siromašnu rodilju. Tu se javlja kipareva prošlost, sjeća se svoje majke, bijede i nevolje i osjeća, da je i sad bliži njima nego li onom društvu, u kome živi.

Njegova je „Medicina", junakinja, tip ruske djevojke, što se žrtvuje za cijelo čovječanstvo umjesto za jednog čovjeka

Djela: „Moja puca", „Pjevajuća duša", „Curče" i „Mali Vidović" ubrajam u očitovanja mekana čuvstva, u liriku. Izvanredna je modelacija i izradba ovih manjih kipova, ali ovdje ne prevladjuje Meštrovićeva jača strana. Daleka su od simbolike „Prvog zahtjeva".

Zanimljivo je, kako Meštrović nastoji, da nam se prikaže poganinom. On se nikada ne će moći oteti sućuti, kajanju, boli, koja je najznačajnije obilježje kršćanstva, a to je najbolje dokazao s „Timor Dei". Diže se protiv pojma božanstva, jer je taj fautom uzrok mnogih nesreća i jer je prvi strah stvorio Boga. Strašna, nesmiljena, orijaška noga gazi ljudstvo i ne pita za boli djeteta i majke, za pregaranje djevice i slabosti starca. Jedini filozof otima se toj groznoj sili, ali i on propada u talasu ostaloga ljudstva, jer je preslab, da odoli, da mu se otme. Samo umjetnost i poezija uzdiže se nad svim tim i slobodna je u carstvu svome. Ideja je zaista poganska, ali sama sućut za ostale bijednike već je kršćanska.

I eto nas do jedne nove faze, gdje se Meštroviću otvaraju novi vidici uslijed čitanja Schopenhauera, Stirnera i Nietzschea. Meštrović je „Na zdencu života" prikazao život u potpunoj snazi, te ga utjelovio u pojavama pojedinih individua. U jednoj je grupi ljubavnik pun strasti, koji na najprimitivniji i najprirodniji način hoće da ogrli ženu, zatim slijedi dvoje idealno zaljubljenih, što u cjelivanju kušaju cijelu slast života, treći je par sanjarski raspoložen, a izmedju četvrtoga punano je dijete: prirodni plod ljubavi. Jedan je umjetnik osamljen, te zamišljeno gleda u val vode i vidi ništavilo ovog svijeta i pustu prolaznost (Schopenhauer). On je sve uživao što i one grupe, sve je prošao i sve će proći, pa sada mu je jedina svrha života, da bude samostalan, svoj, osamljen — potpuni individuum, „Nadčovjek" (Stirner i Nietzsche).

U „Veneri" ruga se ljepoti i estetici: ona je lijepa, ali je prava savremena žena sa svim manama, strastima i porocima. To je najsavršenija ironija staroj, antiknoj Veneri. Ova je puna mesa, krvi i pohote, te stišće na svoje krilo malog i nagog Amora.

U „Ženinoj tajanstvenosti" prikazan je nagon za uzdržavanjem rase i života.

S „Conte Ugolino" nije mu bila jedina svrha da ilustrira Dantea, već da iznese ogavnu sliku Allighierova stoljeća.

S ovim se djelima, i ako prodahnut pesimističkim nazorom o svietu, više ili manje povratio k antiknom shvaćanju plastičnosti, proširujući tehničku stranu u koliko se služio današnjim modelom i primjenjujući kiparstvu tečevine impresionizma.

I koncepcije su pojedinih grupa vedrije, spontanije, nose u sebi jednu sveljudsku notu, baveći se najradije problemom erotike i radjanja života. Pesimizam Nitschea je prekaljen na Zaratustrinom plamenu. Njegov „Izvor života" (druga česma) prikazuje dvoje starih i dvoje mladih, Starci kao da odlaze od života, ustupajući svoje mjesto, mladima, jakima, što su željni ljubavi i užitka. A jedne i druge združuje kao jedna kruna, kao jedna pjesma kolo djece u reliefu. Nad njima je napupila dojka, puna mlieka, puna hrane, a iz njezine bradavice teče slatka tekućina pod lakim pritiskom jedne dugačke ruke. Zatim „Adam i Eva": on jak, s teškim potezom misli na čelu, a Eva puna, obilna, sočna kao netom izorana brazda, što je primila sjeme iz podatne sijačeve ruke. Ali se Meštrović vraća do ironije, do kritike i slušajući Nietzschea ruga se i sažaljeva čovjeka, što bi čitavi život, da mu je moguće, prospavao u zagrljaju žene „Borba" (ili „Moderni Laokoon") prikazuje, kako žena svladava muškarca. Bore se, ali čovjek je slabiji, jer misaon, a žena je kao i priroda besmislena, bez sadržine, ali zavodljiva i silna, jer joj muškarac dao sadržaj i on se klanja onome, što je sam stvorio i pobjedjuje ga njegov vlastiti stvor kao ljudi Boga. Meštrović je mizogin, poput svog učitelja, koji je rekao: „Ideš li k ženama ne zaboravi biča". To se osjeća u „Staroj pjesmi", „Draškanju" i „Veneri". U prvom reliefu naglašuje smiješnu ulogu izmoždenog starca, a u drugom reliefu i „Veneri" ruga se ljudima, što su se ponizili do perversiteta. Po Meštroviću žena ima jedino dužnost, da radja djecu i da čovjek bude njezin gospodar.

Ovim sam jedino nabacio neke misli o djelima Ivana Meštrovića. Iscrpljivije ću ih prikazati u ovećem essai-u, gdje ću razložiti i od kakvog su značenja portraiti po Meštrovićevu umjetnost, te djela kao: „Zidanje Skadra" i „Djed i unuk".

Božo Lovrić.

KAZALIŠTE

ANDREJEV: ŽIVOT ČOVJEKA. U pet sceničkih slika hoće Andrejev, da prikaže veliki misterij ljudskoga života. Sa svim potankostima on opisuje, kako se neznatni plamečak čovječjega života otima vječnoj tmini, kako plamsa i opet tone u tmine, iz kojih je mučno proizašao. Veličini predmeta kuša se pjesnik približiti simbolikom: najprije izrazitom — kako ju u drami prikazuje „onaj netko u sivo" sa svijećom, koja se je upalila i opet utrnula; a onda prikritom — nekom hladnom i ukočenom plastikom tipičnosti, koja u svaku scenu unosi osjećaj vječno istoga, vječno ljudskoga i nepromjenljivoga. Tako nije čitava drama drugo nego jedan niz nastrojenja, koja nas upućuju i prenose čas u fizičke i duševne procese životnoga nastajanja i zamiranja, čas u tipična raspoloženja našega bitka.

Kod poroda sve se zaogrće u velo mistike. Veseli plamečak života probija se u svijet kroz fizičke boli rodilje. Najjači mu je plamen, kad se je čovjek priljubio životu punom snagom svojih instinkta, kad ljubav i glad pokreću cijelim njegovim organizmom. A onda dolazi stagnacija. S postignućem želja gubi se čar života u dosadi tričavih društvenih maljušnosti. I čovjek srće, bijen nesrećama, u očajni stadij, kad mu je za igračke života nestalo djetinje duše. Ovakova ga snalazi smrt: nad kaotičnom rastvorbom krvi titraju lutajuće iskre životnoga plamena.

Tipične crte Andrejevljeva prikaza života prikazuju više crnu sudbinu mase nego li individualnu ljudsku sudbinu, u kojoj životna volja nalazi svojih radosti i u svijetlu i u sjeni. Za to njegov misticizam ne upućuje u nedohitne krajeve čeznuća, nada i poleta nego se gubi u mrtvom beznadju tromoga fizičkoga bitka. *Ld.*

KAZALIŠTA U FIRENCI.

Firenze!

U tom imenu za mene je bilo sve, sve što ima lijepa: od veličanstvene prirode, do najsavršenijih tvorevina čovječjeg uma i ukusa.

Firenze!

I dok sam ure i ure neumorno šetao kroz sobe i koridore fiorentinskih galerija; dok sam s najprofanijim ali najjačim čuvstvom, kojega nijesam nigda prije ćutio, skidao šešir u crkvama, čudovištima ljepote i arhitektonike; dok sam nekom neponjatnom čežnjom upravo hrlio do vrha božanskoga djela Brunelleschi-a i Giotta; dok sam... dok sam prolazio kroz cijelu Fi-

renzu, sve sam se više čudio, više divio veličanstvenom spomeniku uma ljudskoga.

Ali kad sam, umoran od dubokih dojmova velikih majstora kista i dlijeta, htio, da se nadivim i čarobnim svećenicima lijepe Thalije, požalio sam, požalio korak, koji sam učinio. Kao da je zavidan neko htio da bezobzirnom i opakom rukom barem za čas (govorim za čas!) potamni neizbrisivi dojam veličanstva.

Prosta fasada obične gradjanske kuće koje nikada ni u snu ne bih uzeo za kazalište, zatvara iza sebe najfinije ili bolje najaristokratskije kazalište fiorentinsko: „Teatro Niccolini".

Tek nakon tolikoga bogatstva arhitektonike, kao da čovjek i ne pita više, kao da je prezasićen, umoran veličinom, te mu je tu nekako lakše! A u gledalištu ćuti se nekako intimnijim, slobodnijim iza silnoga prostranstva dvorane cinquecenta u „Palazzo della Signoria" i kupole genija Brunellesca.

Što je najfinije, što najaristokratskije u Firenzi, našlo je svoje mjesto u običnim kazališnim ložama „Teatro Niccolini". „Jeunesse dorée" u najljepšim foteljima, s monoklom i smokingom pozire naokolo — a fina, bezizražajna aristokratska lica fiorentinska, ukočeno, crnim svojim očima, lijeno i samouvjereno jedva jedvice miču, kao da iz samilosti darivaju pogled.

Zvoni... Počimlje predstava... Najnoviji talijanski pozorišni komad od Zambaldi-a. Uspjelo u Veneciji i Milanu (tako barem kaže plakat) društvo: De Sanctis.

Prvi „vic" sluškinje ili popa iz te komedije „La moglie del dottore" (Liječnikova žena) i kazalište prasnu u smijeh! Nijesam vjerovao. Opet mirno naprijed. „Vic"! Publika iz najfinijih loža plješće. I bilo mi je žao žao, što se nijesam prije varao, jer sam smatrao grijehom onaj pljesak, koji se nijesam nadao čuti u umjetničkoj Firenzi.

I tako cijele predstave. Aplausa, koji su na nekim mjestima morali da nadare glumce, bijaše veoma malo. Ta, aristokracija je škrta s aplausima i u... nas!

A komad?

Hladan i neizrazit prvi čin, kao da je poslužio auktoru samo za uvod. Kulminacija je u drugom činu. Gledaoci su neprestano u velikoj napetosti. I glumci su pobrali prilično aplausa.

Ali nakon drugog čina, činilo mi se, kao da nije moguće, da slijedi još jedan čin, jer bi pokvario sav dojam. Auktor ga je napisao. Možda je htio, da jače, bolje opiše karakter liječnika i žene mu. Komedija svršava mirno.

U nekom malom gradu mladi je inžinir zaveo učiteljicu, pa je nagovorio, da se prije vremena oslobodi ploda grješne ljubavi, a onda je ostavio. Dobar i valjan jedan liječnik liječio je učiteljicu, pa kad ju je oteo smrti, oženi je. Liječnik znao je za grijeh učiteljice, ali nije htio znati za griješnika, koji ju je zaveo. Sreća bi bila savršena, da nije bilo automobilske nesreće, u kojoj malo ne nastrada jedna trudna žena, koja zbog tog udarca ima da porodi u kući liječnikovoj. A ta žena bijaše supruga inžinira zavodnika učiteljičina. Došao je i inžinir u kuću liječnikovu, a učiteljica jedva jedvice se uzdrži, da ne oda mužu, tko je taj inžinir. Ali kad zbog nesmotrenosti sluškinje sazna bivša učiteljica (liječnikova žena), koja je silno željela, da postane majkom, da je ostala sterilna zbog onoga nasilnoga poroda, a pred sobom vidi svojega zavodnika u smrtnom strahu radi supruge i udesa onoga, što će da se rodi, nije se mogla više suspregnuti, već iskali svu svoju bol u lice svojem zavodniku. U taj čas izlazi liječnik sav veseo iz sobe rodilje i najavi sretan porod i... upozna zavodnika.

U trećem činu izgubio je liječnik svoj mir, jer je doznao ono, što nije htio znati. Mješavina ljubomora, sebeljublja, uvrijedjene časti. Ali i ovo prodje. Liječnik, koji je htio ostaviti ženu, izmiri se s njom. Oni otputuju zajedno daleko odanle.

Ovo je siže.

Neke talijanske novine hvale (La Tribuna) komad, dok kritičar „Gaio" u „Marzocco" prilično kudi komad, a glumce mnogo.

Tako najaristokratskije kazalište fiorentinsko i najnoviji talijanski pozorišni komad.

A druga kazališta?

O „Pergola" ne govorim, jer je zatvoreno, a kažu, da se tu najbolje predstavlja. „Teatro Verdi" uprav protivno „Niccolini". Publika trivijalna. Za predstave (čudno, je li?) publika sa galerija glasno dovikuje najtrivijalnije viceve! Kazalište ogromno i neukusno. „Teatro Alfieri" pretvoreno je sad u dijalektalno kazalište. Novelli (ne glumac!) (pseudonim Yambo), Soldani i Bertolazzi obećaše svoje radove. Od starijih davahu do sad poznatu Machiavellijevu „Mandragolu", a davat će i druge klasične komade cinquecenta. „Teatro Salvini" operno kazalište nikakve osobite vrijednosti. „Politeama Nazionale" (bivša arena) za cirkus, operetu i operu.

Kako se iz ovog kratkog pregleda vidi, kazalište je u Firenzi slabo. I baš stoga upitao je ovih dana „Giornale d' Italia" vidjenije Fiorentince za uzroke nazatku kazališta i kako bi se moglo sanirati prilike.

Do sad se javiše Novelli (Yambo) i neki drugi s raznim mijenjima. Netko je spomenuo kinematografe kao jedan od uzroka. Svaka ulica fiorentinska malo ne ima barem jedan kinematograf. Od prvoga sutona, pa do kasno u noć pita se buržoazija sentimentalnim i smiješnim slikama kinematografa. Duge povorke vuku se neprestano od „Cinemat. reale" do „Edisona", od „Edisona" do „Excelsiora" i t. d.

Tako se hrane duševno Fiorentinci.

Kad sam čitao, da u programu D' Annunzijevu, po kojem putuje sa svojom „Nave", nema Firenze, bilo mi je začudno.

Sad razumijem!

Firenze 10. veljače 1908. *Sibe.*

FEUILLETON

„MATICA HRVATSKA". Preda mnom leže izdanja M. H. za god. 1907. Prevrćem ih i ne mogu se oteti nekom nezadovoljstvu, a donekle i razočaranju, koje me spopada. Spadam medju one, koji su u svoje doba u M. H. gledali glavnu predstavnicu našeg literarno-kulturnog života. Sjećam se još, kao da je danas, onih sjajnih godina kada je sva hrvatska javnost očekivala izdanja M. H. sa najvećom napetosti i zvjedljivosti. Znala su i onda zakašnjivati ta izdanja, ali se vazda čekalo sa nekom pobožnom nestrpljivosti. A kada su knjige došle svako je hrvatsko glasilo smatralo za svoju dužnost, da te knjige oglasi kao dogodjaj u našem narodnom životu, a prvo ljudi i prva pera su se natjecala, da ih ocijene. Popularitet i značenje M. H. bilo je toliko, da se je čak jedan naš profesor matematičar jednom u razredu izjavio, da je dužnost svakog Hrvata da pročita godišnja izdanja M. H., da znade što ima novoga u našem kulturnom svijetu i jer je to kriterij za inteligenciju dotičnika.

Ali to je bilo onda, kada se još rješesu kljaštrila djela, koja će M. H. izdati, kada se je smatralo najvećim uspjehom i dikom, da koji hrvatski književnik udje u M. H. svojim djelom, kada je M. H. sa ponosom izdavala i oglašivala pripovijesti Gjalskoga, koga sada blati, jer joj je u njenoj pustoši uspjelo dobiti djelo mladog talenta, koji je medjutim već odavna suradnik „Savremenika". To je bilo onda, kada je M. H. još imala neki program po kojemu je radila, kada su njena izdanja bila neki odraz svoga vremena, te predstavljala neku cjelinu. To su bile one godine, kada nam je M. H. dala i svjetsku povijest i zemljopis i izabrana djela iz prirodoslovlja, prijevode i pojedine prikaze iz svjetske književnosti i doista najbolje radnje onoga vremena na polju lijepe naše knjige. Kako god stanovište tko zauzeo prema njenom ondašnjem programu, ipak je to bio rad promišljen, izgradjen po nekim temeljima i sa dobrim svaćanjem potreba širih slojeva čitalaca.

Danas su te prilike posve promijenjene. Danas se knjige M. H. ne očekuju onom zvjedljivosti kao nekada, ni čitaoci ni kritika tim djelima ne posvećuje danas više pažnje, nego što baš iziskuje pietet pred slavnim tradicijama M. H.

Knjige za god. 1907. izašle su velikim zakašnjenjem, kao što je za dvije godine bila zakasnila i zadnja glavna skupština M. H., i kad čovjek pročita izvještaj te skupštine (a skupštine M. H. bile su takodjer u svoje doba dogodjaj u našem javnom životu) i reklamno oglašivanje matičinih izdanja u „Glasu", pa onu motivaciju, zašto u opće „Glas" izlazi, onda je posve jasno, da je danas M. H. ne samo izgubila svoju staru poziciju u narodu, nego ona je posve izgubila i onaj tako nužni duševni kontakt sa svojim čitaocima i članovima, a i kontakt sa današnjim vremenom. Društvo, koje mora izdati posebno glasilo, da u vječnim polemikama obrani svoju svakim danom slabiju poziciju, koje se mora dati na posve nereelnu reklamu, blativši svoje prijašnje najzaslužnije suradnike, da uzdrži svoje članove i povjerenike na okupu, koje više ne nalazi odziva ni u kojem javnom glasilu, kako sama M. H. priznaje u „Glasu", i koje teškom mukom skaupljuje svoja godišnja izdanja, te dapače mora obilato preštampavati već poznate i starije radnje, koje više ne može za svoje glavne skupštine izazvati nikaki jači interes u narodu, takovo društvo sigurno nema prava da se poziva ma na koje zaledje u narodu. Narod kreće i u kulturi mimo svih njegovih korektora naprijed, a M. H. ide od godine do godine natrag.

Danas, kada imademo više sjajnih literarnih talenata, nego smo ih imali ikada, danas M. H. nema gotovo što da izdaje. Tri knjige beletristike pokazuju našu lijepu knjigu mršavijom, nego i jedno godište M. H. Iz raznih novina skupljene pjesme Gjure Arnolda, „Čeznuća i maštanja" pokazuju najslabiju stranu preživjele njegove muze, koja je već davno ispjevala svoju zadnju notu. Upravo najslabija lirika, koju je M. H. danas u Hrvatskoj kraj tolikih sjajnih lirčkih talenata u našoj književnosti mogla naći. Druga knjiga su preštampana „Manja djela" J. E. Tomića, pripovijesti napisane u prošlim decenijima, koje ni onda nijesu imale druge pretenzije, nego da budu laka zabavna proza. Jedina treća

knjiga, slike i priče „Iz neretvanske krajine" Nika Andrijaševića, nova su stečevina naše lijepe knjige, ali i tim radnjama fali ona velika koncepcija i pogled na svijet, koji bi ih mogao staviti o bok djelima velikih naših pripovjedača. Dva zbornika, koja je M. H. ove godine izdala, „Hrvatsko kolo" i „Slovenske novele i pripovijesti" pokazuju jasno, kako je M. H. nemoćna da provede kaku novu ideju, ma ta ideja bila još tako lijepa. „Hrvatsko kolo" nije ni izdaleka ono, što su sebi pod takim zbornikom pomišljali svojedobni predlagači toga izdanja. To nije naučno-književni zbornik kao ogledalo savremenog našeg nastojanja u književnosti i znanosti. U M. H. je taj zbornik postao zbirka slučajnih manjih radnja, koje su došle do ruku matičinog odbora ili koje je dospio preštampati. Dva tri novija pisca, koji su u „Kolu" zastupani, ne mogu taj dojam popraviti. Osim toga je M. H. uvela u „Kolo" posebnu rubriku „Književni obzor", koji je upravo smiješan sa svoje manjkavosti, te izgleda, kao da je uopće uveden samo u svrhu polemike. I doista već na prvom mjestu donosi tobožnji prikaz o „Savremeniku", koji u taj „Obzor" zapravo i ne spada. Ali nakana matičinog odbora se je izjalovila, po tom prikazu će kraj sveg podmetanja čitaoci vidjeti, kako je ozbiljno i savremeno štivo u našem listu i da je u dobrom duhu uredjivan, pa nam ne preostaje, nego da se M. H. za tu reklamu najljepše zahvalimo. — Prof. Ilešić pak stvara slovensku antologiju, koja po našem mnijenju ne odgovara pravoj svrsi, jer donaša u većini odlomke iz raznih djela, a to nema smisla, ako se izmjenično štampanje slovenskih djela u M. H. i hrvatskih djela u „Matici Slovenskoj" shvaća ozbiljno. Šta će nam desetak slovenskih knjiga s odlomcima. U taj zbornik spadaju samo potpuna djela i to po mogućnosti novija, još nigdje ne štampana. Samo tako će ta uzajamna izdanja biti za zbliženje od važnosti.

Kao što naučno-književno „Kolo", tako na žalost ni „Kolo hrvatskih umjetnika" ne pokazuje kaki cilj, za kojim M. H. s tim reprodukcijama hrvatskih umjetnina ide. Slike se u tom „Kolu" donašaju bez programa i opet samo, u koliko ih se M. H. slučajno domogla. O mnogim umjetnicima mora publika po tim reprodukcijama dobiti posve kriv pojam, osobito kraj tako mizerabilnog popratnog teksta. Kršnjavi započeo je popraćivanje tih slika sa svojim literarnim specijalitetom, „naklapanjem", pa se stoga ne može ozbiljno govoriti ni o popratnom tekstu u drugom „Kolu", jer je Oton Iveković pošao stopama Kršnjavijevim, ali bez njegove rutine. Kad je M. H. već naumila da izda naše umjetnine po njemačkom uzoru „Meister der Farbe", mogla je uvažiti i način, kako se slike u njemačkom izdanju popraćuju, pa onda ne bi i taj lijepi prijedlog mladjih književnih krugova postao onako jalov, kakav je danas. Tako od redovitih izdanja M. H. ostaje samo Skabičevskova „Povjest novije ruske književnosti", koja doduše ne donosi najnovije kritičke produkte ruske literarne kritike, ali koju će hrvatska čitača publika moći pozdraviti sa zadovoljstvom.

Medju nakladninama izdala je M. H. i za god. 1907. dvije knjige svoje „Male biblioteke". Jedna: Scheinerova „Uredba svemira" gotovo bi se moglo reći da je suvišna, jer je M. H. već izdala „Naše nebo" od Kučere, a ima na zemaljskim poljima još toliko u našoj književnosti neobradjenih brazda. Ali i tu je valjda glavno poticalo bilo lični momenat. Druga knjiga pak: „Prometna politika" Brdovačkog naći će našu čitaču publiku dosta nepripravnu za tu lektiru, osobito u koliko se tiče našeg državnopravnog položaja prema Ugarskoj, o kojem predmetu već dugo badava očekujemo kakvo popularno djelo od M. H. Ali mi rado pozdravljamo nastojanje M. H., da i takim pitanjima posvećuje svoja izdanja, pa želimo samo dobar nastavak. Na takova popularna izdanja je M. H. u današnjim našim prilikama upravo pozvana.

Ovidijeve Metamorfoze dobro će doći našim gimnazijalcima.

Tako bi osim „Glasa" spomenuli sve što je M. H. ove godine izdala. A „Glas", kojega M. H., kako sama kaže, izdaje poglavito za sebe i svoje ljude, čini nam se kao utočište matičinog odbora za utjehu i opravdanje ne više sasma tihe njegove savjesti, da je njegov rad zbilja tako savršen, kako bi htio da uvjeri ne više posve lahkovjerne hrvatske čitaoce.

Kako se vidi dosta knjiga za jedan nakladni pothvat, ali vrlo malo sadržaja za jednu „Maticu Hrvatsku". A u tome leži ujedno najoštrija kritika njenog današnjeg rada.

Mi ćemo se na pojedina izdanja M. H. napose osvrnuti. *D. P.*

SUZA. *(Iz „Misli i razmatranja")* Slučajno namjerih se jednom na sprovod. Stao sam u stranu groblja i gledao obred. Konopci su se trljali po lijesu i naskoro poče po njemu padati zemlja muklim udarcima.

Tmuran je jesenji dan. Nebo sve u sivoj magli a u zraku vlaga. Mnoštvo oko groba stoji mirno, kao zbunjeno ovom čudnom zbiljom. Ovdje ondje prodre prigušeni jecaj, pa opet mir.

Napokon, zasvira glazba tužaljku. Žalosni, dirljivi zvuci, miješali se s očajnim zavijanjem hladnoga jesenjeg vjetra.

Najednom se nehotice osvrnem. Tik iza mene sjeo na kraj ceste čovjek, putnik. Na njemu tanko iznošeno odijelo, a na zemlji mali svežnjić. Nije opazio da ga gledam. Duboke, crveno obrubljene patničke oči, upro u gomilu, a niz lice tekla mu suza.

Ja sam ga sa zanimanjem motrio. Ta pokojnik mu je nepoznat, za kim suze?

Ali, plači, plači moj prijatelju. Ne plačeš ti za njim. Bog zna, za kim je ta zaostala suza imala poteći. Možda vidiš pred sobom poznati grob ili plačeš nad samim sobom?

Bilo što bilo. Ova suza, uzdiže te, pokazuje da imaš srca — jer i to je nešto — a ja sam sretan, da mogu tvoju bol, makar i potajno dijeliti. *Thom Spectator.*

POLEMIKA

DR. MILAN OGRIZOVIĆ — U „GLASU MATICE HRVATSKE"! Dr. M. Ogrizović polemizuje u „Glasu M. H." s J. Pasarićem u povodu njegove recenzije: „Omladinska knjižnica", izašle u „Savremeniku" III. 3. i 4. Ja ću se ovdje osvrnuti na izvode dr. O. u koliko se mene tiču.

Dr. M. O. dokazao je i suviše jasno svojom aerom oko „Prokletstva", a sad (1908!) i svojim hodočašćem od zelenoga papirića Savremenikova (1906!) do Bazale, da njemu nije stalo do književne reputacije. Koje čudo, da bi on, dr. M. Ogrizović, htio i mene imati u svojem društvu? Za to se ne žaca mene kao urednika, koji sam u svojem programu jasno izjavio, da ću čuvati svačiju slobodu raspravljanja, pozivati na odgovornost za neku nepovoljnu ocjenu, koja je potpisana punim imenom autorovim. Po logici dr. Ogrizovića ne bi smio „Savremenik" donositi nepovoljnih ocjena, jer bih ja kao urednik morao pročitati nekoliko stotina djela, da mogu imati o njima i svoj sud. Kako je apsurdno mišljenje dra. M. O., dokazuje najbolje konkretan slučaj. O knjizi: „Bibliografija srpsko-hrvatske dramske književnosti" donio je „Savr." tri recenzije — koja je moje mišljenje?

Ali kad je već dr. O. za ljubav svojemu gostoprimcu zapao u tu besmislicu, mogao je biti bar nešto oprezniji u svojim napadajima na mene. Pasarić misli u svojoj recenziji, da bi sekciju za izdavanje modernih pisaca, kako je po objavljenom programu zasnovana, trebalo ukinuti. Za ovu misao zove dr. O. mene na odgovornost i kliče slavodobtno: „Zbog ličnih eto obzira branit će ti ljudi i najnatražnije i najnemodernije stanovište. Aj moderni, aj napredni!" Mene se mišljenje ni Ogrizovićevo ni Pasarićevo ništa ne tiče, ali moram priznati, da se u tom pitanju ne bih mogao onako naprečac odlučiti za Ogrizovićevo mišljenje, koje on drži tako nenatražnim i naprednim. Napredni i moderni dr. O. nije dakako o toj stvari nikad dublje razmišljao. On nije nikad opazio pogibelji takovih ulomaka i izdanja po doista moderni i napredni odgoj mladeži. Neka se dr. O. podvrgne jedamput trudu i prouči n. pr. u „Njemačkoj čitanci za VII. i VIII. r." ulomke iz literature. Ako mu je poznata njem. literatura, brzo će opaziti, da je slika te literature u čitanci upravo nakazna. Po njoj izilazi kao da je sva njem. literatura jednobojna, pisana u pedagoškom duhu Herder-Rückertovu. Ne bi li i „ulomci" iz moderne literature u „Omladinskoj knjižnici" takodjer poprimili uniformu te pedagoške literature? Ne bi li n. pr. Wilde izašao pred lice svojih čitalaca kao neki imitator Herderovih priča i paramythija a ne kao pisac „Slike Doriana Graya" ili zapisaka „De profundis"? Kakova bi bila njegova literarna fiziognomija? — Ja mislim, da ovakove skrupule nijesu ni natražne ni nemoderne, a ispravan odgovor na njih bio bi u našim prilikama doista — ukinuće moderne serije. Tako je to u istinu nenatražni i napredni dr. Ogrizoviću! Kako vidite vaše fraze i vaši stilistički skokovi ne mogu prikriti faktično stanje stvari!

Još je smiješniji dr. M. O. u svojoj pozi kao mentor, koji hoće da nekoga kapacitira svojom podukom o romantici. O toj temi dr. O. kao razborit čovjek ne bi smio ni usta otvoriti, jer dr. O. nema ni pojma o vrelima romantike t. j. o djelima njemačkih romantičara. Njemu se čini tvrdnja Pasarićeva, da je pojam romantike neodredjen kod osnivača i u životu, neispravnim, što jasno dokazuje, da dr. O. ne zna, da je to i bio najprije zapravo životni nazor. Taj nazor kulminira u ideji, da bi trebalo život prožeti pojezijom. Prvi su romantici slavili Hans Sachsa kao pjesnika-postolara. To pokazuje i njihov život, poglavito život Fridrika Šlegela i Novalisa. U tom potpunom neznanju još je čudnije dr. O-u, da romantika može značiti i „težnju za prirodom". To dokazuje da ne pozna romana t. zv. „mladjih romantičara", kod kojih je ta težnja za prirodom upravo bitno obilježje romanticizma. Iz istih razloga ne shvaća napokon dr. O. treće Pasarićevo tumačenje pojma romantike, premda to obilježje dolazi

direkte iz knjige Vilima Šerera, koga zovu ocem njem. lit. kritike.

Ipak to nepoznavanje romantike, dr. O-a ne smeta, da se onako usput u svojoj dražesnoj frazeologiji ne nazove „intimnim prijateljem" neoromantike. Njegov kolega Maeterlinck, pravo dijete njem. romantike, bio bi — da ga pozna — brzo razočaran!

Toliko o mudrovanju dr. Ogrizovića!

U svojem intimnom razgovoru s „Glasom Matice Hrv." proglašuje me dr. O. „kruhojalcem". On, dr. Milan Ogrizović ... *B. Livadić.*

BILJEŠKE

DR. VALTAZAR BOGIŠIĆ umro je 4. travnja o. g. na Rijeci. Velik broj njegovih pravno-historijskih djela proslavio je njegovo ime u znanstvenom svijetu. Najznamenitije su njegove rasprave o pravn'm običajima u Slavena, kao i kodifikacija zakona: „Zbornik za Crnu Goru".

III. JUGOSLAVENSKA UMJETNIČKA IZLOŽBA SAVEZA „LADE". Ova će izložba, na kojoj će sudjelovati izvrsni umjetnici bugarski, srpski, slovenački i hrvatski, biti otvorena u Zagrebu od 1. svibnja o. g. Mi ćemo o tom odličnom umjetničkom nastojanju naše čitaoce potanko obavijestiti.

PORTRETI PRERADOVIĆA I ŠENOE OD BUKOVCA. Knjižara R. Bačić u Osijeku izdala je vrlo lijepe reprodukcije u bojama po slikama Petra Preradovića i Augusta Šenoe od prof. Vlaha Bukovca, uz cijenu od K 5·— po komadu. Obje glave naših pjesničkih velikana naslikane su pravom Bukovčevom vještinom, a reprodukcije, u veličini poznatih glava znamenitih ličnosti u posebnim otiscima „Jugenda", vrlo su lijepe i vjerne prema originalu. Uokvirene u zgodnim tamnocrvenim okvirima, koji pokazuju samo sliku bez kartona, ove su reprodukcije vrlo zgodne za ukras naših stanova, te mi taj pothvat poduzetne osječke knjižare našim čitaocima najtoplije preporučamo.

PRIJEVODI. Dobro uredjivani obiteljski i ženski časopis slovački „Dennica", što već jedanaestu godinu izlazi u Pešti, donaša u broju za ožujak i travanj ove godine osim uspjelih izvorn'h stvari i pr'jevoda iz Marije Konopnicke, A. Tennysona i Turgenjeva izvrstan prijevod pjesme Silvija S. Kranjčevića „Eli, eli, lama azavtani" i pripovijesti Zofke Kvederove „Nade". *dd.*

ISA GREGROVA. Iza smrti Hane Kvapilové zadesio je „Narodno kazalište" u Pragu opet novi nemili gubitak bolešću gdjice. Ise Grégrove. Dne 11. travnja oprostila se od praške publike u ulozi Máne. Kao naivka stupila je na pozornicu „Národnog Divadla" god. 1895., u sedamnaestoj godini. Njezin talenat i umjetnički slobodni instikt razbijao je u početku sve škole, smjerove i teorije, u koje ju se pokušalo suziti. Ali mukotrpni taj umjetnički život ovlažio je i omio u djevojčinoj duši onaj nježni naivni kolorit, onaj tanki relief — i ona posta individualnosti tvrdjom. Počela je, da zabacuje sentimentalnost i sve više naginjala dubini i tajanstvenosti života. Ovo je tražila njezina ženska snaga. I ona je počela tananom predjom da veže sve one škale čuvstava, koja su je dijelila kao naivnu Mánu (Percin) od Wildeove strastvene Salome. Ovaj porast i ovaj novi smjer u njezinoj umjetnosti nije bio tek slučaj. Njezin boravak izvan domovine nije toliko utjecao na nju koliko literarno-dekadentski ambijenat domaći. Mlada literarna generacija, koja je u umjetnosti kao i u životu naginjala dekadenci, nije ostala bez utjecaja, i to stalnih i bogatih utjecaja na gdjicu. Isu Grégrovu. Rafinovani dekadentni osjećaj zahtjevao je u igri gdjice. Ise Grégrove onaj posebni nervovi i impresionistički „stimmung", u koji je nehotice sklonošću svog naturela upala i pokojna Hana Kvapilová. Ovaj intimni kontakt izmedju mlade lit. češke generacije i glumaca, iznio je i obogatio tako izrazite talente na češkoj pozornici „Narodnog Divadla", pa se i porast gdjice. Ise Grégrove ima zahvaliti baš tome momentu.

Našoj je publici u dubokoj uspomeni ostala gdjica. Isa Grégrova sa svojom Salomom, a ja ne ću nigda zaboraviti njezinu Maryšu, Mánu i Hedvigu. Odlaskom njezinim i smrću Hane Kvapilové, ostao je g. Vojan jedinom zvijezdom na pozornici „Narodnog Divadla" u Pragu. *Milan Vrbanić.*

„MODERNA BIBLIOTEKA ZA KRUNU". Izlazi svaki mjesec u jednoj knjizi, a donaša najznamenitija djela svih naroda zabavnoga i znanstvenoga sadržaja. Netom je izašao 1. broj: Guy de Maupassant: „Pripovjesti". Pretplate prima: Mate Malinar, Zagreb, Prilaz br. S., II.

UPRAVA „SAVREMENIKA" javlja ovim onoj p. n. gospodi pretplatnicima, koji su zatražili pojedine brojeve „Savremenika" od god. 1907. i 1906. da imade na skladištu i voljna je poslati (uz jednu krunu po primjerku): svaki broj od godine 1906., 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. broj od godine 1907. — Potpunih (kompletnih) godišta od godine 1907. za sada nema, a od godine 1906. razašilje kompletno godište za cijenu od K 12·— (dvanaest kruna).

SAVREMENIK

BR. 6 LIPANJ 1908 GOD. III

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

NATKO NODILO: ARTIZAM

Velika riječ, zar ne?

Ovdje kanimo nešto malo primetnuti onome, što jednom napisasmo o toj pojavi u književnosti. Nadovezati ćemo zatim još jednu dvije opaske o nekom artizmu i u politici.

Već kazasmo, da je smioni Flaubert-ov aforizam „l' art pour l' art" malne jednakim oblikom i u drevno doba iznesen, pa da nas pravcem to vodi u poganski svijet. Kod Helenâ i Rimljana umjetnost, sama sebi prepuštena, otimala se i od najmanjeg ograničenja, koje danas tanji ukus nameće pretežnoj većini pisaca. Moderna plemenitija duša odbija književna „bacchanalia". No ni sam Flaubert, premda onu parolu razglasi, jamačno ne mišljaše, pored svega naturalizma, o hirovitoj kakovoj dekadenciji, istom iza njega na polje iznesenoj. A niti duboki posmatrač čitave „comédie humaine", romanopisac Balzac, po svom uvjerenju legitimist i pristalica burbonske monarhije, pisao nije raspušteno, ni prianjao uz nazore, što vjekovnu tradiciju u lijepoj knjizi prevraćaju. Ova dva velika književnika nipošto ne namjeravahu, da već ukopanu poganštinu iz groba podignu i na njoj tek da izmijene od dugoga ležanja izangjalo odijelo. Oni se ne otresoše zakona etičnih i besjede pristojne; svakako ne htjedoše obnavljati otrcani paganizam. Osjećahu, svijesno ili nesvijesno, da nam je kršćanstvo u amanet dalo viši moral, te donekud promijenilo i književni ukus.

U francuskoj književnosti, vrijednoj pažnje, do golog poganstva u misli, a često i u izražaju, dogje se docnije. Do toga se unizi pjesnik Baudelaire sa svojima „Fleurs du mal". Ali na njegovu u višoj knjizi donle izuzetnu pojavu gledali Francuzi kao na čudo neko. Bijaše prirodom preobilno nadaren: uman, lijep, bogat. Odan svakoj po izbor eleganciji, a još više u vlastitu osobu zaljubljen, fino se nosio, fino jeo, skeptički i cinički pisao u sobi sjajnoj, raskošnoj. No, taj egoistični estet, koji sebi za uzor držaše Byrona, nije znao da velikodušnim jednim pregnućem svoj vijek svrši. Genialni sin Britanije, a skitački bjegunac iz nje, uloži, u zadnju, jošte mladi život za nešto plemenito, za slobodu Grčke; Baudelaire, i on prilično mlad, umire tijelom istrošenim i zamračenom pameću. Cio aristokrat po nagnuću duše, a lažan trenutačni demokrat po modi, najposlije amo tamo artistično teturao nestalnom mišlju. U ničije zdravlje, ostavio za sobom, iz cvijeća svojih pjesama, oštri miris moralnoga zla. Rgjav onaj vonj naskoro ipak izduši u svježem vazduhu Galije; Baudelaire-ova huda vila, koja kliktaše:

dolje ljudski obzir ! ne poletje daleko na francuskoj zemlji, zemlji bistrine i vedre duhovitosti. Pjesniku otrovnog cvijeća nagje se samo jedan na glasu drug, daroviti, no jadovni Verlaine, navadni gost zadimljene krčme i tužne bolnice, pri moralnoj anarhiji života.

Megju Francuzima pjesnički razmetni artizam dospje ovako na golu „bohème“, ne na onu Murger-ovu, veselu i ponajviše bezazlenu, koja muzici Puccini-evoj čarobnih zvukova izmami, već na drugu, razularenu i nevaljanu, čijoj bi igri zgodno pristale ciganske egede. Poezija noćnog bluda, mjesto dnevne vedre pjesme u sjaju božjeg sunca !

S većim uspjehom, nego li u Francuskoj, za našeg vremena u Italiji, paganizam metnu neku smutnju u literaturu, jer tu nagje znamenitog umjetnika Carducci-a, autora mnogo spominjane himne Satani. „Odi barbare“ ovoga najprvog savremenog talijanskog lirika idu, duljinom apeninske zemlje, od usta u sva usta. Nazorima je svojim Carducci zbilja poganik i šoven, a kako se brojio u najviše masone, jedan dio štampe preko mjere njega i uzdignu, smjestivši ga nekako do samog Danta. On, rogjeni Toskanac, doduše istanji prekrasni talijanski svoj jezik do uzorne finoće, no u odama pjesnika ima ponegdje i suhoga sušnja. U obnovljenoj duši ljudi našeg doba ne može više da harmonično trepti svaka poganska struna, pa ni njegova. Oholome Carducci-u nestaje socialne ljubavi jedne Ade Negri za malim pukom i idealnog uzleta jednog Fogazzara na kršćanske visove. Sotoninu pjesniku sjene se oči prema svjetlosti klasične Helade i negdašnjoj veličini svog domaćeg Rima. On na taj način donekud promaši vrijeme, i ako ostade na visini dobrog ukusa. Snažni Carducci-evi stihovi nisu nigdje ovlaženi hakom pornografije.

U Italiji, po Carducci-evoj nedavnoj smrti, bani se na bogovskom Olimpu D' Annunzio, i on poganik, a uz to do nesnosnosti naduti šoven. Ovo barem po sudu Dalmatinaca, što ih taj nacionalist prisvaja Italiji, na našoj strani Jadrana. Ali je megju onom dvojicom pjesnika ipak znatna razlika. Prvi se u svom klasicizmu tek ponosi, dok drugi, osobiti majstor kitnjaste fraze, pelivani se. Rogjen u Abruzzima, na teatralnoj zemlji skorašnje napuljske kraljevine, on igra igru punoga latinskoga „superhomo“. Nego, umotvori toga natčovjeka, u svijet proturani žustrom reklamom, u opće nisu takovo drago kamenje, što će čvrstinom svojom prkositi vremenu. Istina, lakoćom stiha on je neosporni pjesnik i načinom pisanja vrijedni prozator. Ali u njegovu jednom romanu, „Le vergini delle roccie“, proslavljenu udvornom kritikom, psihološka plitkoća umara čitaoca ; u dramama njegovim običnu prazninu istinskog života ne ispunja „grandiloquenza“ sa strasnim ishitrenim uzvicima i bučnim talambasima ; u pjesmama, što su ponajviše krasne plastikom jezika, nije slušati glasova, koji bi se iz duboke duše otrgli. Ele, D' Annunzio nije na nebu umjetnosti zvijezda prve veličine, za misaone ljude, niti u samoj Italiji, i ako ga takovim smatra talijanski nacionalizam, što oči upire u „amarissimo Adriatico“. D' Annunzia posluži sreća. Uzvisi ga književna kritika iz Francuske, sad naklonjene latinskoj sestri Italiji, pak pomalo i ljubav Duse, što mu svojim umjećem po koju dramu oživljuje i uveličava.

Napuljskog spisatelja, stjecajem srećnih prilika obasipana hvalom i slavom, vrijeme ne će lje, kažemo opet, pribrojiti pravim velikanima talijanske knjige. Tašt je, raspušten je poganskom mišlju, a gdjekad i krutim, golcatim izražajem

te misli. Nije nikad Carducci vulgaran, dočim je u često takav glagoljivi njegov nasljednik u neznabožačkom pravcu. Istrčao se još od njega dalje, smjerom neobuzdana verizma, jedini Stecchetti. Hoće ovaj pjesnik u dekadenciji zaigrati književni „cancan“, pa da ga ljudi razdragani zablenuto gledaju. Gnjila jabuka! Niti u mekoj Italiji veći dio čitalačkog općinstva ne nalazi estetičnoga užitka u tome. Ispred ovake književne rabote obrazovani Talijani začepljavaju nos, uz riječ svog velikog satiričara: „Musa, turati il naso!“

Sušti paganizam u književnosti ne osvaja dakle Italiju, premda ga ovdje kušao uvesti pjesnik visokoga leta, Carducci, a kuša ga širiti pjesnik visoke vike, D' Annunzio. Makar što našem vremenu zamjeravale reakcionarne kojekakve družbe, vodi Europu, kako sloboda, tako i razbor, pa po njoj zbog toga poklonici šovenskoj sili i nepitomoj knjizi sve to rjegji postaju. U ovo lijepo pramaljeće naprednog čovječanstva gora ne lista, nit se čini hora za književne hajduke sa D' Annunzievim značajkama. Ne pomaže pusta gola riječ: naturalizam, verizam, artizam. A čudan bi bio i prohtjev, da mi našu književnu kuću raskućimo prema uzoru, što nam pružaju Baudelaire, Verlaine, D' Annunzio, Stecchetti. U našem Primorju velik je doista utjecaj italske misli, no ne će dati Bog, da se našoj književnoj omladini oko srca savija bludna samoživost jednoga D' Annunzia.

U modernih naroda promijenio se je opći ukus. Što u drevno doba bijaše prosto, mi sada smatarmo kao nešto divlje. Na primjer poneki epigrami inače duhovitog Marciala, koji u elegantnim krugovima dekadentnog Rima dražahu ugodno živce i bugjahu voljki smijeh, sada, u posijelu uglagjenom, ne bi se drage volje ni čitali, ni slušali. Šta više? Publika, u današnjim pozorištima, ispsikala bi, a zar još i zviždima pratila Aristofanove nekad glasite taetralne umotvore „Oblaci“ i „Žabe“; ne bi ih voljela za to, što su posuti prekrupnom atičkom solju. „Oblaci“ su neskladni i zlobni. Konzervativni Aristofan pozlobio Sokrata radi naprednih mu načela. Izgrgjenome filozofu, slabome poštovatelju državne religije, „Oblaci“ iz daleka možda pripraviše potonju osudu sa neznaboštva, uza smrtnu čašu kukute.

Pojam artizma, sregjena ili nesregjena, može u neku ruku da se primijeni i na politiku. U vrevi i lomu naših dana sa sve to silnijom tražbom pravičnosti i jednakosti, to po neminovnom zakonu napretka, ljudsko ogromno komešanje odmotava se kao najživlji i najzanimljiviji od sviju romana. Ima u njemu i socialnih trzaja i neukrotivih težnja za narodnim ujedinjenjem i vapaja za slobodom. Daj časom da vidimo, kako se u ovom romanu ispoljava „l' art pour l' art“, kod nas.

Prvo je to, što nam je još nekud mučno oteti se retorici i patriotskoj deklamaciji. Južnim Slavenima, zar po primjeru susjednih Madžara, usta puna historijske veličine svog naroda, te i slavnog zadatka u doba, što je eto na domaku. „Ampullae et sesquipedalia verba“, kazao bi Horacije. Maleni smo, kao što i Madžari, brojem pučanstva, narodnom privredom, skokom trgovine, maleni na proširenom igralištu savremene historije, pri današnjim velikim silama i velikim narodima, no sve ovo nam nimalo ne gasi vatru patriotičnog uznošenja. Bez sumnje vele vrijedi časno ime, koje mi toliko ističemo, pa i svaka časna uspomena iz davnine, ali to nije sve. Kulturni rad tegli više od hvalisavog nacionalnog imperializma. Manji narodi, kao norveški, švedski, nizozemski, ne traže sreću u snovima jedne proljetne noći, već u dnevnom radu, kroz godinu, na polju prosvjete. A

uljudba eno njih prodiči i pronese im slavu. Uznese ih, u sitnoj državi, plemenština pojedinaca. U tima narodima nije običaj brojati ljude, nego ih mjeriti po duševnoj težini. Madžari nasuprot prekopavaju svoje arhive, iznose pergamene i historijsko pravo, ne toliko zato, da se tim prigodnim srestvom služe za ljudsko živo pravo u ovoj na pola još feudalnoj Austriji, već za svaku vlastitu šovensku pohotu. Sileni imperializam jest bučnoj Madžariji nešto veličanstveno, kano presveti kovčeg zavjeta, ispred koga svi će protivnici nikom poniknuti i od stida i straha u crnu zemlju gledati. Odabrani taj narod tresnuti će svojom snagom, kao lav grivom. Pred licem napredne i pametne Europe politički artizam stvara ovako operetu. Padaju i operetne riječi, poput one jednoga ministra predsjednika u Pešti, koji u svom zanosu uzviknu : „sveti šovinam !“ Uživaju strani podsmjevači i rugači.

Što se našeg naroda tiče, slaba je zbog svakakovih neprilika njemu pomoć od mrtvog iii zamrlog davnašnjega prava umjesto živoga prava, od konzervativne historijskom hipnozom ukočene misli, umjesto savremene misli, demokratskim duhom zadahnute i unapregjene. Ova potonja zahtijeva malo Božje pravde na zemlji našoj, gdje je jada i suviše ; ona prva može da ravno vodi, logičnim slijedom teorije, i do same legitimnosti napuljskih Burbona, čija vlada bijaše negacija Boga, po riječi Gladston-ovoj. Naći je u nas strogih teoretičara, koji svoju političku lagju nakrcavaju teretom kojekakvih želja i spomenâ iz prošlosti. Goni se s toga, u ime čistine, ili narodne, ili vjerske, hajka Hrvatâ na Srbe i Srbâ na Hrvate, kao da je sad nama najpreči posao, dosadnom logomahijom pa bizantskom načinu, dugo i dugo tražiti u čijim žilama, hrvatskim ili srpskim, struji zdrava krv plemenska, a u čijoj pameti sjaji jedino spasavajuća vjera. No i prehistorija i fiziologija dokazuju, da dandanas više nema čistokrvnih naroda i da miješanje etničko nije, dajbudi kod Arijaca, na štetu, već da je ljudskome soju na korist. Pa da sve ono bude i ljepše, poznata slavenska strastvenost doprinosi jošte mirodiju svojih otadžbeničkih psovaka i teoloških kletava. U to, nad cijelom našom igrom od veselja tare ruke svaki napasnik, dok se mi onako gubimo u maglovitim vizijama daleke sreće za idealnu državu i idealnu vjeru. Ala korisnog artizma u politici !

Ovako mi se na našu štetu natežemo zarad dvojakog imena i trojake vjere. Osobito oganj vjerski podmeće se narodnoj kući Hrvatâ i Srbâ. Ali na sreću svakim danom manja je opasnost, da se kuća upali, jer i u nas neuklonivim napretkom vremena jača poštovanje svačijeg iskrenog uvjerenja. Doduše neki cijene, da ćemo mi svi, koliko nas ima jednog jezika, pristupiti u jedno vjersko kolo s jednim imenom. Zasjena očevidna ! Danas te države nema, koja bi na svoja legja naprtila pothvat prisilnog preobraćanja. Takva sila već popušta i u samoj Rusiji. A ne dâ se niti narodno ime nametnuti pojedincima. U ime vjere nije više ni ratovati, ni zapljenjivati imovinu, ni podizati lomaču. Ljudski je red, da dojedna propaganda svoj rad stegne na blagi nagovor. Nego i taj, naravno, vele ne uspijeva kod čeljadi priproste i dušom privržene pradjedovskome običaju. Okrenuti vjerom ne će olako naš čovjek seljačke ruke, a seljačka nam je narodna većina. Propaganda tako nije drugo, do artistična igra, kad nije naprosto igra naivna.

Mi smo mišljenja, da je puka igrarija i ono, što klerikalno „Jutro“ želi svom narodu, dakako čisto katoličkom i čisto hrvatskom. Piše : „Književnik je slobodan, ali ga steže dobar ukus Hrvata, što misle i osjećaju kršćanski“. I za nas

kršćanstvo u moralnom pogledu jest najuzvišenija vjera. Nego nadarenom umjetniku, koji slabo vjeruje, ili čak ne vjeruje, niko ne smije kratiti slobodu pristojnog stvaranja. Inače mi Hrvati hrlimo natrag u ono drevno doba, kad je vascijeloj umjetnosti mrežu namještala mitologija, ili idemo u srednji vijek, kad je realno istraživanje i nauku dosta sapinjao omiljeli skolastični silogizam i osim arhitekture čitavu umjetnost manje više kočila dogma. Nek „Jutro" oprosti, ali sa njegovom formulom naša bi Hrvatska bila u Europi, ovo naših dana, baš izuzetna zemlja obzirom na umjetnički ukus.

O vjerskom fanatizmu, koji Božjeg ploda ne daje megju ljudma, već u njima potiče mržnju i svagju, u prkos uzvišenom uskliku: „pax in terra!" nije nam ovdje dalje govoriti. Pogledajmo grubi „l' art pour l' art" u politici, moralom nesregjenoj.

U ovomu prednjače sada Nijemci. I naš narod veli: ko umije, njemu dvije, ali Nijemci svoju nacionalnu politiku dotjeraše do savršene moralne anestezije, upravo do neosjećanja pravde i nepravde. Ima u nas pisaca, te dižu u vis zastavu germanske prednosti, držeći, da je Nijemstvo u svemu, pa i u etici, na čelu čovječanstva. To donekle cijeni i g. dr. Bazala, koji u ostalom lijepo razlaže, kako stroga etika ne odobrava političko nadmudrivanje, prevejanost, lukavštinu. Sa naše strane kažemo iskreno: mi Nijemcima ne volimo, premda njima koješta priznajemo. Eruditno znanje, načitanost je u njih velika, zar u svijetu najveća. Štampa se kod njih toliko, koliko nigdje. Poslije rata, tamo od g. 1870.—1., razvi im se za čudo ordinerna industrija i trgovina; trgovinske im lagje već plove po svim morima; uzimlje maha i vojna flota tako, da se zbog toga zamislila i sama Engleska, kraljica oceana i svjetskoga prometa. Badava, što jest, jest. Radinošću i žurnim poslovanjem odskoči bogastvo njemačkoga naroda, makar da državne financije carstva boluju od sve to većeg deficita, a da obrt sa superprodukcijom prijeti sreći brojnih radnika i mirnome razvitku zemlje.

Pa ipak Njemačka nije podobna da prisvaja srca, sa suhim materializmom svog Haeckela, s originalnim psostima svog Nietschea, sa zvekom sablje svojih abnormalnih junckera à la Eulenburg. Romantična legenda o idealnosti Germanije, od mnogih vjerovana u prvoj polovini prošlog vijeka, već ode u nevrat: sada tamo, ni humanih pjesnika, ni pravednih mislilaca. Pri svijetlu današnjih suprotnih činjenica, knjige u pohvalu sjevernjakâ, što ih jednom napisa duhovita Švajcarka, madame de Staël, prebiraju se hitno, dok na usnama čitaoca titra posmijeh. Današnji Nijemci, prispjevši državnim ujedinjenjem do broja i do jačine, obožavaju tek sebičnu silu, koju oni krste imenom „zdravog egoizma". Pogledajte slike i kipove njihovih političkih velikana: hoće da te plaše. Pogledajte Bismarcka, u čijem se licu izražava obijest i prezrenje. Bezdušan u artističnim svojim varkama, gledao da nadmudri i samog „Principe", nacrtana po bezočnom majstoru Macchiavelli-u. Nijemci mu se ipak dive i klanjaju do duboke ikonolatrije. Gle, on i bešćutni mrazoviti Moltke uzoriti su junaci, na koje se valja ugledati, zastavnici su njemačkog pobjedonosnog nacionalizma. No, lako njima spremom po gotovo trostruke vojne sile svladati Francuze i slomiti tijelom oronulog trećega Napoleona, na posljetku nesugjenoga vjesnika novog načela slobode za podjarmljene narode. Megjutim u Europi sa svake strane led ubija egoističnu Njemačku, koja diplomatski sve više biva usamljena, i pored lukavih Bismarckovih koncepcija.

Usprkos poloma Francuzi stoje još jednako u najprvim redovima megju pobornicima životvorne slobode. Osobito na dva naroda, na francuskom i engleskom, kao na dva najjača stupa, počiva opća civilizacija, čovječanski napredak. Bistrina latinske misli i okretna, duboko prodiruća mentalnost galske rase izdiže Francuze, kao god što Engleze nosi pouzdano naprijed, sve dalje i dalje, trijezna im pamet i puritanska značajnost, koja svoj najbolji sok ožimlje iz kršćanskoga strogog nauka. U Engleskoj i Francuskoj ima sada čovječji rod glavno žarište svoje visoke kulture. Onamo svako može da gleda ekonomski i moralni postupni razvitak svega socialnog života, u novije ovo doba. Pribada se Francuzima malo plodni brak, no nade je, da će se i to ispraviti, kako se ovo već vidi na kolonialnim iseonicima. Velika njemačka pismenost prilazi istom na trećem mjestu u ljudskoj prosvjeti.

Ni ta pismenost nije bez osobitih mana. Nijemcima u estetičnom vidu, izuzmeš li najodličnije im prvake, češće nestaje jasnog bojadisanja, takta, duha, u književnim sastavcima. Razvlače bez mjere, to po sjevernjačku, pak im stil ne teče lagačak i ugodan. Mjesto toga njemački učenjaci mudruju sve u šesnaest; puna im glava filozofskih formula i artističnih floskula. Nego, visoka estetika i lijepo mudrovanje nije zadržavalo Göthea, da se ne ide pokloniti Napoleonu, razaraču Germanije; nije ni najmanje smetalo krajnjeg pesimista Schopenhauera, da sladokusno objeduje i večerava u izboritim hotelima; nije sustezalo artista Wagnera, kome polifonijska najfinija muzika bješe religija, da po istoj religiji smatra sebe stvorom prekonaravnim, te se sam klanjao vlastitome božanstvu, po načinu kakvog egipatskog faraona.

U svome brojnom narodu Nijemci imaju doista mnogo ljudi od uma i od oka, ali živo srce njima ne bije osjećajem pravičnosti i humanitarnosti. Germanizam, vidimo, gnjavi Poljake, a nama južnim Slavenima avetinja je, što pravi stravu, šireći crna krila nad Balkanom, njezinom Ost-Markom. Etika Nijemaca omegjašena je granicama, do kojih dopire glas njemačkoga govora, dočim ona u Francuzâ i Englezâ obuhvata svijet u znamenu slobode. Eno Englezi dadoše slobodu inojezičnim ljudima n Kanadi, a sada je daju Boerima, skorašnjim buntovnicima. Ako se Nijemac zagrijava za slobodno mišljenje, to je u stvarima vjere; inače, nazadan je u politici; prepokoran je, pa ma bilo kakvoj vladi, i uživa u vladinoj milosti. Ono trkanje i lomkanje na polju svake vjerske misli, makar ateistične, ukrašava on zvučnim imenom „liberalizma“. Nego u dugoj historiji njemačkih ratova taj liberalizam ne iznosi niti jedan Valmy, epohalnu bitku za čovječja prava. Mjesto toga sjeverna sociologija bavi se sada kojekakvim tezama, koplja lomeći i za slobodu ljubavi. U ovome, tanki psiholog Bourget i pronicavi realist Prévost, premda napredni, eto vole tradicionalnim nazorima, dok sjeverni mislioci skloni su ulagati naučnu mudru svoju riječ za razvalu braka. Pa da nisu artisti i slobodoumni do čuda ti prijesni prijatelji „crvenoga“ padšaha!

Glasu čovještva odaziva se, po našem mnenju, bolje od Njemačke savremena Italija. Već i ovdje gori luč novovjeke prosvjete. Neki u nas sude, regbi površno, zlo o Italiji, kao da je ono zemlja prošle slave, a današnje začmalosti. Smatraju nju tek čuvaricom umjetnih spomenika, dabome širom svijeta najuglednijih od sviju: „la terre des morts“, kako jednom reče Lamartine, a suzbi ga Giusti, valjda u najljepšoj svojoj pjesmi. Ne valja da mi Italiju ocijenimo po krivičnoj parnici

Nasi-evoj, u opće ne po sicilianskoj „maffii“ i napuljskoj „camorri“, sramnim ostacima konzervativne i klerikalne uprave Burbonaca. Italija napreduje ! Dogje do jedinstva krvnim žrtvama svojih sinova, diplomatskom vještinom Cavoura, duševnim viteštvom Garibaldi-a. Dogje do toga na svjetliji način, nego li Njemačka. Liberalnog Cavoura, pri tankoj tvarnoj snazi u borbi, uznositi će historija kao slavnijeg državnika od mrkoga reakcionarca Bismarcka. Očigledno, danas Italija nije troma stražarica najvećeg umjetničkog blaga na zemlji. Podosta ona koraknu naprijed. Pučanstvom svojim plodna, obrtom zaposlena, trgovinom sve to više okretna, eto znatnim viškom u državnoj financi nadmašuje druge velike sile. A megju velevlastima jedina se pridružuje Engleskoj i Francuskoj praksom i strogom odgovornošću parlamentarne svoje vladavine. Istina, izuzetno zalazi u narodno vijeće po koji nevrijedni prestavnik iz južnih krajeva, ali unatoč tomu zemlji su na diku, a i moćni jesu nosioci narodnog suverenstva ; univerzitetski profesori, kao socialist Ferri, mogu da u slobodarsdoj monarhiji očituju čak i republikansko lično uvjerenje, pa niko ni makac na njih. Živo se kreću radnici u gradovima, kmetovi u polju, dočim njima u pomoć priskače demokracija. Istom od jedno po vijeka uskrsnu Italija, a već pokazuje izumioce kao Marconi. Pak i u samo potmurno vrijeme ropstva ragjala je pjesnike, kakvi su Leopardi, Manzoni, Giusti, koji stoje na vrhuncima svjetske poezije. A tek značajnost, samopregor talijanskih mučenika za slobodu i jedinstvo !

Naročito u plemenitom patriotizmu moderna Italija može da drugima bude na ugled. Za svakoga ima pouke u historiji „del rinascimento“, kako oni tamo vele. Pred licem stranca, „lo straniero“, Talijani nisu se u mišljenju razilazili, nisu nigdje bili megju sobom svadljivi, razdraženi, zadrti. Kršćanima i bezvjercima, monarhistima i republikancima, ista veličina duha i srca. Nisu se prepirali o vjeri i nevjeri, o čistoći i nečistoći političkog nauka. U polutami ropske Italije, nije im svjetlucao fosfor načelnog najstrožeg vjerovanja i načelnog najstrožeg patriotizma. Mjesto mrtvorogjenih programa tvrda zasada im bijaše ova : uvjerenja nikad ne mijenjati po ličnoj koristi, a mijenjati ga, kada god nesebičnim promišljanjem to zahtijeva bolja pamet. Ta i sam katolički katehizam siječe ovako : protivi se Duhu Svetomu, ko poznatu istinu odbija. Već je više puta rečeno, da Gladstone, čovjek visokog uma i visoke moralnosti, od toryevca razvi se u wigovca, od wigovca u liberala do demokratizma ; njegov suparnik Disraeli, čovjek oštre pameti i skeptičan u moralu, od radikala bude toryevac, te dvorskom milošću kraljice Viktorije načini se lord Beaconsfield. „L' art pour art“ u čitavoj finoći ! Fino je i ono, što klerikali vele, da je njima dosta i vanjsko pristajanje u njihovu vjeru. Ovaki artizam plazi na zemlji, ako valjda nije supernormalna percepcija, koju ne shvataju laici.

U svemu tomu proigrava vrzino kolo pred očima ljudi, koji nisu nadareni ni tankim razbiranjem ovakih posala, niti dalekosežnom vidovitošću.

MARIN SABIĆ: TAJNA

Je l' to s neba vedra zviezda zadrhtala,
ili s drva grana zašuštila gusta ?
Je l' to utvar neka pokraj mene stala
ili noć u mraku uzdahnula pusta ?

Je l' to dah života te se noćnim mukom
ispod zviezda širi — ko da zemlju kreće ?
Ili samrt niema te nevidnom rukom
svud života trga probujalo cvieće ?

Hoću l', hoću jednom da te vidim s kojih
bezdanih, živote, ti izvireš vrela ?
Il da čujem, smrti, s hladnih usna tvojih
kud raznosiš život poput cvieća svela ?

Ja se u se stišćem u dubokoj tami —
ko da slutim nešto, što se oku krije,
ko da dršćem s tajne, te u beskraj mami
i u vrtlog miso kao slamku vije.

O mramorna sfingo, koja tupom zjenom
neizmjerjem gledaš i vječito šutiš,
i nad život jednom nadvijaš se sjenom
i života šumnog šarnu igru mutiš —

kad ćeš zrakom jednom kopren da probiješ
te nam trudne oči ko noć tište gluha ;
kad ćeš, kad ćeš tvrdi pečat da razbiješ
te je usta tvoja pritisnuo suha ?

JURE TURIĆ: PROSCI

(Nastavak)

MAJČINI PROSCI

I.

Kad se starica sjeti na udaju svoje kćeri Anice, još ni danas pravo ne zna bi li se ljutila, ili bi se smijala, ili bi sama sebi prigovarala radi onolikog plača, što joj se danas učini ludim, pa se i na nj ljuti. Bilo je to sedamdesetih godina prošloga vijeka. U Bosni planula krvava buna. K nama prebjegla „raja“ i mnogi ranjenici. Na sve strane sabirali se milodari i davali koncerti. Iz Krajine već bile otišle nekadašnje krajiške pukovnije, samo se gdjekoji upravni časnik vidio još u uniformi, a obnašao je čast pristava, predstojnika ili koje drugo zvanje. Sila božja nagrnulo sudaca, inžinijera i drugih službenika. Živjelo se baš bezbrižno i slavno ! Tako se jednom u nekom seocu blizu gradića N. utopilo neko dijete, što li, i u

komisiju izišla dva tri sudca, dva liječnika, dva pisarska činovnika, a za komisijom došla hrpa dokone gospode iz obližnjega gradića N., te priredili cijeli pir. Pa tako to išlo iz dana u dan. I danas se još oblizuju gospoda, kad se sjete onih vremena.

U tim slavnim vremenima oženio se svaki činovnik. Samo ostadoše nepoženjeni oni, koji se nikad ne rastrijezniše, pa nijesu mogli vidjeti oko sebe, koja ih je djevojka odabrala. I nikad se nije znalo, zašto neki čovjek uzima upravo onu djevojku, a ne drugu. Ako je gdje omrkao veseo, a nije ga te noći dotuklo vino do kraja, sigurno je bio sutradan zaručen. No i dobro je tako bilo. Oni, koji se ne poženiše, već su odavno pod ledinom, a koji nijesu, još im je gore, nego da su pomrli. Vuku se po zemlji zadušljivi, iznemogli, i jedva smognu snage, da potpišu namire. Da, služe i danas, jer bi preveć narasao mirovinski izdatak; inače svejedno, brali oni plaću ili tko drugi.

I u ta blažena vremena dogodi se nešto, što je oko udaje Ankine splelo čitav niz neprilika. Svemu je bila kriva — politika! Prije Ankine udaje nije starica nikad ni čula tu nesretnu riječ, niti se je znalo za nju, za tu neman, koja ljude mami, pa ih proguta. Tek je tad razabrala, da je i u Italiji politika mnogo zla počinila, i radi nje su naši toliko puta morali u Italiju. No tad je politika komugod i dobro došla, jer je na njoj zaslužio zlatnu kolajnu, ali eto tu, kad se je uvukla, nije nikomu dobro došla.

Gospodja je Milka opažala neku čudnu promjenu na svojoj Anki od onoga časa, kad je djevojka počela da pohadja pokuse za koncerat, što su ga priredjivali djaci. Množina ih se sabrala po prvi puta u njihov mirni gradić N. Bilo je domaćih a oni dovedoše sobom gostova iz dalekih strana. Svaki bi čas došao po koji noseći Anki ulogu, ili je doprati, ili otprati i vječno su pravili nekakove osnove, i razgovarali o nečemu, što gospodja nije pravo ni svaćala. Pa se je upravo iz toga izlegla nevolja.

Još od prije, a i u to vrijeme zalazio u kuću neki žandarmerijski natporučnik. Čovjek korektan i solidan do dosade. On je pred Ankom razvijao svoja načela o braku, t. j. opetovao joj opće poznate mudre savjete. Anka je slušala i ledenila se. Njoj se gubio iz očiju čovjek, i ona gledala u natporučniku samo žandarmerijski propisnik, ali ga slušala i pomišljala sebe gospodjom, koja ima dužnost paziti na čistoću tog propisnika i nastojati, da bude što sjajniji. I gospodja Milka nije se oduševljavala za njega; njezin je Pavle bio drugi momak! Ali je pomišljala, da to tako valjda mora da bude medju gospodom. Njezin je Pavle bio onda desetnik, seljački momak, a to je eto čovjek s „carskim zlatom.“ No što je više Anka općila s tim djacima, sve se više tudjila od natporučnika, a pred materom mu se smijala. A natporučnik nije ništa opažao, nego sve ozbiljnije govorio sa svojim starim drugom natporučnikom Pavlom.

U isto vrijeme počeo da zalazi u kuću gospodje Milke dr. Krpan. Bio je to mlad čovjek i prvi doktor i liječnik iz njihova kraja. Nije se moglo reći, da u kuću zalazi poradi Anke. On se je rado razgovarao sa starijima, a s Ankom je razgovarao samo u šali. Kad tad bi razgovarajući se s gospodjom, dulje vremena motrio djevojku, kano da proučava i pamti njezin oblik, i ne bi se ni malo smeo, ako bi ga tko zatekao u tom promatranju. Otkad je Anka pošla na te pokuse, zalazio on još češće u njihovu kuću i rado slušao djevojku, kad bi mu pripovijedala svoje misli o tim

mladim ljudima i o životu, što ga ona baš upoznaje. Sve je to mirno teklo, dok ne odlučiše ovi mladi ljudi da će prirediti svečane zadušnice za „sve žrtve hrvatskoga naroda.“ Natporučnik je Pavle znao iz Italije, da se na taj način počinju nove bune, koje množe žrtve. Zato se žestoko usprotivi, da i pri tom sudjeluje Anka. Dr. Krpan nazva pred starcem sve to mladenačkom ludorijom ili nekom petljanijom, koju netko priredjuje u neke potajne svrhe. On nagovori starce, da silom ne zapriječe Anici prisustvovanje. Tako je i bilo.

Na odredjeno jutro Anica je stupila iz roditeljske kuće sva zažarena. Mati joj prigovarala, što je obukla crninu, „namaškarala se.“ Otac joj reče i opet, kako je čuo, da su ljudi, za koje su priredjene zadušnice, bili urotnici, i da ih je stigla kazna smrti poradi urote, i dodade, da su i oni spremni na urotu, koji priredjuju svečane zadušnice. To je djevojku smelo. Kad je izišla na ulicu, vidje nekolike malogradjanke takodjer u crnini i one se k njoj pridružiše veselo se smijući. Pripovijedae su, da kraj crkve stoji policajni nadstražar, a malo odalje glavom okružni glavar. No one su prošle kraj obadvaju ponosno i bez straha. Djevojke su sve to shvaćale kao neku paradu, koja je nepovoljna okružnom glavaru, a one će njom prkositi okružnom glavaru i pokazati mu, da ga se ne boje. U crkvi se sabrala, osim djaka, dva tri dokona i neradina zanatnika, pa te ženske, i jedan učitelj, a drugi je svirao na orgulje. Svi se oni smijali, i pitali: „Jesi li ga vidio?“ Poslije obreda stadoše učesnici pred crkvu i kliknuše: „Slava im!“ Anica jedva čekala, da se odmakne od te hrpe i požuri kući. Kod kuće se uginjala, da se ne srete s ocem i materom. Pred podne dodje žandarmerijski natporučnik. Mati ga uvede u gostinjsku sobu i htjede dozvati Anku, no on nekako suhoparno zahvali, te izjavi u slnžbenom tonu i slogu, da bi „„odnosnih posala radi bilo mu nužno stati u saobraćaj s gospodinom, natporučnikom.“ Ubrzo dodje starac i žandarmerijski mu natporučnik izjavi, da „pozivom na ono, što se je jutros dogodilo, on — natporučnik žandarmerijski kao takov, i uvažajući svoj položaj, mora da povuče natrag svoje riječi, koje su se ticale mogućih sveza s gospodjicom Ankom; zato on povlači sve u predjašnji, bespredmetni položaj!“ A onda se oprosti.

„Ajd' do vraga!“ promrmlja starac za njim. Razumio je, što je mladac htio reći, i bilo mu je milo. Ni starica ne pokaza, da se je u velike ražalostila, ali su oboje bili u brizi, ne će li se jošte šta izleći iz te „komedije“. Pomišljali oboje na zatvor, ali ne htjedoše ništa reći. Anica legla na divan, da je bolesna. Ni objedovati nije htjela, niti se je ustajala k objedu. Mati je dolazila k njoj, prigledavala, i reče joj, da je žandarmerijski natporučnik bio u posjetima. Anica je šutila. S užasom pomisli, da će je mati goniti u gostinjsku sobu. No mjesto toga gospodja Milka joj reče, po što je došao. Djevojka se ispravi živo na divanu.

— Nije ipak sve to tako glupo i smiješno, kad se je taj „mlakov“ prepao! — pomisli ona. I mati je to mislila, ali se zato bojala druge nevolje. Ipak je žao bilo gospodji Milki, da se je to sve razvrglo. Morala je prizuati, da se i njoj žandarmerijski natporučnik činio nekako suh, ali — govorila starica: „Takovi su dobri muževi“. No na posletku, tješila se gospodja, da će se valjda i za njezinu Anku naći povoljna prilika.

Medju mladim ljudima, što su dolazili k Anici u novije doba, bio je i neki Viktor. On je najčešće dolazio,

Isti taj dan, oko četiri sata, javi djevojka, da je taj „gospodin Viktor“ došao. Anica se namrgodi, i htjede poručiti, da je bolesna, no predomisli se i sadje s njim u bašču. „Vodja“ je bio ponosan na svoje djelo. Gospodin Viktor bijaše u istinu vodja mladeži.

— Ne smije se pri tom stati, — reče on. — Ovdje je sjeme posijano i snaga ideje ne će se dati zagušiti od svih okružnih glavara i policajnih činovnika i časnika.

— Da li se bojite kakovih posljedica ? — upita ga Anica

— Nikakovih ! Ja sam mašina, stroj, orudje ideje. I ponosan sam na to. Sutra ću poći u sela.

— I ja bih željela poći, ali kako.

— Žrtva se mora doprinijeti, — reče Viktor. — Mi moramo organizirati „vojsku ideje“. Ja sam došao na tu misao, i ja ću je provesti, pa će se povećati redovi dičnih boraca. Evo kako: Sklapat će ženidbe bogati pristaše ideje sa siromašnijim djevojkama, koje se odluče stupiti u vojsku ideje, a bogate će članice vojske uzeti siromašne članove. No živjet će razduženo, ne kao muž i žena. Samo će skupa sijati sveto sjeme ! Onda će moći skupa da putuju, da rade, da se bore.

Mladić je i dalje govorio o snazi ideje i oduševjavao se nad veličinom cilja, za kojim se ide. Stvoriti veliku državu, ujediniti dijelove, imati svog okrunjenog kralja, svoju vojsku, svoje ministre, ta je misao njega opajala i on je s toga sjaja, s te gospoštije bio sretan. „Narod će onda biti drukčiji i bit će mu drukčije, bit će svoj, ponosan, slavan, velik, a do toga dovesti ćemo ga mi maleni, malobrojni i prezreni !“ A onda je okrenuo da govori o pogibeljima, o žrtvama, o zatajavanju samoga sebe. Djevojka je slušala sve to, i na nju je prešlo njegovo oduševljenje. Oduševljavala je nju misao na cio taj sjaj krune, prestolja, ministara, generala, koji će svi biti „naši“ i govoriti hrvatski, a dražila je i pogibelj, na koju je pomišljala. Progoni, žrtve, patnje i sve za neku ideju, sve za nešto, što je izvan vlastitih interesa ! Ta je misao nju opajala.

— Čujete, i ja ću sutra s Vama, — reče ona, kad je mladić na čas zamukao. — Mi ćemo — ako Vam je pravo — danas izjaviti mojim roditeljima, da smo zaručeni, i da ćemo se vjenčati.

— I Vi bi htjeli ? — upita on nekako začudjeno i smeteno. Ona je opazila tu smetnju.

— Možda ste Vi već drukčije odlučili ?

— Ništa nijesam odlučio ; ali Vi promislite. Pa Vaši roditelji. — A njemu je u istinu bilo neugodno, jer nije ni pomislio, da bi i on morao na taj način da se ženi Pa borba s njezinim i sa svojim rodijeljima, pa brige, što se mogu izleći, pa on bi htio biti posvema slobodan, da se može posvetiti najtežim i najopasnijim poslovima idejine vojske. Takove se misli strjelimice motale po njegovoj glavi i on nije znao, što će djevojci da odgovori.

Iz neprilike ga izbavi dolazak doktora Krpana.

— Junaci i junakinje dana, moj vam poklon ! — govorio on smješkajući se.

— Ne će nas smesti Vaše smješkanje i podrugivanje, — reče Viktor. — Žalosno je, da ima i mladih ljudi, kojima je trbuh sve, a ideji se smiju.

— Ako se smijem, onda samo Vama, a ne ideji, — reče doktor.

— Pa čemu i nama ? Mi se ponosimo svojim činom, i spremni smo radi ideje, kojoj služimo, sebe pregorjeti. Mi sami sebe poradi ideje . . .

— Možda poradi ponosa ! — prekine Anku doktor.

— Pa da, ponosimo se, da služimo ideji, i zato joj služimo !

— Prije se ponosite, nego imate čime! — dalje je doktor draškao djevojku. — Jer ono danas . . .

— A nijeste vidjeli, kako se uzvrpoljiše tudjinski služnici? — uplete se Viktor.

— Pa sutra počinje i rad, — reče Anka i pripovjedi doktoru, da će sutra Viktor i ona u neka sela, da počnu propagandu. Još mu pripovjedi o parovima idejine vojske.

— Sjajni ste Vi ljudi ! — reče doktor. — Ali na nešto bih ja vas podsjetio. — I on otpoče ozbiljno da govori. — Vi to kano da kanite počiniti samoubojstva.

— Zašto ?

— Tako. Duševna samoubojstva. Ubit ćete sami sebe, svoja čuvstva i težnje, da služite ideji. Je li tako ?

— Tako je ! — rekoše oboje.

— Onda ste vi sami sebi malo vrijedni.

— I ne ćemo da budemo sebi što vrijedni, velim Vam. Pa molim Vas, što je čovjek vrijedan sam po sebi i drugomu i samom sebi ? Ništa ! Postaje vrijedan tek po onom, čemu služi.

— Sveta li zanosa ! — šaljivo uskliknu doktor i raskrili ruke. — Ja vidim, -- nastavi, — da nijesam u vašim očima ništa vrijedan. No to me ne smeta, da vas pozovem sutra sobom, jer i ja idem u ta sela pregledavati ucijepljene koze budućim sudionicima vaše slave i ponosa. Hoću da poslužim nesebičnim svećenicima velike ideje, kad već sam ne mogu medju njih da se ubrojim. Pristajete li dakle, pa da sutra rano stanem s kolima pred kućom ?

— Pristajemo ! — rekoše oboje, a Viktor reče Anki : Onda ne će trebati ništa objašnjavati vašim roditeljima.

— Ja sam spremna, da im objasnim svoju odluku, pa što ne bude danas, bit će za koji dan !

— Što to ? — upita doktor.

— I ja ću stupiti u vojsku ideje.

— Pa se združiti s jednim vojnikom, i ostati neudata ? — upita je doktor pa otvori široko oči.

— Tako je.

— I to je možda gospodin Viktor ?

— Lako i to da bude !

— Stvar postaje sve zanimljivijom ! — uskliknu doktor i zagleda se u lijepu djevojačku spodobu.

— A ne bi mene uzeli za druga vojaka ? — upita šaljivo.

— Vas ? — i djevojka se malo zarumeni. — Ja to ne mogu pomisliti, jer . . . ja ne znam zašto, ali mi je nemoguće to pomisliti za Vas. Ja vas gledam drukčije, nego gospodina Viktora i ove druge, što su u našem kolu. Ovo su moji drugovi, a vi ste mlad liječnik i oženja. Eto na !

— Što ste vi postali neka mudrica u ovo par dana ! — reče doktor i onda se podiže, da ode. I njih se dvoje digoše, da idu. Sunce je zalazilo, za brežuljke, a oko njega se sabrali sitni zlatni oblačići. Anka i doktor se zagledaše tamo i ćutili su, da

ih prevladavaju ista čuvstva. Kano da je to bila neka čežnja u daljinu. I ona nehotice uzdahnu.

— Kako je sad tamo? — tiho reče ona, gledajući u plavičaste brežuljke i oblačke oko mjesta, gdje je sunce potonulo.

— Pitate, kako je sad tamo? — teče Viktor. — Žalosno je, ropstvo je, i treba poći i protjerati one domaće izrode, što drže u lancima mukotrpni narod.

Doktor i Anka pogledaše začudjeno na njega, i ona oćuti, da joj je taj čovjek sasvim daleko: S njim ću se moći zaručiti u vojsci ideje! — završi ona misao, pa nehotice pogleda na doktora, koji je još motrio okolicu. I njoj se mililo to uživanje u ljepoti.

III.

Sutra dan krenuše sve troje na put. Kad se je dan prije Krpan rastao s Ankom srete na dvorištu gospodju Milku i reče joj, da je pozvao djevojku i Viktora sobom, i neka joj dozvoli ići. „Koristit će joj!" govorio on gospodji, i ona pristade. Tu večer i sutra dan češće on pomišljao na Anku i na Viktora. Bilo mu nejasno, što oni to hoće, i je li moguće izvesti takovo „samoubojstvo". Njemu se Anka činila djevojkom punom života i težnje za srećom, pa mu bilo čudno, da ona može sve to pregorjeti i odlučiti se postati orudjem ideje. Ljetni vrući dan, što ga je čekao imao mu je da protumači cijelu zagonetku.

Kad je dr. Krpan u prvom selu otišao pod lipu, uz općinsku kuću, da vrši svoje zvanje, pridje Viktor k jednoj hrpi seljaka, koja je nedaleko stajala i htjede s njima da zametne govor. Ali nije znao, kako da počme. Jedan ga upita, što je najbliže bio, da li je liječnikov pisar?

— Ja sam djak, i učim pravo, — reče im on, i protumači im na pitanje, da uči za suca, ali ne će biti sudac. On bi htio služiti narodu, a ne da narod tlači, htio bi biti slobodan, pa da i narod bude slobodan. Gospoda su krvopije.

— Tako je, — reče jedan seljak. — Briga ubija čovjeka. I ja bih htio predati svu zemlju „carstvu", pa ću na njoj raditi, a „carstvo" neka se brine za mene i za moju djecu. Tako bi čovjek bio slobodan, pa i vi radite o tom. Onda ne će trebati ni suda, ni sudaca, ni drugih krvopija.

— Ali kad se pobijemo? — doda drugi.

— Pa mi smo se pobili; briga carstvo za to!

— Ne radi se o tom! — reče smeteno Viktor, — a onda poče živim riječima da pripovijeda glavne momente iz hrvatske povijesti. Hrvatska je bila velika i bila je posebna, neovisna kraljevina, sa svojim okrunjenim kraljevima, to je on dokazivao, Njegovi su slušači hvatali samo pojedine misli i riječi, no ipak su razabirali u svemu sve kao dokaz, da će i opet to biti, da će biti i opet neko veliko kraljevstvo, kad pojedinac zaboravi sam na sebe, zato neka budu i oni spremni, kad dodje čas i budu pozvani... A to se vrijeme približuje, narod će se ujediniti, pravda će pobijediti, kad narod cio upozna nju i bude tražio, da se izvrši pravda. Jaki su okovi, ali će pasti pod čarobnom snagom narodnoga prava, jer ne bi Bog bio stvorio u prošlosti tu kraljevinu, ne bi se bio sačuvao njezin trag do danas, kad ne bi bilo odredjeno u vječnim zakonima, da se i opet ostvari, da i opet bude! „Neprijatelji hrvatskoga naroda ne dadu dignut se iz groba mučenici, našoj domovini, jer se boje njezine veličine i slave. Zato pute narod na ovo i na ono, zavode-

vlastite sinove, pa i oni ne mare za veličinu i slavu svoje domovine". Kad se razvije barjak slobode, neka se saberu oko njega i čuvaju ga vjerno, jer je u njemu moć i snaga, u njemu je slava i sreća, on je njihova svetinja! Od tog barjaka će ih odvraćati ropske duše, rodjene za robovanje, lakome na činovnički život. Neka ih gone od sebe. Kad ideja slobode i jedinstva ovlada svim njima, onda će genij slobode razlupati teški nadgrobni kamen, onda će uskrsnuti majka Hrvatska, okrunjena svetom krunom naših otaca, sabrat će sirotnu svoju djecu (i on u jednom dušku nabroji sve zemlje i pokrajine od Istre do Macedonije), „a izrodi će i ljudi ropske ćudi, koji vas danas gule, tlače i krv vam iz živoga tijela sišu, poniknuti pred vama ničice. Ali da to bude, treba prestati misliti na sebe, pa misliti na slavu i sreću domovine. Treba zaboraviti na lakomo gramzenje za imanjem, za poslom, za znanjem, a samo imati pred očima slavu i veličinu domovine, jer iz toga izvire sreća i svakog pojedinca!"

— Tko vas plaća? — upita ga jedan od prisutnih, koji nije ništa slušao, ni razumio, nego gledao samo, kako on živo govori. Činilo mu se katkad, da se mladić ljuti, ali je vidio, da nije ljutit, pa je zaključio, da je to služba tog mladića.

— U istinu, svakakova li kruha ima! — dodade drugi.

— Nije ovo moj kruh, niti je to kakova sužba, nego je to žrtva za ideju, kojoj služim. I po ovom nesebičnom radu poznat ćete borce slobode i stanite pod barjak onoga, koji je cio svoj život posvetio domovini i pregara odričući se svake vlasti, slasti i službe! A sad s Bogom! Sijte ovo sjeme dalje medju narod i pripravljajte se za velike dane. Lozinka je: Bog i Hrvati!

— Da je kapelan, bi se sve žene za njim pomamile, kako zna pripovijedati, — reče jedan, i svi su gledali za Viktorom, koji je samosvijesno koracao prema kolima.

— Vi ste prave bene, — reče jedan. — Vi ne znate, što je on, i što on to hoće.

— A ti znaš, je li?

Medjutim je Viktor sjeo na svoje mjesto u kolima i otirao s čela znoj.

— Pa kako ste zadovoljni svojom misijom? — upita liječnik vječno se smiješeći.

— Ja ne mogu s njom biti ni nezadovoljan, ni zadovoljan; ona se mene ne tiče.

— Ne radi sebe, ali radi ideje, kojoj služite! — reče Anka.

— Ima svagdje ljudi rodjenih za ropstvo. Na njih ideja ne djeluje. To je ropski nakot, smet cijelog svijeta, rodjen za robovanje i za trbuh. Taj ne može da primi svete nauke. Ali ih ima, velim Vam, koji su primili u sebe sjeme i sjeme će to donijeti obilatog ploda. Jeste li Vi što učinili? — upita Viktor Anku.

— Medju njezinom publikom bile su same mješine, koje se zabavljaju samo oko mješina. pa im je ona još pomagala. Nju treba tekar obratiti. Ali po Vašemu, kano da nije svatko zato stvoren.

— I nije, — reče Viktor. — Ali gospodjica Anka jest, o tom sam uvjeren.

— A ja? — upita liječnik.

— Vi kano da ste liječnik i ništa dalje.

— Gotova mješina dakle! — uskliknu Krpan. — Meni je, čini se, red i ostati takovim.

Anka je slušala taj razgovor i bivala sama sobom sve nezadovoljnija. Sunce je žestoko prižeglo, a debela se prašina dizala po općinskom putu, pa Anku smetalo jedno i drugo. Svaki joj čas padalo na pamet pitanje: čemu se ona prebija na ko-

lima u društvu s dva tudja mlada čovjeka? Mati joj je ostala kod kuće žalosna, otac ljut, a zašto ih ona žalosti i ljuti ? Vjeruje li ona u ono, radi česa to radi ? Nije li nju nagnala na to pomisao, da bi se mogla udati za nadporučnika ; ili možda ona to radi poradi nekakove slave, nekakovog glasa, kog će joj pribaviti novost toga pojava ? Ona je sama pred sobom morala priznati, da je, zabavljajući se s djecom i s materama, posve zaboravila na ono, pošto je došla. I kad se bila primakla, da čuje Viktora, oćutila je, da je njoj sve to tudje i teško. To je valjda ta žrtva ! pomislila je tada i podje k ženama, koje su već pokazale liječniku djecu, pa htjede da s njima zametne razgovor, „da sije sjeme", kako je to upravo govorio Viktor. Pa koliko joj i bilo teško, poče ona da im govori, neka budu Hrvatice i neka odgajaju svoje sinove za junake, koji će biti spremni i hrabri vojnici u borbi za domovinu.

— Ne bojte se, uzet će ih u vojnike odmah kod prve stavnje ! I kad na to pomislimo, žao nam je već sad naše muke. Za koga ih radjamo, i zašto se mučimo ?

— Ne će vam biti žao, ako budu vojevali za slavu domovine.

— Što će sirotinji slava ? Daj Bog i suha kruha ! — reče jedna uzdišući i odijevajući svoje dijete.

— Šuti ludo. To gospojica nama govori, da i mi čujemo lijepu riječ. Vidiš, kako žugori kao ptičica. I onako osim riječi božje ne čujemo ništa drugo nego psovku, kletvu i razgovor o nevolji. A ona je tako dobra, pa nam barem lijepu riječ daje.

Anka se uprepasti tih riječi i jedva se uzdrža da ne zaplače, pa požuri k liječniku, da mu i dalje pomaže. „Nema u meni prave vatre, pa za to ne mogu ni drugog da raspaljujem", mislila ona, vozeći se u vrućini i dvojila o tom, je li pozvana, da se posveti ideji, ili je i ona samo za niske brige. I ona je sebe prezirala, ljutila se na se ! Ali još je nešto smetalo. Svaki čas i nehotice mislila ona u isto vrijeme na Viktora, na natporučnika i na liječnika. Natporučnik joj se sve više pričinjao kao drveni vojnik za igračku, kao neka stvar, koja bi se dala upotrijebiti korisno, a inače smeta, upravo kao peć ljeti. Viktora cijeni poradi ideje, ali ta cijena pada, dok zaboravi na ideju, i ona mora silom da dozove u pamet sve one riječi, što su budile u njoj zanos, i onda joj se tek probudi neko štovanje prema tom mladiću. A doktora bi u isto vrijeme morala da prezire, ali to ne može da osjeti, pa se i koliko silila. Ni zamrziti ga nije mogla, prem je osjećala, da se on smije svem tom, što ona misli, da će u njoj zamijeniti nju samu. „Držim li ja dakle što do toga, opstoji li to u meni, ili ja sama sebi lažem ? A zašto lažem ? Da mi je biti kod kuće, pa da se isplačem", pomisli ona i otkrene se na stranu, da ona dva ne vide njezinih suza.

Tako su po najvećoj vrućini došli u drugo selo. Tamo su jeli u sjeni krošnjata jasena, a onda liječnik podje za svojim poslom.

— Da se i mi uhvatimo svog posla, — reče Viktor i podiže se, da ide do težaka, što su kupili sijeno na livadi uz cestu. Na sred livade bio hrast, a pod hrastom sjedio starac pušeći lulu. Vidilo se, da nadzire svoje težake, i Viktor je po dugom kamišu, po podčasničkoj kapi i košulji od kupljenog tankog platna sudio, da je to kakov umirovljenik. „Da vidim, može li se iz ovoga starca iskresati koja iskra," pomisli on i pozdravi. Starac mu odzdravi, ponudi sjesti kraj sebe na razastrtom vunenom biljcu i upita ga, je li i on došao s liječnikom, pa što mu je on, a što ona ženska? Iz toga se razvede razgovor i Viktor je živo tumačio starcu svoje misli. Brzo se ukaza da je starac već o tom čuo.

— Komu je do toga, da širi svoju državu, taj će nju i proširiti sebi na slavu, a ja nemam za to novaca, a za na vojsku sam star.

— Pa tko vas ište novaca ? Tko vas zove na vojsku ? — reče Viktor začudjeno.

— Nego što ?

— Pristanite uz tu misao, pa kad dodje hora, tražimo složno svoja prava i ujedinjenje, i ne će trebati ni novca ni vojske. Moć pravde će izvojevati više, nego mi novcem i bajunetama ! Hoćete, da vas ubrojim medju čelične sinove majke Hrvatske ?

— Ne branim, ako je tako ; i onako nas gledaju nova gospoda preko ramena. Zašto i mi da ne dignemo ponosno glavu.

— Tako je ! — reče oduševljeno Viktor i s njim ovlada pravo i iskreno ganuće. Kad se je povratio kolima, upita ga kočijaš, je li možda htio posuditi od onoga starca novaca ?

— Kako vam je to pitanje došlo na pamet ? — upita začudjeno Viktor.

— Tako ! Onaj ne će drugač ni da razgovara, nego ili kad posudjuje, ili kad bere kamate. Krvopija ! Vidite li ono roblje, što mu sijeno kupi ? Ni jednog ne će platiti, a rade mu, jer ne mogu svake nedelje točno da donesu ugovorene kamate : groš na forint.

— Što zato ! To su njegovi trgovački privatni posli. Ali on je pristaša ideje i njezin junački pobornik. On je stupio u vojsku ideje.

— Vragu je on stupio u vojsku, koji će ga i najzad odnijeti ! reče kočijaš i pljunu.

IV.

Sunce je još žestoko pripicalo, kad su sjeli u kola. Vozili su se drugim putem kući, ali je liječnik imao posla još u jednom selu blizo gradića. Zato se je i žurio. Anka i doktor bili su izmučeni poslom i vrućinom, pa su u kolima mučali. Zato se Viktor okrenu kočijašu i zametnu s njim razgovor. Vidilo se, da je on htio upotrijebiti svaku zgodu. On zapodjede razgovor o svom najnovijem pristaši s livade.

— „Ne pita se, kakov je tko čovjek, nego se pita, koja načela on ispovijeda", — tumačio on kočijašu, koji je pomalo pušio i gledao lijeno u rudo. — „Ako on pristaje uz ideju jedinstva i slobode, onda je posvetio svaki svoj čin, jer jača snagu ideje, pa je prema tomu sitnica, što on može učiniti pojedincu. On služi ideji i domovini! Kakova je korist od toga, ako je tko dobar činovnik, ili težak, ili liječnik, a deveta mu briga jedinstvo i sloboda naroda, ili ako ni riječi ne progovori, kad se o tom zametne razgovor, a kamo li, da se sam izjavi za njezinu slavu i veličinu ? On je ništa i pače gore nego ništa, jer je više jedna smetnja, koja je na putu ovom jedinstvu, slavi i veličini !"

— „Tko je sit i pijan, tomu je do slave i veličine, a komu se krpelj upije u kožu, taj se češe. Eto, tako je ! A tako će biti i kad svane ta slava i veličina u tom nekakvom drugom carstvu". Kočijaš je govorio te riječi oporo, a kad je svršio, ošinu nemilo konje i zamuča.

Anka je šutila, kano da drijema, a u istinu nije drijemala. Doktor je pušio cigaru i kad bi uhvatio njezin pogled, nasmiješio bi se. Jednom joj pokaza na Viktora i porugljivim znakovima je pokazivao, kako neprestano brblja. Anka je i sama vi-

djela, da je to brbljanje, ali je grizlo, gdje je morala da uvjeri samu sebe, kako to nije brbljanje, nego rad za ideju, a nije se mogla o tom uvjeriti.

— Jeste Vi sretni, doktore ? — upita ona najednom i zagleda se u oči mladićeve.

— Ja sam zadovoljan u životu, — reče doktor. — Ali kako dodjoste na to pitanje ?

— Eto tako. A što čini, da ste zadovoljni ?

— Što čini, da sam zadovoljan ? Kako da vam rečem ? Posao, koji me hrani i veseli !

— I vi drugo ne trebate ?

— Ovaj čas ne. Možda nešto po vremenu zaželim. Ovaj čas ne. Ja sam dugo gladovao i mučio se po školama. Kad se opočinem i iznajedem, možda mi bude trebalo još koje sredstvo sreći. A vi ? Vi ste siti i vama je lahko, od kako ste živi, pa možete biti sretni.

— Nijesam sretan. Velite i sami, da kad se iznajedete, prestat će ova sreća.

— Pa tražite još koje sredstvo.

— Ja ne znam, kako bih vam ja rekla, a da se ne nasmijete. Ja bih bila sretna, kad bih mogla naći nekoga nesretna, pa da ga usrećim. Ja sam danas pošla u tu prašinu i vrućinu, i Bože moj, kako sam ja mislila, da ću svojom riječi podizati ljude. Pa eto ! . . .

— Kako vi to rekoste, da bi bili sretni ? — upita doktor, poslije neke stanke. — Što vama treba tudja nesreća, da sami sretni budete ? A ja mislim, da bi se čovjek morao uklanjati tudjoj nesreći, jer smeta.

— I vi ste liječnik, a tako velite ?

— No da, ali ja sam sretan, kad pomognem, ali sebe radi ; ne bih bio nesretan zato, da ne pomognem. — Je li to ta veličina žene i matere ? — pomisli on i zagleda se u nježne crte djevojčine, pa mu se ona učini još nježnijom i ljepšom, nego do tada. — Ne bih li i ja zaželio ovakovu „nesretnicu“, pa da bude htjela primiti od mene sreću svoju, — pomisli on, pa reče glasno : Od žene kano da čovjek može naučiti tražiti sreću.

Anka mu ništa ne odgovori. Uporno je gledala na stranu i kano da je nastojala ne čuti ništa.

U to dodjoše do krčmice, gdje je liječnika čekao zadnji posao tog dana. „Pri kraju je moj križni put !“ pomisli Anka, silazeći s kola.

Liječniku pristupi krčmar i umoli ga, da pregleda k njegovoj ženi, koja je ležala u drugoj kućici uz krčmu. Krpan podje tamo, i brzo se povrati, da obavi s djecom posao, a onda da će pregledati točnije k ženi. On se prihvati posla, Anka je neko vrijeme bila uza nj, a onda ode s lijepom mladom djevojkom, krčmarevom sestrom, u onu drugu kućicu k bolesnoj ženi, da pije kavu.

V.

Iz krčme su dopirali glasovi pijanih seljaka. Viktor stade da sluša pod prozorom njihov razgovor. Odlučio je bio otići medju njih. Ali evo što je razabrao iz njihove vike. Govorili su o zadušnicama i o njemu, t. j. o njegovu razgovoru u jutro. Jedni su od seljaka išli iz gradića N., gdje su čuli o tim zadušnicama, a drugi su došli od općine, gdje su se taj dan s njim razgovarali.

— Ja ne znam, što ste vi s njim jutros razgovarali i otkud je on i što će, ali znam to, da je u gradu služio pop zadušnice i da je bio pod sabljom kod oltara, a na sredini crkve da su stajali neki vitezi. Kad je bilo gotovo i oni izašli van, zagrmilo je i zatutnjilo i čulo se skroz do Zagreba i vojska je iz Zagreba krenula, a pred njom komanda i juri ovamo k nama.

— No eto ! Nije li on rekao, da će neki general Geno povesti vojsku.

— I govorio je, da će pući pećina, da će se dići okrunjena kraljica, i svi će popadati pred njom na zemlju.

— Da nije i on taj vitez koji, što je bio u crkvi ?

— Maljan je ! U viteza je dulji mač, nego je cio on !

— A što ono reče o barjaku, jesu li se već vidjeli ti barjaci ?

— Nijesu još. Treba ga upitati, gdje su, jer on reče, da je to svetinja, koja sve dobro daje, a od zla čuva.

— Možda je već u popa !

— Ako je u popa, onda od njega, od tog barjaka, nama mala korist. Nego da ga uzme načelnik, ili bilježnik.

— Isto kao i kod popa. Nego dok se barjak digne, treba da se sastanemo i podijelimo ga na onoliko krpica, koliko je u općini kuća, i svaki neka zatakne svoju krpicu gdje pod rožnik ili zakopa pod kućni prag, pa siguran on i kuća ! Ali rekao je on, da će biti lopova, koji će skriti barjak. Ovi „varakani", gospoda u fraku čivutskom. Jer onda bi i mi bili gospoda ; a to se njima ne će.

— E da ! Pa je on govorio i o lancima i da ćemo na robiju, što li !

— Pazi na gvoždje i na barjak ! reče jedan tajinstveno i svi zamukoše.

— Tko se dotakne barjaka, carski je sin i sretan do devetog koljena ! uzdahnu jedan poslije duljeg mučenja. I onda se opet zametnu razgovor.

— Samo da je znati, gdje je ta pećina, pa da odemo tamo. Ima tamo tih barjaka.

— A on je još govorio, da će doći pozivnice i govorio je o Bosni.

— U Bosni se već biju nekolike godine.

— Oni se biju s Turkesinom. A pozivnice hoće doći, rekao je.

— Sad ja njega pravo razumijem. To se je njima javilo iz pećine, dobili su proročanstvo, i on sad ide po selima. Je li da je rekao, da je poslan !

— Ali ne htjede kazati, otkud je, i gdje je pećina. „Varakan" je i on !

— Tko zna, možda nas hoće da namami na kakova vraga. Ima njih svakakovih. Sablja je batinala, ovi varaju. Nema ipak gospodina bez sablje.

— On sve to pripovijeda, kao da dolazi sudnji dan. Veli, da će se skupiti cio narod. A gdje ?

— Oko te pećine. I veli : kako je Bog stvorio, onako će biti.

— To znamo i bez njega. Za gospodu je dobro stvorio. „Varakan" je on. Što će onda i barjaci i kraljica iz pećine i general Geno, ako će biti, što je bilo Pop osta pop, gospodin osta gospodin, a mi hrdje ko i bili !

— Idem k njima, da razbijem sumnju ! reče na po glasno Viktor i udje u sobu. Dok je slušao pod prozorom razgovor seljaka, na časove bi mu se činilo, da je sve to ludo, što oni govore ; ali bi onda počeo da objašnjava njihove riječi : „Glavno je, da oni žele dolazak slobode i jedinstva, da ga očekuju, da imaju vjere i da su spremni ! Ta Isus Hrist, i on je tako nejasno dočekivan i došlo je

spasenje ! Pa i tu evo dvojbe niču ! Ali ih raspršiti treba !" Viktor sigurno otvori širom vrata, popostade i uzdignute glave gledaše zažarena i znojna lica. A kad se svi pogledi u njega upriješe, uskliknu:

— Bog i Hrvati ! S tim vas svetim pozdravom pozdravljam, braćo, mučenici

— Evo ga braćo ! Ovomu vile kazuju, gdje mora da bude. Vile ga tamo i donesu ! I oni s udivljenjem gledahu na Viktora, a on dostojanstvenim korakom stupi k stolu.

— Svagdje se vidi prst Božji, i da je Bog s našim poduzećem ! A Vi ste dvojili, da li sam ja pravi poslanik ? Krv moju tražite, srce otvorite i svagdje ćete naći ono, što svi želimo, za čim čeznemo, što je naša dika i slava. Ne dolazim ja u svoje ime ; on me šalje, on div, on naša nada i utjeha ! Evo ga, evo slike njegove, evo čovjeka, koji kao u pustinji u svojoj ćeliji čami dane i plače skupa s Vama. Ali ne plače samo, nego kao lav ruči, da se tresu zidovi tamnica, u kojima gnjijemo, a našim tamničarima se srca ledene !

— Potvrdi s ovom čašom, da je to sve istina ! reče jedan i pruži Viktoru čašu punu vina. U otrov neka se pretvori, ako nijesi pravi ! dodade, i pazio je, da li će Viktoru ruka zadrhtati, a na druge seljake namignu, da i oni paze.

— Neka bude ovo čaša bratstva i ljubavi ! reče svečano Viktor.

— I ova ! uskliknu drugi, pružajući svoju čašu.

— Pridonosim žrtvu na oltar svete majke Hrvatske !

Tako se je to opetovalo još dva puta, jer su bila četiri seljaka. Viktora omami vino, dim i sparan uzduh. No on je neprestano govorio ; oduševljeno mu je tekla riječ, plakao je od ganuća, a seljaci su ga ljubili i otirali o njega svoja oznojena i zaprašena lica. — — — — — —

* * *

Hvatao se je sumrak. Liječnik je bio u sobi bolesnice ; Anka je sjedila pred kućom, u kojoj je bila bolesnica i čula je njezino stenjanje i liječnikov rad. U kuću i iz kuće prolazila je ljepušasta ona djevojka, sestra krčmareva, prinoseći liječniku potrebne stvari. Anka je razabirala i što se u krčmi govori i nije ni sada znala, što bi o tom mislila. Je li razgovor pjanih ljudi, ili je to oduševljenje, koje vodi k cilju, kako eto Viktor svaća i sam medju njima govori. I ona je tako sjedila i jedva čekala da kući dodje. Zvijezde su se već pekazivale, kad joj liječnik poruči po sestri krčmarevoj, da će brzo biti gotov. Djevojka se žurila k zdencu, što ga je Anka vidjela na drugom uglu krčme. Upravo kad je djevojka htjela da se vrati s vodom, izidje Viktor iz krčme i opazi djevojku. On je nju vidio odmah, dok su došli. Sad prileti k zdencu i poče djevojku da uznemiruje, i kad je bio predrzak, pljusnu djevojka pun kabao vode po njemu, kriknu i poče zvati brata u pomoć. Anka je sve vidjela, strese se i skoči na noge. U to izleti krčmar, a djevojka mu brzo reče, što je. Krčmar se razvika. ali Viktora je nestalo. Izletiše i oni pijani seljaci i počeše se groziti krčmaru. Oni nijesu ni razumjeli, što on govori, nego su prijetnje sipali, ako se što dogodi „poslaniku". I pitali su, gdje je. Zvali su ga, i kad se ne odazva, onda zaključiše, da je valjda po duhovima i opet pozvan nekamo k braći !

— Pazite ljudi na ovu noć i na ove, što idu ! reče značajno jedan. „Vidit ćete znakove čudesa, ja vam velim !" Drugi poskidaše kape i počeše da se križaju i udarali se pri tom šakom u prsa.

VI.

Doktor pozva u kola krčmarevu sestru, koja je išla u grad po lijekove. Pratio ju je jedan momak. Kad su već sjedali, sjetio se Krpan Viktora i upita, gdje je. Svi su šutili, dok se ne oglasi kočijaš:

— Manite se vraga; svakakovih sam vidio, ali ovakova još nijesam! Sjedajte, pa da idemo.

Liječnik pogleda u Anku, ali ona je šutila i ozbiljno gledala u stranu. U kolima se je šutilo. Brzo dodjoše do gradića i stanu pred Ankinom kućom. Gospodja Milka izleti pred kuću, dok je čula, da kola staju. Anka skoči s kola i jecajući pade materi oko vrata. Krpan se začudi na taj pojav, a onda i on veselo skoči s kola i upita staroga natporučnika, je li što za večeru, jer da bi baš on tu večerao.

* * *

Kako li se živo sjećala gospodja Milka te večere. Anka se najprije isplakala, a onda bila vesela, obijesna i mila, kao i prije tih svih neugodnosti, što ih je roditeljima zadavala u ova nekoliko dana. Natporučnik pripovjedi liječniku, da se je sam glavar zemlje požurio u taj kraj na brzojavno izviješće, što ga je juče poslao okružni glavar o tim zadušnicama, a da je ipak sve ludorija! Oni stari natporučnik, bio je kod pukovnika M., rodjaka poglavice zemlje, i ovaj da je otpravio poglavici dugi brzojav, pa je poglavica ostao kod kuće, a okružnoga poglavara pozvao k sebi. Ovaj da je već otišao. Medjutim je izbilo na javu, da je ta „mladjarija“ bila sredstvo u rukama nekog prefriganca, koji bi htio da se oslobodi okružnog glavara, koji je u istinu bio luckast. Anka se rumenila od stida, pa pobježe iz sobe. A onda doktor dolazio još nekoliko dana, pa zaprosi djevojku, i stvar je bila u redu.

OBREN: U JESEN MUTNU . . .

Vrh sela i poljâ, livadâ goli,
I sive i mokre, beskrajne magle
Plazaju i hrle, — sumora, boli
Kô da su to niti mračne i nágle.

Po tlima već groblje lišća je žuta . . .
Rosa se smrzava plačnih po grana . . .
A zjena tek súzi, súzi i luta,
Uzdah se čemeran kida s usana . . .

A tamo . . . odonud . . . ludjački blijeda
Gdje svietla plešu, i vodâ od oni',
Onamo sumračja veo se spreda
I cinkaj razbiven zvonâcâ toni . . .

I šaš i vrblje onamoka stoji,
Ledina, dolac, kuća i klupa:
Spomeni najcjenji iz dneva moji'.
Ovamo, Vesno, zamirasmo skupa . . .

Ovamo ushita moga i tvoga,
Cjelov i zanos i smijeh rodio se, —
I suza se gorka istočila mnoga.
I život tamo . . . i on — slomio se . . .

I sada odonud strava tek vije,
I jugo tuli i cikti i skače,
I hladnim, mrtvim se smijehom smije —
Dok život slomljen moj u meni plače! . . .

JOSIP KOSOR: ROMAN

Bio je mladić jednako kao i starac u duši i tijelu, jer je previše patio.

Kose su mu padale prije nego su bile sve izrasle, umirao je polako prije nego li je živio.

Proklet je bio on, proklet na svim putevima, koji su vodili k sreći...

Zašto živim, zašto, bez činova, bez tragova, iza zadnjeg dana? — pitao se u nijemom očaju, tužno previjajući glavu. — Je li za to da nule na zemlji pomnažam?

Tuga mu je izjedala srce, misli su mu kao i pahuljice u tmastu noć, bludile u prošlost. Možda se nadje štogod utješna u prošlim mrtvim danima.

Nu sve je bilo pustoš, pustara sa beskrajnom uzanom cestom, kojom se strogo i mistično vukla crna, isušena žena — njegova prošlost...

I obuzme ga strah, da će prekasno početi da živi...

Tako se život njegov pred njim razodkrio.

EPILOG.

Htio je iznova da živi, nu kucnu dvanaesta — kobna i prekasno je bilo poći po nova djela u beskraj, gdje su se zelenile dubrave lovorova... Snaga ga je ostavila, čula su mu ogluhnula.

Bilo mu je da zdvoji, — kad li se odjednoč spasi — ciglom mišlju. O, on ne da da ga smrt — koja se povlači, šulja — uništi; on ne će smilovanja i sućuti, jer mu se smrt čini sućut...

I on htjede tragom orla... Hodočastio je na Himalaju.

Iza duga, duga vremena pope se doista na neprispodobiva gorostasa.

Jedne večeri, kad su na rudastim oblačićima pjevali andjeli i nizine zemske drhtale u odjeku slasti, proplane ga želja da jednim skokom s uzvišene gore zahvati crvenu sunčanu kuglju i otme je od noći za se, za život...

Želja je bila beskrajno luda — ali — velika!

On ispruži ruke i sa zadnjom sviješću, sa zadnjom snagom, baci se prema suncu — leteći demon!...

Cigli taj puta živio je on, cigli taj puta pao mu je mrtvi pogled u beskrajnost, gdje su se zelenile dubrave lovorova!...

JOSIP KOSOR: DAN NA MORU

S Emilijom provedoh jedan dan u čamcu na moru. Kupasmo se izmjenično u zlatnim trakama i plavoj vodi. Koja ugoda ležati na suncu. Čovjek se ćuti u njegovu svijetlu i žaru kao da ne će nigda umrijeti, nego trajati vječnost.

To je bio za me dan, gdje su mi bile misli uspavane usred pijanih čula. Ja zaboravih svoju prošlost, zbacih je kao košulju sa sebe.

Ponajprije zaveslah prema kupalištu.

Divne li igre!

Velika smedja tjelesa, gipka i mišičava ostavljaju kabine, lutaju kroz sunčane mreže, poskakuju, šale se medjusobno, a onda jednim skokom na glavu u žive valove! I ovaj me prizor više veseli, nego li ikoja opereta...

A južne tamno-smedje gospodje, čije oči jače pale, nego sunašce samo.

Emilija se zadube u mušku stranu kupališta, a ja zaronih sa svom dušom u žensku. O čuvstvu ljubomora ni trunka.

Lijepe gospe, zamamne nimfe, labudi mora. Vaša su uda ljiljani smedji, usne crveni korali, oči, a oči veliki crni biserovi. More je ljepše i ponosnije, kad vas svojim vodenim rukama grli i na svoje gorde grudi svija...

O bože, zašto nijesam more, obdaren s plamnim čulima čovjeka, da sunce odražavam, da radjam bure i orkane, a nada sve da ljubim žene silenom i beskrajnom snagom mora... Svi bi mi biseri pošli u darove, svi moji orkani u strasti... Radjao bih čuda životna. Sunašce bi zarobio, kad bi se spuštalo u vode moje...

Onda bi moj život imao pravi uzrok svoj, ali ovako skučena bijeda — još bijednija poradi želja...

Nujnih očiju ostavljamo kupalište. Bog zna, kakve li želje kolahu dušom Emilije?

Velike želje nastroje me tugom...

I dalje skliže čamac. More se smije, vali se savijaju pod čamcem, potiskujući ga dalje. U koji sveti čas mirujemo oba polegnuvši u čamac previjenih ruku, grud do vrele grudi, kako i doliči ludoj djeci mora. Svakim uzdahom i pogledom slavimo život. Hosana tebi, veliko sunce! Mi smo u hramu, sazdanom rukom Gospoda, što ga zasvodjuje nebo. Svećenik je Amor, orgulje šumni vali, a tamjan mirisi južni...

Ja sam u ekstazi rodjen i mrijet ću u ekstazi...

Strast, strast mi je Bog.

I dolaze čudni časi duševna odsuća. Nažeti ponad ruba čamca tonemo pogledom u silnu plavu vodu, da gledamo u njoj divote. Školjke ko biseri, crvene, zlatne i bijele ribe u hrpama omiču se gubeći u zelene dubrave. Zelena baršunasta trava u obliku mreža, čarobni vrtovi nimfa šire se i privlače tajno... U dubljim i daljim vodama mora naslućuje čovjek carstvo prekrasnih žena i povodnih andjela, u čarolikim bojama kao afričke ptice... I dalje snivaš o putu u raj, koji obećaju svete knjige, u raj bez molitava i smrti...

A pane li pogled u daljinu, to vidi ljepotu kako na tananoj crti magle tone u mistiku... Otoci problijedili pod plavim krugom... Vodene ceste viju se maglom u bezgraničje, nagovještajući nevidjene svijetove... Galebi kruže kao bijeli dusi...

Toga sam dana usnio sanju, koje još niko usnio nije! Stvorila se Emilija u biser, u najveći biser sviju mora, a ja u patuljka, te na vjernim grudima nosim taj biser, biser prelijepi i ogromni, kroz sve prostore mora i regije vječnosti. Svete čete andjela i nimfa padaju nam u susret i viju kosama i cvijećem uzduhom i jecaju i plaču i suze rone od udivljenja...

A onda su sve ovili večernji bajni plamenovi i stinuli mi krv u žar...

D. RADULOVIĆ: VEČERNJA PJESMA

Miriše mi vazduh dahom nečeg sjetnog,
Osjećanog davno, sanljivo i vedro,
Možda kake priče iz djetinjstva cvjetnog,
Mirisne i blage, kô majčino njedro.

Tužno ćuti gora strma, što se svodi
Nad riekom. Modrikast talas teče mirno
I svakoga trena novi akord rodi.
Struji melodija kroz veče prozirno.

Zategnuta, čudna, izrazita, glasna.
Znam te, tužna pjesmo, osjećana davno,
Preživjeh te jednom pred kraj dana jasna.
I u duši osta navještenje tavno,

Koje budi suton ove noći svete,
Sa snovima svojim surovim i liepim.
Drhti melodija kô strune napete
Odveć; — napregnuto ja slušam i strepim.

I dok bono struji slast sred srca moga
Pred valima toplim nabujale pjesme.
Preobražen, ćutim prisustvo Vječnoga,
U trenutke ove, kad se disat ne sme.

DINKO ŠIMUNOVIĆ: ALKAR

(Svršetak)

V.

Od toga dana nastade teška borba u Rašičinoj duši. Već zorom odlazio bi s puškom preko ramena, a vraćao se kasno u noći, samo da ne govori sa Salkom a ni s Martom, dok se ne rasčisti medju njima. Znao je da će biti svega, i zato je tumarao poljem i brdima i sve onuda, gdje je mislio da ne će susresti nikoga. Nu Rašici i nije bilo teško samovati tuda: livade su bile pokošene davno, a kukuruzi odvezeni iz polja, i baš su se sada komušali pred pojatama, na gumnima seoskim.

I nije lovio Rašica, već bi sio u koje zaklonjeno mjesto, pa mislio i prevrtao sve što je bilo i što bi moglo biti.

Znao je, kako težak udarac čeka njegova sina, te promišljao u koliko je kriv njegovoj nesreći. A najposlije je smislio, da nije kriv on već Marta, a zato neka ona i odluči po svojoj volji, a on će se držati daleko i ne će biti kriv. I neka bude baš tako, da mu ni Salko ni svijet ne budu mogli reći ništa.

Nu ipak, kadgod mu se učinilo, da bi morao reći sinu makar što, jer je on njegov, — nu ta bi ga misao digla, pa bi stao ubijati ptičice, što su skakutale po grmlju. Jer tuda nije bilo drugoga lova, ubijao je njih i činilo mu se lakše.

A Salko je htio da podje k Marti, pa izvidi što misli, nu ona je odmah sutradan alke otišla k nekoj rodici u planinu, što je ljetovala na stajama, dan hoda daleko. Nadala se je, da će se kroz malo vremena dogoditi „nešto“, a to je „nešto“ imalo olakšati njezinu dušu i učiniti, da ne bude kriva ničemu. I baš radi onoga što će se dogoditi, ne će trebati da govori: jer je bila pripravna na sve, samo razjasniti nije mogla ništa. A za ono, čemu se nadala da će biti, mislila je, da je dosta dva dana. Nu ona se nije vratila ni drugoga dana, a na početku trećega saznade Salko, da će doći u večer.

Potraži odmah oca i nadje ga pod nekom glavicom, na mjestu odakle se moglo pregledati cijelo polje.

Ta je glavica u davno doba bila groblje, pa i sad medju grmljem leže goleme ploče i po dva aršina debele, a mjestimice obavijene zelenom mašinom i žutkastim lišajem.

Po tom brdašcu raslo mnogo staroga hrašća, brijesta i grabova, pa gusto grmlje i drača, a malo niže, po livadama, redalo se jablanje i vrbe. U blizini šumila Cetina, tiskajući se kroz kamenje, što ga ljudi u sušno doba dovaljali, da prijedju na drugu stranu.

A zvala se Tičija glavica, jer bi tu svake večeri dolazile noćevati tisuće ptica svake vrste, kao što u mjesto samotno i šumovito. Tako samotno i mrko, da po noći nije smio nitko doći u tu glavicu, a rijetko i po danu.

I čudnih se stvari o njoj pripovijedalo: Da su ovdje u staro doba nekakvi svatovi izginuli od Turaka, pa i sada za tamnih noći, nevjesta s mladoženjom, zagrljeni i svako sa svijećom u ruci, tuda hodaju; da u njoj nešto po svu noć zavija i štekće, a isti stari hrasti šeću kao živi, pružajući velike žile pred sobom. I mnoge iznenada zabolilo, kad bi došli u glavicu i ne bi dugo iza toga živjeli. Nu tako je bivalo davno, jer sada više nitko ne zalazi u to mjesto. S toga je i rasla u Tičijoj glavici trava do koljena i staro nadgrobno kamenje jedva se vidilo od nje, jer niti je tko žeo ni pasao tu prokletu travu.

A u toj guštari legle se lisice, kune, čaglji i bezbrojne zmije, a zimi bilo i vukova.

Uza sve to, lovci malo dolazili u glavicu, što je bila na tako zlu glasu. Cetinjani se nisu bojali ni handžara ni puške, ali su se bojali vukodlaka i mrtvih, o kojima su im pripovijedali još i onda, kad nisu mogli ni razumjeti, što im se govori.

I baš podno te glavice, uz nekakav stari panj sa zmijskim nogama, ležao je Rašica s puškom na krilu, kad je k njemu došao Salko.

Bilo je još dugo do podne i zadnji dani kolovoza, nu više nisu bili onaki kao prije alke. Jesen je te godine kao uranila.

Sparna jugovina još od nekidan počela valjati sive oblake, pa je i sva okolica potamnila, jer sunce nije moglo probijati zadušeno nebo. Žestoki je vjetar silno šumio kroz grmlje i stabla i svakim trenom bivao sve jači, pa valjao sve veće i sve crnje oblake, ali kiše nije bilo. Stabla se u pustom polju uvijala i strašan šum prolazio preko njega, te se činilo, da baš taj šum a ne vjetar, savija jablanje i vrbe.

— —

— Ti si mi rekao, da uzmem Martu, ako ću i sutra! — viknu Salko ocu, da nadglasa šum vjetra.

I dok se je Rašica začudjeno pridizao da sjedne, produži vikati:

— Evo i jeseni ! — Ali se ti kloniš i ne govoriš samnom, a i Marte eto nema, pa mi se sve nekako čini čudno ! . . . Ti si mi otac, pak mi pomozi i reci, što ću učniti !

A Rašica obori glavu i promislivši malo, odgovori muklo :

— Hajde, pa je zaprosi !

i — Što ? . . . — upita Salko, naginjući se k njemu, jer je vjetar hučao sve žešće

— Podji je zaprosi ! — viknu Rašica i pogleda ga samo za tren, pak i odmah obori oči.

— Ona će doći večeras iz planine, — reče Salko, — pak valja da podješ i ti . . . A znaš, kakav je običaj — ja ne treba ni da idem. — Podji sam, ili uzmi koga druga, pak je prstenuj za me . . .

— Nu valja prvo govoriti s curom . . .

— Ta govorio sam s njome i ne samo jedamput ! . . .

— Zaludu . . . i to je običaj . . .

— Što to govoriš ? . . .

— Govori još jedamput s njome, pak ću poći ! . . .

. . . — Znadeš, da nemam majke, a tko će govoriti zame, ako ne ćeš ti !

Taj spomen na majku, potrese Rašicu živo i nije se usudio da pogleda Salka. I baš mu htjede reći nešto iskrena i mila, nu kao da ga je netko zaustavio, namrgodi se i reče oštro :

— Podji još večeras, velim ti, i govori s njom, — a sutra ćemo je zaprositi . . . i budi mirna!

Kad je Salko otišao utješen i veseo, bio je Rašica tako uzbudjen, da se cijeli dan i cijelu večer nije vraćao u selo. Hodao je s puškom preko ramena i po polju i preko brda unatoč silnom vjetru, još i onda, kad je nastala tako crna noć, da nije ni vidio kud hoda.

Negdje je u daljini tutnjilo strašno, kao da se tresu osnovi zemlje, a Rašica bi stao da prisluškiva. Slušao je i gledao sve okolo sebe, ali su mu bili vazda na pameti Salko i Marta.

Salka mu je bilo silno žao i kad bi mu došlo pred oči njegovo tužno i zabrinuto lice, stalo bi ga daviti u grlu i nije mogao ni disati. A kad se sjetio Salkovih riječi : „Ja nemam majke, a tko će govoriti za me ?" — zbilja je zaplakao i sjeo na pustu livadu, s odlukom, da će se malo sabrati i promisliti, što da učini.

Nu iza kako je malo sjedio, pomisli opet : „A što ću mu ja, ako ga ona ne će ? Zašto da i ja budem bez Marte, ako mora on ? A Marta, moja Marta mila . . ."

I zatim nastavi tumarati kroz noć, po tim pustim mjestima.

Jugovina i oblaci sve više pritiskivali cetinsku krajinu, a silni je vjetar nosio oblake zemlje s dalekih njiva i ako se nisu vidjeli. Ali su čestice suhe zemlje oštro udarale po licu i Rašicu u polju i Salka, što se je u svečanoj odori uputio k Marti, kroz duboku ulicu pod Beglukom.

Bio je u hajdučkoj odori očevoj, što ju je imao i na ulici, s malim puškama, fišecima i handžarom o pasu, ali bez velike kremenjače, što je bila donesena s Istoka.

Pa kad se je oćutio u toj lijepoj i junačkoj odori, porasle su njegove nade još više, pa je koracao tako veselo, da je koji put i poskočio, a crne misli nije imao nikake. S njime je bila zavladala posve mladost i ljubav, pa što je žešće u nj udarao vjetar, bivao je sve radosniji.

Istom kad je ušao u Martinu kuću, zazeblo ga nešto u duši, jer je našao Martu zaplakanu, a majka joj Stana nije se ustavila plakati ni onda, kad je ugledala Salka. Obe su sjedile kod ognjišta kraj male vatrice, a očev je krevet bio nešto podalje u potpunoj tmini.

Kad se je Marta vratila, odmah je uvidila, da se ništa nije dogodilo i da su je čekale iste prilike, kako ih je ostavila na odlasku. Zato je stisla srce i baš je malo prije svršila pripovijedati majci i ocu o svojoj ljubavi. Ali s malo riječi čudnih i neodredjenih, koje bi prekidala teškim plačem, što bi koji put trajao dugo vremena, bez ijedne riječi. Kad bi se malo umirila, rekla bi i opet nešto, nu vidilo se, koliko joj je teško govoriti, ali i to da mora. Pa i sama je ćutila, kako je krajnje vrijeme, da sve kaže.

Otac joj, izmučen teškom bolesti, malo je što razumio od cijela njezina pričanja. Samo kad bi Marta jače zajecala, podigao bi uvježbanom kretnjom svojih suhih ruku pokrivalo i upalim očima gledao, kako se Martino lice od plača trza. Razumio je tada da trpi mnogo, ali da je to bol drugojačija od njegove i da joj ne može pomoći. Prebacio bi tada opet pokrivač preko glave, te proplakao i sam, nemoćno i tiho, kao čovjek, koji se je već naučio trpiti.

Mala je Iva već spavala, nu Stana... razumjela je sve!

Spomenula se je sebe i Rašice, njihove mladosti i ljubavi i pojmila posve, što je medju njim i Martom. Ali joj nije mogla reći ništa, jer i sad je za nju Rašica bio najljepši i najbolji čovjek na svijetu i takav junak, kakva i nema nigdje.

Ali ju je ipak njegova ljubav za Martu upekla ljuto i ako je znala, da ju Rašica ljubi samo zato, što sliči na nju i da joj u njegovoj kuli ne bi pomanjkalo ništa. Upeklo ju je, što se je Rašica tako manito zaljubio u njezinu kćer i ćutila je žalost i tjeskobu, veću nego onda, kad se je oženio s „dotaricom" Lucom. Ta onda je dobro znala, da se ženi samo onako, da ne ostane samac i cetinjanima za pripovjetku.

Radi toga je njezino srce bilo na strani Salkovoj, — ali je pomislila i to, da bi na mjestu Martinu i ona bila taka.

Salko je stao kao ukopan kod ognjišta, začudjen, što mu nitko ne odgovara i uprepašćen od njihovih pognutih glava i lica zaplakanih.

— Što se dogodilo? — upita ih opet, ali tako prestrašeno i krotko, da su ga pogledale obje. A Stana, videći njegovo dobro i djetinje lice, skoči se i zagrli ga, kvaseći još obilnijim suzama na njegovim prsima zlatom vezeni „krožet".

I Salku se smili, a da i sam nije znao zašto, pa bi tako još dugo stajali. Ali se Marta diže, pa dršćući svim tijelom, popravljala je rubac i kapu na glavi, kao da ne zna, što će učiniti.

I videći, da joj se majka grli sa Salkom i da je sad odlučan čas, odjedamput joj lice postade odlučno i mrko, pa reče čudnim glasom:

— Salko odlazi! — nu odmah i umuknu, jer se je i sama prestrašila svoga glasa. Te su joj se riječi učinile tako opore, da je protrnula od njih, ali joj je grlo bilo toliko suho i stisnuto, da nije mogla ni govoriti drugojačije.

Ni Salko ni Stana ne odgovoriše ni riječi, nego se samo odvojiše, a Salko je prestrašeno i začudjeno gledao u Martu, kao da mu se ukazala smrt. A Marta pogleda njegovo izobličeno lice, pa kad je strašan udarac vjetra zadrmao s vratima, oćuti u sebi nekakav prkos i bijes, da je zaviknula kroz plač od ijeda i ljutine:

— Odlazi! Tvoja ne ću biti nikad!

Nu odmah zatim klonu na stolac jecajući očajno, kao da je ubila nešto veliko i dobro.

A Salko učini korak dva, kao da će posrnuti, nu brzo ga prihvati Stana, pa i ne znajući sama što govori, stade mu vikati:

— To je sve zarad Rašice!... Ona hoće za Rašicu — čuj me!... On se je zaljubio u nju... Ali Salko moj!... Što ti je?... Nuti ga!... Smiri se — ona će se još i predomisliti!... Ah!...

Nu Salko je pomućenih i krvavih očiju stao po kući bacati stolice i drvlje kod ognjišta, vičući strašno:

— To je od alke!... To je radi alke!... To je radi alke!... To je od alke! — a sve baca po kući i lomi.

— Ali i ja mogu dobiti!... i ja ću trkati alku i baciti ju u oblake... pa ju prihvatiti opet... na koplje!...

I tako vičući, baci nekakav veliki panj u sred vatre, a žerava i iskre poletješe na sve strane.

Svi u kući vrisnuše, a Salko stade tražiti u tmini taj panj, da se opet razmaše s njime. Nu kad je čuo i vapaj Martin, da ga zazivlje i miri, pa očajan jauk bolesna oca njezina, otvori naglo vrata, te istrča u tminu i vjetar.

A taka je tmina bila i taki vjetar, da je za čas stao, nu onda počne skakati preko zidova i grmlja, ne tražeći puta i ne ćuteći udaraca po nogama i u bokove, kao ni vjetra ni krupnih kapi kiše.

Iz početka je htio da ode u Tičiju glavicu i da nadje oca gdje mu drago, pa je svaki čas imao u ruci sad handžar, a sad kuburu malu. Nu kasnije nije znao ni sam što je htio, jer mu se očima prikazivalo sve ono, na što je mislio, pa nije bio stalan, jeli baš tako, kao što mu se čini.

Već kod prvoga stabla, s kojim se je sudario, pomisli da mu je to otac, što je došao prisluškivati njegovu razgovoru s Martom. Nu kad je osjetio udarac tvrdoga drva u čelo, pomisli da je to svakako neki neprijatelj njegov. Zamlati po njemu šakama, zakreše handžarom i odleti bijesan dalje.

Pa svaki udarac o zid, sve ogrebine drače i grmlja, — i vihor što mu je odnio kapu, i pljusak kiše, što mu je većma smračio vid, — držao je za neprijatelje, što su se složili, da ga ojade još više i unište posve.

— —

I sam se začudio, kad se je našao u Tičijoj glavici, ali nije znao, je li to baš ona, jer je u njoj već bila Marta s njegovim ocem, i zagrljeni baš pod panjem sa zmijskim nogama, — i htjeli su se sakriti u guštaru, i sva su se stabla i grmlje stali naginjati da ih zaklone, njemu za inad.

A oblaci, — i oni se spustili i pomiješali s grmljem, da mu zapriječe put i sakriju Martu. Ali su ipak kroz to grmlje i kroz te oblake prolijetali alkari, mašući kopljima i smijući se njemu što ne može dalje.

I ondje iza grmlja, svakako mora da je svadba njegova oca, i svi su alkari došli na svadbu svome najboljem drugu. I Rašica viri ondje izmedju grmlja, u alkarskoj odori i on, — a gdje se god makne, stvori se i Marta pokraj njega, pa užižu po grmlju svjećice, koje se odmah i trnu. Ali on, alkari i Marta, užižu sve nove i nove... I svi se smiju, grohoću, a Vranac hrže, kopa i lupa nogama kao da ga zove. Nu ne može naprijed nikako, od grmlja, stabala i oblaka, što su se poredali pred njim.

— Ali i ja hoću da budem medju njima — i da ih bodem sa kopljem, — reče Salko i činilo mu se da viče, ali ne on, već kao da je to zavikao netko drugi kod njega. I on pozove toga drugoga, da mu pomogne provaliti te oblake i to grmlje, nu ni on mu nije htio pomoći.

A kad se je cijela gomila stabala, oblaka i grmlja stala smijati i hvatati ga za ruke, za noge, te čeprljati po obrazu samo da ne ode k tim alkarskim svatima, — strašno bjesnilo uskipi u njegovim žilama. Trgnuo je handžar iza pasa i stade sjeći sve pred sobom, nu alkari zajedno s Martom i Rašicom, odmicali su sve dalje, što se je on više približivao k njima.

Hu — h-u-u ! . . . šumio je i praskao vjetar kroz Tičiju glavicu, a Salko je kršio i lomio padajući preko starih grobnica, u svom lijepom odijelu, ukrašenu srebrenim i pozlaćenim tokama.

Jata preplašenih ptica dizala se u tminu, klopoćući krilima i klikćući prestrašeno i tužno.

Krupne kapi prve jesenje kiše štropotale čudno kroz grane hrastove i padajući na stare nadgrobne ploče.

— Čekaj Marta — i ja sam alkar ! . . . Vidit ćeš, kako trčem i kako „alka“ leti u zrak — samo da uklonim ovo grmlja — i ove oblake — i ove mrtve, što predame prevaljuju ove velike ploče . . . Ćaća . . . ej ! . . . Mar-ta-a-a ! . . .

H-u-u-u, h-u-u-u ! ... šumio je i lomio vjetar kroz stabla i grmlje, a crna jata uplašenih ptica, dizala se i spuštala tamo amo, lupajući krilima i cvrkućući tužno.

VI.

I od toga dana nije se nikad pravo znalo za Salka, kao ni za Rašičina vranca, koga je takodjer nestalo one noći.

Istina, jedni su pripovijedali, da ga vidješe trčati na konju u polju, pak da je mršav i crn, — nu drugi su govorili, da je tada bio u nekim dalekim selima, bez vranca, ali su ga susreli, da mu nosi bisage pune zobi. Neki su pače kazivali, da su ga vidjali po noći okolo kuće Martine i očeve kule, — nu varošani su pripovijedali, da je u isto doba bio na trkalištu alke i da je skakao tamo amo s nekakvim kopljem u ruci.

Zato se nije vjerovalo nikome i nije se mogla doznati prava istina.

Mnogi su govorili i to, da je Salko već umro ili se ubio negdje, pa se povukodlačio, — jer drugčije ne bi mogao biti u isto doba na više mjesta.

I tako se kroz nekoliko dana nije zborilo ni o čem drugom, već o Salku Crnošiji, a osobito u Begluku.

A kad se Rašica i Marta vjenčaše, a Salka svejednako nije bilo, uzbunilo se cijelo selo. Stadoše ga tražiti svukuda, ali ga ne nadjoše.

Tražili su ga po rupama i jarugama, u rijeci i po planini, ali uzalud. Sve se užurbalo, a samo Rašica, Marta i Stana muče. Lica su im požutila i posivila od neke tajne muke, ali kao da su im zapečaćena usta : svejednako muče, ili vele da ne znadu za nj.

Iz početka se potajno šaptalo i dogovaralo, nu onda stadoše svi govoriti na glas, da nije kriv nitko drugi, već vještica Stana. Ta ona je imala i razloga, da makne Salka, jer, kako se je moglo dogoditi ono čudo, da stari Rašica uzme njezinu Martu. Znali su i to, da je pred toliko godina Rašica imao vjenčati baš Stanu, — a

i drugih su stvari nabrajali, pak se napokon složiše u tome, da Stana mora znati za Salka i nitko drugi.

A najviše se uzbunili od vjenčane noći Rašičine. Tu je noć po selu nešto trčalo i urlikalo tako strašno, pa nitko nije smio poviriti, da vidi što je to. Kroza svu grmljavinu, pljusak i huku oluje sa zapada, moglo se je čuti čovječje urlikanje i trka konja, malo ne te cijele svadbene noći Martine. Ali je ona vika tako malo sličila čovječjem glasu, da su Beglučani za stalno vjerovali, kako se je Salko povukodlačio i sada trče na vrancu i plaši mirne ljude.

— Nu tko ga je ubio i radi česa ? Pa zašto Rašica ne traži ni Salka ni vranca, a Stana više i ne izlazi iz kuće ?

Srčaniji su obilazili oružani oko kule Rašičine i Stanine kuće, ne bi li opazili što, ali ne ugledaše čemu se nadali.

Nu jedne su noći vidjeli, kako je neka spodoba, nakićena čudno, hodala pred vratima Staninim, a zatim su čuli, kako je nešto praslo i zaškrinulo. Ali se približiti ne usudiše, već su potezali jedan drugoga za rukav i ježurili se, gledajući iz daleka, kako se iz kuće Stanine vije gust dim, u to neobično doba.

„A zašto je bio taj dim i taj prasak u mrklo doba noći, pak ta prikaza ispred vještičine kuće ?" pitali u rano jutro po selu jedni druge — i za čas se na Podiću sakupilo mnoštvo Beglučana. A to je bila neka velika ledina na povišem mjestu, a usred sela, gdje o Božiću igralo kolo, pa i u svim većim prigodama sakupljali se na dogovor.

Poslije toliko mutnih i kišnih dana opet se izvedrilo, pa osvanuo carski dan, ni jesenji ni ljetni. Topli vjetrići popuhivali s različitih strana, pa lagano dizali u čisti uzduh žutkastu kukuruzovinu lepušinu, ili vozili pramove bijele paučine. A sunce blago sjalo, kao da siplje mir i sreću po zemlji, što se spremala da počine.

Isušena trava na Podiću opet se zazelenila od kiše i trakova sunčanih, nu mnoge ju noge stadoše gaziti, ne žaleći tu mladu travicu, što se prije zimskih mrazova budila na kratak život.

Svako malo stizala na Podić druga čeljad, da vide što se tu snuje. Žamorilo se dosta, ali bez vike, jer su svi bili ustrašeni i tužni, pa smišljali, što bi se dalo učiniti. Zato se ni o čem drugom i ne govorilo, već o Salku.

I svi se sjetiše, kako je bio dobar i lijep, pa stadoše govoriti jedno za drugim :

— Nikad nikome ne reče žalne riječi !

— I učinio bi svaku ljubav — i sve, što mu se reklo !

— Pa javio se uvijek mekom besjedom !

— Ta ko je vidio onako zorna momka !

— Ono je bio cura, a nije momak, — i zašto ga ubiše ?

— Pitajte Stanu zašto ! To je sve ona stara vještica splela !

— Nu hajdemo je pitati, jer ona sama mora znati, što je od njega !

— Ta pitali smo je, ali kaže da ne zna !

— Treba je prisiliti da govori, — hajdemo svi k njoj. I ponesite štape, pa ako ne bi htjela kazati . . .

— Ponesimo štape . . . dakako !

— I kliješta !

— Imate razlog ! Bez toga ne će ni sada reći ništa !

— I uže . . . pak ćemo je potkaditi slamom . . .

Ali u to stari Vukelja, što je sjedio na nisku kamenu, podiže obje ruke, kao dvije suhe čampre. A sve okolo njega umuče, jer je to bio znak, da će nešto reći.

Govorili su, da je Vukelji bilo stotinu godina i nekoliko još, pa je morao znati, a i znao je, više nego drugi. Zato bi ga i pitali u teškim prilikama, da im svjetuje i nikad ih nije naputio krivo: kako bi rekao, onako je i bilo, a prevario se nije nikad.

Još je nosio perčin i visoku kapu oštruljicu, a taj mu perčin ispod nje virio kao kratak leden mosur i gdjekoji čuperak, takodjer oštar i bijel kao mraz. Oči mu duboko upale, a zuba nijednoga nije imao u glavi, što mu se od starosti tresla.

Pa kad je sve umuklo, spusti Vukelja dršćuće ruke na koljena i progovori šušljećući, — kao čeljade što nema zubi. Govorio je polako i zato je bilo okolo njega tako mirno, da se je čulo i tiho šuštanje vjetra.

— Nemojte, ljudi i braćo, — bojte se Boga!... Nemojte ni štapom ni kliještima, i nemojte potpaljivati slamu, kao da prljužate prase...

— Kako to, dide? — Kako to? A kako ćemo onda doznati? A ko je drugi kriv, ako nije ona?

— Može biti da je pravedna i da ne zna za ništa, pa ne griješite svoje duše... Nego ću vam pripovijedati, što sam ja doživio u stari zeman, a u mojim mladim danima... Bit će osamdeset godina od toga, a onda sam imao više od dvadeset, pak se još dobro spominjem svega... U mene bila strina, a Štirka je zvali — baš zato, što je imala trinaestero djece. Zvali je štirkom za šalu. Bili su odijeljeni od nas, pa svaki čas pomanjkaj po kakav komad naše robe ili iz kuće ili sa sušila, a kašnje bi tu robu poznali na njezinoj djeci. I mnogo puta radi toga bila u komšiluku buna, a ona vazda: „Aša, ja nisam!" Kad jednog dana nestade iz naše kuće cijele trube sukna. Nije to šala — bilo ga je više od dvadeset aršina! Moj ćaća ne bio kod kuće, već na radnji u Sinju. Tamo se gradila nekakva kuća, a on bio zidar i hodao je tamo amo po radnji, gdje bi ga zvali... I tako se naučio piti, pa sve dati za vino. Uzalud bila njegova radnja, jer bi se još i udužio, mjesto da donese štogod u kuću. A moj stric bio dobar i štedljiv čovjek, kao što mu je i nužda bilo s toliko djece... Dakle, braćo moja — kad je nestalo te trube sukna, svi mi u jedan glas: Nije niko drugi, već Štirka! — Jer svak je u komšiluku vjerovao, da joj bilo drago krasti i ako ne radi sebe, a ono radi svoje djece. No ona i sad: „Aša, ja nisam!" — Nego joj ovoga puta ne upalilo. Sav je komšiluk navalio na nju, — kao što je bilo dodijalo svima. Pa zato htjedoše, da joj se sudi po starom običaju. A stari je običaj bio ovaki Uzavreli bi kotlušu vode i u tu vrelu vodu bacili komad usjane mazije. Krivac je morao golom rukom iz te vrele vode izvaditi maziju, pa ako mu ne bude ništa i ne zajaukne, — onda je prav, akoli se sprži — kriv je!... Samo, dakako, valja prije toga sazvati Boga u pomoć, da očituje pravdu. I što ćete viditi ljudi moji! Uzavreše kotlušu vode, ubaciše usjanu maziju u nju, pa dovukoše Štirku da vadi. A kad ona vidi da nema druge, zaroni rukom, izvadi maziju i baci je na zemlju... a ruka bila ka i bila! Niti viknu ni jauknu, a mi svi pokunjenih glava odosmo, pitajući sve jedno po jedno proštenje u nje. A ona muči, potulila se i ne odgovara ništa... I što ćete viditi ljudi moji! Sutradan dodje moj ćaća s radnje i kad smo mu rekli, što je i kako je bilo, kaza nam, da je on kriomice odnio sukno i založio u nekakva trgovca. jer mu služili novci, da podmiri u krčmara dug. I zbilja je kašnje iskupio i donio to isto sukno u kuću. A od tada ne reče nitko Štirki riječi, sve ako bi čega i nestalo.

Svi su mučali i nitko nije progovorio: tako su se začudili.

Samo nekakav veliki stari gavran proleti više tog skupa i dva puta zagrakta muklo.

— Što vam se čini — a ? — upita Vukelja, kad mu ne rekoše ništa.

I stopro ga sad razumješe, pa veseli usklici i odobravanje začu se od sviju, a najvećma od Juriše i Gare.

— Hajdemo, hajdemo svi !

— Pa neka vadi maziju, ako ne htjela kazati !

— Ja ću ponijeti kotlušu . . .

— A ja idem u kovača pitati komad mazije — nove !

— A drva ? . . .

— Drva ne treba — drva će i u nje biti !

I uputiše se žurno, a djeca trčala pred svima. Nu za njima poletješe matere njihove i stadoše hvatati djecu, da ih vještica ne postrijeli. Nu mnoga utekoše, da se opet povrate u zgodan čas.

Kroz malo vremena velika se hrpa Beglučana i Beglučkinja nadje pred kućom Staninom s tolikom vikom i štropotom, da je i ona istrčala pred kuću, sluteći nekakvo zlo. A to se je moglo vidjeti i na njezinu izobličenu licu, što je odavalo silan strah.

I mjesto da se na to lice smile, mnoštvo je na njemu pročitalo skrušenost i krivnju i pograbiše ju odmah mnoge ruke, da im po čemu ne uteče. A druge su već naviješale kotlušu s vodom i grijale maziju u vatri.

Nu vele govora nije sad tu bilo, kao što bi se moglo misliti, u tako znamenitu dogadjaju.

Veliki krug Beglučana, što je opkolio Stanu, Vukelju i starije ljude iz sela, mučao je, znajući da im sad vještica ne može uteći i da je medju pravednim sucima. I zato, što će se sve izvršiti u ime božje, pa da moraju biti mirni kao u crkvi. Nu osim toga čekali su još i čudo, koje će, možda, ugledati na svoje vlastite oči.

A u sredini toga uskog i zlokobnog kruga, davala se svedj ista pitanja i čuli se isti odgovori — a ti se upiti ponavljali samo radi toga, da se ispuni vrijeme, dok uzavre voda i dok se usjaje mazija.

— Kazuj, što je od Salka ?

— Ja ne znam — jadna ti sam !

— Ti moraš znati gdje je i kazuj, ili ćeš vaditi maziju !

— Ne znam nesretnica, pa da me ubijete !

— Kazuj gdje je Salko, ili ćeš poginuti danas !

— Možete mi i oči iskopati, ali ne znam !

Pa slična pitanja i slični odgovori po stotinu puta, sve dok ne viknuše s vrata :

— Voda je uzavrela, a mazija se zacrvenila ! Hoćemo li donijeti ?

— Čekajte još čas ! — Hoćeš li kazati ?

— Donesite ! — reče Vukelja oštro.

— Donesite, donesite ! — zavikaše i ostali.

Iz kuće se začuje tužan i drhtav jauk bolesnoga Ilije, pa svi umukoše i ledeni im trnci prodjoše tijelom.

— Bojte se Boga ljudi — što ste to naumili ? Stane moja ! . . . Sta-ne ! . . . dozivao je slabim glasom nemoćnik.

Tišina i neodlučnost zavlada u hrpi, ali samo za čas.

A kad je Stana ugledala, kako hitro dodavaju kotlušu i maziju, što se i na suncu jarko crvenila, skoči se i viknu glasno:

— Ja ne znam gdje je Salko, ali ću vam kazati sve drugo što znam!... Salko je poludio, ali ja nisam kriva! — i stade očajno čupati ono malo sijedih kosa, što joj ostalo.

— Haha, haha, progovorila je! — viknuše svi i zinuše, da bolje čuju.

— A kotlušu i maziju metnite i opet na vatru! — rekoše suci.

— Pitajte, pitajte! Vidite li, da znade! — rekoše mnogi iz kola.

Blag vjetrić zastruji preko glava i opet stade, a sunce zasja veselo i spokojno nad svom krajinom, nad Beglukom i nad tim mirnim ali strašnim skupom.

— Dakle je poludio? A kako ti to znaš?

— Bio je kod mene prošle noći...

— Istina je, istina! Istinu veli! — rekoše neki.

— Kazuj, kazuj!...

— I čudnovat je strašno — malo što nisam umrla od straha! Na prvi ga mah nisam ni poznala, tako je mršav i rasčupan. Zakitio se svačim, što je mogao objesiti na se — a govori svašta... kao što govori lud čovjek!

— Pa onda?... Govori! — rekoše suci opet.

— Pa onda?... Govori! — ponoviše mnogi glasovi Begiučana kao jeka i tiskali se sve bliže okolo njih.

— Onda mi je razbio vrata, jer nisam smjela otvoriti. Naložila sam mu vatru, jer je drhtao, a ja sam mislila da je to od studeni.

— Istinu govori! Mi smo čuli prasak i vidjeli dim...

— Ja sam ga vazda ljubila kao...

— No, muči! — samo ne govori toga, nego kazuj! prekide je stari Vukelja.

— Pa je govorio svašta — a ja ništa nisam mogla razumjeti što govori, samo me je bilo strah... Malo šta umrla nisam!

— Ne laži vještice stara!

— Nego nam reci, za što je poludio?

— I što ste mu učinili?

— Pa zašto je došao baš u tebe?

— Kazuj... Govori!... vikali su sve glasnije okolo nje, pružajući ruke i grčeći prste, baš pred njezinim starim i drvenim obrazom.

Stana je mučala i na jednom pogleda preplašeno sviju, a onda sjede, spusti glavu na koljena i zaplaka tako silno, da su svi umukli i ne rekoše više ni riječi.

A u toj se tišini i opet iz kuće začuje glas nemoćnika, kao mekanje maloga janjeta kad ga odvoje od stada. Ali se nitko ne nasmija, pače jedna žena reče kroz plač:

— Što mi ovo činimo braćo! Grehota je mučiti nesretnu čeljad!

Nu stari Vukelja pruži suhu ruku kao orao svoju čampru i pridižući Staninu glavu, reče joj blaže:

— Vidimo, da znadeš sve. Reci istinu, pa ti ne će biti ništa. — A zašto je Salko poludio? Govori! Mi ćemo ti vjerovati sve što rečeš!

Tada se pridignu Stana i stade sušiti suze suhom i drhtavom rukom.

— Ja vještica nisam i ne želim nikome zla. A sad se više ne bojim vrele vode, ni mazije ni vas, — ali ću isto kazati živu istinu i sve ono što znam. Tako me pomogao Bog!

I lupi se u stare mršave prsi što se nadimale od uzbudjenja, a oči joj sijevale. Poslije toliko mučanja i trpnje, nakupilo se u njoj toliko ne izrečenih ćućenja i misli, koje su sad htjele da izbiju.

Beglučani najprije stadoše mučkati jedni druge, pa onda i umuknuše posve da bolje čuju kazivanje Stanino.

I dok je govorila, čuli se često usklici čudjenja, ali se na svim licima vidjelo da vjeruju što veli.

A ona im je kazivala sve što je znala i onako kako je razumjela, o ljubavi izmedju Salka i Marte, pa Marte i Rašice: sve od početka do kraja, jer joj Marta nije zamučala ništa. Kazala im je i ono, što se je dogodilo kad je Salko zadnju večer bio kod nje i Marte, i kako je odletio vani u oluju, — pak pripovjedila i opet o njegovu čudnom povratku u njezinu kuću, prošle noći.

Mnoge su žene i djevojke počele plakati, a ljudi zamišljeno oborili glavu. I zaista o takovoj ljubavi niti su kad čuli, a doživili je još manje.

A kad je Stana opazila da je njezino pripovijedanje ganulo sviju, htjede da im još na tanje razloži, što je i kako je bilo. Nu u to brzim korakom i sva znojna, prispije Marta k tom skupu i stade se tiskati da prije ugleda mater.

Već je bila čula za odluku sela i njihovu skupštinu, pa kako nije bilo Rašice kod kuće, potrčala je da brani majku. Žurila se tim brže, što je i u taj čas promislila. „Salkovoj nesreći nije kriv nitko, a najmanje moja majka. Ako li je itko kriv, — to sam ja!“ I zato je hitila svom snagom na zaštiti mater, makar i svojim životom.

Nu kad je prispjela i ugledala dobra i ganuta lica Beglučka, te majku usred skupa da im nešto pripovijeda, začudila se vrlo i stade.

Neki se ukloniše i pustiše je k majci, a Marta potrča odmah k njoj. Zagrli je, pak se ogleda radosno okolo sebe.

Činila se još ljepša nego prije i svi se pogledi ustaviše na njoj : njezina krasota kao da je sviju zadivila.

Nu stari se Vukelja smrče i opirući se na štap, stade se polako dizati. A kad se je digao on, digoše se i neki drugi starci, što su sjedili kraj njega.

Cijeli je skup zažamorio i umukao naglo, jer se vidjelo da će Vukelja i opet nešto reći. I zbilja, podignu štap malko u vis, pak reče :

— Čuli smo, ljudi, da je stana prava. Meni se tako čini, a vidim da mislite i vi tako..... Nu jeli pravedna i ova ovdje ? — i pokaza palcem desne ruke Martu.

A kad ne dobi nikakva odgovora, reče i opet :

— Ljudi, nije šala ! Najboljega vašeg momka zadesila je taka nesreća, te bi bolje bilo da ga je pokosila smrt. A zašto? Jer ga je ova ovdje odbacila i nije htjela za nj ! Nije htjela onakoga momka, — a radi koga ? Radi njegova oca .. staroga Rašice !... Promislite i recite !

Iza tih riječi svi i opet upiljiše poglede u Martu, kao da nešto očekuju, nu vidješe samo stas i lice od neizrecive ljepote, a iz njega je prosijevala sreća.

Ona je razumjela Vukeljine riječi, ali nije razumjela što od nje želi. Ta sada je svršilo sve, i ona je zakonita žena Rašičina, pa nema prava nitko, osim njega, da joj sudi : on je sad jedin njezin gospodar.

No kad je oćutila sve poglede na sebi i opazila da čekaju što će i ona reći prihvati blago Vukelju za rame :

— Čast tebi starče, ali ne govoriš pravo! Što sam imala učiniti kad sam za volila Rašicu više nego Salka? Tko može zapovjediti i meni — i drugoj — koga ću ljubiti, kad to ne možemo zapovjediti ni same sebi?

Svi se stadoše čuditi što to govori Marta, jer takovih riječi još nikad ne čuše. A sad ih eto čuju iz ženskih usta. Već su znali da Marta nije bila kao druge cure ali su se ipak začudili.

Zato ju je i Vukelja gledao zinuto i mrko, te nije ni odgovorio.

— Pa ti bi htio, zar, da sam prevarila Salka i došla u njegovu kuću, voleć Rašici nego njemu ... Bi li učinila sto puta grdje?

— Dakako!... Ima pravo!... To je žena!... čuli se glasovi iz skupa

— I ako sam znala da sam Salku draga, nisam mogla znati da će mu se dogoditi što mu se dogodilo — a meni ga je žao više nego ikomu od vas...

Časak se zamisli pak produži naglo:

— A i da sam znala, ne bi se udala za nj, ali ne bi ni za Rašicu!

— Dobro govori! Bolje bi bilo da su sve cure take! — rekoše Beglučani.

— Sad nisam kriva, — nu da sam pošla za nj — prevarila bi ga grdno i morala bi varati i lagati svaki dan... A ja varati i lagati ne znam — reče opet, a na licu joj zasine istina i ljubav.

— Evala ti Marta — viknuše neke žene — dobro si učinila!

Nu Vukelja srdito lupi štapom po zemlji i uputi se, kad je čuo od sviju kako daju razlog Marti, a njemu krivo, eto za prvi put.

Još jedan gavran proleti više njih šutke, samo što su mu krila zlokobno šumila, pa izčeznu u tihom plavetnom zraku.

A Beglučani i Beglučkinje pogledali se veselo i bili su radosni, kao da su saznali neku ugodnu novost.

Jer su znali da se od pamtivijeka u Cetini udaju cure samo po zapovijedi svojih roditelja, pa da mnoge žene ne ljube svoje muževe. A znali su i to, da se cure i ne opiru za nedraga poći — a zato, što nije običaj da cura govori o ljubavi, i što ne smije pokazati da joj je koji momak drag.

Zato su i bili začudjeni čujući iz ženskih usta taki govor, ali im je bilo svima milo što su čuli od nje. Samo Vukelja i još neki starci rekoše, da se ne pristoji, ispred cijela sela, nevjestama govoriti tako, — i da su davali Marti razlog, što se boje Rašice.

I Beglučani se razidjoše posve drugojačije, nego što su se skupili: Došli su k Staninoj kući kao mukao olujan oblak, pun tůče i munja, a sad su se razlazili kao „ovčice“ po bistrom proljetnom nebu. Rekao bi da je Ljubav svojim pitomim daškom pogladila sviju, osim onih što se oklopili starim tijelom i starim mislima.

Ali nisu zato prestali žaliti Salka, — nu krivili nisu nikoga, osim njegovu zlu sudbu.

Juriša i Gare bili su najveći neprijatelji Marti i majci joj, jer su veoma ljubili svoga druga. Ali sad razilazeći se, Juriša nije mogao da odoli:

— Ne može biti ni svak nesretan ni svak sretan, pa nekome mora da izidje i naopako!

A Gare se zamisli, kao da nešto traži po svojoj pameti, pa odgovori živo:

— Znaš li što je! Curina je ljubav što i alka. Dvojica je ne mogu nikako dobiti. Onaj što je srčaniji taj je i sretniji, a toga će i biti: kao što alka, tako i cura...

— Baš tako, — i ne treba se žalostiti zato, jer dvojica ne mogu imati istu stvar !

— —

Cijeloga toga dana sjalo je sunce veselo i blago nad Beglukom i svom krajinom, — a čeljad se povratila mirna i zadovoljna svojim svakidašnjim poslima. Samo Rašice nije u Begluku bilo : on je tražio svoga Salka po zabitnim mjestima dalekih sela i nikakovih utješnih riječi nije čuo.

VII.

Sve do proljeća nije se čulo ništa o Salku. Ali kad su svršile dugotrajne proljetne kiše i topli sunčani zraci ugrijali zemlju, prispijevali su glasovi o njemu sve češće.

Čulo se da vrluda po dalekim mjestima i počinja takovih stvari, kakvih do sad ne bi činio nijedan ludjak.

A evo što se o njemu pripovijedalo.

U selu Čabru, na velikoj kiši i vjetru, susreo popa pod novom kožnatom kabanicom. Projašio kraj njega i stigao nekakvu staru prosjakinju, zagrnutu u dronjavu haljetinu. Onda se je brzo povratio, oteo popu kabanicu i dao je prosjakinji, a njemu haljetinu bacio po glavi. A kad ni jedno ni drugo nisu htjeli da pristanu na tu izmjenu, malo što ih nije ubio, pa je moralo biti na njegovu.

A u drugom selu, prisilio je kamatnika nekoga, da povrati sirotnoj udovici zaplijenjenu kravu.

Susreo Salko udovicu da plače, a kad mu je pripovjedila svoju nezgodu, brzo je otrčao kamatniku i navalio na nj tako, da je odmah pustio kravu. I tako mu strašno zaprijetio, da je nije smio više ni pitati natrag, a osobito kad je čuo da cijelo selo daje pravo ludome Salku.

A opet u Rogošici : Otac potjerao sina, što je umakao djevojku, a oni tada prislonili uza zid nešto drvlja, pokrili slamom i nastanili se u toj kolibici. Nego, kolibicu njihovu raznijela prva bura, a ludi Salko stao zidati njima kuću. Dovukao iz sela nečija kolica, upregao vranca, pa udri vozi sve što treba, čije bilo da bilo. Od ovoga oklesanog kamena, od onoga drvlja, pak pržine i klaka : gdje bi što našao, ondje bi i uzeo.

Ljudi iz početka vikali, ljutili se, nu onda se nasmijaše i svi im složno načiniše kuću na općinskoj zemlji, bolju nego ijednu u selu. A onda se svidi i otac, pak im dade u kuću sve ostalo što treba, i svi su se veselili zajedno.

I Salko je živio nekoliko vremena kod mladih, a zatim i opet ode u druga mjesta.

No u Vučidolu, malo što ga ne ubiše.

Jašio on na svom vrancu pokraj groblja, a nosila s mrtvacem u groblje. Tada Salko na konju u propanj, pa k njima. Svi se prestrašili i spustili nosila na zemlju, a kako i ne bi. Mršav konj, a konjanik i mršaviji pa nakićen svakojako : vidi se — lud čovjek.

— Koga to nosite — pita ih.

— Umrla naša cura — vele mu — nego se nosi otale, dok te nismo prebili, jer nije nama do šale.

A Salko :

— Neka vidim tu curu, da nije Marta ! — i dok se oni čudili, skoči s konja i strgnu iznenada pokrov s mrtvaca.

— Ona nije umrla i ja je ukopati ne dam! Nije Marta, ali je isto lijepa i mlada cura!

A oni po njemu šakama, — a Salko na njih..... sve se uskomušljalo oko mrtva tijela i padaju jedno po drugom. A majka djevojčina, da ne pogaze njezinu mrtvu kćer, prostrla se više nje i stala kukati.

Nu od jedamput, skočila je kao izvan sebe:

— I nije umrla — evo diše — viče ona. Pustite momka, ta eto ga ubiste!

Istom tad pustiše Salka jedva živa, pa ih oboje odnesoše kući. Nu do malo dana bili su zdravi i davali im svega što se našlo u selu.

Pa da je Salko htio, bili bi ih i vjenčali, jer, rekoše: „Nije on pravo lud, već nekakav neobičan čovjek i da nije bilo njega, sad bi naša cura trunula pod zemljom".

Nu Salko reče, da on ima maćiju, koju će uzeti kad mu umre ćaća i kad dobije alku. A tad su pomislili, da je baš pravo lud i pustiše ga.

Glas o tome čudu dopre i u Begluk, ali i ne povjerovaše svi u ono što su čuli. Jer, dok bi se saznalo gdje je Salko, već bi Rašica s kojim drugom otrčao u ono selo, ali ga tamo ne bi našli. A tu bi im pripovijedali istu stvar, ali na drugi način.

Kazivali su još da je Salku dobro, jer da je i on dobar sa svakim, a osobito s djecom i siromasima. U mnogo ga sela već poznavali ili po vidu ili po čuvenju i davali sve što bi služilo i njemu i konju, a mršavi su bili samo od velikoga putovanja. Nu što je najčudnovatije, neki su govorili i ovako: „Daj Bože meni njegovu pamet" — a bit će da tako rekoše čeljad luda kao i on.

I za dugo poslije onoga „uskrsnuća", nije se čulo za nj.

Samo još jedamput doznaše, što se dogodilo lipo u Majevici..:

Na kraju Majevice bila velika pusta kuća s podrumom i razorenom avlijom, a stala tako prazna još od pomora, kadno morile crne ospice. Bila je vazda od tad na zlu glasu ta kuća, a u zadnje doba počelo u njoj i plašiti i sva sreća što nije usred sela.

No tuda je put i k crkvi, i na vodu, i u mlin, — pa ženske nikako proći. Išle bi cijele po ure dulje, ali kraj nje nijedna, a osobito trudne žene.

Po danu je ta kućetina bila tamna i mukla kao grob, a po noći u njoj lupalo, zviždalo i jaukalo, kao u paklu. A crvena bi svjetlost zasinula iz podruma ili na kojem prozoru to češće, što je grdja i tamnija bila noć. Pa djeca i žene u bližim komšilucima ne bi ni iz kuće poslije zalaza sunca.

Baš na Uskrs prispije ludi Salko u selo, i nagovoriše ga, da oko ponoći ode u tu kuću. On pristane dragovoljno — i nastane baš taka noć, kakvu su Majevčani želili: mrkla i kiševita.

Još mnogo prije ponoći, čuli se iz te kuće zvižduci i hukanje, pa se i veselili i bojali u selu, čekajući Salka hoće li se povratiti živ, da kaže što je bilo.

Nu on je došao istom u jutro kući gdje ugovoriše, s čudnim smijehom i pognut, a na ledjima mu bisage i još košara nekakva. Dotrčalo po sela pa se čudilo Salku i njegovu teretu. A istom kad je stao vaditi iz košare i bisaga velike komade pečena i varena mesa, pa ulomaka kruha i boca rakije, — prasnuše u smijeh i sjetiše se što je bilo.

— Pobjegoše, dok su me ugledali — reče Salko.

I odmah od toga dana, manje nestajalo iz torova i kokošinjaka.

— —

Zatim nastade žarko, plameno ljeto, a s njime i kolovoz mjesec, kad se kroz modrušastu maglicu i oblake prašine, stanu micati šarene hrpe k Gospi čudotvornoj i trkalištu alke.

Salka su u krajini Cetinskoj već i zaboravili, pa se govorilo samo o tim svečanim danima: o petnaestom i osamnaestom kolovoza.

I sela i varoš zakitili se novim odijelima, što se vjetrila i redila, — zobili se konji i svjetlalo oružje. Jer tih je dana svak u pirnome ruhu i takih nemaju druge krajine: dana svetih i junačkih.

Sve jedan po jedan vruć i sparan dan prolazio, a na rodjeni dan kraljev, slegle se tisuće naroda oko trkališta, da vide alku. Neki po prvi, a neki i po trideseti put, ali i jedni i drugi očekivali radosno i nemirno početak trke, jer se te ljepote ne možeš nagledati nikad.

A ove godine rekao bih, da je bilo više svijeta nego lani.

Govorili, da će se i opet natjecati Rašica i alaj-čauš, pa došli i oni, što nisu ni mislili doći. Već od podneva tiskalo se silno mnoštvo iz blizih i dalekih krajeva, po skelama, njivama i svuda, kao jata mravi kad navale na komadić sočna hljeba. Tamo ni livada u svibnju, nije bila šarenija od toga mora ljudstva, što se ljeskalo na žarkom suncu.

Pa sve te šare, žamor, vika, usklici i pjesme, — a onda daleki šum u gradu i veseli zvuci alkarske glazbe, — opijali više nego sunce i vino. I sama misao na oni dugi niz godina, u kojima se isto ovako sakupljali njihovi stari junaci, — pa spomen na one rane i mrtve glave u prošlim vijekovima, treptali njihovim tjelesima, što bi drugčije odrvenila od svakidašnjih briga.

A istom kad bi se imala mjeriti dva srca i dvije snage za pobjedu i slavu, nitko od tih tisuća nije mislio da su ti borci sinovi iste zemlje: Jedan brani otadžbinu, a drugi je neprijatelj njezin, — i zato su na svršetku sva srca za dobitnika, jer je taj mogao biti samo „naš". Onaj što podlegne svakako je „neprijatelj", jer je i sami Bog s onima što trpe i na njihovoj je strani pravica.

A neprijatelja mora da bude: sve što je bilo, htjelo je da nas potare, pak sve što ostade, spasila je srčanost i snaga. Nu svi što pišu, pisali su samo ono što nas veže, a spasili su nas oni, što su prolili svoju i tudju krv. Jer svaki put kad bi se prolila ta krv, nastalo bi bolje, a oni su uzmakli, bili su krivi.... Tako nisu mislile, ali su tako ćutile one bezbrojne hrpe, očekujući trku.

Zato su i drhtale te hrpe za trke svakoga alkara, jer je to bila njima borba ne jednoga, već jurišanje cijele čete na bezbrojnu vojsku dušmana. I kad bi koji alkar pogodio u središte, to bi koplje proburazilo vodju neprijateljske vojske a ne gvozdeno kolo.

Nu kad se nadju takova dva junaka, što ne uzmiču ni pedlja jedan pred drugim — ne znadu koji je „naš", i tada srca dršću a lica blijede.

Ali je ovaj nemir toliko ugodan, da se zaboravlja na sve domaće brige, pa svako srce i svaka misao leti za velikim stvarima, zajedničkim svima.

Žetelice ostaviše kukuruze a kosci livade; majke ponesoše djecu i starci ostaviše logove svoje, da vide, koji će ovoga puta ostati dobitnik i koji je od njih dvaju „naš": Rašica ili alaj-čauš.

Beglučani i bliži njima, znali su da Rašica ne će trkati radi Salka, nu iz daljih mjesta dodjoše svi, ne bi li ugledali i drugo čudo. Ono što su vidjeli prošle godine,

tako ih je potreslo, da su cijelu godinu nemirno živjeli, očekujući alku. I ta im mila alka postade još draža, radi Rašice i alaj-čauša, jer je junačka igra lijepa, samo kad je junaka.

..... I stade prolaziti medju njima sjajna alkarska četa, kao zbor mladih kraljevića, jašeći ponosno uz ratoborne zvukove glazbe: zemlja se tresla, a oružje i srebrene toke zvecale.

Narod zaustavi dah i očima broji alkare, nu kad ne nadjoše Rašice medju njima, svi uzdahnuše duboko i začuše se čudni zvukovi iz nebrojenih grla. To su bili glasovi nezadovoljstva i ljutine.

Isti alaj-čauš, jašeći zadnji, bio je zlovoljan i ljutit, što mu je pobjeda sigurna i što nema premca dostojna sebi.

— Nema Rašice!

— Nema!

— Eto ti ga vraže!

— Eto ti ga i vraže i djavle!

— Ubio ga Bog veliki!

— A što mu se dogodilo?

— Odnio ga je vrag — eto što!

Tako su vikali i psovali sa sviju strana, još i onda, kad je već počela trka.

Nu jedva su proletila dva alkara, kad se na mjestu gdje trka započinje, očuje silna vika, psovke, smijeh i taka gungula, da svi umukoše, naginjući glave na onu stranu.

Ali se u to začu brz konjski topot i — na mršavu, crnu konju, ukaza se takav konjanik, kakva ne možeš zamisliti ni u snu.

A-a-a-a...... A-a-a-a....... A-a-a-a....... — kao brz val, širilo se prigušeno s obiju strana, kako je ta čudna spodoba promicala ispred očiju.

Na tom mršavom, crnom konju, trkao čovjek još vrlo mlad i lijep, ali odora njegova udarala neobično u oči.

Bio je bos, gaće mu otrcane, a na kamparanu i jačermi, takodjer starima, poskakivale „toke“ i „ploče“, ali i mnoge druge stvari. Bili su to svakovrsni spuži i domaći i morski, pa babuške, različite limice, šareni papir, stakalca, — i svega što se može naći na smetlištima. A na glavi je imao veliku kudravu šubaru zakićenu perjem sve okolo naokolo, pa sličila kruni kakvoga divljačkog kralja. Bilo je tu perja od tuka, pijevaca, pataka, vrana, — ali i dva velika paunova pera, pa je čudo bilo, da se u onakom trku nije razletjelo sve to perje. Bit će da je bilo prišiveno dobro.

A u ruci je taj čudni konjanik nosio „ostan“, kojim se ojkaju voli, ali na takav način, da se odmah vidjelo, kako je odlučio služiti se s njim, kao alkar s kopljem.

I zbilja, kad se je približio k alci, podignu svoj ostan i naperi ga baš kao koplje alkar.

Tisuće glava s iskolačenim očima i otvorenim ustima, pratile ga u trku, a tišina bila veća, nego kad je prošle godine trkao Rašica i alaj-čauš. Samo se šuma od ruku podigla i naginjala tamo, amo, kako bi se tjelesa privijala da bolje vide to čudovište.

I vidješe, kako je ostan projurio kroz središte alke, i kako se je skotrljala k ruci toga neobičnog alkara, — pa kako se je mučio da alku opet baci s ostana

u zrak. Ali ostan nije imao „braniča“ kao alkarsko koplje, te bi alka poletjela malo ostanom i opet udarila natrag u ruku. A onda taj čovjek kao bijesan zamahnu silno ostanom i udari nogama konja, pa otrča kao vjetar, kroz ulicu što je produljivala trkalište.

Najprvi se osvijestiše oružnici i redari, te potrčaše za trkačem, a u isto doba Beglučkinja neka zavikne:

— Salko!

— Salko!... Salko!... — zaviču i ostali Beglučani.

— Koji...? Što...? Zašto...? Kako...? — sipala pitanja, pa sve zašumilo i zapraskalo, kao da prolazi vihar kroz ogranke suhe šume.

— Ludi Salko...! Salko Crnošija...! Rašičin sin...!

— Stana vieštica... Marta i Rašica arambaša..... odgovarali Beglučani.

Pa čudna povijest njihove ljubavi u još čudnijem obliku, pričala se na brzu ruku i dobacivala od jednih k drugima. Tako je postajala sve zamršenija i sličnija pričama o zlim vilama i vukodlacima, o začaranim dvorima i momcima okamenjenim.

Rekao bih, da su od silna sunčana žara, uzavreli svi moždani, jer su neki sa suhim a neki zapjenjenim ustima, hrapavim i isprekidanim glasovima, kazivali mutnu i nerazumljivu priču o ludilu i ljubavi, pa o junaštvu i ljepoti.

A sad, medju tim suludim i bijesnim hrpama, nije bilo Salka ni Stane, ni Rašice ni Marte, — ali i sama imena njihova, drmala svim dušama i oživljavala ih kao udarci bure u sparini.

— —

Kad se čulo za Salkovu ljubav, pa sve što je činio u Čabru, Rogošici, Vučidolu i Majevici, pustiše ga iz pritvora i rekoše: „Neka ide u miru božjem, — ta i onako ne čini ništa zla“.

A Salko nastavi lutati svuda, ali se nije svraćao u Begluk. A gdje bi god stigao, pripovijedao je veselo, kako će vjenčati maćiju svoju, kad mu umre otac i kad dobije alku.

Zato ga i nisu više zvali „ludi Salko“, već „Salko alkar“.

SREĆKO ZINDL: NARODNOSNO PITANJE U HRVATSKOJ I SLAVONIJI (Nastavak)

II. Stanje razvoja narodnosti i uzroci mu.

Prije nego li predjemo na uzroke, koji su do današnjega nepovoljnog stanja narodnosnoga pitanja u Hrvatskoj doveli, treba da još prikažemo, kako su narodnosti, a naročito Madžari i Nijemci po zemlji razdijeljeni. Iscrpive podatke o tom nalazimo u članku „Naseobine madžarske i njemačke u Hrvatskoj i Slavoniji“, što je izašao sa vrlo poučnim grafičkim prikazom madžarskih i njemačkih naselja u „Obzoru“ od 1. siječnja 1908.

Kao početni broj, od kojega su se počela brojiti naselja, uzet je tu minimum od 30 žitelja madžarske, odnosno njemačke narodnosti, koji na nekom ograničenom prostoru dotično mjestu zajedno stanuju. Prema takvome brojenju izlaze za pojedine županije, dotično njihove kotare naselja, kako slijedi:

A. MADŽARSKA NASELJA.

1. Županija srijemska.

Kotar Ilok	8	Kotar Šid	11
„ Irig	9	„ Vinkovci	12
„ Mitrovica	10	„ Vukovar	17
„ Stara Pazova	8	„ Zemun	9
„ Ruma	14	„ Županja	9

2. Županija virovitička:

Kotar Djakovo	15	Kotar Osijek	13
„ Miholjac	6	„ Slatina	7
„ Našice	6	„ Virovitica	7

3. Županija požeška:

Kotar Brod	10	Kotar Novska	4
„ Daruvar	10	„ Pakrac	10
„ Nova Gradiška	9		

4. Županija bjelovarsko-križevačka:

Kotar Bjelovar	7	Kotar Grubišnopolje	3
„ Čazma	1	„ Koprivnica	6
„ Garešnica	4	„ Križevci	5
„ Gjurgjevac	6	„ Kutina	3

5. Županija varaždinska:

Kotar Ivanec	1	Kotar Novimarof	1
„ Ludbreg	4	„ Varaždin	1

6. Županija zagrebačka:

Kotar Dugoselo	1	Kotar Sisak	2
„ Vel. Gorica	1	„ Sv. Ivan Zelina	1
„ Karlovac	2	„ Zagreb	3
„ Pisarovina	1		

7. Županija modruško-riječka:

Kotar Crikvenica	1	Kotar Sušak	1
„ Delnice	1	„ Vrbovsko	2
„ Ogulin	1		

B) NJEMAČKA NASELJA.

1. Županija srijemska:

Kotar Ilok	9	Kotar Šid	12
„ Irig	6	„ Vinkovci	14
„ Mitrovica	10	„ Vukovar	21
„ Stara Pazova	13	„ Zemun	13
„ Ruma	15	„ Županja	13

2. Županija virovitička:

Kotar Djakovo	15	Kotar Osijek	14
„ Miholjac doljni	6	„ Slatina	7
„ Našice	6	„ Virovitica	7

8. Županija požeška:

Kotar Brod	8	Kotar Novska	4
„ Daruvar	10	„ Pakrac	10
„ Nova Gradiška	8		

4. Županija bjelovarsko-križevačka:

Kotar Bjelovar	5	Kotar Grubišnopolje	2
„ Garešnica	4	„ Križevci	2
„ Gjurgjevac	1	„ Kutina	2

5. Županija varaždinska:

Kotar Ivanec	1	Kotar Novimarof	2
„ Krapina	1	„ Zlatar	1
„ Ludbreg	1		

6. Županija zagrebačka:

Kotar Dugoselo	1	Kotar Kostajnica	1
„ Velika Gorica	3	„ Samobor	1
„ Karlovac	2	„ Sisak	2

7. Županija modruško-riječka:

Kotar Crikvenica	1	Kotar Sušak	1
„ Ogulin	1	„ Vrbovsko	1

Ovi su podaci sastavljeni na osnovu popisa pučanstva od godine 1900., a ovdje ih popunjamo postotnim razmjerom pojedinih narodnosti prema županijama prema popisu pučanstva od iste godine. U postocima izraženo sačinjavale su pojedine narodnosti u pojedinim županijama prema cjelokupnom pučanstvu dotične županije ove postotke:

1. Županija bjelovarsko-križevačka:

Hrvati	74.1	Nijemci	1.4
Srbi	14.8	Ostali	5.1
Madžari	4.6		

2. Županija ličko-krbavska:

Hrvati	48.3	Nijemci	0.1
Srbi	51.5	Ostali	0.1
Madžari	0.0		

3. Županija modruško-riječka:

Hrvati	66.1	Nijemci	0.2
Srbi	32.2	Ostali	1.2
Madžari	0.3		

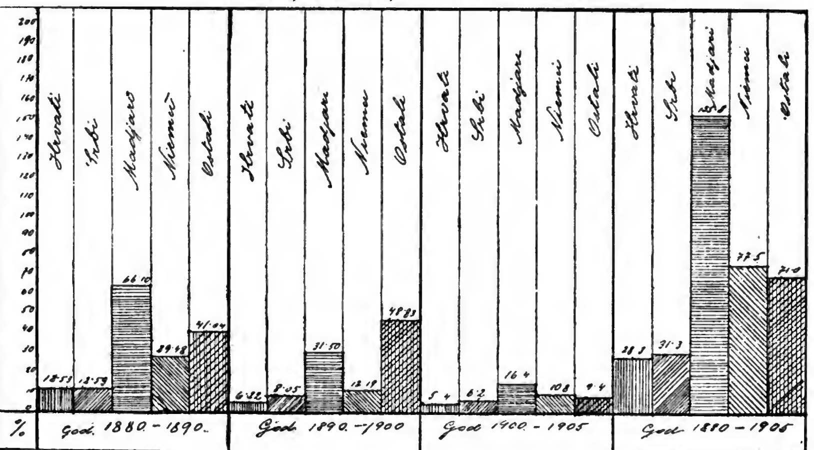
4. Županija požeška:

Hrvati	54.2	Nijemci	5.5
Srbi	25.8	Ostali	8.5
Madžari	6.0		

5. Županija srijemska:

Hrvati	26.8	Nijemci	16.3
Srbi	44.9	Ostali	5.8
Madžari	6.2		

POSTOTNI PORAST POJEDINIH NARODNOSTI U HRVATSKOJ I SLAVONIJI U RAZDOBLJIMA 1880.—1890., 1890.—1900., 1900.—1905. I 1880.—1905.

6. Županija varaždinska:

Hrvati	97.7	Nijemci	0.3
Srbi	0.9	Ostali	0.9
Madžari	0.2		

7. Županija virovitička:

Hrvati	48.8	Nijemci	14.3
Srbi	18.3	Ostali	3.4
Madžari	14.2		

8. Županija zagrebačka:

Hrvati	74.8	Nijemci	0.4
Srbi	23.1	Ostali	1.4
Madžari	0.3		

9. Grad Zemun:

Hrvati	8.7	Nijemci	47.6
Srbi	35.4	Ostali	3.2
Madžari	5.1		

10. Grad Varaždin:

Hrvati	81.7	Nijemci	6.3
Srbi	2.1	Ostali	7.0
Madžari	2.9		

11. Grad Osijek:

Hrvati	26.6	Nijemci	52.3
Srbi	8.8	Ostali	2.7
Madžari	9.6		

12. Glavni grad Zagreb.

Hrvati	71.2	Nijemci	6.6
Srbi	4.5	Ostali	13.1
Madžari	4.6		

Što vidimo iz ovih brojeva? Da Hrvati sami po sebi, dakle bez Srba, sačinjavaju apsolutnu manjinu u županijama ličko-krbavskoj, srijemskoj i virovitičkoj, dok se samo s neznatnim postotkom drže u većini nad ostalim narodnostima u županiji požeškoj. Hrvati pako skupa sa Srbima nalaze se u manjini prema narodnostima u gradovima Osijeku i Zemunu, a rapidno nazaduju u Varaždinu, gdje raste jedino madžarski elemenat i u Zagrebu, gdje je jedna četvrtina pučanstva tudjega materinskoga jezika, a gotovo jedna trećina nehrvatske narodnosti.

Silni porast narodnosti u zemlji, koji je do ovakovog stečaja doveo mislimo, da ćemo najbolje prikazati ovim grafičkim prikazom, za koliko se je pojedina narodnost umnožala u razdobljima 1880.—1890; 1890.—1900; 1900.—1905; 1880.—1905.

(Nastavit će se.)

„HRVATSKO KOLO“

NAUČNO-KNJIŽEVNI I UMJETNIČKI ZBORNIK.

I.

„Hrvatsko Kolo“ zauzimlje medju Matičinim edicijama posebno mjesto; po svom postanku i po svom značenju. Izdavači „Hrvatskoga Kola“ (odbor „M. H.“) smatraju taj zbornik „idejnim nastavkom krasnoga „Kola“ „Matice Ilirske“, a ipak treba priznati, da se je s izdavanjem toga zbornika htio postignuti neki posve drugi cilj.

„Hrvatskim Kolom“ trebalo se je doskočiti jednoj sasvim savremenoj potrebi, koja se očituje u tome što pisci, a i čitača publika voli kraćim sastavcima i što se je konačno broj pisaca kod nas u toliko pomnožao, da danas više ne bi mogli doći do riječi ni polovica od onih, koji to zaslužuju, kada bi svaki morao ispuniti cijelu knjigu.

Odbor „Matice“ jamačno je već davno i sam uvidio, da usprkos pravilima ne može biti još i danas glavnom zadaćom „Matice Hrvatske“ širiti u prvom redu poučno štivo, nego da je zapravo oduvijek bilo i da će i ostati i nadalje veće polje djelovanju za „Maticu“ u tome da širi lijepu knjigu. A kako su se radnici naše lijepe knjige iz dana u dan množali trebalo je pomišljati na to, da im se pruži prilika da se svi koji nešto vrijede jave u Matici.

„Hrvatsko Kolo“ osvanulo je kao naučno-književni i umjetnički zbornik. Takovim zbornikom moglo se je odista našoj širokoj čitaćoj publici pružiti i lijepu i prilično potpunu sliku našega sveukupnoga kulturnoga nastojanja, sve u samim malim odlomcima tako, da bi bio mogao nemalo svatko naći u zborniku po nekoliko stranica, koje bi odgovarale njegovom ukusu ili njegovom zanimanju. Ali tko samo i prolista tri knjige zbornika, što ih je „Matica“ do sada izdala, uvjerit će se, da taj cilj nije niti izdaleka bio na umu izdavačima „Hrvatskoga Kola“.

Vidi se to najbolje po tome kako je došlo do izdavanja „Hrvatskoga Kola“.

Odbor „Matice Hrvatske“ odlučio je izdavati „Hrvatsko Kolo“ stoga, jer se je uvjerio, da ne može davati i na dalje potpore najstarijem hrvatskom časopisu „Vijencu“, koji je do tada, tijekom nekoliko decenija, imao zadaću: informirati našu široku publiku o svestranom nastojanju na polju naše lijepe i poučne knjige i umjetnosti.“ Evo što o tom postanku „Hrvatskoga Kola“ čitamo u predgovoru prvoj knjizi:

„Čim se je odbor „Matice Hrvatske“ iza dugotrajnoga vijećanja u sjednicama pod konac prošle godine (t. j. 1904.) uvjerio, da „Matica Hrvatska“ bez štete za redovna svoja izdanja ne može „Vijencu“ davati potpore, a kamo li ga sama izdavati, počeli su se sve to više u odboru dizati glasovi i prijedlozi za izdavanje kakovoga drugog povremenog časopisa, u kojem bi mogle naći mjesta i manje radnje i u kojem bi se držala na oku književna hrvatska kritika i umjetnost.

Pošto se je pokazalo da „Matici“ nije moguće izdavati za sve članove ni mjesečnika, ni dvomjesečnika, ni četvrtgodišnjaka, odlučio se je odbor u sjednici dne 23. ožujka 1905. za izdavanje godišnjega zbornika (Almanaka)“.

Odbor „Matice“ uvidjao je dakle potrebu, da „Matica“ izdaje kakav povremeni časopis, ali se nije mogao odlučiti na to, da i dalje podupire izdavanje „Vi-

jenca", pa prema tome niti izdavanje kakvoga drugog časopisa i onda je zaključio izdavati godišnjak!

Ovdje doduše nije zgoda raspredati na široko o tome, kako je moglo doći do toga, da su se u odboru, „sve to više dizali glasovi i prijedlozi za izdavanje k a k o v o g a d r u g o g a povremenoga časopisa", kada se je taj isti odbor (ili nije bio isti ?) „pod konac prošle godine u v j e r i o, da „Matica Hrvatska" bez štete za redovna svoja izdanja ne može „Vijencu" davati potpore, a kamo li ga sama izdavati"; kada je poznato, da je upravo „Vijenac" bio naš najstariji književni časopis, pa bi već samo to moralo biti razlogom za „Maticu Hrvatsku", da ga i uz neke žrtve uzdrži (kada se već dižu glasovi u odboru za izdavanje kakovoga drugoga časopisa !) i kada je konačno poznato, da investicije, koje se u takovo poduzeće lože za to, da ga se pridigne, ne mogu odmah, pa ni druge ili treće godine donijeti željena ploda.

Odbor „Matice" smetnuo je u tom času hotimice s uma, jednu od svojih glavnih zadaća (koju inače često naglašuje), naime, da je „Matica Hrvatska" čuvarica tradicija, ali nije u tom času postupao niti ekonomski, jer je prezreo i samu mogućnost, da se bilo kada isplatilo ono, što je „Matica" za „Vijenac" izdala.

Nije dakle postupao s pietetom spram tradicija, a ni ekonomski, uza sve naglašivanje štete i veliku brigu za redovna svoja izdanja.

Ali pustimo „Vijenac".

Kako se iz citiranoga mjesta vidi, nije odboru pri stvaranju zaključka, da se izdaje „Hrvatsko Kolo" lebdila pred očima nikakova važnija, veća zadaća, nikakova odredjena svrha.

Samo taj razlog, da se nadje mjesta i manjim radnjama, mogao bi biti važan kada bi „Matica" bila samo zato tu, da se podupire literate, ali taj je razlog sasvim tehničke naravi i sam o sebi vrlo malene i problematične vrijednosti.

Tako izlazi po svemu, da si odbor nije stavio nikakove zadaće odlučivši se na izdavanje „Hrvatskoga Kola", osim da na taj način osnuje stovarište za manje radnje nekojih svojih prijatelja i pristaša.

To se vidi i po tomu, što je u prvoj knjizi zbornika štampano, i odatle, što je u predgovoru prvoj knjizi zbornika rečeno o s m j e r u i p r a v c u, koji je odabran za „Hrvatsko Kolo".

Iz poznatih već razloga „odlučio se je odbor u sjednici dne 23. ožujka 1905. za izdavanje godišnjega zbornika (Almanaka) s onakovim s m j e r o m i p r a v c e m, kako je to odbor po prijedlogu podpredsjednika knjiž. umj. odbora „M. Hrv.", prof. Vjekoslava Klaića, bio prihvatio u sjednici dne 3. listopada 1904. i kako je to tiskano u Izvještaju „M. H." za god. 1902. i 1903. na str. 48."

Kako je od onda već prilično vremena poodmaklo, a odbor ipak nije našao za vrijedno (ili je imao koji drugi razlog, da to ne učini), objelodaniti u predgovoru prve knjige zbornika smjer i pravac, kojega je odbor „M. H." odredio „Hrvatskom Kolu" bit će potrebno, da ovdje iznesem ona mjesta (iz „Izvještaja" od god. 1902. i 1903.) koja g o v o r e o s m j e r u i p r a v c u — ne „H r v a t s k o g a K o l a" — nego „Vijenca", kojega je u ono doba izdavala „Matica"....

„Smjer i pravac revije ima biti e k l e k t i č a n. Nema se ograničavati sloboda misli i nauke — ali sve što se u nju prima, ima se odlikovati najpristojnijim oblikom i dostojnim načinom prikazivanja.

Polemike su apsolutno isključene.

Osim pjesama, romana i pripovijesti — što više pouke i to što više dobrih referata iz stranih literatura.

Sasvim je naravno, da revija ima biti organ Matičinog odbora, koji će u njemu saopćivati svoje glavnije rasprave, zaključke, a i intencije u pogledu napredka literature i literata. Oglasa ne smije „Vijenac" nikako primati, van strogo književnih i umjetničkih.

Ocjene stranih pojava literarnih i umjetničkih imadu biti što strože — osobito treba istaknuti, ako bi u njima bilo što na uštrb našem narodnom razvitku.

Domaće produkte treba ocjenjivati s najvećom benevolencijom — radosno isticati, što je u njima dobro, ne zašutivši ni ono, što ne valja.

Absolutno nevaljale domaće stvari ne treba ni objavljivati, pak ih šutnjom već odsuditi".

Eto to su točke, koje govore o smjeru i pravcu revije i na koje se pozivlje odbor „M. H." kao na smjer i pravac „Hrvatskoga Kola".

Nigdje ni jedne riječi o kakovom godišnjaku, o kakovom zborniku, nego se neprestano govori o reviji t. j. o „Vijencu".

Kako to?

Da se sve ovo uzmogne pravo shvatiti treba znati, da su „Vijenac", kojemu je bio odredjen ovaj pravac uredjivali posljednje godine ljudi, koji nisu bili ni malo po ukusu većini u Matičinom odboru, da su vodje te većine u odboru odlučili pošto po to obustaviti „Vijenac" i da su onda uvidivši pogriješku što su je učinili uništenjem „Vijenca" htjeli popraviti izdavanjem „Hrvatskoga Kola".

Kada se sve to znade, onda je mnogo toga razumljivo, što čovjek inače ne može shvatiti. Tako čovjek inače ne bi mogao razumjeti, kako to, da si odbor „Matice" nije stvorio nikakav plan, kada se je odlučio na izdavanje „Hrvatskoga Kola", nadalje, kako to, da odbor „Matice" nije odredio za „Hrvatsko Kolo" drugi smjer i pravac, kada je poznato, da postoje nemale razlike izmedju godišnjaka i mjesečnika.

(Što valja za mjesečnik ne mora valjati za godišnjak.)

Ali odboru nije bilo do toga, da o svemu tomu razmišlja; da razmišlja bilo o zadaći i planu, što bi ga morao imati ovakav godišnjak ili o smjeru i pravcu, kojim bi se morao kretati, da postigne svoj cilj.

Godišnjak „Hrvatsko Kolo" je prkos-izdanje, a počelo se ga izdavati, da se pokaže nekim ljudima, da se može i bez njih i mimo njih, a odluka o tome, da ga se izdaje, sigurno je vrlo brzo stvorena.

Medjutim za onoga, tko hoće, da prikaže vrijednost „Hrvatskoga Kola", to nije odlučno i mi ćemo se ovdje pozabaviti tim smjerom i pravcem bez obzira na to, je li on prvobitno odredjen za reviju ili za godišnjak, bez obzira na to, je li „Hrvatsko Kolo" imalo zamijeniti „Vijenac" ili ne.

Prva točka smjera i pravca govori o slobodi misli i nauke i svršava sa — ali!

Jamačno ne će biti potrebno puno raspravljati o tome, da se pokaže što znače ovakove klauzule. Pa kada se zahtjeva k tomu još i najpristojniji oblik.

To znači od prilike, da se gotovo svakom obliku može prigovoriti, da nije dovoljno pristojan.

To znači imati vazda u pripravi barem jedna vratašca. Jer što je za mene pristojno, ne mora biti pristojno za moga susjeda. Samo se po sebi razumije, da glede pristojnosti imade granica, kojih se svi ljudi i bez posebnoga i naročitoga sporazumljivanja drže, ali kada se već unapred naglašuje pristojnost, onda to znači, da se zahtjeva daleko više od običnoga, da se zahtjeva ona debela pristojnost, s koje sve kaplje moral, krijepost i glupost.

Druga točka isključuje a p s o l u t n o polemike. Čovjek se mora pitati čemu je potrebno izbjegavanje svake polemike?

Polemike, ako ih se stvarno vodi, nigda ne mogu biti na štetu. Polemikama se bistre pojmovi, polemikama se unosi svijetla u mnoga pitanja, koja su prijeporna.

Dakako, sasvim je drugačije, ako je „Sasvim naravno, da revija ima biti o r g a n M a t i č i n o g a o d b o r a, koji će u njemu saopćivati svoje glavnije rasprave, zaključke, a i intencije u pogledu napredka literature i l i t e r a t a“.

Jest, odbor „Matice“, čini se, često je vrlo zabrinut za napredak literata. Samo čovjeku nije jasno, kakove bi to intencije morale biti, koje bi unapredjivale literate. Bili te intencije mogle imati formu dobrih savjeta glede toga, kako se imadu literati ponašati kao ljudi ili glede toga, kako imadu pisati? Čini se, da je vjerojatnije ovo drugo. A vidi se to i po onim govorima matičinoga predsjednika, u kojima se neprestano svjetuje literatima, kako, što i o čemu imadu pisati.

Evo nekoliko takovih intencija, što sam ih izvadio iz govora predsjednikova, što ga je izrekao na redovitim glavnim skupštinama „Matice Hrvatske“ obdržavanima 26. VII. 1903. i 16. X. 1904.

„Hrvatskomu narodu treba umjetnosti, koja će korijenje njegove eksistencije oplodjivati i jačati, koja će njegov život činiti boljim i ljepšim i koja će trajno dizati njegovu otpornu i okupljajnu snagu.“

Na pitanje, kako se dolazi do takove umjetnosti, evo odgovora;

„Imadu li se u tvorevinama lijepe knjige svuda ogledati ne samo osebine naroda nego i kraj u kome žive; imade li iz njih izbijati poznavanje prošlosti, svijest o sadanjoj vrijednosti i pouzdanje u budućnost, i imade li konačno sve to biti prožeto žarom, neuštrašivosti i veličinom — kako književnosti za cio narod dolikuje — onda pjesnici ne će moći stvarati štogod i kakogod, nego će morati, da putujući po narodu i boraveći u njemu izučavaju njegove običaje i navike, njegove pjesme i priče, njegove poslovice i zagonetke. Zaronivši u sve to i mišlju i čuvstvom, oni će nuždno izbjegavati tudje riječi, mjerila i oblike, te stvarati djela, kojih visina ne će biti nedohitna narodu već zato, što će se u njima vjerno zrcaliti on i okolina njegova. Takova će djela sve nehotice otvarati narodu oči, ujedinjivati ga i oduševljavati, a pjesnici će po njima biti, što po svom pozivu i treba da budu, glasnici, učitelji i opominjaoci svoga naroda“.

Dakle ovdje je jasno rečeno: Ako pjesnici hoće, da ne stvaraju istom štogod i kakogod (ali što je to „štogod i kakogod“ o tome se pobliže ne govori), onda moraju putovati po narodu i boraveći u njem izučavati n j e g o v e o b i č a j e i n a v i k e, n j e g o v e p j e s m e i p r i č e, n j e g o v e p o s l o v i c e i z a g o n e t k e. — Zašto?

Jer će zaronivši u sve to mišlju i čuvstvom nužno izbjegavati t u d j e r i j e č i, m j e r i l a i o b l i k e i stvarati djela, koja ne će biti nedohitna narodu!!!

A čemu sve to?

Jer „Takova će djela sve nehotice otvarati narodu oči, ujedinjivati ga i oduševljavati“.

Ove vrlo zagonetne intencije mogle bi vrijediti punim pravom kao matičine poslovične intencije, koje odista ne će moći otvoriti oči nikomu, koje ne će moći oduševiti i ujediniti nikoga, jer u njima sve miriši po — priči!

Ili zar ne zvuči kao priča, kada netko ozbiljno ustvrdi, da će pjesnik, koji je zaronio u narodno blago nužno izbjegavati tudje riječi, tudja mjerila i oblike? Ne zvuči li poput priče, kada se izbjegavanje tudjih riječi, mjerila i oblika naglašava, kao najvažniji momenat, kada se to izbjegavanje smatra uvjetom za stvaranje onakovih djela, koja narodu ne će biti nedohitna? I konačno ne zvuči li kao priča, kada se ustvrdi, da će ona djela u kojima se je izbjegavalo tudjim riječima, oblicima i mjerilima otvoriti narodu oči, ujediniti (!) ga i oduševiti?

Neko drugo mjesto iz tih govora glasi ovako: „Narodni nas pripovjedač vodi uvijek u svijet, kojega prilike, ljude i svojstva nekako poljepšava i povećava, te nas time nehotice otimlje svagdašnjosti i u neku ruku otvara vječnost. Današnji pripovjedač obrnuto odabire ponajviše ljude u kojima svim eksperimentalnim sredstvima može otkriti la bete humaine, te nas time nuždno prikiva uz svagdašnjost i napaja dušu ogorčenjem. Onaj prvi sve povećava i poljepšava, jer ga na to sili duša čije se toplo čustvo i vrela mašta tek u velikim dimenzijama snalazi; onaj drugi sve razčinja i zaprljava, jer to znanstveni eksperimentalni duh vremena tobože zahtjeva. No vrijeme može zahtjevati, što ga je volja, ali ono ne može razum učiniti osnovom poezije mjesto čuvstva i mašte.

Poezija mora da ostane, što je nedjelja medju djelatnim danima; neko odmaranje u višim sferama.

Što da čovjek rekne na ove nazore „eines Sonntagsjägers in der Poesie“?

Dakle nedjelja medju djelatnim danima?

Ne, ne, poezija i književnost se ne sastoje u pisanju u spomenare, poezija i književnost ne mogu imati zadaću poljepšavati, jer u tom slučaju po gotovo ne bi mogle više nikomu otvoriti očiju, niti bi pjesnici mogli biti, „učitelji i opominjaoci svoga naroda“. — To su nazori lirskoga pjesnika zadojena najcrnijim pesimizmom, koji više ne može gledati istinu, kojemu je svijet odista tako crn, da voli gledati i najgrublju „šminku“, nego li zdravu i golu istinu.

Nije li karakteristično kada se preporuča sasvim jasno i glasno: treba prilike, ljude i svojstva nekako poljepšavati i povećavati! Ovo povećanje proteže se dakako na dobra svojstva, prilike i ljude, a ono što nije dobro i lijepo ono treba poljepšati t. j. prikazati ljepšim, boljim nego što jest — u jednu riječ treba lagati!

Kako — to je svejedno, glavno je, da se prešuti istina, ako nije lijepa.

Eto, to je — komentar — tačci smjera i pravca, u kojoj se govori o slobodi misli i nauke, sa — ali.

Ovakova aličarska sloboda, ovakovi nedjeljni nazori o svrsi literature, nazori puni priča i bajki, ovakovi smjerovi i pravci bez i jedne dublje i zdravije misli, sve je to moralo naše književnike rastaviti u razne grupe i konačno uroditi ovakovim „Hrvatskim Kolom“ kako ga je povela naša „Matica“.

A sada o samom „Kolu“. (Nastavit će se.)

D. P.: TREĆA JUGOSLAVENSKA UMJETNIČKA IZLOŽBA

Prvi puta se u Zagrebu viju uporedo barjaci bugarski, srpski, slovenski i hrvatski. Viju se pred Umjetničkim paviljonom, gdje je sada dozvolom ministra izvanjskih poslova naše monarhije, baruna Aehrenthala, otvorena treća jugoslavenska izložba.

Unatoč našoj autonomiji i hrvatskoga bana i unatoč tome, što su naši umjetnici već više godina članovi saveza jugoslavenskih umjetnika „Lade", i u zajednici s Bugarima, Srbima i Slovencima sudjelovali na jugoslavenskim umjetničkim izložbama u Beogradu i Sofiji, morala je molba za dopuštenje ove treće jugoslavenske izložbe proći sve instancije preko bana i ministra predsjednika Wekerla do baruna Aehrenthala, da bude povoljno riješena. Doista karakteristično za naše prilike. Tim više karakteristično, što se nalazimo u eri, u kojoj se jugoslavenska ideja u monarkiji, a napose u Hrvatskoj hoće silom da diskreditira; kada se na našem teritoriju zabranjuje kongres slavenskih žurnalista; udešavaju progoni narodnih ljudi i želi ideju jugoslavenske kulturne zajednice prikazati antidinastičnom i državnom izdajom.

Svakako loše auspicije za svaku jugoslavensku manifestaciju i za svaku narodnu reprezentaciju. Pa se to doista opaža i na ovoj trećoj jugoslavenskoj umjetničkoj izložbi.

Izložba u Beogradu i izložba u Sofiji nosile su na sebi biljeg ideje i samosvijesti. Otvorile su se slavljem pravih narodnih manifestacija, bile su i po izloženim umjetninama kud i kamo bolje nego zagrebačka izložba i doista su poslužile uzajmičnom upoznavanju i idejnom zbliženju. Upravo se opažalo, da su to bile dvije izložbe priredjene na samostalnom slavenskom terenu i sa samosvijesti slobodnih država.

A ipak se mora istaknuti, da je ideja jugoslavenske zajednice baš u Hrvatskoj bila uvijek najbudnija, te imade ovdje svoju posebnu značajnu i zanimljivu povijest, koja se od cijeloga našeg političkog i kulturnog života zadnjega stoljeća ne da odijeliti. Hrvatska je rodila čitav niz apostola jugoslavenstva, pa i danas se mora Zagreb nazvati najzgodnijim terenom i upravo središtem svakoga nastojanja oko jugoslavenske narodne i kulturne zajednice, i ako se možda nigdje nije toliko griješilo proti toj ideji, koliko baš u Zagrebu

Zagrebačku izložbu „Lade" medjutim ne možemo nazvati uspjehom ili dobitkom za jugoslavenstvo. Radi gore spomenutih prilika u našoj domovini nekako se je ta izložba pojavila krišom i bez pravih priprava. Otvorena je bez samosvijesti i bez slave, i u bojazni, da se ne izvrgne u ruglo one svrhe, kojoj treba zapravo da služi. Tako je baš u Zagrebu kod prvoga istupa ta jugoslavenska kulturna ideja izašla posve razvodnjena, a kako izložba osim toga i po kvalitetu umjetničkoga sadržaja nije ni najmanje reprezentativna, moramo požaliti, da se je uopće sada priredila.

Briga priredjivača jugoslavenske umjetničke izložbe u Zagrebu morala je biti, da ta izložba, za umjetnosti ostalih Jugoslavena bude u toliko reprezentativna, da nam umjetnost naših bratskih naroda pokaže na najvišoj njihovoj visini i da nam u retrospektivnom pogledu donese najznačajnije radove njihovih umjet-

nosti. Zagrebačka izložba ne zadovoljava ni jednom ni drugom zahtjevu, jer u njoj niti su zastupani svi ili barem svi znatniji umjetnici Bugara, Srba i Slovenaca, niti stoje izložene radnje u najvećem broju na visini umjetničke proizvodnje naše jugoslavenske braće. Neuljudno je dapače, ali moramo konstatovati, da su izložbeni odjeli Bugara, Srba i Slovenaca po kvaliteti, a donekle i po broju slabiji od odjela hrvatskoga, koji je sam po sebi slabiji, nego što je bila i jedna dosadašnja izložba naših umjetnika.

Osobito nas iznenadjuju odjeli srpski i bugarski. Očekivali smo od njihove izložbe snažne pobude za naše umjetnike, pobude u pogledu narodnih osebina tih umjetnosti. Narodni život i tradicije narodnoga života u Srbiji i Bugarskoj mnogo su jače nego kod nas, pa smo nešto toga narodnoga izražaja mislili naći i u umjetnosti Srba i Bugara. Medjutim osim par slabih crkvenih slika Uroša Predića u srpskom odjelu i nekih drugih rijetkih izuzetaka ne nalazimo od svega toga ništa u srpskih i bugarskih umjetnika. Nema tu ni jedne karakterističnije slike iz srpskog i bugarskog milieua, ili prirodnog okoliša. U većini su to jednostavni krajobrazi, mondaini portreti ili posve anacijonalni sujeti, sve srednjeevropski slikarski realizam i općenito srednjeevropsko shvaćanje, tako, da uopće cijela izložba ne čini drugi dojam no koja god općenita izložba umjetnosti u kojem srednjeevropskom gradu. Dapače, ako u toj izložbi imade neki intimniji odnošaj izmedju umjetnika i njihova nacijonalnoga okoliša, ako imade slavenskoga osjećaja i neka veća originalnost tehnike i shvaćanja, to se to jedino opaža u hrvatskom odjelu izložbe. Tako je ta izložba doista donijela našim umjetnicima najljepšu zadovoljštinu za prigovore onih naših nadrinarodnjaka, koji su našim umjetnicima tako nepravedno prebacivali potpunu internacijonalnost. Nej ćemo medjutim, da time izrečemo kakvu općenitu osudu srpske i bugarske umjetnosti, jer i u jednom i drugom odjelu, kao što napokon i medju Hrvatima i Slovencima nedostaju mnoga reprezentativna imena, koja su upravo za taj dio srpske i bugarske umjetnosti mjerodavna. Tako kod Bugara nije zastupan ni jednom slikom Mrkvička i čitav niz njegovih učenika Bugara, koji su udarili temelj i stvorili lijepu realističku školu bugarskih umjetnika, koji su u svojim slikama ovjekovječili sav milieu bugarskog narodnog života i balkanskih krajeva. Isto tako ne možemo vjerovati, da Pajo Jovanović, koji takodjer u toj izložbi nije zastupan, nije barem neki utjecaj imao na modernije srpske umjetnike. Naprotiv nalazimo, da baš srpski umjetnici stoje posve pod utjecajem njemačke moderne slikarske škole, osobito monakovske, te su nam u tom pogledu slike Marka Murata upravo klasičan primjer, kako se jedan umjetnik može upravo izgubiti u posve tudjem shvaćanju i tudjim sujetima.

Ne možemo dakle nikako da o toj izložbi govorimo kao o izložbi jugoslavenskoj, nego tek kao o izložbi umjetnina različitih umjetnika, i tu ćemo naići na dosta mnogo dara i znanja i na mnogu utješljivu pojavu.

(Svršit će se.)

VIKTOR CAR EMIN: NOVE BORBE (Nastavak)

X.

Na nebu je bilo vidjeti zvijezda, ali ne mnogo. A ni sjaj im nije bio osobito jasan: nekako sanljivo i tugaljivo drhtale su rijetke božje krijesnice na zamaglenim visinama.

Skupivši haljine, Olga je ponešto oborene glave hitila mračnim i tijesnim ulicama.

Srcem joj je treperio nemir, što joj je ostao od razgovora s ocem. Pridružilo se ovome još i drugo. Ona nije bila sama sobom na čistu, što će da kaže gospodji Tonci.

Sjeti se, kako je otrag dva mjeseca učinila ovaj isti put, negdje u ovo isto večernje doba. Veliki su školski praznici bili na izmaku i ona je kao po običaju polazila, da se prije odlaska od Medenićevih oprosti. Osobito od stare gospodje, koja joj je onamo od djetinstva bila kao neka druga mati — bolja mati...

Tonca, koju je one večeri slučajno kod kuće zatekla samu, primi je kao uvijek lijepo i usrdno. U nevelikoj ali vrlo prijatnoj odaji posadila ju do sebe na divan, uzela joj mekanu, toplu ruku u svoju i obasipajući je cjelovima neprestano govorila:

— Dobro dijete! Moja dobra dušice!

A to su joj govorile i oči, dobre materinske oči, s kojih nije gotovo nikada silazilo ono nešto nemirno i tužno... Još i nemirnije i tužnije gledale su te oči u onaj čas, i djevojka pomisli, da ima biti nešto, te se iza njih krije.

Kao da je pogodila djevojčinu misao, udari starica u svoju staru tugu i jadanje:

— Da ti je znati, dijete moje, kolike ti noći ovako provodim: sve u nekakvu strahu i zebnji. I sve uzdišem: kako će se to svršiti, kako će se to svršiti!...

Uzdahnula i sada, pa složivši ruke na krilu prihvati:

— Najviše straha zadro mi je u kosti kapelan. Gdjegod me vidi, u crkvi ili na ulici, žestoko se prodire na mene: — Bog je uvrijedjen, veli, a vi što čekate, što radite, da ga udobrovoljite? — Što čekam? Što radim? A koliko sam već puta molila i zaklinjala: — Petre, sine, ne gubi duše materine — — smiluj se!... I klečala sam pred njim, a on uvijek u ono jedno: — Ne mogu, majko, a ne bih mogo ni da me na smrt vode... I tako će moje obećanje ostati do vijeka neispunjeno. Teško ti ga duši mojoj i njegovoj! —

Zaplakala, te u neke pritisla djevojku sebi na grudi i uzela da joj šaptom govori:

— Olgice, drago dijete, ti polaziš sada u svetu kuću, medju svete ljude... Potraži koju dobru, božju dušu, da ti kaže, je li bi se to moglo kakogod popraviti. Puno sam već u to ime molila, a platila sam i nekoliko misa — ne budi Bogu pod nos! — a platila bih još, samo da mi je znati, je li će biti prošteno — — meni i njemu...

Olga obećala i netom je stigla u samostan, prva joj briga bila, da se u duvnâ i u nekih vidjenijih svećenika o tom propita.

Njihov je odgovor bio upravo porazan. Pače i prekinuli je neobično oštro i okosito:

— Dosta ! Grijeh je i zboriti o tom. Zavjet je dug : teško onome, tko ga ne plati.

Više nego li same riječi porazila je Olgu tvrdoća tona, kojim su bile izrečene. Nikakve samilosti, nikakva učešća, kao da se i ne radi o čovjeku . . .

O tom je ona često premišljala u tišini hladnih, samostanskih noći. Ona je u svojoj prostodušnosti umovala ovako : Bog je neizmjerno dobar i milostiv i jedino toj neizmjernoj dobroti ima gospodja Tonca da zahvali, što joj se kapetan Jure onadar vratio živ i zdrav. Dobri Bog ne bi bio tako velik, kad bi se pri tom bio dao sklonuti od onog obećanja, jer je unaprijed mogao znati, da ne će biti ispunjeno, a ne bi bio ni neizrecivo dobar, ako bi gospodja Tonca imala da poradi toga izgubi dušu.

U neke ju napalo pitanje :

— Ne bi li bilo dobro i Bogu ugodno djelo vratiti onoj sirotici mir duše i srca? Ali kako? Da joj sve to prikaže prema svome sudu i shvaćanju?

Uzaludan trud. Djevojka je pogadjala već unaprijed, da tu ne bi koristila nikakva, ma ni najuvjerljivija riječ. Trebalo bi, da progovori netko viši, u koga bi starica imala vjere pouzdanja. Trebalo bi da joj na priliku kaže, kako je već to riješava onog obećanja, što je za nj već do sada toliko podnijela. Tako ili kakogod drugačije . . .

Ali tko da bude taj „netko viši"? Tu je djevojci dohodila u pomoć sama gospodja Tonca.

— „. . . Ti polaziš sada u svetu kuću, medju svete ljude . . ." rekla joj je bila one oprosne večeri.

Jedna riječ, jedno zgodno slovo iz ustâ tih „svetih ljudi" za cijelo bi je se dojmilo duboko, pa kako je prostodušna i lakovjerna, moguće da bi se sasvim otresla onog vječitog nespokojstva i mučnog beznadja.

Medjutim kako su oni „sveti ljudi" živjeli samo u mašti uboge starice, tako je trebalo izmisliti i onu zgodnu riječ i ono tajanstveno slovo.

Ali duša je u Olge bila svijetla, iskrena i otvorena, pa joj je već sama pomisao : poslužiti se neistinom, bila neizrecivo mrska. U njoj se doduše javljao glas, da se tu radi ne o kakvom ličnom koristoljublju, već samo o miru jedne dobre i Bogu odane duše, ali joj je često, kadšto i sasvim bez razloga, dohodio u pamet i mladi Medenić . . . a to ju smućevalo vanredno.

Otuda i nemir i nepokoj, s kojim se, evo, večeras prikazala pred gospodju Toncu.

Stara ju je prijateljica dočekala na vratima svoje kuće. U glasu joj je drhtalo uzbudjenje i neko napeto čekanje.

— Dobro, da si došla, dok sam sama . . . Podjimo gore, da nas ne zateku . . . Znaš, ja ti sva gorim . . .

Govoreći to, primi je za ruku i povede u prvi kat. Na stepenicama i u hodniku bilo tamno. Tonca otključa prva vrata : jak miris zapahnu djevojku na ulazu u tamnu odaju, onaj osobiti miris naših primorskih „primaćih" soba, punih prerazličitih egzotičnih sitnica, od kojih je svaka donijela sobom i sačuvala nešto parfuma daleke svoje postojbine.

Djevojci je ta soba bila dobro poznata ; ona bi bila mogla i sada u ovoj tmici postaviti ruku na svaku od onih brojnih „galanterija", što ih je kapetan Jure zgrnuo tekom svojeg mnogogodišnjeg putovanja po svim stranama svijeta. Bilo

je tu raznih stvari iz Kine, Japana, Indije, Palestine... Bilo je tu indijskih školjaka, kineskih tornjića i šatulja, palestinskih križeva, kaleža...

Uljegnu šuteći i lagano kao aveti.

Tonca zatvori za sobom vrata i tapajući oprezno, dopipa divan na koji se spusti bez šuma.

— Olgo!... zovne tiho.

— Evo me — —, šapne djevojka i sjedne pokraj starice.

— Ostanimo u mraku — — bolje ovako...

Kako je vani sve većma rasla noć, tako se je i na prozorima gubio posljednji odsjev izdahlog dana, a s njim je i na ulici padao žamor.

Tiho bijaše i u odaji. Ta je tišina bila puna nekog iščekivanja... Čini se, da su se i same mračne stijene nekuda nagnule, kao da hoće i one da nešto čuju.

Olga je prisluškivala naglom staričinom disanju. Do ušiju joj je dopirao i brzi, napeti lapat njena srca i bilo joj je, kao da vidi, da osjeća svu njezinu muku. Stara joj se gospodja sažali neizmjerno.

— Grijeh je, puštati je, da ovoliko trpi, pomisli ona, i u čas sazre u njoj odluka, da onom nježnom neistinom olakša sirotici dušu i život.

Primi joj ruku u obje svoje i uze govoriti s prva lagano, pa sve življe i življe, kao da se je sama uživjela u ono, što su tobože izjavile one neke „svete" duše u gradu.

— Ama Olgice!... uzdrhta u starici duša šireći se, kao da se polako izvija iz nečega, što je teško sapinje.

Djevojka je govorila dalje ističući osobito ono o neizmjernoj dobroti Boga, koji za sebe ne traži drugo osim ljubavi i dobrote.

— A te dobrote, gospa Tonca, vaše je srce prepuno. Vi ste uz to i mnogo podnijeli... — a Bog je milostiv...

— Hvala mu budi! — uzdahne starica podigavši ruke u mrak. Glas joj zamrije u jedva čujnom šaptu, u kome se od časa do časa razabirala tek po koja riječ hvale i slave božje.

Nešto mistično dizalo se iz tog mraka, tišine i onog tihog, staričinog šaputanja. A tu su mističnost povećavali oni egzotični parfemi, koji kan da su sada u odaji zastrujali jače.

U taj se mah stara gospodja okrenula k djevojci upitom, u kome se pritajavala strepnja:

— A za njega... za Petra... što vele?...

A kako djevojka, ponešta zatečena, nije odmah odgovorila, nadoda:

— Za njegovu dušu... jesi li pitala?

— Jesam... otpovrnu nešto otegnuto Olga, ali joj na vrijeme sinula u glavu prava riječ:

— Neka vas to ne smućuje... Njegova je duša izvan svega toga... Tako su mi oni rekli...

Starica i opet rukama u vis.

— Hvala ti Bože! a hvala i tebi, majčice božja s Trsata! topila se ona od sreće i tople blagodarnosti. Oh! dušo moja, da znaš, kakav su mi kamen te tvoje mile riječi odvalile sa srca!

— Vi ste mnogo trpjeli... ja znam, rekne djevojka, da uduši u sebi nevoljkost što ju u njoj budio taj nemili prizor.

— Podnijeti bih mogla još mnogo — mnogo... Nije čudo: ide o dušu — o moju i njegovu... Kad na sve moje molbe nije htio da primi na sebe sveti red, ja sam odmah pomislila: opčiniše mi ga. Velim: nečistomu, potari ga sveti križ! — ide u račun, da odvraća duše od Boga, pa ja odmah pokupim nešto njegove odjeće i podjem time na Rijeku kapucinima. Oni blagoslovili — no, rek bi, da je „nečisti" bio jači... Nego mirovala nisam. Gdjegod bi se javio tkogod, što razdrije šuje čine, ma kako daleko bilo, s mjesta bih pohitila k njemu... Bez troška nije išlo... ali, hvala Bogu! — mišljah, samo da bude u dobro. Ali pomoći ni otud nikakve. Sve kao u more so. A kako me je kapelan neprestano plašio paklom vječnim ognjem, zatjerao mi se u kosti strah i već mišljah — eto poludjet ću. Tu se sjetih, proslijedi tiše i nekako tajanstveno, ali ovo ne zna nitko... sjetih se, da ima dolje blizu Pule... u Peroju... pop... grčki pop... Pošla sam i k njemu.. On molio, zaklinjao... ja platila sve, što je tražio — pa ništa — —

— A pop Frane?

— Pop Frane... znaš... dobar je čovjek — ali, rek bi, da njegova mnogo ne važe... On je bio od uvijek čovjek širokih rukava... Za slaboće ljudske zatvara često po jedno, a ako ustreba i obje oči... A to, veli kapelan, da ne valja. A čujem, da nije to ni biskupu nekako pravo... Nego bila sam ja i u popa Frana i sve sam mu iskazala... On — stisnuo plećima, poklimao glavom — vidjela sam žali me i rado bi pomoći — no — — —

— Nešto vam je ipak rekao? — —

— Rekao mi je: — Bog je dobar, Tonca... i drugo ništa.

— A znate li vi, što je on time htio da kaže? — klikne djevojka veselo uzbudjena.

— Znam i ne znam, ali kako sam ti već prije rekla, on puno ne broji i ja nisam u njega našla, što sam tražila. Nego oni tvoji... oni, što si ih pitala — — mora da su svakako veliki umnici i božji ugodnici.

— Sveci! — gospodja Tonca, rekne Olga ustajući.

Bojala se novih pitanja...

— Silne glave, kanonici, profesori?.... upita starica digavši se takodjer.

— Sve sami vrlo odlični duhovni oci... odvrati djevojka i uze da se prašta.

— Hvala ti, drago dijete. Ja ti ne mogu reći, kako mi je sada lako, neizmjerno lako... govorila starica sva razblažena. Olgi se pričini, kao da je u onom mraku zamjetila na njenom navoranom licu trakove nekog čudesnog svijetla. A pričini joj se, kao da su u onaj mah i nekuda jače zamirisale one cedrove kutijice, oni maslinovi krstovi s getsemanskog vrta, one brojne jeruzalemske krunice blagosovljene na Svetom Grobu...

Gospodja je Tonica poprati do izlaza.

— Ti si moj dragi andjeo — — šapne joj na rastanku i živo je poljubi u ruku.

— Sada srce u mir, gospodja Tonca — i laka vam noć! — mahne joj djevojka rukom i ode praćena suzom i osmijehom staričine sreće.

A Olgi se činjaše, da je mir, što ga je preporučivala gospodji Tonci, odbjegao nju samu. Kakogod je to predočivala sebi, uvijek je dolazila na misao, da je ipak zlorabila staričinu dobru vjeru — a to ju smućivalo.

Ali kad se sjeti, koliko je za sobom ostavila sreće, ojunači se i rekne:

— Glavno je, da ona ima mir — sobom ću ja već obračunati nekako...

Ulica se stišala. S okrajka neba, što je puko izmedj dva reda kuća, gledale su sada zvijezde nekuda prijaznije na zemlju. Na mahove dolijetavao, bogzna otkle, lagašan vjetrić, poigrao bi djevojci oko kose, pa zamrô negdje kao sustao, sanen smiješak.

A nekakav se je sustali osmijeh urezao i u usne djevojke, dok je lagano i zamišljeno ulazila u svoj očinski dom.

... Sjutradan, u popodnevno doba, izišla je Olga, da pohodi neke prijateljske kuće u susjedstvu. Navratila se i u popa Frana, pače u njega se zadržala i najdulje.

— U zgodu mi dohodiš ... Imam, da te izgrdim, dočeka je starac glasom što je na silu navijao na strogost.

Ona je to primila za šalu.

— Dozvolit ćete mi ipak, da vas prije lijepo i srdačno pozdravim, djevojka će s onim svojim ljupkim osmijehom.

— Lijepo i srdačno ... nakrivi se pop Frane oponašajući je u glasu. Evo — tako ona ... Misli: kupit ću ja njega s dvjema, trima medenima, pa će sve biti dobro. Ali ... dat ću ja tebi ...

— Oho! prodika!

— Sad ćeš čuti — ali ne tu ... Ovamo!

Dohvati je za ruku i povede u sobu, u onu svoju, kako ju ono nazivaše — „historičku sobu".

— Tu sjedni! — pokaza joj rukom stolicu, pa se nekuda mrko ušeta po sobi.

Olga uzvine glavu natraške, te spustivši ponešto one svoje duge trepavice, žmirne na nj nekakvim obijesnim, nasmješljivo-lukavim pogledom.

A starac se silio, da izgleda što mrči i tmurniji, ali nije mogao. Ne samo to, već poćuti, kako ga oko usana nešto škaklje, pa da ga ne izdade smijeh, progovori:

— Vidiš, ja sam te rasprokšio ... ali da sam znao ...

Ujedared stane, pa će uzvisiv glas:

— Što si ono naprtljala onoj jadnoj gospi Tonci?

— Zar je bila u vas? — trgne se djevojka i podidje je lagašan nemir.

— Sve mi je iskazala ...

— A vi? ...

— Da si mi bila bliže, čula bi ... Je li to pamet! —

— Ako joj je rekao, da je ono sve obmama? — pomisli ona i odjednom joj lice poprimi izraz nemirne zabrinutosti.

— Nešto ste joj rekli? ... napeto će ona ustajući.

On je promatraše skrstivši na prsima ruke.

Ona korakne spram njega, pa će mu uzbudjeno:

— Velečasni ... ne mučite me ...

Starac potrese glavom:

— Aha! hvata nas strahić ...

— Molim vas ...

— Moja je dužnost bila, da joj sve iskažem ...

Grudi se u djevojke zatalasale nekom radosnom napetosti.

— Hoćete li da pogodim? .. lane ona primivši starca za ruku.

Pop Frane saže ramenima:

— Što ću? Došla amo sva sretna i blažena ... A ja, eto nisam imao srca ...

— No — to sam i slutila — — klikne djevojka, kao da je u jedan mah poćutila veliku olakšicu. U vas je duša zlatna... Sagne se i poljubi mu ruku.

On se otimaše.

— Vidjet ćemo, što će na to onaj gore... A ti mi se više u to ne pleti.... Grijeh je to...

— Ja bih rekla, da nije, jer...

— Pst! Više ne ću ništa da čujem.. Vidji ti nje... U kakvu jabuku hoće da zagrize!... Ajde, sjedni, pa mi pričaj, što te to donijelo kući... ovako — prije dobe.

— Pozvali me...

Pa spustivši se na stolac, prihvati:

— Vesela je dakle bila gospa Tonca?! I Bogu će biti milo...

— I opet. Rekao sam ti...

— Hoće, za cijelo. Ta vi ste joj sami jednom rekli: — Bog je dobar, gospa Tonca...

— Premalo sam rekao...

— Sve ste rekli, sve, sve, sve... zapljesne ona rukama, a licem joj zaigra neka neobična radost.

— Ala, dosta! — — Pozvali te, a zašto?

— Pravi razlog ne znam. Otac veli, da je život težak... Ja to vjerujem, ali svejedno držim, da se iza toga još nešto krije. Vi ste naš davni prijatelj, pa vam mogu i ovo reći: — Nisam ja našla našu staru kuću, kako sam je ostavila. Ni otac nije više onaj, koji bijaše prije, ni Marija, ni...

— A nije više ni načelnik...

— Dă, i ta nagla odreka — — — Zaman — nešto se skupilo nad one moje ljude...

Ona umukne, obori glavu i snuždi se.

— Vidiš, to sam i ja zamjetio. Ima nešto na srcu, moj stari Dujam... No dă, mahne rukom, kao čovjek, koji hoće da od sebe otjera nekakvu nemilu misao — no dă, ako i je što, proći će — — —

Pre Frane navrnuo i opet razgovor na gospodju Toncu:

— Banula ti mi, brate, sva svijetla i plamena, pomislih, sad će nă zaplesati preda mnom. Veli: pre Frane, pre Frane, vi i ne znate koja sreća! „Sveti" ljudi poručili mi, da je zavjet brisan; otkupile da su ga moje muke...

— A tko su ti „sveti" ljudi? — Ma oni veliki, božji ugodnici, što uče našu Olgu? — Hm! a tko vam to reče? — Ta ona, Olga, — naša Olga... Vratila se... u mene je bila... Čim mi je napomenula tvoje ime, odmah sam bio na čistu: — Gle, to je ona ishitrila — jest, za cijelo. I, evo, nisam se prevario. Poznam ja tebe. Pa rekoh: Ne ću da ovoj nevoljnici kvarim veselja, ali onu drugu hoću da izgrdim.

— A vi me grdite, do mile volje, samo neka je njoj lakše. Kuda li se, jadnica, sve probijala tražeći pomoći i utjehe! Bila je na Rijeci u kapucină, obišla je koju stotinu vračara, a pošla je čak i tamo preko — — —

Djevojka stane kao užasnuta.

— Kamo? — mljasne župnik skupljajući obrve.

— U Peroj — grčkomu popu...

— Ne spominji — ne spominji — — uleti pop Frane i izraz negodovanja namrači mu lice.

— Od vruće vjere pa do pustog sujevjerja, kakav li je to malen i sitan korak! — napane ga nenadana misao, i bude mu od toga u duši teško i tmurno.

— Neka! — javi se nakon šutnje, samo da njezina sreća ne pane na duše naše...

— Pa neka pane, ta vi ste sami, velečasni, rekli gospi Tonci: — Bog je dobar! —

— Ele, sve na mene... Pa zastavši. Koliko okapanja, a da je onaj „galijot" pošao, kamo ga je mati slala... Nego znam ja, kako to ide... „Na lijevoj strani kraj srca..." zapjevucka starac i položi ruku na srce. Kraj toga mu se lice tako nakrivilo, a oči tako izbečile, da je djevojka, gledajući ga onakova, prasnula u glasan hihot, od kojega se sva tresla.

— Kako ste zločesti! — rekne ona kroza smijeh.

— A da ipak kažem sve, što nagadjam?

— A što to?

— Pogledaj mi dobro u oči... tako! Znaš li ti, da ja ne bih rekao dva puta..

— Što ne biste rekli dva puta?...

— Ne bih rekao dva puta... da ona „teška ranica..." Vidji, kako se zapalila!...

— Ali velečasni!... u jedan se mah uozbilji djevojka. Što vi to meni?!...

— Pusti! Neka je, kao da nisam rekao ništa. Pa i bilo je onako od šale, dä A što je do njega, reći ću ti: Koga duša ne zove, neka na sebe ne udara časne mantije. Oltar božji nije nikakvo stratište... Tko će da na njemu služi, neka to čini vedra i vesela srca.

Medjutim je Olgi i opet zasjalo lice svim svojim prirodjenim dražima, i ona se malo za tim srdačno i milo oprosti od svoga staroga prijatelja, popa Frana.

Na povratku u kuću nije se kao po običaju oglasila u gostinjskoj, već je ravno uljegla u svoju odaju i stala do prozora pogledom upiljenim u daljinu.

Glava joj je bila puna malopredjašnjeg razgovora s popom Franom. Ćutila se mirnijom; bilo joj je, kao da joj je dobri starac skinuo s duše nekakav veliki teret. Otišlo, što ju tištilo, a već se nekud izgubile i pojave popa Frana i gospodje Tonce. Nešto je ipak ostalo: — daleka jeka onog staračkog pjevanja o „teškoj ranici..."

I Olga se sjeti župnikovih riječi...

— Ne — nije... usprotivi se u njoj duša.

Pred njom uskrsnu lik lijepa, nešto bljedjahna mladića. Pred očima joj je, i ona ga gleda, kako joj se podsmjehuje iskreno, povjerljivo, bratski — kao obično, kao u doba, dok su još bili djeca...

— Ne, nije... klikne ona ponovno i oko joj se još dublje zaleti u daleku pučinu neba, salivenu blijedom, ljubičastom bojom, koja je sada u suton lijepoga. jesenskoga dana u tankim prelazima silazila k otocima i drijemljivom moru. Po tom se ljubičasta maglica sve većma i većma redila, dok se nije negdje sva rasplinula. Onda je u dalekom neizmjerju nastalo kao nekakvo iščekivanje, dok nije izmedj dubokih, eternih sjena izmiljila prva zvijezda treperući milo i čeznutljivo. Olgi se pričini, kao da joj u istom ritmu treperi i mlada duša, ustalasana nečim novim i čeznutljivim — — — (Nastavit će se.)

LISTAK

PRIRODNE ZNANOSTI

ATOMISTIKA. (Nastavak.)

II.

Prikazavši ovako ponajznatnije atomističke teorije nastojat ćemo da raspravimo pitanje, hoćemo li ikad biti na čistu, je li osnovna misao atomistike ispravna.

Da shvatimo izvanji svijet, mi ga trgamo u mnoštvo objekata. Govorimo o drvu, kao da eksistira, o željezu, o kući. Pojmovi o tim objektima gdjekada nam se nameću tolikom snagom, drugim riječima naivni duh ljudski tako tvrdo vjeruje u eksistenciju onih objekata, da bi se svakomu činilo čudnim, kad bi netko htio one pojmove nadomjestiti drugima. No jedni su objekti izvanje prirode našim ćutilima više „direktno" pristupačni, do spoznaje drugih dolazimo gdjekad tek posredstvom zamršenih zaključaka. Vjera u eksistenciju algolova pratioca, kojega možda nikad ne ćemo vidjeti, mogla bi u astronoma biti tako jakom, da bi za nj svaka sumnja bila nesmislom. Tako ni činjenica, da još nitko nije „direktno" zamjetio atoma, ne otimlje mogućnost, da njihovu eksistenciju sa najvećom sigurnošću primamo. Moglo bi se doduše prigovoriti, da je drugo, kad umom spoznamo nešto, što bi ipak moglo postati ćutilima našima pristupačnije, a drugo, kad te nade nema, kaošto je kod atoma. Na to valja odgovoriti: ponaj. prije, zar se može reći, da nikad ne će biti znanstvenih otkrića, koja bi atom svačijim ćutilima tako približila, da bi mu i svaki laik neodoljivom nuždom priznao eksistenciju? il ako toga ne bude, zar se ne bi mogao zamisliti takav stadij nauke, da bi sve niti teorije vodile na atome kao koncepciju, kojom se j e d i n o m jednostavno shvaća priroda?

Da taj stadij još nije nastupio, možda je tome razlog taj, što se mnoga znanstvena istraživanja kreću na područjima, gdje je pitanje o atomima bez važnosti, pa nijesu s v i fizičari došli u priliku, da se udube u onakva razmatranja, kakvima se je na pr. bavio B o l t z m a n n, jedan od najumnijih pristaša atomistike. Za Boltzmanna su svakako atomi postojali i svaka protivna misao činila mu se možda tako nezgrapnom, kao da bi tko, jer nije vidio Niagarinih slapova, tvrdio, da tih slapova nema.

Bit će da se promašuje cilj, kad se veli, da će kraj atomističkoga tumačenja biti uvijek moguće i njemu protivno. To je istina, ali će možda s vremenom biti baš tako nesmisleno nijekati atome, kako bi nesmisleno bilo dirati u obične sheme, u koje je naivni duh ljudski poredjao izvanji svijet.

Shvaćajući pitanje ovako, sa gledišta ekonomije mišljenja, ono nije pitanje filozofsko, već samo pitanje fizike i kemije. Danas se pita trebaju li prirodne nauke pojam atoma i pojam elektrona, pa ima izgleda, da će se na ovo pitanje odgovoriti tako definitivno, da se odgovoru nitko razborito ne će moći protiviti. Analogno pitanje u nauci o svijetlu definitivno je riješeno. O vremenskom periodicitetu pojave svijetla nitko ne sumnja, premda nitko ne može direktno brojiti one biljune titraja u sekundi. Zašto da ne budemo ovako na čistu, da li ima (prostorni) periodicitet u sastavu tvari?

Činjenica, da sada operiramo s atomima krupnije i finije vrsti, jasno pokazuje, kamo se ide. Nema li atoma još finijih, na koje ćemo morati da svrnemo pogled, kad nauka i opet bitno uznapreduje. Nijesu li to možda atomi etera? Pitanje se sve više odmiče: prirodne nauke ne dolaze do toga, da pitaju, kako je tvar sastavljena i n u l t i m a l i n e a. To je područje filozofa; filozof će ovdje tražiti odgovora bez obzira na to, što je s krupnijim atomima od fizičara i kemičara naučio. Pitanje o posljednjem sastavu tvari tako malo zasijeca u prirodnu nauku, kako malo bi joj se dolikovalo, da predje sve mogućnosti astronomske spoznaje i pita, kakav je svijet ondje odakle nikad nikakvoga vijesnika nema. (Svršit će se.)

KNJIŽEVNOST

NIKO ANDRIJAŠEVIĆ: SLIKE I PRIČE IZ NERETVANSKE KRAJINE. Niko Andrijašević bio je do sada gotovo nepoznat. „Godine 1902. tiskao mu je „Vijenac" — valjda u nestašici materijala — jednu priču, što li, — i od onda jedva se gdjegod javio, a nikomu u pameti ostao."

Ovako dr. A. Radić u „Glasu Matice Hrvatske" (br. 21—24).

Pratim dosta savjesno našu lijepu knjigu i na žalost i meni nije ostao u pameti Niko Andrijašević. Može biti je tomu krivo i to, što mi ovamo, s ovu stranu Velebita, ne pratimo dovoljno pisanje dalmatinskih časopisa. Čuo sam naime kasnije, da je Niko Andrijašević napisao

već prije nekoliko stvari u nekim (ili jednom ?) dalmatinskim tjednicima, dnevnicima.

Najvolim, ako se mogu upoznati s novim piscem prije, nego što ću početi čitati njegovu knjigu. Dakako, ne osobno. Dovoljno mi je, da saznam o njemu onoliko, koliko od prilike čovjek treba, da znade o autoru, prije nego podje na premieru.

Kako sam znao, da naša „Matica" ne običaje u predgovoru predstaviti publici novoga pisca, pričekao sam na prikaze. Znao sam, da će se požuriti oni, koji stoje bliže „Matici" i znadu više o novom piscu.

I eto, što sam našao u „Matičinom glasu" od 8. travnja 1908., što ga je napisao dr. A. Radić.

Dr. A. Radić počinje svoj prikaz o Niki Andrijaševiću ovako:

Imamo ga! Imamo opet pripoviedača — altroche Gjalski!

Da! „Altroche" Gjalski — da govorimo primorskim žargonom.

Nismo tako sićušni, da bi nam ovu poredbu, na štetu tobož Gjalskomu, pod pero natjerala zlovolja radi nespretnih nesporazumaka, koji su i Gjalskoga (koji u ostalom ništa više ne piše) odvratili od „Matice Hrvatske".

Nipošto!

Mi s podpunim uvjerenjem kažemo, da je Andrijašević nješto posve drugo nego Gjalski".

„Nije ovdje mjesto", nastavlja dr. A. Radić, „da pišemo o Gjalskom, ali kad počesmo tako, — što je zapravo bio Gjalski?"

Počnimo s „Maričonom", nastavimo s „Illustrissimus Bathorych-em", priedjimo preko „U noći", ustavimo se „Pod starim krovovima" — i eto nas vrlo brzo kod „Osvita" i „Materinske riječi"; od naivne pseudoromantike („Maričon"), preko pseudorealizma i tobožnjega „socijalnoga romana", eto nas kod tendencioznih i zato neuspjelih historijskih romana..."

Napisao — dr. A. Radić i — ostade živ!

Jest, boga mi! Tko ne vjeruje, može g. tajnika vidjeti u „Matičinoj" kući, prizemno desno.

I ja sam bio kod njega.

Kako da ne odem pogledati ovakovo čudo od literarnoga kritičara?

Dakle, jest! Napisao i — ostao živ!

G. dr. A. Radić valjda ne drži, da bi trebalo ozbiljno govoriti o tome, što je on tuj rekao.

Glavno je, da „nismo tako sićušni..."

Dakle karakteristika Gjalskoga u glavnim crtama glasi (slobodno) po Radiću ovako: Počnimo... nastavimo... prijedjimo... i eto nas vrlo brzo — tajnikom „Matice Hrvatske!"

Ovako bi mogao gotovo svatko.

Ovako: počnimo... nastavimo... priedjimo...

I mi bi „prešli" preko ovakovih ekspektoracija gospodina dra. A. Radića, kada ne bi u njima bilo isto toliko... koliko...

Glavno je da „nismo sićušni..."

G. dr. A. Radić neka znade prije svega, da ja nikako ne spadam medju slijepe poštivače Gjalskijevog pera, da bi i ja i mnogi drugi mogli takodjer omalovažavati, ali to, što čini g. dr. A. Radić, nije obično omalovažavanje, to nije ni zanovijetanje, to je mnogo gorje.

Čovjek se ne bi zaustavljao kod ovakovoga pisanja, da je to g. dr. A. Radić napisao u svojemu „Domu" ili „Slovu", ali to je napisano u organu odbora „Matice Hrvatske", zapravo u jednoj ediciji „Matice Hrvatske", za koju je radio godine i godine i g. Babić-Gjalski.

Za to je to ipak malo odviše.

To dakako nije — sićušno i ako čovjek, koji, tako piše, hoće da ublaži dojam toga pisanja onda treba malo bolje prevrnuti očima, nego što je to učinio dr. A. Radić, spominjući „nespretne nesporazumke", koji su i Gjalskoga odvratili od „Matice Hrvatske".

Ali pustimo ga.

„Poštovani čitaoci neka nam oproste", kaže dr. A. Radić u istom prikazu, „ovu stranputicu; nametnula nam se pod neodoljivim dojmom, što ga na nas čine" — ispadi dra. A. Radića.

Vratimo se Andrijaševiću.

Dakle: Altroche Gjalski! Imamo ga!

U „Narodnim Novinama" svršava dr. Andrić svoj prikaz o Andrijaševiću s usklikom, da smo u Andrijaševiću dobili — hvala budi providnosti — našega neretvanskoga Turgenjeva.

Eto, to je sve, što sam čitao o Andrijaševiću prije, nego sam počeo čitati njegove „Slike i priče". (Jest, malo te ne zaboravih, čitao sam još jedan prijateljski topli pozdrav Andrijaševiću, što ga je napisao u „Hrvatskom Pravu" neki njegov prijatelj).

Ali bolje bi bilo, da nisam ni to čitao.

Jer tko da se otme velikim očekivanjima, kada uzčita: Altroche Gjalski! neretvanski Turgenjev! itd. itd.

Pomislio sam: Ili je nešto odista velikoga i vrijednoga, ili je prosti „švindl", kao ono lani s Marušićem.

I — prevario sam se!

*

Niko Andrijašević je mlad čovjek. U tome je njegova najveća prednost, ali i mnogi nedostatak. Prednost radi toga, jer ta njegova mladost uključuje u sebi i snagu i zdravlje i prirodnost, što se u njegovim radnjama očituje u tome, da bez konca i kraja priča o ljubavi, o ljubavnim strastima i bolima (dakako sve u vrlo pristojnom obliku); a nedostatak u tome što svrhu svoga pisanja ne vidi ni u čem drugom, nego u tome, da nam to ispriča. Andrijašević nije početnik i njegov rad ne nosi biljege početništva. Kod njega se ne vidi traženja. Znade, što hoće naslikati. Taj osjećaj sigurnosti doimlje se ugodno, ali to nije dovoljno. Doimlje se čovjeka ugodno i to, što je pjesnik, čovjek mekane, dobre, pjesničke ćudi. Niko Andrijašević ne pozira, a čini se, da i sam ne pripisuje svojem spisanju osobite važnosti.

Pučki je pisac u punom smislu te riječi. Stvari, koje piše, izvadjene su iz puka, ali i jesu gotovo samo za puk. Gradski čitatelj, pa i onaj pučanin, koji nije Dalmatinac, slabo će se zabaviti njegovom knjigom. Onaj prvi stoga, jer je Andrijašević kao pisac vrlo skroman i nema drugih želja, nego da nam ispriča nekoliko jednostavnih slika bez osobite dubine, bez osobitoga značenja, a onaj drugi, jer će mu biti težko razumjeti Andrijaševićev jezik.

Andrijaševićeve „Slike i priče" trebala je izdati „Matica Dalmatinska", ili koja privatna dalmatinska knjižara, a ponajprije su trebale izaći u podlistku kojega gospodarskoga lista u Dalmaciji.

Prosudjujući Andrijaševićeve „Slike i priče" ne možemo si postaviti pitanje: što je autor htio s tom knjigom? i prema tomu promotriti, koliko mu je uspjelo postignuti cilj. Andrijašević si i nije postavio nikakova osobitoga cilja. Jeli nas htio upoznati sa svojim ljudima? I jest i nije. Jer da je imao samo taj cilj pred očima, onda bi njegove „Slike i priče" drugačije ispale. Ne onakove niti slične onima iz Marušićevih „Zapisaka", nego veće, dublje i značajnije. Andrijašević nam je htio pokazati, da umije pričati, pa kako je zdrav, mlad i „ne pokvaren kojekakvom lektirom", kako voli svoje selo, u kojem je odrasao i ljude, s kojima je danomice općio, kako možebiti i ne poznaje drugoga svijeta, odabrao je u njemu gradju za svoje slike. U njega je još dosta mašte, da je mogao i u onim ljudima i u onim prilikama naći dovoljno gradje za pričanje i maštanje. Njegovi seljaci nisu „salon-baueri" i ako ih je često lijepo ovio i idilički prikazao. Od vremena do vremena proviri opanak i gruba platnena košulja.

Sinovi zakapaju ćaću (Siromasi iza brda); netko šuti, neko moli „pokoj vječni", najmladji plače, a onda, kada su ga već počeli zatrpavati zemljom, najednom će Šimun najmladjem bratu:

— Ivane, čuješ, Ivane, deder odriješi onu uzicu oko ćaćine glave, trebati će nam..."

„Siromasima iza brda" sve treba, može biti i ona uzica, kojom su svezali mrtvom ćaći glavu (valjda da dolnja čeljust ne vjesi), samo im ne treba kojekakvih finih i gospodskih čuvstava...

Kada se autor zabrine, što nisu mrtvacu iskopali dublju jamu, nego samo nogu dubine, odgovori mu seljak, koji kopa grob:

— A moj gospodaru! Nije umro od kuge, nego od groznice i starosti. Vidiš, da je isti praljak. Slabo će se njim zemlja pomoći.

S l a b o ć e s e z e m l j a n j i m p o m o ć i. To je eto ona prava nota. Zemlja, pa onda ja, a onda opet ja, pa zemlja!

Šteta je samo, što nema takovih opažanja u Andrijaševićevim pričama više. Bila bi nam se možebiti onda pružila prilika upoznati cio jedan novi svijet. Ali ovako je Andrijaševićeva knjiga smjesa slika i priča, u kojoj imade često čisto suprotnih opažanja.

Ipak prevladava u knjizi osjećaj čisto običnoga sentimentalnoga idealizma, koji se očituje u tome, da je Andrijašević kadar vidjeti u svojim seljacima sve prije, nego ljude otvrdnule u svakidašnjoj borbi s prirodom.

Dakako, to je i posve razumljivo, kada čovjek opazi, kolika je u Andrijaševića žica za pjesništvom, kako ga goji naša tradicionalna književnost. Andrijašević je stoga kadar iz čisto obične priče o tome, kako je neki seljak, u kojega bijaše lijepa kći, koja se još k tomu nesretno zaljubila, počeo paliti kreč i nastradao kao krečar („Nesretna klačina"), izmisliti cijeli maleni roman. Dakako roman pun koječega, što nije nigda bilo, ili bi se moglo samo teško zbiti.

Andrijaševiću to ne smeta. On hoće pričati, hoće fabulirati dok hoda s puškom o ramenu po svojoj krajini i ne pita ništa, hoće li izgledati vjerojatno ono, što bude „fabulirao" i je li u opće potrebno „fabulirati".

Samo se po sebi razumije, da je Andrijašević vrlo nezgodan, kada hoće podučavati, jer za to nije dovoljno samo bogastvo osjećaja i mašte. Ali najnezgodniji je, kada se baci na satiru. A i to on znade. Onda, kao što i kada podučava, sasvim izbije pisac čisto lokalnoga značenja i vrijednosti.

Andrijašević nije psiholog. Za ovu vrstu literature (smjesa priča i pjesničkoga slikanja), koja nije gotovo po ničemu slična pripovjeci,

nije ni potrebna psihologija. Ugodno se čita i ovako, a čim čovjek odloži knjigu, onda je i zaboravio, što je čitao i može iz nova početi, kao da nije prije ništa ni čitao.

Dok čitate, rijetko vam se misao ima čime zabaviti. On sam ne iznosi ni novih, ne bavi se nikakovima, ne zanimaju ga, pa stoga i ne budi nikakovih u vama. Za njega je seljak biće, o kojemu umije ugodno i zabavno pričati, dodavajući mu bez i najmanjega sustezanja svoje osjećaje.

Zar na selu ljudi zbilja posvećuju ljubavnim pitanjima, patnjama, radostima i neprilikama najveći dio svoga duševnoga života? Zar se još i danas ne može napisati desetak pripovijedaka sa sela, a da ih osam ne radi poglavito o ljubavi? Tko je živio na selu barem koju godinu, znat će, da se seljakova duša mnogo više bavi mnogim drugim brigama, pitanjima i nevoljama. Pa kada se već nikako i nikako ne može pustiti po strani seljačku ljubav, zašto se ju onda ne iznese jednom tako, da bismo zbilja i u toj seljačkoj ljubavi mogli vidjeti nešto drugoga, nego što smo već stotinu i stotinu puta čuli i čitali. Naši pučki pisci (nabrojit ću samo nekoje: Bertić, Petrović, Turić) znadu i o tome mnogo više novoga iznijeti. Spomenuti ću samo Bertićeve „Ženske udese". Andrijašević se tima piscima ne približava, a o tome što ga se izdiže nad Gjalskoga, ne vrijedi govoriti. Andrijaševićeve „Slike i priče" nisu nipošto crtice, jer za crtice se hoće daleko više, nego što Andrijašević može. Naslov — slike i priče — posvema označuje formu i strukturu i cijelu bit Andrijaševićevih radnja. Istom kada napiše samo jednu pripovijest, koju, će se moći staviti o bok kojoj iz „Ženskih udesa", onda će se moći govoriti o Andrijaševiću kao pripovjedaču sa sela, a o tome da bi mogao postati bilo kada piscem Gjalskijeve kvalitete, nikada.

A. M.

PREGLED RIMSKE KNJIŽEVNOSTI OD NAJSTARIJEGA VREMENA DO SMRTI TROJANOVE. Sastavio prof. Milan Žepić, Zagreb 1908. Naklada kr. zem. vlade. Zem. vlada misli da će ovom knjigom dopuniti onu prazninu, koja se na žalost osjeća kod naše omladine već davno t. j. da iz klasične gimnazije ne ponesu solidna znanja bar iz literature grčke i rimske. Držim da će svakoga i nestručnjaka zanimati ovo mojih nekoliko riječi uopće — o pisanju literature za srednje škole, grčke i rimske — u potanka razlaganja ovdje ne ću se upuštati. Koliko put imaju prilike profesori da čuju od svojih učenika, kad već postanu ljudi, kako oni n. pr. ne znaju u čemu leži ljepota Katulovih, Propercijevih, Tibulovih i Ovidijevih pjesama — da ne govorim o Horaciju, Vergiliju a i o drugima piscima pojezije i proze. Što vrijedi za rimsku književnost, vrijedi i za grčku. Pisci takovih knjiga i suviše se ropski drže djela njemačkih ili francuskih te nabrajaju samo djela pojedinih pisaca a i suviše ih slabo karakterišu. Druga je pogrješka tih pisaca, što na žalost veoma slabo prate savremene publikacije iz klasične nastave.

Da čovjek ili mladić u srednjoj školi — a osobito u čisto klasičnoj gimnaziji shvati n. pr. ljubavnu rimsku elegiju — treba mu reći, da ona ima samostalan karakter i da joj je tvorac Cornelius Gallus. Lijep i poučan članak o toj temi nalazi se u Rhein. Mus. 1905. F. Jacoby „Zur Entstehung der roemischen Elegie".

O utjecaju grčke pojezije na rimsku uopće vrijedno je proučiti djelo Johannes Tolkihen „Homer und die romische Poesie", Leipzig 1900. — samo ćemo tada tek moći učenicima — osobito u gornja dva razreda, protumačiti dobro utjecaj Grka na Rimljane.

U knjizi piščevoj str. 15. stoji: „On je (t. j. Terencije) napisao 6 komedija, koje su sve sačuvane". Ne mogu da shvatim, za što pisac ne kaže, kako se bar zovu? Sramota je za našeg maturanta, da ne zna o tome ništa a ovamo će se možda odati na klasičnu filologiju. To isto vrijedi i za Senekine tragedije. O Luciliju i Marku Terenciju Naronu Reatinskom mora se više reći i to po rezultatima savremene nauke.

Isto tako držimo, da je g. pisac trebao sistematičnije da obradi onaj odjeljak o filozofiji Ciceronovoj — n. pr. po Schanz-u (1907.)

Nazori piščevi o spisima bellum Africanum i bellum Hispaniense ne će biti posve tačni — bar za bellum Africanum uporedi izdanje Rudolfa Schneidera, Berlin 1905. Držim dalje da pisac nije trebao upotrijebiti čitave dvije strane za sadržaj Enejide Vergilijeve, i ako tako rade i Nijemci n. pr. Dr. Max Zoeller, čiju je književnost pisac trebao upotrijebiti.

Za Ovidijeve Metamorphoses kaže pisac: „Djelo je izradjeno slobodno po grčkim uzorima." Svakako bi dobro učinio pisac da za drugo izdanje prouči umnoga francuskog filologa Lafaye-a, a od Nijemaca Dietze-a i Wilhelma.

Za Perzija, satiričara napisano je samo d v a r e d a a to je i suviše malo. Slobodan sam spomenuti, da ne rade svih 6 satira njegovih „o glavnim naukama stoičke filologije." O čemu na pr. radi prva?

O najboljem filozofskom piscu Seneki malo je kazano a zna se ovamo da je o njemu veoma

lijepu studiju napisao L. Friedländer (Hist. Zeitschrift N. F. 49 Bd., 2 Heft.).

Trebalo je učenicima — osobito maturantima istaći, da je Seneka imao više t. z. esprit-a nego ukusa i da se u jeziku može kod modernih uporediti s Nietzscheom.

Ovoliko sam imao da primjetim o ovoj inače dobroj knjizi za peti i šesti razred klasične gimnazije — u sedmom i osmom razredu već se mora književnost po našem mišljenju drugojačije učiti. *Gliša Lazić.*

GLAZBA

JOSIP HATZE: „COSI COME LE NUBE . . . ." („POPUT OBLAKA . . . ."). Melodija za pjevanje uz glasovirsku pratnju. Cijena 1.20 K. Izdanje Jon Hoffmann. Prag. Melodiju ovu nad talijanskim i njemačkim tekstom, vrijedno je istaknuti, jer potječe od onoga našeg skladatelja, koji svoje pa i omanje radnje dugo izgladjuje prije nego ih javnosti poklanja. Jednostavnost, prirodnost, glatkoća, nježnost i elegičnost, izbija koli iz ukupnog dojma toli iz svakoga detalja ove kompozicije. U jednu riječ i u ovoj se maloj radnji ističu sve one glazbene osebine, s kojih je Hatzeov dar tako omilio našim inteligentnijim glazbenim krugovima. *Antun Dobronić.*

KAZALIŠTE

TRESIĆ-PAVIČIĆ: CICERONOVO PROGONSTVO. Tresićeva drama, koju je uprava iznijela ove sezone, prvi je dio tetralogije, u kojoj će autor prikazati pad rimske republike. Mi ćemo se još na djelo opsežnijom kritikom na drugome mjestu vratiti.

DEČAK: ADRESA. Ova je kratka „scena" završila niz premijera iz hrv. dramatike. Poznati je mladi autor s uspjehom okušao svoj talenat i svoju pozorišnu rutinu na posve neznatnom sujetu. Mlada gospodja hoće da noći u kući svoje prijateljice. Kad je došla u kuću dočeka je mjesto prijateljice prijateljičin suprug, udvarač gospodjin. On je to sebi tako udesio otpravivši iz kuće svoju ženu. Upropašćena gospodja hoće to da javi svojoj družici i traži uporno njezinu adresu. Medjutim je uspjelo suprugu umekšati srce svoga neobičnoga gosta i kad joj on spreman pruža adresu svoje žene, ona je više ni ne će da ima . . .

Autor je dramatsku situaciju u punoj mjeri izrabio. Njegovu scenu provejava jako, pikantno nastrojenje diljem čitava niza živih, dramatskih detalja. U dialogu, koji se ne čini nikako ishitren, imade na pretek gibanja i oštrine . . . Gdjica. Mihičić i g. Fijan stavili su autoru na dispoziciju svu svoju otmjenu umjetnost.

GOSPODJICA ANČICA KERNICOVA. Mlada je hrv. umjetnica, angažovana u tudjini, došla da pokaže kod kuće svoju umjetnost. Gospodjica je odabrala četiri uloge: Salomu, Kristinu (Schnitzlerovo „Ljubakanje"), Ofeliju i Colombinu (Kornova bajazzada). U ovim je ulogama našla gospodjica dovoljno prilike, da nam predoči svu širinu svoga talenta. Ovdje nas je zadivila svojim govorom, koji obuhvaća jednako snagu jakog dramskog patosa kao i umiljne, jedva čujne glasove pritajenih bola. Ovdje nam se je prikazala kao gotova vještakinja u mimici, jednako, kad je trebalo u licu odraziti tragičnu bol kao i onda — ili još više — kad je trebalo dočarati ljupki smiješak . . . U isti mah prikazala nam se gospodjica i kao pronicava suradnica pjesnika pogadjajući njihove intencije . .

Ove su njezine vrline sigurno osvajale publiku i onda, kad nije bilo u ulozi angažovano čitavo biće mlade umjetnice, kad joj srce nije moglo stignuti uma i glumačkih vještina. Dok se to zbude, zabacit će gospodjica i mnogu vanjsku napravu, a da joj ne će nedostajati uspjeha . . . *Ld.*

FEUILLETON

NEKOLIKO RIJEČI ODGOVORA „GLASU MATICE HRVATSKE." „Glas" se u svojem ovogodišnjem 9. broju osvrće na moj letimični prikaz izdanja M. H. za god. 1907., u prošlom broju „Savremenika". Razumije se, da se osvrće u žučljivom i surovom tonu, kojim se odlikuje uopće pisanje „Glasa". Navlaš ističe „Glas" ovaj u feuilletonu „Savremenika" štampan prikaz kao kritiku, te ju naziva šablonskom, valjda jer je nepovoljna, a odbor je M. H. na žalost već tako naučan na nepovoljne kritike, da su za nj take kritike postale šablonom. Da ta šablona odboru M. H. nije ugodna, shvatljivo je. Ne bi dakle bilo nužno, da se na ovo ovakovo pisanje „Glasa" osvrćem, da me ne okrivljuje s nekih lažnih tvrdnja. Prva, da je moja lažna tvrdnja, da su djela „Matičina" bila popularna, dok se nijesu kljaštrila. Najprije moram istaknuti, da moja izreka ne glasi ovako, a zatim mi je dovoljno spomenuti, da je kod nas i najširoj javnosti poznato, da je „Matica" (njen odbor, tko li) kljaštrio djela. Dovoljno je podsjetiti na izjavu, koju nam je u tom pogledu ostavio pokojni

Josip Kozarac u svojoj autobiografiji i pismima. Njegovo djelo „Medju svijetlom i tminom“ okljaštrila je „Matica” upravo u najsnažnijim odlomcima. Za to on nije ni htio „Matici” da dade kakvo drugo svoje djelo. Taj postupak u „Matici”, koji je zadesio i druga djela(Novak!), odbio je poslije i mnoge druge pisce, te se sa svojim djelima nijesu „Matici” ni obraćali. Fakat je dakle, a ne laž, da su se djela, koja je „Matica” izdala, kljaštrila. A priznaje to notabene i sam „Glas” kad kaže: „Zašto D. P. sadašnjemu odboru, kao krivnju nameće, što je on odstranio?” A odbor nije mogao kljaštrenje odstraniti, ako toga kljaštrenja nije bilo. Što pak „Glas” taj „grijeh” tura na prijašnje odbore, treba ga podsjetiti, da je većina članova sadanjega odbora bila i u prijašnjim odborima.

Druga da je moja lažna tvrdnja, da ima u „Kolu” preštampanih radnja. Koji li grijeh — ovaj prigovor! „Matičin” odbor je već toliko zastranio, i proti njemu su izneseni tako važni i sudbonosni prigovori, da u žučljivoj svojoj pozi odbrane i ne vidi, kako je jadan, te i u takovim prigovorima vidi napadaje, koji napokon za rad „Matice” ne bi morali biti važni. Ali i taj moj prigovor je opravdan, jer Kuzmanovićev „Jaz” već je prikazivan, već je poznat, dakle nije isključivo „Matici” namijenjen rad, nego ga je javnosti već odavna poznatog „Matica” odštampala u „Kolu”. Žalosno je, da odbor „Matičin” prihvaća take nuzgredne gotovo formalne prigovore, da polemizira, a ne osvrće se na tolike moje stvarne prigovore, tako, te je moje letimične domjenke o prošlogodišnjem izdanjima samo potvrdio. U svoj svojoj prevejanoj naivnosti pita „Glas”, da gdje su ti toliki sjajni lirički talenti, koje bi bilo vrednije izdati nego li Arnolda, a ne vidi, da je u tome baš najveća osuda današnje „Matice”, da za nju u Hrvatskoj ne postoje drugi pisci, koji što vrijede, osim njezinih odbornika i par ostalih njihovih pristalica. To baš i potvrdjuje moju tvrdnju, da je „Matica” izgubila kontakt s našim vremenom i s našim kulturnim napretkom.

Kako god ko tumačio pravila M. H. u glavnome bi joj morala biti svrha i zadaća, da sa svojim izdanjima posreduje izmedju naših kulturnih nastojanja i narodnih potreba, te najvažnijih produkata svjetske književnosti i s jedne strane i naše čitaće publike s druge strane. Morala bi dakle stajati na visini naše književne proizvodnje i podati narodu sukus te proizvodnje. Morala bi pratiti sve naše narodne potrebe, politička i kulturna nastojanja, te dati narodu potrebna popularna djela iz tih područja. Morala bi pratiti napredak znanosti i književnosti u stranom, napose slavenskom svijetu, te našem narodu prikazati najvažnija njegova djela. Onda bi „Matica” bila narodna inštitucija, koja bi doista utjecala na naš književni i kulturni razvitak i na uzgoj našega naroda. Ovako je ona samo jedan nakladnički pothvat, koji živi po svojoj financijalnoj moći, dok većina hrvatskih književnika i najbolja naša savremena književna izdanja moraju apelirati na privatnu i knjižarsku nakladu. O izdanjima „M. H“. izvjestit će u „Savremeniku“ osim mene i drugi. *D. P.*

„SLOVENSKE NOVELE I PRIPOVIJESTI”. Gosp. D. P., koji je u petom broju „Savremenika” prikazao ovogodišnje publikacije „Matice Hrvatske”, na koncu svojega prikaza obećava, da će se na pojedina izdanja napose osvrnuti.

Već radi ove namjere gosp. D. P. moram da označim svoje stajalište u stvari „Slovenskih novela i pripovijesti”. Misao o izdanju ove antologije nije moja, ali je odobravam.

Prvo kaže gosp. D. P., da antologija „ne odgovara pravoj svrsi, jer donosi u većini odlomke iz raznih djela. Šta će nam desetak slovenskih knjiga u odlomcima!” Pitam: Što jest ili treba da bude p r a v a svrha izmjeničnoga štampanja knjiga? Na to u prikazu g. D. P. nema odgovara, te je zato sve nejasno. Svrha može biti (za Hrvate) da upoznaju slovensku književnost, a prije nego razumijem sadašnjost, treba da poznam prošlost, (barem vrijedi to kod odraslih, napose obrazovanih ljudi, koji već poznaju j e d n u sadašnjost). Uopće književnost nije tek plod naših vremena, već je bila i prije.

Drugo: Radi ograničenog prostora nije moglo ljetos u knjigu doći i najnovije vrijeme.

Treće: Nemam knjige još u rukama, a čini mi se, da nije ni istina, da bi v e ć i n o m bili odlomci. (Levstik, Jurčić i Stritar zastupani su cijelim spisovima — kod Krsnika mi nakladnik nije dopustio preštampati cijeli spis!) U ostalom: Ulomci mogu zainteresovati za cijeli spis kao cijeli pojedini spis za sva djela kojega pisca. Čitamo li najedamput ili uopće s v a djela svakoga pisca?

Četvrto: Veoma ozbiljno shvaća se izmjenično štampanje hrvatskih i slovenskih spisa. Sumnja o tome mi je nerazumljiva; želim samo, da bi svi kulturni ljudi istotakvom ozbiljnošću pratili ovaj pokret, kao što je bio započet.

Peto: Ljubavi, nepromjenjive i umom vodjene ljubavi nam treba, ako hoćemo Hrvati i Slovenci da izadjemo iz b a r b a r s k i h s v o j i h u z a j m i č k i h p r i l i k a u k l a s i č k e p r i l i k e g r č k e.

Nadam se, da ćemo se g. D. P. i ja naći na dubravama slovensko-hrvatskim.

Dr. Fr. Ilešić.

Pripomena. Pročitao sam gornje retke g. dra. Fr. Ilešića. U spomenutoj knjizi su štampani odlomci iz djela Janka Kersnika, Josipa Stare-a i dra. Janeza Mencingera. Uvjeren sam, da ću se sa g. drom. Fr. Ilešićem naći na dubravama hrvatsko-slovenskim. Da se razumijemo u našim težnjama, svjedoči najbolje to, što sam dr. Ilešić ne misli izdanje hrvatskih autora u „Matici Slovenskoj" udesiti na način, kakovo je izdanje slovenskih autora u „M. H." „Matica Slovenska" izdat će u svojim edicijama potpuni i još ne štampani roman Vladimira Nazora, te će time u velike zadužiti čitaoce slovenske i hrvatske i doista nešto doprinijeti za uzajmično upoznavanje. Na tom putu g. dra. Ilešića od srca pozdravljam. *D. P.*

GJALSKI I ODBOR „MATICE HRVATSKE". Odbor je „Matice Hrvatske" u svojem plemenitom nastojanju oko napretka hrvatske knjige izvrgnut tolikim napadajima, da je nastala potreba, da izdaje jedan posebni list u svoju obranu. Urednik toga lista vrlo je savjestan čovjek: skuplja prigovore i odgovara, kako najbolje umije. Ali kod velikog posla dogadja mu se katkad malheur: on odgovara pun žara i ratobornosti na „šablonske kritike", a zaboravlja druge neke prigovore, od kojih bi ipak trebalo obraniti svoje gospodare. Tako je nedavno donio jedan zagrebački dnevnik u nešto oštrom ali uvjerljivom tonu jedan prigovor, na koji bismo ipak htjeli da čujemo i „obranu". U interesu dobroga glasa odborova, pak jer znamo da gospoda čitaju naš list — mi ćemo taj „napadaj u cjelosti prenijeti. „Prostote odbora „Matice Hrvatske. Zajedno sa svojim edicijama izdala je „M. H." i ljetos „Reklamu". Lani bila je ta reklama gotov humoristički list, ljetos imalo je prostaštvo zamijeniti humor. Pisac te „reklame", tajnik „M. H." usudio se je u ime odbora prigodom prikaza Andrijaševićevih „Slika i priča" napasti jednoga od daleko najzaslužnijih radnika „M. H." i najodličnijega našeg književnika Gjalskoga načinom, koji se je na žalost posve udomaćio u odboru ove „prosto-narodne" institucije. Pošto je predsjednik „M. H." dr. Arnold sebi priuštio pet stranica prije toga služnički hvalospjev svoje loše i neprobavljive knjige, dozvolio je Radiću da napada Gjalskoga bez svakoga povoda i na posve nedozvoljenom mjestu. Dakako da je Gjalski veličinama a la Bazala, Arnold i Radić i pseudoromantičan i pseudorealističan i „tobožnji" sociolog, jer se nije umio pokoriti njihovu finom realističnom i romantičnom društvu, jer nije dozvolio, da se pod njegovim imenom tjeraju veliki odborski poslovi. Što se to tiče Radića i .... Arnolda, da je Gjalskomu jedinomu uspjelo hrvatsku književnost proslaviti i izvan granica svoje domovine, da je Gjalski ljuto stradao, dok je „Matica Hrvatska" njegove knjige prodavala sve do zadnjega eksemplara! Gg. Arnold i Radić, koji su izvalili ovaj prostački napadaj, ne mogu dakako nikako pojmiti zlovolje Gjalskove radi „nespretnih" nesporazumaka, ali bilo bi već skrajnje vrijeme, da im se ti nejasni pojmovi objasne.

... Doista na sramotniji način nije se mogla dati „M. H." u službu lične taštine i ličnih interesa! Zar zbilja nema poštenih rodoljuba, koji bi mogli učiniti kraj tim drskim anomalijama?"

Na ove retke očekujemo od „M. H." odgovor.

BILJEŠKE

PROSLAVA ZORANIĆEVE ČETRISTOGODIŠNJICE U NINU. U Ninu konstituirao se odbor za proslavu Zoranićeve četristogodišnjice pod predsjedništvom Manfreda kneza Borellia, a uz tajnika kanonika P. pl. Zankia. Odbor hoće da proslavi u Ninu spomenpločom najstarijega hrv. patriotičnoga pjesnika, koji se je rodio koncem 1508. ili početkom 1509. u Zadru, i ostavio svome narodu čuveni pjesmotvor „Planine" (1536.; jedino sačuvano pjesnikovo djelo). Uz spomen-ploču htio bi odbor da izda i „kulturni spomenik Zoranićevoj uspomeni" povjesno-kulturnu sliku sjeverne Bijele Hrvatske za XV. i XVI. stoljeća. Odbor se u to ime utiče potpori svih hrv. rodoljuba. Dan svečanosti u Ninu oglasit će se naknadno.

ISPRAVI: U 5. broju „Savr." ispremetnula se kod štampanja stihovi u Domjanićevoj pjesmi „U predvečerje". Pjesma imade ovako da glasi:

Uz obronke se skuplja mrak,
Već travnici u noći tonu,
a krvavi još požar sja
na zapadu na nebosklonu.

Bregova niz do zapada
ko valovlje se mrtvo pruža,
rumenilo im posu vrh
ko latice od tisuć ruža.

Tek oblaci su nad njima,
sve zlato ih i grimiz rubi,
a dalje se daljinam kraj
u beskraju i šutnji gubi.

SAVREMENIK

BR. 7 SRPANJ 1908 GOD. III

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

DR. GJURO ŠURMIN: VATROSLAV JAGIĆ

*** 6. SRPNJA 1838.**

Sa deset godina gledaše u Varaždinu, u rodjenom svome mjestu, prijelaz hrvatske vojske pod banom Jelačićem u Ugarsku. Za dječaka onakvih sposobnosti, kakve su Jagićeve, bijahu uzroci pohoda Hrvata 1848. god. od velikih dojmova. I u Varaždinu se znalo, da Hrvati idu u borbu za svoj jezik, da idu na obranu svoga prava.

U doba apsolutizma, koji je pritisnuo Hrvatsku poslije prolivene krvi i poslije velikih narodnih žrtava, imao je potanje doznavati, koje su ideje dovele do sukoba s Madžarima. Njemu kao Varaždnicu malo mogaše biti poznato u djetinjstvu, što su značile misli ilirskih otaca uz lozinku: hoćemo slogu s braćom Srbima. U Varaždinu to nije bilo goruće pitanje. Kad se upućivao u stanje svoje domovine kao mladić, sve više ga zanošaše misao Gajevih drugova. Kao zreo čovjek, razumljivo je, našao se u kolu onih, koji su ilirsku ideju pod drugim imenom dalje držali u životu i radili na kulturnom polju oko njezina ojačavanja.

U Beču je učio filologiju kod prvih profesora; u Beču je upoznao Miklošića i njegov rad oko slavenske filologije. Od 1856.—1860., pod kraj apsolutističke vladavine, imaše prilike, da uz klasičnu filologiju upozna zadaće, na koje su pozvani baš Slaveni, da o njima razglase širokomu svijetu, što je slavenstvo, što bi

ono moralo biti. U poznanstvu s Vukom Karadžićem i Gjurom Daničićem lako je bilo razbirati Miklošiću, da će se od klasičnoga filologa razviti slavenski filolog.

Jagićeva živahnost, okretnost, brzo i duboko shvaćanje svega i u malenoj Hrvatskoj brzo dodje do cijene. On je kao gimnazijski profesor u Zagrebu od 1860.—1870. razvio toliku književnu djelatnost, koliku bi drugdje mogli s uspjehom da razviju ljudi, koji nijesu imali onoliko posla, koliko ih jedan gimnazijski profesor ima. Jagić je kao samostalan čovjek podizao u Zagrebu takve poslove, na koje se kod nas u ono doba mogahu da odvaže ljudi samo njegove radinosti i njegova shvaćanja i razumijevanja vrijednosti književnoga naučnoga poslovanja.

U „Pabircima po cvijeću našega narodnoga pjesništva" (1861.) radi pod dojmom klasične filologije. Homer ga je privlačio, ali je mislio, da nije potrebno govoriti u Hrvatskoj o Homeru, koliko upozorivati na sličnost naše poezije sa starom grčkom. Prva njegova radnja pokazivaše pravac, u kojem on mišljaše da upotrijebi svoje sposobnosti i studije.

Jagića kao klasičnoga filologa nestalo je u Hrvatskoj. Kao gimnazijski profesor 1861. god. radio je samo za slavistiku. U Hrvatskoj je radio samo na polju hrvatske i srpske književnosti i jezika unoseći novi duh, novi pravac, novo shvatanje medju učitelje i učenike. Po svojim pogledima u zadatke nauke nije mogao da se zadovoljava Babukićevim radom. Odlučnost, vještina i znanje eliminiraše odmah u početku šezdesetih godina prvoga učitelja „ilirskoga" jezika — što u ostalom nije bio grijeh spram čovjeka, koji je u nevolji izvršio svoju zadaću onako časno, kako je u njegovo doba nije nitko drugi mogao da opravi.

Nije bilo godine, da u pusto, neizorano polje hrvatske nauke Jagić ne unese svoje lopate, da njome prekapa, presadjuje, preobrće i ne usijava svojih novih plodova. Oni naši ljudi, koji su iza ilirskih i bahovskih vremena znali i htjeli da porade bez Ilira ali u njihovu pravcu, brzo su u Jagiću upoznali spremnika prvoga reda. Rački, Torbar i drugi s Jagićem se udružiše i počeše udarati temelje za akademiju. Otvorite godišnjake „Književnika" (1864.—1867.), pa ćete vidjeti, koliko je različita truda Jagićeva u njima. Ne samo ono, što je on pisao, nego i ono, što je poticao, što je izazivao, bijaše takav posao, koji je u Hrvatskoj mogao da izvodi samo on. U „Književniku" je pod drugim imenom zastupan nastavak teženja ilirskih. Srbin pored Hrvata, Hrvat pored Srbina stupa u „Književniku" k poslu. Nema Slovenaca. Ali Slovenci su razmjerno slabo radili i u Gajevo doba oko nauke, a u Hrvatskoj je za doba „Književnika" trebalo riješiti preča pitanja. Slovenci iz apsolutističkoga doba nijesu poslali nijednoga trudbenika u Hrvatsku, a nijesu ni kod kuće imali čovjeka, koji bi tad razumio Jagića i njegove drugove.

Reklo se, da je „Književnik", tvrda gradja Jagićeva, preteča „Archivu für slavische Philologie". Mi u Hrvatskoj možda ne bismo prihvatili ove misli, ali kad je nabačena, lako se razbira, kako se visoko cijeni „Književnik". Jagić je za Riegerov „Slovnik" pod riječju „Jihoslovane" prikazivao Hrvate i Srbe, koliko su bili kadri da na literarnom polju u svoje povjesno doba učine. Prvi put je to, da se na okupu moglo naći toliko sabrane gradje s kritičnim dodacima o literaturi Hrvata i Srba, koliko je Jagić sabrao.

Članak „Jihoslovane" i radovi u „Književniku", od kojih su mnogi i danas u potpunoj svojoj vrijednosti kao i u doba, kad su pisani, utirahu Jagiću put,

da bude kod osnivanja akademije medju prvim i najvrsnijim njezinim članovima. On je sa svojim drugovima u ovom novom zavodu imao da provodi misao, na kojoj treba da se osniva budućnost Hrvata. Nigdje i nikada ekskluzivist, već svagdje na sintezi stvarajući svoje zaključke mogaše da ojačava ideje, koje su velikoga oca naše akademije Strossmayera vodile. Jagić kao rodjeni Hrvat pripadaše onoj skupini naših ljudi, koji su samo iz sloge i zajedničkoga rada sa Srbima mogli da proriču bolju budućnost u razvoju jednih i drugih. Ne bih mogao ustvrditi, da se Jagić u ovo doba potpuno otresao Miklošićeve tvrdnje o Hrvatima i Srbima. Ali on je u doba nepoznavanja govôrâ južnih Slavena davao toliko svojega individualnoga shvaćanja Miklošićevoj teoriji, da je u „Historiji književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga" (1867.) otvoreno priznao, „da odijeliti hrvatsko od srpskoga (u narodu) upravo je onako nemoguće, kao što bi i suvišno bilo". Priznaje, da postoji neki dualizam, ali „se on ne osniva toliko na narodnosti, po kojoj se niti ne bi da nije što drugo nikakva razlikost osjećala, koliko na oba, s vana religijom i kulturom dobavljena faktora, a to su „zakon" (vjera) i pismo". Malo ih je onda bilo, koji su i u nauci bili toliko jaki, da se na jednoj strani odupru autoritetu Miklošićevu, a na drugoj strani da ne podlegnu dnevnim fluktuacijama i ne postanu eksluzivisti. Jagić je išao pravim putem.

U akademiji je Jagić prvih godina bio najglavniji i najradiniji istraživač istorije jezika i literature. Nema godišta, nema gotovo „Rada" ili „Starina", gdje ne bi bilo njegova truda. Ono, što je odgovaralo potrebama u „Književniku", mislim kritiku, to je on njegovao i u „Radu".

Kao sin ove zemlje, kao Hrvat, nije mogao ostati miran na sve ono, što se dogadjalo pod banovanjem prvoga nagodbenoga bana. I kao priznatoga trudbenika i jednoga od najvrsnijih učitelja stiže ga osveta vlasti, te ga u lipnju god. 1870. ban L. Rauch otpusti iz službe.

Ima ih jošte živih svjedoka ovoga nasilnoga čina, ima ih živih, koji bi mogli kao savremenici prikazati tadašnje vladino postupanje s Jagićem i njegovim drugovima. Ne ću da o tom govorim, jer bih predaleko zašao u ovom članku. Samo treba osobito da se iztakne, da je u ovom otpustu za Jagića nastao potpuni preokret. Njegov rad, njegova sprema otvorala mu je duševne vidike, a nasilje vlasti prisililo ga, da podje u svijet i da u širokom svijetu svojoj energiji pribavi priznanje, što mu ga je rodjena gruda htjela uskratiti i po mogućnosti uništiti.

Dakako da su dnevne brige s otpustom iz službe bile velike i za Jagića. Ali je on već do 1870. god. sebi svojim upješnim radom stekao toliko poznanstva i prijateljstva, da su Miklošić, Sreznjevski, Grigorović i drugi ljudi svjetskoga glasa postali njegovim zaštitnicima. Njihovom pomoći bude pozvan za profesora u Odesu. Prije negoli je tamo počeo s predavanjima sanskrsta, pošao je u Berlin, da sluša Webera. No i u Berlinu je on radio za slavensku stvar, pa je iz Odese već 1874. god. bio pozvan za prvoga profesora slavistike na berlinsko sveučilište, gdje je zasnovao „Archiv für slavische Philologie", tu riznicu znanja o svim Slavenima. Ko bi htio u ovakvom prigodnom članku da samo približno natukne sva zanimanja, rasprave i kritike Jagićeve u „Archivu", pogotovo iz prvih godina njegova izlaženja, dao bi se na posao, koji traži i više vremena i više prostora. Ali to ću spomenuti. Jagićeva se radinost razvija, ako je moguće, još u većoj mjeri nego prije, a pravac njegova rada u „Archivu" ostaje isti, kakav je bio i prije.

Preko „Archiva" upoznata je i hrvatska nauka, preko „Archiva", zaslugom Jagićevom, doznavao je široki svijet za našu akademiju i za nas kao ljude, koji idu s kulturnim svijetom naprijed.

„Archiv" izlazi 32 godine pod redakcijom osnivačevom. Rijetki su časopisi, koji izlaze tako dugo u privatnoj nakladi; ako izlaze, zasluga je to njihove vrsnoće. Ono, što je Jagić kao zreo čovjek zasnovao u tudjem, slavenstvu neprijatnom svijetu, znao je on održati na jednakoj visini i u svojim poodmaklim godinama. „Archiv" ga nije nikad apsorbirao. Uz obilje kritika i članaka iz njegova pera dolazili su njegovi učenici, koji su mu danas potpora u izdavanju ovoga važnoga časopisa za slavensku nauku. Jagić ga je tako osigurao, da sam može da preduzima i druge omašne radove izvan časopisa. Izdanje zografskoga, marijinskoga evangjelja, vinodolskoga zakona, izdavanje korespondencije Dobrovskoga i Kopitara, izdanje mineja itd., itd., što je on sve uredio i poslao u svijet s izdavanjem „Archiva", k tomu brojni članci i kritike, govore o neutrudivosti i svježosti duha, štono se prvi put javio u hrvatskoj književnosti s pitanjem o narodnoj poeziji. Nema uopće područja slavenske nauke, u kojem on ne bi bio poradio i uvijek iznio novih misli.

Kakav mu je rad, takav i život. U Berlinu je ostao do 1881. god., kad ga pozvaše u Petrograd, da bude nasljednikom I. I. Sreznjevskomu. Novo društvo, novi svijet za njega, ali i novo vrelo za rad. Ista ruska državna vlast odlikovala ga je za njegove književne zasluge. Dakako, da su se akademije i učevna društva još i prije njegova puta u Petrograd natjecale, da ga uvrste medju svoje članove. Ali od političkih oblasti učini ga tek ruska vlada državnim savjetnikom uvažujući njegove zasluge za slavenstvo.

Miklošić je još u sedamdesetim godinama pomišljao, da bi mu mogao Jagić biti najdostojnijim zamjenikom. Kad je otišao navršivši sedamdeset godina života, bude Jagić 1886. god. pozvan za profesora u Beč, gdje će eto 6. srpnja o. g. i on dočekati zdrav i bodar svoju sedamdesetu. Paralelu izmedju Miklošića i Jagića neka provede istorija.

Kod vanrednih ljudi priroda kao da je koncentrirala sve svoje osobitosti i odlike. Za Jagića danas ne bi niko rekao, kad ga vidi, kakav je, i kad znade, što sve radi, da mu je sedamdeseta na domaku. Njegov rad u slavenskom seminaru bečkoga sveučilišta, njegova korespondencija, njegova briga za započetu slavensku enciklopediju kao da ne dopuštaju prirodi, da se približi ovom duhu sa svojim konsekvencijama godina. On ima još mnogo toga da opravi, za to mu treba zdravlja i snage. Veliki ga svijet nije odbio od domovine. Ostao je Hrvatom, koji ljubi slavenski svijet, ali koji i u svojim poodmaklim godinama kao Hrvat budno prati dogadjaje u Hrvatskoj. Veseli se, kad vidi, da je slobodoumni pravac došao i medju nas, jer se nada, da će sinovi znati i moći popraviti ono, što su oci bilo s kojega razloga propustili. Još i više ga veseli, kad vidi, da je njegov naučnjački rad u obziru narodnih odnosa došao do realnoga provodjenja. Njegova straha, da ćemo se poraskidati za volju drugih, za volju tudjinaca, nestalo je, pa on danas sa svom, ali samo Jagićevom energijom nastoji, da konačni rezultati prave znanosti dodju do vrijednosti i u praktičnom životu. Želimo mu, da ih doživi i uživa u današnjoj snazi svoga duha i tijela!

DR. DRAG. PROHASKA: ENCIKLOPEDIJA SLAVJANSKOJ FILOLOGIJI

S filologijom se svaka nauka dotiče, jer svaka treba da ono, što misli, i z r i č e, a filologija joj je na pomoći, kad se radi o izricanju, o riječima i govoru. Filologija kritikom o riječi pripravlja posestrimskim naukama najodličniji naučni materijal — jezik. Ona ga, velim, p r i p r a v l j a, ona ga ne stvara. Njezinu pomoć osobito osjećaju oni, koji jezikom neobradjenim i siromašnim prevode s jezika bogatijega. A ni oni, koji izvorno misle, koji s novim mislima i riječima do novih zaključaka dolaze, takodjer ne mogu prezreti njene pripomoći.

To je p r a k t i č k a vrijednost filologije.

I već radi nje mora da je svakomu misliocu i kulturnom radniku milo, da nadje filologiju obradjenu, jaku i razboritu. Na žalost ima malo ljudi, koji bi razumjeli, u čemu stoji vrijednost filologije.

A što bismo takovima rekli preporučujući dapače filologiju n e p r a k t i č k u filologiju, koja ne služi drugomu čemu, izvan sebe, nego samo sebi, filologiju č i s t o n a u č n u ? !

Neka nam je u neprilici ovoj dopuštena kratka isporedba. Svatko n. pr. zna, da izmedju čistioca odijela i kemičara ima neka razlika, koja se poglavito u tome sastoji, da jedan kemiju p r i m j e n j u j e, a drugi je p r o u č a v a. Svatko znade da prvi, praktičar, stoji i s p o d drugoga teoretičara, jer od ovoga on uzajmljuje spoznaju i zaključak. A da takova razlika i u jezikoslovnom poslu postoji, o tome rijetko misle· Školnik gramatičar, koji uči p r a v i l a n j e z i k, i purist, koji čisti jezik od tudjica i kvarenja, nalik je na čistioca odijela, dok filolog, što ulazi u tajne jezičnih zakona i razumijevanje života jezikova, nalik je na kemičara, koji na oko beskorisnom analizom dolazi do tajna sinteze ili spojeva kemičkih.

Za ovu drugu n a u č n u filologiju šire općinstvo nikada nema onoliko smisla kao za koju prirodoslovnu nauku, jer filologija joj je nauka suviše pojmovna, netvarna, nezorna i zato nerazumljiva. I kad filologija pristupa k e n c i k l o p e d i č k o m obradjivanju sebe same, onda ona to i ne čini za to, da se popularizira — kao što to i neki „filolozi" misle ! — nego ona hoće da se naučno r e s u m i r a da sama sobom o b r a č u n a v a.

Enciklopedija slavenske filologije nalik je dakle na neki kongres, na kojemu se raspravljaju od pozvanih sva glavna pitanja nauke, na kojemu se zapisnički utvrdjuje cjelokupno stanje stvari.

Premda dakle nema enciklopedija slavistike praktičku svrhu, jer niti je ona praktična slovnica za slavenske jezike, niti enciklopedički rječnik, a niti antologija duševnih tvorevina slavenskih, premda ona sve to nije, ipak m o r a da ima i za nestručnjake neki č a r i neku z n a m e n i t o s t ! I ako tko nije zvanični filolog, nego samo političar slavenski ili učenjak na drugom području, on će ne samo o filologiji nego i o svojemu narodu, o svojoj rasi, o čovjeku uopće dobiti nove pojmove, a što je najzanimljivije, on će se upoznati pitanjima, koja su mu se već samomu češće otprije nadavala, i vidjet će, da je i on kao i svaki čovjek donekle filolog. Razlikovat će filologa od nefilologa, učenjaka od stručnjaka.

Enciklopedija je slavenske filologije izrasla iz potrebe.

Stanje slavenske filologije danas je već takovo, da ona više i nije slavenska. Udaljismo se od predaje onih, koji su je osnovali. Bilo je to u doba opće slavenskoga preporoda — u nas ilirizma — kad su ljudi kao Šafarik, Sreznjevski, Kopitar, Vuk, Gaj itd. na temelju upoznavanja svoje slavenske narodnosti dizali kulturnu i političku snagu slavensku do nenaslućene visine. Što naša slavenska nepolitičnost, a što opet nagli naši uspjesi pa s njima naše narodno individualiziranje učiniše, da je onaj plodni i epohalni uzajmični interes ugasnuo, a egoizam sa svim svojim ignorantizmom zavladao našim javnim i naučnim životom.

Enciklopedija ova u prvom redu znači psihološko ozdravljenje slavistike — a s njim stoji u savezu i neko dozrijevanje Slavena za zadaće opće svjetske.

Psihološko je ovo ozdravljenje toliko, što će uzajmično proučavanje Slavena njih same dovesti do posve novih nazora. Govoriti o tudjoj stvari znači donekle sebe zatajiti, a spoznavati u drugomu dio sebe samoga znači porasti od individua do stepena vrsti, a kao vrst domoći se zadaće više — opće svjetske. Slavensku vrst ili rasu drži kolos kontinentski Evropa i Azija na srcu, u zagrljaju. Ovdje može da otkucava sudbina zemlje! Da Slaveni kao rasa imaju neku opće svjetsku zadaću, to nije samo tlapnja naših pjesnika Mickiewicza, Preradovića, Mereškovskoga, nego to mora da mimo intuiciju pjesničku nama dokaže i naš razum, koji crpe pozitivno znanje o Slavenima.* Razumno upoznavanje Slavena otklonit će i svaku sumnju tudjinaca o panslavizmu, koji oružjem osvaja Evropu, o barbarskoj invaziji, jer ono, što se počinje razumom, ne vodi do — nerazuma!

Ne samo da će slavenstvo ojačati proučavanjem Slavena, nego će se krepče razviti (kao i poslije slavenskoga preporoda) i same pojedine slavenske narodnosti. Jer ono, što je u njih individualno (narodnosno), izići će jačom snagom na svijetlo spoznaje isporedjivanjem sa srodnima dijelovima jedne cjeline nego li bi izišlo isporedjivanjem s dijelovima drugoga organizma. Samo tako spojit će razum ono, što je povijest i brutalna sila rascijepila. (Hrvati i Srbi!)

Već prvi, jezikoslovni, dio slavenske enciklopedije može da djeluje u tome smislu. Mislim, da će onaj, koji prouči dijalektologiju slavensku, posve drugojačije suditi o pograničnim rasprama Slavena, nego tko svoje znanje crpe iz novina, koje argumentiraju političkim zemljovidom u ruci. Vidjet će, da se jedno narječje u drugo prelijeva kao što se virovi na vodi stvaraju, dodiruju i rasplinjuju. Ovakova mirna spoznaja utrt će i u životu put k mirnom sporazumku i organičnom napretku.

Ovim promatranjem još se niti ne dotakosmo strogo naučne svrhe enciklopedije.

Predaleko bi me zavelo, da tu pustim riječima, slobodna maha. Enciklopedija služi filologu isto kao dobar tloris graditelju, ili specijalna karta turistu. On se po njoj razaznaje u svojoj nauci. I zato će enciklopedija metodički silno utjecati na dalnji razvitak slavenske filologije. Ona će vazda kao kritika

---

* Vidi takovu razumnu spoznaju o Slavenima i u njemačkoga učenjaka Krumbachera: Der Kulturwert des Slavischen und die slavische Philologie. (Internationale Wochenschrift 1908.)

a priori p r e d u s r e s t i lošim provincijalnim proizvodima. Svaki radnik stajati će pod kontrolom tlorisa i sagradi li štogod krivo i lažno enciklopedija će ga o d a t i.

Danas je vaskolika slavistika nalik na babilonski toranj nesredjenih problema i protivurječnih rezultata. Enciklopedija će ih s v e s t i na zajednički nazivnik i nivelirati ekstreme na razinu istine i objektivnosti. Ona će i modernizirati zaostale discipline, jer će ono, što je najbolje uspjelo iz svoga središta prenijeti na zadnju periferiju nauke. Ona će biti r a s a d n i c a naučna.

Preda mnom leži 12. sveska Enciklopedije kao prva pošiljka velikoga pothvata. U njoj se nalazi prospekt prvomu t. j. jezikoslovnomu dijelu, (književnopovjesni i etnografski dio još nijesu prospektom obradjeni). Ne mogu ovdje da navedem bogati sadržaj prospekta, označio sam ga po natpisima već na drugom mjestu.* A bit će prilike, da se tim sadržajem upoznamo kad prispije prva sveska, koja će kako mi prof. V. Jagić javlja, doskora izaći s njegovom radnjom o p o v i j e s t i slavenske filologije.

Slučilo se, da ovoga mjeseca urednik enciklopedije slavi svoju 70. godišnjicu Ruska akademija predala je dakle golemi posao u ruke starcu. Znadem, da ga hvala i slava, koju bismo ovdje rekli, ne bi nimalo okrijepila i uzdignula, znadem, da ima u njega dovoljno životne snage, te ne treba ni poticanja ni priznanja. On je u svojoj nauci suvereni kralj i gospodar. On je sam jedna ž i v a e n c i k l o p e d i j a, zato mu naše riječi ne pomogoše ni odmogoše. On nije nikad bio purist ni školnik gramatik, dapače nije nikad niti zabavne antologije izdavao. Bio je vazda naučni filolog. I zato mu kriticizam jamči, da će strogim mjerilom na učnim izgraditi začetu Enciklopediju. On je tome dorastao starješina u republici svojih suradnika.

Samo jedno hoću da kažem sijedoj glavi na utjehu o 70. rodjendanu. Moje je to l i č n o mišljenje, a nigdje ga ne tajim.

Jagićev razvitak nije samo u n a u č n o m nego i u moralnom smislu bio p r o g r e s i v a n. Značajno je, da se on u svojoj mladosti zamjerio oficijelnoj politici na Markovu trgu, koja je zaštićivala stranačko nasilje. Izgubio je zato službu, za g r a d j a n s k u s l o b o d u žrtvovao je svoju egzistenciju. Sudbina ga zatim zanese u Rusiju, tu mu je patriotizam postao neaktuelan, ali se javljala savjest na širem borilištu slavista, borio se protiv slavenofilskog ignorantizma u nauci, i time se omrazio ruskim „slavistima". Jagić moralno prerastavši i ovaj milieu polazi na poziv u Berlin, ondje osniva „Archiv für slavische Philologie" i živi za n a u č n u s l o b o d u. (Njoj za volju on je u to doba odbio ponudjenu stolicu u Zagrebu !). Poslije smrti Miklošićeve, kako je poznato, dolazi učenjak na bečku katedru slavistike, ali stupivši na tlo slavenske Austrije on i nehotice mora i hoće da sudjeluje u javnom životu, štono se zove politika. I tu mu savjest ulazi u novu fazu. Jagić odlučno ulaže svoj autoritet u korist kulturnom razvitku slavenskih naroda. To isto se ponavlja u više navrata, a najnoviji je spor doživio sa srpskim javnim mnijenjem zato, što je javno priznao egzistenciju Albanaca u srpskim krajevima i što je i njima dosudio prava na kulturni razvitak. S visine opće ljudskoga humaniteta on se dakle lišio popularnosti u svojoj otadžbini. Žrtvovao je o p ć e l j u d s k o j s l o b o d i !

* Vidi „Obzor" br. 154. o. g.

SILVIJE STR. KRANJČEVIĆ: HRISTOVA SLIKA

O stijeni slika visi, stara slika Hrista Boga,
Naslikana na Golgoti čemernoga nekog dana;
Jadnik ju je mnogi gledô sa patničkog svoga loga
I blag mu je cjeliv primô izbl'jedjelih sa usana.

Dolazaše vazdan sunce da miluje Nazarenca,
U raskošnim haljinama da ga pita, je l' ga boli,
Da mu teške rane kiti svetokrugom zlatna v'jenca
I da mu se blagoj misli vječno klanja, vječno moli.

A Hrist se je svakog dana milo na sve osmješkivô,
Micale usne žive — oprost sami, ljubav sama —
Kao kad je s brda nekad dragom r'ječi sve cjelivô,
Il milovô meke kose na malenim glavicama.

Al jednoga onda dana podigoše tamo ljudi
Katedralu silnu, divnu, a otada sunce nije
Prodirati više moglo da Hristovu glavu ljubi
Od zidova načičkanih i tornjeva ledenijeh.

I sad Hristos mrtvo visi — na usnama nema sm'ješka;
Divna slika na Golgoti, naslikana jednog dana
Visi mrtva, bez topline, kao kakva krpa teška,
Sva od sjene crkve silne pomračena, zamazana.

MILKA POGAČIĆ: JEDAN ŽIVOT

Mladenci otputovaše. Gosti se još neko vrijeme zabavljahu, onda se i oni razidjoše, a gospodin i gospodja Rokić ostadoše sami.

Ona je izrazom brižne domaćice promatrala ostanke jela i pila, a on je stojeći u kutu i u sjeni napalio cigaretu i zadivljeno promatrao svoju ženu. Onda naglo odbaci cigaretu i odlučno pristupi k njoj.

— Marijo, — reče, a glas mu je podrhtavao, — Marijo, kako je to sve nekud kao onda, kad smo se mi vjenčali...

Uzeo ju je za ruku, no ona ju mirno istrže, pa i ne gledajući ga pritisne na zvonce. Kad su služavke unišle, podje Rokić i opet u svoj kut, napali cigaretu, i opet se zagleda u svoju ženu. Ona je osjećala njegov pogled i njene su zapovijedi bivale kraće i odlučnije, kao da ne može dočekati, dok bude sve pospremljeno. Kad je nestalo posljednjih tanjura i čaša sa stola, a soba se napunila hladnim, svježim zrakom, podje ona k prozoru, da ga zatvori. Rokić priskoči k njoj.

— Nahladit ćeš se, — reče zabrinuto i kao slučajno dotakne se njenih ramena, prekritih lakim čipkama.

Ona je kao zadrhtala, naglo uzmaknula, a on je zatvorio prozor.

— Marijo, čula je malo zatim njegov glas sasvim blizu i osjećala je, kako joj njegov vrući dah udara u zatiljak.

— Marijo i ti si kao onda, lijepa si — još ljepša !

— Jeste li zatvorili vrata na hodniku, prekine ga Marija pitajući sobaricu.

— Jesam, milostiva gospodjo. Zapovijedate li — —

— Ništa.

Sobarica zaželi laku noć i izadje, a oni ostadoše i opet sami. On je oćutio, kako mu srce žestoko udara, gotovo mu nestaje daha, a ona kao da je zaboravila na njega. Prilazila je k ovom ili onom predmetu, dotaknula ga i kao milovala svojim mirnim pogledom. Onda je pošla u kut do prozora k malom stoliću, uz koji su bila dva stolca, njezin i kćerin i kao ne znajući nježno je pogladila naslon, na kojem je tako često počivala glava njezine kćeri, kad je svoj mladi, pitajući pogled upirala u nju.

— Marijo — čula je opet...

— Laku noć, Filipe ! — odgovori i ne pogledavši ga, polagano izadje.

Široko otvorenim očima gledao ju Filip, pognuo se naprijed kano da će poletiti za njom, onda se nasmijehnuo i posegnuo za novom cigaretom.

Ona je dotle unišla u sobu svoje kćeri, tu se spustila u naslonjač kraj postelje i odahnula duboko, kao čovjek koji je odvalio sa sebe teški teret, ali još ne može pravo uživati u tome, još je preumoran da se u istinu odmara.

Čula je kako se negdje otvaraju vrata, čula je njegov korak — — i on je malo poslije unišao u sobu, ali je ostao kod vratiju.

— Ti dozvoljavaš ? — pitao je tiho, a sam se ljutio na sebe, što je tako zbunjen i što mu je glas tako plah.

— Izvoli ! — reče ona i pokaže rukom na onizak stolac. Filip ga privuče k njoj i sjedne.

— Napokon sami, pokuša se našaliti. Znaš li Marijo, da sam drhtao radi ovoga časa, cijeli dan i jučer i prekjučer, sve ove dane otkad — — otkad sam više kod kuće, govorio je sve više uzbudjeno, sileći se ipak da bude miran i da ne obori oči pod njenim pogledom. Marijo, znaš li — —

— Znam, reče ona mirno, a onda najednoć naglo pruži u vis ruke, kao da bi htjela prokušati, može li još njima micati, tako kao što ranjena ptica kuša da raširi krila. — Znam, ponovi ona ; i ja sam drhtala radi ovoga časa. Oh, i kako ! Ne tek dva tri dana, ne tek dvije — tri godine.

— Marijo !

Kako je to sretno i slatko zvučilo. Onako kao nekad u ono doba. I Filipove se oči krijese kao onda, ista je kretnja ruku, kojima hoće, da ju zagrli — a njoj se steže srce u boli nad sobom i nad životom. Lagano strese glavom.

— Ne, Filipe, ne !

I nije to izrekla ni gnjevno, ni gorko, a on je ipak ćutio, da se taj „ne“ ne može više poreći. Onda se kao nemoćno naslonio i zagledao u nju.

Tiho i nijemo promatrali se oni kano dva protivnika, koji osjećaju, da je borba dovršena. I oboje se i nehotice zanijeli u davna prošla vremena, kad su se sastali i kad su od budućnosti tražili posve drugo, nego što im je dala.

Kao da su zaboravili jedno na drugo u toj tišini, koju je prekidalo tek kucanje ure na stijeni i njeno odbijanje satova. I opet je stara ura nešto hrapavo za-

škripila i počela da odbija — udarila teško polagano jedan — dva puta i čulo se kako se napreže da udari i treći put — onda je utihnula.

Marija se prene. — „Nije navita !" reče i mekanično ustane gledajući na uru kao da će ju naviti. Onda kao da se predomislila, mahne rukom i opet sjedne obrativši Filipu svoje lice još mokro od suza, koje su joj, a da nije ni znala, tekle iz očiju. I danas prvi put osjećao je on te suze drugojačije nego do sad. Kao da mu je neko svijetlo planulo u glavi. Gotovo ju je vidio i u isti tren, ne jedan nego stotinu, nebrojeno puta tako mokrih obraza i sebe, kako na taj pogled hvata svoj šešir, pa gnjevno i uvrijedjeno izlazi od kuće i leti ravno — k njoj, pa u njenom zagrljaju zaboravlja ovo od suza mokro lice. A sad kao da mu ove i sve one davne suze kapaju po srcu, te se ono steže i grči kao da na nj kaplje nešto goruće. I to goruće diže mu se na oči, pa kao kroz maglu gleda svoju ženu, tako gleda kao da nakon dugih, dugih godina vidi njenu finu, plemenitu glavu, ovjenčanu tamnom, valovitom kosom, ove lijepe ruke, što su se sada tako umorne složile na koljenu... Kako su se jednoć ove iste ruke sklopljene dizale k njemu s očajnom molbom...

— Kao nekad, ... progovori napokon Marija, zamišljeno i bez gorčine, kao da govori o nečem dalekom, tudjem. — Mladenci se odvezoše, a roditelji ostadoše sami. — Onda je otac zagrlio majku i njihove se suze slijevale u jednu. I onda su oni započeli novi život, drugo blago proljeće, koje je njihova lica činilo tako mladim, a njihove oči tako toplim.

— O Marijo, daj da i mi započnemo novi život...

Ona tek lagano potrese glavom i onda kao da su ju pritisle sve one gorke uspomene, sva ona duga, duga ljeta, i kano da ih mora skidati sa sebe, mora jedan put jednome čovjeku reći, što nije nikad nikome rekla. I ona bi bila valjda upravo tako govorila, da je bila sama ili da je uz nju sjedio neki drugi čovjek. A ne bi bila govorila, šutila bi bila kao što je vazda šutila, da ju nije danas i jučer i sve ove dane gledao kako nikad prije, da nije sad nalazila u njegovim očima, glasu, u tolikim sitnim znacima ono, što je nekad takovom čeznjom tražila i očekivala.

— Ah Filipe, da ste onda, da ste prije... Onda, kad sam se s vama odvezla iz roditeljskoga doma, da ste onda imali za me nešto, samo nešto ljubavi... Kako sam vas tražila, kako sam vam nosila čitavo svoje srce, čitavo svoje biće, milovano nježnom brigom oca i majke — — koja me ipak nije činila ni oholom ni sigurnom. Dapače — svaka vaša dobra riječ bila mi je neka beskrajna, nezaslužena sreća i ja bih se bila prostirala po vašem putu sretna, da me gledaju vaše oči.

Tako je kratka bila ta sreća. Nekoliko dana !

Vi ste bili tihi, ozbiljni, zamišljeni. Ja sam vas često dva i tri puta nešto pitala, a vi mi niste ni odgovorili. Ili ste me nekom grozničavom žurbom vodili po Veneciji, tumačili ste mi ljepote i znamenitosti njene, gotovo izbjegavajući svakoj prilici, da govorimo o sebi, da sebi živimo. Ne mislite, da sam se tužila na vas, — ja sam bila sretna, da ste uza me, da vas gledam i slušam, dok — — Sjećate li se, jednoga smo dana lutali Venecijom — — sjećam se, dan je bio prekrasan, u samom zraku titralo je nekakvo veselje, koje se odražavalo na ljudima, što su prolazili mimo nas veselih pogleda i posmijeha. Ja sam se privinula uz vas i nijesam više osjećala one ponizne plahosti, kojom me je punila vaša ozbiljnost, dapače oćutih, da se moram obijesno šaliti, da se moram smijati, glasno smijati, tako kao što sam to znala doma, kad sam se po vrtu igrala sa seljačkom djecom, ili sam

letila s prelom preko livade, šalila se s ocem i majkom — onda Filipe, dok nijesam upoznala vas i osjetila, da je moj život vaš i za vazda u vašim rukama. ...

Ali vaše su ruke skidale s mene sve malo po malo moju šalu i smijeh. Ja sam postajala tiša i ozbiljnija, da budem takova, kakovom me vi hoćete. Kadikad još tamo doma, u početku našega zaručničkog doba, znalo se u meni dizati neko buntovno čuvstvo i ja sam se pitala: zašto se mračite, kad sam ja vedra i obijesna, zašto se kao ledenite, kad se ja glasno nasmijem? Al već u isti mah prekorila sam samu sebe. Ta u našem tihom zaseoku, u našoj samoći, što sam ja znala o svijetu, iz kojega ste vi došli k meni, lijep, kao onaj princ iz priča, ponosit, obavit nekom tajinstvenom ozbiljnošću — bili ste visoko nad svim onim ljudima, koje sam poznavala! A svi ovi ljudi nekako se podlagali vašoj volji, divili se vašem umu, pa kako da se ja bunim, što gubim nešto od sebe same. Tek kad je tako titralo zrakom veselje i svijetlo, onda se budilo u meni ono, što vi nijeste trpjeli, onda me saletila neka sjeta i želja, da vam rečem: vrati mi moje veselje, daj mi smijeh, koji si mi uzeo!

Smijah se toga jutra, koje je bilo tako puno toplote, mirisa i veselja. Nešto snažno, pobjedničko bijaše u meni, nešto što me činilo u taj mah jačom od vas, tako kao da sam kadra ja primiti uzde u ruke i voditi vas — razvedriti vaše čelo i dušu i učiti vas uživati život pun mladosti, snage i zdravlja.

U to smo stali pred izlogom staretinara u nekoj tijesnoj ulici predgradja i meni zape pogled o starinskoj ogrlici, koja se isticala čudnovatim oblikom izmedju svakakvih starih najčudnovatijih predmeta. Tanki, fini zlatni lančić divne radnje, s koje u jedva zamjetljivu okovu visio prekrasan biser, pritezao je s prašnoga baršunastog toka moje oči i fantaziju. I tako kako sam nekad. dok sam još bila dijete, znala oživljavati fantazijom sve mrtve stvari oko sebe, tako je u meni gledajući ovu ogrlicu niknula priča o njoj i ja vam je pripovijedah.

Sjećate se? Znam joj svaku riječ.

Tamo daleko daleko u moru divlji je samotan otok, a na njemu živi silna kraljica, koja vlada otokom i morem. Narod njen nije brojan, ali je ponosit i smion. Kad more najjače bijesni, kad se valovi propinju kao gore, kad vihor zviždi zrakom, da se u čovjeku ledeni krv od groze, onda stasiti momci pjevajući otiskuju brod iz luke, a u očima im sijeva divlje veselje. Kao da se igraju lete pučinom i ganjaju bogate brodove iz kojih vade obilan plijen, često put poštrapan krvlju onih, koji su ga branili. Onda se vraćaju k svome otoku. Pred nje izlazi silna kraljica i izabire najljepše i najdragocjenije za sebe, a ostalo dijeli smionim razbojnicima.

Jednoć se vraćahu oni s ponosnim brodom, s kojega je još vijorila zastava sv. Marka. Kličući pozdraviše svoju kraljicu, kad je stala na brod. Pred njene noge rasprostriješe divno blago istoka, zlato i dragulje, sagove i svilene, zlatom protkane tkanine, bijele i prozirne kao fina magla. Ali kraljica se ni ne dotače divnoga blaga. Njene su oči počivale na blijedom mladiću, koji je s nekim kraljevskim prkosom, okovan, a ipak kao slobodan bez straha gledao kraljicu.

I onda ona prezirno turne nogom sjajno blago, podje k zarobljenu mladiću, skine mu okove i povede ga iz ladje.

„Sve, sve je tvoje, kud ti pogled seže“, rekla mu je, kad su stajali navrh kule; — „moji ponositi brodovi, hitri kao vjetar, moji divlji ljudi, smioni kao djavli. Sve je tvoje“ — ponovila je, kad su stajali u riznici, gdje je bilo nakrcano blago

sa svih strana svijeta. „Sve je tvoje“ — šaptala je stojeći pred njim, kad se spuštala topla raskošna noć, a mirisi čudnovatih cvjetova opajali osjetila . . .

Ali njegov je pogled bludio u daljinu. Tamo preko mora u čarobnoj Veneciji njegova je misao i čeznja. Ondje je ona, ljubljena ! On osjeća u sebi njezin život, zna da broji dane i čase, da upire svoje oči u daljinu, izgledajući svoj brod . . .

I ne odgovara kraljici i ne prima ništa i ne vidi, kako ona pogiba za njegovom ljubavi.

Kao sjena tumara kraljica dvorom. Brodovi njeni odlaze, ona ih ne gleda, brodovi dolaze, mornari se ubijaju radi plijena, ona im ne sudi, u burnim noćima ne pali svijetla, da namami brodove u nevjerničku luku — već i urota iz potaje diže ruku, ona ne mari. Ljubavi prosi, a ljubavi nema !

Takve ljubavi kao što je njegova, jača od smrti.

Minuo dan za danom, ali kraljici ne donese nijedan ono, za čim je ginula. Jednoga je dana sjedila sama u parku, zaklonjena gustim grmovima čudnovatoga cvijeća. Čula je korake, čula je glasove, ali nije marila, dok najednoć ne začuje njegovo ime. Stade slušati i protrne. Dva se, najodanija joj mornara dogovarala, da će noćas ubiti zarobljenika, radi kojega propada i kraljica i oni — jer ljudi postadoše mlitavi i plahi, otkada kraljica ljubi ; ne će da idu na more, a tudji brodovi plove u opasnoj blizini i vrebaju na otok. — Očarao je kraljicu, ubiti ga treba, da ona ozdravi . . .

Onda je kraljica oćutila ljubav jaču od života. Tiho i oprezno šuljala se do pećine, na kojoj je sjedio zarobljenik i gledao u daljinu parma rodnom gradu. Lagano se taknula njegovih ramena, a kad se on okrenuo k njoj, vidio je krupnu, sjajnu suzu kako se polagano runi niz njeno lice.

„Slobodan si“, reče mu. „Idi dolje u onaj brod, na kom se vije kraljevska zastava, neka te nosi k onoj, koju ljubiš.“

On se sagnuo nad njenu ruku, u to osjeti u svojoj vrući veliku kraljičinu suzu.

Brod je zaplovio u more, s pećine gledala ga je kraljica, a suza u mladićevoj ruci sve se više ukrućivala. Kad je nestalo s vidika divljega otoka, pretvorila se suza u divni biser. Kad je prvi put ladja pristala uz obalu, potražio je mladić umjetnika zlatara, da okuje biser, koji će pokloniti dragoj, a onda upravi brod kući.

Dršćući tražio je očima njezin balkon. Tu će ga čekati, tu ga mora izgledati.

Ali ona ga nije čekala. Davno prije nego što su njega zarobili gusari, ona se vjenčala s drugim . . .

A biser, pitali ste. — Biser, rekoh, išao je od ruke do ruke, od vrata do vrata, ali nitko nije znao, da je to prva i posljednja suza ponosne kraljice. Eto, ja znam, kupi mi ga Filipe ! . . .

Vi ste nekim neobičnijim interesom slušali moje pripovijedanje, onda ste šuteći pošli u dućan i mi smo zajedno pregledavali ogrlicu, koja nam se sad činila kao neka draga poznata stvar.

— 500 lira, reče stari zamrljani trgovac, a oči mu se zakrijese videći strance, koji tako željno gledaju starinski nakit. Bujicom riječi uvjeravao je, da stvar vrijedi puno više i da bi antikvar u gradu tražio za nju pet puta toliko. Ja sam drhtala od želje i veselja da će biti moja, ali vi ste Filipe odlučno metnuli ogrlicu na stol i rekli : Ajdemo, preskupa je.

— Pa dao bi ju jeftinije, pokušam ja — plaho, no vi mi ni ne odgovoriste, već podjoste brzim koracima dalje, kao da me želite što prije udaljiti od toga mjesta.

I ja sam ušutila. Prvi put sam vas nešto molila, a znala sam, da vam je moj otac dao dosta novaca i osim toga jednu svotu priložio napose za mene, budem li željela sebi nešto da kupim. Neprestano sam razmišljala, zašto ste mi odbili molbu i već nijesam osjećala — veselja i radosti kao malo prije. Čini se, da vam je bilo žao, jer ste mi tumačili, da je to velika svota i da stvar ne vrijedi ni pô toga, pa kad bi ju kupili, da bi se morali vratiti kući mnogo prije, nego smo odlučili, a možda bi nam i nedostajalo za Napulj. — Ja sam se smirila, nijesam više govorila o nakitu, ali nekom sjetom sjećala sam se bisera, koga sam u svojoj djetinjskoj fantaziji zvala „kraljičinom suzom".

Napokon smo imali poći dalje. Dan prije još smo lutali Venecijom, posjećivali slike i mjesta, koja smo zavoljeli, onda vas zamolih, da posjetimo još i „kraljičinu suzu". Vi ste se nasmjehnuli, meni se činilo malo porugljivo i poveli me onim putem. No u izlogu već ne bijaše ogrlice. Htjela sam pitati staretinara, koji je upravo izašao na vrata i prijazno pozdravljao, ali vi mi ne daste. Ne gubimo vremena s takvim tričarijama, kad je nema, znak je, da ju je prodao, — rekoste oštro i odlučno. Prvi put ste mi govorili takvim glasom !

Je li Filipe, da je tako bilo, — reče Marija nakon kratke stanke. Oh, ja se tako dobro sjećam svake ove sitnice. Sve je to kao neka granica u mome životu. S onkraj je ostao smijeh, maštanje, sklad u duši, s ovu je stranu počeo nemir i — — —

Drugo jutro — već je bilo sve gotovo da odemo — otišli ste vi na poštu, da vidite nije li koje pismo još za nas. Ja sam vas čekala u stanu. Pregledavajući nijesmo li štogod zaboravili, dignem vaš jastuk i nadjem pod njim mali zamotak. Časak razmišljah, onda razmotam tanki papir i eto u pamuku brižno zamotane — — „kraljičine suze" !

— Marijo — trzne se Filip, a ona nastavi :

Ah kako mi je drago i blaženo bilo u duši. Ipak mi nije odbio želje, kupio ju je, hoće da me iznenadi, mislila sam. U to začujem vaš korak i glas. Razgovarali ste s nekim. Brzo zamotam ogrlicu, pa ju metnem, gdje je i bila, da vam ne pokvarim veselja. Vi ste unišli i stali predavati prtljagu sluzi da je iznese. Vidjela sam, zaboravili ste na ogrlicu, a nijesam znala, kako da vas sjetim. Našalim se, htijući vas sjetiti i povećati u vama veselje, da ćete me zaista milo iznenaditi, pa rečem : I tako ja idem iz Venecije bez „kraljičine suze" ! A vi ste se na to mašili u džep i — problijedili, pa okružili pogledom po sobi kao da nešto tražite. Onda ste, ne odgovorivši mi, uzrujano rekli : Ajdemo zakasnit ćemo vlak. Ajde — ja ću sebi samo još napuniti šibičarku. — Ja sam se u sebi smijala i čekala, no vi ste mi još jednoć nestrpljivo i oštro doviknuli : ajde samo, ta valjda znaš, da ću doći — i odoste k postelji. Vidila sam kako mećete zamotak u džep, mrko i zlovoljno izlazite iz sobe. Vaš mi je glas natjerao suze u oči i vi ste to opazili. Pamti, Marijo, rekoste, suze i scene mrzim !

Tako smo otišli iz Venecije, šuteći, s nečim, što se kao uvalilo medju nas. Nestalo je moje radosti, nijesam više ni željela ogrlice, nijesam više mogla vjerovati, da ste me njome htjeli iznenaditi. Sva sam drhtala u nekom nemiru i teško gutala suze, koje su me gotovo gušile. A vi ste se još više mračili, još manje govorili. Osjećala sam, da se nekako udaljujemo, osjećala sam se tako samom, ostavljenom u

tudjem dalekom svijetu, sva sam se kao lomila pod beskrajnom boli; gledala sam cvatuća polja, kojim smo jurili, hodala po bogatim, krasnim gradovima, stojala pred divnim umjetninama kao u snu. Ništa nije dopiralo do moje duše, koja se mučila pitanjem — mora li tako biti, hoće li to vazda tako da ostane? Napokon me prevladala neizreciva čeznja za roditeljima, za mojim dragim, mirnim domom, gdje su mi svi bili tako dobri i pažljivi, gdje nijesam nikada čula oštre riječi. — Kako mi je trebalo ljubavi, dobrote, a vi ste bili od dana u dan hladniji. Osjećala sam da vas odbijam svojom tugom, da vam je neugodan moj pogled vazda pun suzâ — Ah, kako sam bila bijedna, kako sam želila umrijeti!

Onda jedne večeri — bilo je u Firenci, kad ste rekli, da ćemo sutra dalje — nijesam se više mogla svladati. Zaplakala sam gorko, glasno kao nikad prije. I molila sam vas, da me pustite doma. Tada, kao da sam vam se sažalila, uzeste me u ruke i miriste me. Zašto vam nijesam već prije rekla, da želim doma, pitali ste, a ja sam osjećala, da mi hvalite, što hoću, da se vratim kući. Odmah drugo jutro krenusmo mjesto dalje natrag i što smo se više približavali domovini, to je boliim bivao naš saobraćaj. Vi ste postajali rječitiji i pažljiviji, da i nježniji, a ja sam se sjećala tetke Ljube, koja je takva putovanja mladenaca smatrala najvećom gluposti i upravo nesrećom, jer da se ljudi baš na putovanju najteže priviknu. Tu da i nehotice izbiju neugodne strane čovjeka, a i teže se podnosi ono, što bi se doma lakše primilo i lakše zaboravilo.

I tako smo jednoga dana banuli doma. Vi ste htjeli, da idemo u Zagreb, ravno u naš stan, no napokon ste popustili, da vrijeme vašega dopusta sprovedemo kod mojih roditelja.

Ah, kojim sam se čuvstvom vozila onom starom alejom. Ozbiljni visoki jablani, polja i livade, rodni dvorac što se iz daleka bijelio, sve me to u svom miru i dragosti kao pozdravljalo, i tiho korilo što sam ih ostavila. A ja sam znala samo jedno: doma sam, doma, gdje je toliko ljubavi i pokoja. Tu ću biti opet, što sam bila i sve će biti kako je nekada bilo, sve tako dobro, čisto i jasno.

No već na pragu osjetila sam, da i doma ne mogu više biti ona, koja sam bila. Otac, majka izletiše na susret, — njihova draga lica, blijeda od nemira, njihove pitajuće oči i dršćuće ruke — sve je to potisnulo suze, koje bi mi olakšale srce, da sam ih mogla isplakati. — Ja sam se smiješila, uvjeravala sam ih, da sam se vratila samo za to, što je na putu tako neudobno, i jer smo željeli, da budemo kod njih još to vrijeme, dok mine vaš dopust. Oni su vjerovali, naročito, kad ste vi pripovijedali, kako sam teško podnosila strani svijet i tudje običaje. — O, vi ste bili posve izmijenjeni, Filipe. Onaj jedan dan vi ste više govorili, iskazali ste mi više pažnje, nego li sve one dane, što smo ih sproveli daleko od doma. Gotovo ste oživjeli, a ja nijesam mogla skinuti pogleda s vas, a sve me mučilo pitanje, zašto nijeste sve ove duge dane imali za me barem nešto od toga. Ta ja bih bila tako sretna! Moji su roditelji medjutim na svoju tumačili moje poglede, i zadovoljno se smješkali, i nijesu se već toliko zabrinjivali, što sam im se vratila tako slaba i blijeda.

Drugi dan ujutro, dok smo još bili sami, rekoste, da morate u Zagreb; pitala sam vas zašto, no vi mi odgovoriste onim oštrim glasom kao ondje u Veneciji, da ne volite ispitivanja. — Dosta je, kad ti rečem: idem, pamti — zašto i kamo, to je posve moja stvar! Je li, da ste tako rekli, Filipe? obrati se Marija k mužu. Upamtila sam, nastavi mirnim posmijehom i nijesam više pitala ni zašto, ni kamo.

Sve su to sitnice, i ja ne bih trebala, da o tome na tanko pripovijedam. Ali vidite, ove sitnice bile su preteče onih velikih stvari, a vjerujte mi, više sam, najgore sam pretrpila baš u ovo vrijeme i rad ovih sitnicâ. —

— Poslije smo došli u blagovalište i vi ste opet bili kao vazda pred mojim roditeljima. Rekli ste, da morate u Zagreb. I otac je pitao: zašto, a meni je zakucalo srce od straha, da i njemu ne odgovorite, kao malo prije meni. No vi mi učtivo pripovijedaste, da vam je davni prijatelj, odvjetnik Jurinić bolestan, pa ga želite posjetiti, uz to da ćete i pregledati, je li u našem stanu sve u redu, kako je u uredu i koješta. — I opet mi se uzbunila čitava duša. Ta zašto nije to i tako i meni rekao? — pitah se i gotovo se lomih pod nekim stidom. Zar sam preglupa, da bi to razumjela, zar sam despotska, da bih mu branila, ili — mu tako malo vrijedim?

Otišli ste vlakom i rekli, da ćete se u večer vratiti. Nijesam vas pratila kao nekad do one stanice ispod naše šume. Ostala sam u mojoj nekadanjoj sobici i gledala za vama. Išli ste živo, elastično, mašući štapom i — ne znam zašto i kako, došlo mi je u glavu, da tako idu ljudi, koje ljubav zove. Možda sam se sjetila, da sam takvim korakom i ja letila pred vas.

Nijesam se mogla otresti svakakvih misli. Takvu me nadje otac. Privine me k sebi, te me blago prikori, što se žalostim radi vašega odlaska. Mi muškarci, reče, stojimo u životu, koji od nas mnogo više traži, pa ne možemo i ne smijemo popuštati svakoj ženskoj željici. Vidiš i tvojoj se mamici kadšto činilo krivo, što ja moram od kuće, ali kad sam joj rekao zašto i kamo me dužnost zove, onda se nije mamica namrštila i nije imala oči pune suza, nego je hrabro podnosila svoju samoću i veselila se mome povratku. Zar ćeš ti biti drugačija? pitao me milujući me kao nekad, a ja sam zakopala glavu u njegove prsi i plakala, plakala, a opaziv njegovo uplašeno lice jedva se sabrala, da nekako protumačim taj plač. Kad je majka pridošla, sjedili smo svi troje na starom, prostranom divanu, ja medju njima a oni držeći me za ruke obasipavali me nježnostima, i kao da su mi gladili dušu. Onda ih zapitah, kako su se upoznali i zavoljeli, a oni Bog zna po koji put počeše pripovijedati povijest svoje ljubavi i braka, povijest tako punu sigurnoga mira, obzira, beskrajne dobrote i sreće, a meni je bilo kao da sam opet sitno dijete, koje oni uspavljuju sjajnim pričama. Činilo mi se sve tako daleko, činilo mi se, da sam opet samo njihova i kad je majka pošla da prigleda po kući, ja sam počela obavljati one poslove, što su bili i prije meni na brizi.

Za objedom se našali otac, da tetka Ljuba ipak ima pravo i da bi pametnije bilo, da smo ostali doma. U ostalom, primjeti zagrozivši mi se prstom, dugo baš ne bi bili mogli ni ostati na putu, pa da vas nije dotjerala tvoja čežnja za nama, dotjerao bi vas prazni džep.

— Zar Filip nije imao više novaca, zapitam ja začudjeno.

Sad se i otac uozbiljio. Pa zar ti nijesi znala koliko Filip ima i koliko trošite? Promucam nešto, da sam zaboravila, ali njemu je ipak bilo neugodno te reče, da nam je dao dosta novaca i da bi želio, da ja vazda znam, koliko i na što se troši. Sad je nastavio otac govoriti o razboritom i složnom gospodarstvu supruga, ali ja sam malo razumjela. I opet se mučih pitanjem: Zašto mi nije rekao, da nemamo više mnogo novaca? I opet se sjetih ogrlice i začudih — zašto mi je već nije dao?

(Svršit će se.)

VLADIMIR ŠIFFER: LJETO

Sunce se žari vrh polja . . . Usijan zrak se talasa,
Žito se zlati niz dalji. Klasovi prepuni ploda
K zemlji su sagnuli glave. Mak se ko plamen rumeni,
Jablani nad njim se dižu visoko plava put svoda.

Šarena slika života legla nad poljane mirne,
Sve je u naponu snage. U svakoj travci i cvijeću
Jedan dozrijeva život, svojoj svrsi se žuri,
Visoko zrelim nad žitom veselo laste lijeću . . .

Leptiri prozirni hite, nose ih krioca zlatna,
Mirisnim čaškama gdjeno ljubav je gnijezdo svila.
Treba pozvanje vršit, treba proživjeti život,
Skoro će cvjetovi svenut i zlatna klonuti krila . . .

BUDE BUDISAVLJEVIĆ: U SPOMEN-KNJIGU

Podavna je bilo, ima tomu ravna četvrt vijeka i malo ne godina još cijela : što se digli u hram božji „kita i svatovi" a u starom gradu pod Sokolovcem. Poći im je baš u oči svete nedjelje, ta subotom za podnevom eto, a mjeseca osmog, kadno jošte dosta često pozaječi timor — jeka Ile gromovnika.

Ranim se jutrom mrki oblaci nadvili bili i svaki čas htjaše da se prospe plaha kiša, a šikne li huda nametnica, uz njen pljusak ode po nehari i časna gozba i svadbena bujna dragovolja u prostranom vrtu kraj potjesnog stana, čazba-gozba brojnih zvanica. No kad minulo podne, a ono kan' da se nešto posvadili oblaci daždnjaci : od jednom se stali pȍriti, trgati, pa hrpe kȏ krpe rinu i okrenu svaka na svoju stranu i otplove te zamaknu za ono milovidno gorje od Papuka do Krndije desno. Otplovila neskladna braća, nestalo ih bez traga i glasa, a nebo se nad Požegom gradom okitilo krašanom vedrinom, uprav poput krasne neve vjenčanoga dana, okitlio da, i ljetnim žarom sunašce jarko zasjalo iznovice.

Na zvoniku istom bije peta a prostranim trgom kićeni svatovi k božjemu hramu lagahnim krokom kroče. Dilber moma, miljušna a sitna, vesela lica plivka uz djevera mladog, a za njima evo vidiona mladoženje s djeverušom, od oka djevojkom. Iza njih su kumovi, svatovi, sve u ruhu doličnu, svečanu. — Ma gledni de samo trenom, druže, mladjušnu nevjestu pa de reci : nije 'l čedo u svu mjeru pristalo i strojno, stidljivo i skromno, kao da se je odnunalo na kriocu pjesme narodne. Tek ponegdje, kad okašcem svrne k stasitomu, zlatokosom milovanju svomu, iz onoga zriješa sijevne sijevak sreće neiskazane, a na njem opet, na njenom vojnu i u njem eno sve pjeva s ponosa, zanosa, veljeg. — I primiše naši mladenci u gospodnjem hramu sveti blagoslov a onda se drugim putem povratiše „kita i svatovi". — Kad na domak nȇvinomu domu, u susret im njena majka hita, ruke širi, u lice ih ljubi, a nju on i ona u bijelu ruku. I sitnom rosicom zablistale oči ta kćeri ta majci, oči pune slatkog milja i omilja. — Zvanice se ponamakle pa u okrug

okupile, da pozdrave novovjenčanike i njihove drage roditelje, a onda će i voljno i horno za stolove posjedati u zelenom vrtu. Dok se okrijepili biranim ponudama, zaredale kićene zdravice, zagruvali gromki poklici. Svačija grutca buji od radosti i s radosna sluta: e će biti srećni, dugoljetni Danica i Pero. Ta i sjajani je mjesec iskočio, pa se puna a rumena lica s nebeskoga svoda smijulji, u svatove voljko zagledava; oko njega pribile se zvjezdice-svjetlice te i one o lijepoj slavi a od mila svjetlucaju i pjevucaju. Eh lijepo, do Boga je lijepo bilo, bilo pa prošlo a ma časno, krasno!

Iza toga svijetloga dana projurile medene nedjelje kao sladak san a onda se mladi, svako o sebi ozbiljno zabavili: ona u kući i o kući, on u školi i o nauci. I minula brzo godina, podruga u najljepšem skladu, u ljubavi čistoj, ničim ne pomućenoj: ta gledali se, milovali kao golubovi. U to Danci pod srdašcem biljeg zakucao, pa kad to stidna drûgu prišapnula, kao da im se rajske dvori otvorile. A kad negdje pred zoru ptiče zacvrkutalo, dragolika sitna curičica, od blaženih roditelja valjda na širokom svijetu nigdje srećnijih. — Za godinu, dvije opet radost nova na dogledu pa i dalje tako, a za desetak godina i nešto više u blaženom se roditeljskom domu već naleglo petero piladi. Mladoj majci pune ruke posla, puna glava brige, ali brige slatke, sladjahne, a tajko, tajko sve to jače prianjao i svu čilu snagu polagao, da uz koristan nastavnički rad biranim umljem oplodi domaću knjigu.

I koliko mlada majka tetošila oko svojih zlatnih pilića, dospjevala je, dok su na okupu bili — svagda, da biranom pažnjom ugodi i svojim dobrim roditeljima i da im osladi starije pa po tom sve to mučnije dane života. — U krasnom skladu porodice uživali te kako i dalji rodjaci i bliži prijatelji.

Nu šta će se! Otkad teče svijeta i vijeka, „stalna na tom svijetu samo mijena jest", kako reče veliki naš pjesnik. U drugoj poli drugoga desetka uzoritog braka od jednom se negdje već pod jesen na jasnom nebu porodične sreće ukazale magle i to one teške jesenske magle, što u ljudskoj grudi sapinju dah, radjaju tjeskobu. — Djeda po mlijeku, dobom poodmakla, uzela pritezati starost— slabost te do mala pod'jela mu snagu i još prije jaroga proljeća — u crnu ga zemlju zapretala. Eto, red mu bio poći Bogu na istinu pa tako. Oplakali, sahranili oca, djeda, supruga i tasta a udova-majka pribila se k svojoj kćerci pa se mal po malo u njihovoj grudi opet stišavala bôlja, uzmičući pred tihanom sjetom. U to grune kao iz oblaka nova teška briga i nevolja: zlatnog oca-hranitelja zahvatila ljuta groznica pa danas pa sutra i stane ga gušiti suhi kašalj a podbijati ledeni znoj, onaj smrtni znoj, što je već tolike i tolike a mladih im dana survao u rani, prerani grob. Protrnule i majka i baka i skrušeno se bogu molile bez prestanka, a bolja ne jenjava, već zategnula i u treću godinu zašla — naopako. Bježao bolesnik u toplije primorske krajeve zemlje Hrvatske, Istre dokosne pa i na talijansku Rivieru, i onamo blizu Genue pa u gore Koruške-Štajerske, u Tarvis i drugamo — uzalud. došao bješe samo kost i koža. Ranim proljećem devedesete trgne se još jednom do Tržića u Koruškoj i ondje jadnik, baš kad se s pratilicom — ženkom natrag spremao — iznenada dokonao, muku domučio: ta Bog mu se je smilovao, dobri pravedni Bog, pozvavši čistu njegovu dušu u rajsko naselje. — Krute li sudavi, što onako rano još nejačkoj dječici otela bješe oca-hranitelja a vjernoj druzi druga vjenčanoga, njoj i njima hranu i obranu, sve dobro njihovo! Ne pitaj, kako je sad bilo mladoj majci a s petero sire siročadi, koliko li je probdila crnih, beskrajnih noći, koliko li prenijela tmurnih, mrkih dana: to samo znade Bog. I svisnula bi

bila od boli i tuge nesrećnica; ali srce, taj sveti hram uzvišenih krieposti plemenite žene, materinsko srce jačalo je, krijepilo joj snagu i ne dalo, da malakše pod sinjim bremenom. Ridala je dašto i dan i noć i debela ju poklopila tmura, pritisnuo mrak. U bônom cvijelu tješila ju, koliko je znala i mogla, ostarjela majka, i sama već oplasnule snage, trošna zdravlja, pa se trgle obe složno pridizati, prigledati djecu, od koje već troje u školu bijaše pošlo. Tek za koju godinu mogla je opet mal po malo tišati se, jenjavati grdna tmûra u njezinoj grudi a mjesto ove javljao se tihi jecaj gorko ucvijeljena srca za predragim drûgom-roditeljem. Bijedna žena jedva jedvice počela nešto malo pribirati snage i vedrije volje, kad al dobroj majci okrenulo na gore pa sad i ona stala kopniti iz dana u dan sve to vidnije, a to kćeri s nova zadavalo ne male brige i boli.

Pred šest godina, došavši u Zagreb, sretnem ju svu u crnini, gdje se kući vraća iz crkve a oko nje privilo se sve petero mlade siročadi, tri sestrice i oba im brata.

Zastanem, ne znajući u prvi tren pravo, šta da uradim, a u to ma i nehotice stupim postrance, i duboko ganut duboko se poklonim u onaj mah nekud svetačkomu liku divne majčice. Tek za nekolido časa priberem se te pristupim, da se priupitam za njezino i za zdravlje onih, što su pali od njena srca.

— Vi iz crkve — naleti mi riječ.

— Jest iz crkve idemo; danas su dvije godine, što je dobro moje, sve moje pod crnu zemlju leglo — ozva se ona polomljenim glasom i usne joj zadrktale, a oči nakipile i plaho se u zrak ustrijemile ta njoj ta djeci, osobito starijoj (najmladjemu tek sedma godina tekla). — Protrnuo sam, zamukli smo svi — i oni podjoše dalje a ja se nijem pridružih, da ih do stana otpratim. I doista ne mogoh govoriti: ta sve me je nešto gušilo u vratu, kad se sjetih, kako je ono bilo pred do mala dvadeset godina, kadno bjehu „kita i svatovi" put božjega hrama krenuli...

Na rastanku izmilovah djecu i obrekoh, da ću im do skora u pohode doći. Ne imadoh mira, dok pobliže ne razberem, ne obaznam, kako traju dane.

Starica se majka nešto pookrijepila pa tihano snosi teret godina i tištac onaj drugi, a patnica mlada preda mnom na silu stegnula srce, ali česta suza nekud isušila joj oči i trajna ih tuga isprutala. Kad pogledaš umorne one oči, kao da u njima urezanu čitaš onu narodnu tužaljku: Sunce moje, rano li mi za goricu zadje! — Povedosmo riječ amo tamo, al u brzo nakrenusmo — k njemu.

Ustane ona pa mi donese sliku, crnim rubom zarubljenu. Jest, on je to dašto, kako sam ga u Požezi vidjao, kad je u velikoj gimnaziji učiteljevao. I laznuše mi glavom: gusta, žuta mu kosa, modrikaste povelike oči, dosta krupni ridji brci a okratka pristrižena brada. I dodje mi, kao da čujem tihi žubor umiljatog njegovoga glasa, kao da gledam ljubeznu prijazan svake mu crte u licu a napetu pažnju, riječ li poteče o lijepoj knjizi, ili dragousti smiješak, kad uzme duhovite priče začinjati pecavom šalom. Jest, jest, on je to, dobri, plemeniti čovjek, umni, neumorni nastavnik, kakove u nas kan' da još ni danas u svu mjeru cijeniti ne znamo.

Trebalo je dosta dugo, dok se je mlada domaćica nešto bolje poumirila i tek onda podjemo se spominjati o kratkom, ali časnom životu našega pokojnika. Još kao dječačić u nižoj gimnaziji ostao bješe bez oca te je sve onako nejačak išao druge poučavati, da se, dijete pustoruke majke na selu, volj što lakše prehrani u gradu. Od prvog je maha bio te i ostao med prvima svojih drugova. Stariji ga zavolješe i s božje strane ljudi, do mala ga u nadbiskupsko sirotište smjestiše.

Ondje se je blagoj mu duši za sav vijek ucijepila prava, duboka pobožnost. S odličnim uspjehom obastavši ispit zrelosti, svršio je za tim u Zagrebu filozofske nauke i postao učiteljem a poslije profesorom gimnazije jedne, druge te i one u Požezi, gdje ga je obasjalo sunce bračne sreće. Pozvaše ga poslije u Zagreb, staviše na čelo realnoj gimnaziji a onda pridijeliše vladi te ponovno poslaše u inozemstvo, da proučava nastavne prilike. Eh valjao je, valjao je zlata, krasni pregalac...

Dok se dječica iz škole povratila, mi smo prekinuli ovaj razgovor, a najstarija momica, prava slika i prilika nekad birane ljepote, bâke si po mlijeku, donijela mi „Pobratima" iz godine 1901., da i ondje vidim očevu sliku i da iznovice pročitam, kako je blaženog joj tajka novo uredništvo lijepo ispratilo. I pravo je učinilo, jer se je pokojnik ne samo veliko zanimao za osnutak lista, nego je „Pobratima" već od broja 5. pa dugih sedam godina i pô te kako pomno a uspješno uredjivao, vršeći k jednu a ma požrtvovno i ostale zadatke tegotnoga svoga poziva. Kad mu se zdravlje već jače bješe porušilo, još se nekud ne mogaše otkinuti od svoga „Pobratima" te mu je neko vrijeme pomagala i perom i nadzorom štamparskih posala vjerna ljuba, zlatna ženica. A koliko je bio rad, podići cijenu listu, namjenjenu odraslijoj školskoj mladeži, sjetih se i ja sam, jer mi je o tom šest njegovih pisama i danas svjedokom. Dapače, tražeći od mene književni prinos, jadao se je negdje, e mu slabo pritječu izvorne pripovjesti, a razlogom nedaći činjaše mu se da je: kod jednih dolce far niente, kod drugih auri sacra fames, kod trećih stranački (!), tja i ortografijski i još koje kakovi obziri.

Od onda sam češće vidjao članove mile mi porodice a utješiti sam ju radio, kad je lani pod zimu izgubila i dobru staru majku, koja je do šljednjega časa usrdno milovala sve to naprednija unučad i materinskim miljem krijepila zlatnu njihovu majčicu. Starija su djeca medju to poodmakla naukom a meni godi, videći, da su i čitala i proučavala, što je njihov roditelj pisao još mladih godina pjesama, a poslije članaka i crta, šaljivih pripovjesti pa književnih ocjena u „Viencu, Lipi, Smilju, Hrv. Svjetozoru, Narodnim Novinama, Dom i Svietu" te za djačke almanahe „Velebit" i „Hrv. dom"; da i ne spominjem samoga „Pobratima". — Stariji sin potanje znade i za stručne književne radnje očeve i za prijevode mu s talijanskoga jezika, a meni je osobito u pameti ostala izvrsna ona studija o „Gjulićima uveocima" slavnoga srpskog pjesnika Zmaj-Jovana Jovanovića, što no ju je rado i jednodušno primio ugledni književni odbor „Matice srpske" za svoj „Ljetopis".

Radio je kao crv, kao mrav, neumorni trudbenik, a koliko bi, da mu bješe proživiti cio ljudski vijek — koliko bi tek privrjedio bio nastavi i književnosti, rodu i narodu onako savjestan nastavnik, uman pisac, veliki prijatelj mladeži, ona poštena plemenita duša, dragi čovjek, uzoriti suprug i otac — **Pero Marković** — ao tugo naša!

* * *

Tuj nedavna bane k meni najstarija kćerka nezaboravnoga pokojnika, što mladjašna sama već mladje uči i miljahno kiti niti po šarom vezivu lijepe naše knjige. Banula iznenada i pružila mi bijelu knjigu rudastih korica pa će stidno prošaputati, neka bih joj i ja štogodj pripisao za spomen.

A ma šta te k meni nosi, Zdenko, kakva li te čudna željica podišla? — našalim se ja —; staru panju red je u hlad, dijete, a ne u svijet novopeka znanja i umjenja, mudrosti, vještine!

Ona se nešto lecne, zatreperi — popogleda u me oblim, zagasitim okicama a na rumene joj usne zalahori:

— Pa ta vi ste majku moju ono onda u crkvu pratili kao vjenčani kum! —

— E jesam zlato, jesam gle — trgnem se sad ja te ću:

„Ostav' de mi dakle knjigu, čedo materino, da našaram koliko se još sjetiti mognem". Podavna je bilo, ima tomu ravna četvrt vijeka i malo ne godina još cijela — popomislim poslije, sjedem i za pero segnem.

STJEPAN MILETIĆ: SEMMERING

Ivanjska je noć. Ranije no drugih godina došlo je ljeto u svem svojem raskošnom sjaju. U velegradu jedva se diše, vrućina ubija volju, muči tijelo.

Utekoh se brijegu Bečanâ. I ljeti i zimi Semmering sa svojim raskošnim hotelima, a ipak pun gorske idile i netaknute prirode, krcat je šarolikim svijetom. Godinama zaboravljen i zapostavljen, dolazi sada po malo „u modu". Proslaviše ga diplomati: Bülow, Ährenthal, Titoni... Ali sve je to tek — en route, — musique d'avenir. U proljeće i u jesen naći ćeš tu još svu ljepotu Alpi, netaknutu snobizmom i utriranim sportom. U doba, kad dolaze i kad polaze laste... kojih maleno srce traži ljeto Evrope a zimu Afrike... te pjesnikinje izmedju tolikih pjevačica!

Šećem visokom promenadom, što okružuje malone cijeli brijeg, a vodi od podnožja Sonnenwendsteina, — ta ovi topli dnevi, gdje se sunce kreće i vraća s visa u nizine, kuda sve klone i otkud se sve radja (ah, taj maleni naš život, koliko li i on sliči zakonima svemira!) ta to je upravo njegov imendan — i idem od vrhunca klanca, kraj hôtelâ, villâ, lijepe crkvice sve onamo do Südbahn-hôtela. Mislim, da se posljednji dio ovoga puta zove Friedrich-Schüler-Weg, jer ovaj Nijemac, koga tek jedan „ü" razlikuje po imenu od slavnoga pjesnika „Tella", imao je, štono riječ, srce na mjestu i smisla za prirodu, te je tako kao ravnatelj južne željeznice otkrio svijetu i našu Opatiju i Semmering.

Krasna je i, za ovo doba, topla ljetna noć. Kroz guste grane smreka, koje obrubljuju čitavi put, probija od časa do časa mjesečina. Krijesnice lete. Kao spomen na bečku operu još mi u ušima zuje velebni akordi Wagnerovih „Meistersingera", te himne Ivanjdanu, te „vesele igre" pisane sa smiješkom rezignacije i sa znanjem boli. „Wahn, Wahn, überall Wahn!" Tu duša pjesnika skladatelja, iza strastvene boli Tristanove, poprima dobroćudni humor nürnberškoga pjesnika-postolara, da završi u misticizmu Parsifalovu. „Tristan" i „Meistersinger-i" u svakoj su noti komad biografije njihova stvoritelja. To je pisano krvlju srca kao što i Shakespearov „Hamlet".

No moj se duh odvraća od ovih chef-d'oeuvres-a kulture, od ovih dokumenata germanske rase. Admiro sed non me subjeci! Divim se, ali ne podliježem. Zar je to zadah južnoga vjetra, koji mi opaja dušu?

Shvaćam misli tako nezahvalno zaboravljenoga Preradovića, čuvstva, što ga snadjoše u tudjem kraju a pod tijesnim haljetkom dužnosti i vojničke pokornosti, shvaćam, što ga je ponukalo, kao taj čas i mene, da „okrene svoje oči ah onamo, gdje od drage domovine svako jutro sunce sine"; shvaćam što mu je sta-

vilo u pero, u pogledu stoljetne t u d j e kulture, one naivne a ipak tako tople stihove: „Domovina, k a k v a bila, rodjenom je sinu mila". I tiha pojezija Franje Markovića, njegovo snatrenje za prošlim danima, za pokopanom slavenskom veličinom, danas je našoj generaciji slabo poznata. „Kohan i Vlasta" zastarjela je knjiga! Što nas briga za te zaprašene bogove! „Vive le présent!" Kad se u Beču slože dva kršćanina i tri židova (to je obična proporcija) da stvore „novu kulturu" (kao da to ide po programu!) — eto nas skokom za njima! To je gotovo povratak Darwinu. A mogli bismo biti „svoji" i „ljudi". Tako se gotovo sav mladi perivoj naše prosvjete sastoji od p r e s a d j e n a drveća, a stare naše šume, lipove i hrastove, ostadoše prazne i puste, nema im pticâ pjevicâ.

Nijemac Wagner — i to Nijemac pun šovinizma, Nijemac, koji je izustio ponosne riječi: Deutsch sein, heisst eine Sache um ihrer selbst willen betreiben, koji se u najtežim časovima Francuske narugao s malo „noblesse du coeur" pobijedjenima, — znao je svojim „Prstenom Nibelunga" osvojiti svijet i „Siegfried" i „Meistersingeri" pjevaju se danas u pariskoj operi!

A jesu li doista nad našim slavenskim Olimpom uzvišeni ti germanski bogovi, što ubijaju, kradu, robe i propadaju zbog niskih, ljudskih slaboća i strasti?

Da, ali Wagner je bio umjetnik — s t v o r i l a c. A tko želi znati, kako nastaju kulturna i velika djela, — bez udruživanja, bez prethodnih namjera, — gotovo spontano, iz sebe, — taj neka čita krasne riječi biskupa Nicolasa u Ibsenovim „Pretendentima kraljevstva".

Danas sutra rodit će se tako i u našem narodu, bogzna u kojim prilikama, bogzna u koje doba, duh, koji će, i sam nesvijestan svoje veličine, darivati nas djelima svojega genija. Drugi će ga slušati i slijedit će ga — i dobit ćemo narodnu umjetnost, od učenika postat ćemo učitelji drugima. Ta ima nas, samo tu na jugu, do osam milijuna. Tamo pak daleko stere se u veličanstvenom prostorju nedogledno slavensko more. Prelit će se i ono jednom preko svojih obala, poplavit će svijet i vodit ćemo zadnju odlučnu borbu, sa žutom rasom za prvenstvo svijeta. Spasit ćemo kulturu po posljednji put, mi, koji smo se pod tudjim gospodstvom toliko puta za nju borili. I smiješkom na usnama sjećat će se nas naši potomci. A dotle — spavajmo i radujmo se sanjama!

I kao nekoć na putu po Njemačkoj, gdje bi me svaki čas iskrivljeno koje slavensko ime sjećalo prošlosti, a pojave djedova iz Markovićevih i Nazorovih pjesama postajale mi milim pratiocima, tako se eto i sada sjetih, kako se taj Semmering sa starim i ponosnim svojim smrekama, jelama i borovima nekad negdje morao zvati „Smrečnik" (jer njemačko Semmering ne znači ništa) i kako ima i danas još po dolinama toliko naših imena. Spomenuh se, kako jedne nedjelje u crkvi otkrih u rukama seljaka, većinom odjenutih u alpinsko odijelo, hrvatske molitvenike pisane ikavštinom, te mi bude jasno, za što je semerinškim župnikom o. Radovanović, Dalmatinac s Korčule! Naš je ovaj svijet, što pjeva u crkvi njemačke pjesme, a moli se hrvatski. Opet jedna otkinuta grana sa stoljetnoga stabla. Ima ih toliko!

Krasne su te šume Semmeringa. Volim ponosni rast njihovih borova, tamno im zeleno granje. Ta oni stoje strmo na pećinama, kao divovi, što straže mrtvu stražu. Svi su u cvatu. Slatko mirišu njihove iglice i zelene se novim životom . . .

I sad, gdje u noći prolazim kraj njih, gotovo mi se prividja, kao da se tu njišu, ljuljane od južnoga vjetra, na granama duše upokojenih praotaca . . . I skidam šešir.

BOŽO LOVRIĆ: BIČ

De spleti kosu: crni bič
i ljuto šibaj moje prsi,
da tielo moje prožme slast
ko vrući val i hladne srsi.

Al čekaj samo mrku noć
bez mjeseca i zlatih zviezda,
kad ptiče skrije drobni kljun
i šuti medju perjem gniezda.

Kad nebom plovi oblak crn,
smrt noseći u krilu svome,
kad mrtvim morem golem val
u muku plazi očajnome.

Ah tada, ženo, spleti bič
da bukne plam u mojoj duši,
ja volim strast i njezin bies,
kad mladost mi i život ruši.

PETAR PETROVIĆ: IZ BILJEŽNICE

I.

Sumrak... Toplo je... Ona na divanu... Polegla se... On podalje od nje nalakćen, sumoran... Šutnja...

Onda se ona javila:

— Jesam li ti rekla, da nećeš biti sretan uza me!...

— On je tiho uzdahnuo.

— Il' si možda sretan?...

— Ne!...

— Nesretan?...

— Da, nesretan, baš za to, što nisam uza te!

II

— Zar me više ne ljubite?

On je šutio.

— Zar me zbilja više ne ljubite?

— Ne, ja vas mrzim!...

— Ta-a-ko?... A zašto?

— Za to, što vas ljubim!..

III.

— Zašto te život tako ruši, razara?

— Mnogo trpim u njem, patim se!...

— Ne poznaš patnje!..

— Sve sam izgubio, majku, oca, braću...

— I bez njih se može živjeti!...

— Ostao sam sâm!..

— Sam i živiš lakše!

— Izgubio sam mir ..

— Utvaranje!

— Zadovoljstvo...

— Ne znaš ga naći !
— Zdravlje sam svoje izgubio ! . . .
— I ozdravit' ćeš ! . . .
— Žena, koju sam ljubio svom dušom . . .
— Umrla ti ? . . .
— Ne, iznevjerila me ! . . .
— Patniče !

IV.

Sjedili smo kraj otvorenog prozora. Gledali smo u noć. Mir. Nebo puno zvijezdâ. Daleka ravan pružala se u nedogled. On uvijek mrk, tužan.

— Gledaj, noć ! .

On je šutio kao obično.

Želja za željom radjala se u meni. Sve jača i sve veća. Kao da je i njemu bilo tako.

— Što bi sad najvolio ? . . . Reci ! . . .
— Zaplakati ! . .

V.

— Umrijet' ću, kad me ostaviš ! . . . rekla je ona njemu.
— Umrijet' ću, kad me ostaviš ! . . . rekao je i on njoj.

I obadvoje su rekli istinu, makar su lagali.

VI.

— Slušaj slavulja !
— To on plače !
— Da, pjevajući plače !
— Il' plačući pjeva, — svejedno je, — tek ja ga razumijem ! . . .

VII.

— Udijelite siromaku . . . Gol sam i bos . . . Ništa nemam . . . Prozebao sam. Umoran sam i satrven od teška puta . . . Smilujte se . . . Već dva dana nisam ništa jeo . . . Gladan sam . . .

— Uh, kako si sretan ! rekao je s očitom zavisti i bacio mu nešto novca u stari izlizani šešir.

Tko zna, možda bi i njemu tkogod to isto rekao.

VIII.

— Ja vas ljubim ! . .
— Ja sam udata !
— Makar !
— Al' vi to ne smijete !
— O smijem !
— Ja ljubim svog muža !
— A ja vas !

A u isti čas bili su možda obadvoje svijesni, da lažu jedno drugom.

IX.

Bila je u crnini sva zaplakana, blijeda.
— Šta ga još niste zaboravili ?
— Kad umrem, onda !
U ruci je imala kitu svježih ljubičica.
— A to cvijeće?
— Da mu njime okitim grob!
Bio joj je istom zaručnik.
Jednog sutona našli su je na njegovom grobu s prostrijeljenom sljepočicom.
Tog sutona umrli su skupa. Ona po prvi, — a on po drugi put.

X.

— Ti dakle odlaziš od mene ?
— Tako je !
— I ostavljaš me ?
— Da.
— Makar te ljubim !
— Da.
— I ne ćeš se više vratiti ?
— Ne !
— Dobro.
I zaista joj je se on nije više nikad vratio, makar joj je došao natrag.

XI.

Predavali su joj vijence ogromne, raskošne svježe. Obasipali je kitama skupocjenog cvijeća. Ona se smiješila zadovoljno, sretno.

Onda je prišao i on. Blijed i sjetan Drhćućom rukom predao joj je jednu jedinu uvelu, već izblijedjelu ružu.

Smiješka je nestalo s njezinih usana, a po cijelom gledalištu osjećao se miris uvele ruže.

XII.

Idu jedno uz drugo priljubljeni. Pred njima se u prvim sjenama predvečerja gubi vijugavi šumski putić.

Sjene bivaju mutnije, dublje. Šuma postaje tamnija. Čuvstvo u obadvoga kao da postaje dublje . . .

I oni idu dublje, sve dublje . . .

XIII.

Iza sebe ostavila je svoj vlastiti grijeh i nevjerstvo, zbog koga su se i razišli Sad mu se vratila slaba, razočarana.

— Sad istom znam, što si mi bio !
— Ono, što ti više ne mogu biti !
— Pa ipak osjećam, da sam te istom sad podpuno vrijedna !
On je nije razumio.

XIV.

Predvečerje. Salon. Sjede podaleko jedno od drugoga. Jedva se i naziru u polutami. Šutnja.

Odjednom je on uzdanuo duboko, drhtavo.

Onda je i ona uzdanula duboko, drhtavo.

I u isti čas osjetili su obadvoje, kako su se priljubili, upili jedno uz drugo požudno i željno, — makar se nisu ni pomakli s mjesta.

XV.

— Šta ljubiš u meni ? . . . Moju ljepotu?

— Ne !

— Moje tijelo ?

— Ne !

— Dušu ?

— Ne !

— Nego ?

— Sebe !

— Hm !

XVI.

— Nikako mi se ne svidja vaša šetnja s mojom kćeri po javnim mjestima ! . .

— Ni meni !

XVII.

— Odnemaruješ me !

— I ne !

— Kao da me ne ljubiš više ?

— Da budem iskrena ?

— Ja to i želim !

— Ne, ne ljubim te !

Onda ga je vidila s drugom.

— „Kako sam mu mogla lagati, da ga ne ljubim !“ rekla je prebacivajući samoj sebi.

Al' ona nije lagala ni onda — ni sad.

XVIII.

Stajali su jedno uz drugo prsa u prsa.

— Šta je to medju nama izraslo, što nam neda jedno drugom ?

A baš ih je to najviše privlačilo.

„Hony soit . . .

XIX.

Spuštali su ga u grob. Nje nije bilo.

— Nema srca ! . . . osudjivali je.

A meni se činilo, da bi ga imala mnogo manje da je došla.

STJEPAN KRALJ: LIRSKI MOTIV

Ja ću danas doći k tebi,
Mene mladost tvoja zove:
Dodji, da mi pjesmu pjevaš,
Moj pjesniče, pustolove!

Ja ću danas doći k tebi,
Meni eto mira ne da
Oko Tvoje, oko divno,
Što me tako milo gleda.

Ja ću danas doći k tebi,
Mene kosa tvoja mami,
Ni u krasne Lorelaje
Niesu tako zlatni prami.

Ja ću danas doći k tebi,
Da te pitam, nebo moje,
Da li ti je duša ljepša
Il je ljepše tielo tvoje?

JURE TURIĆ: PROSCI

(Nastavak)

UNUKINI PROSCI.

I.

Stara bakica, gospodja Milka, živjela je spokojno u obitelji dra. Krpana. Sve joj bilo po volji osim jednoga. Njezinu unučicu Milu slali su u zagrebački licej. Išla je tamo osam godina! Godinu dana poslije završetka nauka, kad je već djevojka stupila u dvadesetu godinu, jedno proljetno poslije podne, zametnu se medju bakicom Milkom i njezinom unukom Milom ovaj razgovor.

— Kaniš li se ti, Mila, udati?

— Ne znam, bako. A zašto to pitaš?

— Ne vidim na tebi, da to kaniš.

— Pa što bih učinila? Po čemu sudiš, da se ja ne kanim udati i o tom dvojiš.

— Po svemu sudim. Ti si lijepa, razumna, marljiva, imaš imutka, a ništa ne činiš, da se dopaneš komu.

Starica je govorila istinu. Krasna modrooka djevica odijevala se istina ukusno, pohadjala društva, ali medju muškarcima ostajala ravnodušna i niti jednim pogledom ne nastojala privezati uza sebe kakova muškarca.

— Ja, bakice, ne ću muža loviti, to je istina. Gadno je to meni, nedostojno mene. A danas se muškarci ne žene, nego njih žene. Ja pako ne bih htjela čovjeka, koga drugi ženi ili koga ja, kako se to veli, ulovim u mreže. Ne trebaš mi ništa tumačiti! — zapriječi djevojka starici govor. Ja znam, što mi hoćeš da rečeš. Djevojka mora pokazati mužu, da ga može voljeti, a on onda odluči, da li će primiti tu ljubav, ako nije već prije dao znaka. Je li, tako je to bilo s tobom i s djedom pokojnim. A ti si djeda voljela samo zato, jer je bio tijelom lijep i vidjela si da i on Tebe voli. Mama se je već drukčije udala. Pripovijedala si mi sama o onom Viktoru. I malo da ga zavoljela nije, a on nje nije ni malo volio.

— Samo zato, što je služio ideji nekakvoj! reče starica i uzdahnu.

— No vidiš! A on je bio nevrijedan nje; ali da je služio ideji, kako je govorio, ona bi pošla za nj. Pa se je onda udala za oca, koji nije služio ideji, nego je pokazao, da voli nju i da bi bio sretan s njom.

— Pa vidiš, kako im je lijepo.

— Ali danas nema ljudi ni žena, koji se tako uzmu, pa da budu sretni. Tko se tako uzme, dosadno mu je u životu ! No najviše mladića i djevojaka počini danas prevaru ženeći se. A ja, bakice, ne ću varati, ali ne ću ni da budem prevarena.

—— Kako to misliš o varanju ?

— Ljudi se žene poradi dobitka i dobre njege, a žene poradi opskrbe i slobodna koraka ! Ono, što je u tvoje vrijeme bilo glavno kod ženidbe, onoga danas nema !

— To su sve učinile škole ! uzdahnu starica. Danas nema sretnih ljudi. I u naše doba bilo je takovih ženidaba, što ti zoveš prevara, ali je bilo i djevojaka i momaka, koji su bili gladni sreće i ljubavi, a ne samo lagode i uživanja. Danas, veliš, da ih nema !

— Ne velim bakice, da ih nema. Reći ću to možda za pet — šest godina! reče djevojka tiše.

Starica je motrila svojim tjelesnim okom ovu krasnu pojavu djevojačku pred sobom, a duhovnim okom gledala je sebe i svoju kćer Anku. Velika je razlika bila medju njima. U ove njezine unučice živo je oko, krepko i lijepo tijelo, srce puno života i ljubavi, ali je sve to tek živo u kući, s bakicom i s materom, razgori se na samo ili uz lijepu knjigu, a inače je odmjereno i stišano. Sve to djevojka skriva pred očima svijeta, jer da se može krivo razumjeti !

Ali nije dugo potrajalo, pa stara gospodja upozna naš mladi svijet, koji će radjati budućnost.

II.

Dan poslije toga razgovora bila je nedelja. Mila je bila u crkvi i kad je izišla u devet sati, podje ravno kući. Ona je željela razgovora s drugaricama ili s mladim ljudima taj dan i uvijek, ali društva ipak nije tražila. Ona nije prezirala te djevojke, što nastoje da se udadu, nije prezirala ni muškarce, koji se otimlju, a ni one, koji nastoje ženidbom da se pomognu, da im žena zajazi sebičnost ; ali ona bi počela odmah prezirati sebe, kad bi pomislila, da se i ona u to umiješa. A kako bi rada, da se proveseli i pošali, a da nitko ne pomisli na to nesretno lovljenje ! — Da mogu već jednom proći te godine lovljenja, pomišljala ona, i ozbiljno se spremala za samostalan život i privredu.

Kad je već prošla šetalište, što je bilo uz crkvu, pridruži joj se gospodin Jelić, njezin znanac već odavna, s kojim se je rado zabavljala. Jelić je bio perovodja kod odvjetnika. I sad djevojka veselo pristade na njegovu ponudu, da će je pratiti do kuće i oni podjoše niz ulicu. Bio je to živ i okretan momak. A Mila pomišljala o njemu, da je veoma dobar. On je potjecao od siromašnog činovnika, svršio je gimnazij u nekom svećeničkom sirotištu, bio je već i odjeven u svećeničko ruho i godinu dana študirao bogosloviju, a onda istupi i ode na pravni fakultet. Činilo mu se malo užitka, što bi mu pružao svećenički stalež. No i sad on od navade ili jer mu je bilo ugodno, išao nedeljom u crkvu, križao se, poklicao i volio ostati „s Bogom na dobroj nozi“, kako bi sam govorio.

— Ne mislim otvoriti odvjetničku pisarnu, ne mislim se ženiti, zato mi dozvolite da idem s Vama, reče on pristupajući k djevojci.

— Ali je neki interes ipak po srijedi !

— Što, znate ?

— Ne znam ništa. Ili bolje znam, da se danas ne otvaraju usta bez interesa, naime usta mladih ljudi. I odista eto, da je tako.

— Šta ću tajiti pred Vama, kad Vi licejke sve znate ! Sam je vrag smislio te škole za ženske. Kud će muškarci, ako sve imućne djevojke posvršavaju licej ?

— Zaduženi muškarci, hoćete da rečete.

— Zaduženi, lijeni, lahkoumni, Jelići, ovakovi kao ja i slična čeljad !

— Ah, vi ćete već naći ! uskliknu djevojka šaljivo i bila je zadovoljna, da se može našaliti.

— Možda bi me i Vi htjeli? ! srete on šaljivo.

— Naravno, poslije one ograde, da se ne kanite ženiti !

I tako se šalili, dok Jelić ne predje na ozbiljno pitanje, poradi kojeg je pristupio k djevojci.

I njihov gradić N. oćutio posljedice teške gospodarske krize i posljedice prelaza iz vremena starih u nova, gdje su porasle potrebe na sve strane, a gospodarske se prilike promijeniše. Trebalo je promijeniti način gospodarenja u samoj općini, ali još je više izbijala potreba, da općina pomogne pučanstvu, koje je pokleklo. Osim nekolika imućnija čovjeka, sve je drugo bilo siromašno, zaduženo i nije imalo posla, niti je znalo, da ga stvori ili nadje. A starih poslova nestalo, nestalo obilatosti i jeftinoće. Gradić je imao velikih i lijepih posjeda, imao je i svoje šume, pa se je moglo nešto urediti, ali što, to se nije znalo. Širi su slojevi htjeli, da se šuma pomalo prodaje i njima dijele potpore. i drvo, pa da se još pograde vojarne, i da bi grad imao dohotke od vojske. Imućniji su opet htjeli, da bi se uredio grad, poljepšao i život učinio udobnijim i zdravijim, da bi se na to više trošilo. No Jeliću je bilo najvažnije, da on dobije mjesto neke vrste gospodarskog činovnika, koje su htjeli da urede ; taj bi činovnik imao sve to da vodi, to novo gospodarstvo. Jelić je htio doznati, što misli o tom dr. Krpan, koji je bio ugledan u gradu i da li što o tom govori.

— Zašto ravno njega ne pitate ? upita djevojka.

— E to vam je ta moderna umjetnost, moderni način vodjenja politike. Pjesnički se to veli, da čovjek prisluškiva kucaju narodnog bila, a u istinu, on hoće da dozna, što većina hoće, pa onda iznese to kao svoje u zgodnoj formi i postaje vodja pokreta !

— I udje u kancelariju, sjede na ministarski fotelj, ili barem na zastupničku stolicu, je li ? Tako je, kad danas gospodi nitko ne vjeruje !

— Ah, vi licejska mudrica. Oči bih iskopao onima, koji ih Vama tako otvoriše. Ali ne bih, šalim se. Ja bih dapače bio sretan, da me gledaju tako otvorene oči.

— No, no, no ! Hoćete me valjda da predobijete za svog korteša. Ali čemu vi to želite, to mjesto u općini ?

— Ne volim biti odvjetnik, ne volim se mučiti, ne volim se boriti ; a ne interesuje me onaj odvjetnički položaj i to sve prisluškivanje kucaja narodnog bila i srca. Ja bih rada živio mirno, ugodno, u zapećku kućnom ! Ja sam se već nabučio, to vi znate, natrčao po skupštinama i balovima, tužio i bio tužen, pa bih rado mirovao. Još je nešto. Ja sam domoljub, i htio bih da što manje visim na vratu narodnom.

— Ali pomozite mu !

— Kako ću mu ja pomoći? Tko njemu od inteligencije pomaže? Njemu može da pomogne Bog, kao i nama, a drugi mu ne pomože. Trebalo bi, da se promijene ove prilike, u kojima živimo, pa da panu tereti, da mu se pruži pomoć. Slobode bi nama trebalo, da smo svoji, pa da se sve prevrne, što je danas. A što ćemo mi sami!

— Pa vi tako govorite? Ja sam mislila, vi ste .....

— Susta čovjek, susta, gospodjice Milo! Pa gledajte ovaj beznadni život! Godine idu, a ideali se ne primiču, pače se odmiču oni ideali, za koje se čovjek u mladosti lomio i zanosio! Sad su se javili drugi ideali, druge težnje! A ja ne mogu raditi nego ono, što mi srce razgrijava. Da vam rečem .....

— Ne treba, gospodine, ne treba, požuri se Mila i malo se zbuni. Ona se zbuni, kano da nešto sluti.

— Ne ću. Ali sam htio samo reći, da bih ja i opet htio podati sebe svega, potpuno, a da ne tražim ništa drugo, nego da se primi život moj, i ja bih u tom živio. Ja se jednoga bojim. Poslušajte me, ne bojte se, da ću Vam išto reći, na što bi Vi morali da odgovarate ..... reče on, a u glasu mu drhtala molitva, i Mila povuče ruku, koju mu je već pružila na pozdrav. Bili su naime već pred kućom njezinom. Ne bojte se, da ću o Vama što reći, govorit ću samo o sebi i bez ikakove nakane! Ja se bojim dospjeti u bezdan, u koji propadaju naši ljudi već nekoliko desetke godina. Netko dodje na rub tog bezdana, dok zine u svijet, netko kasnije, a ja mu se evo sad primičem. To je život, a da se ne zna, zašto se živi. Sjećate li se pred tri četiri godine, na onoj zabavi, kad smo se prvi put sastali. Vi ste pitali: Zašto se oni mladi ljudi opijaju? A ja Vam nijesam znao odgovoriti, pa sam Vas upitao: Zašto se ne žene, pa ne bi imali novaca za opijanje, i ne bi im dali opijati se. Onda ja nijesam znao, zašto se oni opijaju. A kad se dosta izopijaju, onda se žene, ako nadju, tko će im poisplaćivati dugove. Danas ja sve to znam i razumijem. — Lahko onom, tko može da ispuni svoj život trkom za gospodstvom, ali mi Hrvati to ne možemo. Jedva nekoji naučiše u Pešti. Takovima ne smeta ni praznina u duši, ni led u srcu, jer je uvijek sunce vani, koje ih grije! Mi drugi to ne možemo. Pa ako nema spasa ....

— Pa spasite se, kad velite .....

— Spas je u tudjim šakama.

— Krušac bez žuljeva? začudi se Mila.

— Ne! I to je bezdan! Žena, gospodjice Milo!

— Brodolomci! reče djevojka sažalno se smiješeći, i oni se oprostiše. A njoj u istinu bilo žao Jelića. Je li ženi svrha, da ovakove spasava? dolazila joj na pamet misao češće put cijelo prije podne. „Tetošiti oko vječnog duševnog oporavljenika, što li?“ jednom glasno odgovori na ono pitanje, što joj se samo od sebe namitalo.

— A možda se i varam! Možda je njegova duševna pustoš samo put do života i sreće, što bi je on umio da stvori ženi, kad je nje tako željan. No je li to moguće, kad ćuti nemoć i ne pozna u sebi snage i cilja, kuda da životom uperi. Svakako je to nova vrsta ljudi, što ih poznam!

Tik pred podne dobi ona list od Jelića, koji je u velike smuti.

„Kad sam počeo, moram i dovršiti“, počeo on veliki list, što ga je pisao cijelo vrijeme, otkad se s djevojkom rastao, a onda se ispričavao, da nije ni lakom, ni

sebičan, nego da ćuti, kako je u njoj njegov spas. A u čemu je taj spas? završio taj odsjek, a onda je slijedio odgovor na kraju lista. „Ćutim sad već sreću, da sam Vaš i da ste se Vi odlučili ispuniti moj život tom srećom i tako me sačuvati od bezdana. Ja ne ću reći, i ne mogu reći, da Vas ljubim, jer ovo je, što ja ćutim, sebična težnja, da spasim sam sebe. Ja sam gladan čuvstva, ja sam gladan duha, gladan sam mira i suza ljubavi, a vi bi mogli davati hranu, da ne umre duh moj od te gladi. Da vi znate, kako je mene okrijepio već ovaj list. Ja njega ljubim, ovaj list, i ljubiti ga mogu, jer on je moj. A Vas ne ljubim, jer ginem pred Vama i jer mogu opstati samo po Vama".

Mila se skloni u svoju sobu i rasplaka se nad tim listom. Ona je ćutila, da bi doprinjela žrtvu, kad bi se odlučila poći za tog čovjeka, ali oćuti i sreću nad tom žrtvom.

Mati je zateče, gdje plače i uplaši se, jer dosad djevojka nije plakala. Gospodja Anka je bila uvjerena, da je tom plaču neki duboki razlog.

— Ne ću ti tajiti, reče djevojka mirno. Ovaj me je list rasplakao. Ali ne plačem poradi sebe, nego poradi drugog.

— Ali su tvoje suze i tvoja ih bol ističte, dijete moje! reče gospodja Anka u mislima joj se obnovi ono veče, kad je ona plakala vrativši se s mužem sa sela. Suza suzu mami! nadoda ona poredjujući tobože djevojčine kose, a u istinu je htjela djevojku pomilovati, da Mila to i ne opazi.

— Mogu suze gdjekad da potrnu požar, ili da olakšaju ladjici preko vira, ili da razblaže gorčinu u srcu! — reče djevojka smiješeći se, pa uze majku pod ruku, da je povuče u blagovaonicu i tim prekine razgovor.

III.

Za objeda reče Mila ocu, što je nju pitao Jelić.

— Baš dobro, reče dr. Krpan, i naloži družinčetu, neka potraži gospodina Jelića i umoli ga, da bi došao.

— Ah ne! reče nehotice i u neprilici Mila, i svi se na to začudiše i zgledaše. Ona se zbuni, pa da skrije svoju zabunu, reče, da je ona htjela nekamo poslati družinče. Na to kaza dr. Krpan, da će po objedu doći neki inžinijer Rastovac, koji je poslan od novčanih zavoda, da razvidi ekonomske prilike grada. Nabrzo po objedu dodje taj Rastovac, mlad čovjek, srednje visine i širokih pleća, oštra pogleda i odmjerena koraka. Kad ga je dr. Krpan upoznao s gospodjama i s Milom, nakloni se uljudno i sjede na mjesto, koje mu je pokazao dr. Krpan. Iz načina, kako je sio i pogledao oko sebe, činilo se, da će taj čas otvoriti spise i početi da raspravlja o poslu, poradi kojeg je došao. Gospodja Anka to opazi i diže se.

— Mi ne ćemo gospodi smetati u ozbiljnu razgovoru, reče ona i nakloni se.

— Meni ne bi smetali, ali bi vam naš razgovor, bojim se, dosadio, reče Rastovac, a pomisli: Pravo radite, što idete! Gospodje pogodiše i tu njegovu misao. Nabrzo im se učini novi znanac nekako čudnim, ali i veoma simpatičnim. Na njegovu pogledu, posmijehu i kretnjama opažalo se, što on misli i osjeća. Bio im je nekako proziran do u najdublje misli, i kano da u njemu nije bilo baš ništa, što bi on imao da skriva. No ne da je on izlagao to hotimice na vidjelo, da je on hotimice bio tako iskren. Ne, toga nije bilo. On se je izjavljivao iskreno i bez ikakovih odluka i afektacija. Liječnik ga ponudi kavom ili vinom, on smiješeći se reče prema Mili:

— Baš kao u hrvatskim novelama i u zbilji. Tatek pozvao momka na posao, a kćer dočekala s crnom kavom i vinom. Samo jedno manjka : slatki pogledi i eto zaruka. I on je to tako rekao, da su se svi slatko nasmijali.

— Ništa ne dobijete ! reče Mila šaljivo, a gospodja Anka ostade nehotice u sobi, pa se zametnu živ i šaljiv razgovor. U razgovoru pripovjedi Rastovac, da je študirao u Pragu, Beču i u Strasburgu. Otac je njegov bio časnik i oženjen s Češkinjom. Imao je i jedan štipendij, pa je mnogo putovao. Mnogo je od mladosti, osobito u praznicima, proveo u Češkoj. Roditelji su mu i sada živi, a mati vodi komandu u kući. Ona se na njega ljuti, što se ne smiri na jednom mjestu, ali je njemu najugodnije baviti se ovakovim poslovima, kao što je ovaj, t. j. da proučava gospodarske probleme u jednom kraju. A toga, veli, ima kod nas sva sila.

Razgovor se pomalo svrnu i na Milu i na njezinu budućnost, pa kako se ona sprema za samostalan život. Htjela je biti učiteljicom, ali je odustala od toga, jer se je izgubio kod nas smisao za to zvanje. Kod učiteljskoga je staleža osoba glavno, njezina intelektualna i moralna snaga, a propisi, knjige, osnove i nadzori su nuzgredna stvar. Kod nas baš osoba ne važe mnogo. Ona se sad sprema da uredi kao neku tvornicu za preradjivanje voća. Ići će semestar — dva na sveučilište, da uči organsku kemiju, biologiju i fiziologiju bilja, a onda će na koji tudjinski gospodarski zavod i najzad u sličnu tvornicu. Htjela je u naš gospodarski zavod, no odbiše je, jer da je samo za muškarce, Kano, da bi ih ona pojela.

— Vi kano da i ne kanite u lov ! našali se Rastovac.

— Naša je plemenita divijač metiljava, a ja sam navikla na zdravu hranu ! reče Mila i pogleda malo ne prezirno Rastovca.

IV.

Daljni razgovor prekide Jelić. Mila je bila u neprilici, osobito kad se je Jelić očito zbunio ugledavši Rastovca. Samo je Mila razumjela tu zabunu i bilo joj je jasno, da je Jelić krivo svatio poziv njezina oca, čega se je ona bojala. Ona se brzo oprosti od muškaraca, a za njom izadjoše i gospodje. Dr. Krpan upozna gospodu i reče, da ih je zato obadva pozvao, jer se oba interesuju s mjesnom gospodarskom organizacijom, pa će im biti od koristi da izmijene misli, a i on bi htio da se u stvar uputi prije nego će što savjetovati druge. Brzo se razabrala razlika medju njihovim mišljenjima. Jelić je htio, da se namaknu sredstva, koja bi trošili bilo ovako ili onako, kako hoće siromašniji, ili imućniji a on bi trošenje rukovodio i nadzirao. Rastovac je htio, da se namaknu glavnice, kojima će se otvoriti bogata vrela privrede za sve. On je već razgledao kraj i došao do mnoge misli. Šuma je imala da poda nužnu glavnicu. Potok bi mogao dati veliku snagu na dva mjesta. za tvornicu zemljane robe i za izradjivanje drveta. Pašnjaci i veliko vojničko vježbaiište mogu se urediti, odvodniti i navodniti, pa pretvoriti u livade i oranice. Kraj je prikladan za tvornicu sladora, žeste i za stočarstvo. Treba još urediti veliku kružnu peć za opeke, pa za crijep, da se ne troši drvo za zgrade. Vojništvo treba premjestiti, osobito vježbalište, na onu stranu, gdje je zemlja neplodna. I tako je Rastovac razvijao veliku osnovu i navodio približne brojke. Dr. Krpan je pomno slušao razlaganje, i divio se snazi mladićevoj i njegovom znanju. I Mila je slušala razgovor sjedeći kod otvorenih vrata, što su vodila ravno iz sobe u vrt. Njoj se takodjer svikla snaga duha.

— A tko bi imao sve to da izvede ? upita Jelić.

— Mjesto ima najmanje osam stotina radnika, a danas nema pravoga posla ni za tri stotine, odgovori Rastovac. Treba ih zaposliti, da imaju svi posla tri stotine dana, dnevno deset sati. Pa i okolica je bogata na radnicima.

— Ne će htjeti !

— Prisilit ih treba poskupljivanjem živeža i otešćavanjem životnih prilika. A ne će li, naći će se Čeha, Nijemaca i našh Ličana i Primoraca.

— A ovi ?

— Propast će ! To je posve prirodno. Ili ćemo pustiti, da i dalje izvadjaju najveći zločin.

— Kakav zločin ?

— Takov ! Najveći je zločin priječiti upotrebu prirodnog blaga. Takove zločine treba ukloniti.

— Jeste li vi Hrvat ? upita začudjeno Jelić.

— Kako vidite, jesam. Ali po mojem sudu čovjek je tu, da služi razvoju kulture, ideji, a i narodi su zato. Što je slabo, nespretno, lijeno, nemoćno, mora da se ukloni, pa bio to jedan čovjek ili jedan narod. Ja ne znam i ne pitam, je li naš narod suvišan ili koristan, niti se u svom radu na to ja mogu da obazirem, ili da što mi jenjam. Ali ne ću da budem ni medjed, koji se propinje na brzi vlak !

— Evo, što nam šalje Europa ! reče Jelić trpko se smiješeći prema Mili, koja je dolazila iz bašče. (Svršit će se.)

„HRVATSKO KOLO“ (Nastavak)

II.

Pošto „Savremenik“ nije do sada donašao prikaze o pojedinim knjigama „Hrvatskoga Kola“ nego samo o pojedinim radnjama, to će ovdje biti govora redom o svim trim knjigama „Hrvatskoga Kola“.

U predgovoru prvoj knjizi „Hrvatskoga Kola“ kaže se: „Po odborovoj odluci pozvani su i posebnim pismima umoljeni za suradnju u ovom zborniku s v i (podcrtao odbor „Matice Hrvatske“) oni književnici, koji su do sada za „M. H.“ radili, pa i nekoji drugi“.

„Koji su se pozivu i molbi odazvali, vidi se iz sadržaja prve ove knjige, jer su gotovo sve prispjele radnje i uvrštene ; izostavljene su nekoje, koje su kašnje stigle ili za koje nije baš sila i to samo za to, da obseg zbornika još više ne prevrši mjere“.

U to, da je mnogo iole vrijednoga izostalo teško je povjerovati, kada čovjek samo letimice progleda prvu knjigu „Hrvatskoga Kola“. Jer u njemu imade radnika, koji se već davno nisu javljali u našoj književnosti, tako da bi ih mogli mirne duše nazvati literarnim penzionircima i invalidima, pa opet takovih, koji su već davno prestali dirati pjesničke žice svoje zaprašene lire i već davno se opasali samo „kritičarskim mačem“, a sada se javljaju kao pripovijedači i pjesnici, onda opet takovih, koji su dotle bili slabo ili nikako poznati našoj čitalačkoj publici i napokon vrlo mnogo takovih za koje bi bilo bolje, da se nisu nikako javljali.

Pravi „literarni landsturm".

Ali o svemu tomu bit će govora kasnije.

A sada da pogledamo malo broj onih, koji su morali biti pozvani prema tvrdnji odborovoj.

Pri ruci mi je „Izvještaj „M. H." od g. 1902. i 1903. u kojem su na str. 76 popisani članovi radnici „Matice Hrvatske". Evo ih:

Adamović, Andrić, Arnold, Babić-Gjalski, Becić, Bosanac, Brusina, Deželić Gj., Deželić V., Dežman, Divković, Gjurašin, Grlović, Gruber, Gudel, Harambašić, Hoić, Hranilović, Kišpatić, Kostrenčić, Kozarac, Kućak, Kučera, Kuhač, Lobmayer, Lovrenčević, Maretić, Marjanović L., Marković, Miler, Miletić, Milobar, Musić, Nikolić, Novak, Ogrizović, Pasarić, Petračić, Pinter, Rac, Radić A., Radić S., Smičiklas, Šenoa, Šrepel, Tomić J., Tomić P. i Velikanović. Ukupno 48.

Ne znam kako i na temelju čega imenuje „M. H." književnike svojim članovima radnicima, jer medju ovom četrdesetosmoricom imade ih za koje nije poznato, da su kod „Matice Hrvatske" izdali bilo koju knjigu, a nema medju njima dosta njih, koji su izdali kod „M. H." jednu ili više knjiga. Jer su radili za „M. H.', nabrojiti ću i njih:

Klaić, Carić, Broz, Vojnović, Rabar, Lepušić, Vodopić, Valla, Jagić, Osman-Azis, Leskovar, Tomić H., Fürst, Tresić-Pavičić, Mulabdić, Poparić, Car, Draženović, Kuzmanović, Alaupović, Bertić, Medini, Šišić, Trnski, Katalinić, Kranjčević, Dukat, Borota, Marković R. Ukupno 29.

Dakle: registriranih 48, a ne registriranih 29, što čini zajedno 77 književničkih imena, sila, radnika, koji su sjegurno svi bili pozvani na suradnju, jer su ili članovi radnici ili su izdali u „Matici" po koju knjigu.

Za „Maticu" su radili nadalje i oni koji su suradjivali u Matičinom „Spomencvijeću", a od kojih mnogi nisu ovdje zabilježeni, a kako je i blage uspomene „Vijenac" bio u neku ruku takodjer neko vrijeme Matičin, onda bi se moglo i njegove suradnike iz posljednjih godina smatrati književnicima, koji su radili za „Maticu". Ja ne znam da li je i odbor „M. H." tako mislio pri pozivanju na suradnju za „Hrvatsko Kolo", tek mi je poznato, da medju ovim „i nekoji drugi" dobiše pozive vrlo mnogi, tako, da se može uzeti, da je na suradnju u „Hrvatskom Kolu" bilo pozvano 100 do 150 književnika.

I od toga ih se odazvalo na molbe i posebna pisma „Matičina" odbora ni više ni manje nego 22, slovom dvadeset i dva.

Kada čovjek to uvaži onda se mora upitati, kako je moguće, da se na poziv zavoda, koji je bio do sada tako ugledan, odazvao tako malen broj književnika; kako to, da se nije odazvala niti polovica, pa niti trećina onih koji su do sada za „Maticu" radili ili ih ona računa medju svoje radnike? Jer medju onima, koji su se javili u prvoj knjizi „Hrvatskoga Kola" imade ih, koji nisu do sada radili za Maticu i koji nisu njezini članovi radnici.

Kada čovjek uvaži tu golu činjenicu onda ne može povjerovati uvjeravanju pojedinaca, da nema jaza medju našim književnicima i „da zlovolji nekolicine (?) književnika nisu poglaviti razlog nikakovi specijalno književnički i umjetnosni nazori a najmanje nazori današnjega predsjednika „M. H."".

Medju tom nekolicinom književnika nalaze se dvije trećine onih, koji su za „Maticu" radili ili spadaju medju „Matičine" radnike, jer se nisu odazvali Matičinom pozivu na suradnji u „Kolu", a osim toga i ona 44 književnika, koji su godinu dana prije toga izdali poznatu rezoluciju (Borotha, Badalić, Bach, Begović, Cihlar, Car, Domjanić, Dežman, Gudel, Gjalski, Hrčić, Jurić Kozarac, Katalinić, Kisić, Kosor, Krnic, Lisičar, Leskovar, Livadić, Lovrić, Lunaček, Milčinović Adela, Milčinović Andrija, Miletić, Nikolić, Nazor, Ogrizović, Petrović, Pasarić, Pogačić, Rod, Šurmin, Schneider, Tresić, Tucić, Tartaglija, Vojnović, Vidrić, Vukelić, Vavra, Wenzelides, Jelovšek Zofka i Jelovšek Vladimir) rezoluciju, kojom otklanjaju jednostranu izjavu „Matičinoga" predsjednika (glede svrhe književnosti i načina kakova treba da bude književnost) „kao protivnu shvaćanju pravih rodoljubnih dužnosti i slobode umjetničkog stvaranja kod sviju kulturnih naroda."

Medju tu „nekolicinu književnika" spadaju i četiri odbornika (odnosno odborska zamjenika) „Matice Hrvatske" i gospodarski podpredsjednik „Matice Hrvatske", koji su se zahvalili na svojim častima, jer su „došli u opreku sa predsjednikom „M. H." i njegovim programom".

Kada se dvije trećine „Matičinih" književnika ne odazivlje njezinom pozivu za suradnju u jednoj od njenih novih edicija, kada se 44 književnika posve izričito izjavljuje protiv izjava „Matičinog" predsjednika i kada četiri člana „Matičinoga" odbora s podpredsjednikom gospodarskoga odjela istupaju iz odbora „Matice Hrvatske", onda mora ipak da postoji neki jaz medju hrvatskim književnicima, onda mora da su ipak neki književnički i umjetnički nazori razlogom zlovolji tih književnika.

Posljedice toga jaza i te zlovolje najočitije su izbile upravo u prvoj knjizi „Hrvatskoga Kola".

Ponajvrednija imena naše lijepe i poučne knjige zašutješe, pritajiše se ili se priključiše nezadovoljnicima, a umjesto njih javiše se do sada gotovo posve nova i nepoznata imena, zatim onakova, koja suradjuju za inad ili konačno onakova, koja su bilo s kojih vanjskih razloga prisiljena na tu suradnju.

Evo tih imena.

Novak, Hranilović, J. E. Tomić, Kuzmanović, Podravski, Radoslav, Draženović, Evetović, Risaković, Ladanjski, Weber, Rittig, Deželić, Rožić, Klaić, Arnold, Čuka, Kršnjavi, Milčetić, Ilešić, Skerlić, Šegvić.

Nekoji od ovih sjegurno su požalili kada su vidjeli u kakovo su društvo zapali, a nekoji nisu ni znali, da će poslužiti odboru „Matice Hrvatske" u tu svrhu, da s njima napuni svoje prkos-izdanje.

Da je odboru moralo biti dosta teško i uz pismene molbe na neupućene i uz usmeno nagovaranje znanaca i prijatelja napuniti prvu knjigu Matičinoga „Hrvatskoga Kola" vidi se po tome, što su od jednoga književnika štampana po tri priloga. Odbor po svoj prilici nije bio ni sam uvjeren o valjanosti svih ovih radnja, ali jer je bila izdana parola — sve uvrstiti — moralo se, i tako se dogodilo, da je u prvoj knjizi Matičina „Kola" došao jedan književnik i po tri puta do riječi, a mnogi vredniji i umoljeni nije se javio nikako.

Kraj svega toga treba upamtiti, da je odbor „M. H." raspisao za najbolje radnje, koje će prispjeti za „Hrvatsko Kolo" novčane nagrade osim redovitoga honorara, ali treba upamtiti i to, da je odbor „M. H." (ili njezin tajnik) dobacio nezadovoljnicima u obraz nisku pogrdu, da je nezadovoljstvu mnogih mladjih književnika uzrokom pohlepa za honorarima, za novcem.

*

Sadržaj prve knjige „Hrvatskoga Kola" nije strogo razdijeljen u zabavni i poučni. Sjegurno stoga, jer bi takovo razdijeljenje bilo prilično neprovedivo.

Mnoga radnja, koja bi imala vrijediti kao zabavna nije ni malo zabavna, a mnogi sastavak, koji bi htio poučiti, ponajviše je zabavan, jer se čovjek zabavlja čitajući ga.

S pjesmicama su se javili: Jovan Hranilović (Na grobu Strossmayera), Podravski (Nitakrita), Miroljub (Nujni časi), Alberto Weber (Danse Macabre), Velimir Deželić (Na Gvozdu, Chanson d' amour, Već vene), Viktorija Risaković (Suncu na rastanku), Ferdo Rožić (Imam zlatnu formingu, Tri pjesmice) i Gjuro Arnold (Iz različitih pretinaca: Jedared samo ... — Divne li su ... — Kada zvijezde sviću ... — Bogu).

Kako su to većinom sve same manje pjesmice, osim „Nitakrite", koja mimogred budi rečeno jako sjeća na Vidrićevu „Kraljicu Nila" (i ako ne po sujetu), a ne vrijedi o njoj govoriti niti stoga, jer u njoj nema baš ništa, što je predsjednik „Matice Hrvatske" toliko naglašivao u svojim govorima, ne ću se s nijednom posebice na dulje baviti. To su pjesmice kako ih nalazimo razsijane po „Prosvjeti", „Pobratimu" i sličnim listovima i upravo je težko shvatiti razlog, koji je vodio uredjivače zbornika, kada su ih uvrštavali — ako ne prijeka nužda, da bude u zborniku i nekoliko pjesmica!

Ni jedna ne odaje kakav snažni pjesnički talenat, ni jedna ne može vrijediti kao posebne pažnje vrijedna nova nota u moru pjesmica, što se kod nas produciraju. U svim tim pjesmicama nema ništa snažno ili karakteristično bilo po naše doba i prilike, bilo po dotičnoga pjesnika. Kada takova pjesmica osvane u kojem listu, onda ju čovjek ima pred očima nekoliko dana i čim dodje novi broj i zaboravio je već na nju. Ali u zborniku je to drugačije. Moje je mnijenje, da se u zborniku iznosi najbolje od vrlo dobroga; ono što bi bilo šteta, da se zametne u kojem časopisu. Po gotovo to vrijedi kada se donosi od pojedinoga pjesnika samo jedna pjesma. Tako primjerice Hranilovićeva „Na grobu Strossmayera", u kojoj nema ništa posebno vrijednoga, ništa osobita po čemu bi zaslužila da ju se sačuva u almanaku. U cijeloj pjesmici samo je ova kitica vrednija:

Kroz valovje tuge nad grobnicom tvojom
Slava tvoga imena svijetom odjekuje,
Uzalud se zlobni raspinju komarci,
Da i njihov zuj se kroz tu himnu čuje.

Nešto je sretnije ruke bila misao, kada se je od ovakovih pjesnika uvrstilo ponekoliko pjesmica. Ako je u ovakova pjesnika ikoliko literarne fizionomije onda će se ona mnogo laglje moći ugledati kada čovjek pročita nekoliko takovih pjesmica, nego li kad pročita jednu. Dakako u svakom slučaju (Miroljub) ni to ne pomaže. S pohvalom treba istači Deželićeve pjesmice: „Na Gvozdu", „Chanson d' amour"

i „Već vene . . .“, jer se, kako se čini, rastao s raspoloženjem, na koje je naišao u katakombama. Još je zanimljiviji u tom pogledu Ferdo Rožić sa „Zlatnom formingom“ i s „Tri pjesmice“, jer se u tim pjesmicama (po gotovo ako se u prvoj izostavi posljednju kiticu), ukazuje u pravoj slici mlada i zdrava zaljubljena čovjeka, koga ne smeta ono malo crne halje, da od sve duše zapjeva svojoj djevojčici.

Arnoldove pjesme već su poznate. Mislim naime tako, da onaj tko poznaje samo nekoliko njih, poznaje ih sve, kako je to rekao i njegov ovogodišnji kritičar u matičinom „Glasu“. Izmedju ovih pet vrijedno je zabilježiti samo posljednju („Bogu“) i posljednju kiticu one, koja nosi naslov „Ohladnjeli smo“ :

„Zadubimo se radje čežnjom žednom
U prošlost: sličnu ljeta žaru danjem —
P r o l i s t o n e b i l’ j a k o b u s j o š j e d n o m,
A t i k o z a d n j a b l i e d a r u ž a n a n j e m!“

Arnoldove pjesme koliko god i izgledaju izvještačene i nategnute ipak u njima kadikad prevlada po koja duboko proćućena i iskrena nota. Da ih je takovih više mogla bi nam Arnoldova muza kadgod osvanuti i u posve novom i preporodjenom ruhu. O „Suncu na rastanku“ i Weberovoj pjesmici „Danse Macabre“ ne vrijedi govoriti, jer to su neuspjeli pokušaji u koliko bi se moglo o njima govoriti kao o originalnim radnjama.

Kao pripovjedači, noveliste i crtičari javili su se: V. N o v a k (Iz velegradskoga podzemlja), J. E. T o m i ć (Paka ljubav), A. K u z m a n o v i ć (Zulumčar — drama), R a d o s l a v (Babina vaza), D r a ž e n o v i ć (Iz uspomena), J o v a n H r a n i l o v i ć (Angjin Božić), L a d a n j s k i (Majčine oči), S v e t o z a r R i t i g (Moje kumovanje), i V i k t o r i j a R i s a k o v i ć (Marta).

Od svih ovih radnja najbolja je Novakova „Iz velegradskoga podzemlja“, ma da ne obradjuje sujet iz seoskoga života, ma da se iz nje ne vidi, da je pjesnik prije no što ju je počeo pisati proučio narodne običaje, priče, pjesme i zagonetke. Ja ovdje ne ću dokazivati njenu veliku vrijednost. Spomenut ću tek, da su nam ovakove radnje daleko potrebnije od svih onih usiljenih u kojima kipti od naroda, narodnih običaja i sličnoga, a čovjek ne vidi u njima ni autora, ni čovjeka pojedinca, kakav jest. Slabija je Tomićeva „Paka ljubav“, ne stoga što joj se radnja ne odigrava na domaćem tlu, niti za to, što je autor htio u glavnom junaku, kako bi s prijezirom rekao predsjednik „M. H.“ „otkriti ‚la bête humaine“ da nas time nužno prikiva uz svagdašnjost i napaja dušu ogorčenjem“, nego za to, jer iz cijele radnje probija izvještačenost. Kao što svatko nije pozvan, da iznosi u literaturi zdravlje, tako ne može svatko prikazati s nekom plemenitijom svrhom bolest. Pitanje je naime, da li su osjećaji glavnoga junaka u „Pakoj ljubavi“ upravo bolesni. Ja ovdje o tom pitanju ne ću raspravljati, nego ću samo konstatovati, da je lijep pojav, kada i „Matica“ donosi radnje, koje obradjuju ljude, koji o sebi kažu: „Čuo sam više njih, koji mi u lice rekoše, da je moja ljubav bolest, izopačenost prirodnoga osjećaja, nakaza psihička itd. Pa ako je ta moja ljubav i bolest izopačena i nakazna, ona me ipak u s r e ć a v a . . . O s t a v i t e m i j u, ne lomite palice nada mnom i ne osudjujte nešto, što se nije umjetno stvorilo, već je sâmo niklo iz ljudskoga srca, u kome se radjaju sami sobom prerazlični osjećaji i strasti, kao što na jednoj te istoj livadi rastu jedna uz drugu prerazlične biline: poljski

cvijet i pitka trava, a uz ove drač i otrovna biljka. Pustite mi tu ljubav!... Prekratka je šetnja kroz ovaj svijet, što ju životom zovemo, a da bi se isplatilo ubijati klicu njezinu u srcu, gdje tako lijepo uspjeva".

Prigovoriti treba, što je autor, da prikaže takova čovjeka, posegnuo u društvo aristokracije, što je odabrao čovjeka, koji govori o svojim drugovima u Parizu, Londonu, Madridu, New-Yorku, Carigradu i Aleksandriji kao da takovih i upravo i sasvim takovih ljudi nema i kod nas i to u čisto običnom svagdanjem životu i to ljudi, koji nisu zavirili dalje od Podsuseda.

Tomić je vješt pripovjedač stare škole, koji se ne obazire mnogo na psihologiju, nego veću važnost pripisuje vanjskom razvoju. Ali umije još uvijek pričati najzanimljivije od svih naših starih. (Nastavit će se.)

SREĆKO ZINDL: NARODNOSNO PITANJE U HRVATSKOJ I SLAVONIJI

(Nastavak)

Pitamo li se za uzroke nepovoljnom razvoju razmjera domaćega prema stranom elementu, nametnut će nam se bez sumnje u prvom redu kao odgovor iseljivanje. No ovo iseljivanje domaćega, a doseljivanje stranoga elementa konačno je ipak samo sekundarna pojava, a uzroci su joj kulturni i gospodarski.

Iseljivanje je posljedica gospodarske slabosti, useljivanje je znak gospodarske ekspanzivnosti stranoga elementa. Naš svijet odlazi iz svoje kuće, napušta svoju zemlju, da sebi stvori eksistenciju kao radnički proletarac u stranom svijetu, tudji elemenat dolazi k nama ne u svrhu zarade radničke, već da ovdje sebi stvori eksistenciju maloga posjednika. Pa dok naš svijet napušta svoje zemljište, jer ne može da na njemu živi, strani elemenat na tom istom zemljištu uspijeva i napreduje.

Naša zemlja nije prenapućena, niti je u našem narodu proletarskoga elementa toliko, da bi tim bilo razjašnjeno iseljivanje. Ali naš narod se proletarizira postepeno, a produkt te proletarizacije je glavni kontingenat iseljenika. I o tom neka brojevi govore:

Godine 1905. iselilo se je iz Hrvatske i Slavonije 25.681 glava obitelji i pojedinaca bez obitelji. Od tih 25.681 samostalnih privrednika otpada na

Hrvate	16.413
Srbe	7412
Madžare	414
Nijemce	880
Ostale	562
Ukupno	25.681

Od 16.413 Hrvata opet iselilo se je

Samostalnih poljodjelaca	8.161
Poljodjelske služinčadi	5.622
Samostalnih obrtnika	153
Samostalnih trgovaca	29
Obrtničkih i trgovačkih namještenika	1.883

Intelektualna zvanja	40
Nadničara	146
Ostalih	379

Okruglih 50 po sto dakle svih hrvatskih iseljenika, koji su glave obitelji ili pojedinci bez obitelji, otpada na samostalne poljodjelce, to jest 8161 hrvatsko gospodarstvo napušteno je g. 1905. od svoga gospodara. Nasuprot na faktički proletarijat na nadničare ne dolazi ni 1 cijeli postotak.

Nije bolje ni kod Srba. Tu od 7412 samostalnih privrednih iseljenika dolazi na samostalne poljodjelce 3627 iseljenika. Nasuprot kod iseljenika Madžara vidimo, da od 414 iseljenika dolazi na samostalne poljodjelce 105, dakle okruglih 25 po sto, a od 880 iseljenika Nijemaca dolazi na samostalne poljodjelce 107 iseljenika, dakle okruglo 12 po sto.

Usporedimo li pako iseljivanje pojedinih narodnosti sa razmjerom narodnosti prema cjelokupnom pučanstvu, dolazimo do ovoga pregleda:

Godine 1905. bilo je od sveukupnoga žiteljstva

Hrvata	1,566.553
Srba	644.843
Madžara	105.941
Nijemaca	148.529
Ostalih	95.037
Ukupno	2,560.903

Iselilo se je pak u svemu iste godine 27.142 žitelja i to:

Hrvata	16.907
Srba	7.830
Madžara	464
Nijemaca	1.210
Ostalih	731
Ukupno	27.142

Razmjerno dakle iselilo se:

Hrvata	62.3%
Srba	28.9%
Madžara	1.7%
Nijemaca	4.4%
Ostalih	3.7%
Ukupno	100.0%

Dok od cjelokupnoga pučanstva iznose kako smo vidjeli:

Hrvati	61. %
Srbi	25.02%
Madžari	4.14%
Nijemci	5.08%
Ostali	3.86%
Ukupno	100.00%

Iseljivanje dogadja se dakle isključivo na štetu Hrvata i Srba, koji u njemu sudjeluju u daleko većem postotku nego li je njihov razmjer prema cjelokupnom

pučanstvu. Pri tom valja još uvažiti, da se veliki dio stranih iseljenika, dakle Madžara i Nijemaca, seli natrag u svoju domovinu, te da prema tome s njihova nacionalnoga gledišta ova seoba ne znači gubitak, dok se naši ljudi, osim neznatnoga postotka, koji otpada na Bosnu i Hercegovinu, sele u strane, tudje krajeve, tako da njihova seoba ne znači samo kvantitativni gubitak na izvjesnom narodnom teritoriju, već općeniti narodni gubitak.

Sad još valja uvažiti, da se ogroman dio naših iseljenika iseljuje u najboljoj muževnoj dobi, kako to ova tabela pokazuje:

Iseljenika Hrvata glava obitelji i samostalnih pojedinaca bilo je starih

do 20 godina	. . . .	4.492
od 20—29 „	. . . .	5.503
od 30—39 „	. . . .	3.929
od 40—49 „	. . . .	2.163
preko 50 „	. . . .	326

Iseljenika Srba glava obitelji i samostalnih pojedinaca bilo je starih

do 20 godina	. . . .	2.386
od 20—29 „	. . . .	2.238
od 30—39 „	. . . .	1.643
od 40—49 „	. . . .	992
preko 50 „	. . . .	153

Kako se ovi pojavi odrazuju s gospodarskoga gledišta prikazao je ukratko sveučilišni profesor dr. Fran Vrbanić u svojoj rektorskoj besjedi god. 1900., pa neka mi bude dopušteno, da njegove izvode ovdje navedem:

„Nema dvojbe — reče dr. Vrbanić — da nisu osamljeni pojedini uzroci, koji na ove pojave djeluju, te da u nizu njihovom vrlo odlučnu ulogu igraju raznovrsne gospodarske prilike kod pojedinih narodnosti. Za dokaz ove tvrdnje neka služi samo jedan primjer, što nam ga pruža službeni popis gospodarstva po stanju od 31. prosinca 1895. Po ovom popisu vidimo prije svega, kako je postotak svih gospodara, koji su bili u posjedu ratarskih, vrtljarskih ili vinogradarskih gospodarstva, te kojima je materinski jezik bio hrvatski ili srpski, mnogo manji, nego li onaj postotak, što ga broji naš domaći živalj napram cjelokupnomu žiteljstvu, i opet obratno: postotak gospodara tudjih narodnosti mnogo je veći od postotka, što ga ovi tudji življi zapremaju napram cjelokupnomu žiteljstvu. Ne ću, gospodo, da Vas mučim brojevima, ali je vrijedno istaći, da broj gospodara naše krvi i jezika iznosi samo 79.07% napram 87.22% žiteljstva iste narodnosti, naprotiv iznosi broj gospodarâ narodnosti madžarske 7.64%, njemačke 11.03% napram 3.74% odnosno 5.53% kod ukupnog žiteljstva. Nu još gore od ovoga pojava jest, da se naš domaći živalj sve više steže na gospodarstva sitna i malena, a što pojedina gospodarstva postaju veća opsegom svojim, tim više pada postotak gospodarâ materinskoga jezika hrvatskoga ili srpskoga. Kod gospodarstva s površinom od 1—5 jutara, zatim kod onih od 5—10 jutara zapremaju gospodari naše krvi i našega jezika preko 94%, a kod onih od 10—20 jutara 93%; nu čim dalje, sve to gore tako, da od ukupnoga broja gospodarâ, koji imadu gospodarstva opsegom od 50—100 jutara, gospodari madžarskoga i njemačkoga materinskoga jezika zapremaju 20.43%, kod gospodarstva od 100—200 jutara 25.46%, kod onih od

200—500 jutara 30.74%, kod onih od 500—1000 jutara 48.36%, a kod onih od preko 1000 jutara 60.59%.

Kraj ovakih prilika nije čudo, da se n. pr. kod gospodarstva, koja imadu opseg od preko 200 jutara u županiji varaždinskoj i zagrebačkoj samo nešto preko polovine, a u drugim niti polovina cijele obradjene površine ne nalazi u rukama našega življa, već ponajviše u rukama Nijemaca i Madžara. Osobito nepovoljna slika ovih prilika vidi se u donjim krajevima (županiji bjelovarsko-križevačkoj i Slavoniji), gdje je domaći živalj u daleko većoj mjeri ispremiješan s tudjim življem. Tu se opažaju pojavi, koji nas duboko zabrinuti moraju; dovoljno je, da u tom pogledu istaknem, kako u županiji virovitičkoj malo ne polovica čitave površine svih gospodarstva (48.67%) pripada gospodarima tudje krvi i tudjega jezika".

(Nastavit će se.)

D. P.: TREĆA JUGOSLAVENSKA UMJETNIČKA IZLOŽBA

(Nastavak)

Prije nego prijedjem na razmatranje pojedinih umjetnika i odjela u ovoj izložbi ne mogu mimoići sam arangement i opremu izložbe, koju je uredio daroviti naš arhitekt Viktor Kovačić. Moderne izložbe stvorile su u zadnjim godinama posebnu izložbenu tehniku. Dok su još prije jedno desetak godina izložbe bile prigodni magazini, natovareni umjetninama i ukrašeni ozloglašenim tapetarskim ukusom, a umjetnine razvrstane po nekoj plitkoj simetriji, to su u zadnjim godinama izložbene prostorije postale intimni hramovi, u kojima se sve odstranilo, što bi iole moglo pomesti dojam pojedinih umjetnina, te se i pozadina i razdijeljenje prostora udešava, kako bi dojam pojedine umjetnine bio što jedinstveniji. Težnja je toga udešavanja, da se već okolicom omogući što intimniji odnošaj izmedju gledaoca i umjetnine. U današnje vrijeme brzoga i napornoga života, u ovom sveopćem amerikanizmu to je vanjsko obilježje nužno, da se što laglje već na vratima svakoga hrama umjetnosti odbaci teret dnevnoga života; jer i umjetnost iziskuje svoju posebnu pobožnost.

Tko pozna naš umjetnički paviljon i onu pretrpanu njegovu nutarnju arhitekturu, koju su šaljivdžije zgodno isporedili predsobljem kakvog Dianinog kupališta, morat će priznati, da je trebalo mnogo dara i ukusa, da se ta bazarska naduvenost pokrije i stvori onaj intimni ulaz u izložbu i prostor pod kubom, što ga je sa najjednostavnijim sredstvima stvorio naš arhitekt. Iz brutalnog foyera našeg paviljona načinio je Kovačić onisko predsoblje iz bijele tkanine, oko kog se ispod stropa vije niska polica na pozlaćenim drvenim gredama. Na tu je policu poredao nekoliko naših tikvica, a dolje uz zid poredao okvire s narodnim vezovima iz ateliera tvrtke S. Berger, koje je taj izvrsni promicatelj naše kućne industrije dao izraditi za pariški modni salon Pakin. Tako nas već to predsoblje pripravlja za umjetničke dojmove, koji nas posve zaokupe dok ulazimo u glavni izložbeni prostor pod kubom. I taj je prostor pretvoren u ovisoku dvoranu iz bijele i svjetlosmedje tkanine, te sadržaje kiparske radnje ove izložbe. Jedini je nakit te dvorane nešto zelenja oko pojedinih kipova i šest rešetki sa biljem, koje vise sa stropa. Iza te dvo-

rane još ima jedna bijela i niža odaja s akvarelima i grafičkim radnjama, dok su desno od glavnog prostora odjeli bugarski i hrvatski, a lijevo srpski i slovenski.

Kad udjemo u bugarsko odijeljenje izložbe, odmah nam udaraju u oči dvije ovelike reprezentacijone slike Jaroslava Vješina, koje prikazuju jubilarne manevre na Šipki i prvo prisuće bugarskih kneževića na manevrima. Obje ove slike slikane su i komponirane majstorski, te dominiraju u cijeloj bugarskoj izložbi. Premda reprezentacijone slike, jer prva ističe prisustvo kneza Ferdinanda, a druga kneževića Borisa i Ćirila na manevrima, to je ta reprezentacijona strana tih slika tako diskretno naglašena, da ni najmanje ne smeta potpunom umjetničkom izražaju i umjetničkom dojmu tih slika. Osobito manevri na Šipki tako je krasna i istinska slika onoga kraja Visokog Balkana, da je ste strane najljepši krajobraz u cijelom bugarskom odijeljenju. Sav rasporedjaj manevra i pojedine grupe časnika i vojnika, te onaj stari vojskovodja na konju u prednjem dijelu slike posve su prirodno prikazani, da se ni najmanje ne osjeća usiljenost arangementa ili portreta, tek poza mladih kneževića na drugoj slici nešto je malo napadna. Obje slike pune su zraka, te djeluju svježe i neusiljeno. Sve ostale slike bugarskoga odjela prema tim su radnjama nekud slabe i nedovršene. Naravno, to nije ni najmanje osuda bugarske umjetnosti, jer ne smijemo zaboraviti, da ta umjetnost nije starija nego oslobodjena Bugarska, dok iza umjetnosti Vješinove osjećamo ne samo sveopći visoki niveau češkoga slikarstva nego i stoljetnu tradiciju češke umjetnosti. Kao što spomenute dvije slike isto je tako vještački dotjeran i Vješinov jedan akvarel „Polazak na lov", koji je u ovoj izložbi.

Medju ostalim umjetninama bugarskoga odjela možemo razlikovati poglavito dvije struje, jednu stariju, nešto konvencijonalnu, u izražaju slatku, ali u svemu realističnu, koju osobito reprezentiraju Mihajlov sa svojim portretima, zatim Ilijev, Dojčev i Mihov sa krajobrazima i Georgijev sa genreom, te drugu noviju svježu i snažniju, impresionističku struju, koju osobito reprezentiraju Želeskov sa krajobrazima, Karamihajlovna i Hodina sa portretima i Marinov s akvarelima. Moderna umjetnička nastojanja zadnjih decenija, koja su težila isključivo za slikarskim dojmovima, a zazirala od svake literarne primjese dosta su nesklona genreu, koga je starija akademička škola posve diskreditirala. Moderna nam je umjetnost donijela poglavito krajobraze i portrete u kojima su se svim mogućim tehničkim sredstvima tražili izrazi intimnih slikarskih dojmova. I u izložbama južnih Slavena, pa i u ovoj našoj izložbi prevladavaju krajobrazi i portreti. Bugarski odio naše izložbe sadržaje samo jedan genre, Georgijev „Posjet u Turaka", i taj nema gotovo nikakih slikarskih kvaliteta.

Dosta je veliki broj portreta u ovom odjelu. Portreti Nikole Mihajlova ugladjeni su i mondaini, ali im fali personalnost. Već kod ovih portreta se opaža, kako se Bugarima izjalovi težnja, gdjegod traže intimnost i štimung, te postanu konvencijonalni i sladjani. Za to valjda i nema u cijeloj njihovoj izložbi nijedan snažniji štimung. Jedna jedina slika, koja upravo želi, da izrazi štimung — Rosenthalov „Sirius" — posve je promašena. Mnogo bolji i uspješniji su Bugari, kada su posve prirodni i strogi naturaliste. Snažniji su portreti Elene Karamihajlovne, koja je izložila jedan izvrstan ženski i jedan dječji portret. Ti su portreti nabačeni u svoj jednostavnosti i slikani nekom slobodnom širokom tehnikom, ali su kraj svega toga meki u oblicima i puni života, pa ih moramo

ubrojiti medju najbolje radnje u bugarskom odjelu. Sa velikom odvažnošću i širokim, gotovo nespretnim kistom naslikan je ženski portret Anke Hodine, na kome tek crvenilo suknje odviše djeluje kao boja. Jedan vrlo dobar portret gospodjice K. izložio je Nikola Petrov. Lice te gospodjice naslikano je toplim i zagasitim bojama, ali je to doista put lica. Blijedu mušku glavu jednoga mladića punu duševnoga izražaja izložio je Morozov.

I u krajobrazima su Bugari najbolji, kad su sušti naturaliste i kad slikaju prirodu bez svakog ufitiljenja. Izvrsne su u tom pogledu „Tapezica kod Trnove" i „Kucovlaške kolibe" Gospodina Želeskova.

Ilijev u „Zimi" i Dojčev sa „Pogledom na Dunav" nijesu toliko uspjeli, premda obe ove slike pokazuju dobre kvalitete. Obojica tražili su neke finije dojmove, ali su zapali u konvencijonalnost, pa su im slike ostale bez prave snage. Mnogo diskretniji u bojama i za to zaobljeniji u dojmu je „Dunav" Atanaša Mihova. Neku svježu simpatičnu notu imade „Sofija" od Petrova. Ostali krajobrazi Aleksandra Mutaffova (Kaliahra i Kaja ćuprija), Nikole Marinova (Zima), Hrista Kabakčijeva (Seoska ulica i Zima) i drugih djeluju dosta snažno, premda su neki tvrdi i napadno trijezni. U tehnici su djelomično široki, a Kabakčijev i Marinov povadjaju se za Segantinijem. Vrlo krasnih radnja izložili su Bugari medju akvarelima, te moram osobito istaknuti akvarele Marinova i Božinova, koji je osim toga izložio niz karikatura perom, koje su tek nješto suviše pointirane. Krasni su takodjer monotypi Stefana Badjova, koji spada medju najdarovitije mladje bugarske umjetnike, i tempera risarije Haralambi Tačeva, koji je izložio nekoliko naslovnih listova i stilizirano „Predvečerje".

Medju bugarskim umjetnicima imade i jedan kipar, koji je izložio „Bustu djeteta" iz mramora sa vrlo mekanim obličjem — pravo dijete. Ostale njegove radnje vrlo su različite vrijednosti kao i Jovanovićeve u srpskom odjelu, tek študija jednoga „Starca" u sadri živi po izvrsno izraženim očima.

U svemu pokazuje bugarski odio mladosti i snage i zdrav prirodni osjećaji koji obećaje njihovoj umjetnosti najljepši razvoj.

Posmatrajući srpske umjetnike na ovoj izložbi moramo najprije kazati, da se na njihovoj umjetnosti ne pokazuju tako jaki i zdravi počeci kao na umjetnosti bugarskoj. Dapače njihovim slikama u velikom dijelu nedostaje sav onaj svježi čar prirode i študija u prirodi. Ali za to opažamo u srpskih umjetnika nješto, što Bugarima nedostaje, a što ih nama Hrvatima vrlo približuje, a to je jaka čustvenost i čežnja za stimungima. Ta je težnja napače tako jaka, da ih gdjegdje i zavodi, kao primjerice Murata. Opažaju se u srpskih umjetnika razne moderne težnje, ali je sve nekud raštrkano, tako da kraj svih tih darovitih nastojanja, ne možemo iz ove izložbe vidjeti put, kojim će srpska umjetnost poći.

U srpskom odijeljenju padaju nam u oči posve različita tri umjetnika, Beta Vukanović, Marko Murat i Uroš Predić. Moram odmah kazati, da je najbolje radnje izložila Beta Vukanović — (Nesrpkinja), koja u svojim slikama imade i čustva i tehnike i ukusa. Njen je „Ljetni dan" s velikom ljubavi študiran i vješto naslikan genre, koji je pun raznih refleksa sunca, a u izražaju pun realnog života, te je najbolja slika u srpskom odjelu. Isto tako lijepe i tople su njene slike „Posljedni zraci" i „Suton". Ona uopće voli reflekse svijetla i sunca, te slika prirodno i neusiljeno. Kraj njenih radnja izgledaju radnje njenog supruga Riste Vukanovića dosta školske,

premda su radjene, kako se vidi po triptihonu „Molitva“ sa velikim študijem, ali sa malo invencije.

Sa više većih i manjih slika zastupan je u izložbi Marko Murat, koji predstavlja posebnu notu medju svojim suplemenicima. On je Dalmatinac i slika predjele iz južne Dalmacije, osobito dubrovačkog i kotorskog kraja, koji je tako obilan na slikarskim čarima. Ali kod slika Marka Murata ne mogu se oteti dojmu, da je u njega i boja i fantazija bolesna. Njegove slike, premda su svijetle i držane u plein airu, nemaju ono žarko svijetlo, onaj prirodni osjećaj južno-dalmatinskog kraja, kojega smo toliko puta osjećali u slikama našega Crnčića. S te strane je simpatičnija i prirodnija i slika Josipa Lalića „Put od Pila do Dubrovnika“, premda je Lalić kud i kamo slabiji slikar od Murata. Muratovoj paleti kao da nedostaju neke boje, a njegovim slikama neka komplementernost u bojama, koja bi im dala prirodan izgled i snagu. Sujeti njegovih slika dosta su ishitreni i našem čustvovanju tudji. Osim toga su sve njegove figure zlo crtane i katkada kao u „Kapiniki“ upravo neukusne. Negdje mu njegove figure sjećaju na risarije njemačkog risača Fidusa. Murat teži u svim tim slikama za nekim simbolizmom, koji medjutim u njegovoj ruc ostaje isprazan. Inače su njegove slike slikane dosta vješto, te mu je „Dubrovnik“ i „Vrijes“ dost a uspio, kao i onaj žuti cvijet na „Kapiniki“. Najbolja mu je pako slika „Proljetni oblaci“, na kojoj je i ona ljepušasta djevojačka glava prirodna i proljetni oblaci pozadine diskretno svedeni u sklad s izražajem mladog djevojačkog lica. U toj su slici i boje prirodnije.

Uroš Predić prikazuje nam se kao slikar crkvenih slika. Predić htio je u tim slikama bizantinski stil pravoslavnog crkvenog slikarstva dovesti u sklad sa modernim shvaćanjem. Već dugo se teži za novim, pomladjenim stilom pravoslavnog crkvenog slikarstva, te su ta nastojanja osobito u Rusiji proizvela cijelu školu novijih crkvenih slikara. Ali je do sada samo Vasnecovu uspjelo, da na tom putu stvori doista nešto novo. Njegovo „Polaganje u grob“ i njegove slikarije za Kijevsku lavru, doista su neki novi stil pravoslavnog crkvenog slikarstva, koje je skroz savremeno, a da se nije ogriješio o strogost bizantinske tradicije pravoslavnih crkava. Predić stoji još daleko od toga, premda i njegove slike za naše crkveno slikarstvo znače veliki napredak. Inače su njegove slike pomno študirane i naslikane nekom glatkom tehnikom, koja doduše odgovara bizantinskom stilu, ali je bez snage. Vrlo je dobar jedan mali portret dr. Laze Kostića, što ga je Predić izložio. Taj portret pokazuje ujedno svu snagu i svu slabost njegova kista. Taj mali portret može s tom njegovom tehnikom biti dobar samo u tom malom formatu, dočim ta tehnika ne dostaje za slikanje u naravnoj veličini, što se najbolje vidi na „Djeci Djundjerskoga“, kojima manjka sva snaga izražaja. Park pako, u kojem su djeca Djundjerskoga portretirana, tom je tehnikom uspio.

Još su dva slikara u srpskom odjelu, koji su zanimljivi i koji odavaju snažnu i originalnu sposobnost. Jedan je Milan Milovanović, koji svoje slike slika na način mozaika („Dušanov most na Vardaru“) i s originalnim slikarskim shvaćanjem. Drugi, jeromonah Rafael Momčilović, imade tri krajobraza („Vratna u Krajini“, „Vodopad“, „Rano proljeće“), koji su vrlo dobro slikani, tek što imadu neki biljeg autodidakta, ali odaju više talenta nego mnoge veće radnje u tom odjelu.

Poček i Glišić izložili su nekoliko zgodnih študija. Portreta imade u srpskom odjelu malo i nijesu osobiti. Istaknuti moram pako srpskog ofortistu Josima Da-

nilovca, koji je izložio čitavi niz bakropisa, litografija i akvatintu, koje radnje odaju otmjenu i solidnu umjetničku prirodu.

O srpskim kiparima teško je po izloženim radnjama kazati mnijenje. Najbolje zastupan je Gjorgje Jovanović, ali su njegova djela tako nejednake vrijednosti i tako kolebaju izmedju prave umjetnosti i banalne bazarske robe, da je samo teško shvatljivo, kako je moguće, da je isti umjetnik izradio „Tugu" i na pr. tako površni dječji portret, kao što je „Moj Mirko". Isto tako je poprsje kralja Petra od Ubavkića brutalno u izražaju, dočim njegov „Fratar podrumar" pokazuje dosta intimnu i simpatičnu notu. Roksandićeva „Borba", bunarski kip, borba mladića sa zmijom, dobra je akademička radnja.

Slovenci su u ovoj izložbi zastupani najslabije. To je tim više za požaliti, što smo prije par godina imali prilike, da u Ljubljani, pa i ovdje u Zagrebu vidimo slovenačku umjetnost u potpunom broju. Ni u jednom odjelu se prema tome ne osjeća toliko pomanjkanje nekih imena kao u ovom. Izostali su na toj izložbi Jakopič, Jama i Strnen, a osim toga nije ovaj put izložio nijedan slovenski kipar, premda bi nas bio osobito razvoj mladoga Bernekera zanimao. Slovenci su neke svoje najnovije radnje u zadnje vrijeme izložili i u Bečkoj secesiji i postigli dosta lijep uspjeh, pa nam je žao, da su našoj izložbi posvetili tako malo pažnje.

Inače i na ovoj izložbi opažamo mnoga dobra svojstva slovenačke umjetnosti a i neke nedostatke, koje smo opazili na njihovoj izložbi prije nekoliko godina. U glavnom ostaju Slovenci kod svog širokog načina slikanja i kod svojih luminističkih študija. Po svojoj tehnici imadu dosta dodirnih točakas a Bugarima, a i kod Slovenaca opažamo, da se rado izgube u neku slatku maniru, čim žele biti intimniji. Osim toga i u ovoj izložbi opažamo posvemašnje pomanjkanje pravih krajobraza, što je kod Slovenaca tim začudnije, što oni obitavaju u jednom od najljepših krajeva.

Jedan jedini veći krajobraz u ovom odjelu „Šarka" od Ivana Vavpotića zelena je panorama, u kojoj se uopće ništa ne vidi od zelenila, koje se gledaocu suviše narivava. Ferdo Vesel, jedan od slovenačkih umjetničkih prvaka, u toj je izložbi takodjer dosta slabo zastupan. Samo dvije študije „Stari Gorenec" i „Tip iz seljačke bune" prikazuju nam ga na njegovoj visini. To su doista dva tipa, koji su najvećom vjernosti sa toplinom života preneseni na platno. Njegova „Svetica" zanimljiva je študija boja i svjetla, ali nije slika. I ženski portret u pastelu zanimiv je radi snažne tehnike, ali ne djeluje jednovito.

S najvećim veseljem pako moramo pozdraviti u ovoj izložbi Henrietu Šantel, koja je poput Elene Karamihajlovne u bugarskom odjelu i Bete Vukanovićeve u srpskom odjelu iznijela palmu medju slovenačkim umjetnicima u ovoj izložbi. Još nam je svježa uspomena na njene uspjele akvarele u zadnjoj izložbi u Zagrebu, dok je sada izložila čitavi niz uljenih slika i študija, koje su doduše nejednake u vrijednosti, ali pokazuju zamjerno znanje i snažan razvitak. Njena „Pralja", zatim „Plesačica" i „Starica kod svijetla" spadaju medju najbolje radnje izložbe. Uz dobar crtež način je njenog slikanja širok i snažan.

Medju slovenskim portretima razumije se, da prvenstvo ide spomenutim študijama Veselovim, a jedan dobar portret izložila je takodjer Henrieta Šantel. Dočim su portreti Ivana Vavpotića suviše izlizani i dosta banalni u arangementu.

Treba još da spomenem dva tri gouachea Saše Šantela i akvarele Rudolfa Marčiča, koji su vrlo vješto izradjeni. (Svršit će se.)

VIKTOR CAR EMIN: NOVE BORBE (Nastavak)

XI.

Izaslanici, koji su imali skloniti staroga Dujma, da opet primi svoju staru čast, dali su sebi ročište „pod lodonjom".

Tiho, potajno i bez buke sastavilo se to odaslanstvo. Zapravo ono se i nije samo sastavilo, već ga je onako nekako na svoju ruku „skalupio" Baldo.

On je pred dva dana potražio Filinića u stanu i našao ga, napomenuo mu, da je već vrijeme zasukati rukave.

— Dan je sjednice blizu, a u vijeću su mnogi za Sodića ..... Čujem, da i kapelan nešto namiguje na nj — — natuknu Baldo.

— Ne će, ma da se posveti ! — istisne Filinić, te izjavi, da će koliko prije k Dujmu.

— Dobro bi, da povedete sa sobom Belinića i još koga ..... na priliku — Marasa. On je protiv Sodića još od onda, kad mu ono nije htio sina na brod.

— Vidiš, dobra ti je ! — zakljuva Filinić svojim dugim nosom. Ja, Belinić i Maras — to neka je „deputacija".

— A i bolje je, ima li vas više. Bit će od većeg dojma na staroga i na vijeće ... Ovakove stvari ne uspjevaju lako, ako nema malo onoga, što zablješćuje ...

— Pa naravno. Kako bi to išlo, a da nema malo priprave. Bez toga ni u raj — znam ja to. Tutto il mondo — un teatro ... govorio je vaš pokojni otac, a Zorzi je znao, što govori ... napomene Filinić s osmjehom i znamenovno ga pogleda.

Baldo se mrvo zbuni, ali se u čas snadje.

— Da, a na sjednici, gledajte, da vas ne preteku. Hitac treba, da se ispali odmah i u zgodu ... A neka pane i koje lijepo slovo : onako nešto milo i dirljivo, što mora da gane i zanese ... To djeluje ... Ali o tome — tiho, inače bi tkogod mogao pomisliti, da je to sve upriličeno — i stvar bi za cijelo propala, a Sodiću bi ostalo polje otvoreno i slobodno.

— Neka, neka — znat ćemo mi to već udesiti ... uvjeravao Filinić lukavo žmirkujući onim svojim gusarskim očima.

Na ročište je došao prvi. Naherio glavu i sve se nešto osmjehuje.

— Tutto il mondo — un teatro ... ponavljao on šećući gore dolje pod golemim, granatim stablom i osjećao nekakvu voljkost od toga, što je eto i on upleten u tu „smiješnu historiju".

Za njim je došao kapetan Maras, ljudina poodmakle dobe, ali dobro uzdržan, jedrenast, crven u licu, u vratu i na rukama. Pogled mu je muški, nešto tvrdokoran, što mu čitavoj pojavi podaje vid čovjeka odlučna i vidjena.

Posljednji se dovukao Belinić. Koščato, zagasito, na ironiju nakrivljeno lice odavalo ćud zagrižljivu i nazlobnu. koja mu je provirivala na malene žive, nešto stisnute zjenice, boje namutno-žute.

— Jesmo li svi ? — upita približiv im se.

Kod tih riječi lice mu se nekuda i jače nabekeljilo.

— Svi — — ispriječivši se važno u jedan će glas Filinić i Maras.

— Mnogo nas nema — jednako će podrugljivo Belinić.

— Dosta nas ima, rekne Filinić. Drugoga i onako ne bi našao. Mislio sam, da ima Dujam nešto više korjena u narodu ... U više prigoda pokušao sam da

„poškandaljam“, što misli svijet o njegovu odstupu, a to ti svak jednako sažimlje ramenima i veli:

— Neka! — nova metla bolje mete...

— Pa čini svijetu dobro! — nasmija se Maras.

— Bit će na tim metlama i nešto istine, ali svejedno izmedju dva zla, ja volim birati manje. I za to: neka živi naš stari načelnik!

— Živio! — poprate ona dvojica uz smijeh.

„Deputacija“ se uputi.

— Trebat će ipak, da netko prozbori dvije... — sjeti se putem kapetan Maras.

— Lako za to, mahne Belinić rukom.

A Filinić nadoveza:

— Držim, da ne ćemo naići na tvrdo. Koliko sam mogao nanjušiti, Dujmu je već sada žao, što se ono zatrčao... Privoljet će on, možda već i na prvi mig...
— No da — izbijeli Belinić zube, stara igra. Položiš čast u misli, da kad tebe nema — nema više svijeta. Pa čekaš, kako će se sve oko tebe savijati i sklopljenim te rukama zaklinjati, da za Boga ostaneš, — inače: ode domovina. Kadgod se desi, te bude doista na tvoju i ljudi skoče, da te zadrže.

Ti se isprva skanjivaš i nećkaš, ali na posljetku, razumije se, ne možeš da ‚odoliš“ i ti popustiš, dakako radi „domovine“ i bereš slavlje, ovacije, oduševjenje... Ali može se dogoditi, da se i zaletiš, pa da svojim odstupom pretečeš, tajne željice ljudi, koji će te, ako ustreba poljubiti i u gubicu, sretni što su te se riješili na tako lagašan i jeftin način.

— Boga mi i jest tako, potvrdi Maras kimajući glavom.

— Tiho ljudi, opomenu Filinić — evo nas pred kućom...

Dujam ih dočeka u gostinjskoj i sa strahom zvjernu na njih. Nakon običnih pozdrava prihvati Belinić:

— Mi smo ti, brate, došli u deputaciji, da ti donesemo poruke svih pametnih ljudi našega mjesta.

— I cijele općine, upotpuni Filinić.

—Čeljad smo od mora, pa ne gledamo mnogo na „retoriku“, a opet, medju starim prijateljima, kakovi smo mi, i ne treba puno riječi. U kratko: Činkovac hoće, ili moli, kako misliš, da je bolje, da mu budeš i dalje glava — — ti i nitko drugi... Eto — ja sam rekô...

— A mi to potvrdjujemo, ispruži Filinić svoju nosinu i punim se licem okrene k Marasu, kao da ga pozivlje, neka mu i on odobri.

— Dašto da potvrdjujemo — — usklikne Maras i sav se uziblje, kao da je na brodu.

Dujam je šutio. Povlačio je pogled od Filinića na Marasa, pa ga sustavio na Beliniću, kojega se lice bilo još i većma uoštrilo na ironiju. A ta je ironija bola, ujedala, zadirala do u kosti, i Dujmu je dohodilo, da onoga čovjeka pograbi za vrat i da ga sune na polje.

Nitko od one trojice nije mogao ni da posluti, što se to dogadja u starčevoj duši, za to ih je njegova šutnja i ona strogost u licu nekuda začudila.

Ljudi zinuli ne znajući u prvi čas, što bi.

Jedini se Belinić ubrzo snašao.

— Mi znamo, veli, da te nije ni obijest ni šala natjerala na onaj korak, ali eto — — viši interesi mjesta — općine . . .

— I naroda — nadoda Filinić važno.

— Da i naroda — ponovi Belinić. Sad prosudi i sam . . .

Opet šutnja Dujam bi bio najradije rekao: — P r i m a m . . . samo da mu je one ljude skinuti sebi s očiju. Ali kako je već od prije znao od kuda to sve potječe, uzbudi se u njemu nekakav mukli gnjev protiv sve te čeljadi, koja hoće, da oko njegova imena zaigra svoje prljave i nedolične igre. Već mu je sinula i misao, da se jednim mahom svega otrese, da izadje sa svime na svijetlo, oni neka na nj kamenom.

Od te mu je pomisli u glavi zaključala krv, on obnevidi, svijest i volja potamne, i on nije mogao da suspregne, da suzdrži riječ, koja mu se u onoj trenutačnoj slijeposti izmakla neobično gruba i opora:

— Tko vas šalje ? U čije ime dohodite ? Zašto ne odgovarate ? Hoćete li, da vam ja kažem, hoćete li ?

Bio je vanredno blijed, oči mu gorjele, plamsale, ruke se grčile a brada naglo odskakala.

— Hoćete li ? — puhne im u lice.

Već mu se usta od uzbudjenosti trzala i slagala na tešku, odsudnu riječ, ali u to poćuti, kao da mu je u mozak udarilo nešto mrazno, i teška mu riječ zastade u grlu. Nekako ukočeno, malo ne plaho gledahu ona trojica u njega pitajući se, što li ga je to odjednom napalo ?

Prvi se javi Filinić.

— Bit će, da smo ti nešto skrivili, kad se toliko uzrujavaš. Možeš reći, pa ako se dade popraviti . . .

Kriza je medjuto jenjavala i Dujam se pokunji.

— Prostite prijatelju . . . meni je već od nekoliko vremena . . . nekako čudno i teško . . .

Glas mu potamni i on se još i jače smuti.

— Bolestan si . . . Zamjetio sam ja to na tebi već onomadne — dolje kraj groblja. Staračke nevoljice, eto — razbrbljao se Filinić.

— A što će biti s našom porukom ? — upita u neke Belinić. Primaš li ?

Dujam se i opet namrači. Poćuti, te je nastupio čas, da na lice udari obrazinu i da zagazi u ulogu neiskrenosti, pretvaranja i — laži. Protiv toga se u njemu još uvijek nešto opiralo, bunilo, rotilo, ali kako je trebalo, da nešto kaže, on uze da se izvinjava. S jedne strane, veli, visoko doba, mlohavost, nove borbe, a s druge želja za mirom i spokojstvom, to je, što ga natjeralo na onaj korak . . . U drugu ruku općina treba novih sila, snažnijih, poletnijih . . . dok je on u istini slab i — star . . .

U jedan glas navališe ona trojica na nj:

— Što ? . . . Ima u tebe snage i poleta . . . a što je glavno, iskusan si i razborit kao itko od nas.

— Jedini si, kome ne će na kormanu zadrhtati ruka . . .

— I koji ne će izgubiti „busule“ . . .

— I kome ne će popucati jambori . . .

Dok su oni nešto od šale a nešto od zbilje udarali u takove i slične pohvale, Dujam je neprestano šutio. Oborio glavu i sav se sažeo u ramenima i u tijelu kao čovjek, koji hoće da pokaže, kako je resigniran i na žrtvu pripravan . . .

— Primaš li ? — — javi se i opet Belinić.

Lagano i teško rasklapale se u starca oči ; on prousti muklo, otegnuto, kao da žali za svakom slovkom, što izmiče, a on ne može više da je dohvati i natrag povuče :

— Kad već to od mene traži javno dobro. . . .

— Živio ! kliknuše sva trojica, dok se njemu pod tjemenom razbijali topli valovi stida i sramote.

— Evala ti, uhvati ga Belinić za ruku. Znamo mi, stari „patriote", što nam je dužnost . . . Vidjet ćeš, kako će se naš svijet radovati . . .

— I kako će se ona nagrda od Sodića gristi . . . nadoda kapetan Maras.

— Pucat će od jeda — — blaženo se osmijehne Filinić.

— Neka pukne ! —

„Deputacija" se malo za tim oprosti i izidje šuteći na ulicu.

S prozora svoje sobe pratio ih je očima Dujam. Vidio ih je, kako se lagano miču, kako od časa do časa postojkuju i sve se ispod oka pogledaju. Filinić uzvinuo nos i sve nekako postrance žmirkuje na svoje drugove. Maras se nekuda stisnuo u plećima, zakopavši glavu duboko izmedj ramena, pa se samo nadimlje i crveni, dok je Belinić nakrivio lice na svoju običajnu narugljivu grimasu i sve se nešto ceri i kesi.

Dujam poćuti, kao da ga je nešto ujelo za dušu. Jednim se mahom trgne od prozora i sav nemoćan prisloni se o stijenu.

— Rugaju mi se — — zastenje i novi mu topao val stida zapljuska lice.

Nekakva mješavina prezira i zlovolje nad samim sobom razlila mu se u grudima, a na mahove spopadalo ga nešto, kao da bi rado tresnuo sobom nekuda, gdje bi se sve to imalo u čas da završi. Ali takav čin traži snage i odlučnosti, koje pak u njega nema, kašto je ne bijaše ni netom, kad ga ono napalo, da onim ljudima istrese sve u lice, a on se povukô i podvio kao plaho i zastrašeno pašče. Da, malo te nije i puzao pred njima . . .

— A čas je bio zgodan, kao naručen ; trebalo je s ono prljavštine na dvor, pa neka ti sude. Ovako moraš da ti sebi sam sudiš, da optužuješ sebe i svoje mlako, kukavno srce . . . A to će trajati i izdirat će te . . .

Ćutio se vanredno poniženim, što se je pred njima morao da pretvara. Riječi: „K a d v e ć t o o d m e n e t r a ž i j a v n o d o b r o . . ." palile mu i sada krv . . .

— Kako je ono bilo lažno i mrsko . . . A bit će toga još : komedija je istom započela . . . A svemu bi bio kraj, da si imao odvažnosti reći : — Moj zet je okrao općinsku blagajnu i . . .

Tu se strese i misao mu se prekine kao žica. U šumu, što mu je od toga zazujao u glavi, čuo je gromke i reske prijekore onih ljudi : — A gdje su tebi bile oči ? Kako si to puštao ? Kriv si, kriv . . . šibalo ga u moždjanima, dok je s druge strane ječio prodirljiv vapaj vijajući strašne upite : — Kamo si mi zakopao muža, bezdušni oče ? — Okrutni djede, zašto mi ne vratiš oca ?

On zamahne rukama, kao da od sebe tjera nešto grozno, užasno.

— Ne, dahne on, za Boga, ne !, . .

I tako će nedjelo ostati u njemu zakopano. On ga već nosi u grudima, gdje u obliku nebrojenih niti pušta korjenje na sve strane. A te će niti sapinjati i daviti u njemu istinu, u njemu, koga je sve slavilo kao čovjeka adomantnog značaja, junaka čelična i plemenitog, narodnog viteza.

Pa eto, u što se je izvodnjelo to njegovo viteštvo ! . . .

A da rana jače zakrvari, došlo mu u pamet, kako je u doba narodne borbe grmio i pucao na one „mljohavce, malodušnike, slabiće i kukavce", što su u svojoj griješnoj nemoći da podrezu veze pustih svojih obzira, bili velikom zaprekom „sudbonosnom i svetom narodnom radu". Sjećao se dapače, kako ga je nekom zgodom ogorčenje tako zanijelo, da je narodu sabranom u skupštini dobacio ovu tešku odsudu :

— Zaman, braćo ! Mi nosimo u sebi neko ljuto prokletstvo . . . Bacite pogled na zemlju našu ! Pogledajte joj položaj, prosudite joj važnost i značenje, pa mi recite, da je u krvi nama ili našim predjima bilo ma samo nešto volje i odlučnosti, bili ta lijepa zemlja bila danas tudja, neslobodna i obeščašćena? . . . Evo vam naše povjesnice, pa mi kažite : kada je taj naš svijet digao glavu, da nešto traži, da nešto hoće i izvojšti ? . . . Ne spominjite mi pojedince, kad im se i onako u rijetkom poletu zapliću krila u mrežu onih tankih i nevidljivih niti, što ih bez prestanka prede naš vajni, hrvatski pauk ! . . .

Onda su te riječi bile namijenjene drugima. Sada su, evo, pogadjale i njega samoga . . .

— I sve mi je to imala donijeti sa sobom ova glupa starost moja . . .

A smrt čeka i ruga se . . .

Starcu klone glava natraške. On uzdahne duboko te ostane spuštenih rukû i staklena pogleda, koji je pokazivao, da je u njemu sada zamrla svaka misao, svaka ćut . . .

XII.

Već je bio blizu dan, kad se imalo sastati Vijeće, da bira načelnika, a Dujam nije mogao ni da pomisli na nj, a da mu tijelo ne zahvati nekakav gluhi nemir i zebnja.

Olga je uhodila za njim, pazeći na sve, što bi ma kakogod moglo unijeti koliko svijetla u tu mračnu tajnu. Ali utaman : on je svojune volju krio u sebi i davio se njome u časovima osame i noćnjeg nespanja.

I Baldo se smrknuo. U posljednji se je čas sjetio, da nije to s općinom sve onako jednostavno, kako je on to sebi pomišljao u prvi mah. Po gradu se je nešto ćukalo o „deputaciji" — i Baldu dolazile glasine, da je Sodić, stari petljanac, uzaznav za to, na široko zametnuo mrežu i pogane razvio pletke . . . — Hoće li Filinić s ono čeljadi imati toliko pronicavosti i okretnosti, da ga razbije? — pitao se Baldo.

U to se on nije pouzdavao mnogo.

— Brbljavci su ono, ljudi bez ugleda i upliva. Tko da ih slijedi?

Što se je više bližao odsudni čas, to je i Baldo sve većma gubio vjeru u uspjeh. Palo mu u pamet, da bi bilo zgodno ogledati se za drugim ljudima . . . Bilo bi dobro, ali gdje da ih nadje? Nepouzdane su ove vode njegovu brodu . .

ćutio je on to. Od sjednice dijelio ga je još samo dan. Pletke se širile, množili a njemu bivalo sve nesnosnije. U toj stisci potraži Filinića, da ga bolje pripravi na boj.

— Vaša mora biti prva i posljednja — nagovarao ga on. Zahvate li oni maha — propade sve. Za to ni časa oduška ... Lupati treba i kovati, dok se narod ugrije. Navaliti pak treba oštro, riječ mora teći snažna i gromorna: vi znate, što znače na našim javnim zborovima dobra pluća i jak glas ... .

Filinić ga je mirio. On već vidi, kako će se sve to lijepo rasplesti. Narod kô narod. Tko mu prvi napipa žilicu — njegov je. A za pluća i glas neka se ne boji. Ima toga u njih trojice i na pretek.

— Samo da ne bi ona dvojica izdali ... zabrinuto će Baldo.

— Tko, Maras? Vraže, da može, pucao bi on u Sodića, tako ga mrzi. A Belinić?! Isuse Bože! Sjutra neka Sodić bude načelnik — prekosjutra na Belinića kap — jest, kao amen! A najljepše je, što nitko pravo ne zna, zašto se toliko zlobe. Ja držim, da im je to u naravi. Ima pasâ, koji već kad se prvog puta zgledaju, hoće da se raskinu i otada ih nitko živ više ne pomiri. Tako biva i s ljudima ... A Sodić, ako se pravo uzme, nije ni čovjek. Baldu budne dosadno. Još mu jednom dozove u pamet svoje predjašnje preporuke, pa se s njime oprosti i ode.

Cijeli taj dan osjećao je na sebi vanrednu razdražljivost. U ured nije ni zavirio, u kući nije mogao naći mjesta, a tako ni vani.

Glavinjajući tako pod mrak, nabasa iznenada na Jadra, sina djeda Srićka. Jadre, seljačina zdepasta i priprosta, već ga iz podaljega pozdravi veselo i prijateljski. Dobroćudni je debeljko držao, da mu to pravo daje staro prijateljstvo, što ga Dujam već kroz tolike godine iskazuje njegovom ocu, davnom borcu u redovima narodnim.

— Da te djavo odnese! — bilo je već Baldu na usnama, ali se nekako suspregne, te mahnuvši nevoljko rukom na pozdrav, krene dalje.

A Jadre za njim:

— A ma vidite li sreće! Kako da sam znao, da ću vas tu sresti ...

— Drugi put — — danas nema ureda, uzvrati Baldo dosta tvrdo i neprijazno.

A Jadre svedjer za njim:

— Ne vodi mene ovamo nikakav posao, šior Baldo. Otac me šalje s porukom — — —

— Za mene? — upita Baldo, ne promjeniv glasa.

— Za šior Dujma. Svejedno. Naš vam je stari sav kao bez glave, otkad je ono šior Dujam izručio čast. Mira nema ni po danu ni po noći, već neprestano uzdiše:

— Ajme, kamene li nam sreće! Raznijet će nam općinu. Za Boga, ljudi, ne dajte! ... Starac je, šior Baldo, pa mu je teško ...

Dok je Jadre govorio, izražaj se na Baldovu licu bio nešto smekšao, dapače u njemu su seljakove riječi pobudile i nešto zanimanja. On stane.

To učini i Jadre, te proslijedi:

— I eto — palo to staromu ocu na dušu, pa sve izvodi, kako bi se popravilo. Sad čujte, što ga ono jutros napalo. Navukô na sebe ono nedjeljna sukna

i veli : — Jadre, ja idem u grad . . . — Kuda ćete, zlo vas ne vidjelo, tako klimav i slabašak? — u čudu ću ja. — Pusti, veli on meni. Ja moram . . . Ne ide više dolje, kako bi trebalo . . . Idem u šior Dujma . . . Valja da mi obeća, te ne će dati općine iz ruku . . . Valja da obeća . . .

Navalio na nj ja, navalila mi žena, navalili svi ukućani :

— Nije to, ćaća, za vaše noge . . . Što bi nam svijet, da vam se, Bože sačuvaj ! — štogod putem dogodi . . . Ma eto, što vam ja to sve pričam ; trebalo je vremena i muke, dok smo ga nagovorili, da se ne miče. Da, ali morao sam mu obećati tvrdo, da ću još danas u grad, u šior Dujma, i u njegovo ga ime zaprositi — — — kako sam vam ono rekô . . .

Baldo je bio hitar u misli, pa je u jedan mah prozreo sve, što bi mogao izbiti od toga starca, koji mu se eto sâm nameće.

— Che colpo di scena ! — pomisli susprežući se s trudom, da ne oda svoj živahni osjećaj.

Podigne oči na Jadra, pa će mu kao čvjek, koji je već izgubio svaku nadu :

— Ne će pomoći . . . Molili ga i drugi, pa eto — zaman. Dotužilo mu, veli, a uz to ga i sile ostavile. Što ćemo? Godine, brate . . . godine . . .

— Pa i jest tako. Nego . . . ono . . . da mu pripomenem . . .

— Ne bi li koristilo.

— Kuku meni, kada to starcu dojavim. Navalit će na mene :

— Vidiš, reći će, mogô si me pustiti — već bih ja bio znao, kako da to udesim.

— E, tko zna? — pogleda Baldo k nebu i učini, kao da za sebe govori. Tko zna? Da je sâm stari Srićko došao, pa ga onako malo ugrijao sjetiv ga starih borba i stradanja . . . možda . . . ne velim — — —

— Eh ! počeše se Jadre iza uha, to je, što veli i naš stari. Ako ikoga, to da bi prosluhnuo njega.

— Vidite li? . . . Da ste ga pustili . . .

— Muka mi je starca, šior Baldo, put rdjav, noge nikakve . . .

— Znam ja, da nije Srićko momak, ali da mu kakogod pomognete dvojica trojica vas, eno starcu olakšan put i trud.

— A ma i jest tako . . . nego . . . zamisli se Jadre, pa će i opet nakon stanke :

— Zaman, sad je i onako kasno . . .

Baldo je batinom crtao nešto po tlehu, pa će sažev se u ramenima :

— Zapravo ne bi se moglo reći, da je kasno . . . Ima još i sjutra vremena . . . Evo, kako ja to sebi zamišljam : Vijeće je sabrano. Svi navaljuju na moga tasta, da primi čast. On ne će. U to udje, kao iznenada djed Srićko, prospe dvije tri, srdačne i tople — kako to on umije i šior Dujam je ugrabljen za srce, te ne može više ni kud ni kamo. Razumijete li?

— A ma kako ne bih razumio ! Samo . . .

— Na žalost, drugačije ne ide . . . A ja vam velim : dospije li općina u druge ruke, odnio je vrag sve — sve . . .

— Ma to veli i naš stari . . . Nego . . . kada već drugačije ne može da bude . . . Zagleda se nekuda daleko, pa zaključi : A našemu je staromu Bog dobar — on će ga čuvati . . .

— Ja sam vam rekô što mislim... a drugo: vaša volja!

Kad se malo zatim Jadre, zamišljen i smućen, uputio k svojim Brdima, lice se u Balda — prvi put toga dana — osvjetlilo osmijehom vedrim i veselim...

.... Sjutradan, nešto prije desetog sata, uputi se s tastom u vijećnicu.

— U vijeću je sve za tebe — — Samo se ti drži... prišapne mu u neke.

U starca se uzvaljala žuč, zahvatio ga trepet, ali jezik mu i usne kao odrvenile i on ne smogne ni cigle.

Nebo se osulo bijelim, oblačnim krpicama, izmedj kojih je sunce provirivalo s dosadom. Iz starinskih, olupljenih, vječnim hladom zasjenjenih kućnih zidina izbijala vlaga, vijala se starež i plijesan. Na uličnim zavojicama nasrtavao vjetar jače i prodirao starcu do u kosti.

On se zguri i pospješi.

Pred općinskom kućom odvoji se od njega Baldo.

— Kako sam ti ono rekô... natuknu mu i ode, da se ogleda za Jadrom i starim Srićkom.

Dujam to preču. Teško i neodlučno predje preko praga — prave planine.

Na ulazu u dvoranu dočekaju ga Filinić, Maras i Belinić i pozdrave ga bučno i zanosno, što je svima dalo u oči.

Dujmu trepetale usne od unutarnjeg uzbudjenja, ali se silio, da ih drži na osmijeh. Odzdravljao, zahvaljivao, naklanjao se, ali sve je to učinio nekuda plaho, smeteno i kao nespretno. Pogled mu oklizne na rpu ljudi, što se okupili do blagajnice. Usred rpe ispeo se čovjek ćelav i navoran, ali jak u rastu i mišicama, a kretnja brzih i odlučnih.

— Sodić!... drhtne u Dujma duša, sasvim nemoćna, da izdrži ono pogleda mrka i bojovna.

Uze da traži okom, gdje će sjesti, ali se u to dvoranom razda Belinićev glas:

— Na svoje staro mjesto!

Primi ga ispod ruke i povede k stolu, što je bio dvorani na čelu.

— Na staro mjesto! ozva se Filinić.

— Živio naš stari načelnik! — zaplješće Maras.

Odazvaše se dva tri osamljena glasa, pa na jednom nastade muk. Vijećnici se pogledavali u čudu — dvoranu je podilazio drhtaj neke napetosti, koja je polako prelazila u šapat i tiho brujanje.

— Boga ti, colpo di stato! — prošapta vijećnik Bariša Sodiću u uho.

— Vidjet ćemo!... mljasne ovaj zvjerajući očima po dvorani.

— I ja velim!... osovi se Bariša, čeljade jako i koščato i ostade u pozi kokota, što se već kostriješi.

Medjutim je Dujam, iza nedugog otimanja, zasio na načelničku stolicu zaklanjajući oči, kao da se stidi pogledati u svijet. Njemu je onaj muk, pa onaj šapat pao na dušu poput teške gromade olova.

A zabrinulo to i Belinića. Pronicava mu pamet uvidi, da ne valja čekati, dok se razbije i raspline ono trenučano iznenadjenje i začudjenje. Uz to mu oko padne na Sodića, što se taman u taj mah izvrpao iz rpe i ispriječio se pripravan na juriš. To podjari u Belinića bijes, te on, ne čekajući, da se najavi početak sjednice, skoči na noge, pruži ispred sebe ruku, zaokruži okom po dvorani, pa će odlučno i odriješito:

— Gospodo ! . . .

Tamo iz kuta poleti gromka, silovita riječ :

— Je li ovo vijeće ili sinagoga, da svak trabunja, što mu u gubicu naleti ?

Glasovi zabruje jače, ali se u onom muklom mrmoru nije moglo razabrati tko pristaje ni tko prosvjeduje.

— Držimo se reda ! — grunu i opet Sodić.

— Red je sveta stvar ! — zakriješti Bariša svedj u pozi bojovna kokota.

Belinić uzavri :

— Ono što vi zovete red, puke su drvene forme . . .

— Ma kakve bile, ja ih se držim, i ne dam, da ih se krši, — dočeka Sodić.

— Tako je ! — potvrdi Bariša.

Belinić se jedva susprezao :

— Ima zgoda, prihvati on, stišćući zube, kad se i zakoni obilaze, a nekmo li forme . . .

— Ja to ne dopuštam . . . lupi Sodić nogom o tle.

— Voljate ! — zagrmi Belinić kao izvan sebe. Ja ću govoriti, pa da i pukneš !

Sodić zatuli nešto, a Bariša i još trojica do njega pomogoše mu.

— Ej, gospodo — — nije tu sajam — — poštujte mjesto . . . zaredaše opomene.

— Ja sam počeo i hoću da dokrajčim, mâ i nebo palo, uzvika se Belinić, pa proslijedi uz prosvjednu buku Sodića i njegovih ljudi :

— Kad se onomadne naš gospodin načelnik odrekao časti, mi smo ostali tako osupnuti, da u onaj prvi mah nismo znali, ni da se snadjemo. Ali kad smo kasnije uzeli da premišljamo i prosudjujemo, kolik bi to bio gubitak za našu općinu . . .

Komičan smijeh na strani Sodićevoj, ali Belinić se ne dade smesti, već produži jače i oštrije :

— . . . mi smo odlučili umoliti našega staroga načelnika, neka bi odustao od svoje nakane, te se i opet poprimio časti. Gospodo ! Pitam vas ja sada : treba li nama gledati na forme, kad se radi o čovjeku, kakav je naš mili, opće štovani i ljubljeni načelnik ?

— Živio Dujam ! — zaplješće Filinić.

— Živio ! Živio ! — — odazove se Maras i još nekolicina drugih.

— Rekô sam : c o l p o d i s t a t o, Bariša će.

— Je li ovo vijeće ili . . . zaupi Sodić, ali ga u isti mah Belinić nadgluši :

— Gospodo ! Čovjek, koji je cijeli svoj život . . .

Žamor, što je u to nastao na ulazu u dvoranu, smete ga sasvim i on se prekide.

Dujmu je ta upadica dobro došla, jer nije više znao, kamo bi očima od stida i poniženja. Sada mu je pak na čas odlanulo, jer su eno svačije oči upravljene spram ulaza, a ne na nj, kako je ono bilo do ovoga časa. Pogleda i on tamo i vidi, kako se je „galerija“, koja je bila okupljena na ulazu, razmakla i dala mjesta sitnom, zgurenom, gotovo prelomljenom starcu, što se teško upirao o štap i još teže prebirao svojim drhtavim, suhonjavim nogama.

— Djed Srićko ! — dizali se glasovi iznenadjenja.

Općem začudjenju nije se mogao oteti ni Dujam, i on se s udivljenjem zagledao u onu pognutu, ispitu i sumrtvu pojavu.

(Nastavit će se.)

LISTAK

FILOZOFIJA

ROBERTO ARDIGO. Stari raspop filozof, o kojem ćemo da zabilježimo par podataka, još živi, sad mu je gotovo 80 godina, a živi udaljen od službenih počasti i sumornih akademija. R. Ardigo je osnivač škole u najpotpunijem smislu te riječi. Njegov se život odlikuje dubokom iskrenošću volje i nepopustljivom realnošću mišljenja. Rodio se 28. siječnja 1828. u Casteldidone (Cremona). Stric mu, natpop Martini, koji ga je od majke uzeo još u djetinjstvu na uzgoj, volio je dječaka, jer je vidio, da se u njemu krije izvanredan um i vrlo plemenit duh. Unatoč slaba zdravlja R. Ardigo temeljito je proučavao bogoslovlje u Milanu i Mantovi. Zaredjen je bio za svećenika godine 1851., god. 1854. primiše ga u bečki Augustineum, da steče bogoslovni doktorat. Ali zbog bolesti povrati se u Mantovu, gdje 1863. bude imenovan kanonikom stolne crkve. Rodjen pedagog, brzo se posveti obučavanju: najprije kao pučki učitelj u mantovskom sjemeništu, iza kako se osposobio za to zvanje, onda kao gimnazijalni u istom sjemeništu i to kao profesor fizike i prirodopisa, a kašnje povijesti, talijanskoga jezika i njemačkoga. Kasnije služio je i kao profesor po javnim gimnazijama; od 1864. predavao je u liceju filozofiju. God. 1866. usposobljen je na padovanskom sveučilištu za predavanje filozofije. Poslije toga ispita bio je profesor samo filozofije, a od 1870. i na tehničkom zavodu. Medjutim je u njemu dozrijevala kriza, koja je urodila tim, da je morao odložiti znakove do onda slabo osjećane i gojene vjere. Prvi znakovi te krize vidješe se u govoru, što ga je Ardigo izrekao u ožujku 1869. u Znanstvenom teatru kod mantovanskoga gimnazija o P i e t r u P o m p o n a z z i u. Tom je prigodom tvrdio, da je načelo o slobodi razuma temelj monističnoga shvaćanja prirode i duha. Od onda počelo je proti smjelom kanoniku lagano ustrajno i nepomirljivo progonstvo sa strane katolika. Najprije je stavljen bio na indeks napomenuti mu govor, a kasnije je pisac, koji ga ne htjede povući, bio svrgnut *a divinis*. Kad je godine 1870. bio proglašen dogmat o papinoj nepogrješivosti, Ardigo ga u „Gazzetta di Mantova" javno nazva p r a v o m l u d o š ć u. Sigurno bi bio eskomuniciran, da se nije dne 7. travnja 1871. sam tomu uklonio i izašao iz svećeničkoga reda.

U nedavno izašloj knjizi „Ž i v o t i M i s a o Roberta Ardigo" jedan od njegovih učenika Ivan M a r c h e s i n i iznosi bolnu povijest ovoga umnoga prevrata. Uzalud je monsignor Martini, stric Ardigov, ustrajno štitio svoga gojenca od udaraca rimske kurije, ističući njegovu revnost, dobrotu i krepost. Uzalud se on obmanjivao u povodu teškoga nesuglasja, koje je kopalo dubok jaz izmedju filozofova uma i vjere. Brižno izbjegavani sukob i rastanak ipak dodjoše. Monsignor Martini pozdravljao je izgubljenoga prijatelja ovim pismom: „Ja ću moći da gorko plačem, ali mi je nemoguće da prestanem ljubiti. Ja ću slijediti sv. Ivana Evangelistu, koji tjeskobno ide u potragu za svojim sinom, te videći ga kako bježi, baci mu se pred noge raskriljenih ruku, pozivajući na svoje srce bjegunca, uvjeravajući ga da će poginuti od boli, ako se ne povrati k njemu, koji ga zvaše kao i prije". Ali bjegunac Ardigo proslijedio je svoj usudni put, a okrenuo se po koji put samo da požali nezaboravno sveto izgubljeno prijateljstvo. Ardigo je Matriniju o svojoj odluci da se raspopi, ovako pisao: „Morao sam se odlučiti, da svučem crkvenu haljinu. Odijelo da svučem, a ne da promijenim život i načine, jer u ovom ne će nikada moći da bude išta, što bi me prisililo da budem drukčiji od onoga kakav sam vazda bio." Ardigo je održao riječ, jer je i nadalje ostao svećenik, ali ne vjere, nego filozofije. Zamijenio je metempiričnu vjeru vjerom znanstvenom, hram školom, a opraštanje grijeha odgajanjem umova i jačanjem gradjanske svijesti. Ali čovjek osta onaj isti; čist, pun žara, vjeran svojim uvjerenjima do žrtvovanja sama sebe, skoro asket znanosti. Isprva se zadovoljio dalnjim predavanjem filozofije u Mantovanskom liceju, ali godine 1881. ministar nastave Baccelli pozva ga brzojavno da predaje na Padovanskom sveučilištu. Godinu kašnje počeo je izlaziti niz Ardigoovih djela (9 svezaka), koji je tek malenim dijelom obuhvaćao već prije objelodanjene spise. Da, i u zadnjim tečajevima nekojih talijanskih znanstveno-filozofskih revija ima opet novih radnja mladenačkoga starca. Marchesinieva knjiga sadrži pomno izradjenu bibliografiju svih Ardigo-ovih djela; jasno i dokumentima iznosi filozofsku mu metodologiju, filozofiju prirode, psihologiju, etiku i pedagogiju. Ukratko se može reći da Ardigo-ova filozofija ide vazda pozitivnim i ujedno kritičkim pravcem tako, te je njegov pozitivizam čist od svih onih dogmatskih primjesa, koje su skoro pretvorile znanost u novu metafiziku. Ardigo-ova filozofija ima samo jedan kriterij

sigurnosti i istine: *činjenicu*. — Verum ipsum factum — i fakat ima apsolutno pravo da riješava znanstvene i filozofske probleme. Fakat je božanski, a načelo je ljudsko. Ovim vrhovnim kriterijem Ardigo-ova filozofija priključuje se najčišćim tradicijama talijanskoga pozitivizma, od Pomponazzia do Leonarda da Vinci, Telesia, Bruna, Campanelle i Vica. Ardigo-ov pozitivni realizam, koji prati prirodne formacije na svim poljima bitka, stoji u istoj daljini i od materijalizma i od staroga idealizma, a ako nahodi uvjerenih zagovarača u prirodopisnim naukama, moralci i pravu, to znači da svatko može s onim načelom plodonosno djelovati u svojoj disciplini. Za to Ardigo zaslužuje da bude priznat kao odličan osnivač posebne škole u savremenom filozofskom pokretu. To su mu priznali i strani veliki filozofi, kao na primjer Höffding. Velika četa učenika njegovih rasijana je diljem cijele Italije. Roberto Ardigo njezin je veliki ponos. *A.*

PRIRODNE ZNANOSTI

ATOMISTIKA. (Svršetak.)

III.

Pa zar su zbilja atomi našim ćutilima tako nepristupačni? Spomenut ćemo neke pojave, koje nas dosta direktno na njih upućuju.

G. 1827. opazio je botaničar Brown u mikroskopu, da se vrlo sitne krute, čestice ako lebde u tekućini, neprestano miču na neki karakteristični način. Pojav je općenit, samo se zahtijeva, da budu čestice dosta malena obujma, da je nutarnje trenje tekućine neznatno. Ako temperatura raste, gibanje je življe. O izvanjim utjecajima pojav ne zavisi. Svejedno je n. pr. je li tekućina bez osobita opreza namještena ili pako na mjestu, gdje vlada što veći mir.

Kušalo se raznim načinima ovo gibanje tumačiti, pa i atomistikom. Smoluchowski je u krakovskoj akademiji (Annalen d. Physik IV. 21. 1907.) nanovo podvrgao predmet matematičkom razmatranju i upozorio, kako jedino kinetičkom teorijom možemo ovaj pojav skladno tumačiti.

„Ako Borownovo gibanje motrimo pod mikroskopom, dobivamo neposredni utisak, da tako treba da izgledju gibanja molekula tekućina. Nije to titranje a nije ni postupno gibanje, već je drhtanje ili — kako Gory kaže — gamizanje (fourmillonement); čestice opisuju nepravilna cik-cak-gibanja, kao da ih stavljaju u gibanje slučajni srazovi s molekulama tekućine, i unatoč svom grozničavom gibanju idu samo lagano s mjesta."

Trajnost pojava dolazi od trajnosti molekularnog gibanja. Veće se čestice od udaraca molekula zato ne stavljaju u gibanje, jer u kratkom vremenu toliko molekula na njih udari, da se po vjerojatnosti učinci njihovih udaraca medjusobno uništavaju. Gibanje je jače kod više temperature, jer se po teoriji kod više temperature molekule brže giblju.

Brownovo gibanje razlikuje se od ostalih pojava, koji se tumače atomistikom, načelno u tom, što su ostali pojavi posljedica djelovanja golema broja atoma, pa se odigravaju na oko „pravilno", dok nam Brownovo gibanje — jer se proizvodi kombinacijom učinaka manjega broja atoma — otkriva „nesredjenost" molekularnoga gibanja.

Zanimljiv je takodjer poznati pojav, što ga pokazuje Crovkesov spintariskop. Tako zvane α-zrake udarajući na cinkov sulfid izvode svjetlucanje; promatra li se ovo svjetlucanje pod mikroskopom, vidi se, kako sad ovdje sad ondje sine kao zvjezdica i odmah opet iščezne. Za α-zrake misli se, da su kao tuča atoma obične tvari, koji su pozitivno elektrizirani. Pomislilo se, nije li svaki bljesak u spintariskopu individualni učinak jedne jedine α-čestice. Da jedan jedini atom kraj svoje neznatnosti može izvesti tako jak udarac, te nam njegov učinak bude vidljiv, neka ne bude čudnovato. Uzmu li se od druguda poznati brojevi za masu dimenzije i brzinu α-čestice, izlazi, da je dosta velika energija potrebna, da se takvo sitno tane zaustavi. Hoćemo li ga zadržati na putu, koji nije veći od premjera čestice, izlazi da treba upotrebiti 80 konjskih sila (Lodge: Elektronen oder die Natur u. die Eigensch. d. neg. Elektr. 1907., prijevod s engleskoga).

Rutherfordu na drugi način polazi za rukom, da motri učinke pojedinih α-čestica. (O tom je držao predavanje u Royal Institution 31. I. 1908.; Nature No 2001.) Navela ga na to želja, da odredi, kolik je električki naboj α-čestice. (Riješi li se ovo pitanje, znat će se, je li α-čestica molekula vodika ili atom helija.) α-zrake joniziraju uzduh, to će reći, čine uzduh dobrim vodičem; koliko je uzduh joniziran dade se elektrometrom odrediti. Rutherford je upoznao, da se uvjeti pokusa dadu tako zgodno udesiti, da se već jonizacija, što ju izvodi let jedne α-čestice, dade jasno elektrometrom upoznati. Pokus je u kratko ovaj. Mjeri se jonizacija u razredjenom uzduhu, koji ispunjava valjkovitu posudu od kovine. U jedno

osnovci valjka nalazi se sitni „prozorčić" od tinjca. Vani je pred prozorčićem i to dosta daleko izvor α-zraka. Tek nekoliko α-čestica proleti u jednoj minuti kroz prozorčić i to u nejednakim „slučajnim", razmacima vremena. Svaki put, kad doleti nova čestica, elektrometar dobije na novo udarac. Metne li se pred prozorčić komad papira, elektrometar se odmah primiri: papir naime zadržava α-čestice. Hoće li pojedini atom ući u valjak ili ne će, zavisi o tom jesmo li prozorčić papirom zatrpali. Do nekoga stepena može se dakle i s pojedinim atomima eksperimentirati.

Ovo je od najveće teoretične važnosti, jer nas dovodi na pitanje o valjanosti principa degradacije energije. Taknuti nam se je dakle i toga principa.

Uzmimo primjer. Spojimo dvije posude, od kojih jedna sadržaje uzdušninu visoke temperature, a druga uzdušninu niske temperature. Iza nekog vremena temperature će se izjednačiti, a onda ne možemo više u tom sustavu očekivati nikakvih daljnjih pojava. (To vrijedi — razumije se — uz uvjet, da je sustav izoliran, pa da nije izvrgnut izvanjim utjecajima.) Prije no što su se temperature izjednačile, mogli smo se razlikom temperatura poslužiti, da kojim spretnim načinom tjeramo kaki kalorički stroj; toplinska energija uzdušnine vršila bi nam onda korisnu radnju. Ali kad su se temperature izjednačile, te mogućnosti više nema. U njima je doduše nakrcana ista množina energije kao i prije izjednačenja, ali se ta energija ne može korisno upotrijebiti: ona je degradirana.

Po drugom osnovnom teoremu termodinamike princip degradacije vrijedi za svaki izolirani sustav; svagdje se pokazuje tendencija da se temperature izjednače; svaki izolirani sustav ide u susret takvomu stanju, u kojem više nema nikakve promjene. (Wärmetod!) U tom principu fizičari sve više naziru jedan od osnova znanosti.

Bilo je veliko djelo Boltzmannovo, što je uputio na to, kojim se načinom ovaj princip može dovesti u sklad s atomistikom. U prvi mah kanda toga sklada nema. Zar se ne bi u uzdušnini jednolike temperature s vremenom slučajno molekule veće brzine sabrale većim dijelom na jednoj strani, a ostale na drugoj? A onda bi uzdušnina na jedamput sama od sebe poprimila u raznim svojim dijelovima različitu temperaturu, a to bi bilo proti našem principu! No ako se to s atomističkog gledišta i mora priznati, valja opet i to priznati da je takav slučaj kraj ogromnog broja molekula posve nevjerojatan.

Princip degradacije treba izvesti iz atomistike uz pomoć računa vjerojatnosti. On vrijedi, jer sustavi, koje motrimo, sadržavaju ogromni broj molekula. Kad bi moguće bilo izrabljivati gibanja pojedinih čestica u Brownowu pojavu, mogli bismo taj princip povrijediti.

Fantastičan primjer, kako bi se to dalo drugačije učiniti izmislio je Maxwell. Pomislimo dvije posude napunjene uzduhom svagdje jednake temperature. U stijeni, koja dijeli posude, neka su maleni otvori — dosta veliki, da mogu propuštati molekule uzdušnine. Kod svakog otvora neka stoji sa zaklopcem „demon", koji će paziti na molekule, koje dolaze k otvoru. Propuštat će iz posude A u posudu B svaku molekulu, koja ima brzinu iznad prosjeka, a iz B u A svaku molekulu, koja ima brzinu ispod prosjeka. Onda će s vremenom prosjek brzine dakle i temperatura u A pasti, a u B narasti. Uzmemo li još, da su „demoni" svoj posao spretno udesili, tako da za zatvaranje i otvaranje ne treba nikakve spomena vrijedne radnje, onda izlazi čudni rezultat, da može u uzdušnini, jednolike temperature bez ikakve daljnje spomena vrijedne promjene nastati razlika temperature.

Ovaj primjer nije Maxwell izmislio kao prigovor principu degradacije, jer tih „demona" nema i ne može biti.

Ne može biti?

Zar ne će nikad čovjek moći upravljati pojedinim atomima i time na način nedogledan utjecati na prirodu?

Dr. Stanko Hondl.

KNJIŽEVNOST

M. RADOŠEVIĆ: KARIKATURE. Roman iz savremenoga života. Tiskara Weiser, Zagreb 1908. Cijena 1 K.

U životu čitavih naroda i u životu pojedinaca imade takovih razdoblja, u kojima nazori i uvjerenja gube svoju stalnost, svoju odredjenu i ustaljenu formu, a sav kulturni, socijalni i politički život nosi biljege vrućice. To su prelazni stadiji u razvitku naroda i pojedinca, koji vode k izgradnji nova života. Stari se moral odbacuje, jer ga čovjek gleda kao zapreku na putu k punijem životu —, kidaju se spone starih socijalnih forama i konvencija, a novi pogledi u život nijesu još poprimili izrazitih crta. Čvrstih uporišta za intenzivni život nestaje. A ipak se radi, i to grozničavo na svim područjima. Samo, ako taj

proces disolucije prati, bilo s kojega spoljašnjeg ili nutrašnjeg razloga, takodjer i proces polagane reorganizacije života, kako je to kod nas — onda su upravo oni pojedinci, koji su sposobni za intenzivniji život, osudjeni na neku pasivnost, koja je ipak samo spoljašnja, prividna.

U takovim razdobljima zapažaju se u glavnom dva tipa; jedan aktivni, a drugi pasivni. Prvi tvorno sudjeluje u javnom radu, provodi spomenuti proces polagane reorganizacije, a drugi izgradjuje sebe: u njemu se izvršava onaj proces disolucije u većoj mjeri, pa zato nema volje ni snage, da javno djeluje. Kod obojice je aktivitet po prilici jednak, tek je kod prvoga spoljašnji, a kod drugoga unutrašnji, psihični. Organizam, koji je po svojoj prirodi predestiniran za intenzivniji život ne može, da se zagrije za neku ideju, dok mu nije ona probila u čitavu bit, dok nije postala svojinom čitava čovjeka, a s druge strane u njemu su opet jače uvriježene stare navike i imade da vodi uporniju borbu s njima, nego li takav organizam, koji imade manju sposobnost intenziteta, koji je vazda spreman, da brodi s vjetrom. To je onaj gradjanski, djelatni pozitivni čovjek, koji ulazi u borbu, kad je ona već u punom jeku, koji osjeća: ovo je staro i trulo iz ovoga valja izići, i koji vidi, eno, ono je novo, bolje, ali se ne baca u to novo svom snagom, nego polagano pliva i drži konopac, da svaki čas, bude li mu ugrožena egzistencija u krugu u kojem djeluje, može natrag, onamo, gdje je čvršće tlo. Mnogi od njih ostaje konzervativan (ako je okolina konzervativnija), njegova liberalizma polako nestaje, raspline se bez velikih tragičnih scena. Drugi je napredan, vazda radin; nikad nema posvemašnjih neuspjeha, ali ni potpuna uspjeha; vazda ima u rezultatima njegova rada tudjih primjesa, koje su unijeli takovi momenti iz života, preko kojih se nije moglo prijeći. Budu li prilike zgodne, onaj pasivni revoltira, prelazi u potpuni aktivitet prema spoljašnjim prilikama, ili revoltira osamljeno, na mahove, dok se ne slomi ili ne sredi.

Ovi su tipovi prikazani u „Karikaturama" vrlo zgodno u seoskom milieu-u. Dobro je, što je autor odabrao za pozorište svoje radnje selo; jer je seoski život jednostavniji i pregledniji, pa se u njemu jasnije opažaju tipične crte, koje se u kompliciranijem životu gube oku slabijega posmatrača. Time se je uklonio i teškom poslu, prikazivanju raznih nijansa, bez kojega bi mu bila radnja manjkava, kad bi se lica njegova romana kretala u životu većega grada. U seoskom životu bilo mu je lakše prikazati i onu borbu, koja faktično postoji izmedju ta dva tipa, ali koja u širem životu ne dolazi do tako jasna izražaja; jer oba idu za istim ciljem, samo im je put različan. U značajnoj pozi ulazi i žena u taj život. Inteligentnija priklanja se onom na oko pasivnom tipu i postepeno ga, gotovo neopazice svojom pojavom i svojom ženskom prirodom sredjuje i privodi k aktivitetu, k radu. On se doduše i s njome bori, ali toj borbi ne može se ukloniti, nego ju je prinuždeн dalje voditi i žena je prva točka, oko koje će započeti integracija njegova nutarnjega života. Prvi znaci toga uredjivanja izneseni su doduše s nekom ironijom na uzalud u borbi potraćenu snagu, ali priznanje nekih pozitivnih formi iz staroga života već je ovdje, a s njima će se konačno početi računati i živjeti.

Glavna je značajka toga romana otvoreno, bezobzirno iznašanje života, i to upravo podaje cijeloj stvari osobitu snagu, te prikriva tehničke i stvarne nedostatke. A to znači mnogo. Autor nije imao nakanu, da nam dade u ruke napirlitanu igračku za dokone časove (tko to traši od literature, taj ne će biti zadovoljan s „Karikaturama"), već iznosi komad života onakav, kakav u istinu jest, i nuka nas, da se u nj zamislimo. Mi smo se do danas već toliko izvještili u skrivanju, pa i od drugih tražimo, da nam koješta skrivaju, i čim to bolje umiju, mi im se većma divimo; a dodje li kogod, pa bezobzirno odgrne zastor, onda nas je smeo. Pred nama je naša slaboća i to nas boli. I onda eto nas sa sviju strana, s moralnih i socijalnih, s političkih i kulturnih, s ekonomskih i religijskih, gdje nosimo cijele i razderane, nove i stare, čiste i zamrljane pokrivače i žurimo se, da skrijemo golotinju. Ali vazda ostaje ipak nešto, što se nije skriti dalo, i na tom onda radimo i stvaramo nove uvjete životu i tako se pomičemo lagano naprijed.

J. Š.

FERDINAND SEIDL: „KAMNIŠKE ALI SAVINJSKE ALPE, NJIH ZGRADBA IN NJIH LICE. Poljuden geološki in krajinski opis. I. zvezek. S 6 geološkimi prorezi, z 1 geološkim načrtom in s 17 krajinskimi podobami". Ljubljana 1907. Izdala „Matica Slovenska".

Ova je knjiga bez sumnje najtrajnije cijene medju ovogodišnjima publikacijama „Matice Slovenske". Spis je uz konkretan predmet vrlo zanimljiv rukovodj u geologiji, koja struka u Slovenaca dosele nije bila nikako zastupana; a nije nikakav oskudan izvadak iz kakove naučne knjige geologičke, nego živa slika krasnih „Kamniških" („Savinjskih") planina (Dolazak do njih iz Ljubljane u 5 sati). Slika, koja se nam

utisne u pamet i srce, kad se šetamo u planinskoj opremi — ili duhom — po šiljastim vršcima onoga snježnog, do 2559 m. visokog pogorja. S ovom knjigom u ruci turist će podvostručiti sebi užitak, jer se alpskim krasotama ne će samo diviti, nego ih i razumjeti. Planinar će pomoću one knjige upoznati, zašto zijeva ondje ponor, zašto se na onom brežuljku može pasti stado, a na ovom se stere čitava pustinja, zašto nas mogu dovesti ondje do vrha udobni puteljci, a ondje jedino gvozdene stepenice.

Knjiga združuje (gl. naslov !) i krajopis i geologiju. Pisac je umio sve zaodjeti u onako lijepo ruho, da će ugadjati svakomu. Kao geolog je Seidl poznat med učenjacima. Ja, nestručnjak, u tom pogledu ne mogu da presudim knjigu meritorno, no ime piščevo jamči sasvim za sigurnost njegovih postavaka. A mogu dajbudi presuditi krajopisni dio, jer ovo gorje poznato mi je od podnožja do vrhova. I čudnovato je, kako je tačno, a i poetički obradio Seidl svoju osnovu.

Braću Hrvate pak pozivamo, neka dodju u slovenske Alpe, da ojače tijelo, uznesu dušu i zaborave svu mizeriju patuljačkoga ovog svijeta!

Dr. Josip Tominšek.

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA. U historičko-filologičkom razredu čitao je prof. dr. G. Manojlović svoju raspravu: „Druga i treća studija o spisu cara Konstantina VII. Porfirogenita: De administrando imperio".

Nastavljajući predavač svoje studije o tom spisu, čita najprije svoju drugu studiju. Tu dolaze najprije fragmenti iz dvorskih biliežaka o carskim vrhovnim komornicima („parakimomenima"), a onda bilješke o dvorskim ladjama i osobito zanimljive bilješke o karijerama nekih njihovih kapetana. Zatim se obradjuju „res peloponnesiacae" i vojni otkup „zapadnih temata" (provincija) carstva, kod čega predavač nastoji pokazati novih vidika u tadašnja slavenska plemena Peloponesa i konstatirati mnogo veći broj tih plemena, nego što se mislilo dosad ; i socijalna struktura Peloponesa u to vrijeme može se dobro razabrati.

Treća studija („Načela i prizori iz „istočne" politike carstva") obaseže predavačev II. skup „Porfirogenitovih" fragmenata. Podavši opće vidike na tadašnji „Istok" za vizantinsko carstvo, t. j. na Armeniju i Kavkasku, razglaba predavač zanimljivo carsko diplomatiziranje sa zemljom Taronskom oko početka 10. stoljeća, kako se vidi iz carevih fragmenata. — Predavač konstatira, da su ovi carevi spisi fragmenti iz nekog tako rekavši „državničkoga seminara" na carevu dvoru — seminar je taj „posve intiman, pa se bez zazora kaže i ono, što bi se inače pred javnošću prikrivalo ili u pogledu prošlosti preudešavalo. Tobožnji prijatelji i sluge ocjenjuju se s pravoga gledišta vjernosti njihove, diplomatički se porazi ne taje, prave težnje i osnove jasno se kažu".

DR. PETAR SKOK: DOSITEJ OBRADOVIĆ I J. DE LA FONTAINE. Prilog za proučavanje izvora Dositejevih basana (XII. Izvještaj Velike Realke u Banjoj Luci za školsku god. 1906./7. Banjaluka 1907.)

Od istoga pisca izišla je već oveća radnja, njemačka dizertacija, no budući da se ona bavi specijalnom filološkom temom iz romanistike : O nastavcima južno-francuskog geografskog nazivlja, ostala je u nas neopažena.

I ova mala raspravica skrivena je tako, da će ju rijetko tko uvažiti. A ipak u piscu upoznajemo radnika rijetke ozbiljnosti i naučne metodičnosti. Pisac je evo jednostavno i precizno izložio odnošaj Dositejev prema La Fontainu. On je razvrstao karakteristiku obih vrlo zgodno, samo bih želio, da ona ide obratnim redom : najprije nutarnja, a onda stilistična razlika. Ovdje se moglo i — uzevši još ovamo druga djela Dositejeva — povući jedna sumarna značajka Dositeja kao pisca.

Prava zadaća piščeva bila je znatno otešćana time, što se La Fontaine i D. Obradović često služe istim izvorom, pa je tu trebalo poći u analizu svake pojedine basne. Sva je ta analiza mirno i lijepo provedena.

Samo ću upozoriti na jedno. Moguće će sav rezultat ovoga naučnoga posla biti opet iluzoran, čim se nadje knjiga basni La Fontainovih preradjenih od kakvog njemačkog pisca pred Dositejem. Meni se mnogo čini, da će tko naići na takav njemački uzor Dositejev i to mislim za to, jer je Dositejevo izražavanje sasma prema njemačkom jeziku i u onim sitnicama, u kojima mu je La Fontaine jedinim uzorom. N. pr. dok La Fontaine veli „et de sa voix contrefaisant le ton" Dositej veli „. . . s pretvorenim glasom", što je prema njemačkom „mit veränderter Stimme". Ovakovih slučajeva bih mogao više pokazati. Dositej i inače kuje riječi prama njemačkom, on n. pr. govori zloupotreblenie za Missbrauch, i slično tomu.

Time ne ću da sumnjičim vrijednost ove vrlo simpatične raspravice, koja zaslužuje to više nježnosti, što je nastala — u Banj j Luci.

Dr. D. Prohaska.

MODERNA BIBLIOTEKA. Već davno se je opažala potreba izdavanja dobrih prijevoda iz savremene knjige, koja bi obuhvaćala ne samo rusku nego i ostalu književnost. S toga nam je pozdraviti Molinarovu modernu biblioteku, koja ide za tim da istisne prijevode kojekakvih „šundova", koji su upravo u posljednje doba poplavili naše knjižarske izloge. Kod nas se je do sada posebno izdavalo (za razmjerno dosta skupi novac !) ono što je bilo prevedeno za Kuglijev „Dom i Svijet", a kako takova literatura izgleda poznato je. G. Molinar odlučio je izdavati u svojoj modernoj biblioteci ponajbolje stvari iz suvremene svjetske književnosti francuske, talijanske, švedske. Do sada je izdao iz romanskih književnosti D' Anunzia (Nevini) i Maupassanta (Pripovijesti), a u štampi su od sjevernjaka Ibsen (Neprijatelj puka) i Garborg (Pokoj). Po ovom izboru može se zaključiti, da je pravac, kojim g. Molinar kani proslijediti udešen vrlo dobro za naše prilike. Ono što vani čine velike knjižare i dobro situirane literarne udruge, odlučio je kod nas učiniti do sada malo poznati Molinar. Kako Molinar nailazi na vrlo lijep odziv, nadati se je, da će mu uspjeti podati nam za koju godinu lijepu biblioteku. Mnogo tomu doprinosi malena cijena njegovih knjiga. Roman od nekoliko stotina stranica zapada u njegovoj biblioteci jednu krunu, za koju svotu čovjek ne bi dobio takovu knjigu ni u drugih naprednijih naroda. Pretplata je na godinu (dvanaest knjiga) 12 kruna, za pol i četvrt razmjerno, a pojedina knjiga s poštarinom 10 filira više. Pretplate se šalju na Matu Molinara, Zagreb, Prilaz. Mi ovo poduzeće toplo preporučamo, tim više, što „Savremenik" donosi samo originalne stvari, pak bi njegovi čitatelji za jeftin novac mogli popuniti svoje knjižnice po izbor djelima iz svjetske savremene književnosti. Bilo bi samo za poželjeti, da je svakoj knjizi „Moderne biblioteke" dodan kratki prikaz rada dotičnoga pisca ili prikaz književnosti odnosno dobe i struje, kojoj pripada. Time bi ova izdanja dobila na informativnoj strani, koja je za nas vrlo važna.

GLAZBA

F. S. VILHAR: BALKANSKA VILA. Ženski i muški zborovi. Sv. II. Vlasništvo glazbotvorca. Cijena 3 K.

U zbirci nalazimo tri opsegom prilično velike radnje u formi „fantazija". Satkane su „na osnovu hrvatskih, slovenskih, srpskih i bugarskih pučkih popjevaka". Svaka od ovih „fantazija" uklapa po nekoliko omanjih pučkih napjeva. Po sebi se razumije, da je svaka uvrštena pučka popjevka i svojim glazbenim idejama i svojim pjesničkim sadržajem teksta neka mala zasebna cjelina. I upravo zato skup tako raznovrsnih omanjih glazbenih olina ne može da konačno uzbudi onaj dojam jedinstva, koji je bitni uslov umjetničke vrijednosti opsežnije kompozicije. Ovaj se nedostatak forme osobito ističe u zboru „Primorčice" i „Smilje i bosilje". Ovdje se je auktor premalo zadržavao kod pojedinih popjevaka. Ovo su neke vrsti „potpuriji". O toj formi veli dr. Reisman, da je „treba odlučno osuditi i zabaciti kao proizvod spekulativnoga glazbenog obrta".

Stari Nizozemci upotrebljavahu pučke popjevke po posve različitoj metodi nego je ova, kojom krenuše mnogi sadanji pa i vrsni komponisti. Kod svake pa i oveće kompozicije posizavahu oni za što manjim brojem popjevaka, ali zato razvoju svake posvetiše zasebnu i veliku pažnju. Ovdje je dakle auktoru pučka popjevka bila sredstvom, a nipošto svrhom. Oni mišljahu, da se bez obradbe pučka popjevka ne može da digne nad samu sebe.

Čini se, te je ovaj porok često pred očima lebdio i samom auktoru, a služi mu na čast, što mu se je u poznijem opusu „Od Savskih bregov" nastojao oteti, što mu je donekle i za rukom pošlo. Ovdje je obradbi svake pojedine popjevke posvećena veća pažnja, svaki je pučki napjev znatno variran i raširen, pa to i jest razlog, s kojeg nas ovaj zbor zadovoljava više i predjašnjih. Ova je kompozicija zbilja zaslužila ime „fantazije".

Izbor pučkih popjevaka očituje veliki auktorov mar a i ukus. Probrana je tu mnoga pučka melodija, koja još i svojim naturalizmom snažno djeluje. Poznato je, kako je u pučkim popjevkama deklamacija teksta uzorno provedena, a još poznatije je, kako narod melodiju vješto prilagodjuje pjesničkom sadržaju teksta. A sve ove, da se tako izrazimo, prirodne prednosti pučke muzike u kompozicijama su ovim povećane veoma ukusnom dinamikom i predavanjem.

Harmonička obradba suče se po sredini izmedju stroge diatonike i prebujne kromatike, ni previše jednostavna, ni previše tražena; stoga, ona je, osobito u konkretnom slučaju, gdje se radi o vokalnoj muzici, od efekta, a u izvedbi nije teška. Pojedine se dionice kreću

ponajviše sredinom glasovnoga opsega tako da ne umaraju pjevača. Harmonija stvarno je korektna, tek u jedanaesto-dvanaestom taktu (str. 6.) uvukla se izmedju tenora i basa jedna uporedna kvinta, kojoj se treba u po sudu Foerstervu („Nauka o harmoniji“, primjer 217. i 218.) — vazda uklanjati.

Antun Dobronić.

KAZALIŠTE

HRVATSKO NARODNO KAZALIŠTE IZ OSIJEKA u SARAJEVU. U svoje vrijeme naši su zagrebački dnevnici sviju stranaka veoma rado registrirali i političke i kulturne dogadjaje u Bosni. Još mi je u živoj uspomeni, kako se opširno izvještalo o gostovanju Hrv. zemaljskog kazališta u sarajevskom „Društvenom domu“. Od dvije-tri godine nazad nastao je neki zastoj. Političke prilike uzrokom su, da se prešućuje i jedna ovako eminentno kulturna stvar, kakovo je gostovanje osječkog kazališta u srcu Bosne — u Sarajevu. Ovo nikako ne razumijem, i to valja odsuditi, svakako odsuditi. Osječko kazalište trebalo je doći uz jaku reklamu našega novinstva u Bosnu. Možda ne bismo doživjeli sramote, kojoj smo dakako i sami krivi, da se repriza Zajčevoga „Zrinjskog“ morala otkazati radi toga, što uopće nije bilo posjetnika.

Osječko kazalište doživjelo je materijalni fiasko. Razloge ne će biti teško opredijeliti. Društvene prilike u Sarajevu radi dogadjaja posljednjih par godina upravo su dezolatne. Zaoštreni odnošaji izmedju Hrvata i Srba držim da uopće isključuju uspjeh jednoga narodnog pozorišta zvalo se ono hrvatsko ili srpsko. Dodje li kakova srpska putujuća družina, ne posjećuju je Hrvati (ne bih mogao ustvrditi, da je baš samo politika uzrok, jer te družine znadu biti katkada prave „šmire“), a Srbi opet ne posjećuju hrvatskih predstava. Najbolje prolaze njemačke operetne družine trećega reda. Na ovakovim predstavama naći ćeš i Hrvate i Srbe uz ostale narodnosti. Dapače i magjarska operetna družina mogla se jedne godine pohvaliti uspjehom. „Hrv. Dnevnik“ kao jedini politički hrvatski list u Sarajevu, ne znam s kojih razloga, a ne marim ni ispitivati, nije nikako ispunio svoje dužnosti, da reklamom zainteresira općinstvo za kazalište. Sjećam se, da je znao kud i kamo iscrpljivije izvješćivati o njemačkim operetnim predstavama. „Srpska riječ“ pozvala je svoje ljude da posjećuju kazalište tek onda, kad je materijalni fiasko bio gotova stvar.

Medjutim ni kazališna uprava nije došla sa gotovim programom u Sarajevo. Najprije je odlučila davati samo operne i operetne večeri, onda je opet najavila čitav niz dramskih predstava, od kojih je kasnije odustala, davši tek dvije do tri bolje stvari.

Glumačka osječka družina imade mnogo sila, koje dakako nadmašuju niveau glumaca jednoga pokrajinskog kazališta. U cijelosti i u detalju potpuno zadovoljava zahtjevima. Muške sile znatno su bolje od ženskih. Najbolja sila osječkoga pozorišta je g. Jovanović. Svojim je kreacijama „Kamenu medju kamenjem“ i „Nadi“ pokazao, da spada medju glumce prvoga reda. Glumilo se dakako redovno pred posvema praznim sjedalima.

Operne i operetne predstave bile su bolje posjećene, ali ni iz daleka, kako bi se očekivalo. Albinijev „Nabob“ davao se gotovo pred praznom kućom. „Vesela udovica“, „Zrinski“ i „Cavalleria“ napunile su društveni dom. Zborovi su veoma slabi. Od solista bila je valjana gospodja Savić i g. Savić i kao gost g. Vulaković.

Medjutim ovaj neuspjeh ne bi smio osječko kazalište odvratiti i u buduće od gostovanja u Sarajevu. U prvom redu će trebati odabrati i drugo vrijeme za gostovanje, a ne mjesec svibanj, a i bolje organizirati reklamu.

Iz Sarajeva se otputila družina u Mostar, ali se čini, da ni ondje ne će proći puno sretnije.

x

FEUILLETON

ŠPIRO BRUSINA. Neka bude i na ovom mjestu kazano nekoliko riječi na spomen i počast nedavno preminuloga umirovljenog universitetskog profesora i akademika Špire Brusine. Jer ideje, što ih je on zastupao od znamenovanja su za razvoj vascijelih naših kulturnih prilika.

Dva se osebita nazora o pozivu i zadaći znanosti naglašuju u današnje dane. Kašto mnogi književnici (primjerice Oskar Wilde) ističu, da je umjetnost nad životom, tako je i medju predstavnicima modernih prirodnih nauka naći zastupano mišljenje, da znanost, čista znanost nema sa životom i njegovim malenim, svakidašnjim-i praktičnim prilikama ništa, jer njezin je cilj velika, sveta i bezobzirna istina.

S toga idealnog stajališta svrha je znanosti odviše ukočena. Jer nema sumnje, da i ona sa svojim rezultatima mora da postane krv i sok kulture. Kaošto je čovjek potpun onda, kad se u njemu nalaze u ravnoteži i jedinstvenoj

cjelini sve njegove duševne i tjelesne sposobnosti, tako moraju stajati i pojedini kulturni pojavi u medjusobnoj organičkoj vezi, ako hoće da sačinjavaju potpunu i snažnu kulturu. I baš su prirodne nauke i ideje, pronikle iz rezultata njihovih, pokazale sudioništvo svoje u razvoju čovječanstva, jer se je na njihovu temelju izgradio moderni nazor o svijetu. A to znači da su povezane na život i njegove prilike, iz kojega su i nikle. Jer znanost — kako kaže filozof Herbert Spencer — nije drugo, nego viši stupanj svakidašnjega znanja i iskustva.

Pokojni Špiro Brusina bio je profesorom zoologije na hrvatskom sveučilištu u Zagrebu. Rad i nastojanje njegovo stoji u uskom savezu sa razvojem svega onoga, što su Hrvati stvorili i pridonijeli kao skromni obol za kolosalnu zgradu prirodnih nauka. Jer on je bio prvi upravitelj prirodopisnoga muzeja, prvi i mnogogodišnji profesor na našoj univerzi za zoološku granu prirodnih nauka, on je bio osnovatelj našega naravoslovnog društva. Kao naučnjak i stručnjak pronio je hrvatsko ime u tudjem, velikom svijetu, a u drugu ruku posijao je kod kuće smisao i volju za rad na polju prirodnih nauka, jednako kao i klice onih reformatorskih i liberalnih ideja, što su nikle kao aplikacija prirodnih nauka na društvo, kulturu i čovjeka. Njegovom zaslugom i nastojanjem njegovih suborilaca izbilo je i kod nas na površinu ime Darwina i nazora, što se kupe oko toga znamenitog imena.

Evo u kratkim crtama život i rad pokojnoga Špire Brusine.

Rodio se u Zadru god. 1845., gdje je i svršio srednju školu. Već u srednjoj školi počeo se baviti prirodnim naukama, a kako je živio na moru, to mu je pažnja pala osobito na mekušce, onu životinjsku grupu, kojoj je zbog paleontološkoga znamenovanja u kasnijim godinama posvetio ponajviše svoj rad. Studirao je u Beču, gdje mu je i izdan znanstveni njegov prvijenac: Conchilie dalmate inedite, u kom je opisao zbirku školjaka, što ju je sakupio još kao gimnazijalac u Zadru. Svršivši nauke u Beču prihvatio se privremene suplenture na zadarskoj gimnaziji. Ali još iste godine bude pozvan od Jugoslavenske akademije, da zauzme upravu Narodnog muzeja, što su ga još naši preporoditelji Ilirci osnovali god. 1839. Ovdje posvetio je Špiro Brusina svoje sile, da i naš muzej zauzme dolično mjesto medju ostalim zavodima te vrsti. Osobitu pažnju posvetio je zoološkom odjelu (jer je mineraloško-geološki odsjek prešao u ruke pokojnoga Gjure Pilara, a botanički u ruke universitetskog profesora dra. Bohuslava Jiruša). Zaslugom Špire Brusine došla je doskora na svjetski glas zbirka recentnih i fosilnih mekušaca i lokalna ornitološka zbirka, pa je tako i naš muzej postao pozorištem proučavanja mnogih znamenitih istraživaoca na tim područjima. Posebnu brigu posvetio je zavodskoj biblioteci, koja je upravo za naše prilike na izvanrednom stepenu. Tako je primjerice njegovim posredovanjem poklonila zoološkom muzeju engleska vlada ogromno djelo znamenite „Challengerove ekspedicije" u 50 omašnih knjiga sa 3.000 sjajno izradjenih tablica.

Kad se god. 1874. osnovalo hrvatsko sveučilište zauzeo je na preporuku pok. Brusine zoološku stolicu Fran Erjavec, njegov prijatelj i vrstan zoolog. Erjavec zahvalio se doskora na profesuri i tako je preuzeo sam Špiro Brusina to mjesto, na kojemu je djelovao sve do god. 1901. Kroz lijepi taj niz godina posvećivao je svoje sile što znanstvenom radu, što radu oko unapredjenja zbirke i muzeja, što opet odgoju i poticanju mladjega naraštaja za rad na polju prirodnih nauka.

Od njegova znanstvenoga rada, koji je našao priznanje stručnjaka gotovo svih naroda, neka bude spomenuto njegovo djelo, izdano prigodom osnutka univerze: „Prilozi paleontolologiji hrvatskoj ili kopnene i slatkovodne tercijarne iskopine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije", koje je preveo i na njemački i posvetio meceni biskupu Strossmayeru. Zatim posljednje veliko njegovo djelo: „Iconographia Molluscorum fossilium in tellore tertiaria Hungariae, Croatiae, Slavoniae, Dalmatiae, Bosniae, Hercegovinae, Serbiae te Bulgariae inventorum". U tom djelu imade 424 nove vrsti u 1.582 slike na 30 tablica. Osim mekušaca i ine morske faune bavio se Brusina osobito još i pticama, pa postoji mnijenje, da je svojim djelom u dvije knjige: „Ptice hrvatsko-srpske" udario temelje ne samo ornitologiji čitavog slavenskog juga, nego i naučno-narodnoj nomenklaturi naših ptica. Ini njegov znanstveni rad izlazio je u izdanjima Jugoslavenske akademije, gdje je djelovao dugi niz godina kao predsjednik matematično-prirodoslovnoga odjela.

Osobita je zasluga pok. Špire Brusine, što je god. 1855. prigodom proslave petdesetgodišnjice našega preporoda osnovao prvo prirodopisno društvo na slavenskom jugu, koje je preko njega simpatično pozdravio i sam veliki Darwin.

Pokojni Špiro Brusina bio je vrlo agilan čovjek. Njegova agilnost očitovala se u živoj

i velikoj korespondenciji sa mnogim prirodoslovnim stručnjacima stranih naroda, u raznim znanstvenim putovanjima i u sudjelovanju na mnogobrojnim prirodoslovnim kongresima. Kako je bio poznat u stranom svijetu pokazuju časti, kojim ga počastiše upravo mnogobrojna društva, akademije i okrunjene glave.

Svoje je nazore zastupao otvoreno i konsekventno. Kao prirodoslovac prianjao je uz evolucijone nazore o društvu i čovjeku. To, što je umro „pomirivši se" s Bogom — kako to javlja jedan klerikalni naš dnevnik — nije znak odricanja onih nazora, što ih je nekad u naponu svoje snage zastupao, nego teške shrvanosti od bolesti i one moći konvencijonalizma, gdje čovjek za volju svojih, koje umirući ostavlja, učini i takovu formalnost.

I sa strane društva hrvatskih književnika, kojemu je bio članom i iskrenim prijateljem, neka bude pokojnom Špiri Brusini izražena slava i čast! *—ić.*

JURISLAV JANUŠIĆ. Varaždinska gimnazija, gdje se počeo razvijati njegov duh, ponosila se u ono doba, da ni jedan njezin djak nije bio kod spaljivanja madžarske zastave. Ali nas je ubijalo njezino mrtvilo i mi smo već u nižim razredima grčili pesti. Stariji djaci, koji su se već spremali u život, gledali su na nas kao na neka mala čudesa, ali naši idejali nijesu ih mogli više dirnuti: oni su bili izgubljeni. Išli su u život mrtvi, sa zatisnutim očima. U konzervativnosti školske odgoje i opskurnosti milieua razvijao se i njegov radikalizam. I njega su zanosile ideje Starčevićeve, osobito one, kojih on nije nigda ni izrekao, već smo mi samo slutili, da su se krile u njegovoj duši. U književnom mrtvilu najviše je života stvarao Tresićev „Novi Vijek", pa dakako: mi smo pristali uza nj. Janušić bio je najveći obožavatelj Tresićev i on je ostavio najjači trag u njegovoj duši i onda, kad ga više nije pritezao: Janušić je ostao uvijek obožavatelj — krilate riječi; on je pjevao, pisao i govorio — plameno, a rekao bih, da je već u ovo doba pod tim utjecajem bila odredjena putanja njegova razvitka: od poezije k filozofiji, od filozofije k politici.

Upisao se na filozofskom fakultetu zagrebačkoga sveučilišta i jedva da je itko osjetio u svojim studijama toliku tragiku, koliku on. Svim silama radio je oko svoje discipline, a unapred je odlučio, da ne će nigda stupiti u službu. Nije učio za kruh, premda je uvijek bio potreban kruha, već je učio radi same nauke, a opet je dobro znao, da u Zagrebu ne može postići ono, što je htio. On je htio u svijet, a nije mogao. Imao je neznatni stipendij (K 400), pa je više puta molio, da smije na kojegod drugo sveučilište, ali je uvijek bio odbijen. I tako je uvijek ostao ovdje. Jamačno su bili najsretniji dani njegova života, kad sam ga pozvao u Prag, da mi bude nekoliko dana gost, i on je doista došao.

Kad sam se vratio iz Praga (1902.) u Zagreb, osnovali smo književni list „Mladu Hrvatsku". Ako smo i bili daleko od svakog doticaja s hrvatskim književnicima, ipak nam je bilo poznato, zašto su se izjalovili svi veliki i dobri pothvati hrvatske moderne, koji bi inače sami sobom morali uspjeti. U hrvatskoj modernoj u samome književnome radu opazili smo kompromis, a to je poslije dovelo i do spoljašnjeg kompromisa, a mi smo htjeli, da se književni pravac provede samostalno i konsekventno. Prvi udarac zadala nam je „Hrv. Misao", koja je najprije htjela da nas uništi, a onda nas je htjela privući k sebi. Medjutim, kad je časopis naš već lijepo napredovao, kad je izašla najbolja sveska, dodje i drugi udarac: državni odvjetnik zaplijenio je „Mladu Hrvatsku" i obustavio izdavanje. Bio je zaplijenjen jedan članak Matošev i jedan — Janušićev.

Janušić je radio kao pjesnik i kritičar. Njegova kritika bila je oštra, odsječena; njegova poezija zanosna i duboka. On je pjevao već u „Novoj Nadi", a u ovo doba primio ga je i Silvije Kranjčević medju pjesnike „Nade". Kad je „Mlada Hrvatska" propala, a ne za dugo nastupilo potpuno mrtvilo u hrvatskoj književnosti, prestao je izlaziti „Vijenac" i „Nada", tada vidjesmo, kako smo ispravno shvaćali književnu situaciju. Janušić je u to često jadikovao, što se naš pokret izjalovio, a u ovim prilikama, da nije bilo silničke ruke, on bi morao napredovati. Janušić još nije odustao od težnje, da svoj rad posveti hrvatskoj knjizi, ali on nije htio da se priključi kojoj struji, gdje bi mogao i potpuno samostalno raditi, već je htio da izadje s novom strujom, koja bi u cjelini odgovarala njegovim idejalima. Još g. 1904. primio sam od njega pismo, da odmah dodjem u Zagreb na jedan sastanak. Došao sam. Janušić je sabrao oko sebe kolo mladih ljudi i htio je da pokrene književni list. Bio je golemi optimista u poduzećima, jer se nije bojao rada i nije nigda računao na zapreke. Ja sam neumoljivom logikom razbio njihove iluzije, i osnova pade. Iz ovoga bezimenog kola javio se poslije toga samo jedan pravi talenat — Josip Kosor. Ovaj pokušaj bijaše Janušićeva posljednja iluzija i težnja za književnim pokretom. On bi mogao

biti velik pjesnik, ali najednoč napušta on misao, da razvije svu snagu svoga duha kao književnik, a književnosti je samo zahvaljivao, što je pomogla izgraditi iz njega čovjeka i ostala mu i dalje sredstvom u radu oko drugih ciljeva.

Janušić se odsele intenzivnije bavio filozofijom. I to me je obradovalo. Ta naše sveučilište nije do danas odgojilo ni jednog samostalnog radnika u toj struci, a u naučnoj našoj književnosti filozofija stoji najniže. Njegove studije odavale su odmah samostalnost, pronicavost uma i osobitu plastiku, a ova se veoma rijetko javlja kod filozofa. Pisao je i opsežnu disertaciju o Schopenhauerovoj estetici. On je mogao postati samostalan istraživač, ali je i s filozofijom učinio, što i s književnošću: i ona bila je njemu samo sredstvom, a ne ciljem. Filozofija je izgradila iz njega potpuna čovjeka, a kao izgradjen čovjek stupio je Janušić, baveći se još pravnim naukama, u političku borbu, gdje se tek osjeća u svome elementu: mogao je raditi s velikom masom, bio je velik dio goleme cjeline, osjećao je oko sebe neprekidno gibanje, a njegove oči, uvijek pune veselja i optimizma, gledale su pred sobom i oko sebe — živi rad i napredak. Ne poznajem čovjeka, koji bi tako žilavo i sistematično radio oko izgradjivanja samoga sebe, kako je to radio Janušić, a zato i ne poznajem čovjeka, kojemu bi život bio tako čist, kao što bijaše njegov. Meni se čini, kao da je poginuo na barikadi: ona je bila već u plamenu, a on je s nje govorio sve plamenije i sve bojovnije mahao svojim rukama, što se plamen više dizao i što se barikada jače rušila . . .

Dr. Branko Drechsler.

„MATICA HRVATSKA" I GJALSKI. Gosp. dr. A. Radić, tajnik „M. H.", pronašao je nakon naše bilješke u posljednjem broju „S." ipak uputnim, da poliže svoje ispade proti Gjalskome u prospektnom broju „Glasa". Čini se, da ga je na to primorao odbor „M. H.", koji sada radi toga surovog čina svoga tajnika pere ruke u nevinosti. I razumije se, g. Radić kaje se radi svoga čina na pravi gentelmentski način „eines echten Bauern in der Literatur". U 11. broju „Glasa" nalazi se ova izjava: „N a v a l a n a G j a l s k o g a. Na moje pisanje o Gjalskom u posljednjim prospektnim brojevima „Glasa M. Hrv." osvrnule su se žestoko najprije dnevne novine („Pokret"), a onda „Savremenik" dovodeći s onim mojim pisanjem u svezu i odbor „M. H." i njezina predsjenika Arnolda. To je posve neopravdano i neumjesno, jer ni odbor ni predsjednik „M. H." nisu ni sudjelovali kod onoga pisanja, niti na nj ikako utjecali. Što se tiče same „navale" na Gjalskoga, rado priznajem, da imadu pravo oni „Matičini" i moji prijatelji, koji su mi još prije, nego se je mojoj „navali" u javnosti prigovorilo, kazali, da je onaj uvod s Gjalskim bio suvišan i neumjestan, i to tim više, što tobožnjim braniteljima i prijateljima Gjalskoga nije vrijedno davati ni prividnoga povoda, da uzmognu nastavljati neprestano svoje dosadno zabadanje, izvraćanje, pače i laganje. — Dr. A. Radić."

Lijepo je od „gentelmena" tajnika „M. H.", da priznaje, da je ono njegovo pisanje o Gjalskom bilo neumjesno, ali gornjom izjavom nije opravdao radi toga gadnog postupka ni sebe ni odbora „M. H.", niti je dao zadovoljštine Gjalskom kao jednomu od najzaslužnijih suradnika „M. H." Ako se odbor „M. H." tim pisanjem Radićevim ne slaže, kako je mogao dopustiti, da to pisanje udje u „Glas", koji je organ toga odbora, a ne tajnika Radića, i zašto onda, ako je iole gentlemenski, nije dao zadovoljštinu svome napadnutom suradniku, koji nije najmanji dio doprinio za popularitet „Matičin". Ta dužnost ostaje i nadalje na odboru „M. H." i njenom predsjedniku, na kome taj Radićev napadaj svejednako leži neopran. Radić dakako u toj izjavi ponovno navaljuje i to na Gjalskoga prijatelje i „tobožnje" branitelje, da dosadno zabadaju, izvraćaju, pače i lažu, pravi način jedne niske duše, vlastite laži podmetnuti drugima i oprati vlastitu sramotu pljujući na druge. Ali i to pljuvanje pada natrag na Radićev obraz.

BILJEŠKE

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA ZA SILVIJA STR. KRANJČEVIĆA. D. H. K. razaslalo je ovih dana prospekt za divot-izdanje Kranjčevićevih najnovijih pjesama, koje izdaje s ilustracijama hrv. umjetnika za proslavu 25-godišnjice pjesnikova literarnog rada. Čisti prihod toga izdanja namijenjen je pjesniku, da se u svojoj teškoj bolesti može podvrći nužnom liječenju. Kako Kranjčević pripada medju prve naše duševne i pjesničke velikane, a knjiga će biti opremljena kao malo koje hrvatsko izdanje, ne bi smjelo biti inteligentne i rodoljubne hrvatske porodice, u kojoj ta knjiga ne će naći odlično mjesto. Pjesme, koje će izaći u toj knjizi, pripadaju medju najbolje radnje, koje je Kranjčević do sada napisao. I prekrasna i duboka pjesma u ovom broju „S." „Hristova slika" izvadjena je dozvolom odbora D. H. K. iz te

knjige, te spada medju najnovije pjesnikove umotvore. Prospekte za tu knjigu razašilje na zahtjev D. H. K. svakome, tko se za to izdanje zanima.

„BEHAR". Kada je prije nekoliko godina prestala izlaziti sarajevska „Nada" bilo se bojati, da će dugo potrajati, dok će se moći pristupiti k izdavanju sličnoga časopisa. Nekako u isto doba počeo je izlaziti „Napredak", ali „Napredak" je imao posve drugi smjer. Od ostalih listova i povremenih časopisa, koji izlaze u Bosni i Hercegovini nije ni jedan kušao popeti se na ono mjesto, što ga je zapremala „Nada". Književnici koji živu u Bosni kao da su to težko osjećali. Vidi se to po tome, što su se ne malo svi okupili oko preporodjenoga „Behara", koji je napustio svoj prijašnji program, prema kojemu je bio više vjerske nego li svjetske naravi. Izdavači „Behara" odlučiše prepustiti brigu oko vjerskoga odgoja muslimana hodžinskom staležu, a „Behar" podignuti do visine ponajboljih naših povremenih časopisa. I po ova dva broja novoga godišta može se zaključiti, da im je to potpuno uspjelo. Behar goji sve rubrike, obaziruć se uza to ipak na svoje prilike, a uspjelo mu je okupiti mnoga vrijedna i ponajbolja pera. Tako nalazimo u prvom broju Niku Ostojića (pjesma), Safvet-bega Bašagića (esej), S. St. Kranjčevića (pjesma), Kuzmanovića (crtica), Mirzu Safveta (pjesma), Lj. Dvornikovića (raspravu) M. Alaupovića (literarni prikaz Luke Botića), Felim Spahov prijevod iz „Hiljadu i jedne noći", Milakovićevo priopćenje jedne osebujne narodne romance i dvije narodne pjesme iz zbirke H. Kariškovića. Osim toga vrlo je biran i pomno uredjen listak, u kojem nalazimo priloga iz pera dra. M. P-oga, M. Safveta i drugih. Drugi broj ni malo ne zaostaje i u njemu se javiše: Osman Azis, S. Alagić, Alaupović i ostali poznati već iz prvoga broja. Osobito treba istaknuti i pohvaliti izvrsno uredjeni listak. — Nadati se je da će se ovom lijepom broju naših priznatih književnika iz Bosne priključiti i drugi, koji ne živu u Bosni. „Behar" je privatno poduzeće, koje u početku iziskuje pripomoći, ali će doskora moći potpuno i u svakom pogledu ispunjati svima zahtjevima. Dužnost je naših književnika da podupru nastojanje svojih bosanskih drugova, a čast je osvanuti u njihovom kolu. Mi „Behar" najtoplije preporučamo pažnji naše čitače publike i naših književnika.

O NAŠEM JEZIKU. U 2. broju češke revije „Osvita" izišao je jedan članak uvaženog naučenjaka dra. H. Jirečka. Govoreći u tome članku o potrebi zajedničkoga slavenskog jezika, koji bi mnogo doprinio zbliženju svih Slavena, kaže izmedju ostaloga, da bi taj jezik imao biti hrvatski jezik. „Imali bismo", kaže Jireček „jezik gotov, krasan i od svih slavenskih jezika najmilozvučniji, lak za učenje, bogat s mogućnošću razvića, jezik, koji se odlikuje i tim da ima već i sad u jednom pogledu izgled svjetskog jezika, jer ga hrabri mornari dalmatinski raznose po svima pristaništima naše zemaljske krugle."

NOVE KOMPOZICIJE. Kod L. Schwentnera u Ljubljani izašle su ove nove kompozicije, koje najtoplije prijateljima glazbe preporučamo: Parma, „Ote ženske". Koračnica za klavir iz operete „Nećak". Cijena K 1.50. Parma, „Mina valčik", za klavir iz operete „Nećak". Cijena K 2.40. Bajuk, Slovenske nar. pjesme, III. zvezek. Cijena K 1.—. „Novi akordi" (Zbornik. Uredjuje dr. G. Krek). VII. letnik. Štev. 2. 3. in 4—5. Cijena pojedinoj svesci K 2.—. Sveska sadržava 6 do 8 slovenskih i hrvatskih kompozicija za glasovir i za pjevanje.

ISPRAVI ! Drugi redak treće kitice u Kranjčevićevoj pjesmi ima da glasi: Micale se usne žive — oprost sami, ljubav sama.

UREDNIŠTVO primilo je OVE KNJIGE:

A. Benešić, Kraljević Marko. Drama u pet činova. Dionička tiskara. Zagreb 1907. Cijena K 1.52.

A. Benešić, Petronij. Tragedija u pet činova. Dionička tiskara. Zagreb 1907. Cijena K 1.50.

Slobodna Misao. Naklada „Slob. Misli". Tisak Dioničke tiskare. Zagreb 1907. Cijena 10 f.

Vlad. Jovanović, Bibliografija srpsko-hrvatske dramske književnosti. Spomenik 45. razred 2. 38. Beograd 1907. Drž. štamparija kralj. Srbije. Cena 2 din.

Sv. Hurban Vajanski, Suha grana. Preveo sa slovačkoga I. Vučerić. Knjige Matice srpske br. 22. Novi Sad 1907 Cena K 2.—.

I. Milaković, Marko Kraljević i Gjergjelez-alija. Fragmenat narodne pjesme nadopjevao I. M. Sarajevo 1907. Zem. štamparija. 1906.

Hrvatski oružnički godišnjak 1908. II. godište. Zagreb. 1907. Naklada oružničke momčadske knjižnice.

PROF. BELA ČIKOŠ: SAPPHO

»SAVREMENIK« 1908.

IONIČKE TISI

Kraj svega toga treba upamtiti, da je odbor „M. H." raspisao za najbolje radnje, koje će prispjeti za „Hrvatsko Kolo" novčane nagrade osim redovitoga honorara, ali treba upamtiti i to, da je odbor „M. H." (ili njezin tajnik) dobacio nezadovoljnicima u obraz nisku pogrdu, da je nezadovoljstvu mnogih mladjih književnika uzrokom pohlepa za honorarima, za novcem.

*

Sadržaj prve knjige „Hrvatskoga Kola" nije strogo razdijeljen u zabavni i poučni. Sjegurno stoga, jer bi takovo razdijeljenje bilo prilično neprovedivo.

Mnoga radnja, koja bi imala vrijediti kao zabavna nije ni malo zabavna, a mnogi sastavak, koji bi htio poučiti, ponajviše je zabavan, jer se čovjek zabavlja čitajući ga.

S pjesmicama su se javili: Jovan Hranilović (Na grobu Strossmayera), Podravski (Nitakrita), Miroljub (Nujni časi), Alberto Weber (Danse Macabre), Velimir Deželić (Na Gvozdu, Chanson d' amour, Već vene), Viktorija Risaković (Suncu na rastanku), Ferdo Rožić (Imam zlatnu formingu, Tri pjesmice) i Gjuro Arnold (Iz različitih pretinaca: Jedared samo ... — Divne li su ... — Kada zvijezde sviću ... — Bogu).

Kako su to većinom sve same manje pjesmice, osim „Nitakrite", koja mimogred budi rečeno jako sjeća na Vidrićevu „Kraljicu Nila" (i ako ne po sujetu), a ne vrijedi o njoj govoriti niti stoga, jer u njoj nema baš ništa, što je predsjednik „Matice Hrvatske" toliko naglašivao u svojim govorima, ne ću se s nijednom posebice na dulje baviti. To su pjesmice kako ih nalazimo razsijane po „Prosvjeti", „Pobratimu" i sličnim listovima i upravo je težko shvatiti razlog, koji je vodio uredjivače zbornika, kada su ih uvrštavali — ako ne prijeka nužda, da bude u zborniku i nekoliko pjesmica!

Ni jedna ne odaje kakav snažni pjesnički talenat, ni jedna ne može vrijediti kao posebne pažnje vrijedna nova nota u moru pjesmica, što se kod nas produciraju. U svim tim pjesmicama nema ništa snažno ili karakteristično bilo po naše doba i prilike, bilo po dotičnoga pjesnika. Kada takova pjesmica osvane u kojem listu, onda ju čovjek ima pred očima nekoliko dana i čim dodje novi broj i zaboravio je već na nju. Ali u zborniku je to drugačije. Moje je mnijenje, da se u zborniku iznosi najbolje od vrlo dobroga; ono što bi bilo šteta, da se zametne u kojem časopisu. Po gotovo to vrijedi kada se donosi od pojedinoga pjesnika samo jedna pjesma. Tako primjerice Hranilovićeva „Na grobu Strossmayera", u kojoj nema ništa posebno vrijednoga, ništa osobita po čemu bi zaslužila da ju se sačuva u almanaku. U cijeloj pjesmici samo je ova kitica vrednija:

Kroz valovje tuge nad grobnicom tvojom
Slava tvoga imena svijetom odjekuje,
Uzalud se zlobni raspinju komarci,
Da i njihov zuj se kroz tu himnu čuje.

Nešto je sretnije ruke bila misao, kada se je od ovakovih pjesnika uvrstilo ponekoliko pjesmica. Ako je u ovakova pjesnika ikoliko literarne fizionomije onda će se ona mnogo laglje moći ugledati kada čovjek pročita nekoliko takovih pjesmica, nego li kad pročita jednu. Dakako u svakom slučaju (Miroljub) ni to ne pomaže. S pohvalom treba istači Deželićeve pjesmice: „Na Gvozdu", „Chanson d' amour"

*

A ovaj je pripravljen već humanizmom 18. vijeka. Herder je prvi izrekao blagoslov nad Slavenima izbaviteljima svijeta. Dodijelio im je zadaću mironosaca, jer su ljudi „golublje ćudi“ i potlačeni. Jaganjče božje!... Mesijanizmom kod Poljaka, a spiritizmom kod Preradovića izgradjena je ova ideja u Slavena. Potlačeni Slaveni najžešće su prigrlili ideju o etičkom odredjenju naroda.

Ovo je predhistorija filozofije prof. Zdiechowskoga o Rusiji.

Ona dakle ima svoj korijen u posebnom položaju poljačkoga naroda i u shilijastičkoj ideji o Slavenima.

Prof. Zdiechowski podvrgnuo je kritici sve dosadanje etičke pokrete Rusije: slavjanofilstvo svih forama (Chomiakov-Aksakov-Katkov), europeizam i revolucionizam (Aleks. Hercen-Mich. Bakunin-Lav Tolstoj i Čičerin). i kršćanstvo Solovjova, Čičerina i Mereškovskoga.

Prof. Zdiechowski historički pripovijeda, ali ipak ne ističe nigdje ni evoluciju ni logiku razvitka. Jer on je deist — kršćanin, a isticanjem kauzalnosti u smislu čisto racionalnom on bi mogao izići onim, što cijelom knjigom hoće baš da pobija, t. j. pozitivistom. Zato nije njegova namjera, da pojedine ideologe razjašnjuje na osnovu utjecaja književnoga i utjecaja milieua. Uzdržavanje ovakovo pooštrava mu vid za ono, što je individualno u pojedinih spomenutih pojava.

A ipak! Nikomu nije time oduzeo vjerovanje, da je sve, što se u Rusiji pothvatilo i mislilo, proisteklo nužnim načinom, a takova pomisao opet utvrdjuje čovjeka u nadi, da se i Rusija etički silno — razvija.

Najznačajnija su zadnja tri poglavlja. Ona ne rade o prošlosti, nego o budućnosti Rusije. Razmatranje teče vizionarno s riječima Solovjova i Mereškovskoga, krilatica misao jest sjedinjenje crkve ruske s crkvom zapadnom. Ovu misao naziva pisac „velikom i plodnom.“

U vjerskom pokretu prof. Zdiechowski nalazi zdravu jezgru današnjega revolucionarnoga vrijenja, jer jedini on jamči za to, da će Rusija svladati socijalnu i političku anarkiju.

Protiv te se anarkije največma moraju u Rusiji da bore Poljaci.

Položaj je Poljaka takav, da su oni u ovaj čas najsolidniji zalog jakosti države ruske. Oni se razlikuju od židova, koji vode kolo socijalističkog i anarhističkog pokreta — jer Poljaci imaju što izgubiti: svoju rodjenu grudu, svoj jezik, svoju kulturu. Poljaci dakle ne mogu da se zanesu za dalekosežnim socijalnim reformama, jer imaju da čuvaju i spasu ono, što je najpotrebnije za svoj, za narodnosni razvitak. I radi toga su Poljaci najkonzervativniji i ujedno, kao kulturni narod najsposobniji za mirni razvitak Rusije. Jer s pojmom kulture ujedno se slaže pojam evolucije. Revolucija je za kulturu pogibeljna.

Prof. Zdiechowski je lično općio s ruskim državnicima: knezom Svjatopolk-Mirskijem i s grofom Witte-om, no nije ih mogao dovoljno uvjeriti o potrebi „poljačke“ politike u Rusiji.

Na koncu knjige dozrijeva potreba reforme ruske crkve. Prof. Zdiechowski zahtijeva, da se ta reforma provede u smislu Solovljevljevu, Rusa, koji se otrgnuo uskih spona narodnosti i oslobodio rusku crkvu ispod gosudarstva (države), spojivši je sa živom zajednicom i materom crkvom na zapadu. Istok donosi u zapadnu

crkvu novu struju života, a sam se oslobadja nijeme letargije, zastoja. Sva će se crkva tim novim savezom preporoditi... Ex Oriente lux!

To je u najkrupnijim crtama tendencija ove knjige.

Isporedio bih je s Tacitovom Germanijom, da ironija sudbine nije rodila tako silnim kontrastom izmedju Rimljana, koji spašava Rim otkrivajući mu pogibao od svježih Barbara i Poljaka Rimljanina, koji spašava Barbare Ruse, otkrivajući im snagu kršćanskog Rima.

Velika je važnost ove knjige, jer ona ne razdvaja, nego spaja. Hoće da složi dva najjača slavenska naroda, ali ne na podlozi jednakosti rase, nego sub specie općenosvjetskog sporazumka, na osnovi kršćanstva. I zato je ova knjiga velika vlast u poslu medjunarodne snošljivosti.

Osobito je važno, što prof. Zdiechowski prepušta glavnu riječ samim Rusima Čičerinu, Solovjovu i Mereškovskomu, a svoje želje izriče objektivno i razborito. Time izbjegava pisac odioznost zastupajući kao katolik interese katoličke prema pravoslavlju. — Neobično nam se čini, da su osnovni problemi ruski sadržani u vjerskim i crkvenim pitanjima. Čudno je to nama Evropljanima, jer znamo, da smo našli modus vivendi u prividnim ustavima i u ravnovjesju topova i oklopnjača, kad se vjersko i nacionalno sporazumljenje još nije našlo. Ali tko poznaje Istok, sa stravom gleda ništetnost i labilnost evropskoga mira i razvitka, jer je Istok veći i jači fizički, a on se stavlja uvijek na bazu v j e r s k u. Vjera je ondje jedini zalog miru. A s druge strane vidjeti je, da i Evropa stoji pred pitanjem, štono je u svezi s metafizikom: s pitanjem o zadnjoj svrsi.

Raspravljanjem tih pitanja knjiga nas prof. Zdiechowskoga trza iz mira gradjanskoga, zanosi nas u borbu i pobjedu za veće stvari od naših domaćih.

Ova se knjiga oštro mora lučiti od književnosti klerikalne. Dokazuje to njezina glavna oštrica: rastava ruske crkve od ruske države — i potpuno ignoriranje jednoga od glavnih zagovornika gosudarstvene (državne) ruske crkve — K. I. P o b j e d o n o s c e v a.

DRAGUTIN M. DOMJANIĆ: PJESME

GLICINIJE

Grozdovi modrih glicinija
S tihim se lahorom njišu,
Stabljike čudne uz stubište
Ko arabeske se rišu,

Buje po krovu pocrnjelom,
Cvieće sve mirisom puni,
Nigdje ni lista, tek cvjetovi,
Bezbroj se latica runi.

Modri se sipaju sagovi,
Trošne prekrivaju stube,
K maloj se nožici svijaju
Ko da je s uzdahom ljube.

Rudaste šume zašuštale,
Prva se zviezda već javi,
Plaho kô ruka po kosi Vam
Prošo je šapat po travi.

Skuplja se mrak sred glicinija,
Smiešak u oku Vam gasne,
Suton je drski i laskavi
Prekrio oči Vam krasne.

MJESEČINA

Au calme clair de lune triste et beau,
Qui fait rêver les oiseaux dans les arbres
Et sangloter d'extase les jets d'eau . . .
Paul Verlaine.

Staze sve pune su mjesečine,
S čežnje pod oknom Vam izdišu ruže,
Hladne fontane u mramorne školjke
Biserje drobe i s jecajem tuže.

Tako je tiho, da sni se već bude.
Dodjite, biele Vas čekaju staze,
Znadu, da koraci Vaši, ko šaptaj,
Ne će ni laticu ruže da zgaze.

Vidite sjene se zlobne i mračne
Pred Vama divlje u šikarje kriju,
Tamo, gdje ne gleda danju ni sunce,
Noću tek strava i očaj bdiju.

Gledajte, ondje sred procvalih lipa
Jedna za drugom se kriesnice pale,
One će savit Vam drhtavu krunu,
Kao da s neba su zviezdice male.

Cviet će se budit i gledat u čudu,
Kako na zlatnom su sunčanom pramu
Zasjale zviezde sa noćne modrine,
Slavulj će kliktat kroz šutnju i tamu.

Ako Vam kriesnica pogleda koja
U oči, što moja sanja tek smije,
Pa ako dignete k očima ruke,
Bit će ko molitve nevine dvije.

STJEPAN LUKIĆ: SLIKE

1.

Jedno ljetno popodne sav usopljen doskakutao općinski stražar Marko pred cigansku čadjavu čergu, što se je uzdigla na kraju sela X . . . uz cestu na općinskoj ledini i strši tamo sama kao egipatska piramida.

Pred čergom, a ni na ledini nikoga ; samo nedaleko uz živicu pase kljuse mršavu travu, mašući lijeno repom i ovda-onda pružajući vrat preko živice, kao koketirajući s bujnom djetelinom, što je izrastla preko živice u livadi.

Nije bilo ni šarova pred čergom. Marko se stao ogledavati i obilaziti čergu, napokon se sagne i zaviri unutra.

— Ej, cigo, gdje si ? ! — zavikne on.

Na to se čulo u čergi micanje i protezanje.

— Ustaj, cigo ! — opet će Marko.

— Eto, eto, — ozva se iz čerge mukao glas, a na to se izvuče iz nje onizak ciganin, gologlav, u čizmama, u crveno prugastoj košulji, trljajući si rukama oči, pa opazivši pandura, duboko mu se nakloni :

— Ljubim ti ruke, eto malo zaspali . . . ova žega . . .

— Da, umorili se od posla ! — posprdljivo će Marko. — Nego, zar si ti još ovdje ? . . . Nisam li ti još jučer rekao, da je načelnik odredio, da odavde moraš odmah seliti ? Šta, zar se ne ćeš pokoriti ? . . .

— Hoću, hoću, gospodine, sad ću . . . sad ću . . . ali ded' pusti do sutra, tako ti sriće ! . . .

— Nema ništa do sutra — odma !

— Nemoj, tako ti sriće, ljubim ti ruke . . .

— Gospodin me načelnik poslao, da se s mjesta mičeš odavde. Ti valjda znaš, kad načelnik nešto kaže! ... Smataj samo čergu!

— Sad ću ... sad ću ... al' nemoj, pusti do sutra, ljubim ruke načelniku ... Eto, samo što nije noć pala, kuda ću u mrak? ...

— Zakon je zakon! — važno će Marko.

— Ljubim ruke i zakonu ... pusti! ...

Izmiljila u to iz čerge ciganka s golim djetetom na prsima; za njom istrčalo ciganče od četiri godine, golcato-golcijano i uhvatilo mater za suknju; za njim istrčalo drugo od pet godina, za ovim treće od šest godina i četvrto tako od sedam godina i pohvatali se oko matere kao pilići oko kvočke, pogledajući uplašeno sad na Markove brčine, sad na njegovu sablju; svi su kao napuhnuti, okruglih glava i kovrčastih kosa. Takih se andjela vidi na slikama Rafaelovim i Rubensovim.

— A, što smo skrivili, Boga ti? — ciganka će Marku.

— Sve da i niste ništa skrivili, takav je zakon! ... A što niste skrivili, lako za to! — oštro će Marko.

— Tako ti sriće, reci, što? — uze cigo.

— Svijet se po selu na vas tuži, — odvrati Marko.

— A rad šta?

— Sad fali guska, sad pura ...

— Eto! Cigo ukrao! — zaklima cigo glavom.

— Sad krmče, sad konji ...

— Eto! Cigo ukrao!

— U polju trava i djetelina popašena ...

— Eto! Cigin džogat popasao!

— Sad bilo kako mu drago, dosta je, da se svijet na vas tuži. Nema druge nego se valja odavde kŭpiti ... Ajde, ajde brže!

— Eh, — zaklima cigo glavom i poče razvezivati užeta na čergi.

Marko sjedne na ledinu i uze promatrati rušenje ciganinova gnijezda. U jednu mu ruku bilo kao drago, što je izvršio načelnikov nalog, nu u drugu mu došlo ponekuda žao ... On samo na oko izgleda oštar čovjek: po svojim brčinama i opasanoj sablji ... nu srca je on meka. „Zašto?" nadalo mu se pitanje. „Zašto ne pustiti svakog da po svojoj miloj voljici živi na tom bijelom svijetu? Eto i on imade svoje gnijezdo s petero mališa, pa da se ko usudi da ga iz tog gnijezda tjera, eh ..."

I čadjavo platno pade, a pod čergom se zacrveniše prugasti jastuci i perine povaljane po zemlji uz kola; u sredini se od pepela bjelasalo ognjište; do njega se izvalio garav kotlić, iznutra se žuteći, još neostrugan od žganaca; tamo se opet prebacilo korito, a kod ulaza nakovanj.

Ciganka spusti dijete s prsiju na zemlju i uzme kupiti jastuke u perine i slagati ih u kola. Jedno ciganče poletilo prema živici, popelo se na džogata i dojašilo pod kola. U to dotrčao i šarov pa se zaustavio, podignuvši glavu, očevidno iznenadjen selidbom ...

Jedno drugo ciganče potrčalo k njemu, privezalo mu uzicu oko vrata i svezalo ga za lijevču.

Eto i već je sve u kolima, samo se na ledini bjelasa ognjište ... Još na džogata metnuše ormu i upregoše ga u kola.

Ciganka se s malim djetetom prva pope na kola, sjede med crveno-prugaste jastuke i zapali lulu.

Četvero cigančadi na to kao prhnu na kola i posadiše se oko matere.

Tako ljeti prhne s njive jato vrabaca na živicu . . .

Napokon sjedne i cigo u kola.

— Z bogom, gospodine ! — pozdravi on Marka.

— Sretno pošli ! — odzdravi mu on.

I kola se maknuše.

Marko je još dugo sjedio na ledini i gledao za kolima, dok ih nije obavila slavonska prašina . . .

II.

Istoga dana u tom selu u zgradi i pred zgradom pučke škole bilo osobito živo.

Djaci ulijetali i izlijetali na školska vrata, vukući na cestu u kola sanduke, košare, stolice, slike, što je već ko uhvatio. U sobama se čulo lupanje i zakivanje dasaka, ovda-onda zveknulo staklo o pod ili se okno s prozora sasulo na ulicu.

I u cijeloj toj ulici bilo ponekuda življe, no što je obično u to doba bivalo i ako je bio radni dan ; žene izvjedljivo provirivale preko taraba ; tu i tamo se vidjevalo ljudi u hrpama u razgovoru.

— Ja vam, ljudi, samo kažem, da takoga učitelja još nismo imali, niti ćemo skoro imati, — reče izmedju jedne hrpe prosijed seljak, mašući rukom i klimajući glavom, a pri tom zažmirivši na jedno oko.

— Bog bi znao, rad šta su ga tako naglo premjestili ? — drug će.

— Valjda je takav zakon, — treći će.

— Bit će da je takav zakon kod njih, — potvrdi četvrti, prekrstivši otraga ruke.

Učitelja su Janka Zmajevića svi u selu zavoljeli ; on se s narodom družio ; prisluškivao njegovu bîlu, bio s njime jedna duša.

A u školi ! Njegovi djaci umiju najljepše da pišu od svih drugih u obližnjim školama. Kako tek čitaju i računaju !

Selo je bilo prijatno, zdravo mjestance, na brdašcu, opkoljeno šumama i poljima. Tu je mislio da se napokon smiri. Imati svoj kutić, bilo mu je uvijek idealom. Ovdje je počeo da služi istom drugu godinu, kad odjedared eto odredbe, da se odavde iz službenih obzira premještava, tri stotine kilometara daleko u selo P.

I ako je već za svog službovanja bio privikao neprestanom selenju, ovaj ga je put ovo premještenje zabolilo.

— I opet — osveta ! — govorio u sebi.

Bilo mu je oko trideset i pet godina, oženjen, dosta slabunjav ovisok čovjek, plavkaste brade i brkova, krupnih očiju, čovjek načitan ; kolege o njemu govorili s počitanjem ; imao četvero muške djece od pet do devet godina : Držislava, Zvonka, Krešu i Tomicu. S djecom se je svojom vazda ponosio:

— To će biti moji osvetnici ! — znao bi reći.

Već su počeli iznašati ormare u kola, a kad su stali da nose harmonij, izišao je na cestu : to je za njega bio najvredniji komad pokućtva, pa je htio pripaziti, da se zgodno u kola postavi.

Taj harmonij !

I ako je bio star i od selenja izlupan i izgreben, izlizanih, požutjelih tipaka, s nekoliko pokvarenih glasova, na koje bi samo zrak duvao, znao je on svaki dan po nekoliko sati uzanj prosjediti, gazeći i prebirući akorde.

Onda su iznijeli nekoć zelen, sada izblijedjeli divan, onda korito i kolijevku.

Supruga je njegova još u sobi vezala jastuke i perine i ovda-onda joj propadivala s oka suza...

Žene ne vole selidbe, kad već jedared negdje sviju toplo gnijezdo...

Ovdje im je svima bilo tako voljko...

Mali je Zvonko bio prije boležljiv, a tako i Krešo, no ovdje su se mališi posve oporavili, bog zna kako će im opet biti u novom gnijezdu, — mislila u sebi mati, pobirući iz svakoga kutića i najnesetniju stvarcu, čupajući iz stijene i najmanji čavlić, ogledavajući sena sve strane, da što ne ostane.

A medjutim sve više i više počela u sobama zijevati praznina i njoj postajaše sve bolnije.

— Eto, za čas dva opustit će ovo toplo gnijezdo! — pomisli ona i suza joj se skotrlja niz lice.

Dotle je Tomica u dvorištu s nekom važnošću na licu spremao svoga drvenog konja i kolica, natrpana puškama, sabljama i sviralama, samo još bubnja nije mogao zgodno smjestiti.

Zvonko se medjutim popeo na tavan, da pohvata svoje golubove, a Držislav svezao na vrpcu Leona, izveo ga na ulicu i privezao uz lijevču. Krešo, kao kakav trgovac kod rasprodaje, nudjaše seoskoj djeci uz pol cijene stara pera i puceta...

Svi su oni izgledali veseli, kao da idu kamo na izlet.

Doskakutala još jedared baka Stana, susjeda njihova, ponesavši sa sobom ljekovitih travki, svezanih u više krpica, da ih predade gospodji.

— Skoro sam zaboravila! Evo uzmite! — reče ona, pružajući gospodji krpice: — ovo je protiv kašlja i probadanja, ovo za rane, ovo protiv glavobolje; ovo dajte piti Zvonku i Kreši, to je protiv malokrvnosti... Bog bio s vama! Bili ste nam svi dobri!

— Hvala bako!

Na to došla druga susjeda i predala gospodji u krpi zamotano pečeno pile i komad gužvare.

— Uzmite, gospodjo! Na putu se ogladni! Evo malo jabuka i krušaka, — reče ona, vadeći iz njedara voće.

— Hvala susjedo! Kako vi svi na nas mislite! — zahvali gospodja.

Došlo joj teško, u malo da na glas nije proplakala...

— —

Nedaleko pred jednom kućom sjedila na klupi dva starca i razgovarala.

— Šteta ga, pametna glavica! — jedan će.

— Da, da, lijepo je ono na skupštini govorio: „Učimo i radimo i ne prodajimo strancu ni pedlja rodjene zemlje“... — prihvati drugi. — Nego onomadne sam bio kod općine i tamo čuo pripovijedati, da je odavde premješten radi svojih govora, što li, jer da narod buni..

— I ja sam tado nješto čuo, — potvrdi i prvi.

Onda su zašutili i dugo jedan drugomu u oči gledali, kimajući glavom.

— —

Napokon su sve stvari bile strpane u dvojim kolima.

Zmajević se još opraštao, rukujući se sa seljacima, što su se medjutim skupili oko škole.

Izražaj mu lica bio veseo, nasmješljiv, samopouzdan.

— Z bogom, braćo!

— Sretno pošli! — odvraćali mu oni, skinuvši šešire i mašući s njima.

Zvonko, Tomica, Krešo i Držislav na to kao prhnuše na kola i posadiše se, kako je koji uhvatio mjesto.

Tako ljeti prhne s njive jato vrabaca na živicu...

Napokon sjedoše otac i mati i kola se maknuše, narod ih pozdravljao i dugo gledao za kolima, dok ih nije obavila slavonska prašina...

ZDENKA MARKOVIĆ: U STAROM KANCONIERU...

Danas stoji ondje još samo balkon, opleten crvenim ružama. Kameni, bijeli balkon s lijepom balustradom, onako bogato gotski izradjen kao kakova brabantska čipka, koja resi svilene zastore, što vise nad posteljom kakove kraljevne, urešen grančicama, koje se previjaju kao da i nijesu iz kamena već iz pamučne niti, na lišću se razabiru žile, a pojedini cvjetovi i rozete, što proviruju medju vitkim stupićima, upravo su umjetnički izradjene. A preko svega toga prebacila je — koje od starine, koje od vlage — zelenkasta mahovina svoju tanku, meku baršunastu prevlaku.

Ne zna se, što je ljepše: balkon ili ruže, koje ga svojim dugačkim, tankim hvojama grle i crvenim ga mirisnim ustima svojim ljube... Jedno i drugo ima poseban neki čar, čini se, da jedno bez drugoga ne bi bilo tako lijepo; balkon se ne bi dao zamisliti bez tih ruža, a one opet ne bi mogle živjeti bez njega. Boja je tih ruža posve neobična: purpurna, a uz to puna sjaja, kao da se grimiznim, baršunastim plaštem skotrljala kap rose i ostavila iza sebe sjajan, srebrolik, voden trak, kojega se taknula zraka sunca, što se prikrala u sobu kroz šarena stakla uskih gotskih prozora... Takove su te ruže i još ljepše. Puno ljepše. To se i ne da reći, samo se dade zamisliti.

Od toga se starinskoga dvorca nije ništa sačuvalo, osim zida i toga balkona, koji se čini, da visi na njemu kao kakovo cvijetno gnijezdo.

Prije nego je dvorac posve opustio, našao se u njemu medju mnogim drugim vrijednim i starim knjigama i mali jedan „Canconer d'amor", koji je potjecao iz Španjolske. Kako je taj ljubavni kanconijer došao ovamo — tko bi znao! Možda ga je jednom kakav mladi trubadur poklonio kojoj lijepoj gospodji ovoga dvorca ili ga je možda kakova mala ženska ruka slučajno gdje našla, uzela ga, puna želje, da pročita, što u toj maloj, lijepoj knjizi piše, pa ga možda sakrila i spremila u kakovu kutiju, modrom svilom podstavljenu, koju je pod ključ metala, jer je u njoj čuvala nizove bisera, plesne bijele rukavice i lepezu... ili se možda od starine nalazio u obiteljskoj knjižnici za staklenim vratima ormara možda samo zato, jer je bio lijepo vezan u koži od safijana, pa je resio policu ili... Tko bi znao! Medju njegovim starim, prožutjelim stranicama, medju onima pjesmama, koje su od

ljubavi upravo gorjele i podraživale osjećaje, kako oči podražuje crven granatni cvijet, nalazila su se dva ispisana lista papira, koja su uz crvenu svilenu nit bila umetnuta u knjigu. Pisana su bila ženskom rukom. Poslije se našlo u dvorcu u raznim ladicama stolova i raznih pisama, ali nijedno nije bilo pisano istom ovom rukom kao ova u kanconijeru. Na ta dva lista nije bilo zabilježeno, tko je to pisao i tako se nije ništa znalo. Tek se govorilo, da je to pisala žena mlada, lijepa i umna i da je njezin portret u velikom zlatnom okviru visio u dvorani, gdje je bio cijeli niz portreta djedova i pradjedova gospodara dvorca i da je mnoge očarala svojom ljepotom — ta mrtva, nijema slika...

Ne zna se, je li to imalo biti pismo ili možda samo stranica dnevnika. Ako je bilo pismo, vidi se, da nije nikad bilo otposlano, nego je — tko zna kakvim slučajem — ostalo zaboravljeno u knjizi, a ako je bila stranica dnevnika, pisana kao da je na nekoga upravljena, ostala je samo stranicom dnevnika, da tudje oči nijesu u nju zavirile.

U starom kanconijeru pisalo je ovo:

... Sjedim medju ružama, mislim na naš današnji razgovor i pišem... Ne ljubim Vas, ne mislite toga, ne utvarajte sebi to. Možda ste koji čas i mislili. Otišli ste danas od mene kao obično hladan i mrk. Čudan čovjek! Da Vas netko ljubi! Hladan kao led i vazda milostiv, vrlo milostiv kao... Ne ću ni da kažem dalje. Lice vazda jednako, bez posmijeha, bez vedrine... Oči bez riječi, u njima nema ni sreće, ni bijede, ni sanja... Mir — — — Prividna tišina. To ste Vi. Hladan, kameni kip. Čovjeka prodje zima uz Vas. Kao da u Vama i oko Vas nikad nije bilo vedrine i topline, nije bilo sunca, kao da nikad nijeste osjetili proljeća i čuli, kako se iz sokova i topline zemlje budi cvijeće, kako otvara šarene glave svoje i okreće oči za životom... Čini se, da Vi toga ne poznate; ili ne shvaćate ljepote — života ili sumnjate o njoj kao što o svemu sumnjate... Ledena sfinga...

A ipak... Kad promislim sve, kad se sjetim Vaših hladnih očiju bez vatre, bez sjaja i bez strasti, a opet onih gdjekojih časova, kad je u hladnim Vašim zjenicama sijevnula neka toplina, koja je tako godila, kao da je čovjek uza svoje lice prislonio nečiju toplu ruku, koja ga je pogladila, onda, u takovim časovima činilo mi se, da se Vaša duša probudila i da je čudnim načinom ogrijala moju, da su Vaše inače nijeme oči najednom progovorile, da su nešto počele šaptati, tiho, da nitko i ne čuje i da ne opazi da šapću, da ih modrina neba ne razumije, da ih crvene latice ruža ne ulove i vjetru ne odadu, pa da ih taj ne raznese svijetom... Tiho su šaptale najljepše priče, dok smo mi čavrljali o tako običnim stvarima. Usta su mi Vaša govorila o doživljajima onoga dana, a oči o davnim doživljajima Vaše duše... Meni se činilo, da su oči Vaše pričale o Vama kao o putniku, s nemirnom dušom, koji vječno luta svijetom i traži ono nešto, što kao divlji oganj pred očima titra, draži, a uhvatiti se ne da... I dalje su mi pričale, da su vrlo rijetko vidjele sreću, pa da je u opće možda vidjeti ne će... I dalje... vazda dalje... o tajnim, mrkim, neispitanim dubinama duše i o osjećajima, koji tu niču kao šareno mirisno cvijeće u ponorima, osvjetljuju dubine duše i pretvaraju ih u čarobne špilje, u kojima se od mirisa toga cvijeća na sve zaboravlja: zaboravlja se, gdje prestaje neravna zemaljska kora, a počinje nebeska modrina, što se ljeska kao razastrta svilena marama, koju sebi zemlja prebaci preko ramena, kad umorna i ugrijana od rada u predvečerje počiva i pušta, da joj vjetar hladi ogorjele obraze, a vjetar raznosi

zelenu, svilenu kosu ... Zaboravi se i na to, da sa predvečerjem prestaje dan a počinje noć, onda se čovjeku čini, da je oko njega vječan dan, vječno sunce i sjaj ...

Kad promislim sve to i kad se sjetim svega toga, onda mi se čini, da Vas radi tih lijepih, velikih časova ipak ljubim ... Dà, ljubim Vas, jer ste neobičan, posve drugojačiji, nego svi drugi ... Ljubim Vas na čudan način ; onako, kako se ljubi mlada proljetna šuma, kad jedva prolista i ospe se zlatom sunca, da čovjek ne zna, je li zelena ili zlatna, je li java ili priča, kad sva miriše sokovima i probudjenim cvijećem, kad u njoj sve nešto tiho šumi i pjeva ... Kad je čovjek jednom ovakovu vidi, neprestano mora onda da o njoj misli, pa i u veče, kad legne i zatvori oči, opet mu dolazi u pamet sa svim bojama i što se dulje na nju misli, tim je milija i ljepša ... Tako Vas ljubim ... I još više ...

A opet, medju nama nijesu nikad pale riječi ljubavi. Tih nedostaje, tih nema ... Velikih, izgovorenih riječi nema. Ne, nema riječi, a možda ni osjećaja ni kod Vas, ni kod mene ... Kad se pravo uzme, sve to nema smisla ... Mi se ipak ne ljubimo ... Ne. Suviše smo hladni. Daleko smo jedno od drugoga, silno daleko ... Čini mi se, da smo se oboje slučajno našli na osamljenoj, uskoj jednoj stazici života i idemo neprestano jednim putem, imamo iste želje i iste nade, tek idemo jedno za drugim. Tko će stati, da pričeka na drugo ? Suviše smo ponosni jedno i drugo. Vi ? Mislit ćete : neka se približi ona — dama, njoj je lakše, ja ? — neka dodje prvi — on kavalir. Nastaje igra, skupa igra života, u koju se čovjek i ne misleći zaplete, a plaća je velikom boli... On dodje bliže, pun topline i dobrote i najradije bi rekao : Dodji, ostani, dajmo si ruke i stupimo u život. Tako se lakše prolazi svijetom. I već će da kaže, ali ne može ... Tko bi znao zašto ! Voli je, ali se boji, jer ne zna, što misli ona. On krzma, oklijeva ... U to se polako, polako odmiče ona ; umara je čekanje, umara je pogled na njegove nijeme usne i na ono — na oko — ledeno srce ... Opet se približe. Ona mu očima svojima nudi najljepše cvijeće života, ona ga obasipa toplinom ... On je sretan, prima sve, ali i opet šuti, ne zbori ni o čem dubljem ... On ništa ne zna ... A opet — zna sve ... Teška, bolna igra života ...

A opet možda i nijesmo tako daleko. Na časove mi se čini, da su nam duše jednake, da smo jedno, mi i ne vidimo, da smo se našli ... Mi smo uopće od uvijek zajedno ... A opet — mi se možda ne razumijemo ...

Možda bi bolje bilo, da se više ne vidimo, da ne govorimo ni riječi. Zaboravimo sve lijepe časove ... Zaboravimo na one bijele, kamene stube, koje su vodile u zimski naš park i bile pokrite lakom naslagom snijega kao bijelim baršunastim sagom, koji je za nas samo bio prostrt ; na one kamene vaze na ulazu, u kojima su ljeti cvali kao krv rumeni cvjetovi, a sada su se mrčili borovi, koji su se od inja sjali kao srebro, na one svježe putove, koje smo mi prvi utrli u parku i poput djece se veselili našim osamljenim stopama u snijegu, na onaj naš bezbrižni, veseli smijeh ... Zaboravimo ... Podjimo dalje. Podjimo, i ne sjećajmo se više ni one jesenske aleje, koja se sva žutila i krošnje se drveća prelijevale čas kao bakar, čas kao zlato, kako je sunce na njih palo i na nas su sipale svoju zlatnu kišu ; i one starinske fontane od terakote, koja je u dnu njegovu jednolično mrmorila i sve po laganije vodu štrcala, na one bijele golubove, koji su svojim crvenim nogama stajali na rubu i pili vodu ravno iz ralja zmajevih, odakle je tekla, na ono žuto, široko lišće, što je palo s drveća i plivalo vodom, i na onoga starinskoga boga lju-

bavi, onaj bijeli mramorni kip, kojega su ljeti oplele ruže, a s jeseni ovijala gusta magla i sakrivala ga našim očima . . . ; ostavimo sve to i podjimo dalje . . . Nije dobro, da se sjećamo svega toga . . . Uspomena se uopće nije dobro sjećati . . . Ta sjećanja peku i bole kao rane. Zato nije dobro, da mislimo na ono proljetno predvečerje, koje nas je odvelo tamo za zapadom sunca, za onim rumenilom, kroz tamne jablanove na ona daleka, ravna polja. Zelena, mirisna polja, na kojima je cvjetalo bijelo ivanjsko cvijeće, a šturci su u travi počinjali svoju večernju pjesmu, a u vrtovima je cvao onaj slatki jorgovan. Modar, ljubičast, gdjegdje svijetao i gotovo proziran kao najsvjetliji ametist, što visi u zlatu okovan o vratu kakove lijepe patricijke, gdjegdje opet taman, posve taman kao one tamnoljubičaste sjene, što se u predvečerje uvlače izmedju gora . . . O tko bi to znao izreći . . . Sve je oko nas mirisalo : i polja i grmovi, drveće i zemlja . . . O to proljeće, kako je bilo lijepo, kako divlje, ono je uzbudilo u čovjeku sve, što je kroz zimu drijemalo . . . Sve je onda u nama cvjetalo . . . Nijesmo si doduše toga rekli, tek smo osjećali. Večer se spuštala . . . Mi smo na časove zašutjeli . . . Sjećate li se toga ? Vi ste na to možda već posve zaboravili, ta šta je do toga bilo Vama stalo ? ! Ja to pamtim dobro. Kad smo se vraćali, oblila nas je slaba mjesečina, da se jedva i opažalo, samo se pričinilo, da je netko u onom sumraku oko nas rasprostro srebrenastu koprenu, a odsijev njen pao nam je po rukama . . .

Ne, ne, zaboravimo to . . . Podajmo si ruke . . . Ne, ne treba ni to, ništa više ne treba . . .

Podjimo . . .

A opet . . . Kako strašno zvuče ove riječi, kao da je odčitana smrtna osuda. Da se zbilja rastanemo ? Kako bi ! Ne, to je posve nemoguće. Od ono nekoliko naših razgovora čini mi se, da smo se tako zbližili, da nas ništa rastaviti ne može. Znam, što je. Sanje su naše isplivale iz naših duša, našle se, da mi — slijepci — toga ni opazili nijesmo i zagrlile se. One su se poput bijelih rascvalih ruža splele i srasle zajedno nad glavama našima, pa nas omamljuju istim mirisom i obasiplju staze naše istim bijelim, prozirnim laticama . . . Čini mi se, da čujem, kako se jedne trune, a druge procvjetavaju i srašćuju se dalje i čvršće . . . Pa da se onda rastanemo ? !

Jednom sam čitala staru jednu francusku pjesmu. Onda mi se silno svidjela. U onoj požutjeloj knjizi pjesama sa koricama od pergamenta, označena je modrom svilenom vrpcom, koja malo proviruje iz nje. Eno je na polici. Danas, baš sada, sam se sjetila zadnjih riječi i te mi neprestano trepte usnicama kao da bi htjele da se u riječima prospu iz usana, da ustitraju zrak, pa da te male riječi, nošene uzdušnim valićima, ustitraju oko Vaše glave i da šapnu mjesto mene tiho, posve tiho, da ne zbune tišine :

— Ah, al ja Vas ipak tako silno volim i ne ću Vam reći : adieu !

— —

To se našlo u tom malom, starom, požutjelom kanconijeru . . .

JOSIP MILIČIĆ: PERGOLA

Padala kiša, a sa požućela lozina pruta
Kidao list se za listom. Kaplje su jesenje kiše,
Katkad sa visoke strehe na kose kapale moje ;
Katkad bi zavio vjetar, tiho, pa zginuo tiše.

Dizalo golo se pruće ; pustili vezovi čvrsti ;
Suhi su kucali vrsi o potpor drveni doli,
A neki dizali gole koljence nebu u vise,
Ko suha, bolesna ruka, kad život očajno moli.

Dizali koljence gole na vjetra lagani dašak,
Tresli se, tražili život, pitali sunce il nebo . . .
. . . Al tužna jesenja kiša smrtnim je padala šumom
I prut je jedan po jedan bolno na pergoli zebo.

MILKA POGAČIĆ : JEDAN ŽIVOT

(Svršetak)

Da ne pobudim sumnje u roditelja, išla sam pred vlak , s kojim ste imali doći. Došli ste izvrsne volje, pa kad smo zamaknuli u našu šumu, primili ste me oko pasa i privinuli k sebi. To ste rijetko činili, ali kako sam prvi čas bila osvojena vašom nježnošću — tako je ona već drugi čas izgubila svaki čar. Osjetih na vašem kaputu jaki miris parfuma, neponatog, tudjeg i ne znam kako ni zašto pomislih — nije li tu nešto prije počivala glava neke druge žene ? Nehotice se lecnem i izmaknem iz vašega zagrljaja, a vi se činjaste uvrijedjenim. Tako smo tihi i ozbiljni došli u dvorac, a kod večere oboje smo nastojali, da pred roditeljima prikrijemo naše raspoloženje. Kad sam ja s majkom izašla iz blagovališta, ostali ste vi s ocem sami. Već sam bila u postelji kad ste unišli, namrštena čela, stisnutih usana. Ne pogledavši me stali ste šetati po sobi, onda ste najednoč sjeli k meni, pa mi počeli pripovijedati, da vam je otac držao malu prodiku, jer me nijeste upućivali putem o potrošku. Pogladili ste me po ruci i rekli : „Ja sam tu malu, nestašnu glavicu htio poštediti s tako prozaičnim stvarima . . .“ — a ja samo što glasno ne rekoh : A zašto si me poštedio i s onim poetičnim. — U to opet vi : „Ovakva djeca ne poznaju vrijednosti i kratkotrajnosti novca. Što bi tek bilo, da si ti upravljala s novcima. Ti bi za onu ogrlicu izdala čitav imetak, a mi bismo bili morali brzojaviti po novac.“

— Ogrlicu, zapitam, a nešto me stegnulo u vratu.

— Pa da, benice mala, ogrlicu o kojoj si toliko pričala, pa ju htjela kupiti. Što bi tata istom onda. Dakako on misli, da se danas živi i putuje kao nekad, dok je on bio mlad. Ti mu to moraš razjasniti. Moja plaća za sad još nije velika, a ipak — treba da živimo prema našim potrebama i položaju. — Tako ste mi još dugo govorili — ja sam vas slušala i ne slušala. U mojoj se pameti redala slika za slikom — uspomena za uspomenom. Možda sam snivala, možda ja nijesam u istinu pod vašim jastukom našla ogrlice, nijesam je u ruci držala i vi sami nijeste bili sa mnom

tako — nemili. Ovo, ovo sada je istina. To je vaš glas, vaše su ruke i sad vi govorite sa mnom o našem životu i dajete mi mjesto uza se. Mora da sam se blaženo smješila, morala sam vas moliti, da mi govorite kao sad, tako dobro, tako blago... Oh, ja sam vam bila tako zahvalna, što me nijeste korili radi suza, koje su samo tekle. Vi ste ih brisali, sagnuli ste se k meni, milovali me kao nikad...

Vani je počelo svitati. Negdje iz daljine čuli se pijevci, na ulici zaštropotala kola, prvo se jutro javljalo glasovima života. Marija podje časak k prozoru i zagleda se u mladi dan, a onda svrne pogled na Filipa, koji je u ruke upro glavu i nijemo zurio preda se. Onda se vrati na predjašnje mjesto, nasloni se o naslonjač i nastavljaše:

— Sad su zaredali dani dobri i dragi, puni toplote, tako kao oni jesenski dani u kojima priroda, kano da na čas stane i zadovoljno razgledava što je stvorila. Ovi su za koje vam hvalim Filipe, samo u ovim sam se danima osjećala kao umotana u vašu ljubav, i bilo mi je, da sam malo ptiče, koje se tako voljko osjeća u svome gnijezdu. Vi ste me pazili, iskazivali ste mi nježnosti, meni nove, govorili ste mi o svojim osnovama i nadama, dali ste mi osjećati, da sudjelujem u svemu što se vas tiče i što vi mislite — i eto ja nijesam imala kad mučiti se s onim mislima, koje su me prije uznemirivale.

U Zagreb ste išli često ; mene to nije boljelo ni smetalo. Ta vraćali ste se tako vedri, tako ste mi mnogo pripovijedali o ljudima, s kojima ćemo općiti, koje ćemo kod nas primati. Svaki ste mi put donijeli pozdrav gospodje Jurinić, žene vašega najboljega prijatelja i svaki put donijeli ste na sebi onaj miris, koji je meni bio već prvi put tako neugodan. Ni sama ne znam, kako se u meni spojila žena vašega prijatelja s tim parfumom i bilo je časova kad me je podilazilo neko tjeskobno neprijatno čuvstvo. Jednoć sam vas i pitala, kako to ona voli tako jake parfume. Vi ste se na to trznuli i zapanjeno me pogledali. Onda ste mi nešto odgovorili posve neodredjeno, ali ja sam osjetila, da vam je glas malo uzrujan. Uznemirila sam se s vašega nemira na čas, ali je prošlo kao magla, koja se spusti i opet digne.

Medjutim se primicalo vrijeme, da vi nastupite službu, da odemo u grad. Posljednji put išli ste — kako mi rekoste, kad sam vas pratila na stanicu, sami, i u večer ste se imali vratiti. Baš kad sam htjela kao obično pred vas, stiže brzojav: Ne čekaj me večeras, radi ne odgodiva posla dolazim sutra o podne. Tako ste mi javili. Bilo mi je teško, no — vidite, ja sam sebi umišljala, da ste nerado ostali u Zagrebu i nijesam zaboravila, da ne smijem pitati kamo ni zašto. Ipak, mislila sam, da ću se sutra, kad se vratite, stisnuti k vama, da ću vas moliti, da me više ne ostavite same, jer se moje misli bune protiv vas, kad nijeste uza me.

Drugi ste se dan o podne vratili. Ja sam vam išla u susret s nesmirenom borbom u sebi. Nekoliko sam puta sustala i htjela, da se vratim i opet nijesam mogla. Sjetila sam se jučerašnje večeri, koju smo sprovèli bez vas, tako kao nekad, dok nijeste vi unijeli medju nas nešto tudje, oprečno našoj jednostavnoj, bistroj naravi, nešto, što nije mogla nikad prebroditi ni moja ljubav, ni ljubav mojih roditelja, koji su me vama predali s najvećim pouzdanjem, da ćete me usrećiti. Ja sam iza dugih dana opet sjela k glasoviru i svirala, otac i majka sjedili su svaki na svom mjestu i čitali. Velika svjetiljka što je sa stropa visjela, osvjetljivala je njihove drage glave, još svježe, — tek tu i tamo protkala se bijela vlas, pa kad bi se jedno samo maknulo, već bi drugo pogledalo na nj izrazom brige. Želiš li nešto, pitao bi

otac s onom svojom običnom kretnjom, u kojoj je bilo nešto otmjeno, viteško, pripravan da posluži majku. Treba li ti nešto, pitala majka — i njihovi se pogledi sretoše, ruke stisnuše; oni se nasmiješili jedno drugome i bio je taj posmijeh kao hvala i kao blagoslov. Držeći se za ruke čitahu dalje — — a ja sam sanjareći prebirala po glasoviru. Srce mi se raširilo dragošću i željom. Ah, tako živjeti, kao oni, životom tako čistim i dobrim i danas sutra — kad nam dorastu djeca te ih damo njihovu životu, onda živiti drugo, blago proljeće ljubavi bez bura i strasti, puno mira i neograničenoga poštovanja!... Ah, Filipe — tako živjeti!...

I najednoč poletih k njima, izljubih njihova draga lica, koja su se — nikad ne izobličena niskim afektima, toliko puta nagnula nad mene nježnom ljubavi, zaplakah od ganuća i plačući pripovijedah kakvom mi je željom nabujalo srce. A oni me gladili i uvjeravali, da ću i ja s vama Filipe baš ovako živjeti. Ti si kći tvoje majke, reče otac, glavno ipak ovisi o ženi. Budi kao što je majka i sve će doći samo po sebi... Ja sam šutila prisižući u sebi jedno: ne bude li tako u našem životu, sama ću nositi i nikad ne će moja nesreća smutiti blaženu sreću onih ljudi.

Zato sam se pričinjala veselom i veselo sam vas pozdravila kad ste došli i skočili iz vlaka. A vi ste izgledali još sretniji, gotovo izmijenjeni. Pripovijedali ste mi, da Jurinić još vazda ne izlazi iz kuće: pa da je danas imao neki vrlo važan posao, koji se ne može povjeriti nikome nego dobrom prijatelju, zato ste morali na njegovu molbu ostati, te ga jutros obaviti. Još mi rekoste, da ste noćili u našem domu, da je tako lijep i elegantan i — — kako ste mislili na me, kako se radovali misleći, da ćete me za nekoliko dana uvesti u nj...

Za nekoliko dana podjosmo u Zagreb — — —

Kao svladana uspomenama, koje su se u njoj tako jasno dizale, umukne Marija. U blijedom jutarnjem svijetlu već su se dosta dobro razabirali predmeti po sobi i ona mekanično podje da utrne svetiljku. Prolazeći mimo njega, omahne ga i ne znajući skutom svoga odijela, a on se trznuo i onda dublje zatisnuo glavu u svoje ruke. U tišini čulo se samo Filipovo disanje, koje je naličilo stenjanju onda se opet javio Marijin mirni kao rezignirani glas.

— Neizreciva mi tuga stisnula srce, kad sam po drugi put, sada s manje nade i s toliko nemira i slutnja ostavljala rodni moj dom, a još više, kad sam unišla u novi. Na pragu sustah, nekakav me strah obuzeo i sva sam počela drhtati. Vi ste unišli prvi i pošli ravno dalje, onda se okrenuste — i mora da sam tako izgledala, da se u vas probudila neka samilost. Vratili ste se k meni, uzeli me za ruku i uveli u sobu. Ja sam morala sjesti. Svuda su bili spušteni zastori, tmina i hladni dah nemilo me se dojmiše. Kao tamnica činilo se meni, vikloj svijetlu i zraku. — Tu ćemo živjeti, rekoste vi, a meni je nešto govorilo: tu ćeš tamnovati i trpjeti.

Da zatomim svoje misli prihvatim se odmah posla. Vi ste otišli kako rekoste za poslom, pa i zato dodaste smiješeći se, da me ne smetate u mojim domaćinskim poslovima. A za pomoć meni i Jani, staroj našoj kuharici, koju mi je majka odstupila, da mi bude kako reče, komadić prijašnjega doma, poslat ćete mi ženu pazikuće, koja će i Jani pokazati otkuda će donijeti ako nešto ustreba. — Ja sam se preobukla, dignula zastore i širom otvorila prozore. U to je došla i pazikućina žena, prijazna stara ženica iskrenih očiju, koja je od prvog časa zauzela neku protektorsku poziciju naprama Jani, a i meni.

Već je bilo sve prilično u redu — ta moja je majka skrbila, da mi sve udobno i lijepo namjesti još dok smo mi putovali ; već je i podne prošlo, objed već davno bio gotov, a još uvijek nije vas bilo. Kasno, oko dva sata došli ste. Ispričavali ste se, da ste čitali da je večeras zanimljivi koncerat, pa da ste obletili sav grad, da dobijete karte. Vidjevši mi na licu, da ne želim na koncerat, postali ste nezadovoljni, pa me prekoriste onim oštrim glasom, koji me je toliko bolio. Rastumačili ste mi, da grad nije selo, da mi sad treba drugojačije živjeti i ako vi ne žalite truda, da mi pribavite zabavu, onda ja to imam drugojačije primati. I samoj mi se činilo, da imate pravo i da je želja, da prvu večer u svom domu sprovedemo zbilja seoska. Pružih vam ruku i zahvalih, a vi ste je zadovoljno pogladili.

Išli smo u koncerat. Kad smo stupili u dvoranu pričini mi se, da je nastalo neko gibanje. Vi ste se zadovoljno smiješili i rekli, da mogu sebi čestitati, da mi se svijet divi, a meni postade neugodno medju tolikim pogledima, koji se uprli o me i najradije bih vas bila zamolila, da me vodite kući. No znala sam, da bih uzalud molila i zbunjena, oborene glave, kao da sam svim ovim ljudima nešto skrivila, išla sam kud ste me vodili. Jedva smo sjeli, ustadoste vi opet. Rekoste, da idete po program, a ja ostah sama. U to dodjoše dvije starije gospodje i sjednu pokraj mene. Namještajući se, živahno su razgovarale i na sve strane pozdravljale. Isprva nijesam slušala, dok najednoč ne začujem vaše ime. „I lijepi Rokić je ovdje", reče jedna gledajući napram ulazu. Sad i druga okrene glavu, valjda, da vas vidi, onda zapita susjedu znade li, da se Rokić oženio. Čini se, da ova to još nije znala, i sad joj stane pripovijedati, da ste bili silno zaduženi, pa ste se morali bogato oženiti, da ste uzeli neku šljivarku, s kojom ste dobili mnogo novaca i time ste omeli račune mnogim, koje su vas lovile ... Htjela sam pobjeći — ustala sam — i nijesam znala što bi medju tolikim tudjim ljudima, kojih ne poznam, kojim nijesam ništa učinila, a oni mi ipak režu srce svojim pogledima i riječima. Tražih vas pogledima i opazih gdje idete s krasnom, stasitom gospodjom i pristarim mršavim gospodinom. Dolazili ste sve bliže, htjedoh k vama — sad ste rekli nešto onoj gospodji, ona me pogleda — nešto neprijateljsko bljesnulo joj u očima, ali usne su se nasmijale i ona mi pružila ruku.

„Gospodja i gospodin Jurinić, moji dobri prijatelji" — rekoste — — —

Meni se u taj čas zamaglilo pred očima. Na ponositom vratu gospodje Jurinić bijaše tanak lančić s jednim jeditim krupnim biserom — bijaše „kraljičina suza" iz Venecije.

Oćutila sam da mi srce sustaje. Kao kroz maglu vidjeh vas i sve oko mene, žamor ljudi kao da je odmicao dalje i dalje — — onda sam čula da mi velite da sjednem i sjela sam. — Koncerat je započeo. Netko je pjevao, nešto se igralo — ja sam bila kao negdje izvan sebe i gledala nepojmljivim čudom onu, koja je bila vaša žena, koja je sjedila kraj vas, mekanično pljeskala, kad ste vi drugi to činili i onda ustala i išla kud su drugi išli.

Jurinić je predložio, da idemo na čašu piva — vi i njegova žena rekli ste — idemo, i ja sam ponovila istu riječ i pošla sam s Jurinićem, dok ste vi s njom išli za nama. On mi je nešto govorio, ja sam od časa do časa nešto primjetila, slušajući više vas nego njega. Nijesam razumjela što ste govorili, nijesam ni željela znati, ja sam se samo čudila vašem glasu, koji nije nikada tako zvučio, kad ste govorili

meni. Nešto ste molili, nešto ste se žestili, ali vazda je to bilo drugojačije, nego kad ste mene molili i na mene se žestili.

Tako sam sjedila i u gostioni, a sve mi se činilo, da to ne sjedim ja, ja sam bila negdje daleko i podjedno htjela dokučiti zašto je to tako, zašto moj život nije ostao kakav je bio doma, kod mojih dragih.

Ona je bila vesela, mnogo je govorila, šalila se s vama, s mužem i očito nastojala, da i mene uvuče u razgovor. Najednoč se maši za vrat i obrati k mužu:

— A gle, reče, nijesam ti ni pokazala, što mi je danas Mirko poslao. Moj brat, — primjeti pogledavši mene, kao da joj je stalo do toga, da upravo ja doznam tko je taj Mirko i da joj je on poslao. Onda skine ogrlicu i dade suprugu. Vi se primakoste k njemu, uzeste je u ruke i metnuste preda me. „Je li, da smo sličnu i mi vidjeli!" — pitali ste me. Ja tek kimnuh glavom. Vidjela sam kako ste pocrvenili i stisnuli usta, osjećala sam, da sam pred Jurinićem, koji me je začudjeno gledao, bila neučtiva, a ipak nijesam mogla, da se savladam i hinim interes za ogrlicu, koja je u meni s nova razbudila svu bol i sve sumnje. Napokon ona uze „kraljičinu suzu", objesi je o vrat, a za našim stolom nastade neugodna šutnja. Malo poslije odosmo kući.

Šutili ste putem i kad smo došli doma, šutila sam i ja. Htjela sam da odem u spavaću sobu, no vi ste me zaustavili, da mi izrazite nezadovoljstvo nad takvim ponašanjem, napram ljudima, koji su vama prijatelji, s kojima općite, a moram općiti i ja. Na koncu mi se zagroziste, da me već ne ćete nikuda povesti, budem li se još tako ponijela. — — — Ne odgovarah vam, nijesam mogla. Kad ste svršili otišla sam u spavaću sobu, turila lice u jastuk i trudila se, da ne vidim, ne čujem i ne mislim.

Takav je bio moj prvi dan u novom domu.

Drugi dan za objedom rekoste mi da ćete večeras kasnije doći, jer da imate neki sastanak s prijateljima. Poslije objeda sjedili ste još neko vrijeme listajući po novinama, onda ste uzeli šešir, poljubili me u čelo i otišli. — S hodnika ste se još jedamput povratili pa mi s praga doviknuli, da me Jurinićevi pozdravljaju i žele da posve ozdravim. — U večer čekala sam vas dugo s večerom, ali sat je za satom odbijao, vas nije bilo. Već je prošla i dvanaesta, u kuhinji je utrnula vatra, služavka je sjedeći zaspala. Otpravim ju spavati i sjednem opet za stol dok nijesam negdje u zoru začula kako je zazvonilo na prozoru, kao da pada pijesak po staklima. Otvorim prozor, bili ste vi, doviknuli ste mi da vam bacim ključ. Čekala sam dršćući na čitavu tijelu, kao da sam nešto kriva. Unišli ste, malo zbunjeni, izbjegavali ste moj pogled i govorili nešto o prijateljima, koji su vas zadržali, onda ste otišli u spavaću sobu i počeli se svlačiti. Čekala sam dok legnete, onda sam spremila sto, utrnula svijetlo i spremila se u postelju. Vi ste čvrsto zaspali, ja sam ležala otvorenih očiju i gledala u prozor kako se radja dan, od kojega nijesam niti šta očekivala, niti šta tražila.

A jedan se malo razlikovao od drugoga. Živjeli smo pod istim krovom u istim sobama, a svakim je danom bilo jasnije, da se gibljemo stazama, koje idu raznim smjerom. Ja sam neprestano mislila i pitala se: zašto, zašto? i misleći do umora, nijesam nalazila odgovora, zašto je moj život prije tako lijep i vedar, postao tako pust i gorak. Vi ste dolazili i odlazili od kuće nestrpljivom žurbom i nijeste ni nastojali sakriti, da vas ne ispunjuje čuvstvo doma ni kad odlazite ni kad se vratite.

Opazivši, da sam plakala, pograbili ste šešir i otišli, pa biste se tad redovito kasno u noć vratili. Razgovarali smo malo i tek same obične stvari, a kad smo obavili i primili prve posjete, nijesmo nastavljali ni gojili poznanstva — ljudi nijesu željeli općiti s takom tihom ozbiljnom ženom kao što sam ja bila. — Vi ste doduše isprva tražili, da prijateljujem s Jurinićkom — ali čini se, da ste kod nje našli jednako malo volje kao i kod mene, pa i tu nije došlo dalje.

Koliko sam razmišljala u tim danima o sebi, o svom životu, čemu li je i što da učinim i nijesam našla odgovora, nijesam našla utjehe. Vjerovala sam, da vam je trebala bogata žena, jer svakim mi je danom bivalo jasnije, da vas nije ljubav dovela na moj put. Da se vratim doma, k mojim roditeljima, da im otrujem zadnje dane ? Da ostanem uz vas i živim kao sada, dalje, dugo, do konca ? Da pokušam steći vašu ljubav ?

Neko vrijeme bavila sam se s tom mišlju. — Moja zdrava narav počela se otimati i tražiti neki izlaz. Sve, samo ne tako ! — Sjetila sam se očevih riječi, da napokon sve ovisi o ženi. Trebalo bi, rekoh sebi, da idem nekako u susret vama, nekako da vam učinim boravak u domu ugodnijim, da se prilagodim društvenosti, kad vi to želite... Da, trebalo bi — ali pitah se, šta bi s time polučila ? Ljubav, koje mi uopće nijeste nikad davali ? Onda je došlo još gore.

Služavka je vidjela, kako sve ide krivim putem i prem je šutila znala sam, da je njezina vječna zlovolja izraz brige, koju je za me već od malih nogu osjećala. Bojala sam se, da ne oda majci kako ja to živim, a nijesam se mogla odlučiti, da joj nešto rečem. — Sa ženom pazikuće bila je u velikom prijateljstvu i kad su njih dvije razgovarale, rado sam sebi našla blizu njih posla, od straha, da ne počnu o nama i da se ne širi naš nesklad gradom. Tako sam izašla jednoga dana na hodnik i čula Janu gdje se žestoko prepire s Baricom. — Pa ja sam došla zajedno s njima gore, nosila sam stvari iz kola, kad su došli, tvrdila je Jana, bome bih bila vidila, da ju je nosio. Jedva je Barici uspjelo, da ušutka Janu. Ma čekajte, to nije bilo onda, kad su čisto došli. To je bilo prije, kad su samo jednu noć ovdje ostali. Ja dobro znam. Baš sam zaključala vrata i ugasnula lampu na stubama, pak sam htjela, da idem u svoju sobu, kad je zaškrinuo ključ u vratima. Počekala sam, da vidim tko će doći i vidila sam vašega gospodina i jednu gospodju. No pa koja bi druga bila ? Ona se malo bojala, on se je smijao i napalio šibicu da posvjeti — bogme sad sam još bolje vidila, a znate, da je na stubama dosta svijetla od ulice. Na to je brže zaključao vrata, i — ja ne znam zašto ona nije htjela ići, dignuo ju je kano da je dijete i nosio po stubama. Eto što sam vidila, vidila sam. A bome sam drugo jutro spremala sobu. Gospodin mi je sam donio ključ i poslije je došao po njega.

Otišla sam u sobu. Razumjela sam. To je bilo onda, kad ste ostali u Zagrebu. To je bila — ona !

A ja sam osjećala, da sam mati !

Ah, Filipe to su bili teški časi, reče Marija prevladana uspomenom, dršćućim glasom... Mati, mati djetetu, koje će doći na svijet, a zapravo ne će naći oca !

Ali meni je bilo, kano da je taj budeći se život u meni — jači od mene i moje boli, kao da mi odgovara na onaj gorki i očajni zašto, koji je vikalo srce, kad se osjećalo samo, uništeno. Moja bol, gorčina, srdžba i prezir, sve se to stišavalo i taložilo, a život mi je opet postao vrijedan da ga živim.

Bilo mi je da moram još jedamput govoriti s vama o sebi i o vama. Bilo je to, sjećate li se, upravo na godišnjicu naših zaruka. Mi smo govorili ne kao muž i žena, koji su jedva nekoliko mjeseci vjenčani, nego kao dva čovjeka, koji su sapeti u iste okove. Dala sam vam slobodu —, i — — s nekim sažalnim posmjehom nadoda — i polovinu svoga imetka. I vi ste mi taj put bili iskreni. Rekli ste mi, da vas je naglo, neodoljivo tik prije našega vjenčanja zahvatila ljubav spram one žene, a za tu sam vam iskrenost i danas zahvalna.

Tako smo se razišli i — sastali. Sakrivali smo pred svijetom, kako smo sebi daleko, i da idemo stazama, koje se nikad ne sastaju. — U meni je umrla žena, ostala je samo mati. — Danas vam mogu reći — jedan, jedini put bilo mi je teško. Jedan, jedini put osjetila sam žarku, beskrajnu želju za životom punim i potpunim — — —

— Doktor Ivanić, dobaci Filip.

— Da on, potvrdi Marija blagim posmijehom. — Došlo je to najednoč, takvom neobuzdanom snagom, onda kad je on spasio moje dijete, moju Zoru od smrti i počelo onda, kad je on sjedio i bdio sa mnom čitave noći kraj Zorine postelje. — Ali ja sam htjela gledati u oči svoga djeteta kao što je moja majka gledala u moje.

U to je doba nestalo u meni svega što je još bilo protiv vas. Ja sam naučila razumjevati, da mnogo zlo što ga čovjek čovjeku nanese, nije vazda krivnja, nego najčešće — nesreća i da život nije nikad tako uništen, da ne bi ostala makar kakova grana, koja još može scvasti i nositi plod.

Vani je svanulo jutro u svom svježem mladom sjaju. Pred prozorom njihali se u lakom povjetarju rosni, mirisavi grozdovi jorgovana, a Marija je kod otvorena prozora duboko udisala svježi jutrenji zrak. Dugo je tako stajala gledajući u daljinu; ondje negdje daleko gdje njezina kći počinje novi svoj život, a onda je sklopila ruke, kao da se moli za njezinu sreću.

— Sad Filipe, progovori opet, okrenuvši se k njemu, sad idem svojim putem. Činila sam, što sam morala, dok je naše dijete bilo medju nama, sad hoću da živim sebi.

— Kuda ćete, protisne Filip, uspravivši se.

— Onamo otkuda sam i došla, otkuda ste me odveli. Dizat ću staro naše imanje za moje unuke i živjeti za one, koji će me trebati.

— Doktor Ivanić ? !

Nekim samilosnim pogledom promjeri Marija Filipa, onda poče otvarati ormare i slagati na jednu hrpu, što je htjela da ponese sa sobom.

Blijed, klecava koraka izadje Filip iz sobe.

JURE TURIĆ: PROSCI

(Svršetak)

V.

Kad je stupila Mila u sobu prekinu se razgovor, što se je do tada vodio medju muškarcima. Mila ne reče ništa na Jelićev usklik, pa on zamuknu potpunoma. Njemu je bilo veoma teško, jer je ćutio, da Rastovac i ovakovi, kao što je on, hoće i njega da unište i s njim cio hrvatski narod. Kad je Rastovac nastavio veseo i bezbrižan razgovor o umjetnosti, pa izrekao nekoliko nepovoljne ocjene o nekim pojavima na našem umjetničkom polju, uskipi u Jeliću i on se ukratko oprosti, pa ode.

— I ja bih već morao otići, da dalje ne smetam, a upravo ne znam, gdje bi mi ljepše bilo. Dozvolite, da malo podjem u vrt i da ga pogledam, dok jenja ova vrućina. A vas pri tom ne bih htio ni najmanje da smetam, reče Rastovac prema Mili i liječniku. Mila mu se pridruži i nabrzo prijedje razgovor, što ga povedoše njih dvoje u vrtu, s cvijeća na Rastovčeve osnove. Mila prizna, da je slušala razgovor, što se je vodio u sobi. — Za mene su vaše misli nešto posve nova i ovaj čas one su meni užasne. Vi rušite našoj cijeloj obitelji i meni ono, u čemu smo mi do sada živjeli i bili sretni. Bolesni, siromašni i nemoćni kupe se u našu kuću i mi smo nastojali, da ih pridižemo, da za njih probudimo samilost imućnih. A vi nas . . . . !

— Vi ste me krivo svatili. Ali jedan narod, jedno mjesto . . . . .

— Pa ako je zaostao i malen je, i slabiji je, je li zato da propane? Gdje je pravda i Bog, ako je sve sila!

— Ne drži narode pravda, nego snaga. To je velika istina, koju ne će ili ne mogu da upoznaju naši ljudi. A onda velite — Bog. Pogledajte u svijet, kuda hoćete, pa ćete vidjeti vlast ogromne sile. Evo gledajte ovo zrno pijeska, i ne da se razdrobiti, jer je u njemu sila. Evo ova ruža i ona krije u sebi ogromnu silu stvaranja. Sunce je danas poslalo neizmjernu silu na svijet i ta se je sila skrila u biljkama, što su izrasle i porasle danas, a iz biljki će prijeći u životinje i t. d. Isto to sunce poslalo je ogromnu silu u rijeke, i one teku, padaju, nose terete, okreću strojeve, rastvaraju litice, tvore hranu biljci, i što sve ne rade. Nije li to Bog; ili ako ne ćete da rečete, da je baš to Bog, a ono je od Boga. I ta sila odaje se u prerazličitim oblicima i na mnogobrojne načine, pa se čovjeku čini, da su te sile u nesuglasju. No to se njemu samo čini, a čini mu se i to, da su te sile protivne njemu i njegovim interesima. Kad ih upozna, posve je drukčije. Razum je naime takodjer jedna sila, i ona ima da dovede sve u sklad, pa će nestati slaboće, kukavičluka, podložnosti, koji su vrela svem stradanju, a razvezat će se sile i dovesti u sklad; u njima pako i u tom skladu vrelo je zadovoljstva i uživanja. Duševna ljudska, borba, t. j. nauka, pa tjelesna prava borba, t. j. rad razvezati će sile i uskladit ih u svjetsku harmoniju. To je zadaća čovječanstva, da sebi tako pribavi raj! A tko je protivan tom nastojanju, zločinac je. Ne ću reći zločinac, jer zla nema, kano ni dobra; on je zapreka, koja potječe iz tmine, i treba je ukloniti. Treba tu zapreku ukloniti, pa makar se ona pokazivala u obliku vjerskih, narodnih, političkih ili bilo kakvih pitanja, koja otklanjaju čovjeka od njegova poziva. Čovjek će sili služeći doprijeti do zadovoljstva!

— Svećenik sile! reče nehotice Mila.

— Ne, ne, stare riječi i pojmove, koji su zaveli na stranputicu, nemojte upotrebljavati ! Čovjeku je najbolje reći čovjek. Koliko je toga čovjek jezikom zbaždao i slijepio skupa, a da skupa ne spada, pa je tobože stvorio nešto ; a to nešto je laž i ne opstoji predmet te laži. Sve ovo oko nas ostalo je kod svog poziva, ako samo čovjek nije reda poremetio, a samo se je čovjek odmakao. Da bude šutio, mislio i radio, gdje bi mi već danas bili ! Govori i govornici, pjesme i pjesnici, maštanje riječima, sve to okrene čovjeka u zlo, ako se ozbiljno svati. Čovjek može misliti valjano samo o djelovanju sila, raditi može valjano samo ravnajući te sile prirode. Ako on nešto hoće da stvori iz svog duha, pa svaća to ozbiljno, vjerujte, zašao je, zabludio je i tvori samo spačke. Stvarati se može samo za zabavu, a to je umjetnost, i tako se neka i svaća.

Rastovac prestade govoriti, a Mila nije znala, što da progovori. Bila je potištena, kano da je riječi Rastovčeve zasiplju i pritištu k zemlji.

— Vas ovaj govor umara, gospodjice Mila, ali me poslušajte samo još malo. Ja vam hoću da govorim, jer vi ste eto odlučili, da se posvetite radu, i ne računate na svoju ljepotu, a to je upravo čudno. No pustimo to — smete se malo Rastovac — kad je nehotice duljim pogledom promatrao djevojku. Što sam htio reći ? — — Ah da ! Mi Hrvati, po svojoj smo naravi narod sretne ćudi. To nas je i spasilo, da nijesmo propali, kao što propadoše svi oni mali narodi, što se prěblizo primakoše Jadranu. Mi smo onda već smišljali i radili i ostali na životu. Ali naknadno nas prilike naučiše tući se, maštati, posvećivati se nekakovim žrtvama, gospoditi se i osnivati harem. Naša narav ne podnosi alkoholičnih pića. Zato se i lako i opijamo i alkohol nas ubija. Nijemac je posvema drukčiji ; on pije, tuče se, ali radi sebe, pa i živ ostaje, i dospije na sve. Hoće li nas kakove prilike povratiti našoj naravi prije nego propanemo ? A propast je blizo ! Vidite ove trzavice, ovo trčanje u Ameriku bez glave i bez računa ! Ovi opet, što su ostali kod kuće, trče od jednog čudotvornog mjesta u drugo. Jedni se nastoje spasiti bježeći iz domovine, drugi se ufaju u čudesa. Cio narod putuje, bježi tražeći spasa ; bježi od zla, a zlo nosi u sebi, kojeg bi se morao osloboditi. A komu je do toga, da se on spasi !

— Pa vi njegovi sinovi, reče nujno Mila poslije oduljeg mučanja. Vi, koji ste se oteli !

— Mi ! Ja ne ćutim, da sam isti s tim narodom ! reče Rastovac tiho. Čemu se varati, dodade on glasnije. Ja ne ismjehivam narod, od koga sam potekao, a koliko je nas, koji se smijemo nad svim, što je njegovo i smijemo se samom njemu. Ja se ne smijem, ali i ne žalim. Ja najvolim njemu se ukloniti ! Čemu varati i sebe i narod. Ima naroda, gospodjice Milo, koji će najviše učiniti za cilj, koji je podat čovječanstvu, ako propanu.

— I onda su prve na redu njihove žene, da propanu — reče Mila. I meni se čini, da u Hrvatskoj ima već žena, koje prestaju da budu žene.

— Imaju i pravo. Samo neka prestavši biti žene ne postanu životinje. Neka postanu saradnici na svjetskom poslovanju. Tko može da se bavi spasavanjem napola propaloga naroda, ako je okušao da radi u onom svjetskom poslovanju ? Ili se brinuti za podmladak, da se protegne umiranje i proces rastvaranja ?

Oboje umukoše. Mila oćuti silnu tugu. Njoj se učini, da se je sve do ovoga časa nečemu nadala, a da ovim časom nestade nade. Ona se je spremala za rad, za samostalnost, ali u dnu duše je bila uvjerena, da do toga ne će doći, da će ona naći

čovjeka i voditi život ljubavi i požrtvovnosti, a ne život borbe! Ali eto tog nema, ona vidi. Njoj se čini, da iz tog Rastovca progovara sve, što se je u Hrvatskoj otelo od tužne živinske brige, borbe i živinskoga uživanja. I njoj se učini, da se sva Hrvatska gubi pod silnim valovima i jaki se duhovi spasavaju otresajući se od nemoćne gomile, koja ili gine, ili se valja u kalu.

VI.

Isti dan poslije večere sjedila obitelj Krpanova u vrtu. Mila je bila mučaljiva, a razgovarali se Krpan i gospodje.

— Hrvati, govorio liječnik, drže malo do sebe, do svoje svijesti i do svoje sreće. Oni ne cijene sebe. Nekad su živjeli poradi kršćanstva i junaštva, u ilirsko vrijeme poradi jezika, kulture i slavne prošlosti! Pred nekoliko godina htjela se i naša mama rasplinuti u nekoj ideji, a danas eto propada u novu ideju ovako snažan čovjek, kao što je naš novi znanac. Mali narodi, i to ovakovi, kao što smo mi, hoće da vrše zadatak velikih naroda, da stvaraju ideje i za njih se po svijetu lome. Ne razabiru, da to nas ubija! Što je zadatak nas malenih i siromašnih? U sebe ući i biti jasnim i živim dokazom, da čovjek opstoji za sebe, a ne poradi bogatstva, poradi ideja, veličine, raskoši, slasti ili drugog načina opstanka, što je izvan njega. Sve su to samo sredstva, da opstoji čovjek za sebe i po sebi. Čovjek je sebi cilj i sam sebi taj cilj pribavlja. Ne treba da se bori s vanjskim silama, da traži vani ciljeve! Sam sobom neka se bori, dok ne izvojuje sam u sebi svoju sreću!

— Sve je to istina za muškarce, reče tiho Mila.

— A zašto ne za žene? upita liječnik. Nije li tvoja mati sretna po sebi.

— Ali je ta sreća bila i danas je ovisna o tebi. Emancipacija . . . . .

— A moja o njoj! Od čega da se emancipiraš? Od sreće? Svi bi mi sad htjeli biti jednaki: žene i muževi, veliki narodi i mali, staro i mlado. Svijet gubi šaroliku ljepotu. Prestaje glazba složena od različitih glazbala, pa se čuje samo jedno, i to ništa drugo nego udaranje takta! Takt klepće, a glazbe nema.

— Meni se čini, reče stara gospodja Milka, da dolaze sve teža vremena. A najteže ih ćute sirote djevojke. Sad ljudskim srcima zasukuje i ovo i ono, a u moje vrijeme . . . . Prije, u moje vrijeme, živio je valjan čovjek zato, da se muči, a mučio se, ne bi li se mogao oženiti. A danas? Ako se ženi, ono je radi nečesa drugog, i ne ženi se, ako ga na to neki „poziv“ ne dovede. Ah ti „pozivi“ i te škole! Pa se pokaže, da ti pozivi nijesu ništa nego glupost, i eto rastave! Tko bi se prije usudio i pristupiti ženi, ako nije živio radi nje, a ona je naravno živjela samo po njemu. Kolika je ogavnost već u tom, što ljudi danas ćute nuždu, da stvaraju zakone o rastavi braka! A ti — janje moje! — i starica pogladi Milu po glavi, koju je duboko spustila. Ti ostavi te pozive, ideje i sve drugo, i budi žensko, pa ćeš, stvoriti sebi i muža, sve ako ćeš i od tog vučine Rastovca!

— Ali bakice!

— No! no! umirivala je starica, i pozva na počinak.

— Samo neka čovjek sam u sebi traži sreću svoju, pa će je i naći. Što radiš, radi poradi sebe! Domovina, jezik, nauka, priroda, vjera, sve — sve je sredstvo, a „ja“ sam cilj! Ukloni se zlu, ne bori se s njim, to je za male narode i ljude. Veliki ljudi i narodi bore se i vojuju. Za nas je dosta, da se spasavamo i da umijemo okoristit se velikim tekovinama. Ali što mi!? Ne usavršavamo sebe i svoj život, ne

podižemo sami sebe, nego ovaki, kakvi smo, niski, sitni, kukavci i slabi stavljamo se u službu velikih ideja! Dim i pjena radja se iz toga, i mi više i ne razlikujemo zbilje od dima i pjene, pa se klanjamo velikim oblacima dima, velikim gromačama pjene!

*

U kući je već odavna sve pozaspalo, a Mila još uvijek otvorenih očiju gledala u mrak. Tišina noći i samoća ojačaše utjecaj današnjih doživljaja i pod tim utjecajem počeše da se bude njezina vlastita čuvstva, misli i težnje, posve nove, njoj nepoznate, a sve oštre, izrazite i jasne, da su potresale cijelim njezinim bićem. Iz duše njezine nestade mira, što je do tada vladao i onoga nemara za ljubav i naklonost muškaračku. I ne znajući, kako i zašto, njoj se učini, da je ona isto s cijelim zapuštenim narodom njezina rodnog mjesta, a prema njima stoje Jelić i Rastovac. Jelić se hoće da nametne svojom ljubavi, a Rastovac ne mari, odbija, a uz to svim svojim bićem, snagom i radom može da usreći, ako hoće. Hoćeš li ljubav iz zahvalnosti, ljubav nemoći i utjehe? — zvonilo joj u duši, kad bi se Jelića sjetila. I njezin se duh odvraćao, da svom snagom zaželi onu sreću sebi i svom mjestu, što je može da poda Rastovac. Da hoće, da mari za njih! I na čas ga mrzila svom dušom, a da odmah opazi nemoć svoje mržnje i da se mržnja pretvori u tešku bol i klonulost. Na časove bi nju obuzela klonulost, pala bi u neko ništavilo, u nemoć i činilo joj se, da je moguć samo jedan izlaz — ako nestane Rastovca, ako ne posve, n ono barem iz njihova mjesta. No mučila je i ta pomisao, da će ga nestati, da će otići pun nemara za njih, da će možda biti protjeran prostom njihovom silom, a opet da će im se samo nasmijati; ili će ih svladati i svoj nemar pokazati i onda, kad oni budu propadali. A uništit ga, ubit ga, oslobodit se njega? — I nju spopade užas na tu pomisao. „Može li se u njem probuditi ljubav za nas?“ zasja joj na jednom misao, i ona se na čas oslobodi od nemilih muka, a čežnja za njegovom ljubavi obasja joj cijelo biće i ona se podiže iz svoje ložnice, pa pristupi k prozoru. Na istoku se već znalo za dan, a ostalo nebo bilo tamno i na njemu se caklile i treptale zvijezde. I duša je djevojčina bila takova. Ovladala je potištenost, tamna klonulost, a iz te tame sjevkale i žarile pojedine boli. Samo se s jedne strane javljala živa čežnja i nada i obećavala sreću. — Hoće li svanuti? Hoće li? prošapta djevojka, a suze joj potekoše. I tako plačući ostade naslonjena na prozor.

VII.

U srijedu iza ove nedelje dodjoše tri ratara mješćana, da im liječnik ispere i poveže rane. Jednomu malo da nije oko ispalo od nemilog udarca. Rastovac im je zadao te rane braneći se od njihove navale.

— Ne će više! reče jedan mirno. Njih je nekoliko došlo u polju do Rastovca, da ga pitaju, što mjeri i on im obrazloži nakane.

— Ne bude od toga ništa! reče jedan. Mi ne damo svoje zemlje.

— Dat će drugi, a vas nitko ni pitati ne će! rekao je Rastovac i htjede svoj posao da nastavi. Jedan mu htjede istrgnuti papire, drugi ga gurnu, i stol se od mjerenja prevali. Rastovac je popao teške okovane noge tog stola, pa je s njima navalio na ratare i sve ih je rašćerao.

— Ako još jednom dodjemo, rekao je, da će nas potući. Ali ne će imati vremena!

Mila napisa list Jeliću, u kom ga moli, da zapriječi sukob Rastovčev i njivohih sugradjana. Jelić joj odgovori, da on ne može ništa da učini, jer je narod bijesan, a oblasti kano da ne mare za svu stvar, ili je ne smatraju ozbiljnom. On da razumije bijes naroda, pa će i sam sve učiniti, da prepriječi Rastovčevu nakanu. Mila je još čula od oca, da su svi protivni Rastovčevim osnovama. Sam je liječnik odobravao te osnove, ali je i on govorio: Nije to moguće s ovim narodom! Njemu treba pomoći, da ne propane, treba ga čuvati od napora, kojeg se on boji. A Rastovac hoće da turi narod u borbu i napor, pa tko osta, tko propa! Narod ćuti instinktivno, kamo ga Rastovac tura, pa se brani i opire. Svi vole lazaret i zaklonište nemoćnih, pa tu nema druge, nego se pokloniti volji sviju. Možda Rastovac ima i pravo, da ovaj narod ćuti u sebi klicu smrti, pa traži zaklonište, gdje će moći mirno da izumre. Moguće da zato i ne ćute ništa zajedničkoga s tim polumrtvim tijelom oni jaki elementi, koji se priljubljuju tudjim narodima. I meni se pričinja ovo naše stanje kao potop. Razlijala se voda i hrvatski se narod u njoj guši, a tko može, tko ima snage, taj se hvata grana tudjeg drveća i spasava se.

Sutra dan, u četvrtak, ustade Mila dosta rano i zaželi, da ode na posjed. Njihov je posjed bio u istom kraju, gdje je radio Rastovac, dakle u blizini potoka, pa velikih ledina, koje su se ticale šume. Sav kraj, kud je prolazila, bio je pun radnoga svijeta. I na njihovu se je zemljištu radilo. Motika, kosa, vile i grablje sjale se i ljeskale u suncu. Mila je motrila taj svijet i pitala sama sebe, da li tu manjka sile. i česa nema, kad je eto sile dosta. Iz kolibice, što je bila na ovišem mjestu njihova posjeda, opazi, kako se putem od grada miče oveća hrpa ljudi. Vidi, kako zovu one s posla, kako si nešto domahuju i ovi, što su do tada radili pridružuju se žurno hrpi noseći sobom orudje, što im je bilo u rukama. Nad onom hrpom u zraku izmiješale se kose, grablje i motike, a iz te smjese širio se neodredjen šum, što je postajao od vike. Mila opazi, da i ženske lete za onom hrpom, pa se i ona požuri dolje k mostu, preko kojeg je ta četa morala da predje, ako će dalje. Došavši prije čete do mosta brzo razabra, o čemu se radi. Išli su na Rastovca. Protjerat će ga, ili utući, da obrane svoju djedovinu. Kod mosta se četa ustavi, a dva se odijeliše i podjoše naprijed da vide, gdje je Rastovac taj čas. Mila se umiješa medju ženski svijet. Žene je tjerala znatiželja i strah, a ljudi su ih psovali i tjerali natrag.

— Ne natrag, nego naprijed, na most! vikne Mila ženama. Ne dajte im u zlo, koje nas više bije nego njih. Oni se oslobode brige ili rakijom ili tučnjavom, a mi plaćamo račun. I žene se protiskoše do Mile.

— Na stran žene! viknu najbjesniji i poče se potiskivati prema mostu.

— Natrag k poslu, vi pijanice! kriknuše žene, a neke, koje su imale u šakama orudje, podigoše ga protiv muškaraca.

— Branite vi djedovinu od sebe, a mi ćemo od gospode! doviknu jedna žena, a druga dodade:

— A nas više varati ne ćete!

Muškarci sasipali proste psovke. Da su plaćene, da im se hoće stranih ljudi, a Mili vikali, da je to maslo njezino, njezine matere i babe, da je i otac njezin dobio novaca, kojim je kupljena njihova djedovina, na što žene još jače pobjesniše i potiskaše se oko Mile. Mila je stajala u prvom redu do muškaraca, i jedan upravo htjede da zamahne na nju, kad ženama iza ledja s druge strane potoka iskoči hrpa konjanika, što časnika, što u gradjanskom odijelu. Medju njima je bio i Ra-

stovac u odjeći topničkog poručnika. To jutro se on spremio da se prijavi na vojnu vježbu i da povede vojničkn komisiju, koja je imala da pregleda staro i novo vježbalište. Muževi se smiriše u jedan čas, a ženske posramljene polete na stran.

— Eto ploda vašega rada ! reče prikorno Mila Rastovcu i podje prema kolibici, otkud je došla.

Medjutim se raspreo medju pobunjenim ljudima i povjerenstvom razgovor.

— Mi smo čuli, reče najsigurniji i najrječitiji, da gosp. Rastovac ima sobom pismo, kojim naše prodaje, i da će se ovdje redom otvoriti tvornice. Neka nam dade pismo, htjeli smo. No eto on je časnik i vi drugi ste časnici i službenici, pa kako se odredi, onako će biti ! Neka netko dodje „ozgo", tko će odrediti, kako mora da bude, a ne da tu dodje jedna naša rdja, pa hoće da zapovijeda !

Na to progovori njemački najstariji časnik, i oni kimali glavama, a da nijesu ništa razumjeli.

— Mi imamo i danas već dosta brige i muke, reče jedan. Jesmo sirotinja, ali ne damo, da nam soli pamet i da nam gospodari naša rdja. Znamo, gdje slušati moramo gospodu i vlast, koja je nad nama, i slušat ćemo je. Ali u naš život neka se nitko ne pača. A onda i zašto da svoje dajemo, da se na našem tudjin bogati ? To ne ćemo ! Valjda bi se htjelo unuku Miće Rastovca, da se vozi na četiri konja, a mi da u tvornicama zdravlje i život gubimo ? Ako je časnik, što se presvlači, i što petlja ?

Rastovac medjutim sjašio s konja i pošao za Milom. Kad je dostigao, zagleda se u njezino poblijedjelo lice i upita je, kako je ona došla to jutro na tako opasno mjesto.

— Vi ste, gospodine, bezdušan čovjek i vi ste isto kao i ovaj narod, od kojeg se hoćete da odalečite i kojeg se odričete ! Gdje nastanu tučnjave, nema rada ! A mi svi, vidite li, ne ćemo se dati podaviti za volju vašu.

— Ja ne bih htio ubijati i ništiti. Tu medju ovim narodom ni nema života !

— A što diže na vas ove kose i motike ?

— I litica se ne da bušiti ! Jelić poziva u boj protiv „Dranga" . . . i Rastovac htjede da nastavi, oćuti potrebu da se opravdava, no prestade i zagleda se u Milu. Mila je klonula na neku klupicu, pa je na časove podrhtavala od straha i uzbudjenosti.

— Vama nije dobro ! — reče on i smrknu se. — Šta se ženske miješaju . . . Mila ga pogleda i on ne svrši.

— Jesu li se umiješale radi sebe ?

— Baš to ! Čemu sebi tko zadaje boli i brige, upetljavajući se u tudje posle. Ja to podnijeti ne mogu ! — reče on žestoko. — Tko to treba ? Čemu ta ženska plačljiva primjesa, to čuvstvo, što razkvasi i razmekša sve oko sebe? Ja ne ću, da vama zadajem boli, da vam činim nepravdu. Zabranjujem vam, da se za mene brinete !

Mila se savi, kano da je pao po njoj teški teret. Sramila se sama pred sobom. Njezino čuvstvo, što je sezalo k njemu kao živ plamen i obuhvatalo sveg njega, povraćalo se u nju, jer ga je on kao suzbio žestokim vjetrom. Njezina su prsa sagarala od tog plamenog, suzbijenog čuvstva. Do toga časa ona nije ni opažala, što njom pokreće, što je nju dovelo na to mjesto: „Strah za njega ! A njega smeta samo nepravda, što je meni nanešena, kojoj sam ja kriva ! I ništa više !"

Dotle od mosta dopirao čas žamor, čas graja, a na časove se razabirali pojedini govornici. Oni, narod, u svemu slušaju oblasti, idu u vojsku, daju porez, koliko mogu, podložni su sudu, svakoj oblasti, ne pačaju u gospodske posle, ali ne dozvoljavaju, da se tko pača u njihov život, u njihov rad i gospodarenje. Oni hoće svojim da gospodare onako, kako je njih volja ! Koga briga, ako je to gore po njih. Oni ne daju mijenjati, pa propali ili ostali ; a tim bi već propali, da mijenjati puste, jer sada, ako će biti na Rastovčevu, onda će on živjeti i raditi, a njih i nema, kad ne misle, ne živu i ne rade po svoju ! A taj Rastovac eto hoće da oni propanu, da ih nestane ! — Gospoda ih iz povjerenstva naprotiv uvjeravala, da nije to Rastovčeva volja, jer se u opće ne pita, tko što hoće ! Svijet je tu, nepromjenljivi svijet ! Rastovac ne radi ono, što hoće, ili ne će, ne radi na zapovijed, ne radi, što hoće njima da škodi, ili da koristi ! To sve teče samo od sebe, kao i ona voda ispod mosta.

— Rastovac je kristal, tvrd kristal ! Nije se takov sam stvorio, nego ga složiše sile ! — reče jedan od gospode, a seljani umukoše na te nerazumljive riječi.

Kraj Mile je još uvijek stajao Rastovac. Ona je ćutila, da on tu ostaje, jer ne može da govori s tim pobunjenim ljudima. On bi se s njima samo potukao. I ona je ćutila, da kraj nje stoji tvrdi kamen, tvrdi „kristal“ s oštrim bridovima, a o njega se odbija sva njezina duša, pa ćuti od tih udaraca nemilu bol, a odmaknuti se ne može, nego na svaki odraz još jačom snagom se priljubljuje k tom tvrdom kamenu. A uz to je čula od mosta :

— Kako će čovjek ili narod da živi i radi, ne ovisi o njemu, nego mora . . .

— Ako ne će ! — prekinu jedan iz naroda istog gospodina, što je spomenuo „kristal“.

— Pa će propasti ! Propada onaj, koji ne zna plivati i onaj, koji hoće uz brzicu da pliva ! Mora . . .

— . . . Rastovac mora da poljubi nosom ledinu !

— Koji je to rekao ? — ču se rezak upit.

— Svi ! — bio je stoglasan odgovor, a onda se i opet diže vika. Šake, vile i glasovi bili uprti prema Rastovcu.

Rastovac ih je mirno motrio, kano da promišlja, kako će najlakše i najbrže ukloniti s puta tu besvjesnu zapreku. Taj mir i pogled raspaljivao je onu gomilu. Mila se nehotice podiže i prestrašeno je gledala Rastovca. Htjela je, da ga zaštiti ! On to opazi i mahne nestrpljivo rukom. „Ne pravite teatera“ reče on osoro, pa se povuče na mjesto, otkud ga nijesu mogli vidjeti oni s mosta. U njemu se burkalo ! Gledajući Milu i nehotice se sjećao svoje matere. Što bi njih dvije, da mene ubiju ! — te se misli ne mogao otresti. Sad je uvidjao, da se narod ne će dati uništiti od njega, ako i uništava sam sebe. Njih ne smeta, ako neopaženo izginu od svoje bezbrige, ali ne će da ih drugi utire. Ne će ni pomoći tudje! — Ima li muškarac pravo, da uništuje život, kad život i nije njegov ? pane mu na pamet i bilo mu jasno, zašto žene mare za život, a muškarci ne mare. On živi životom, što ga je mater dala! I sve mu žešće smetala bol Milina i njegove matere. Pa kad je već počela ta neugodnost da mu nesnosna postaje, stupi pred njega Mila.

— Otidjite iz ovoga kraja za volju matere svoje ! reče ona tiho i jedva se susprežući, da ne zaplače.

— Ne mogu otići ! Ne ću otići ! Reče žestoko Rastovac i naglo se okrenu, da će

k mostu. Mila sunu u vis. Oči joj bljesnuše, a licem se prosu rumenilo. Ona skoči pred Rastovca i zgrabi ga za prsa.

— Ili otići, ili ....

— Ah gledaj, kako je vraška ! pomisli Rastovac, kad se je nešto snašao. Onda se zagleda u krasnu djevojku, koja mu se unijela u oči, a iz njezinih očiju sijevala snaga i odlučnost. On se i opet sjeti svoje matere, i dušom mu se razli neko slatko čustvo. Ova bi se i pobila s menom, poradi mene ! pomisli on i nasmiješi se Mili.

— Što „ili“ ? Upita on smiješeći se.

— Ili za nas raditi na našem, ili otići ! Mi ćemo vas žene odagnati, razumijete li. Ja znam, kud ću brzojaviti vašoj materi, pa danas još ....

— Ne, za Boga ! uskliknu Rastovac.

— Vaša mati ne smije plakati nad vama, reče Mila ! Vi mislite samo na tu slijepu silu prirode i na razum, koji njom može da ovlada, i eto onda borbe i smrti, a zaboravljate ....

— No, našto ?

— Srce ! reče tiho Mila. Ono odrediti mora, u što će razum, da upotrijebi silu.

— Vaše srce mojim razumom ! uskliknu Rastovac u šali, a Mila se zbuni, izgubi smjelost i pojuri prema kolibici. Bila je uvjerena, da ga je svladala !

— Brzojavit ću ! doviknu još okrenuvši se Rastovcu, koji je za njom gledao i smiješio se.

— Ne, ne ! Moram ovdje ostati, moram raditi ; doći ću k vašima da odredite ... Ona se okrenu i zadovoljno mu kimnu glavom. A on podje veselo prema mostu, otkud su se muškarci već razilazili. Ženske gledale za Milom i u njega, pa se vragoljasto i milo smiješile. I on se njima nasmiješi, prolazeći kraj njih i učinile mu sve one tako blizo, kao nešto njegova. I oni težaci s kosama i motikama učiniše mu se kao njegovi ; on je osjećao, da nije prema njima ravnodušan. — Ne ćemo se potući, — reče on veselo ženama. — Ne da gospodjica Mila, a nju se slušati mora. Odmah se ljuti ! — doda smiješeći se.

BABJA VOJSKA.

Na onom brežuljku više mosta bijelila se krasna kućica mjesto kolibice, u kojoj je Mila sjedila prije sukoba s pobunjenim narodom. Iz gostinjske sobe vodila vrata na široku terasu, na koju je kroz gusto granje prodirala sunčana svjetlost. Oko stola na terasi sjedila jednoga ljetnog jutra Mila i Rastovac, a uz njih i oko njih galamilo četvero njihove djece, jedno zdravije i rumenije od drugoga. Rastovac je još bio blaženo pospan i mirno sjedeći i smiješeći se gledao je djecu. Ugodna lijenost i pospanost priječila ga, inače bi i on s njima poskočio. Tvorničke sirene, što su iz blizine dale znak za rad oživiše i njega i on se podiže.

— Kako je brzo prošlo tih deset godina, što smo skupa, a kako je opet mnogo tog vremena, kad se progleda, što se je proživjelo i stvorilo, reče on i nehotice svrne pogled na djecu i na okolicu. Sve se je izvelo, što je on namislio. Potok je tjerao turbine, bila je uredjena tvornica zemljane robe, pilana i tvornica parketa, odalje se dizala šećerana i tvornica žeste ; a oni veliki pusti prostori pretvoreni su u oranicu. Na pustim brežuljcima, gdje se je kroz borovicu natjeravalo mršavo blago, osnovani su veliki voćnjaci, a pod njima — vidilo se je s te terase takodjer — bije-

lila se tvornica voćnih konzerva, sokova i destilata. To je Mila zamislila, a izveo je i to Rastovac.

Na toj terasi imade se da proslavi tu večer desetgodišnja slava bračnoga života Milina. Slavu je priredjivala „babja vojska". Bila je još na životu bakica Milka i gospodja Anka. Gospodja je Milka poznavala sve radnike i radnice i njihovu obitelj, i kad se je imao da uzme novi radnik, uvijek se ona pitala i ona bi s njim govorila i uglavila pogodbu isto onako, kao što su u njezinoj mladosti uzimali družinčad u svoju kuću. Tako se malo po malo nabilo u ta poduzeća sama rodbina, a što nije bilo u srodstvu, to se pokumilo i poženilo ušavši u poduzeće. Što je gospodja Milka bila za radnike, to je Anka za činovnike. Našla je ona roda Rastovčeva, Krpanova i svoga djeda. I ona je ženila i udavala. Svi su se urotili protiv Rastovca, koji je nastojao da sebi pribavi što bolje radnike i činovnike, pa bilo otkud i bilo koga. Posao i nije najbolje nosio. Neprestano je trebalo šiljati mlade radnike i radnice u tudjinu, da uče. Mnogi su se vratili valjani, ali mnogi i propadoše. Rastovac se gdjekad potužio na svoje slabe dohotke, no babja ga vojska brzo ušutkala i on već posvema zaboravio na gomilanje novca i na uživanje. I ne dospijevao na to ni da misli, zaokupljen poslom, obitelju, koja mu svaki slobodni čas ispunjavala. Iste se prilike opažale u cijelom poduzeću i u svim obiteljima. I na taj dan, na desetgodišnjicu Milina vjenčanja imalo se sve da osigura propisima i stalnim pravilima, što se je razvilo u tih deset godina. Pri tom uzakonjivanju sudjelovao je i Jelić i u šali govorio, da se tim osvećuje Rastovcu, što mu je oteo Milu. Pa što su to oni uzakonili ? Gospodja Mila je to protumačila hrpi žena, koje su pod noć došle na terasu noseći u naramcima djecu. — „Proizvod rada ima da se troši na ljubav, a ne na oružanje, pa će nam biti svima bolje. Zato ćemo mi da trošimo dohotke naših poduzeća na radnički kapital, koji se ima da skupi oko ovih božjih darova, i tako ćemo osigurati opstanak ovoga blaga za nas i za naše potomstvo. Većinu dohotka će trošiti evo ovi, što ih nosimo u naramcima, jer su oni glavni kapital ; njima je odredjeno, da budu radnici ovih poduzeća. Suviškom ćemo razgranati posao, a ulagat će se i u zajedničke domovinske posle, koji i nas unapredjuju. Moramo eto sudjelovati pri uredjenju naše rijeke, koja će odvoziti i našu robu, a čim ćemo se sačuvati i od poplava. Ne dozvoljavamo zgrtati kapitale, koji služe kao oružje muškarcima, da uništuju ljubav i brigu. U tom je emancipacija žene, da spasi ljubav i brigu, koju hoće muževi da nadomjeste silom i kristalizovanjem društva. Prisilimo naše muževe i sinove, da moraju biti sretni cio život, a ne do po života ili raskalašene ili krvoločne zvijeri, koje hoće da plaćaju ženu, a u drugoj polovici života kukavice, koje traže samilost u žena. Mi svi Hrvati jedno smo tijelo, svaki nas mora biti roditelj i dijete ! Samo se tako možemo da spasimo, ako živimo poradi sebe i svoje sreće, a uvjet je sreći rad i briga za drugoga ! Nema jače sile od one, što dolazi od žene, i ta sila jedina će moći da sačuva ljudski rod. Na malim je narodima, da to dokažu. Knjige se pišu o uredjenju društva, i ne može da se nadje prava forma. A zašto ? Jer svi traže formu, kako bi se nagomilao kapital i tko će da s njim živi bez brige, dakle u dosadi, koja traži vanjskih dražila. A tko treba vanjska dražila, da ispuni prazninu života, taj oštećuje drugoga. A žena će urediti društvo i bez tih knjiga, ako spasi obitelj i prenese obiteljsko uredjenje na svako društvo, koje se okupi oko jednog posla. Zašto je žena pustila u društvu svoju ulogu, koju ima u obitelji ? Jer je htjela prestati biti že-

nom. Pa je tim otela mužu i sebi sreću. Ona je dužna, da to povrati sebi i njemu. I mi smo to učinile".

Za toga razgovora okupilo se i radnika na terasi, a došao i Rastovac. On se smiješio, a smješili se i oni. „Babja se vojska organizirala" reče on šaljivo inžinirskom vježbeniku, što je stajao uz njega i rukom mu pokaza, da sad i on mora biti tiho!

A na nebu sagarao tihi ljetni dan, pun zadaha od znoja i žarke vrućine. Majka je domovina Hrvatska jecala od boli, što su joj zadavala djeca rujući po njoj, ali se sva sretna pružila, otvorila grudi i opojena miljem hranila djecu svoju, i ponosna bila, gdje ih može sve da nahrani. A kad se spustila tiha noć, zamre život rada, a dah sreće, mira i zadovoljstva rasprostre se nad majkom domovinom i svakom kućicom u njoj. I u tom dahu zameće se i jača nov život i nova snaga, obnavlja se sreća u čistom mirisu prirode i obitelji.

RIKARD KATALINIĆ JERETOV: FRINE

I napokon je njegovo djelo bilo gotovo. Pred njim je stajala mramorna Frine i u njoj gledao je on svoju ljubav i svoju umjetnost.

— Ninon — reče on modelu — pokrij se ogrtačem.

— Jesi li zadovoljan? — upita ga Ninon, malo djevojče, koje je on spasio čisto, oteo ga sramoti i pariskom bulvaru.

— Zadovoljan sam, dušo. Siguran sam, da ću pokazati ovim djelom svijetu, da golota nije grijeh i nemoral, već velebna pjesma umjetnosti. I kipar poljubi sav razdragan u čelo malu Ninonu.

— —

... U „Salonu" zastajkivali svi pred Frinom zadivljeni i zapanjeni. Kad pročuše, da je to samo k o p i j a žive ljepote jedan je srh želje prostrujio cijelim Parizom: v i d j e t i t u d i v o t u. I lukavi neki i m p r e s a r i o zamisli odmah, da daje F r i n u, ali da se u njoj općinstvu gola pokaže lijepa Ninon. Umjetnik oduševljeno pristane:

— Neka i drugi uživaju u harmoniji crta, u poeziji Ninonina tijela, košto sam ja uživao!

Vajar i sanjar gledao je svijet svojim okom, okom umjetnika. I nadodje večer — — i kipar se našao u mirisavom bulvarskom pozorištu uz ostali elegantni i gospodski svijet, što je grozničavo čekao, da vidi original Frine. Ukaza se Ninon sva gola i bez vela na pozornici, a umjetnik sa svoga sjedalaza plovi okom po nagom tijelu divnoj pjesmi djevstvene prirode, i zaokruži zatim pogledom po pozorištu. Jao, on je ulovio do stotinu pohotnih i satirskih pogleda, do stotinu uzrujanih očiju, iz kojih je izbijala strast, žudnja i griješna želja. Umjetnik protrnu ... i kad opet pogleda na pozornicu, činilo mu se, da su maloj Ninoni pala angjeoska krila i da je on opet vraća u blato i kal, da svojom rukom trga ljerni vijenac sa njezine mile glave ...

Protrnu kipar ... i kad pozorište zagrmi burnim pljeskom, pljeskom pohote i strasti, sanjar se našao na pariskom bulvaru satrvena srca, suznih očiju nad svojom porušenom dragom sanjom.

IVAN SISARIĆ: LJUTO MU SE OSVETIO

(IZ „NOVELÂ S JADRANA".)

I.

Kao iz vedra neba grom puče glas po svemkoliku Kaikohu, da se Mateša Ivanov sprema kući na povratak. Kaikohe je maorsko selo u Novoj Zemlji, kamo je od nekog zemana navrnula pliva i mrav, da iz zemlje vadi „gomu". Veći dio doseljenika u Kaikohu bili su Primorci iz srednje Dalmacije. Iz jednog istog sela bilo ih je preko dvaestak, a svi su živjeli skladno pod jednim čadorom. Nema još ni pune pô godine dana, otkad je Matešu k njima voda donijela. Cigli jedan nije ostao, a da mu nije poviše puta pisao, dok ga napokon nijesu k sebi primatali. Dok su još bili doma, njihova se družina znala, pak im se bez njega i onamo bilo nekud teško obiknuti. Kad je Mateša došao u Kaikohe nije po družinu „Ne boj se" — tako su se oni doma medju se zvali — bilo u životu veće radosti ni većeg veselja. Nije prošla ni puna nedjelja dana, otkad je došao, a u Kaikohu nije bilo žive duše, koja nije Mateše u oči poznavala. Krupna, garava momčetina, po cijele je glave preko drugih prekohitao. Bog s njim, bio je kô brijeg, mogao si, rekli bi u nas, s njime planinu odvalit. I bez toga je njega svak živ zavolio, jer je po naravi bio priljubit i veseljaković. Nije mu bilo, nego stopro dvadeset i dvije godine, a svijet je u jedan glas govorio, da se on ne bi ni Antunova vele pobojao. Da i nije bio toliko jak, svijet je tako cijenio, jer mu je i otac, dok je bio mladićem, bio vrag pakleni, da ga nije bilo u devet sela onakoga. Kad su gradili novu crkvu iznio je s mora — onda je bio mladićem kô sad njegov Mateša — prag od crkve, bilo je u njemu dvama šta nosit. To se ne će nikada zaboraviti, dok u selu bude crkve, a na crkvi praga. Nije se Mateša vele razmećao svojom snagom, vidi se i po tom, što u cijelo svoje mladovanje nije imao ni s kime ni crne ni bijele.

Kad se je jedne večeri vraćala družina s radje, dočeka ih Mateša pred čadorom — njega je bio taj dan red da ostane doma — pa im u dvije tri besjede smrsi i kaza, da te iste noći odlazi nazad kući. Záludu su ga oni stali kumit i zaklinjat, da ostane ili da bar kaže, zašto ide doma, ajà, sve im je to bilo jedno, jer je Mateši bilo na ustima samo, doma i doma, a zašto? čut će se. Kad nije bilo druge, skupi mu družina za put, a on im ostavi sve orudje i svoj dio zemlje, što su ga uzajedno zakupili, pa zaplovi sutradan put svoga rodnoga kraja.

Medju Matešinom družinom u Kaikohu zavlada za dugo vrijeme neka tuga i tjeskoba ; činilo im se isto kao da su ga pokopali, netom su ga pustili onako otići, ne znajući ni zašto ni kako. Još bi to i duže tako potrajalo, da nijesu nakon dvije tri nedjelje primili iz doma pismo, po kojemu su odmah razabrali, zašto je Mateša onako naglo izmedju njih odmaglio. U pismu se puno pelilo i preporučivalo, da se o tome Mateši za živa Boga ništa ne kazuje.

Evo što se bilo dogodilo.

To je bilo na dan licem na Svisvete. Dan, Bog stvorio, ko u sred srijede ljeta. Drugi je zvon bio već zvonio za u crkvu. Ženskadija se stala pomalo okupljat k misi, a na guvnu malo odalje od crkve skupilo se kô obično veliko mnoštvo muškića, pa sjede, puše, razgovaraju se i čekaju, dok precukne na misu. Malo kô sa strane na krastulji sjedio je Matešin otac Ivan, čovjek od preko punih pedeset, šesdeset godina, i ako mu ih ne bi nitko živ toliko dao. Zapalio lulu, pa dimi na

šarac kô Turčin. Oko njega sjeo skup ostarijih ljudi, pa se nešto po staračku razgovaraju. Kako se je više primicao treći zvon, tako se je više kupilo svijeta na guvnu, i veći i češći skupi ženskadije prolazili cestom preko guvna u crkvu. Uprav stao udarat treći zvon, a od crkve je hodio Antunov oštrim korakom prema guvnu. Ruke prekrižio ostrag, a glavu digao u zrak kô konj. Bit će momčetina od kakvih dvadeset i šest i sedam godina; stopro se je lani vratio iz Pole. Kazivali su, koji su s njim zajedno u vojništvu bili, da bi pušku s bodežom kô ništa preskakivao. I je bio i na oko vidjet baš čusto momče. Mrk i ljutit dodje do nasred guvna i rašepari se na sred srijede njega. Odmah je svak pomislio, da ga on ima, s kim ima, da ima, samo još nijesu znali s kime. Svijet se uzvrpoljio i uskomešao, a Antunov stoji sve onako nasred guvna savivši ruke na prsima. Najedamput smrkne obrve, okrene se prema Ivanu i kažiprstom desne ruke pozovne ga k sebi na sred guvna ne govoreći mu ni crne ni bijele. Ivan se nije mogao odmah sjetiti, da mu je što na žao učinio, ali na njegovu je licu vidio, da nema biti dobro, pa ga je odmah nešto u dno srca zazeblo. Crte mu se lica otegnuše, a medaljice ispod očiju jače pomodriše od nenadane uzbudjenosti. Svijet je tako napeto očekivao, što će se sad dogoditi, da se nitko nije ni javljao, kao da nije ni živ.

Kad se je Ivan k Antunovu primakao, zaori on ko vučina ne gledajući ni u nj, ni u svijet, već u zrak prema planini:

— Ti si reka' meni u oči, da mi je zet lupetina i da će me prevarit, jesi li?

— Pa šta ti, bolan, pada na pamet, danas na Svisvete?

— Jesi li?

— Jesam, pa ću to ja s njim lako uredit.

— Ti si reka' opet njemu, da mi je lupež bio čača, pa da sam i ja, jesi li?

Ivan se našao sada u sto jada. Vidi i sam, kriv je kô kriv; udarit će ga, a on mu se ne može oprijeti, jer ga je preotela starost.

— Besidi — sto, da mu njegovih, zagrmi Antunov i pograbi Ivana lijevom za prsa, a desnom zamahne iz svih ramenica i kažiprstom bubne Ivana po nosu, da mu je odmah curkom procurila krv na tlo. U tren oka skoči mladjarija i otkloni Antunova od stara čovjeka. Ivan zaustavljajuć putem krv ode vrcem kući pa pisa odmah sinu pismo te mu ispripovijedi sve tanko po tanko, što i kako se dogodilo, a završi ga ovako: „Kad se ti do koju godinu vratiš svojoj kući, 'ko zna 'oćeš li naći i živa svoga oca, a može bit ćeš i zaboraviti, kako su ga sramotno pogrdili, ali ćeš zato naći u oporuci napisano, da ima da osveti moje dite ili od moga diteta dite od danas do devet kolina".

Netom je Ivan otišao stao se i svijet trijebiti brzo s guvna, jer je već davno bilo precuklo u crkvu. Putem čulo se od više duša govoriti:

— Bože daj, ma ne će 'vo s ovim svršit.

II.

Jedne subote kasno u večer, bit će dva mjeseca poslije, nego se je rastao s družinom u Kaikohu, bane na vrata očinske kuće u Primorju Mateša Ivanov. Nitko nije nikad ni pomislio, da će on tako iznenada osvanut doma, pa nije nikakovo čudo, da su mu se majka, a na prvi mah i sam otac, silno preplašili. Mateša kaza odmah ocu čisto i bistro, što je i kako je. Jadnome je ocu sad opet bilo nekud teško pri srcu, u neku bi sad i volio, da mu nije ništa ni pisao. Kad bi se opet promislio,

kako ga je ona hajdučina pred onolikim pukom osramotila, uzavrela bi mu ostarjela krv u žilama i veselio se je, što se je rodio netko, tko će ga osvetiti. S nekom osobitom slašću gledao je Ivan svoga Matešu ; isti istinuti on, kô da mu je na usta izašao. Gledao mu je one njegove gvozdene šake, ona pleća i onu gorostasnu kipinu, pa mu je sve srce od radosti raslo. Kad su se dobro izgovorili, odu svi troje na počinak, očekujući, što će sutra dan sobom donijeti.

Na gumnu kod crkve skupilo se sutra dan kô obično svakoga sveca i nedjelje puno gumno svijeta. Dan je bio lijep, samo što je zrak bio malo oštar i burovit. Još nije zvonio treći zvon, ali će, kad ti drago, pa se svijeta kupi odasvuda. Jedni posjedali po bacamacima, pa gledaju, tko prolazi, a drugi se potegli sa strane, pa se ostoječke razgovaraju i promijeraju cure, što mimo nje prolaze. Svijet je preobučen u čisto, svetačnje odijelo, pa svačije lice izgleda nekud veselije. Kako bi se god koji skup ženskadije ili muškića pojavio na kraj ceste iduć prema guvnu, ne bi s njih pale oči, otkad bi ih ugledali, pa sve dok bi mimo nje prošli. Na kraj ceste, gdje baš zakreće medju masline, povirio krupan, stasit mladić, pa ide oštro prema guvnu. Netom ga ugledaše, upitaše svi izreda, koji je ovo?

— Bi li čovik reka', da je Mateša Ivanov, da nije otiša' u Novu zemlju ; isti on, kô da ih je jedna mater rodila — reče jedan izmedju njih.

Medjutim se mladić već približio na pô puta k njima. Svačije su oči u nj uprte.

— Je Mateša, blažene mi Gospe — ču se ujedamput više glasova.

Antunov, koji je sjedio sa strane pod ratom, gledao je prema njemu, ali ga nije mogao prepoznati, jer su mu se od uzbudjenosti oči malo osuzile. Kad je došao na desetak koraka prepoznadu ga, Mateša, kô Mateša, pa svi, kô nekim nagonom pogledaju prema Antunovu, koji je nastojao, da se pričini, kao da se nije stoga nimalo uznemirio. Netom su ljudi prepoznali Matešu Ivanova, odmah je svak znao, zašto se je vratio, pa je stoga u svačije srce ulizla neka zla slutnja. Kad je pristupio na guvno, prostrijeli nekoliko puta bijesno očima kroz svijet, ne bi li gdje uočio onoga deliju. Antunov je znao dobro, da one oči njega traže ; da mu se je uza nj desio nož volio bi i on, ali sad ne bi pobjegao, pa taman se više otale ne makao. Matešin izgled bio je u tom času tako bijesan, da su mu se i najveći njegovi prijatelji sad ominjali javiti. Kad Mateša ugleda Antunova, povadi iza pasa nož, pa poviče iz svega glasa prema svijetu, koji se je odmah stao udaljivati od Antunova :

— Ko skoči ili za me ili za nj, nek zna, da mu je na mistu smrt — pa zatakne nož opet za pas, gdje mu je i mjesto.

Antunov je stao osamljen na istom mjestu i oštrim okom pazio na svaki kret Matešin. Svijet se, što razbježao, a što u skupima izdaljega promatrao, kako će se svršiti ova homerska borba, ali nitko nije ni pomislio, da posreduje. O tome je bio svak stalan, da do malo jedan od njih ne će više biti živ.

Tad stade Mateše opet vika ; stiskao je obe šake prema Antunovu, pa se dreči, što može i ne može :

— Ko je ovde udrio mog oca, nek sad udre mene, sto mu Isukrsta njegovih . . .

— Ko je udrio oca, udrit će i sina — poviče Antunov i djisi na noge, da se brani, ako na nj nasrne.

Nije on to dobro ni izustio, sunu Mateša prema njemu kao pomamna zvijer. Oči mu iskočile i pokrvavile, kose se nakostrušile, a izgled njegov bio je sličniji

izgledu životinjskome, nego li čovječjemu. Antunov, ne bud lijen, poleti ko srna prema njemu, te se u čas uhvate oba u koštac na život i smrt. Nekoliko časaka trajalo je to bijesno hrvanje, a da nitko nikoga nije mogao o tle, da obali. Obadvojici je pjena skakala na usta kô konjima od velike muke i naprezanja. Najedamput tresne o cestu Antunov kao mrtvo tijelo, a svrh njega Mateša koliko je dug i širok. U tren oka klekne mu Mateša obim koljenima na prsa, jednom ga rukom stisne za grlo, a drugom zamahne te ga zamlati šačetinom u slijepe oči ko čekićem.

Antunov je ispod njega tulio kao vol.

— Ubio ga na mistu ko bravče — vikao je tko je još bio tu prisutan i bježao otale.

Zvono je prebrecivalo zovući svijet k službi božjoj.

„HRVATSKO KOLO“ (Nastavak)

Malo dobra može se kazati o Radoslavu. „Babina vaza“ je babja priča po sadržaju i obradbi. S našim narodnim poslovicama, s narodnim običajima i zagonetkama nema nikakova posla, kao što ni „Paka ljubav“, ali nema ni druge kakove vrijednosti. Sjeća me jako na obiteljske pripovijetke o zaboravljenim srećkama, koje na jednom dobiju — glavni zgoditak! To su tako priče, koje su prikladne za „Kaffeekränzchen“, ali nikako ne spadaju u odličniji zbornik. Radoslav je nekada, u starom „Vijencu“, za staroga zemana mogao vrijediti ali u ovo doba, gdje literaturi ne može biti jedina svrha, da bude nedelja medju radnim danima, da bude isto što i šalica dobre crne kave poslije obilna ručka, danas više ne. Odbor nije učinio glavni zgoditak s „Babinom vazom“. Radoslav nije niti vješt pripovjedač. Neko pet prvih stranica ispunio je razgovorom dviju mladih matrona o imućtvenim prilikama, o dohocima i zaslužbama, o penziji i sličnom u naših odvjetnika. U „Pravničkom vijesniku“ bilo bi ovakovo raspravljanje na svom mjestu, ali ovdje ne. Ovdje samo škodi i onako presporom razvitku „radnje“.

Draženovićeve „Uspomene“ nisu iznesene na način modernih crtica i bilježaka, ali to im ni malo ne smeta, da ih se nazove valjanim. Šteta je samo što u njima obradjuje većinom već poznate ideje, a ne će da nam iznese nešto iz svoje dubine, iz svoga srca, koje ne mora vazda kucati za čovječanstvo, pravdu, ljepotu, milosrdje i kako se sve ne zovu te velike stvari, o kojima su već svi ljudi redom svoju kazali.

„Angjin Božić“ od Hranilovića je jedna dosadna stvar, bez soka i smoka, najbolji primjer, kako ne valja pisati. Niti je u njoj kakova ideja, niti zanimljiva radnja, ni lijepa obradba. Na neko 19 stranica opisuje. priča, muči autor čitatelja s time, kako je umirovljeni kapetan Perić posjetio umirovljenoga kapetana Zorića — na božić — i kako je na koncu (ali samo na koncu!) Zorićevoj Angji osvanuo crni božić, jer joj je vjerenik poručio, da je ne može uzeti.

U vještim rukama moguće bi se iz toga dala istesati crtica od podrug stranice, ali više ne. Usiljeno i bez toplote pripovijeda se bez kraja i konca, kako taj umirovljeni gospodin kapetan Perić dolazi u Metliku, kako se vozi Zoriću, kako ga

ljudi pozdravljaju, kako ti ljudi izgledaju, kako mu odzdravljaju i tako sve redom, dok ne dodje k Zoriću.

„Poslije večere sjedoše kartati. Šumar je mnogo gubio, a Marko i Perić dobivali su.

— Šteta, što ne igramo na seksere, — dražio je Marko šumara."

Ili:

— Čuješ, učo, Bili ti htio ići u podrum, da doneseš flašu te bakarske vodice, samo ako ćeš ju raspoznati od drugih flaša.

— Šta ja? — izbeči se Marko. — Popio sam ja već bakarske vodice nekoliko vjedara, pak da ju ne raspoznam.

— Ne će biti baš tako — reče pogledavši ga Zorić. Ta to se pije na rakijske čašice.

I tako teče ta „slika" dalje bez kraja i konca.

Da tkogod ne pomisli e sam odabrao hotimice najplića mjesta moram spomenuti, da su ona druga još mnogo dosadnija i ni najmanje dublja, ljepša ili bolja. Ono umetanje folkloristike i nekoje opaske, kao što i onaj prisiljeni humor čine radnju još nesnosnijom, nego što bi bila inače.

Hranilović je mogao sebi prištediti posao, da nam se prikaže kao posvemašni pripovjedački penzionirac. Čitao sam i njegovih beletrističkih sastavaka u starijim godištima „Vijenca", ali ni jedan nije bio tako nevaljan kao ovaj.

L. Ladanjskoga „Majčine oči" je kratka stvarca, ali je pisana s mnogo osjećaja, duboka i lijepa. To je uz Novakovu („Iz podzemlja") gotovo jedina stvar izmedju pripovijedaka i crtica, koja je u punoj mjeri zaslužila, da udje u zbornik. Pisana je toplo, bez nakita i bez usiljavanja.

Rittigovo „Kumovanje" nije uspjelo. Čitajući ga sjetio sam se Tordinca, koji je ostao bez nasljedovatelja i zaboravljen. U Rittigovom se „Kumovanju" javi kadikad po koji umjetnički momenat. Ljubi prirodu i to je mnogo, ali nije dovoljno. Zaroni li pravo u čovječju dušu i bude li imao dobrih učitelja, medju koje može mirne duše uvrstiti i Tordinca, koji pozna onaj kraj, one ljude, mogao bi postati dobar crtač onoga kraja i ako možda ne onako zamišljen kao Tordinac i Kozarac.

O Risakovićkinoj „Marti" teško je govoriti poslije one zgode, gdje se je pokazalo, da je jednu tudju pjesmicu zamijenila svojom... Čovjek nikako nije siguran čitajući ju, čita li upravo nju ili koga drugoga. Medjutim, u svakom slučaju „Marta" nije vrijedna osobite pažnje. Pojedina mjesta odaju naivno pero, pa je to autorica (ili ispravljač) i sama osjećala. Vidi se to primjerice iz onoga mjesta, gdje se je Marta „najednom sjetila (što se inače nije nikada dogodilo — domeće naivno autorica, ili ispravljač) nekojih riječi iz biblijske povjesti." I onda se Marta sjetila najednom ne samo nekojih riječi, nego doslovce cijelih stavaka iz biblije. Ili iz onoga mjesta kada Marta stane razmišljati o svojoj velikoj sreći i davno željkovanoj slobodi.

Treba naime znati, da je Marta ciganski nahod, što ga je neki seljak uzeo k sebi u kuću, ali je Marta, kada je poodrasla pobjegla i vratila se ciganskom životu. Eto i o tome je — takodjer — napisana pripovijest, ali sa svim znacima lošega početništva.

Risakovićka svršava kolo pripovjedača, crtičara i novelista u prvoj knjizi zbornika, a poslije nje dolaze „Mile uspomene“ od Vjekoslava Klaića, koje počinju ovako: „Život je težak i postaje dnevice sve teži. A otežčavaju ga još više ljudi sami, kad se medju sobom grizu, kada se gotovo natječu, tko će komu prije iskopati grob“.

Odista, ovo griskanje i kopanje grobova grdna je pošast, koja je zavladala u hrvatskoj književnosti i samo treba požaliti, što se i sam pisac, koji je na početku svojih uspomena napisao ovu lijepu izreku nije mogao tomu oteti, da i u tim istim uspomenama ne zagrize malo ili da ne zakopa motikom barem nekoliko puta u tu svrhu, da se i opet nekomu iskopa „literarni grob“.

Svoje je uspomene započeo s Evgenijem Kumičićem i zanimljivo je ne toliko po Kumičića, koliko po Klaića, kada nam priča, kako mu je bilo teško sklonuti Kumičića na suradnju za „Vijenac“, kojemu se je on (Klaić) onda ponudio za urednika. Evo što priča: „Kumičić je po uvjerenju gorljivi pravaš, a Vijenac je svačiji i ničiji; Kumičić je u knjizi privrženik naturalizma, a Vijenac može najviše da zaplovi strujom Turgenevljeva realizma. Kako da se s njim sporazumijem na osnovu tako razrokih načela?“ Treba naime znati, da je Klaić odlučni protivnik naturalizma, pa je to priznanje u toliko zanimljivo, jer se po njemu može zaključiti, kako bi prošao pisac naturalista, da je kojim slučajem prisiljen dati svoju radnju „Matici“.

Druga je Klaićeva uspomena posvećena Šandoru Ksaveru Gjalskomu, radi kojega je Klaić po svoj prilici i otpočeo s iznašanjem svojih „Milih uspomena“.

U toj uspomeni na prvu Gjalskijevu radnju „Ilustrissimusa Battorycha“ iznosi Klaić 4 pisma Gjalskijeva, od kojih se je na dvima podpisao „Sándor“ (odnosno „K. pl. Sándor-Gyala“) i naznačio svoju odresu ovako: Monsieur Xavier de Sandor-Gyala. Posta restante: Veröze, Slavonie, a datirao je pisma ovako: Barcs — odnosno Drava St. Tomas. To je naime bilo ono, radi čega je ta pisma trebalo iznijeti, da se vidi, kakav je Gjalski bio Hrvat!

I Klaiću je uspjelo. Jedne zagrebačke novine, koje imadu razloga napadati nekoje naše književnike, iznijele su to odmah pod slatki med, da pokažu, da se vidi...

Ali su se Klaić i te novine ljuto prevarile. Klaić je pisao svoje — mile uspomene — na Uskrs 1905., prva knjiga „Kola“ izašla je početkom 1906., a u svibnju 1906. izabran je Gjalski narodnim zastupnikom!

Nije tako lako iskopati grob književniku Gjalskijeva kova, a po gotovo ne na ovakav način. Nije na meni da branim Gjalskoga, tim više, što on sam nije našao za vrijedno, da se osvrne na to Klaićevo iznašanje privatnih i ni malo za javnost opredijeljenih pisama, ali je za to ipak jasno, da se piscu, koji je napisao nekoliko knjiga sa jakom patriotskom tendencijom, čije su radnje bile i zaplijenjivane i koji je bio zapostavljan i umirovljen radi svoga književnoga rada, da se takovom piscu ne može naškoditi iznašanjem takovih stvari. Ali dakako, trebalo je Gjalskomu, koji se je odbio od „Matice“ i pristao uz — mlade — nezadovoljnike, dati po prstima. A da je to bio glavni razlog iznašanju tih pisama, vidi se odatle, što je sve ostalo, što je u toj „miloj uspomeni“ izneseno, već davno prije i dobro poznato. Da Gjalskijev jezik nije kakav bi trebao biti, to je već davno prije Klaića ustanovila kritika, da je Gjalski vazda mnogo pazio na formu općenja i

tomu se ne može nitko čuditi, tko ga i malo poznaje. Čemu je onda trebalo iznositi ta pisma, u kojima inače nema ništa što bi vrijedilo, da ih se objelodani. S tima pismima se literarni kritičar odista ne će moći ni malo koristiti. Ali ću iz te uspomene, koja je posvećena Gjalskomu, iznijeti nešto drugo i ne ću se bojati, da bi me radi toga mogao stignuti prigovor, da sam zloban. Klaić priča, da mu je 1883. stigao rukopis „Ilustrissimus Battorych", kojom ga je zgodom autor molio u popratnom pismu, neka pročita njegovu radnju i neka ju uvrsti, ili neka mu ju vrati, obavijestiv ga o sudbini rukopisa u dopisnici uredništva. Pismo je pisano pristojno, ali autor nije dobio odgovora, nego se polovinom siječnja 1884. javlja ponovno molbom da mu se rukopis vrati. Podrug-mjeseca čekao je autor na visoko rješenje, čekao na i najmanji znak o odluci urednika, a kada ga je ponovno molio za povratak rukopisa, čudi se redaktor i kaže: Čudan je to svat moj pseudonim Ksaver pl. Šandor Gjalski! Sad je u Ugarskoj, sad u Virovitici, k tomu je nestrpljiv, pak traži, da mu vratim rukopis!

Lijepo se iz ovoga vidi Klaićevo shvaćanje redaktorskih dužnosti. Ako netko iza skoro podrug mjeseca ponovno traži, da mu se javi, što je s njegovim rukopisom, onda se gospodin redaktor čudi i po malo zamjera n e s t r p l j i v o s t i p i š č e v o j. Vidi se, da su mu slabo poznati običaji, koji vladaju u zapadnim redakcijama. A bi li pako pogriješio da reknem, e je Gjalski morao tako dugo čekati na odgovor, jer se je (u prvom pismu) potpisao samo: „Veleučenog Vašeg gospodstva najodaniji Sandor" i da mu je redaktor otpočeo sa štampanjem „Battorycha" u „Vijencu" odmah 14 dana poslije urgencije ponajviše stoga, jer se drugi put potpisao „K. pl. Sandor-Gyala", za onda kotarski pristav u Virovitici? Bi li jako pogriješio, da ustvrdim, e je gospodin redaktor istom poslije toga (poslije urgencije) uzeo čitati priposlani rukopis?

Ali pustiti ću ta ispitivanja. Svakako je i ova „mila uspomena" dragocjeno priznanje, koje je vrlo karakteristično po postupak redaktora Klaića. Treća „mila uspomena" posvećena je Kozarcu, a svršava s odgovorom Kozarčevim na Klaićev poziv, da mu bude suradnikom Matičine revije ili almanaha.

„Računao sam nekako sigurno, da će odlični spisatelj tridesetgodišnje književno bratstvo sa mnom rado obnoviti..." Klaić, je dobro znao, da je poznatu rezoluciju kojom četrdesetišestorica hrvatskih književnika o t k l a n j a j e d n o s t r a n u i z j a v u p r e d s j e d n i k a „M a t i c e H r v a t s k e", koju je i K l a i ć n e k o l i k o p u t a k u š a o b r a n i t i, p o t p i s a o i J o s i p K o z a r a c i da se je taj isti Kozarac još davno prije, nego je onako teško obolio odbio od Matice, (poput još nekojih vidjenijih književnika) i osjećao se bliže nezadovoljnicima, nego li Matičinim tradicijama — (postupak sa Medju svjetlom i tminom i dugogodišnja suradnja u „Prosvjeti"!) — pa ipak je „računao nekako sigurno" da će se Kozarac njegovu pozivu odazvati

Inače nije ni u toj „miloj uspomeni" izneseno gotovo ništa nova, tako da će se ovim Klaićevim „milim uspomenama" moći vrlo malo ili nikako poslužiti literarni historičar.

Prije, nego predjem na drugu radnju, koja je slična Klaićevim „milim uspomenama", jer je pisana u formi uspomena („Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti") zabavit ću se časak Kuzmanovićevim „Zulumčarom".

To je drama iz bosanskoga života u pet činova i autor ju s pravom smatra pučkom dramom. Svojim sujetom je malo zakasnila, jer smo poslije Osman beg Stafićevih „Vjernih slugu" i njekojih drugih radova hrvatskih književnika iz Bosne navikli već davno na drugo shvaćanje Turaka u Bosni. Ali bilo je može biti potrebno i to, da se vidi, kakovi su bili ljudi, ti zulumčari, o kojima se tako često čuje. A treba priznati, da je autoru uspjelo oživiti pred našim očima po svoj prilici tip takova zulumčara u osobi Izetage i jadno stanje onodobne raje. Drama je prodahnuta, kako se to i samo po sebi razumije, plemenitom i uzvišenom tendencijom, pa i radnja joj se lijepo razvija, samo je šteta, što je pisana onom, danas već zastarjelom tehnikom, u kojoj igraju važnu ulogu monolozi i govorenje „za se" (odnosno u publiku). A tome bi se dalo vrlo lako pomoći, pa još uz neke male promjene dobili bi u „Zulumčaru" dobru pučku glumu, kojih nam i onako treba.

Matica je nagradila „Zulumčara", kao najbolju natječajnu radnju prispjelu za „Hrvatsko Kolo", pa se moramo čudom pitati zašto ju kazalište nije do sada! iznijelo? „Matičina" nagrada valjda je dovoljno jamstvo za valjanost „Zulumčara"? Ili kazalište imade drugih razloga, da to djelo ne iznosi na pozornicu? Onda bi bila dužnost Matice, da te zapreke ukloni i ishodi prikazivanje „Zulumčara", kojeg je nagradila prvom nagradom.

Kršnjavijev „Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba" imade predgovor, koji treba prenijeti: „Još nije došlo vrijeme, gdje se o razvoju naše umjetnosti može pisati objektivna povjestna studija. Mi smo tek sred razvoja. Jedino se može pribrati materijal, koji će tkogod kasnije obraditi. Kanim tek pridonijeti nješto takova materijala, pa ću za to opisati moje subjektivne utiske i doživljaje, u koliko se tiču pojava u nas."

Kršnjavi dakle smatra svoju radnju opisivanjem s u b j e k t i v n i h utisaka i doživljaja, a na drugima je, koji su taj razvoj pratili kao on, da iznesu svoje utiske i doživljaje. Tako bi se onda odista sakupio i pribrao sav materijal, potreban za objektivnu studiju, kakovom Kršnjavi svoje zapiske nikako ne smatra. Pošto mi cio taj razvoj nije u detalje poznat, to ne mogu o toj radnji opširnije govoriti.

Istaknut ću samo, da je „Pogled na razvoj" pisan daleko ugodnije za čitanje, nego mnoga druga tobože zabavna radnja.

Odio čisto poučnih radnja počimlje Milčetićevom krasnom raspravom o Nikoli Tomaseu, u kojoj je pokazao, kako i priznati kritičar Šegvić umije odati potpuno nepoznavanje stvari, o kojoj piše. Ovom je raspravom, koja je osnovana na čisto znanstvenim temeljima, konačno razbistrena skroz zanimljiva literarna pojava. o kojoj su vladala tako oprečna mnijenja.

Prije Milčetićeve rasprave trebao sam još spomenuti spomen-listak dra. Jakova Čuke, posvećen uspomeni biskupa J. J. Strossmayer-a. Radnja je pisana biranim slogom, ali autoru nije uspjelo, kako to i sam priznaje, pružiti nam štogod, što nije već mnogo puta izneseno i istaknuto. Poslije Milčetićeve rasprave o N. Tomaseu dolazi Hranilovićev „Osvrt na hrvatsku beletristiku od g. 1900. do najnovijega vremena", u kojem doduše nigdje nije rečeno, da je pisan skroz subjektivno, ali koji to odista jest i to u najvećoj mjeri. Još malo i u tom osvrtu ne bi bilo govora ni o kome, nego o nekoliko osobnih znanaca i istomišljenika Hranilovićevih. Ja shvaćam, da je Hranilović u ovoj zgodi, u ovoj knjizi morao dati oduška svom negodovanju, svojim ličnim simpatijama i antipatijama, ali onda ne mogu razu-

mjeti, čemu je bilo potrebno ono mjestimično prevrtanje očima, kao da se Hraniloviću radilo u opće o tome, da prikaže — hrvatsku beletristiku! Mi svi redom poznamo već odavno Hranilovića, kao braniča tradicionalne književnosti i kao oduševljenoga — zatornika — literarnoga artizma i svega, što je u svezi ili podsjeća na modernu i — nezadovoljnike, ali nismo znali, da će si dati toliko truda, da pod vidom ozbiljnoga prikaza izvraća u tolikoj mjeri poznate činjenice, a sve samo za to, da utaži svoj bijes na mlade. U „Ljetopisu M. Srp." kojega redovito svi ne čitamo, može se tako raditi, ali u Kolu „Matice Hrvatske" ne!

Ja ću se obazrijeti samo na nekoje takove tvrdnje, što ih je iznio u tom „Osvrtu". Na str. 341. kaže: „Kada se je modernistički pokret bio punim jekom razmahao, stariji pjesnici i pisci pokušali su sve moguće, da rade u slozi sa mladjima, oni su im pače prepustili i „Vijenac" i glavnu riječ u društvu hrvatskih književnika, pa ipak nije bilo napredka". To naime tvrdi — Jovo Hranilović, stariji pjesnik i pisac —! Šteta je samo, što nije ništa pobliže rekao o tom vremenu, kada su — stariji pjesnici i pisci — prepustili mladjima dapače i „Vijenac" i „Društvo hrv. književnika". Jer čovjek ne zna, je li to bilo onda, kada je kod „Vijenca" (dok je još bio vlasništvo dion. tiskare) bilo prepušteno mladjima mjestance u „Listku" i kada je isti Hranilović pucao raznim strelivom na mlade iz toga istoga „Vijenca" i iz „Obzora", kada nije nasmagao dovoljno porugljivih bilježaka, dovoljno nepravednih i skroz na skroz mržnjom prodahnutih „ocjena" i prikaza i bilježaka o svemu, što su — mladi — učinili? Ili je to bilo onda, kada su iz „Matice" morali istupiti mladi i kada su „Matičari" ugušili „Vijenac"? Kada je to bilo? Ili će zar Hranilović poricati, da je itko više razdora posijao medju hrvatskim književnicima, nego upravo on svojim bijesnim navalama na mlade, svojim podvalama i napadajima na jedne, a uzvisivanjem i kadjenjem drugima (koji nisu pristajali uz mlade!). I već danas, poslije nekoliko godina, piše isti taj Hranilović o susretljivosti starijih pjesnika i književnika spram mladih!

O tome medjutim ne treba više mnogo trošiti riječi.

Tko hoće vidjeti kako Jovan Hranilović umije, neka pogleda u tom istom „Osvrtu" ono mjesto (na str. 344.), na kojem govori o Kranjčeviću. To je ispalo tako po svoj prilici samo za to, jer su ga mladi više cijenili od raznih drugih pjesnika, koji su u volji Hraniloviću i njegovim istomišljenicima.

Ne bi imalo svrhe upuštati se u razčinjanje Hranilovićevih nazora o književnosti, o tome koji su pravci i smjerovi vredniji, bolji, ljepši, iskreniji, pošteniji i prema tomu o vrijednosti i značenju pojedinih naših književnika, dok Hranilović imade smjelosti ustvrditi, da su „pokretači nekih listova cijepkanjem sila postignuli to, da je „Vijenac" konačno morao prestati izlaziti", po čemu izlazi, kao da su mladi uništili „Vijenac", a naprotiv je poznato, da su upravo oni „susretljivi" stariji pjesnici i književnici medju kojima zapada najveća slava i Jovu Hranilovića, zaokrenuli vratom „Vijencu".

Hranilović u svom osvrtu (str. 372.) osudjuje dijeljenje malobrojnih čitatelja domaćega beletrističkoga štiva „u literarne gurmane i čitatelje iz dugočasice", a zaboravlja, da je u svojim onodobnim prikazima i „ocjenama" (dok je bio bio urednikom „Vijenca" dioničke tiskare), kao najblažu ocjenu i najboljih radova mladih, smatrao to, ako im je porugljivo dobacio, da su to stvari za lite-

rarne gurmane! Upravo on je unio tu klasifikaciju, tu terminologiju, koju sada u svom „Osvrtu" odsudjuje. Ali jerbo su ju onda drugi prihvatili, jerbo ju je upotrijebio i jedan mladi, onda ju treba sada osuditi.

Tako se eto dogadja čovjeku, za kojega bi se moglo reći, da je — najustrajniji u oduševljenju za borbu protiv mladih. Divno je medjutim pogledati kako Hranilović govori u svom „Osvrtu" o pjesnicima, koji se ne ubrajaju medju mlade. Po tome može se zaključiti, kako onda tek govori o onima, koji mu simpatični. O M. Sabiću piše (na str. 345.) ovako: Marin Sabić nastavlja s uspjehom svoje pjesnikovanje puno idiličnosti, zadovoljstva i umovanja o prolaznosti i pravo ima, što ne će da uroni u valovlje umišljene svjetske boljetice, kojom je malo ne sva savremena lirika u velikim književnostima prenasićena".

Hraniloviću nije glavno, da rekne štogod vrijedno o Marinu Sabiću — glavno je, da očepi one, koji ne pjevaju tako, da bi im pjesnikovanje bilo puno idiličnosti, zadovoljstva i umovanja o prolaznosti.

I pravo ima Jovan Hranilović — samo neka mu ne bude krivo, ako mu budu mjerili istom mjerom!

Da tkogod ne pomisli e sam izvadio dugo tražeći po „Osvrtu" ovakovo mjesto, iz kojega jasno izbija način njegova prikazivanja, iznijet ću još jedno, koje je na istoj stranici (345.) samo jednu alineju više. „Patriotski akcenti u pjesmama Dinka Sirovice i Ante Petravića doimlju se još uvijek prijatnije, nego li nervoznost moderne erotike u lirici nekih njihovih pjesničkih drugova s ovu i s onu stranu Velebita i nadam se, da se oni ne će u daljnjem svojem pjesnikovanju dati smesti prigovorom „tiraderije", kojima se je pokušalo bilo diskreditirati pred savremenom čitaćom publikom pjesme i pjesnike iz osamdesetih godina radi njihovih patriotskim elementom protkanih pjesama".

Tako dakle. Nije glavno ni „Osvrt" ni Petravić ni Sirovica, ni osvrt na njih i njihov rad. Oni neka budu zadovoljni, što su štafaža, prigoda, da se i ovom zgodom udari po prstima — mlade —, koji ne skidaju kapu pred pjesnicima iz osamdesetih godina medju kojima je — to treba upamtiti! — i Jovo Hranilović!!!

Ne radi sela — jer se i ne radi o selu, nego o pjesnicima iz osamdesetih, to jest i o njemu.

Najprije on, onda njegovi, a onda opet — on i onda opet njegovi i tako do konca.

I takovim polemičkim, takovim zagrižljivim tonom pisan je cio taj „osvrt", koji je valjda takodjer imao zadaću, da izgladi opreke i jazove, koji su nastali medju književnicima. I taj posao utiranja puteva do sporazumka povjerio je književni odbor „Matice Hrvatske" — J o v i H r a n i l o v i ć u!

Je li dakle Matičino „Hrvatsko Kolo" prkos izdanje ili nije? Je li se njim htjelo ugoditi osvetničkim instinktima (radi eksodusa) i izazivati ili nije?

Jovi Hraniloviću je posao uspio, a moguće i previše, jer je osjetio dužnost (on ili tkogod od književnoga odbora), da se napiše i „Pogovor" tomu „Osvrtu", koji počinje ovako: „Rado priznajem i sam osjećam nesavršenost ovoga prikaza triju ogranaka naše beletristike od početka ovoga stoljeća do najnovijega vremena".

Ne, ovaj dokaz „skromnosti" posve je neumjestan, jer ovaj je „Osvrt" odista — savršen!

Ta on je pisan posve u duhu onih izjava predsjednikovih o književnosti i u smislu točaka o smjeru i pravcu, kako ih je izložio potpredsjednik na sjednici od 3. X. 1904, medju kojima je rečeno: „Polemike su apsolutno izključene" i „Domaće produkte treba ocjenjivati s najvećom benevolencijom — radosno isticati sve, što je u njima dobro, ne zašutivši ni ono, što ne valja (ali obzirno)".

Mladi nipošto ne traže, da im se sudi obzirno, ali traže barem to, da im se ne predbacuje, da im se ne zamjera, ako i oni sude bez obzira i bez benevolencije. Neka im se ne spočitava da izazivlju, vrijedjaju, kada na ovakav način „osvrtanja" reagiraju, kada podvrgnu oštroj, ali pravednoj i stvarnoj kritici postupak i rad svojih protivnika. Mladi su već nebrojeno puta pokazali da sebi medjusobno ne laskaju, da i drug drugu umije biti oštrim sudijom i za to nikako ne mogu odobriti način Hranilovićeva kritikovanja u tom slavnom „Osvrtu", koji se sastoji u tome, da Jovan Hranilović citira Marjanovića ondje, gdje Marjanović ne odobrava mladim, a polemizuje ne s Marjanovićem (Iza Šenoe), nego — s mladima — gdje Marjanović sudi nepovoljno o — starima —. Mladi nisu svi na isto brdo tkani i još dugo ne kane stupiti u stope svojih protivnika, koji ne mogu podnijeti, da od bilo koga izmedju svojih (a gdje istom od kojega izmedju protivnika) čuju prigovor svomu radu. Eto u toj velikoj razlici izmedju starih i mladih leži uzrok cijelom jazu i taj se jaz ne će još dugo premostiti, sve dotle, dok se stari budu smatrali sakrosankti i izrabljivali iskrenost i dobre namjere mladih. (Nastavit će se.)

JOSIP PASARIĆ: ANDRIĆEVO „IZNENADJENJE"

U 12. broju „Glasa Matice Hrvatske" od 25. lipnja o. g. priopćio je dr. Nikola Andrić članak pod natpisom: „Otkud Vuku „Zidanje Skadra" ?" Članak počinje bombastičnim riječima: „Znam, da će mnoge stručnjake ovaj natpis malko iznenaditi". To bi „iznenadjenje" imalo da bude u ovom „otkriću": Vuk Štefanović Karadžić je dobio ili prepisao iz rukopisne zbirke Anta Franjina Alačevića tri znamenite pjesme: „Zidanje Skadra", „Smrt majke Jugovića" i „Bog nikomu dužan ne ostaje". Te su naime Vukove pjesme gotovo od riječi do riječi iste s pjesmama u zborniku Anta Alačevića, hrvatskog sabirača narodnih pjesama. Tu je po Andrićevu umovanju „moguće samo dvoje: ili je Vuk dobio ili prepisao svoju pjesmu („Zidanje Skadra") iz Alačevićeva rukopisa i obratio je u ijekavštinu, ili je Alačević prepisao i u ikavštinu obratio Vukov štampan primjerak. Tertium non datur !" Potonje nije i ne može biti, jer je po sudu Andrićevu Alačevićeva pjesma o „Zidanju Skadra" izvornija od Vukove. Dokaz toj većoj izvornosti dr. Andrić nalazi u ovom: Alačević piše nedosljedno na pet raznih načina prezime Mrljavčevića, a Vuk vazda pravilno i dosljedno. Da je Alačević prepisao iz Vuka, on bi točno i pravilno napisao prezime. Iz toga izvodi dr. Andrić, da je Vuk prepisao iz Alačevića, ispravio pisanje prezimena i dosljedno proveo; pak završuje taj veliki dokaz samodopadnom primjedbom: „U ovom dakle pitanju ne mislim, da bi se itko mogao dići proti momu

razlaganju". Drugi je dokaz dru. Andriću njegovo „uvjerenje, da je pjesma o „Zidanju Skadra" prvobitno spjevana „ikavskim dijalektom".

Svoje „iznenadjenje" osniva u glavnom dr. Andrić na ovoj tvrdnji: „Vuk Štefanović Karadžić naime nije poimence zapisivao, od koga je dobivao, gdje je nalazio i kada je slušao pojedine pjesme, koje je u svojim zbirkama izdavao..... Mi danas želimo znati za s v a k u i n a j m a n j u p j e s m u, t k o ju je p j e v a o i g d j e živi, a to kod Vuka n e n a l a z i m o n i k a k o". Istu tvrdnju opetuje pri koncu članka: „A što Vuk nije u svojim knjigama zapisivao, o d k o g a je dobivao pojedine pjesme"....

Taj glavni argumenat Andrićev mora doista da „iznenadi" ne samo „stručnjake", nego i književne diletante, koji iole poznaju Vukov rad i izdanja narodnih pjesama. I ovima je naime poznato, da je Vuk sve ovo, što mu dr. A. „stručnjački" poriče i zamjerava, vrlo savjesno i tačno činio, kako se razbira iz predgovora k bečkom izdanju IV. knjige narodnih pjesama g. **1833.**, gdje izrijekom veli ovo: „Zbog m l o g i uzroka, a osobito zbog gdekoji razlika u jeziku, nužno je, da se zna, o d k o g a je i iz k o g a k r a j a koja p e s m a p r e p i s a t a; z a t o evo ovde to naznačujem". Tu sada Vuk redom i poimence spominje, koje je pjesme dobio od Tešana Podrugovića, Filipa Višnjića, starca Milije i raznih drugih pjevača i sabirača, pak na str. uz ostale ističe ovo o p j e v a č u pjesme „Zidanje Skadra": „Od starca R a š k a (rodom od K o l a š i n a, pa još u početku Srpske bune na daije dobežao u Srbiju i namestio se naiji Jagodinskoj u selu Sabanti): Iz druge knjige: **5.** „G r a d g r a d i l a t r i b r a t a r o d j e n a" itd. Broj 5. nar. pjesme u d r u g o j knjizi Vukovih narodnih pjesama od god. **1823.** (str. 10.) ima natpis: „Zidanje Skadra" i počinje stihom: „Grad gradila tri brata rodjena".

Taj predgovor obara u prah glavni argumenat Andrićev i n e p o b i t n o dokazuje, da je istina baš protivno od onoga, što dr. A. o Vuku tako samosvijesno i „stručnjački " tvrdi. Iz ovoga biva jasno, da je Vuk upravo p o i m e n c e zapisivao, od koga je dobivao i gdje je nalazio pojedine pjesme, koje je u svojim zbirkama izdavao; pak da je napose glede pjesme o „Zidanju Skadra" izrijekom n a z n a č i o: 1. da ju je dobio ili slušao od starca R a š k a; 2. da je taj Raško bio rodom od Kolašina (u Hercegovini), odanle prebjegao u Srbiju u početku bune na dahije, t. j. g. 1804., i namjestio se u nahiji Jagodinskoj u selu Sabanti. Tako se evo po klasičnom svjedočanstvu samoga Vuka glavni i „nepobitni' argumenat Andrićev ispoljuje grdnom n e i s t i n o m!

Jednako je neistinit i drugi njegov dokaz o prvobitnosti Alačevićeve pjesme. Da naime uglavi prioritet i veću izvornost Alačevićeve pjesme o „Zidanju Skadra", ističe na jednom mjestu, da je „Alačević već pod konac 18. vijeka kupio narodne pjesme po Dalmaciji i počeo ih zapisivati talijanskim pravopisom", a na drugom mjestu veli, da je Alačević „trideset godina prije Vukove zbirke od g. **1823.** već imao zapisane mnoge lijepe pjesme". Pripadom spominjem, da se je Ante Alačević, kako se nalazi zabilježeno u uvodu „Mat. Hrv." izdanju „Hrv. narodnih pjesama" (g. 1896.), rodio g. **1780.**, pa da bi prema tvrdnji Andrićevoj, e je 30 godina (dakle 1793.) prije Vukove zbirke od g. 1823. imao zapisane m n o g e pjesme, morao bio da ih zapisuje već u svojoj dječačkoj dobi od 10—12 godina. Vrlo duhovit i „stručnjački" i literarno-historijski domišljaj!

No kako Andrića kod prvog „dokaza" u pojam ubija sam Vuk svojom rodjenom izjavom, tako ga opet ovdje tuče jednako kompetentna „Matica Hrvatska", koja u uvodu prvoj knjizi „Hrvatskih narodnih pjesama" g. 1896. veli na strani XII. o pjesmama zbornika Anta i Miroslava Alačevića izrijekom ovo: „Skupljene su pjesme izmedju g. **1820.** do 1860. u Makarskom Primorju" itd. Dakle, ne koncem **18.** stoljeća ili čak 30 godina prije 1823., t. j. 1793., već cigle t r i godine prije Vukova izdanja počele se skupljati pjesme Alačevićeva zbornika.

Uzme li se pak naum, da je pjesma o „Zidanju Skadra" zapisana na strani **189.** Alačevićeve zbirke, kako priznaje sam dr. Andrić, iz čega proizlazi, da je zapisana ne odmah u g. 1820., već mnogo kasnije, po svoj prilici poslije 1823.; a uvaži li se, da je starac Raško g. 1804. prebjegao u Srbiju iz Kolašina i da je tu pjesmu jamačno čuo pjevati i zapamtio prije svoga bijega: nema nikakve sumnje, da k r o n o l o š k i pripada prioritet i veća izvornost Vukovoj, odnosno Raškovoj pjesmi; dakle, da je istina upravo obratno od onoga, što dr. Andrić poznatim svojim načinom tvrdi i „dokazuje".

U ostalom protiv uskog shvaćanja o isključivom ikavskom porijeklu narodne pjesme o „Zidanju Skadra" govori i literarno-historijski momenat. Prof. Jagić već je u 12. svesci svoga „Archiva" istaknuo općeni sadržaj i prastari postanak te pjesme. Sadržaj — veli Jagić — osniva se na o p ć e n o r a š i r e n o m p u č k o m v j e r o v a n j u, koje nije posebno srpsko (ili hrvatsko) ni slavensko. P a r a l e l a j o j i m a n a c i j e l o m b a l k a n s k o m p o l u o t o k u. To se v j e r o v a n j e u S k a d r u l o k a l i z o v a l o, opremilo svim epskim motivima i d o b i l o l i k p r a v e e p s k e p j e s m e. U t o j j e p j e s m i d o k a z, da su epske pjesme p r a s t a r o d o b r o srpskog (i hrvatskog) naroda i da nisu tek u 15. stoljeću s neba pale na zemlju. Taj literarno-historijski momenat jak je dokaz protiv domišljaja Andrićeva. Nije naime moguće, da bi pjesma s tako općenim sadržajem i s paralelama sa cijeloga balkanskog poluotoka bila ograničena samo na jedan dijalekat (ikavski); nesmisao je nadalje tvrditi, da bi pjesma, lokalizovana u Skadru, prvobitno nastala u Makarskom primorju, a napokon opće epske oznake i jasno svjedočanstvo o prastarom postanku te pjesme odlučno pobijaju misao o isključivu ograničenju porijekla njezina na izvjestan zapadni kraj.

Jednako tvrdi dr. Andrić za slavnu pjesmu „Smrt majke Jugovića", o kojoj kaže Vuk, da je „iz Hrvatske', pak za sjajnu: „B o g n i k o m u d u ž a n n e o s t a j e", da su prepisane iz Alačevićeva zbornika. Pjesma „Smrt majke Jugovića doista dolazi u 2. knjizi trećeg izdanja od g. **1845.** s oznakom „iz Hrvatske" i u predgovoru posljednjem svesku toga izdanja nije izrijekom naznačeno, od koga je Vuk tu pjesmu dobio ili prepisao. No nije tako s pjesmom: „Bog nikomu dužan ne ostaje". O njoj naime Vuk opet u istom predgovoru IV. knj. od g. 1833. jasno veli, da je slušao ili dobio „od nekoga Rova, momka gospodara Jovana Obrenovića, pjesmu „Dva su bora naporedo rasla", koju je priopćio pod br. 405 u 1. knjizi (II. izdanja) od g. 1824. A stihom „Dva su bora naporedo rasla" počinje upravo pomenuta pjesma: „Bog nikomu dužan ne ostaje". Prema tome bi kronološki kriterij mogao vrijediti jedino za „Smrt majke Jugovića", jer je po svoj prilici ta pjesma na strani 61. Alačevićeva zbornika zabilježena prije Vukova izdanja od g. 1845. No dokaz po vjerojatnosti i kronološkom slijedu (post hoc ergo propter

hoc) nije u očima ozbiljnih ljudi valjan dokaz sve dotle, dok se ne potkrijepi izravnim i pouzdanim podacima, ili „spoljašnjim dokazima", kako bi rekao dr. Andrić.

Pored toga dr. Andrić u tom je članku nanizao više neosnovanih tvrdnja, koje su nemalo „iznenadile" i „nestručnjake". Iz članka jasno proviruje, da dr. Andrić dijeli narodne pjesme u čisto srpske i čisto hrvatske. Protiv toga shvaćanja ustaje dr. Skerlić u „Srpskom knjiž. glasniku" i naglašava, da posljednji i nesumnjivi rezultati nauke odlučno vojuju protiv takove diobe. I doista nigdje nije to dijeljenje manje osnovano nego u tradicionalnoj književnosti, a napose u narodnoj pjesmi, koja je par excellence zajedničko blago i Hrvata i Srba. Po svemu se čini, da dr. Andrić ubraja u čisto hrvatske one pjesme, koje su spjevane ikavskim dijalektom, skupljene na hrvatskom historijskom teritoriju i zabilježene od hrvatskih sabirača. Protiv takova shvaćanja zgodno opaža dr. Murko u 28. svesci „Archiva" str. 359.: „Ueberdies sind nach unseren heutigen linguistischen Begriffen ein abgeschlossener einheitlicher štokavischer und čakavischer Dialekt ein leerer Wahn und alle Identifizierungen der Serben und Kroaten mit irgend welchen dialektischen Merkmalen haben doch kläglichen Schiffbruch gelitten". Hrvati i Srbi su ne samo jezično, nego i etnički jedinstven narod, pa zato su narodne pjesme jednako hrvatske kao i srpske. Dosljedno tomu ne može se odobriti tvrdnja Andrićeva, da su Srbi „jači u epici", a Hrvati — u lirici. Tu se za čudo dr. Andrić djelomice slaže sa srpskim šovinistom dr. Ćurčinom, koji u svojoj poznatoj disertacionoj njemačkoj raspravi o srpskim narodnim pjesmama isključuje Dalmaciju i druge zapadne krajeve od stvaranja epskih narodnih pjesama. Protiv te diobe odlučno govori i činjenica, da i epska i lirska pjesma ima u Dalmaciji dugu ujamčenu povijest (počevši od 15. stoljeća ovamo), kako ističe dr. Murko u pomenutoj raspravi. A i Vuk sam priznaje u predgovoru prvoj knjizi drugog izdanja od g. 1824.: „Tako i k zapadu od Srijema što se godj dalje ide preko Slavonije k Hrvatskoj i k Dalmaciji, sve su pjesme junačke u narodu više običaju"; dok za lirske pjesme u opreci s drom. A, kaže, da ih ima „najviše amo dolje", gdje je manje junačkih, t. j. u Srbiji i istočnim krajevima.

Isto tako nije potpuno ispravno ono, što dr. Andrić govori o Vukovu popravljanju pjesama i obraćanju iz ikavštine u ijekavštinu. Vuk naime u predgovoru od 1824. iskreno priznaje, da je to učinio s „Asanaginicom" i onim pjesmama, što su u prvoj knjižici štampane u Beču g. 1814., a one pjesme, što su u drugoj knjižici naštampane i sve druge (u drugom izdanju) prepisivao je uz usta „pjevača i pjevačica", dakle, posve vjerno. Dr. Andrić kao da se bori protiv pomisli, da bi se pjesma spjevana ikavskim dijalektom, a idući od usta do usta po narodu, mogla u narodu pjevati ijekavštinom. Da je zavirio u Vuka, mogao bi se uputiti, da je to nešto posve obično i prirodno. U istom naime predgovoru veli Vuk: „Kad kakva pjesma dodje iz Hercegovine u donju zemlju, gdje se ne govori po hercegovačkom narječju, ondašnji je ljudi pjevaju po svom narječju, n. pr. devojka, deca, leta i t. d., ali „ije" ostane u mlogim riječima, gdje je nužno da se ispune slogovi, n. pr. lijepo, bijelo, vrijeme itd. Tako bi bez sumnje i Ercegovci činili, da kakva pjesma odozdo dodje medju njih". Ako se to primijeni na Vukov i Alačevićev tekst pjesme „Zidanje Skadra", otpadaju same od sebe sve

kombinacije o izvornosti, što ih je dr. A. prisnovao na tu razliku medju oba teksta. Obratno je vjerojatnije, ako se smije vjerovati Vuku, koji u predgovoru prvoj knjizi trećeg izdanja (g. 1841.) veli za pjesme iz Dubrovnika i Primorja (Dalmacije): „Tako se slobodno može reći, da su ono gotovo sve prave hercegovačke pjesme, koje su gdješto po primorskome načinu u govoru okrenute". Napokon nije istina ni ono, što dr. Andrić veli za drugu verziju pod crtom u pjesmi „Zidanje Skadra", da je naime „ekavska". U toj naime verziji nalazim pored ekavskih i ove ijakavske oblike: „bijeli", „lijepe", „bijelo"; dakle udrobljeno. Kako se vidi, dr. Andrić se ne žaca napisati i očiglednu neistinu.

Njegov je članak, doista, donio mnogima „iznenadjenje", ali nipošto u laskavu smislu, i to ne samo po — autora, nego i po urednika „Glasa", dra. A. Bazalu, koji sas gêne (sic!) uvršćuje u Matičin organ ovakovu pisaniju.

D. P: TREĆA JUGOSLAVENSKA UMJETNIČKA IZLOŽBA

(Svršetak)

Hrvatski odio u ovoj izložbi po izloženim je umjetninama najzreliji. I ako je veliki dio dalmatinskih umjetnika ovaj put ostao po strani, to izložene radnje ipak podaju dosta cjelovit dojam o našem umjetničkom stvaranju i pokazuju zamjeran niveau, na koji se naša mlada umjetnost u zadnjim godinama podigla. Moram dapače spomenuti, da se pomanjkanje Bukovca i Medovića u izložbi ne osjeća, koliko nam je ipak žao, da nijesu i oni u toj jugoslavenskoj utakmici u našem odjelu zastupani.

Po sadržaju i tehnici hrvatski je odio vrlo raznolik. Većina naših umjetnika danas su izrazite ličnosti, te gotovo svaki imade svoje polje umjetničkog rada i svoj način izražaja. Danas nam nije više teško raspoznati slike Čikoševe, Crnčićeve, Auerove i drugih naših umjetnika, ma gdje nam se prikazale. Kraj svih tih raznolikosti i individualizma, postoje medju našim umjetnicima neke tijesne veze u shvaćanju i u boji, u dekorativnosti njihovih radnja i dobrom evropskom ukusu. Sve su to radnje, u kojima imade i dobrog študija prirode i toplog osjećaja. Pa kolikogod bio daleki put od Auera do Čikoša, od Bužana do Crnčića i od Tišova do Ivekovića, ipak se njihovo ukupno umjetničko stvaranje prezentira cjelovito. Mnogo doprinaša tomu dojmu i to, da ima u dobrom razmjerju krajobraza, portreta, genrea, mrtvih priroda i historičkih kompozicija, tako te naš odio izložbe izgleda najdotjeraniji.

Slikarskih študija, koje pretstavljaju u ostalim odjelima ove izložbe najinteresantniji dio, u nas gotovo i nema. Osim radnja Krizmanovih, koji se snažno razvija i traži nove umjetničke izražaje i štimunge, i Bužanovih, koji uz svu marljivost još nije probio granicu izmedju prave umjetnosti i nesigurnosti autodidakta, ostale su radnje u većini posve dotjerane i zgotovljene sigurnom vještinom. Djeluju prema tome mirno i jasno. Ta gotovost ovih radnja dobiva u nekih upravo profesorsku trijeznost, a Čikoševe radnje su u cijeloj izložbi uz Vješinove najdotjeranije. Ja bi dapače rekao, da je tu naša umjetnost već nadvladala svu ne-

sigurnost tražnje ali i temperament bukteće mladosti, te bi se gotovo moglo reći, da se je jedna perioda naše mlade umjetnosti ustalila.

O većini naših umjetnika, osobito onih od prve zagrebačke umjetničke kolonije ne može se prema tome reći po ovoj izložbi ništa nova. Njihova umjetnost kreće se dalje po istom putu, tek što su se po tom, što su postali u sebi mirniji, nekako više približili našim prilikama i više djeluje na njih milieu, nego je to prije bilo. Zato baš radnje Krizmanove i Bužanove, te nekih mladjih i manje poznatih naših umjetnika u toj izložbi pobudjuju u prvom redu našu pažnju. Osobito zanimivi su spomenuta prva dvojica. Obojica imadu odvažnu naturalističku crtu u svojoj umjetnosti, obojica su svježa i prirodna. Tek što je Krizmanova umjetnost utjecajem dobre škole, velegradskog milieua i svijeta postala kulturna, dovinula se do aristokratske jednostavnosti, te je katkada i afektirana ili da blaže kažem prisilno stilizovana, dok se Bužan teškom mukom bori za nutarnju i vanjsku harmoniju u svojim slikama, te se ipak vidi, da mu na svakom kraju manjka taj toli uplivan svjetski pogled i sigurnost škole. Ali ono, što je on u svojoj širokoj i zdravoj demokratičnosti stvorio, to je njegovo i to je vrlo darovito. I ako njegovi genrei sa ciganima (jednom „kod glasovira", drugi put, u ovoj izložbi, „na telefonu") i dečkima nisu osobito duhoviti, ipak nijesu ni loši i svakako bolji i originalniji, nego toliki švapski genrei, što se u reprodukcijama vide po našim kućama. Njegove seoske scene pako, obično samo lirički momenti, katkada su do brutalnosti prirodne, i zato nekud disharmonične. Imadu prirodu, ali nemaju poetičnost. U opće treba naše umjetnike upozoriti, da naš narod ne živi samo od kola, idile i seoske ljubavi ; bome ga je život ljuto pritisnuo. Baš ta „brutalna prirodnost" Bužanova osniva se na toj težini života, kako je legao na naš narod. I čini mi se, da bi Bužan bio kao stvoren, da iznese i koju drugu notu iz tog našeg seoskog i pučkog milieua. Njegov prirodni osjećaj zgodno se izrazuje u njegovim portretima, te je upravo zanimivo prispodobiti dva djevojačka portreta u ovoj izložbi. Bužanov gdjice P. i Auerov gdjice I. Onaj je prirodan, da zaboravlja, da ni kao portretista ne smije biti „nelijep", ovaj ufinjen do hiperestetizma, grabi tako reći samo miris toga lica, ali Bužanova je slika zato krv i meso, Auerova proljetni mirisni dah za lijepi salon. Ali svakako je Auer dekorativniji. Zato je vanredno uspjela Bužanova Starica, koja je tako dobar portret stare čiste seljakinje, da se i ne opaža, da je to „Molitva". Portret u toj slici je zanimiviji nego slika. „Portret g. Z." mogao bi biti dobar kao portret toga gospodina, ali i Bužan katkada koleba izmedju tvrdoće u izrazu i slatkoće, a da ne zna pogoditi sredinu, koja bi njegovim slikama dala toli potrebnu prilježnost.

Krizman je u Zagrebu do sada izložio dva puta. Poglavito nam se u tim izložbama prikazao kao pejsažista, a jednom i sa simbolističkim kompozicijama, koje su ostale interesantnim pokušajima. U ovoj izložbi imade finu uljenu sliku, koja je na pola pejsaž, na pola genre, i to moderan genre, bez literarnog sujeta, ali sa krasno uhvaćenom psihologijom. Slika se zove „Dogadjaj", premda se na slici baš ništa ne dogadja, te je pred nama skroz mirna kompozicija. Dogadjaj zbio se negdje van slike, na rječici, a mi vidimo samo par gledaoca toga dogadjaja na mostiću. Ali ti gledaoci ili bolje njihove silhuete, su upravo majstorski prikazani, dobri u poziciji, sočni u boji. A sve to je u finom i široko zahvaćenom poetičnom pejsažu. Zdravi je to prirodni osjećaj i prostodušno, a opet vrlo dotjerano na-

slikana slika, koja ne zamamljuje, ali energično zaustavlja gledaoca. Dva široko nabačena portreta Krizmanova, naravne veličine, u bakropisu, Marija Delward i njegov vlastiti portret, dvije su snažne umjetnine, ali djeluju više po odvažnosti ove tehnike, kojom Krizman tako vješto barata, nego po intenzivnosti dojma, koji je osobito u njegovom vlastitom portretu afektiranom pozom oslabljen. Ali svakako u ova dva portreta leži tvorna snaga, koja Krizmanu kao bakropiscu omogućuje svaki i najveći razvoj. Jedan Krizmanov monotype u bojama, štimung rane zore ili sunčanog zalaza, visi dosta nepovoljno u izložbi, ali se čini tehnički vrlo vješta, nu posve hladna radnja.

Medju umjetnicima zagrebačke kolonije u ovoj me izložbi najugodnije iznenadio Oton Iveković. Njegova velika historička slika „Odmazda u Garindolu" morala bi se vidjeti u dvorani Djakovačke općine, za koju je naslikana, da se pravo odmjere njene kvalitete, ovdje visi dosta nepovoljno. Ali se ipak vidi, da boluje od nekih perspektivičnih, logičnih i psiholoških manjaka, kao obično sve ovakove slike, koje su odredjene za reprezentaciju. Ali Iveković je kraj ove slike izložio dvije manje slike iz ciklusa o Kraljeviću Marku, koje su vrlo dobro zamišljene i vrlo dekorativne. Već kod Ivekovićevih krajobraza u jednoj od zadnjih izložbi pala mi je u oči jaka dekorativnost njihova. Ali ovim slikama pogodio je Iveković pravi smisao moderne ilustracije i dovrši li taj ciklus, dobit ćemo umjetničko djelo, koje će svakako valjati popularizovati. Na jednoj slici, na kojoj se ugledaše Marko i Musa Kesedjija, jasno nam je bez daljnjeg komentara, da će ova dva junaka sad na izaći jedan drugome na mejdan, a druga sa gradom Prilipom u snježnoj poljani, kojom se baš vraća Marko sa glavom Musinom, prikazuje u svojoj dekorativnosti čitav naš historički milieu onoga vremena, — to je jedna stranica našeg ondašnjeg života. Iveković je još izložio jedan mali krajobraz „Jutro", bujni vrt iz zagrebačke okolice, koji je vrlo vješto i sočno naslikan.

Crnčić i Kovačević, naši najizrazitiji pejsažisti, u izložbi su zastupani sa vrlo simpatičnim i krasnim radnjama. Crnčić sa četiri marine, a Kovačević opet sa vrbikom sa obale Save. Obojica slikaju majstorski, te poznaju i svladavaju svoj predmet u najtanje tančine. Crnčić je posve proniknuo u prirodu našega mora i pozna gotovo svaki štimung, koji može za slikara na našem moru biti zanimiv. Premda su njegove radnje obično malene, to je ipak i najmanja njegova slika upravo dokumenat našega mora. Nešto veći po formatu je u ovoj izložbi njegov „Školj sv. Marka", koji je svakako jedna od njegovih najsavršenijih radnja, pa je upravo za pohvaliti, da se je naša akademija odlučila, da tu sliku, kao i Kovačevićevo „Predvečerje" kupi za Strossmayerovu galeriju slika, pa će te dvije izvrsne radnje u pravom smislu hrvatske umjetnosti ostati nama sačuvane. Kovačević u svom „Predvečerju" opet je iznio jedan topli lirski akord sa obale Save u zalazećem suncu, koji je u savršenstvu harmonije boja nešto najljepše, što smo u našim izložbama do sada u opće vidjeli.

Ivan Tišov imade u ovoj izložbi sličnu radnju, kao što je bio njegov triptihon „Slavonska idila", koja je prodana u Srbiju. Samo mu „Pod javorom" nije tako uspjela, kao njegova idila. Slika je dobro slikana, kao sve Tišovljeve radnje, ali je kompozicija, kako bi se tehnički reklo „razderana", te se upravo vidi, kako bi ta slika bila bolja, da je takodjer slikana kao triptihon. Nema u toj slici ni dovoljno dubljine u perspektivi, te je čitav sujet potisnut u najpredniji dio slike tako,

da već radi toga ne može jedinstveno djelovati. Druga Tišovljeva slika, portret jedne od najljepših gospodja zagrebačkih, dosta je banalno aranžirana, te je kao portret suviše šarena i brutalna. Tišovljev naturburšentum nije dostajao za onu gracijoznost i mondainu finesu krasnoga lica gospodje S. tako, da joj je izraz u slici tvrd i tužan, te odaje duševnu dispoziciju, koja joj je sigurno strana. Slikan je pako taj portret izvrsno, te je u opće bolji kao slika, nego kao portret.

Po koncepciji svojih djela već davno je Čikos prvak medju našim umjetnicima. Gotovo svaka od naših dosadanjih izložba donijela je po koju njegovu radnju, koja je novošću i osebujnošću zanijela poznavaoce. Za takozvanu veliku publiku dakako on ne slika i ne umije joj pogodovati. Ali za utančane ljubitelje fine i dozrele umjetnosti, njegove su radnje pravo uživanje. Sve je u njegovim radnjama promišljeno i pročišćeno. Tu nema ništa suvišnoga. Neka otmjena jednostavnost, a zrela promišljenost oznaka je cijelog njegovog rada. I crtež i boja su prokaljeni i do skrajnosti dotjerani u sklad sa njegovom umjetničkom inten cijom. Zato su sve njegove slike upravo profesorskom točnošću studirane. Ni jedna stvar ne nadvladava drugu, ni jedna boja, ni jedna crta, sve je odmjereno na cjeloviti dojam. Kraj svega toga su njegove radnje skroz slikarski shvaćene i koncipirane. On obično ne uzima sujete iz današnjeg života, ali ih slika kao izraz današnjeg našeg shvaćanja i današnjeg stanja prirode. Od bujnosti u formama i boji on zazire, te svoje slike upravo čuva od svake napadnosti. Tako su dosta neopažene od publike i od kupaca ostale njegove slike i u ovoj izložbi, premda su u svakom pogledu radnje prve vrsti. Svim trim izloženim slikama „Bahantici“ „Salomi“ i „Sapphi“ temeljem je neka seksualna ideja, koja je vrlo diskretno izražena. U „Salomi“ sva je ideja koncentrirana u finim crtama Salomina lica, s kojim crvena pozadina i zeleni šal sačinjavaju jednovit fino proštudiran akord boja i izražaja. To je „Saloma“ za koju je upravo zgodno primjetio jedan gledaoc, da je sasma drugačije svaćena, nego tolike „Salome“, koje smo vični gledati. Još finija i jednovitija u tonu je „Sappho“, koju je Čikoš prikazao u momentu, kada se nadje pred kipom gologa muškarca, te ona spoznaje svu zamašnost svog prirodnog položaja spram muškarca. Samo skroz dozreo umjetnik može biti kadar, da tu ideju riješi u slici na taki diskretan, skroz slikarski i dotjeran način. To je slika koja bi bezuvjetno morala naći mjesta u našoj galeriji.

Medju portretima u izložbi moram istaknuti vanredno fini „Portret baruna M.“ od Jelke Struppi, do sada njena najzrelija radnja, i oštro karakterizovani „Portret filozofa Petrića“ od Miha Marinkovića, koji je prikazan sa malo sredstava u širokim odvažnim crtama, a jakim dojmom. Ozbiljno studiran je vrt „Iz Kraljevice“ od Branka Šenoe, vrlo simpatična radnja, tek suviše profesorski shvaćena i u perspektivi malo preduboka, ali svakako znači medju Šenoinim radnjama važan korak napred. Vanredno nježna i svježa je njegova gonachna-ilustracija „Proljeće“, koja možda označuje polje, koje je Šenoi prirodjeno. Mrtve prirode Zore pl. Preradovićeve, „Kasna jesen“ Maše Jankovićeve i miniature Ivana Bauera, ozbiljne su radnje, te ćemo tim umjetnicima prigodice morati posvetiti posebnu pažnju.

Medju našim kiparima pojavila se ovaj put Renée bar. Vranyczany sa dva portreta u sadri, koja su vrlo lijepa, premda lica nisu bez stanovite manire radjena, koja im medjutim ne smeta. Frangeš i Valdec pako imadu čitav niz svojih krasnih

radnja, od kojih treba osobito istaknuti Valdecovog „Kralja Petra“, koji je najbolja kiparska radnja većeg stila u izložbi. Za Frangešove radnje ne može čovjek reći, koja je finija, koja ljepša, to je otmjena moderna umjetnost, koja doista može zastupati svoje mjesto i Luxemburgu. Njegov „Bijeg u Egipat“, njegov „Bilikum“ i njegove veće i manje plakete spadaju bez dvojbe u najbolje radnje ove vrste, koje se na evropskim izložbama danas vidjaju.

U svemu je ta jugoslavenska izložba pokazala, da je umjetničko nastojanje u sva četiri bratska naroda uhvatilo ozbiljna korijena, da se radi na zdravim temeljima, da ta umjetnost vodi računa i sa modernim napredkom i sa našim osebinama, pa treba samo ljubavi i potpore, da ju možemo u najskorije vrijeme staviti na cimer našeg zajedničkog kulturnog života. U to ime željno očekujemo daljnje izložbe „Lade“.

JURE TURIĆ: PROSCI (Nastavak)

Stari je Srićko medjuto pokročio naprijed ; jedna mu se ruka bori s ono batine, o koju se s trudom prislanja, a u drugoj mu suhoj i žutoj kapa, staroga već davno zaboravljenog kroja. Stao je nasred dvorane. Kao bezubna usta, tako mu se je i cijelo ono gotovo sasvim isušeno, obrijano lice proširilo u dobrostiv smiješak.

Ponestalo mu daha, pa je starac ostao nekoliko šuteći. A mrvo se i zabunio, što mu se vidjelo osobito na pogledu, koji kan da oko sebe nešto traži.

Kad je i to prošlo, on se još i dublje poguri i prousti na pozdrav :

— Bog vam dao sreću dobru ! —

— I vama, stari prijatelju . . . dahne Dujam jedva čujno.

— A što vas ovamo nosi ? — upita Sodić suho.

— Stara ljubav, šior, nasmija se djed Srićko, ogledajući se oko sebe, gdje bi sio.

Jedan se od zastupnika gorana digne te potisne do starca svoj stolac.

— Hvala ti, sinko, rekne djed i sjedne onako nasred dvorane.

I ostali vijećnici posjedoše na svoja mjesta uokolo, osim onoga zastupnika, koji se povukao do stijene prisloniv se do nje.

A starac se je i sada, sjedeći upirao jednom rukom o štap, dok je drugom na koljenima gužvao svoju starinsku, suknenu kapu.

— Stara me ljubav nosi, šior, prihvati on nakon neduge stanke s onim istim smiješkom. Ove moje noge za cijelo ne . . . A kako i bi ! . . . Ja i naš pokojni biskup Jure — Bog mu dao duši dobro — došli smo na ovaj božji svijet istoga ljeta — istoga dana . . . U vas je, braćo, pamet hitrija i bistrija, pa vi brojite, koliko ima toga raboša . . . .

— Ali, moj Srićko, sada je u nas sjednica, prekinu ga Sodić namračen od nestrpljenja.

— E, pa za to sam ja i došao — otpovrne djed Srićko i ne okrenuv se. Znam, da ono, što ja ovdje drobim, nije po zakonu — i ja već vidim, kako bih letio od ovud, da nisam ovakav, kakav jesam. Nego sa starosti treba kao i s malenom djecom . . . Ako vam je pak teško, te vas bunim — a vi potrpite i recite sebi : — Pustimo starinu, neka se „išćakula“ — — prva mu nije, a posljednja bi mu mogla biti — — —

Djed se Srićko kod posljednjih riječi mrvo glasnije nasmijao, pa nakašljao — a po tom mu glava kao od umornosti klonula na prsi.

Kad ju je opet pridigao, bezubna su mu usta bila sklopljena, a s dobroćudnog, navoranog lica nestalo ono oširoka osmijeha. Nešto mračno i turobno preli se njegovim ugaslim očima i on preuze glasom, koji je još uvijek zvučio kao i prije blago i dobrijački.

— Kad se ono, braćo, bilo svidjelo Bogu, da našega neprijatelja ponizi, a nama da vrati našu starinu, ovu našu rodjenu općinu, moje je srce zapjevalo, kako ono nekoč sv. Šimunu : „Sad otpuštaš s mirom slugu svojega, Gospodine, po riječi svojoj; jer vidješe oči moje — spasenje tvoje." I ja sam se zavukao u moju gorsku pustoš. Htjeli ste me imati u vijeću i drugdje, ali ja nisam htio. Govorili ste mi, da sam to pred neprijateljem zavrijedio, ali ja sam se branio i govorio vam : — Vi ste, braćo, svi mladji od mene. Neka je to za vas, a mene pustite, da u zadnje svoje dane gledam sreću našega puka i čast ove općine naše . . . I rekô sam vam : Pustite staroga djeda Srićka, neka kod ognjišta počiva i mladjima priča, kako je ono nekoč bilo, kad su nam nemilostivi ljudi pljuvali u lice, grdili nas, otimali nam naše dobro, vukli nas po gnjilim tamnicama, tukli nas i ubijali . . . A ma jesam li ja vama govorio tako ? . . .

Dok je starac ovo govorio, činilo se, kao da je dvoranom izdahnula nekakva davna promaja potresujući srca do tihe i meke razmiljenosti.

Sodić se jedini javi :

— Sve je to bilo tako — i to mi već sve znamo — — —

— Neka se starac ne prekida — — javi se Belinić, koji nije mogao pregorjeti malopredjašnjih upadica onoga zanovijetala.

I djed Srićko proslijedi lagano i teško :

— A ja sam gledao, kako se naši dižu i jačaju, i bilo mi je lijepo, jer je naše mučno djelo bilo, hvala budi Bogu, blagosloveno. I godilo mi, kad bih onako u sebi rekô : — Vidiš, Srićko, ima tu nešto i tvoje dike . . . Ele, vi ćete mi se smijati, ali mi ljudi od zemlje, kad bacimo sjeme, pa ako proklija, gledamo rado, kako to raste i cvate. Ej, kolika bi moja sreća bila, da mi se je bilo s tom misli smiriti za uvijek! — Nego eto — okrenulo drugo vrijeme i već se mnogo što promijenilo. Braćo, braćo ! . . . Po našim se pustim gorama pronose sami tužni glasi. Čuje se, da svaka glava hoće da plete nešto drugo i da netko hoće da vozi desno a drugi lijevo. Iz svega se vidi, da se nesloga radja . . . A to me preplašilo, ali sam se nekuda tješio, da nad nama jošte bdije dobra duša našega glavara. On će već znati, pomišljao sam u sebi, da rastjera zlo, koje nam visi za vratom . . .

U dvorani bilo sve tiho, tek bi Sodić od časa do časa promrmljao koju, ali bi ga drugi u isti mah ušutkali.

Starac odahnu mrvo, pa preuze glasom muklim :

— Kad eto, jedan od ovih dana stiže do nas glas, da nas i on, naš dobri otac, pušta, jer da mu je, vele, dotužilo. Na tu žalosnu poruku mene je nešto za srce pograbilo i ja sam rekô :

— Aoh, Srićko, u što tebi tvoja stara i krvava muka ! . . . Nego, velju, možda mu ta još nije zadnja. Da podjem dolje u grad, pa da ga lijepo umolim, da ostane ? . . . — A ti podji, rekoh u sebi, on je dobar, naš glavar — možda će posluhnuti staroga Srićka.

S naporom se diže na noge, pa zaključi glasom dubokim i drhtavim:

— Evo... braćo... skupih ovo moje zadnje snage i dodjoh k vama... Evo, šior, Dujam, vašega staroga Srićka, koji vas kao oca moli i zaklinje: — Dobri glavaru!... Ostanite... i čuvajte... ovo vaše i naše teško djelo... očuvajte nam ga... da nam ga tudjinac ne razbije i ne rastepe...

Kapa i batina našle se u drhtavim mu rukama, dok mu se sa sumrtva oka kotrljala debela suza sve poskakujući od nabora do nabora...

Ovog puta nije trebala ničija riječ, da baca iskru u barut: ganuće, probudjeno starčevim riječima tražilo je oduška, pa je samo po sebi provalilo u živo i iskreno oduševljenje. U tren se je oka našlo do dvadeset ruku pred načelnikovim stolom i tražile njegovu desnicu, da mu je stisnu čvrsto, srdačno i toplo.

I povici se orili:

— Živio načelnik! Živio Dujam!

Zapljeskala i „galerija", i bučnim poklicima slavila Dujma, vijeće i staroga Srićka, koji se sada sred one vreve i opet široko i blaženo smiješio.

Medjutim se Sodić uzgrajao:

— Komedijaši!... To ste vi spleli, da zaslijepite ćorave, ali ne mene... Platit ćete vi to — intriganti!... Naći će se, tko će vam razbiti rogove — pričekajte!... A sada, tko je moj, van iz ovog tora!... Dolje obziri!... Mješte pritajena mumljanja, neka otvoreno tresne strijela!... Guerra! Guerra!... Sav crven i zapuhan od bijesa i mašući rukama kao pomamljen izidje psujući na dvor.

— Rekô sam ja: — Colpo di stato! — zaintači Bariša i šmigne za njim.

Sve se je to izgubilo u onom bučnom oduševljenju, koje je u neprekidnu strujanju prelazilo iz jednoga srca k drugome, hvatalo se svačije duše, napunilo dvoranu i razdragalo sve živo u njoj.

Filinić pomisli: — Ovo je čas... i prišapne nešto Beliniću.

Ovaj poklima glavom, u znak, da je razumio, te Filinić pristupi k Dujmu, primi ga ispod ruke i pozove, da izidje s njime časkom napolje.

Dujmu bijaše kao da se obezumio. U ušima mu tutnjele Sodićeve grožnje, od kojih možda on jedini nije prečuo ni jedne. A davilo ga i to oduševljenje, koje mu je u moždanima škripalo kao škrgut najkrvavije poruge. Zaglušen, omamljen, ne znajući ni sam pravo što radi i govori, on se sasvim predao Filiniću, neka ga vodi, kuda hoće.

Tako je i vani na hodniku s nerazumijevanjem buljio u njega i ukočeno, drveno slušao, što mu to šapuće...

— Znaš... dahnu mu Filinić u uho, kako sam ti onomadne rekô dolje na moru: Ludo čini, tko tudju kuću diže a svoju raskapa. A ti si radio upravo tako. U prvo doba — — ajde, nekako se to dalo i tumačiti, jer — kako se ono veli— bez žrtve nema žetve... Ali danas, danas to nije više od potrebe. Vremena su se izmijenila. Sada je naš svijet — mali gazda, pa neka, vraže, plaća. Nego što?!... Samo što se takovim mislima naši ljudi rado ne bave. Oni će te slaviti, pljeskat će ti i klicati, koliko hoćeš, ali da ni ti ne možeš živjeti od same riječi božje, na to nitko i ne misli. Zaman, treba, da ih bocneš, hoće li što dati. A kamo ćeš zgodnijeg časa! Svijet ugrijan do ušiju, dao bi i sebe za groš, a kamo ne bi tebi potpisao ono nekoliko stotina fijorina plate... Za to sam te, čovječe, i izvukao i pustio Beliniću neka s vijećem uredi — — — Gle! Čuješ li, kako plješću? To će reći, da pristaju...

Pa naravno — zašto ne bi pristali ? ! Eto i vrata nam otvaraju . . . Gotovo je . . . Udjimo. Hajde ! miči se . . .

Dujam je još uvijek buljio u nj s onim tupim izražajem nerazumijevanja na licu. Kako se je bez otpora dao izvesti iz dvorane, tako je sada podatno, gotovo nesvijesno ulazio u nju.

Ponovni zaglušni pljesak pozdravi ga na ulazu i opet se spram njega pružale ruke, da mu čestitaju. A stupio preda nj i stari Srićko :

— Šior, na mene je Bog navalio tešku pokoru, ovu golu starost moju, ali — hvala mu budi ! — još mi nije uskratio sunca . . . Mene je, šior, to sunce danas pomladilo a srce mi sve nekako igra kao u onaj naš davni dan, kad smo ono objavili našemu svijetu, da smo sada i mi svoji, da smo gospodari . . . Svijetle li slave, voljani Bože ! Pola sam šume sasjekao i naložio takav oganj, da mu je vrh — kako su ono novine rekle — lizao oblake . . . A tako hoću da bude i večeras. Naše brdo će dati znak . . . Plamen krijesa govorit će nebu, da je Bog uslišao prošnju ubogoga starca. A govorit će to i druga naša rodjena brda, je li ljudi ? — okrene se Srićko spram zastupnika Gorana. Hoćete li ?

— Hoćemo, djede Srićko, hoćemo !

— I vi gradjani ?

— Hoćemo i mi, izjaviše Filinić i Maras u jedan glas.

— Dajte ljudi ! Rasvijetlite to vaše lijepo mjesto kao u onaj prvi dan naše sreće ! Rasvijetlite ga u čast i diku našega čovjeka — našega oca . . .

Dok se iza tih riječi oko Dujma orilo klicanje, dotle se u njemu lomilo srce. Pred sobom nije vidio nikoga osim onog klonulog starca, u kome je možda za posljednji put zaplamsala davna, sveta vatra. Gledao ga je, toga svoga staroga suborca i prijatelja poštenjaka — i grud mu nije više mogla da izdrži . . . Obje ruke položi na starčeva ramena te izlane, kao da se duša od njega dijeli :

— Srićko ! . . .

Sagne se nada nj i proplače tužno i gorko.

Mnoge je taj prizor tronuo, pa su svome ganuću dali oduška novim i zanosnim izljevima. Bilo je blizu podne i svijet se u dvorani počeo da razilazi.

Izidjoše i oni : Dujam i Srićko.

U hodniku čekali ih Baldo i Jadre.

— Živ bio, djede Srićko ! Lijepo je bilo, doista . . . usklikne Baldo i potrepta ga po ramenu.

— Jesi l' čuo ? okrene se starac k Jadru. Da je bilo na tvoju, ja bih sada čučio u Konjskom i Bog bi znao, kako bi se to svršilo bilo.

— E, ali kada mi je šior Baldo razložio, kako je upravo potrebno da dodjete . . . zaleti se Jadre nespretno i prekine se ošinut Baldovim mrkim pogledom.

Ali Dujmu je već bilo sinulo pred očima. Ruke mu pale kao odsječene, žilama mu projurio mraz, srce se stislo, stisli se zubi i on se oprosti gotovo bez riječi i udalji se hladan, drven, pokunjen. Tužno iznenadjen gledaše za njim stari Srićko s onim svojim širokim, dobrostivim i pokornim osmijehom na ugaslim, bezubnim ustima . .

XIII.

Nebo je mrko : tek za čas pojavila bi se na njemu po koja zvijezda, da kao bljedjan, nujan osmijeh sumorne noći ugasne naskoro u dubinama mračnim. Ali

planina više Činkovca caruje još nad mirnim, uspavalim vodama morskim, odrazujući u njihovim lijenim talasićima bujni plamen svojih krijesova, što joj se u dugačkom okrugu poput diadema saviše oko gordoga čela i tjemena.

Već o „Zdravoj Mariji“ zasjalo Konjsko, a zasjala i druga okolna brda.

Ali kako je rasla noć, tako je padao i plamen : slabio, savijao se, gubio i gasnuo. Po koja iskra, po koji pramen dima — pa više ništa. Malo potrajalo i planina potamnjela sva. Zapah paljevine, što bi ga od časa do časa donosila gorska struja, tek je podsjećao, da je netom negdje buktio oganj.

Dalekim se brdima odazivalo i mjesto, ali sve nekako neodlučno i kao preko volje.

Osvijetlila se po koja kuća i po gdjekoji prozor, ali svi se ti rijetki plamičci nekuda plaho ogledaju oko sebe i kao da se pitaju :

— A ma je li to slava? Je li to rasvjeta?

To se pitao i svijet, kojega se te večeri neobično puno razlilo ulicama.

Digao se i Sodić s Barišom i družbom, te se otiskoše mjestom, da broje svijeće.

— Trideset lojenih ugaraka — i to je rasvjeta !

— F u n e r a o ! F u n e r a o ! . . . hihotao Sodić tarući sebi zlorado ruke.

— A ma taman f u n e r a o, povladi Bariša, pa sklopiv ruke, zabugari kao pop na pogrebu :

— Pomiluj mene Bože ! — —

A bilo je i drugih šala na račun te tužne rasvjete.

— Svake večeri kakova nova slava, i eto riješena problema naše mjesne rasvjete !

— Samo što bi to trebalo da bude nešto svečanije. Ovako je još uvijek nuždan Diogenov fenjerić, da ti pomogne otkrivati svijeće po prozorima.

Filinić da pobjesni. Slučajno natrapa na Belinića, pa ga sav uzrujan povuče za kaput i uze da lomata rukama :

— Kakvi f i a s k o ! . . . Oni ludi starkelja ! . . . U vražju nas je nepriliku uvalio. Cijeli se grad smije.

Belinić se isprije či, podigne obje pesti, pa će pridušeno :

— Govorio sam ja, da bi te komedije moralo biti dosta. I rekô sam : — Utukli smo onu gubu — uspjeli smo, — što nam više treba? Bolje mirovati, rekoh, nego tjerati mak na konac, jer, rekoh, dosjeti li se svijet, ode sve po vragu. Da, ali ti i oni Baldo? Skočili ste na mene kao na psa i zalajali : — Što? mirovati? Koješta ! Grizi djavla, dokle samo možeš, a l t r o c h e, mirovati ! . . . I još ste rekli, da će to biti naš barometar i da ćemo kroz to vidjeti, koliko nas ima. Koliko svijeća, govorili ste, toliko glava — za nas . . . To da je kao sunce . . . No dà — a sada brojite . . .

Filinić digne glavu i pogleda u tamne prozore okolnih kuća.

— Ipak je gadan taj naš svijet. Tamo u dvorani činilo se : rastopit će ga od prevelike ljubavi . . . dok evo, nakon dvije tri ure nema ni slamice, da mu je u slavu zapali. Nema više naroda . . . zaman !

Belinić se nasmija.

— A da što je ono u dvorani bilo no slama. A slama kô slama — ne možeš na njoj ni čorbe da svariš. Potpališ — bukne ; puhneš — ode plamen i pepeo. A znaš li ti, da me je u ovo poslije podne možda desetak njih pitalo, tko da je danas

bio u vijeću smješniji : oni starkelja s ono prodike, ili mi, što smo ga onako pobožno slušali? Pa to je i naravno : ne živimo mi više u vrijeme Jelačića bana i njegove sablje od megdana ! . . .

Nakon stanke primijeti Filinić, kao da za sebe govori :

— Ipak sam držao, da ima prijatelj Dujam nešto više — kako bih rekô? — korijena u narodu . . .

— Prijatelj Dujam ima to, što i zavredjuje. On je od onih ljudi, koji ne znadu pravo pogoditi čas, kad im treba seliti . . . Ti ljudi misle, da su vječni, nesvrzivi i nenadoknadivi — a to je ono ludo i besmisleno, jer ako nisi ti, drugi su tri — i — „morto un papa, si fa un altro . . ."

— Ipak si se danas i ti natezao za nj . . .

— Jesam, ali to neka zahvali Sodiću . . .

Noć je bila tiha, bez šuma, pa je u njoj jasno ozvanjao smijeh, graja i galama svijeta, što se tiskao ulicama. Dopiralo i Barišino zavijanje : — Pomiluj mene Bože . . . pa opet smijeh, buka i veseli razgovor.

— Ne ću da me vide, trže se Belinić. Idem, da se molim . . . bit će najbolje. Dobra noć.

Pošao i Filinić.

— Zaman, nema više naroda . . . zagunja kroza zube i zakrene na ulicu, gdje mu je bila kuća.

. . . Svjetlije bilo je u gospodje Tonce. Na kući joj ni pedlja sjene. — Sve puno svijeća i raznobojnih lampiona.

Tuda prolazi najviše čeljadi ; neki se i zaustavljaju, da gospodji Tonci čestitaju, kako je to lijepo udesila.

Došla i Olga sa sestrom i malom Cvijetom. Gospodja ih Tonca veselo dočekala, povela u kuću i podvorila.

Razgovor se, kao što bijaše i naravno, kretao oko dogadjaja današnjega dana.

Kapetan Jure, stari pomorac, čupave, sive kose i brade, crnomast i okošt, desio se jutros slučajno na „galeriji", pa sve čuo i vidio. A znao čovjek i pripovijedati, te je domaćica, slušajući ga, ne jedamput potegla rukav prema ramenu i pokazujući drugom rukom gô lakat govorila :

— Hoćete li vjerovati? Mene još i sada podilaze srsi . . . Dobri, stari Srićko !

— No dà, stari je iskazao, što je svima nama bilo u pameti. A govorio je, valja reći, kao da čita. Evala mu ! À Petre? ! — podigne kapetan Jure oči na sina.

Petar, kome je misao bila kao da bi odsutna, trgne se naglo i prousti :

— Svakako . . . svakako . . .

I zašuti.

Ton, kojim je to izgovorio, odjeknu živo u djevojčinoj duši. Ona podigne glavu i pogledi im se sastaše. Trajalo je to samo hip, ali i taj trenučani bljesk dostajaše njenom ženskom oku, da u svom munjevnom letu uhvati nemirnu sjenu, što se povlačila negdje duboko, duboko iza mladićevih stisnutih zjenica. Kako joj je pak duša bila puna brige rad oca, porodila se u njoj misao : — Možda će on znati štogod? . . .

U nje je od dana na dan rasla želja, da raskine koprenu, u koju joj je otac obavio tajnu svoje tuge i bolje. Danas pak, u času, kad se je stari načelnik vratio iz vijeća kući, ta je želja postigla svoj vršak. Olga je već otprije znala, što se ono

slučilo u vijeću, pa je sva sretna i blažena iščekivala trenutak, kad će zagrliti svoga dragoga slavljenika i prvi put nakon toliko vremena zamijetiti u njegovim očima nešto sreće i spokojnog zadovoljstva. Kad tamo, on se vratio sav potišten, kao čovjek pogodjen u srce, slomljen i utučen. Lice mu bilo blijedo, oči upale još dublje, usne se grčile a ruke tresle. Kod objeda nije okusio ničesa, nenadano se digô i otišao u svoju sobu.

Nijemi joj je pogled tražio razjašnjenja u Balda. On je medjutim i dalje mirno jeo, tek je u neke mljasnuo:

— Bit će, da ga je ganulo, potreslo ...

Izrekao je to glasom tvrdim i bez saučešća, što je djevojku upravo nemilo uzbudilo. I trglo se nešto u njoj, sa čega joj je najednom postalo mučno i oči joj zablistale od suzâ.

Kad nije mogla više da izdrži, digne se i zamakne u svoju odaju, gdje je ostala sve do večera.

Sa susjednih prozora zablistale u noći prve svijeće. Gotovo u isti mah dodje po nju Marija s malom Cvijetom i pozove je, da izidju vidjeti tu novu slavu staroga oca.

Olga ju slijedila muče i nesvijesno; gdjegdje bi prolazeći izmedj svjetine uhvatila po koju podrugljivu, ali joj nije dosezala ni tražila smisla.

Tako dodjoše do gospodje Tonce, gdje su i stale.

Ni prijateljski razgovor, ni hvale, kojima joj je stara gospodja obasipala oca — ništa nije moglo da rastjera mrak, što se nakupio na duši ojadjene djevojke. Što je pak zamijetila u Petrovu pogledu i glasu, to je još i povećavalo njezin nemir i nestrpljivost.

U neke se javi mala Cvijeta.

— A gdje je tata? — — Idimo tražiti tatu — — —

Ona je to ponavljala bez prekida i nikako da je primire.

Nije bilo druge, već ustati i izaći.

— Popratit ćemo vas ja i Petar, nije li? — okrene se Tonca k sinu. Usput ćemo vidjeti, kako to gori — — —

Izidjoše.

— Pozdravite mi Dujma i recite mu, da mu se radujem — — dovikne za njima kapetan Jure.

Prvi su išli Olga i Petar. Djevojka je nešto pospješila korak, da bude što dalje od sestre i gospodje Tonce.

Pobrza i on.

— Hoće, da mi što napomene o majci, pomisli, pa da je preteče, progovori ljupko i nježno:

— Puno ti, Olgo, dugujem, što si mi primirila majku ...

Oni se tikali još od djetinjstva i premda joj se taj mali ostatak nedužne djetinje intimnosti u prvašnje dane činio posve prirodan, u ovaj joj je mah od toga drhtnulo srce i laka je obuzela smetnja.

Medjutim to nije potrajalo dugo, jer je mladićeva riječ pobudila u njoj jaču pozornost i veće zanimanje.

On preuze:

— Tražio sam minulih dana zgodu, da ti zahvalim i čestitam, kako si ono vještački splela. Kako ti moja stara vjeruje u sve to! ... Ti znaš, meni je laž odvratna, upravo mrska, ali na ovakove velikodušne neistine ne mogu gledati bez onog osobitog, blaženog smiješka, koji sve prašta ... Kakvo ti je, Olgo, čovjek često veliko dijete! Ma ima li na svijetu, što prirodnije nego li reći majci: — Mamo! Svaki čovjek, kad se rodi i dok živi, sačinjava za sebe jedan poseban svijet. Taj svijet ima u sebi nešto tajno, što mu odredjuje putove i staze, i nitko živ nema prava, da ga s tih putova i staza drugud navraća niti da ga na njima zaustavlja. Tako sam ja njoj govorio često, a kušao sam, da joj to sasvim jednostavno predočim, služio sam se izrazima, koji bi i djeci jasni bili, ali ona ni čuti. Kad si pak ti došla i progovorila na otajstvena usta neke neznane i zagonetne velečasne gospode, u moju je majku u jedan mah ušlo uvjerenje i mir. Čudo, nije li? Ali još je veće čudo, što imade na hiljade drugih, koji će se dati isto tako obmanuti kao i moja mati. I tako ti to ide od pokoljenja do pokoljenja ...

Petar je to govorio s mnogo dobrohotnosti, ali kod riječi — „velečasna gospoda" zavio mu ponešto glas na ironiju, što je djevojku žacnulo i ona poćuti potrebu, da se opravda.

— Ja sam joj, branila se ona, govorila o dobroti i milosti božjoj i dokazivala sam joj ...

On je prekine sa smiješkom.

— Ispričala je ona meni sve, što si joj rekla. Ali tvoje riječi ne bi bile upalile, da nisi u to umješala one neke nevidljive, „više velečasne", za koje dobro znaš da ne bi onako govorili ... Naprotiv! ... Nego sad je sve jedno — ona je smirena, a to je glavno. Jer je doista bila prava muka gledati je, kako se u sebi izdire, kako plače, uzdiše, očajava ... Često me je napadalo, da bi, jadnica, mogla pomjeriti pameću, i taj se strah zabio u mene tako čvrsto, da sam nekom zgodom bio odlučio udovoljiti joj i otići u sjemenište.

— A zašto nisi pošô? ... rekne ona tiho, pa se zbuni i oborivši glavu, ušuti.

On nije odgovorio odmah. Nenadana zabuna mlade djevojke nije mu izbjegla, što više, ona je i u njemu uzbudila trenutačnu smetnju i srce mu ustalasala čuvstvom nekog slatkog nemira.

Popostavši trenut, produži:

— Kako da ti kažem? Eno — nisam hotio, da razbijam jedno zlo drugim — za cijelo većim ... Da to izjasnim, reći ću ti, da ja sebe ne smatram ni osobito dobrim ni osobito rdjavim čovjekom, već onako nečim prosječnim, što se još nekako dade podnositi u svijetu. Ali, vidiš, da sam kojim slučajem otišao u sjemenište, bio bih, držim, izašao iz njega puno gori, ako ne i posve propao čovjek ...

— Petre! — otme se djevojci glas prijekora.

— Riječ je ponešto opora, ali bih mučno našao drugu. Prosudi: Ja idem tamo s nazorima, koji su sasvim oprečni onima, što se ondje ispovijedaju i dospijem u priliku, da se ili prilagodim ili oprem. Učinim li ovo potonje, zabacit će oni mene, prilagodim li se, zabacit ću se ja kao čovjek — sâm. A to bi se ponavljalo i poslije, i meni ne bi na posljetku preostalo drugo, van da sa sebe zbacim časno ruho ili da zaniječem i pogazim ono, što je u meni najbolje. U prvom slučaju bi društvo na mene kao na zvijer, u drugom bih bio prinudjen, da sam sebe pre-

zrem . . . Kakav bi to bio život? Kakav bih ja to bio čovjek? Propao i život — propao i čovjek.

— I pop Frane je nekoč pošao, pa ipak . . . primijeti djevojka ne podigavši oči sa zemlje.

— Pop Frane je pošao, jer ga je tamo zvalo . . . Pa i vremena su ono bila drugačija. Tako je njemu narodni biskup u času, kad je imao izići iz sjemeništa, dao svoj blagoslov i rekao mu : — Idi, sinko, i kad dospiješ u svoje selo, neka ti je preporučeno ono bijedno crvića, ono uboga naroda našega. Digni mi ga k svijetlu i očuvaj ga domovini. Idi, sinko, neka te Bog prati ! . . . Te su riječi, Olgo, radjale prave, oduševljene, narodne mučenike, pučke oce i dobrotvore, kao što je i naš stari pop Frane . . . Ali danas se drugačije zbori, pa se i drugačije radi. A taj nam rad ne donosı ništa dobro . . . Neko novo ropstvo spušta se na izmučena krila naše narodne duše . . .

Išla je uporedo s njime sva zamišljena nesvijesno se uklanjajući prolaznicima, što su oko nje bučili.

Dugo su šutjeli. Ona je bez prekida slijedila svoju misao, dok je njemu oko srca postajalo sve nekako čudnije i nujnije.

Ona se oglasila prva :

— Ali o svemu tomu nije ipak vidjeti ništa . . .

Lagašan osmijeh osvijetli njegovo bljetkasto lice :

— Ni crva ne vidiš, dok podgriza stablo, a on ga ipak polako rastače. Tako ti je i u nas. Tisućljetnje ropstvo opasalo je naše narodno tijelo ledenom korom, ispod koje se sve ukrutilo, ali i od trulosti uščuvalo. Podunuo topliji vjetar i ledena kora uzela da popušta i naše se narodno tijelo pod njom omekšalo i otančalo . . . Sad se već i rastvara . . . Ima još dosta zdravoga u nas, ali se nakupilo i puno trula. — A crv ruje sve dublje i dublje . . .

— Zašto se ne pregne, da se zlo odstrani, Petre?

Ne miču se oni, koji su prvi zvani. Oni se ne miču, a ne dadu ni drugima, da zarežu u ranu. Na razvoj naše svijesti i prilika gledaju onim istim očima, kao i pred četrdeset i više godina te puštaju, da ide sve starim, kako oni misle, već za sva vremena ustaljenim tokom. A ja držim, da u toj upornosti imade i osobna taština svoj nemali udio. Oni vele : To je naše djelo — a takovo neka i ostane. Dirati u njega ne damo . . .

Djevojka ga slušala sa sve to većim zanimanjem.

— Jesi li kada govorio o tom s mojim ocem? — prekide ga ona iznenada.

— Jesam. On zna, da sam i pisao o tome.

— Ah, . . . ti si ı pisao? . . .

Olga ušuti. Njoj se pričini, da je eto izvukla nit, koja će joj pokazati put u labirinat očevih zagonetnih briga.

— Ti si I pisao dakle? — ponovi ona ponešto uzbudjena.

— Vrijeme je, da se staro tijelo prodrma, da s njega otpane, što je štetno i nevaljato. A što sam tamo natuknuo — bilo je iskreno i istinito. Dotakao sam se našeg zastoja, nerada i tromosti, koja nas je obuzela. Odsudio sam taj kobni drijemež, odsudio sam i one, koji nas ovako traljavo i nemoćno vode . . .

— Ocu se to na žao dalo, naravno . . . primijeti ona na oko mirno.

— Mislim, da ga je to natjeralo, te je onomadne položio čast. Ali ja sam odmah izašao preda nj i iznesao mu razloge . . .

— Trebalo je poštediti starca! . . . Trebalo je . . . rekne ona gotovo prijekorno. Starima je život mnogo oteo . . . Mir — to je njihovo posljednje dobro . . . Grjehota je dirati u nj . . .

Petar osjeti žalac prijekora i budne mu od toga mučno. Nego čim je i opet prihvatio riječ, njegov je glas zazvučio siguran i miran :

— Iz tebe, Olgo, progovara srce, ono isto srce, koje te je potaklo, da se zauzmeš za spokojnost moje majke. I činit će ti se nelijepo, možda i okrutno, što ja ovako uzvraćam tebi . . . Vjeruj : drugačije ne bih mogao, jer se tu ne radi o mojem, već o tudjem dobru.

Olga stane, pa će kao uvrijedjena :

— Po tom, moj se je otac o nešto ogriješio? . . . On je nešto skrivio? ! Ali što? . . . To mi još nisi rekao.

Petar se pobojao ražaliti djevojke, za to mu je taj razgovor postao odjednom neugodan i neprilićan. Već je smišljao, kako bi ga navrnuo na drugo, ali ga preteče Olga :

— Ili je to mome ocu plata za ono, što je sve učinio za nas i što nas je podigao svojom mukom i svojom dobrotom? . . .

Glasovi se Marije i Tonce bližali. Petar i Olga upute se opet.

— Jest, prihvati Petar, on nas je dignuo, ali pravo svjetlo i prava istina kriju se u mnogo većim visinama . . . K tim visinama trebalo bi, da su upravljeni naši pogledi, naše misli, svi naši duševni i tjelesni napori. A to se u nas ne čini.

— I tome je krivac moj otac !? . . .

— Nehotični krivac, Olgo. Kad je ono slomio neprijatelja, držao je, da je time dokrajčio ne samo svoju misiju, već i zaključio djelo našega narodnoga pokreta. Otuda nehaj i ono sumrtvo mlitavilo, u kome se polako izjedamo i trošimo. Tužna je ova sustalost, što nam pritište oči i dušu, smrtonosan je mrak, koji nam i opet prijeti . . . I evo — još čas — i mi ćemo biti predani na milost i nemilost onome, koji je već tu . . . koji još jedino vreba na pravu zgodu . . . Olgo, bolno će mladić, znaš li, što hoće od nas da učine? Crno roblje, besvijesnu vojsku, koja će imati da čuva rasklimanu stolicu rimskih nama neprijateljskih biskupa . . . kako je ono bilo za Zvonimira i prije i poslije i svagda — — —

Tu mu se glas prekinuo i prelio u nešto turobno i muklo.

U to dopre do njih podrugljivo Barišino bugarenje : — Pomiluj mene Bože ! —

Ona nagne uho, pa zapita :

— Kakvo je ovo pjevanje ?

Petar ne odgovori.

Medjutim ono se je bugarenje sve većma bližalo, a bližali se i Sodićevi ljudi, njihov smijeh, njihove šale, iz kojih je djevojka ubrzo razabrala sve.

— Ovo se rugaju . . . dahne s trepetom u glasu.

Podigne oči k prozorima, zaokruži pogledom uokolo i u glavi joj budne hladno. Kao za ruglo svjetlucala se gdje gdje po koja blijeda svjećica, dok su drugdje cijeli nizovi kuća zijevali sumornom tmušom.

A povici se i ujedljive dosjetke križale u noći, odjekivale grohotom i grajom.

— Zašto ovo?... drhtnu ona.

A kako je on šutio, probudi se u njoj gnjev, te će sva uzrujana:

— Ja vidim... Svi ste se složili protiv njega... I optužujete ga — ali zaman. Ima nešto, što će do vijeka svjedočiti za nj: njegov život...

Ona stane, pa okrenuvši se naglo, zovne:

— Marijo!

A okrene se i on i progovori ljupko ali i mirno:

— Njegov je život minuo — naš se istom radja. Budućnost zabrinjuje, Olgo.

— Evo nas! — javi se Marija iz bliza.

— Otac je sâm... Podjimo...

Gospodja se Tonca suprotnula, ali nije pomoglo.

— Dobra vam noć, gospodjo, nama je ići... rekne djevojka šaptom, u kome je teškom mukom dušila suze.

— Kad je tako — e pa laka vam bila noć, djeco!... Laka noć!... pozdravljala Tonca, dok je Petar ostavši postrance, nijemo i zamišljeno gledao za djevojkom, koja se je već gubila u mraku.

Oca je našla u gostinjskoj. Uvaljen u naslonjaču pričinjao se kao oborena ruševina. Sav skutren i zavučen u sebe, jedva je iza sebe zamijetio korake. S trudom podigne glavu blijedu i sumrtvu, pa se opet pogruzi u misli.

— Je li već uljegao Baldo? — bile su prve Marijine riječi.

Pri pomenu toga imena on sav ustrepta, poluugasle mu se oči zaiskre naglim, oštrim plamenom i neko čudno rumenilo probi mu upale obraze.

Ne dobivši odgovora, Marija se s djetetom pomalo udalji, pa obazrijevši se još jednom na starca, slegne ramenima i zamakne u pokrajnu odaju.

Starac je neko vrijeme gledao za njom, a po tom uze da prisluškuje glasovima, što su dopirali iz vana. Ujedared se javi glasom, koji kao da je dolazio iz neke duboke pećine:

— Čuješ li, Olgo, kako se rugaju?...

Ona je tražila riječ utjehe, ali je nije našla. Lagano se spusti do njega na koljena, ovije mu ruku oko vrata, zagrli ga i toplo, toplo poljubi.

Čas su ostali tako bez riječi, bez daha.

Po tom provalilo jecanje, navalile suze, uzdasi, pa mile, vruće i ispretrgane riječi ljubavi i boli...

(Nastavit će se)

LISTAK

KNJIŽEVNOST

VIDA JERAJEVA. PESMI. Založil L. Schwentner v Ljubljani. 1908.

Spominjem se jednog plesa u t. zv. boljim ili višim krugovima. Sve je bilo silno korektno i dekoltéi i riječi i proste kretnje u umjetnim koracima i pravi briljanti uz krivi smiješak, dekoracije, nakloni i gardedame, sve u stilu. I sve je bilo puno sjaja parketi i oči, sve puno Straussova valsa, žamora, mirisa parfema i znoja. Svuda propisna dosada. Onda sam čuo od nekale smijeh tako nenadan i zvučan kao ševina pjesma, a vidio sam ga u nekim očima, što su tako naivno iskreno gledale. Kad sam tu djevojku iznenadjen pogledao, zastidila se — tà taj smijeh je vulgaran, a i one su oči gledale postidjeno.

Tako djeluje i prava poezija. Naravski, mnogi se zastidi, što mu se mogla svidjeti pjesma — jer to — nije za ozbiljna čovjeka.

Nema samoće teže nego sred vreve prosječnih ljudi, medju njima si tako daleko od prirode, a sam sred poljana, medju brezovima, u mjesečnim šutljivim noćima. — tako si blizu sebi. Kako se otvara kalež ružin i nikne klica iz zemlje i kako se soko vine u modro nebo, tako se u prirodi probudi u duši čovjekovoj njegov Bog. — Est Deus in nobis.

I nikad nije čovjek osamljen, tudj. Putovi vode medju borove crne, gdje je mir i mrak i kamo se čovjek skrene, teška uspomena, tamo nas prate misli teške, brižne, što se bijela dana boje. Putovi vode medju breze bijele, gdje je sunca sjaj u lišću sakrit i šaptaj veseloga pričanja — tamo s tobom šeću sanje i sigraju se i smiju i ružice pletu s tobom. Čudesna ljetna noć s blistavim očima začara zemlju u san, a duša se tvoja sve više smiruje i ideš pobožno, gledaš, kako se zvijezde rune i čuješ slavuja i tajnu silnu pjesmu žitnih polja.

I onda čovjek osjeti, da nije sam, on je kao liljan sred polja ili biser sred mora — dio prirode, kojoj nema u ljepoti premca. Gdje su oči dublje od oceana, žarke ko sunca južnoga žar, gdje je duša nježna kao cvijet na rosi, a silna i smjela, kao visoki polet orla na strmu hrid? Gdje su, da ih ljubiš. Ali zvijezde su gorjele — ne znaju za njih, ruže su cvale, ne znaju za njih. Nema ljepote nad prirodu. Sve je puno ruža i zvijezda i cesta sunčanih kroz maj i sve je tvoje.

Nigdje nema kraja u beskraju i u vječnom je umiranju vječna obnova — život.

U samotnim danima, u tužnim noćima nalaziš utjehe u prirodi. Sunce ide s tobom, zvijezde idu s tobom sve u duboku šumu, gdje iz paprati pozdravljaju ciklame i gledaju srne. U bijelim danima pjevaju ptice s tobom, u tužnim noćima jecaju lahori s tobom.

I kako priroda osjeća sa čovjekom, osjeća i on s njom — boli ga mrtva zima — a medju bijelim brezama, kada se sklanjaju k mjesecu snivajući, vidiš veseli ples vila, lice im puno mjesečine, vjetar im spliće zlatne prame — a tko im je čuo pjesmu, ne zaboravi je nikad, bježi od ljudi blijed, plah, traži, traži, a ne zna — što.

Možda bi i znao što. Traži ono, o čemu su sanjale breze, blijede kraljevne sa srebrenim plaštem, kad su u njihovim granama pjevali dvoje ptić i ptica, pa su se vrbe, tihe koludrice stidile i gledale dublje u vodu — traži ljubav.

Kako ljubi plaho žensko srce i kako tu ljubav može prikazati nježna djevojačka duša, shvatit će čitatelji, ako pročitaju II. i III. odio tih pjesama. Kad bih to htio ponoviti, bilo bi isto kao kad čovjek govori o svojoj ljubavi tudjem čovjeku — ništa nego blijede riječi.

Mora se spomenuti, da tu ima pjesama, u kojima je tako pogodjen ton narodne slovenske pjesme, kao da ih je narod sam ispjevao.

Uopće se u tim pjesmama osjeća tako izrazito dah cvijeća sa slovenskih livada i bregova — da svatko mora vidjeti, da je to pisala Slovenka — i nitko drugi. U tom, držim, i jest patriotizam u literaturi.

U II. su a djelomice i III. odjelu te zbirke pjesme, koje pružaju slike i stimmunge iz prirode. Te su pjesme tako dio slovenske zemlje kao kakova vlat trave ili cvijet i sjećaju me po svojoj kongenijalnosti pokojnoga slovenskog pjesnika Aleksandrova, komu je krasne dvije pjesme posvetila Vida Jerajeva.

U njima ima toliko iskrena osjećaja, da ne znam bih li ustvrdio, da je izmedju Vide Jerajeve i Aleksandrova bilo samo prijateljstvo ili nešta više, jer ne vjerujem u puko prijateljstvo izmedju muškarca i žene, osim možda, ako su oboje literati.

U IV. su odjelu pjesme, koje bih nazvao dječijim, ali u najboljem smislu riječi. Svako bi ih dijete moglo čitati i razumjeti, a svaki bi odrasli čovjek, koji još malo prirodno i djetinski može da osjeća, morao uživati u njima.

U nas takih pjesama nema. „Pesmi Vide Jerajeve" najtoplije preporučam. Izdanje je vrlo ukusno, jer im je nakladnik poznati L. Schwentner u Ljubljani. *Dragutin Domjanić.*

SPIRIDION PETRANOVIĆ: VARNICE (1904.—1907.). CRTICA KNJIGA I. Poslije Katalinić-Jeretovljeva „Inja" ovo je prva knjiga crtica, aforizama, bilježaka, zapisaka koja zaslužuje pažnju. Ne toliko s toga što bi bila dobra, nego jer je, kako se čini, potpuna slika čovjeka, koji se ozbiljno prihvatio pisanja crtica. Vidi se to već na prvi pogled. Knjiga imade posvetu, predgovor, zagovor, ispravke slagarskim pogreškama (s opaskom namijenjenom pronicavosti hrvatskoga kritičara...), 132 strane i na njima pedeset „varnica"!

Pedeset varnica!

Crtica knjiga prva!

Kad sam ih pročitao, uvjerio sam se, da bi Spiridion Petranović bio kadar napisati u isto vrjeme (1904.—1907.) i dva i tri i šest puta po pedeset ovakovih varnica. Kako je rutiniran i „varničav" (sasvim bijel kao i ono željezo, što ga je lupao teškim maljem njegov uzor-kovač Mića) mogao bi se sav pretvoriti u varnice. I onda bi te varnice frcale na sve strane upravo kao i sada, ne bi dohvaćale cilja, kao i sada, ili bi ga pogodile, ali bi bile već odveć hladne i mlake. A varnice moraju peći i ožeći. Tko se je vrzao po kovačnicama, znade, što majstor radi s ovakovim ohladnjelim varnicama. Meni se čini, da će i Petranovićeve „Varnice" doživjeti isto. Za valjane varnice ište se mnogo više duha, samoniklosti, dubine i pravoga pjesničkog osjećaja. Nije dovoljno „srditi se", tugovati i uzdisati i umjeti pisati, jer onda bi mnoga dubra duša, koja se ljuti na skupoću mesa, na prašinu, na svježe oličene klupe ili na štogod slična mogla takodjer napisati varnice. Čemu o svemu tomu pisati varnice? Ponosna ruža blista u sjaju, a skromna ljubica je povenula. To je varnica br. 1. s naslovom „Ruža i ljubica". Prekrasan crveni cvijet imade opojan miris. Varnica br. 2. zove se „Čedo svijeta". Vic iz „Fliegende Blätter", koji je već unišao u razne kolendare, a priča o dosjetljivom šegrtu i o tome, kako se taj šegrt zagledao u — niš — i kako su onda drugi došli i takodjer zurili u niš, dok im se nije on narugao — to je varnica broj 3, a zove se „Ništa". Itd., itd. Ja bih mogao nastaviti, ali to ne bi nikud dovelo. I po ovim nekolikim primjerima vidi se kvaliteta ove robe. Inače, po svemu sudeći, bit će da je Spiridion Petranović sasvim dobar čovjek, samo bi ga trebalo odviknuti od ružne navike, da svaki krasni cvijet prinosi k nosu i tuguje za ljubicama i konačno, da o svemu tomu i o sličnome piše. Što se je odlučio izdati ovakovu knjigu, bit će ponajviše krivi govori predsjednika „M. H.", koji ovakovu literaturu izazivlju. *A. M.*

T. MARETIĆ: METRIKA NARODNIH NAŠIH PJESAMA. U Zagrebu 1907. Str. 200. (Preštampano iz 168. i 170. knjige „Rada" Jugoslav. akademije.)

Godine 1879. priopćio je L. Zima u dvije knjige „Rada" opsežnu studiju o narodnoj našoj metrici i u njoj je tačno prikazao sve radnje, koje su o tome predmetu izašle prije njega. Nakon toga se pitanjem o našim narodnim stihovima na širokoj osnovi bavio W. Wollner u IX. knjizi Jagićeva „Archiva" (1886.) Iste je godine M. Šrepel objelodanio svoju radnju o akcentu i metru junačkih pjesama, a T. Maretić štampao je dvije rasprave o gradji deseterca: god. 1901. u „Nastavnom vjesniku" (X.) i god. 1903. u „Zborniku za nar. život i običaje" (VIII.). Kako se iz toga vidi, o toj se stvari dosta pisalo; ali uza sve to mi do sada nijesmo imali radnje, u kojoj bi bila prikazana potpuna, iscrpljiva i posve pouzdana slika naše narodne metrike sa svim pojavima, koji joj pripadaju. Takvu nam sliku podaje evo sada prof. Maretić u svojoj studiji, koja zaslužuje pažnju ne samo stručnjaka, nego i šire obrazovane publike, poglavito pak naših pjesnika. Kolikogod se u našoj umjetnoj metrici nastoji provoditi akcenatski princip, opet se opaža, da pjesnici hrvatski, a pogotovo srpski, i ne znajući stoje pod jakim utjecajem narodne metrike.

Većina istraživača naših narodnih stihova kušala je izvesti njihove zakone na osnovi napjeva. Prof. Maretić s pravom ističe, „da dojakošnji pokušaji izvesti narodnu našu metriku iz melodičkijeh zakona nijesu urodili, može se reći, nikakvijem plodovima za pravo poznavanje te metrike. Što su Budman, Zima i Wollner kao rezultate svoga truda iznijeli, to su od česti stvari, do kojih se može doći i bez muzike, samo su ih rečeni pisci obavili muzikologičkom terminologijom i frazeologijom; drugi opet rezultati rečenijeh pisaca ili nemaju nikake vrijednosti za narodnu metriku (već samo za narodne napjeve), ili se naprosto moraju odbiti, jer su dokazati vrlo slabo ili nikako..." Ali ako prof. Maretić i proučava metriku bez obzira na melodije, opet se on nipošto ne protivi muzikologičkim istraživanjima ovoga pitanja. Tako na pr. i on drži, da će možda muzikolog odgovoriti na

pitanje: za što u našoj narodnoj poeziji nema deveteračkih stihova? Za što su se u stihovima razvili samo neki stanoviti odmori, a ne drukčiji? Zašto u junačkom desetarcu naglašena jednosložnica vrlo rijetko stoji na četvrtom, na osmom i na desetom mjestu? itd. Poglavito se od muzikologije može očekivati odgovor na zanimljivo, ali posve tamno pitanje o razvoju jednih stihova iz drugih, navlastito pak o postanju najobilnijega našega stiha deseterca.

Pošto je dokazao, da se na narodne naše stihove ne mogu i ne smiju primjenjivati zakoni staroklasičke metrike, kako su to radili na pr. Vuk St. Karadžić i Budman, prof. Maretić zabacuje diobu na stope, koja se uči u našim poetikama. „Kako naši narodni stihovi nijesu osnovani na govornom akcentu ni na kvantiteti, i kako ja ritmičkoga akcenta ne priznajem u izgovaranju (recitiranju) naših stihova, tako u njima nema ni onih pravilnih razmaka, a kad toga nema, onda nema dabogme u njima ni stopa". Zato on dijeli stihove na „članke" te na pr. u desetercu nalazi dva članka („Dva su bora (naporedo rasla"), u jedanaestercu tri („Obvila se bela loza (vinova") i t. d. Tako je sve vrste stihova, u kojima su složene narodne naše pjesme, rastavio u članke, i treba priznati, da je to jedino opravdana dioba, kojoj se zacijelo ne će protiviti ni muzikologija. Na daljim stranama svoje studije pisac govori o mješovitim stihovima, o pripjevima, koji su doista samo poradi napjeva, i o dosta rijetkim pojavima strofe, koja se razlikuje od umjetne strofe time: što se ista misao ponavlja kroza sve kitice s neznatnim dodacima.

U specijalnom dijelu svoje studije prof. Maretić potanje razmatra članke i njihovo raspadanje u pojedine riječi. Iz velikoga mnoštva iznesenih činjenica, koje posve novim svijetlom obasjavaju gradju naših narodnih stihova, istaći ću ovdje samo jednu stvar. On je prvi otkrio zakon, da su narodnim pjevačima na kraju junačkih deseteraca mnogo milije one dvosložnice, kojima je prvi slog dugačak, negoli one, kojima je taj slog kratak („Uzet ću te, da mi budeš l j ū b a", a ne: . . . ljūba b u d e š) ; ako li pjevač ima izbor izmedju dvosložnice sa kratkim prvim slogom i izmedju trosložnice ili četverosložnice, on će ponajviše gledati, da na kraj stiha stavi trosložnicu ili četverosložnicu („Nego ćeš mi cara p o z d r a v i t i", a ne: . . . pozdraviti c ā r a). Kako ovaj metrički zakon pjevači dobro osjećaju i provode, to je pisac jasno, statistički dokazao, a ujedno je dokazao i to, da protiv njega mnogo griješi u „Gorskome Vijencu" onako izvrsni poznavalac narodne poezije, kakav je bio Njeguš. Pokojni je Folnegović kao urednik „Vienca" nekomu poletarcu, kad mu je poslao pjesmu složenu u desetercu, poručio: poštedite nas! u tom stihu umijemo svi graditi pjesme! Kad bi se s obzirom na sve zakone, što ih je prof. Maretić iznesao, proučili deseterci naših umjetnih pjesnika (na pr. Botića, Martića, Vežića i dr.), vidjelo bi se, kako su oni često rdjavo gradili svoje stihove.

U daljoj glavi obradjuje pisac odmor metrički i prirodni te pokazuje, s kolikom pomnjom nastoje narodni pjevači oko dobrih odmora. U mnogo hiljada stihova našao je vrlo malo slabih ili nikakvih odmora. Tako je isto konstatirao, da naša narodna pjesma ne voli enjambementa, nego s rijetkim izuzecima provodi odmore na svršetku stihova jednako dosljedno kao i medju pojedinim člancima. Kao nekim drugim tako se i ovim zakonima naša narodna metrika znatno razlikuje od drugih metrika, na pr. njemačke. I ako rečena pravila o odmoru zapravo i nijesu kodificirana u našim poetikama, ipak ih se naši umjetni pjesnici u glavnom dobro drže, pa se stoga to neugodnije doimaju na pr. ovakvi stihovi: „No ti ne htje, da kumirstvom, — Tvoje obožavam čar, — Stoga pobožnom si rukom — Moje srušila oltare", gdje u posljednja tri stiha uopće i nema odmora, ili: „Dugi sjen na mjesečini", gdje je odmor rdjav.

Da svaki stih ima onoliko slogova, koliko upravo treba, na to pjevači veoma paze te na različne načine nastoje, da se uklone prekobrojnim ili ispodbrojnim stihovima. Prof. je Maretić izložio i sva sredstva, kojima se pjevači pri tome služe, a to su za pokraćivanje stihova: elizija, afereza, sinkopa, siniceza, nesklanjanje imenica i pridjeva, izostavljanje prijedloga i veznika; a za produljivanje: rastezanje riječi („Onoga će biti d i j e v o j k a", „D v a a konja, dva samara"), superlativ mjesto pozitiva, genitiv mjesto akuzativa, vokativ mjesto nominativa, deminutivi, različna ponavljanja u istom i u zasobičnim stihovima i t. d. Neki izmedju ovih pojava dosada su se brojili medju figure, ali poslije studije prof. Maretića nema sumnje, da su ih izazvale upravo potrebe stiha. Umjetni se pjesnik dakako ne će poslužiti većinom ovih pomagala narodnoga pjevača, koji za njima poseže u brzini improvizacije, ali za gdjekojim će ipak biti dobro da se povede. Tako medju sredstva, kojima se stih ispunjuje, pripada i ponavljanje prijedloga („Oj na djelu na golemu", „Preko gore preko javorove"), koje je vrlo obično i u ruskoj narodnoj poeziji. Kod nas se često s mnogo efekta tim sredstvom služi Kranjčević, koji je

i inače kao rijetko koji naš pjesnik zaronio u dušu narodne pjesme.

U IV. glavi svoje studije iznosi pisac zanimljive zakone o redu riječî u stihovima te govori o pojavima t. zv. anafore i hijazma, a u V. glavi obradjuje srok i asonanciju. U „Dodatku" napokon priopćuje, koliko se pravilâ današnjih stihova drže stare bugaršt ice.

Prof. je Maretić i ovom studijom pokazao, da s potpunom sigurnosti i lakoćom umije svladati golem materijal. Njegova su opažanja vrlo oštra i temeljita, te se može reći, da mu nije umakla nijedna činjenica, koja i koliko osvjetljuje gradju naših narodnih stihova. Njegova radnja obiluje mnogim rezultatima, koji će ostati trajna tekovina znanosti, a pouzdano se možemo nadati, da ne će biti bez koristi i za našu umjetnu metriku. Drugi slavenski narodi još nemaju djela, u kojemu bi se s takvom potpunosti prikazivala njihova narodna metrika ; a dok se takva djela ne napišu, dotle se ne može pristupiti uspješnomu komparativnomu izučavanju slavenske metrike.

Dr. D. B.

VJEKOSLAV KLAIĆ: ANTONII VRAMECZ „KRONIKA". Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Vol. XXXI. Zagrabiae 1908. Nesamo lik historiografa, koji je prvi izdao svoje djelo na narodnom jeziku tiskom, već i čitavo njegovo doba sasvim je neobradjeno i nejasno s književnog i kulturno-povjesnoga gledišta. Što je tko o Vramcu, o njegovu životu i radu slučajno zabilježio, to su tek sitnice, a te su nekritične. Tako je Vramec, markantna pojava, stojeći usposred tako zanimljivog kulturnog milieua, postajao legendarnim licem, na što je utjecao i njegov lik u Šenoinu „Zlatarevu zlatu". I u najnovijim naučnim radovima, ono malo, što je o njemu zabilježeno, nije kritično. Prof. Klaić priredio je izdanje njegove „Kronike", što je bilo doista i nužno, pa ga je popratio opsežnom i lijepom raspravom: „Antun Vramec i njegova djela". Sreća je, što je pisac „Povjesti Hrvata" prihvatio se toga posla. Literarni historik ne bi nigda mogao doći do tako obilatih rezultata, gotovo bih rekao, ne bi se mogao snaći, jer Vramčev život i rad pripada u glavnome političkoj historiji, a pera se prihvatio tek dva puta: prvi put, kad je promjenama prilika bio potisnut iz javnog života, a drugi put pod kraj života, kad se već smirila njegova dosta neobuzdana narav.

Vramec rodio se godine 1538. U spisima svetojeronimskoga zavoda u Rimu (1565—1567.) imade Vramec uvijek nadimak di Vrbowaz ili da Vrbovaz, dakle mu je rodno mjesto Vrbovac. Vjerojatno je, da je to selo Vrbovec na jugu Save zapadno od Podsusjeda, koje danas pripada pod kotar i župu Samobor. Prvu sigurnu vijest o Vramcu nalazimo u spisima svetojeronimskoga zavoda u Rimu, gdje ga je bratovština 2. srpnja 1565. izabrala svojim kapelanom. Ovu je službu Vramec vršio do 13. srpnja 1567., kad je zamolio dopust na tri mjeseca, da pohodi svoju domovinu, ali se više nije povratio. Vrijeme svoga boravka u Rimu upotrijebio je za studije, te je g. 1567. napravio i doktorat „svetoga pisma", što spominje sam u svojoj „Kronici".

Vramec ostade u domovini, jer se i tu kao veoma učen čovjek domogao časti i ugleda. Već g. 1573. spominje se kao arcidjakon varaždinski, ali ga najčešće susrećemo u različitim pravnim poslovima, gdje fungira kao zastupnik kaptola, izaslanik bana, pače i kao komesar kraljev. Na početku g. 1574. postao je Vramec župnikom sv. Marka na brdu Gracu (današnji gornji grad Zagreb), ali je zadržao i predjašnju svoju čast kao kanonik i arcidjakon varaždinski. Kao župnik sv. Marka pribivao je i on 8. ožujka 1574. velikoj sinodi zagrebačke biskupije, na kojoj je pod predsjedanjem zagrebačkoga biskupa Jurja Draškovića osudjen i izopćen Mihajlo Bučić kao privrženik Kalvinove nauke.

Poslije toga još iste godine (1574.) prestao je Vramec biti arcidjakon varaždinski te je primio čast arcidjakona bekšinskoga, ali je ujedno ostao župnikom sv. Marka i kanonikom zagrebačkim. Koncem god. 1575. ili početkom g. 1576. nije medjutim više župnikom sv. Marka. On nije, čini se, živio u najvećoj slozi s gradjanima, ima pače i jedna parnica izmedju njega i župljana, pa je vjerojatno, da je sam morao ostaviti ovu službu.

Vramec se sada nekako povukao iz javnoga života, pa neko vrijeme ne čujemo o njemu ništa, dok nije izašla u Ljubljani 1578. njegova „Kronika", a iz njezina predgovora saznajemo, da je on zadržao čast zagrebačkoga kanonika, ali je u to doba (1578.) bio župnikom u Brešcima, selu u južnoj Štajerskoj tik do Save, dakle u tudjoj biskupiji.

Posljednji dogadjaji, što ih Vramec spominje u „Kronici", padaju u godinu njezina izdanja (1578.). Tu se on doduše nazivlje župnikom u Brešcima, ali ove godine boravi redovito u Zagrebu, gdje se dogadjaju različite promjene, koje i njegovo ime opet iznose iz zatišja

u život. Banom postade ove godine Kristofor Ungnad. On proglasi banovcem Stjepana Gregorijanca, koji je isti dan počinio silan zulum isprebijavši noću na povratku u varoš Gradec (valjada s kaptola) gradjanina Krupića, čuvara „Kamenih vrata". Radi toga vodili su gradjani protiv banovca dugu parnicu, u kojoj vidimo i Vramca kao svjedoka. On se sada opet javlja u hrv. saboru kao zastupnik zagrebačkoga kaptola, i to kao arcidjakon bekšinski, a g. 1580. postade arcidjakonom d u b i č k i m.

God. 1583—1584. ostao je Vramec bez ikakvih crkvenih beneficija, te se spominje samo kao „doctor" ili „sacrae theologiae doctor". Jamačno nije svojevoljno ostavio čast zagrebačkog kanonika i arcidjakona dubičkoga, već je vjeroatno, da ga je svih beneficija lišio novi zagrebački biskup Ivan Monosloj Krančić. Ovaj je biskup progonio oženjene svećenike svoje biskupije, a vjerojatno je, da se Vramec baš u ovo doba oženio, pa je radi toga lišen beneficija, ili je možda već bio otprije oženjen, pa nije htio ženu odbaciti. Ta ženidba kod klera u ovo doba nije ništa neobično. Prigodom jedne vizitacije u austrijskim zemljama pronadjeno je u 36 muških samostana sa 182 redovnika 135 žena i 223 djece.

Medjutim Vramec se i opet iznenada pojavio u javnom životu. Na hrv. saboru 12. travnja 1584. izabrali su ga staleži p r i s j e d n i k o m (assessor) b a n s k o g a s u d a, koju je službu vršio do smrti. A kad je ove godine (13. studenoga 1584.) umr'o biskup Krančić, postao je Vramec (1585.) ž u p n i k o m v a r a ž d i n s k i m, i to je posljednja njegova duhovna služba. Tu je izdao 1586. svoje veliko djelo u dva dijela „P o s t i l a" i posvetio je novome zagrebačkom biskupu Petru Herešincu. Vramec je umr'o kao župnik varaždinski god. 1587., a sav svoj pokretni i nepokretni imutak ostavio je svome zakonitome nedoraslome sinu Mihajlu.

Vramec je veoma zanimljiv i kao književna pojava, te zaprema vidno mjesto u hrv. kajkavskoj književnosti. Prof. Klaić dokazao je potpunu neosnovanost tvrdnja, što su se javile u našoj naučnoj književnosti, da su „Kronika" i „Postila" izašla dva puta, a lijepo je prikazao i književno-socijalne prilike u Varaždinu, kad je Vramec tamo djelovao, ali je inače ostavio literarnim historičarima posao, da ocrtaju pojavu i značenje Vramčevo u tadašnjoj knjizi. A ostalo je neproučeno još jedno: veoma zanimljiv jezik Vramčev, što dakako i nije mogao biti posao historičara. Kad se jednoč prouči Vramčev jezik, a to nije lako, jer ga treba isporediti s jezikom ostalih kajkavskih pisaca te s tadašnjim živim govorom (kako je sačuvan na pr. u sudbenim zapiscima) i današnjim dijalektom, možda ćemo baš u tom naći odgovor na neka pitanja, koja nas najviše zanimaju, a sama historija sa svojim dokumentima o njima šuti. *Dr. Branko Drechsler.*

GLAZBA

A. DOBRONIĆ: PREDAVANJA IZ POVJESTI I ESTETIKE MUZIKE. Stoji 1 K. Naklada piščeva, Drniš (Dalmacija). 1908. 8°. Str. 54.

Pisac je ove knjižice poznat sa svojih glazbenih kritika u „Savremeniku". Mislimo, da je ovo prva knjižica, kojom stupa pred širu javnost. Radujemo se ovoj pojavi, to više, što nam je glazbena njiva u pogledu teorije gotovo pusta.

Svojim sadržajem, ova je knjiga za nas posve nova. Svrha joj je, da uputi glazbenoga diletanta u tajne glazbene umjetnosti, i da mu tako proširi horizont muzičkih vidika. Ne bavi se rješavanjem novih problema, već u pregledu iznaša pozitivne rezultate estetično-teoretičkih istraživanja. Pisac ne prikazuje samo sadašnje stanje glazbe, nego vodi čitaoca i u glazbenu prošlost. U krupnim potezima i u jasnoj, preglednoj formi prikazuje starocrkveni glazbeni sistem. Zatim ističe bitne momente modernoga dur i moll sistema. Konačno isporedjuje moderni sa starocrkvenim glazbenim sustavom.

Iz čitanja ove knjige dobivaju se posve jasni pojmovi o sintetičnom razvoju teoretske glazbene gradje od šesnaestoga vijeka do danas. Da je knjiga pregledna, treba zahvaliti veoma zgodnoj i samostalnoj piščevoj metodi.

Pisac je kod izradbe knjige izbjegavao kronološki poredak, isto tako i biografska data, njemu je bilo da prikaže logičnu stranu razvoja muzičke umjetnosti. Poredanje gradje poprimilo je tako posve nov oblik: gradivo se raspreda na veoma zanimljiv način, a prikazivanje je jasno, lako shvatljivo i pregledno. Samo tako je moglo uspjeti piscu da u malenoj knjizi obradi golemu gradju.

Knjiga je i suviše zbijena, a ta zbitost otešćava donekle čitanje, ali se može oprostiti, kad knjiga nije namijenjena zabavi, već pouci. Treba je učiti, a ne samo čitati.

Ona nema samo da glazbeno naobražava, nego hoće da djeluje i filozofski, naglašujući neprestano, da se je i glazba postepeno razvijala uporedo s psihičkim i intelektualnim razvojem

čovječanstva: „Glazba je od valjkada bila najčišća i najvjernija manifestacija ljudske psihe."

Uspjelu ovu knjižicu toplo preporučamo svim prijateljima muzike. *G. N.*

FEUILLETON

„BEHAR". U zadnjem broju „Savremenika" posvećeno je nekoliko toplih riječi n o v o m „Beharu". Smatram svojom dužnošću, da što šta u onom referatu nadopunim, jer mi se čini, da poštovani pisac onih redaka nije o „Beharu" iznio ono, što je kod ovoga znamenitog kulturnog poduzeća, oko kojeg se okupiše ponajbolji hrvatski književnici iz Bosne, najznatnije. Hrvatski književnici, koji su redakciju „Behara" od novoga godišta (1. svibanj) preuzeli, razložili su svoj program u članku „N a p o č e t k u IX. g o d i š t a". Članak je potpisan po poznatoj književnoj firmi Osman-Azis (Osman Nuri-Hadžić i Ivo Milićević). Upravo je vrijedno, da se o tom programu nešto više kaže, nego što je to učinio pisac spomenutih redaka. „Behar" u osam godina svoga izlaženja imao je zadaću, da klonuli islamski elemenat B. i H. podrma, da se i on kao i drugi dijelovi jednog te istog naroda u ovim zemljama prilagodi novom vremenu. „Behar" je služio ideji proširenja kulturnoga horizonta islamskoga dijela našega naroda, da se očuva na rodjenoj grudi i da odgajajući se u islamu, crpeći iz njega duševni život, snagu, ne smatra njegove zasade mrtvim slovom. Bio je list i zabavan i vjerskopoučan. Njegovi glavni urednici i suradnici zamjernom su radinošću i eneržijom gledali, da udovolje duševnim potrebama islamskoga dijela našega naroda, pa kad danas čovjek prolista sva godišta „Beharova", mora se pokloniti onoj maloj četici muslimanskih književnika, koji su se skupljali oko „Behara". Pokloniti to više, što je predrasuda i sumnjičenja, koja im je valjalo od sebe odbijati, bilo toliko, da se dobar poznavalac bosanskih prilika mora čuditi, kako odmah u početku svoga rada ne klonuše. O tome dakako šira hrvatska javnost nepojmljivo malo znade. Dokazom je i nevjerojatna lakoumnost, kojom se u nas u Hrvatskoj danomice prosudjuju dogadjaji u Bosni. Izdavač lista, Ademaga Mešić, koji je godimice doprinosio velikih žrtava za „Behar", došao je napokon do uvjerenja, da „Behar" uza sve nastojanje svojih suradnika nije naišao na dostatni odziv. Muslimani laici suradnici „Beharovi" odlučiše da hodžama prepuste, da izdavaju svoj vjerski list, a „Behar" da se emancipira od vjerskoga svog cilja i postane beletrističkim listom, oko kojeg će se okupiti ne samo dosadanji muslimanski suradnici nego svi književnici Hrvati u Bosni. Ovo je geneza novoga „Behara". A sad nešto još o programu i zadaći lista. Književnici sakupljeni oko „Behara" svijesni su sebi velikih poteškoća, koje će morati svladavati dok učine iz „Behara" ono, što su naumili. Kod nas u Hrvatskoj nikada se ne vodi računa o tome, da je jedan dio našega naroda živio k r o z v i j e k o v e p o d d o s e g o m i s t o k a i da će u njem o s t a t i t r a j n i i n e i z b r i s i v i b i l j e z i i s t o k a i i s t o č n e k u l t u r e. Preko svega toga rado prelazimo na dnevni red i često radi nepoznavanja prilika odbijamo od sebe jedan dio vlastitoga našeg naroda. „Behar" će morati voditi o tome pomnu brigu, koja će nepoznavaocu prilika katkada biti nerazumljiva, ali onome, koji živi posred toga dijela našega naroda jasna kao na dlanu. Osobitu će pažnju „Behar" posvećivati tomu, da otvara hrvatskomu narodu bogatu riznicu istočnih književnosti tako, da će se hrvatska knjiga moći neposredno obogaćivati plodovima turske arapske i perzijske knjige. „S l j u b i t ć e d v i j e k u l t u r e i s t o k i z a p a d, m o r a t ć e d a s l j u b l j u j u i j e d a n n a r o d r a z n i h v j e r o i s p o v i j e s t i, k o j i m o ž e i m o r a b i t i t i m r a z v i j e n i j i, š t o s e g r i j e n a d v a k u l t u r n a s u n c a, t i m l j e p š i, š t o j e u s v o m r a z v o j u r a z l i č i t, a l i u s u š t i n i i p a k j e d i n s t v e n."

Prvi brojevi „Behara" pokazuju, da redakcija nastoji svim silama da ispuni svoje obećanje. Trebat će dakako još nešto vremena, dok „Behar" zaista u čitavom svom opsegu bude ono, što je zamislio njegov današnji redakcijonalni odbor. Hrvatski književnici u Bosni nadaju se s punim pravom, da će hrvatska javnost i hrvatski književnici preko Save „Behar" moralno i materijalno podupirati, da ne propadne ovo poduzeće, za kojo se ne žacam kazati, da je važnije od svih, što su ih Hrvati u pošljednjem deceniju u Bosni zasnovali.

Poštovani referent „Savremenika" u uvodu spominje i „Nadu". Mislim, da se ne da povući ni iz daleka ni u kojem smislu paralela izmedju pokojne „Nade" i „Behara". Isto tako ispravljam i ono, što veli o listu „Napredak". Hrvatski književnici nijesu u Bosni nikad izdavali lista „Napredak". ***X.***

SANJA. (*Iz „Misli i razmatranja"*.) Crna je, mrka noć.

Gusti neprozirni oblaci nadvili se nebom. Nigdje svijetla, tek čini ti se, da svjetlucaju negdje u daljini, sitne, električne krijesnice. A gore u oblacima, nešto šumi, tutnji; prijeti se muklom nevidljivom silom, koje ne vidiš, ne shvaćaš, a ipak je ćutiš.

A ja stupam kroz mrak po nevidljivom putu. Svaki se čas spotičem o kamenje. Padam, ali se odmah i dižem i nekom čudnom, očajnom snagom, svladavam sve napore.

Časom snalazim se na glatkom putu. I gle, čuda! Ona odvažnost, kao da počinje malaksati Imadem vremena da razmišljam i s nekim nepovjerenjem promatram svrhu svoga putovanja.

Ali put se pogoršava. Kamenje mi opet dolazi pod noge. Iz početka padam, hvata me strava, nemir, — ali ne za dugo. One zapreke vraćaju mi snagu. Mašta se vraća u zbilju. Hod mi postaje sigurniji. Ne padam, već kao da me neka nevidljiva sila i ruka vodi preko opasna puta. Neko divlje nadahnuće napunja mi grudi. Osjećam se Titanom, koji na svojem putu ruši pećine, i hitim naprijed k svijetlu.

Na jednom iz mraka čujem glas:

— No, no. Ne žuri se, stani!

Ne osvrćem se. Znam onoga, koji govori. To je demon, što stavlja zapreke i zaklanja svijetlo. I stupam dalje.

— Ludo! — čuje se glas — kud hitiš? k svijetlu?! Ha, ha, ha. Zaludu ti muka. Svijetla nema.

— Ima.

— Ima?! Dobro. Pa da ga i ima, gdje su ti sile, kad ćeš ga stignuti?

— Stignut ću.

— Ne ćeš!

Ovo kao da počinje djelovati. Počeh malaksati. Stadoh sumnjati o uspjehu i bio bih stao, da se ne javi drugi glas iz tame.

— Stupaj! Pa ako i ne stigneš cilja, utrt ćeš put onima, koji za tobom idu. Jedan će ipak doći do svijetla. I neka je blagoslov bogova s tobom!

Thom Spectator.

BILJEŠKE

„GLAS" M. H. O DIVOTIZDANJU KRANJČEVIĆEVIH PJESAMA. Zadnji broj „Glasa" preporuča u dosta mršavoj bilješci divotizdanje Kranjčevićevih pjesama, što ga sprema Društvo hrvatskih književnika. Kod toga prigovara izdanju, koje da će radi skupoće opreme pjesniku donijeti više milostinju, nego narodni dar. Kad smo pročitali ovaj prigovor organa Matičinog odbora, pregledali smo do sada stigle prijave na ovo djelo i konstatovali smo, da su od Matičinih odbornika to djelo supskribirala cigla dvojica, a i med tima nije ni predsjednik, ni potpredsjednik, ni tajnik M. H. ni urednik „Glasa". I začudili smo se tolikoj brizi i požrtvovnosti ove gospode za toga, kako „Glas" priznaje, „bez sumnje jednog od prvih naših pjesnika". Zna se, da D. H. K. to izdanje priredjuje sa svrhom, da se teško bolesnom pjesniku namaknu sredstva, da spase svoj život. Radi se dakle više o prešnoj narodnoj pomoći za pjesnika, nego o narodnom daru. Kraj Matičara ta narodna pomoć ne bi bila ni narodni dar ni pomoć, nego baš milostinja. Ali u hrvatskom narodu imade i mimo Matičara ljudi, koji znadu ocijeniti vrijednost jednog pjesničkog života i svoju dužnost prama njemu. Supskripcija na Kranjčevićeve pjesme posve je uspjela, te će pjesnika kraj sve skupocjenosti zapasti više hiljada kruna, — sigurno barem tolika pomoć, kakovu je Matica pružila svojim potrebnim suradnicima, kao što su bili Novak i drugi, kada je izdavala njihova najvrednija djela.

HRVATSKIM KNJIŽEVNICIMA. Odbor zagrebačkih gospodja za Strossmayerov spomenik zaključivši izdanje Strossmayer-koledara za godinu 1909. odlučio je i ove godine pozvati sve hrvatske književnike, naučnjake, umjetnike i stručnjake, da doprinesu bud kakav dar za ovo izdanje koledara, a time i za njegovu veliku svrhu. Gg. književnici, umjetnici, naučnjaci i stručnjaci neka pošalju svoje prinose najkasnije do 15. kolovoza o. g. na adresu gdjice. Klotilde Cvetišić, Zagreb, Jelisavina ulica br. 2. Posebni su pozivi već razaslani svakome pojedinomu hrvatskomu književniku, pa se odbor zagrebačkih gospodja nada i ove godine brojnomu odzivu.

IZDANJE STRUKOVNOGA DJELA NA POLJU JAVNE SIGURNOSTI. Odavna se već osjeća kod nas prijeka potreba, da svi organi javne sigurnosti dobiju u ruke priručnu knjigu, u kojoj bi strukovno i shvatljivo potanko obrazloženo bilo, kako se ima postupati pri izvidima raznih protuzakonitih čina, da se do što sigurnijega i boljega uspjeha dodje. Satnik M. Mizler (Zagreb) napisao je na osnovi višegodišnjega iskustva uz uporabu djelâ H. Grossa takovu stručnu knjigu kod naslovom: „Potražna služba", pa ju kani tiskom izdati; opsezat će oko 20 tiskanih araka velike osmine sa 75 slika i nacrta, a stajat će u pretplati u originalnom platnenom vezu 4 krune. Narudžbe treba upraviti na izdavatelja najkasnije do 15. rujna 1908.

SAVREMENIK

BR. 9 RUJAN 1908 GOD. III

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

HISTORICUS: LAV NIKOLAJEVIĆ TOLSTOJ (1828.—1908.)

Ruski književnički krugovi spremali su se u velike za proslavu osamdesetgodišnjega Jasnopoljanskog velikana, „trinaestog apostola“, kako ga ono netko nazva. Veliki starac dosljedan svojim nazorima odbio je svaku manifestaciju. A. Sergjejenko posjetio je Tolstoja u Jasnoj-poljani i ondje imao prilike čuti i osobite razloge. Baš u ovoj godini bilo je više uapšenja samo radi citata iz Tolstojevih spisa ili radi kolportaže. „Kakav je to jubilej“, potužio mu se Tolstoj ogorčeno, „kad se zatvaraju najgorljiviji pristaše i zagovaratelji nazora jubilanta i povlače po tamnicama?“ Tako je po želji velikog jubilarca vanjska manifestacija izostala. Osnovat će se u Moskvi Tolstojev muzej, izdat će se njegova djela u jeftinim izdanjima.

Medjutim djela Tolstoja odavna su posjed čitavog kulturnog svijeta i njegov apostolski rad, makar je našao najviše terena u vlastitoj mu domovini, nije ostao lih na nju ograničen. Jubilej Tolstoja prema tome nije samo dogadjaj u životu ruskoga naroda, nego čitavog prosvijetnog svijeta. Ovaj će dakako u najvećem dijelu svom u Tolstoju slaviti velikog umjetnika, pisca „Vojne i mira“, ove, kako Solovjev veli, Ilijade ruske, do sada još dostatno neocijenjene i neshvaćene, jer ogromne, i tolikih drugih literarnih produkata, koji su jednim mahom prešli granice golemog carstva i osvojili sav naobraženi svijet. Za sav apostolski njegov rad ne će imati ništa drugo do riječi sažaljenja, što je Tolstoj umjetnik skrenuo sa svoje staze i pošao putem zabluda za volju fantoma. Rijetki će biti, koji će u drugoj periodi nakon kolosalnog prevrata, što se zbio u duši ovog velikana, viditi velikog mislioca i stvaraoca novog nazora na svijet, proroka budućeg života na sasvim drugoj podlozi, nego što stoji današnje naše društvo.

Ne možemo se potužiti, da u našoj književnosti nemamo Tolstoja umjetnika u prijevodima. Manjka nam sisematsko izdanje. Za njegove vjerske, filozofske i socijološke spise kao da u nas nije nikada bilo življeg interesa. Istina je, da se rado bilježili po novinama razni kurioziteti u načinu njegova života, tu i tamo mogli smo čitati kraće ili dulje referate njegovih manjih spisa, rijetko kada i po koji prijevod, ali sistema u prevadjanju nije bilo nikako. U tom smo pogledu uopće površni, a ne samo u ovom posebnom slučaju.

Nijesam naumio pisati literarne študije o Tolstoju. Iznijet ću nekoliko misli o Tolstoju filozofu — Tolstoju kršćaninu. Nekako se općenito uzima, da je Tolstoj, taj moderni prorok, moralni propovijednik, koji hoće propovijedanjem plemenitih

moralnih načela i odsudjivanjem postojećeg pripraviti veliki preokret u kulturnom životu svoga vremena. Ovo velikom spremom pobija Eugen Heinrich Schmitt u svojoj, po mom mnijenju najboljoj studiji o Tolstoju, što je izašla pod naslovom: Leo Tolstoi und seine Bedeutung für unsere Kultur. Ovo je ujedno i pokušaj sistemizacije Tolstojeva nazora o svijetu u znanstvenom vidu. Schmitt na osnovu Tolstojevih spisa dokazuje, da Tolstoj misli svoje velike etičke ciljeve postići prevratom u spoznaji, u nazoru o svijetu.

Prije nego ću se upustiti u razlaganja Tolstojeve nauku, u kratko ću se samo taknuti onih momenata, koji su važni za veliki preobrat u Tolstojevom životu, koji je u svoje vrijeme zapanjio sav kulturni svijet. Onaj, koji je i s malo pomnje čitao Tolstoja umjetnika, romanopisca, novelistu, jasno će razabrati Tolstoja, kakav nam se prikazuje u svojim vjersko-filozofskim spisima. Tolstoj je u svim svojim pripovijestima najvećim dijelom crtao svoje vlastito unutarnje stanje, svoje vlastite duševne borbe. Uzmite samo „Djetinstvo" i nastavke. U Nikoli Irtenjevu crta Tolstoj sam sebe. Solovjev u biografiji Tolstoja veli slijedeće: Život dječakov pričinjao bi se sretnim. Nitko ga ne vrijedja, ne manjka mu ništa, oko njega sama ljubav, živi u obitelji, koja njega ljubi i koju on ljubi. A ipak je nesretan i nemiran. Čuvstva su abnormalna, Nikola teži za nečim velikim i savršenim. Mjesto radosnih čuvstava javlja se muka, žalosno razmišljanje. Upravo je očevidna u to rano dječačko doba sklonost raščinjanja do u najtanje sitnice, koja je T. tjerala u stanje, koje graniči s ludošću. Vjera u boga i religija u tradicijonalnom smislu u to dječačko doba Tolstoju je preživjela forma, koju je duh vremena pregazio. Ovaj duševni nemir, ova unutarnja rastrganost nije Tolstoja nikada po cijeli život ostavila. Kako je samo zanimljiv njegov pokušaj filantropizma, koji je prikazao majstorskim perom utopizmom u „Vlastelinovom jutru". Kao 19. godišnji mladić ide u Jasnu Poljanu, odlučivši život svoj posvetiti mužiku on — mladi moralista. Ubrzo se razočara. Schmitt vidi neuspjeh i utopizam ovakove filantropije u tome, jer hoće da u materijalnim odnošajima ljudi nešto izmijeni, a da se ne takne najvažniji kulturni temelj, opći religijozni nazor o svijetu.

Pod uplivom Rousseau-a poduzima Tolstoj jedan pokušaj, da se oslobodi, farizejske forme našeg kulturnog života, u kojem sve ide samo „pro forma", samo iz vana i za volju javnog mišljenja, tako da se čovjek i ne može baviti unutarnjom istinom. U „Kozacima" nacrtan je pokušaj prilagodjenja kulturnog čovjeka jednostavnom životu „prirodnog čovjeka". Tolstoj kuša kao kozak živjeti na grudima prirode, kuša osloboditi se kulturno gnjilog svijeta gornjih deset tisuća i izmijeniti lažni život životom ako i moralno prilično surovim, ali ipak u jezgri zdravim. Medjutim ni taj pokušaj ne uspije kao ni onaj filantropa. Čvrsti fundament djetinski naivnog nazora o svijetu ovih „prirodnih" ljudi, potpuno je kod kulturnih ljudi razoren, a s njime je propala i jedina baza, na kojoj bi se ovakav život mogao realizirati, veli Schmitt. U „Sevastopoljskim pripovijestima", u kojima je velikom umjetničkom snagom opisao tihi heroizam ruskih prostih vojnika, a koji je kasnije kud i kamo većom koncepcijom prikazao u „Vojni i miru", udara već na rat kao zločin protiv velike zapovijedi ljubavi i samozataje i protiv duha Kristova. „I ti su ljudi kršćani . . . i ne padaju kod pogleda na ono, što su učinili puni pokajanja jednim mahom na koljena pred onim, koji je davši im život ujedno ulio u dušu svakoga sa strahom pred smrću i ljubav prema dobromu i lijepomu i ne grle se sa

suzama radosti i sreće kao braća?! Pred zidinama Sevastopolja, veli Solovjev, uznemiruje v e l i k u n a i v n u dušu neprestano pitanje zašto. Göthe spominje negdje, da je pravi umjetnik uvijek naivan kao dijete. Divi se naime tomu, čemu smo se mi iskusni ljudi davno prestali diviti i stavlja pitanja, koja su za nas odavna izgubila cijenu.

Potonji nazori Tolstojevi medjutim najsnažnije izbijaju u Ani Karenini. U Levinu sabrao je Tolstoj sve svoje sumnje, borbe i patnje. Vrlo duhovito prispodablja Solovjev sudbinu Tolstojevu sudbini Ahasvera. Tajni glas svaku minutu zove: „Idi i traži — idi i traži!“ I on ide i traži. Ide u sjajne palače i nailazi u njima na Borise, Drubecke, Vronske, Karenine, ide medju vlastelu i nailazi na Rostove, Nehljudove, Bolkonske, ide medju narod: sevastopoljske junake. Ali otajan glas neprestano se javlja: Idi i traži — idi i traži. Putnik staje, vidi da cesta njegova nema kraja. Crna je to pruga, koja se provlači čitavim svijetom, a ogromnom tom krugu nema početka, ishodišta. Rado bi da počine, zaboravi, da završi samoubojstvom. Ipak mora dalje. Zaprašen, izmučen još se jednom diže i s užasom gledav neprestano u sudbonosni problem života. Prema priči došao je napokon Ahasver u Jeruzalem upravo u onaj čas, kad je nasilje pribijalo na krst Ljubav. Ahasver ide na Golgotu i naglo osjeti, kako na njem nježno počiva pogled Isusov, pun milosrdja. To je nešto novo, sasvim drugo nego prijašnji zapovijedajući glas: Idi i traži! Taj pogled obećaje utjehu i nadu. Na Golgoti stade Ahasver i po prvi puta osjeti mir u izmučenoj i ispaćenoj duši. Ovo je Tolstojev život.

Koncem sedamdesetih godina došlo je napokon do preokreta. U „Ispovijesti“ crta nam ga Tolstoj upravo dramatskom snagom. U periodi „obiteljske sreće“ počeo je osjećati kao da prestaje njegov život kao da ne zna, kako mu je živjeti, što da radi, padao je u potpuno malodušje. Sve češće i energičnije dolaze pitanja: Zašto? a što dalje? „Na ovakova pitanja morao sam odgovoriti“, veli Tolstoj: „Htio sam odgovoriti djetinski i naivno (tako mi se bar činilo), ali sam se uvjerio, da su to najdublja i najvažniija pitanja u životu i da ne ću naći odgovora, mučio se kako mu drago. Prije no mi je upravljati vlastelinstvom, uzgajati sina, pisati knjige, moram znati, zašto ću to raditi. Dok ne znam zašto, ne mogu ništa poduzimati. Neodoljiva sila upravo me gonila samoubojstvu. Nijesam se žurio, jer sam htio prije sve svoje sile napeti, da se izvučem iz tog položaja. Ali mi to ne podje za rukom, imam još uvijek dosta vremena. Kad bih bio sličan čovjeku, koji od poroda živi bez prestanka u šumi, za koju znade, da iz nje nema izlaza, mogao bi živjeti. Ali sa mnom je bilo drugačije. Nalikovao sam čovjeku, koji je, zabludivši u šumi, s užasom opazio svoju zabludu. Mota amo tamo samo da dodje na cestu. Znade, da se sve više zapliće, ali ipak mora sad amo sad tamo bjegati. Upravo to je najužasnije. Da se tih grozota izbavim, htio sam se ubiti. Užas od vječne tmine odviše me strašio i htio sam se što brže izbaviti zrnom“.

Sav život vladajuće klase ne ide ni za čim drugim nego za osobnim tjelesnim ciljevima i ispraznim sjajem. Zadah trulosti, koji proizlazi iz svih krasota naše toliko slavljene kulture osjetio je više no igda. Uza svu istančanost vlada u njoj duboka surovost. Znanost ga nije zadovoljila u svim velikim pitanjima života. Nije našao u njoj odgovora na pitanje, kakav je smisao života, ali ga i nije mogao naći, jer se znanost tim pitanjem ne bavi i ne može baviti. Upravo kao što u zakoniku ne smijem tražiti pouku hoću li, da saznam što je moral, upravo tako

ne smijem ni čitati Darwina, hoću li da odgovorim na pitanje, kakovi je smisao života, veli Solovjev. Tražeći utočišta u ljudima svoje okoline našao je četveri izlaz iz sumnja. Jedan je n e z n a n j e. Ovo se ogleda u tome, da čovjek ne zna i ne shvaća, da je život zlo i nesmisao. Drugi izlaz je e p i k u r e i z a m. Čovjek znade za svoje beznadno stanje, ali se tješi onom: Radosno jedi hljeb svoj i s radošću srca pij svoje vino. Treći je izlaz samo ubojstvo, a četvrti slabost. Ljudi shvaćaju, da je život zlo i nesmisao, ali se ipak ovim životom vuku.

Nijednim od ovih izlaza nije se mogao Tolstoj smiriti. Napokon je osjetio, hoće li shvatiti smisao života, da ga nema tražiti u onih, koji hoće da svrše samoubojstvom, koji su protratili svoj život, nego u onim milijonima ljudi, koji drže i na svojim bedrima nose život svoj i naš. U tim nižim slojevima vidio je Tolstoj duševni mir i harmoniju života i umiranja, premda svoj život žive u odricanju i teškom radu. Tražeći razlog ovom duševnom miru i ovoj odanosti, našao ga je u r e l i g i j o z n o j s v i j e s t i i r e l i g i j o z n o m ž i v o t u. Oficijelno kršćanstvo davno mu omrznulo. Daleko je od nauke evandjelja od Isusove propovjedi na brdu. Općeći s raznim pristalicama brojnih sekti u Rusiji poučio se o tome, da stoje blizu evandjelju. Baca se na temeljiti študij evandjelja. Njegova biblioteka u Jasnoj Poljani napuni se masom bogoslovskih knjiga. Uz moskovskog rabina uči jevrejski, da shvati bolje evandjelje. Napokon je došao do osvjedočenja: „Živi prema vjeri i uzvjerovat ćeš". Kao razbojnik na križu uzvjerovao sam u učenje Kristovo i spasio sam se. Tražio je boga čitav svoj život, veli Solovjev, i našao ga je na Golgoti. Taj Bog je ljubav i odricanje...

Do ovog časa govorio je čitavom svijetu o svojim sumnjama — sada poslije preporodjaja postaje apostolom nove religije, novog morala, novog naziranja na svijet. Jedan spis za drugim naviješta novu njegovu nauku. Kao nekada u prvo, doba kršćanstva što su dolazili Isusu i apostolima tako je od tog vremena do danas dolazilo k Tolstoju na stotine i stotine posjetnika sa svojim sumnjama, patnjama i neriješenim pitanjima, a odlaze od njega slobodni i izmireni sa svijetom. Možda mu je upravo religijozni prevrat, veli jedan kritičar, pribavio svjetsku slavu više nego umjetnička djela.

Grot u svojoj raspravi o Nietzsche-u i Tolstoju ističe, da svi gladujemo za novim idealima, da smo bolesni od skepse; osjećamo da u našem unutarnjem svijetu nije nešto u redu, da je u njemu nešto osobita, bolesno, što se ne može trajno uzdržati. Svaki od nas gleda da to potlači ovako ili onako, da svlada u sebi i da sebi postavi novi i čvrsti ideal života. No ono pravo nije još nadjeno. I najplemenitiji dusi zapliću se u protivštine. Od doba renesanse živi u Evropi kompromi, izmedju poganskih i kršćanskih ideala. Takav kompromis je nesmisao. Naš vijek pokušao je taj problem riješiti nekolikim pokusima, koji bi se dali ovako klasificirati: 1. Skrajnje odbijanje kršćansko-vjersko-moralnog nazora u ime nazora pozitivnog, znanstveno-naprednog t. j. p o g a n s k o g. 2. Skrajnje odbijanje znanstvenog, naprednog poganskog nazora u ime kršćanstva i napokon 3. Oba stanovišta smiriti na novom temelju. Ovaj potonji pokus nije uspio. Prva dva ekstrema imadu propovjednike duhove prvog reda Nietzsche-a i Tolstoja. Premda se ne bih složio u toj klasifikaciji sasvim s Grotom, jer držim da je odviše s uskog gledišta postavio svoju klasifikaciju, ipak je u njoj onako u glavnim crtama Grot zahvatio ponajglavnije struje, kojima se kreće danas moderni nazor o svijetu.

Tolstoj je nesumnjivo danas najznatniji reprezentant kršćanskog nazora o svijetu, u svim svojim konsekvencijama, pa ću pokušati onako u velikim crtama da o tome nešto kažem. Tolstoj sebe zove prakršćaninom, ali bi se varali, kad bi mislili, veli Schmitt, da je njegov nazor o svijetu istovjetan s onim prakršćanstva i kad ne bi uzeli u obzir potrebitu historijsku diferenciju, koja mora da vlada. Ono što on pripovijeda nije drugo nego nauka Kristova, ali nauka Kristova u obliku, koji odgovara stoljeću, u kojem se naviješta. Temeljna ideja života jest vjerska ideja. Znanost, filozofija ne ravna duh ljudski, ona nije vladaricom njegovom nego služavkom. Vjera daje gotovi nazor o svijetu, a znanost ide putem, koji joj pokazuje vjera, dok znanost samo aplicira taj smisao na pojedine njezine strane. Vjera Tolstoja dakako nije slijepa vjera. Tolstoj u evandjelju sve ono, što je predmetom vjere, preobrazuje u p r e d m e t s p o z n a j e, dakle je Tolstojeva religija o s n o v a n a n a s p o z n a j i. Tolstoj naglašuje opetovano, da se sve samo može spoznati kroz svijetlo razuma i da je svaka druga nauka, koja počiva na drugoj osnovi prijevara, jer je razum najuzvišenija objava božanskog života i ujedno jedina, koja nam je dana. Vjera je stanoviti od čovjeka ustanovljeni odnošaj njegove osobite individualitete prema beskonačnom svemiru ili pratemelju, a putokaz moral njegova života, koji iz ovog odnošaja proizlazi. Početak i svršetak sviju stvari leži u duši čovjeka. Svaki je čovjek bez obzira na tjelesni život svijestan razumnog od tijela neodvisnog duha. Ovaj beskrajni iz beskrajnog proizlazeći duh praizvor je svih stvari i on je ono, što mi zovemo bogom. Mi ga poznajemo samo u sebi samima, ovaj duh je početak našega života i njega valja postaviti nad sve drugo, njemu valja živjeti. Učinimo li taj duh temeljem života, prihvaćamo istinski, beskrajni život.

Način, kojim beskonačno činimo našim temeljem jest s a m o s p o z n a j a, pomoću koje postajemo svijesni beskrajnog života, što se u nama nalazi. Isus veli: Vi ćete istinu spoznati i istina će Vas učiniti slobodnima. Čovjek poganskoga nekršćanskoga nazora razlikovao se od životinje, jer je imao beskonačnu svijest, ali konačnu sebespoznaju. Tolstojev kršćanin je čovjek s beskonačnom samospoznajom — bog čovjek, prema životinji čovjeku i diže se nad poganskog čovjeka kao poganski čovjek nad životinjom. Isus je rekao: Vi ste od zemlje a ja od neba; ja i otac smo jedno. Carstvo božije je u Vama.

Kršćanstvo nije mistična nauka nego novi nazor o svijetu nama dani nazor razuma ili istine, koji zovemo, bogom.

Dakako, da ćete u Tolstojevim spisima često naići na protivštine. Nekoliko puta spomenuti Schmitt u svom znamenitom spisu o Tolstoju mora priznati, da se u spisima Tolstojevim, u njegovoj nauci o p a ž a o č i t o pomanjkanje zn a n s t v e n o g izvodjenja njegovog svjetovnog nazora. Tolstoj dao je samo konture ovom „z n a n s t v e n o m“ kršćanskom nazoru, o čijem bivstvu i upravo ogromnoj intelektualnoj premoći nemaju naučnjaci pojma. Njemu je poza duševne nadmoći, kojom naučnjaci odbijaju Tolstojeve spise, upravo smiješna, jer ne razumiju pravo kršćanstvo, a niti se ne trude, da ga razumiju.

Ideja vjerska jest idejom praktičkom. Ona ne vodi čovjeka samo do ispravnoga nazora o smislu života nego i k djelima. Ta je strana u Tolstoja svestrano obradjena. Tolstojev nazor o svijetu upravo je nerazdjeliv od životne prakse. Svaki je skoro njegov redak poziv na preobrazbu života. Evandjelje mu je osnov.

S evandjeoskog gledišta razlaže svoje nazore o uredjenju životnih prilika na ovom svijetu. Protiv ukočenog dogmatizma oficijelne kršćanske crkve ostavlja slobodnu razumnu spoznaju; vanjskom bogu, nebeskom autokrati pretpostavlja nutarnje božanstvo, koje se manifestira u svijetlu razuma i svetoj toplini ljubavi, a to božanstvo nije drugo nego univerzalni život, zakon razuma i ljubavi.

Nepomirljiv je protivnik teološkog naziranja na svijet. Teologija mu je infamno orudje politike. U „Evandjelju“ veli: „Da me razumijete, morate najprije znati, da moj otac nije isti kao vaš, koga vi zovete bogom. Vaš otac je tjelesni bog, moj otac je duh života. Vaš bog-otac je Bog, koji ubija i kažnjuje ljude, moj otac daje život. Zato smo djeca raznih otaca. Ja tražim istinu, a vi hoćete da me u čast vašeg boga zato ubijete. Vaš bog je sotona, praizvor zla i služeći vašem ocu služite sotoni“.

Zakon ljubavi je jedini mogući zakon života. Ljudski će se život bolje urediti na zemlji, kad se probudi kršćanska svijest, potlači egoizam, kad zavlada ljubav i odricanje. Tolstoj čvrsto vjeruje, da su pokora, ustrpljivost, odricanje i ljubav temeljna ljudska svojstva. Čovjeku je prirodjeno, da je sklon dobru. Ne činite ga zlim i bit će savršeno dobar. Tolstoj vjeruje u silu ljudskog razuma i ljudske volje. Veli nam da ljubimo i vjerujemo i misli, da ćemo ljubiti i vjerovati, čim spoznamo, kako je pogrješan i zao naš život. Korjen zla leži u tome, što je čovjek napustio moralni zakon, što ga ne razumije i što živi u takovoj socijalnoj organizaciji, koja se protivi kršćansko-moralnom zakonu. Čitav naš život osnovan je na sili. Jaki i moćni vlada nad slabim, učeni nad glupim, bogati nad siromašnim, talentiran nad netalentiranim. Čitav naš život je zao, smjera samo nasilju, štuje ga i služi mu.

Zašto se ljudi ne drže Kristove nauke? Na to odgovara Tolstoj time, što se današnja svjetska nauka protivi Kristovoj nauci, ona vodi do bratoubilačkog boja, mržnje, zavisti i osramoćenja. Odatle napadaji Tolstojevi, katkada posvema neopravdani, na modernu znanost. Ovo se s pravom ističe kao slaba strana Tolstojeva i tumači pogdjegdje kao da je Tolstoj uopće protiv znanosti. Schmitt to odlučno poriče. Radi se samo o borbi protiv znanstvenog osnovnog nazora, nesavršeno razvite samozataje. Radi se o tom, da ta znanost ne zadovoljava u pitanjima velikog problema, bez čijeg rješenja ljudi moraju ostati bijedni i nesretni. Kako je to pogrješno shvaćanje i kako neopravdano, na to sam sa Solovjevom već prije odgovorio. Dakako da Tolstoj ne štedi i s vrlo oštrim izrazima Darwina. Ne mogu potanko u svu tu kritiku ulaziti. Darwinizam doživio je po mnijenju Tolstojevu potpuni bankrot. Inače se upravo ruga historičkim i socijološkim znanostima. Pristaše Tolstojevi s nekom gorčinom pripovijedaju o prije ziru i omalovažavanju, kojim naučnjaci susreću Tolstojeve radove. Tko dobro pozna ton, kojim se Tolstoj služi, ne će se ni najmanje tomu čuditi.

Medjutim prijedjimo na temu o protivštini izmedju današnje svjetske nauke i Kristove nauke i na dalnja razlaganja Tolstojeva. Današnja socijalna organizacija s temelja je protivna evandjeoskoj nauci. Negdje sam čitao ovu vrlo karakterističnu anegdotu. Idući Tolstoj jednom Moskvom opazi policistu, kako surovo tjera prosjake od vratiju, gdje im je bilo zabranjeno stajati. Tolstoj pristupi k njemu i upita ga: „Jesi li čitao evandjelje? Poznaš li ono mjesto: Tko nahrani gladnoga . . .? Poznavao je to mjesto. No nekako mu budne mrsko, što ne radi pravo,

premda vrši s v o j u d u ž n o s t kako treba i tjera ljude, kako mu je naloženo. Htjedne se izgovarati. No najednom plane oganj u njegovim razumnim očima okrene se prema Tolstoju i spremajući se da podje reče: „Jesi li čitao naše ustanove?" Tolstoj zaniječe. „Onda ne govori". To je bio jedini čovjek, što sam ga poznavao, koji je strogo logički odgovorio na vječno ono pitanje, koje mi se namitalo uz današnje naše društveno uredjenje, a mora se nametnuti svakomu, koji se zove kršćaninom. Naš život je pun zla, ali kako tomu izbjeći? Koja je to sila, koja tom našem životu, punom zla, omogućuje dalnji opstanak? Tu tajinstvenu božju silu vidi Tolstoj u jednoj zapovijedi: N e p r o t i v i s e z l u! Svojem djelu: „Moderni robovi", u kojem je Tolstoj skupio s v o j u „sociologiju" stavlja Tolstoj za motto riječi evandjelja: „Čuli ste, da je rečeno: oko za oko, zub za zub. Ja vam ali kažem, da se ne protivite zlu, već ako te tko udari na desni obraz, a ti mu pruži i drugi. Ako te tkogod sili, da ideš jednu milju, a ti idi s njime dvije. Tko te moli, a ti mu daj, a ako ti tvoje uzima, ne traži natrag. Tko se mača laća, od mača će i poginuti".

Kako je daleko i do kojih konzekvencija Tolstoj dotjerao svoje „ne-protivljenje" neka svjedoči i njegova izjava, koju Solovjev bilježi, prema kojoj se Tolstoj ne bi „protivio", kad bi neprijatelj provalio u njegov vlastiti dom i pred njegovim očima ubijao vlastito dijete. Ovdje je Tolstoj došao do apsurda. Veliki poštovalac njegov Solovjev veli na ovo, da je o ovakovim nazorima sa strane filozofske suviše raspravljati. Buni li se razum, mogu ga još podrediti svojoj volji, ali buni li se instinkt, nemoćan sam upravo kao što ne mogu ostati miran, kad me tko iznenada ubode iglom, kad moram kihnuti uslijed podražaja nosne sluzi. Instinkt je temelj našeg ljudskog života. Uništim li taj temelj, uništio sam i mogućnost života.

Kada sam kod ovog dijela nauke Tolstojeve, moram istaknuti veliki upliv raznih ruskih sekti, a napose „duhoboraca" na Tolstoja. Uska veza učenja ovih sekti s naukom Tolstoja na prvi je pogled očita. Općenje s pristalicama raznih sekti uvjerilo je Tolstoja o tome, da se ovi čitavim načinom svojega života drže strogo evandjeoske nauke. Schmitt ističe, da je duh ruskoga naroda u tolikoj mjeri kao ni jednog drugog naroda zahvaćen laganim ali kolosalnim pokretom u smislu kulturnih ciljeva, kojima je dao izražaja Tolstoj u svojim djelima. Temeljni nazor evandjelja: ne protiviti se zlu, sili, provadjaju duhoborci u praksi. Duhoborci zabacuju brak, svaku oblast, sudove, kraljeve itd. Naš kralj je naša savjest, naše sudište medjusobna ljubav i harmonija, uče duhoborci. Do tog „prakršćanskog anarhizma" (kako sam Tolstoj to krsti) u blagom i visokom smislu „bez nasilja", „bez sile", u smislu Isusove propovjedi na brdu, došao je Tolstoj u svojim posljednjim spisima, kako ću to kasnije razlagati.

Upravo je klasičan slučaj što ga je Tolstoj doživio sa seljakom Sultajevom, koji ne mogu prećutati, jer je simptomatičan za vjerske prilike u Rusiji. Sutajev je jednostavni ruski mužik. Umrije mu kći, a pop je ne će pokopati, jer mu Sutajev ne može da potpuno plati propisanu taksu. Ne preostade mu drugo, nego da je sam zakopa bez popa. Bistrouman mužik nema sada mira. Hoće da se upozna sa svetim knjigama, jer ne može pojmiti, da je njegov pop naučio takova šta u tim knjigama. Velikom ustrpljivošću nauči najprije čitati, a onda se baci na evandjelje. Dakako da je u evandjelju našao nešto sasvim drugo, nego što je

slušao od popa. Kad mu se rodi drugo dijete, ne će da ga krsti. Pop ga zove na odgovornost, ali Sutajev mu donosi evandjelje i dokazuje, da nema u njem ništa o krštenju. Pop razljućen baca evandjelje o zemlju. Sutajev ode uz izjavu: „Sada sam na čistu s vašom religijom" i poče propovijedati nauku, koju je našao u evandjelju. Mnogo je više na Tolstoja djelovalo, što je on tu nauku proveo i u životu. Kradljivci mu jednom zgodom odnesoše vreće žita iz hambara. U zadnji čas doleti Sutajev, ostaviše još jednu vreću, a on uprti i ovu i poviče za njima: „Vi mora da ste u velikoj bijedi, jer kradete. Uzmite i ovu vreću". Kradljivci mu sve vraćaju i postaju njegovim pristašama. — Evandjeoska nauka bez zere kompromisa! „Neprotivljenje", „beznasilje" nužna je konzekvencija ove nauke. Po obećanju Isusovu pripast će, Tolstoj veli, zemaljsko carstvo ovim blagima, „bez nasilja", makar je borba ovih blagih s golemom organizacijom nasilja nejednaka.

Podnašajte dakle nasilje, ali se nemojte njime služiti! Ljudi, koji zlo rade, izmišljaju sebi takov nazor o svijetu, u čijem će se svijetlu njihova djela pričiniti ne kao zla nego kao posljedica neizmjenljivih zakona, što leže izvan sfere ljudske sile. Nekada je vladao nazor, da je neizmjenljiva i neprotumačiva volja boga jednomu odredila niski položaj i rad, a drugome visoki položaj i užitak dobara svijeta. Robovi će na „onome" svijetu imati bolje. Poslije toga se opet tumačilo, ako već robovi moraju ostati robovima, to njihov položaj ne mora biti loš, ako su gospoda prema njima milostiva. Kad je ropstvo ukinuto, počelo se opet tumačiti, da je bogatstvo dano jednim ljudima od boga, da stanoviti dio upotrijebe za dobročinstvo i da bogatstvo jednih, a siromaštvo drugih nema u sebi ništa zlo. S ovim su se tumačenjem zadovoljili osobito bogati. Napokon su siromasi postajali sve svijesniji svojeg položaja, pa je valjalo tražiti drugo tumačenje. Ovo je prezentirano u formi znanosti t. zv. nacijonalne ekonomije, koja tvrdi, da je našla zakone, prema kojima se dijeli rad i uživanje produkata. O ovoj temi napisalo se bezbroj brošura, rasprava, knjižurina kao o prijašnjim nazorima, teoloških traktata i propovjedi. To su sve stvari nerazumljive i maglovite kao i teološki traktati, ali zadovoljavaju svrsi: tumače postojeći red, koji jednom dijelu ljudi dozvoljava sprovadjati vrijeme bez rada i izrabljivati djelatnost drugih ljudi u svoju korist. Ovi „razbojnici", kako ih Tolstoj zove, ne rade zlo. Ta zakoni su gospodarski neizmjenljivi, osim što ih može lagana znanošću ustanovljena evolucija izmijeniti.

Kako je odlučan protivnik nacijonalne ekonomije tako je protivnik socijalnih teoretičara i socijalnog demokratizma. U „Modernim robovima" raspravlja na široko o radničkom pitanju. Žalosni položaj radništva ne vidi u tome, što su kapitaliste u posjedu produkcijonih sredstava. Radništvo se ne će osloboditi iz svog položaja smanjenjem radnih sati, povećanjem plaće, komunalizacijom produkcijonih sredstava. Socijalno pitanje uopće nije Tolstoju neposredno praktičko pitanje nego u prvom redu pitanje kulturno. Politiziranjem ne će se postići ništa, nego radom kulturnim, koji će prosvijetiti i oplemeniti karakter i samo tako će se doći do plemenitog vodjenja društva. Nevolja radništva ne leži u tome, što su radnici prisiljeni raditi pod neprirodnim i životu pogibeljnim uvjetima. Poznato je, da su se popravile plaće, da je umanjen i radni broj sati, pa ako danas eliminiramo luksurijozni način života radnika (n. pr. radnik se bolje odijeva, nosi uru, lanac, puši više duhana, pije rakiju, vina i pive), ostalo je zdravlje i moral kao

i negda. A baš u ovom potonjem leži pravo blagostanje. Budući ekonomski život socijalizam predstavlja sasvim utopistički. Buduće socijalističko društvo baš je tako malo vjerojatno kao i teološki raj. Na pitanje, kako to, da mnogi učeni i prosvijetljeni ljudi vjeruju u preinaku društvene organizacije na osnovu socijalističkih teorija, odgovara Tolstoj, da oni u to vjeruju, jer stoje pred dilemom: Ili su nepošteni ljudi, što izrabljuju rad svoje braće uložen u sve ono, od čega imadu korist u životu, a taj rad stoji mnogo života, ili moraju vjerovati, da je sve, što se dogadja, posljedica neizmjenljivih zakona nacijonalne ekonomije za opće dobro. Ovu sebičnost Tolstoj vidi uopće i kod pristaša ostalih nauka protivnih Kristovoj nauci. U svemu vidi jedino vezu bogatih s vlastodršcima, kojima znanost služi u svrhu, da ljudi ne dodju do samospoznaje. U najboljem slučaju dopušta samoprijevaru, ali u najviše slučajeva prispodablja rad reprezentanata moderne znanosti s radom najprepredenijih popova. Geslo ovih ljudi jest: Fiat cultura — pereat justitia. Pravi prosvijetljeni kršćanin pako, priznavajući nauku evandjelja o bratimstvu i ljubavi bližnjega, morat će stajati na sasvim protivnom stanovištu: Fiat justitia — pereat cultura! On će se radije povratiti najprimitivnijoj komunikaciji, on će zemlju radje batinom i rukama okopati, nego da 99% ljudi pada u ropstvo, a tisuće lagano ginu u radionicama, koje su potrebne radi produkcije raznih predmeta. I nehotice se nameće čovjeku ona: „credo, quia absurdum". Ali Tolstoj nas umiruje dodatkom, da prava korisna kultura ne će biti uništena. Ljudi se ne će trebati vraćati kopanju zemlje rukama. Treba samo da shvate kako im nije slobodno izrabljivati život svoje braće, a za svoje zabave, onda će umjeti i napredak tehnike tako primijeniti, da ne će trebati izlagati život svoje braće, da tu svoju braću ne će stegnuti lancima ropstva. Nijesmo li opet došli na utopizam i to upravo socijalistički, koji toliko Tolstoj napada?! „Treba samo da shvate", „napredak tehnike primijeniti, itd." o svem tomu nam pričaju socijalistički „utopiste"!!

Na koji ćemo način dakle doći do preobrazbe društva? Kako će zavladati kultura „dobre čiste savjesti" na mjesto današnje sa „zlom savješću"?

Ukinimo ropstvo, koje još uvijek postoji, traži Tolstoj. Glavni uzrok ropstva su zakoni i što imade još uvijek ljudi, koji zakone mogu propisivati. Znanost, veli, da je zakon izraz volje čitavog naroda. Budući da imade sve više ljudi, koji zakone krše ili bi zakone htjeli kršiti, a ne čine to samo radi straha od kazne, nego ljudi, koji bi se zakonima htjeli pokoravati, jasno je, da se zakoni nemaju smatrati nipošto izrazom volje čitavog naroda. Organizirani sistem nasilja, drugim riječima vlada, stvara zakone i to takove, koji će stanovitim ljudima, koji upravljaju „organiziranim sistemom nasilja" biti u korist. Stanje ljudi poboljšat će se kad se uništi taj „organizirani sistem nasilja" ili vlada. Organizacija države, po Tolstojevom mišljenju, vrlo je umjetna, nesigurna i najmanji udarac može je razoriti. Takova organizacija nije više potrebna, pa ako je i bila jednom potrebna danas ne samo da nije, nego pače je škodljiva i pogibeljna. Kako ćemo uništiti vlade? Silu silom odbijati, nije dovelo k cilju, jer mjesto oborenih vlada dodjoše druge. Ljudi ne smiju biti ravnodušni prema zločinačkim činima vlada, kao što je to obično. Ne smiju sudjelovati pri njezinim djelima n. pr. davanjem poreza, služeći u vojsci. Ljudi vladaju jedni nad drugima poglavito zato, jer su jedni naoružani, a drugi nijesu. Vojska služi neznatnom broju vladajućih, a za narod je

posvema nepotrebna. Skrajnje je vrijeme, da l j u d i „u v i d e“, da su vlade štetne i nemoralne institucije i nijedan pošten čovjek ne smije sudjelovati u njezinim djelima davajući joj novaca i službom u vojsci. Kad će v e ć i n a ljudi ovako raditi, onda će prestati vlade i ropstvo.

Provedbu anarhije u „prakršćanskom smislu“, pomišlja sebi Tolstoj ovako. Ponajprije ne smije nitko ni drage volje, ni prisilno sudjelovati u činima vladâ, dakle: ne ići u vojnike, ne uzimati službu ministra, zastupnika, p rotnika itd., itd., uopće ni jedno mjesto skopčano s nasiljem. Ne smije plaćati porez od svoje volje, ali niti porezom utjerani novac primati n. pr. u obliku plaće ili penzije, nagrade itd. Ne smije se koristiti vladinim institucijama, koje se uzdržavaju porezom, silom od naroda utjeranim. Napokon čovjek ne smije tražiti pomoć od vlade niti da osjegura svoj zemljišni posjed, niti za sigurnost svoje osobe niti svojih bližnjih. Tolstoj sebi predstavlja rušenje ili bolje uništavanje vlada „bez sile“ veoma jednostavno! Samo kad bude većina ljudi htjela, da se drži, što on predlaže! Sve će ići u najljepšem redu! Progoni duhoboraca u Rusiji uvjerili su Tolstoja, da ona u ž a s n a m a n j i n a, koja hoće da živi bez vlade, silno strada. Hoće li biti u svakog pojedinca ili toliko duševne i tjelesne snage, da se odupre zahtjevima organizirane države? Ovakovom, koji ne može i ne osjeća u sebi dosta snage, Tolstoj svjetuje, da ne ide barem u službu policije, sudstva, advokaturi, neka uopće zamijeni d r ž a v n u s l u ž b u p r i v a t n o m. Slabi rezultat! Kao da u privatnoj službi ne će pasti u još možda jadnije ropstvo i u sve one pogrješke, u koje mora pasti u državnoj službi.

A je li i potrebno nadovezati na taj „anarhizam“ razmatranja? Tolstoj nas postavlja pred slijedeću dilemu: Smijemo li svoju savjest podvrći postojećim okolnostima, smijemo li i možemo li imati nešto zajedničko s državom, koja zabludjele ljude penje na vješala, komandira vojnike u smrt, demoralizuje narod opijumom i rakijom itd. ili se pokoravati svojoj savjesti i ne činiti djela, kojima se ona protivi. A što će biti posljedica, svega, koju će formu država poprimiti? Na ovo Tolstoj ne odgovara. On znade samo jedno: A k o s e p o d v r g n e m r a z u m n o j l j u b a v i, n e m o ž e i s p a s t i l o š i z a o r e z u l t a t.

Iz svih ovih nazora Tolstojevih, o kojima sam do sada govorio, proizlazi napokon još nešto, u čemu je Tolstoj sasvim istoga mišljenja s o f i c i j e l n o m R u s i j o m, ruskim autokratizmom. Težnji ruskog liberalnog društva za ustavom, pravnim modernim institucijama, slobodom štampe, po čemu bi se Rusija dovinula ceste napretka i plemenitije kulture u zapadno-evropskom smislu, nalaze u Tolstoju odlučnog protivnika. Tolstoj drži, da su te „sloboštine“ zapada samo p r i v i d n e, spretno organizirana prijevara naroda („prijevara“ vrlo je mnogo rabljena riječ u Tolstoja), koju muževi nasilja i demagogije organizuju, da narod makinacijama demoralizuju, pa da i u Rusiji kao i drugdje gospoduju klike, koje će zakone stvarati, kako odgovara sferi njihovih interesa! Tolstoj pače drži, da su stvaraoci modernih sloboština nepošteni i rafiniraniji...

*

Tolstoj je našao mnogo pristaša u Rusiji, a i izvan nje, koji su osnivali religijozne općine u smislu njegove nauke. Dakako izraz „mnoge“ valja ovdje uzeti relativno. Princip ovih općina je e k o n o m s k a zajednica, ali ne jedino i samo

ona. Ako se stanoviti broj ljudi sjedini samo s gospodarskih razloga, doskora će se razići u neprijateljstvu. Prva pretpostavka kršćanske zajednice je napuštanje osobnih želja, potiskivanje osobnih strasti, ljubav u smislu Kristovu. U Tolstojevim općinama veže sve članove vez ljubavi. Privatnog vlasništva nema. Svakomu je slobodno biti dionikom svih dobara. Sve u tim općinama, veli Schmitt, odiše dubokim religijoznim duhom, koji podsjeća na evandjeoska vremena.

Tolstoj i njegovi pristaše vjeruju čvrsto u popravak društva u smislu evandjeoske nauke, kako je on naviješta. Treba da se najprije raspṙši, veli Schmitt, ono nevjerojatno neznanje, koje vlada u krugovima naobraženih o temeljnim mislima nauke Kristove. Zatim raspršiti i bojazan, da bi se probudjenjem nauke Kristove vratili natrag u doba teologije. Učinit će se to time, da se novi kršćanski nazor o svijetu izradi na znanstveno shvatljivi način, na osnovu rezultata moderne spoznaje. Tolstoj je samo izradio konture. „I približava se vrijeme i došlo je već, kada će mrtvi čuti glas sina božjega i oni, koji će ga čuti, oni će živjeti".*

VLADIMIR NAZOR: KRALJICA LEPA

I.

„Čuj! — zbori — Ti si moja žudnja živa,
Jer čelo tvoje ko kremen je ploča,
Jer kosa tvoja ko lavja je griva.

Ljubim te, jer si mrk i ohol kao
Hunjor mi pradjed. Je l' na gorskoj liti
Sunčani prvi trak si ugledao?

Ti poznaš vònju šume i zvjerinja.
Ja sam ti liepa i strastvena zvjerka,
Ja sam ti vrelo žara i milinja.

Još takve žene ti ne nadje, da te
Žedj ljuta mine, glad svoj da utoliš,
Al ja sam, eto, banula preda te.

Ja čija koža vonja ko mladjane
Pantere krzno; ja, vatrena kao
Kobila jedra rodne mi poljane.

* Moram primijetiti, da mi je u ovoj raspravi služio poglavito Schmitt (citirano u tekstu), Solovjeva biografija Tolstoja, Grotov spis: Nietzsche i Tolstoj, zatim Tolstojevi spisi novih izdanja.

Jedino ja sam kremen, iz kog za se
Iskresat možeš iskru od plamena,
A prstim da medj tvojim ne skrha se.

Kaži, kad ćutiš, da ti duša plije
U valu milja, sreće i pokoja ? — —"
A on će: „Kad mi oko vrata vije

Bijele ruke Tihomila moja."

II.

„Junače! — žena dalje zbori — Teče
U žilam mojim krvca Almasova.
Preda mnom bani i banice kleče.

Kći, sestra, žena krunjenih sam glava;
Ti kraljev sluga jesi. Čuj: hoćeš li
Da budu drûge tvoje moć i slava ?

U tebe srce gordo, duša smjela.
Hoćeš li šijâ pod svojim petama ?
Hoćeš li krunu povrh svoga čela ?

Rieč kaži, pa će koplje i sjekira
Zasjat na Dravi, ustat će Latini;
S trona ću u prah srušit Zvonimira.

S priestolja glas tvoj kano grom će jeknut,
A ja ću kosu posuti pepelom,
Prignuti glavu, pred tronom ti kleknut.

Svačiću Petre, jednom bez drugoga
Nam sreće nema! Lavić i pantera
Vladaju skupa sred luga tamnoga.

Desnu mi pruži, čelo mi cjeluni
Saveza našeg za znak i znamenje.
Što krzmaš ? Što te drži ? Što te buni ? . . ."

A ban će: „Savjest moja i poštenje."

JOZA IVAKIĆ: GOSPODIČNA JELICA

Učiteljica u selu N., gospodična Jelica Rajkovićeva, sjedi u svojoj sobi uz prozor i dosadjuje se. Četvrtak je, pa nema škole. Pòglêda kroz zatvoren prozor na sokak, al nema šta da vidi.

Lagašno i narijetko padaju sitne pahuljice snijega, kô da im se ne će, padaju, tiho i nečujno na krovove, na kojima je već debela naslaga bijeloga snijega, zalijeću se na ogoljele dudove, štono su se poredali usvuduž sokaka i s jedne i s druge strane. I sav je sokak u bjelini i čitavo se malo seoce čini nekud ljepše, svečanije...

Vidi to gospodična Jelica, vidi i osjeća ljepotu zimske idile, o kojoj znadu tako često pjevati poete, a noveliste ju trpati u svoje novele — al sita je toga, sita do grla.

S dana u dan gledati onu jednoličnost, one niske seoske kućice s velikim odžacima, one tarabe i prostrane avlije, koje su skoro na dlaku jedna kô i druga, onaj pusti sokak — to ipak dodija, pa makar sve to bilo posuto i tom krasnom sniježnom bjelinom, pa makar povrh svega toga i sitne pahuljice pršile i šaputale priču, sa njivu i davnu...

Gospodična Jelica odvrati pogled od prozora i zamisli se.

Kakav to ona život provodi? ! S dana u dan muči se i nateže s djecom u školi govoreći i tešući uvijek jedno te isto kroz godine i godine ; kroz godine i godine gleda ona zamusana i prljavali ca seoske dječurlije, koja ju znaju tako često rasrditi i upravo joj ogorčati život. I sva izmučena ide poslije škole u svoju samotnu sobicu, gdje je ne čeka nikaka radost, i ondje sjedi...

A godinice prolaze netragom...

Ona osjeća, kako pomalo nestaje one prijašnje svježine s njezina lica, vidi, kako joj se tijelo raskrupnjelo. I ako su crne oči njene još uvijek jasne i sjajne, ipak one nisu onake, kao negda što su bile ; ne sijeva više iz njih čar prve i nestašne mladosti ženske ; preko njih se prelio neki ozbiljni, tvrdi i skoro zabrinuti izraz. Rumène se usta njena, još uvijek sočna i jedra ; al ipak to više nisu usta vesele djevojčice, nisu to ona njena usta otprije, štono su se tako nedužno-prkošljivo isticala na licu. Pa i kosa ! To nije više ona ista kosa, ona bogata i gusta crna kosa, koja je upravo uveličavala njezinu ljepotu. Nije više onako gusta. Prorijedila se. To ona opaža. Ta svaki dan, kad je češlja, vidi, kako joj opada.

A i tijelo nije više onako, kao negda ; sve pomalo dobiva matronalni lik. U nje je ljepota, koja pristaje udatoj mladoj ženi, a ne djevojci.

Pa u što joj prodje sve to? U što joj prodje ona prva djevojačka mladost, štono se raspupala kano cvijeće u bašči, kad ga obasja proljetno sunce, kano cvijeće istom raspupalo, štono još brižno čuva u pupoljku miris i čare, koje će tek razotkriti, kad se omami toplinom ljeta — — —? ! Tko je vidio čare te njezine prve mladosti i tko se njima ushitio? ! Za koga se oblačila i kitila u tom malom selu, gdje nema ama baš nikoga, tko bi bio spram nje? !

Stužila se gospodična Jelica. Nešto joj se stalo kupiti u grudima oko srca i penjati sve više i više, do grla...

I ona je s mukom gutala suze svladavajući se i sileći se, da ne brizne u plač.

Al to je bilo samo časak. Onda se i opet smirila i načas se predala drugim mislima, no ipak se nije mogla otresti toga, da ne misli o sebi. I kad je opet u duši

preletila svoj dojakošnji život, koji je bio po njezinu mišljenju tako prazan, tako bez sadržaja, obuzela ju je tiha žaoba, što u tom njenom životu nije bilo nikakoga dogadjaja, što nema nijedne uspomene, kod koje bi se mogla s omilinjem zadržati, na kojoj bi se mogla ogrijati... Ništa, baš ništa nema, čega bi se ovako snatreći mogla sjećati, od čega bi joj već od spominjanja drhtala sva duša...

I sad ju je obuzela vruća i neodoljiva želja, da nešto doživi, dok joj još sasvim ne povene mladost...

Al šta da doživi? Šta da doživi u tom jadnom selu, koje je daleko od svijeta, „za božjim ledjima"? !

I nehotice pogleda na pusti sokak, koji kao da je drijemao sav zavijen i umotan snijegom.

Al zàčas će se produditi sokak. Eno, ide pijani Bana Čordašev teturajući i pjevajući promuklim i rapavim glasom, a njegovi opanci ostavljaju tragove u bijelome snijegu. Ako se nalupa žene, kad dodje kući, — a to obično biva — eto dogadjaja!

Gospodična se Jelica trpko nasmiješi, pa i ne hoteći stane gledati za pijanim Banom.

U to se začuje zveckanje praporaca, a lake saone sa dva vranca projure sokakom. U saonama je sjedio nekakav gospodin, umotan u bundu sa zelenim šeširom na glavi. Kako su saone naglo proletjele, nije se moglo vidjeti, katkav je to gospodin, kako mu je lice, je li mlad ili star. Nego i po kočijašu i po konjima i po saonama odmah se vidjelo, da taj gospodin dolazi iz varoši.

Pijani Bana opazivši saone htjede im bajage zakrčiti put, pa digne obadvije ruke uvis držeći u jednoj svoju kapu i onako gologlav stane i poviče:

— Ej, duka ti tvoga, stani! Sad ću ja tebi...

On je bio u onom stadiju pijanstva (a valjda je u opće bio take naravi u piću), kad su ljudi željni viteških afera.

No nije mu pošlo za rukom izazvati vitešku aferu. I ne doreče ono, što je htio; kočijaš ga obidje, pa ošinuvši ga ùsput kandžijom odjuri dalje.

Psuje Bana i viče za njim mlateći rukama i prijeteći se.

— „Tko li je to, Bože!?" — pomisli gospodična Jelica gledajući za saonama.

— „Prolaze li samo selom ili će gdjegod stati? Sigurno samo prolaze selom" — mislila je ona dalje.

Al saone stanu i to pred kućom stare Lipovčevke.

Gospodična se Jelica u prvi čas začudila, al onda se sjetila, da stara Lipovčevka, udova pučkoga učitelja, imade sina gimnazijskog profesora. To će biti on. Sigurno je on. Došao je valjda na neko vrijeme u goste k materi.

Oh, koliko joj je o njem pripovijedala stara Lipovčevka, kako ga je hvalila!

Dobra je to duša, ta stara Lipovčevka. Gospodična je Jelica znala češće otići k njojzi na razgovor. I svakiput bi joj ondje vrijeme ugodno proteklo, ma da joj i nije bilo mnogo do razgovora s njome. Al ono staričino dobroćudno i bezazleno ćeretanje, oni sitni razgovori o kojekakim tricama, ona briga i nastojanje, da ju što ljepše podvori i ugosti, da joj ugodi — sve je to veselilo gospodičnu Jelicu.

Tako je češće zalazila k njojzi i upravo se s njome sprijateljila; izmedju njih se razvio neki osebiti, topli odnošaj, s tim više, što i onako nije bilo nikoga u selu, s kim bi mogla općiti. I tako se ona osjećala kod stare Lipovčevke kao kod kuće,

sasvim kao da je kod svoje starije rodjakinje. Starica joj je govorila „ti“ i zvala ju odmila „kćerkom“.

Sad je gospodičnu Jelicu gonila radoznalost, da ode staroj Lipovčevki i da vidi, kako to izgleda taj njezin hvaljeni sin. Znala je, da nije baš najpristojnije odmah sada tamo otići, jer bi im samo smetala ; ali radoznalost je pobijedila.

Nije mnogo promišljavala. Vesela, što joj sretni slučaj daje priliku, da se oslobodi one teške dosade, zagrne toplu vunenu maramu i izadje na sokak.

II.

„Da nije to kakav dogadjaj, koji ću kasnije spominjati?“ — mislila je ona u sebi lagašno skakćući po snijegu gologlava i držeći obim rukama krajeve marame, kojom se bila zaogrnula, tako da si je prekrila i bradu i usta. „Možda će se razviti kaka simpatija i topliji odnošaj izmedju njega i mene. Tko zna? !“

Odmah se i nasmijala toj svojoj pomisli, koja joj se činila posve neosnovana i naivna.

„Bože, ja istom štogod mislim ! Kako sam smiješna ! No napokon taj njegov dolazak i može biti dogadjaj i jest dogadjaj za čitavo selo, a i za mene. Svakako je veći dogadjaj, nego li kad Bana Čordašev prodje pijan selom i kad istuče svoju ženu !“

U to je došla do Lipovčevkine kuće.

U dvorištu se sastane s kočijašem, koji se vraćao iz kuće, gdjeno je ostavio malenu prtljagu gospodinovu.

Začas se otvore kućna vrata, a na njima se pojavi onaj isti gospodin, samo bez bunde i bez šešira. Odmah on poviče kočijašu :

— Da, zbilja ! Hej, Vi, kako se zovete ? Hoćete li odmah natrag ili ćete se ovdje malo odmoriti?

— Ne, fála ! Odma' ću natrag — odgovori kočijaš i podje. 'Oću da još za dana stignem u varoš.

— Kako Vas volja.

Gospodična je Jelica za vrijeme toga kratkoga dijaloga časkom usporila korak a onda je pošla prema kući.

Sad ju je istom on opazio. Njihovi se pogledi sastanu, a ona videći njegov ispitljivi pogled rekne :

— Dopustite, je li kod kuće gospodja Lipovčevka?

— Jest, mama je kod kuće, — odgovori on i ponudi joj da udje.

„Dakle pogodila sam. To je on“, — mislila je ona ulazeći u kuću.

— Baš mi je milo, da si došla, — odmah joj stane u sobi govoriti gospodja Lipovčevka stišćući joj ruku, a na licu joj je sjala sreća i radost. Eto, došao mi sin, moj lijepi golub. Došao, da pohodi staru si majku. Pogledajder ga, kakav je ! Kô sokol ! Nema takoga krasnika na daleko. Eto, sad se sama možeš uvjeriti, da nisam pretjeravala, kad sam ga pred tobom hvalila.

Tako je starica veselo ćeretala.

— Nemojte joj, gospojice, zamjeriti, — rekne mladi Lipovac. Znate, kakve su matere. Ali izvolite sjesti !

— Ta gle, zbilja, mi još uvijek stojimo ! — odmah opazi Lipovčevka. Bože, kaka sam ! Oprosti mi, dušice ! Znaš, sva sam ti smetena od radosti i nenadane

sreće. Al ajde, ajde, sjedite, a ja ću se ogledati za užinom. Što ćeš, Milane, da ti priredim? Kafe ti ne ćeš, znam. Suvoga mesa i vina? Je l' tako? Il' hoćeš, da štogod spečem ?

— Ta nemojte se toliko brinuti ! Meni je svejedno.

— Već ću ja sve udesiti. Voliš li još kisele krastavce? Donijela bi malo s mesom Voliš znam, da voliš. A za nas ću dvije skuvati malo kafice. Tako tako ; vi se lijepo razgovarajte, dok ja sve to priredim.

— Hvala Vam, draga tetice ! — javi se gospodična Jelica — ja ću odmah otići. Nisam rada, da Vam budem na smetnju, a i imadem posla kod kuće.

— Kaku smetnju !? — rekne začudjeno Lipovčevka. Zašto bi ti bila nama na smetnju ?

— Al ipak, ipak. Banula sam onako kô i obično svaki dan iznenada i ne znajući, da Vam je došao tako rijedak i mio gost.

— Gledaj je sad ! — upade Lipovčevka. Da ne bi još okrenila po etiketi ! Odmah da si tu ostala ! — završi ona šaljivo i ode u kuhinju.

Gospodična se Jelica pokori i ostane.

U sobu se stao spuštati mračak, onaj šaputljivi zimski mračak, štono se ob zimu tako naglo i iznenada spušta na selo i sokake, pa sve zaogrće svojim tamnim plaštem ; i zavlači se kroz pendžere u sobu i sakriva radoznalu babjem oku čeznutljivo stiskivanje ruku i poglede željne i žarke... Uvlači se mračak tanašni i meki kô koprena laka i prekriva svu sobu i daje joj nejasan, tajnovit i čaroban oblik ; uvlači se i šapuće nešto tiho i nečujno. I ne možeš ušima čuti šaputanja njegova i ne možeš razabrati zamamljive riječi njegove — tek ih srcem ćutiš i osjećaš.

— Nisam se nadao, da ću ovdje naći ovàkû ružicu, — započne mladi profesor razgovor sasvim konvencijonalnom i otrcanom frazom ne znajući, što da rekne.

On je bio upravo razdragan i ugodno se osjećao. Vožnja na saonama, pa svježi zimski zrak — to je osobito godilo njegovu zdravu tijelu. No to ugodno osjećanje prati njega već odavno — òdônda, kadno je promoviran na čast doktora filozofije i kad je o njegovoj doktorskoj disertaciji, kojoj je naslov : „Tragovi grčke filozofije u sv. pismu“ izišla pohvalna ocjena u uglednom filološkom njemačkom časopisu.

Odônda mu se život čini nekako vedriji, ljepši, zamamljiviji ; òdônda se u njemu nastanilo neko radosno čuvstvo, koje ga svega pridiže, jer je uvjeren, da sad mnogo više vrijedi u očima sviju svojih poznanaca i kolega. I on se znade često zaustaviti mislima kod te svoje disertacije i s ljubavlju je se sjećati i u duhu proći čitavu njezinu sadržinu. A i dalje on misli i snuje, kako će obraditi i istumačiti upotrebu i značenje grčkoga participa u veoma prostranoj radnji, koja će biti upravo dogadjaj u filološkom svijetu.

I sad se on više zanosio takim mislima, nego li što je pazio na gospodičnu Jelicu i na ono, što je s njome govorio.

— Vi kažete : ružicu? — rekne ona. Šalite se ili hoćete, da mi se narugate. Davno je to bilo, kad se mene moglo isporedjivati s ružicom.

— Ali kako, molim Vas !? Ja Vam se zaista čudim... Ovako mlada i liljepa gospojica !

— Hvala, hvala! Odviše mi laskate.

Ma da je gospodična Jelica tako govorila, ipak je to uza sve opiranje razuma ugodno škakljalo njezinu žensku taštinu, što ju on isporedjuje sružicom.

— Čemu da Vam laskam?! Govorim ozbiljno.

— Radije mi pripovijedajte štogod o svom školovanju i životu na sveučilištu, o gradovima, u kojima ste bili, — tako ma štogod! — brzo mu ona uleti u riječ.

Sad je razgovor skrenuo na drugu stazu i razvio se topao, ugodan. A mračak se već sasvim uvukô u sobu, pa i dalje šaputao onako zamamljivo... Sa ugrijane lončarske peći polijeva ugodna toplina čitavu sobu, a tamo se kraj nje u budžaku izvalila stara kuja i drijema smirena.

Uto udje u sobu stara Lipovčevka noseći mesa i kiselih krastavaca. Ona odmah na pragu zastane i rekne:

— A, gle, vi ste još u mraku! Zaboravila sam upaliti lampu. Čekajte, odmah ću ja...

I ona metne krastavce i meso na stol, a onda upali lampu, pa i opet ode u kuhinju, da donese kavu za sebe i za gospodičnu Jelicu.

Začas je donijela kafu i onda svi sjednu k stolu i stanu jesti.

Gospodična se Jelica, koja je bila u prvi kraj malko nesigurna, sad već osjećala kao i obično, kad dodje na razgovor k staroj Lipovčevki.

I već se sasvim unoćalo, i već su svi mali prozorčići na seoskim kućama odavno bili rasvijetljeni, kad je pošla kući, kamo ju je dopratio mladi profesor Lipovac.

III.

— Jeste l' se nadivanili? — javi joj se snaša Oliva, žena iz komšiluka, koja ju je očekivala.

Ta ju je snaša Oliva posluživala i dvorila. Bez plaće ju je dvorila. Htjela joj se nekako odužiti za iskazane usluge. Snaša je Oliva naime imala sina, koji je bio u vojništvu. I kadgod bi joj od njega stiglo pismo, uvijek je išla gospodični Jelici, da joj ga pročita i napiše odgovor na nj.

— Vi ste to, snaša Oliva!? — upita Jelica.

— Ta dâ. Čekam ja Vas, čekam... Al dâ! Nema moje gospodične. Reko': prigledat ću, trebate l' štogod, da Vas poslužim. A Vi otišli.

— Dâ, bila sam kod gospoje Lipovčevke.

— A kažite, molim Vas, je l' vesela, što joj je došô sin? Ta šta i pitam?! Zna se, da je vesela. Kako ne bi bila vesela! Nego, draga gospodična, baš je to lip čo'ek. Vidila sam ga, kad se provezô na saonama. A mora da je i velik gospodin. Vidite, gospodična, to bi bio čo'ek spram Vas. Udajte se Vi za njega!

— Ha, ha, ha! — nasmije se od srca gospodična Jelica njezinoj prostodušnosti i naivnosti. Vi istom štogod, snaša Oliva!

— Ta nije to istom štogod, — branila se snaša Oliva.

— Manite se toga! Ajdemo unutra!

Jelica otključa i oni udju.

Stan se njezin sastojao od sebe i kuhinje. Sve je tu bilo skromno i jednostavno Pokućstvo si je ona sama pomalo nabavila, i to najnužnije, a tako isto i najnužnije potrepštine za kuhinju; jer ona si je sama kuhala.

U kuhinji zapali Jelica svijeću i podje s njome u sobu.

— Trebate l' me štogod? — upita sad snaša Oliva.

— Ne ću ništa trebati. Nego ded pogledajte u peć ! Čini se, da se zatrnila vatra Vatra se zbilja bila zatrnila.

Snaša se Oliva odmah prihvati, da naloži vatru u peći.

Jelica zbaci sa sebe onu zimsku maramu i upali lampu, a svijeću utrne.

— Čujete, gospodična, — javi se odande od peći snaša Oliva — recite, šta Vas je volja, al ja bi se, da sam na Vašem mistu, udala za toga Lipovčevkinog sina.

— I opet ona ! Ta to ne ovisi o meni . . . Ili . . . uopće to nema smisla . . . Nema smisla o tom ni govoriti. Nije to tako, kako Vi mislite. To je . . . Uopće Vi to ne razumijete.

— Ta poduše ja kô prosta ženska mislim : zašto se ne bi vas dvoje uzelo, kad ste jedno spram drugoga? Zašto Vi ne bi pošli za njega?

— Al kažem Vam : to ne ovisi o meni.

— Šta Vi to? ! Zar bi on Vama mogô zabaviti? Vama, ovakoj lipoti, kakoj nema ravne na daleko? ! Sve bi si prste lizô !

Snaša se Oliva upravo ražestila. Dosad je čučila uz peć ložeći vatru ; al sad je sve ostavila i digla se, pa stala nasred sobe podbočivši se obim rukama o kukove.

— Al šta je to Vas napalo, pa Vi sad najedanput o mojoj udaji? — upita Jelica.

— Šta me je napalo? ! Vidim : prilika je tu ; pa zato i divanim.

— Al ja se ne ću udavati, — rekne Jelica zamišljeno, tako da su joj se samoj te njene riječi činile kao daleka jeka.

— Udajte se Vi, udajte ! — govorila je snaša Oliva. Bolje je to nego li 'vako. Nè dâ se to tako ; nije to nikaki život. A onako čeljade ima svoga druga ; ima se na koga osloniti i ima, u koga će se pouzdati. Teško se podnosi to samovanje, osobito kad pritisne starost. Poslušajte Vi mene !

S tim se i svršio njihov razgovor.

Snaša je Oliva naložila vatru u peći, natrpala u nju drva i otišla kući.

Gospodična Jelica ostala sama. Nije si išla priredjivati večeru, jer nije bila gladna. I ništa drugo nije mogla raditi. Ni čitati nije mogla.

Sjela je na stolac kraj peći i u duši ponavljala doživljaje današnjega dana. Ćutila se mnogo zadovoljnijom, nego li kad je ono danas poslije ručka gledala kroz prozor na prazni i dosadni sokak. Čisto se sama čudila, kako je njoj malo trebalo, da uzmogne biti zadovoljna. Dodje jedno novo lice, unese malo promjene u pusti i jednolični život i odmah ti je nekako vedrije, lakše. Eto, šta je : promjena, — to je ono, što pridiže čovjeka i život čini zanimljivijim !

I stala je razmišljati o profesoru Lipovcu. Zaljubila se nije u njega — o tom nema ni spomena. Čini joj se, da se već i ne bi mogla zaljubiti, bar ne onako, kako se to pripovijeda i kako pišu u romanima. Ali on se nje ugodno dojmio i ona će na nj misliti možda još dugo i češće ga se spominjati. Da je mjesto njega došao kaki drugi čovjek i ona se s njime upoznala, možda bi se i taj nje isto tako dojmio i ona bi isto tako i na njega mislila. Sve, što je novo, mami i privlači već svojom novošću, a kamoli kad se čovjek guši i gnjavi u jednoličnosti i dosadi !

I ona sad jedva čeka, da prodje noć i da se sutra s njime sastane, da se narazgovara.

A bogzna, misli li on na nju? ! — najedared joj naleti ta misao. Kad je to pomislila, odmah je i silno poželjela, da bi tako bilo.

I u povodu te misli ona se prepustila maštanju i snatrenju, koje ju je zanijelo daleko u budućnost... U času je preletila u duši sve dogadjaje, koji bi se mogli izmedju njih dvojega razviti.

S dana u dan oni će se sastajati — to je sigurno — samo ako on duže vremena tu ostane. Pa zašto onda ne bi izmedju njih neopazice nastao kaki topliji, intimniji odnošaj? Ali tko zna, kako će dugo on tu ostati? ! Sigurno će samo nekoliko dana ostati. Više i ne može. Pa šta? ! I za nekoliko dana dade se koješta doživjeti. A ona iz sve duše sad upravo čezne, da nešto osobito doživi, ono nešto, njojzi još nepoznato i neokušano... Ali čemu, da si taji? ! Ona čezne za ljubavnim dogadjajem, kojega bi se dugo s nasladom mogla spominjati.

I njoj nije ni čudo, da ju sad obuzimlje taka želja. Jer šta joj je dao život dosad? Ništa, sasvim ništa. Mladost je njena tako pusta, bez cvijeća i mirisa... I ta mladost već i prolazi, nestaje je pomalo, a nije joj ostavila nikake svjetle i radosne uspomene.

Al sad joj se čini, da je jedared granulo sunce i na njezina vrata. Ona se sasvim sigurno nada, da će susret s ovim čovjekom biti za nju draga uspomena.

I stane joj se nesigurno i istiha šuljati glavom pomisao: „A šta, ako bi se on u mene zaljubio, pa ako bi došlo do ženidbe?" No odmah je uvidjela, da je dosta neosnovano tako misliti. Ta ona je i starija od njega za dvije godine ! I s rezignacijom je gonila tu misao od sebe ne mogavši je se ipak posve otresti. Ona se i ne hoteći zadržavala kod te misli.

„Ej, ipak bi to krasno bilo !" — razmišljala je ona. „Pravo ono reče snaša Oliva: dobro je imati svoga druga; ima se čovjek na koga osloniti. A teško se podnosi samovanje, kad pritisne starost".

Takim se mislima bavila gospodična Jelica sjedeći na stolcu kraj peći. I kad je legla u krevet, dugo nije mogla zaspati; još su joj se uvijek motale po glavi take misli.

IV.

Ujutru se probudila s mislima na njega. Te su je misli tako ugodno zabavljale. Od njih joj je duša bila sva puna radosnih osjećaja. I ono joj se zimsko hladno jutro pod dojmom tih misli činilo veselije i pusti joj se seoski sokak, sav umotan snijegom, nije činio tako tužan kô prije. U njezinu je srcu cvala radost od iščekivanja sreće...

Kad se obukla i počešljala, dugo se promatrala u ogledalu i bila je zadovoljna Ipak je ona još lijepa ! I ako joj nisu usta sasvim kao u mlade djevojčice, al ona su još uvijek rumena i jedra; sočna su i nijesu ocvala. A ove oči njene, crne i sjajne, još su pune vatre, još su zamamljive. I lice je punačko i okruglo i na jedrim obrazima jedva se i vide dvije malešne jamice, koje znadu tako dragušno izbiti, kad se nasmije; i tijelo je njezino skladno i stas krasan. Eno, kako dražesno podrhtavaju punane grudi njene, kako se prkošljivo ističu, kô da će probiti flanelsku bluzu... A kako ispod tankoga pasa lijepo pristaje njezinu tijelu suknena suknja i milo plazi preko kukova oblih... U nje je ljepota sazrele djevojačke mladosti. Uvjerena je, da i taka ljepota može zamamiti, a ne samo onaka, što resi mladu djevojčicu. Lijep je pupoljak; al je krasna i zamamljiva i sazrela jabuka, rumena i jedra. Taka je ljepota kao vedar ljetni dan, kao ljetno sunce, štono grije i pali...

Tako je mislila gospodična Jelica gledajući se u ogledalo. Već se dugo nije tako gledala ni mislila tako o sebi. Drugda bi se sama sebi učinila smiješnom i možda bi se i rugala sama sebi. Ali sad joj se to nije ništa činilo smiješnim.

Radosna i zadovoljna, kako već dugo nije bila, otišla je u školu.

* * *

Oko četiri sata popódne, poslije škole, bila je kô na žeravici. Nikako se nije mogla smiriti u svojoj sobi. Silno je željela da ode k Lipovčevki, a opet se nekako sustezala bojeći se, da se to ne bi rdjavo tumačilo; moglo bi se — naopako! — reći, da se namiće. Zato nije ni dopódne poslije škole otišla onamo, ma da je to iz sve duše željela. No sad ju je mučila silna nestrpljivost i dosada i ona je osjećala, da će morati onamo otići. Makar nàčas. A kad već dodje, onda će je oni zadržati — to je sigurno. Ići će, svakako će ići onamo.

Podje pred ogledalo, da si popravi kosu, a onda se začas zaustavi kod prozora i pogleda na sokak. Ali kako se ugodno iznenadila!

Na sokaku je bio on — Lipovac. Baš je išao prema njezinu stanu. Spazio ju je na prozoru i pozdravio. Ona sva razdragana otvori jedno okno i upita ga:

— A kamo ste se Vi to zaputili, gospodine profesore? U šetnju?

— Ne. Pošao sam baš k Vama. Klanjam se! — pozdravi on još jedamput.

— Veoma mi je drago, veoma mi je drago. Izvolite, molim, unutra!

Lipovac podje, a ona zatvori okno i podje mu u susret.

— Moja se majka čudi, da niste danas dopodne došli k nama poslije škole, — rekne Lipovac, kad je unišao u sobu. Ona Vas je za stalno očekivala. A ja sam upravo čeznuo za Vama. Zbilja, bez šale. Htjelo mi se Vašega razgovora i Vaše blizine.

Gospodična je Jelica silno pocrvenila, kad je on došao. Osjećala je dobro, da je crvena i ljutila se poradi toga. I što je više mislila na to, bivala je sve crvenijom, a neprilika je njezina rasla. Na te njegove laskave riječi nije ništa znala ni da kaže od neprilike. Ipak se začas snašla i ponudila mu da sjedne.

Lipovac sjedne i stane se nesmetano ogledati po sobi.

— Ugodna sobica! — rekne on odmah. Sa svake stvarce ko da dopire neki ženski dašak i miris. I sve, što je tu, nekako ushićuje čovjeka, sve je tako milo.

— Ma Vi ste neki pjesnik! — usklikne ona veselo i pogleda mu u oči.

— Nisam. Odviše sam suvoparan, da bih mogao biti pjesnik. Nego možda bih postao pjesnikom, kad bih češće zalazio u sobe mladih učiteljica, gdje, evo, svaka stvarca odiše poezijom. — završi on i nasmije se.

Odmah se pokajao radi tih rieči.

„Glupo sam to rekao, upravo savršeno glupo. Mogla bi se još i uvrijediti. Govorim kao kakav oficir ili trgovački pomoćnik. Sram te bilo, moj dragi profesore Lipovče i doktore filozofije!“

Tako je on mislio. Ali ona se nije uvrijedila.

Lipovac nije ni dočekao, da ona štogod rekne, nego odmah doda:

— A ja Vam nisam ni rekao, zašto sam došao. ovamo. Došao sam naime, da se s Vama oprostim. Sutra ću otputovati.

Gospodični Jelici zàčas preleti neki tugaljivi izraz preko lica.

— Ali zašto tako brzo? — upita ona. Ta sad će istom nastati Vaše božićne ferije! Zar ne ćete božićovati s majkom?

— Ne mogu. Poslovi me zovu.

— Kako: poslovi? Sad na ferije?

— Zaista, gospodjice! Moram natrag u Zagreb. Te mi ferije baš dobro dolaze. Radit ću svaki dan u sveučilišnoj biblijoteci. Pišem naime jednuras pravu za akademiju. Moja majka to zna i ne će se žalostiti. Ja bar mislim.

— Vi mislite. Al majčinu je srcu teško. Da znate, koliko Vas ona spominje i kako uživa u Vama! Bit će joj žao.

Ona časkom zašuti, a onda doda nesigurno:

— I meni će biti žao.

— Zaista? — upita on malko začudjeno. No to mi zbilja laska.

— Jest, bit će mi žao, — prihvati ona sad već sigurnije. Kako bi lijepo proveli božić! A ovako će biti dosadno i možda tužno.

— Zar Vi ne idete božićovati k svojim roditeljima?

— Nemam ja roditelja. Nikoga nemam. Ja sam posve sama.

— Meni Vas je žao, gospodjice, jer mogu pojmiti, da je zaista katkad dosadno, kad je čovjek osamljen. Al ipak valjda nije tužno?

— Oh, i kako je tužno! Osobito ovako u pustom selu, u samoći. Čovjek upravo osjeća, kako život kraj njega prolazi i to u daljini... I ne vidi ga pravo, da ga se bar gledajući naužije.

— Nemojte tako, gospodjice! To je sasvim kriva sentimentalnost i krivo shvaćanje. Život je u svakoj formi lijep i ugodan, samo ako čovjek ima volje i lju bavi za nj. A to se stiče samo radom; jer samo rad, ozbiljan i neumoran rad čini, da čovjeku cvate život, a besposlica ga ubija. Vi ćete možda kazati, da su to stare fraze. Neka su! Al ipak one su istinite.

— Možda ste i Vi u pravu, a možda sam i ja. Vi tamo u glavnom gradu živite više razumom, a mi ovdje više srcem. I kad nema dosta hrane za srce onda i život vene, ne cvate...

On je časak šutio i pozorno ju promatrao, a onda rekne:

— Gospodjice, Vi mora da ste nešto neugodno doživjeli, što Vas je potreslo ili bolje da kažem: nešto, što Vas je razočaralo.

— Ta sve, sve, čitav je moj život jedno krvavo i gorko razočaranje. Ništa nema, sasvim ništa od onih mojih idejala, o kojima sam maštala i sanjarila u preparandiji.

— Ali čemu maštati i sanjariti? ! — upade živo Lipovac. Mi smo skoro svi taki. Svi smo nekake kukavne pjesničke duše, pa samo maštamo i sanjarimo.

On časak pošuti, a onda, kao da se sjetio, rekne

— Al ja sam Vam već možda i dosadan s tim svojim poučnim tonom. Govorimo o čem drugom! Vi jako volite cvijeće, kako vidim. Puna Vam je soba lonaca s cvijećem.

— Jako volim cvijeće, — rekne gospodična Jelica rastreseno, a onda usklikne:

— A ja Vas nisam ničim ni ponudila! Joj, kaka sam! Hoćete li, da skuham: čaja? Drugo ništa nemam. Hoćete, dakako da hoćete. Začas će to biti gotovo. Na samovaru ja kuham. Čaj doduše nije osobit, al morate biti zadovoljni. Boljega ne možemo dobiti. I taj kupimo u varoši. Imam i ruma. Sama ga pravim. Radoznala sam, hoće li Vam se svidjeti.

Tako je ona čavrljala kô ševa. On izjavi, da će s najvećim oduševljenjem piti čaj, što ga ona skuha.

Gospodična Jelica priredi maleni samovar i užurba se po sobi. Lipovac ju je promatrao. Sad mu se činila odista zamamljivom. Ono njeno ponešto zagasito lice sad je odjedared veselije sjalo, a crne su oči bile jasnije. Pa onaj obli i ljepušasti vrat, na zatiljku posut tanašnim pahuljicama crne kose, onaj punani vrat, štono tako milo proviruje iz flanelske bluze, — tako mu se svidja, upravo ga sili, da zaustavlja kradom pogled na njemu. A pogled njegov kriomice i naglo šiba i dalje; plazi po njedrima, za bluzom sakritim, i dugo se zaustavlja ondje naslućujući sakrivene čare njihove; i guta gipki struk i kukove oble i dražesne, i miluje ruke jedre i punačke, štono vire iz kratkih rukava. Pa i ona pregača, ona pregača od crnog saténa sa volanom lepršavim i na gusto srozanim, tako joj krasno pristaje, upravo uljepšava cijelu pojavu njenu. A ona kosa crna, ona još uvijek bogata kosa, tako je bajna! Miris dopire s nje i struji. Miris struji sa čitave pojave njene i čovjeka omamljuje... To je miris rascvale mladosti ženske i ljubavi, dugo pritajivane...

„Ama, kako je to ona danas neobično dražesna!" — mislio je Livovac gledajući u nju.

Silno ga je obuzimala želja, da je zagrli i svu izljubi, ali ju je u sebi ugušivao i srdio se sâm ná se, što mu padaju na um tako lude misli i što ga obuzimlju tako čudne želje.

„Ja se nisam u nju zaljubio, o tom sam uvjeren" — mislio je on u sebi. „Ne pada mi ni na kraj pameti, da bi se ženio, a razumije se, da se ne ću ni s njom oženiti. A sad odjedared te čudne želje! Ja sam proklet čovjek! Opak do zla boga! Evo, uvjeren sam, da bih ja bio kadar zavesti ovu valjanu djevojku, okoristiti se prilikama, koje mi slučaj pruža. Jest, taka sam ja bestija! Prava bestija! Al ne, ne ćeš tako! No to bi bilo lijepo!"

A dotle je gospodična Jelica priredila i nalila čaj.

— Izvolite! — ponudi mu ona. Radoznala sam, hoće li Vam se svidjeti.

— Ja sam unaprijed uvjeren, da će mi se osobito svidjeti.

Stalo se smrkavati. Gospodična Jelica upali lampu.

— No, je li dobar čaj? — upita ona.

— Izvrstan, osobit, gospodjice!

— Vi to samo tako kažete, a bogzna, da li Vam prija. Je li Vam dosta slatko? Al dopustite, da ja kušam.

I ona pridje posve blizu k njemu, malko se nagne i zagrabi svojom žličicom njegova čaja. Smiješila se koketno i sva se rumenila.

— Ta to nije skoro ništa slatko! — usklikne ona. Još treba metnuti šećera.

Alaj se sad istom činila dražesnom Lipovcu! Ona želja, da ju zagrli, sad je bivala sve silnijom. A on se trudio, da je u sebi uguši. Nastojao je, da ju što manje gleda, silio se, da misli o svojoj disertaciji ili o grčkom participu, ali mu nije polazilo za rukom. Grčki je particip bježao od njega; bio je u nekoj maglovitoj daljini, a pred njim je stajala ona, samo ona, rumena jedra i zaamamljiva.

— Pokazat ću Vam svoj album fotografija, — rekne ona, kad su popili čaj.

Zàčas je sjedila na stolcu uza nj prevrćući debele listove u albumu i pokazujući fotografije:

— To je moja prijateljica iz preparandije. I ovo, i ovo. Same ženske fotografije. A što je muškaraca, to su mi sve sami rodjaci.

Ona se i ne hoteći primakla posve blizu k njemu, tako da ga je njezina kosa škakljala po licu.

A njega je sad već skoro prevladala želja, da ju zagrli. Osjećao je njezin dah, ćutio je miris kose njene i onoga jedroga i svježega tijela, još netaknutoga muškaračkom rukom, slušao je njezino čavrljanje i nasladjivao se onim glasom, koji mu se sad činio zamamljiv i topao i mázan i mázan...

— Znate li, što bih Vas lijepo molila?

— Šta to?

— Hoćete li mi poslati svoju fotografiju, da povećam svoj album?

— Hoću, drage volje. Čim dodjem kući, odmah ću Vam poslati.

„Al samo kako je u nje lijepa ruka!" — mislio je on promatrajući ju. „Kako je okrugla i punačka! Pa vrat! Ovaj glatki vrat, štono je na zatiljku posut tanašnim pahuljicama crne kose — kako je lijep! Kako bih rado savio ruke oko njega! A istom prsa! Alaj su negdje bujna i krasna! Ta sva je ona mila i zamamljiva, sva, sva! Kako me samo ugodno draška po licu ono nekoliko raščupanih vlasi njene kose! Ej, da mi je čitavo lice sakriti u tu kosu, crnu i mirisavu, i opajati se njenim slatkim mirisom!"

Lipovac već nije mogao vladati sobom. Njegova se ruka sama od sebe ovije oko pasa gospodične Jelice.

Kad se dotakao njezina tijela, činilo mu se, kô da će mu prsti izgorjeti, a opet mu je to bilo milo. I drugu je ruku ovio oko njena tijela i privinuo ju ná se. A ona se nije branila. Njezino čitavo biće kao da se podavalo. Njeni su obrazi gorjeli. Sva je drhtala kô šiba na vodi od uzbudjenja i sreće, što je došao čas, za kojim je dugo u potaji čeznula...

„Ali šta ja to radim?! Šta radim?!" — odmah se prene Lipovac i stane se u mislima karati. „Ja sam zaista proklete naravi. Kako sam se kao dječak prepustio strasti, da me nosi sklizavom stazom! Al sreća je, da sam se u pravi čas prenuo".

On je ispusti iz svoga zagrljaja, ustane i stane se naglo praštati.

— Oprostite, gospodjice, molim Vas, oprostite mi! — govorio je on sav crven u licu. Ostajte mi zdravi!

I on ode.

A gospodična je Jelica gledala za njim ne shvaćajući pravo sve to, obuzeta sva — kao nigda prije — strasnom i silnom željom za zagrljajem i poljupcima slatkim...

— —

Sutradan rano ujutru otputovao je profesor Lipovac. Gospodična ga Jelica nije vidjela, kad je odlazio, a nije se ni poslije nigda sastala s njime.

Nego nekoliko dana iza njegova odlaska dobila je od njega razglednicu iz Zagreba. Fotografiju nije poslao, ma da je obećao. Sigurno je zaboravio.

Onu njegovu razglednicu češće je uzimala u ruke gospodična Jelica i čitala i s ljubavlju promatrala ono nekoliko nemarno nadrljanih redaka. Ti su je reci sjećali jedinoga dogadjaja iz njezina života, koji za nju nije bio običan, jedine uspomene, kod koje se ipak rado zaustavljala njezina duša i dalje snatrila zanoseći se i grijući na maštanju i željama pustim — — —

RIKARD KATALINIĆ JERETOV: S. S. KRANJČEVIĆU (1883.—1908.)

Na prolomu bure, na udaru mora
Pjesnikinja Tebe poljubila vila,
Za vedroga dana suncem nasmijana
Darova Ti snažna prometejska krila.

Na Parnasu našem Tvoj se polet vinu
U zamjerne nama neznane visine
Kadar da i nebo dostigne i zvijezde,
I da žarko sunce za svoj narod skine.

U titanskoj borbi ojača Ti duša,
Al Ti klonu slabo umrličko tijelo,
Zavidnici Bozi slomiše Ti srce
I sumornom boli vjenčaše Ti čelo...

Ali eto njima na Parnasu tamo
Svih nas drugih polet, svih nas drugih krila,
Ali Tvoje krilo nek ostave rodu,
Tà bez njega što bi naša pjesma bila ? !

ADAM KOSTELIĆ: VJEČNA BOL

I.

Bilo je već kasno u večer. U sobi je bio mrak, po kojemu se samo gdjegdje blještila svjetlost, što se ukrala u sobu iz vana, s ulice. Jelena, žena Nikole Borića, nije ni opažala, da se mrak već sav ušuljao u sobu : tako je bila i zamišljena i rastresena. Ona ne zna ni sama kako to, da je baš večeras došao čas, koji joj ne da ni odanuti, čas, koji ju je svu zaokupio i svladao. Da je bar bio kakav povod tom njezinom današnjem raspoloženju, ne bi ništa rekla, ili bi bar bila tužna i sjetna poradi toga, što je nastupio taj povod... Ali ovako, kad je sve došlo samo od sebe, ovako ona mora biti dvostruko nesretna. Ponajprije joj se čini, da je tu po srijedi neki fatum, nešto čemu ona nije i ne može biti kriva, a to je zaista grozno, tako grozno, da je hvata strah, nije li možda zbilja pod utjecajem kakove nevidljive sile, kojoj se ona ne može oprijeti, i nikada ne će ni moći. A onda opet sama stvar, koja je nastupila ! Da, da. Opaža ona to dobro, i ne tek od jučer, nego već cijelu ovu godinu, od kako živi s njim, sa svojim mužem, s Nikolom Borićem. Opaža, da ona i ne živi, da samo markira nekakav život, koji je zaista više sličan polaganom umiranju nego li baš samom životu. Da, to je ona opažala već i prije, ali danas je sav taj neugodni osjećaj nastupio jače i opredjeljenije. Kad samo pomisli, kolika je razlika medju životom, što ga danas živi, i onim, kojim je živjela prije svojega vjenčanja. Prije vjenčanja cvalo joj u srcu samo krasno, bujno, svježe

cvijeće, koje je mirisalo zamamnim mirisom ljubavi i sreće ... a danas, i već cijelu ovu godinu, raste u njenom srcu otrovna bilina, koja je svoje korjenje razgranila po svim žilama lijepog tijela Jeleninog. Danas buji u njenoj duši neki korov, koji zaudara po vječnoj boli i po beskrajnoj nesreći.

I ovako zamišljena nije Jelena ni opazila kako se mrak ušuljao u sobu. Tek u času, kad je prolazila kraj zrcala, i u njemu opazila svoje lice i gornji dio tijela tek onda je prestala razmišljati o svojim neugodnim osjećajima, i stala misliti o nečemu drugomu. Žućkasto-zelena svjetlost, što je dolazila iz vana u sobu, pala je po njezinom tijelu, a ona je baš taj čas slučajno pogledala u zrcalo. Vidjela je ondje sebe, još posve mladu i jedru, vidjela je u isti mah, kako joj se oči krijese a usta se nešto nabubrila i razmočila, vidjela je kako joj se domaći reform sav priljubio uz tijelo, koje se na nekim mjestima tako napelo, da bi moglo rastrgati i one čipke na košulji i sam reform. I pogledavši se tako sve u onom jednom jedinom času, kad je kraj zrcala prošla, došlo joj priznanje, da je ona zaista lijepa, da ima na sebi mnogo zamame, da je u nje još puno života, a ipak, gle, kako se to s njom udes ponaša, kao da nije vrijedna da živi, kao da je stvorena za bol, muku i nesreću. Na sreću svoju nije ona nastavljala u tom smjeru, već se brzo povratila na ljubljenu misao o svojoj ljepoti i svojem ženskom biću. Dà, eto to je još jedino što ima, to je jedino njezino, to eto jedino opravdava njezin život. A taj život pripada za sada Nikoli Boriću ...

Čim se Jelena sjetila Borića, sjetila se ujedno, da će on skoro doći. On nije slutio, da će se dogoditi ovo, što se dogodilo, nije slutio, da će u Jelene izbiti ovakovo čuvstvo, a ipak je izostao od kuće nešto dulje nego obično kao da je znao zato. Ona je u taj čas pomislila, da je neki čudni i smioni udes odlučio njegovim korakom, pa da on nije drukčije ni smio učiniti nego što je učinio. Udes! Ah! To je opet ono, što neki drugi udes ne bi smio dopustiti, ako bi imao u sebi bar nešto smisla pravice. No o njemu ona ne će ni razmišljati, budući da znade predobro, da je on prečesto bio samo igračka u mnogim ustima. Udes! Zar je i to nešto? Zar to nije samo lijepa riječ za ljude, koji nemaju ljepše riječi? Zar to nije ćuška u lice pojmu slobodne volje? ...

Medjutim ona o tomu i nije mislila raspravljati. To je uopće dosadno, a dosada ju grize i previše a da bi i sada još o takvoj stvari razmišljala.

Za sada ju samo to zanima, da će skoro doći Borić. Gle ovaj čas joj dolazi misao, da se zapita, tko je taj Borić. Kao da ne zna, tko je on. Kao da je to nekakav čovjek, o kojemu je eto sad saznala iz kakova romana ... Pa to je njezin muž. Muž? ... Vrlo zgodno! Muž? ...

Jeleni se pričinilo, da imade zaista pravo smijati se nad pomišlju, da je Borić njezin muž. Ali u isti čas se dosjetila, da je isto tako bezazleno i glupo o tomu sumnjati, jer ona je ipak s njim vjenčana; vjenčala se eno s njim pred godinu dana, dakle nema sumnje, da je Borić njezin muž. I kad sada bude došao kući Borić onda je došao njezin muž ... A što će biti kad on dodje? Hoće li ona osjetiti gdjegod bilo, da je došao njezin muž k njoj? Što će se dogoditi s njenim srcem, hoće li se nasmijati usta, oči? ... Hoće li raširiti ruke i s uzdahom i drhtavim tijelom dočekati njegov poljubac ili koji drugi iskreni izljev ljubavna čuvstva? ... Hoće li ju on uloviti za ruke, pogledati sa žarom i strasti u očima, ili će ju uhvatiti oko pasa, pritisnuti svoje muško tijelo uz njezino, — hoće li osjetiti topli val i miris,

što se širi iz njenih njedara? Hoće li se njegovo oko pozabaviti zabavnim crtama njezina lica, ili pravilnim konturama njenih oblih, punih i čvrstih bokova?... Ah, ne, sigurno ne će. I ova pomisao je besmislena, kad je Jeleni uopće poznato, da toga još nije bilo otkako su se vjenčali. Ni to malo što je nabrojala, ni to ne će biti, a kamo li sve ono, što bi ona htjela, na što ona ima pravo, što ona smije očekivati od svojega muža. Tà, da, ona ne zaboravlja, da je on ipak njezin muž. A uza sve to ne će on doći kući kao čovjek, kao muž, nego tek kao prijatelj, koji nema prava da ju pogleda, koji smije tek riječ progovoriti, a čim opazi, da se u njemu ili u njoj pojavljuje štogod vatre ili malo žara, čim takva šta opazi, odmah mora okrenuti lice, stisnuti zube i pregarati.

Ah, a kako bijaše prije vjenčanja!... Onda je bio zapravo njezin muž, a sada tek dobri prijatelj. Mjesto da je onda bio samo prijatelj, koji se nada, da će jednom doći dan i čas, kad će se smjeti k njoj približiti kao zakoniti muž, — on je sada mrtav za nju, a onda je bio sve, onda je bio i ljubavnik i zakoniti muž. Ah, kolike li promjene!

A što je krivo toj promjeni? Je li kriva ona ili on? Ili je možda kriv tkogod treći, nešto izvan njih? Tko bi to znao?! Ona tek znade, da ona nije kriva, da upravo ne može biti kriva. Je li on kriv? To bi moglo biti, i ako ona ne može naći ništa čim bi on bio nešto skrivio? Jer, o tom nema sumnje, da je cijeli taj njegov postupak i njemu težak i neugodan, nema sumnje, da je ovu godinu i njegovo srce otrovano, da i ono krvari, ali da ni on ni ona ne mogu i ne znadu naći izlaska iz toga stanja. Ona se dobro sjeća, kako je on pred nekoliko dana zamišljeno gledao preda se cijeli dan, kako nije ni jeo ni s kim razgovarao. I kad ga je ona zapitala, što mu je, on ju je samo pogledao s čežnjom i strašću, okrenuo lice, sakrio suze i otišao u drugu sobu. A jučer — baš jučer se opet dogodilo nešto, što će joj neizbrisivo ostati u pameti. Bilo je baš tako nekako u to doba, kao danas. Vani se već sasvim smrklo, a ona je u sobi zapalila lampu. Kad je on poslije ručka otišao, rekao joj, da će danas doći nešto kasnije kući, možda tek oko devet sati, jer ima posla s jednim bolesnikom, koji je na umoru. Jelena je bila poslije podne u šetnji i nije se žurila kući. Došla je tek onda, kad je vani već bio mrak. Najprije je sjela na stolac, (svega se ona dobro sjeća!) da se malo odmori od šetnje i hodanja. To je učinila još u tami bez svijetla. Tek poslije, kad je zapalila lampu, stala se svlačiti. Najprije je skinula svoj crni proljetni šešir s crno bojadisanim nojevim perom. Vani je duvao vjetar i raznio joj kosu na sve strane. A ona je odmah čim je skinula šešir raspustila kosu da joj slobodno visi. Kosa joj bila crna i sjajna, duga i gusta. I ona je sebi utvarala, da nitko ne bi znao reći, kakvu bi ju radije gledao, da li ovako s raspuštenom kosom ili s urednom frizurom: jer kad je ženska kosa crna i sjajna, duga i gusta, onda je uvijek lijepa, bila u najvećem redu ili neredu. A Jelena je mislila, da je tako i u nje. Iza toga snimila je jaku, takodjer crne boje s uskim bordurama. A onda je redom skidala gornju i donju suknju i bluzu i steznik. Obavljajući taj obični svakdanji posao bila je ona posve mirna uživajući još u čistom zraku, što ga je udisala malo prije na šetnji. A u času, kad je htjela sjesti svući cipele i čarape odredjene samo za šetnju... zazvonio je netko na vratima. U kući je bila sama i morala je otići pogledati tko je. Nije bila u strahu, da dolazi tkogod strani i nepoznati, znala je ona, da je to došao Borić, njezin muž, ali se ipak trgnula i zarumenila, jer se tomu nije nadala, tà, on je rekao da će danas

kasno doći. Uostalom možda to i nije on, možda je tko drugi. No svakako je neugodno. Jelena je pošla do vrata i zapitala, tko je. Javio joj se on, njezin muž. Njoj je bilo taj čas gore, negoli da je došao tkogod drugi. Da je došao tkogod, koji ne spada u kuću, ona bi mu rekla, neka malo počeka, da će ona odmah otvoriti — itd. No sada ona to ne može reći njemu, svojemu mužu. Što bi on mogao misliti o njoj, kad mu ne bi odmah otvorila? Za nju je ovaj čas bio čas velike muke i pregaranja. Ali se nije dalo puno razmišljavati, jer kad je jedamput rekao, da je on, onda se mora otvoriti, pa bilo štogod bilo. Jelena se još jače zarumenila, pokrila rukom prsa, koja su joj ostala napolak gola, jer ih košulja nije mogla posvema pokriti. Onda je naprosto otvorila. A on je unišao s brigom i zlovoljom u hodnik. Vidjelo mu se na licu, da ga je nešto vrlo shrvalo i da mu treba mira. I on nije ni dospio kazati joj po običaju: dobar večer — ili što slično, nego joj samo pružio svoju uznojenu ruku i malo je, posve malo stisnuo. I zabrinuto htio poći u sobu. No u taj čas je opazio, da je Jelena nešto u neprilici, da je rumena, da joj obrazi prekrasno gore, — opazio je, da mu pruža ruku, ali ne gleda u njega, da drugom rukom skriva prsa... Opazio je njezinu zabunu i stid. A on je, naravno, odmah znao i čega se ona stidi. Znao je on, da se nije ništa drugo dogodilo, nego to, što ju je on eto sada ulovio u času, kada se ona svlači... u času, kad je napolak gola... a to je prviput poslije vjenčanja, prviput poslije godinu dana. Ona je odmah poslije toga odletila u sobu, a on je najprije zaključao vrata, a onda pošao za njom. Išao je polagano u sobu. Znao je, da ona treba vremena, dok se obuče, i da će joj biti ugodno, ako ju ne zatekne pri odjevanju, jer u sobi bi vidjeo previše: ovdje u hodniku vidio je sve tek napolak, jer je sumrak. Osim toga je išao polagano i zato, što je ipak dosta vidio, da razmišlja o tomu. U njegovu oku ostala je jasna slika bijele košulje s finim čipkama, a osobito mu se utisnula slika bijelih grudiju, koje je primijetio, i ako je bio sumrak, koje je vidio u svoj ljepoti, i ako ih je ona nastojala sakriti jednom rukom. Uživao je u toj slici i njemu se činilo, da bi on htio, da se ovaj čas protegne što dulje, htio bi, da ovaj put u sobu bude što duži. I kad je napokon došao u sobu, našao ju je već pokrivena tijela, bez zabune i bez stida. Ali njegovo je oko još tražilo po njenom tijelu kojugod tačku, koja bi mogla biti zabavna. Tek je to činio tako, da ona ne primijeti. No njezinu oku nije ni ovo nastojanje ispalo, ona je predobro primijetila, što on želi, ona se veselila tomu, i kad bi imala bar malo odvažnosti, ona bi ovaj čas strgla sa sebe košulju, stala bi pred njega uzburkanim čuvstvom i rekla:

— Eto me, dragi Nikola, eto me! Ja sam tvoja žena...

No ona je morala šutjeti, morala je pregarati. Ona nije smjela učiniti ono, što svaka druga na njenom mjestu smije. Ona je eto jedna takva žena, koja to ne smije.

...Da, tako je to sinoć bilo, tako to sebi bar tumači Jelena, da je bilo. I dok se ona večeras ovako svlačila, dolazile su joj te misli intenzivno i snažno, i kad bi ona i svom silom htjela da se riješi tih misli, ona to ne bi mogla. Ne bi mogla već zato, jer su to ugodne, ljubezne misli, koje razdražuju čuvstva, a ona to sve tako zamamno osjeća po bijeloj površini svoga tijela. Ovi su osjećaji mnogo jači od njena razuma, talasi uzburkanih grudiju imadu u nje veće znamenovanje od svih titraja njena mozga. I ona sama ne zna, kako joj došlo, da takova što pomisli: ona bi htjela, da se i danas isto dogodi, što i jučer, dapače ona bi zapravo i više

želila. On će eto sada skoro doći, pa kako bi bilo, mislila Jelena, da i danas onako učini kao jučer, samo mnogo ljepše i zgodnije. Možda bi to na njega djelovalo, možda bi se on ipak promjenio, možda bi ga kakogod natjerala u svoj naručaj, u kojemu bi zajedno s njim mogla osjetiti blaženstvo i sreću bračnoga života. Možebiti, da se on nešto već i promjenio, jer jučer je ona dobro opažala, dobro je sve vidjela. Osim toga bi se moglo dogoditi, da se povrate lijepi časovi, što su ih zajedno uživali prije vjenčanja, i koji se nikada više odonda nijesu povratili . . .

Zapalila je lampu, — i onda brzo stala pred zrcalo, da se još jedamput dobro pogleda, da vidi kakva je danas. Ima li u nje i danas ono nešto, što je jučer prodrmalo živce njena muža. Kako ne, o tomu ne može biti sumnje, da ima. Od jučer se valjda nije ništa promijenila. Stojeći ovako pred zrcalom promatrala je Jelena svoju kosu, čelo, oči, obraze i usta i sve joj se svidjelo. Onda je i dalje gledala, i kudgod je pogledala, svagdje je zadovoljno primijetila, da se ona sama sebi svidja, da je na njoj sve još mlado, sočno, gotovo netaknuto. I sretna sa svoga vlastitoga priznanja, ona se ljupko i slatko nasmijala, kao da već ima pred sobom svoga muža, kojemu će se ovako nasmijati čim opazi, da ga štogod dira i da mu se živci giblju.

A dok se ona ovako posmatrala u zrcalu, dotle se u njenoj glavi razvila misao i sazrela odluka. Činilo joj se, da se dosjetila nečemu izvanrednomu i neodoljivomu. Srce joj kucalo naglo od veselja i uzbudjenosti, a grudi se nadimale, da je jedva disala. No ona je morala svoju ideju odmah izvesti, jer on bi morao svaki čas doći. Za to je najprije pogledala, da li su vrata otvorena, i kad je vidjela, da jesu, povratila se u sobu. A onda započela. Brže svukla sve sa sebe, tek košulju ostavila. Raspremila krevet, presvukla sve jastuke i jorgane u bijelo, čisto svježe rublje, pa legla. Pokrila se jorganom i pričinila se, da spava. I u snu se tobože otkrila, tako da joj je bila samo polovica tijela pokrivena. Jedna cijela strana njena tijela, od glave do nogu, ostala je otkrita, jer se tobože nehotice otkrila. Sve je pomno udesila i bila je uvjerena, da je dražesna i neodoljiva. Čekala je ovako samo nekoliko časova. A za to vrijeme zavrjela joj krv, a u glavi joj se vrtjelo od šuma i buke, što se razvila iz one velike tišine i mira u sobi. I dok je ona uživala u slikama uzavrjele mašte, koje su joj prikazivale najsladje časove u životu, dotle su joj se grudi valjale, a usne grčile od treme, od zimice i vrućice u isti mah. Ona je u tim trenucima samo osjećala, a mislila nije ništa. Ona je bila samo jedno čuvstvo, koje se nadalo sreći i životu, — sreći i životu, što ga je već puno puta osjetila prije vjenčanja, ali sada, poslije vjenčanja, ni jedamput. I srsi su joj prolazile kroz cijelo tijelo, kroz sva uda, jer je mislila, da će se sada na povratiti ono, što je bilo već izgubljeno . . .

Medjutim je došao njezin muž, Nikola Borić. Došao je s ozbiljnim i mirnim licem kao obično. Kao uvijek tako je i sada bio sav natrunjen sredjenim i neuzburkanim čuvstvom, bio je čovjek, koji živi tek za svoju ideju, a zaboravio na svaki užitak, čovjek, koji je već kanda ostario proživivši sve, štogod se može proživjeti, a sada se odmara u nesmetanom staračkom miru. Tek se činilo kao da je taj čovjek nešto previše rano ostario ili kao da je veoma dobro sačuvan, — jer ipak izgleda posve mlad.

Borić je odmah, čim je opazio da nema Jelene u prvoj sobi, otišao u drugu, a odavle u treću. U trećoj sobi našao je Jelenu. Našao ju onako, kao što je htjela da ju nadje. Trebalo mu nekoliko časova dok se snašao. A kad je vidio o čemu se radi, kad se dosjetio razloga ovog njenog spavanja (on je mislio, da je obolila) onda

je tek primijetio, da je nepokrivena. No ipak, i ako je primio ova dva dojma o njenoj bolesti i nagosti u isto vrieme, on nije umio sastaviti ova dva dojma u jednu pomisao: da bi je trebalo pokriti. Ovaj se čas izgubio liječnik i zabrinuti muž, a našao se jedino iznenadjeni ljubavnik. I njegove su oči žedno gutale lijepe crte i konture, što su ostale nepokrivene, a mašta je zanosno stvarala sliku pokritoga tijela. Tek je stisnuo usne i stisnuo je pjesti i stisnuo je zube. Ah, — ono lijepo lice . . . krasna glava! . . . I ovo tijelo! . . . Ah — to je užasno! . . . Užasno! . . .

I gotovo posve sklopljenih očiju tiho se na prstima došuljao do kreveta, a stisnutim šakama i grčevitim prstima zgrabio jorgan i pokrio Jelenu. A dok ju je pokrivao, pričinilo mu se da je čuo i osjetio težak, otkinut uzdah, koji mu se zasjekao u srce i u dušu.

Onda je otišao iz sobe, opet tiho i mirno, a kad je došao u prvu sobu, sjeo na otoman, zakopao lice u dršćuće ruke i bolno, bolno zašaptao:

— Sirotice moja! Sirotice moja! . . . (Svršit će se.)

„HRVATSKO KOLO“ (Nastavak)

Ilešić se je u svojem „ocrtu“ pokazao vrlo — opreznim crtačem. On crta, samo crta, ali tako, da čitateljeve simpatije moraju ostati svakako na strani slovenačkih — starih, koji mimogred budi rečeno, izlaze još uvijek u vrlo lijepom svijetlu, jer su medju njima ličnosti, kao što je Aškerc, Govekar, Finžgar. Uza sve ono oprezno crtanje ipak nam se ukazuje u čudnoj slici borba izmedju slovenačkih starih i mladih. Izgleda kao da ne će biti sve onako, kako Ilešić crta. Ono ne će biti ne istine ali je razdioba svijetla, kojim je sve to rasvjetljeno po svoj prilici malo nepravedna i jednostrana. Puno više osvaja čovjeka Skerlić, koji odmah sam kaže, da se je odlučio na težak posao govoriti o „književnim proizvodima svoga doba, o književnosti, koja se još stvara, o ljudima, s kojima živi i s kojima se bori“. (Skerlić — pa Hranilović!) Skerlić nam na mnogo manjem prostoru od Ilešića crta ne toliko razvitak mlade srpske lijepe knjige, koliko pojedine markantnije pojave, gledajući ih s čisto književnoga stajališta. Šteta je, što Skerlić nije svoju lijepu radnju na šire osnovao, nego se ograničio samo na najnužnije. On se ne stavlja na stanovište trećega poput Ilešića, jer je to jamačno najgorje, ali se vidi po svemu, da bi on bio kadar i svojim ljudima suditi pravedno i ne prešućivati ničesa, što je potrebno, da se istakne. Njegov je prikaz uslijed toga dobio na krepčini i fizionomiji, a ipak mu se ne može prigovoriti jednostranost.

O Šegvićevoj „Genezi najnovijih pojava u hrvatskoj književnosti“, kao drugoj, trećoj kojoj li radnji, koja je namjenjena tomu, da mlade prikaže u što lošijem svijetlu ne ću trošiti mnogo riječi. To je feuletonsko čavrljanje o t. zv. „gemeinplatzima“ u literaturi, znanosti, kulturi, koje imade svrhu pokazati načitanost, ali valjda za to još ne i temeljito poznavanje svega o čemu se u takovom čavrljanju naklapa.

Meni bi se sada pružila zgoda, da poput Hranilovića, kada citira Marjanovića protiv mladih, citiram Milčetićev sud o Šegviću i Šegvićevom pisanju u

stvari, za koju bi se moralo pretpostaviti, da će ju Šegvić poznati puno bolje, nego sve ono, o čemu govori u „Genezi", ali ne ću. To bi bio dokaz kritičarske tjesnogrudnosti i nekorektnosti. Neka živi i hrvatski M. Nordau i neka se obara i na pozitivizam i Nietzschea i na mlade — išlo mu u slast!

Taka je evo prva knjiga almanaka, što ga je pokrenula najstarija književna institucija u Hrvatskoj. U cijeloj knjizi od 462 stranice gotovo nema radnje, koju bi trebalo pročitati, koju bi inteligentni Hrvat morao pročitati. U „naučno-književnom" dijelu prevrću se mjestimice i strašno subjektivno razne stare uspomene, a u „umjetničkom dijelu" progovaraju kao zastupnici naše lijepe knjige Hranilović, Zahar, Rittig, Risakovićeva, Rožić, Evetović itd. Zar gospoda urednici nisu mislili na to, da će malo inteligentniji čitatelj upitati, a gdje su oni pjesnici, pripovjedači, što smo ih već nekoliko puta sreli u Matičinim izdanjima, što smo ih tako često susritali u raznim časopisima. Zar gospoda, koja su uredjivala prvu knjigu Hrvatskoga Kola, nisu pomišljala na to, da je sramota, ako se s ovakovom knjigom izadje pred svijet, ako se s „Angjinim božićem", „Babinom vazom", „Martom", pa s pjesmicama Evetovića, Rožića i Webera i sličnih izadje pred svijet, kao s primjerima lijepe književnosti, koja je zaslužila, da udje u almanak? Zar gospoda nisu na to pomišljala, da takovim postupkom škode ne samo ugledu lijepe naše knjige, nego i njenoj budućnosti, njenoj prodji i njenoj produkciji? Kada ljudi vide, da je Matica spala na takove radnje, zar ne će onda punim pravom odnemariti hrvatsku knjigu, zar se ne će onda još gori pisci „Angjinih božića", „Babinih vaza", „Marti", pomamiti na što veću produkciju? Zar gospoda nisu na sve to pomišljala, kada su takove radnje uvrštavala u — almanak?

Ili su zar odista vjerovali, da su te radnje dobre, da su zaslužile, da budu štampane i to u Matičinom almanaku?

Ni po muke, kada bi im mogla vrijediti isprika, da boljih kraćih stvari nema, da ih se ne producira. A našu čitaču publiku nije briga, zašto se nisu javili — bolji — zašto se nisu javili drugi i s boljim radnjama. Bile opreke kakove mu drago, dužnost je bila uredjivača „Hrvatskoga Kola", da te opreke izglade, da okupe oko sebe najbolje ili da odustanu od nakane izdati „Kolo" s ovakovim radnjama. Radi ugleda, radi časti „Matice Hrvatske" i radi dobrobiti hrvatske knjige. Bolje ništa nego tako. Jedan almanak kadra je pokvariti jedna loša radnja, a što biva, kada ih je u njemu više, pokazuje prva knjiga Matičinoga „Hrvatskoga Kola".

Ali, dakako, glavno je, da gospoda mogu pokazati, da oni — baš! — mogu, da Jovo Hranilović može napisati „Osvrt", a Klaić „Uspomene"!

Ali za to onda nije trebalo izdati knjigu od 462 stranice i sramotiti Maticu i škoditi hrvatskoj knjizi. Hranilović je mogao napisati i štampati svoj „Osvrt" i u kojem dnevniku, a isto tako su mogle i „Mile uspomene" izaći kao podlisci kojih zagrebačkih novina — i svrha bi bila postignuta.

O slikama, to jest o reprodukciji umjetnina u prvoj knjizi „Kola", bolje je šutjeti. Čuditi se čovjek mora samo našim umjetnicima, koji su pristali na to, da im se radnje na taj način u „Kolu" reproduciraju. Kuda li je onaj umjetnički ponos, koji je nekada progovarao iz svake stranice „Života"?

II.

U drugoj knjizi „Hrvatskoga Kola“ nalazimo 32 (odnosno 40) radnja od 27 radnika. Broj radnika poskočio je za pet, a broj radnja za sedam odnosno devet, ako računamo svaki sastavak posebice, ma on bio u sadržaju naznačen pod zajedničkim naslovom. Radnika iz prve knjige „Kola“ (starih) javilo se u drugoj knjizi 12, a novih je pridošlo 15. Od starih ne nalazimo u drugoj knjizi „Kola“ sedmoricu (Skerlić, Milčetić, Čuka, Rožić, Deželić, Podravski i Kuzmanović), a pridošli su: Berkićeva, Marinković, Jenovski, Jugović, Grančarić, Jukić, Lončar, Kuhač, Lozovina, Horvat, Radić, Kučera, Kempf i Šenoa. Ako omjerimo broj poznatih novih sa brojem poznatih, koji izostaše, vidjet ćemo, da se ta dva broja nekako pokrivaju, ma da je novih 15, a izostalih 7, tako da se može reći, da je „stand“ suradnika ostao od prilike isti kao i u prvoj knjizi. Dva vrijedna i poznata Novak i Tomić, koji su u prvoj knjizi vrijedili kao najjači predstavnici zabavne proze, zamuknuše za uvijek.

Što se tiče gradje, to je u drugoj knjizi obilnije zastupan zabavni dio (oko 206 stranica, prema prvoj knjizi Kola za 20 stranica više), ma da je drugoj knjizi dodan listak, koji sam obuhvaća 49 stranica. Naučni dio spao je od 276 stranica na 204. Vidi se odatle lijepo, da uredjivači „Hrvatskoga Kola“ i sami uvidjaju, da je zabavni dio u ovakovom almanaku daleko važniji, ma se on i zvao naučno-književni i umjetnički zbornik. Ljudi još uvijek i unatoč svemu naglašivanju, da je svrha Matice promicati u prvom redu naučnu knjigu, ne mogu zaboraviti, da je Matica nekada bila na glasu radi svojih izdanja lijepe književnosti., a ne naučne književnosti. To je medjutim i sasvim prirodno. Ovakova institucija, koja računa na široku publiku, ne može naći dovoljno spremnih čitatelja za strogu naučnu knjigu, dok je za lijepu knjigu nalazila vazda najviše čitatelja.

Ali o tome kasnije, kad dodjem do naučnoga dijela druge knjige „Hrvatskoga Kola“.

Zabavni dio druge knjige ispunila su petorica pjesnika (Arnold, Weber, Evetović, Brkićeva, i Hranilović) sa sedam pjesama i osam prozaista (Šenoa, Jukić, Ladanjski, Draženović, Rittig, Marinković, Jenovski i Risakovićeva) sa šesnaest što pripovijedaka i novela, što crtica.

Weber i Brkićka zastupaju osim toga hrvatsku dramu, a Grančarić glazbu (dvije kompozicije).

Kako se iz ovoga vidi, nije pridošao medju pjesnike nitko (u današnje pjesnički produktivno doba !), nego se je kolo matičinih pjesnika u drugoj knjizi „Hrvatskoga Kola“ suzilo za četiri pjevidruga (Podravski, Deželić, Rožić, Risakovićka), a broj pripovjedača i crtičara ostao je u glavnom isti, samo što su se izmijenila neka imena: Marinković umjesto Novaka(!), Jenovski umjesto Tomića, Jukić umjesto Hranilovića i Šenoa umjesto Radoslava, a u drami Herma Beralt (Weber-Brkićka) umjesto Kuzmanovića. Jesu li ove izmjene bile sretne i uspjele ruke, vidjet će se odmah.

Potrebno je samo, da se prije rekne koja o pjesmama, koje su osvanule u drugoj knjizi Kola. Kako je u istoj knjizi i Hranilovićev prikaz najnovijega hrvatskoga pjesništva, te se iz njega jasno vidi način i metoda, kojom on kritizuje hrvatske najnovije pjesme, ne će biti teško progovoriti o tim pjesmama sa

stanovišta i načinom, kojim bi on progovorio, a to će biti i jedino i najbolje što se može o njima reći.

U „Pilatu" opjevao je Arnold već toliko puta opjevanoga biblijskoga Pilata. Mi se ne ćemo baviti tim, odgovara li Pilat, kako ga je u toj pjesmi prikazao Arnold, Pilatu slobodoumne povjesnice., samo ćemo primjetiti, da psihologija, kojom je pjesnik pokušao rastumačiti duševno raspoloženje Pilatovo, vrlo slabo odgovara mogućnosti. Stihovi teku glatko, ali treba prigovoriti velikim žrtvama, koje su učinjene za volju rime, a na štetu prirodnosti. Iznosimo samo ova mjesta. Odmah u početku (peti redak) glasi: „Pod trijemom Pilat u svom stolcu — drmi". Drmiti je tako malo poznata riječ, da je upravo šteta, što je upotrebljena za volju toga, da se peti redak uzmogne rimovati sa sedmim (grmi). Malo niže govori se o Nazarencu, da stoji „nekud niem i vedar ko za tišine libanonski cedar", ma da je jasno, da su vedri cedrovi jednako nepoznati, kao i oblačni. Ne može se mimoići tom zgodom ni ono mjesto (15 redak), u kojem se kaže, da „narod sve to više mukne —" (za volju sroka sa — pukne !), kao što ni mjesto, koje glasi:

„I Pilat drhtne ko u gori dub,
Kad šupljim srcem proleti mu striela".

Vrlo si je teško zamisliti dub koji drhtne i šuplje srce, pak bi bilo mnogo bolje upotrebljavati poredbe, koje nisu tako riskantne. Početniku se to ne bi zamjeralo, ali prema čovjeku, koji je napisao već toliko stihova, moramo biti stroži. — Weberovoj pjesmi „Rendezvous" treba prigovoriti upotrebljavanje stranih izraza (Ferali, Kypris itd.) i još nekoje nedostatke u formi. Miroljub (Ante Evetović) pjeva o proljeću čuvstveno i skromno, kako to samo on umije, a Hermina Brkić pjeva o danima, kad će njezina i njegova duša poletjeti kao dva nova, sjajna, velika svijeta. Iz Brkićkine pjesme vidi se, da marljivo čita svoju učiteljicu Milku Pogačić, ali da je još ne može dostignuti. Od triju pjesama Jovana Hranilovića najbolja je prva, posvećena uspomeni Gjure Badovinca. U njoj imade topla osjećaja, a teče prirodno. Ne može se to reći o „Tiranovoj duši" i o „Besmrtnoj duši", koje mnogo sjećaju na nekoje pjesme Preradovićeve. Posljednja odaje mnogo tragova usiljenosti, te se čini više kao neka programna pjesma, a ne duboko i istinsko vjerovanje pjesnikovo. Dolazi to po svoj prilici otuda, što pjesnik-svećenik smatra valjda svojom dužnosti pjevati o besmrtnoj duši.

A sada ostavimo na čas Hranilovića i njegovu metodu kritikovanja, pa recimo ovako: Svih sedam pjesmica — nazivljem ih pjesmicama radi njihove kvalitete, ma da su nekoje i prilično duge i spjevane u formi ozbiljnih pjesama — ne vrijede mnogo, jer nam ne podaju ništa novo; ne otkrivaju nam novih čuvstava, ne bûde u nama novih raspoloženja. I o tiraninu i o duši, o Pilatu i o proljeću pjevalo se tako i upravo tako i prije dvadeset i prije trideset godina. Pjesnici nam u svim tim pjesmama nisu kazali ništa, što bi bilo vrijedno, da čujemo i što nisu već toliki drugi i malo bolje i malo gore prije kazali. Za to evo te pjesmice ne mogu vrijediti, pa bile one po svojoj formi ne znam kakove. Pjesnik, koji reflektira na to, da ga čitamo, mora nam imati nešto reći, nešto svoga i mora nam to do kraja iskreno reći. Dakako, iskrenost i novost same o sebi nisu jedini uvjet valjanosti, ali sigurno spadaju medju glavne uvjete. (Nastavit će se.)

JOSIP PASARIĆ: I OPET ANDRIĆEVO „IZNENADJENJE“

Dr. Andrić, čini se, nema sreće sa svojim iznenadjenjima i otkrićima na literarnom polju. Ponosno je navijestio, da će njegov članak o izvoru Vukova „Zidanja Skadra“ „mnoge stručnjake malko iznenaditi“, a kad tamo — stručnjake, kao n. pr. prof. Jovana N. Tomića (u najnovijem broju „Srpskog književnog glasnika“), nemalo iznenadjuje „neznanje g. Andrića i najelementarnijih stvari za proučavanje narodnih pjesama“, kao i „smjelost“ njegova, „da jedno i suviše jasno pitanje pravi spornim“. Medjutim dr. A. u posljednjem dvostrukom broju „Glasa Matice Hrvatske“ nastavlja svoja „iznenadjenja“ i otkrića i na dva mjesta i punih pet stranica iz petnih se sila upinje, da bar prividno obrani svoje nazovi otkriće. Ta obrana sve je prije nego li „stručnjačka“ i živo podsjeća na ono, što se u narodnoj pjesmi veli za Arapku djevojku: „Sve što se je više umivala, sve joj lišce crnje dohodilo“. Stručnjaci hoće razloge i dokaze, a ne doskočice i izmišljotine, kakvima ih nudi dr. A. u tom članku.

Iz njegova pisanja sve jasnije izbija tendencija, koja ga kod te rabote vodi. U prvom ju je članku tako lukavo prikrio i obavio plaštem jezičnih i metričkih kriterija, da se je mogla tek naslućivati. U drugom članku posve je očita i kao na dlanu. Dr. A. naime misli, e je sada hora, da se „raskrinka“ Vuk i prikaže kao mistifikator. Dr. Andrić doduše to izrijekom ne kaže, ali tko umije čitati izmedju redaka, a upućen je u stvar, jasno vidi, na što dr. A. nišani. Zato se on u prvom članku upinje da dokaže, kako je Vuk tobože ikavsku pjesmu „Zidanje Skadra“ preobrazio u ijekavsku, ne kazavši ništa o toj prijetvorbi i lukavo zašutjevši izvor toj pjesmi, t. j. Alačevićev zbornik. A da ta tvrdnja dobije neki privid vjerojatnosti, izbacio je izmišljotinu, da Vuk nije „nikako“ naznačivao izvore pjesmama, koje je u svojim zbirkama izdavao. Kad mu je nato u „Savremeniku“ citatima iz Vuka dokazano, da je taj njegov glavni argumenat jedna krupna neistina, dr. A. kuša u drugom članku da se iz škripca izvuče izgovorom, kako se tobože on nije „htio zadovoljiti onim podacima“ i ujedno iznosi novu izmišljotinu o Vuku, da „ikavštine uopće nije uvažavao“, pa kako „udara u oči neobičan fakat, da se po Vuku gotovo i ne zna za ikavske pjesme“, premda je „danas više nego utvrdjeno, da je od literata i zapisivača s hrvatske strane primao pjesme“. Pod svaku cijenu Vuk mora da izidje falsifikatorom i mistifikatorom! Na to očito smjera i ono, što dr. A. u drugom članku uvijeno natuca o Vukovoj neiskrenosti i o „vratolomnom poslu prekrajanja i transformiranja narodnih pjesama“. Tomu nadalje bez sumnje ima da služi ono, što s emfazom ističe, kako je „nama Hrvatima Vuk učinio veliku nepravdu“ i kako smo se eto preko pola vijeka (t. j. do Andrićeva otkrića) morali otimati od njegovih teških zagrljaja“. Amo uz ostalo jamačno pripada i tobože novo otkriće Andrićevo, da se je Vuk „slažući svoj Rječnik koristovao starijim hrvatskim leksikografima“.

Ali uzalud dru. Andriću sve naprezanje. Što jest, jest, a što nije, nije! A jest, i to neoborivo jest, da jakost Vukova stoji baš u onom, što mu dr. A. osporava, t. j. u vjernosti i iskrenosti; a nije i nikako ne stoji nijedna od

tvrdnja, koje dru. A. služe kao polazne i osnovne točke tobože u potvrdu i „dokaz“ glavne njegove misli. Sve su to ne samo medju stručnjacima nego i literarnim diletantima, ili kako bi rekao dr. Andrić: „kibicima“, tako općenito poznate i gotovo elementarne istine, da je pravo čudo i „iznenadjenje“, što o njima nema ni pojma tako „ozbiljan i hladan“ naučenjak, kakvim se gradi dr. Andrić u polemici s prof. drom. J. Skerlićem. Tu on naime čedno zove ponovno svoj članak „raspravom“, i to dakako „ozbiljnom“ i „hladnom“ raspravom, i stidljivo krsti sebe „specijalistom“ i „ozbiljnim“ naučenjakom i t. d., posve u stilu poznatih kazališnih reklama. Dašto, spram takova duševnog gorostasa dr. Skerlić i pisac „Savremenikov“ tek su patuljci i ništice! Prvoga s visoka kori, da se „ove stvari ne traitiraju tako olako“, pa ga očinski podsjeća, kako je imao iznijeti „teške i ozbiljne razloge“ i napisati „hladnu raspravu“, kao što je „moja“ (t. j. Andrićeva), jer se na onu moju (t. j. Andrićevu) raspravu može odgovoriti ili ozbiljno ili — nikako“. Razumije se, dr. Sk. nije odgovorio „ozbiljno“, već — „nikako“. „I ja“ (t. j. dr. Andrić) se dakako ne može „zadovoljiti s onako malim, gotovo praznim odgovorom“, kakav je po Andrićevu sudu Skerlićev! „To bi — naime — bilo nedostojno ozbiljne stvari, o kojoj se radi“. Njegov ukus, kako se vidi, nije kračina i jezgrovitost, već veličina i punoća! No da ne bude nikakve sumnje, e je dra. Skerlića do nogu potukao, proglašuje na koncu njegov članak „vrlo slabašnim i sasvim — izlišnim“.

Medjutim u drugom dijelu članka, gdje odgovara piscu „Savremenikovu“, taj se „hladni“ i „ozbiljni“ naučenjak promeće rugačem i satirom i udara u još banalnije polemične žice, kojih bi se stidio ne samo svaki pravi stručnjak, nego i posljednji literarni „kibic“. Tu on svoga tobože nepoznatog i „tajinstvenog“ protivnika počašćuje sada nadimkom „dubokog morskog norca“, sada „mudraca od istoka“, a u „repu“ pače nazivom „kibica“ i „neozbiljnog književnika“ i t. d. Ovaj ton „govori — rekao bi dr. A. — više nego debela knjiga“. On rječito svjedoči, da dr. A. ne može razlozima i dokazima pobiti „Savremenikov“ članak. To naprosto konstatujemo i prelazimo na analizu novih literarnih otkrića, što ih dr. A. i opet u drugom članku iznosi na nemalo čudo i stručnjaka i literarnih diletanata.

Otkriće o Vukovu rječniku! Dr. A. prikazuje kao novu i dosad nepoznatu stvar činjenicu, da se je Vuk slažući svoj rječnik koristovao starijim hrvatskim leksikografima: Mikaljom, Stulliem, Jambrešićem, Dellabellom, Belostencem i dr. To „otkriće“ lična je zasluga dra. A.! Evo njegovih čednih riječi: „Ja se lično evo već duže vremena bavim time, da sebi objasnim, koliko se je Vuk slažući svoj rječnik koristovao starijim hrvatskim leksikografima... I nikada nisam pravo smio da s tim izadjem na javu bojeći se prigovora „nacionalističkog samohvalisanja“. A evo — „sad prije nekog vremena dobije prvu knjigu „Vukove prepiske“, iz koje se vrlo krasno razabira sav tečaj pripremanja za Vukov rječnik“. Medjutim to nije nikakav lični pronalazak Andrićev, već davno i općenito poznata literarno-historijska činjenica! Vuk ju je sam glavom posve iskreno objasnio svomu biografu Sreznjevskomu, a ovaj je još g. 1842., dakle prije 66 godina, priopćio u životopisu Vukovu (u Moskovskom Zborniku). Tu činjenicu pominje uz ostale biografe i akademik A.

Pavić god. 1885. u 77. „Radu“ jugoslavenske akademije (u životopisu Gjure Daničića str. 141)) ovim riječima: „Vuk pripovijedaše svomu biografu Sreznjevskomu. I prije g. 1815. nagovaraše me Kopitar, da bih sabirao srpske narodne riječi; ja sam mu to i obrekao činiti, ali od toga posla ne bi ništa. Kad tamo jednoć on ti dodje k meni noseći cijelu rizmu papira na kartice razrezanu. „Dozovite si u pamet riječi, za koje znate, da ih narod govori, i bilježite svaku na osobitoj kartici. Malo po malo skupit će ih se za čitav rječnik“. Posao mi nije bio težak i radio sam oko njega vrlo marljivo. Da mi bude lakše, Kopitar mi donese na ugled rječnik Voltigjin, poslije i Mikaljin, Bjelostijenčev, Jambrešićev, Stulićev. Nu ja sam te rječnike više listao nego učio i pisao sam na kartice radje riječi iz glave, ili sam iz rječnika uzimao samo one, za koje sasvim pouzdano znah, da ih narod govori“... Ta je dakle stvar poznata iz usta samoga Vuka davno prije i dra. Andrića i „Vukove prepiske“, pa nije trebala tek čekati na dra. A., da je kao „lično“ otkriće iznese na javu. Ako već ne poznaje Sreznjevskoga, morao je kao „specijalista“ barem ogledati lako pristupnu studiju Pavićevu, da ponovno ne blamira sebe i hrvatsku knjigu, u kojoj hoće da igra ulogu ne samo obična radnika, nego i stručnjaka specijaliste.

Otkriće, kako Vuk ikavštine uopće nije uvažavao! U prvom je članku dr. A. nasumce ustvrdio, da Vuk „nikako“ nije zabilježavao, od koga je dobivao, gdje je nalazio i kada je slušao pojedine pjesme, koje je u svojim zbirkama izdavao. Pošto je taj glavni njegov argumenat oboren doslovnim citatom iz Vukóva predgovora k bečkom izdanju IV. knjige g. 1833., dr. A. se brzo domislio jadu i u zamjenu za taj propali argumenat ishitrio novi: kako tobože Vuk nije ikavštine uopće uvažavao. Njemu je naime „udario u oči neobičan fakat, da se po Vuku gotovo i ne zna za ikavske pjesme“, a kad tamo, ikavština se u narodnim pjesmama obiljem i krasotom najljepših egzemplara bori za prvenstvo s ijekavštinom, ostavljajući za sobom ekavštinu u nedoglednoj daljini“. Taj „neobični fakat“ služi mu za dokaz, da je Vuk prekrojio iz ikavštine u ijekavštinu tri pjesme iz Alačevićeva zbornika. Medjutim je taj novi argumenat u tako općenitom i apodiktičnom obliku jednako neistinit kao i jur oboreni njegov brat. O tom se može svatko na rodjene oči uvjeriti, tko samo letimice prolista prvu i drugu knjigu Vukovih pjesama, a da o ostalim, napose hajdučkim, pjesmama i ne govorimo. U prvoj knjizi izrazito su ikavske sve one pjesme, koje nose oznaku: „iz Sinja“, kao 300a (str. 222), 303a (str. 227), 342 (str. 256), 615 (str. 459), 730 (str. 573), 742 (ssr. 593), 748 (str. 608), 760 (str. 636). Iz pjesme 300a evo par ikavskih stihova: „Dosta lipa roblja zarobiše. — Maša joj se rukom u nidarca. — Vira moja, draga dušo moja. — A ona njemu besidila. — Ako nisi ljubio divojke“. — Iz pjesme 303a spominjem primjera radi ove stihove: „Paka ide ona u dvor bili, Paka liga na meke dušeke. — Već vas molim, draga dico moja“ itd. Iz pjesme 342. evo ovih stihova: „Idu svati po lipu divojku.; Kad su bili isprid bila dvora. — Da ja sebi tražim likarije. — Privari se majka divojačka“. — Komu se hoće i više primjera, neka ogleda prije pomenute pjesme. Pored toga

ima tu i tamo tragova ikavštini u onim pjesmama, što su iz gornjega primorja i iz pojedinih mjesta južne Dalmacije, osim Dubrovnika i okolice. U drugoj knjizi izrazito je ikavska 95. pjesma „Ženidba Jakšića Mitra“, koja je opet „iz Sinja“ i ima evo ovakih stihova: „Razboli se Mitar dite mlado, Razboli se bolom brez bolisti, K njem' dolazi robinja divojka“. Osim toga ima dosta sporadičnih ikavskih oblika u pjesmama iz zapadnih krajeva. No treba priznati, da u drugoj knjizi ima razmjerno manje ikavštine nego li u prvoj, u kojoj se ikavske pjesme upravo ističu ljepotom sadržaja i oblika. Istina, bilo je vrijeme, kada Vuk nije uvažavao ikavštine. To je naime bilo u prvom i drugom periodu njegova rada, kad je još nije poznavao, t. j. prije Vukova puta po Primorju g. 1834 i 1835. Na tom je putu Vuk lično i na izvoru upoznao ikavštinu i ujedno se uvjerio, da velik dio naroda govori **h** gdje treba, pa je od sada počeo uvažavati i ikavštinu i u spisima pisati slovo **h**. Poradi toga i nalazimo u zbirkama trećeg izdanja, koje je priredio poslije toga puta, pored ekavskih i ijekavskih i priličan broj ikavskih pjesama. Sve su to tako elementarne stvari, da ih ne bi smio neznati ne samo jedan „specijalista“, kakim se samosvijesno gradi dr. Andrić, već i posve običan literarni „kibic“.

Otkriće, da su tri narodne pjesme doslovno iste u Vuka i Alačevića! U prvom je članku dr. A. ustvrdio, da je Alačevićeva „Pisma od zidanja kralja Ukašina“ „gotovo od riječi do riječi ista s Vukovim „Zidanjem Skadra, samo što je Alačevićeva pjesma ikavska, a Vukova ijekavska“. Na to „otkriće“ nadovezao je ovo umovanje: „Nije moguće zamisliti, da bi dva različna sabirača naišla u razno doba na jednu te istu pjesmu istoga tipa. Pa da su naišli i na istoga pjevača, ne vjerujem, da bi im on mogao kazivati od stiha do stiha i gotovo od riječi do riječi tok iste pjesme“. Iza toga tvrdi i za Vukovu pjesmu „Smrt majke Jugovića“, da je „gotovo doslovno“ uzeta iz Alačevića, a za pjesmu „Bog nikomu dužan ne ostaje“, da je „i opet od stiha do stiha prepisana iz Alačevića“. Tu dakle dr. A. tvrdi troje: 1. pjesme „Zidanje Skadra“ i „Smrt majke Jugovića „jesu gotovo od riječi do riječi“, „gotovo doslovno iste“ u Vuka i Alačevića; 2. da je pjesma „Bog nikomu dužan ne ostaje“ samo „od stiha do stiha“ ista u Vuka i Alačevića; 3. da dva različna sabirača ne mogu zapisati u razno doba jednu te istu pjesmu istoga tipa, pa da jedan te isti pjevač ne može kazivati od stiha do stiha i gotovo od riječi do riječi tok iste pjesme. Kako se odatle vidi, dr. A. tu govori o „gotovo od riječi do riječi“ istim, gotovo doslovno istim i o „jednim te istim pjesmama istoga tipa, dakle o nepotpuno istovetnim pjesmama. No u drugom članku napušta dr. A. to ograničenje, izraženo riječcom „gotovo“, i odlučno tvrdi potpunu istotu pomenutih pjesama u Vuka i Alačevića. U polemici sa drom. Skerlićem izrijekom ističe, da su to „iste pjesme u istom obliku“, da su „doslovno“ iste, pa da je Vuk primio „cijelu onu pjesmu iz Alačevićeva zbornika“, a ujedno poziva dra. Skerlića, da mu od sto hiljada hrvatskih i srpskih pjesama „navede samo jednu, koju su dva različita sabirača makar u istom kraju, u isto doba, pa ma i od istih kazivača zapisala

onako doslovno, kao što su pomenute tri u Alačevića i Vuka". Svatko, u koga je zdrav razum i umije logično suditi, zna dobro, da postoji nemala razlika medju pojmom „i s t a p j e s m a u i s t o m o b l i k u" ili „d o s l o v n o i s t a p j e s m a", i medju pojmom „g o t o v o od riječi do riječi ista" ili „g o t o v o doslovna pjesma". „Iste pjesme u istom obliku" ili „doslovno iste pjesme" bile bi bez sumnje one, koje bi pjevale jedan te isti dogadjaj i imale ne samo isti oblik i tip, nego i isti broj i slijed stihova kao i jedne te iste riječi u istom slijedu. A „g o t o v o od riječi do riječi iste" ili g o t o v o doslovno iste pjesme jesu one, koje doduše pjevaju isti dogadjaj i imaju redovno isti pjesnički oblik i tip, ali im broj i slijed stihova nije posve jednak i uz to nemaju posvuda iste riječi i u istom slijedu. Prve pjesme od dva različna sabirača ili od dva ista kazivača vanredna su rijetkost, pa ako dr. A. poziva dra. Skerlića, da mu navede s a m o j e d n u t a k v u pjesmu, traži od njega nešto, što je moguće samo kao izredan izuzetak. Ujedno treba već ovdje naglasiti, da dr. A. iskrivljuje stvar, kada u drugom članku tvrdi, da su pjesme „iste" i „doslovno" iste u Vuka i Alačevića i da je Vuk „c i j e l u" pjesmu „Zidanje Skadra" primio tobože iz Alačevićeva zbornika.

Naprotiv pjesama druge vrste ima ne samo u Vukovim zbirkama, nego još više u izdanim zbornicima „Matice Hrvatske", koji bi barem morali biti poznati dru. A. kao redaktoru „Matičinih" narodnih pjesama. I djaci viših razreda gimnazijskih moraju znati, da je poznata pjesma „J a k š i ć i k u-š a j u l j u b e" g o t o v o ista u Reljkovića i Vuka. Pjeva naime isti dogadjaj, deseterac je u jednoj i drugoj, nadalje ima isti broj i slijed stihova, ali nema posvuda iste riječi i nije vazda isti slijed njihov, a što je upravo značajno, u Reljkovića se miješaju ikavski, ijekavski i ekavski oblici, dok je u Vuka gotovo čista ijekavština. Za tu pjesmu iskreno priznaje Vuk u primjedbi (str. 624): „Ova je pjesma štampana u Satiru Reljkovića, ali sam je ja saslušao i u narodu našemu, osobito od jednoga momčeta iz Užičke nahije, od koga sam je ovako p r e p i s a o". To je gotovo ista pjesma, zapisana od dva različna zapisača u razno doba i na raznim mjestima. Evo nekoliko stihova iz Reljkovića i Vuka, da se vidi razlika izmedju jedne i druge pjesme: R.: „I sam glavom c a r s r p s k i Stjepane"; V.: „I sam glavom s r p s k i c a r Stjepane". — R.: „To je, brate, s tvoje v i r n e ljube"; V.: „To je, brate, s tvoje v j e r n e ljube". — R.: „I on ište sedlo o b a l j a n o"; V.: „I on ište sedlo o k o v a n o". — R.: „I j o š t e r e sedlo okovano"; V.: „I o n ište sedlo okovano" i t. d. Tko od stiha do stiha sravni oba teksta, mora priznati, da je to od dva sabirača g o t o v o ista ili gotovo doslovno ista pjesma, ali nipošto posve ista ili posve doslovno ista. Ovoj drugoj vrsti pjesama po svoj prilici pripada i sljepačka pjesma „Ljuba Bogatoga Gavana" (str. 133. I. knj. drž. izdanja), o kojoj Vuk u bilješci iznosi uz ostale i ove zanimljive podatke: „Od (sljepice) Jece (u Zemunu) ovu je pjesmu meni... prepisao i poslao još 1826. godine zemunski paroh... g. Avram Živanović. Ja sam je potom (1838.) slušao i u Imotskome (u Dalmaciji) od ljudi, koji nijesu slijepci ni prosjaci". I tu se evo radi o g o t o v o istoj pjesmi zabilježenoj od dva različna sabirača u različno doba i u različnim krajevima.

Iz „dodatka“ prvoj knjizi Matičinih Hrvatskih narodnih pjesama doznajemo o tom pitanju ove zanimljive podatke: 1. O motivu „Kako je u raju“ ima u Lovretića (iz Otoka u Slavoniji, od Bare Augustinović, st. 17) ista pjesma kao u Klotilde Kučere br. 67 (iz Otoka u Slavoniji od Bare Augustinović, st. 17). Prvi je zbornik nabavljen 1885., drugi 1884. Svakako izniman i rijedak slučaj: ista pjesma s istim brojem stihova od istog pjevača, od različnih zapisivača, u istom mjestu i gotovo u isto doba. Sličan mu je ovaj slučaj iz Dalmacije: O motivu „Bolani Dojčilo i Crni Arapin“ ima u Nališa iz Bogomolja na Hvaru, st. 142 ista pjesma kao u Ivančića iz Bogomolja na Hvaru st. 146. Oba su zbornika nabavljena g. 1885. — Nadalje o motivu „Nezahvalni sinovi“ ima u Volčića iz Istre, st. 60, gotovo ista pjesma („s neznatnim promjenama“) kao u Kukuljevića X br. 57. Volčićeve pjesme sabrane su g. 1851., a Kukuljevićeve od g. 1840—1865. — A o motivu „Sveci dare dijele“ ima kao u Primorca iz Hrv. Primorja, st. 46. gotovo ista pjesma još u ovih sabirača: u Rakovca iz Omiša u Dalmaciji, st. 36, u Strohala (od slijepca na Sušaku), st. 42, i u Volčića (iz Istre), st. 41; a ujedno je Ugarkovićeva pjesma br. 138. iz Starigrada u Gornjoj Krajini sasvim nalik na Primorčevu. Osim toga o tom motivu ima u Nališa iz Sućurja na Hvaru upravo taka pjesma kao u Angjelinovića br. 69 iz Sućurja na Hvaru. Isto tako o motivu pod natpisom „Ćuprija na Drini“ („Zidanje Skadra“) ima u Ivaniševića (oko Svinjara iz Slavonije) pjesma sasvim taka kao u Bogdešića br. 26 iz Dragovaca u Slavoniji. Sasvim je taka pjesma i u Terezije Burazović iz Novske u Slavoniji i u Gabrića iz Oriovca u Slavoniji. O motivu „Zmaj mladoženja“ ima u Ljubidraga (iz Dubrovnika — od Gusta Agacija, st. 625) gotovo ista kao i u toj knjizi sprijeda štampana Glavićeva (od Rada Sisevića iz Trnove kraj Stona, st. 620). Komu se hoće još više podataka, neka ogleda st. 500. i 510. („dodatka“) u prvoj knjizi i u drugoj str. 323, 326, 337 346, 367 i 390, a da i ne spominjemo neke gotovo iste pjesme u Pavlinovića i Alačevića. U oči tih činjenica upravo je smiješna tvrdnja Andrićeva u prvom članku: „Nije moguće zamisliti, da su dva različna sabirača naišla u razno doba na jednu te istu pjesmu istoga tipa. Pa da su i naišli i na istoga pjevača, ne vjerujem, da bi im on mogao kazivati od stiha do stiha i gotovo od riječi do riječi tok iste pjesme“.

A upravo prvoj nuanci ove kategorije i pripadaju pomenute tri pjesme u Alačevića i Vuka! O tom se je pisac ovih redaka uvjerio iz autopsije, koja mu je ovih dana bila omogućena sretnim slučajem „nesporazumljenja“. Medju tekstovima veća je razlika nego li medju Reljkovićevom i Vukovom pjesmom „Jakšići kušaju ljube“. Nije isti u njima broj stihova: pjesme „Bog nikomu dužan ne ostaje“ i „Smrt majke Jugovića“ imaju u Alačevića po jedan stih manje nego u Vuka, a „Zidanje Skadra“, o kojem je u glavnom i govor, ima u Vuka čak pet stihova više nego u Alačevića, što je dr. A. u svojoj jezičnoj i metričkoj analizi mudro zašutio! Tih pet stihova dolazi pri završetku pjesme iza stiha: „I ka dvoru opet odnositi“, a glase:

„I to Rade za bratstvo primio,
Ostavi joj prozor na očima,

Te da gleda ka bijelu dvoru,
Kade će joj Jova donositi
I ka dvoru opet odnositi".

Tim se stihovima kazuje, da je neimar Rade udovoljio i drugoj želji mlade Gojkovice, neka joj pri uzidavanju ostavi prozor na očima, kako joj je prije toga po želji ostavio prozor na dojkama. Prema tomu je u Alačevića pjesma nepotpuna i krnja, jer iz nje ništa ne doznajemo, je li Rade udovoljio i toj drugoj želji Gojkovičinoj. Ova značajna razlika „govori više nego debela knjiga" — protiv izmišljotine Andrićeve. Uz to ta razlika u broju stihova ruši njegovu tvrdnju, da je ta pjesma u Vuka i Alačevića „ista od stiha do stiha" ili „doslovno ista". U Vuka su nadalje čisti deseterci, dok u Alačevića ima više deveteraca i jedanaesteraca, pače i jedan osmerac: „Zlo je, moja virna ljubo" (u Vuka: „Zlo je, moja vijernice ljubo"). Jedanaesterci su ovi: 1. „Kad nastala četvrta godinica"; 2. „Rade viknu tri stotine majstora"; 3. „Ne privari se moja virna ljubo"; 4. i 5. „Tebe zdravlje! priboliti ne mogu" (132. i 137.); 6. „Povedoše u grad da je ugrade"; 7. „Ne sića se tanena nevistica"; 7. „Jer diveri u nju i ne gledaju"; 8. „Nek ti kupi roba il robiginju". Deveterci su ovi: 1. „Eto ste tri brata rodjena"; 2. „I donese majstorim ručak" (st. 72); 3. „Podraniše tri Mrljaviće"; 4. „Žao mu je ljube virnice" (st. 154); 5. „Ne ti više gledati ljubu". Taj metrički kriterij je i opet dr. A. zašutio.

Oba se teksta nadalje znatno razlikuju frazeologijom, jezičnim oblicima i poretkom riječi: Al.: „Jednom ime... (st. 3), a V.: „Jedno bješe...; Al.: „Trići biše"... (st. 5), V.: „Treće bješe"...; Al.: „Ne muči se, Vukašine kralju, V.: ...kralje; Al.: „Tako će se temelj ozdržati", V.: ...obdržati"; Al.: „I tako ćeš sagraditi kulu", V.:...grada; Al.: „On dozivlje"..., V.:...doziva; Al.: „Dosad mi si bijo sluga virna", V.: Do sad si mi bio vjerna sluga (poredak riječi!); Al.: „Vataj, sinko, konja **najboljega**", V.: „Vataj, sine, konje **u intove**"; Al.: „Dovedi **u** Skadru na Bojani", V.: „Dovedi ih Skadru na Bojanu"; Al.: „On uvati konja u istove", V.: „On uvati konje u **intove**"; Al.: „Pak se vrati Skadru na Bojani", V.: „Pa se vrnu Skadru na Bojanu"; Al.: „On podviknu Radu neimare", V.: „On podviknu Rada neimara"; Al.: „**Kralj ga** gradi, vila **obaliva**", V.: „**Kralje** gradi, vila obalje"; Al.: „Tako ćete sagraditi grade", V.:...grada"; Al.: „U svakoga ima **varna** ljuba", V.:...**vjerna**"...; Al.: „Tako će se sagraditi grade", V.: „Tako ćemo sagraditi grada"; Al.: Ma je l', braćo"..., V.: No...; Al.: Već na sriću da **i**(h) ostavimo", V.: „Već na sreću da im ostavimo"; Al.: „Večeraše gosposku večeru", V.: ...gospodsku; Al.: „Ne privari se, moja virna ljubo", V.: „Ne prevar' se, vjerna moja ljubo"; Al.: „Kad u jutro danak osvanuo", V.: „Kad u jutru jutro osvanulo"; Al.: Iodoše na grad na Bojanu", V.: „Otidoše..."; Al.: „A redak je gospoje kraljice", V.: A redak je **gospodji kraljici**"; Al.: „Jetervice, mlada **gospojice**", V.: „Jetrvice mlada **Gojkovice**"; Al.: „Ugleda ga **tanena** nevista", V.: „... **tanana nevjesta**", Al.: „Krotko odi, tijo besidjaše", V.: „Krotko **hodi**, tiho besjedjaše"; Al.: „**Steći oćeš** i bolju jabuku", V.: „**A salićeš**..."; A.: „Pa na stranu **obivićeva** glav", V.: „Pa na stranu **odvratio** glavu"; Al.: „Dva **divera** Gojkovića mlade",

V.: „Dva djevera Gojkovice mlade"; Al.: „Rado viku i n j i m trista majstora", V.: „Rade v i k n u d o trista majstora"; Al.: „Počeše je u grad ogradjivat": V.: „Turiše je u grad ugradjivat"; Al.: „No ti piši mojoj staroj majci", V.: „No ti prati..."; Al.: „Ostavi mi prozor na dojkami", V.: ... dojkama"; Al.: „To je Rado za brajstvo primio", V.: ... bratstvo"; Al.: „Kada će mi Ivu donositi", V.: „Kad će mene Jova donositi"; Al.: „Pak donese čedo u kolibci"; Pa donese čedo u kol'jevci". Alačević nadalje piše: „arči", „arčimo", „ol", „ter", „gospodare" „ju" itd.; a Vuk: „harči", „harčimo", „jal", „no", „gospodaru", „je". Ako se k ovima pribroje razlike, što ih je dr. A. (tobože sebi u prilog) iznio u prvom članku, napose stihove: „M a mi v a l j a čedo o k u p a t i, A bijelo platno i z a p r a t i" (u Vuka: „No mi l u d o čedo n e k u p a t o, A bijelo platno n e i s p r a t o") pa uzme li se na um, da je pjesma u Alačevića izrazito ikavska, a u Vuka isto tako izrazito ijekavska: mora svak nepristran da prizna, da se tu radi o pjesmi doduše istoga karaktera i pjesničkog oblika, ali o dva znatno različna teksta, koje su dva različna sabirača s a m o s t a l n o zapisala od dva različna kazivača i u različnim krajevima; dakle, da tu imamo posla sa pjesmom samo „g o t o v o istom ili samo „g o t o v o doslovnom", a nipošto sa sasvim „istom" ili posve „doslovno istom", kako bi htio dr. A. u drugom članku. To jasno izbija naročito iz potcrtanih stihova, u kojima je većinom ne samo posve drukčiji poredak riječi, nego i sasvim inaki izrazi a mjestimice pače i različni pojmovi. Upozorujem napose na stih, koji u Alačevića glasi: „No ti p i š i mojoj staroj majci", a u Vuka: „No ti p r a t i"... Pratiti u narodnoj pjesmi u istočnim i južnim krajevima znači: poslati nekoga, da u s m e n o isporuči ono, što se obično medju pismenim ljudima javlja p i s m o m. Ova dva izraza očito odaju dva različna stepena naše narodne kulture u prvoj polovini prošloga stoljeća. Kulturnom stanju Dalmacije potpuno odgovara izraz „piši" u ustima kazivača Alačevićeva, a opet riječ „prati" posve dobro pristaje starcu Rašku iz Kolašina (bilo crnogorskog bilo hercegovačkog). Posve slični tip pokazuju i tekstovi pjesama o smrti majke Jugovića i „Bog nikomu dužan ne ostaje" u Vuka i Alačevića. — U tom različnom porijeklu ima se bez sumnje tražiti i razlog tobože zagonetnom pojavu, što Alačević piše nedosljedno na pet raznih načina prezime Mrljavčevića, a Vuk vazda pravilno i dosljedno. Da je dr. A. zavirio u Bogišićevu zbirku naših bugarštica „iz starijih najviše p r i m o r s k i h zapisa", vidio bi, da se u tim narodnim pjesmama iz južne Dalmacije vlastita imena narodnih junaka isto tako samovoljno mijenjaju i iskrivljuju, kao i u Alačevićevoj pjesmi. Tako se Vukov Musić Stevan zove u bugarštici Bušić Stjepan, a sluga mu Vaistina-Oliver, Vukovi Jugovići prekršteni su u Ugoviće, Miloš O b i l i ć pače u Miloša D r a g i l o v i ć a, Nikola Kosančić u K o s o v č i ć a, Sutiska u S u s t i c u, Udbin u Udin, Dunaj u D a n a j; a u 18. bugarštici (str. 53—6) se Miloš zove najprije U g r i n j a n i n (2 puta), zatim O h r i n j a n i n (2 puta), pak O h r i n s k i ban, a na kraju opet „U g r i n s k i ban". U 56. bugarštici se Grozdana zove P r e z d a n a, a u drugoj Relja Bošnjanin — „Bošanin". Sličnih primjera ima i u „Matičinim" zbornicima. Tako se Vuk Branković zove Vrankovićem (I. knj., str. 274.), Bošnjanin — Bošljaninom, Sibinjanin — Sibiljaninom (II., 111.). Angjelija — Vangjelijom (142.), Herceg — Jercegom (245.), Ravijojla — Rafiolom, Ravijolom i Arajelom! Dapače u varijanti Ilićevoj (II. knj., str. 323.) zovu se Mrnjavčevići — M r n j a v i ć i m a,

dakle kao u Alačevića. Uzrok tomu pojavu leži na dlanu. Što je kazivač bliži mjestu ili zavičaju junakovu, to će jamačno vjernije pominjati u pjesmi imena njihova, a što se pjesma u narodu više širi i udaljuje od mjesta, na koje je lokalizovana, i od zavičaja junakova, to će se više dotična vlastita imena mijenjati i iskrivljivati; a to osobito vrijedi za oduža imena, kao što je „Mrljavčević". Stoga je shvatljivo, što je Raško iz Kolašina (možda crnogorskoga?) vazda pravilno Vuku kazivao ime „Mrljavčevića", dok je posve prirodno, da ga je Alačevićev kazivač iz Makarskog Primorja na pet raznih načina izgovarao. S istoga je razloga taj kazivač jedamput rekao „Uglješa", a drugi put „Ugreša", a to valjda po analogiji prema „turkovati" mj. „tolkovati" (u pjesmi Ljubidragovoj, str. 11. II. knj. Hrv. n. pjesama, str. 159.). S istoga razloga piše Alačević ne samo „zvečanah", nego i „bojanu", pak „Domjan mj. Damjan". Taj kriterij upravo rječito govori protiv razlaganja dra. A. i odlučno vojuje u prilog mnijenju, da su ta dva teksta posve neovisno jedan od drugoga zabilježena. Dr. A. hoće da dokaže veću izvornost Alačevićeve pjesme time, što ističe, da u posljednjem stihu stoji u Alačevića oblik „n e i m a d e", a u Vuka „n e i m a", jer da se oblikom „n e i m a" izdaje, e je ijekavština nasilno i izvještačeno proturana u ovu pjesmu. Medjutim se isti taj oblik „ne ima" nalazi u 149. stihu Alačevićeve pjesme: „N e i m a šta će Gojkovica mlada", pa bi na isti način mogao služiti dokazom za veću izvornost Vukovu. Krivo je i ono, što dr. A. govori, da Alačević dalmatinski dativ plurala „majstorimam" piše u s v i m primjerima, jer u st. 72. piše samo: „majstorim". Jednako veli dr. A., da Alačević zove sina mlade Gojkovice „Ivo" (g. Ive), a u istinu u st. 215. piše: „Kada dodje moj nejaki Ive". Evo tako izgledaju jezični kriteriji dra. A. u analizi „Zidanja Skadra". Sličan mu se malheur dogodio sa „vrlo važnim oblikom" „gnii" u 17. stihu pjesme o Jugovićki: „Više g n i i devet bojni koplja", koji stih u Vuka glasi: „I više n j i h devet bojnih koplja". Dr. A. izmišlja o tom teoriju i tvrdi: „To je onaj izuzetni slučaj u našoj narodnoj poetici, gdje se jedan glas u pjevačevu recitiranju računa z a d v a. Alačević je dapače napisao dva „i", jer je tako č u o u n a r o d u". Odatle se vidi, da dr. A. nema ni pojma o povjesnom razvoju hrvatskog pravopisa. Da je samo zavirio u Maretićevu „Istoriju hrvatskog pravopisa latinskim slovima", bio bi vidio, da mnogi stari hrvatski pisci, napose iz Dalmacije, udvajaju slova, da tako označe duljinu, osobito u g e n. p l u r.; — n. pr. u Bernardina Splječanina (1495.) „otaac" (gen. plur.), naas; u Gradića (1567.) „prilikaa" (gen. plur.), „riječii" (gen. plur.), „plodii" (3. sing.), „zvečii" (3. sing.), u Vramca (1578.) „mužii" (virorum), „dnii" (dierum); u Budinića (1582.) „iniih" (aliorum); u D. Zlatarića (1597.) „užiivam", „iziit" (exire); u Vrančića (1606.) „uboziih", „dobriih"; u Nenadića (1768.) „daraa" (donorum), „otacaa" (patrum), pak „mii" (nos), „tii" (tu); u Ambroza Markovića (1826.) „narodaa" (populorum), „razloog" (g. pl.) itd. Na sličan je način i Alačević napisao „gnii" (dva „i"), da označi, kako je to dugo „i" gen. plurala. Da je tomu zaista tako, vidi se malo niže iz 21. stiha: „A pored niih devet gliuti (ljutih) lava", gdje opet za oznaku duljine u gen. plur. dolaze dva „i", premda više ne treba da se j e d a n slog računa za d v a. Takvi elementarni lapsusi, doista, nijesu na čast jednom „specijalisti".

V u k o v „v r a t o l o m a n p o s a o p r e k r a j a n j a i t r a n s f o r m i r a n j a n a r o d n i h p j e s a m a!" Ovako označuje redaktor „Matičinih"

ženskih pjesama rad toga klasičkog i zaslužnog sabirača narodnih umotvorina! Tim se tonom dosada o Vuku anonimno pisalo u šovinističkim zakutnim novinama, a sada ga evo uvodi u organ „Matice Hrvatske“ punim svojim imenom dr. Nikola Andrić, učenik Jagićev! Takova karakteristika Vukova rada oko narodnih umotvorina iz pera dra. Andrića najbolje osvjetljuje njegovu „sposobnost“ za redaktora narodnih pjesama, a činjenica, da je taj „sud“ mogao izići u „Matičinu“ organu, rječito svjedoči, na kake je grane spalo to kulturno društvo pod sadašnjom upravom. Ta je naime karakteristika u tom drastičnom i općenitom izričaju grdna neistina. Istina je naprotiv, da Vuk nije nigdje pa ni u prvoj knjižici t. zv. „Pesnarici“ od g. 1814. „vratolomno“ prekrajao i transformirao narodne pjesme. U toj je knjižici izdao uz „Asanaginicu“ pjesme, što ih je u Beču pisao, „koliko se mogao opomenuti.“ „Zato“ su gdjekoje — iskreno priznaje u predgovoru od g. 1824. — koje iz neznanja, koje želeći (po ondašnjemu opštem mnijenju naši književnika) jezik popraviti, gdješto i nepravo napisane i naštampane“; t. j. Vuk je u toj prvoj knjižici obratio ikavštinu u „Asanaginici“ u ijekavštinu i u drugim pjesmama mjestimice po želji ondašnjih književnika popravio jezik; a to nipošto nije isto, što i „vratolomno prekrajanje i transformiranje“ cijelih pjesama. Vuk je medjutim već u drugoj knjizi g. 1815. popravio tu pogrješku „iz neznanja“ i poteklu iz „opšteg mnijenja“ tadašnjih književnika, i pečatao od sada pjesme onako, kao što ih je „od različnih pjevača i pjevačica čuo da se upravo pjevaju“, t. j. posve vjerno i bez popravljanja jezika. To isto priznaje Vuk i u predgovoru drugoj knjižici od g. 1815. veleći: „Pjesne su ove sve tako napečatane, kao što sam ih ja prepisivao iz usta Srba i Srpkinja, i zato su pravilnije u smotreniju (pogledu) govora narodnog nego one prve, koje sam u djetinstvu slušao, i lani (g. 1814.) ovdje (u Beču) pisao.“ Vuk je učio veliko načelo: piši, kako narod govori, pa se je toga načela vjerno držao i kod skupljanja narodnih pjesama. To se jasno razabira i iz njegovih mnogobrojnih bilježaka o dijalektičnim osobitostima narodnog govora ne samo u predgovoru k „Poslovicama“, nego i u zbirkama narodnih pjesama. A protiv „vratolomnog prekrajanja i transformiranja narodnih pjesama“ ustao je odlučno glavom sam Vuk u ovećoj bilješci k pjesmi „Marko Kraljević u Azačkoj tamnici“ u trećem izdanju II. knjige od g. 1845. Neki Konstantin Kaulicija bio je g. 1836. u Budimu preštampao iz Vukove druge i četvrte knjige (II. izdanja) sve pjesme o Marku Kraljeviću u posve iskrivljenom obliku, tako da su „mnoge riječi izmijenjene i čitavi stihovi nagrdjeni.“ Vuk osudjuje tu „vratolomiju“ ovim riječima: „Da su pjesme ove preštampane vjerno od slova do slova, onda ja ovdje ne bih ni spominjao nepravde, koju mi je knjižar s tijem učinio svoga dobitka radi; ali su one tobožnijem popravljanjem tako iskvarene i nagrdjene, da je krivo po sav narod naš i sramota gotovo po sve naše književnike današnjega naraštaja.“ A pri kraju bilješke žigoše taj postupak ovako: „Po ovome sad svaki pametan čovjek može pomisliti: kad se ovako čini s narodnijem pjesmama, koje su naštampane . . . a šta bi od njih bilo, da su ih ovaki naši književnici skupljali i prvi put štampali?“ To je evo rodjeni Vukov odgovor na besprimjernu objedu Andrićevu, da je on „vratolomno prekrajao i transformirao narodne pjesme!“

Filolog dr. M. Murko („Archiv", 28. sv., str. 358) doduše tvrdi, kako tobože nema sumnje o tom, da si je Vuk prema „našem današnjem" shvaćanju dozvolio „unzulässige Eingriffe" u slaganju jezično korektnih tekstova, ali ga odmah iza toga (369) izvinjava i tumači, da su mu to odobravali Kopitar i Grimm, jer se je o tom radilo, da se stvori uzor za književni narodni jezik u opreci prema crkveno slavenskoj rusko-srpskoj mješavini. „Dieser Zweck ist auch erreicht worden; im Vergleich damit haben allerdings unsere heutigen Bedenken gegen seine Textbehandlung wenig zu bedeuten." No od toga iznimnog popravljanja nekih nepravilnih oblika, poglavito u prvom periodu, do — „vratolomnog prekrajanja i transformiranja narodnih pjesama" uopće dalek je put.

Neki naopako misle, da su Vukove zbirke tako krasne i klasičke s toga, što je on dotjeravao i poljepšavao narodne pjesme. A u istinu uzrok ljepoti Vukovih zbirki leži u ovome: Vuk je crpući iz živoga narodnog vrela pomno izbirao pjesme i uzimao u svoje zbirke samo ono, što je najljepše, odbacivši sve, što je slabije. O tome svjedoči njegova izreka u „rječniku" sub Zlota Protopopa: „ja sam o tom i pjesmu slušao, ali se nijesam mogao namjeriti na pjevača, koji bi mi je lijepo po redu kazao", pak izjava u predgovoru prvoj knjizi drugog izdanja od g. 1824.: „Osim ovi u II. knjizi naštampani stariji pjesama od Kosova ja sam još slušao pjesmu o ženidbi svetoga Save... i o ženidbi: kralja Vukašina; no za sada nijesam se mogao namjeriti na čovjeka, koji bi mi ih po redu lijepo mogao kazati." Vidi o tom i prepisku Vukovu sa Grimmom u Jagićevu „Archivu", 3. sv. Dakle savjesnom izbiranju, a ne „vratolomnom prekrajanju" imamo da zahvalimo klasičnu ljepotu Vukovih narodnih pjesama.

Alačevićev rukopis! Da utvrdi veću izvornost Alačevićevih pjesama, ističe dr. A. u drugom članku ovo: 1. Alačevićev stariji i mladji zbornik razlikuju se ortografijom za neko 80 i **100** godina. (Oba su zbornika predana „Matici" g. 1888. i prema tomu bi A. Alačević bio počeo pisati zbornik još kao dijete u svojoj **7.** godini, jer se rodio 1781.!); 2. već sama ortografija, starost i izblijedjelost Alačevićeva mastila i hartije, na kojoj je ispisan cijeli njegov zbornik, zajamčuje rukopisu starost od 100 godina, pa nema nijednog spoljašnjeg ni unutrašnjeg znaka, da bi pjesme (Alačevićeve) mogle biti prepisane tek u petom deceniju"; 3. „i druga polovica (starije) zbirke (Alačevićeve) pisana je istim pravopisom, istim mastilom i istim jezičnim osebinama". Pisac ovih redaka baš je s obzirom na ove tvrdnje ogledao rukopis starijega Alačevićeva zbornika i do str. 150. tačno ga pretražio, pa može svojom riječi jamčiti, da ovi podaci Andrićevi ne odgovaraju istini. Nepobitna je činjenica, o kojoj se može svak na svoje oči uvjeriti uvidom u taj zbornik, da u njemu ima više i ortografija i rukopisa (najmanje tri), a mastila još više. Jedan je rukopis pisan pretežno talijanskim pravopisom, kao: gnima (njima), Bogliani (Bojani), brachio, jetrviza, giardina, xivoga (živoga), vech(e) (veče), sinco (sinko), kragl (kralj), ochies (hoćeš), igie (idje), podoi (podoji) itd.; ali ima u njemu i očitih tragova prilagodjivanja novomu pravopisu, što ga je Gaj uveo, kao n. pr. **bilja** (16. str. u pj. „Bog nikomu dužan ne ostaje), **korak**, **kolevka**, oboje, pocese (počeše), vec i veç (već), staçe(šta će),

pisi (piši), kupi, oçes (hoćeš), zivot, zaarza, ponoça, çija, çedo, Jugoviça i Jugovica itd. Nema sumnje, da je takovom mješavinom pravopisa pisala starija — generacija u Dalmaciji ne samo u petom deceniju, nego i mnogo kasnije. Drugi je rukopis pisan novim književnim pravopisom (str. 93.—4.), a izmedju njih ima još jedan rukopis (str. 102.—116.) i to pretežno po novom pravopisu. Na str. 117. ima opet predjašnji, a na str. 118. i 124. opet srednji. N o v i j i m su rukopisom prepisane na str. 125., 126., 128. i 131. obiteljske isprave, medju kojima se nalazi i prijepis ovjerovljena Alačevićeva imenovanja za „tenenta" kao i francuske putnice, o kojoj dr. A. govori u prvom članku. Iz novijeg rukopisa te putnice jasno se vidi, da je mnogo kasnije upisana u zbornik. Na str. 132. zabilježena je jedna pjesma posve novim pravopisom i drugim mastilom, a na str. 133. opet je stariji pravopis i rukopis, dok se na str. 146. nastavlja i završuje noviji upis pjesme od str. 132.

Starost starijeg rukopisa nedvoumno odaju ove činjenice: Na str. 64., dakle samo za tri stranice p o s l i j e pjesme o m a j c i J u g o v i ć a (61.) i četiri stranice poslije pjesme „Bog nikomu dužan ne ostaje" (str. 60.), zapisan je istim starijim rukopisom izvadak iz (službenog) „G l a s n i k a D a l m a t i n s k o g a" iz g. **1850.** („U Zadru na 5. T r a v g n i a") o statističkim podacima carstva austrijanskog za g. 1842. Ne razumijem, zašto je dr. A. zašutio taj važni spoljašnji znak o starosti Alačevićeva rukopisa! Nadalje iza toga dolaze na 65. strani umjetne pjesme, poslanice zarad ženidbe, običajne u gradjanskim porodicama u Dalmaciji, a na str. 124. opet poslanica gospodinu Ivi Tomaševiću na njegov krsni dan, pisana srednjim rukopisom. Na strani 149., dakle 40 stranica prije pjesme „Zidanje Skadra" (str. 189.) zapisana je starijim rukopisom „p i s m a varhu k o p a g n a (kopanja) blaga na otocu Scedru od Blacana i Podgorana u misezu lipnu godine **1847.**" Pred tom pjesmom talijanskim je jezikom opisan dogadjaj, koji ta „pisma" pjeva. I taj spoljašnji znak govori plamenim jezikom o starosti Alačevićeva zbornika. Napokon odmah na drugoj strani iza pjesme „Z i d a n j e S k a d r a" nalazi se istim starijim rukopisom ubilježena pjesma o — J e l a č i ć u b a n u! Te činjenice i spoljašnji znakovi obaraju u prah Andrićevu apsurdnu izmišljotinu o s t o g o d i š n j o j starosti starijega Alačevićeva zbornika. Pomenuti podaci sami po sebi rječito pokazuju, u kojem deceniju prošloga stoljeća imamo tražiti postanje starijeg Alačevićeva zbornika.

Ovdje još moram primijetiti, da dr. A. nepotpuno navodi i neispravno tumači tobože „odlučni dodatak" u kazalu uz pjesmu o majci Jugovića. Taj dodatak glasi: „Pisma smarti maike Jugovića ... (Štamp. — Vuk II. Dio) ali kako se pjeva u nas", a ne ovako: „Štamp. Vuk II. dio, ali kako se pjeva u nas" (kako naime navodi dr. A. u drugom članku). Ispustivši zaporku prisnovao je dr. A. zapisivaču toga dodatka, da se riječi „ali kako se pjeva u nas" tiču Vuka, a ne Alačevića. A da se te riječi tiču upravo Alačevićeve pjesme, razbira se iz bilješke kraj natpisa pjesme o majci Jugovića na str. 61. zbornika, koja je bilješka zabilježena isto tako olovkom i kasnijim rukopisom, a glasi ovako: „Štampana 48. Vuka II. dio m a l o m r a z l i k o m str. 304. iz Hrvatske 88 stihova kao i ova". Iz ove bilješke jasno izbija misao zapisivačeva, koju je dr. A. naprosto izvrnuo.

I z j a v a p r o f. M i r o s l a v a A l a č e v i ć a. Da je ovo razlaganje posve ispravno, a pisanija Andrićeva neosnovana, dokazuje i izjava prof. Miroslava

Alačevića, koji je g. 1888. pomenuti zbornik predao „Matici Hrvatskoj". U povodu te polemike pisao je g. prof. Alačević iz Splita prof. dru. I. Skerliću, uredniku „Srpskog knjiž. glasnika", posebno pismo, u kojem osudjuje pisanje dra. Andrića i uvjerava, **da Vuk nikada nije vidio zbirku njegova djeda**".

IZO LANOV: MIZANTROP

Nemojte ga vriedjat! on je čovjek bio:
Čemer mu se tuge oko srca svio.
Imenom od mržnje nemojte ga zvati:
Ne zna drugih mrzit, tko se samac pati.
Krivo mu ne sudte! njega čujte prije
I tu grdnu tajnu, što se u njem krije!

* * *

Rodio se bogac u najcrnjem kutu,
Alem-kamen svietli u smetišta skutu:
Bez majčina ljupca, bez tatinih hvala
Nije njemu mladost ružam procvjetala.
Al' dobrote srca imô je bez mjere,
Imô je poštenja i u ljude vjere;
Ušô je u život, rad bi tim da sija,
Al' ta roba stara sv'etu, vaj! ne prija:
Je l' gdje dobro sijô, zaskoči ga čudo,
Je l' gdje pošten bio, rekoše mu: ludo!
Prvi drug mu bio izdajica prvi,
U njedrima guja — njegov brat po krvi.
Prerovô je do dna sav taj život hudi,
Čovjeka je isko u gomilam ljudi;
Al' je svagdje sastô varku i laž kletu,
Vrhovno umieće berićetnu svietu.
Svisnula je zdvojna na svom putu duša,
Klonula je strta! Na sviet joj se zgnjuša.
U tvrd kašteo je od značaja svoga
Zavukla se gnjevna: svoga ne da Boga,
Ne da sebe same za sve blagodati,
Sviet što nudja kupac. Al' su došli tati!
Prorovali kaštel, gdje su skromno sjali
Osamljene duše zadnji ideali;
Potvorom su rili, vodila ih sloga:
Oteli joj vjeru, ukrali joj Boga.
Smrknulo se bokcu do dubina ćudi,
U goru se djeo, tu da samac bludi.
Bolje su mu zvieri i taj kamen goli,

Lakši tu je život pod bremenom boli:
Ptičice gdje poju i mrk tuli vuk,
Vjetrovi gdje huje i pjeni se buk,
Prirodi na krilu, usred božjih čara,
Zaborav je melem jadu, što ga para.

* * *

Nemojte ga vriedjat! on je čovjek bio:
Čemer mu se tuge oko srca svio.
Nemojte ga vriedjat! ljuto ste mu krivi:
Sve ste njemu digli, pa mu rekli: Živi!
Ne plašte ga sliedom svojim, gladni vuci:
Straše njega lica i čovječji zvuci.
A kad za plot baci život svoj nemio,
Poniknite nîkom: on je veći bio!

VIKTOR CAR EMIN: NOVE BORBE (Nastavak)

... Još je netko te noći brojio po prozorima svijeće.

Talijan Venier...

Prislonjen o prozor svoje lijepe „palazzine", gradjene na nevelikoj uzvisini malo poviše grada, gledaše negdašnji glavar u onu vajnu „rasvjetu" hvatajući požudno svaki glas, svaki povik naperen protiv davnoga takmaca. Izvana nalijetao na nj prohladjeli noćni vjetrić i potresao mu od starosti oslabljene kosti. Ali on toga ne osjeća, već se čvrsto drži prozora i pritajuje dah, da mu ne bi izmaklo, što se dolje govori i dogadja...

Žuto mu se lice nakrivilo na zloradi smiješak, a drhtave usne šaputale kao na odjek Barišinu bugarenju:

— Dies irae! Dies irae! — —

Kad je pak dolje u gradu umukô posljednji glas i utrnula zadnja svijeća, stari se je Venier podigao, zatvorio prozor i kao pomladjen i lak povukao se u kut do svoga stola.

Širok, zelen zaslon na lampi bacaše obilnu sjenu na stijene, o kojima su visjele slike heroja iz dobe talijanskoga ustanka. Stari su to portreti: vrijeme ih istrošilo, na mjestima i izglodalo, ali staromu je Venieru preugodno u njihovoj blizini prožetoj dahom uvijek svježe i zanamljive legende...

Čudno su starcu na slijepočicama, ispod noćne, svilene kape igrala ona dva bijela čuperka, a čudno mu se nekuda smiješilo ono njegovo fino, patricijsko ali već tako ispito lice. S nekim blaženim izražajem u očima zaokružio je pogledom po starim portretima, i bio čas, kad ga je neki osobiti zanos tako obuzeo, te mu se pričinilo, kao da se i oni, ti davni portreti ispod svoga sjajnoga svijetlokruga tiho smiješe.

— Nikada nisam gubio vjere — promumlja stari Talijanac, gledajući u pričom obasjanu priliku „oca" Garibaldija — nikada!

Pred njime na stolu ležala je omašna knjiga sa srebrenim oklopom : — njegov dnevnik. On ga otvori : na prvoj je već požućeloj stranici bila velikim brojkama ubilježena godina 1866. Na narednim isto tako nažutim stranicama slijedili su sitnim, već izblijedjelim pismom ocrtani poznati dogodjaji one godine, izmedj kojih su iz stare hartije još i noćas kao iskre vrcale žarke želje, nepritajena radost, zanos, neiskazano pouzdanje i velike nade. Tako se redalo dan po dan sve do 20. jula, koji je svijetu obznanio Persanov poraz.

— Attenderemo!... bila je jedina riječ, što je pod tim kobnim danom u dnevniku napisana bila.

Prolazile godine, ali on je čekao pun vjere i nade... I kad mu ono pred petnaest godina oteše vlast i razbiše stranku, on je u svoj dnevnik zabilježio samo ovo :

— Non disperare!

I nije očajao, a u tome kao da mu povladjivahu njegovi „mrtvi i nijemi prijatelji".

Na crkvenom tornju odbijala ponoć. Stari je Venier neko vrijeme prisluškivao noćnoj jeci muklih metalnih zvukova, pa se, kao da pod nečijim nevidljivim poticajem, mašio pera i na čistoj, požućeloj stranici dnevnika napisao drhtavom rukom :

— L' ora suona!...

XIV.

Sutradan srete Filinić Balda na trgu, sustavi ga, pa se podrugnu :

— Alaj smo juče bili lijepi — taman!...

— Prošlo i to, a sad barem znamo na čemu smo, odgovori Baldo živo, upravo veselo.

Njegovo zadovoljstvo ne bijaše hinjeno. On je na jučerašnje dogodjaje gledao čuvstvom nekog osobitog raspoloženja. U jednu ga je ruku obradovalo, što je stari opet zauzeo svoje prvašnje mjesto na općini, dok mu je s druge strane godilo, te je uz to doživio i mrvo razočaranja. Tako se eto jednim udarom polučilo dvoje : tajna se sačuvala i za neko vrijeme zaštitila, a njemu, Baldu, i nehote dala zadovoljština za uvrijede, što mu ih je Dujam u potonje doba bezobzirce sipao u obraz.

Filinić pomisli, da se Baldo šali, pa će nekuda na pola smrknuto :

— Zaman. Nemamo čime da se dičimo. U Sodićevu je taboru sve... I kapelan namiguje s njime. Ja to znam... Meni je to povjerila osoba, koja... hm !

To je hm ! dalo Filiniću povoda, da nekako zagonetno zavine i glasom i nosom, a kako je kod toga neprestano potresao glasom, imao je Baldo dosta muke, da zbog tolike tajanstvenosti ne prasne u smijeh. Ta je naime otajstvenost bila i suvišna i smiješna, jer nije bilo nimalo trudno pogoditi, da je ta zagonetna osoba bila glavom sama gospodja Ulija, Filinićeva žena. Ona se je tri puta u mjesecu ispovijedala, k misi je polazila svaki dan, javljala je u „Glasnik" svoja snovidjenja, darivala i kitila oltare svježim cvijećem i drugim uresom, svesrdno se zauzimala za ustanovljenje kongregacije : „Le figlie di Maria", — u jednu riječ : gospodja je Ulija bila kapelanovo desno oko, ona je bila jedina u mjestu, koja je mogla računati na njegovu povjerljivost.

Taknut radoznalosti natuknu Baldo:

— Bit će, da vam je još štogod napomenula ta ... osoba — — —

I opet zavine Filinić nosom onako znamenovno u čvrstoj nakani, da zadrži za sebe tajnu, koja je medjuto sve većma jurišala na grlo i eno — prije nego li se pravo i opomenuo, provalila na puna usta:

— Sodić je već bio tamo ... U njega — — u kapelana — — —

— A? — uščudi se Baldo.

Filinić šakom u čelo, pa će ljut na sebe, što mu ono izmaklo:

— Muko božja, ako dozna ...

— Ne bojte se. A što kapelan?

— Veli — — —, ali da me niste odali! — veli, da će malo premisliti i do koji dan odlučiti.

Baldo uzvine obrve i uze da prevraća očima:

— Što? Kapelan bi s njime u jedan tabor? Sa Sodićem, s čovjekom, koji ne pozna Boga, nego kada ga treba psovati, koji ...

— Sve mu je to nabrojila moja ... ona osoba. I rekla mu je: — Oni l u t o r a n, koji bježi od crkve, kao djavô od tamnjana, on da se bori za svetu i Bogu dragu stvar?

— A on?

— A što ja znam? Tamo da je nešto napomenuo, da svrha i sredstvo — — —

— Bit će, da svrha posvećuje sredstvo ...

— Tako nekako. Nego obrnut će već njega kapelan. Evo moje glave, ne budemo li prije šest mjeseci čuli Sodića, gdje klečeći na „koru“ skrušeno bugari i „K y r i e i C h r i s t e e l e i s o n“ ... I zafratrio bi se Sodić, kad bi time mogao da utuče iskrnjega svoga. Nego znate li, što ja mislim?

Baldo ga pogleda.

— Ja mislim, proslijedi Filinić, da mi, ako je još na vrijeme, pretečemo onu kugu i ...

— Hm!

— Sve bi to udesila ona — — — moja žena ... Fini je u nje nos. Pravi „diplomatički“ nos. Pa nju kapelan cijeni — vi znate, ona mu je u crkvi i pečena i frigana. Bilo bi zaista dobro, da o tom premišljamo. Kapelan ima moć — veliku moć...

— E pa premišljat ćemo, rekne Baldo i time se razgovor svrši.

Ostavši sam, Baldo se od srca nasmije.

— Vidji ti njega, staroga lukavca, mene hoće da obmami.

Filinić se je naime često tužio, kako ga žena nagoni, da se približi kapelanu. Imao je siromak radi toga dosta pokore i žestokih okršaja, ali se nije dao „pod noge“, jer mu to branila njegova muška samosvijest. Izim toga je cijelo mjesto bilo puno svakojakih dosjetakâ, što ih je na račun popova pobrao u svoje vrijeme po svijetu i na užas gospodje Ulije upravo nemilosno sipao medju ljude. Svijet se, dašto, smijao, a žene se pola u šali pola u zbilji križale i prijetile mu: — Uća, framasune! — Što bi sada taj svijet, da ga vidi, gdje ide ruku o ruku s kapelanom? Kutnji je mir stvar upravo zlatna, ali je za to i nedosljednost nemanje ružna. Sve bi pak to poprimilo drugačije lice, kad bi cijela stranka prešla na stranu kapelanovu. Onda bi on na koji možebitni prigovor odsjekao čisto i bistro: — Posluh

i stranačka disciplina nada sve ! . . . Medjutim čast disciplini, ali njemu bi mnogo više godilo, da se jednom riješi onog kutnjeg okapanja, koje mu je već prilično dodijavalo.

Sve je to pogadjao Baldo, za to nije njegovim riječima podavao nikakve veće važnosti, dapače on nije na njih više ni pomišljao.

U to stiže iz Trsta glas, da je pop Frane stavljen u mir, a upraviteljem župe imenovan — kapelan. Ta je vijest iznenadila cijelo mjesto, a zatekla je donekle i samoga popa Frana. On je pod dojmom onog biskupovog pisma bio doduše zamolio umirovljenje, ali nije ni pomišljao, da će mu prošnju uvažiti i to još ovako naglo.

Čini se, kao da su jedva dočekali . . .

Kad se svijet malo razabrao od prvoga čuda, udario u razne komente. Jedni su bili misli, da je pop Frane dosta služio, red je, da starac otpočine. Sodić pak i njegovi ljudi govorili jasno i glasno, da je doba, te je dao mjesta drugome. I polazili jedan za drugim, da kapelanu čestitaju, pače, Sodić je u znak veselja izvjesio na svojoj kući ogromnu zastavu i dovikivao ljudima na ulici:

— Živio naš novi župnik !

I taj je poklik imao svoje značenje. Činkovac je naime imao od davnine povlasticu, da sâm bira svoga župnika, a Sodić, čovjek vanredno pronicav, htio je da onim poklikom podsjeti novoga upravitelja župe na onu: ruka ruku pere . . .

Dan zatim bila je nedjelja. Crkva natlačena svijetom, što se okupio, da čuje posljednju pozdravnu riječ staroga župnika.

Došao i Dujam. Prislonio se o srednji, kameni stup, što dijeli pobočnu ladju od glavne. Sijeda mu je kosa neuredno pala niza slijepočice, lice zaraslo i osušnjelo — on sâm se jošte većma pogurio i stisnuo. Umorne mu i ugasle oči poniknule, kao da traže izlaz iz nečega, što ga sa svih strana zahvatilo i sapelo.

Malo podalje u klupi poklekla Olga. Bljedjano joj lice odiše tugom i nutarnjom boljom. A bila je upravo predivna u toj svojoj bezutješnoj žalosti i mramornoj tjeskobi, zadahnutoj nekom predslutnjom, da će se za čas tude odigrati nešto tužno . . .

Došao i mladi Medenić. Stao do glavnih vrata, pa se i on zagledao ispred sebe nekuda zamišljeno, mračno. Pokadšto bi digao oči i polako ih spustio na milu djevicu, što je, obavita mutnim velom neke nježne sjete, sveudilj klecala i molila.

Po tom bi mu pogled pao na onaj kameni stup, na slomljenu pojavu staroga Dujma, kome je on, kako ona reče, oteo mir i spokojstvo. Od one je večeri nije vidio više, ali ćuti, da joj mora biti zazoran, možda i mrzak i odvratan. A ipak, je onomadne govorio samo, što mu je kazivala duša, govorio je iskreno i otvoreno, govorio je slijedeći glas svoje savjesti i dužnosti. Ne zna ona, ne zna lijepa i mila djevica, koliko je njega stajalo muke i boli, dok se ono odlučio, da mâ i prikriveno nastupi protiv staroga svoga vodje ! Ne zna, ona, kako je on u duši uvjeren o zlatnom poštenju sijedoga joj oca, o njegovoj neizrecivoj dobroti, o neizmjernoj cijeni davnih njegovih žrtava i za narodno probudjenje neprolaznih djela ! Ne, na te se njegove osjećaje ona ne će i ne može da ogleda, ona vodi računa samo o neugodnostima, što ih u duši njezina oca izazivlje novi pokret — nosilac novih misli i

širih vidika, vjesnik bujnijeg života i vječitog napretka. A taj pokret, koji je svojim tihim, gotovo nečujnim redom i laganim ali i postojanim naučanjem, već do sada zasadio prve klice novih borbâ — njegovo je, Petrovo čedo. Olga to znade, i to mu ona ne će oprostiti nikada.

„— Staračkí mir, to je starcima jedino dobro. Grjehota je dirati u nj . . .“ tako je nekako rekla onomadne. U tim je riječima sva nježnost i milota njene dobre duše, u njima je i njegova odsuda — i nešto više . . . jer on ne može više da sebi taji, ni da sebe zavarava : njegovu je srcu ona djevojka nekud osobito draga . . . :

Kada je ta ljubav nikla i kako je postala, on to ne bi znao reći. Znadu li tihe, uspavane vode u uvalici morskoj, kako se i zašto u suton njihovim kristalnim površjem prosiplje srh uzbudjujući u njima glasove tajanstvene i divne? Ali utaman: narodno se tijelo već i suviše utromilo, njegov je raspad neizbježiv, ne posegne li se za vremena za nožem. A on, Petar, ćuti u sebi poslanstvo liječnika. Taj je osjećaj u njemu tako jak, da ga prigušiti ne bi mogao, jer mu je previše zahvatio u krv i život. . .

Svijet se oko njega tiskao i glasno žamorio kao u kakvoj dvorani prije predstave.

Na jednom utihnulo sve. Poput crne sjene prolazio je mimo glavnog žrtvenika mlad svećenik, u tijelu lagan i tanak, u licu hladan, gotovo leden. Poklekô na oba koljena, sagnuo glavu, prekrstio se, ustao i uljezao u ogromnu klupu na desno, gdje se i ukrutio kao tvrd i nepomičan kip.

Gotovo u isti mah zacvililo zvonce i zaječile orgulje : nujni im se glas prelijevao posvećenim prostorom, uvlačio se u duše okupljena naroda i treperio u njima drhtajima neke čudne i neobjasnjive tuge.

A k oltaru božjemu kročio starac — pop Frane. Stupa čvrsto i odlučno, kao da hoće pokazati svijetu : — Vidite me, kako sam još čil — a oni me ipak otpraviše . . .

I glas mu je zvučio jasan i svjež, a kad je ono zapjevao : „Slava u višnji Bogu !“ — crkva je zaorila, kao u davne dane, kad ga još i srce i grlo nosilo. Ma da je sve to bilo u živoj opreci s ono njegovih sjedina, oko kojih je kao u vijencu igrala sitna, sunčanim tracima pozlaćena prašina, ipak bi se u tišini hrama čuo mnogi glas istinskog udivljenja :

— Gle ti, našega popa Frana !

Iza otpjevatog evandjelja okrenuo se starac k narodu i uzeo da propovijeda. Riječ mu je kao i prije tekla zvučna, jasna, odlučna. Govorio je po slovu evandjelja : „o dobrom sjemenu . . .“ Domaćin neki posijao samo dobro sjeme, a eno — kad niče usjev, pokaza se i kukolj. — Hoćeš da idemo da ga počupamo? — rekoše sluge domaćinu. A gospodar reče : Ne, da ne bi čupajući kukolj počupali zajedno s njime pšenicu.

Tu je pop Frane podigao glas : — A ne čupajte ni vi, braćo, jer kaoštogod ima vukova i u jagnjećoj koži, tako može biti i pšenice, koja nije pšenica, a može biti i kukolja, koji nije kukolj. I ja vam, braćo, danas za posljednji put velim ono, što sam vam govorio toliko i toliko puta : Ljubite se, jer je samo u ljubavi najveće dobro, najljepša sreća, najbolji život : u ljubavi je sâm Bog. Koliko li vas imade tu, što sam vas priveo svetomu krstu, mladjahne učio božanskoj vjeri, odrasle ujedinio u svetom zakonu? A koliko li bijaše onih, kojima sam na krajnjoj uri udijelio blagoslov utjehe i što sam ih poveo k vječnome počinku? I gdje sam

samo mogao, bilo nad živim ili nad mrtvim, moja su usta uvijek šaputala a srce sazivalo samo ljubav: ljubav Boga i bližnjega... Učio sam vas, da praštate i neprijateljima, ali sam vas u svakoj zgodi upućivao, da njihovih nepravda ne podnašate, jer su nepravde nemile Gospodu. To je bilo moje djelo u mnogim godinama moga življenja medju vama i ja velim pred Bogom i svijetom, da je moja savjest čista, i što sam po svojim slabim silama uradio — uradio sam, jer je to volja božja i jer sam vas ljubio, jer vas ljubim i jer ću vas ljubiti, dok mi ovo moje staračko srce ne usahne...

Glas mu se prekinuo i izgubio u jecaju, što je na posljednje njegove riječi zastenjao crkvom.

Pop se Frane okrene k oltaru i zapjeva: — Vjerujem... Ali to nije bio više onaj glas otprije, onaj zvučni, jasni i odlučni glas, već slabašan, isprekidan, prigušen drhtaj slomljene i ojadjene duše.

A i Dujmu zajecala duša:

— On, pop Frane, završio je svoju dično. Njegova će smrt biti, kao što mu je bio i život: — blaga i bez pečali...

A plakala je i Olga; u tužnim joj se suzama kao u svijetlom biserju odrazivale dvije bijele, umorne glave: očeva i ona staroga prijatelja župnika.

Val tople ljubavi, što se izvijala iz otvorene, tugom prožete riječi staroga popa, zapljuskao i Petrovo srce, nadglušio i zatomio sve druge osjećaje izim čuvstva blage i srdačne sućuti.

Samo gore kod oltara na starinskoj omašnim rezbarijama ukrašenoj klupi sjedi mladi upravitelj pogledom uprtim u knjigu i na oko ravnodušan i besćutan za sve, što se oko njega dogadja. Tek pri kraju starčeve propovjedi munula je onim ledenim licem sjena nestrpljivosti, koja se mahom zatim izgubila u plamenu bljesku nemirnih očiju. Petar, komu taj bljesak nije izmakô, posluti, da se u taj tren u duši mladoga popa valja nešto nedobro i tamno; on je pogadjao, da je u onom bljesku bilo zavisti, jala i mračnog zlobljenja, ali bio je čas, kad je uza sve to pogledao u toga mladoga čovjeka s osjećajem iskrene sućuti i sažaljenja...

Poznavao je on Nika Kolovića u dušu. U mladje dane bili su njih dvojica prisni prijatelji. Petar bijaše godinama mladji, ali mu se Kolović rado povjeravao, i tako je znao za sve njegove muke, kad ga ono kutnja bijeda tjerala u sjemenište. Dugo se otimao i neprestano isticao, da je njemu život najveće dobro, kojega se on odreći ne će — ni pod koju cijenu. On da će u svijet, da dalje uči; bude li od nužde da što pregori, pregorjet će rado sve, sve...

Nego kad mu se pred očima otvorila slika bohemskog života, punog stradanja i svakojakih zlopatnja, njegova je odlučnost kao nečim odsječena klonula i pala.

— Jači je glad od mene — — opravdavao se pred Petrom u oči svoga odlaska u sjemenište. U glasu mu se javljala neka sustalost i malodušnost; malo te nije pred prijateljem zaplakao.

One su mu večeri drugovi priredili malu oprosnu slavu. Pilo se do zore. Kolović je bio neobično razdražen, najviše je pio i odzdravljajući na zdravice, uvjeravao svoje prijatelje, da sa životom prekinuti ne će i da će do vijeka ostati vjeran idealima lijepe mladosti.

— Gospodo, govorio je u dva sata poslije pô noći, ja vam dajem vjeru, da ću u mjesto, kamo me tjera nemila sudbina, unijeti novoga duha, novoga svjetla — i vi se nimalo ne čudite, obaznate li koji dan, da su me odanlen izagnali. Gušit se ne dam — ni u ime koga!...

Vesela, mlada družba pozdravila je te Kolovićeve riječi burnim odobravanjem. Zabava je postigla svoj vrhunac, kad se je Kolović negdje oko tri sata naglo digô i ničim ne izazvan uzvikao:

— Ja se ne odričem ničesa — ničesa i kadgod bude život tražio od mene harač, ja ću mu ga dati.

A kad je pak napomenuo, da će u gradu imati u pohrani civilno odijelo, u odaji zaori silan pljesak i povladjivanje. Svi su mu čestitali i radovali se s njim. U taj je mah sveopća razdraganost uzela da jenjava. Negdje pred zoru ostavila Kolovića dobra volja, mladić se natmurio, a u neke i prosuzio. Po tom se prislonio Petru o rame i polako zadrijemao.

Drugovi pustili ga da spava.

— Sunce mu i onako ne će granuti lijepo...

Sve je to u jednom bljesku sinulo pred Petrovim očima, i on je, gledajući u mramorno lice mladoga upravitelja, iskrenom bôljom u srcu požalio, što su od tog mladog života uradili porivi neudovoljene prirode i silom udušene strasti, od kojih se preočitim i posve shvatljivim putem razvijaju nazlobne težnje: osvetiti se ljudima za sva svoja unutarnja pregaranja.

Dvije godine crne škole dostajale su, da u onom mladiću preokrenu i izopače sve njegove dotadašnje misli i nazore o ljudima i svijetu, da ga ukrute u svim protimbama savremenog naprednog i slobodoumnog duha, da ga otkinu od onih, s kojima ga spajala prva mladost, prvi poleti, prvi ideali. Jer Niko Kolović nije više njegov prijatelj, a rastao se i s ostalim svojim drugovima i tvrdim se od njih ogradio zidom...

Svršila misa, orgulje zamrle; žurno je svijet izlazio iz crkve, da vani, na trgu, izmijeni svoje dojmove. Izišao i Petar i našao se, a da ni sâm ne zna kako, u krugu nekih svojih mladih prijatelja i „istomišljenika". Bio je tuj i onaj Zvane Barić iz Kuka, što je kao pravi „lutoran", po kazivanju staroga Tomaša, pripovijedao ludoj mladjariji o nekakvom čudnom postanku svijeta i čovjeka. Jovijalan je taj mladenac, dečko smionog pogleda a za čudo preumiljnog, malo ne djetinjeg ličnog profila.

Porukovavši se s prijateljima rekne:

— Lijepo je naš stari govorio danas. Meni se činjaše, kao da slušam labuda što u našoj crkvi pjeva svoju zadnju pjesmu ljubavi i dobrote.

U to se na glavnim crkvenim vratima ukazala dobroćudna pojava staroga župnika. Toplim osmijehom na usnama odzdravljao je narodu. koji se do njega tiskao tražeći da mu stisne ruku. Bio je tu i Dujam, a bila i Olga, koja je dobroga, staroga prijatelja obujmila svega onim svojim milim i slatkim okom.

I Petru se pričini, da je doista u taj mah izlazila iz starodrevne crkve ljubav, a što je iza nje ostalo, hladno je i mramorno kao i lice mladoga upravitelja župe.

Došao starac i do hrpe mladih ljudi. Oni poskidali šešire, pa će u jedan glas:

— Živio naš pop Frano!

— Ajde, *galioti* — pustite! — pustite! — Ama vidiš ih! — — — branio se starac. Ali mladost udarila u jače poklike, a kako se u isti mah pridružili i drugi to se starac, sav zbunjen, jedva uklonio onim „napasnicima" i izgubio izmedj naroda, koji mu nije prestajao klicati.

Zazvonilo i na „drugu misu". Barić se javi:

— Treba da čujemo i drugo zvono: „programni govor" našega Nike...

Uljegoše. Crkva se i opet napunila svijeta. Do stupa, o koji je čas prije bio prislonjen Dujam, okupilo se malo društvance: Filinić, Baldo i Belinić. Malo podalje ustobočio se Sodić s Barišom. Pogled mu je prkosan, izazovan, kao da hoće reći: — Sad smo mi tu gazde!

Započela misa. Kad je bilo o propovijedi, pope se mladi upravitelj župe na propovijedaonicu i uze da govori narodu. I on je govorio o dobrom sjemenu i kukolju, ali drugačije. On, veli, ima veliku moć. Da u ovaj čas sadju na zemlju sv Josip i Bogorodica, oni ne bi imali moći, što je on ima, jer on ima moć otpuštati grijehe, što oni nemaju. Tako je on postavljen od Boga, da kukolj iščupa — jedva što se pokaže; on je pozvan, da satre neprijatelja, vraga, koji taj kukolj sije. A to će on i učiniti. Njegovo će budno oko prodirati svakamo: od skrovitoga ognjišta do carskoga vijeća... Gdjegod se što smišlja, radi i posluje, svuda će sezati njegovo oko, njegova ruka. On je, veli, postavljen od Boga i crkve svoje, da bdije nad čovjekom, da uhodi za svakim njegovim kretom, za svakim njegovim korakom, bilo to pod njegovim krovom ili vani na javnome, ticalo se to njegovog vanjskog ili unutarnjeg života. On će, veli, moću, koja mu je od Boga dana, raditi na tom, da satre svaku misao, koja bi mogla pomutiti poredak utvrdjen zapovijestima svete majke crkve, on će u klici tamaniti sjeme krive znanosti i nazora, koji su u protimbi spram nauke crkve svete...

— Vidji ti njega!... nasmija se Barić.

A nasmijali se i drugi, što je u bližnjoj skupini vjernika izazvalo glasno mrmljanje. U to je novi upravitelj zaključio svoju bojovnu propovijed, pozivajući sve vjernike, da se pod zastavom Svetoga Oca nadju svi udruženi u bratovštinama, koje se već osnivaju i u raznim drugim udrugama, koje da će biti čvrstim bedemom protiv navala framasunske zaraze...

— Amen! — promumlja Barić i uputi se k vratima. Mladi ga ljudi slijediše.

— Tko bi rekô — naš Niko! — oglasi se netko iz rpe, kome je možda sinula u duši ona noć u oči Kolovićeva polaska u sjemenište.

— On je svoju rekao, javi se i opet Barić, na nama je „framasunima", da i mi zasučemo rukave. A držim, da je i vrijeme. A! Petre?

Petar premišljaše. On znadijaše dobro, da zasukati rukave, znači zaći u boj, koji će narodu, sustalu od prve, teške vojne, donijeti mnogo muke i stradanja, trvenja i — razočaranja. Ta ga je pomisao boljela, premda je u drugu ruku bio uvjeren, da je taj boj potrebit, eda se barem nastajnim pokoljenjima ostavi otvoren put k svijetlu i daljnjem razvoju. A potrebit će biti taj boj i za očuvanje slobode, za koju je narod potrošio i danas jošte troši toliko svojih sila. Ta sloboda i made i danas mnogo neprijatelja, a neprijatelji su joj i oni, u ime kojih je danas s propovijedaonice govorio puku domaći sin — — Niko Kolović. Pa taj je boj i neizbježiv: njega je danas navijestio novi upravitelj... On je danas njima, zatočnicima napretka, dobacio izaziv, koji treba prihvatiti. Ne prihvati li ga se sada,

dok je doba, to će neprijateljske sile porasti, a pobjeda će biti teža, možda i nemoguća. On rekne na posljetku:

— Trebat će da se sastanemo i porazgovorimo...

I opet se napunio trg. Medj pukom, što je izlazio iz crkve, križali se komenti. Mnogi povladjivali popu:

— I pravo je zborio. Otkad ovo mladjarije ne će da zna za Boga, sve zlo na nas. Evo i ljetos nas je tuča potukla, ispriječio se stari Tomaš izmedj hrpe, koja mu je odobravala.

— Tako je, dizali se glasovi. Prst božji! — ele, nije druge. Otkud bi ovolika morija na nas, da nije onih pogana tamo? Pamtite li ljudi, da je kada tako bilo?

— Ama nikada. Sve to nekako redom ide. Jednome blago, drugome dijete: pravi pomor.

— A nerodica? Suša?

— Sve prst božji — sve, upade i opet Tomaš. Ali će već tomu stati na kraj naš novi upravitelj, hoće. On je to i obećao i zavjerio se. Dà, a mi svi s njime, svi do jednoga. À, Luka!

Luka, čovjek u godinama, ali jak i snažan kao da ga litica rodila, pljune na zemlju, pa će:

— He, što ću ja? He! a to što i vi, pada mi se i ne će. Ima „katoličko društvo" mene na rabošu za sto funata galice, pa je i pravo, da dok ne platim, nema fajde dizati nos...

— Ama nu dà! Za kmeta uvijek zlo. Ili duguješ popu, ili Talijanu — a nikad da možeš reći: — moja volja!... dometne nekaki niski iskrivljeni starkelja zvačući riječ po riječ.

Na suprotnoj strani trga zaori klicanje. Prolazio novi upravitelj, pa ga Sodić i njegovi ljudi pozdravili sa:

— Živio novi župnik!

Stotina se kapa i šešira na taj glas diglo u vis i cijelim trgom zaori urnebesni: — Živio!

Iz rpe mladih ljudi izvi se po koji žvižduk, ali ga za čas nadgluši pojačano klicanje: — Živio!

Niko je Kolović spješio niz trg i ljubezno odzdravljao mnoštvu, osobito Sodiću i njegovim ljudima.

Filinić je s osmijehom na usnama gledao na te „ljubežljivosti" i u neke prišapnuo Baldu:

— Ama, a l e a n z a, brate.

Časkom pošuti, pa će i opet:

— Ajde, Baldo, da im je razbijemo. Jedna riječ moje žene... i...

— Vidjet ćemo, vidjet ćemo... zamisli se Baldo i ušuti.

XV.

Kad se je Baldo malo iza toga vratio kući, našao je na svojem stolu pismo, što ga, kako mu rekoše, donio poslužnik upravitelja „Südstranda", društva „za promicanje blagostanja u Činkovcu i okolici". Društvo tudjinsko, ali bogato i vrlo cijenjeno. Na njem su počivale mnoge lijepe nade domaćega svijeta izdana morem i utučena zlom sudbinom. Na nj je namigivalo mnogo oko i mnogi je prst

upirao na zemljište, koje je željno čekalo, da se društvo za njim ogleda i dobro ga plati.

— Neka je tudjinac — mâ i sâm vrag, samo da broji pare, govorio narod, koji je već u duhu gledao „bolja vremena“ i nastrpljivo izgarao za njima.

Komad po komad zelene obale morske padao je društvu u krilo, ali vijenac pokupovane, lijepe, domaće zemlje još nije bio potpun: manjkao mu najljepši listak : — ono, dolje uz samu luku, staro i zapušteno, činkovačko groblje . . . Za tim starim, prostranim — pepelom tolikih izumrlih naraštaja posvećenim tlom, otimale se tudjincima oči. Tu su oni namjeravali dignuti veličanstvenu zgradu, koja bi putnicima bila prva na dohvatu i s koje bi, kako su već njihove novine pisale, bko obuhvatilo takovo obzorje, kakovo se njihovim zemljacima, sjevernim ljuodima, ni u snu ne ukazuje.

Ali je općina to mjesto čuvala, pa i svijet se je protivio prodaji, veleći, da je to posvećeno, vječno počivalište otaca, u koje ne daju dirati.

Upravitelj društva, neki okrugli, ridji Nijemac, prosto nije to mogao da shvati. Mrtvi moraju da ustupaju mjesto živima, pa je upravo bezumno iznašati ih kao zapreku slobodnom napretku. To je on ne jedamput spočitnuo Baldu, s kojim se je često sastajao u gostioni i tužio mu se na tvrdoglavost općine i naroda, koji ga eto svojom tjesnogrudnom upornosti spriječava u radu oko podizanja mjesnog blagostanja.

— Pa i licumjerni su, die K e r l e, žestio se ugojeni upravitelj. Znam ih ja. Imadu u okolici još dosta zemlje na prodaju, pa misle : — Zašto da to ne kupe? Od toga bi novac ravno nama u džep, a ne u općinsku blagajnu. Eto, što im je na srcu, a ne ono nekoliko razdrobljenih kosti, o kojima neprestano pjevaju, d i e K e r l e ! . . .

Nekom je zgodom zamolio Balda, da bi on posredovao. Baldo, znajući, da mu je tast u toj stvari suglasan s cijelim svijetom, odgovori mu odmah, da bi svako posredovanje s njegove strane ostalo bezuspješno.

— Ni uz obilnu nagradu?

— Na žalost — ne . . .

Ali uza sve to ridji mu debeljko nije dao mira, već gdjegod bi ga sastao, navalio bi na nj upitom :

— No, kako onaj naš posao?

Baldo je znao, da takova pitanja udaraju u prazno, za to su mu i nesnosna bila, to više, što ga je nemalo uzbudjivala želja za nagradom, o kojoj mu je onomadne natuknuo Nijemac. Za sav odgovor slegnuo bi ramenima, raširio ruke, ali da ne uvrijedi upravitelja, krotko bi se osmijehnuo:

— Ne daju.

— Die Kerle ! — smrknuo bi se Nijemac i gundjajući odlunjao dalje.

Baldo uze pismo, što je bilo na stolu, otvori ga lijeno, gotovo preko volje, budući uvjeren, da će u njemu naći ponovljena stara upraviteljeva zanovijetanja.

I doista, nije se prevario. Nijemac mu je pisao, e je već krajnje vrijeme, da se nešto uradi. Društvo je pripravno na najveće žrtve : izbrojit će za groblje ako ustreba i sto hiljada fijorina, a njemu, Baldu, za posredovanje punih deset hiljada . .

U Balda zaplamsale oči. To što se sada u njegovu srcu budilo nije više bila želja, već strasna pohlepa za onolikim zlatom . . . I gnjev se u njemu javljao, ne-

obuzdana, zlobna mržnja protiv „glupoga svijeta", koji mu je stao na put što od ludog sujevjerja, a što od proračunanog koristoljublja. Taj je jarosni plamen ponešto utihnuo u njemu na pomisao, da ta nagrada ne bi na posljetku ipak pripala njemu, već da bi je morao vratiti općini, da se ono praznine prikrije.

— Pa neka, odsječe on, platio bih i bio bi mir. Posao postaje i onako sve zamršeniji i tamniji...

Mâ koliko mu se god Filinić pričinjao smiješnim onim svojim ishitrenim kombinacijama o savezu s kapelanom, ipak je bilo časova, kad mu je nemalo brige zadavalo pitanje: — Kako će se to svršiti?

Do malo se imalo obnoviti općinsko vijeće: — Što onda, iznesu li pobjedu protivnici?

Tu se Baldo i nehote sjetio svoga puta u Grabrovo, kad je ono polazio u posjete majci. Sjetio se onog razgovora u krčmi i riječi staroga Tomaša, pa mu je postajalo sve očitije, da novi upravitelj župe u narodu imade zaista veliku moć. Ta će moć još i porasti, a ojačat će je i Sodić sa svojim ljudima. A Dujam? Ei fù! Zaman: staro deblo mora da pade bilo od udara ili od crvotočine.

Što je dalje premišljao, to mu se Filinićev predlog činio sve većeg uvaženja vrijedan te se na posljetku odluči izaći s njime pred tasta.

— A kušat ću mu natuknuti koju i o groblju. Tko zna? Starina je sada u kliještima — pa i volja ga izdaje — — — pomisli u sebi Baldo i podje sasvim smiren k objedu, kamo su ga već po drugi put zvali.

Poslije jela, za kojega je kao obično vladala neka sumorna potištenost i olovna mučaljivost, diže se prva Marija, prihvati dijete za ruku i bez riječi zamakne u svoju odaju.

Za njom ustade Olga. Kao danas u crkvi, tako joj je i sada na licu onaj isti izraz tužne tjeskobe, u očima onaj isti tugaljivi pogled, kojim je kradom pogledala oca i s njime se tiho i s uzdahom oprostila.

Dujam je nekako čudno pružio za njom svoje strašno izmršavljelo lice i ostao tako još dulje vremena, kad se već za njom davno zatvorila vrata. Po tom se najednom trže, izbode oči, što su mu u potonje doba jako utekle u glavu, zazvjera uokolo nekim šupljim, plašljivim pogledom i zastenje. Obuzeo ga očaj i on se u neizrecivoj svojoj uzbudjenosti dušio u muklim optužbama, što mu se kidale iz duše.

— Vraže pakleni! Ne boli li te duša vidjeti je onakovu!... Moje dijete — jadno!...

Žalba je ta imala svoj dublji oštrac. U vajnoj noći, dok mu se dolje oko kuće vijalo ruglo i bruka, djevojka mu sva rasplakana, iznijela cijeli razgovor, što ga je malo prije imala s Petrom i ponovila sve njegove optužbe i prijekore. Govorila je pak, tako se bar njemu činjaše, kao da iz nje nešto mrtvo tuži... Pa i bilo je nešto bezutješnije od boli, beznadnije od očaja, što se prelilo u onom njenom krajnjem jecaju: — Zašto, zašto on tako...?

A on, Dujam, svojim je mukom potvrdjivao, što je ona govorila. S istinom nije smio na dvor, a opet ni svoje zlopatnje nije mogao da više pred njom krije. I kad se već tako desilo, te je ona svu krivnju bacala na Petra, Dujam ju je hotimično pustio u toj misli; ta što bi onako nježna i mekana, da joj se je odjednom naći pred grubom mrzosti onolika nedjela?

Ali u to je zaječio onaj njeni očajni prijekor: — Zašto, zašto on tako...? Nastajne se noći u njegovoj duši odbijao dugo onaj njezin dršćući glas, u kome je zvučila neka bolno-otajstvena žica kao žaloban pjev za nečim izgubljenim, mrtvim. I starac je, progonjen besnom, uzeo da sabire neke sitne niti i sjećanja. Dozivao je pred sklopljene oči minule slike, gledao je nju, malenu i nestašnu u mladjahnim godinama, hvatao joj riječi, poglede, uhodio je za njezinim čestim posjetima u gospodje Tonce... — i sve te i još razne druge, na oko neznatne stvarce skupljene u jedan stručak natjerale ga na čudesno pitanje: — Da nije ljubav?...

Nešto se je novo svalilo na njegovu dušu i njemu se ono tamno, u što je upleten, pričini još i crnjim, zlokobnijim. I bude mu, da preplače od boli i bijesa.

Takav bijes i takva bô hvatala ga je i sada, dok se je gledajući za izašlom kćeri, svijao pod dahom blizine začetnika svih ovih njegovih mukâ.

Baldo je to tumačio običajnim izljevom starčeve ljutine, pa je sasvim mirno i hladno pripomenuo:

— Evo zgode, da se jednim mahom riješimo svega

I pokaza mu pismo:

— Oni Nijemac piše...

Još nije dorekao i već ga Dujam ošinuo krvavim pogledom, pa ne rekav ni riječi, zagleda se i opet u vrata i ostade šuteći.

Baldo prihvati jednako mirno, kao da se sve to njega i ne tiče:

— Trebalo bi ipak dokazati svijetu, da ludo čini, što se opire prodaji. Mrtvi moraju da ustupaju mjesto živima — na tom i postoji svijet A to zahtjevaju i probici općine i grada Ono za sada pusto i besplodno polje valja prometnuti u živo i veselo stječište strana i otmjena svijeta, koji će...

— ...gaziti po kostima naših predja, kao i ti po ovoj mojoj starosti, uleti Dujam žestoko, kao da je nešto prsnulo u njemu...

— Općina će, produži Baldo ne promijeniv glasa ni izražaja, općina će primiti za ono mrtve zemlje stotinu hiljada fijorina Pomisli, što bi se tim novcem moglo sve da uradi Čudesa!

— Šuti! — prekine ga Dujam Ne dostaje ti, što od živih nemam mira, hoćeš da me i mrtvi gone?

— Bajke, produži Baldo mahnuvši rukom U kratko: oni mi nudjaju deset hiljada fijorina... Upravo onoliko, koliko je nužno, da se ono smiri...

Starac premišljaše trenut, kao da koleba, ali se gotovo u isti mah izadre na nj:

— Šuti — velim ti!...

I kao da hoće, da se od nečega obrani, ustane naglo, uzmakne za korak i zaintači:

— Šuti! Ne dam...

Skočio i Baldo, pa će tvrdo, gotovo surovo:

— E, a ti se izmotaj, kako znaš Ali znaj, da još čas i djavo će doći po svoje Neka samo kapelan prihvati ruku, što mu je Sodić pruža i ti si gotov... Ni Bog te ne spasi...

— Razbojniče! — zapjene se Dujmu usta.

— Lovit će i mene — ali ne ću biti sâm.

— Vraže! — dahnu starac i stane preda nj kao ukočen, nepomičan, pogledom zastrtim i izgubljenim, a licem potamnjelim, zemljanim gotovo mrtvačkim.

Baldo ga je u ovo poslijednje vrijeme više puta vidio takova, pa nehotice pomisli, da starac može biti hini. Uza sve to nije htio više da ujeda, već pusti da prodje nekoliko trenutaka, a po tom prihvati lagano i poluglasno:

— Kad se god izmedj nas povede riječ o toj prokletoj stvari, svaki put treba da zagazimo u nove gruboće, u nove objede A to, Boga mi, ne vodi ničemu. Prilike nas pak upravo nagone, da se sporazumimo i da što prije odlučimo, što nam je činiti. Rekao sam: — što prije, a morao bih reći: odmah, da ne bude prekasno.

Dujam se strese i rekne glasom hrapavim i sumrtvim:

— Groblja ne dam.

— Tvoja volja! Siliti te ne ću Ali nekamo treba da se odlučiš. Ovako se dalje ne može. Oni će se složiti i otpuhnut će te kao pero, pa što onda?

Kako je Dujam, potresujući glavom od uzbudjenosti, pokazivao, da će iz njega opet provaliti okorne riječi, presječe ga Baldo:

— Za objede bit će i poslije vremena. Sada treba raditi... Prilika je dobra. Sodić se nudja kapelanu, ali kapelan bi volio imati tebe. Shvatljivo je: ti si na vlasti...

— Opet kakova zasjeda! Kad ćeš prestati napastovati me? — zahuče starac ogorčeno.

— Nema tu zasjede ni napastovanja. Nužda — eto...

— Ti znaš, da je meni nepoćudno, što kapelan radi...

— Malo dobre volje i svijet će već misliti, da si ti s njegovim radom suglasan. A imaš i izliku: — U zadnje se je doba pokret naših mladenaca prilično razmahao, (danas su već i kapelana izviždali!) pa ti izjavi, da te taj pojav zabrinjuje, da tomu treba svakako stati na kraj i tako dalje — — — i svijet će ti odobravati, kako je danas povladjivao i kapelanu.

— Taj je isti svijet povladjivao i popu Franu...

— Dà, ali to bijaše samo u onaj trenutak — — Nekako kao i onomadne, dok je govorio stari Srićko... Ti znaš: naš je svijet čuvstven, pa ubrzo plane. Ali je i praktičan, te rado naginje k većini.

Dujam se zamisli. U njemu se javljala borba i znaci popuštanja. To nije izbjeglo Baldu. On zaključi naglo:

— A Sodić i kapelan udruženi činili bi hrid, o koju bi se ti lako razbio s ono nekoliko tvojih malodušnih i nepostojanih pristaša. Ja sam svoju rekao, a ti premišljaj...

Rekavši to Baldo izidje, da potraži Filinića. Nadje ga u Čitaoni.

— Recite gospodji Uliji, neka namjesti svoje diplomatske baterije.

— À? — uzvine Filinić nosom. A je li pak stalno, da će Dujam...

— Stalno...

— O l r a j t! veselo će Filinić. Što će se Sodić pjeniti?

— A vaša gospodja veseliti!...

— Ama dà! Vidjet ćete, kako će to splesti. Splela bi ona i vraga. A sad na djelo! Oprosti se žurno i u čas ga nestane. (Nastavit će se.)

LISTAK

KNJIŽEVNOST

FRANJO HORVAT-KIŠ: ZAŠTO? Pripovijest iz savremenoga života. — Horvat-Kiš nije početnik, kako se to isticalo u nekojim ocjenama i prikazima prigodom njegove posljednje knjige. Horvat-Kiš je jedan izmedju onih književnika, o kojima službena naša kritika (Jovo Hranilović i još nekoji) nije mnogo vodila računa. Počeo je u onoj skupini „mladih", koji su se okupljali prije desetak godina oko „listića" „Nove Nade", u kojem je suradjivao uz Cihlara (Nehajeva), Marjanovića, Jelovšeka, Dürra, Kovačevića (Grgačeva), Mirka Račkoga (sada slikara), Lovrića, Kisića (Oblomova), Skoka, J. Janušića, A. Schneidera, Milčinovića i još nekojih. U to je doba napisao nekoliko podlistaka za neke zagrebačke dnevnike, a g. 1902. izdao je knjigu pripovijedaka pod naslovom „Ženici", a poslije tega napisao je oveću pripovijest „Grgina ljubav" u „Domaćem Ognjištu", zatim „Čačkalice", koje su bile nagradjene prvom nagradom u „Sijelu" i još nekoje radnje, a medju njima i novelu „U kuhinji" otštampanu u prilogu jednoga zagrebačkoga dnevnika.

I pripovijest „Zašto" preštampana je u obliku knjige iz „Domaćega Ognjišta", u kojem je tijekom cijeloga godišta izlazila.

•

Horvat-Kiš je rodjeni zagorac, koji je niknuo i odrasao u seljačkoj kući i voli nada sve svoje zagorce. Njegova prva knjiga („Ženici") imade ovaj moto: ... nigdje tako lijepo ne zvoni zvono kao ono naše; nigdje ne izlazi i ne zalazi sunce tako, kao ono naše; a ni mjeseci i zvijezde nijesu tako pitomih šarâ kao kod nas. Kada bi već k nama i zvono i sunce i mjesec i zvijezde naše, ali ne može ona gruda i oni bijedni i gladni, kojj se po njoj propinju... Ljubim stoga sve, koji se radjaju pod onom tamo našom zvijezdom...

I kakova je to ljubav u Horvata-Kiša za svoje ljude? U čemu se sastoji, kako izgledje? To nije ona već toliko puta iznesena ljubav „dihtanja", ono uveličavanje, opjevavanje kakovo nalazimo u nekojih pisaca seljačkoga života, kao što su Kosor ili Andrijašević. Kada vam Kosor piše o seljaku, onda je to seljak „slavonske stepe", koji se stojećke vozi na vilovitim vrancima, kako to vidjamo na slikama Vjerusa Kovalskoga, a kada čitate Andrijaševića, čini vam se, kao da listate po kakovoj knjizi, u kojoj su naslikane scene iz „idiličkoga pastirskoga života". Čitajući ovakove seljačke pisce neprestano osjećate, da tim ljudima u njihovoj velikoj ljubavi za našega seljaka nije toliko do toga seljaka, koliko do toga, da oni pokažu kako umiju „dihtati", „opjevavati". Zamjere vam se, ako vam je istina draga, i ti seljaci i njihovi pisci upravo kao što i njihovi predšasnici, koji su takodjer mislili, da moraju u seljaku otkrivati nekakove hajduke, junačine, silne ljude, silno dobre, silno jake, silno poštene, dobroćudne, dobrodušne, pravdoljubive itd. itd.

To nije konačno niti široka Bertićeva ljubav, kakovu nalazimo u njegovim slikama srijemaca ili po malo pozerska ljubav Cippica za njegove težake. Svakako je Horvat ovim potonjima bliži, ali se po svojim osjećajima približuje i još jednom prikazivaču sela — Josipu Kozarcu s tom razlikom, što je u Kozarca vazda bilo nešto zabrinutoga, zamišljenoga, dok je crtao svoje seljake, a u Horvata je umjesto te zabrinutosti neki posebni smiješak.

Evo u čemu je Horvat-Kišova ljubav za sve one, „koji se radjaju pod onom tamo našom zvijezdom"...: On ih ljubi sa svim onim manama, što ih ti ljudi imadu. I da su te mane, ne znam kakove, on bi ih opet ljubio, jednako kao i sada. On ne kori, ne upućuje, ne umuje nad tim manama poput Kozarca, ne jadikuje poput Marušića, nego se po malo smješka, niti ironički niti sažalno. Horvat ne će tih mana nikako uljepšavati, naprotiv dao se je na to, da opisuje ljude, koje i sam u privatnom razgovoru zove idiotima. Njegov prvi ženik Zaplatić i jest neko posebno stvorenje, koje više naliči živinčetu nego čovjeku. To nije po svojoj naravi nipošto simpatičan seljak, ali Horvat ga je umio prikazati u času kada i ovakav čovjek može biti simpatičan i zanimljiv, u času, kada se zaljubio. A kada su Štefi Zaplatiću odveli djevojku, čija je pojava stala bûditi njega na novi život, on se je srušio „bez razmišljanja bez želje, uopće bez ičesa spustio se na zemlju". I onda kasnije, „dugo je ležao mirno. Onda se čuo bolan plač i stenjanje".

„Djeca što su ga išla gledati, pripovijedala su, da baš onako cvili, kao susjedova kuja „Cifra", kada su ju svu blatom obličila..."

A u čemu se sastoji Horvatova ljubav za ovakove ljude? U nekom skroz na skroz sa-

vjesnom promatranju i bilježenju svih sitnica u životu ovakovih ljudi. Čovjek se upravo mora zadiviti gledajući što Horvat sve ne opaža i promatra kod svojih ljudi.

Ne upušta se u nikakovo konstruiranje sujeta, u filozofiranje, zanos, pjesnikovanje i jedva sebi priušti gdjekoju „primjedbicu", onako usput. Problem može naći gotovo u svakom pojavu u životu, ali ne voli tražiti problema, a ni stvarati ga.

Imade ljudi, koji trpe bez ikakova razloga. Nisu ništa nikom skrivili. Vazda su prolazili kroz život kao pas kroz trnje i još ih je svatko očepio, tko ih samo stignuo. Izgleda kao da i jest cijela trpnja nešto tako silovitoga, bezrazložnoga, da čovjek i ne može ništa protiv toga, čini se, da u tomu nema izlaska. Okrenuo se Cenek lijevo ili desno od svake strane dočeka ga udarac. Ženio se, zlo, ne ženio se, opet zlo. Pošao jednom stricu, zlo, pošao drugom još gore. I tako sve redom. Gdje je tu onda ono — zašto? — na koje se odgovara razborom i logikom. Nema tu razbora ni logike. To je tako negdje zapisano, pa — hajde dalje! Horvat kao da i sam ne vjeruje u to pitanje, pa na koncu meće upravo to pitanje kao naslov svojoj pripovjesti, ali u isto doba pušta Ceneka da svršava na taj način da bježeći pred svojom ženom, koja hoće da ga, bije, jer je „ukrao" (iz vlastite ladice!) tudjem djetetu „strukaj", posrne i padne na vile, probode se i pogine.

„Nema ni jednog jedincatog drveta, koje bi zasjenilo kuću Ceneka Zrelca. I tako bude već rano iz jutra istočna strana njegove kuće sjajno osvijetljena sunčanim zrakama. Muhe, neke krupne odebele muhe ocjelno sjajnih hrptova, koje jutrom na zapad šetuju, udaraju i opet glavama o bijelu stijenu suncem obasjanu; krše si vratove, padaju na zemlju i pomalo se oporavljaju, ako koja izmakne kokošinom bistrom oku...

Tako to biva svakog proljeća i svakog vedrog, proljetnog jutra, tako je bivalo onog jutra, kada se Cenek dao u svijet, tako kad se vratio, a tako evo i danas, kad su prozori bili otvoreni, kroz koje je moglo dopirati i onamo do stričeva uha Cenekovo „ajaj-ajaj". I svi su susjedi bez daha osluškivali na pragovima svojim, kad će taj tihani ajaj-ajaj posve utihnuti. Priskočiti, pomoći — nema smisla, nema svrhe. Uvijek će one odebele muhe šetovati jutrom na zapad i udarati glavama o bijelu stijenu, kršiti si vratove i padati. Tako to biva uvijek i bilo je i bit će. *A. M.*

TAD. STAN. GRABOWSKI: WSPÓŁCZESNA CHORWACYA. Studya literackie. II. Lwów 1908. — Prva knjiga književnih studija Tad. Grabowskoga o savremenoj Hrvatskoj bila je posvećena radu Gjalskoga, a druga — netom izašla — Sil. Strah. Kranjčeviću. Studija Grabowskoga o Kranjčeviću — kako već to obično biva, kad se koji stranac prihvati proučavanja naše književnosti — podaje nam više, negoli smo mi sami mogli dosele stvoriti, a ujedno ova je knjiga dokaz, da se o pojedinom predstavniku hrvatske moderne književnosti može napisati — knjiga, što u nas nije niko ni pokušao.

Kritik je s temelja proučio nesamo poeziju Kranjčevićevu, već i čitavu modernu hrvatsku književnost, u kojoj pjesnik stoji kao žarište njenih najjačih zraka, pa i Šenoino doba, iz kojega se pjesnik pomolio, a pored toga poznato mu je sve, i posve sitne stvarce, što je u nas napisano o Kranjčeviću i o savremenoj hrvatskoj knjizi, čime se kritik i obilato služi, ali opet kritički probira iznesene već misli, usvaja ih ili odbija.

Grabowski prikazuje poeziju Kranjčevića u tri velika poglavlja: „Młodość górna i chmurna", „Wiek meski — wiek kleski" i „Próba syntezy"; on nam dakle crta razvitak pjesnika, i to obazirući se na općeno stanje hrvatske književnosti, na dogadjaje u životu pjesnikovu i njegovu individualnost te napokon na utjecaje savremene evropske kulture. Ali ova glavna nit studije često se posvema gubi, jer kritik zalazi predaleko u analizi pojedinih pjesama, i mi se tek odmičemo od analize do analize, od pjesme do pjesme. Za Kranjčevića i njegov razvitak daleko bi bila važnija analiza karakterističnih njegovih motiva, kako se oni javljaju primarno i sekundarno i u različito doba i u različitom obliku, a ovaka analiza bila bi i konciznija, zanimljivija, a ne bi bila monotona. Nadaleko razvedenu i ponajčešće suvišnu analizu pojedinih pjesama, koja je obično tek pjesnička parafraza sadržaja, što samo slabi jedrinu originala, rasteže još jedna sklonost pisca, koja jednako razbija potrebitu konciznost kritike: on veoma voli svakom zgodom poredjivati pojedina mjesta iz Kranjčevića s različitim pjesnicima i piscima, osobito poljačkima. Ada Negri, Niemojewski Przybyszewski, Krasinski, Kasprowicz, Konopnicka, Máchar, Neruda, Wazow, Skitalec, Wyspianski, Malczewski, Staff, Swietochowski, Carducci, Stechetti, Rapisardi, Leopardi, Musset, Heine — sve se to, često bez ikakove potrebe,

isprepliće s Kranjčevićem. Odlično je to društvo, ali za poznavanje Kranjčevića nepotrebno. Što smo na pr. stekli, kad nam kritik iznosi Kranjčevićevu inače posve običnu misao, da neka sila od vijeka u svaku ružu stavlja crva, pa umah nadovezuje jednaku misao iz Malczewskoga: „Robak sie legnie i w bujnym kwecie" ? Ni izvedenije uporedbe Kranjčevića s Mickiewiczem, Slowackim, Krasinskim, Wyspianskim i Konopnickom nijesu utvrdile ništo nova, a lik pjesnikov ne će tijem ni Poljacima postati jasniji i plastičniji, jer ovakva su poredjivanja opet samo — parafraze.

Zanimljivije jest, kako je Grabowski poredio Kranjčevićevu pjesmu „Hrvatskoj majci" s Mickiewiczewom „Do matki Polki", ako i nije dokazao, a to je htio, utjecaj poljačkoga pjesnika na našega. Srodne misli u objema pjesmama valja izvesti radije iz istovetnosti teme i gotovo jednakoga položaja, što ga hrvatska i poljačka majka zaprema prema domovini. Bilo bi veće čudo, da o takovoj temi pjeva jedan i drugi pjesnik, pa da se mislima posve razidju.

Kritik bio je sretnije ruke, poredjujući Kranjčevića s pojavama u hrvatskoj književnosti. Tako je dobra analiza pesimizma Gjalskoga i Kranjčevića, prikazan je patriotizam Preradovića i Kranjčevića, nacrtana je paralela izmedju Preradovićevih „Prvih ljudi" i Kranjčevićeva „Prvoga grijeha". Šteta, što se je Grabowski u analizi „Prvoga grijeha" suviše oslonio na djelo dr. M. Zdziechowskoga: „Odrodzenie Chorwacyi". Grabowski veli, da je tu Preradovića zaustavljala u pjesničkome stvaranju sila njegova dubokoga čuvstva vjere, koje se pokoravalo „u bezuvjetnom pouzdanju pred majestatom Boga i crkve. Kranjčević je raskinuo ove okove tjeskobe i naivne vjere..." Preradovićeve „Prve ljude" provejava u istinu duboka pobožnost, ali „naivne vjere" i „majestata crkve", kojoj bi se pjesnik bio pokorio, tu nema, pače obratno: njegova je pjesan sagradjena na posvema racionalističkoj osnovi, pa je njegovo shvatanje „prvoga grijeha" u opreci sa shvatanjem crkve. Već prvi stih pjesni: „blaga misli pobožna r a z u m a" jasno ističe duh Preradovićeve pobožnosti. Zato nema tako goleme opreke izmedju „Prvih ljudi" i „Prvoga grijeha", pa bi bilo ispravnije, da je kritik prikazao, kako se tu izvija Kranjčevićev pozitivistički racionalizam iz Preradovićeva racionalizma, koji bijaše više čedo političkoga liberalizma, negoli filozofije. Poezija Kranjčevićeva uopće izvija se iz Preradovićeve i Kranjčević je za cijelo jedini njegov nasljednik i zamjenik u modernoj hrvatskoj lirici, zato je nedostatno, što je u studiji prikazan odnošaj Kranjčevićev prema Šenoi a o Preradoviću se ne govori.

Bit će zanimljivo istaknuti, što poljačka književna kritika misli o Kranjčevićevoj „bezbožnosti", što se tako daleko pročula „s otoka blaženih", kako je zgodno nazvao Krk Natko Nodilo. Poljačka pjesnikinja Saryusz Zaleska (Nagoda), duša svetačka, čitala je Kranjčevića kao kakvu molitvenu knjigu, pa kad sam joj jednoč odao tajnu, da bi naše svećenstvo pjesnika kao heretika spalilo, da se je uz ostale torture u Hrvatskoj sačuvala i lomača, ona se čudom začudila i napisala članak pun toplih impresija ove „heretičke" poezije u „Przegladzie powszechnym" — organu poljačkih jezuita (1903.) Grabowski je još jasniji. On je kao kritik tako savjestan, da zna sve, što je o Kranjčeviću pisala „Hrvatska Straža", pače i „Serafinski Perivoj" pa na to odgovara: „Kolikog li tjesnogrudnog, plitkog shvatanja ljudskih čustava, ljudskih trpnja, ljudske psihologije i odnošaja svega toga prema vjeri! A kako je to tek ograničeno shvatanje poezije, njenih nadahnuća i poriva, njenih prava i slobode! Što bi vajni kritik učinio sa slikama Konopnicke... što s Kasprowiczem, Wyspianskim, a što tek s Mickewiczevom improvizacijom Konrada u „Dziadach" (str. 56.)? A na drugome mjestu kritik veli: „Pored svega toga Kranjčević je u svojim „bezbožnim" pjesmama pokazao više Boga, više ljudskoga, čistokršćanskoga čuvstva i plemenštine, pače više neke uzvišene vjere, ma i pojimane individualno i neutvrdjene ikakvim kanonima, negoli ovi službeni branići „ugrožene crkve" — njegovi protivnici (str. 60.)"

Netom je izišao essay A. G. Matoša o Kranjčeviću, a vodilja mu je misao bila, da prikaže Kranjčevića kao najhrvatskijeg našeg pjesnika, pa ako se i čini ova misao u političkom dnevniku preživjelih fraza tendencioznom, ona je u jezgri ipak ispravna. I Grabowski krepko ističe na više mjesta ovu misao. Kad je poezija Kranjčevićeva u svome naponu, kad se neizmjerno daleko odmakla od efemernih patriotičkih pjesnika (Hranilović, Harambašić), kad je pokročila pače i mnogo dalje od Preradovića, ona nije izgubila — kaže kritik — svoj značaj narodni, nije postala nehrvatska. „Naprotiv — nastavlja — hrvatska ostala je i dalje, narodna bila je i jest do danas naskroz... Treba samo ovu misao umjeti tražiti — treba umjeti i htjeti je naći" (str. 46.)

Kako je kritik u prva dva dijela svoje studije proučavao poeziju Kranjčevićevu analitičkom metodom, dobro je učinio, da je posljednji

dio studije posvetio sintezi. Tu se u kratkim crtama pretresaju sva pitanja, kojih odgovori mogu biti bitni dijelovi ovakve sinteze: kritik označuje poeziju Kranjčevićevu prema pjesnicima preporoda, obilježava glavne osobine poezije i stila Kranjčevićeva, vrstu i pravac njegova talenta, značenje njegovo u hrvatskoj poeziji, golemi napredak izražaja, oblika, ideja, a napokon ocrtavši u glavnim obrisima savremenu poeziju svih slavenskih naroda odredjuje našem pjesniku odlično mjesto u slavenskoj i evropskoj modernoj poeziji, označujući ga pjesnikom — budućnosti.

Dr. Branko Drechsler.

KOPITAR IN VUK KARADŽIĆ. Napisal dr. M. Murko. (Ponatisk iz „Ljubljanskega Zvona"). Minule godine izašla je prva knjiga „Vukove prepiske" u državnom izdanju niegovih djela. Najbogatiji i najvredniji dio ove knjige jest Vukova prepiska s Kopitarom. Ove je izvore upotrijebio prof. Murko, te nam s nove strane objasnio poznatu već činjenicu: da je Kopitar tako reći stvorio Vuka. Kopitar je doista čudnovata pojava u historiji južnoslavenskog preporoda: medju Slovencima i Hrvatima zastupa potpuno reakcionarne tendencije, te su dakako njegovi slovenački i hrvatski protivnici pobijedili njegove pristaše, a u Srba on uporedo s Vukom stupa u najoštriju borbu protiv tradicije i reakcionarstva, te iznosi pobjedu. Kopitar je Vuka umah upoznao u dušu; on mu je „der unstudirte, aber von Mutter Natur so freigebig mit dem hellsten Kopf begabte Vuk..." Poznavajući Kopitarovu silnu strastvenost, mržnju i zlobu, kakva se kašto samo medju filolozima javlja, možemo reći, da se izmedju Vuka i njega ne bi ni moglo zametnuti tako intimno prijateljstvo, kako nam ga prikazuje prof. Murko, a tako plodno u zajedničkom djelovanju, te sličnih primjera ima jamačno malo općena književna historija, da je Vuk bio učen čovjek i da je sam mogao udarati putove svome radu. Vuk je stupao utrenikom Kopitarovim i zašao u borbu, prekinuvši s pravopisom, jezikom i čitavom književnošću svoga naroda. Bilo je i dosele poznato, kako je Kopitar davao poticaje za najveća Vukova djela, a sada vidimo i intimnu stranu ovoga prijateljstva: kako on Vuka zaštićuje svim svojim ugledom kod austrijske državne vlasti, kako ga svuda preporuča, brine se za njegovu egzistenciju, pače za ženu i djecu. Ova prepiska gotovo nam većma osvjetljuje s nove strane Kopitara nego Vuka, jer smo učenog Slovenca poznavali ponajviše samo s jedne strane: kao strastvena i zagrižljiva protivnika Čopa, Prešerna i Gaja, a sad vidimo i simpatičnu, toplu stranu njegova značaja.

I ova radnja prof. Murka, kao svaka njegova, odlikuje se bogatom gradjom te preciznim i jasnim zaključcima, a lijep je prilog za našu književnu povijest. *B. D.*

OVOGODIŠNJA DRAMSKA PRODUKCIJA U ČEŠKOJ LITERATURI.* Jedan odlomak glasovite one epohe češke historije oko god. 1620., približio nam je Viktor Dyk svojom dramom „Posel". Ne historiju, jer mu je dogodjaj posve sporedan, već duh dobe, značaj epohe, smisao momenta u razvitku i zauzlavanju... do toga je bilo autoru, kad je pošao, da ocrta češki karakter u drami. Tomaš Roh je glavni junak, i ako se to nije u prvi mah shvatilo. Posel je karakteristična figura kao kontrast Tomašu Rohu i težina, pod kojom on pati i stradava, pod čijim se utjecajem učvršćuje i obogaćuje vjera u njemu. Tomaš Roh razlikuje dobro od zla, grijeh od kreposti, pa kad mu sin može svaki čas da pogine u kraljevskoj vojsci i kad mu Posel (= poslanik) vodi kćer preko njegove volje, on ostaje opet neslomljen i jak, bez suze i otpora, čita bibliju, žrtvu Abrahamovu, vjeruje i raste. Posel je carski vojnik a Tomaš Roh vjeruje u boga i čita bibliju baš kao Žižka, kad ga najviše boli. Tomaš Roh je pasivan karakter, ali koji se baš tom pasivnosti i rezignovanom patnjom, kojom raste, diže kao glavni junak u radnji. Tomaš Roh govori za cijeli češki narod, za cijelu češku historiju. Nigda nije bilo snage, da se vodi svoj život i onda, kad se usud očito mogao da progleda. A tako se dolazi do onog momenta i do one značajke češke prošlosti i njezinog duha: vazda rezignovano i s novim naivnim nadama preći preko skoro dovršenog djela baš u času, kad bi donijelo uspjeh. Veliki uspjesi historije i kulture postigli se neznatnim činima, a svaka se velika misao, čije bi vidljive konzekvence duboko zasegle u vascijeli život, omela bez znatnih korisnih posljedica.

Dogodjaja u „Poslu" nema. To je istina. Nema širokih platna i dalekih perspektiva, ali

---

* Viktor Dyk: Posel. Drama o trech dejstvích. K. 1. — Emil Treval: Válka bohu. Drama o trech dejstvích. Kr. 1.20. — Jiří Karásek ze Lvovic: Cesare Borgia. Dramatchá báseu. Kr. 2. — Arno Dvořák: Kníže. Tri dejství. Kr. 2.40.

je autor genijalnom invencijom primio i sprijateljio s nama ono najintimnije, što su karakteri i dobe nosile u sebi. Išlo se za koncentracijom čina i dogodjaja. Velike dekoracije i perspektive utrudjuju fantaziju i oko, retoričnost i pozerstvo u romantičara nije dopuštalo onaj topli vez gledaoca i scene. S tihana, za svijetla mjesečevog otvara autor scenu i u dva u tri karaktera crta ideje i smisao dobe više nego je to učinio n. pr. Jirásek svojim „Žižkom". U „Žižki" se htjelo postaviti cijelu veliku dramu na onaj poznati konflikt religijozno-narodni, ali to autoru u ono nekoliko izvikanih po novinama lozinki nije uspjelo. Tamo Žižka radi, ima u njega čina, ali kao da ti čini nijesu nužna konzekvenca unutarnjih dispozicija. Meni su se učinili kao nešto vanjsko, s dramom organički nepovezano, iz nje neizraslo. U „Poslu" nije doduše istaknut problem, ali je izgradnja cijele drame položena na idejama i osjećajima dobe s podjednakim nastojanjima unutarnjeg obroda i istine kao u Jiráskovom „Žižki". U „Poslu" dinamika drame i z v i r e iz problema. Posve druga crta psihološkog postanka, prirodjenija, shvatljivija, organička. U „Poslu" su ljudi i njihova djela izrasla iz dobe, iz cijelog onog vira i osjećanja i naziranja, dok je u „Žižki" najprije cijela stvar dekorirana i isklesana, najprije stvoreni ljudi, a onda im se tek dale riječi u usta i djelo u ruke. „Posel" intimno i neposredno sugerira. — „Žižka" sili gledaoca, da traži psihološku vezu medju unutarnjim raspoloženjem i činom. U „Žižki" mora gledalac trčati za dogodjajima i smišljati i popunjivati sve ono, što pozornica svojom uzanom perspektivom nije mogla da zahvati, dok je u „Poslu" od sumraka do prvog pijevca raspreden i razložen na sceni cijeli bogati „stimmung" dobe. Kako je u Dykovoj radnji sugestivan momenat kad Petar Skalnik hoće da nožem probode Posla, kad spava; a kako je ubog onaj u Jiráska, kada Žiška izbija iz ruke nož plaćenom ubojici. Ovdje je sve gotovo, proračunano, dok u „Poslu" radnja raste pred očima, kao da se razvija sada prvi puta, sugestivno i snažno kao kad se autoru prvi put rodila u duši. „Žižka" je u oficijelne publike i kritike uspio, „Posel" je doživio jedinu reprizu!

(Svršit će se.)

Milan Vrbanić.

FEUILLETON

SLOBODA ISTRAŽIVANJA I — UPRAVA „MATICE HRVATSKE". U posljednjem dvostrukom broju (14—15) „Glasa", organa „Matice Hrvatske", g. dr. N. Andrić, novi redaktor Matičinih narodnih pjesama, odgovarajući na primjedbe prof. Jovana Skerlića njegovu članku: „Otkud Vuku „Zidanje Skadra", spočitava mu, što prije, nego li je o ovoj stvari pisao, nije „došao u Zagreb, pa p o g l e d a o A l a č e v i ć e v r u k o p i s". Da je d o š a o, dr. A. „zna, da o ovoj stvari ne bi — n i š t a p i s a o". U odgovoru pak piscu „Savremenikovu" ističe dr. A. ponovno: „n e bi on s m i o u z e t i n i p e r o u ruke, da se dotakne ovoga pitanja, dok se n e u p o z n a s A l a č e v i ć e v i m rukopisom". U ovim je prikorima bez sumnje sadržan neizravan poziv u prvom redu g. dru. J. Skerliću i piscu „Savremenikovu", a onda svakomu istraživaču, koji hoće da piše o tom pitanju: n e k a d o d j u u „M a t i c u" i p o g l e d a j u z b o r n i k A l a č e v i ć e v. A taj dvokratni poziv „Matičina" redaktora izišao je bez ikake ograde u organu „Matičinu", dakle očito sporazumno s društvenom upravom, u ime koje kao i odbora uredjuje ga član radnik dr. A. Bazala. Istodobno s tim pozivom izišla je o istoj stvari u 187. broju „Hrvatske" od 15. kolovoza bilješka „Jedna zanimiva književna causerie" s potpisom K(erubina) Š(egvića), u kojoj se pisac hvali: „Pošto sam ja taj A l a č e v i ć e v z b o r n i k v i d i o, dapače p r e g l e d a o"..., što je jamačno mogao s a d a da učini samo s d o z v o l o m u p r a v e „Mat. Hrv.", jer Matičin odbor ima po običaju sada ferije. Osim toga je poznato da je do sada uprava „Matice Hrvatske" rado dozvoljavala istraživačima, da se posluže njezinim rukopisima. Tako n. pr. bugarski pisac dr. I. Šišmanov u raspravi „Pjesma o mrtvom bratu" posebice spominje, kako mu je „Mat. Hrv." spremno dala, da se posluži njezinim rukopisima. Potaknut gornjim pozivom kao i primjerima Kerubina Šegvića i dra. Šišmanova, pošao je pisac „Savremenikov" dne 18. kolovoza u upravu „Matice Hrvatske" za uredovnih sati, da usmeno zatraži dozvolu za pregledavanje Alačevićeva rukopisa. No na svoju — sreću ne nadje u uredu g. tajnika, pa kad je g. poslovodji otkrio svoju želju, ovaj je spremno poveo pisca „Savremenikova" k dru. N. Andriću, kod kojega se je tada taj rukopis nahodio i koji slučajno stanuje u neposrednoj blizini, sučelice „Matici". I pisac „Savremenikov" i g. poslovodja učinili su to u dobroj vjeri, da je gornji poziv izišao u organu Matičinu sporazumno s upravom, t. j. da ne treba još i posebne dozvole za pregledavanje Alačevićeva zbornika. A i dr. Andrić je radio u dobroj vjeri, kad je piscu „Savremenikovu" u nazočnosti svojoj dao pregledavati Alačevićev rukopis,

budući da ga je k njemu doveo poslovodja „Matičin". I tako je pisac „Savremenikov" mogao nesmetano kroz puna četiri sata pregledavati rukopis. Prvi mu je dakako posao bio, da tačno sravni tekst triju prijepornih pjesama s Vukovim tekstom. Na to je utrošio većinu vremena i uz to pregledao ostale tekstove s rukopisne strane od početka do stranice 150. Usred toga posla —a imao je još da pregleda od 150—344. stranice — priopći mu dr. Andrić dne 19. kolovoza, da mu je uprava „Matice Hrvatske" *zabranila dalnje pregledavanje*, pa ga u ime njezino uputio, da zatraži od uprave posebnu dozvolu za pregledavanje. Nije bilo druge — pisac „Savremenikov" ostavi rukopis i pismeno još istoga dana zatraži dozvolu za pregledavanje. Na svoju molbu dobio je za dva dana ovaj klasični odgovor: „Br. 44—1908.

Gospodinu prof. Josipu Pasariću
u Zagrebu.

Na cienjeno Vaše pismo od 19. o. mj. čast nam je ovim obavijestiti Vas, da dozvolu za pregledavanja Matičinih rukopisa narodnih pjesama može dati samo odbor „Matice Hrvatske", pa će uprava „M. H." Vašu želju iznijeti pred odbor.

S odličnim poštovanjem
U ime uprave „M. H."
„Matica Hrvatska".

Dr. Arnold, predsjednik. Dr. Ante Radić, tajnik."

Ta uskrata s izgovorom o nadležnosti odbora, koji će se sastati tek u listopadu ili studenom, „govori više nego debela knjiga", rekao bi Matičin redaktor dr. Andrić.

BILJEŠKE

STOGODIŠNJICA SMRTI JOSIPA ERNESTA MATIJEVIĆA. Milan Grlović iznosi u „N. N." ove podatke o Matijeviću, koji je umro u Zagrebu 23. srpnja 1808.: „Josip Ernesto Matijević bio je rodom iz malenoga Ivanića, koji nam je tečajem 19. stoljeća dao razmjerno više uglednih hrv. književnika i odličnika, nego li ikoji drugi grad Hrvatske. Rodio se je ondje 1. ožujka 1742., postao svećenikom g. 1765. župnikom u Garešnici g. 1777. profesorom vjeronauka u kr. školi u Zagrebu 1791. i oltarnikom kod sv. Marka u Zagrebu, gdje je i umro dne 23. srpnja 1808. u 67. godini. Šafarik, a po njemu Kukuljević i Ljubić, bilježe nam šest djela Matijevićevih jezikoslovnoga nabožnoga i zabavnoga sadržaja, od kojih su osobitio neka nabožna vrlo opsežna."

Tim povodom priopćio je dr. A. Schneider u „H. P.", da je Matijevićeva obradba „pripovesti od pobožne i bogobojeće Renanske Grofice Genoveve" po redu treća medju hrv. preradbama.

SA JADRANA. Polovicom rujna t. g. izaći će moje najnovije pjesme pod ovim natpisom. Knjiga će osvanuti u ukusnoj opremi tiskom „Dioničke tiskare" u Zagrebu, iznašat će 8 tiskanih araka (128 stranica), a zapadat će K 1.50. Novac i pretplatni arci šalju se potpisanome na Brodaricu (Dalmacija). Ujedno molim ostale naše novine, da prenesu ovaj moj poziv na pretplatu, pa im blagodarim unaprijed na ljubavi. *Rikard Katalinić Jeretov.*

„SPOMENCI MLADOSTI". Umoljavam sve prijatelje lijepe knjige, da ove moje pjesme preporuče i sakupljanje pretplatnika preuzmu i ovamo ih prijave. Knjige se šalju pouzećem ili uz unaprijed priposlani novac. Knjige se naručuju kod „Hrv. tiskare i knjižare dioničarsko društvo u Požegi". Pjesme su u lijepom formatu i broširane, a cijena im je 80 filira.

Ivan Franjić Požežanin.

POZIV NA PRETPLATU. Objelodanih svojom nakladom knjigu „Naše glazbene prilike i neprilike", kojom naumih: 1. Upozoriti naše općinstvo na mnoge predrasude, koje o muzici kod nas vladaju. 2. Podvrći kritici pogrješan rad većine naših glazbenih društava, te im podati direktivu daljnjem nastojanju. 3. Upozoriti na stranputicu kojom krenusmo u pogledu crkvene glazbe. Ukratko, knjizi je svrha: popularizovanje prave muzičke ljepote. Namijenjena je ne samo glazbenim diletantima. nego i ostalom općinstvu. Pisana je popularno. Cijena K 2.

Antun Dobronić. Drniš (Dalmacija).

UREDNIŠTVO primilo je OVE KNJIGE:

A. Šantić, Pod maglom. Slika iz gornje Hercegovine. Beograd. 1907.

Hrvatski pripovjedači. Knjiga prva. Priredio Milan Ogrizović. Zagreb. 1907. Izdanje Društva hrv. srednjoškol. profesora. Cijena 2 K.

D. Sabina, Osveta. Preveo Sabin Rakušev. Sisak. 1907. Naklada J. Dujaka. Cijena 20 f.

„DVIJE DRUGE"
KRANJČEVIĆ: NOVE PJESME

MONOTYPE BR. PETROVIĆA

SAVREMENIK

BR. 10 LISTOPAD 1908 GOD. III

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

MILAN VRBANIĆ: PROTESTANTSKI PERIOD U NAŠOJ KNJIŽEVNOSTI

Širenjem protestantskoga vjerskog naučanja bila bi se kod nas u Hrvatskoj razvila posebna književnost, koja bi bila utjecala na uobličenje posebnih kulturnih i političkih formacija u životu južnih Slavena. Humanost, koja se bazirala na vjerskom osjećaju, bila bi možda u književnost i u cijeli kulturni život na slavenskom jugu unijela momenat intimnijega zbliženja i nužde zajedničke obrane i razvitka. Možda bi naš život zabilježio posve drugu crtu u historiji. Jer nije n. pr. samo sjevernjački život, već i protestantizam razlogom, da se kultura na sjeveru razvija harmoničnije i etičnije od one na jugu. Pitanje je istina, kako bi vjerska forma samoga protestantizma prijala našem narodnom duhu i našim katoličkim tradicijama, a onda je zanimljivo i to, kako bi se razvijao naš život pod utjecajem germanskim, mjesto onoga latinskoga. Jedan je momenat znatan: protestantizam je naglasio narodnu, političku i socijalnu slobodu. Bio je prosvjed pojedinca protiv ugnjetavanja sa strane mogućnika i privilegovanih, bio je protiv podjarmljivanja mase monopolizovanim istinama, bio je protiv crkvene kazuistike i legalizma. Tko zna, ne bi li bili baš ovi zahtjevi protestantizma za uvijek iz našeg života uklonili katoličku asketsku indolenciju i vizantinsko intriganstvo? Smisao za praktični, proračunani način života bio bi nas južne Slavene oslobodio bratskoga trvenja, izbrisao bi sve one opreke idealne i vjerske i spriječio bi bio u historiji mnoge nedaće naše. A što je glavno: bio bi nas književno sjedinio i osigurao nam mirni kulturni razvitak. I s te je strane P r i m o ž u T r u b r u bio protestantizam najsimpatičniji. Taj pošteni i domoljubni slovenački propovjednik htio je stvorit zajednički jezik i književnost južnim Slavenima. Trubar je pokrenuo sve, on je sve vodio. Za materijalnu i moralnu pomoć brinuo se on sam. Valjalo je naći ljude, koji će pisati i prevadjati knjige za puk, valjalo je naći bogatih mecena, koji će za narodnu ili vjersku stvar žrtvovati novaca. Trubar ima plan. Najprije propovijeda, da opaža, kako će se naroda dojmiti novo naučanje i da vidi, s koje će strane biti otpor najjači. Narod ga voli, jer je „pošten, učen i bogobojazan", ali je njegovo propovijedanje zazorno kolegama svećenicima, pa oni ruju protiv njega kod namjesnika i kod biskupa, samo da ga uklone. A on opet i dalje javno propovijeda po Kranjskoj i Gorici. Ljubljanski biskup Urban Tekstor isposlovao je napokon u namjesnika zemlje, da je 1547. god. izdao nalog, po kojem se Trubar imao pritvoriti. Trubar umakne u Njemačku. Tu je tek njegov naum postao jasniji i odre-

djeniji. U Kemptenu, gdje je dobio propovjedničko mjesto, razvezale su mu se ruke i nadošao čas njegova rada. Prvi ozbiljni pokušaj učinio je g. 1550. prijevodom katekizma. Prva ta knjiga na slovenskom jeziku bila je štampana u Tübingenu. Barun Ungnad plaćao je trošak za nakladu, prevodioce i slagare. Stjepan Konzul i Antonije Dalmatin („Antonius Dalmata exul") prevadjali su knjige uz pomoć samoga Trubra. Njih dvojica — Konzul i Dalmatin — bili su vodje protestantskoga pokreta u Hrvatskoj, Istri i Dalmaciji, a Merčerić i Popović u Bosni i dalje. Za sve se te ljude pobrinuo Trubar sam. On je bio duša svemu. Neumorno je prevadjao, ispravljao, u tiskari nadgledao, dopisivao, plaćao, skupljao nove mecene, sokolio i stradao. Da se knjige uzmognu raširiti po hrvatskom primorju, Dalmaciji, Bosnoj i Srbiji, morale se štampati glagolskim i ćirilskim pismenima. Odlila se glagolska pismena i u Nürnbergu i izišla štampom prva hrvatska protestantska knjiga. To je bio tek pokušaj. Otštampalo se samo nekoliko glagolskih abeceda u različitim veličinama, zatim očenaš, prva glava pisma Rimljanima i 117. psalam. I kralju Maksimilijanu poslali su god. 1560. jedan primjerak hrvatskoga tiska. U svem su se tiskale knjige u Tübingenu, Urahu i Nürnbergu. God. 1561. počelo se tiskati i ćirilicom. U to vrijeme radile su tiskare u sav mah. Trebalo jedino novčane pomoći, a tu je primicao kralj Maksimilijan, virtenberški vojvoda Krištof, barun Ungnad, pa onda njemački staleži i slobodni gradovi. U Hrvatskoj je od velikaša bio sklon tome pokretu Juraj grof Zrinjski, koji je poslije smrti Ungnadove (1564.) nekoliko godina (1570.) osnovao o svom trošku tiskaru u Nedelišću, gdje je Bučić štampao svoj „Katekizam".

Smrću Ungnadovom stigao je hrvatske tiskare u Njemačkoj težak udarac. Još neko vrijeme sproveli su tamo Konzul i Dalmatin, a g. 1566. vratili se uz popratno pismo vojvode Krištofa natrag u domovinu. Kakva je daljnja sudbina stigla hrvatske štamparije, nije posve stalno poznato. Sigurno se zna, da su sve knjige, tiskane glagolskim, ćirilskim ili latinskim pismenima u svrhu protestantskoga reformiranja južnih Slavena Isusovci marljivo spaljivali. Imali su posebno sudište i posebne inkvizitore, koji su tražili knjige, da ih unište. U Ljubljani su ih spalili najviše, baš u Ljubljani, gdje Slovenci dižu ocu svoje knjige, poštenom domoljubu i vjerskom reformatoru, doličan spomenik.

Knjige su dakle spalili sve. Slagari se razišli bez traga. Glagolska i ćirilska pismena upotrebili su Isusovci u svoje svrhe. Kardinal Borgia tvrdi, da su pismena preko Rijeke došla u Rim. Njima se štampahu crkvene knjige za hrvatske pope glagoljaše. To potvrdjuje i Asseman („Kalendaria eclesiae universae", Romae 1775. str. 430—32). Tim otetim pismenima tiskale se knjige u Rimu i dijelile se u narod badava.*

I tako je uništeno djelo dugih godina i poštenih nastojanja, a hrvatska knjiga ustavljena u razvitku barem za sto godina.

Da se je 400 godina — otkako je najme Trubar počeo da širi protestantizam — razvijala naša književnost jedinstveno, posve drugačije pisali bismo mi danas o njoj. I jezik bio bi nam već 300 godina ucijeljeniji, pa ne bi trebalo tek ilirskoga pokreta, da podsjeti na nuždu jedinstvenosti jezika u književnosti. U cijeloj našoj

* Prva knjiga, koja je izišla iz te štamparije, štampana otetim pismenima, ima na unutrašnjoj strani naslovnoga lista napisano ovo: „D' ordine dell' Illustrissimi Signori Cardinalli della sacra congregatione de Propaganda Fide, si dispensano gratis."

književnosti nema uopće perioda, na koji bi se nastavio rad mladjih koljena. Rijetke glave vraćaju se prošlosti i naglasuju potrebu nadovezivanja na tradicije i traženja uzora u gotovim, zatvorenim književnim formacijama. Radi religije razvili se u južnih Slavena tako oprečni nacionalni osjećaji. Vjerski odgoj utiskivao se u školstvo, politiku, sudstvo i porodični život, pa je ostavio tragove u kulturi i književnosti. Religije su odgojile posebne naturele, na osnovnom shvaćanju života i svijeta razvile su cjelokupni život pojedinih naroda i država. Ne radi položaja, već radi religije bili su hrvatski vladari u našoj čisto narodnoj prošlosti okrenuti k Rimu, a srpski k Vizantu. Hierarhija pravila je diplomatske smutnje pod plaštem religije. Danas samo manje misaoni ljudi zapadaju u bludnju, da je temperamenat u našim slavenskim književnostima na jugu razvio onakvu oprečnost u koncepciji i shvaćanju. Bolje razumijevanje dovelo je do uvidjavnosti, da je oprečnost u formi i sadržaju, u kulturi i politici skrivila baš nejedinstvenost religija, koje su vodile odgoj vascijelog našeg života. Dakako, da je i drugdje bilo tako, jer se je cijela evropska civilizacija razvila sintetički iz antikne kulture i kršćanske moralke, ali baš mi znatno opažamo, kako je oprečnost u religijama naših naroda kulturom stvorila i posve oprečne nacionalne tendencije.

Crkva je kršćanska bila najmoćnijim faktorom u razvitku opće i kulturne historije. Cijelim srednjim vijekom njezin je utjecaj općenit. Ona svojim autoritetom drma najsnažnijim prijestoljima, ruši i reformira države, gazi po lješinama i diže lomače. Tko će zaboraviti Gera i polapske Slavene, Bartolovu noć, patničke borbe Ćirila i Metodija, dugotrajne borbe za našu glagolicu i husitske ratove!

A unutrašnja strana same religije, njezina nauka, pružila je najviše gradje za stvaranje umjetničkih djela svake vrste i različitih vrijednosti; ona je prodrla i ušla svuda, i u narodnu književnost, koja je najnarodnija i najviše originalna. Naše su narodne legende i junačke pjesme pune religijoznosti i svetaštva. Crkva je kršćanska postala vrelom sižea, ona je stvorila Rafaela i Mihalangela, Dantea i Tassa. A sve to u Italiji, gdje je pritisak njezin bio najjači. Umjetnost je stupila u službu srednjevjekovne religije, bila je pod utjecajem didaktično-tendencijoznih postulata i formulovanih veličina svoga vremena. Književnost svih naroda nosi na sebi vjerski biljeg; cijeli zapad do Voltaira i francuske revolucije bio je prožet vjerskom idejom, ona je bila opća vodilja i opća moć. Mrtva latinština tištila je narodni kulturni razvitak, privilegovani razredi — hierarhija i plemstvo — ostavili su narod da hiri bez svoga narodnog jezika i knjige. A svaki se pokušaj, da se probudi narodna svijest i podigne značenje nacionalne ideje, ugušivao i potiskivao kao protivjerski i bezbožni. Husov se pokret brzo ugušuje, premda je u Žižki, „slijepom barbaru", dobio značenje narodne borbe. Luter, Kalvin i Cvingli dolaze u zgodno vrijeme nemoći i unutrašnje razrovanosti katoličke crkve, i zato uspijevaju, a francuska revolucija prodire jedino — i to ne trajno — svojom vulkanskom moći. Pa nije li reakcija, koja je uslijedila na francusku revoluciju, a koja se rodila u krilu katoličke crkve, vratila cijeli život natrag: književnost u katoličku romantičnost (Chateaubriand, Lamartine, Uhland, Eichendorf, Immermann, Alfièro, Foscolo, Manzoni), a politiku u apsolutistički režim (Meternichov apsolutistički sistem).

Politička i narodna nastojanja nijesu nigda mogla doći do izražaja, jer su narodi gubitkom slobodne države posve pregorno svoju energiju trošili za tudje ciljeve. Ali je nejasno to, da se je svaki narodni pokret morao zaodjeti baš ruhom

vjerske forme bilo kakve vrste, nejasno je zato, jer je hierarhija ugušivala svak, i najsitniji pokušaj, da se narod otudji učenju rimske crkve. Progoni sa strane crkve, inkvizicije i lomače uplašile su i one, koji su bili uvjereni, da živu kršćanskije od svojih progonitelja. Pod crkvenim su utjecajem stajale sve državne vlasti, plemstvo i naučenjački autoriteti, jer je bogata hierarhija svojim blagom osnovala i podržavala egzistenciju skoro svim srednjevjekovnim univerzama. Školastici su, doduše svojim smislom za logičnost zajamčili daljnji intelektualni razvitak u znanosti, oni su počeli eno zabacivati „credere", a isticati „scire" i „intelligere", ali su opet za volju crkve umjeli da poprimu posve oprečno stanovište u prosudjivanju vjeri neugodnih upadica. I tako je slobodno mišljenje, raskolnike i buntovnike progonila država, crkveni i svjetski autoriteti. Tako je stradao Hus, zbog toga je patio Luter i kod nas Primož Trubar. Katolički svećenik, zapravo propovjednik narodni, koji je u duši nosio ljubav za svoj slovenski narod, za cijeli slavenski jug, osjećao želju za boljom budućnosti i svijesnijim slobodnijim životom. To je bio Primož Trubar. On je bio prvi svijesni Jugoslaven Odrekao se za volju narodne, misli katoličke vjere i počeo širiti protestantizam, jer je u njem gledao budućnost književnosti južnih Slavena. Mi smo doduše tada trebali reforme, ali je naš život nije slutio, nije vapio za njom. Nama je bilo nužnije probudjenje narodne svijesti narodnom književnosti, a vjerska je reforma bila tek sredstvo, da se to postigne. Ideja preporoda narodne knjige ne bijaše dakle posve jasna, ne bijaše osnovana na čisto narodnim osnovima, ne bijaše oštro i slobodno naglašena. Trubar bijaše narodni svećenk, ne vjerski reformator kao Luter. Trubrov je pokret imao značenje nacionalno, dok je Luterov pokret socijalan, a Husov čisto ćudoredan.

Reformiranje bijaše u rukama mekih, tihih i skromnih pojedinaca, većinom svećenika, vodjenih narodnom misli, od kojih je možda najviše vrijedio Ungnad, koji je najviše žrtvovao, pa Trubar, koji je najviše radio, patio i pregarao. Istupili su premalo ofenzivno, a bili su slabi, jer se nijesu mogli osloniti na okoliš, niti na stalne, čvrsto izgradjene planove. Valjalo je povesti boj protiv ukočenim teorijama i dogmama, protiv reakcionarstva, valjalo je revolucijonirati duhove, zaokupiti reformom čitavi život. Boj nije vodila masa, život, decenij, ili stoljeće — nije bio pripravljen dugim nizom godina ; došao je prenaglo, nije mogao zahvatiti svijesti naroda, cijeloga njegova života rasplamtjeti vatrom, što bi bezobzirno ništila, nije mogao preći u krvavi rat sile i željeza, kakvi su bili drugi vjerski ratovi. Cijela ta naša reformacija nije imala negativni, bojovni karakter. Husitskim ratovima čuvahu Česi svoj narodni značaj protiv Njemstva, a Mauri u Španiji čuvahu svoju kulturu. Valjalo je vjerski rat pretvoriti u narodni, istupiti jasnije s idejom, prokaliti njome život i učiniti je vodiljom. Misao je bila dosta zrela, ali se nije mogla realizirati zato, što nije našla neustrašivih propagatora i revolucijonarnih, nervoznih agitatora. U vodja (recimo u samoga Trubra i Konzula) bijaše dosta lijepoga organizatorskog duha, ali premalo sredstava i tvrde bezobzirnosti. Čitavi pokret bijaše nešto žensko. Dakako, da je njegovom neuspjehu mnogo krivo i to, što je bio u rukama osamjelih pojedinaca, koji nijesu za sobom vodili masu, koji nijesu našli utrta terena i zdravih duša, koje bi shvaćale. Reformacija se ne provadjaše dosljedno, bijaše fragmentarna, uvjetovana sitnim vanjskim i unutarnjim dogodjajima. Cijeli pokret ne imadjaše središnje točke, kamo bi se sticali svi putevi, ne imadjaše središnjega duha, koji bi sipao vatrom na sve strane — jednom riječi : n e b i j a š e

u nas dogodjaj vremena. Središte čitavoga pokreta bijaše izvan jugoslavenskih zemalja — u Njemačkoj, a odanle stizavao dolje nerazumljiv narodu, jer mu bijaše duhom i jezikom tudj. Knjige, koje su se štampale u Njemačkoj, bile su slabi prijevodi iz latinskoga i njemačkoga jezika, a Trubar, koji je u početku radio sam, nije bio vješt svim slovenskim dialektima, a tek nije imao spreme, da bi ih salio u jedno književno narječje. Konzul i Dalmatin pisali su opet dialektom svoga kraja, a prevadjali većinom iz staroga slovenskog crkvenog jezika. U toj raznolikosti ortografija i dialekata pomišljalo se na jedinstveno pismo i gramatiku. Tog se posla primio Adam Bohorić, te je u isto vrijeme s Dalmatinovom slovenačkom biblijom izdao g. 1587. gramatiku na latinskom jeziku. Koristi velike od te gramatike za razvitak i jedinstvenost jezika nije bilo, jer se je i dalje pisalo ortografijom Konzulovom, a Trubrovom germanizovanom slovenštinom.

Medjutim vrijeme bi bilo samo svladalo ovakve opreke i književnost bi južnih Slavena bila pošla jednim putem u formi i karakteru, da nije reakcija uništila lijepo djelo u zametku. Protestantizam rodio je jezuite, oni su ugušili i Trubrov pokret. Zgruvaše program i moralku, raširiše se cijelom Evropom, zaokupiše sve svjetske prijestolnice, uvukoše se u dvorove u haljini pokornih, čednih ispovjednika, utisnuše se u sav život kao odgojitelji i propovjednici. Jezuitizam pretvarao je narodne vlade u vjersko-reakcijonarne, on je diktirao ustav, davao politici smjer, njegova je diktatura gušila svaku slobodniju misao u njenom začetku, svaki slobodoumniji pokret, ako je bio protiv njihove politike. Izradivši za sebe naklonost dvorova, proganjahu protestante, tjerahu ih izvan granica domovine, a imanja njihova konfiskovahu. Nagomilaše ogromno blago, osnivahu škole i crkve. U Austriju pozvao ih je g. 1551. nadvojvoda austrijski Ferdinand I. Piše on: „U tužnom trenju medju crkvom i narodima imat će jezuite dužnost, da slobodnim (!) umjećem, govorima, literaturom i filozofijom odgajaju mladež kriieposnim i ćudorednim životom".

Sve su Trubrove knjige jezuite spalili. I nedužnu Bohorićevu gramatidu stiže ista sudbina. Trubar je bio zadnji put u domovini g. 1567., a umro je u tudjini 28. lipnja 1586.

„Bil je — kako piše Glazer u svojoj historiji — sijajen vzgled požrtvovanja, zatajevanja samega sebe, potrpljivosti, radodarnosti; rodè se taki možje za času velikih zgodovinskih dogodkov, ko potresajo ljudi vseh stanov".

Cijeli Trubrov pokret bio je jedan smion i pošten pokušaj, oteti južne Slavene štetnom utjecaju Rima, i na toj slobodi osigurati im jedinstvenu književnost i kulturu. A kakav bi momenat ovakva književnost i ovakva kultura unijela u razvitak naše političke historije, bilo bi poučno ogledati.

31. srpnja slavi katolička crkva spomen svog sveca Ignaca loyolskoga, utemeljitelja isusovačkoga reda.

Šteta, što baš toga dana nijesu Slovenci podigli spomenik ocu svoje knjige Primožu Trubru?

BARUNICA HALLAY

DRAMA U TRI ČINA

LICA:

BARUNICA ESTHER HALLAY	BARUN HALLAY
TIBERIJ	GOSPODJA DE REVAY, majka barunice Hallay.
GROFINJA TIGERA	LIJEČNIK, HALUŠA I NUBIJAC SLUGA.

Čin se zbiva jedne večeri u nubijskoj koloniji u Theben-Palace.

ČIN PRVI.

Večer u parku pred lijevim krilom Theben-Palace.

PRVI PRIZOR.

Dolaze u sport-kostimima à la caki sa jašenja: s lijeva naprijed Tigera, za njom Tiberij.

Tiberij *(prema natrag)*: Vodi te konje. Mi ćemo pješke preko trkališta u kupke.

Tigera: Ne mogu. Umorna sam. Da sam i 16 godišnji stall-boy bila bi umorna. Čemu je bio ovaj posljednji galopp?

Tiber: Ah, Tigera! Mišljah da će tebi poslužiti: „il y a une vie qui passe". Naprijed — po mogućnosti okretom fandanga, rhytmom bostona, Cakes walckesa i velike mazurke, teškim kolima sa 40 milja na uru ili — irlandskim jahačem 25 stopa na jedan skok — — ali samo vazda naprijed — Hurrah!

Tigera: Tiberije? — Sjedni. Svaki živac u meni dršće — preko oka padaju mi vjedje, a nije san. Čudno je to čuvstvo, što nas savladava, iza ovake samrtne ure, ko što nam je ova podnevna bila. *(Sjeda izmorena; za čas se cijela sjedalom pruži.)*

Tiberij: Da, Tigera; čudno je to čuvstvo! Iza ovakova nam je časa, kan da smo nešto novo, neočekivano i veliko postigli time, što opet možemo, da ovim suštim životom kao i dosele posrćemo dalje — —

Tigera: Monsum — Monsum sa crljenim, velikim izbuljenim očima, u dugom beskrajnom surom plaštu, vrućega daha i brzoga lijeta — hu —

Tiberij *(okrutno)*: Tigera, potreslo ti je živcima. Strašna ona zapara, onaj žeženi pijesak, urlik vjetra i napor rijetka pohoda, pa postaješ banalna — —

Tigera *(podiže se presenećena)*: Tiberije! Što je to tebi? Ti si strašno uzrujan — snužden. Vidim da se u tebi nešto luči, cijepa —

Tiberij *(zamišljeno)*: Misliš li mene, Tigera?

Tigera *(brže)*: Bojim se da će ti sad na ovo duboko oko navrijeti suza — — Tebi Tiberije na ovo tvoje oko suza, ja se plašim; ja ginem, Tiberije —

Tiberije *(zamišljen)*: Da radije nijesi progovorila ovako, Tigera — —

Tigera *(uzbudjeno)*: Ginem gore, no sam ginula za tmurnoga ovog podneva na žeženom pijesku otvorene pustinje, pod otrovnim dahom vrućega monsuma.

Tiberij *(zamišljen)*: Ne govori ovako dalje, Tigera — —

Tigera: Moram; boli me, vrijedja me. Ja znam da me ne ljubiš — ne plaši se, ne ću da budnem „banalna" — Ja tebe žudim, Tiberije — Ali odnosi, u koje se mi žene stavljamo, daju nam izvjesna prava: i onima s kamelijama i nama ženama visoka društva, što u evropskim kupkama ostavljamo muževe, da budnemo passer-le-temps — mala zgodica misaonim sportsminima —

T i b e r i j *(u kraj, kao da nije ni slušao)*: Tigera, hoću da te zaprosim nešto. *(Naglo.)* Jeli da je prvi put Tigera ovo, da u tebe nešto prosim? *(Savršenim delikatnim poklonom.)* Izim slasti ovih zvjezdanih noći —

T i g e r a *(naglo. Posve prema njemu.)*: Ne govori — ne truj me! Ja sam te dovukla na ovaj sunčani pijesak! Pauvre remplaçante! Vidim, da nije dobro bilo; ti nijesi — — *(Polako i tiho gledajući u daljinu.)* Ti nijesi, Tiberije, uza me. Nijesi ni u nekoj polutami tih zvjezdanih noći, — ni onda, Tiberije *(crescendo u diteliji ali gotovo tiše)* kad prstima prebireš ovu moju kosu, ni onda, kad sanene ove oči slijepiš na nagoj mojoj puti — ni onda, Tiberije — — kad nagla daha brončanim rukama grliš ovo moje tijelo — — *(Bič joj padne iz ruku. Naglo, krikom)* Tko je ova rugoba, Tiberije? Tko je ova žena, ispred koje smo odbjegli u mrtvu ovu smedju pustinju, potucajući se dva dana i dvije noći, dok nijesmo ovdje sad — izmakli smrti — sumrtvi sa sedla pali? Tko je ova rugoba?

T i b e r i j *(ledeno.)*: Tigera, ti nijesi vazda dosti nježna — — ali — u pustinji smo — Znam koga misliš —

T i g e r a *(poklekne u pjesak do njega)*: Oprosti, moj Tiberije. Negledaj ovako udalj, — Tiberije, ljubavi moja — Tigera ti do nogu leži — reci, što želiš da činim — — reci!

T i b e r i j: Tigera moja —

T i g e r a *(naglo)*: Reci tko je ona, *(stiša se)* ona dama?

T i b e r i j: Barunica Hallay?

T i g e r a *(zamišljeno)*: Da barunica Hallay — *(Pauza.)*

T i b e r i j: Tigera, ti si vrlo inteligentna žena, preinteligentna, a da bi ti smio reći, što pitaš. Razumiješ? —

T i g e r a: Ne. Ne razumijem —

T i b e r i j: Bilo bi kao — *(tiho)* kao u lošoj glumi, ja bih pao iz uloge — iz one uloge, Tigera, u kojoj me ljubiš. Mene: tvoju bezdušnu tvrdu broncu, Tigera — Ti bi se razočarala — požalila bi trud ovih tisuću milja, kojih si me pratila amo u pustinju; — požalila bi, da si danas u šumu monsuma, u užasu pogibije gubila svijest *(tiho)* i nekih tri stotina noći probdila za hire mojih — uspomena.

T i g e r a *(oborivši oči.)*: Govori, Tiberije. Tko je barunica Hallay? —

T i b e r i j *(naglo se izvine i ustaje.)*: Tigera — krasna moja Tigera, podjimo! Gle, meko, baršunasto sumračje faraonske noći, — dodji da te opet nagu pružim u uvelo cvijeće, da slušamo sablasni šum trstike i onaj, tebi samo razumljivi, lijeni pljusak zelene vode — *(Ona ustaje. Obuhvaća je savršenim rafinmentom.)* da mirišem kosu tvoju, da pijem dah tvoj, da gledam drhtaj grudiju tvojih — —

T i g e r a *(histerično.)*: Tiberije! *(Klone mu kao izmorena u naručaj. Istodobno se čuje tam-tam. Tiberije je blago otisne i pozdravlja seriozno u kraj desno natrag.)*

DRUGI PRIZOR.

(Esther i Bela Hallay, oboje odjeveni za večernji garden-party. Esther pod velikim šeširom od bijelih čipaka sa tamnim pupoljcima tamne ruže; iza njih Arapče noseći sjedala od trstike i sag. Sprema sjedala u kraj desno po sredini.)

H a l l a y *(običnim smijehom.)*: Krasno! Krasno je to Messieurs-Dames od ove čeljadi! Prije no oko ugla skrene: tam-tam, prije no zavjesu otkrene: tam-tam;

garava a delikatna čeljad — — *(Klanja se Tigeri.)* Oprostite nam, grofinjo Tigera, *(imitira rukom)* tam-tam — —

Tiberij *(istodobno)*: Dobar večer, barunice. Kake li su vas danas igre boja začarale. *(Rukuju se.)* Ili su vas na daleku pustu zanijele misli s ovoga beskraja crvenoga pijeska?

Esther: Daleko smo bili. *(Polaze do sjedala tiho.)* Na pustu dal' sam mislila, Tiberije? *(Iskreno.)* Ne. Prenevjerna sam, da bih se puste sjećala — prevjerna, hoću da rečem; — preslaba, valjda premaljušna — — Moja se misao krije s dojmovima; ćutim žegu ovoga sunca, što mi svijetli; živim samo u plavilu ovoga neba, pod kojim stojim.

Tiberij *(ironički.)*: Oh, barunice, kako ste iskreni i razgovjetni. Pozornom slušaocu i manje riječi dosta — —

Esther *(slabo.)*: — I osjećam, da me lomi pokajanje za jedini grijeh — za grijeh mojega života —

Tiberij *(kao gore.)*: Kajete se barunice? Tja — vi ste vazda luksus ljubili — ali opet — kajati se?

Esther *(upropaštena.)*: Tiberije? Do ovoga vas časa nijesam čula banalna, neukusna — — i ne pristaje vam — Dakle izmijenimo riječ: ne kajem se; žalim tek.

Tiberij: Vi žalite, barunice — —

Esther *(jasno. Pritajenom srdžbom.)*: Da, barunica žali i ne može se ukloniti misli, da je možda povrijedila, rastužila jednoga jedincatog čovjeka — a sve to od svoje slaboće, bolje od svoje jakosti prijegora — Bila sam žrtva, ili mišljah bar do nedavna — to jest danas to više mislim nego igda prije — da sam žrtva — Evo!

Tiberij *(tiho)*: Evo — *(Pauza.)* *(Teatralnom ironijom.)* Sjajno barunice. *Svečano.)* Svi smo mi žrtve grijeha naših otaca —

Esther *(slabo, tiho.)*: Ah — — *(Diskretna nesvjestica, klone glavom na naslonjač; ruku u ruku; obje u krilu.)*

Tigera *(objesno i duhovito.)*: Vidite, barune, na to vam ne mogu u dvije riječi odgovoriti. Dok smo se potezali u Karpatima po lovu, vidjeh jednoč sliku, koje ne ću nigda zaboraviti —

Hallay *(plitkom galanterijom.)* Što biste vi, grofinjo, zaboraviti mogla — *(Tare ruke.)*

Tigera *(ironički.)*: Bravo! Vi se doista razvijate! U ostalom — ne tarite ovako ruku! To budi u meni neki neudobni osjećaj; kao da ćete sad' na posegnuti za mnom — —

Hallay: Grofinjo. *(Zakoraca u kraj. Pali cigaretu. Tigera ga u po ruga u po radoznalosti prosmatra.)*

Tiberij *(polako posežući za njezinom rukom.)*: Esther, mala moja nježna Esther — gazela moja s Tihanyskog brijega — —

Esther *(uprepaštena, posve tiho.)*: Što sam govorila — Pozlilo mi je — što si ti — što ste rekli, Tiberije, — —

Tiberij *(tiho.)*: Rekao sam, da se danas u ponoći digneš od stola — i da staneš u mojoj sobi — *(Ona se polako mučno diže; on isto.)* Ja te — molim, jer, — jer hoću da s tobom govorim ovaj put nakon četiri ljeta — pa nigda više — idi —!

T i g e r a *(prisiljenom obijesti ogleda se na ono dvoje.)* : Tam-tam dragi Bela! *(Maliciozno)* Šta ne udara ta delikatna čeljad tam-tam?

E s t h e r *(ledeno)* : Ne, krasna Tigero! Za tihu Esther sa smedjim očima, ostarjelim obrazom ožednjela ibisa i uzanim usnama ne dira se u tam-tam.

T i g e r a *(zbunjena iskreno.)* : Esther! *(Ljubi ju. Silom, koketno.)* I to je bio grijeh. Kao i svi ovi engleski grijesi protiv stila.

H a l l a y : Ah! Mislite našu irsku čuvidu, što voli marinirano voće uz bakalara na ulju?

T i g e r a : I nju. I ubogoga pharaona Thetisa ostarjelu kožu. Iznad glave mu u dnu groba bliješti violetna električna žarulja — Pomislite da se bijedni starac prene iza tisućljetna sna — —

T i b e r i j *(mirno)* : Ne boj se, Tigera — —

H a l l a y *(interesirano)* : Ali jošte nijesam doznao, grofinjo, kakovu ste onu krasnu sliku vidjeli — —

T i g e r a *(ironički.)* : Ah, barune, što biste vi zaboraviti mogli! *(Naglo)* Sjedila sam na dnu neke mračne gudure, express-rifle preko lijepih ovih koljena, kad oko ruba šume zakrene grdni bivol, zelenilom zakićenih rogova, oko vrata oveliko zvono hrapava zvuka. Iza njega u hrpama cijelo krdo. Možda stotina jednako crnih i golemih.

H a l l a y *(naivno.)* : Bogme to je neudobna situacija, grofinjo!

T i g e r a *(plastički.)* : Sad će — mislim — iza guštare čobani. Opaljena lica, orlova oka, vitkim kopljem uz mišičavo stegno, a na dugorepnim ždrijebcima —

E s t h e r *(slabo.)* : A u mjesto njih —

T i g e r a *(kapriciozno.)* : A u mjesto ovih čas ništa a onda neka mala djevojčica. Sitna i uzana kao od slabe hrane i groznice. Tanki glasić njene se pjesme gubi u šumu daha i topota onih nemani, a tanka ljeskova šiba u njenoj slabašnoj ručici pada ritmički na crna bedra one živine, što upravo posljednja ispred nje stupa. *(Hallay ju prozirno nedotupavnim udivljenjem gleda.)*

E s t h e r *(slabo.)* : Da, Tigera, i mi smo danas dolje na rijeci vidjeli bizzarnu sliku. Mlada Nubijca s tigricom na uzici. Bilo je čudno: bjelcati zubi, koji zatravljuju oči, i one pandže tigrice svijetlo smedje kao od čistoga onyxa, a uz nju ono rebrato Arapče. Polazili su u lov. Valjda mu je već i dovukla iz sumračna djengla iskvarenu gazelu, pa oblizući krvave ždralje legla mu do nogu. *(Nervozno.)* Šta puzi uza nj pokorno po pijesku? Što ga sluša? *(Gotovo vičući.)* Što se plaši onoga pruta od trstike? *(Pauza.)*

T i g e r a *(cinički ozbiljno.)* : This is the question — —

E s t h e r *(vrlo mirno.)* : Bela, hoćemo li noćas na izložbu? Moglo bi biti lijepo — —

T i g e r a : Kakova je to izložba? Mi dolazimo iz pustinje, iz topla naručja monsuma — —

H a l l a y *(kao da je ne čuje.)* : Izložba krizantema u dobrotvorne svrhe. Za porodice jadnih ribara, što no su pred malo dolje pod slapom propali s barketom.

T i g e r a *(graciozno.)* : Ah, krizanteme su lijepe — Mnogo — mnogo krizantema, posve svježih i svijetlih, mekih i vlažnih od sitne noćne rose i posve tamnih, strašno crvenih uvelih — sve na mjesečini — —

T i b e r i j : Bravo, Tigera! Ça va — —

T i g e r a *(uzbudjeno.)*: Jednom mi se snilo, bili smo u Bologni, Tiberije, u onom malom kamenom palacu na Monte-Paradiso — snilo mi se, da ležim naga na tlima mramornoga atika u samim krizantemama, što se prosule onim hladnim mozaikom i plijućom mjesečinom. — Ležim bez riječi, slušam kucaj srca u grudima i gledam požudno veliku mrku broncu, što stoji u dubokom sumraku ispod galerije. — Samo preko mišičavih mu se ramena i ruke prolila mjesečina, kad bronza pokroči — pokleće u ono cvijeće do mene — —

E t h e r *(dršćući, binjenom obijesti.)*: Tam-tam, krasna Tigera, tam-tam — — *(Otkrene se.)*

T i g e r a *(cinički.)*: Ah, velim — snilo mi se tek; a bronca ostaje mrka i krasna, hladna i tvrda, i da joj svojom vrućom krvi škropiš broncane prsi — — *(Otmjen i routiniran pogled lorgnonom na Tiberija.)*

H a l l a y: Grofinjo — moje udivljenje! Oda krizantemi, san jedne bolognske noći — Spleendid!

T i g e r a *(ledeno i tino.)*: Barune, ovaj nježni drhtaj pjesničke duše vaše, neka je mojoj muzi — — *(Pokloni se i arogantno.)* Enfin: l' art pour l' art! Radije mi je proplakati za krasnom strašnom bezćutnom bronzom, za onim tvrdim tijelom na vitkim kostima, no li za neumrlom vrućom dušom gospodina „toga i toga“, koji se možda baš ovaj čas u Karlovim Varima trudi, da odloži ono premnogo salo — —

T i b e r i j: Tigera!

H a l l a y: Ha — ha — ha — —

E s t h e r *(tiho zamišljena.)*: Pa podjimo da se spremimo za svečanost lijepih krizantema. *(Polazi sama polako u lijevo natrag. Tiberij se klanja muče.)*

H a l l a y: Messieurs-Dames! Do vidova!

T i b e r i j: Do vidova — — *(Odilaze oboje Esther i Hallay.)*

TREĆI PRIZOR.

Stoje sami. Gotovo je mrak. Tigera gledajući u zemlju. Tiberij otkrenut skrštenih ruku.)

T i b e r i j: Tigera moja, dodji! *(Tigera podje i sjedne uza nj; hoće da sjedne na tle, on ju podrži rukom.)* Uza me sjedni, Tigera —

T i g e r a *(sjeda. Tiho, ali naglašujući.)*: Tiberije, tko je barunica Hallay?

T i b e r i j *(mirno.)*: Barunica je Hallay bila nekoć gospodjica Esther de Revay, vlasnica domena nyregyhazaiskih i moja zaručnica — — *(Tigera svine ruke pod šiju i zuri u zrak.)* Bila je najružnija žena, što sam je zapazio jednog popodneva, kad sam uz opojnu buku pljeska i poklika, u ubilačkom karijeru proletio ispred tribina na alaškom trkalištu. Kad sam stupio u veliku ložu jokey-cluba, bila je zastala u kutu iza onih ogromnih šešira nekih petnaest krasotica. Ne znam zašto sam se ravno pred njom poklonio. Bilo je gotovo nemoguće — nerazjašnjivo za sve one druge — — Ali iz njenih je smedjih očiju zablještio neki posebni rijetki krijes — — Mislio sam — oprosti mi, Tigera — mislim, da je to bila neka — neograničena zahvalnost — — Ha, ha — ha — *(Pauza.)*

T i g e r a *(bez kretnje.)*: Dalje — govori dalje, Tiberije —

Tiberij: Dalje — ? Ništa. *(Pauza.)*

Tigera *(bez kretnje.)*: To je ona jedina žena — koju si ikada ljubio Tiberije?

Tiberij: Ona je to. Jedina.

Tigera *(bez kretnje.)*: Sad mi se čini, kao da sam sve to znala od prvoga časa, kad sam je ovdje srela — Ružna je i tiha — srčana i otmjena, — a živi u načelima, — po principu — Šta želiš od mene, Tiberije — ?

Tiberij: Ove ćeš noći učiniti, da o dvanaestoj uri grube kosti i plitka duša baruna Hallay nijesu — u spavaćoj sobi njegove supruge — —

Tigera: Ti—berije! *(Tiho i brzo.)* Sunčanica te je ožegla za ovoga popodnevnoga galoppa, groznica ti je u kostima *(šaptom)* — sanja ti se — —

Tiberij *(monotono i teško.)*: Ti ćeš to učiniti, Tigera, učinit ćeš, da je u ponoći Esther sama — — *(Tigera se klizne sa sjedala na tle do njegovih nogu, glavom njemu na koljena.)* — A ja ti se kunem, Tigera, da se od časa, u koji od ove žene prodjem, nigda više k njoj vratiti ne ću — Kunem ti se, ni njoj, ni nijednoj drugoj — ni ovo moje tijelo ni —*(Tigera se polako diže.)* niti misao moja — Tigera — *(Pauza.)*

Tigera: Ja ću učiniti Tiberije — *(Odlazi.)*

(Zastor.)

RIKARD KATALINIĆ JERETOV: NAD ODROM STJEPANA MILETIĆA

Počivaj u miru! Ti si žića cijela
Koracô po stazam, što do sunca vode,
Napajô se pićem sa prosvjetna vrela
I pobornik bio svietla i slobode.

Narodu si svome sve darove uma
Poklonio, što Ti darova ih vila
I klonuvši, vajme, sred životnog druma
Jošte si se dizô salomljena krila.

Sustao si, pao čedo sunca plamna
I zorinog ruja sa vedre visine,
I Tebe sad sjena sumorna i tamna
Vodi zgasla oka zà uviek u tmine.

Ali Tvoje sunce i dalje će sjati
Hram Talije prvi čuvat Tvoja djela;
Eto Tvojem grobu dolaze Hrvati
Svijaju Ti vijenac oko umnog čela!

VANJA KOSAN: BOGOMOLJKA

SOCIALAN PORTRET.

Dugo već kako ona sjedi pred kućom na trijemu ispita, postarana ... Zjene joj sklopljene, lice uvošteno, a neupokojeno. Preko bosih nogu s nabreklim i svoranim plavim žilama prelijeva se krvav val sutonskoga sunca i trčkaju muhe. Do nje, na trijemu, sapretalo se u prašinu nekako dugovrato gološavo pilče, pa s časa na čas dosadno pijuka. S usana joj se ponekad trgne slab uzdah, drmne se koščata, duga i suha ruka i onda se opet umiri, čisto umrtvi.

Još prije sutona sjela je ona tu, na trijem. I odmah se našla u drijemu, polu-snu. S prekriženih prstiju spuzle se u krilo brojanice s mjedenim križićem i medaljama gospâ od Loreta, Juda i Aljmaša. I, smirenoj njoj, odmah se uzeli prisnivati prividjaji preživita života. Sva se prenijela u davne dane i okupile je čudne, sumanute pomisli, da ih još jednom, tek ispretrzano, proživljuje. I kako joj se to samo jasno vidilo ! —
— —

Eno tamo ... Eno nje, kao cure, kao kćeri Stipe Mijakovića. Tijelo u nje jedro, zdravo, duša razdragana, prodahnuta nehajem i nebrigom. Na njoj šljokani opanci, svilena marama iz Osijeka, šlingovane skute u grozdove, a kozušak od majstora Pere s ogledalcima i s listićima plavim, bijelim i crvenim uokrug. — Poirošena je sva u svojoj jedrini, ponosna u svojem djevojaštvu. Pa misli njene ... Nije njih ni bilo, tih misli, nego tek same želje, more želja. I čim jednu želju doželi, već se deset ... sto izrodi novih. — I eno — šta j' ono? ! — Da. To je berba ... Otac eno njen sjedi uz uzde, mati do njega, a ona i drûgâ joj Sëka Miličića stale u kace ... Voze se, hitro se voze. Skokce grabe niski posavački konji. Drugačije ni nije ... Kad se u berbu ide, u svatove i iz svatova, onda su konji nazobljeni i samo im se pus'e uzde ... I eno ih na proplanku, brdašcu ... I već beru .... Sjajni puni grozdovi padaju u košare. I jagma je medju njima : beračima. Samo skakuću kroz redove : u jagmi tko će više, a ljepšega. Dinka, drinak, crno groždje, sisice i oko volovsko! Pa mirisavka ! Ne znaš, koje li je grozdastije, koje li sladje. Pa tek onaj mašak po grozdovima ! U drinka žutkast, u crnoga groždja plavičast. A mirisavka opet miri — ko bosilje curi u nedrima ... I tek berbu dovršili, i one, cure, malko se pognale uz brdo i niz njega, sjeli su za ručak. Suva šunka, kobasice, luk i staro vino, rumeno ko cîk zore sâme — samo se naredalo po ponjavcu.

I jedu oni ... I opet kô na jagmu ... slatko ... I onda eno došao on, Franja ! I pozdravio se s njima. S ocem se poznavao. Ona,Janja, odmah mu se dopala, pa što hoće to hoće : nju za ženu. I tamo — amo eno o pokladama i Marinju vjenčali se. Pošla je s veseljem, pošla — kao u sve, što joj bilo novo, nepreživljeno. I drag joj nekud bio ... Nije pošla pak s kakovom promisli o zadovoljstvu i nezadovoljstvu, o vjeri i nevjeri njemu, o djeci, radu i umoru, brigi i skrbi. To joj nije dolazilo na um. A i čemu joj to? — Ona se udala, jer joj se on, Franja, dopao, jer svi tako rade, jer joj se htjelo biti mládom, biti snašom, jer joj se prohtjelo vidjeti sebe za svatovskom trpezom, u pročelju, s vijencem oko glave, uz djevera s otarkom od dva hvata i uz djeverušu, što „bonbonima“ će da je hrani i uz kuma, što samo nazdravlja i što sreću želi. Pogotovo joj se htjelo, gdje je znala, da će nju — kao nevjestu — na rukama nositi, mlijekom miti, dvoriti joj i ula-

givati se, i opjevavati je „da je biser-grana jorgovana“, „da je rosa zori na nidrima“, „da je mlada kao kaplja, lijepa ko djurdjevo sunce“.

Tek kad su ono njene drûge pjevačice u slatkoj melodiji sjajna svatovca zapjevale:

Lipa Janjo, jedina u majke — — —

Oteščalo se njoj u prsima, stisnulo, ispoprijećilo u grlu i briznulo u suzama niza lica. Bila zagrcala... Ali to je bio samo trenut. I kod blagoslova, prije nego li će mužu postat i žena i ljuba, smiješile joj se usne željno i drhtavo i požudom upravo čekala je trenut, u koju će poletiti s njim do postelje svoje: nevjestine —

— Pa... eno... kako li je bilo!... Samo prvi dan bio je lip... A onda, dalje... oteščalo se življenje, prigaralo se u sve dane, otkidalo se parče po parče iz mladosti, snage, lipote, zanosa, volje... Eno ona nj'ova kuća!... Puna svita, a sav zavadjen, lin, u inatu, pizmen; kô tudjini medjusobom. I odilio se Franja eno, kad sam ga nagovorila... Pa?... Mislila sam: evo nà, sad će život doć!... Pa — jok! — proviru joj u prisnivu promisli i vidi ona zlobna lica svojih jetrva i čuje kreštav glas stare svekrve, koje žive nije gledati mogla.

— —

— I ondak... Aha, šta j' ovo? — trgne se ona nerazbudjena na dosluhu najednoč učestale škripe djerama. I, neprobudjenoj njoj, onako u polu-snu, uz zatvorene oči, prenese se promisao na ovu škripu djerama... Ujašnjuje se, e je to sumrak sada.. I reduše to vlače vodu...

— Ele, sad ih uz plotove! — razmišlja dalje i odmah ih i vidi i čuje, njih: te reduše, kako puštaju, da kipe zastavljeni lonci po ognjištima, dok se grčevito drže komšijskih plotova i marljivo razmahuju rukama, dokazuju, čude se, tajanstveno sašaptivaju, grohotom se ismijevaju. —

— I ja sam... sama sam tako, ej! — otima se nečujno iz nje i prividjaji uminula života s nova se pred njom jačaju, s nova bistre i prisnivi joj idu još dalje, u ranije doba...

— Gle 'va dob... ovaki sumračak! — To se samo povučeš u svoj kiljerak. Tako smo već radile mi cure. A i danas tako... Eto!... Tamo negdi sad se liju i miju, oblače čisto ruvo, skutove sa vezovima, mrve bosiljak u vrela nedra, crvene lica, okušavaju marame, koja li bolje dolikuje stasu, mraku, očima i licu. A i više!... Danas!... Drugi je danas naraštaj!... Sad se brašnene već i „puderom“ iz apoteka, utežu si tilo u one sponaste nezgode, noge i dalje... izmivaju samo u mirisavom sapunu, izgnjetene grudi sa mirisavom škrope vodicom i kudraju bujne kose oko čela... I onda samo 'ajd', pojuri kroz mrak, uz sokak, na Aršanj!...

I dalje vidi ona... Vidi kako se mnoga i mnoga cura već otkradiva selu na kraj, da odonuda umakne željeznicom, provodjena kojom „kumom“ ili „tetom“, u blizi grad... Zna to ona! — Zna itekako. Ponajbolje! Evo u ušima joj i sad šumi soptanje željezničkoga stroja, ruženje i šumljava mutna hitrih kotača. Koliko li se ona put poveze željeznicom, kolike li cure provede, kolike usreći, koliko novca sebi utrgovči!... I nesreće je bilo dakako, bolesti se bilo nasmitalo po nekim curama, a dok je mladjom bila i nju jednom okužilo, ali šta to! Pa i zanošaji!... To je njoj bilo najmanje, najneznatnije.

— Samo kad se isplati... dà... šta onda bolest i drugo!... Novci — to j' prvo i poslidnje svem svitu! —

— A sjaj je ono bio ! — Lipota jedna ! — prozbori u njoj na spomen tih dana, što se isplatili. — Ni za čim nije žalovati, kako za tim ! . . . Uvik čo'ek, lipo, u gospodskom društvu, priznat, čašćen, uz vino, svirku, oslačice. Pa zasluga . . . Bilo je škuda pusti', ej ! . . . Eno Franja, kad on bio malo upatikô, to — to varanje moje . . . hm . . . razgoropadio se, bajagi, čo'ek . . . Sramota mu — govorio — poludit će, ubit mene, obisit sebe — — — A eno? ! . . . Adrenjak sam bila ja, i nebojša, i vragu bi oči zamazala ! — — — — — — — — — — — — — — —

I onda eno dolazi joj pa jasno vidi sve ono doba, u koje se njih dvoje bilo zamrzilo i rapizmilo, dosadilo sebi do uvrh glave. Onda su se dali i na svednevne bazdalikanje po selu. On se bitandjio s kojekakovim udovicama, a ona s momcima. I režali su jedno na drugo, prebacivali si, gnjeli se, grebali. I taj je život bio izmorio. Sa strahom motrila ona, kako se njoj ispod očiju sabire i roza sitna bora do bore, kako tijelo na njoj nije više kao očeličeno u jedrini, nego se smekšava pomalo, i koračaj, pokret u nje gubi na hitrini i živosti. A zamišljaji tmurni i jadovni oblijeću dnevno od uranka. I samo se pitala . . .

— Šta će to biti iz mene i moga života? Dan, dva — kosa progrošana, tijelo istrošeno, pa? — Dizat ćeš se rano, raditi, moriti se, jesti preko srca, inatiti se s Franjom, a sve u mrtvilu i pustoti osamljena, prazna života, a zašto? — Zato, što ne imaš ništa za sobom, nikakova spominjanja, nikakove preživite radosti, slatkoće, slave, raspojasih dana. Samo ćeš — kô i dosad — dudati kroz sve dane ko krmeljivo kakovo mače, i u gorkoći i pregoru sumrtvih dana gutat ćeš svaki zalogaj . . . Pa da barem bude čestit zalogaj ! Nego bit će suv kruh ! I ništa više ! . . . A da stečeš štoto novaca, gle, eto lijepe starosti, eto dobrih zalogaja, rakije, kave ! . . . .

I odvelo je to i odlučilo . . . Lijepo se uzela oblačiti i cifrati, zamamljivo osmijevati, oholo poglèdàti i namigivati i — pošlo kao po loju . . . I sa stidom bačenim pod noge sabralo se bilo za mjesec dana, šta li, pregršt skoro škudâ. I sve dok nije vidio te škude, Franja je eno bio sav protivan njoj, spreman na tukivo.

— A onda . . . Al' se zabezeknuo, oči razrogačio . . . Zanio se, ko pijan ! . . . Sjeti se i Franjinih ispretrzanih riječi . . .

— I . . . i . . . ovaj . . . amena mu . . . ti to sve sabrala ! Viš ! Djavol si ti, ženo, trgovkinja, Grk, duše mi ! . . . Bez muke — tolik novac ! . . . I nije to iz bogzna čega, samo kad svit ne zna ! — kazao joj onda i posadio je bio sebi na krilo, kô u prve dane.

— A ipak, kašnje, eno, morala sam se viš' put popravdati š njime. — Sjeti se, kako ga znala s par riječi pobjediti. Eno . . .

— Ludov si mi ti, Franja . . . Tikva si, znaš . . . Šta 'š ti, materin sine, ako li se ja ostavim toga, a? — Šta 'š, govori? — O'š radit? Čime, na čemu? 'Di je u tê volje za posô ! . . . Kô i u mê . . . A ovako — šta ti fali . . . Imamo svako jutro bilu kavu . . . To je gospodski ! — Imamo po poličak rakije, gutljaj vina . . . I to je gospodski ! . . . Svetkom mesa imamo i kolača, viš . . . Za crnu kavu svagda se nadje krajcara . . . Koliko meni — toliko tebi . . . A to zar nije gospodski !? . . . Dobiješ i po koju cigaru; ne 'odaš k'o čordaš u traljama . . . Eto, šta j' to?! . . . Indi, kaž' ti lipo, nisi li ti sretan čo'ek . . . dok — dok je mene . . . Ili bi ti poštenja, a uz gra', kiselicu, uz posô i znoj? . . . A? . . .

On dakako samo se bespomoćno skutri, zadivljen njenim govorom.

— Pamet si ti... sâma pamet! — dokrajči eno obično i miri se. — — —

I vidi ona kako odoše godine... Franja joj pijan umro, njeno lice izjela fuksina i kreda, tijelo se privilo, osivilo i okrastilo. Sama davno već morala prestati s trgovanjem i dala se zaoto na svadjanje. I oškrtila. A konačno eno pogubila i te mušterije pa se dala na bogomoljstvo...

— I eno... to... tamo!... Sada! — Jasno se sjeti bujice bolnih osjećaja i drktave strave i tereta, što joj tamo preklani svalio se bio na prsa. I s dana u dan šaptalo u njoj:

— Janjo, Janjo... grišna li si, nesretnice... I sime tvoje i kosti tvoje i lakat grišan je tvoj!... A gdi drugo... uh!... Duša ti čadjava kô odjak!... Sva ti dica umrila prije no se porodila!... I patit ćeš zaoto... Eno ti drûge — Gjule — tilo joj jedan prišt. Eno Age — pravda je udarila po mozgu cilom šakom... Eno Staže — kljakava, ko iriški slipac... Alaj će i tebe Bog negdi ošiniti!...

I zakratko bilo, pa vjerovanje u tu krutu pravdu, svemoć sudjenja i griješnost preživita života samo je snizilo i srozalo, odrktavilo i osavjestilo. Pogruženost i kajanje zasjelo joj u dušu, kina i jadi isprotkali mutne misli. I sanje se ogrozile... Plač i škrgut zubi i veličajno-grozna vatra pakla često su potresle njome, u grozničavu jezu dovodile joj biće, hladnim znojem oblijevale čelo. Lica joj se ovoštenila, ko marinska žuta svijeća, oči — uledile u pokorničkoj smjernosti, usne poplavile u neprestanom šapatu molitava i plačnom zapjevanju litanija.

Životom joj postao: put izmedju kuće i crkvene klupe. U polu-tamnom, sumrtvom zdanju crkve, na dogledu svjetlucaja svijeća, pri mirisu tamjanovu, uz kašljucaj i mrmor drûga: i po životu i po bogomoljenju — eno samo to, ono, kako se bojazan preza u njoj i strah i zebnja i trzaji mrzli, kako se stáču! A ona — zaptiva ih onda molitvama, ušutkava udaranjem suhe šake u ispita prsa. guši gulenjem koljena po kamenim hladnim pločama, pobjedjiva zamakanjem šake u posvećenu vodu, cjelivanjem u podnožja kipova i oltare. I po sate se u nje izmedju prstiju provlače eno hrapava zrnca, zveckaju medaljice, staračku zjenu muti bespokojna suza mekih i rastavljenih čuvstava. I čim joj, pa gdje bila, grč tuposti okuje mozak, glava otešča kao olovnata, mrzovolja je i grižnja napopanu — svagda se prihvati brojanica i molitve, i mir joj odmah zasja s licâ.

Pa proštenja ona njena!... I njih vidi!...

— Dvaput u Judu, dvaput u Aljmašu, u Ilači ni broja se ne zna!...

Vidi odmah i one dvoredove duge pogružene i uozbiljene čeljadi sa zastavom i propelom, sa šunkom i slaninom u torbama, na prašnom putu, pod izbjeljenim nebom, u znoju i umoru, s monotonim zapjevanjem dugih litanija.

...Moo-lii za na-as!...

I nadom nekom javi joj se svagda, pa i u ovom polu-snu. smiješak utjehe na spomen tih dana, hodova i poklonstva i tinjav starački zanos podraga joj srce, uskrili izmorenim duhom.

— Ej, lipo li je ono... tamo!... — sjeća se ona. — 'Iljade svita svakakoga, pîvanja, zvonjava, radost, plač... Ponda sviralice, kolačići, slike, medalje!... Tma, vašar!... Dičurlije — oblak, cura i momaka — na vozove... U Judu — sjajna crkva, oltari u zlatu; u Aljmašu — zvonovi ko sv'rka, a orgulje — ko da nebo piva; u Ilači — sunce jedno svićâ voštanicâ!... I okajala sam valjda grihe svoje... i prikajala ih!... Jer, šta je eto moja noga prišla u čast božu!

Nadanje, e je grijehe svoje okajala i prekajala vraća joj svagda ponešto spokojstva i púti joj misao na istom minule dane. Tako i sada . . .

— I živim ja evo još dobro . . . Kô i bez griha ! . . . Eno, samo onaj Job, nesretnik, kako li se taj . . . u pepelu . . . a ja, viš ! — Novca što je — to je, al' doteći će i do smrti same! A i kuća je još uvik tu . . . I svakidan po gutljaj rakije imam . . . Kave . . . lipo . . . crne, okripe tilu najvrsnije, kad smislim — odma' i pristavim . . . I dan za danom odlazi . . . u spominjanju ide . . . I njih, uspomena šta je ! . . .

I odmah vidi razne darovane stvari. Veliko ogledalo, bosanski čilim, mlin za kavu, fildžane, atlasnu suknju, zlatan broš — i dalje . . . u riječ sve ono, što su strast mladosti, žar usana i vabljivost jedrine iz gospodskih izmamili ruku.

Nego i privid onih časova izazove svaki ovakav spomen. I sada se sjetila kako je zadobila broš . . .

— O Ivanju je bilo . . . Bila sam kod onoga . . . kako se 'no zvô . . . hm? . . . Raširila sam se — ko sama milota, ogolila vrat, kose se spuzle niza pleća. Nogu sam zabacila nekud na trpezu medju tanjure . . . Pivala sam . . . aj . . . ko nikad . . . pušila . . . pijana . . . luda . . . I sve smo privrnuli : stol, stolce . . . Ih, vilovali — ko djavoli živi . . . — — — — — — — — — — — — — — — — — —

I sunce već u to umiralo, utapalo se za krvavom granicom . . . Pilče do nje uskomešalo se nešto i lepetati stalo s golim kriocima. I uspijukalo se dosadno, razdražujućim pijukom . . . .

Ona se izbudila . . . .

— Vrag te razdr'o . . . pilče prokleto ! — otelo se njoj. Kivna bila da joj razorilo prisnivanje i prividjenja. I otisla ga suhom šakom s trijema.

— Vrat ti se prilomio dabogda ! Kanjo te pojô ! — klela i, zamišljajući se u netom prisnivenu prošlost svoju, zagledala se u krvavu granicu zapada. A tamo sunce, kao umirući gordi osvetnik kakav, pjenilo se u divljoj crveni, rigalo zadnju vatru i vitlalo posljednje snopove plamenja krvavoga, šibajući njima visoka nebesa i šarama istkane grivaste oblakove.

A njoj pred očima šarala se slika : kako će se evo sada . . . za čas . . . za dva . . . čim zadnja kašika odzvekne po kućama, trgnuti mladost sela i poći, kao i u sve dane. da sabraja i požudno sgrće i usisava u bezglasnoj noći užitke i čare svrh raspaljenih grudi i s razdrhtalih usana. I steškalo joj se kô nikada ! Grč joj stao u podgrlcu suhom . . .

— A . . . ja . . . već jednom nogom u raki . . . uh ! . . . . Ode . . . ode . . . brzo . . . prebrzo . . . I nikad više ! . . . Žalila ona u sebi i suza puste starosti oklizla joj se niz lice. I digla se ona polako te pošla s trijema u sumračnu sobu, da tamo u starom ormaru napipa poličak s rakijom i potegne par gutljaja, pogrije sustalu, sumrtvu krv u svoranim žilama.

U sobi nakon par gutljaja spustila se do gluvare peći i, ne moleći ništa, iz nauke same, udarala usnom o usnu, propuštala zrnce po zrnce kroz grbave prste. I medaljice one zveckale su na časove . . . U dnu pak srca tinjao je sagoren pregor, beznadna jedna želja . . . . Samo jedna ! . . . .

— Ej, da je još jednom iznova poživit ! . . . Sad bi tek znala, ij, ala bi ! . . .

— — — I bi, znala bi ona, bogomoljka. Odbacila bi ona i brojanice i molitve i srnula još podatnije i jeftinije po starom putu — — — —

JOSIP MILIČIĆ: OJ JESENJE...

Ljeskaju se vlažni od jesenje rose
Na mjeseca zraci visoki krovovi,
Zviezde nebom trepte, kô poljem jaglaci,
A preko njih taman jedan oblak plovi.

Pritajen se šulja dah ponoćna vjetra,
Al ga izda kucaj: — dvie se gole grane
Poljubile vruće vrhovima suhim —
Pa ga namah nesta, ko zna s koje strane.

A ja samac stojim naslonjene glave,
— O snatrive, duge vi jesenje noći! —
I ja sanjam, sanjam o cjelovu vrućem
Čekajući dragu, koja ne će doći! —

BOŽO LOVRIĆ: MLADIĆ I STARAC

U pustari, pred sfingom, sastali se mladić i starac. Mladić je uprô svoje žarke i plamene oči u tajanstveni lik i gledao je njezine lavlje šape i bujne ženske grudi. Mladiću od tjeskobe stade srce, kad je sfingino podnožje ovila zmija, čija je koža bila poprutana zlatnim i srebrenim prugama. I golemi strah za čas se pretvori u mržnju i kao da su ga nenadano spopali bjesovi — zaurla — a iza pojasa trgnu ocjelni — svijetli — oštri nož.

Starac drhtavim rukama obujmi pleća smiona mladića i plačnim mu glasom reče:

— Borilac je na svršetku pobjedjen. Nauči se mudrosti od deve, ona pognute glave i snosljivo nosi svoj teret kroz pustinju. Koristan je njezin život — nastoj, da joj budeš ravan i svak će te ljubiti i štovati. Ljudi ne vole bližnjega, kada leti, ta Bog mu reče, da u znoju lica svoga jede kruh svakidašnji. Kad čovjek tegli, koristan je i slavitelj mira. Pobjednici su okrutni, lavovi su krvoločni — ljudi ih mrze, jer kvare sklad. Borci stupaju na bojište uz zvuk ratnih trubalja — ljudi ih mrze, jer bojna vreva kvari ugodni san.

Mladić odrinu starca i htjede krenuti niz pustinju.

— Kamo ćeš — zavapi starac — puta ne znaš, po tom bespuću još ljudska noga krenula nije, a vrh mogila vruće pržine kuhaju ljutice ljuti otrov na sunčanu žaru — na te vreba smrt, a život je skup. Čekaj — a kad mimo nas prodje karavana, u njezinu društvu možeš bez straha putovati, jer tom putanjom prodjoše mnoga ljudska pokoljenja.

Na to ga mladić prezirno omjeri i uputi se, da podje svojim putem.

— Nemoj, ondje te čeka smrt! — zajeca starac.

I čvrsto mu obujmi koljena.

Mladić se spotaknu o njegove suhe ruke i odrinu ga. Ali starac je uklještio svoje prste i zadro nokte svoje u zdravu put mladića.

Tad nasta borba. Čulo se naporno disanje i poslije očajna kriča nasta mir — a na suhom pijesku pustare pušila se mlaka krvi.

Mladić uze pune šake žutoga pijeska i sasu ih na sgrušanu krv. Zatim je iskopao duboku jamu i u njoj sahranio mrtvaca.

— Da ne kuži zraka, — reče.

U to visoko nad grobom proletiše tri gavrana i svaki od njih proli suzu i upamti mjesto, jer su ih ljudi naučili, da se brinu za hranu: za budućnost.

I mladića nije grizla savjest, i kad je stigao do bližnje oaze nije oprao ruke svoje okaljane krvlju.

Bio je žedan i napi se vode i nova su čuvstva i nove misli ovladale njim.

I pustinja mu nije bila pusta. Bodar i veseo i pjesmom na usnama išao je u susret životu.

Kad je stigao do druge oaze, opet ožedni, napi se vode i nova su čuvstva i nove misli ovladale njim.

Pustinja mu omili, kao bajoslovni perivoj, a on bere najljepše sunčano cvijeće, da s njim splete vijenac i okruni široko čelo.

Kad je stigao do nove oaze opet ožedni, napi se vode i nova su čuvstva i nove misli ovladale njim.

I pustinja mu omili kao uzorana njiva, a on kao iz podatnih ruku sije u duboke brazde plodno i zdravo sjemenje.

Kad je stigao do nove oaze opet ožedni, napi se vode i nova su čuvstva i nove misli ovladale njim.

I pustinja mu omili kao rodno polje, na čijim se deblima rumene tvrde jabuke i dozrijeva sočno voće, a na lozama vise crni grozdovi, puni šećernih boba.

Tad je mladić natrgao pune košare grožđja i voća, a nije ni čevuljka pozobao, niti je ugrizo svojim bijelim zubima u meso rumene i sladke jabuke.

Plodove je nosio puku svome.

Kad je stigao u rodni grad, sgrnu se narod iz kuća i ulica, da gleđaju nepoznatoga.

— Tko je ta budala, — mukao je narod kao ćorda volova. I jedan iz mnoštva, koji bijaše sudac puka svoga, opazi, da su nepoznatome krvave ruke i reče :

— Ubojica je — kamenujmo ga — — —

A narod, kao jato purana na zvižduk, prihvati :

— Ubojica je — kamenujmo ga — — —

Mladić se na te riječi snuždi i zavapi :

— Puče, radi tebe ubih !

— Radi nas — razdera se sudac prijeteći šakama — čuste li drznika i razbojnika.

— Kamenujmo ga, — mukao je narod kao stado volova.

Na te riječi mladića ostavi snaga, bezpomoćno mu klonuše ruke, a košare pune voća skotrljale se na blatnu cestu.

Sudac baci prvi kamen, a narod za njim sasu kišu kamenja.

Kad se umoriše, sjeli su do izvrnutih košara i prljavim rukama razgrabiše voće, da oslade gorka usta poslije tegotna napora . . .

VLADIMIR ŠIFFER: SPLEEN

Sa prozora crkve u polumrak tiho
Žuto svijetlo svijeća upaljenih roni,
A pobožna pjesma tako prazno zvoni . . .
Onkraj zida vjetar smreke je zanjiho.

Svetu misu čita sijed kapucin stari
Krunice se mole dugačke bez kraja.
Sve je puno šapta, puno uzdisaja
Iz mraka se dižu sveci i oltari.

Pobožnost i tamjan se naoko vije
Za blaženstvom neba stara baka jeca . . .
Mjesec ko obasjan aureolom sveca
Dosadno i hladno nad zvonikom bdije . . .

ADAM KOSTELIĆ: VJEČNA BOL

(Svršetak)

II.

Drugi se dan ujutru Jelena dugo valjala po krevetu. Borić je ustao kao obično, samo što nije kao obično odmah otišao iz kuće, nego je čekao dok se Jelena digne. Opazio je on, da kod nje nešto nije u redu, da je valjda bolesna. Cijelo se jutro šetao po sobama, trčkajući iz jedne sobe u drugu. Bijaše kao na iglama. Jer njemu se činilo, da nema sumnje, da je ona bolesna, i da on zaista mora ostati kod kuće. Ta, što su njemu svi bolesnici ovoga svijeta, kad je ona bolesna.! Svi su njegovi bolesnici samo najugodnija zabava, svi su samo predmeti njegova istraživanja, njegova studija, — ali ovaj bolesnik eto dira ravno u njegovo srce, ovaj bolesnik traži od njega više nego liječnika, on traži sućuti, suzâ, muža . . . I on je zaista shvatio svoju dužnost, jer je bio sav zabrinut i sav zaokupljen samo njome. Nije htio dugo da bude u sobi, gdje ona spava, jer je mislio, da bi ju to moglo smetati. Većim dijelom je bio u sobi, koja je bila odijeljena drugom sobom od one, u kojoj je spavala Jelena. Tek nekolikoputa, samo svaki četvrt sata polazio je tiho i na prstima, oprezno otvarajući i zatvarajući vrata u spavaću sobu i pogledao kako Jelena spava, kako izgleda. Jednom je pače sasvim blizu prisluškivao njezinu dahu sa željom da čuje i otkucaje srca. No to mu nije uspjelo. Bilo ga strah previše se približiti k njoj, da ju ne bi probudio.

U njega se razvila velika samilost prema bolesniku.

Bolesnik? Zar je ona zbilja bolesna?

Da, on ju je sinoć našao kod kuće gdje spava. Našao ju u onom zagonetnom položaju, našao ju onako prekrasnu, da je izgubio svijest i pamet. A to je bilo bolesno stanje, o tom nema dvojbe. Da, on ima danas posla s bolesnikom. Zato on i ne će otići drugim bolesnicima, jer ima i ovdje dosta posla, jer će imati mnogo posla. Tako mu se bar činilo.

I on je k njoj polazio često, vrlo često. Više put se i nagnuo k njoj, htio je da bar primiriši dah njezin. Po tom je on dahu mnogoputa saznao vrst bolesti i njezin stepen. No ovaj put mu to nije uspjelo. Cijela ova bolest ostala mu tajnom i čim je više razmišljao o njoj, tim je zagonetka bivala većom.

I zato je čvrsto odlučio, da će danas ostati kod kuće.

Kasno, vrlo kasno, skoro 3 sata poslije negoli obično, sjela Jelena u svom krevetu, — onda se obukla u svoj jutarnji kostim i došla u sobu, u kojoj ju je čekao Borić. Došla je izmučena i satrvena kao da nije spavala, kao da je cijelu noć sprovela budna i u velikoj borbi. Oči joj bijahu mutne, a pod očima bijaše sve nabubreno. Lice joj bilo blijedo, skoro žućkasto. Njezine kretnje, njezin korak i njezin pogled bijahu svjedoci, da je negdje prosnila užasan san . . .

A Borić ju je gledao ukočenim očima, u kojem se sve zrcalilo kao u staklu. Ona je odmah, čim je došla u sobu, sjela, gotovo legla na otoman. Činilo se kao da jedva drži glavu, da jedva gleda. Ovakovu je Borić još nije vidio. Što joj je zaboga? I zašto ništa ne govori? Zašto ne kaže, gdje ju boli? . . . Eto je došla ovamo, sjela, legla i šuti. On ju je gledao i gledao i čekao. No nije ništa dočekao.

Onda ju zapitao:

— Jeleno ! Što je tebi?

— Ah, molim te, . . . pusti me . . . odgovorila ona kroz zube. A onda stisnula zube tako čvrsto, da se Boriću pričinilo, da čuje kako nešto puca u njenim vilicama. On joj se približio, htio ju uzeti za ruku, no ona mu to nije dala. Nije ga htjela ni pogledati. On je pustio ruku, ali se nije udaljio, nego ostao kod nje.

— Jeleno ! Daj dozvoli, da jedamput s tobom razgovaram . . . Reci mi, što je tebi? Jesi li bolesna? . . .

A kad nije dobio odgovora, ušutio je i on. Otkrenuo se od nje i otišao. Otišao u drugu sobu, a nju ostavio samu. No on je to mogao samo nekoliko časova izdržati, pa se brzo opet povratio. I onda joj rekao :

— Vidim, Jeleno, da nisi bolesna, jer bi mi to jamačno rekla. Vidim, da se s tobom nešto dogadja. Reci mi, što ti je . . . Meni ćeš valjda reći . . . meni možeš reći . . .

Ona ga je naglo pogledala pogledom, u kojemu je zvučio prikor i zdvajanje u isti čas. Ali njega to ipak nije smelo. On je odlučio s njom razgovarati, odlučio je ovaj put raščistiti sve, što je dosad ostalo mutno medju njima. I zato je nesmetano nastavljao :

— Ja sam odlučio otvoreno i iskreno govoriti, Jeleno . . . Vidim, da dalje ovako već ne ide . . . Pa ako hoćeš, ja ću govoriti, a ti slušaj . . . Možda ti bude bolje, kad mene čuješ . . . Možda bi i tebi bilo bolje, kad bi govorila . . . Jeleno — oprosti, ali ja ne mogu drukčije . . . ne mogu . . .

Jelena nije na to ništa odgovorila.

— Ti šutiš, nastavljao Borić, a ne znaš, kako ta šutnja izjeda i mene i tebe, kako ubija . . . ubija . . . Zašto skraćujemo svoj život, gdje bi mogli živjeti . . . živjeti ! . . . Pogledaj se, kako si mlada i svježa ! Zar je za tebe ovakav život? Jeleno . . .

Ona ga je opet pogledala čvrsto i okrutno, da se on skoro stresao. I onda skočila :

— Ti? Ti ! . . . Ti tako govoriš ! Veliš, da sam mlada, svježa, da bi trebala drukčije živjeti ! Ti tako govoriš ! Ti se usudjuješ tako govoriti !

I ona je ustala s otomana i čvrstim koracima otišla iz sobe.

— Ne ću ništa da čujem ... Ništa !

A Borić je ostao u sobi sam zabrinut i ukočen. Ah, što da učini? Kuda da se okrene? ... A ona ima pravo, pravo ona ima, kad veli, da ja o tom ne bi smio govoriti. Tà, da, ona bi htjela živjeti, samo kad bih ja htio ... Ja? Zar ja ne ću? Zar ja ne bih radje slušao otkucaje njena srca, zar ja ne bih volio gledati ju veselu i živu? A ona misli, da ja nisam zato ... Da, da, znam ja, što ona misli, znam ja u čemu je naša tragika. Ali što da učinim? Kad nemam odvažnosti, kad nemamo ni volje za to ... kad ne smijem? Ne smijem ! ... Ili da joj kažem, da bih ja htio, ali da ne smijem? Da joj kažem razloge, da joj otkrijem tu tajnu? ... Ne, ne — ne ću ja to učiniti nikada ... nikada, jer ne smijem ni to. Onda bi možda nesreća postala još veća, onda bi nesreća postala vječnom. Dosta, da ja za to znam, ne treba ona ... I dobro je, da je otišla, dobro je, da nije htjela slušati, jer bi se još moglo dogoditi, da bi odao štogod, za što bi se poslije morao kajati. Dobro je učinila ... O, što bi se moglo zaista dogoditi, da sam joj samo natuknuo štogod o toj strašnoj istini? Užasno ... užasno ! ... A ovako, dok ne sluti, dotle je blažena, blažena je prema onomu, kakva bi bila, da znade.

I razmišljajući ovako Borić o tomu, kako bi bilo ludo, da je samo počeo govoriti o svojim osjećajima, o onom svom užasu, njemu se pričinilo, da je opet nadošao onaj jedan užasni čas, pričinilo mu se, kao da opet vidi nju ... nju ... svoju prvu ženu ... Kao da opet vidi ono blijedo, izmučeno, istrošeno lice, one blijede usne mrtvačke i ono oko bez sjaja i bez izražaja, koje niti ne prigovara niti ne pristaje. No ovaj put je bio siguran, da mu se to samo čini. Nije to bilo onako, kao što bijaše u onom strašnom času ... ni nalik ...

Gle, ovaj čas se on sasvim dobro sjeća, kako je ono bilo. Bila je večer, topla ljetna večer. Njegova je žena bila bolesna već tri mjeseca. Izgrizala ju sušica. A on je bio te jedne večeri kod Jelene. Otišao k njoj iz istoga razloga, iz kojega je uvijek išao : da se sabere, da otrese sa sebe ono mutno i vlažno osjećanje, što ga je ubijalo gledajući u svom domu bolest i zlovolju. On je bježao pred smrću, koja je pokucala na njegova vrata i pobjegao k životu. Njemu se činilo, da je on još premlad za to, da bi morao i pomisliti na smrt, činilo mu se, da je još prejak i presočan, da bi smio i pomisliti na trom život bez dogodjaja i bez strasti. Zato je on često, vrlo često išao k Jeleni. Ali on je i prije išao k njoj, dok mu je žena još zdrava bila. Onda je išao onamo, kud ga je ljubav vukla, išao je onamo, gdje mu nije dosadno bilo, a bježao od dosade i mrtvila. I kad je on samo pomislio na onu studen kod kuće i na toplinu kod Jelene, onda je već imao dosta povoda, da bježi pred onim mršavim, blijedim licem svoje žene u naručaj zabavne, prekrasne, oble Jelene. No on nije u to doba opažao, da on ovim svojim koracima gazi po životu svoje žene. Nije ni slutio, da je njoj došlo stanje, u kojem je zaželjela radije smrt nego ovakav život. I, sasvim naravno, on nije opažao, da se ona bori sama sa sobom, jer je to činila potajno, jer je već obračunala sa svojim životom. On je samo opažao, da je nestaje, da je pala u sušicu, ali nije znao zašto se to dogodilo. Više put je doduše na trenutke pomislio, da li to nije bolest, kojoj je on sâm zasadio klicu, ali je to uvijek bilo samo na trenutke, a slijedeći trenutak je opet drukčije mislio. Tek one jedne ljetne večeri, one tople, ugodne večeri, kad je zagrljen sjedio kraj Jelene, kad je u tom zagrljaju proživio najsladje časove svoga života, — tek onda,

mu nešto došlo, nešto se dogodilo, i on je malo savjesnije zagledao u svoj život i u život svoje žene . . . Njegovo se lice onda žarilo, a oči bijahu mutne. I dok su njegove usne drhtale, a kroz tijelo prolazili slatke srsi i nemoć, dotle je Jelena raspuštenom kosom više ležala nego sjedjela na njegovu koljenu razdražujući i sebe i njega. Ona je samo katkada izustila koju nesuvislu riječ kroz utrnule zube, samo katkada se nasmijala na usijanom obrazu, a on se sav izgubio u čeznuću za časom, koji će eto skoro nastupiti, izgubio se sâm . . . i izgubio pred očima sav život. Ni u najdubljoj dubini njegove duše nije egzistirala nikakva sličica njegove žene: pred očima mu se ukazivao samo nedogledni, beskonačni kaos, po kojemu pliva nešto slatka, zamamna, draga i mila . . .

I u takvom je času netko pokucao na vrata. Trebalo je vremena, dok su oni to čuli. A kad su čuli, skočio je on do vrata, da vidi tko je i što hoće. Onaj, koji je kucao bio je kratak, rekao je samo: „Umrla je". I otišao.

A on se ukočio. Zakopao se na onom mjestu, gdje je to čuo. Jedan trenutak preletio mu preko lica smiješak, izgubljeni, nehotični smiješak, ali je brzo i odletio. Pogledao je jednim jedinim pogledom Jelenu: ona je nesmetano i dalje sjedjela sa strašću u očima gledajući u svoja njedra i čekajući . . . čekajući slijedeći čas one tople, ljetne večeri. Boriću je došlo da skoči, pa da udari svom snagom svoga tijela glavom o zid, da se raspadne, raspukne . . . No on se nije mogao maknuti. On je samo i dalje ukočeno, staklenim pogledom zurio nekamo u daljinu. Tamo u toj daljini, vidio je ono nešto strašno i užasno, tako užasno, da on to nije nikada mogao zaboraviti. Vidio je žuto, izmučeno lice svoje žene, vidio je njezine oči kako suzom okupane tužno gledaju u njega, vidio je njezino mršavo, mučeničko tijelo, i osjećao je onaj mrtvački dah. A poslije toga je opet vidio isto to lice bez izražaja, bez snage u očima — sve je već bilo zapalo u vječni san . . . A eto Jelena tamo sjedi i gleda za užitkom svoja prsa, gleda ih i čeka . . . čeka . . . njega . . . Borića . . . I on se već zaletio prema zidu, da se razmrska — — — ali je naglo stao i duboko, iskreno i bolno šapnuo: „Umrla je!" — — — — — — — — — — — —

A taj je dojam bio tako silan, da ga nije nikad zaboravio. Taj je dojam imao toliku moć, da je zaboravio Jelenu, da je s gnjušanjem pomislio na nju, kad mu se ona još narivavala. Ali ona ga nije pustila na miru. Ona ga je čvrsto držala — kao zvijerka kad ulovi ptičicu. I on ju je morao oženiti. Morao je, jer je ona to htjela, jer je ona bila jača od njega . . . I on se s njom vjenčao, ali je od toga časa nije ni jedamput dodirnuo. Znao je, da je to za nju beskonačna bol, znao je, da je to za nju najveća kazna, da je to za nju ubojstvo . . . ali on nije popuštao. I nijedamput dosad nije popustio. Nije mogao popustiti, jer je moć uspomene na onaj dogodjaj bila tako silna i velika, da je uvijek dosad bila veća i od najvećega poriva čovječjega tijela . . .

Ove su misli došle Boriću danas same od sebe, i on je bio prisiljen da ih proslijedi. I kolikogod je mislio, da je dosad dobro radio, ipak je Jelenino stanje na njega djelovalo tako izvanredno, da je već pomišljao na izlaz iz toga nesnosnoga stanja. On je uvidio, da je ona isto tako mučenica kao što je on mučenik, i on joj zato ne smije zamjeriti. I zato je višeputa morao bolno uzdisati: „Sirotice moja! Sirotice moja! . . ."

Poslije nekoliko časova otišao je Borić u drugu sobu, gdje je našao Jelenu.

Stajala je naslonjena o zid i tupo, nijemo gledala preda se. On joj se tiho i oprezno približio i htio ju nagovoriti. No ona se branila :

— Pusti me . . . Pusti samo . . .

A kad je on uza sve to ipak stao nešto govoriti, ona ga pogledala pogledom punim molbe, i rekla :

— Molim te, pusti me na miru . . . i otišla iz te sobe.

Borić je pošao za njom.

— Jeleno ! Ja te shvaćam . . . Ja znam, što je tebi . . . Daj, da ti nešto kažem . . .

A ona je uporno odbijala od sebe svaki pokušaj za razgovor :

— Molim te, ako imaš nešto smilovanja, nemoj ništa govoriti . . . Nikada govoriti . . . nikada !

I on ju je morao ostaviti. Morao joj uslišati molbu. I cijeli dan nije s njom razgovarao ni jedne riječi. On nije imao ni prilike za to. Jer ona ga je izbjegavala. Cijeli dan, sve do kasno u večer nije se njih dvoje sastalo. — Borić taj dan nije nikuda izlazio, nije ni jednoga bolesnika posjetio. Bio je pod silnim dojmom svih dogodjaja, što su se zbili. On je shvatio o čemu se radi. Saznao je diagnozu i samo mu još preostalo pronaći lijek. No to je ono, u što on nije mogao vjerovati. I onda, ako bi on i pronašao lijek, on ga ne bi mogao upotrijebiti, jer on ne smije, ne smije upotrijebiti onaj lijek, koji bi, po njegovu sudu, jedini mogao izliječiti rane njegove žene. Tako je mislio negdje o podne. A čim se dan više približavao kraju, čim se stao hvatati sumrak, njemu se činilo kao da zajedno sa danjim svijetlom nestaje i njegova straha pred rješenjem ove velike zagonetke, činilo mu se, kao da će u sumraku ili u mraku steći nešto srčanosti, i da će odlučiti na onu stranu, koja vodi do ozdravljenja njegove žene. Jer ona mu se zaista smilila, i kad je proučio svaku niansu njenog bolesnog stanja, ona je izvela na nj dojam mučenice, a on kao da je njezin mučitelj. U tom slučaju, mislio Borić, nema drugoga izlaska, nego se pokoriti, žrtvovati sebe, svoj mir i svoju svetu uspomenu. On će morati k njoj, morat će joj doći bez riječi i glasa. Morat će doći kao ono prviput davno prije vjenčanja, i mjesto riječi morat će govoriti zagrljaj i cjelov. I on je čvrsto uvjeren, da će taj jedan jedini cjelov izliječiti njezino ranjeno srce više negoli bi mogao ikoji drugi lijek. Sada ona osjeća na svojemu srcu kruti, studeni led, a oko sebi zagušljivu, studenu maglu. A jedan zagrljaj, topli zagrljaj iz vremenâ prije vjenčanja, jedan vrući cjelov rastopio bi sav taj led i maglu i ona bi mogla veselo unići u proljeće svoje nove sreće. Gle samo kakva je ona danas bez radosti za životo bez ijednoga trena zadovoljstva, a ipak je još lijepa, ipak njezina priroda još ustrajne čeka i čeka. Kakva bi tek bila, da je on drukčiji, da smije . . . Oh — da smijem ! Kakav bi to život bio ! O — kakav život bi to bio ! . . .

I Borić je nastavljao u tom smjeru. Kad je prvi crni mrak pao, Borić je već imao gotovu osnovu, kojom će poći k njoj, k svojoj ženi Jeleni. Otići će k njoj s čistim srcem, s velikom odlukom. On je sada odlučio zaboraviti sve, (on mora zaboraviti !) što se dogodilo, zaboravit će onaj mistični utjecaj užasne uspomene, zaboravit će sve, sve . . . I on će se odsele samo nadati, uživati u budućnosti. Jer ono, što će doći, ono je veliko i snažno, ono je silna poluga, koja ga je povukla na drugu stranu. Povukla ga je na njezinu stranu.

U onom crnom mraku, što se povlačio po sobama nije Borić ništa vidio oko sebe. I zato je on bio odvažniji, zato se on i nadao, da će tihim koracima moći proći

k Jeleni i iznenaditi je onim toplim, iskrenim zagrljajem... Cijeli dan, osim ono malo ujutru, nije bio s njom, ali on je ipak znao, da će ju naći negdje u jednoj sobi zakopanu u čuvstvu i misli. Znao je, da ona osamljeno negdje sjedi ili stoji. I s čvrstom odlukom u duši stupio je prema vratima, kroz koja će unići u drugu sobu. Otvorio je vrata: — mrak, crni mrak, samo na nekim mjestima svijetlio se zid ili koji dio pokućstva. Nemirnim okom pregledao sve po sobi — no nje nije bilo u toj sobi. Pošao prema drugoj sobi. Polako i s drhtavim rukama uhvatio kvaku na vratima i otvorio: — mrak, crni mrak, tek neka mjesta su rasvijetljena. A tamo — eno — u jednom kutu stajala je Jelena naslonjena o zid. Vidio ju nejasno, ali ju je ipak vidio. Vidio ju pače, da je nekud daleko zamišljena, vidio je suzu u oku, I činilo mu se kao da vidi u toj suzi ganutljivi oproštaj s dosadanjim teškim životom i radosni pogled u budući, u život pun cjelovâ, pun zagrljaja, bujnog majskog cvijeća, sočnih pupovâ, masnih laticâ... jedrog ploda... sreće..... užitka... Zakoračio je u sobu jednim jedinim korakom i stao. Nije mogao dalje Njegove su ruke stale drhtati, tijelo tresti, donja se usnica stiskala uz gornju i ondje se nervozno priljubila. Pred očima mu se smračilo, a u tom mraku, u potpunoj tami vidio je opet — one oči... onaj pogled... onaj užasni pogled!... I kad je poslije nekoliko časova nestalo one tame, on je sveudilj dršćućom rukom čvrsto ulovio kvaku na vratima i oslabljenom, nesigurnom nogom izišao iz sobe šapćući kroz stisnute zube: „Ne, ne... Nije moguće zaboraviti!... Nije moguće!..." A Jelena se istodobno pritisnula uz zid i bolno, bolno bez nade i bez utjehe zavapila:

— Ah, zašto sam takva! Zašto sam takva!...

„HRVATSKO KOLO" (Nastavak)

Čini se medjutim, da i većina pripovjedača u drugoj knjizi Matičina „Hrvatskoga Kola" ne misli tako. Jakov Marinković, pisac novele iz dalmatinske bodolarije, prvi je medju tima pripovjedačima, koji tako ne misli. U svojoj „Dorini" prikazao nam je propast dalmatinske plemićke porodice, ali tako naivnim i zastarjelim načinom, da to više ne spada u literaturu od prije dvadeset ili trideset godina, nego ravno onamo u dobu ilirskoga preporoda. Onda su se mogle ovako pisati novele o propadanju plemićkih porodica. Ništa ne smeta, što bi se moglo i danas naći u „Gartenlaubi" (recimo pod naslovom „Der gute Fritz und die böse Mutter") ili u kojem sličnom časopisu (recimo u našem „Vjernom drugu" ili „Pobratimu") ovako pisanih novela. To još nipošto nije dokaz, da tako pisana novela treba da udje u almanak Matice Hrvatske, za koju su pisali Kozarac, Gjalski, Novak i toliki drugi uvaženi i valjani pisci.

Kako je „Dorina" nagradjena prvom natječajnom nagradom za „Hrvatsko Kolo", te se time očito htjelo reći: tako treba pisati hrvatske novele i novele za „Hrvatsko kolo", to ću se malo opširnije zabaviti tom radnjom.

„Mirko je bio iz varoši Visa, što se pružila u polukrug u krasnoj luci, na sjeveroistočnoj strani ostrva. Otac mu je bio potomak starinske plemićke obitelji, koja je slovila kao veoma ugledna i bogata i od koje dandanas više nema

nikakova člana. Mirkov je otac bio izučio pravo i posvetio se političkoj karijeri, u kojoj je prvo ženidbe za nekoliko godina lijepo zadovaljavao(?). Ali malo poslije nego se je za svoju nesreću vjenčao, obrnula mu se kola niza stranu i on se i kuća mu survala u propast. Mirkova je majka bila djevojka iz neke propale plemićke obitelji iz Graca, gdje je Mirkov otac učio i gdje je sprovela mladje dane svoje samo u šetnji, zabavama i sijelima i u nekom velikaškom dimu(?). Kao plemić, kojemu su stari bili usadili u glavu neke starinske predsude o svojoj odličnijoj krvi i staležu i kojih se on čvrsto držao, naš je sjor Bepo našao način, da se i on dokopa u Gracu plemićkih sijela, gdje su ga blazoni(?), pa makar i propalih grofova, tako zanijeli, da mu nitko ne bi bio iz glave izvadio, kako mu za drugaricu ne dolikuje nego jedna nobile de ili edel von(?). I on se zaljubio u plemkinju, gospoju Vilhelminu, s kojom se je vjenčao, kada je nastupio bio treću godinu službe i doveo ju tamo, gdje je služio, u dalmatinsku varoš, koja se je Vilhelmini i njezinom dimu(?) prikazala kao tamnica. Vilhelmina je silno trošila, nije umjela gospodariti, a siroma Bepo prodavao je zemlje i zaduživao se. Kada su im konačno vjerovnici posegnuli za kućom, odlučiše roditelji bogato oženiti sina, da pokriju dugove.

Mirko se medjutim zaljubio u valjanu i čestitu zor-djevojku Dorinu, koja nije plemenitoga roda, i sada roditelji Mirkovi stanu spletkariti, da rastave dvoje zaljubljenih. Pomoću krivotvorenih pisama konačno im to uspije i Dorina ode u samostan, a Mirko uzme štićenicu svoje rodjake, koja se prikazuje bogatom. Brak je dakako nesretan, Mirko zapadne u sušicu i umire u bolnici, u koju je Dorina došla kao bolničarka i na samrtnom krevetu otkrije se sve.

To je sadržaj prvom nagradom nagradjene novele „Dorine“ ! Novela imade 68 stranica, na kojima se, kako bi ono jedan kritičar rekao do otužnosti razvlače ideje o plemstvu i demokraciji, o kreposti, dobroti, valjanosti, marljivosti i onda opet o rasipnosti, neradu, nehaju za sve lijepo i umno itd. itd.

Iznijet ću nekoliko crta, iz kojih će se vidjeti, kako izgledaju ljudi, što ih prikazuje Marinković u „Dorini“. Mirko se je uvijek rado sjećao svoga školovanja, „jer je od vrijednoga učitelja, zdrava razumna i pronicava pedagoga, primio prve i neizbrisive klice pravoga čovjekoljublja, prave muževne krijeposti, koja ga je i odrasla većkrat oduševljavala i od nadutosti čuvala“. Njegov domaćin, kod koga je bio na opskrbi, „je bio potpun čovjek, koji je cijenio, da mu se plemićki grb ni najmanje ne će poniziti, ako u svoje dvore dovede pučku kćer, narešenu svim lijepim(!) krijepostima, što dobro uzgojenu domaćicu moraju da rese“. Uz ovakova učitelja i domaćicu postao je Mirko ozbiljan, trijezan, praktičan demokrata, koji ljubi pjesnika Parinia i nazore, što ih njegov pjesnik govori nekom plemiću. Dakako, da se ovakovom Mirku, „koji je isključivo svoje vrijeme provodio u učenju“ mogla sviknuti jedino ovakova Dorina : „Crnooka, srednjega stasa, grčkoga nosa, crne kose kao ugljen, povisoka čela, struka majstorski izdjelana(?), okretna i dostojanstvena u gibanju tijela(?), lica bijela i rumena, sa tek osjetljivim smiješkom, koji, kada se maličak povećao, otvarao joj sa strana ispod jagodice dvije jamice, što su lice njeno još dražesnijim činile : ljupka i umna govora, bez pretensija : dobra, pametna, čedna : eto kakva je bila ta djevojka, eto kakva je bila Dorina“.

Ako tkogod misli, da je ovo sve, čim je autor mogao okititi Dorinu, onda se vara. „Uz učena tetka i uz dobru i razboritu tetku — prisvojila si je Dorina sve ono lijepo znanje, što ju je odlikovalo, te je bila uvijek na svom mjestu, hoćeš li pri razgovoru u pitomu društvu, hoćeš li pri kojem finijem i nižem kućnom poslu. U opće nije vele hlepila(?) za zabavama; samo je kadgod išla, na bratovu želju i uz njegovu pratnju, po kanonikovu dopustu na zabavu u mjesnoj čitaonici, u kojoj je njezin brat bio jedan od upravitelja i u kojoj je uz prirodjenu učtivost Hvarana sve teklo u skladu i redu (— da ne bi tkogod, ne dao bog, štogod zla pomislio — opaska moja !), kao u čestito organizovanoj obitelji.

„Je li čudo, da je njemu već mladiću od dvadesete godine, koji je u svojoj nepokvarenoj duši gojio najčistije ideale o svemu dobru, pa i o ljubavi; koji je u srcu začeo bio, da doprinese svoj kamičak k dobrobiti ljudskoga društva, koji je u svojoj zreloj pameti bistro vidio, do čega vodi neuredno živovanje u njegovoj kući (— to je naime neuredno živovanje bilo u tome, što je majka mnogo trošila — opaska i opet moja, da ne bi tkogod i opet štogod zla pomislio !) i željan, da tomu raspu na put stane, nastojao, da se namjeri na andjela tješitelja(!) za se i spasitelja za kuću — je li čudo, pitamo, (— mi autor Jakov Marinković !), da mu je Dorin tako mio lik, njezin tako udvoran način, njezino u k u p n o t a k o n a r a v n o, iskreno i pametno ponašanje zanijelo glavu i srce? Je li čudo, da je stao osjećati neku osobitu naklonost k tomu dražesnom biću, je li čudo, da ga je neka živa želja stala vući za tim dobrim i radišnim stvorom?“ (str. 27). Nije čudo, uvjeravamo ga, da to nije čudo, jer da su čudesa moguća, onda njegova „Dorina“ ne bi unišla u Matičino „Kolo“, niti bi bila, na porugu svim hrvatskim piscima novela (izuzam Hranilovića, Rittiga i Risakovićke), nagradjena prvom nagradom.

Nije čudo, jer eto, kakova je ona, koju su roditelji dosudili jadnome Mirku: „Njezin duh je tako gô, tako prazan, da ni pri najozbiljnijim predmetima ona ne smaže ni cigle jedne ozbiljne misli, ni ciglog ozbiljnog izraza; kad se govori o kojoj katastrofi — kanoti na pr. o potresu, gdje ti se koža ježi pri pomisli o ljudskim žrtvama, ona nekim komičnim patosom žali jedino tolika lijepa odijela, što su se jamačno u toj nesreći uništila; ili žali pri požaru teatra, da će, možebiti, morati proći toliko vremena, dok se mjesne gospojice opet nadju u pozorištu, da svojim pogledom strijeljaju neharnike... Koliko je pako lakoumna i prpošna, poslušaj ovu: Oglašena je bila u teatru (u Hvaru !) konferenca „O modernom idealizmu“ (e, sada je jasno, zašto se Marinković odlučio poslati Matici svoju „Dorinu“ !) od nekog dubokog mislioca (da nije od Androvića? !). I ja sam išao tamo i šćućurio se (o, to nije trebalo !) medju brkate i okate mudre glave (a gdje su ostale ćosate, sjegurno je i takovih bilo ! — o, da mi je bilo vidjeti Mirka u tom glavatom društvu !), a po većem dijelu loža znaš li, tko je bio? Sve same djevojke i gospoje, nacifrane i nagizdane što su ljepše mogle (valjda ne će — ne dao bog ! — doći — oslobodi nas bože ! — gole !). Medju njima bila je i tetkina nećakinja (Mirkova sudjenica i protivnica Dorina !). I što mislite? U momentu najdubljega konferencijerova promatranja dade mi se nekako pogledati (vidiš ti njega !) na lože (vidiš, vidiš !), a tamo i ona i druge djevojke, a i gospoje, c i r e(?) se, razgovaraju i s p a l k a(?) na palak jedna drugoj signalira !... (O-o-o !) Tko se ne bi razočarao?...

Vidiš n. pr. tako je frivolna, da ona i kad po crkvi hoda, podiže s jedne strane gornju suknju (o-o-o !), da se vidi donja (o !) ili čarapa (fuj !), što ja znam (fuj, fuj !) i skuplja jednom rukom suknju tako (fuj !), kako joj se mogu razabrati bedra (fuj, fuj !) ispod skupljene suknje — a bit će to valjda, što računa, da se ljudi radi toga za ženom pomamljuju (fuj !). Pa što bi Vam dalje i govorio o toj taštoj i praznoj glavi . . .".

Dakako — u Hvaru ! E, tko se ne bi razočarao?

Ovako se eto novi Marulić zgraža i ljuti i — muči svoga čitatelja ! Ali ipak, da nema ovakovih mjesta kao što je ovo o „konferenci", čovjek bi naprosto skapao. Jer ona druga ne pobudjuju niti na smijeh, a čovjek nije vazda raspoložen za žalenje. Jer taj Marinković, koji govori s Danteom i Parinijem i Schillerom, ne zna literarno „šlabekovati" nego samo gnjaviti na najgrozniji način. Taj čovjek bilježi s velikom važnošću opisujući neki ribolov, u kojem je i Mirko sudjelovao, da je „kanonik u neke zamahnuo ostima i izvukao iz mora cipola od pola kilograma težine".

„U brodu nasta veselje i čestitanje. Vozilo se dalje. Dorin brat zamahne i ne pogodi. Malo zatim kanonik opet zamahne i natakne malo manjega lubina (šteta, što nije zabilježeno, koliko je bio težak !). Novo veselje. Ne prodje vele, a Dorin brat se potegne(?) i nabode ostima cipola od kilograma i pô" (a ha !).

„Kroz uru vremena ulovili su ostima okolo 15 kila lijepe velike ribe. Sad se opet potisnuše od kraja i malo podalje stadoše bacati kanjčenice, od kojih jednu dadoše i Mirku. Mirko je najsretniji bio u tom lovu, jer je za dobre pô ure ulovio **26** (sage sechsundzwanzig !) kanjaca, a oni ostali tko **10**, tko **15**".

Nije li užitak čitati takav opis ribolova, pa ako čovjek još voli ribu jesti!

Sve je u njegovim opisima točno izbrojeno, valjda stoga, da se čitatelj ne bi — prevario. „Put je trajao pô sata vožnje", „Mirko se je morao prikazati pri novačenju u I. razredu (da ne bi tkogod pomislio, da je u II.). Stoga je okolo 1. svibnja došao kući". Ovdje je autor ipak zaboravio naznačiti, u kojoj sobi (br. ?) je bilo novačenje, jer mi bi mogli pomisliti, da je to bilo u sobi br. 6, a može biti je bilo u sobi broj 4. I zaboravio nam je reći, u koje doba (u koliko sati) se je Mirko „okolo 1. svibnja" vratio u Vis — kući — ne u Vis !

Eto, kako se čovjek sasvim zbuni.

Imade u „Dorini" još mnogo ovakovih potankosti. Tako saznajemo u VII. poglavlju prilično opširno, kako je došlo do slavljenja sv. Prospera u hvarskoj katedrali, kako se prave ovakovi sveci, kakovih sve imade po ostalim dalmatinskim gradovima. Nije nam samo ništa potanjega rečeno o predjima sv. Prospera i ostalih dalmatinskih svetaca i o tome, kako su ih dovažali u Dalmaciju. A ima ljudi, koje bi i to zanimalo.

Najnesnosniji je Marinković kada mudruje, kada umuje, kada raspravlja i rapreda „svoje" nazore. kao na primjer u razgovoru s ocem ili majkom. Iznijet ću samo nekoliko stručaka tih razmatranja. Govor je o ženama. Mirko: „Zove li se to biti krijeposnom ženom, kada se o čemu drugomu ne misli, nego jedino o odijelu, o klobucima, o šetnji, o romanima, o teatru? Ako su takove

(žene) proučile rimsku povijest, mogle bi mi kazati, koliko je luksus doprinesao propasti rimske države. (A ako nisu?) Promisli, a da ti ne nabrajam na dugo, što je tebi već i poznato, kakav je život tada bio, kada su n. pr. Caligula i Kleopatra rastvarali u vinu biser, ne možda namjerom, da to vino sladje bude, nego da bude skupocjenije".

— Vidi se, da ti je svježa u pameti rimska povijest — reče potihano sjor Bepo i tek zamjetljiv(!) osmjeh pojavi mu se na usnama.

— Jest, ali ćeš, pape, priznati, che sono eccessi.

— Ne protivim se; ali, moj Mirko, moramo se prema položaju, koji u društvu zauzimljemo i odjevati, u opće relativni komfort tražiti.

— Ja cijenim, pape, da bi najbolji komfort za neke bio rad. Misliš li i kada bi iskapili do dna čašu uživanja, neki i neke od onih, koji za nikakav rad ne znadu niti mare znati, da bi bili siti sreće? Ne bi, kao što nije nikad onaj neki konj u knjizi „Barona od Münchhausena" mogao biti napojen vodom." Itd. itd.

Ovako evo teče raspredanje i raspravljanje u Jakova Marinkovića.

Što mora zaključiti današnji malo inteligentniji čitatelj — jer svi čitatelji Matice Hrvatske nisu ipak seljaci ili slično, te bi im moglo imponovati ovakovo umovanje na temelju konja „Barona od Münchhausena" — kada pročitaju ovakovo burgijanje? Kako treba onda okrstiti one, koji to štampaju i nagradjuju??

Gospoda od Matice mogu tvrditi štogod im drago, ali dok oni mogu — pečatati — ovakove mudrosti, dok mogu nagradjivati ovakovu rabotu, dotle se svaki malo ponosniji književnik-beletrista mora stidjeti poslati svoju radnju na ocjenu tim ljudima. Pustimo na stranu povode i uzroke raskolu medju hrvatskim književnicima, ali ovo su činjenice! To nije nagadjanje, to nije natezanje o nazoru, nego je to puka činjenica, kao što i to, da je od strane Matice bilo doviknuto mladjim književnicima, da su izazvali raskol, jer im je bilo do Matičinih novaca! Dok ljudi oko Matice mogu poručivati hrvatskim književnicima takove stvari, a u isto doba nagradjuju prvom nagradom novelu, kao što je Marinkovićeva „Dorina", dotle je teško govoriti o slozi. Predsjednik Matičin, a isto tako i drugi generali, mogu imati kakove mu drago nazore o svrsi književnosti, to je njihova privatna stvar, ali kada oni prema tim nazorima stanu suditi i kada dosude prvu nagradu ovakovoj radnji, koja je najočitiji atentat na literaturu, na umjetnički ukus, na sve, što spada u literaturu, onda takovim činom počinjaju atentat i na hrvatskoj knjizi, a na to ih nije mogao nitko ovlastiti.

Otpada izgovor, da nije bilo bolje radnje, jer u istoj je knjizi štampana i novela Milana Šenoe „Na svetioniku sv. Ivana", i ja sam uvjeren, da su gospoda, kada su dijelila nagrade, vidjela i sama, da se Marinkovićeva „Dorina" ne može niti usporediti sa Šenoinom radnjom. Ali trebalo je pokazati onim buntovnicima, da oni — hoće baš takove novele, takove pisce i radnje. Oni će nagraditi i najlošiju i po jeziku i po tehnici i po svemu, samo ako to odgovara i izdaleka njihovim nazorima, a ti glase: neka ne bude umjetnička, neka ne bude moderna! Neka je sujet već hiljadu puta obradjen, neka je obradjen daleko bolje (vidi Novakove „Poslednje Stipančiće"), umjetničkije, literar-

nije, prirodno, pošteno i iskreno, oni će ipak nagraditi upravo ono obratno, jer su protiv — modernoga!

Oni tako hoće — pa basta!

Kada im tkogod zamjeri samovolju i hotimično podržavanje raskola i nesloge, onda prevrnu očima i mudro izjave: Mi smo za pouku, nama je glavno pouka! Ili: Samo vi pošaljite, samo vi ponudite, pa ako vas odbijemo, onda nam zamjerite! Na ovo eto odgovora: Kako će književnik, koga su objedili s lupeštva, ponuditi svoju radnju ljudima, koji uvrštavaju „Angjin božić", „Babinu vazu", „Persino vjenčanje", a nagradjuju „Dorinu"??? Kako će to učiniti književnik, koji drži do svoga imena? Dok Matica nije počela izdavati ovakovo „Kolo" dotle se još moglo govoriti o razlici nazora, ali otkako je počela ovakove stvari štampati i nagradjivati, od onda se može govoriti samo o prkos-djelovanju, o vrijedjanju i izazivanju. A dok se s jedne strane na ovakav način izazivlje, ne može se očekivati s druge strane susretljivost, odziv i slično.

Spomenuo sam medju ostalim nedostacima „Dorine" i jezik, kojim je pisana. Iznijet ću samo nekoliko primjera, osim onoga, što je već dovle istaknuto. „Sobet" je protekao najčestitije. Ako izuzmeš sjor Bepa, kojemu se je više puta nabralo čelo — po svoj prilici za to, što su mu padale na pamet malo ugodne ekonomijske vode, u kojima je plovio — svak je drugi bio veselo raspoložen" (str. 12). „Tako su umovali sjor Bepo i njegova polovica" (str. 35) (hoće reći — žena!). „Poznavao je i on dim(?) Mirkove majke". „A onda će — kazao mu Mirko — sa srcem na dlanu, kako ga Lauro već poznaje, svojima predočiti dim, što im je pokrivao moždane, koji je prouzrokovao njihov nerad i rasipnost i s kojega oni nijesu mogli uvidjeti rasap svoj" (str. 36). — „Ne boj se! Za mjesec dana ako svega toga dima ne nestane, ne zovi me Bepom! — kleo se pred Vilhelminom njezin suprug" (str. 48). „O, ali ta je u Spljetu — Lauro će — tako lakoumna, tako letičasta (flatterhaft?), da je Mirko ne bi..." (str. 52). „Sjor Bepovi vjerovnici sada već nisu dali nikakove uzde svojim zahtjevima i porukama" (str. 57).

O stilu, o tehnici, niti govora u Marinkovićeve „Dorine". Isto tako se ne može govoriti o psihologiji, crtanju karaktera ili prilika. Kada čovjek čita koji njegov dialog ili opis, kosa mu se ježi.

Ovo nipošto ne govori stranački, protivnički bijes, jer književnici, koji ostaše izvan Matice mogu biti ponosni, što su ostali izvan nje, dok se u Matici nagradjuje i štampa ovakova radnja.

Čovjeku sasvim odlane, kada dodje do Draženovićevih „Uspomena" i „Maštanja", koja su nagradjena dakako, drugom natječajnom nagradom. U „Uspomenama" su četiri: (Znoj, Altruizam, U nizini i Posljednje pijanstvo), a u „Maštanju": (Pod svibanjskim oblacima, Rastanak, Krletka i Višnje s njezina groba). Draženović je poslije ovih crtica bez sumnje naš najbolji crtičar. On je oduvjek njegovao upravo ovu malu crticu i s ovim, što je poslao za drugu knjigu „Kola" dokazao, da ju je dotjerao do vrhunca. Izmedju ovih sedam crtica dvije su, koje bi mogle pristati (Znoj i Pod svibanjskim oblacima) u svjetski almanak. U njima je toliko toga rečeno, koliko mnogi pisac nije kadar reći debelim knjigama. Od sviju saradnika u drugoj knjizi Kola pokazao se Draženović najvećim umjetnikom.

Ali dakako, Draženović je napisao sedam crtica, pa kako bi to moglo vrijediti (s tim više što i neki moderni, mladi, „buntovnici" pišu crtice !), kao jedna „Dorina", u kojoj se sve cijedi od plitkoga morala, od neke smiješne krijeposti, i — brojeva !

Kada već Draženović kao crtičar nije mogao biti nagradjen prvom nagradom, onda je trebala dopasti Milana Šenou, za vrlo lijepu pripovijest „Na svetioniku sv. Ivana". Šenoa je i ovom pripovijesti pokazao da nikako ne spada u kolo Matičinih pisaca. Njegov mirni i ozbiljni način crtanja ljudi i shvaćanja prilika i odnošaja, što ih prikazuje ne pristaje ni malo uz ono pusto moralizovanje i fraziranje, koje je nekim te nekim ljudima kod Matice toliko omililo.

Šenoa se kao pripovjedač ne ugiblje tomu da zagleda i prikaže i krutu i najkruću zbilju, ali ipak ostaje do kraja umjetnik. Poznaje ljude koje prikazuje i silno ih ljubi, ali se ne utapa u toj ljubavi. Lica su mu kao klesana, mirna i ozbiljna baš kao i onaj krš, na kom živu. Pojedini momenti iz njegovih primorskih pripovjedaka ostaju u duši za uvijek. Treba požaliti što te pripovijesti nisu sabrane u jednu knjigu. Jamačno bi se Šenoa takovom knjigom puno bolje prikazao našoj publici nego li „Exodusom".

Svetozar Rittig nije uspio ovaj put niti sa dvije crtice iz pučkoga života. „Grijeh" je prikaz djevojke, koju mati udaje za nedraga, a „Vilenjak" vrlo slabi prikaz berbe. Rittig ne zna donijeti ono, što nisu već svi drugi donijeli ljepše i bolje. Naše je selo još puno prezanimljivih ljudi i prilika, ali postaje dosadno, ako se iz njega vadi vazda jedno te jedno i to po priznatoj šabloni. „Grijeh" može biti sasvim ugodna lektira za koju usidjelicu, a „Vilenjak" za gospodu znance Rittigove, koji poznaju djeda Lukšića, ali druge će ljude te dvije crtice slabo zanimati.

Jednako slabo je „Persino vjenčanje", što ga je napisala Viktorija Risakovićka. To je pogotovo lektira za posve stare usidjelice, koje su dobile već sasvim neprobavljive nazore o životu i ljudima. U toj se pripovijesti priča o nekoj ženi kakovih je kadikad vidjeti u panoramama ili cirkusima uz tumačenje: „U jednoj ruci diže šest centi, u drugoj ruci diže šest centi!" Persa je naime neko čudo od snage, goropadnosti i divljaštva. Inače po zanimanju ugljenarka. Ona se dakako zaljubi, a Jovo ju onda — — — onda, kako bi rekao — ostavi. Za kaznu, ona ga zadavi. Pa i to se dogadja, reći će tkogod. Ali kako se to dogadja kod Risakovićke: „Persa uhvatila Jovu za ramena, drmala njime i tresla, dizala ga kraj sve njegove žestoke obrane u vis i udarala njime o zemlju. Na koncu ga natovarila kao vreću na ledja, skočila u čamac, bacila ga na pod, da je zajauknuo od boli i otisnula čamac. Kad su bili već dosta daleko od obale, bacila je jakim zamahom vesla u vodu. Zatim je pogledala Jovu i zagledala se u njegovo lice, koje je upravo u taj čas obasjao plamen iz ugljenare. Stajala je uspravljena nasred čamca držeći svoju žrtvu obadvijema rukama dok je vjetar zavijao njenu dugačku, raspletenu kosu oko Jovine glave i njegovih ruku, te ih tako vjenčao i spojio na dunavskoj pučini za strašne, mrkle noći."

Za ove grandiozne slike morao se čamac postaviti stubokom, jer si inače ne možemo zamisliti, kako se to Persa „uspravila nasred čamca i držala svoju žrtvu obim rukama", dok je Jovo ležao na podu(!!).

Ali to još nije konac ove strašne pripovijesti. Persa, koja se je evo ovako strašno i recimo iskreno — perverzno — vjenčala s Jovom, htjela ga je time prisiliti samo na to, da on uzme k sebi njihovo dijete. Dok se sve ostale matere bore za to, da njima ostane dijete, ova strašna mati bije jadnoga Jovu, stresa njim kao s praznom vrećom, jer on ne će da uzme k sebi njihovo dijete. Ali je za to i to dijete pravo — dijete! Dok ona tako barata s Jovom gleda ju dijete s obale i viče: Tako — tako majko! Drž ga i ne puštaj zločestoga tate!"

Lijepo društvo je li? Da je to napisao koji mladi, rekli bi mu da doprinaša gradju za zločinačku psihopatologiju, ili u najblažem slučaju, da se ruga — mladima! Za Risakovićku to dakako nikako ne može vrijediti, jer eto što o njoj kaže službeni kritičar Matice Hrvatske Jovo Hranilović u prvoj knjizi Kola" (str. 360): U nekim radnjama Viktorije Risaković ima još primjese (!) romantike, neke su nešto feljetonistički izradjene, ali u opće pokazuje otmjen ukus, snažnu invenciju, siguran dar posmatranja i poetičnu dušu". Za to on u toj knjizi „Kola" upozoruje „na jedan do sada u širim krugovima manje poznati, snažni talenat medju našim pripovjedačima i crtičarkama. To je gospodja Viktorija Risaković, koja je napisala već do sada svu silu pripovijesti i crtica u raznim našim provincijalnim časopisima. Neke od tih stvarca (nabraja) mogu se staviti o bok najboljim proizvodima te vrsti u našoj novijoj književnosti."

Da se uzmogne vidjeti „siguran dar" posmatranja u Viktorije Risaković iznosim ovo mjesto iz „Persinoga vjenčanja":

„Jovo!", kriknu Persa bijesno stisnuv šake, „Jovo! Je li to tvoja posljednja —?"

„Jeste — posljednja —?"

„Oh — djavole! Prokletniče!" — zaleti se Persa svom silom na nj poput ranjene lavice. Ali joj klonuše ruke, jer je na njima još uvijek spokojno spavala mala Šećerka (kćerka Persina)."

Zamislite, Persa krikne bijesno — stisnuv šake —, zaleti se poput ranjene lavice — a onda joj ruke klonu, jer na njima spokojno spava mala Šećerka!'...

Mora da je bila divna ta mala curica, ta Šećerka! I kako li to samo Persa stište šake, a na rukama joj dijete? Ovo zamisliti može zaista samo — poetična duša! O otmjenom ukusu i snažnoj invenciji mogli su se čitatelji uvjeriti već iz do sada citiranih mjesta.

Mene samo čudi, kako to da Viktorija Risaković nije iznijela prvu nagradu, kada je dobila ovako lijepu svjedodžbu i preporuku od najuvaženijega našega kritičara Jove Hranilovića!

Bit će po svoj prilici s toga, što ni Matičini odbornici valjda ipak ne vole ovako strašno perverznim pripovijetkama — — —

„U buri i mećavi" od Milana M. Jenovskoga nije odbor našao zamjenu za radnju iz pera pokojnoga Tomića. Ta bi se radnja mogla mjeriti jedino s „Angjinim božićem" iz prve knjige „Kola". Obje su dobrim dijelom putopisi iz zimske saisone, napisani s mnogo dobre volje, da se u njima pokaže ljubav za narod, ali s vrlo malo umjetničkoga shvaćanja. U tom omjerivanju prošao bi dakako Jenovski još uvijek mnogo bolje, jer se iz njegove „Bure i mećave" vidi da poznaje narod, koji crta, dok se to za Hranilovićev „Angjin božić" ne može kazati. (Nastavit će se.)

J. P.: DR. STJEPAN MILETIĆ

R. 24. OŽUJKA 1868., † 8. RUJNA 1908.)

Hrvatsku umjetnost zadesio je težak i neprebolan udarac: huda i neumitna smrt ugrabi joj u cvijetu muževne snage jednoga od prvih i najboljih svećenika, dra. Stjepana Miletića, toga našega drugog Demetra i zaslužnoga preporoditelja hrvatskoga kazališta. Iz dalekoga i tudjeg Monakova stiže crna vijest, da je ondje dne 8. rujna, u 2 sata i četvrt poslije podne, izdahnuo plemenitu dušu nakon teških patnja od triju godina, kadno ga prvi put dodirnuše krila smrti. S njime padaju u rani grob mnoge zamašne kulturne osnove i dalekosežni zamišljaji, koje bi mili pokojnik, nadaren gotovo nadčovječnom energijom, vanrednim organizatorskim duhom i neumornom radinošću, bez sumnje bio pretvorio u živa djela, da mu je sudjeno bilo poživjeti do prirodne mete ljudskoga žića.

1. O PORODICI I ŽIVOTU STJEPANA MILETIĆA.

Porodica Miletić vjerojatno potječe iz bosanskih krajeva. O tom svjedoči i njezin pridjevak od Viteza grada u Bosni, kojega se ruševine još i danas vide. Miletići su se po svoj prilici pod kraj 16. vijeka doselili u ove krajeve, kad no su Turci posve zagospodovali Balkanom. Porodica je krenula prema zapadu i moru i ustavila se u Senju, gdje je u tamošnjoj katedrali zakopan kanonik Dominik Miletić, što je dokazom, da je ta porodica bila od iskona katolička, a da je tek kasnije, kada se je iz Senja uputila u tadašnju Krajinu, nastanivši se najprije u Otočcu, valjda kroz ženidbu i drugo srodstvo primila pravoslavlje. Svi su se bez razlike osjećali Hrvatima, kako je pokojniku njegov otac često govorio. Plemstvo je podijeljeno senjskim Miletićima, i to Vidu i bratu mu pomenutom kanoniku Dominiku, plemićkim listom od 16. srpnja 1627. od kralja Ferdinanda II., te je g. 1661. proglašeno i u hrvatskom saboru. Sinovi te obitelji bijahu po tadašnjem običaju gotovo svi vojnici i odlikovali se i u sedmogodišnjem ratu. Došavši kao časnici k banskoj pukovniji nastaniše se kasnije u Petrinji, gdje su imali i kuću i veći posjed, koji je prodan, iza kako se je pokojnikov otac oženio i bio premješten u Galiciju i Italiju. Djed pokojnikov, pukovnik Gabriel Miletić, iskazao se u raznim bitkama „herojskom krepošću“ i „neustrašivošću duha“, pa mu je radi vojnih zasluga kralj Franjo I. g. 1816 ponovno potvrdio plemstvo. Taj djed bio je oženjen sa Ankom Šupljikac, sestrom Stjepana Šupljikca, poznijeg maršala i srpskog vojvode i zapovjednika Banata. Iz braka Gabriela Miletića sa Ankom Šupljikac, koji su pokopani u obiteljskoj grobnici na starom petrinjskom pravoslavnom groblju, rodila se dva sina: pokojnikov otac Stjepan i mladji Šandor, koji je kao potporučnik pao u dvoboju. Pokojnikov otac Stjepan, rodjen g. 1805. u Petrinji, kao sin vojničke obitelji posvetio se vojništvu, bio jaka i pristala uzrasta i služio isprva u grenadirskoj pukovniji. Kad je ta pukovnija ukinuta, stupio je u pukovniju Nugentovu i do kapetana služio u tadašnjoj vojnoj Krajini. Kao kapetan oženi se sa Marijom Popovićevom, jedinicom kćerkom vrlo imućnoga zagrebačkog trgovca Anastasa Popovića. Taj pokojnikov djed po majci ide medju one starije zagrebačke gradjane, koji su se svojom mukom i trudom digli do odličnog položaja u zagrebačkom društvu. Rodjen u Kostajnici (1784.) dodje još u mladosti u Zagreb, gdje stupi u

trgovinu Kuzmanovićevu „kod sedam zvijezda“ u Opatovini. Kako je bio vrlo vješt trgovačkom poslu, preda Kuzmanović s vremenom poslovanje posve u njegove ruke, dade mu svoju jedinicu Kristinu za ženu i ostavi za baštinu kuću i trgovinu, koju Anastas znatno proširi, te je ta trgovačka kuća bila na daleko i široko poznata. Stekavši znatan imutak, dao se energični Anastas Popović na posao, da sa svojim drugovima organizuje naš trgovački svijet i život po primjeru drugih većih naroda. Jedna mu od prvih briga bijaše osnutak prve hrvatske štedionice, koju je vješto vodio punih 16 godina kao prvi njezin predsjednik. Kao spretan i energičan organizator živo je nastojao, da se ustroje trgovačke komore, pa je bio i prvim predsjednikom i osnivačem zagrebačke trgovačke komore. U ono vrijeme još nije bio poznat spor srpstva i hrvatstva, te se je Anastas Popović smatrao Hrvatom. Vrline djeda Anastasa, napose energija, organizatorni duh, radinost i uzorna štednja, bijahu izglednim uzorom pokojniku, osobito u zrelijoj dobi. Marija Popovićeva bila je onda jedna od prvih „partija“ u Zagrebu, te su se za njezinu ruku natjecali mnogi odlični muževi, tako i naš slavni pjesnik Petar Preradović, Ivan Kukuljević i dr. Ona odabere Stjepana Miletića, premda je bio preko 20 godina stariji od nje. Kratko iza vjenčanja budu pokojnikovi roditelji premješteni u Lavov u Galiciji, a odanle odvede oca služba u Italiju, gdje u Genovi oboli na trbušnoj pošalini. Ozdravivši, zahvali se na vojničkoj službi, te u činu majora podje u mir i stalno se nastani u Zagrebu. Majka pokojnikova bila je najpomnije odgojena, govorila uz materinski i njemački jezik izvrsno francuski i nešto talijanski, a na glasoviru bila je gotova umjetnica. Budni njezin duh uvijek je nečim bio zaokupljen, a osobito se zanimala za umjetnost i kazalište, te su diletantske predstave bile u Miletićevoj kući vrlo običajne. Kod njih je ona i sama glumila i sve udešavala. Od nje je pokojnik baštinio živu ljubav za kazališnu umjetnost. Majka pokojnikova bila je slaba i vrlo nježna uzrasta. Prije Stjepana rodila je dvojke, djevojčice, koje su kratko nakon poroda umrle. Stjepan Miletić rodio se 24. ožujka 1868. u sedmom mjesecu. Bio je vrlo slab, te su svi mislili, da ne će ni uru iza poroda poživjeti. Hvala brizi i njezi roditelja ostade u životu, premda je bio slabićem gotovo sve do 22. godine. Umjerenim i solidnim načinom života u mladosti očuvao si je zdravlje i kasnije dobrano ojačao. Pokojnik izgubio je rano roditelje, majku u petoj, oca u osmoj godini, te ostao sirotom bez ikoga svoga iz bliza roda. Kad mu je bilo šest godina, počeo ga poučavati Franjo Bartuš, sadašnji učitelj i omladinski pisac. U sedmoj godini preuze njegov odgoj Čeh Holeček, sadašnji urednik „Nar. Lista“ u Pragu. Po smrti roditelja imenovan mu je skrbnikom Adolf Mošinsky, kasniji načelnik zagrebački i banski savjetnik. Na odgoj je najprije predan u kuću umir. potpukovnika Josipa Petrasa, a kad mu je bilo 14 godina, uze ga skrbnik u svoju kuću. Polazio je gornjogradsku gimnaziju kao javni učenik do šestoga razreda, a od šestoga do osmoga kao privatan učenik i koncem srpnja 1886. položio ispit zrelosti s dobrim uspjehom, osobito iz hrv. jezika i povijesti. U gimnaziji bio mu je najprije informatorom sadašnji samoborski odvjetnik dr. Gjuro Horvat, a od četvrte gimnazije do kraja prof. J. Pasarić. Ovaj ga je upoznao i sa svojim drugom i desnim prijateljem pok. prof. drom. Milivojem Šrepelom, s kojim je pokojnik kao mladić sklopio usko prijateljstvo i trajnu duševnu svezu. Slušao je najprije godinu dana pravne nauke na zagrebačkom sveučilištu, ali se nije za njih zagrijao, pa se buduće godine upiše na filozofskom fakultetu bečkoga sve-

učilišta, gdje je i u ožujku 1893. bio promoviran na čast doktora filozofije na osnovu disertacije „Die ästhetische Form des abschliessenden Ausgleiches in den Shakespeare'schen Dramen", stekavši i privatno priznanje svojih profesora Zimmermanna, Vogta, Knauera i Büdingera. God. 1892. služio je kao jednogodišnji dobrovoljac kod 10. dom. husarske pukovnije, ali je kasnije radi slaboga zdravlja bio superarbitriran. Već za rana je Miletić počeo putovati. Kao gimnazijski djak praznike je sprovodio u slovenskim alpinskim krajevima, većinom na Bledu, a čitavu zimu g. 1887.—8. sproveo je u Meranu, g. 1890. u Arcu i tako došao u dodir s otmjenim medjunarodnim društvom. God. 1889. putovao je prvi put u Paris, gdje je boravio još g. 1894. i 1896. God. 1890. i 1891. živio je dulje u Pragu, naučio i češki jezik i zavolio češku braću. God. 1894. i 1896. putovao je Italijom do Sicilije, pak Njemačkom, Belgijom, Švajcarskom, a g. 1893. obašao Srbiju, Bosnu, Crnogoru, Dalmaciju i tako malo ne čitavu srednju Evropu proputovao. Još g. 1885. sklopi uski prijateljski vez s idealnim mladićem Mladenom Tucićem, kojega pokosi smrt g. 1889. u dvadesetoj godini.

God. 1892. postavši punoljetan poklonio je svom rodnomu gradu Zagrebu spomenik hrvatskog pjesnika Petra Preradovića, koji stoji na trgu Franje Josipa i koji je izradio kipar J. Rendić za svotu od 24.000 kruna.

Lijepom knjigom počeo se baviti već u šestom gimnazijskom razredu (g. 1884.), kad mu je prvi književni proizvod, duhovita kozerija „Zoolog u pjesništvu", štampan u 52. broju „Vijenca". Od onda je pisao u malo ne svim našim listovima i izdao ove književne radove: g. 1887. „Izraznih novina" (feljtoni), „Diogenes" (dramatizacija), g. 1889. „Grobne pjesme" (u povodu smrti prijatelja Mladena Tucića), g. 1890. „Zaboravljene ljude i „Zabašurene kariere", g. 1893. „Boleslava" (drama), 1894. prijevod Byronova „Manfreda", g. 1885. „Slava umjetnosti" (prolog), g. 1904. dvije knjige dramaturških zapisaka „Hrvatsko glumište".

U hrvatskom kazalištu izvodili su se ovi njegovi dramski proizvodi: „Diletanti", „Za nosom", „Slava umjetnosti", „Grof Petar Pažina", libreta za Zajčeve opere „Kraljev hir" i „Armida", balet „Na plitvička jezera" sa glazbom Albinijevom, a uz to mnogobrojne preradbe i udezbe klasičnih dramskih djela. U splitskom se kazalištu — g. 1906. — prikazivao njegov „Pribina", dio drugi „hrvatskih kraljeva". Drama „Tomislav" izišla je g. 1903. medju izdanjima „Matice Hrvatske", kao prvi dio pentalogije „hrvatskih kraljeva".

Najzamašniji je korak u njegovu životu bio, kad je g. 1894. na poziv bana Khuen-Hedervarya preuzeo upravu hrvatskog kazališta, koju je vodio sve do kolovoza g. 1898. Kao kazališni intendant otvorio je novu kazališnu zgradu na sveučilišnom trgu 14. listopada 1895., kojom se zgodom izvodio i njegov prolog „Slava umjetnosti". Za kazališno zvanje ozbiljno se spremao pomnom lektirom dramaturških djela i praktičnim studijama na svojim putovanjima. Hrvatskoj dramskoj umjetnosti služio je po najboljem znanju, te našemu kazalištu odredio budući pravac, podigavši ga uz velike moralne i materijalne žrtve na doličan moderni niveau. Za to djelo stigla je ga na žalost neočekivana plaća: znatan novčani gubitak, brza zaborav i mnogi nepravedni napadaji savremenikâ.

Iza svoje punoljetnosti postao je članom ravnateljstva prve hrvatske štedionice, te je od proljeća g. 1898. bio i njezinim potpredsjednikom. U to vrijeme rada i borbe pada i njegovo vjenčanje sa Boženom Katkićevom, koje se ovršilo svečanim načinom u prvostolnoj crkvi zagrebačkoj 1. srpnja 1897. Prva godina toga braka nije bila najsretnija. Kad je on bio u siječnju 1898. na putu u Italiji, oboli, kao i otac njegov, od pošaline, te je u Arcu ležao na smrt bolestan od 27. siječnja do 8. travnja. Kad se je na po oporavivši vratio u Zagreb, zahvali se na upravi kazališnoj, ali pri tom izgubi znatnu svotu imutka krivnjom bana i vladinih organa. Koncem srpnja g. 1899. rodi mu se kćerka Renata, a 1. listopada 1902. sin Stjepan Oktavij. U razdoblju od g. 1899. do 1905. u prvom je redu radio na svom djelu „Hrvatsko glumište", poduzeo više većih putovanja, tako g. 1900. k izložbi u Paris, g. 1902. po Njemačkoj, g. 1904. po Italiji i Siciliji, živo sudjelovao kod osnutka kluba i društva hrvatskih književnika, te je u kratko vrijeme za redom izabran odbornikom „Matice Hrvatske", predsjednikom društva hrvatskih književnika, starješinom hrvatskog sokolskog saveza, predsjednikom centralnoga odbora za podignuće Strossmayerova spomenika itd. Iza nekoliko godina mirnog života nadviše se opet crni oblaci nad njegovom glavom. Spopala ga je valjda u povodu intenzivog duševnog rada jaka neurastenija i slaboća živaca, pa ga je nenadano dne 20. studenoga g. 1905. udarila kap. Dva mjeseca ležao je u postelji i za vrijeme jakog potresa od 2. siječnja 1906., a da se nije mogao micati, jer mu je sva lijeva strana bila ukočena i kao mrtva. Koncem siječnja 1906. prevezoše ga u Müllerov sanatorij u Gradcu. Ovdje, pa na Semeringu i u Laškom sproveo je gotovo čitavo ljeto. Početkom jeseni preselio se u Baden kraj Beča u sanatorij dra. Lantina. Osobitoj brizi njegovih liječnika pošlo je za rukom, da se je pod konac g. 1906. već prilično bio oporavio i veći dio prijašnje gibivosti dobio. Ipak se pokojnik u to vrijeme nije podavao nadi, da će ikad posve ozdraviti. Na Silvestrovo g. 1906. zapisao je u „obiteljsku kroniku" ove značajne vrste: . . . „još će dugo vremena proći, da bude opet posve dobro, ako uopće ikada još do toga dodje. Sve je to u božjoj ruci, a nama je podnositi i vjerovati".

Medjutim ga nije imala minuti još jedna gorka čaša. Dne 1. prosinca 1906. prikazivala se njegova mladenačka drama iz našega socijalnog života, „Grof Paližna", u odsuću njegovu na pozornici hrvatskoga kazališta. Ovu je dramu napisao još u 21. godini, te je g. 1892. bila štampana u „Vijencu". Općinstvo je dramu lijepo i simpatično primilo, živo pljeskalo iza svakog čina i klicalo odsutnom autoru, koji je primio poslije predstave mnogo brzojavnih i pismenih čestitaka, medju ostalima i od društva hrvatskih književnika. Kraj takova uspjeha općenito se očekivalo, da će kritika i bez obzira na neprolazne zasluge što ih je dr. Miletić stekao kao intendant, jednodušno pohvaliti autora i istaknuti književnu i umjetničku vrijednost njegove drame. A kad tamo — većina je kritičara nekako nevoljko priznala rodoljubnu žicu i demokratsku tendenciju, ali je zato to oštrije prigovorila tobože zastarjeloj tehnici i stala autora poučavati, kao da je posljednji diletant in theatralibus. Kad se je na to kritičaru „Hrv. Prava" spočitnulo (u „Obzoru") protivurječje, oborio se ovaj na samoga autora raznim pogrdama i klevetama usprkos njegovoj teškoj bolesti. Taj nekulturni i nepravedni napadaj uz bolest i duševnu depresiju ponuka dra. Miletića, da se koncem god. 1906. zahvali na svim počasnim mjestima, te se posve povuče u sukromni život.

Doskora se odseli i iz Zagreba i veći dio prošle kao i ove godine sprovede u tudjini, baveći se poglavito liječenjem. Ove se godine stao polako oporavljati, te je na Semeringu i Bledu još nedavno poduzimao duže šetnje. U posljednje je vrijeme življe sa svojim prijateljima dopisivao i ponovno se stao zanimati za našu književnost. Tako je netom „Savremenik" priopćio njegove putničke dojmove sa Semeringa. U isto doba vodio je dr. Miletić pismene pregovore sa zagrebačkim prijateljima o skupnom izdanju svojih djela i stupio u svezu sa „Društvom hrvatskih književnika", koje je njegova djela trebalo izdati u svojoj nakladi. Tri dana prije smrti stigle su iz Monakova u Zagreb njegove dopisnice, iz kojih se nikako nije moglo naslutiti, da bi katastrofa mogla tako brzo nastupiti. Početkom rujna pošao je u pratnji svoga sluge u Monakov, da prisustvuje predstavama Wagnerovih opera. U oči svoje smrti, 5. rujna, pisao je odanle svomu prijatelju V. T. Borothi: „Sjećam se lijepih zajedničkih časova iz 1904. ! I sad je tu mnogo lijepoga, ali t o u m a r a". Dne 7. rujna pjevala se Wagnerova opera „Tristan i Isolde" i na tu predstavu podje dr. Miletić, da se posljednji put naužije one umjetnosti, za koju je živio, u kojoj je našao svoju bolest, a eto i smrt. Za vrijeme odmora došao je dr. Miletić tri puta u vestibul, gdje ga je čekao njegov sluga. Ovaj je zamijetio, da je dr. Miletić promijenio boju lica i da division dršće na cijelom tijelu. Sluga ga je upozorio, kako bi bolje bilo, da krenu kući, a dr. Miletić mu odgovori : „Ja ću ostati do konca predstave". Predstava je trajala punih pet sati, a kad je svršila, dr. Miletić si je morao krčiti put kroz gomilu ljudi. I onako prenapetih živaca od slušanja teške glazbe uzrujao se silno, te je već na polasku kući u automobilu osjećao, kako mu glava gori. Prispjevši u svratište, pogledao se najprije u ogledalo i nezadovoljno kimnuo glavom, ali je ipak pošao na večeru. No jedva što je došao do stuba, uhvati ga omaglica i dozvavši slugu, izusti mu tihim glasom ove posljednje riječi : „Ja više ne mogu govoriti. Sada je sve svršeno". Bez svijesti pane u naručje svoga sluge. Onesviještena prenesoše ga odmah u postelju, dozvaše dva liječnika, koji su poduzeli eterske injekcije, ali je sve bilo uzaludno. Dr. Miletić nije više došao k svijesti, te je drugi dan oko 2 sata i četvrt prestalo kucati njegovo plemenito hrvatsko srce.

2. O KNJIŽEVNOM RADU I SMJERU.

Već u cvijetu mladosti, kada su njegovi vršnjaci još mislili na igre i nestašne zabave, vuklo ga srce nekom neodoljivom silom k umjetnosti i književnosti. Jedva prevalivši dječačku dob stao se s hitnjom i žurbom spremati za književni i umjetnički rad. Kad mu se je govorilo, da će i za to doći hora, a njemu da je sada učiti i čuvati zdravlje, odgovarao bi, kako se i Schiller već u ranoj mladosti bavio lijepom knjigom ... S osobitim je marom, gotovo sa strašću čitao domaća i strana književna djela, u prvom redu drame i humoristične spise. Od domaćih najviše mu prijahu srcu Demeter, Preradović i Šenoa, a od stranih Shakespeare, Molière, Schiller, Goethe i od modernih Turgenjev. Nadaren vanrednim pamćenjem znao je kao mladić od 12—14 godina na izust malo ne cijeloga Preradovića, povjestice Šenoine, Mažuranićevu epsku pjesan „Smrt Smail-age Čengića" i sva glavnija mjesta iz Demetrove „Teute" i „Grobničkog polja". Preradovićeve pjesme tako je duhom pronikunuo i usvojio, da je kasnije umio izreći cijeli govor Preradovićevim jezikom. Istim je marom proučavao i klasična djela svjetske literature

i naučio na pamet glavnije ulomke iz „Hamleta“, „Leara“, „Otela“, „Romea i Julije“, iz Goetheova „Fausta“, Schillerovih drama i Moliereovih komedija.

Ti ljubimci rane mladosti ostali su mu uzori i u kasnijem književnom i umjetničkom radu. Djakom piše ocjenu Demetrove tragedije „Teute“ („Iz raznih novina“) i oštro žigoše nehaj kazališne uprave i našega književnog svijeta spram dra. Dimitrija Demetra, koji je po njegovu sudu „prvi, najstariji i najbolji hrvatski dramatični pjesnik“, a njegova drama „Teuta“ „najbolji hrvatski kazališni komad uopće“. U istodobnoj ocjeni „Graničara“ („Iz raznih novina“) oštroumno karakteriše Demetra i Freudenreicha, pa o prvom izriče ovaj značajni sud: „Dr. Demeter bio je onaj veliki literarni talenat, koji je bio u neprekidnom doticaju sa svojim stoljećem“ i koji je dubokom pjesničkom intuicijom pratio sve književničke dogodjaje ne samo sadašnjosti noge i prošlosti. Koliko shvaćanje Shakespearea pokazuje nam njegova „Teuta“, a koliko finog promatranja i duhovite karakteristike! Nešto malo Halm, a inače skroz opojen onim krepkim klasicizmom prošloga stoljeća, te uz to pun ljubavi za kazalište, bio je on stvoren za dramatskoga pjesnika kao malo tko!“ Tim je riječima mladi Miletić označio svoga književnog uzornika i ujedno u kratko nacrtao program budućega umjetničkoga rada. A taj je program vjerno i savjesno izvodio, koliko je do njega stajalo. Prema tomu programu on je svoju kazališnu upravu započeo i završio s Demetrovom „Teutom“, a prije je u knjizi „Iz raznih novina“ predložio, neka se po uzoru „Theater français-a“, gdje se na smrtni dan Molièrov prikazuje jedna njegova komedija, u našem kazalištu priredjuje svake godine slična spomen-slava Demetrova. Da oda poštu svomu drugomu uzorniku Preradoviću, podiže mu o svom trošku kao mladić u 22. godini spomenik usred rodnoga grada Zagreba i kasnije kao intendant za pozornicu priredi i s velikom pomnjom prikaza njegova „Kraljevića Marka“. Trećem pak književnom učitelju Šenoi oduži se time, što je još za gimnazijskih nauka vrlo spretno dramatizovao njegova „Diogenesa“, u kojem je nazrijevao svoj rodoljubni ideal, a kasnije o svečanom otkriću pjesnikove spomen-ploče (god. 1901.) izrekao je sjajnu besjedu, punu pieteta spram narodnog velikana kao i dobokih misli o zamašnom znamenu Šenoina književnog rada. Uopće se dr. Miletić držao načela, da se u književnosti i umjetnosti vrši velika i neprekidna evolucija i da se savremena prosvjeta mora nadovezivati na duševnu baštinu prošlosti. Taj duh provijava iz njegove dramatske pjesni „Zaboravljeni ljudi“, u kojoj su uz alegorijske likove ocrtani Demeter, Lisinski, Šenoa, Freudenreich, Plemenčić s očitom namjerom, da osvježi uspomenu na te zaslužne prosvjetne lučonose i tako ih otme „zaboravi“ savremenikâ. Kasnije je dr. Miletić prvu sliku svoga prologa „Slava umjetnosti“ izradio prema tim svojim „Zaboravljenim ljudima“. U tome je duhu s pok. drom. Milivojem Šrepelom zasnovao kazališni zastor sa Gundulićem i Ilircima, što ga je naslikao umjetnik Bukovac.

Vodjen tom mišlju uskrisio je kasnije „Porina“ i iznio na pozornicu cijeli niz starijih hrvatskih drama. Za volju tom načelu kao intendant s jednakom ljubavlju njeguje klasična remek-djela kao i modernu dramu. To svoje uvjerenje ispovijeda već u prvoj svojoj knjizi „Iz raznih novina“, u kojoj se nalaze odabrani sastavci o kazalištu, umjetnosti i književnosti. U tim sastavcima govori kao 17 godišnji mladić s finim i pronicavim shvaćanjem o Shakespeareu,

Demetru, franceskoj konverzacionoj drami Sardouovoj, Pailleronovoj, Scribeovoj, o najnovijim dramskim i opernim pojavama, kao o Rorauerovoj „Maji", Zajčevoj „Zlatki", pak o umjetnicima Braniju, Mašiću, Strakoschu itd., zasvjedočujući lijep kritički i dramaturški talenat, pošto se je prije godinu dana s uspjehom okušao na dramatičnom polju dramatizacijom Šenoina „D i o g e n e s a". Pozornost je pobudila njegova recenzija „Maje" poradi otkrića flagrantnog plagijata. Njegovu kongenijalnu ocjenu i pozorišnu udezbu „Teute" u velike je pohvalio g. Vladimir Mažuranić, životopisac Demetrov. Već iz tih prvih sastavaka jasno izbija zraka, koja pozlaćuje malo ne sva njegova književna djela. To je duhoviti humor i fina ironija, koja mu već u ranim radovima katkada prelazi u satiru i sarkazam. Taj ga rijetki dar izdiže nad mnoge naše književnike i dovodi u duševno srodstvo s Augustom Šenoom i Marijanom Derenčinom. Ta je strana Miletićeva talenta došla do izražaja već u mladenačkoj lakrdiji „D i l e t a n t i" (g. 1887.), u kojoj je, osobito u aktuelnom liku Željkovića, izvrgao smijehu i ruglu dilentatizam i slaboće tadašnjega našega književničkog i umjetničkoga svijeta. Istodobno je malom dramskom stvarcom „Z a n o s o m", koja se je kao i pomenuta lakrdija prikazivala na našoj pozornici, jasno zasvjedočio, da je proučio pozorišnu tehniku modernih francuskih dramatičara i da ide tragom Scribea, Sardoua, Augiera, Dumasa filsa i dr. Slične vrline pokazuje i njegov proverbe u jednom činu „Z a b a š u r e n e k a r i j e r e".

U lirske žice dira dr. Miletić u „G r o b n i m p j e s m a m a", tomu „prenježnom izljevu pravoga pjesničkog srca", gdje se s gorkom tugom za izgubljenim pjevidrugom prepleću duhovite refleksije, katkad natrunjene pesimizmom i jetkom ironijom. Poslije tih prvih književnih pokušaja u Miletićevu se razvoju opaža preokret. U to je doba stao putovati po zapadnoj Evropi, upoznao se medjunarodnim društvom i počeo da izučava filozofske nauke, poglavito estetiku i povijest umjetnosti. U to doba padaju Miletićeve drame „G r o f P a l i ž n a" i „B o l e s l a v". prijevod Byronova „M a n f r e d a" i estetska rasprava o umirnom završetku Shakespeareovih drama. Obje drame, naročito „Boleslav", nose na sebi očite tragove romanticizma, koji V. Borotha u ocjeni „Tomislava" („Vijenac", 1903. str. 382) spravom zove Byronovim. No pored romantičnoga u obadvije drame dosta je jak komičan elemenat, pače je ovaj u „Grofu Paližni" očito pretežitiji i zamašniji od prvoga.

U tom nerazmjerju nesrodnih elemenata valjda i leži razlog, što „Grofu Paližni" u glavnom nedostaje jedinstven i cjelovit dojam. Ali ga zato rese mnoge druge vrline, koje mu zajamčuju trajnu literarnu i umjetničku vrijednost. Nepristrana je kritika s priznanjem istaknula rodoljubnu žicu i plemenitu tendenciju i u velike pohvalila velik niz komičkih i drugih uspjelih tipova iz našega društva i aristokracije, koji su tako puni života i realne istine.

S pravom opaža ocjenjivač g. Vl. Gudel u „Savremeniku": „Neobična je elegancija u vodjenju dijaloga, a duhovitost, kojom Miletić začinja svoju konverzaciju, opće je poznata već i iz drugih njegovih djela i iz privatnog saobraćaja, tako da mu se u tom malo nalazi premaca. Dosjetke neiscrpivog njegova humora, ironije i sarkazma vrcaju kao varnice neprekidno jedna za drugom. Mnoge etičke i naročito patriotičke ideje, što ih je pisac u tadašnje vrijeme u drami tek zanosno markirao i kao neka pia desideria nabacio, nijesu zastarjele, već protivno one pri-

maju život, postaju aktuelnima, te se danomice sve više primiču svom ostvarenju". Nepravedno je bilo, što je protivna kritika prigovarala zastarjelosti Miletićeve tehnike, gdje je očito, da je u drami pretežniji komičan elemenat, pa je stoga posve prirodno, da u njoj može i slučaj utjecati u razvoj dramatske radnje. A pored toga autor je osobit vještak u dramskoj tehnici, te umije „duhovitim pointama svoga dialoga i pripovijedanja do kraja uzdržati interes budnim i živim". U ostalom slična se tehnika potpuno uvažavala na franceskoj pozornici u vrijeme postanja „Grofa Paližne", pa i danas joj nije posve odzvonilo.

Miletićev „B o l e s l a v", tragedija u pet činova, ugledao je prvi put svijetlo u prvim brojevima „Vijenca" g. 1894., odakle je preštampan u posebnu knjigu. Protagonista Boleslav spljetski je velmoža i nasljedni ban kraljevine Dalmacije, a radnja se zbiva u Spljetu u vrijeme narodne vladavine. Po tome je to djelo u neku ruku preteča ciklu „hrvatskih kraljeva", što ga je dr. Miletić već g. 1893. zamislio po uzoru Shakespeareovih engleskih „historija". No tu je historijski kolorit tek sporedan i općenito ocrtan, a glavna se pažnja posvećuje junaku tragedije, pjesničkom sanjaru i pesimističnom filozofu Boleslavu. Dramu rese neobične vrline: lijepa zamisao, duhovite refleksije, mjestimice živost dramske radnje, a napose Shakespeareovim humorom pisani komični prizori, koji bi jamačno bili od neodoljiva dojma na pozornici. O glavnoj misli i značaju junakovu mogla bi se napisati posebna rasprava, a naročito bi se moglo potaknuti pitanje, može li biće takovih svojstava biti pravim dramskim junakom, premda ima svojih uzornika u „Hamletu", „Faustu" i Byronovu junaku. No treba priznati, da je cijelo djelo dokaz jaka talenta i da uza svu osebujnost odaje nesumnjivu literarnu vrijednost. Unatoč tomu ono je do danas ostalo — kako opaža u pomenutoj ocjeni V. Borota — bez traga u našem književnom životu, pa se nije ni kušalo iznijeti na pozornicu. „U nas su djela te vrste i snage kao meteori : sjajno prelete preko horizonta naših listova i revija, te se mahom izgube u prašini biblioteka i knjižarnica . . Sve, što imamo, pustimo brzo da i propane". U to je vrijeme dr. Miletić izdao i prijevod B y r o n o v a „M a n f r e d a" („Manfred, dramska pjesan u 3 razdjela. Spjevao lord Byron. U mjerilu izvornika preveo Stjepan Miletić. Zagreb 1894. Tisak i naklada Antuna Scholza". Knjiga je posvećena knezu crnogorskomu.) O tom je prijevodu tada napisao vrlo povoljnu recenziju dobri znalac engleskog jezika prof. Vl. Dukat („Vijenac", 1894. br. 49, str. 783). Evo nekoliko vrsta iz toga suda : Miletićev je prijevod „na dušak pročitao s velikom nasladom" ; „prijevod je lak i okretan, hrvaština mu je čista i birana" ; „prevodilac se je svagdje trudio, da poletu Byronova genija dade izraza i u prijevodu svomu, a može se reći, da mu je to većim dijelom potpuno za rukom pošlo" ; „jezik mu je pun pjesničkog zanosa i gotovo na svim mjestima dostojan predmeta svoga" ; „stihovi teku velikom većinom lako i glatko" ; „čitajući prijevod Manfreda, bilo mi je u nekale, kao da čitam i sam original : slika velikoga patnika stvorila se živa i jasna pred očima mojim, a tim je g. Miletić svakojako postigao cijelj, za kojom svaki prevodilac treba da teži".

U to se doba kristalizuje Miletićevo mišljenje o zadaći umjetnosti i pomalo izgradjuje njegovo književno evangjelje pod dojmom klasične lektire i filozofskog studija. Iz djela Demetrovih, Preradovićevih i Šenoinih crpao je Stjepan Miletić načelo, da se u književnom djelu mogu lijepo slagati umjetnost i rodo-

ljublje. Tu je svoju glavnu misao više puta isticao i u kritičkim člancima, kao n. pr. u ocjeni Šenoine komedije „Kako vam drago" („Vijenac" g. 1893.), gdje veli: „u naroda, gdje se pravi narodni duh tek razvija, upravo je dužnost lijepe knjige služiti rodoljubnim pobudama. Najveći pjesnici svijeta prigrliše ovu misao". Iz Preradovića, a još više iz Demetra i Šenoe dobio je poticaj, da u dramama svojim pokuša obraditi važne dogadjaje domaće povijesti. Zato u pomenutoj ocjeni izriče želju, da i drugi naši pisci historičkoj drami posvećuju što veću pažnju. Naša im povijest za takve glume — veli on — daje gradje na pretek, a ujedno ih podsjeća na Preradovićeve riječi: „Sva je naša povjesnica samo velik zbor pjesama".

Dr. Miletić hoće da služi umjetnosti, ali ne umjetnosti, koja je sama sebi svrhom t. zv. l'art pour l'art, već umjetnosti u službi narodnih i etičnih ideala. Stoga on u ocjeni Mašićeve slike „Berba ruža u Bugarskoj" (g. 1893.) s pohvalom ističe, kako se Mašić vazda trsio, da bude narodni umjetnik, pa bio motiv kakav mu drago, on ne će i ne može da zataji narodnost svoju, kako je ne zataji ni ruski pjesnik Puškin u djelima svojim. U tom leži — veli Miletić — „velik znamen i osobita prednost rada njegova. Ova narodna strana u djelima njegovim podaje im osebujni biljeg prave samoniklosti, pa bi bilo željeti, da se drugi budući umjetnici u nj ugledaju i njegovim tragom podju". Sličnu je misao izrekao u osvrtu na češku izložbu (g. 1891.), gdje češkog umjetnika ovako karakteriše: „On je svećenik umjetnosti, ali i živi radnik na polju češke prosvjete i širitelj narodne misli. Plamen umjetnosti nije najneznatniji na žrtveniku domovine, pa s toga je želio, da svijetli svojim čistim sjajem daleko širom cijele zemlje, sakupljajući oko ovoga svijetla narodne duhove iz svih krajeva". Ovim je riječima Miletić otkrio svoje književno evandjelje, koje je posve u skladu s osnovnim književnim načelima uzornika njegovih. Demetra, Preradovića i Šenoe. Iz Miletićevih spisa kao da čujemo odjek onoj Preradovoj: „Ti da sjaješ, gorjeti je nama", ili krepkom pokliku Šenoinu: „Budi svoj", budi čitav narod! Ta osnovna misao provijava i iz „Grofa Paližne", u koju je dramu ulio toliko svojeg rodoljublja i svojih ideala, a napose iz govora plemenitoga Vladimira Vranskoga, duševnog alter-ega Miletićeva.

Toj narodnoj i rodoljubnoj crti njegova književnog individualiteta posve odgovara istodobna zamisao o pentalogiji „Hrvatski kraljevi", u kojoj je namjeravao prikazati tragediju hrvatskoga kraljevstva. Ta „ideja — veli Vl. Borota — bijaše — gorostasna i podobna, da zagrije mlada čovjeka puna volje za rad, a fantazija, koja se onako sjajno dokumentirala za njegove uprave nad hrvatskim kazalištem, biljegovala ga je jednim od prvih naših umjetnika. Ali kao da se mladi čovjek prepao pred veličajnom idejom: osam godina ju je gojio, njegovao, u njoj uživao i mirovao, dok se odvaži na to, da stane pribirati povjesnički materijal." Miletić je u toj pentalogiji naumio prikazati dramatski hrvatsku povijest od g. 924.—1102., dakle doba od dva stoljeća, u kojima „proživljuje hrvatski narod sve faze od krepke mladosti, kad svojom krepošću steče kraljevsku krunu, sve do potpuna rasula, koje se završuje time, da se kraljevska vlast predaje tudjincu". Ta velika tragedija, koje duboki učinci i danas djeluju, potresla je dušom pjesnikovom i on hoće da je prikaže s ovom plemenitom namjerom: „da moj narod u časovim teškim, kada klone, suzdrži u padu i sadašnjost oslabljenu púti iz prošloga stvarati buduće". Prvi dio te pentalogije,

„T o m i s l a v", prvi kralj Hrvata, historija u pet činova, izidje medju izdanjima „Mat. Hrv." za g. 1903. Ta opsežna knjiga sadržaje osim same drame još i proslov kao uvod u pentalogiju i pripomenak, u kojem autor razlaže svoju osnovu i označuje svoje stanovište prema drami uopće a historijskoj napose. U tom pripomenku medju ostalim ističe, da se u njegovoj radnji nema tražiti drama po receptu Freytagovu, nego slobodne historije po uzoru Shakespeareovu. U „Tomislavu" vide se jasno konture glavnih pokretnih misli i sudbonosnih historijskih momenata, koje je pjesnik namjeravao diljem pentalogije u dramatskom ruhu prikazati: osvajačka magjarska politika, narodna borba sa Grgurom ninskim na čelu protiv latinizma, nesloga južnoslavenskih naroda. Imponzantne su slike: splitski sabor u trećem činu i susret Tomislava i Simeuna u četvrtom činu, pak kletva Simeunova. Drama završuje sjajnim krunisanjem na duvanjskom polju. Zanimljivo je, da je dr. Miletić pomišljao prikazati „Tomislava" i ostale dijelove pentalogije kao svečane igre na solinskom polju pred množinom našega i tudjega svijeta (po primjeru Wagnerovih „Festspiela" u Bayreuthu). Spravom veli V. Borota u pomenutoj ocjeni: „Tomislav" je historija velika u konceptu, velika u izvedbi. Pisana je za pozornicu te ključa i vri dramatskim životom." Iza „Tomislava" napisao je dr. Miletić „P r i b i n u", koji je izišao u „Vijencu" g. 1903. kao prvi dio „Krešimirovića" i tvori samo kariku u lancu zasnovane pentalogije. Ta drama mračnim svojim sujetom donekle podsjeća na Shakespeareova „Macbetha". Pjesnik je još pomišljao opisati vladavinu Držislava, slavno kraljevanje Petra I. Krešimira, nadalje Zvonimira i Petra Svačića, dakle cijelu povijest hrvatskog kraljevstva. Vrijedno je spomenuti, da se je radi „Tomislava" vodila oštra polemika. Budući da dr. Miletić u „Tomislavu", slikajući borbu izmedju glagoljaša i latinaša, odlučno i rječito brani narodno svećenstvo protiv prohtjeva latinaških i oštrim riječima grmi protiv Rima, Stadlerova latinaška „Vrhbosna" žestoko se oborila na tu dramu i pjesniku spočitnula mržnju protiv Rima. Taj je napadaj dr. Miletić, koji je bio vrlo vješt polemičar, vrlo uspješno odbio u „Vijencu" (g. 1903., b.. 10.) duhovitim odgovorom, punim ironije i sarkazma.

S narodnim i rodoljubnim pravcem ide u dra. Miletića rukom o ruku i živo zanimanje za modernu knjigu i težnja za umjetničkim usavršavanjem. Bio je on čovjek široka pogleda i mnogostrane kulture, pa mu je bila tudja svaka tjesnogrudnost i ekskluzivnost.

Stoga on u „Hrvatskom glumištu" (II. knj., 91. str.) iskreno priznaje, da je modernu „radosno pozdravio" kao nužnu prijelaznu formu u razvoju umjetnosti i ukusa", uvjeren, da imade u Hrvatskoj i suviše mjesta za sve poštene radnike i trudbenike." Sličnu misao izriče i u „Životu" (g. 1900.), gdje razlaže, kako uz patriotsku poeziju i njezine predstavnike treba Hrvatima i takih književnika, koji će „znati steći dodir i sa čitavim savremenim evropskim pokretom, koji će znati i našoj lijepoj knjizi pribaviti neki internacionalni saobraćaj." Ta njegova misao došla je do izražaja i u poznatoj rezoluciji hrvatskih književnika g. 1904., koja je i potekla iz njegova pera. Vodjen tom mišlju sudjeluje kod osnutka „Savremenika" i stupa na čelo „Društva hrvatskih književnika."

Od svjetskih klasika najjače je na nj utjecao Shakespeare. Već u ocjeni komedije Šenoine „Kako vam drago" pita: „U kom da pjesnik dramatik nadje ljepši i uzvišeniji uzor nego u labudu avonskom" (Shakespeareu)? Od Shakespearea

je uz ostalo bez sumnje naučio izmjenu tragična sa komičnim u ozbiljnoj drami. Kao u Shakespearea nižu se katkada u njega iza ozbiljnih potresnih prizora vesele i komične slike iz pučkoga ili društvenoga života. A to mu je to lakše polazilo za rukom, što je u njega vis comica bila veća od tragične muze. Shakespeare tako mu je srcu omilio, da je iz njegovih tragedija odabrao i temu za svoju doktorsku disertaciju (u njemačkom jeziku). I doista njegova estetska rasprava o skladnom i umirnom završetku Shakespeareovih tragedija pobudila je pozornost i u njemačkoj književnosti. A kao intendant osobitu je pomnju posvećivao prikazivanju Shakespeareovih drama na hrvatskoj pozornici. Realizam Shakespeareov bez sumnje je odlučno uplivao na umjetničko shvaćanje i stvaranje Stjepana Miletića. Stoga u njega uza svu sklonost romanticizmu prevladava težnja za naravitošću i istinom, kao n. pr. u „Grofu Paližni", gdje pored romantičnih i idealnih lica ima vrlo uspjelih realističnih tipova. Istinu i naravitost diže na visok piedestal i u svom scenskom prologu „Slava umjetnosti". Tu Muza Talija govori personifikacijama pojedinih umjetničkih grana: „Oj Vestalke, na oltaru čistom tom stolujte — slava umjetnosti, a narodu dika i okrepa. Tek mi nigda ne smetnite s uma, umjetnosti što podaje vrijednost: U naravi vječitome vrelu i vam mladost izvire vječita. Vjeru svoju tražite u istini, a po obim služite domòvini". Miletić je vjerovao, da je naravitost i istina osnov svakoj umjetnosti. No taj realizam po njegovu shvaćanju ne smije da bude grub i bezobziran, već ponekuda oplemenjen i istančan. To se jasno vidi iz pomenute ocjene o Mašićevoj slici, gdje o umjetniku izriče ovaj značajni sud: Njemu je imponirao onakav realizam, kakav je Turgenjevljev u ruskoj književnosti. „On slika pravi zbiljski život, a ne blato života. On ne pripada onoj vrsti umjetnika, koji zapazivši hrpu blata na ulici zaboravljaju, da nad njim žarko sunce sja, da se povrh njega diže modro nebo sa nebrojenim zvijezdama." U tom je sudu otkrio svoju umjetničku ispovijest. I zaista Miletić pored sve težnje za istinom i prirodnošću ne zapada u dramama svojim u skrajnji realizam i nerijetko pokazuje fini osjećaj za mjeru, osobito u ozbiljnim momentima. Istinu zove „najvišim načelom javnoga rada" i u poznatoj posveti Ibsenovu junaku dru. Stockmannu na početku svoga djela „Hrvatsko glumište".

Miletić odlikovao se u raznim vrstama lijepe knjige. Gotovo bismo mogli na nj primijeniti pjesničke riječi, što ih je Miletić prije 7 godina izrekao o svom uzorniku: „Kao što sunce, kuda svijetli. svaku travku zlati, tako se je i vila Augusta Šenoe proslavila u svakoj vrsti poezije." Bio je on i lirski pjesnik, tragik, komediograf, pak kritičar, glumišni stručnjak, a poglavito izvrstan feljtonista. Uz ozbiljnu muzu s osobitom je dušovoljom njegovao šalu i humor i u tome bio nalik na Augusta Šenou. I doista njegovi su feljtoni katkada podsjećali na čuvene Šenoine „Zagrebulje", pa ako im i ne bi dao običajnu šifru ff., svatko je iza prvih vrsta pogodio, da je ono obilje duhovitih apperçua i domišljatih dosjetaka poteklo iz pera Miletićeva. U tim je satirama znao nemilice ošinuti ne samo socijalne poroke i književne zablude, nego i ruglu izvrći predstavnike protunarodnog sustava. U njegovoj su vlasti bile sve vrste komike: duhovita dosjetka, prostodušna šala, fini humor i ironija, oštra satira, parodija, karikatura, travestija, persiflaža, pa ih je znao vanrednom spretnošću i lakoćom izmjenjivati u svojim duhovitim feljtonima.

Pored misaone važna je i formalna i tehnička strana u njegovim književnim djelima. Svoj prirodjeni ukus za skladni književni oblik izoštrio je pomnim proučavanjem tudjih pjesničkih djela. Temeljito je poznavao strukturu Shakespearovih drama kao i stil i tehniku moderne franceske i Ibsenove dramatike. Jednu i drugu vrstu tehnike i dramskog stila udešava prema raznim dramskim vrstama, koje je njegovao. U historijskim dramama tehnika mu više odgovara Shakespeareovoj, a u komedijama i socijalnoj drami („Grof Paližna") povodi se za tehnikom i stilom franceske konverzacije. (Svršit će se.)

VIKTOR CAR EMIN: NOVE BORBE (Nastavak)

XVI.

Gospodja je Ulija učinila, što je najviše mogla. Da posluži „svetoj stvari", otišla je već sutradan k novomu upravitelju župe i — probila led.

Ali kapelan nije htio da se zaleti.

— U ovakvim stvarima, veli, ne valja nagliti. Ja sam voljan, da s gospodinom načelnikom za sada samo pregovaram. Evo mu i rok: osam dana. Gospodinu je načelniku prosto, da se u to vrijeme potrudi do mene, da pretresemo i uglavimo uvjete, na kojima će počivati naš savez.

Balda to razdraži. — Ponajprije, dobaci on Filiniću, taj kapelan nije još tako veliki gospodin, da bi mu starci načelnici morali činiti poklone i „salameleke". U drugu ruku vidi se, da nije ni politik, kad ne zna, da ovakove ljude, kakav je moj tast, treba prije zaplesti u mrežu, a tek onda odsijecati uvjete.

Pred starim je govorio drukčije.

— Kapelan te, veli, pozdravlja. Kaže, da bi te rada vidio kod sebe, u stanu ... da ono uglavite ...

— Što da uglavimo? ... izbode se Dujam.

— Htio sam reći: da izmijenite misli, da se sporazumite ... što li?

Dujam obori glavu i ne odgovori.

— Želio bi, da to bude što prije ... recimo u osam dana. Nudjaju mu se, znaš, drugi ... pa hoće da odluči ...

Starac ćutaše i sada.

Baldo ode zadovoljan, što je prošlo ovako glatko i bez bure. Prolazili dani. Novomu se je upravitelju žurilo, da pokaže svoju pest. Uzeo i da „ureduje". Tako je već otpustio staroga zvonara Keka, premda je krivica bila ne na starcu, već na zetu mu Jordašu. Kekova je naime kći Luce, žena inače tiha i pobožna, pripovijedala nekom zgodom mužu, što ju je neki jezuit pitao na ispovijesti, a brbljavi Jardaš odmah s time na pazar. Pripovijest bila ponešto paprena, pa se svijet „Pod jelšama" zabavljao. Doznao za to upravitelj i stari je Keko morao svoje mjesto predati postolaru Viciću, o kome se glasa, da je „pouzdanik" ili kako neki vele doušnik popa Nika.

Pograbio se i s „Nestorom" školnikâ — sedamdesetgodišnjim učiteljem Ivulićem. Toga je starinu kapelan imao davno na zubu. Donjušio Vicić, da stari Ivulić

jede u petak meso, pa se smjesta požurio, da to „velečasnome" javi. Velečasni uhvatio zgodu i prekorio učitelja, na što će mu starac oporo:

— Ja sam se svoga vijeka napostio dosta...

Pop se Niko ugrize za jezik, ali ne odgovori.

Kad je, postavši upraviteljem, došao prviput u školu, stane pred djecu i progovori uzdignutim glasom:

— Ružan je običaj u ovoj školi, da učenici i učenice gledaju jedni u druge... To ne smije biti! — Težak je to grijeh, a teško će biti i onome, koga zatečem u njemu...

Na tu se oštru riječ djeca u prvi mah kao skamenila, o po tom malo da ne prasnu u smijeh. Kad je pak kapelan izišao a uljezao učitelj i pozvao k daski nekog čupavog derana, male vragoljice, tobože kao da se ne ogriješe o kapelanovu zabranu, zastrle sebi pregačicama oči, pa sve nešto dašću, kao da se guše. Starcu dodijalo, pa će oštro, okosito:

— Nuto pameti! A što vi to! Da vas opalim — a?

Djevojčice spustiše pregačice, i djetinja im lica zasjala dragim, stidljivim osmijehom. Isprva se oglasi jedna, za njom druga, pa više njih u jedan glas, da na dušak nadrobe učitelju, što im je netom kazao „velečasni".

Učitelj zgrči namračene, sijede obrve, stisne u sebi dušu, pa će mahnuv rukom:

— Ajde! Gospodin se je s vama samo našalio...

Vicićev dječarac, učenik u posljednjoj godini, dojavio to ocu, a otac kapelanu.

Pop se razljuti, pa kad sutradan sastane učitelja na ulici, okosne se na nj

— Vi mi u školi rušite ugled...

— A vi meni kvarite djecu...

— O tom će imati da sude vaši sterješine...

— Ne bojim se...

Upravitelj se okrene sav uzrujan i ode.

Njegovu je moć osjetila i Ruža Bolićeva. Ta je inače dosta ljepušasta i valjana djevojka imala nezakonito dijete, pa joj s toga upravitelj nije dao u crkvu. Prekojuče, na sâm blagdan Majke Božje, dočekao ju na crkvenim vratima novi zvonar Vicić, pa ju otjerao riječima:

— Dok je na tebi sramota — ne ćeš u crkvu. To ti poručuje naš velečasni gospodin.

Cura ublijedjela, pa se kao ukopana zagledala u zvonara. Svijet se kupio oko nje: neki promrmljali, neki povladili, ali svi ušutili, kad je Ruža, razabravši se, odsjekla:

— Neka! Bog će me čuti i odavlen — — —

I poklekla na kamen do samih crkvenih vrata. Svijeta je u crkvi bilo mnogo, ali je svačija misao bila vani, oko onog tvrdog kamena. Žene kimale glavom i od časa do časa obrtale oči spram crkvenog ulaza. Srcima je pak mladića i djevojaka prolazio srh nekog tajanstvenog nemira, koji je podražujući uzbudjenu maštu dozivao u pamet roman mlade pokornice, roman, koji u svojoj zamamljivoj neodredjenosti smućuje i zanosi...

Bilo je negdje lani u jesen. Bolićevi pekli rakiju. Pod noć zapalo Ružu, da sadje u klijet i da pripazi na kotao. Noć bijaše burna; nebo pritisla grdna crnjavina, vijor pronosio zrakom neke čudne, stravične glasove. U djevojke se već stis-

kalo srce, kad ono bane na vrata, kao da je iz zemlje niko, momak Mane, mladjani vjerenik, što joj ga odabralo srce. Da nije bilo ono strahića, bila bi ga otpravila u isti mah : ta što bi svijet, da ih u to doba zateče samih u klijeti! Ali kako se u nje već bilo ugnijezdilo ono nešto nesnosno i mučno, dočekala ga ona sva blažena i veselo ga pustila unutra.

Sve bijaše zamamno : zamamno bijaše ono polusvjetlo, što se širilo iz plamena ispod kotla; zamamna je bila kasna, noćna ura i ona vijovina na dvoru, pa i žestoki onaj zapuh, što se dizao iz kotla, te strujeći obmamljivo i podražljivo palio krv... Ali nada sve zamamna bila je mila i topla mladićeva riječ, ona njegova obijest, ona toplina, što je dolazila iz njegove blizine i od kapi rakije, što joj je on u šali kanuo na punane ustne — — sve je to malo po malo uspavljivalo svijest i puštalo prirodi, da slobodno i nesmetano vrši svoju po zakonima svojim vječitim i tajnim... Tako je eto bilo one noći. Naopako bilo, što je Mone morao u Pulu, da odsluži svoje četiri godine, pa je bila prinudjena tako Ruža, da s djetetom čeka čas, kad će se pred oltarom izravnati, što se je one noći u klijeti sagriješilo. Na to se je bilo već i nekako zaboravilo, kad eto, nadošla ta zabrana — i bruka oživlje ponovno. To je bio prvi početak upraviteljeva revnovanja. A bilo u njega i sklonosti k tomu, bilo i volje i odlučnosti.

Evo, kako se je sve to u njemu javilo :

Natjeran malodušnošću u sjemenište, Niko se Kolović u prvo vrijeme nije nije mogao da snadje. Dolazile mu grube misli, mučio ga nespokoj i žalost za zakopanim životom. Već je smišljao, kako će sa sebe svrći mantiju i uteći u svijet, kud ga oči vode.

Medjutim, od te ga namisli odvratilo bliže poznanstvo s nekim mladim Slovencem, klerikom u trećoj godini. Tanak, suh i uglast bio je taj klerik ; činilo se : od jedne je kosti sazdan. Još mu je tvrdji bio izražaj lica : nešto neumoljno i mrko ležalo na njem i zastiralo mu oči, u kojima su buktjeli plamovi... Na prvi pogled — čovjek nemio, a činilo se i nepristupačan. U sjemeništu nije imao prijatelja : držao se po strani, ponajviše je sâm šetao po vrtu upiljenim pogledom u daljinu. Znalo se, da je bio gojenac Jezuita, pa se na to i odbijala ona njegova sumornost i tvrdoća.

Niko se Kolović nije mogao ipak oteti dojmu, što ga je mladi Jezuit, kako su ga u sjemeništu okrstili, budio u njemu.

— Da nije možda i on nezadovoljan svojom sudbinom, svojim životom? — napane ga misao i obuzet nekom neodredjenom sućuti, pokuša da mu se približi.

Bio sjajan dan, proljetnji — sama raskoš. Sunce na ugaru, planina se sva topi u zlatu, da što svečanije dočeka i smiri veliko svijetlo.

Oni se sastali na osami, nakraj vrta. Nad glavama im tihano šumorile krošnje, a Koloviću se činjaše, kao da to struje sokovi, što ih okolna stabla tjeraju iz korjena svojih.

U jedared otme se Koloviću uzdah :

— Lijep je svijet — — i život...

„Jezuit" ga pogleda.

— Vi, čini se, kao da niste zadovoljni... prousti i otvori na nj svu vatru svoga plamenoga pogleda.

— Ja bih rekô, da nije ni vama bolje... s osmijehom će Kolović.

„Jezuit" se nasmija. Nekako čudno grčile mu se usne; valjda za to, što nisu bile vične smijehu.

— Vi se varate, prihvati on. Ja sam posvema zadovoljan. I srećan sam...

— Uvijek vas vidim tako osamljena, zamišljena...

— Dà, ali od tuda ne slijedi, da sam i nezadovoljan. Ja volim osamu prosto za to, što mi ona daje više, nego li ovo naše društvo. Vi pak ne idete ni osamljeni ni zamišljeni, pa ipak ne možete reći, da ste zadovoljni i srećni. Nije li?

Kolović ponikne glavom i ne odgovori.

— Pa to je i razumljivo, nastavi „Jezuit" s nešto ironije. Vi ste ovamo došli, sva je prilika, ne po svojoj najboljoj volji, možda i natjerani prilikama života. Pali ste ovamo s očajnom misli, da silazite živi u mračan grob... S Bogom svijete! klicali ste, s Bogom živote! uzdisali ste žaleći za nekakvim slomljenim idealima, za nekakvim zakopanim nadama i tako unaprijedak. Je li bilo tako?

S udivljenjem gledao je Kolović u toga čovjeka. Čutio je, kao da iz njegove pojave, iz plamenih mu pogleda i riječi silazi nešto na nj, što ga sve većma obuhvaća i zanosi.

„Jezuit„ nastavi.

— Mišljenje je to do temelja pogriješeno. Život je borba — to su nas već i u školi učili govoriti na izust. Prema tomu: dok ima borbe ima i života. Gdje pak te borbe nema, tamo je treba stvoriti — pa eto života. Vi me možda ne shvaćate?

— Shvaćam vas sasvim. Tek jedno ne dokučujem: svrhu toj borbi...? primijeti Kolović plaho.

— Ne dokučujete? — Da vas tko sada zapita, koja je vaša misao na budućnost i kako je vi sebi predočujete, vi biste od prilike odgovorili ovako: — Kad me zarede, poslat će me u koje selo, gdje ću vjernike putiti na dobro, učiti ih, da se ljube, da jedan drugome praštaju, da se uzajamno tješe i pomažu, u riječ: da ćete raditi i naučati prema nauci božanskog Spasitelja. A ipak to ne dostaje. Putiti koga na dobro, učiti ga da ljubi, da prašta — u najviše je slučajeva posao uzaludan, ako nemaš sile, kojom ćeš ga prinuditi, da te sluša. Tu silu pak treba da mi sebi izvojštimo — — —

Što je više govorio, to je u Kolovića udivljenje sve većma raslo.

— Bilo je doba, kad smo tu silu imali. Sudbonosni, svjetski dogadjaji oteli nam je. Na nama je, da je iznova zadobijemo. Vrijeme je vanredno zgodno. Znanost, koja nas je htjela istisnuti, koprca se u krizi. Svijet se od nje odvraća, jer mu nije odgovorila na ono, što ju je pitao. Mi pak imademo u rukama oružje divno, nepredobivo. Njim ćemo mi vojevati za spas duša, i time umnožati vojsku naših vjernih. Njihovom pak ćemo se pomoći dostati zemaljske vlasti, koja je opet nužna, da se očuva naša duhovna. A bit će lijepa ta uspostava naše duhovne vlasti, koja će u svom krilu obuhvatati i sve druge zemaljske! Kako li će biti malena, sićušna i neznatna ova nacionalna natezanja, koja danas svijet toliko zaokupljaju, spram veličajnosti naše buduće slave i moći! Raditi na tom, da ta golema moć zasine što prije na svetom brdu Vatikanu — to neka je naš zadatak, velik, sjajan, neporedljiv... U tomu neka je naša borba — u tomu naš život...

Kolović sav razdragan i obvladan dohvatio ga za ruku i čvrsto mu je stisnuo:

— Život! Život!... Vi me vraćate k njemu... Od srca vam hvalim — od srca...

Od toga se dana njih dvojica zavoljeli i u čestim sastancima razglabali o uskrisenju veličajne moći i vlasti. „Jezuit“ je pred očima zabliješnjelog klerika otkrivao svu njezinu veličinu, on mu je dao pogledati u taj budući orijaški imperij, u ratne osnove, u niti, što su postavljene i koje se već spliću ...

To je Kolovića zanašalo, dizalo, preporadjalo; sve ga je to pomalo otudjivalo, odvajalo od dotadašnjih njegovih nazora, raskidalo u njemu sveze s prošlosti, dok ga nije prometnulo u posve drugog čovjeka.

Tako je on izišao iz sjemeništa kao bojovnik i pao medju svoje ljude s tvrdom nakanom, da ih ukroti i upokori. Prva mu je skrb bila, da oko sebe okupi stranku „vjernika“. Neko desetak gorljivih i bigotnih ženica prokrčilo mu put i do Venierovih ljudi — — — što više, već je dva ili tri puta pošao u pohode i samomu Venieru ...

Za to njegovo revnovanje doznao biskup i pohvalio ga javno. Nekom mu je prilikom pače napomenuo, da će se, podje li tim putem dalje, dignuti i dokopati visokih časti. To ga još i većma osokolilo i obodrilo. Dohodio mu, istina, u pamet i negdašnji, mladenački život i želja se u njemu javljala za njim, ali on je takove osjećaje znao za vremena da zatomi, a zatomljivao ih mržnjom na ljude, koji svojom blizinom tope u njemu nešto, što bi on rad, da je otvrdnulo za sve vijeke ...

XVII.

Novi je upravitelj obratio svoj pogled k općini. Dostati se vlasti, to je sada bila prva želja njegova. Pomoći mu je imao Dujam, koji je i došao ... Došao je starac upravo u dan, kada mu je izmicao rok.

Došao je, ali s kakovim srcem! Već otprije gledao je on u toga kapelana s dosta nepovjerenja i zlovolje. To se u njemu još i pojačalo ovih dana, nakon dogadjaja s učiteljem i onom jadnom Ružom Bolićevom. S grozom pitao se Dujam:

— Na što me ovo nagone? Da pod starost budem njegovim sukrivcem? Da na svoju vajnu glavu navučem još i veće omraze?

Dujam, koji se nikako nije mogao da otkine od prošlosti, nije doduše shvaćao ni svoga tajnika, dok mu je ono govorio o nekim novim strujama, težnjama i borbama, ali ovo, što radi taj kapelan mrsko mu je i odvratno. On je pomišljao: Kamo bi bio dospio narod, da su mu takovi bili prvi njegovi preporoditelji? A svijet nije bio ni onda bolji, nego li je danas. Što hoće dakle taj čovjek?

Tu mu palo u pamet, što mu onader kazao tajnik pokazujući na zvonik:

— Vi ne vidite zlo, ali ja ga već gledam, kako plete svoje crne mreže ...

— Hoće da me zapletu ... stenjao starac. Ne ćete! Dosta je jedne sramote ...

Ali kapelan će se sjediniti s njegovim dušmanima, pa će složno svi udariti na nj, oteti mu općinu, oduzeti jedinu priliku, da polagano izravnjuje ono nedjelo ...

To ga i opet uzbudilo i on uze da koleba, dok nije na posljetku razumio, da treba ispiti i tu čašu.

— Bez tvoje privole ne će se i onako na općini ništa mijenjati, javi se iz njegove nutrine potajni neki glas. On ga prihvati i prousti: — Ja ću već znati, da spriječim zlo...

Donekle se primirio, ali uza sve to, još se nije mogao da uputi k upravitelju. Nešto ga zadržavalo. Trebalo mu vremena, da okuplja sile za taj težak i odsudan korak. Na posljetku se odluči i ode.

Kapelan ga dočeka važno, dostojanstveno, s dvije tri hladne, pozdravne riječi. Poveo ga u odaju. Prostor tijesan i jednostavan: krevet, ormar s nekoliko knjiga, pa stô s dvije tri stolice — bilo mu je čitavo posoblje.

Niko Kolović ponudi Dujmu mjesto, a sâm se posadi nasuprot njemu.

— Držao sam, da ne ćete više doći, započe kapelan prebaciv jednu nogu preko druge.

A u sebi pomišljaše: — Kad si došao, znak je, da ti je pod nogama vruće.

Ali se Dujam poćuti zastidjen, kao uboden suhim i samovlasnim tonom, kojim je upravitelj izgovorio one riječi. To ga potakne, da i on pokaže nešto samosvojnosti, pa će ispravivši se kao u dane, kad mu je duša bila mirna:

— Premišljao sam ... i da pravo kažem: kolebao. Medjutim, pomislih, ovaj me posjet i onako ne će vezati ni na što, pa me ništa ne priječi, da saslušam vaše uvjete ...

— Svakako — svakako ... rekne kapelan uz lagašni, ironički smiješak. Po tom priupita istim glasom:

— Možemo li započeti?

— Izvolite ...

Upravitelj župe obori glavu, zagleda se u dlane svojih koštanih ruku, za tim prihvati, kao da iz njih čita:

— Trebat će ponajprije, da mi date jedno mjesto u upravi ... To vam valjada ne će biti teško ...?

— I ne će, odgovori Dujam hladno. Otkad smo zavojštili na neprijatelja časno je svećenstvo bilo uvijek uz nas — u prvim redovima ...

— Jest, a kad se neprijatelja utuklo, pokazalo se časnom svećenstvu vrata ...

— Sami su otišli. Eno popa Frana! Kad smo postali svoji, on je, otklanjajući čast, što smo mu je nudjali, izjavio pred svima nama: — Ne, djeco! Ja sam svoju izvršio; sada treba da se vratim crkvi. Tamo je moje mjesto — ondje ću ja moliti za vas ...

— Molitva je, istina, velik dar božji, ali ne valja smetnuti s uma, da je svećenik podjedno i vojnik ... On mora da vojuje, da svoje pozicije uščuva i nove zauzme, osobito u ovo naše doba, gdje je u neku čeljad ušla nekakva pomama za razaranjem vjere i jurišanjem na crkvu našu. Nego o tome poslije. Moj bi drugi uvjet bio, da se naša uprava pročisti, da se iz nje izbace elementi, koji nam podgrizaju narod, rušeći u njem vjeru i moral ...

Dujam razabra, da to cilja na Petra Medenića. Ponešto se namršti i rekne:

— Petar je Medenić vrijedan činovnik. Tko da ga zamijeni?

Upravitelj se osmjehnu:

— Ima i sposobnijih ... pa ni oni nisu nenadoknadivi ...

U Dujma se javljao otpor. Prividi mu se, kao da je ujedared stala med njega i toga kapelana svijetla pojava njegove Olge i da ga moli, da ne popušta.

— Petar je, rekne nakon stanke, mladić vrijedan i dobrodušan. Ne slažem se ni ja sa svakom njegovom, ali znam, da još nije ni jednom riječi zatajio svoje vjere. Pa ni oni, koji su s njime. To su mladi ljudi, koji ne će da mjere svaki pronalazak znanosti mjerilom naših vjerskih ustanova ...

— Zar to nije grijeh? — oštro istrese kapelan.

Dujam ostane hladan.

— Znanje nije grijeh, gospodine upravitelju.

— O tom vi ne možete da sudite...

— Oprostite...

Kapelan je očito gubio strpljenje.

— Gospodine načelniče, prihvati on, da ne tratimo vrijeme, recite vi meni onako ukratko: jeste li vi voljni otpustiti i to bez odgadjanja vašega tajnika, Petra Medenića?

— Je li to vaš konačni uvjet?

— Ima ih još. Ja ću vam navesti još samo dva važnija. Vama je valjda poznato, kako već dulje vremena vodim brigu, da ovaj narod očuvam od zatorne, protuvjerske zaraze. S radošću priznajem, da to moje djelovanje nije ostalo bez svakog uspjeha, naprotiv, imade sela, gdje je narod listom sav uz mene. Na žalost ima u stadu i dosta šugavih glava i tvrdokornih otpornika. Tu okorjelu čeljad ja hoću da svladam. Evo im imena...

Dujam preleti okom čitulju, što mu ju kapelan pružao i rekne:

— Ovi su mi ljudi svi poznati.

— Znam. Ima tu općinskih redara, lugara, cestara, a ima opet i drugih, kojima općina daje razne pogodnosti. Sve te ljude valja riješiti privrede... Glad će ih već naučiti pameti...

Dujmu zadrhta mrvo brada.

— Ne zaboravite, gospodine upravitelju, da su još do nedavna postupali tako naši krvni dušmani i mi smo to prikazivali narodu kao najodurnije zlodjelo, grdno nasilje, što vapi Bogu... A sada vi hoćete...

— Treba razlikovati. To bi se sada vršilo u imenu božjem...

Dujam strese glavom:

— Ti su se ljudi u naše vrijeme borili protiv tudjina. Mnogi su i stradali. K tomu imadu djece, obitelj... Ja držim, da to Bog ne traži...

Kapelana se hvatala zlovolja.

— Još imam jedno da vam predložim, a vi promislite i odlučite.

Dujam ćutaše.

— To što sada dolazi, prihvati kapelan, moguće je, da u prvi mah i ne shvatite, a ne bi bilo čudo, da vas i koliko god žacne a možda i ogorči.

Nabrane se starčeve oči stisle, pogled mu zaigra napetošću i nepouzdanjem. Kapelan nastavi:

— Ne znam, kako vi o tome sudite, ali ja držim, da je u ovo posljednje doba rodoljublje izgubilo nemalo od svoga predjašnjega čara. A nije ni čudo: Osjećaj domovinske ljubavi nije bogzna kako prirodjeno i duboko usadjeno čuvstvo, niti je to kakav, recimo, osobito jaki imperativ ljudske duše. Nema sumnje, da nam je zemlja, gdje smo se rodili, mila nad sve ine, i da je prilično shvatljiva mržnja protiv onih, koji rade, da nam je otmu. Ta je pak mržnja protiv tudjinca bila zapravo jezgra našega dojakošnjega rodoljublja. Kao pravi ljudožderi podavali smo se tomu grubomu porivu i držali smo, da najviše ljube domovinu oni, koji najvećma mrze tudjina. Meni je takovo „rodoljublje" mrsko, jer se protivi nauci i volji božjoj. Ja držim cijeli svijet, a po tom i ovu zemlju, domovinom svih ljudi, jer su svi ljudi za mene jedan narod, koliko se, naravno, podvrgavaju zapovjestima božjim i odredbama naše jedine i prave katoličke crkve.

I za to kolikogod je meni mio moj brat, moj najbliži rodjak, toliko mi je drago i inorodno čeljade, samo ako je zadojeno uzvišenim načelima, što ih ispovijeda naša sveta crkva.

Dujam se nestrpivo trže. Sjetio se, kako se kapelan s Venierovim ljudma lijepo gleda i budne mu, kao da mu je nešto sinulo u glavi.

— Ako sam vas dobro razumio, reče, vama je danas svejedno: biti uz našega čovjeka ili uz tudjina, koji nas je do jučer zatirao?

Upravitelj odgovori mirno i ne maknuv se s mjesta:

— Jest. To više, što je pogibelj toga zatiranja hvala Bogu minula. Pa da i nije, ja kao Kristov svećenik moram stati samo uz one, koji će biti u svaki čas spremni da sa mnom zavojuju na neprijatelje i zatornike crkve i vjere. Tu ja ne ću pitati za njihov rod i jezik ... Ne prevraćajte tako očima! — sa smiješkom će kapelan. Ne će potrajati dugo i vaši će tajnici i njihovi pomoćnici činiti isto ... samo u drugom smislu ... I tako će doći vrijeme, gdje se u nas ne će zboriti više ni o Dujmovim ni o Venierovim ljudima već o katolicima s jedne i bezvjercima s druge strane.

Dujam ga više ne slušaše.

— Pa što vi od mene tražite? — zapita suho.

— Kazat ću vam bez okolišanja. Ima u protivnom taboru ljudi, crkvi odanih koji jedva čekaju, da udruženi s nama navale na zajedničke nam neprijatelje.

— Tko su ti neprijatelji?

— Treba li da vam ih napomenem? Izvolite se obratiti na vašega tajnika. On će o tome znati za cijelo štogod više ...

— Po tome bih ja morao s tudjinom protiv svojih ... ?

— Prije vjera, pa narod ...

Dujam ustade a malo ne u isti mah diže se i kapelan.

— Gospodine upravitelju, prihvati starac glasom, koji je ponešto drhtao imate li još što, da mi saopćite?

— Za sada — ništa više.

— I neka nije! Jer vi ste, gospodine upravitelju, mene ljuto uvrijedili ... I ja — eto, kao da nemam snage, da vam uzvratim, ali jedno vam velim: — Ja ne znam, što me još čeka pod ovim mojim starim danima ... ali neka dodje, što hoće, nitko me ne će moći prekoriti, da sam izdao svoju krv ... Ne, jer ako ima sa mnom da ugasne sve što sam kada uradio za dobro naših ljudi — neka ugasne, ali da ću ja svoju dušu uprljati time, što vi od mene tražite — to nikada!

Kapelan ga je hladno saslušao, naklonio se i uz smiješak vidljive ironije proustio:

— Sve zlo na nas i na naše glave!

Pa kao da nije ništa bilo pridje k suprotnim vratima i vikne:

— Podjite, Viciću, kapetanu Sodiću i recite mu, da ga čekam.

Dujam izidje sav uzrujan.

... Kad se vani napio svijetla i zraka, budne mu lakše i on se ponešto primiri.

— Na izdaju me nagoni ... Ne ćeš, pope!

Bližala se večer. Zrak bijaše dosta oštar; Dujam pobrza.

— Hej, kuda tako naglo? — oču se s pokrajne ulice glas.

Dujam se ogleda.

— Pop Frano !

— On glavom !

Starci se porukovaše.

— Za poslom? — upita župnik.

— A ti?

— Pa i ja. Tjeraju me, da selim, a ja eno od praga do praga, da vidim, ima li gdje kakav kutić za mene.

— Pa jesi li što našao?

— I jesam i nisam. Jedno mi je pretjesno, drugo pretamno — prava pokora. Teško ti je to, kad je čeljade dulje vrijeme u loju. Nikako da se izvučeš, najmanje pak pod starost, kad želiš, da ti je sve meče i meče. Ne koristi reći : Pope Frane, stisni srce; još malo, pa će i četiri daske biti previše... A mà ! Nego, da te nešto pitam : Čujem pripovijedati, da hoćeš s njim, s mojim bivšim kapelanom.... da već i pregovarate, tako nešto.

Dujam pocrvenje, ali u isti par mahne rukom i rekne :

— S čovjekom, koji potiče na izdajstvo? Mani !

Primi staroga popa ispod pazuha, pa kao da osjeća potrebu, da sa srca svali nekakav teret, produži :

— Znaš li, što on sada plete? Hoće da nas složi s Venierom, da zajedno navalimo na naš mladji svijet. À Frane, je li to pamet?

Pop Frane saže ramenima i raskrili ruke.

U to stigoše pred župnički dom.

— Ne bi li, Dujme, malo k meni. Već nismo dugo bili zajedno.

Dujam stane.

— Još ima do „Zdrave Marije". Pa ajde, bit će nam lakše.

Uljegoše u odaju i posjedoše za „historički stô", pod svijetlo goleme lampe, što se sa svoda spušta na tri duga, pozlaćena lanca.

Pop se Frane nakašlja, pa preuze :

— Je li ono pamet? — pitao si me dolje. A da za što su oni maknuli mene, nego li za to, što nisam htio, da pod stare dane pogazim sav svoj život, sve svoje djelovanje? Natucali su oni meni i kod vizitacije i drukčije, kako bih morao nastojati da ujedinim ljude, bili oni ovoga ili onoga jezika, jer to da traži i evandjelje. — Suglasim, rekao sam ja, ali to ujedinjenje mora da počiva samo na uzajamnoj ljubavi i bezgraničnoj iskrenosti. Naš puk je tim svojstvima dosta pristupačan, jer ima u njega nemalo primitivne prostodušnosti i lakovjernosti, dok je inorodni svijet puno lukaviji i dvoličniji, pa bi mogao da nam i opet stane na vrat i na dušu. Pustite, rekao sam ja kod posljednje vizitacije, neka drugo vrijeme popravi, što je prvo skrivilo, dajte našemu puku, da ostane po strani, da se spase svojom snagom, da se osvijesti, pa će već doći vrijeme, kad će vam on sâm pružiti ruku i reći : Ajde, po Bogu braćo, budimo prijatelji !...

— E dà, pa i onda će naš čovjek biti našemu čovjeku prvi, najbliži i najmiliji — upadne Dujam.

— Nego što ! Ne da se to mijenjati. Narod ostaje narod — sve su drugo petljanije : maslo odozgô. Stara mamica vlada... ti je znaš, Dujme ! — podmukla je ono lukavica... Teško joj se snaći u ovom Babilonu, pa hoće da nadje način,

kako da sebi i svojim starim štićenicima osigura prevlast. Za to je i vidiš, kako na sebe navlači k u t u i bijući se u prsa, bugari: — Kršćani smo, budimo braća! E, lijepo, prelijepo je to u riječima — ali na djelu: tamo ću ja tebe!... A biskupi... Nego, što koristi govoriti!...

— I jest tako! Moj Bože, gdje je ono doba, kad su naši narodni sveci: Štrosmajer i Dobrila znali odbrusiti svakome, što ga je išlo. E, ali ono su bili p r a v i biskupi, a ne tek kakovi c. k. mitraši...

Ujedared lupi pop Frano dlanom po stolu.

— Vidji ono ženske! Pô ure smo ovdje, a ona... Marta! vikne u sav glas.

Služavka udje.

— A što čekate? naljutnu se starac.

— Znaš, mučna je i ona, produži pop Frane, nakon što je izišla. Ovdje nam je bilo lijepo. Bili smo gazde, a sada...

Zašuti. Marta se vrati, položi na stô butilju i čaše, pa ode bez riječi, kako je i došla.

Pop Frane natoči.

— Ajde, Dujme, pij!

Kucnuše.

Pop Frane srkne, pa odloživši čašu, nastavi:

— Vele: vjera je u pogibelji, na crkvu udaraju, lupaju po svećenstvu... A tko je kriv? Ja bih ti znao reći... Nego, b a s t a! — bolje šutjeti... Navaljuju na mladji svijet. A za što? Jer taj mladji svijet hoće da nešto znade, i ne će da — kako se ono veli — plete kotac kô i otac. Pane koja nova misao — a oni udri po bezvjerniku, koji ju je iznio, čupaj se s njime po novinama i eto ti i s jedne i s druge strane kiše oštrih, grubih i žestokih rječetina...

Dujam medjuto spustio glavu i činilo se, kao da ne sluša.

— A čemu sve to? produži pop Frane. Nije Bog dao čovjeku um, da mu zardja, već da ga oštri, da se njegovom pomoći digne, pomladi, preporodi. A u nas — ja ne bih to rekao vani — u nas je već mnogošto zardjalo i otupilo, pa kotači staju i ne daju se naprijed. A ne bi smjeli...

— Pa to već odsudjuju i veliki crkveni umovi, pripomene Dujam kao trgnuvši se od neke duboke zamišljenosti.

— Jest. A što se mladjih tiče, ako kadšto i prevrše, ne valja odmah toljagom po njima, već ih lijepo uputiti umnim i pametnim razlaganjem. Nisu oni nikakvi Luciferi. Ima i u njih srca. Evo, netom je bio u mene tvoj tajnik, Petar. Znao sam, da je danas imao sa svojim pajdašima nekakav sastanak, i ja udri na nj:

— G a l i j o t e! Što si to danas opet istresao na nas?

— Na vas — samo dobro, velečasni, veselo će ugursuz, pa nastavi: Više je bilo govora o onoj siroti, kojoj pop Niko ne da u crkvu. Ukućani ne će da je više drže od sramote, pa je izagnaše. Sad je ona na ulici s djetetom a bez pomoći. Mi smo na sastanku sakupili ove pare. Evo vam ih: da joj ih mi uručimo, reklo bi se, da je to kapelanu pod nos... A nije... To je, znaš, ona Ruža Bolićeva... No eto! Što da uradim? Uzeo sam pare, pridodao nešto svoga i predao joj. Sad će graknuti na mene i reći: — Pop Frane podupire nemoral... I tako nikud iz toga škripca... Pij!... klikne starac videći prijatelja kako se pokunjio i u misli pogruzio.

Kucnuše se i opet.

Od stradanja posljednjih dana otančala Dujmu krv, pa ga već ova prva čaša razigrala. Dohodilo i njemu da se istuži, izjada. Već mu se otvaralo srce i sva mu bijeda hitila k jeziku od želje, da joj odlane. A kako ga je pop Frane neprestano nutkao da pije, tako je u njemu sve većma ponestajalo snage, da povjerljivu riječ uduši.

— Štogod došlo, javi se on u neke, mi ćemo pope Frane ostati prijatelji. Ako i nastradam, ti me, znam, prezret ne ćeš. Zla je sreća slijepa kao i smrt : gdje dohvati, tamo obori i čovjek je gotov. — Tu mu se misli stale da križaju, presjecaju, kidaju, a gubile svezu i riječi, što se sada redale, nesuvisle, smućene i čudne, a to sve pod udarom toplog vala, što mu sunuo u glavu.

— Štogod došlo — zaintači on, ja ću reći : Svladali me i ja zapao u to... Ne svojom voljom — — I nisam : neka Bog sudi !... I reći ću : — Ne vjerujete li? — Evo me : kamenujte ! I bijte i udarajte !... Živo !... Svejedno — krivac sam i slijepac i — — —

Pop Frane gledaše ga u čudu i kao u nekakvu strahu. Dujmu se razgorjela glava. On proslijedi uspaljujući se sve većma :

— Štovanje ste mi oteli — — vratite mi pokoj... Iscerili ste na mene zube — — zagrizli ste mi u srce... Grizite, djavoli !... Ne branim se... Što ću sâm protiv vas... Eno grdne one ptičurine... I ona se vraća... I ona hoće da kljuje... I on je tu : jastrjeb... Sodiću ! Tvoj je čas : uživaj !... udri !...

Skoči naglo na noge — oči mu krvave nekuda suludo bulje. Ustao i pop Frano. Sav se upropastio i pruživ spram njega ruke, zaviče :

— Dujme !

Ali on ga ne slušaše.

— Tu sam vam, zavapi lupiv se šakom o prsi. Evo me ! — grune zazvjeravši očima po svodu : Pljunite ! Ali hvatajte i njega — — lupeža !... Talijan mu je bio otac... Zloduh ga je rodio... a mene obvladao... Njega hvatajte — njega — njega — njega...

Iznemože. Sruši se na stolac, glavom klone na stô i zarida.

Skamenjen od čuda i groze, stari se pop sav promijenio u licu. Kad se mrvo razabra, naže se nada nj i dahne preplašeno :

— Dujme ! Dujme !

Dujam podigne glavu, zagleda se u nj stakleno i besmisleno, pa postojavši nekoliko, dohvati suhu i uvelu prijateljevu ruku, prinese je k svojim zgrčenim usnama i zahuče :

— Pope Frane — — ono — — nešto me smutilo — vidiš — — prosti !...

Te noći nije pop Frane mogao nikako da usne. Pamet mu se neprestano lomila i gubila u pitanju, kome nije mogao naći odgovora.

(Nastavit će se.)

LISTAK

KNJIŽEVNOST

MIRKO DEČAK: PJESMA. Drama u jednom činu. Dečak je unio nešta nova u našu literaturu. U svojim dramama i crticama obradjuje sujete iz tudjine. To nije posve novo, jer su slično radili i drugi (n. pr. Tucić u „Trulom domu" i „Posljednjem poglavlju", Begović u „Walewskoj" i još nekojim radnjama), ali je zanimljivo, da je Dečak obradjivao stvari, koje je imao priliku vidjeti i doživjeti, dočim su drugi svoje sujete obično samo prenašali na tudje tlo, koje nisu poznavali bolje nego što se može upoznati iz jednokratnoga putovanja. Uza sve to ne može se zatajiti da ima nešto zazorna u tom bježanju s rodjene grude. Čovjek se ne bi čudio, kada bi bilo bjelodano, da je to bježanje bilo nužno radi cenzure ili sličnoga. Ali gotovo u svim tim stvarima ne radi se ni o čem takovom, što ne bi smjelo ostati i na domaćem tlu. Zašto odlaziti u Veneciju, u Krakov, Rim (Tresić), na Kosovo („Majka Jugovića"), kad nam je polje ne uzorano kod kuće?

Dečakova „Pjesma" medjutim ipak obradjuje momenat, koji nam je prilično bliz. Tragedija poljačkoga sluge Stanislava unajmljena u nadutoga njemačkog burša doimlje nas se jednako, kao da se i ne radi o Poljaku, nego o našem čovjeku. Kada on onako supijan i sanen stane pjevati — svoju — pjesmu i time uznemiri mladoga gospodina „njihovu milost", onda nam se ukazuje cijela tragika jedne patničke i bijedne duše u potpunoj i snažnoj slici. — Dečaku se može mnogo prigovoriti, ali se mora priznati, da jasno vidi mnoge momente u svojim dramama, da ih je gotovo kopirao iz života i da umije toplo osjećati za svoje junake. „Pjesma" je prikazivana u našem kazalištu, gdje je i najbolje uspjela od sviju dosadašnjih Dečakovih radnja. *A. M.*

IVAN VITEZ TRNSKI: RODU O JEZIKU. (Preštampano iz 172. knjige Rada jugosl. akademije.) U Zagrebu 1908.

• Kad jedan drugoga hoćemo da ponizimo — osobito mi mladji — onda sebi spočitavamo, a mnogi još i „predbacuje" (koja mu riječ ne valja) — da nam jezik nije dobar, da ne znamo ni hrvatski! To je mnogo morao da sluša i jedan od najnaprednijih naših pripovjedača — Šandor Gjalski. I našemu filologu kane katkada po koja krupna iz pera, pa se onda zastidi kao paun otrcana perja svoga.

Ali neka mi je slobodno ustvrditi, jer ima dosta malo izuzetaka: da upravo naši više obrazovani ljudi pišu lošijim jezikom. Tko se u nas n. pr. bavi strogom naukom (a ova slučajno nije slavistika), tko je stekao naučan stil po velikim stranim uzorima, taj i lakše griješi protiv duha narodnoga jezika. Sva domaća nauka ga ne spase od tudjinštine. On može da prouči gramatike sve po redu od Babukića do Florschütza, on ne će nikad gramatikalnom obrazovanošću naučiti toliko jezične svijesti i narodnoga duha, da ne bi u času upravo kad najviše umuje, mislio u onoj formi, u kojoj ga naučiše misliti — drugi, tudji!

I to će još dugo ovako potrajati.

Duh se jezika ne crpe iz gramatike, njega šire samo genialni i samonikli proizvodi — velika djela klasičnih pisaca. Nijemci su n. pr. pisali najlošije za vrijeme cvjetanja gramatike (17. i 19. vijek), a najbolje za vrijeme dobrih pisaca (16. i 18. vijek). Čišćenje jezika i gramatika cvatu baš za doba književne dekadence (Aleksandrijsko doba gramatičara, „akademije" u Italiji i „Sprachgesellschaften" u Njemačkoj vijeka XVII.).

Mi se Hrvati danas dobrano nalazimo u nizini književnoj — dokazuju to medju inim i cvjetanje našega purističkog jezikoslovlja i pojave medjusobne jezične netrpljivosti.

Ali nije svaki purista zvanični ispravljač jezika, i nije svaki purizam znak književne dekadence. Upravo sam s nabožnim čuvstvima čitao raspravicu starine našega Ivana Trnskoga. On je najugodniji purista u našoj književnoj povijesti. Njegove su jezične savjete slušali već preporoditelji naši Preradović i Mažuranić — valja dakle da ga i mi poslušamo.

Nazvao je svoje najmladje purističko djelce „Rodu o jeziku". Kako preporodno i kako negramatikalno, zar ne? Piše naš dični Nestor bez učene ukočenosti, piše kao prijatelj jezika i naroda, s malo šale a bez velike zamjere. On to naziva poslom „diletantskim", ali mi ga osjećamo kao nešto na „ilirsku" i „pjesničku". Veli on: „Ne valja p a s t i p r e d n e p r i j a t e l j e m, već poginuti u ratu". Ili „Igrati se kamena s ramena znači bacati kamenje tko će dalje: p r e d b a c i v a t i komu što grdoba je, već mjesto njemačkog v o r w e r f e n bolje je s p o č i t o v a t i i s p o č i t n u t i (str. 225). I tako nas lijepim načinom uči ova raspravica, da

mjesto mnogih u nas uvriježenih germanizama kažemo izvorni obrat narodnoga govora.

Teško bi se ogriješio o ukus i taktiku onaj, koji bi zašao s ovim jezikoslovnim učiteljem u boj, oboružan naučnim gramatikalnim aparatom. Iskuvstvo Trnskoga potječe iz saobraćaja s narodom i iz oštroga opažanja njegovih riječi i rečenica.

Zato osjećamo duboku zahvalnost prema našemu preporoditelju jezika, a ne možemo drugčije nagraditi ljubav i trud, nego da zajedno s njime češće zalazimo u narod i da se dnevice po njemu i iz njega preporadjamo. A tko se vazda preporadja, vazda ostaje i krepak i mlad.

To je i tajna, zašto duh Trnskijev i danas i vazda može da nas osvježuje — on se preporadja i obnavlja na osnovi našega preporoda, na duhu narodnom. *Dr. D. Prohaska.*

DR. RUDOLF HORVAT: POVJEST MEDJUMURJA. Izdano nastojanjem dr. Pere Magdića. Varaždin 1908. 327 str.

Ova je knjiga medju drugim pojavima takodjer dokaz, da smo uza svu zlu sudbinu pokročili naprijed. Intenzivnije se brinemo za one dijelove našeg naroda, koji su od nas pravom jačega odtrgnuti. Medjumurje zaslužuje to više našu pažnju, jer je to kraj na granici našeg političkog teritorija, kraj čisto hrvatski, a mnogo o nama ovisi, da on i u buduće ostane ovakav. Kad već zbog naše općene mizerije ne možemo nikako, da otmemo odnarodjivanju jezične hrvatske otoke razasute u udaljenijim krajevima, usred tudjinskoga elementa, onda barem posvetimo svu pažnju onim krajevima, koji su tik uz nas. Budjenje narodne samosvijesti u ovakovu kraju onemogućit će i najjaču protivničku agitaciju u protivnom smjeru.

Povijest Medjumurja, koliko razabirem iz posvetnih riječi dr. Magdića, u prvom je redu namijenjena medjumurskim Hrvatima. Ona ima da bude dokaz, „da hrvatski narod ne može raskinuti veze krvnoga srodstva i rodbinstva, koje spajaju Medjumurje s dragom našom hrvatskom otačbinom". Namjena je dakle bila izdavača medjumurskim Hrvatima podati povijest Medjumurja u svezi s materom zemljom, jer povijest Medjumurja nije drugo nego odlomak povijesti Hrvatske. U velike je ovisilo od autora, da li će znati pogoditi pravi ton u načinu pripovijedanja, a onda: ne će li prekoračiti granice dozvoljena opsega. Po mom sudu knjiga ima u prvom redu vršiti svoju misiju medju medjumurskim seljaštvom, a ne samo inteligencijom, koje će biti razmjerno malo barem takove, koja bi hrvatski osjećala i radila.

Dr. Horvat nalazio se prema tome pred dosta teškom zadaćom. Još se mora uvažiti i to, da je trebalo neke važne a nikako ili slabo poznate momente iz historije Medjumurja potkrijepiti i historijskim dokumentima, da se predusretne prigovoru eventualnih „samovoljnih" zaključaka bez dokaznog aparata. Napokon knjiga je namijenjena uz svoju posebnu tendenciju, kako već kod nas uz naše nakladničke i druge prilike i ne može biti drugačije uopće hrvatskoj čitaćoj publici.

Mislim, da je dr. Horvat svojoj teškoj zadaći osim nekojih manjih nedostataka, posve udovoljio. Pripovijedanje mu teče glatko i jasno, i potpuno odgovara tonu, kakvim se moraju pisati knjige za šire slojeve. Knjiga nije baš prenatrpana citatima ispod teksta, makar bi se što šta i od onog, kako je sada, moglo mirne duše izostaviti. Jedini opravdani prigovor bio bi taj, da dr. Horvat nije znao vazda držati granice u pripovijedanju dogadjaja, nego je opširno ispripovijedao mnogo što šta, što nikako u takovoj opširnosti ne spada u povijest Medjumurja. Osobito se to opaža kod drugog dijela: (knjiga je podijeljena u tri periode: I. od početka do 1546. II. od 1546—1671. Medjumurje za knezova Zrinjskih i III. od 1671—1868.) Tako mu je knjiga narasla na 327 stranica. Ovaj veliki opseg knjige bit će za misiju same knjige od velike štete.

Spomenuti mi je, da je pisac u predgovoru u kratko prikazao statističke podatke o Hrvatima u Ugarskoj. Vrijedno je istaknuti, da se prema madžarskoj statistici (popis od god. 1900.) nabrojilo u Medjumurju 81.115 stanovnika, a od toga 75.683 Hrvata. Dakle 93.3% od ukupnog stanovništva. Od svih stanovnika Medjumurja razumije njih samo 12.148, dakle jedva 14.7% madžarski. Medjumurje je dakle sa svojih 93.3% najčišći hrvatski kraj. Utješljiva je pojava, da unatoč madžarizacije u školama i uredima danas jedva 14.7% od sveukupnoga stanovništva razumije madžarski.

Šteta je, što pisac nije svoj predgovor upotpunio i geografskim podacima.

Povijest Medjumurja posvećena je biskupu Pavlu Gugleru „velikom narodnom dobrotvoru, a osobitom prijatelju Medjumuraca". Zaslužuje pažnju svih naših slojeva. *Dr. M. P—og.*

OVOGODIŠNJA DRAMSKA PRODUKCIJA U ČEŠKOJ LITERATURI. (Svršetak.)

Emil Tréval svojom „Válkom bohu" nije pokazao ni osobit talenat za dramatske konflikte, niti snage, da jednu ideju ili pojavu učini aktuelnom i da joj odredi stanoviti smjer

i tendenciju. Jedan nedramatski talenat je Emil Tréval. On umije fino da distingvira pojedin osjećaj ili strast, kako je to pokazao u lijepoj zbirci „Antiky", gdje je poput Flauberta ili Jakobovskoga razgorio iznova stare grijehe i stare strasti, ali da tim strastima i samo strastima konstruira dramatski konflikt, to mu nigda ne će poći za rukom. „Antiky" stradavaju s nedramatičnosti, a „Válka bohu" („Boj bogova") ima kao bazu i pozadinu i tendenciju konflikt strasti s dužnosti. Lejb Rand (drama je židovska) mora da ubije lijepu Esteru Geršomovu, jer je za drago kamenje prodala u smrt njegovu kćer Rifku. Ali jer je Estera lijepa i zamamna, pada joj osvetnik Rand u naručaj poput neiskusnog mladića. A poslije, kad Estera trga sa sebe odijelo i hoće da „gola pobjedjuje ljude i bogove", sjeti se jadni Lejb Rand, da njegov stari bog živi i da ga mora osvetiti. Probada Esteru. Tu se je autor poigrao s ljudskim strastima i dužnostima. Konflikt stari bog (oko za oko, zub za zub) i novi bog (ljubav, shvaćanje, oproštenje). I nema zapravo boja bogova, to je tek nužna (niti ne posve nužna) dekoracija kao i u „Knížetu", premda tamo ima ta dekoracija dublje simboličko značenje. Prvi čin je najjači. Siže je židovski. Dogodjaj se odigrava u Krakovu, za naših dana, a u kući rabina Geršoma. Kao priča zvoni: Židovi ubijaju ljude, da im piju krv. Tako naš narod priča i ne voli Židove. Ne voli ih zato, jer su žene krasne a muževi marljivi, poduzetni i lukavi. Spočitnula se autoru semitska tendencija. Nema tendencije. Jer ako je ima ovdje, onda se svaki autor može rastegnuti na kolikogod ko hoće strana, kao da je lutka od gumije.

Jiří Karásek ze Lvovic nije još doslije izašao s tako cjelovitim i snažnim djelom kao što je „Cesare Borgia". Blijeda, naturalistička „Horící duše" s nemogućom pozom, nije ostavila nikakov dojam ni u onih ljudi, koji su životom i umjetničkim shvaćanjem najbliži autoru samom. Bilo je to u ono doba, kad se je u Pragu počelo pomišljati na „intimno kazalište", koje bi poput onog u Parizu (L' Oeuvre) i onog u Münchenu (Intimes Theater) donosilo pred najodabraniju publiku djela najviše umjetničke kvalitete u smjeru naturalističke igre onako, kako je to zamislio Strindberg a formulovao Jean Jullien. Velika platna utrudila su literarne gurmane, kojima nije bilo baš do toga, da reformiraju pozornicu i dramsku tehniku, ili da u život unesu dramom nešto novo, već koji su lih zbog osobnih užitaka uznastojali otvoriti intimnu pozornicu, gdje bi se dobra djela primala bez velikih odobravanja i velikih polemika. Momenat najosobnijeg aristokratskog užitka. U to vrijeme nekako pisao je Karásek „Horící duše". Ali naturalizam tog smjera nije prijao umjetničkom naturelu Karáskovom, pa je on nakon nekoliko godina pošao drugim smjerom. Nije više tražio momenat senzitivno-naturalistički, već idejno-tragički. „Apollonius z Thyany" otkrio je smisao Karáskovog života. Odlikuje se idejnom dubljinom, snažnom tragičnosti konflikta, i ako mu je dramska forma dosta rdjava. U tom tonu, ali mnogo dramatskije konzekventnije i tragičnije izradjen je „Cesare Borgia". U njemu su veličajnim junaštvom genijalno zgusnute sve vizije i svi sni Karáskovog života. Cijeli smisao života i umjetnosti njegove, sav ponos i grandioznost osamjelog borca sintetiziralo se u ovo tri čina umjetnički poletno i uzvišeno. Onaj poznati renesanšanin Borgia, koji hoće da obnovi rimsko carstvo i unese u život vjeru i snagu barbarskog zdravlja, pada onim časom, čim posumnja u svoju snagu i svoj čin. Nijedan vanjski momenat ne djeluje na konflikt. Glavni junak nosi sam ideju, on je sam i uništuje. I mladac Angelo, koji se grije na suncu Borgijeve slave, nosi u sebi ideju renaissance i unutarnjeg preporoda u duhu poganskom. A ta dva diva uništuje žena (Izabella). Htio je autor i ovdje kao i na drugim mjestima u svojim djelima, da reče poput Ropsa, Kleina ili Muncha, kako je žena najsladje i najgorče, što ima život.

Arno Dvořák: Kníže. Drama najstarije češke historije, drama legendarnih bijelih orača i idiličkih pastira, drama krvavih bogova nad pećinama, što blagoslivlju ili se osvećuju svome narodu, drama poganske mistike i barbarske bijele naivnosti. Autor „Knížete" odrekao se šablone i obradio siže s posve novimi originalnim historijskim shvaćanjem. Kad je umrla dobra i mudra barbarska Libuša, trebalo je naći novog kneza. Nesložna plemena vode bratoubilački boj i štuju u gajevima svoje bogove. Ta plemena treba složiti. Treba ih povest, na zajedničkog neprijatelja. Treba ujediniti zemlje i ljude, treba im dati jednog jedinog boga. To je ideja drame. Kníže Premysl nosi tu ideju. On koncentrira u sebi sve sile. On ujedinjuje zemlje i združuje ljude. „Nije vam treba", veli on „velikog kneza, o kog se opire zemlja. Ja sam knez, koji se opire o vas" Premysl je našao novog boga. A taj novi bog je sila, sloga i ponos. On je romantična dekoracija, romantični simbol. Njime cijela drama dobiva jedinstvenost ritma i snagu dinamike.

Jedno je: sam knez Premysl ne nosi jedinstveno cijelu radnju. Iz njegove se idcje, osnovne ideje drame, ne razvija konzekventno čin, pa protivni elementi (Šárka, Vlasta) škode temeljnoj misli i onda, kad je baš nije treba uvesti u konflikt. Crta se radnje prekida ili barem lomi u krivulju Premysl radi kao u pozadini. U prvom činu prima od Libuše u baštinu zemlje i plemena, u drugom ga nema, u trećem daje ujedinjenim narodima novog boga. Čini se, kao da je iz radnje nikla ideja, a ne iz ideje čin. A to je neprirodjeni dramatski proces.

Ta epoha češke historije mrtva je stijena na Višehradu. Udahnuti toj stijeni novi život, podati historiji novo značenje i novi smisao, u tom je zasluga modernog dramatičara. A to je Dvoráku uspjelo.

Jedna primjedba: spočitava se mladim češkim književnicima, da su nepatriotični. A Karásek s „Gotičkom dušom" i Dvorák s „Knížetom", pa Dyk s „Poslom" dokazali su, kako trpe radi prošlosti svoga naroda i kako je silno vole. *Milan Vrbanić.*

JOS. STRITAR. ANALIZA NJEGOVEGA ŽIVLJENJA IN DELOVANJA SP. DR. JOS. TOMINŠEK. V Ljubljani 1906. Samozaložba. Prodaja L. Schwentner.

Prigodna sinteza (a ne analiza, kako pisac veli) o 70-godišnjem životu i o radu odličnoga pjesnika i kritika gentlemena J. Stritara u slovenskoj književnosti. Ta sinteza izriče najveće svoje oduševljenje za pjesnika, završujući riječima: „Započel je klasično dobo pri Slovencih Jos. Sritar". Svaka riječ Tominšekova nosi značaj svečanoga dana i općega narodnog zanosa nad prvakom i „očetom" novije slovenske knjige.

Manje hiperbolično bi bilo, da je pisac ostao pri tome, da Stritara nazove učiteljem i mentorom. Jer Stritarova znatnost u istinu i jest upravo u onoj točki njegova književnoga programa: i z o b r a ž e v a t i, p o v z d i g n u t i i b l a ž i t i narod. A n e stoji u otvoranju novih vidika u stvaranju i očinstvu. Niti njegova kritika nije samonikla, nego odgojno primjenjivanje poznatih općenih norama evropske estetike na slovensku knjigu (načelna umetnost! str. 49). Takovim je radom on „povzdignuo" stepen „izobraženja" i narod estetično „blažio". Njegove su zasluge u tome neosporive. Ali on nije morao da se bori u sredini svojih, da iz sredine naroda probije putove do viših ciljeva — on je k narodu dolazio i z v a n a (živio je uvijek u Beču), dolazio je g o t o v i m tekovinama (osobito sa svoga putovanja do Pariza), te je samo cijepio donesenu granu na domaće stablo, da je domaće procvjetalo — oplemenilo se, u tome mu i zasluga. Dakle on je ovamo unio nešto umjetno i tudje, ali ga je sretno spajao s urodjenim. A to je čin genijalna — u č i t e l j a. Zato i ta harmonija, koju Tominšek toliko ističe (str. 9—36), jer Stritar je bio uvijek g o t o v, jer je on uvijek samo p r o v o d i o, a nije istom r a z v i j a o. To, držim, hoće i F. Ilešić, da za njega kaže, kad ono veli: Ovaj normalni i prirodni razvitak (misli — slovenske knjige na osnovi narodnoj) p r e k i n u Stritar sa svojom tvrdjom umjetnošću. (Cvieće slovenskog pjesništva, str. XVI.)

Stritar je upravo slovensku književnost modelirao.

Tominšek govori o „klasičnoj dobi" Slovenaca. U nas se to doba zove različito, samo ne klasično, jer nije najsretniji naziv za tako mlade književnosti, kao što su slovenska i srpsko-hrvatska.

F. Ilešić (u spomenutom Cvieću, str. XII.) dovodi doba Stritarovo u paralelu s dobom Šenoe i Markovića u nas, što je s mnogih razloga i opravdano. Dakako ta paralela ima oslona u nekom principijelnom dodiravanju, dok su individualne pojave tu i tamo vrlo različne. Stritar pesimist, pripovjedač, prijatelj djece i feljtonistički beletrista, pripada posve drugoj vrsti književnika, nego Marković svojom akademskom kritikom i dramom visokog stila. A sa Šenoom jedva da ćemo naći drugih sličnosti, osim da su oba bili idealisti pripovjedači. Paralela će zato stajati samo u srodnosti estetskoga stajališta.

Da je pisac u istinu uzeo a n a l i z i r a t i, on bi bio našao i nutarnji uzrok h a r m o n i j i Stritarovoj. Stritar je skladan, jer su mu neskladnosti formalno sakrivene. Istom se one pokazuju, kada s kojega njegova stajališta povlačimo sve dosljednosti. Stritar je harmoničan, jer je nedosljedan. Već sam njegov estetični idealizam kosi se s njegovim socijalističkim geslom: „Kdor noče delati, naj ne je!" A njegovo s v e t o ž a l j e (pesimizam) kosi se s njegovim umjetničkim oslobadjanjem na način Goethe-ov (što je Tominšek tako zgodno odao) i njegovim silnim otporom protiv naturalizma i zbilje u poeziji. Ni njegov mesijanistički priziv na Slavenstvo ne da se složiti s njegovim ozbiljnim uvažavanjem zapadne kulture. Zato su neki protivnici doba Stritarovo nazvali doba fraze. Tominšek se na njih tuži, rekli su, da je kršćanstvo Stritarovo — fraza, sa-

milost — fraza, njegovo slavenstvo fraza, fraza njegov socijalizam i njegov — idealizam. Tominšek prosvjeduje protiv toga, a prosvjedujem i ja najodlučnije, ali ne s istoga razloga. Stritaru se ne smije prebacivati fraza, jer je on sve, što je pisao i rekao, osjećao živim životom. Onda mu je riječ i djelovala životvorno, — no ne djeluje danas. I zato su mu postale tvrdnje i nazori za druge praznim rečenicama frazama.

I dobro je, da pisac nije uzeo analitički razlučivati ono, što slavi dugoljetni kulturni rad. On je samo mogao tako govoriti, kao što je govorio, ili nikako. Sve je prekrasno rečeno i iskreno osjećano. Ima u slovenskih književnih povjesnika neke ponizne odanosti prema narodnim veličinama. I rad im je zato sintetičan, jer izvire iz neke ljubavi, iz srca. Oni će naći pohvale pred ljudima dobrima. A i netko, tko nije bio „dobar" čovjek, rekao je: Kritičara treba da podražava umjetnina (o kojoj on govori) na novo i vlastito djelo, koje ne mora upravo nužno, da pokazuje očitu sličnost s kritizovanom pojavom (O. Wilde, Ciljevi).

Dr. Dragutin Prohaska.

GLAZBA

I. BAJIĆ: ALBUM PESAMA. Za glasovir s potpisanim tekstom. Izdanje J. Stankovića. Novi Sad. Cena 6 K.

Album (24 kompozicije) skladan je „u duhu srpskih narodnih pesama".

Što se spoljašnje strukture tiče, treba s priznanjem istaknuti, da je g. auktoru pošlo sretno za rukom izrabiti neka vanjska značajna obilježja srpske pučke glazbe. U moll prijemetu vješto upotrebljava harmoničku ljestvicu, a konačne su mu kadence po uzoru narodnih. Pojedine su popijevke mjestimice prožete onom privljačivom nujnošću, kojom u glavnom odiše sva slavenska muzika. U tomu se s auktorom potpuno slažemo.

Ali ne možemo a da mu ne spočitnemo, što radi težnje da postane što narodniji obradjuje ponajviše naivne glazbene ideje, koje su doduše veoma blize pučkoj muzici, ali su daleko od one narodne muzike, koja ne bi smjela da isključuje artizam. Pa i obradba ovih ideja u pogledu harmonije kao i glasovirskoga sloga ne može da zainteresuje.

Harmonička obradba u većini tih napjeva odviše je monotona, a glasovirski slog često se suče u stereotipnim i šablonskim formulama.

Očito je, da je Bajić ove kompozicije izradjivao u priličnoj žurbi, te da ih je nakon prvotne obradbe veoma malo turpijao. I tako je još jednom dokazano e je površnost i žurba dindušman umjetnosti. Od ovoga za cijelo učenoga glazbenika, koji je nekim drugim kompozicijama — kao što donekle i popijevkom „Gdje si dušo, gdje si rano" u ovoj zbirci — bjelodano dokazao bujnu, originalnu i zanimljivu melodičku invenciju, duboko poznavanje harmonije i elegantan glasovirski slog, mislim, može se pravom tražiti nešto umjetnički uspjelije nego li je nazočna zbirka. Njemu je dosti ne hititi. Isto tako ustrajno študiranje Dvoržaka, Smetane, Čajkovskoga pa Mokranjca i Hatzea bez sumnje moglo bi na nj da veoma povoljno utječe. U nadi, da ćemo od njega imati jednom radova „u narodnom duhu", ali umjetničke trajne vrijednosti, iznesoh gornje primjedbe. *Antun Dobronić.*

KAZALIŠTE

FRAN GALOVIĆ: MORS REGNI. (Trilogija.) Ovogodišnja se sezona započela tragičkom trilogijom „Mors regni". Zadnjih se godina uobičajilo otvarati kazalište svaki put kojom historičkom dramom. Ova, i ako posve nehistorička trilogija, ima historičke pretenzije, jer u sva tri dijela govori o historičkim licima. U prvom dijelu, smrti kralja Zvonimira, pripovijeda o neslozi, jalu i izdajstvu hrvatskoga plemstva, koje je samo sebi iskopalo grob i ne opažajući da radi u interesu nadbiskupa, pokornog Rimu, i sudjinke, kraljice Lepe. Kralj je umro s kletvom na ustima, kraljevstvo je propalo, ostalo bez kralja, predano Rimu i slavohlepnoj Madžarici. Drugi dio, smrt kralja Stjepana III. (ne Stjepana II.), hoće da gledaocima podade nadu, da će ipak narod hrvatski pobijediti tudjince: glasnik donosi vijest o pobjedi, a kralj umire — od slabosti. Trećim se dijelom hoće da prikaže, da ono izdajničko pleme ipak živi i da ono sámo ubija svog posljednjeg kralja i podvrgava se madžarskom kralju Kolomanu. Umire kralj Petar Svačić. Prvi se čin zbiva god. 1089., drugi 1091., a treći 1102. — Ova tobože historička pozadina, koja ne odgovara ni naslovu ni povijesnim činjenicama, ostala je u Galovićevom djelu uzgredna. Glavna ima da bude dramatska radnja, neodvisna od pozadine. Ta je u prvom činu sadržana u spletkama izmedju nadbiskupa i kraljice, u drugom u ljubavi Stjepana i Nede, a u trećem je uopće nema. Razumljivo je dakle, da je drama na pozornici posve neuspjela.

Stil je sentimentalno-plačljiv, što i sam naslov u lošoj latinštini kazuje: prikazuje se smrt kraljevstva, koje ipak — nije umrlo. Frazeologija kao i sav milieu uzet je iz naše patriotične poezije od prije dvadeset i nekoliko godina, osvježeno je samo nekim reminiscencijama na Vojnovićevu „Majku Jugovića". Autor je pokušao, da upozori gledaoce, da je na njega i Maeterlinck utjecao, ali mu to nije pošlo za rukom. Maeterlinck je ostao po njemu neshvaćen.

Drama ova ne bi zaslužila posebna obzira, da se nije njome otvorila sezona i time nekako službeno istaknula, i da autor u nekim lirskim partijama nije pokazao sposobnosti za poeziju nedramatske vrste. Misao propadanja jednog kraljevstva, ukoliko je velika, ostala je neobuhvaćena, neizražena i neizradjena. Frazama: Suze... krv... oh, dovijek... dovijek... ne može se dati ni snage ni radnje drami. Siromaštvo izraza baš vrijedja, tako primjerice autor mnogo puta citira: grobni muk, grobna hijena, grobno rasulo, grobna ponoć, grobno krilo, mukli grob, mrtvi vrt, smrtna sjena, crna smrt i samrt crna, smrtna jeka, sumrtvi mrak, mrtvo velo, gavrani vrani, crno graktanje, tuga, jad, očaj, — od čega je protivno: proljeće, zora, cjelov, ljubav, čežnja i sunce. — Možda bi Galovićev talenat za kratke pjesmice bio podesniji.

Simbolika, koja izbija u trećem činu, dosadna je i navučena silom. Pojavljuju se aveti nad Svačićem, koji je od umora usnuo. Prva je sjena vodja Hrvatâ, koji ih je doveo na Balkan, druga je Ljutovit Posavski, treća kralj Tomislav, četvrta Petar Krešimir (?), a sve ih vodi vila hrvatstva, koja daje ovaj tenor cijeloj drami:

Oj, kažite nam, bogovi otáca,
Što kraljujete vasmirom i suncem,
Oj, kažite nam, hoće li se prenut
Duh roda našeg? !...

Tako u cijeloj drami jedan upitnik: što će od svega toga biti?

Autorova je očajna misao najbolje izražena u stihovima, što ih govori vila Hrvatske u trećem dijelu:

Kad bih mogla
Da istočim u tuzi golemoj
Jadovitijeh suza more cielo
I njima oprat kletvu užasnu
Sa rodne zemlje, krvlju polivêne,
Neokaljana da nam opet bude! — — —

Misao je dakle posve plačljiva, neplodna i plitka.

Autor bi jamačno bio sretniji, da je napustio ovu već mnogo puta obradjenu temu propasti narodne dinastije, pa da je bio smjeliji i da je, kad je baš htio da napiše dramu hrvatskih kraljeva, uzeo kojeg hrvatskog vladara iz strane dinastije, koji je vladao Hrvatskom jačom rukom i koji je počinjao čine dramatičnije od — umiranja. Onda bi jače izbio narod, a manje kralj, onda bi se moglo više govoriti o kraljevstvu hrvatskom nego li je to moguće u ovoj trilogiji.

Glumci su nastojali da ovoj stvari dadu što više dramatičnosti, pa su i mnogobrojne deklamatorne uloge s nekim uspjehom odigrane.

Julije Benešić.

FEUILLETON

„PAPRIKE" i „SRČIKE". Najzanimljiviji prilog u posljednjoj knjizi „Gradje za povijest hrv. književnosti" jesu „Paprike harvatske leta 1846.", oveća zbirka satiričkih aforizama u sestinama. Nepoznati pjesnik u prvom dijelu žigoše plemstvo, osobito više i protiv njegova konzervatizma iznosi demokratičke ideje; u drugome obara se na konzervativne Ilire ističući svoje unionističko mišljenje političko, a protiv njihove narodne ideje svoje slobodoumlje; napokon u trećem dijelu navaljuje na crkvu i svećenstvo, kao na najjače protivnike „slobode mnenja", svijetla i napretka. „Pisac je „Paprika" — kaže prof. Milčetić — liberalac i demokrat u socijalnom i u vjerskom pogledu, a u politici madžaron". „U jednome se on ipak razlikovaše ponješto od madžaronske stranke u užoj Hrvatskoj. Dok su madžaroni kajkavci držali štokavštinu za „vlaški" jezik, pisac „Paprika" nastojaše, da piše štokavski. Madžaroni se uopće i ne javljaju u književnosti." (Gradja, V. 122.)

Bibliografija naše preporodne književnosti poznaje ipak jednu madžaronsku knjigu na hrvatskom jeziku: „Ivana Sternea Szerdchike szvem pravem domorodaczom. Jena, gedruckt bei Fr. Frommann. 1845." „Srčike" nastale su u doba, kad su se političke strasti najjače razbuktjele (vidi Vraz: Djela V. 344—345), pa su one bile neko iznenadjenje. Vraz javlja Trnskome (24. I. 1845.), da je dobio u ruke ovaj „prvi proizvod književnosti tobože horvatske t. j. madžaronske", te veli: „Poeta tu mnogo plete o liberalizmu, psuje pope i literate naše, a ono u verzih, koje ne bi ni pas s maslom pojio. Knjižica ta vrlo se krije i teško te sam ja dva komada dobio po jednom prijatelju madžaronu" (Gradja I. 250).

„Szerdchike" jesu ozbiljne misli jednoga starca, što ga je odgojio vijek jozefinizma i prosvjećivanja. Po svojim političkim načelima on je nepokolebivi unionista, prema Ilirima

„pravi Horvat", a u svemu radikalan liberalac. „Municipalia" njegov je politički credo. Sterne traži „porotu" — „gde jednaki pogreške sve sude", a onda bit će tek „narod blažen — kad od jakšeg' slab'ji ne bu gažen". Bori se za „slobodno mnenje", jer je ovo „izobraženosti vreme"; traži „sloboden tisk", jer „onda knjižestvo 'će cvesti naše", i napokon „pučko zastuplene" („Volksvertretung"); a da dodje do toga, treba s „mužeka" zbaciti „teško ropstva breme", da i on bude dionik ustava i jednakih prava.

Satirik vidi dva protivnika napretka: prvi viču „sve za narodnost" — to su zaneseni Iliri, a drugi „sve za vjeru" — a to su popovi. O prvima govori malo; oni su mu „norci", što se nabacuju narodnošću: „jedni novce kupe — drugi nuz nju loču". Najugledniji od naših preporoditelja bili su takodjer liberalni, tek su radi oportunizma u javnosti često zatajivali svoje mišljenje, jer su za širenje narodne ideje u prvim počecima trebali i konzervativno i poluobrazovano svećenstvo. Pjesniku su popovi uzrok svega zla, te ih i zove „mračnjaki". Oni su konzervativci, što se drže načela: „neka stoji, kako stoji". „Takvi ljudi porotu ne ljube"; „je li su za slobodu most tiska"? Oni čuvaju latinski jezik, bez kojega bi mogao biti „narod blažen".

Iz te kuhnje zišla je cenzura,
V teh se tikvah zlegoše tortura,
Z oružjem tem ubijaše mnenje,
Zadušiše k slobodi nagnenje;
Slobodu mračnjaki ne trpiju...

Ili dalje:

Tem komarom ni se branit moći,
Imaju ko Argus sto sto oči',
Kad si desnu srečno stran obraniš
Vre na levi jezero njih hraniš,
Ar nijedna mreža ni tak gusta,
Kud se ne prevleče ta živina tusta.

Satiriku je pop: „črno prez mustač strašilo", pa za njegov lik ima na svojoj dosta gruboj i neumjetničkoj paleti samo — tamne boje.

Zanimljivo je, što Sterne govori o duhu odgoja tadašnjih naših škola, a još su važnije njegove misli o suvremenoj mu mladoj preporodnoj književnosti, ali o tom bit će drugdje govora.

Ako poredimo s formalne i sadržajne strane „Paprike" i „Srčike", lako ćemo se uvjeriti, da je i prve napisao Ivan Sterne. Prof. Milčetić nabacio je misao, da bi autor „Paprika" mogao biti E. I. Tkalac, ali on još živi, pa je sâm ovu misao odbio. Šteta je, što tekst „Paprika" nije u „Gradji" čitav preštampan, te bismo ih mogli podrobnije porediti sa „Srčikama", ali i ovako na prvi pogled opaža se ruka istoga autora. I „Srčike" pisane su u sestinama, te je kao i ondje svaka označena osobitim brojem, a jednako se satirik, premda je madžaron, drži štokavštine, koja je isto tako nezgrapna i puna kajkavštine, a ne treba ni spominjati, da se obadvije satire slažu i svojim sadržajem, ponavljaju se iste misli i fraze.

Ivan Sterne napisao je dakle i „Paprike"; ove su samo nastavak „Srčika". Kako su se u nas u najkraće vrijeme izmedju postanja prve i druge satire političke prilike znatno promijenile, a tendencija jedne i druge satire je više politička nego kulturna, to se ova promjena opaža i u „Paprikama". Satirik jasnije i krupnijim crtama ističe svoje političke misli. Pjesnik veli na početku „Srčika", da njegovo srce ne mari za ljubav, pa ne će pjevati ljubavne „harce"; narodu takova poezija nije sada potrebna, jer su na redu „važneji posli"; treba:

Rasplest vuzle, ki se jesu spleli;
Sad je vreme rodu kazat puta.

Zato pjesnik u „Srčikama" još ne ističe skrajnosti svoga unionizma, donekle još štedi Ilire, te priopćuje „načela", „da se leže speljaju reforme", ali za to je potrebna i sloga: „jerbo z slogum sve je moć' dokončat — ona more predsude sve skončat". Ton „Srčika" dakle je još pomirljiv. Ali jedva što su one izašle, pale su na Markovu trgu srpanjske žrtve (1845.), a pjesnik pjeva „Paprike" pod dojmom novih prilika, pa su i njegovi aforizmi „papreniji", osobito s političkoga gledišta.

Autor „Paprika" jest dakle Ivan Sterne, koji je već prije toga izdao „Srčike". Kakogod je ovo jasan odgovor na pitanje prof. Milčetića, ipak nije potpun. Ime Ivan Sterne jest samo pseudonim. Pjesnik sam na svršetku „Srčika" kaže „moje ime nigdo znati ne će", a zatajio ga je, i knjiga se krišom širila, jer tadašnji naš milieu nije mogao podnijeti ni mirne ni ozbiljne Vrazove književne kritike, a nekmoli ovaku krupnu satiru. Zato i u mottu „Srčika" stoji: „trnju se vugnuti znam". Ali ako i ne znamo, tko se krije iza pseudonima Ivan Sterne, bit će istina, što on kaže o sebi u „Srčikama": da ga je „nadehnula vila" u Samoboru i da je u to bio već „sedi las na glavi" njegovoj. Na rukopisu „Paprika" stoji pseudonim: „Sbo Slavoljub", gdje će prva riječ biti jamačno kratica mjesto „Samoborac". Ovo bi mogao biti putokaz, da dodjemo do pravog imena autora „Srčika" i „Paprike", koje dišu doduše duhom XVIII. vijeka i potpuno odgovaraju ovoj vrsti poezije onoga

doba, ali opet bacaju nam svjetlost i na jednu posve sakrivenu stranu našega preporoda, te su znatan prilog za proučavanje preporodne satiričke i epigramske poezije (Zorac — ovaj je takodjer pjevao „Srčike" — Galac, Trnski, Vraz) jer godine 1843—1846. jesu Xenienjahri u našoj književnosti. *Branko Drechsler.*

MILOVAN DJ. GLIŠIĆ. Javili smo kratkom bilješkom, da je u februaru o. g. umro Milovan Glišić, srpski književnik. Sad želimo da s nekoliko riječi spomenemo zasluge njegove za srpsku knjigu, na kojoj je pokojni Glišić radio od početka sedamdesetih godina. Bio je pripovjedač, bio je komediograf i prevodilac. Prvi njegovi radovi, pripovijetke, ogrijane su još malo na suncu srpskog književnog romanticizma. To su pripovijetke najvećim dijelom iz seljačkoga života, pune vedrine i humora i satire na palanački zabitni život, gdje se ne liju kaplje znoja, suza i krvi, već gdje se ljudi svadjaju „ni oko šta", u dokolici traže šalu, smiju se drugima i sami sebi, izmišljaju laži i zabavljaju se fantazijama a sve od duga vremena, što li i na svoj račun. To je njihov život.

Nijesu to Abderićani, neuki je to puk, daleko od jače kulture, ali bistar i pošten; ljubi drug druga bolje nego brata rodjenog. Pomažu se medjusobno. Dobri su to ljudi. Eno samo Mione, („Prva brazda"), „pomagali su joj u svakom težem poljskom radu, što već ne može da savlada ženska ruka. Oni joj uzoru malo njive, poseju i zrede kao sebi". Takav je eto i stidljivi „brata Mata", takovi su svi oni. I popo im je čovjek na svom mjestu, samo da mu nije mrsko očitati molitve. Veli obično: traži bolesnom lijeka, što će ti molitve i t. d. to mu je najveća mana.

Glišićeve pripovijetke iz seoskoga života nemaju veće umjetničke obrade, imaju malo poezije, ali su zanimljive, jer su kod nas prve svoje vrsti. One su prve pripovijetke iz-srpskoga seoskog života, koji je do danas osobito u mladjoj pripovijeci gotovo jedini predmet obrade. Po njima je Glišić prvi seoski pripovjedač i prvi realista — on je udario temeljni kamen realizmu u pripovijeci srpskoj, a do njega su Adamov pa Lazarević, pa Janko pa drugi naši mladji i stariji. Sam je Janko nazvao Glišića svojim učiteljem.

Najljepše, što je u Glišićevim pripovijetkama a i u drugim radovima njegovim, to je lijepi, čisti „kao suza", narodni jezik, koji je Glišić poznavao bolje od svih naših pisaca. „Kod drugih pisaca", veli Skerlić u svojoj studiji o Glišiću, „ima više snage, više boje i plastičnosti, više tananosti i preliva, ali ni kod jednog nije toliko čistih narodnih riječi i tako potpuna srpska fraza" (Srp. knjiž. glasnik XIV. 210.)

Za to je i mogao Glišić da uz veliku svoju književnu kulturu dade onako lijepih prijevoda koji služe na ponos knjizi srpskoj. Najglavniji su mu prijevodi iz ruske književnosti kao: Gončarovljev „Oblomov", Gogoljeve „Mrtve duše" i „Taras Buljba", Tolstojev „Rat i mir" i „Krajcarova sonata", i dr. Prevodio je i iz francuskoga (Erkman-Šatriana, Prosper-Merime-a Dode-a i dr.). Njegovi su prijevodi lagano i pomno izradjivani radovi, koji bi mogli ostati uzorom zvanim i nezvanim prevodiocima srpskim i hrvatskim, osobito onima, što no žele modernu rusku književnost „popularisati" kod nas.

Glišić je napisao i dvije komedije: „Podvala', (5 činova) i „Dva cvancika" (4 čina). Ova je posljednja dramatizacija poznate narodne pripovijetke.

Govoreći o Glišićevom dramatskom radu veli Pavle Popović, da je Glišić uspio, da se podigne nad svoje suvremenike i da obilježi jednu novu etapu u razvoju naše komedije. „On je prvi počeo komediju iz seoskog života u Srbiji, poslije je komedija prešla na žalost u mnogo nevještije ruke, koje su je u mnogom pokvarile i ponizile" (Srp. književni glasnik 1902.)

Za pozorište je Glišić preveo ogroman niz pozorišnih djela iz ruske, francuske i njemačke literature. Mnogo, vrlo je mnogo uradio a za života svoga je gledao, gdje su drugi gori i manji više slava slavili, jer — možda — ne bijahu onako skromni radnici i jer su drukčije shvaćali svoj književni poziv, nego što ga je shvaćao pokojni Glišić.

•

Tijelo je njegovo pokopano u Dubrovniku, gdje je bio na liječenju. Ne bi mu sudjeno, da nadje počinka u plodnoj zemlji, kojoj je u „Prvoj brazdi" spjevao najljepšu pjesmu, kakva se kod nas do danas malo kada ispjevala, — to je pjesma snazi, pjesma sreći, spasu i budućnosti rodjene grude. A Srbija, kao da je zavidjela dalmatinskim žalovima, kao da je zavidjela istoričkom gradu i divnoj Dalmaciji, brzo nadje zamjenu za starca Milovana, — uze joj jednoga od najboljih i najvećih sinova, uze joj — Simu Matavulja. *Bogdan Lastavica.*

O PJESMI SMRT MAJKE JUGOVIĆA. Uvod u pjesmu Smrt majke Jugovića „Mili Bože, čuda velikoga!" nije puka formula. Ova

pjesma opjeva čudesa. Čudnovat značaj razvija zagonetnu snagu, a biva slomljen čudom.

Problem (i rješenje toga problema) istaknut je čisto intuitivno, u pojavama, uzroci se taje. Tumačenje tih uzroka nije stvar fantazije, već posao intelekta.

U pjesničkoj nam se slici prikazuje crni udes jednoga naroda, jedne porodice i jedne majke.

Medjusobni odnošaj tih sudbina dade se označiti trima koncentričnim krugovima.

Središte tih krugova jest srce natprirodne jakosti. Tajinstvena je moć (Sudba ? Božanstvo ?) porazila narod, slomila cvijet toga naroda, porodicu junaka. To su dva okvira radnje. Sama je radnja uništenje izvora životne snage u toj porodici (des Kraftzentrums). I dinamika se u toj pjesmi, koja je posve stilizovana, mora simbolički shvatiti. U njoj se sukobljuje misterij smrti s misterijem života. (Der Kreislauf des Lebens; krilo i grob). Borioci u toj drami, koja prikazuje organičnu tragiku zemlje, jesu čovjek i sudba njegova. Junak je pjesme — žena kao izvor porodice. (Primitivno se narodno shvaćanje u tom slaže s naučnom tečevinom.) Kao čovjek, kao socijalno biće, ona kosovskim porazom nije uništena. Kuća još stoji. Za devetero sinova ima devetero unučadi. To kaže i druga jedna pjesma, koju citira Dr. D. Prohaska u svojoj recenziji Vojnovićeve drame (Agramer Tagblatt 30. III. 1907.)

Ak i jesu odletili ždrali,
Ostali su ptići ždralovići.
Hranit ćemo ptiće ždraloviće,
Naši dvori ostat pusti ne će.

Čini se, da joj se u časovima, gdje sve očajava, volja podeseterostručila. Ona jedina gleda golemoj nesreći oštro u lice. Ne će da plače, jer hoće da radi. Hoće da skrbi za svu tu bespomoćnu i nejaku čeljad. Kao da joj je ta volja okamenila srce. Plakati bi za nju toliko značilo, koliko popustiti, umrijeti.

Majka ne ukapa junaka. Ona mrtvima ne daje, što je njihovo. Već odvede konje i lavove, koji su izgubili gospodara, s bojnoga polja pod krov. Okružena rascviljenom porodicom ona ostaje „tvrda", jer treba da netko misli i radi za tu siročad.

Kad u ponoći zavrišti Damjanov konj, ona brižljivo pita, ima li hrane ? Čuvstvo u njoj nije mrtvo, već se pretočilo u radnju. To je uvjet, pod kojim može da ona egzistira. A ona hoće da živi — potrebna je.

Pjesma mitologizira nadčovječnu jakost volje u svojoj junakinji odmah u početku. Majka moli božanstvo za oči sokolove i krila labudova, i domolila ih je. Tako je jako njeno pregnuće, da domoli „čudo": ona leti na Kosovo.

Vjeruje li pjevač u to čudo ? — Slušaoci njegovi sigurno su vjerovali. Crta, parabola toga leta ponavlja se u obratnom pravcu na koncu pjesme. Mjesto bijelih krila, „čudo" se sada služi crnima i krvavima. Ruka leti sa Kosova, ruka onoga, čiji je konj zavrištao noćas (najavio ga je) i pada u krilo, u kojemu je nekoć rasla. Ljuba je bila razumjela čeznuće i bol (ne glad) plemenitoga konja. Ljuba prepoznaje sada i prsten. „Burma sa mnom na vjenčanju bila."

A majka ? Što ona spoznaje ? Kako shvaća ona to čudo ? Vidi li ona u tom samo grozan slučaj ? Ili nepojmljivo okrutnu ironiju sudbine ? Ili možda ono isto svesilno pregnuće, što je i nju nedavno nosilo na Kosovo ? Ne vidi li on i u gavranima samo slijepo sredstvo neke tajinstvene velike ljubavi, koja joj „pozdrav nosi" ?

Damjanova ruka dolazi, jer nešto ište: ljubav ! suze ! grob !

Tom spoznajom socijalno biće izčezava pod provalom individualnoga. Glavarica odlične i mnogobrojne zadruge sjeća se, da je nekad bila majka.

Nadula se Jugovića majka,
Nadula se, pa se i raspade.

Kamila Lucerna.

PROBLEM ČEŠKOGA FAUSTA. (Josef Holy: Vašiček Nejlu.)

Otkada ima ljudi, bilo je i pokušaja, da se označi cilj čovjekova bitka i riješi problem njegove eksistencije. Pa kao što skeptične ljude nijesu zadovoljavale spekulacije grčkih filozofa, tako i modernoga čovjeka ne zadovoljava otajno neizražen cilj, koje je sebi postavilo kršćanstvo na pitanje: zašto smo na svijetu? Nekaki kontakt izmedju bitka čovjekova i nekoga izvan njega mora da je, jer ako su strasti, boli i radosti na zemlji tek same sebi svrhom i koncem, čemu onda sumnje u duši čovjekovoj ? Velika i suverena gibanja u kulturi bila su vazda prekidana žalcem skepse i negacije, pa su revolte i nezadovoljstva, koja se iz njih rodila, ostavljala krvave tragove na putevima porasta kulture. Pa ako su te revolte i negacije prividno i trenutačno sprečavale razvitak opće kulture, opet su one bile stanice, kod kojih se kultura odmarala i osiljavala. Nijesu to tek zublje, što planu, da mahom ugasnu, već su one trajne svjetiljke u dušama, što skreću naše puteve i osvijetljuju temelj, na kojem baziramo svoje bivstvo. Ruše nam mir,

da nas povedu do savršenstva. A imali savršenstva? Nema. I na toj spoznaji, na toj boli izgradio je Josef Holy svoj „fragmenat izgubljena čovjeka", svoga „Vašička Nejlu".

Problem leži u nekoliko riječi. „Oči su uprte u nebo, a noge drži zemlja". Vašiček traži istinu i savršenstvo, a dotle mu zemlja uništuje snagu i on svaki put pada na nju utrudjen i ispaćen. Karakteristična je pjesma uspavanka, što je nad malim Vašom pjeva „mati zemlja". U toj je lirsko-ironičkoj pjesmi sadržana sva bol problema, kojim se autor bavi. Razum čovjekov sputavan instinktom zemlje. U toj trzavici, ispinjanju i lomljenju jest bol čovjekove eksistencije i gorčina njegova života. Presezanje preko ljudskih granica nije nigda svršilo bez tragičnoga konca. Od grčkih mita, Krista, srednjevjekovnih čarolija, pa do dana današnjega, vazda je ovaj titanizam dokazao, kako su neznatne sile u čovjeka, a velika njegova volja. I ova bol iz spoznaje ništetnosti rodila je jednu cijelu periodu u životu i u umjetnosti: periodu dekadence. To je negativni titanizam, isto kao kršćansko asketstvo.

Istina i pravda, kao i sreća, nalaze se u najtješnjoj blizini čovjeka, pa ih nigda nema onaj, ko ih traži. Ne dijeliti se od života: u tom je sreća. Spojiti svoj usud s usudom stvari i duša oko sebe: to je sretna harmonija života na zemlji. Srodstvo sa zemljom ne da Vašičku, da se otrgne od ljudi, ili da postane nešto posebno. Savršenstva nema, jer je zemlja suverena i instinktivna. Vašiček mrzi ovo u sebi, ali mu je dosta šapat zemlje, dobre i pustopašne Meluzine, dosta mu je glas njegove Baruške, glas ljubavi, pa da se trgne i osvijesti. Kad Vašiček bludi oblacima i nebesima, tražeći istinu, slijedi ga sumnja u spodobi Černoga i ruga mu se: „pogibeljno je, dragi goso, upuštati se u božji poso". Istina je na zemlji bilo u kojem obliku, „ona je u djevojačkim grudima, u ptičijem pjevu i u mirisu ruže... jedamput je krepost, drugiput grijeh, ali samo na zemlji, a nigda u nebu".

Na principu zla i principu dobra osnovan je problem ove knjige. Váša je kao u sredini. On se probija sredinom nesretan i uzaludan. Ali ima još nešto, do čega autor dolazi u zadnjim poglavljima svoje „barbarske pjesme", kako je sam nazivlje: zemlja je mati i ljubovca svih, raskošna i bogata, ona nas obveseljuje, kažnjiva i unesrećuje, ona nas radja, ljubi i pokapa. To je njezin smisao. Vašičkov je život spojen okrutno sa zemljom. On s njome živi i umire. Plače nad sobom samim i nad svima, koji trpe i ljube. Jest, ljubav je smisao zemlje. Taj altruizam na jednoj strani, pa prkos i bojovnost, što se naglo razbija u posvemašnju sumnju i apatiju na drugoj strani, dijeli Vašička kao izraziti tip slavenskoga čovjeka od germanske race, koja je u Faustu zastupana ponosnim triumfom svoje psihe i svoje kulture.

„Udisali smo silu otajstva, a zemlja, koja nas je rodila, bila je u nama". Vašiček ljubi zemlju i pjeva barbarski, slobodno i naivno, on je „dijete stepe, njezino ždrijebe bez sedla i uzde, koje bije boj s vjetrovima. Udara li kopitom o zemlju, ne čini to iz mržnje i ogavnosti, već s prekipjela prkosa, koji je obiljem života i ljubavi". Strast drži Vašička uza zemlju. Ona je uzrokom svih njegovih boli, kazni i radosti. Srce ga spaja sa zemljom. Pa kad bi si Vaša iščupao srce i stavio na njegovo mjesto kamen i u njem bi protekla topla krv, jer i zemlja ima toplo srce kao i Vaša. Tako je dirljiva pjesma Vašina, kad kune i moli srce svoje i zemlju.

(Svršit će se.)

BILJEŠKE

MILETIĆEVO POSLJEDNJE PISMO. Od prijatelja pokojnoga Miletića, g. Vladimira Treščeca Borothe, dobismo posljednje pismo, što mu ga je neprežaljeni drug prije puta u München, s Brennera pisao. Uvjereni, da će naše čitatelje zanimati, donosimo ovdje prepis. Pismo glasi: „Brennerbad, Grand Hotel 20. Augusta 08.

Dragi moj Vladimir!

Poslije nešto predobrog i preobilnog dinera — tako je ovdje kuhinja! — pišem Ti uz cigaru ovo pismo. Iza toliko godina rekonvalescencije i vječnoga čuvanja, gdje mi je život bio kao neka polusmrt — počinjem se sada u ovom krasnom kraju uz čisti gorski zrak! — lagano opet vraćati k životu, ako još i kljast i slab.

Ipak je Rikli nešto pomogao — tijelu, a Schopenhauer duši, — ne svojim krivo razvikanim pesimizmom, već svojim poznavanjem prirode. Kad sam pred 20 godina progutao uz Kanta i njegovu filozofiju, bila je to za mene knjiga sa sedam pečata, ali život i bolest sve odpečata i iza trećega čina „Tristana" slijede „Meistersingeri". Nadam se dakle, da ću se ove jeseni u dobrom stimmungu svrnuti u Zagreb.

Što se „Iz raznih novina" tiče — da odmah obavimo sve neugodnosti! — to će se g. Albini u rujnu vratiti u Beč, pa će Ti poslati popis članaka, a onda ih daj g. Radinoviću na prepis. Rado bih da knjiga izadje bar na početku decembra sa datumom 1909. i to u istoj opremi

kao i prvi dio. Druga mi je pojmljiva želja, da to bude što jeftinije, ... a bilo bi mi najmilije, da izdanje pod pokroviteljstvom društva hrv. književnika preuzme Trpinac ili Breyer. Ja bih onda u Zagrebu još nekoliko aktuelnih stvari dodao i predgovor napisao. Bilo bi izmedju 16-18 tabaka. Hoćeš li mi ovo nekako urediti, da nadjem u jesen fait accompli, bit ću Ti vrlo zahvalan, a naravski da ću i kod sastavljanja i štampe knjige moliti za Tvoju pripomoć i savjet.

Veseli me, što si se Trnskoga sjetio, a žalim što mi je Tvoj članak izmakao, jer sam oko 15. o. m. baš bio na putu, pa Te molim, da mi taj feuilleton „Tagblattov" izrezan pošalješ u kuverti.

I još jednu molbu: Rado bih se malko iza Schopenhauera pozabaviti sa Jean Jacquesom Rousseau-om, kojega svatko citira, a malo tko čita. Ti ga sigurno poznaješ, pa Te molim, da mi nabaviš glavna njegova djela (Emila ili Confessions), da ih nadjem u Zagrebu na mom pisaćem stolu.

Ja sam Ti 18. o. m. poslao jednu austr. jubilarnu kartu odavle, koja će Te sigurno zanimati, u Sv. Jelenu. Ako je nisi primio, molim Te javi mi, da Ti drugu pošaljem. Sad je Tvoja adresa opet: Zagreb, je li? Jesu li se i Tvoji već vratili ili ostaju svi i kako dugo u Samoboru? Kako ide gdji. Marti? Moja djeca idu na more. Ja mislim do 1. rujna ovdje ostati. Hoću li još u Muenchen, ne znam. Svakako se preko Toblacha vraćam na Bled, gdje mislim ostati od 8—21. septembra, onda preko Ljubljane, gdje će me djeca dočekati, u Zagreb (25.). Mogao bi me na Bledu posjetiti! Nije tako daleko kao na Brenner! O v d j e je zbilja lijepo. Hôtel first class — čitam dnevno Figaro, Corriere de la Serra, Berliner Tagblatt i Pressu! 10 b r z o v l a k a n a d a n Distingued foreguerå na sve strane. Sve to sjeća me lijepih vremena, dok sam se i ja potucao svijetom (Paris!) i onda se kao einsamer Europäer odmarao u svome domu uz Benediktinca i Henry Clay. Žalibože, lijepa ta vremena odoše u nepovrat... Fuimus...

Tout à toi

Štefo.

UREDNIŠTVO primilo je OVE KNJIGE:

J. V a z o v, G o r o l o m o v. Preveo M. Rakoš. Sisak. 1907. Naklada J. Dujaka. Cijena 40 f.

D. H e c k m a n n, K o n c e n t r a c i j a u o s n o v n o j n a s t a v i. Ruma. 1907. Izdao pisac. Cijena 50 f.

V. R u d o l f, S o k o l s k i p o m l a d a k. Sokolska knjižnica sv. 8. Sisak. 1907. Naklada J. Dujaka. Cijena 40 f.

I. S k e r l i ć, V o j i s l a v I. I l i ć. Književna studija. Beograd. 1907. Nova štamparija „Davidović". Cena 1 din.

G e o r g H o n d r e y, A u s t r i a. Weltbürgerliches Schauspiel in 5 Akten. Leipzig. 1907. Verlag Bruno Volger. Cijena 2 marke.

I v a n C a n k a r, P o h u j š a n j e v d o l i n i Š e n t F l o r j a n s k i. Farsa v 3 aktih. Ljublana 1908. Založil L. Schwentner. Cena broš. K 2.— eleg. vez. K 2.80, s poštom 10 f več.

V a r d a r. Kalendar za prestupnu god. 1908. Beograd. 1908. Izdanje „Kola srp. sestara". Cena 50 para.

Z v. P u ž a r, B u n a u Š u š k o v c i m a. Pripoviest iz nar. života. Naklada „Hrv. Novina" u Virju. 1907. Cijena 40 f.

I v a n N. N o v a k, I s t i n a o M e d j u m u r j u. Poučna knjižnica „Pokreta". Zagreb. 1907. Cijena 40 f.

R. F r a n j i n M a g j e r, Z a p i s c i s a s e l a. Pripovijesti knjiga I. Osijek. 1907. Naklada I. hrv. dioničke tiskare. Cijena K 1.50, vez. K 2.50.

M l a d a H r v a t s k a. Glasilo Starčevićanskog djaštva. God. 1. Mjesečnik. Cijena na god. K 5.

S. S. B o b č e v, M e ž d u h r v a t s k i t e b o r c i z a n a r o d n i p r a v o. Sofija. 1907.

I. K r ž a n i ć i J. B a r a č, U k o l j e v c i h r v a t s k e p o v j e s n i c e. Zagreb. 1907. Tisak A. Šolca.

G o s p o d a r s k i V j e s n i k. God. XVI. Zadar. 1908. Izlazi mjesečno dvaput. Cijena za članove gosp. zadruga K 1.— na god., za nečlanove K 2.—.

D e n n i c a. Illustrovany časopis rodinny pre literatúru a otázku spoločenske. Redaktorka T. Vausová. Pešta 1908. God. XI. Mjesečnik. Cijena na god. 4 K.

G i o v a n n i A n d r o v i ć, G r a m m a t i c a d e l l a l i n g u a c r o a t o - s e r b a. Ulrico Hoepli, editore, Milano, 1908. L. 3.

R. F. M a g j e r, P r i j e g l e d s a v r e m e n e h r v. o m l a d i n s k e k n j i ž e v n o s t i. V Ljubljani 1907. Cijena 60 f.

D r. M i r o s l a v H i r c, N a r o d n o p r i č a n j e o n e k i m p t i c a m a. Kr. zem. tiskara. Zagreb, 1907.

SAVREMENIK

BR. 11 STUDENI 1908 GOD. III

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

DANA 29. OKTOBRA O. G. U 12¼ SATI O PODNE U 43. GODINI DOBE SVOJE SKLOPIO JE ZA UVIJEK UMORNE OČI

SILVIJE STRAHIMIR KRANJČEVIĆ.

HRVATI, IZGUBILI STE VELIKOG PJESNIKA SVOGA I SKLADNIJE NEGO IGDJE IZ NJEGOVIH JE RIJEČI OZVANJALA VJEČNA MELODIJA GOVORA VAŠEG. NIKAD NIJESU TRZAJI VAŠIH DUŠA USTITRALI OSJETLJIVIJE SRCE. NITKO SE NIJE NARUGAO GORČE SLABOĆAMA VAŠIM; NITKO PODNIO NJIH RADI BOLNIJIH MUKÂ. NIKAD NIJE MISAO KRILATICA VAŠEGA DUHA TONULA DUBLJE U OPĆEG JADOVANJA ČOVJEČJEG DUBINE; NIKAD SE NIJE DIZALA VIŠE U LJUDSKOG TEŽENJA VISINE. IZ REDOVA VAŠIH CRNOG JE GAVRANA SMRTI ZAPAO NAJDRAGOCJENIJI PLIJEN. ISELIO SE VILÂ I RODA SVOG MILJENIK U ZEMLJU „IZA SPUŠTENIJEH TREPAVICÂ“ . . . PA AKO IŠTO, ONDJE ĆE STIGNUT GA SUZE NARODA HRVATSKOG.

SLAVA SILVIJU STRAHIMIRU KRANJČEVIĆU!

J. P.: DR. STJEPAN MILETIĆ (Svršetak)

III. PREPOROD HRVATSKOGA GLUMIŠTA.

Najveće djelo Miletićevo jest preporod hrvatskoga glumišta. On je promišljenim i mukotrpnim radom u četiri godine stvorio pravo čudo: neznatno pokrajinsko glumište uzdigao na evropski niveau, hrvatsku dramsku umjetnost doveo do neslućene visine i uskrisio hrvatsku operu.

Za to zamašno kulturno djelo bio je Stjepan Miletić regbi stvoren i sudbinom odabran. Primivši u baštinu od majke svoje ljubav za dramsku umjetnost i glumište od mladih se godina bavio dramaturgijom i ozbiljno spremao za tu struku. Rječiti su svjedoci tomu dramatizacija „Diogenesa“ i preradba „Kraljevića Marka“, pak lektira dramaturških spisa Lessingovih, Laubeovih, Lindauovih, Coquelinovih itd. S domaćim je umjetnicima stajao u trajnom prijateljskom saobraćaju i primao od njih pouku u deklamovanju i recitovanju dramskih autora. U toj se vještini tako usavršio, da je u gimnaziji slovio kao najbolji deklamator. Učitelj i drugovi njegovi još se i danas sjećaju, kako je kao maturant na učeničkoj produkciji pri svršetku školske godine vještački izdeklamovao Šenoinu „Propast Venecije“. Kao djak priopćivao je u domaćim listovima pozorišne kritike i feljtone, koji su pobudili pozornost i stručnim znanjem i neobičnom duhovitošću. Već mu je tada „često — kako iskreno priznaje u „Hrv. glumištu“ (I., str. 16.) — lebdio pred dušom ideal, da jednom preuzme vodstvo našega Talijina hrama, da mu postane reformatorom, da svoj rad ondje nastavi, gdje je zaslužni Demeter prestao, te da stvori novo moderno, preporodjeno hrvatsko kazalište.“

Prema tomu idealnom cilju udesi i pravac naobrazbe svoje poslije gimnazijskih nauka. Da se može što intenzivnije baviti dramaturgijom, prijedje nakon godinu dana s pravnog fakulteta na filozofski na bečkom sveučilištu i odabere za glavne predmete estetiku i povijest umjetnosti. Podjedno je u Beču pomnjivo posjećivao glumišne predstave, osobito u „Burgtheatru“ i dvorskoj operi, bilježeći točno u posebnu knjigu režiju i inscenaciju svakoga iole važnijeg komada. Te pripravne praktične studije nastavio je Miletić na Théâtre françaisu u Parisu, kamo se prvom zaputio g. 1889., pak u češkom narodnom kazalištu u Pragu, gdje je g. 1890. i 1891. dulje vremena živio i naučio češki jezik. To živo zanimanje za dramsku umjetnost i kazalište u svezi sa istodobnim dramskim pokušajima i pozorišnim kritikama („Iz raznih novina“) pribavi mu glas rano kazališnog stručnjaka i javno mnijenje složno ga označivalo intendantom hrvatskoga glumišta, kada se je jeseni g. 1893. poslije Kneiselove smrti kao doktor filozofije vratio u domovinu. To se doista i dogodilo mimo njegova očekivanja i sudjelovanja. Smatrao se još premladim za takvo mjesto, a u drugu ruku slijedio je politički pravac, koji nije bio podoban, da mu pribavi naklonost vladinih krugova. Usprkos tomu tadašnji ga ban na Božić g. 1893. pozove k sebi i ponudi mu mjesto intendanta. Miletić razvije banu svoj program, u kojem su bile ove glavne točke: reorganizacija kazališne uprave sa samostalnim intendantom na čelu, podignuće dramskog ensemblea na umjetnički stepen i uskrisenje narodne hrvatske opere. Ban u glavnom prihvati Miletićev program i dne 11. veljače g. 1894. imenuje ga intendantom narodnog zemaljskog kazališta. To imenovanje bilo je općeno vrlo simpatično pozdravljeno. No Miletić nije htio odmah da preuzme upravu, jer se je u

jednu ruku htio pripraviti za svoj budući rad i stvoriti svoj program za buduću sezonu, a u drugu činilo mu se nepodesnim, da u sredini sezone primi kormilo kazališta iz ruku dotadašnjega upravitelja. Uz to ga je vukla želja u svijet, da prije svoje uprave pregleda i još jednom prouči sva veća evropska glumišta, u koliko ih nije već poznavao. Kako je doskora imala otpočeti gradnja novoga hrvatskog kazališta, htio je Miletić da na tom putu prouči i sve moderne tehničke stečevine i novosti pozorišne uredbe. Vodila ga pri tom misao, da bi naša nova kazališna zgrada imala u tom smjeru biti posve na visini moderne kazališne tehnike. U tome je smislu Miletić kasnije iznio podesne predloge i savjete, ali ih oni, koji su nadzirali gradnju, na žalost nijesu uvažili. Na tom naučnom putu posjeti Ljubljanu Gradac, Beč, Prag, Lavov, sve glavnije njemačke pozornice, naročito u Monakovu, Berlinu i Hamburgu, nadalje Bruselj, Paris i Italiju. Koncem svibnja vrati se u Zagreb s velikim obiljem novih utisaka i umjetničkih pobuda.

U hrvatskom kazalištu čekao ga Herkulov posao. Prije šest godina bila je ukinuta opera, a drama spade na niske grane pod upravom Kneiselovom. Mjesto „Romea i Julije“ općinstvo je gledalo mrvu Romea i mrvu Julije, vidjevalo ošišanoga „Leara“ i „Hamleta“, „Fedoru“ nadopunjenu ili preradjenu. Izvorna je drama životarila i jedine svijetle točke bijahu predstave Gundulićeve „Dubravke“ i Demetrove „Teute“. Pretežno se njegovala franceska moderna konverzacija i puste njemačke lakrdije. Klasična drama, koja je vrlo važan uzgojan elemenat za kazališno općinstvo, počela je iza smrti Demetrove iščezavati s repertoira hrvatskoga kazališta. Dvije tri drame Shakespeareove i po koja Schillerova, napose „Hamlet“, „Otelo“, „Koriolan“, „Lear“, pa „Razbojnici“ i „Marija Stuart“ bijahu gotovo sav naš klasični repertoire. Malo se brige posvećivalo umjetničkom prikazivanju, stilu i skladnom ensemblu, a da i ne govorimo o inscenaciji i historički vjernim kostimima. Općinstvo je uopće slabo marilo za kazalište, a konačni rezultat bijaše : velik deficit u blagajni i u umjetničkom napretku. Tomu se lošem stanju na nesreću pridruži i kriza, koja je buknula u času, kada je Miletić primio u ruke hrvatsko kazalište s nakanom, da ga iz temelja preustroji i uskrisi na nov život. S naše pozornice ode prvi glumac g. Fijan i neke druge dobre sile poglavito s razloga, što novi intendant nije odmah u prvoj sezoni a u staroj zgradi mogao da udovolji njihovim zahtjevima o znatnoj povišici plaće. Odlazak Fijanov pobudio nemalu senzaciju. Neke su novine stale pisati u prilog glumcima i nagoviještale pače propast kazališta, što je tako dirnulo Miletića, da je banu predao ostavku i prije nego je rad svoj mogao započeti. No ban ne prihvati ostavke, a Miletić se udvojenom energijom lati posla i za kratko sretno svlada sve zapreke. Prva se bura utiša i sezona započe pod najboljim auspicijama. Preostalom osoblju povisi plaće razmjerno prema sposobnostima i uredi dohotke prema našim prilikama. Uz to uvede nužnu disciplinu i odmah pristupi k djelu kazališnih reforma i provedbi svoga umjetničkog programa.

Umjetnički njegov program bijaše: „stvoriti u Zagrebu eminentno hrvatski umjetnički zavod“. Shvaćao je kazalište u duhu Preradovićevu kao „hram prosvjete, u kom se služba narodnosti služi“. Htio je da bude hrvatsko kazalište za slavenski jug ono, što je češko narodno glumište u Pragu za Čehe, t. j. matica, središte umjetničko. Kao dalnji cilj lebdjelo mu je pred očima ustrojenje još jednog zemaljskog glumišta, koje bi zavisno od zagrebačkog puto-

valo po domovini i po gradovima u pokrajini širilo isti umjetnički i narodni program. Tomu umjetničkom cilju imale su da služe reforme u repertoiru, jeziku i stilu. Želio je stvoriti dobar stalan repertoire klasičnih i poznatijih djela sviju naroda s osobitim obzirom na hrvatske i slavenske prilike, a uz to voditi računa o modernim pojavama i u drami i u operi. Repertoire imao je po zamisli njegovoj da nosi u prvom redu biljeg narodni, t. j. hrvatski, a zatim opće slavenski. Htio je iznijeti na narodnu našu pozornicu sva jur napisana hrvatska dramska djela iz dubrovačke epohe i ilirskog preporoda, ako su iole tomu dorasla, a uporedo s time živo podupirati i razvoj moderne drame prikazujući što više izvornih gluma i potičući raspisivanjem natječaja mladje pisce na rad. Osobitu je pažnju posvećivao slavenskom repertoiru, napose ruskom, koji svojom originalnošću i krepkim realizmom sili gotovo i glumce na novi prirodni smjer. Klasični repertoire trebao je da bude osnov našemu umjetničkom razvoju, jer se po njegovu uvjerenju točnim poznavanjem klasika usavršuje i u umjetnika i u općinstva umjetnički odgoj. Držao se načela, da kazalište, koje želi da vrši prosvjetnu misiju, ne može stvoriti svoga repertoira bez Sofokla, Shakespearea, Molièra, Racina, Corneilla, Kalidase, Calderona, Schillera. „Ono, što je vječito — veli u „Hrv. glum." (I., str. 139.) — te stoluje kao trajna ljepota i istina u modrim visinama nad nama, nikada ne gubi svoje vlasti nad ljudskom psihom, te će nam i nakon dvije tisuće godina jednako svijetliti u dušu, kao i prvoga dana." Kroz ovaj zlatni most prešla bi naša dramska umjetnost u postepenom razvoju i u carstvo moderne dramske literature. Kod stvaranja toga repertoira držao se Miletić riječi Laubeovih, koji je rekao: „Moj je ideal, da svakomu iole marljivijemu posjetiocu glumišta u nekoliko godina u svojem repertoiru predočim sve ono, što je svjetska dramska književnost, klasična i moderna, savršeno stvorila." Što se tiče jezika bio je mu glavni cilj, da postigne na hrvatskoj pozornici jedinstvo izgovora i narječja, koje bi imalo biti mjerodavno za korektni hrvatski izgovor. Pod stilom je razumijevao čitav umjetnički ensemble, čitav način prikazivanja, t. j. onaj umjetnički duh, kojim treba da je čitav rad proniknut. Taj stil mora biti u skladu s narodnim čuvstvovanjem, mora biti resonancom njegovih umjetničkih ideja. Hrvatska dramska umjetnost treba da traži i nadje svoj posebni narodni izraz, kako su ga našli i drugi Slaveni. To je bio zadnji vrhovni, zaključni cilj Miletićeva umjetničkog programa („Hrv. glum.", I., str. 73—75.).

Prema tomu općenitom programu udesio je Miletić svoj rad već u prvoj sezoni, koja zapravo i bijaše samo priprava za umjetničko djelovanje u novoj kazališnoj zgradi. Najprije pristupi k organizaciji uprave i preustrojstvu cijeloga unutrašnjeg kazališnog života. Kao samostalan upravitelj, koji si je u umjetničkom pogledu pridržao posve slobodne ruke, osnuje mjesto dramaturga, namjesti stručno tehničko osoblje, angažuje umjetničke sile, uredi repertoire za godinu dana, uvede novi red za pokuse i predstave, a uz to se pobrine za novu garderobu i važnije dekoracije. Dramaturg imao je po njegovoj odredbi u prvom redu da pazi na pravilan jezik. Stoga bio je dužan prije pokusa da pregleda i ispravi jezik u svim dramama, a kod pokusa da priučava glumce točnom izgovoru i naglasku. Miletić je htio, da hrvatsko glumište bude izgledom pravilna hrvatskog izgovora i naglaska, kako je „Burgtheater" za njemački, a „Thâétre français" za franceski jezik. Književnu stranu glumišne umjetnosti, t. j. običajne dramaturške poslove,

kao sastav repertoira, razdiobu uloga, preradbu klasičnih drama, pridržao je Miletić sebi u prvo vrijeme uprave. Jednaku brigu posveti i stalnoj operi, koju je nakon stanke od šest godina valjalo na nov život uskrisiti. Za pjevače angažuje neke domaće i većinom strane sile, u prvom redu Čehe, da tako sačuva hrvatski značaj opere. Miletić je cijenio operu koliko i dramu, kako ispovijeda u svom pomenutom djelu, jer je jednako uzgojan elemenat, što više, kraj eminentno glazbene darovitosti hrvatskoga naroda opera je po njegovu sudu upravo nužna i potrebna za naš narodni uzgoj. Stoga je trebalo stalnu i to čisto hrvatsku operu osnovati prije otvorenja nove zgrade. Talijanskim pjevanjem u našem kazalištu oduzimlje se našoj operi hrvatski narodni značaj. S novim je pjevačima otvorio opernu sezonu 16. listopada 1894. i odabrao za tu prvu predstavu Zajčevu popularnu operu „Zrinski", koja je pobudila silno oduševljenje u općinstvu. Taj operni ensemble lijepo se razvijao i bio osnovom kasnijoj hrvatskoj operi u novoj kazališnoj zgradi, gdje je pod Miletićevom upravom slavila toliko sjajnih uspjeha. Za „Zrinskim" je slijedila „Prodana nevjesta", koja je takodjer u velike omiljela općinstvu, pa „Faust" u novoj pariskoj inscenaciji, nadalje Wagnerove opere „Lohengrin" i „Tannhäuser" i dr. Sve nove i većina starijih opera pjevale se samo hrvatskim jezikom. Uz operne davao je i operetne predstave, premda nije bio prijatelj te kazališne grane. Budući da je kazalište uz svoje visoko pregnuće upućeno i na materijalni dobitak, posegnuo je i za operetom, koja ima nemalo privlačivu snagu za šire općinstvo. Uveo je takodjer balet, koji se kao koreografsko umjeće smatra nužnom sastavinom opernoga ensemblea. Taj se balet svidio već na prvoj predstavi „Zrinjskoga" i kasnije se u novoj kući lijepo razvio. U svom djelu na više mjesta s ironijom priznaje, da su mu opereta i balet često pokrivali deficite predstavâ s klasičnim dramama i operama.

Osobitom je ljubavlju njegovao d r a m u, i to jednaku klasičnu kao i modernu, isto tako tragediju kao i komediju. U prvom se redu živo zauzeo za hrvatsku dramu, tu pepeljugu od Demetrovih vremena. Od hrvatskih klasičnih originala uvrsti odmah u repertoire prve sezone uz „Dubravku" i „Teutu" još „Stanca" od Marina Držića, „Karla Dračkoga" od dra. Fr. Markovića, „Rodriga i Elviru" od bana Jelačića. „Ljutovida Posavskoga" od dra. Tresića-Pavičića, a za oproštaj sa starom zgradom odredi Kukuljevićeva „Jurana i Sofiju", dramu, s kojom su i otpočele hrvatske predstave. Ujedno je želio, da potakne na djelo domaće dramatičare i glazbenike, pa se stoga već u početku prve sezone obratio na njih s posebnim pozivom, da što življe prionu uz posao i stvore što veći broj domaćih originala. Istodobno (u listopadu g. 1894.) Miletić kao intendant raspisa natječaj: 1. za i z v o r n u tragediju ili dramu iz domaćeg života, 2. za izvornu komediju ili pučku glumu iz savremenog života hrvatskoga, i 3. za izvorno operno djelo u ozbiljnom ili komičnom slogu. Taj natječaj počinje sa značajnim riječima: „U p r a v a hrvatskoga zemaljskog kazališta, z n a j u ć i, d a j o j j e j e d n a o d n a j v a ž n i j i h d u ž n o s t i p o d u p i r a t i r a z v o j h r v a t s k e d r a m a t i č n e k n j i ž e v n o s t i i u m j e t n o s t i, raspisuje . . ." Miletić je iznio predlog, da se svake ili barem svake druge godine raspiše takav natječaj za dramu uz obilni honorar, a kazališna je uprava dužna, da nagradjena djela i u buduće svake sezone bar jedan do dva puta prikazuje. To se i činilo za njegove uprave, pa ga iskustvo poučilo, da takav natječaj uvijek

oplodjuje dramatske pisce i privlači nove talente. Uz to je potaknuo misao, da se kod pučkih klasičnih predstava daju što češće i starije izvorne drame poznatih pisaca, i živo želio, da se medju našim književnicima stvori udruženje dramskih pisaca, koje bi zastupalo staleške interese i priredjivalo po uzoru „Théâtre libre" više puta u sezoni posebne dramske predstave, u kojima bi se prikazivale još nepoznata djela hrvatskih književnika („Hrv. glum.", II., str. 75.)

Izvornim je dramama domaćim posvećivao osobitu brigu i time, što ih je većinom sam udešavao i preradjivao za pozornicu, sam glavom vodio mnogobrojne priprave i glavne pokuse, pomno pazio na valjanu interpretaciju intencija pjesničkih, sjajno ih inscenirao i obično im nabavljao posve novu opremu. U novoj je zgradi htio prikazati retrospektivni razvoj hrvatske drame, ali je na žalost poradi nehaja općinstva morao odustati od te lijepe osnove. Kao prvu predstavu pod svojom upravom odabrao je Demetrovu klasičnu dramu „T e u t u", po sudu njegovu tada najbolju našu izvornu tragediju, bar s dramske strane. Htio je time označiti i svoj budući program i kao glumišni intendant iskazati zasluženu poštu najvećemu svojemu predšasniku na intendantskom mjestu. Prihvatio je preradbu prof. dra. Fr. Markovića, no na kraju prvog čina izvede promjenu protiv teksta, ali u korist drame, davši ovdje faktično izvesti prizor, o kojem Dmitar u drugom činu tek pripovijeda. Ta je reforma potpuno uspjela i održala se na našoj pozornici.

Demetra je Miletić u velike cijenio. On mu je bio „prvi stručni upravitelj našega glumišta i prvi dramaturg." Glumišni rad Demetrov zove „apostolskim". On je „svojemu idealu žrtvovao sve: i genij i duševni mir i imutak, a da primi za hvalu zaborav i nehar." Sav naš klasični repertoire onoga vremena ima se samo njemu zahvaliti. Pjesnik „Teute" pokazuje se već i ovim jednim djelom kao estetski vodj, kao Prometej. No i praktični rad Demetrov u našem glumištu bio je od duboka utjecaja. Što je bio Laube bečkomu „Burgtheatru", to je Demeter bio zagrebačkomu glumištu. Bio je on „i izvrstan režiser i vrstan učitelj mladjim glumcima, kojima je znao često na pokusima čitave prizore odglumiti, samo da ih uputi u svoje umjetničke intencije". Sravni li se ova karakteristika s radom Miletićevim, razbira se jasno, kako je zahvalni učenik vjerno slijedio idealnoga svoga učitelja.

Iza Demetrove „Teute" iznese u sjajnoj opremi početkom listopada Markovićevu tragediju „Karla Dračkoga", iskupivši tako prema pjesniku nehaj i dug dotadašnjih kazališnih uprava. Za „Dubravku" Gundulićevu nabavi po savjetu umjetnika Bukovca nove narodne kostime, a s „Dubravkom" iznese na pozornicu i Držićeva „Stanca" uz historijski vjernu imitaciju Dubrovnika. Za pozornicu je priredio postumnu dramu Preradovićevu „Kraljevića Marka" i u tu svrhu upotrebio sav moderni pozorišni aparat. Držao se što više originala i po mogućnosti uščuvao pietet prema pjesniku. No u zadnjoj slici udaljio se od originala, zamijenivši je živom slikom sa 200 lica. Kritika je nazvala Miletićevu inscenaciju prekrasnom i genijalnom i priznala, kako je tom prigodom pokazao, da umije cijeniti velikog pjesnika. Istim je marom Miletić njegovao izvornu domaću dramu i operu i u novom Talijinu hramu, pa je jednako sjajno opremio „Porina", „Simeona" i „Pavlimira". Za svoje uprave Miletić je učinio mnogo, da bude što intimniji saobraćaj izmedju hrvatskih pisaca i kazališne uprave. U četiri godine njegove

uprave prikazivao je na hrvatskoj pozornici pedeset raznih izvornih domaćih djela, a medju tima trideset i dva noviteta. Uz domaću hrvatsku dramsku literaturu s velikim je marom njegovao slavensku dramu, napose rusku, koja glumcima podaje dosta prigode za potanko karakterizovanje i psihološke studije.

Uz reprize „Revizora" iznio je na našu pozornicu Gogoljevu izvrsnu šalu „Ženidbu", finu satiru i misaonu dramu dubokoumnog Gribojedova „Gore od uma", potresnu tragediju Tolstojevu „Noć tmine", nadalje „Buru" od Ostrovskoga, „Tudji kruh" od Turgenjeva, „Majoricu" i „Sam svoj neprijatelj" od I. V. Spažinskoga.

Od čeških je dramskih djela prikazivao u starom kazalištu proizvode Šuberta i Stroupežnickoga, a u novoj zgradi „Gazdinu robu" od Gabrijele Preissove, Stolbino „Vodno društvo" i prvi dio trilogije „Prosidbu Pelopovu" od Vrchlickoga. Bio je još naumio iznijeti Jiraskovu „Vojnarku" i „Noć na Karlstajnu" od Vrchlikoga, ali mu prekratko vrijeme i obveze prema klasičnom repertoiru ne dadoše. S istoga razloga morao je neka djela iz poljskog repertoira ostaviti neprikazana, premda su već bila i prevedena.

Klasična djela tvore ugalni kamen Miletićeva kazališnoga repertoira. U tom se klasičnom repertoiru vidi stručnjački sustav i promišljena osnova. Zastupani su gotovo svi klasični i veliki pjesnici raznih naroda, a ipak sva ta raznolika djela tvore organsku cjelinu. Živa je istina, što sam Miletić veli za taj repertoire u svom djelu: „Što je tuj učinjeno, stvoreno je krvlju srca". To je zaista dragocjena baština, što ju je Miletić ostavio hrvatskomu glumištu.

Već je prve godine u staroj zgradi veliku pažnju priklonio klasicima, u prvom redu Shakespeareu, koji je zastupan bio posebnim ciklusom, a nemanju je skrb posvetio Moliereu, Schilleru, Goetheu, Sofoklu i Sudraki. U novoj je zgradi nastojao dalje provesti ono, što je u staroj zamislio. Iza Sofoklova „Kralja Edipa" u staroj kući slijedila je u novom glumištu „Antigona", a snovao je iznijeti i „Edipa na Kolonu", želeći, da našem općinstvu prikaže sva tri dijela ove klasične trilogije. Pored toga dao je izvoditi i „Elektru" Sofoklovu.

Za cijele je uprave dosljedno za tim išao, da našem općinstvu pruži što više Shakespearea i to u što potpunijem i dostojnijem obliku. Zato je nanovo uvježbao i inscenirao ona njegova djela, koja su se već nalazila u repertoiru, popunio tekst „Hamleta", pozabavio se rimskim tragedijama, poglavito „Julijem Cezarom", u novoj zgradi davao važnost njegovim pričama, veselim igrama i kraljevskim historijama. Pri koncu njegove uprave nalazilo se gotovo preko polovine Shakespeareovih djela u repertoiru hrvatskoga kazališta. Na žalost iza njegova odlaska Shakespeare je postao samo rijedak gost u našem kazalištu. Od Miletića potječe i misao, da bi „Matica Hrvatska" priredila dostojno hrvatsko izdanje Shakespearovih djela, i to bar onih, koja su do sada prevedena. No odbor i uprava oglušiše se tomu pozivu.

Iz velikog niza ostalih klasičnih drama treba napose spomenuti Schillerova „Wallensteina" i uzorne predstave Molierovih komedija. Zadnje je godine Miletić želio iznijeti i prvi dio Goetheova „Fausta" i Lessingova „Natana mudroga", ali prvu osnovu ometoše neprilike zbog prijevoda, a za naslovnu ulogu u Lessingovoj drami nije našao podesna interpreta. Sustavno i pomno izvodjenje toga klasičnog repertoira pod vodstvom Miletićevim bijaše dobra škola za naše

glumce, a odgojno je utjecalo i na kazališno općinstvo. Glumci su se pomalo odučavali pukoj deklamaciji, praznom patosu i ukočenoj pozi, pa počeli prirodno i sa dubljim shvaćanjem prikazivati klasične drame. Glumačko se osoblje od drame do drame usavršivalo, a općinstvo, koje je prije bilo dosta nehajno spram finije i klasične drame, sve je veće zanimanje pokazivalo za tu ozbiljnu vrstu.

S pravom ističe Miletić u svom djelu, kako je „prva i najotmjenija dužnost svake kazališne uprave, da klasični repertoire vjernim pietetom uščuva, djelotvornom ljubavlju njeguje i umjetničkim razumijevanjem usavršava i proširuje."

Uz hrvatsku, slavensku i klasičnu dramu zapremala je u Miletićevu dramskom repertoiru i moderna gluma važno mjesto. Tu su u prvom redu došli do riječi francuski i drugi romanski pisci, kao Scribe, Dumas, Augier, Pailleron, Sardou, Musset, Rostand, Donnay, Curel, Bracco, nadalje engleski i germanski dramatičari, napose Ibsen sa cijelim ciklusom, Hauptmann i dr. Razumije se da je uz ozbiljni repertoire, koji je pretežno njegovao, iznosio i po koju veselu igru lakšeg genrea i lakrdiju, da privuče i onaj dio općinstva, koji nije mario za klasičnu dramu i finiju konverzaciju; ali je vazda gledao, da ta laka vrsta ne preotme maha u našem kulturnom zavodu. Držao se pri tom Laubeovih riječi. da je „najpreča dužnost pozorišnog ravnatelja polučiti kod općinstva što življe zanimanje za kazalište uopće."

U tom se repertoiru ogleda umjetnički sustav i kulturni program. Miletić je u prvom redu htio, da hrvatsko kazalište bude narodna prosvjetna institucija. ogledalo prosvjetnog razvitka hrvatskoga. Zato pripisuje toliku važnost izgradnji izvornog hrvatskog repertoira za dramu i operu. Ujedno hoće da naše narodno glumište bude ognjištem slavenskog umjeća, pa zato zamišlja opsežan slavenski repertoire. No za kulturni napredak i umjetnički odgoj bezuvjetno je potrebna i klasična i moderna drama: stoga uz domaća i slavenska djela uvrštava u svoj repertoire moderne i klasične pisce svih kulturnih naroda i epoha. Miletić nije tajio, da mu je u tome izgledom bilo češko narodno glumište pod vodstvom Šubertovim. Češko narodno kazalište u Pragu nije ekskluzivno, nego njeguje sve umjetničke pravce i kazališne grane. Samo je na taj način moguće, da glumište bude jednako privlačivo za sve elemente općinstva po onoj Goetheovoj: „tko mnogo nosi, nosi svakomu nešto". Miletić u svom djelu iskreno priznaje: „bilo je vazda moje vruće nastojanje, da i hrvatsko glumište u tom pravcu nasljeduje svoj češku sestru."

S tim sustavnim izgradjivanjem repertoira išao je rukom o ruku njegov reformatorski rad u unutarnjem kazališnom organizmu. Tu mu je jedna od prvih briga bila, da glumce odvrati od stare manire i šablone i navede na prirodan smjer. Upućivao je naše umjetnike na talijanske glumce, koji prikazuju pravi pravcati život, držeći se pravila, da je sve ono lijepo, što odgovara istini i prirodi. Time su talijanski umjetnici umjetnosti otvorili velike vidike i postali najvjerniji interpreti Shakespeareovi. Kako se nekoć naša stara književnost dubrovačka porodila iz svijetla talijanske renesance, tako bi se po zamisli Miletićevoj imala i naša moderna glumišna umjetnost ogrijati na plamenu ovih prvih umjetničkih genija. Zato je i nastojao, da privuče velike talijanske umjetnike kao goste na našu pozornicu, da nas obraduju svojim umjećem i da budu učitelji našim glumcima. Miletić je bio uvjeren, da nam je iza slavenske,

napose ruske, kud i kamo bliža romanska, naročito talijanska umjetnost, nego li njemačka, kojoj se u nas i suviše pogoduje.

Živo se trsio, da glumci ispravno shvaćaju značajeve pojedinih lica. Uveo je čitaće pokuse, na kojima su se glumci upoznavali sa sadržajem dramskog djela i intencijom pojedinih uloga. Upozorivao je glumce, da će u prikazivanju dramskih karaktera biti to vrsniji, što će više ćutjeti i misliti s autorom, a što manje interpretirati s komentatorima i kritičarima. Što je shvaćanje karaktera logičnije i jedinstvenije, to je ispravnije i savršenije.

Iza čitaćih pokusa vježbao je pomno čin za činom i nije puštao glumce prije do drugoga čina, dok im nije prvi bio posve jasan u svim situacijama. Njegov je ideal bio stvoriti jedinstveni duh u predstavama, zaobljeni i posve skladni ensemble. Pri tom mu je lebdio pred očima izvrsni ensemble franceske pozornice. Savjesno je pazio na stil i sklad u svim dijelovima predstave, tako da se svi sudionici podredjuju cjelini i da se ne ističu svojom virtuoznošću. Poveo se za Laubeom i tražio jasan i logičan izgovor. U tom su pogledu naši glumci prije Miletića mnogo griješili, iskrivljujući tekst ili gutajući zadnje riječi rečenice, a logično naglašivanje i pointiranje bijaše im je gotovo i nepoznato. Miletić je uporno i dosljedno tražio, da se svaka slovka jasno izreče, jer je to elementarno pravilo glumišne umjetnosti. — Tada je u kazališnom svijetu preotela mah vještina inscenacije i kazališnog stila. Nova nauka meininškog vojvode osvojila je mnoge evropske pozornice. Uz uho tražilo je i oko svoje pravo kod umjetničkog užitka. Počeše uzimati obzir na milieu i tražiti za svako djelo točku koncentracije. Uz to se posvećivala pažnja historijskoj opremi u dekoraciji i nošnji. Sve je to zamijetio Miletić na svojim pripravnim studijama i nastojao prenijeti na hrvatsku pozornicu. Ali pri tom nije upao u skrajnost i nije pazio samo na inscenaciju i sjajnu vanjsku napravu, već je vazda upozorivao, kako treba da sa pozornice u prvom redu sama riječ pjesnikova djeluje. To je s vremenom i polučio, osobito kod klasičnih drama, kao kod Molièra, Shakespearea i u Sofoklovim tragedijama, u kojima je dao tekst zborova recitovati i cijelu dramu izvoditi u jednom činu, sačuvavši u glavnom značaj starogrčke pozornice. Time je Miletić sretno anticipirao one moderne glumišne reforme, koje se danas toliko ističu, a idu za tim, da se u opreci sa Meiningovcima pozornica učini što jednostavnijom a u korist realistične mimike i prevlasti riječi pjesnikove. Poznato je, da tu reformu danas propovijeda čuveni glumišni stručnjak Joca Savić (koji je o tom pitanju nedavno izdao djelo pod natpisom „Von der Absicht des Dramas"), a praktično je provodi monakovsko umjetničko glumište. Poštujući tradiciju nabavio je Miletić točan „mise-en-scene" Molièrovih komedija iz Théâtre français. Ta je pariška inscenacija u nas potpuno uspjela, te je Molière od Miletićeve upravo ljubimcem našega općinstva poput Shakespearea. Kod salonskih komada pazio je ne samo na doličnu interpretaciju, nego i na dekoracije i ukusno uredjenje pozornice, na pristale toalete i pomodna odijela. Da se pogrješke iskorijene, odredi, da se glavni pokusi drže u potpunom kostimu. Često je morao sam da bude i redatelj, dekorater, mašinista, nadglednik komparserije. Umio je on pojedinim glumcima odrediti pravo polje, pa su s ulogama, koje im je on namijenio, postizavali lijepe uspjehe. Za te reforme trebalo je ustrajna i naporna rada. Pokusi su se znatno produljili, što nije bilo po ćudi glumcima.

No Miletić nije popuštao, pa da uvede nužni red, dolazio je sam u prvo vrijeme gotovo na svaki pokus, a pretežni dio noviteta i klasičnih drama sam je inscenirao. Često bi pojedinim glumcima sam odglumio prizor, da ih uputi na pravu stazu. Taj neumorni i promišljeni rad urodio je lijepim plodom. Već sa Sardouovom „Madame sans gêne“, za koju je držao do 20 takih žestokih pokusa, postigao je sjajan uspjeh. Općinstvo se zagrijalo za kazalište, a kritika je Miletića obasula hvalom i priznala, da je novi duh udahnuo u naše kazalište. Takvim se radom naše kazalište za kratko vrijeme diglo na visinu, na kojoj stoje bolje pozornice u drugih kulturnih naroda.

Taj očiti uspjeh već u prvoj sezoni nije bio po ćudi nekim uplivnim birokratima, koji su na sve načine kušali, da osujete dobre nakane slavodobitnoga novoga intendanta. Miletić u svom djelu o svom glumišnom radu dokazuje, da je upravo birokratizam glavna zapreka uspješnom djelovanju u umjetničkom i rodoljubnom duhu. S njim se Miletić kroz četiri i pol godine borio, dok napokon nije morao uzmaći pred borniranošću i intrigom svojih protivnika. Koncem prve sezone taj se spor tako zaoštrio, da je Miletić predao ostavku, a preuzeo je ponovno upravu u svoje ruke i kazalište na s v o j t r o š a k samo zato, da sačuva ono, što je bio do tada teškom mukom stvorio.

U novoj je zgradi udvojenom snagom nastavio svoj reformatorski rad i slavio dugi niz umjetničkih pobjeda. U tom nizu najslavnije i najzaslužnije djelo bijaše uskrišenje „Porina“, historijske opere Vatroslava L i s i n s k o g a, koja je pedeset godina čekala na svoju premièru. Dok su se drugi žacali, da iznesu na pozornicu tu operu, jer da je zastarjela i nesavremena, Miletić je odmah u početku svoje uprave odlučio, da će je prikazati, i energično nastojao oko toga, da hrvatsko glumište taj čin pieteta izvrši. U pripravama živo je sudjelovao i gledao, da se intencije toga umotvora što vjernije prikažu. Oprema „Porina“ bila je jedna od najskupocjenijih na našoj pozornici za njegove uprave. Prva predstava „Porina“ (2. listopada 1897.) bila je prava narodna slava, impozantna manifestacija hrvatske misli. „Porin“ je udario biljeg intendanciji dra. Miletića. Pred tom zaslugom iščezavaju noviteti i raskošne dekoracije i sva gostovanja. Jedan je od protivnika njegovih javno priznao, da „nakon tako sjajne i srećne pobjede mora i najzubatiji protivnik sviralom za pojas.“

A imao je Miletić u nas i protivnika ne samo medju birokracijom. Jedni su mu prigovarali, da voli blieštiti i da vanjskim sjajem razmazuje općinstvo, a drugi su spočitavali, da s obzirom na blagajnu forsira predstave, osobito operne.

Miletić oba prigovora odbija kao neopravdana u svom djelu „Hrv. glumište“ i veli, da su prvi prigovarači opazili samo pokućstvo, dekoracije i kostime, koji su dakako prema siromaštvu za Kneiselove ere izgledali i sjajni i raskošni, a sasvim su smetnuli s uma njegov umjetnički program, koji dosljedno i savjesno izvodio. Što se pak tiče „obzira na blagajnu“, iskreno priznaje, da su ti obziri bili donekle potrebni, jer naše kazalište ima neki iznimni položaj, pa treba da udovolji umjetničkim ciljevima i da privuče općinstvo, koje je do tada dosta nehajno posjećivalo kazalište.

Od ostalih reforma Miletićevih treba spomenuti popoldašnje predstave po nedjeljama i blagdanima, pučke klasične predstave, djačke predstave, pokušaj sa seljačkim predstavama, izdavanje kazališne biblioteke i almanaha. Vazda je

on o tom snovao i radio, da što življe zainteresira sve društvene krugove za hrvatsko kazalište.

Da namakne hrvatskoj drami valjan podmladak, zasnovao je i otvorio o svom trošku u glazbenom zavodu „hrvatsku dramatsku školu", koja je u kratko vrijeme svoga dvogodišnjeg opstanka polučila vidljivih uspjeha. Ta je škola na žalost odmah iza njegova odstupa ukinuta.

Za cijelo vrijeme uprave Miletić nije primao nikakve plaće, već je iz svoga podmirivao znatne troškove za razna putovanja u svrhe kazališne i za reprezentaciju. Uz to mu je vlada kroz tri godine snizila subvenciju za svotu, što ju je iznosila kraljeva subvencija hrvatskom kazalištu, u svem 60.000 kruna. U novoj kući imao je deficit od 130.000 kruna, a naprama tomu su predmeti inventara, t. zv. „fundusa instruktusa", što ga je Miletić nabavio, iznosili preko 160.000 kruna. Od te svote bio je Miletić voljan popustiti oko 40.000 kruna, pa da mu je vlada kod odstupa tu svotu namirila, bila bi se njegova uprava svršila za nj bez deficita. Mjesto te svote ponudila mu je konačno 36.000 kruna i tako je zemlja za tu svotu preuzela njegov inventar, pri čem je Miletić izgubio 94.000 kruna. S ostalim troškovima za petgodišnjeg rada na upravi hrvatskog kazališta iznosi taj gubitak oko 200.000 kruna.

Prema tomu mogu se na nj s punim pravom primijeniti riječi, što ih Miletić u svom djelu izriče o svom uzoru i učitelju Demetru: on je „svojemu idealu žrtvovao sve: i genij i duševni mir i imetak". Tomu možemo dodati za Miletića: „i zdravlje svoje", jer je nesumnjivo, da je u grozničavom i prenapornom radu oko preporoda hrvatskog kazališta uhvatio klicu živčane bolesti, koja ga je survala u rani grob.

Slava imenu Stjepana Miletića!

VLADIMIR NAZOR: SMRT PETRA KRIESIMIRA

I.

Kralj ču gdje Smrtca prama njemu kroči
Korakom tromim i laganim; vidje
Sjenu joj zida na mramornoj ploči.

Opazi: avet stade, ko da čeka.
Kralj viknu, i klik odjekne po dvoru...
Na triemu vrata lupnuše daleka.

Gizdava kita vojvoda i žena,
Pred starca stupi... Šutke kralj ih gleda
S ležaja svoga tvrda i studena.

I zbori: — Slutnja, već se obistini.
Umirem... Svu noć slušao sam, kako
Kopate jamu negdje u daljini.

Duboka je l' mi grobnica i hladna?
Lajaše l' noćas vučica il bijes
Srca vam, zvjerka pogana i gladna?

Što ćete, kaž'te, na dno groba moga
Položit sjutra, vi vjerni čuvari
Krune i trona, vi naroda svoga

Plameni mač, vi — kraljevi grobari? . . .

II.

Zatrepta žižak u kandilu . . . Dvora
Sve sjene na to plaho zadrhtaše,
Al ona ne na ploči od mramora.

I zbori kralj : — Oj, sinovče Stjepane,
U grob mi baci svoje srce biedno,
Što svu krv gubi, a iz prve rane.

O kruni sanjaš, al tijeh banova
Ne vidiš gladi u mrkim očima?
Ne ćutiš võnju zmija i vukova?

Crv nije, tuli vuk i štekće jena,
A ruka tvoja nije lavlja šapa,
A srce tvoje nije luč plamena.

U našem domu vidjeh mnoge vaje.
Kad lavić nisi, a ti jagnje budi
Djedova što će griehe da okaje.

Ti, mrtva grana gordog stabla moga,
Križ na se metni i kostriet obuci ;
A srce puno čemera gorkoga

Predaj mi, il će razniet ti ga vuci —

III.

Muk . . . Bani šute ; plamsaju im oči,
Nemir ih muči . . . Nepomična, niema,
Viek sjena strši na mramornoj ploči.

— Zvonimir bane, glas se kraljev ori,
Znam neman što je nosiš u grudima,
Znam žedju velju, što te davno mori.

Lukav ko zmija i jak lavić kao,
Ti k nama dodje, al u oči zvjerke,
Što sobom pove, ne pogleda, jao !

Al ja ti vidjeh u onim zjenama
Gdje jašu divlje konjaničke čete
S barjacim mrskim, gvoždjem i zubljama.

I vidjeh kuću zlatnu porušenu,
I vidjeh kišu blata i kamenja
Gdje bije njivu našu pogaženu.

A ti još ljubiš one kobne zjene...
Plemiću holi, ovu krunu slavnu
Dat ću ti, ali oči svoje žene

Baci mi sjutra u grobnicu tamnu —

IV.

Na glatkom zidu stas se sjene crne
Do stropa pruži... Kralj osjeti: leden
Ruka mu noge taknula... Protrne

I kliknu: — Bane Svačiću, kad ova
Zvjerad se stanu na mom tronu klati,
Bog mira bit ćeš il usta lavova?

Čuj, mrkih predja posljednji unuče,
Obuzdaj snagu, što te napried goni,
Utoli vihor što ti žilam huče.

Teklo je dosti i suza i krvi
Sa trona toga, á već vene cvieće
Što na njem ja sam posadio prvi.

Svačiću, ljepšu dočekat ćeš slavu.
Kad danak grane jada i rasula,
Ti na nj se popni, i okruni glavu,

I mač svoj teški trgni iz korica;
Stoj, smjel i ohol, s požarom u duši;
I klikni roju naših izdajica:

Ne, tron se ovaj ne ruši bez krvi! —

V.

Umuknu; gleda... Sad se sjena dignu
Sa mramor ploče; na ležaj mu sjedne;
Nijema, strašna, nad njime se prignu.

A za njom vidi razroka grbavca
Gdje zube kesi, na njeg nokte pruža;
I čuje zvižduk šibe, zveket lanca.

I prorok mira kliče: — Oj čopore
Kurjaka mladih, skoči i nasrni:
Potjeraj vepra iz rodne ti gore!

Izmedj pastira i gladnoga vuka
Pogodbe nema... Udri, dok ti srce
Bukti ko plam, a gvòzdena ti ruka!

Slaga tko reče: Mi smo lovor-grana,
Melem na rani, dûga na nebesim!
Mi porod jesmo vuka i arslana! — —

Banovi šute — da se jedan makô.
Strah i gnjev srce noktima im drapa.
Kralj blijed leži — — Oprezno, polako

Oči mu biskup Anastazij sklapa.

STJEPAN LUKIĆ: TKO JE KRIV?

Imao sam otputovati u zvaničnom poslu u mjesto K., neko četrdeset kilometara daleko. Naručio sam seljačka kola i odredio, da, imadu doći po me ranom zorom. Kočijaš zbilja došao u prosvit i probudio me, lupnuvši šakom nekoliko puta po prozoru.

Obukavši se izadjem napolje. Kola stajahu spremna pred kućom: odotraga namješteno za mene visoko sjedalo od sijena, pokriveno šarenim ćilimom; sprijeda isto tako sjedalo, nešto niže, za kočijaša; šaraglje pune puncate sijena, uz jednu lijevču privezana pitla. Kočijaš hodao oko konja, namještavao im ormu, tro im oči, natezao uši, podvezivao repove, a kad je to svršio, počeo obilaziti oko kola, rukom drmao za lijevču, držalom od biča tuckao po žbicama od kotača, pretražio s nekom važnošću sve, što treba, da čini valjan kočijaš prije nego će krenuti na dalji put.

Sve je bilo u redu; posjedasmo u kola i krenusmo.

Bilo je to početkom mjeseca lipnja.

Na istoku se jedva-jedva odavalo rumenilo zore; svuda unaokolo siva bljedoća; daleko tamo prema Bosni jedva se vidjele konture planine Motajice. Sve mirno i bez ikakvog povjetarca, zrak mirisao po ovlaženoj zemlji; iz jedne kuće na kraj sela sukljao iz dimnjaka bijel dim ravno u zrak i držao se kao stup, znak, da će biti danas lijepo vrijeme.

Pred nama se sve više i više otkrivahu polja zasijana žitom i kukuruzom, daleko tamo još crnile šume; ovdje-ondje se u polju dizali stupovi dima, valjda pastiri pred zoru naložili vatru; tu i tamo se posve nisko spustila na polje tanka magla i prekrila ga kao bijelim stolnjakom...

Na istoku se počelo sve jače crveniti; bivaše jasnije i magla se dizala u vis.

Vozili smo se dosta brzo; mali slavonski konji, mrkov i dorat, bježali kao mačke . . .

Kočijaš Petar, tako mi reče, da mu je ime, sjedio na svom sjedalu pogurenih ledja kao parabola, pucketao bičem i ovda-onda se upuštao u razgovor s mrkovom: „Šta se obazireš! Dat ću ja tebi! Gle ti njega!"

A mrkov na to zahrzao, kao da je razumio gospodara.

Bio to seljak, starac od neko 60 godina, onizak, maljušne glave, brkova širokih, koji mu se spuštahu preko obje usnice; zaraštenih obrva, s malenim okruglim šeširićem, na čelo natučenim.

Opazio sam, da nije razgovorljiv, a ja na putu volim, da štošta propitkujem, da se obavijestim o svem i svačem: vrijeme brže prodje.

Ispipah ipak od njega, da je udovac, da ima dva oženjena sina i tri udate kćeri; ima oko četiri rali zemlje, nešto blaga, a bavi se ponajviše kirijom.

— Teško se živi, što ne, Petre? upitah ga.

— Tako, tako — i već od običaja ponizno uhvati za šešir rukom, u kojoj je držao bič.

— Malo zemlje?

— Malo . . . i opet će rukom za šešir.

— Za granice bilo svega više, je li?

Nije mi odgovorio, već se prema meni okrenuo i pogledao me pogledom, u kojem sam čitao odgovor: „A što pitaš!"

Na časak sam zašutao.

— A kako vaša gospoda u selu? opet ću.

— Dobro . . .

— Kako vaš župnik?

— Dobro . . .

— Načelnik?

— Dobro . . .

— Bilježnik?

— Dobro . . . svi su oni nama dobri, . . . odgovarao držeći rukom za šešir.

Medjutim smo već prošli nekoliko sela s drvoredima od lipa i akacija, što su ih zaradili stari graničarski kapetani, da u miru sa svojim kapetanicama tamo hladuju; tu i tamo se vidjela po koja stara zgrada, bivša kapetanija, pocrnjelih zidova i obijenih prozora; stajaše kao izumrla.

Svijet iz kuća izilazio, goneći blago; po dvorištima žurba i škripa džerama.

Na početku jednog sela opazih desetak novih kuća, jedna uz drugu, pokrivenih crijepom, ogradjenih plotom od dasaka.

— Lijepe kućice, upozorih Petra.

— Stranci . . ., odvrati on i ne gledajući na kuće.

U sredini tog istog sela oko jedne oveće graničarske kuće zidanice, s osam prozora od ceste, zaposlili se ljudi; bilo ih nekoliko na krovu sa sjekirama i pilama, a neki su dolje s budacima krhali zid.

Držao sam, da kuću popravljaju, no opazih, da su krov na troje prepilili
Zagledam se u taj posao, a Petar će mi:

— Dijele se . . .

Sunce je već dobrano poodskočilo ; prevalili smo blizu dvadeset kilometara ; konji se već oznojili ; Petar mi reče, da ćemo u prvom selu O., što dodje, stati i hraniti konje : to je obična štacija, gdje se vazda staje i hrani.

Za četvrt sata uhvatismo to selo i skrenusmo u dvorište jedne krčme, žuto okrečene, s neobično visokim krovom. Petar je kola utjerao pod otvorenu sušu gdje se je već bilo utiskalo više kolije s otpregnutim konjima, koji su neki okrenuti glavama prama šaragljicama, griskali sijeno, a neki iz torbica, privezanih im o vratu, žvakali zob ; po dvorištu hodali amo-tamo ljudi s bičem u ruci. I Petar ispregnuo svoje konje, pokrio ih pokrovcem, donio iz šaragalja kup sijena i metnuo pred njh, a ja medjutim odem u krčmu, da tamo prosjedim, dok se konji nahrane.

Krčmar me odvede u sobu „za bolje" ; u sobi je bilo sparno ; prozori bili zatvoreni, od svuda probijaše težak zadah rakije ; na neprostrtom stolu ležala prevrnuta solnjača s rasutom soli i paprikom ; krčmar šuknuo rukom po stolu i puhnuo nekoliko puta, da ga počisti ; kad mi je rekao, da ima piva, naručim jednu bocu. Na zidovima u naravnoj crti visilo nekoliko slika, koje prikazivahu bitke iz rusko-turskog rata, iz srpskog ustanka, a jedna prijelaz naše vojske u Bosnu. Takih se slika obično vidi u našim seoskim krčmama, to su stare slike, a vazda se rado gledaju od gostiju, koji tamo zalaze.

U drugoj sobi sjedilo na klupi nekoliko seljaka, pušeći na kratkim kamišima.

Sparina u sobi gonila me, da izadjem napolje i izadjem, da se prošetam.

Selo je oveće : s obje strane ceste red dudova, pred kućama ledina, na kojoj se bjelasaju jata gusaka i djeca u košuljama ; crkva na samu, opkoljena lipama.

Ne daleko od crkve zapazim na jednoj kući natpis : „Općinsko poglavarstvo".

To je kuća zidanica, sa željeznim rešetkama na prozorima ; u sredini ulaz na natkrivene stube ; pred kućom ledina, isprekrižana s utrvenim stazama i ogradjena niskim plotom od letava ; u jednom kutu ledine stoji pokriven zdenac na koleso ; baš neko grabio vodu, a koleso klepetalo kao klepetaljka.

Sjetim se, da bi bilo dobro, da odem u ured k načelniku ili bilježniku i da se priupitam, koliko imade kilometara do mjesta K. i kojim bi se najkraćim putem moglo tamo doći, jer je zidana cesta vodila samo do sela O.

Uspnem se po stubama, na kojima su sjedila tri seljaka ; ovi ponizno poustajali i poskidali kape ; udjem u hodnik, potaracan s već izlizanom ciglom ; zidovi bili izgrebeni, išarani i izlizani od naslanjanja, tako u visini ramena čovječjih ; zadah u hodniku težak, običan u svim uredima, smjesa mirisa od opanaka, koža, prašine. Na prvim vratima sivo obojadisanim, pocrnjelim oko kvake od hvatanja rukama, stajaše natpis : „Opć. načelnik". Pokucam ; niko se ne javlja ; uhvatim za kvaku — zaključano. Podjem prama drugim vratima, na kojima bijaše natpis : „Opć. bilježnik". Pokucam — ništa ; uhvatim za kvaku — zaključano.

Svuda je bila tišina ; podjem dalje hodnikom i dodjem do jednih otvorenih vrati ; zavirim unutra : o prozoru obješena visila pandurska sablja, pod stolom na podu izvaljen ležao bubanj. Unidjem unutra : uz zid postelja sa slamnjačom,

a na njoj se ispružio pandur. Zaspao je, no od štropota se mojih nogu probudio i metnuvši ruku na oči, da me bolje vidi. stao u me ukočeno gledati.

— Zar nema nikoga u uredu? zapitam protiv volje nešto oštrijim glasom.

Na to on, držeći, da sam koji od „pretpostavljenih", skoči sa slamnjače i, protrljavši sebi oči, stane preda me.

— Je li gospodin načelnik u uredu? zapitam ga.

— E, e, . . . poče on zapinjati — nemamo mi načelnika. . . .

— A gospodin bilježnik?

— E, e, . . . opet stane zapinjati — nemamo mi ni bilježnika . . .

— Nemate ni načelnika ni bilježnika? ! začudim se.

— Nemamo . . . u Mitrovici su . . .

— U Mitrovici? upitam još ne shvaćajući.

— Da, u Mitrovici, . . . reče on i lahak mu osmijeh preleti licem, a zatim rukom prekrije usne, hoteći prikriti smiješak.

— U Mitrovici ! brecnem se, shvativši. — Zašto? izmakne mi upit, a volio bih, da nijesam pitao.

— E. . . tako . . . falili novci u blagajni . . . a bili su obojica dobri ljudi . . . Sada imamo upravitelja ; otišao je nekamo u selo.

Bio sam poražen, sam na se srdit, okrenem se i izadjem na polje ; neko me teško čuvstvo obuzelo, a zadah hodnika još mi jače smrdio . . .

Na stubama su još sjedila ona tri seljaka i pošli za mnom otkrivene glave i, pružajući mi plave knjižice, reče jedan od njih :

— Molimo Vas, milostivi gospodine, pregledajte, jesu li nam ovi — pokazujući na općinu sve upisali . . .

Uzmem knjižice : bile su porezne ; prelistavao sam ih uzrujano i ne čitajući, a onda im ih povratim, rekavši, neka idu k upravitelju.

Brzim korakom krenem prama svojoj krčmi, da kažem Petru, neka preže. Bilo mi je teško . . .

Petra nije bilo u krčmi ; podjem u dvorište, da ga tražim ; u dvorištu nije bilo vidjeti nikoga; stanem se ogledavati i začujem pod dno suše razgovor ; prepoznadoh glas Petrov i podjem bliže : iza jednih kola posjedalo na pokrovcima nekoliko seljaka i mašu rukama.

— Hajdučine, a šta da su drugo ! suprežući se govorio jedan seljak.

Obidjem, da me ne vide i stanem prisluškivati.

— Šta je Mitrovica ! Potući ih valja ! čuh Petrov slabi glas.

— Da, potući ! prihvati drugi.

— Tako čuvaju narodni novac ! opet će jedan.

— Eh, gospoda ! posprdno dobaci četvrti.

Svi su govorili u po glasa kao šapćući . . .

Htio sam da pobjegnem, no noge mi kao odrvenile i otešćale. . . .

Jedan od njih držao u ruci spis, mahao njime, a onda ga baci i reče :

— A šta će mi sad i to !

Nijesam mogao dalje da slušam, već stajah kao ukopan. Dugo su još razgovarali, a Petrov se glas osobito isticao. Pane mi u pamet njegov odgovor : „Svi su oni nama dobri . . .".

Odjedared se maknem, odem u krčmu i reknem krčmaru, neka Petru kaže, da preže.

Malo zatim krenusmo.

Petar šutio cijelim putem i ne obazirući se na me, šibao nemilice sad mrkova sad dorata.

I ja sam šutio i upiljio se očima u njegova zgrbita ledja i tu maljušnu glavu, hoteći prodrijeti u njegovu nutrašnjost i odgonetnuti, što on sada misli. Još se je više pogurio nego prije, pljuckao i griskao kamiš lule. Zna li on, da i ja znam za slučaj kod općine? pomislih. U ostalom njemu je to valjda svejedno... Valjda sam mu i ja kriv i mi svi drugi, svi smo mi njemu krivi...

Odjedared je počeo mrkova tako ljuto šibati, da se je propeo na zadnje noge, uzeo trzati uzdama, a onda je došao red i na dorata.

— Petre, nemojte! reknem mu.

Šutio je i tukao dalje kao da su mu i oni krivi . . . .

RIKARD NIKOLIĆ: MAESTRAL

Na horizontu vedrom modra pruga:
O stiene vječnim šumom bije more.
Ljeto je, al' ne žeže sunce jarko:
Podne je, al' bi reko u cik zore.

Svježi maestral nosi miris algâ,
A galebova jato glasno kriešti;
Daleko... tamo dva se jedra biele
Po moru modrom što veselo bliešti.

O zdravo vjetre uzdanja i snage:
Pretečo vedrih, liepih, toplih dana;
Pod tvojim dahom budi se i sanja
Duša od briga teških izjadana.

Dižu se nade što raspale bjehu:
Od tajne sreće nadimlju se njedra;
Ja sam ko galeb, kada poslie bure
Veselo kruži iznad mora vedra.

JOSIP KOSOR: MOJA LJUBAV

Nekoć imadoh na jugu kućicu — vilinstan. Pozadje joj bile gore do oblakova i more veliko, slano i plavo...

Tu sam po prvi puta čuo zvukove bure i ugledavši sunce — prvim trenom moga života zaljubio se u to veliko svijetlo.

Tek kašnje spoznadoh, zašto mi je strast sestrom...

Moj život tekao je u obilju svijetla, boja i mirisa...

Moj dvorac okruživali bademi, smokve, masline, debalca limuna i naranča i razne stabljike južnih bilina i cvjetova. Tuda su plazale zlatne zmije i zlatne ptice lepršale i sletale na grane teške i pune sočnih zlatnih plodova.

Parče raja sleglo se tu pod planine, pod sive i daleke...

No udes htjede, te izgubih svoj raj u nježnoj dobi pete godine mi. O okrutnosti!

Nagnali me u svijet — u preogromnu kovačnicu sreće, da iz željeza hljeba izbijem.

... Petnaest godina mlatih s najvećim čekićom, petnaest vječnosti puhah u najveću mješinu, da su mi krvarile grudi i duša... No čaša bje prepuna i jednoga dana, kad su oblaci plakali biserima i stari sotona razdao cvijel iz samilosti prema meni — sahranih patnje svoje...

Tad sam stupio na stazu, koja se zove iluzija i koja vodi u potragu za Bogom...

... Ja ga nadjoh na obali, koju je oplakivala beskrajna voda, na čijim rubovima navirala pjena kao da bukte bijeli plamenovi...

Zatekoh ga, gdje gleda na sunce okruglo i crveno.

— Svevišnji! Zašto mi t a k a v udes dosudi? — upitah skrušeno i prignuh koljeno.

O n šutaše i ne spusti pogleda na me. Što mi je do čovjeka?! On se nasladjivaše u strasnom gledanju sunca. Njegove trepavice se oduljile i ticahu ružične trake i žeženu ploču...

A sunce je bilo lijepo, ljepše od Njega; moje najtrajnije misli ljepšega ne pamte. Bogato je sijalo život i svijetlo i sav je jug plamtio u plamenima vječnoga požara... Moje su zjene stidno ponicale zemlji pred ljepotom... O ti m o j e živo veličanstvo!...

More se uljilo i crvenilo... Sa svim svojim životinjama i ribama, sa sjajem, koraljima i biserima diglo se na površinu, da proslavi veliku večer!

A ja sam pio i pio sunce i od slasti mi zamirala čula... Moje je uho bilo gluho za tanku muziku prirode, što je plavila na me... Moja je duša nudila srce suncu, dok nije zadrhtala u slatkom užasu, u užasu i spoznaji, da je to moja prva ljubav, p r v a i z a d n j a, koja će milu zvijezdu slijediti po nebeskim stazama, sveto u nježnom ljubomoru, te i onkraj noći kao bijelo svijetlo lebditi za njom...

I u bezumnom zanosu htjedoh da kao iskra planem sred vječnoga požara boja i plamenova, koji već ispisivahu cio nebeski krug; htjedoh da zadjem, da se rastalim... i tu me smuti strašan prizor.

Vidjeh, kako Bog blijedi, dršće i hoće da se razboži, u grču strasti — pred prilikom sunca!...

— O, o, ti nuzljube, ti protivniče moj! — i tvrdom rukom pognah g a...

— Čovjeka pusti naprijed!

MIRKO KOROLIJA: ŽEDJ

Ta strašna žedj u mojoj duši,
Je li to crni obol, plaća
Smrti što ide? — ili daća
Mladosti što se gubi, guši?

Stihijska, žedna sila ova,
Koja u mojoj žive krvi,
Što je?, što poput vihorova
U meni bukti, kida, mrvi?

Ne znam ; no poput vrelih šiba
Po meni vječno bije, zvizga ;
Osjećam gdje se bolno giba
I puca koža i krv brizga.

Kao u mladog Horibanta
Srce mi tuče, puno straha,
Ja bježim sulud i bez daha,
A plam me vrući, teži hvata.

Pa i kad padam obnemogo
Sa tvojih usta strasnih, mali,
Napiv se do dna, žudno, mnogo,
Ta tamna žedj još ljuće pali.

O, ja bih tada grizuć tvoje
Kose, u besmrtničkoj boli,
Sa mračnim jadom usred moje
Duše, što plamti, grca, voli,

Dok žešće prašti žedni švigar,
Ja bih da rušim i da mrem,
Da se ko s plijenom gordi tigar
Sa tobom survam, skršim, strem !

IVAN SISARIĆ: AJUTA*

(IZ „NOVELÂ S JADRANA")

Mornari, koji su plovili „konalom", što ga medju se zatvaraju otoci Korčula i Hvar, znat će, kako je, kad se iz njega izjedri i najedamput osvane na goloj, nedoglednoj pučini morskoj. Držiš li se s brodom više korčulanskoga kraja, a da se ne smiješ previše potegnuti u konal, čim spuzeš na Praiz, zasja na te najednom Pulja i pučina. Taman da je po svemkoliku konalu mrtva „bonaca", na Praizu valja, da je vjetra. Zapali li „široko" ili učini „fortuna" ne možeš od strahote, kako se na Proizu razvali more ; ne bi lako po takom utjerao brodom u koju dragu s onu stranu otoka, pa da bi te same vile nosile.

Jedne godine baš pod samu zimu digla se je u pamik zore neka primorska ladja sjedro s ušća rijeke Neretve, gdje je krcala „salbun" i odjedrila nistrmo nekud prema otoku Korčuli. Obnoć stalo puhati jugo zviždući i fijukajući nujno i usvavljivo u konopima na rijeci usjedrenoga broda. Kako im je vjetar bio u krmu, jedrili su oni jutros s punim jedrom, jer je brod bio krcat, pa je mogao podnijeti vjetra, koliko si god htio. Kadikad bi šmignuo mimo nje koji neretvanski ribar u maloj svojoj „trupini", u kojoj je cijelu noćašnju noć sam samcat na moru lovio. Izdaleka bilo ju je vidjeti kao kakvu ljuplju od oraha, koja bi se opažala samo, kada bi se na vrh vala popela. Nebo je bilo gotovo sve vedro, osim što se pri dnu uhvatila kao kora od oblaka. Na veliku vedrinu vjetar je

* Mornarski poklik u životnoj pogibiji.

sve to više režao. Nekoliko uza uvanka more je bilo zeleno kao trava, dočim se je pri kraju nešto malo zažutilo od žestokoga „kurenta“. Nedaleko od njih spustili se cikćući dva galeba na površinu mora i stali na njoj bijeleći se kao dvije grude snijega. Tamo amo po zelenoj površini morskoj uspjenili se veći i jači valovi ploveći nistrmo kao prevodnici medju drugim manje uzburkanim valovljem.

Daleko onamo smjerom vjetra i valova plovio je dugi red dupina uronjujuć i izronjujući izmjenice iz morskih dubina.

Bracera „Otac i djeca“ sjekla je nemilo pod sobom valove, žureći se, da što prije omakne niz konal, dok se vjetar nije preveć uzžestio.

Brod je nosio to ime, jer su ona trojica na njemu, bili otac i dva sina, koji su ujedno bili vlasnici i mornari broda. On im je bio, može se reći, kuća i kućište, a more sve njihovo uzdanje.

Pučina podne, a bracera zapara u loviški konal držeći provu ravno u Proiz. U tom je konalu vjetar bio puno jači, pa stoga spuste jedro jedno dva lakta baš razom „kuverte“, da ladja preveć ne roni provom.

Nebo je bilo u visinama još vedro ko staklo, samo bi preko njega učešće preplovile mrke kule od oblaka kao da su se odcijepile od glavne, velike oblačine i zalutale svemirom. Činilo se, da se je daleko tamo iza gora, iza planina, otkud su te kule istjecale, umeterizio neizmjerno silan broj većih i manjih oblaka, tu kao da je vječno sijelo i neiscrpivo vrelo njihovo, otkud se oni po jugu jedan za drugim po beskraju nižu redom prema sjevero-zapadu, odakle se opet po buri vraćaju natrag u svoju staru postojbinu svježi i izbjeljeni. Na oblacima je bio puno veći vjetar, nego li na moru, pa se je bilo bojati, da će do mraka i na njemu ojačati. Sasvim tim, da vjetar nije bio preveć žestok, more se je bilo silno razvalilo. Širom cijeloga konala uzdigli se golemi talasi i bijesno se pjeneći plovili kao ljute nemani dalje u pučinu, u nedogled.

Ta plovba valova slijepa je i neobuzdana. Groza te hvata, kad ih gledaš, kako se žureći bijesno natječu jedan s drugim, kako se očajno medju se bore pjeneći se pri tom i silno sikćući u zrak, dok jači slabijega ne poklopi, pa ojačan njime sune naprijed, sruši se s divljom snagom na njegova susjeda i zamećući s njime istu borbu srta naprijed slijepo, neobuzdano, u pučinu, u nedogled. Kad ih po cijele božje mjesece zimi vidiš, kako neumorno plove baš kao i oblaci smjerom od juga prema sjeverozapadu, čini ti se, da s beskrajnog juga plove opet u beskrajni sjevero-zapad, otkud će se opet povratiti u staru svoju postojbinu tamo na ljeto, kad zapuhne „maistral“ i „tramontana“.

Ta igra valova, a i ona oblaka kao da je vječna i nepromjenljiva, kao da je to jedini cilj njihova bivstvovanja.

Obale primorja, poluotoka i s obe strane ležećih otoka zarubile se pjenom od nje razbijenih valova.

Slijepa je plovba valova, slijepa i neobuzdana.

Kako ih je vidjeti, kad se bijesni zaugnaju morem u bezbroju, čini ti se čisto kao da su kakva živa bića, koja gonjena nagonom jure naprijed slijepo i ludo k svome cilju, da ispune svrhu svoga žića, dok ne nagrajsaju na pučini na jaču silu, koja ih sruši, ili se, zalutavši u sljepilu s prava puta, ne rasprše o ljute nesavladive klisure kopna.

Bracera „Otac i djeca“ sjekla je i rastjeravala valove po pučini i omicala kao po loju žurno naprama Proizu.

Vjetar je sveudilj rastao i žestoko naduvao jedro ladje drmajući njime od vrha do podanka. Na svaki jači zapuhaj zaškrinuo bi jarbor i uvile se obe mace na jedru nakrčući pri tom brod duboko sa strane jedra. Nekoliko metara otraga u bjesnećem pjenilu presjecanih valova plovio je kao strijela za njima po krmi privezan „kajić“, sad se penjuć na visine, sad se opet gubeći u udubinama pomamnih valova. Kad bi ladja u svom zoru sklizla s većeg vala na manji, poronila bi provom, a o „madire“ obaju bokova rastrijeskao bi se val i šiknuo nekoliko metara u vis. Jer im je na ona dva oka na provi, kroz koja se sjedro pušta u more, prodrla u više navrata voda na „kuvertu“, uhvate „trcalore“, da se brod preveć ne „improvaje“.

Bracera je letjela, Bog stvorio, kao strijela.

Davno im je već ostalo po krmi Sorišće, kutarisali su i Babinu dragu i evo će sad na pomol Šćedre.

Nebo je postajalo sve to tmurnije. Daleko dolje, gdjeno se nebo sljubilo s morem, zgrnile se velike, kao čadja crne oblačine i nepomično se kočile u visinu.

Kako su dalje odmicali tako je i vjetar sve to više puhao u po krme, pa stoga pritegoše jedro, da više hvaća vjetra, a brod se nato jače nakrene i zagrabi življe naprijed.

Na kormilu je sjedio otac, star parun Pere ; malo podalje od njega na „bukaporti“ mladji sin Vice, a na provi, prislonjen kostima od jarbor, sjedio je Mate. Na Vicinu se licu vidjelo, da je nešto smućen i smrknut, pa ga stoga nije bilo ništa volja. To je otac opazio netom su se jutros digli iz rijeke i odmah se stavljao u glavi, što je njemu pri srcu, ali mu nije htio dati na volju, već se pričinjao kao da ne zna ni zašto. Napokon mu ga učinilo nekud milo vidjeti cijelo vrijeme onako mrka, pa da ga razveseli, izusti tobož i ne smijerajuć na nj:

— Ovo će bacit u „oštriadu“, pa popodne možemo iskrcat i do zore opet doma.

— Eh, a Proiz? — prigovori mu Vice i popruži se ljut preko „bukaporte“.

— Kušat ćemo, ako se bude dalo, ako ne, lako nam je opet u krmu.

— Ja sam kujel, jer šta nam može bit? Brod je krcat ! Može prije sve skršit, nego nas izvrnut ! — pridoda na zadnju Vice, osloni se na lakat i baci se opet u misli.

Nije mu bijednome bilo ni lako. Evo brzo mjesec dana, otkad ih nije kuća vidjela. Sutra je opet osvićao svetac, u njihovu selu veliki dernek. Da mu je bit sutra doma, on bi pregorio, što nije moguće. Nijesu se ni oni nadali ovoliko zastati, ali šta ćeš, kad se je desio taki slučaj. Staroga nije zato vele bolila glava, a i Matu je prošao više bijes, davno se je oženio, samo je Vicu spopala muka, a nije mu se ni rugati, momče je. Kad se samo promisli, kako će se sutra mladjarija, pusta ne bila, iskalašit po selu, spopada ga odmah trojstruka muka. I zato bi on još lako, da ga ona ne će očekivat kao ozebao sunca. Koliko će samo puta bit dosad pogledala preko mora, hoće li više otkuda povirit. Na ove pomisli grizao se Vice u srcu i kleo se, da će mu ovo bit usvjesna. Sve bi ovo on prebolio, kad bi samo sad mogli prodrijeti kroz Proiz, jer bi sutra zastavno osvanuli doma.

Brod je kao pomaman rastjeravao ispred sebe valove i tjerao naprijed kao živa vatra.

— Vice ! — prene ga iz misli očev glas.

— Šta je?

— Evo nas na Proiz. Uhvatimo još jednu ruku „trcalora", pa dako ne bude baš tolike sile !

Mate i Vice dojmu se brzo jedra i u koliko bi rukom od ruku spuzu s pune tri ruke na Proiz.

Daleko odozdo iza otoka Visa, sa samih obala Italije, ispod onih crnih, silnih oblačina, što su se nad njom i nad pučinom nadvile, upalio abis božji vjetra i mora šireći crnu svoju silu po svemkoliku Jadranu. Gotovo se i ne videći izmedju bijesnih talasa, što su se kao kuće oko nje zidjali, srtala je ladja „Otac i djeca" mahnito u njihove ralje, koji su kao divlje zvijeri oko njih režali, da ih što prije medju se raznesu i razderu. Brod se tako silno nakrenuo, da mu je „mrtva banda" svaki čas grabila more. Kao ljuti risi nasrtali su valovi na uzdignutu stranu broda, rekao bi, sad će ga na preokrenuti. Na svaki jači udar uzdrmale bi se i uškripale mace i jarbor, a brod bi se vas tresao kao prut i skrenuo bi malo s pravog smjera. Kad su bili nekoliko milja od kraja, zaviče parun na vas glas „vira" i zakrene kormilom, a Vice pušti „flok", da istresa vjetar, dok se ladja ne okrene. Nijesu se počeli dobro ni okrećati, kad grune od provu silan jedan val, razbije se oda nju i nekoliko sića vode odskoči odmah od velike snage na jedro, a ostalo se razlije po „kuverti". U isti se čas brod nagne kao nikad dosad, a oštri i kratki prasak u gornjoj maci jedra nadvlada za čas zvijuk vjetra i muklu tutnjavu valova.

— Sveti Nikola putniče ! Gospe od Rozarija ! Spasite nas ! — stane na vas glas zapomaganje mornara. Kao zrno skoči Mate na „manat" i stane spuštavati jedro, prije nego li ga raskida prelomljena maca. Čim je jedro palo, ladja okrene u krmi prema bližnjoj drazi na sam „flok" valjajući se kao bačva na sve četiri strane. Iza žestokog juriša teško oštećeni uzmakoše pred jačom silom. Sva trojica su onaj čas bila kao izvan sebe od velikoga straha, koji ih je bio obuzeo, a osobito Vice, kojeg ne bi više nikad kuća vidjela, da se nije bio uhvatio za „sartie", kadno ga je val nauznak obalio.

Kad su bili malo podalje od kraja pljusne medju valove sjedro ladje bučeći pri tom žestoko s „kadenom", od koju je bilo privezano. Od broda se odcijepi „kajić" sučući za sobom konop, da ga priveže od kraj. Draga se je širila ravno prema otvorenom moru. Urličući kao pobjesnjele zvijeri nalićahu valovi na bokove prove, a brod se penjao u vis želeći da raskine „kadenu" sjedra kao pobijesnjeli hat, kad se penje na stražnje noge, da raskine uzdu, kojom ga konjik k tlehu priteže.

Čim su se usjedrili, promijene odmah drugu macu, a zatim se potegnu na sjedro malo uvanka, da ne bi po čemu krmom udarili od dno.

Brod je tu stajao kao da je nasred konala ne zaštićen ni od vjetra ni od valova.

Vice nije više ni mislio na kuću, već je drhćao kao i ona druga dva, da ih ova moretima ne tresa i ne rastrijeska od kraj.

Vjetar je sveudilj rastao zviždući mahnito zrakom i dimeći kadikad površinom mora. Sunce je već zapalo i noć se stala spuštati nad more.

U obliku nepreglednoga luka spuštala se iz neizmjernih nebeskih visina silna oblačina na pučinu zastirući svaki vid na Italiju. Kao beskrajan, crn plašt padala je ta oblačina iz visine na more.

Na „kuverti" ladje „Otac i djeca" ostala su dva sina, a otac je sašao pod krmu, da otpočine. Bilo se je bojati, da će noćas učiniti žestoki „uragan", koji bi ih sigurno bacio od kraj, kad bi tu ostali, pa su stoga stražili, da se odmah dignu na jedro, ako bi se što opazilo.

Luk, što ga je oblačina pravila s površinom mora, postajao je sve to uži i bliži brodu.

Kao dug, plamen jezik zapara kasno u noći usred srijede one crne gomile oblaka, a kratki, oštri tutanj groma navijesti crnu noć mornarom diljem Jadrana. Tu nije smjelo biti više oklijevanja. Znali su, da će im ispod ovoga zapaliti u provu živi dim, a sjedro je sve to više popuštalo, pa nije bilo druge, nego na jedra, dok se bude dalo, a onda spusti, pa nek nosi, kud hoće.

Sjevatanja je postajala sve to češća i rasvjetljivala pred sobom more, što ga oluja nije još zahvatila.

Brod se je odriješio od kraja. Mate poteže sjedro, a Vice i otac dižu jedro, da brod odmah poleti, kad se sjedro digne, jer bi inače lako mogli od kraj. Stoji vika i skakutanja mornara po braceri, jer su se bojali, kako je u čas zgrompalo, da će sad na sva žestina vjetra na nje.

Kao da se sva paklenska sila zaputila prema njima, takovom se bukom i hukom pomicala oluja preko mora. Sa tri ruke bježao je brod od kraja kao strijela u noć, u oluju, u valove. Sva tri su stala spravna, da sve spuste, čim padne na nje sila vjetra.

Pusta ona grmljatanja i sjevatanja postajala je sve to bliža, a velike, krupne kapi kiše, počeše na nje propadati. Nijesu bili ni dobre dvije uze od kraja, kad prvi zapuhaji vjetra ispod oluje padoše na nje i nakrenuše ladju žestoko na stranu. Parun Pere je držao kormilo u rukam saprvši žestoko nogama od stranu broda. Čvrsto je nabio kapu na glavu, ali mu je vjetar isto nadigao i raskusmao kose. Srce mu je tuklo ko čekićem, jer se je bojao, da će svaki čas nà dim u nj. Zapovjedio bi, da se spusti jedro, ali su još preveć blizu kraja, pa je pustio, da još malo odmaknu u konal.

Pišteći i sikćući primakao se je na nekoliko uza k njima vjetar ispod oluje goneći naprijed munjevitom brzinom. Silna zviždanja pomiješana s još silnijom tutnjavom i orljavom gromova i valova osjećala se posve blizu i činilo se, da sve nosi i ruši, što pred sobom nadje.

— Maina — začu se oštri povik s krme, da se spusti jedro.

U tili čas odriješi Mate „manat" i pusti ga slobodna, da jedro padne, ali ono se je, kako se je brod preveć nagnuo, čvrsto privilo uz jarbor i ostalo nepomično, a Matu kao da je nož u srce uboo.

— Maina — začu se još žešći poklik s krme, jer se je vjetar sa svom svojom žestinom k njima primicao.

— Ne može — poviče Mate zdvojnim i malo plačnim glasom, a onda se svom težinom svoga tijela objesi od jedro i stane ga pritezati dolje.

Kao da ih je munja ošinula dodju odmah kao izvan sebe od nenadanog straha Vice i Pere, ostave svaki svoje mjesto i skoče da pomognu Mati uz silnu viku i zapomaganje Gospe i sv. Nikole.

Kiša je stala cijepati po njima, i prva žestina vjetra pala na nje, a brod se najednom nagnuo tako silno, da mu je more doprlo blizu do „bukaporte" i stvari s broda počele se kotrljati u more.

— Isuse, Gospe, ajmeh! — čuli su se zdvojni i plačni poklici s broda.

— Bru-u-u-m — odlijegnu žestoki tutanj groma pučinom nakon jakoga blijeska i najjača žestina oluje pade na mornare.

Brod je bio krcat, pa se nije dalo lako izvrnuti, već je gotovo vas kroz more letio naprijed. Sva trojica su nastojala i rukama i zubima, da smotaju jedro vičući pri tom i bodreći jedan drugoga i ako je svakom glas obumrao od velikoga straha.

Jedro se nije moglo nikako spuštiti, a more se u živ dim oko njih dizalo i pjenilo nastojeći svakim mahom, da ih prekovrne.

Silni, dugi zamah vjetra raznoseći zrakom kapljice mora padne na jedro i uz žestoku škripatanju broda i glasni plač mornara stane prevaljivati tresice ladju u valove.

— Ajuta — prodre u noć očajni poklik sijedoga paruna Pere, a na to ih obuze sve smrtna grozota znajući, da je taj poklik gotovo vazda praćen smrću stradalaca.

— Ajuta — gubilo se u vjetar i u oluju zdvojno zapomaganje mornara, koji su zajedno s brodom padali u rulje bjesnećih valova..........

Uz žestoki zvijuk zavijao je vjetar dalje zrakom, uz bijesno urlikanje jurili su talasi dalje pučinom, a česti, jaki blijesci rasvjetljivali su more i na njemu ladju, o čijoj se „kolombi" objesio mladi mornar Vice zovući po imenu iz valova oca i brata i zalud vičući plačnim glasom u noć očajni „ajuta".

„HRVATSKO KOLO" (Nastavak)

Ladislav Ladanjski napisao je prekrasnu crticu (Južinu), koja divno pristaje uz crticu „Majčine oči", objelodanjenu u prvoj knjizi „Kola". U prvoj vidi čovjek Ladanjskoga kao zvaničnika, a u drugoj kao nježnoga oca, kojemu ne izmakne ni jedna kretnja, ni jedna riječca njegovih andjelaka. Prekrasna je to studija iz života onih malenih, koji sačinjavaju posebni mali svijet. I Ladanjski bi zadužio našu čitaću publiku, da sakupi svoje kraće radnje i da jednom osvane knjigom svojih radova medju kojima nikako ne bi smjela manjkati vanredno uspjela pripovijest o „Bončeku Tribuhoviću".

Konačno je u ovoj knjizi još medju pripovjedačima Ante Jukić (Veljko Obradov) s novelom iz bosanskoga sela: „Zar je tako moralo biti?" To je iz seoskoga života prva radnja u ove dvije knjige „Kola", kraj koje čovjek ne mora žaliti vremena, što ga je potrošio čitajući ju. Nije pisana po receptu predsjednika i službenoga kritičara „Matice Hrvatske", u njoj nema narodnih poslovica i običaja, nema u njoj dapače ni točno opisane narodne nošnje iz onih krajeva, ali je

za to — ipak — pripovijest! Vidi se pučki pripovjedač stare škole, ali čovjek pun snažnoga osjećaja. Ritigovi, Hranilovićevi, pa i Jenovskijevi osjećaji za seljaka nisu ni iz daleka nalik Jukićevim. Evo samo jednoga mjesta, iz kojega će se čitatelj odmah moći o tome uvjeriti. Mišo se ženi: „Konac svih njegovih misli bijaše, da mora tako biti, jer hoće otac, a nužda iziskuje. Je li mu otac odabrao za vjerenicu Ivku, Janju, Margu ili Stašu, za njegovo je srce bilo sve jedno, — otac Marko je rekao, da će biti valjana kućanica, a kada će biti valjana kućanica, bit će i valjana vjerenica. Tako je Mišo mislio svojim (?) mozgom i svojim srcem i s tim mislima pošao je s ocem u kuću na počinak, jer je valjalo sutra dobrahno poraniti na rad u Kreku..." „... a u večer klonut će od umora bez ikakove misli, jedva da se prekriži, na počinak. Tako će živovati i raditi bez ikakove misli sve do nedjelje, a dotle će se valjda i te misli (jer je on čuo i o drugačijoj ženidbi) smiriti, pa će čekati ono, što mu usud donese i što mora biti... Obojica (otac i sin) su legli na počinak spokojno, valjda je tako mirna i spokojna savjest seljačkoga svijeta. Tako spavaju pravednici, tako spavaju oni, koji krvavo zaslužuju koricu kruha... Tako može spavati seljak, koji se slijepo i odano predaje svomu udesu, koji ne shvaća drugačiji život, nego onakov, kakav oni provode..." „Zar je tako moralo biti?" je teška tragedija bosanskoga seljaka, kakovu nismo imali prilike već davno čitati. Tmurna i ozbiljna, kao što je i on sam, uza svu svoju odanost udesu, a pisana vrelom krvi. Ali službeni kritičar pitat će: A gdje je izmirni svršetak? Reći će: Mi nikako nemamo volje, da se uzrujavamo, i — Marinković će iznijeti prvu nagradu!

O „Ivanu od Pomuka" od Herme Beralta (Alberto Weber i Hermina Brkić) ne ću opširno govoriti. Legenda je prikazivana, propala je, i kritika i općinstvo je odbiše i to je sve.

Da je kojom srećom osvanula na pozornici barem nekoliko godina poslije „Salome", možda bi malo sretnije prošla. Nije posve vjerna kopija „Salome" i ako se mjestimice vrlo podudaraju, ali uspomene na snažno Wildeovo djelo bile su još odviše svježe! Čudno je samo, da već dramaturg nije na to pomišljao, iznašajući „Ivana od Pomuka".

Nauku zastupaju u drugoj knjizi „Hrvatskoga Kola" ovi: Dr. F. Ilešić, dr. Kršnjavi, dr. R. Horvat, dr. O. Kučera, dr. Stjepan Banović, Jovan Hranilović, Cherubin Šegvić, dr. D. Lončar, F. Š. Kuhač, Julije Kempf i Vjekoslav Klaić; a „Književni obzor" ispuniše: Ilešić, Radić, Jugović, Lozovina, i opet Radić.

Radnje su većinom historijske naravi, kako je to u nas već i običaj.

Kakav bi to bio almanak, kada ne bi barem dobra polovica naučnih radnja obradjivala historiju? Kod nas se još uvijek toliko historizira, da nije čudo, ako se ne dospijeva na mnogo važnije stvari. Izgleda još uvijek, kao da nam je sva naša nada u prošlosti. Ali zanimljivo je da kraj svega toga gotovo nemamo niti jedne prave i potpune historije kulture iz bilo kojega razdoblja naše prošlosti. Neprestano se mučimo, da „sakupimo materijal".

Ima doduše ljudi, koji ne vole sakupljati materijal, nego ono, što su drugi sakupili i iznijeli „obrade" na taj način, da iz cjeline istrgnu pojedine dijelove,

osvijetle ih malo i napišu s ponosom naslov „Roblje u Hrvatskoj". Čovjek bi mislio, to je rasprava napisana na temelju novih podataka, — ali jest! Cherubin Šegvić ne voli mnogo tražiti i kopati po starim spomenicima. Laglje mu je pročitati nekoliko akademijinih knjiga,* koje i onako nisu poznate široj javnosti, i napisati na temelju onoga, što je već prije nekoliko decenija izneseno raspravu pod novim zvučnim imenom. Očito je, da Cherubin Šegvić imade mnogo smisla za manje naporni „naučni" rad, ali ako ćemo pravo, od takova „rada" našoj javnosti malo koristi.

Na taj se način dogadja, da čovjek i po dva puta čita iste stvari, samo što ih je svaki put drugi iznio i pod drugim naslovima. Kada čovjek hoće takovom „radu" dati onu cijenu, koja ga po pravu ide, onda ta cijena još uvijek zaostaje daleko i za najskromnijim sabiranjem materijala, kao što ga vidimo u Kemfovim „Prilozima za povijest sredovječnoga kaptola sv. Petra kod Požege". Zanimljivo je kako Kempf mora — da istakne važnost požeškoga kaptola — citirati (dakako bez naznake odakle citira) — Tkalčića. Umjesto da čovjek dozna štogod opširnije, štogod novo o važnosti nekadanjih kaptola, da sazna više nego što je iznio Tkalčić, saznaje lih najsuše podatke o tome kada i koga spominje koja listina. Umjesto da se sve one listine zadahnu nekim životom, da ih se osvijetli, da ih se spoji i ono što je u njima zabilježeno dovede u svezu s ostalim dogodjajima onoga vremena, iznese se nekoliko brojki i imena.

Ne može se poreći, da se i za takav rad ište mnogo napora, ali čemu to objelodanjivati u almanaku, koji je opredijeljen za širu publiku.

Taj prigovor vrijedi za dobre dvije trećine naučnih radnja u drugoj knjizi „Hrvatskoga kola".

Idimo redom.

U Iešićevoj radnji „Kačić Miošić i slovinstvo u Slovenaca" muči se autor na neko deset stranica, da dokaže, da je Kačić bio predmet zanimanja slovenske inteligentne mladeži i da je naziv „slovinski" u 18. stoljeću mogla donijeti crkvena zajednica slovensko-hrvatska. U tu svrhu citira razne bilješke, pisma, pjesme, novine, dokazuje na široko i daleko, a čovjek se neprestano pita: a čemu sve to? Nigdje se ništa ne govori o tome, što slijedi iz toga, ako se je slovenska inteligencija zanimala za Kačića i njime direktno bavila i kakovo kulturno i socijalno značenje ta činjenica uopće ima. Ovako kako je to Iešić napisao spada njegova radnja jedino u koju sasvim stručnu reviju i nikako nije jasno, čemu je to trebalo štampati u „Hrvatskom kolu". Da je to doneseno u formi bilješke od deset redaka u rubrici „književni obzor", još bi nekako išlo, ali ovako ne.

To vrijedi i o Banovićevoj raspravi „Gundulićev Osman i narodne pjesme", u kojoj Banović na sedam stranica i s nekoliko posve lijepih primjera pokazuje, da postoji velika sličnost izmedju nekojih mjesta „Osmana" i „Jegjupke" i „Osmana" i nekojih narodnih pjesama. Za onoga, tko studira Gundulića, a napose „Osmana", može to biti vrijedno, ali odbor Matice Hrvatske

* Rački: „Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća" i još nekoje radnje, što dakako, nije naznačeno u Šegvićevoj raspravi, nego izgleda, kao da su podaci crpeni iz samoga vrela.

se vazda pozivlje na to, da su matičine knjige odredjene za široke slojeve i ona odista broji upravo medju tim širokim slojevima najviše svojih članova. Pita se sada, što će čovjek, koji jedva znade, da je Gundulić uopće živio, s Banovićevom raspravom, a što s Iešićevom i s još nekim sličnim? Kemfova će zanimati požežane, jer se u njoj radi o požeškom kaptolu, a Kršnjavijeva Iločane, jer se bavi i njihovom obnovljenom crkvom, ali što će s onim dvima?

Za one, koji se specijalno bave literarnom historijom izdaje se dovoljno knjiga i listova, koji su sebi postavili zadaćom iznositi i pretresati takova pitanja, pa nije nužno trpati takove stvari u „Kolo". Nešto veći interes mogla bi pobuditi Horvatova „Politička povjest grada Rijeke", ali je i ona pisana suviše suho i kada ju čovjek pročita, požali vrijeme, što ga je potrošio čitajući ju. Autor kao da je ostao dužan ravni i jasni odgovor na glavno pitanje.

U sasvim stručni časopis spadale bi Kuhačeve „Žetelačke popijevke plavih Hrvata iz hrvatskoga zagorja" i Kučerina „Elektriciteta i munjina".

Prva je kao stvorena za „Glazbeni vijesnik", a druga recimo — za „Nastavni vijesnik", jer prva je uopće nepristupačna onima, koji ne poznaju kajdi, a druga onima, koji se ne bave intenzivno nekim specijalnim granama prirodnih znanosti.

Ja shvaćam, da se Kučera nije mogao upuštati u potanko tumačenje svih onih pojava i teorija, kojih se u svojoj raspravi dotiče, ali ne mogu onda razumjeti, kakovu svrhu imade objelodanjivati takovu radnju u ovakovom almanaku. Autor jamačno pretpostavlja, da su čitatelju poznati svi oni pojavi, pojmovi i izrazi, kojima se on u svojoj raspravi služi, ali se kruto vara. Kod nas su se do sada daleko premalo gojile prirodne znanosti, nego da bi mogla barem jedna petina matičinih čitatelja s nekom koristi čitati ovaku radnju.

Odviše se je pisalo o historiji!

Matičine čitatelje može se smatrati, što se tiče naobrazbe, ljudima srednjoškolske naobrazbe, a ja sam uvjeren, da će samo rijetki srednjoškolci moći čitati Kučerinu raspravu s potpunim razumijevanjem. Čemu pretpostavljati, da će onaj, tko je o svemu tomu tek nešto čuo u srednjoj školi, moći bolje razumjeti takovu radnju poslije nekoliko godina, nego dok je u školi?

Kučerina rasprava najljepši je dokaz, kako slabo je osnovana isprika matičinoga odbora (kojom se odbor vrlo često služi), da je svrha Matice promicati u prvom redu naučnu knjigu. Jer ako se danas govori o potrebi promicanja nauke, onda se pod tim valjda ne misli samo historiju, nego prije svega prirodne nauke. A Kučerina radnja najbolje pokazuje, što znači htjeti napisati takovu radnju za almanak, koji je opredijeljen za najšire slojeve. Jer izmedju naobrazbe poprečnoga čovjeka i onoga, koji se može takovom radnjom koristiti, tako je ogroman jaz, da se nikako ne može zatrpati s nekoliko stranica takova štiva. I upravo je smiješno zastupati stanovište, da je baš Matica dužna zatrpavati takove jazove. Nekada, dok nismo imali raznih društava, institucija, listova, nekada dok je i škola manje brige posvećivala tim pitanjima, imalo je smisla zahtijevati od Matice da ona to obavlja, ali danas bi bila dužnost tih društava, da jeftinim izdanjima prijevoda ili originalnih radnja (koje dakako ne bi smjele biti kom-

pilacije od onoga, što je prije 10—15 godina vani vrijedilo kao posljednje !) popularizuju nauku. Treba rad podijeliti, jer su sada i u tom pogledu prilike ipak ponešto drugačije, nego što su bile, kada se je Matica osnivala. Onakovim izdanjima moglo bi se sustavno odgajati i široke slojeve i uvoditi ih sve većma u pojedine struke, a ovakovim načinom ne postizava se ništa, gubi se prostor i rad. Htjeti prikazati u kratkim crtama rezultate iz posljednjega vremena na polju prirodnih nauka i htjeti to napisati za široku publiku, znači ne obaviti posla, jer je na ovaj način neizvediv.

Sasvim je drugačije s lijepom knjigom. Brigu oko produkcije lijepe knjige ne može se prenijeti na koga drugoga, a valjda dopuštaju i gospoda oko Matice, da ta briga ne mora biti najmanja.

Ako se dakle bilo kada jaz u naobrazbi izmedju pojedinaca i većine, uzme razlogom, za strogu pažnju glede toga, što će se štampati u Matici, onda to ima vrijediti u prvom redu za naučnu, a ne za lijepu knjigu. Bude li se obratno postupalo, onda će nam lijepa knjiga još gore prolaziti, nego do sada, a naučnoj od toga nikakove koristi.

Jovo Hranilović misli o tome dakako drugačije. On drži, da su nazadovanju naše poezije krivi posve drugi uzroci. Po njegovom gine smisao za poeziju, naročito za stih, jer je „mnogo tomu doprinijela općenita lomljava i žurba provedbe materijalističkoga shvatanja borbe za opstanak i prenos principa selekcije i teorije descendencije i na duševni život, a najviše krivnje nosi na svojoj grbači monistička filozofija, koja u posljednjoj svojoj analizi nije nego prirodni refrain staro i novovječnoga panteizma". (Najnovije hrv. pjesništvo.)

Vrlo učeno zar ne?

Sjeća na jedno mjesto iz „Silom bolesnika" kada liječnik — silom bolesniku — tumači narav i uzroke njegove bolesti.

Ali neka bi i bilo — samo da je ispravno. Ali to je odjek onoga, što su nekoji priznati starci prije više godina vani, u Europi napisali i ništa više. — Svaka je umjetnost odraz svoga vremena, pa tako i poezija i sasvim su drugi uzroci radi kojih sve to većma gine za nju smisao. Nije ovdje mjesto raspravljati o tim uzrocima, ali može se reći, da medju te uzroke spada i onakov zastarjeli nazor Hranilovićev, što sam ga malo prije citirao.

Medjutim, nema smisla raspravljati s Hranilovićem o takovim stvarima, jer on i sam ne uzimlje ozbiljno sve ono, što je napisao u uvodu svoje radnje. Na jednom mjestu kaže:

„Nema sumnje, da je glavnim, čisto našim uzrokom neljubavi našega općinstva za našu savremenu pjesničku proizvodnju i trvenje medju takozvanim „mladima" i „starima", medju pristašama i protivnicima „moderne". Posljedice te borbe svaki dan su sve očitije. Ravnodušnosti našega općinstva prema domaćoj knjizi dobro dolazi svaki i najmanji povod i razlog, da njime ispriča svoje odnemarivanje domaćega štiva i posizanja za tudjom knjigom".

Ovo je zanimljivo. Jer u „Glasu Matice" pisalo se nekoliko puta, da nema ni spora, ni trvenja, (V. Klaić, pa Bazala), jer da nema „starih" ni „mladih" (Hranilović, jer je Marjanović ustvrdio, da prave „moderne" u opće kod nas nije bilo), a sada najednom postoji trvenje, postoje „mladi" i „stari".

Kako se vremena mijenjaju!

Ako ne postoje „stari“ i „mladi“ onda ne može biti trvenja, pa ni kakovih posljedica od toga.

Ali to je priznanje i inače vrlo zanimljivo. Iz njega se dade tako lijepo pročitati duševno raspoloženje novosadskoga župnika, kada hoće da ga njegovi sumještani uvaže kao pjesnika.

— Jeste li čitali? — pita samosvijesno njegov pogled, kad on napiše koju od svojih. A oni mu odvraćaju:

— A koji će vrag čitati te vaše stvari, kad se uvijek svadjate! —

I Jovo Hranilović uzimlje to ozbiljno kao „sasvim naš uzrok neljubavi našega općinstva za našu savremenu pjesničku proizvodnju“. On bolan ne vidi, da je to samo „vic“, kakovim se ovakovi ljudi znadu često poslužiti.

Slično se potužio na nehaj naše čitače publike jedan drugi književnik, koji takodjer živi u provinciji, pa iznosi (prigodom jedne recenzije) za ilustraciju toga nehaja „činjenicu“, da ta publika smatra literatom čovjeka, „koji pije na litre, a plaća na rate“...

Ali to sve ne valja tako tragično uzimati . . .

Ljudi u provinciji su često šaljive naravi, a naši literati vrlo ozbiljni. Inače i ti ljudi vole čitati valjane pjesme i poštuju literate.

U već spomenutoj Hranilovićevoj raspravi „Najnovije hrvatsko pjesništvo“ imade još nekoliko takovih mjesta, koja vrlo lijepo prikazuju osjetljivost čovjeka, koji živi u provinciji, pa misli, da se cijeli svijet kreće oko njegove osobe. Evo kako on tumači uzroke nehaja naše čitače publike za poeziju:

„Uzročnici toga kobnoga spora (a negdje prije je ozbiljno tvrdio, da spora uopće nema), koji su unašanjem tudjinskih nastranosti u našu književnost počeli stvarati taj darmar, otudjivati(?) naše općinstvo domaćoj knjizi, ne će da uvide, da su bili i da su još uvijek na krivom putu“.

E, kad ne će pa ne će, čemu ih onda neprestano optuživati? Kad ne će?

Ali sada dolazi istom ono pravo, ono zanimljivo i vanredno karakteristično mjesto toga tumačenja:

„*Njihovo* (t. j. naše, nas svih, koji ne ćemo, pa ne ćemo!) *omalovažavanje naših pjesnika i pjesništva starije generacije* (aha!); *njihovo nastojanje, da pjesnike osamdesetih godina, od kojih neki još i danas uvijek s istim zanosom pjesnikuju* (a tako! — no sada smo na čistu!), *proglase neznatnim epigonima; njihovo bučno pravljenje reklame za pristaše „moderne“* (dakle *to* tako boli Hranilovića) i njihova djela u domaćim i stranim listovima, urodilo je samo tim kobnim uspjehom, da naši širi slojevi počeše u opće omalovažavati naše pjesništvo i ne brinuti se za nj“.

Kako se divno u tim riječima zrcali duševno raspoloženje nekih zanosnih i ustrajnih pjevaca „iz osamdesetih godina“, sva njihova tuga i ogorčenost na tu nezahvalnu, neodgojenu mladež, na sav taj nezahvalni svijet.

Tako divno, kako to ne bi bio kadar prikazati ni jedan literarni historik.

Ali to sve nije ispravno. Ma da nam je žao što moramo rušiti lijepu i inače simpatičnu tugu i ogorčenost nekih pjesnika iz osamdesetih godina, moramo istaknuti — istini za volju! — da mladi nisu omalovažavali pjesnike i pjes-

ništvo starije generacije uopće. Mladi uvažavaju — i te kako! — neke pjesnike starije generacije, dapače i neke pjesnike iz osamdesetih godina (Kranjčević), ali dakako ne sve i ne upravo one, koji s istim zanosom još i danas pjesnikuju!

Svakako je hvalevrijedno da imade pjesnika, koji su ustrajni i nepokolebivi u svom zanosu, ali to još nije dosta.

To samo prečesto sjeća na neke gospodjice, koje su već premašile dobu cvjetanja, pa se još uvijek jednakim zanosom kite, ističu i na sebe svraćaju pozornost.

Poezija je djevojčica, koja često ne voli starcima, jer ju oni ne umiju strastveno ogrliti, milovati, cjelivati i s njom se stopiti u jedno... Njihove drhtave, staračke ruke njoj su kadikad nemile, a njihove blijede usnice odvratne... Njoj je u njihovom zagrljaju dosadno, pa ako ju silom ustavljaju i ne puštaju iz svoga zagrljaja, postaje i ona dosadna, nervozna, bolesna, slaba.

Zar toga nekoji pjesnici iz osamdesetih godina ne uvidjaju? Zar ne opažaju da u takovim neprirodnim odnošajima ima nešto perverzna, nešto bolesna i ne dopuštena?

Pjesnika osamdesetih godina boli reklama, što ju mladi čine mladima. Dozvolimo, recimo da je to reklama, ako baš hoćete da je tako nazovemo, ali zar on zaboravlja, da su upravo mladi i te koliku reklamu činili nekojim pjesnicima starije generacije i nekojima upravo iz osamdesetih godina?

Shvaća li on, da se svatko zagrijava za ono, što mu je bliže i napokon, priznaje li on, da su sebi i pjesnici starije generacije i iz osamdesetih godina pravili reklamu. Dakako, onda nije bilo potrebno praviti toliko reklame, jer su ljudi našu knjigu voljeli, jer je pjesma bila aktuelna, jer je bila savremena. Ali danas nije tako. Ustrajni i zanosni pjesnici su povrijedjeni u svom ponosu, jer se njihova „ustrajna zanosnost" dovoljno ne cijeni i obaraju se svom žestinom na svoje protivnike. Publika je njihova već davno na umoru, a druga. nova odgaja se tudjim štivom, jer ju ne zadovoljava ono, što joj još i danas nudjaju ustrajni pjesnici iz osamdesetih ... Ustrajni pjesnici medjutim ne napuštaju pozicija, naprotiv očajnički se hvataju raznih slamki, a mladji ne mogu izdanjima „u vlastitoj nakladi" osvajati naglo. I tako nastaje zastoj, radja se apatija, i nehaj.

Ustrajni pjesnik Jovo Hranilović i njegovi plačidruzi to sve vrlo dobro znadu, oni to sve uvidjaju, ali sebi ne mogu pomoći.

Pa i jest teška situacija, u kojoj se nalaze i u kojoj imade mnogo uzvišene i poštovanja vrijedne tragike.

Umrijeti je teško, ali umirati još teže.

Medjutim neka se tješe. — Mladi su podignuli već toliko lijepih spomenika — vrijednim pokojnicima (od kojih su neke porušili najmladji i opet na svoju ruku — što ćemo, to je već sudbina svih spomenika, koje se mora podizati!), pa će znati odati dostojnu poštu i njima.

Samo neka se tako teško ne spremaju! Samo neka se malo požure!

Zakone prirode treba poštivati!

*

Sama radnja Hranilovićeva o „Najnovijem hrvatskom pjesništvu“, koja obuhvaća neko 24 stranice (ako predjemo preko znamenitoga uvoda, iz kojega sam nekoja mjesta već prikazao), imade inače sva obilježja ostalih Hranilovićevih radnja takove vrsti. Prva i glavna značajka je subjektivnost, ali u tolikoj mjeri, kako to samo čovjek može očekivati od ustrajnoga i uvrijedjenoga pjesnika, koji se ovdje prikazuje i kao ustrajni branič tradicionalne poezije idealističnoga smjera, a napose kao Matičin službeni kritičar. On to medjutim ni malo ne taji, nego na jednom mjestu sasvim iskreno priznaje, da je prikaz napisao samo za to, da pokaže, kako u „Matici“ još uvijek ima dobrih radnja — i to ovim riječima:

„I tako bi bio gotov s prikazom „Savremenikovih“ pjesama, u koliko sam tim prikazom htio ustanoviti, da štrajkovanje nekih modernističkih pjesnika protiv „Matice“ i njihovo taborište u stupcima „Savremenika“ nije eo ipso dokazom, da se je s njima preselila iz „Matice“ u „Savremenik“ sva pjesnička dobrota i ljepota“.

On je dakle tim prikazom htio ustanoviti, da „Savremenikove“ pjesme nisu dobre za to, da pokaže, da su pjesme u Matici još uvijek dobre, a jer je takovo dokazivanje — s unaprijed postavljenom namjerom, da se nešto prikaže crnim, ne bi li ono drugo ispalo ljepše i bjelije — smiješno i djetinjasto, to se ne ćemo potanko baviti Hranilovićevom kritičarskom rabotom.

Da taj cijeli prikaz nije imao druge svrhe nego napasti mlade i pokaditi onima, koji uz njih ne pristaju, vidi se već odatle, što je Hranilović uzeo pretresati pjesme, koje su štampane u razdoblju od niti jedne cigle godine. Istrgnuti iz razvoja tako kratko razdoblje kao što je jedna godina i htjeti po tome, što je spjevano u godinu dana suditi, nije ništa drugo, nego puka samovolja ili dokaz kritičarske nesposobnosti, ako se za tim ne krije kakav drugi posebni, strančarski ili još gori osobni razlog. Ne može se pod sigurno uzeti, da je Hraniloviću bilo samo do toga, da napiše dvadeset i četiri stranice (t. j. jedan i pol arka, arak po . . .) bilo o čemu, pa stoga treba uzeti drugu pretpostavku a ta je — strančarstvo.

Uz to strančarstvo, koje se provlači kroz cijelu Hranilovićevu radnju, izbijaju osim toga jednostranost u shvaćanju, što je i posve naravno kod kritičara, koji je u isto doba — velečasni, zatim površnost i nepoznavanje mnogih stvari, što bi ih kritičar ipak morao znati.

Njemu se primjerice ne dopada i on najoštrije odsudjuje Vidrićeva „Gonzagu“, jer se „u toj psihopatičnoj pjesmi zloupotrebljuje i izvrće smisao jedne biblijske Spasiteljeve izjave“, jer su u njoj „spojene nespojive(?) protivnosti“ t. j. Gonzaga i bludnica, i jer ga ta pjesma sjeća na neke slike „za prosti svijet, na kojima su naslikani redovnici sa crvenim nosovima, gdje leže ili kucaju čašom o čašu pred velikim bačvama u manastirskim podrumima“.

Ja, bože moj, ako čovjek uzimlje kritičarsko pero u ruke kao velečasni, onda se mora sjetiti i crvenih redovničkih nosova, u koje nitko ne dira . . .

A što se tiče „spajanja nespojivih protivnosti“, to ne će sasvim odgovarati tvrdnji velečasnoga. Ako se velečasni ushtije malo zamisliti, sjetit će se i sam

da su takove i slične protivnosti već često bile dovadjane u svezu, u literaturi i umjetnosti. Pa napokon čemu prevraćati toliko očima radi toga, što je pjesnik kušao u pjesmi „spojiti“ nešto, što se u životu tako često susriće...

Ja u toj pjesmi nikako ne mogu vidjeti „svetogrdno vrijedjanje pieteta prema kršćanskim svetinjama“.

Ali dakako, ako se velečasnomu čini, da u našem savremenom modernističkom pjesnikovanju „sve više nestaje vjere u opstojnost transcedentalnog svijeta, te životvorne vjere, bez koje nema ni poeziji pravoga života“ i da je to uopće važno i vrijedno spominjati, onda nije čudo što tako sudi o „Gonzagi“.

To je sasvim u redu, da se to njemu — velečasnomu — tako čini, ali je nezgodno, ako čovjek s takovim nazorima uzimlje u ruke kritičarsko pero. Onda je sasvim naravno, da mu se mora dopasti pjesnički rad M. Sabića, „kojega takodjer zanima problem tajne života, i on kuša, da ga odgoneta; ali ne lupa glavom o zid i ne da se smetati u svojem idilskom miru“.

To je tako lijepo rečeno, da se moram malo zabaviti s tim nazorom.

Ja ovdje nemam pred očima Sabića i njegov pjesnički rad i nikako u to ne mislim dirati — nego samo Hranilovićev nazor.

Dakle ne lupati glavom o zid i ne dati se smetati u svojem idilskom miru? To je recimo ona najdeblja, najvrednija nota, je li? — Ali ako tkogod ne poznaje toga idilskoga mira, ako mu je odvratan, jer ga odviše sjeća na stanovite četveronošce, kojima je takodjer idealom takav idilski mir; ako tkogod ne može shvatiti problema tajne života u idilskom miru, jer je mnogo i mnogo puta lupio glavom o zid; ako je u koga prevruće srce, ukratko, ako nema šezdeset i toliko godina, veliki trbuh, stalne dohotke i uredjeno kućanstvo, ako mu je srce prevruće — šta onda? Zar takav pjesnik nikako ne bi mogao naći priznanja u velečasnoga? Velečasni će reći, da on toga nije nigdje ustvrdio. Dakako, nije izravno, ali se iz svega vidi, da su mu takovi pjesnici, koji u idilskom miru riješavaju probleme tajna života najmiliji. A u tome jest ponajdublji razlog, s kojega je njemu tako teško prodrijeti u duh mladjih (odista i po svom srcu mladjih) pjesnika i pravedno ih ocijeniti.

Kako daleko znade velečasni zaći na običnu seosku propovijedaonicu, kada progovara i kao kritičar, najbolje se vidi iz onoga mjesta, kada govori o Zvonimiru Devčiću: „Druga njegova pjesma u I.-II. svesci druge knjige „Savremenika“ pod naslovom: „Mrtvi dani“ suviše je sumorna. Pjesnik dobro naslućuje, što bi moglo učiniti mu život opet milim: „Dajte mi vjeru, koja spasava, dajte mi žića cilj i devizu — spreman sam za njih bez slave — badava, — mrijeti u negvam ili na križu“.

Hranilović to citira podcrtavajući riječi: „Dajte mi vjeru“, a onda „salbungsvoll“ dodaje, onako sasvim kao kakav seoski župnik: „Vjera je dar božji, bez kojega nema ni sretna života, ni dobre, vedre utješnice poezije“ — i pri tom dakako misli pravu i čistu rimokatoličku vjeru!

To je svakako najljepši primjer za to, da se vidi, što se može dogoditi onomu, tko se zabuni pa ode medju kritičare umjesto na „predikalnicu“. Čudno

je samo, što nije Devčića odmah uputio, kako bi mogao steći milosti vjere i koje su to sve milosti.

Veljko Tomić mu se dakako ne svidja, jer je mogao napisati u jednoj pjesmi da je „polustvor čovjek izmilio iz znoja i praha i polutame“, a objava — dakako — tvrdi, da je prvi čovjek s a s v i m drugačije postao!

Iz svega izlazi, da se naš dragi pjesnik iz osamdesetih godina sve većma snalazi u svom idiličkom zvanju župnika i duhovnoga pastira, ali da mu halja literarnoga kritičara biva sve to tjesnijom.

Ali Hranilović znade biti ne samo do kraja subjektivan, jednostran, strančar, nego i površan, neispravan, nepouzdan, kao kritičar.

Za njega su pjesme grofa(!) Ludovika Nixicha „ispjevane u tudjini, nose na sebi obilježje tudjinštine“ i sve to za to, jer je kao mjesto, u kojem su spjevane naznačen — Baden. — A Hranilović jadan ne zna, da je „grof Ludovik Nixich“ pseudonim čovjeka, koji je doduše „pl.“, ali nije bio nigda dalje od Gorice ili Dugoga sela, da taj čovjek pravo reći i ne pozna tudjine, jer nije bio — pomislite! — ni u Beču!

Ali za to naš kritičar štampa ime Adolfa Makale pod navodnicima, htijući time reći, da je to valjda nekakav pseudonim, a ne zna, da Adolf Makale radi već više godina kao hrvatski književnik.

Eto, što se sve može dogoditi kritičaru Hranilovićeva kova.

Čudo je samo, što nije i u pjesmi „Z. L.-a,“ koja je štampana u „Dom. Ognjištu“ pod naslovom „Prvi stih“ opazio obilježja tudjinštine, jer je kraj Z. L. naznačeno ime Lavov kao ime grada, u kom je pjesma spjevana. Ali naš kritičar je to previdio, pa mudruje ovako: „Ako je pjesma „Prvi stih“ u sv. VI. „Dom. Ognjišta“ doista prvi stih Z. L. **Lavova,** onda, ako i ne znam, tko se p o d t i m p s e u d o n i m o m krije, moram reći, da je taj početak prilično dobar“.

Ne, velečasni, Lavov nije nikakav pseudonim, nego je to upravo Lavov iliti Lemberg, a autor „Prvoga stiha“ sakrio je svoje ime pod inicijale Z. L., ma da to nisu nipošto inicijali njegova imena, a nije početnik. nego radi literarno već najmanje deset godina, pa je izdao već i nekoliko knjiga, a spjevao je već mnogo, mnogo pjesama.

Takovih zanimljivih „sitnica“ našlo bi se i više i mnogo više u slavnom Hranilovićevom prikazu „Najnovijega hrvatskoga pjesništva“, ali napokon, nije na meni, da učim velečasnoga kritičara, kako treba čitati pjesme i naslove i kako ne valja nagliti sa sudovima.

(Svršit će se.)

DR. ALEKSA IVIĆ: NEŠTO O FRANJI TAHIJU

PRILOG POVIJESTI SELJAČKE BUNE G. 1573.

U vremenu, kad je ugarska država, iznurena silnim unutrašnjim trzavicama, počela da osjeća u punoj mjeri težinu nadmoći turske, spominje se porodica Tahi prvi put u hrvatskoj povijesti. Od 1518. godine često puta dolazi pred banski sud vlastelin Ivan Tahi, da se parbi s hrvatskim susjedima svojim. Četiri godine pred muhačku bitku sklopi ovaj Tahi ugovor sa priorom vranskim Matom Baračem radi otkupa prioratskih dobara. Taj ugovor potvrdi i kralj Ljudevit 13. oktobra 1522., te tako dodje familija Tahi u posjed mnogobrojnih gradova slavonskih i od ovog doba kroz pedeset i više godina igraju Tahijevci vidnu ulogu u životu hrvatske vlastele i hrvatskoga naroda.

Prior vranski Matija Barač, budući slab i nesposoban, pustio je potpunce upravu priorata okretnome Ivanu Tahiju. Moćni vlastelin ovaj stojao je u velikoj milosti kod kralja Ljudevita II., koji mu podijeli naslov jajačkoga bana, a početkom 1524. imenuje ga banom hrvatskim. No pred muhačku bitku i neko vrijeme poslije nje odlikovali su se hrvatski velikaši kao rijetko kad samostalnošću. Oni ne htjedoše priznati Tahija za bana, te se ovaj morao zadovoljiti i nadalje upravom dobara vranskoga priorata. S banderijumom vranskog priora išao je Tahi 1525. protiv Turaka i po nalogu Krste Frankopana čuvao je brodove na Savi, dok je Frankopan s ostalom vojskom potukao Turke kod Jajca i oslobodio ovaj grad od obsade turske.

Iste godine nametne kralj Ljudevit ponovno Tahija Hrvatima za bana. No Hrvati se opet odupriješe i sazvaše 26. januara 1526. sabor u Križevac, na kome su čak i o tom raspravljali, da ugarskom kralju otkažu poslušnost pa da se sporazumu s Turcima. Od ovog sporazuma, medjutim, ne bi ništa, no svakako je ovo doba, kad su Hrvati mogli s uspjehom, da se odupru nepoćudnome banu, za potomke njihove vrlo poučno.

Početkom 1526. godine umrije vranski prior Matija Barač i kralj Ljudevit ugovori s Tahijem, da upražnjeno mjesto priorsko pripadne Franji Tahiju, devetogodišnjem sinu Ivanovu, ali dok Franja ne naraste do 20. ili 21. godine, brinut će se, prema ovom ugovoru, o dobrima priorskim Ivan Tahi. Na ovaj način htio je kralj da dade Tahiju naknadu za izgubljenu čast bansku. Ovdje čujemo prvi put za ime Franje Tahija i prema ovoj vijesti rodio se on otprilike 1516. ili 1517. godine.

U krvavoj bici muhačkoj 29. avgusta 1526. učestvovao je i Ivan Tahi, vodeći banderijum priorata vranskoga i boreći se pokraj Franje Baćanji-a, bana hrvatskoga. Poslije bitke pristane Ivan uz Ferdinandovu stranku, koji mu potvrdi upravu priorata i darova mu imanje Rakovac. Ali Tahi ostavi nabrzo Ferdinanda i pristupi Zapoljinoj stranci. Kao pristalica Zapoljin borio se uz Krstu Frankopana protiv Ferdinandove stranke i kad Frankopan poginu 27. septembra 1527. kod Varaždina, preuze Ivan vrhovno zapovjedništvo. No Hrvati se ne htjedoše pokoravati Tahiju, te se vojska razbjegne. I poslije ovoga neuspjeha ostade Tahi u Zapoljinoj stranci. Prema jednom pismu Pavla Bakića, poslatom iz Gjura 6. marta 1530. kralju Ferdinandu, načinio je kralj Zapolja Tahija vrhovnim kapetanom kraljevine Ugarske i kao takav radio je Tahi živo, da u društvu sa pristalicama Zapoljinim despotom Stefanom Berislavom, Petrom Bodo, Franjom Somogji i

Petrom Imrefi istjera Austrijance iz Ugarske.[1] Kralj Ferdinand odluči, da obećanjima i nagradom predobije za sebe Ivana Tahija i despota Stefana te pismom od 9. avgusta 1530. odredi Baltazara Banfi-ja, da vodi u toj stvari pregovore.[2] No misija Banfi-jeva ne donese ploda. Despot Stefan je ostao do smrti privrženik Zapolje i sultana Sulejmana, a Tahija je kralj Ferdinand tek 1534. mogao da ubroji medju svoje pristaše. Tada se odrekao Tahi uprave nad prioratom i pristupio stranci Ferdinandovoj.

U toku ove godine umrije Ivan Tahi i kralj Ferdinand spominje ga već 13. januara 1535. kao mrtva.[3] Za sobom je ostavio dva sina, spomenutoga Franju i Jurja. Njima potvrdi kralj Ferdinand godine 1535. Kamengrad u požeškoj županiji i gradić Bukovicu (Bakva). Juraj se spominje i 1564. godine, ali o njemu nije inače ništa poznato.

Ostavši bez oca imao je Franjo Tahi u prvi mah dosta teške dane. Sredinom 1536. godine uslijed smrti despota Stefana predjoše Turci Savu i osvoje velik dio Slavonije. Medju gradovima, koji padoše u turske ruke nalazio se i grad „Sagwyna", koji je bio svojina Franje Tahi-ja.[4] Kralj Ferdinand podigne vojsku, da protjera Turke iz Slavonije i imenuje za zapovjednika toj vojsci generala Kacijanera. Ova, t. z. osječka vojna, prošla je medjutim vrlo rdjavo. Zapovjednik vojske pobjegne u novembru 1537. s bojišta te Turci potuku do noge Austrijance. Prilikom te vojne popisani su slavonski gradovi, u kojima nije bilo u dovoljnoj mjeri ratnih sprava pa medju ovim gradovima zabilježeni su Kamengrad i Čakovac, koji su pripadali Franji Tahiju.[5]

Poslije osječke vojne zatvori austrijska vlada Kacijanera, no kako ovaj pobjegne iz zatvora, izda kralj Ferdinand potjeru za njim. Prema jednom pismu, koje poslaše 16. februara 1538. godine Keglević i Nadaždi u Beč, držao je i Franjo Tahi s Kacijanerom[6] U to je vrijeme kako svjedoči jedan zapis od 25. aprila 1538. morao Tahi na svoj račun da izdržava 50 konjanika.[7]

Poslije ovoga nijesam sve do 1550. godine našao o Franji nikakve važnije vijesti. On se je medjutim oženio s Jelenom, sestrom grofa Nikole Zrinjskoga, docnijeg bana hrvatskog.[8] Početkom 1550. godine odredi kralj Ferdinand Tahi-ja, koji je tada imao kapetansku titulu, za upravnika grada Sigeta i 18. marta te godine napišu na dvoru instrukciju novom upravniku, kako da brani grad od Tu-

---

[1] Bečki dvorski arhiv, Hungarica za god. 1530.

[2] Ibid.

[3] Barabás Saum, Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio, Elsö Kötet, strana 1.

[4] Bečki dvorski arhiv, Turcica, za g. 1536. Baron Nikola Jurišić izveštava o ovom upadu turskom austrijsku vladu 12. avgusta 1536. pa veli izmedju ostalog:

„Ich hab khain zweiffl, wann die klm. mt. den Thurckhen auf den fridt ermanet, so wurt er der klm. mt. dise antwurtt geben: der desspot war sein dienner gewesst, mitsamht andern odlleutten daselbstmub und dieweyl sy mit tot abgengen sein, darumb het er ire heuser angenommen." (l. c. Hungarica za god. 1536.).

[5] Bečki financijski arhiv, Ungarische Acten za 1537.

[6] Barabás, o. c., Elsö Kötet, str. 3.

[7] Bečki dvorski arhiv, Hungarica za god. 1538.

[8] Gosp. Rudolf Horvat pogrješno veli za ovu Jelenu, da je bila kćerka bana Zrinjskoga. (Seljačka buna god. 1573., Sarajevo, 1897., str. 5.).

raka.[1] No Tahi ubrzo dodje u sukob s gradjanima gradja Sigeta, te kralj izašalje komisiju, da riješi njihov spor. Komesari su bili Pavle Istvanfi i Pavle „de Palina", te isti utvrde 12. oktobra 1551. u Sigetu pravila, po kojima se od tada morali upravljati i Tahi i gradjani sigetski.[2]

Kraj svega ovog nastojanja Tahi še ipak nije dugo održao u Sigetu. Godine 1556. bio je Marko Horvat Stančić zapovjednikom sigetskim. U ovo doba postavi sultan Sulejman Ali-pašu za budimskoga pašu, koji se odmah digne s vojskom protiv Sigeta. Posada sigetska se hrabro držala i odbila više turskih juriša. Ipak morade pred nadmoćnom vojskom neprijateljskom uzmaći iz šanceva u tvrdjavu. I kad je već sve izgledalo izgubljeno, napadne krajem jula Zrinjski sa Franjom Tahijem, Nadaždijem i Lenkovićem na turski grad Bobovac. Turci ostave namah Siget i pohite Bobovcu u pomoć, te time dadu prilike posadi sigetskoj, da opravi porušena utvrdjenja i da se bolje pripremi za obranu. Zrinjski i drugovi ne osvojiše doduše Bobovca, ali je i Turke prošla volja za daljim obsjedanjem Sigeta.[3]

Početkom avgusta ove godine raspravljalo se u dvorskom ratnom savjetu o daljim vojnim operacijama protiv Turaka. Ovako važna pitanja ne htjede ratni savjet da riješi bez učešća pograničnih zapovjednika te pozove na sjednicu Tahi-ja i Zrinjskoga. Zrinjski odgovori 1. avgusta palatinu Nadaždi-ju, da sam ne može doći, ali se sporazumio s Tahijem, da on dodje, a on poznaje mišljenje Zrinjskoga u pogledu vojne protiv Turaka.[4] U svima dogadjajima ovoga vremena grof Zrinjski zajednički radi sa svojim šurjakom Tahijem. 23. septembra 1556. njih dvoje u društvu s Karlom Zerotinskim pišu iz Sigeta nadvojvodu austrijskom Ferdinandu i pozivaju ga, da dodje što prije s vojskom, jer iz take daljine, koja ih rastavlja, ne mogu obje vojske zajedno operirati i jedna drugu pomagati.[5]

Poslije ovih dogadjaja sve se češće sretamo u povijesnim spomenicima s Franjom Tahi-jem. U januaru 1557. moli Franja dvorski ratni savjet u Beču za dozvolu, da može smjestiti svojih 100 konjanika u Vizvaru (Wiswer, Wisswár). U ovaj mah mu je to zabranjeno, ali na ponovljenu molbu dobio je marta mjeseca dozvolu. O pojačanju ovoga grada Vizvara raspravljalo se u ratnom savjetu na molbu Tahijevu i avgusta iste godine.[6] Upadaji turskih pograničnih četa bili su u to doba neprekidni i zapovjednici hrvatski i ugarski uložili su najveće nastojanje, da odbrane granicu od turskih napadaja. Krajem 1559. odluče vojni zapovjednici na jugoistočnoj granici Ugarske, da podignu nekoliko kaštela, da ih utvrde i pripreme za odbijanje turskih navala. Dvorski ratni savjet izjavi u januaru 1560. godine, da će ovim zapovjednicima, medju kojima je bio i Tahi s titulom sigetskoga kapetana, biti na ruci.[7] U to doba postao je Tahi i magistrom kraljevih konjušnika.

Iduće godine postavljen je u Papu za kapetana i imao je pod sobom 50 konjanika. On zamoli ratni savjet, da može te konjanike prenijeti na slavonsku gra-

---

[1] Barabás, o. c., Elsö Kötet, str. 571.
[2] o. c. Második Kötet— str. 286.
[3] o. c. I., str. 389.
[4] o. c. str. 396.
[5] o. c. str. 417.
[6] Bečki ratni arhiv, Protocoll. Registratur, index za god. 1557., str. 3., 29. i 57.
[7] o. c. za god. 1560., str. 1.

nicu. Nije poznato, šta je riješeno u ovoj stvari, a nije sačuvan odgovor ratnoga savjeta ni na druge dvije molbe Tahijeve od iste godine. Jednu je podnio u septembru i tražio u njoj, da se umnoži broj vojnika, koji su njemu dati na upravu, a drugom molbom od novembra t. g. tražio je kapetanstvo u Gjurgjevu u Slavoniji.[1]

Početkom 1562. nastupi življe kretanje na granici turskoj. Požeški beg Arslan dodje s vojskom u Moslavinu (Monoszló), da je podigne i utvrdi. Doznavši ovo poruči 23. marta grof Nikola Zrinjski iz Sigeta Franji Tahiju i Vuku Pernezi-ju, da zajednički napadnu na Arslan-bega. Vuku naloži, da povede sobom ladje i da ih spremne drži na Dravi i naznači i Vuku i Tahiju za sastanak mjesto Gjurgjevo.[2] Ovi učine tako, sastanu se sa Zrinjskim i udare na Arslan-bega. Ratna sreća posluži ih te poraze Turke, zarobe dvije zastave i poruše sve, što je beg podigao. O svemu tome izvijesti Zrinjski pismom od 31. marta cara Maksimilijana.[3]

Ove je godine stanovao Tahi često u gradu Laku i bojeći se turskih napadaja zamoli u aprilu ratni savjet, da mu povisi broj vojnika u Laku, da isplati zaostalu plaću i da snabdjene municijom ostale gradove njegove. Ali bečki dvor je bilo teško pokrenuti, da pokloni ozbiljniju pažnju ugarskoj i hrvatskoj granici. Molba Tahijeva je ostala neispunjena, te je on ponovi u maju 1563., ali i ovog puta bezuspješno.[4]

Dugogodišnje prijateljstvo izmedju Tahija i njegova šurjaka Zrinjskoga raspalo se u toku ove godine. Već i iz dosadanjega života Tahijeva opaža se njegova karakterna crta lakomost i žudnja za imanjem i vlašću. Ova osobina okrutnoga i nepravednoga vlastelina Tahija razvijala se sa starošću njegovom. Lakomost ga je navela i na to, da raskine s Nikolom Zrinjskim. Porodično imanje Zrinjskih, Božjakovinu, zauzme Tahi bez privole dotadanjega gospodara dokazujući, da ima prava na Božjakovinu kao na miraz žene njegove Jelene. Zrinjski medjutim oduzme nasilno od Tahija mjesto Otok, kao naknadu za otetu Božjakovinu. Otuda se izliježe duga raspra, koja je pravila sve jači jaz izmedju ove obje porodice. Tek godine 1567., poslije smrti Nikole Zrinjskoga, uspio je Tahi, da dobije natrag Otok, ali je raspra i dalje trajala.[5] Moguće je, da bi se ovim neprijateljstvom moglo protumačiti, što Tahi u februaru 1564. godine traži kapetanstvo nad gradom Sigetom, kojim je tada upravljao Zrinjski. Ratni savjet medjutim odgovori, da kapetanstvo sigetsko nije upražnjeno te mu se molba ne može uvažiti.[6]

U toku 1564. godine došao je Tahi u posjed Donje Stubice i Susjedgrada, koji su negda pripadali porodici Heninga. Po ženskoj liniji ove porodice držali su sredinom XV. vijeka te gradove Andrija Hening Teufenbach i Andrija Batori. Poslije smrti Andrije Heninga (1564.) proda Batori svoju polovinu spomenutih gradova Franji Tahiju za 44.000 forinta. Na protiv ove prodaje ustane udovica Andrije Heninga, Ursula, koja je htjela da spriječi cijepanje porodičnoga posjeda Heningovih. Njoj se pridruži Ambroz Gregorijanac, koji je još od 1559. godine

[1] Bečki ratni arhiv, Protocol.. Expedit. za god. 1561. index, str. 9., 39. i 48.
[2] Barabás, o. c., I., str. 597.
[3] o. c., str. 598.
[4] Prot. Exp. za god. 1562., str. 74. i za 1563., str. 172.
[5] Barabás, o. c. II., str. 508.
[6] Prot. Exp. za 1564., str. 9.; Prot. Reg. za 1564. str. 23.

imao u zalogu Heningovu polovicu Stubice. Gregorijanac je bio još iz ranije u raspri s Tahijem, jer je ovaj tražio za sebe Medvjed-grad, koji je Gregorijanac držao. Ursula se energično podigne protiv Tahija. Kad je on početkom 1565. bio zaposlen, kao kanjiški kapetan, ratom protiv Turaka, sakupi Ursula oko 800 kmetova, provali u Stubicu i Susjedgrad, protjera otud familiju Tahijevu i oplijeni sav pokretni imetak Tahijev. Tahi se potuži kralju na ovaj postupak Ursulin i kralj zapovjedi njoj, da vrati Tahiju njegovu polovinu Stubice i Susjedgrada. Kad Heningovica ne učini to, skupi zet Tahijev ban Petar Erdedi oružane čete i pokuša, da silom oduzme od nje sporne gradove. No Ursula sastavi od svojih kmetova vojsku i u društvu sa svojim zetovima, dalje s Ambrozom Gregorijancem i drugim neprijateljima Tahijevim razbije banovu vojsku. Sad se Tahi ponovno obrati kralju, koji zapovjedi Ursuli najstrože, da izadje iz Tahijeve polovine Stubice i Susjedgrada. Ursula se uplaši kraljeva gnjeva i preda Tahiju polovinu tih gradova. Siloviti Tahi stade se sada svetiti gradskim stanovnicima, što su pomagali Ursuli protiv njega. Na taj je način izazivao cijelo stanovništvo i povećavao broj i onako mnogobrojnih neprijatelja svojih.

U septembru 1566. pade grad Siget pod Turke. Još prije pada Sigeta umrije znameniti sultan Sulejman i njegov vezir Mehmed-paša Sokolović ušao je u grad tek preko mrtvoga zapovjednika njegova, Nikole Zrinjskoga. Padom Sigeta odskočio je značaj Kanjiže, kojom je zapovijedao Franjo Tahi. Kanjiža postade od sada središte jugoistočne granice ugarske i ona je imala da naknadi gubitak Sigeta. I inače je povećana u ovo vrijeme moć Tahijeva. Početkom 1567. podložena je njegovu zapovjedništvu posada u Malom Komoranu, kojom je zapovijedao Majtenji. Po zapovijesti ratnoga savjeta prosio je Tahi i gradić Fonat, a u martu mu je podložen Gašpar Alapić. Grabljivom Tahiju je sve to bilo malo, te je uznemirivao susjede, otimao od njih i nastojao, da i od države što više za sebe prigrabi, te je otpuštao iz Kanjiže vojnike, a izdržavanje je primao za punu posadu. Na to izadje od ratnog savjeta zapovijest na Tahija, da bodro motri na kretanje neprijateljsko i da spriječi svaki upadaj njihov, dalje da ne uznemiruje susjede a naročito groficu „zu Arch“. U aprilu o. g. nalože mu, da mora držati potpun broj odredjenih vojnika.[1] Raspravljajući o prilikama na granici državnoj odluči ratni savjet u maju 1567., da još bolje utvrdi grad Kanjižu. Izvijestivši o tome Tahija pozove ga ujedno, da dodje na ugarski državni sabor (auf den hungrischen Raggusch). Idućega mjeseca poveća ratni savjet broj vojnika pod Tahijem potčinivši njegovu zapovjedništvu Stefana Lengjela.[2]

Tahi je imao kćerku Margaritu i dva sina, Baltazara i Gavrila. Margarita bila je udata za bana Petra Erdedija i u ovo vrijeme već je bila mrtva. Sin Baltazar je takodjer bio već zrio čovjek te ratni savjet pozove u avgustu 1567. Franju Tahija, da Baltazara pošlje caru na dvor.[3]

Nasilja, koja je vršio Tahi u Stubici i Susjedgradu već su bila prevršila svaku mjeru, a stizale su protiv njega tužbe i s drugih strana. U Kanjiži, čiji je kapetan bio, slabo se Tahi zadržavao, nego je nastojao, da ojača svoj porodični posjed. S toga zapovjedi u septembru 1567. ratni savjet Tahiju, da se mora vratiti u

[1] Prot. Reg. za 1567., str. 5., 10., 11., 17. i 23.
[2] o. c. str. 29. i 36.
[3] o. c. str. 48. i 55.

Kanjižu, a tako isto da mora vratiti topove i municiju, koje je iz Kanjiže prenio u svoj novi gradić Sečin. Ujedno naloži ratni savjet Tahiju, da u buduće zabrani svojim vojnicima otimanje po okolini.[1] Tužbe su stizale i docnije protiv Tahi-ja. Oktobra ove godine podnosi tužbu Mihajilo Takaro i ratni savjet pošlje tu tužbu Tahi-ju na izjašnjenje i nalaže u isti mah, da ne smeta upravniku pošte u Kanjiži i da ne dira više u varoškoga zapovjednika.[2]

Uslijed ovih neprestanih tužba protiv Tahija izaslana je u toku 1567. godine komisija, da zakonitim putem istražuje nedjela Tahijeva. Komesari su glavnu pažnju poklonili dogodjajima na stubičkom i susjedgradskom imanju. Tu je preslušano 508 svjedoka i svi su izkazali protiv Tahija. O njegovim zločinima sastavi komisija čitavu knjigu.

Radi ovakoga rezultata komisije pozove ratni savjet početkom 1568. godine Tahija, da, čim ozdravi, dodje na dvor. Ali jake veze prijateljske i velika lična moć samoga Tahija i ovom prilikom odniješe pobjedu, te on ostade nekažnjen. Šta više, njemu podje za rukom, da se dočepa potpuno i druge polovine Stubice i Susjedgrada, te se poče još okrutnije ponašati prema svojim protivnicima nego prije. Uslijed ovoga su i nadalje stizale tužbe protiv njega te i svršetkom 1569. zapovijeda ratni savjet ponovo Tahiju, da ne uznemiruje svoje susjede, a naročito Davida Ungnada i Ambroza Gregorijanca.[3]

U to je doba kralj Maksimilijan stojao u zapetim odnosima s erdeljskim knezom i njegovim saveznicima. Trebala je žurna pomoć austrijskoj vojsci i Tahi upotrijebi ovu zgodu, da ukaže uslugu dvoru. U maju 1560. podnese on prijedlog ratnom savjetu, kako će se najlakše moći prenijeti 1000 konjanika sa slavonske granice u Sepeš. No ovaki trenuci, kad se Tahi brine o općim stvarima, sve su rijedji bivali. Inače je sve vrijeme posvećivao unaprijedjenju svoje porodice i uvećanju svoga ogromnog imanja, a pri tome je provodio strastan i nemoralan život. U septembru 1567. je dobio od ratnog savjeta dozvolu, da može podići razrušeni Sečin, te se od sad svaki čas stara, da utvrdi što bolje ovaj gradić. U tu svrhu moli 13. jula 1569. ratni savjet, da mu odobri još vojnika i municije za Sečin. Avgusta ove godine podnosi molbu, da unaprijede njegova sina Baltazara, a novembra moli sam Baltazar ratni savjet, da grof Egon Salm pri prvoj prilici njega unaprijedi. Ratni savjet se odazove ovome, te 21. novembra izda grofu Salmu ovakav nalog.[4] No sa unaprijedjenjem Baltazarovim nije išlo tako lako. 6. februara 1570. zauzima se otac kod ratnoga savjeta, da se odredi Baltazaru kapetanstvo nad 50 konjanika, a 26. avgusta moli Baltazar, da mu se povjeri kapetanstvo u Malom Komoranu, ako Majtenji ne htjedne tamo ostati. Istoga mjeseca traži i Franjo od ratnoga savjeta, da snabdjene municijom njegov gradić Sečin.[5]

Iduća godina protekla je takodjer u vječitom staranju Tahijevu, da osigura i umnoži svoj posjed i da unaprijedi sina Baltazara. 8. marta 1571. zahtjevao je Tahi, da ratni savjet stavi Baltazara pod komandu Franje Tereka, a 4. maja moli opet municije za svoje gradove. Obje ove molbe ispuni ratni savjet. Baltazaru je

[1] o. c. str. 57., 58. i 64.

[2] o. c. str. 70.

[3] Prot. Reg. za god. 1568., str. 94.; Prot. Exp. za god. 1569., str. 129.

[4] Prot. Reg. za 1569., str. 183.; Prot. Exp. za 1569., str. 46. i 59.

[5] Prot. Reg. za 1570., str. 18., 103. i 115.

dato 50 konjanika i stavljen je pod komandu Terekovu, a odobrena je Tahiju i zahtjevana količina municije. Medjutim Majtenji ode iz Maloga Komorana, te Baltazar zamoli 17. avgusta tamošnje kapetanstvo. Ratni savjet mu odgovori, da je to mjesto već dato Gavrilu Kišerinji-u. Na to zamoli Baltazar 9. septembra, da se poveća broj vojnika u Sečinu, da se odredi još municije i umnoži plaća za sečinsku posadu. Ovu mu molbu ispuni ratni savjet u sjednici svojoj od 26. oktobra.[1]

Početkom 1572. izdao je ratni savjet nalog dvorskoj komori, da Baltazaru Tahiju i Stefanu Lengjelu načini po jedan običan husarski barjak. U to je doba bio Baltazar, kao zapovjednik, u Sečinu, te on zamoli aprila ove godine ratni savjet, da može opet povećati broj sečinskih vojnika. To je posljednji sačuvan spomen o Baltazaru, jer u avgustu njega već nije bilo medju živima. 22. t. m. moli Franjo Tahi ratni savjet, da na mjesto njegovoga pokojnog sina Baltazara povjeri kapetanstvo nad 50 konjanika drugom sinu Gavrilu Tahiju. 22. novembra traži, da se Gavrilu dade kapetanstvo u Kanjiži i da se Sečin snabdjene hranom i municijom.[2]

Tahijevo zlostavljanje kmetova u Donjoj Stubici i Susjedgradu dostizalo je krajem 1572. godine svoj vrhunac. Još u toku 1571. pobuniše se kmetovi protiv Tahija i odrekoše mu poslušnost. Tada je zemlja bila u stješnjenom položaju, jer su Turci po njoj harali, te je austrijska vlada sve upotrijebila, da stiša ustanak. U tome je i uspjela. Seljaci se za časak umiriše, kad kraljevi komesari oduzeže od Tahija polovicu Stubice i Susjedgrada. Ali iduće godine podigoše se oni ponovo, te kralj pošlje svoje povjerenike, da ispitaju uzroke, zbog kojih se seljaci bune. Staleži hrvatski odrede 2. juna 1572., da kralj kazni buntovne kmetove, na što uloži Franjo Tahi 11. avgusta, kao gospodar Stubice i Susjedgrada, protest protiv toga zaključka, pošto njemu pripada pravo kažnjavati svoje kmetove. Medjutim se podigne Stjepan Gregorijanac, zet Ursule Heningove i sin umrlog Ambroza Gregorijanca, krvnoga neprijatelja Tahijeva, sa zahtjevom, da se podijeli Stubica i Susjedgrad i da na onoj polovici, koja pripadne Heningovima, Tahi ne smije dirati kmetove. U to je stigla i kraljeva odluka, da se Heningovima mora vratiti njihovo, te Gregorijanac, koga su seljaci slušali i poštovali, provali u Susjedgrad i zauzme silom svoj dio. Tahi je uzalud protestovao protiv ovoga na hrvatskom saboru 18. januara 1573. Gregorijanca nije više mogao istjerati iz Stubice i Susjedgrada.

Najokrutnije nasilje i bezvlašće, koje se naizmjence redalo zadnjih godina u ovim gradovima, bunili su sve većma duhove potištenih kmetova. Nekažnjeni su bivali zločini i veleizdaja, a na muke su stavljeni bez ikakva razloga najčestitiji ljudi. Ono malo privatnoga imetka otimao bezdušni Tahi od jadnih kmetova. Oni se tužili na sve strane — nekoliko puta su išli samom kralju u Beč — no sve u zaman. Naposlijetku se obrate januara 1873. saboru hrvatskom, nabroje sva nedjela Tahijeva i izjave, da od sad ne će više da slušaju ovoga krvoloka, nego traže, da im kralj imenuje ma koga drugoga za gospodara. Ali ni sabor nije imao

[1] Prot. Reg. za 1571., str. 15., 36., 73., 78.— 93. i 106.; Prot. Exp. za 1571., str. 16., 32., 34., 83. i 91.

[2] Prot. Reg. za 1572., str. 13., 35. i 93.; Prot. Exp. za 1572., str. 45., 47., 78., 102., 131. i 144.

srca za kmetovske nevolje, već buntovne kmetove proglasi izdajicama. Sad se seljaci odluče na očajan korak, da oružanom rukom pribave sebi pravdu.

Krvav tok ove bune dovoljno je rasvijetljen. Od svršetka januara do 10. februara 1573. bjesnila je ona po krajevima oko Zagreba i po sjeveroistočnom djelu Kranjske kao i po Štajerskoj, uništavajući hiljade života. Ratni savjet u Beču najživlje je nastojao, da se ova žalosna buna uguši što prije. Njemu su stizali izvještaji sa sviju strana te on izda zapovijest grofu Gjorgju Zrinjskom, dalje kranjskom zemaljskom kapetanu baronu Herbertu Auerspergu, Vidu Haleku i udovici Petra „von Eberaw", što da čine u pogledu ove bune. U isto vrijeme izvijeste austrijskoga nadvojvodu Karla, da je u stvari ustanka poslato 500 strijelaca prema Rogerzburgu. Štajerska vlada javljajući o ustanku zahtjevala je od ratnog savjeta, da se Susjedgrad oduzme od Tahija.[1]

13. februara o. g. već se znalo u ratnom savjetu, da se ustanak „malo stišao". Novije vijesti potvrde potpuno ovo. Nekoliko pisama je došlo u toj stvari ratnom savjetu od nadvojvode Karla, nekoliko od kaločkoga nadbiskupa i tri pisma od Vida Haleka. Nadvojvodi Karlu javi ratni savjet, da Tahiju treba oduzeti Susjedgrad, a Haleku naloži 21. februara, da sprovede istragu i da kazni kolovodje ustanka.[2]

S glavnim kolovodjama ustanka brzo se svršilo: najtežim mukama umoren je jedan za drugim. Različite sudbine od Matije Gupca i Andrije Pasanca bile su druge dvije poglavice ustanka, Ilija Gregorić i Mihajilo Gušetić. Oni htjedoše pobjeći u Tursku, ali ih izmedju Ivanića i Križevca uhvatiše austrijske straže i javiše o tom ratnom savjetu. Ovaj zapovjedi početkom marta Sigfridu Koloniću, da pošlje u Beč uz dobru pratnju Gregorića, a udovici Pihler naloži, da učini to s Gušetićem. Bečkom gradskom sudiji Ivanu Hnetstockheru zapovjedi, da se zarobljene Hrvate smjesti u glavni zatvor (haubthauss).[3] Preslušanje Gregorića počelo je 11. aprila, a 18. t. m. podnio je gradski sudija ratnom savjetu iskaze okrivljenika.[4]

U aprilu uznemire ratni savjet vijesti o novom ustanku i o zborovima susjedgradskih kmetova. 2. aprila piše savjet Vidu Haleku, zemaljskom kapetanu u Kranjskoj baronu Auerspergu i baronu Turnu, da sve upotrijebe samo da stišaju novi ustanak. Halek medjutim odgovori, da on ne zna ništa o zboru seljaka kod Sv. Katarine niti inače što o novoj buni.[5]

Ratni savjet naloži 2. maja gradskom bečkom sudiji Hnetstockheru, da iznova presluša i Gregorića i Gušetića. Ovo preslušanje bude izvršeno 4., a ponovljeno 11. maja. Medjutim je završena istraga i protiv ostalih manje krivih buntovnika, koju je vodio Vid Halek, te ratni savjet na osnovu izvještaja o preslušanju donese 17. maja odluku o daljem postupku s buntovnim seljacima.[6] 1. juna su poslani Gregorić i Gušetić u Zagreb, ali presuda nad njima još ne bi izrečena, jer

---

[1] Prot. Reg. za 1573., str. 5., 6., 215. i 293.
[2] o. c. str. 7., 215. i 260.
[3] o. c. str. 14.
[4] o. c. str. 16. i 18.
[5] o. c. str. 260.
[6] o. c. str. 21., 217. i 260.

sredinom ovog mjeseca pita ratni savjet gjurskog biskupa, kakva kazna da se odredi za kolovodje seljačkoga ustanka.[1]

Krajem ove godine podigoše se opet seljaci u Hrvatskoj, sada na imanju udovice Petra „von Eberaw". Ratni savjet naloži 19. novembra Vidu Haleku, a 21. t. m. baronu Auerspergu, da preduzmu hitne korake za ugušivanje ustanka. Ovaj nalog ponovi 23. novembra rečenim zapovjednicima, a u isto doba zamoli i nadvojvodu Karla, da što prije utiša novo komešanje seljaka.[2]

No Franjo Tahi tada već nije bio u životu. U zadnje vrijeme njegov je život ispunjen samim parničenjem. Osim ove parnice oko Susjedgrada vodio je još vazda raspru s Gjorgjem Zrinjskim zbog Otoka,[3] a parničio se i sa Mihajilom Takarom i Gavrilom Kišerinjijem.[4] Ova raspra se provlačila i kroz 1573. godinu.[5] O držanju njegovu za vrijeme bune nema nigdje spomena. Bolest i vječita svadja i ova buna seljačka slomiše staroga Tahija, te on umrije 4. avgusta 1573. Tijelo mu je sahranjeno u Donjoj Stubici.[6]

MUSICUS: NAŠE GLAZBENE NOVOSTI

ZAJC: „SEOSKI PLEMIĆ". MUHVIĆ: „USKOK". REPRIZA PUCCINIJEVE „BOHEME".

Čudno čuvstvo obuzima čovjeka, kad hoće da piše o posljednjim našim hrvatskim glazbenim novitetima. Ista im je sudbina, radi lošega libreta: ni jedno ni drugo djelo ne može se održati na repertoiru. Libreto „Seoskoga plemića" upravo je glup, a u „Uskoku" tako monoton, da glazbenik ne zna, što da zapravo počne. Tako dolazi, da nekoji momenti postaju upravo smiješni.

U „Seoskom plemiću" u 1. činu ima na riječi: „Samo rad tebe Milko moja" — krasan peteropjev, doduše nije originalan, već uzet iz opere „Zlatke" — glazbeno gradjen tako veličanstveno, da bi čovjek mislio, bog zna, što se dogodilo — a zapravo ne dogadja se upravo ništa: turopoljski komeš oprašta Ivi, što je na nj dignuo ruku. Sami solisti pjevajući taj peteropjev nijesu sebi svijesni kakovo će zapravo zauzeti stajalište.

Ne mogu se načuditi skladateljima, da se sami nijesu uvjerili čitajući ta libreta, da nijesu za skladanje. — Zašto ih nijesu dali na ocjenu kojemu stručnjaku?

U buduće trebalo bi svakako da bude prije svega libreto podastrt upravi kazališnoj, a onda tek, kad ga uprava dobrim pronadje, da se skladatelj dade na skladanje.

---

[1] o. c. str. 27.

[2] o. c. str. 219., 260. i 293.

[3] Barabás, o. c. II., str. 547.

[4] Prot. Exp. za 1572., str. 144.

[5] Prot. Reg. za 1573., str. 5.

[6] Pri pisanju ovog članka poslužio sam se na više mjesta krasnom raspravom Rudolfa Horvata: Seljačka buna godine 1573., Sarajevo 1897.; dalje djelom Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Priorat vranski, Zagreb, 1886. i Franje Račkoga, Gradja za povjest hrvatsko-slavonske seljačke bune god. 1573. u „Starinama", knjiga VII.

A sad nešto o glazbi.

Zajcu uspio je najbolje 1. i 3. čin, koji je složen posve u narodnom duhu, te su muški dvoglasni zborovi upravo ures njegove partiture. Kao što se u drugom činu svakojaki Turopoljci u Parizu sastaju, te se nikako ne mogu snaći u tom francuskom milieu-u, tako se nije ni naš Zajc mogao tako brzo duhom u Pariz prenijeti, te mu je 2. čin najslabije pošao za rukom. Ovdje bi trebalo pikantnih, punih draži ensemble-stavaka.

Glazbeno najljepši je valčik Komeša i Stelle: „Ljubim tvoje oči"... Samo je smiješno i nedolično, da libretista nije znao da nadje spretniji način, a da do toga valčika dodje, već je trebalo Stelli otvoriti podvezicu, koju joj onda u salonu — coram publico — Komeš opet veže. To je doista duhovito!

Kako rekoh 1. i 3. čin obiluje krasnim narodnim napjevima. Najljepše ćemo redom nabrojiti: Ivin napjev: „Tjeraj vodu..." i „Čašica me tješi" — što ga kasnije ponavlja zbor — vrlo su živahni, te nas lijepo uvode u „Stimmung" 1. čina.

Kad se pojavi Manda, čujemo u orkestru staru Zajčevu cigansku pjesmu, koju je prvi put pjevao naš nezaboravni Kašman za prijam Vilima Fassbendera 24. ožujka 1874. kao uložak u Balfeovoj Ciganki.

Od velikoga efekta je muški zbor: „Kad zatrubi trublja", gdje Ivo upada sa: „Plan plan ratarata plan". Entrè Jurkov glazbeno je nježan, ali je tako tekst besmislen — da se taj nastup posve gubi.

Najljepša je točka u tom činu dvopjev Milke i Komeša — (izjavljuju sebi uzajmično javno na turopoljskom trgu ljubav — a ljudi to svi gledaju i slušaju).

Napjevi: „Milko djevice milena ti..." — „Momak bio lijep i mlad..." — „Ljubi me, Milko...", — vrlo su čuvstveni i nježni.

Kolo nije najbolje uspjelo — to je to veća šteta, što upravo kad mislimo, da će najljepše doći: da će skladatelj glazbeno izraditi svoju ideju — sebe iznenada prekida.

Dvopjev Ive i Milke opet je prelijep, te su fraze: „Konj Zelenko" i „Oj djevojko pitoma ružice" osobito krasne.

Sada dolazi glazbeno najljepši, ali dramatički neosnovani peteropjev, a čin svršava snažnom koračnicom: „Mačem, puškom svak...", koja postizava vrhunac, u prekrasnoj zaključnoj stavci: „Gle nad Savom..." gdje se na zapovijed službeno mjesec pojavljuje!

U 2. činu nema ništa osobita do prije spomenutoga valčika Stelle i Komeša, te Stellina mazurka: „Čarapa pasti mi kani..." dok su napitnica, uzeta iz „John Bulla", te Jurkov intermezzo posve promašili cilj.

U 3. činu lijep je zbor: „Trublja nas zove u red" te Zajčeva stara pjesma „Uzdah": „Ah da mogu poći mlada..." — vrlo lijepo instrumentirana, što je najprije pjeva Milka, zatim Ivo uz riječi: „Ljubio sam nekoč..."

Jurkov couplet: „Zlo nam vrijeme..." mogao je posve da izostane, jer tekst nije ni najmanje šaljiv, a napjev naliči posve pjesmi Geyera iz „Veselih djaka".

Što treba da napose spomenemo, jest instrumentacija. U tomu je Zajc velik — ona je upravo sjajna. Šteta truda, jer ga g. Širola doista nije zaslužio.

A sada nešto o „Uskoku". Ako je koje hrv. djelo zaslužilo pažnje i pravednosti sa strane kritike, bilo je to ovo. Ostavimo politiku i osobu, kad kritizujemo koje umjetničko djelo! Mlad, marljiv pobornik na glazbenom polju, kao što je Muhvić, treba da se potiče na rad, a ne da mu se — udarajući po njemu nepravedno — oduzima svaka volja za dalnji rad. Malo ima skladatelja, koji rade na tom polju — mogli bismo ih na prste izbrojiti — pa ipak, kad se tko lati toga teškog i tegotnog posla, kakova mu hvala? Pa kad bi bar ta naša kritika poučna bila — neka bi bilo! Recite mu, što je zlo, što da popravi, gdje su ti nedostaci, ali ne rugajte se samo! Povlačiti ozbiljnu stvar u smiješno, ponoviti nekoliko starih viceva, dvije tri lakoničke primjedbe — i to je sve! Što će takova kritika glazbeniku? G. Muhvić neka se ne da zastrašiti od tih naših nadrikritičara — neka ustraje na tom polju! Mi se pouzdano nadamo od njega još mnogom uspjehu.

U prvoj slici „Uskoka" vrlo su lijepi uvodni zbor i molitva, zatim duet Dragojle i Dražena.

Fraze: „Sladak cjelov tvoj..." — „Na počinak vječni..." — „Burnome Senju..." — „Za tobom duša mi vene..." — „O času gorki..." — prelijepe su i nježno instrumentirane, samo se i ovdje opaža veliki nedostatak libreta, jer duet traje skoro 20 časova bez svake radnje i situacija ostaje vazda ista, do skrajnosti jednolična. U drugoj slici vrlo je lijepo izradjen zaključni ženski četveropjev: „Otidji zbogom..." Treća i četvrta slika obiluju prekrasnim muškim četveroglasnim zborovima, od kojih se osobito ističe onaj vokalni: „Kleknimo tu na žalu..."

Majstorski je instrumentirana predigra 4. slici (solo za rog i trublju) i oluja. Nekoja su mjesta doduše prebučna, te se nehotice pomalja katkad vojnički kapelnik — nu tomu je lako doskočiti, to se dade lako popraviti.

O izvedbi dosta se je pisalo u svim devnicima, samo konstatujem jednu veliku. nepravednost kritike. — Da se to djelo uzmogne davati, preuzela je nezahvalnu ulogu Dragojle gdja. Polak. Ona ju je pjevala vrlo dobro, te joj je osobito dvopjev u prvom činu vrlo uspio. Mjesto da je kritika pohvali za njezinu susretljivost, eto ti i protiv nje oštrih napadaja, kojih nije zaslužila. Isto su tako nekoji kritičari po nezahvalnoj ulozi Cvijetka osudili g. De Franceschija, te je on istom u „Bohèmi" sjajno pokazao, kako mu je kritika bila nepravedna.

Pripadom hoću da spomenem nešto o reprizi „Bohème". Puccinija ne ću kritizirati, kako to neki naši kritičari čine, a ne će mi on to sigurno ni zamjeriti! — Ali da ga razveselim, poslat ću mu neke naše dnevnike, da znade, što se o njemu u Zagrebu misli. Quelle ironie! Naslovnu partiju pjevala je gospodja Polak izvrsno. Glumila je takodjer izvrsno. Musettu pjevala je gdja. Freudenreich dobro, prvi put doduše pod malom indispozicijom, ali ne tako zlo, kao što su to neke novine ostentativno isticale. Stari zaslužni član naše pozornice, koji je zagrebčanima toliko ugodnih časova pribavio, ne osudjuje se onako naprečac radi jedne malenkosti. Kod reprize pjevala je vrlo dobro. Gospodin je Orželski vrlo dobar pjesnik, te ga je milina čuti, kad ne forsira; neka slobodno češće rabi svoj vrlo ugodni mezza voce. — G. De Franceschi kao Marcello osvijetlao je sebi lice pjevom i igrom. G. Lesić kao filosof, u prvom činu malo nesiguran, upravo je prekrasno i čuvstveno otpjevao pjesmu o plaštu. G. Anton bio je izvrstan glaz-

benik. G. Prejac bio je dostojan kuće gospodar, a i isti je g. Mitrović malu ulogu Parpignola dobro izveo.

Zborovi i orkestar — u danim prilikama — dobri.

Ovako bi trebalo samo naprijed i skoro bismo stigli u sigurnu luku stalne opere. Nedostaci su, kojih sad još ima, posve financijalne naravi. Neka se samo namakne ravnatelju Falleru sredstava, on će sebi znati da angažira soliste, koji nedostaju, reorganizirat će orkestar i opera bit će skoro uspostavljena !

VIKTOR CAR EMIN: NOVE BORBE (Nastavak)

XVIII.

Sve je pokazivalo, da se mladomu upravitelju župe hiti. Uzvezao se dva il tri puta na Brda, okupio oko sebe ljude, zapopovao im, pa kad ih je dobro navio i s desna na lijevo i s lijeva na desno, dao im je ročište u nekoj od poznatijih gostiona u gradu.

Na taj, kako ga je on nazivao — tabor, došao i Sodić, i doveo Barišu i družinu : „sve same vjeri i crkvi odane prijatelje i gorljive vjernike", — kako je ono pisala „La Luce", ugledni poluzvanični, diecezanski list.

Na skupštinu su pristupili i mladji. Njima se pridružili i „socialisti", pa je došlo i do sukoba. Ali skupština je sa svim tim prošla na veliko zadovoljstvo upravitelja Kolovića : ona je zabilježila njegov prvi potpuni uspjeh.

Što su ovdje iznašali mladi protivnici : Petar, Barić i drugi o slobodi savjesti, o pobjedi napretka, istine i svijetla, to je možda još i najvećma pridonijelo tome uspjehu, jer se svijet upravo snebivao nad „drskim smionostima", kojima se ono mladi ljudi razmetali.

Najžešće je grmio Sodić.

— Neka djavô nosi vas i vašu slobodu i savjest i napredak i to vaše svijetlo, Mi ćemo ostati kakovi smo : — vjerni sinovi naše katoličke i apoštolske crkve a vama, ne budete li mirovali, razbit ćemo gubice i u more ćemo s vama kao i s mačkima, hoćemo p e r l a M a d o n n a !...

Navalili i drugi :

— Hoćete, da nam otmete vjeru...

— Da postanemo blago !

— Ako hoćete gubiti duše, gubite je sami...

— Tako je — a druge ne napastujte.

— Pogani !

— Tovari !... istrese Bariša riječ, što mu je prva naletjela na usta.

Još nije pravo dorekao i već se oko njega savilo klupko. Nastala gužva, rvanje, galama. Stoji vriska i zapomaganje ženskih, graja i tulenje muških : tu pade psovka, tamo se obori šaka ; — negdje zaciliknulo staklo, drugdje zapraskalo drvo, odletila stolica, — — pa jeknuo jauk, a za njim prodirljiv krik groze. U to se ispe na stô onizak, isušen, nešto nagrbljen čovjek odjeven u radničko odijelo sa širokim, mekanim šeširom na glavi — onaj isti, što ga je Baldo, na svome pohodu u majčino selo, vidio izaći iz krčme.

Ispriječio se čovjek na stolu, pa zakriještio, koliko ga je grlo nosilo:

— Živjela internacijonala! Abbasso la borghesia! Proletari, unitevi!

Pa zapjevao svojim dubokim glasom:

„Vogliamo scienza, pace e lavoro — — —"

— —

Iz boja izašlo je i nekoliko ranjenih, medju njima i Petar Medenić. Stolica ga pogodila taman u glavu: navrla krv i on se u čas obeznanio.

Kapelanovi ljudi kimali glavom i govorili:

— Neka mu je! Bog je tako htio! — —

A dojmilo se to i drugoga svijeta, osobito žena.

Kapelan se rastapao u slavlju i veselju.

Vijest o dogodjaju pronijela se ubrzo mjestom. U tili se je čas cijeli Činkovac našao na ulicama. Zakolale glasine i u jedan se čas razmahale, da je Petar smrtno ranjen, da je već i podlegao.

Nekakva strava ušla je u mjesto neviklo krvi. Ljudi se bojali dignuti glas! tek nekakov dušen mrmor kao da bi pokriven nečim teškim, dizao se iz svjetine činilo se, kao da negdje duboko pod pećinama more stenje i šumori.

Poput smrtnog huka taj je šum odjeknuo u duši Dujmove kćeri. Bez suze, gotovo bez i jedne žalne riječi, srušila se ona ocu u naručaj. Ali je starac razabrao sve iz njenih naglih i pretrganih uzdaha, iz bljedila na licu, iz drhtaja, što joj je potresavao mlado tijelo.

— Možda nije toliko zlo... Idem do Tome... Vidjet ću ga... mirio ju otac.

Usne su šutjele, ali su joj lijepe, neobično preplašene oči govorile zahvalnošću.

Dujam ode i domala se vrati.

— Ludi svijet! Od buhe će načiniti vola, govorio on, kao da se ljuti, a onamo mu očito odlanulo. Nevelika rana na glavi... tri, četiri dana počitka — pa će biti opet dobro.

Olgi je dolazilo, da klikne od radosti, ali se ujedared sva smuti, ponikne zastidjena i zapaljena u licu i rukom pritisne srce, što se u jedan čas tako silno uskucalo.

Dujam je pogadjao, otkuda ta zabuna; jedva zamjetljiv osmijeh — u ovo posljednje doba tako rijedak gost! — naleti mu na usahle usne i on se polako povuče u svoju sobu.

Uvali se na divan, pokrije obim dlanima lice i zanese se u misli.

Aveti pustog razdora zaigrale mu pred mračnim pogledom, u ušima mu zabrencao jecaj, kao da bi glas mukla zvona, što pozivlje narod na djelo gruboga samouništavanja.

— Već je protekla krv, od domaće ruke naša narodna krv... A rasulo je tu — na dohvatu!...

Klonuli mu duh nije mogao da podnese tu nemilu viziju. U njemu obvlada jedna jedincata misao: riješiti se svega...

— Izvući se iz toga meteža, skloniti se u kut, zakopati se nekamo, ne gledati i ne slušati ništa i — čekati smrt...

Pa ipak, da je u njega snage, on bi najvolio pograbiti sve te ljude za vlasi i stresti im mozak, da vide, kuda sve to vodi, u koju propast, u koji bezdan!

Ali sile u njega nema, nema ni srčanosti, a čini mu se, da je nikada ni bilo nije, pa mu nekako začudno dohodilo, što je njega u ono prvo doba dovuklo i doguralo u prve, bojne redove.

— Vaše je vrijeme prošlo... Prošlo u nepovrat — kazao mu je onomadne u uredu njegov tajnik Petar. — Pa i je prošlo... i, evo, nastupilo drugo, gdje mu se je ukloniti svemu: i ljudima i životu. Bez muke ne će ići; imat će da pregazi nešto, u što ne može ni da pogleda, a da ga u srcu ne stisne...

Prodaja groblja — jedini je izlaz, drugoga ne vidi. Izlaz kukavan i nizak, da se istura na polje, trebat će se svinuti, sniziti a možda i na zemlju poleći, pa puzati kao crv, zgnječen, smlavljen... Kad se sutradan Baldo spremao da izidje, Dujam uhvati zgodu, zovne ga k sebi u sobu i ne pogledavši ga, istrese:

— Podji k Nijemcu!... Tamo mu je groblje... Neka mu je prokleto!...

I okrene mu ledja.

Balda to razdraži.

— Lako s Nijemcem. Ali što će vijeće? Da si prije privolio, bili bi i oni odobrili. Sada pak, otkad skoro sve puše u kapelanov rog, tko da te slijedi? Ni Filinić ne će da znade više za tebe i zamjera ti, što si prekinuo s popom.

Dujam plane:

— Kad je tako, a ti im odaj, da si orobio blagajnu, pa neka ti sude! Meni je već preko mjere i jao ako se to prelije, jao tebi, zatorna sotono!

Baldo se okrene, zalupi za sobom vrata i ode.

Ali već iza večere istoga dana, kad ostadoše časkom sami, Baldo saopći tastu, da mu se posrećilo predobiti nekoliko vijećnika.

— Nego trebat će da se požuriš, nadoda on, doklen tkogod ne umiješa prste...

Dujam učini tako i tri dana zatim okupilo se vijeće, da odluči o prodaji groblja.

Čas prije nego li će Dujam u općinu, Baldo ga zadrži, da ga uputi, kako će izaći pred vijećnike.

— Spremi slovo, učio ga on, kojim ćeš ljudima poškakljati žicu. Napomeni, kako se svuda u svijetu radi na tom, da se narodu ublaži i olakša život. Istakni, kako se je na tom polju u nas do sada uradilo malo, dakako, krivnjom tudjina, koji nas je kroz vijekove i vijekove mučio, gazio i ubijao. Zato mora, reci, naš tužan i bijedan svijet da se još i sada vere i lomi po neprohodnim urvinama, tvrdom kamenju i jarugama kaljnim. Nego, hvala Providnosti, nadoveži, nadala nam se, evo, prilika, da se i tome doskoči, da... i tako unaprijedak. Glavno je, da ne štediš patosa ni lijepih riječi. Time ćeš imati gorane za sebe, a moguće da predobiješ i kojega od mještana. Maras i Belinić bit će i onako uz tebe, ako ne za drugo, a to iz pizme protiv Sodića.

Kad je starac malo zatim ustao u vijeću, da podupre molbu stranoga društva, srce je u njemu silno lupalo. i njemu se činjaše, kao da se svakim udarcem obara na nj sva težina časa.

— Još samo ovu kušnju da preturim i bit će mir, sokolio se sam u sebi.

Govorio je dugo i ushićeno; tražio riječi, koje idu k srcu i koje podražuju samosvijest.

Započeo je s omiljenim frazama:

— Prinudili smo neprijatelja na vječito mirovanje, skršili smo njegovu fizičku snagu. ali duševna njegova premoć još uvijek visi nad nama, kao jadan

memento puste podredjenosti naše. Skršimo i nju, produži uzdignutim glasom, slomimo i tu premoć i što ne može da rastjera luč prosvjete, neka potamni sjaj divne i zlatne ljepote! Vi znate, gospodo vijećnici, nastavi uspaljujući se i nehotice, vi znate moju davnu želju — ono drago mjestance dolje kraj mora, onaj maleni okrajak cvjetne obale naše, što se tako milo smiješi i suncu i moru... Taj blaženi predio našega rodjenoga grada, tiho ono i uspomena puno plandovalište želio bih ja vidjeti okićeno i ovjenčano, prije nego li me odbjegne svijetlo očiju i života. Ukrasimo ga spomenicima ljepote, koja će u sjenama bujnih nasada svjedočiti o čistoj vedrini naših dubljih osjećaja, dok će se na zelenim krošnjama okupljati ptice nebeske, da sa svojim slatkim cvrkutanjem budu nježnim pripjevom vječitoj pjesmi našega mora...

Rijedak, kratak i mlak pljesak poprati te riječi.

Dujam poćuti, kako mu je srcem podišlo nešto mrazno, ali se ne smete. Bili su tu još gorani, na koje je mogao računati: trebalo je samo da ih zagrije.

I on se okrene k njima i sretnim obratom misli predje na njihove jade nevolje i iznese sve, što mu je ono netom napomenuo Baldo.

Gorane je to zateklo; oni ga slušali isprva u čudu, a poslije sve pozornije. Kadšto bi mu i povladili, i njemu je od toga riječ postajala snažnija i zanosnija.

— Doba je, vikne on, da se i tomu našemu malomu puku olakoti breme života... Mi smo mu to obećali u vrijeme naših borba... Na nama je sada, da zadanu riječ iskupimo.

Gorani zapljeskali življe, a njemu se naglo, naglo otkinuo prijedlog, da se groblje proda... Da pak pretekne oluju, koja se je na njegove riječi dizala, završi:

— Prodajmo, da pomognemo narodu, da ojačamo nastajne naraštaje, koji će osiljeni i opasani drugačijom snagom iskupiti vremenom ne samo onaj sićušni pedalj naše zemlje, već i — — —

Više nije mogao. Zaglušna vika, koja je sada dostigla vršak, prekine mu riječ i on zamukne.

— Intriganti! — grmio Sodić. Nudja vam se mito i za to hoćete da prodate. Iškarioti!

Za njim zaredali drugi:

— Mi ne ćemo na sebe kletve naših mrtvih!

— Ne ćemo, da im se dira u kosti!

— Ne dajemo groblja!

— Eno vam mjesta za vaše nasade...

— I za ptice nebeske, narugao se Filinić.

— Ono će biti naš perivoj... Onuda ćemo se mi razgovarati s našim pokojnicima.

— A mi ćemo dotle po gudurama lomiti vratove, zaori jedan od gorana.

— Niste ih slomili do sada...

— Ni drugim brdjanima nije bolje.

A gorani u jedan glas:

— Ili ste vi od nas bolji! Neka se proda!

— Ne damo!

— Nek se glasuje! Mi hoćemo!

Čas je bio odsudan. Dujam razabra, da mu nije gubiti vrijeme. Sred zaglušne buke ponovi svoj prijedlog. Nekoliko se ruku diže... On ih prebroji: jedan

glas više... Gorani zapljeskali, drugi zaurlali, nastao pakao. Grozničavom rukom pograbi Dujam šešir, progura se do vrata i u čas se izgubi.

Taj je njegov bijeg bio popraćen raznim pogrdama.

Netko viknu:

— Izdajica!

Sodić se derao:

— Iškariote!

Bariša potrča za Dujmom i na vratima dobaci prijeteći mu objema šakama:

— Čekaj, vraže stari! Kakogod ti našim mrtvima, tako će i oni tebi. U noći će te pohadjati i za noge drmati!...

XIX.

Kad se Dujam malo iza toga vrati kući, udje ravno u svoju sobu, skide se i leže. Bilo mu je, kao da ga je netko izbio: u rebrima ćutio bol, u rukama i nogama nemoć, sustalost i neku drvenastu ukočenost. Na mahove ga spopadala i nekakva lagašna besvjestica, neko tupo sumrtvilo, a kad bi se čelo nešto jače razgorjelo, otkinula bi se i po gdjekoja riječ tamna i besmislena.

Do uzglavlja mu se smjestila Olga. Ne skida s njega oči i ne miče se. Ni noću ga ne ostavlja sama. Na licu joj je dugotrajno bdjenje usjeklo duboki trag, oči joj nabuhle i mutne. No najgore joj je, kad mora da sluša one čudne, nesuvisle riječi. Tako je bilo i prošle noći. U odaji bilo sve tiho, tek je vani šušnjao vjetar... Starac se ujedared trže, oči mu se zacaklile, užasnuto mu se lice zgrči i on dahne:

— Eno ih — — dolaze!...

Olga ciknu, njezin glas prene ga iz mrtvila, on je pogleda dugo, kao zablenuto pa prousti stenjući:

— Ono groblje... lijepo naše groblje!...

Olgu je boljelo, što joj je otac radi te prodaje navukao na sebe tolike omraze, ali to je ona pred njim krila, pače, u neke je pokušala, da njegovo postupanje i opravda.

— Naši pokojnici znadu, da nas na tu prodaju nije nagonila nikoja druga misao, osim da pomognete našim ljudima, njihovoj djeci — — govorila je ona glasom toplim i punim utjehe.

Time ga je ona i nehoteći ranila, i njemu je dolazilo, da zavrisne od boli i muke.

Za cijelo to vrijeme Baldo nije ni pristupio bolesnome tastu. Dujam postajao nestrpiv. Kad se nekoliko dana iza toga digo, prva mu je misao bila, da potraži zeta.

Našav ga u gostinskoj, napane ga pitanjem:

— Gdje su novci?

— Nijemac mi je reko, da pričekam — dva ili tri dana. Dujam ga oštro pogleda, ali na Baldovu je licu ležao mir i on nadoveže nekud nemarno, upravo ravnodušno:

— A reko mi je Nijemac još i to, da bi pravo i po zakonu bilo, kad bi mi i općina vrgla štogod...

Dujam učini, kao da će ga očima izgristi. U grlu mu se uzmotalo mnogo grubo... Htio da to izbaci, jer ga davilo, ali je morao da proguta.

Sav bijes i sva ljutost provalila u oči, što su kao isplavale ispod očnica. Oštrim kretom ruke pokaza mu vrata.

Baldo izidje.

On je starome nalagao. Novac je već u njega : jutros mu ga izbrojio Nijemac. U njedrima ga čuva. Nevelik svežanj, ali pritište, škaklje, draži i ne da mu mira . . .

— Da je ovo moje? — javljala se u njemu želja, dok je na povratku opipavao banke.

Misao bila zamamljiva, on joj se podavao sve od duše : ona ga zanosila.

— Da je ovo moje ! — vraćala se želja i rasla i sve većma razvijala se, podjarujući mu maštu, da smišlja, snuje i traži načina, kako bi taj novac ostao njemu.

Ujedared mu sine u glavu, da bi tu mogla pomoći općina. Nešto mu već duguje za posredovanje. A zar se to „nešto“ ne bi moglo i povisiti? Glavno je predobiti nekoje vijećnike . . . A predobiti ih ne će biti teško : nekoliko lijepih riječi, pa malo „loja“ — i kotači će ići . . .

Još i prije nego li je ta misao u njegovoj glavi poprimila odredjen oblik ona ga je već sasvim osvojila i natjerala, da s njom izadje pred staroga.

Dujmov svijesni ali odlučni odgovor nije ga smeo, niti je u njemu slomio misao, koja ga je već držala kao u klještima.

Uz nju se odmah rodila i druga, a za ovom je kao bljesak slijedila odluka.

— Ja novaca ne dam. On neka se iskoprca, kako hoće. Na posljetku znade, što mu je činiti.

Lijegao je rano iza večere, ali nije nikako mogao da usne. A nije spavala ni ona, Marija. Kao u noći, kad ju ono proganjala avet Baldovog nedjela, tako ju i sada tresla groza od njegove nove zle namjere.

Strašnu svoju namisao otkrio joj je on negdje u predvečerje. Od toga časa budne joj, kao da joj se oko srca ovila krupna zmija, pa joj ne da, da odahne.

Još joj je nesnosnije tu u krevetu, sred noćne tmice i tišine. A on leži do nje onako hladan i besćutan. Ujedared joj se u grudima nešto prevrne i ona zastenje :

— Nečisti te kuša. Ne slijedi ga, Baldo !

U drugoj bi se zgodi naljutnuo i odgovorio oštro. Sada je pak tražio razloge i upuštao se u opravdanja.

— Otac se je, veli, izigrao. Gotov je : još malo, pa će posve doigrati. S njime će, naravno, odzvoniti i meni, a po tom — puši u dlane. A ja ti velim da bih se prije sam skončao, nego li pustio, da mi dijete skapava.

Ona uzdahne duboko, ali ne reče ništa.

On produži :

— A njemu će biti lako. Ja sam mu već natuknuo nešto . . . Pa ako ne bi doteklo : — — jedan potez pera — i račun je čist.

— Ne će htjeti . . . dahne ona, a glas joj drhtnu u tišini odaje.

— Hoće ! A što je do nas, ja imam već svoju osnovu. Ja ću otići odovud bilo kamo . . . U koji grad — — recimo, u Trst, ili drugud. Otići ću sam bez tebe i djeteta — potajno. Dva tri dana poslije toga pitat će, gdje sam . . . Ti ćeš mu onda odati sve . . . ishitrit ćeš malu, plačnu scenu i . . .

— Baldo, prekine ga ona, ja ne ću moći . . . Otac mi je.

— Treba ! Novac mora da ostane nama. Predati ga, značilo bi prerezati sebi žile. A ja hoću da živim — — i ti i dijete . . . Stari će možda u prvi mah kresnuti štogod, izgrdit će me i isposvati, ali će se zatim već umiriti, hoće. Privolio je u ovo posljednje vrijeme na mnogošto, popustit će i sada. Ja ću

pak u gradu otvoriti kakav posao, iškolati dijete i odgojiti ga na gradsku, neka znade, što je život. Pa i meni je već do grla ovog zagušljivog zraka, ove seoske mizerije. Tu više nema ništa, te bi me držalo. Juče mi je, eto, i mati poručila, da je sve svoje dala susjedu Tomašu, a on da joj je obećao brinuti se za nju. Što da tražim tu? Čemu da se nadam? U grad! U život!

Na te riječi zazujila joj u grudima neka nova žica. Tim se je zvucima podavala i preko volje, i ma koliko joj se strašna činila Baldova namjera, slika velikoga grada obmanula ju toliko, da nije smogla slova, kojim bi mu se oduprijela.

—Nakon odulje stanke on se i opet javi:

— Krećem već sutra ... u zoru ...

Ona se strese, ali ne kaza ništa.

On učini, kako je naumio: sutradan u zoru pokupi se i ode oprezno i tiho.

Nakon posljednjega razgovora s Baldom, uvukla se Dujmu u glavu neka neodredjena sumnja i bojazan.

— Tomu mora već jednom biti kraj, rekne on u sebi, pa se još istoga dana uputi k Nijemcu, tobože, da se s njime dogovori za prekop mrtvačkih kostiju i njihov prenos i ukop u novo groblje.

Nijemac ga radosno dočeka. Čvrsto mu stiskaše ruku i zahvaljivaše mu, što je društvu „išao na ruku".

— Ostalo pak, produži, bit će sve, kako želite. Već smo započeli radnjom ... Poslao sam nekoliko ljudi, da prekapaju ... U ostalom, ja sam vam to poručio juče po vašemu gospodinu zetu. Zaboravio kazati, nadoda uz smiješak. Nikakvo čudo: — ne zgrću se svaki dan onolike hiljade ...

— Vi ste mu isplatili? ...

Dujam se zaljulja, noge mu klecnu kao odsječene, dok mu k grlu jurilo nešto, što ga neizrecivo dušilo.

— Ono što mu išlo, da! ... Gospodinu načelniku nije dobro? ... rekne Nijemac pogledav starcu duboko u oči.

— Nije ništa ... hukne Dujam, a zubi mu se stiskali. Već duže vremena osjećam ... tako ... Nego po što sam ono došao ... ? Da, one kosti ...

— Neka vas nije brige. Čuvat ćemo ih kao svetinju ... i sa svim poštovanjem prenijeti u novi počinak ... odgovori Nijemac s nešto ironije.

Dujam promrmlja nešto na pozdrav i ode.

— Die Kerle! ... mljasne za njim ridji debeljko, dok mu se lice krivilo na izraz pun nekog zloradog prezira. Dan je bio studen, sjevernjak nagonio snježne oblake i ubadao ljuto, ali Dujam ne osjećaše toga. Njega je u žilama palilo, kao da u njima struji nešto usijano i plameno.

Na povratku u kuću zaleti se ravno u Marijinu odaju, i nadje mladu ženu gdje plače.

— Gdje ti je muž? Gdje je novac? — puhne joj on pridušeno u lice.

Ona osjeti na sebi njegov vrući, goreći dah i budne joj, kao da je i u nju prešla nekakva vatra i zahvatila joj glavu i moždjane.

— Oče, prostite — prostite! ... sruši se ona preda nj na koljena i zajeca.

Gruba mu kletva provali iz grla, obje se šake digle nad kćerinu glavu, gotove da se obore, ali u taj mu se mah zavrti svijet, ruke mu klonu, on zastenje i složi se na zemlju. — Marija vrisne. U kući nije bilo nikoga ... Dovuče se do oca, on protegne ruku i silom je odrine od sebe.

— Da ste prokleti! — ispukne, a usta mu se zapjene.

Rukom se upro o pod, glavu objesio, a na zapjenjena mu usta naletavale od časa do časa ljute riječi.

I ona je ostala klečeći na podu. Zastrla rukama lice i jecala i zaklinjala da joj prosti.

S velikim trudom pridiže se starac.

— Kamo se sakrio? — zavije on stiščući nemoćno pest.

— Oče! — oče! — molila ona.

— Ni da je djavo u njemu, uteći mi ne će, grune on. Stići će ga pravda... udarit će tata, a tebe moja kletva. I ne dohodi mi više pred oči. Van iz ove kuće — van!...

On dotetura do vrata i stenjući izidje.

Malo se zatim vrnula Olga kući i zatekla sestru svu zaplakanu i očajnu. Preplaši se i zapita, što joj je.

Marija jaukne, prihvati sestru za ruku i povuče je u kut odaje. Tu joj ona isprekidanim riječima i jecajući isprića sve, što se je u kući dogodilo od časa, kad je prviput izbilo ono nedjelo na javu.

Olgi se odsjecale noge. Što je dalje slušala, to se većma krutila i kamenila. Žilama joj se gonila krv kao bijesna, i bilo joj je, kao da je pred njom nešto puklo i otkrilo, što joj je tako dugo tamno i zagonetno bilo.

— I ti si sve to puštala — ti!? — bio joj je prvi krik.

— Muž mi je — — —

— Ti?! — usplamćela djevojka uhvativši se za glavu.

— Olgo, ti ne možeš, da to shvatiš... dahtala Marija.

— A tvoj otac? — Moj otac?... upilji Olga u nju dva pogleda, kao dva noža.

— Olgo!...

— Kamo je utekao? Govori! — vikne ona zgrabivši je za ruku.

— U Trst — — —

— I ti ćeš za njim?! —

— Moram — — —

— Za onakvim krvnikom?!

— Olgo, ti ne možeš, da to shvatiš. Otac je mojemu djetetu. Napustiti ga ne mogu — ne smijem — — —

— Ne možeš?... A ti idi — idi smjesta!

— I ti me tjeraš!... Malo milosti, Olgo!... Žensko si: morala bi pojmiti...

— Idi... idi...

— Poći ću, ali s kakovim srcem! — Jače joj grunule suze, ona se sva razmilji. Obuhvati sestru objema rukama oko vrata, pa će joj s puno boli i muke:

— Tebe je otac volio vazda više nego mene... Predoči mu sve i moli ga, neka prosti!... Tebe će čuti... A ono neka mu na općini poklone... Mnogo mu duguju...

— Idi! — pridušeno će Olga i učini, kao da će joj se istrgnuti iz zagrljaja.

Ali je Marija ne pustaše.

— Srce me tjera, za to idem... Shvatit ćeš to i ti — ali poslije... kad jednom i tebe uhvati ono nešto za srce...

Olga se na to smuti i ne smaže ni riječi. Na oči joj nenadano navali plač i ona zatuži: — Moj ubogi oče! (Svršit se se.)

LISTAK

KNJIŽEVNOST

JOSIP EUGEN TOMIĆ: MANJA DJELA SVEZAK I. Nije tome davno što je bilo na ovom mjestu govora o tome, da „Matica" izdaje preštampane stvari, da preštampava. Na tu primjedbu javio se tajnik „Matice Hrvatske" dr. Antun Radić u „Glasu" i velikom ogorčenošću kušao je pobiti taj „prigovor" svalivši krivnju za preštampavanje na prijašnji odbor. Ja ovdje ne ću u to dirati, koji je odbor više izdao preštampanih stvari, da li prijašnji ili sadanji, tek ću pokazati, da i sadanji ne zaostaje za prijašnjim.

Medju knjigama za godinu 1904. nalazimo u originalnim radnjama preštampanoga Lisinskoga (Kuhač), a medju prijevodima preštampan je Turgenjev (Otci i djeca — prvi put štampan u Vijencu). Medju knjigama za 1905. preštampani su medju originalnim: Perkovac (Pripovijesti, Iz bojnoga odsjeka) Kumičić (Jelkin bosiljak), a medju prijevodima donekle Čehov (Izabrane pripovijesti). Medju knjigama za 1906. mogu se računati, medju preštampane radnje „Liječnikovi zapisci" od Marušića (vidi kazalo), a od prijevoda Gorkijeve „Izabrane pripovijesti", medju kojima nema gotovo ni jedne, koja nije već prije štampana kao prijevod. Pa i za Ujevićeve „Dokonice" ne može se kazati, da su po prvi put štampane u „Matici".

A sada pogledajmo posljednje „Matičine" knjige (za godinu 1907.). Medju originalnima preštampan je Tomić (Manja djela), a dobrim dijelom i Arnold („Čeznuća i maštanja"). A i Andrijaševićeve „Neretvanske pripovijesti" nisu takodjer sve po prvi put štampane u „Matici". Ali ne samo u posebnim knjigama, nego i u „Hrvatskom Kolu" nisu same posve nove radnje, nego ima i medju njima takovih, koje su već od prije poznate. Tako je Careva studija „O uzroku smrti" čitana 10. veljače 1907. na predavanju „Akademije" u Ljubljani, a Kuzmanovićev „Za obraz" prikazivan već prije u našem kazalištu, a Lisičareva „Idila" poznata od prije iz jednoga zagrebačkoga dnevnika. Za narednu knjigu „Kola" nabavljena je preštampana novela „U kuhinji", a u djelu o Zrinjskim i Frankopanima biti će rasprava od Šišića, koja je takodjer već poznata.

Ja dakle nikako ne mogu shvatiti razlog tajnikovoj ogorčenosti, kojom je kušao obraniti, Maticu od toga da preštampava.

Medjutim preštampavanje u „Matici" i nije po mom mnijenju nikakav osobiti grijeh. Mi nismo tako velik i tako jak narod, da bi mogli zahtijevati, da „Matica" iznosi vazda samo, posve nove d o b r e stvari. Dakako da bi takove morale imati prednost, ali ako nema vrlo dobrih posve novih, može se i preštampati. Kod nas je bilo toliko listova i časopisa i u njima je posijana mnoga dobra stvar. Zašto se ne bi sakupilo više takovih stvari od istoga pisca, pa ih se izdalo kao posebnu knjigu ? Te su stvari već sve prošle jednu kritiku i već im je donekle zajamčena valjanost, a ipak su poznate samo jednom dijelu općinstva. Vrijedile bi dakle još uvijek donekle kao nove, jer ona publika, koja čita matičine knjige nije sigurno čitala sve one časopise, koji su izlazili kraće ili dulje vrijeme. Tako postupaju izdavačka poduzeća i drugdje, u većim narodima, gdje je laglje promicati lijepu knjigu, jer imade više konsumenata, a tako postupaju i manji, ali praktični narodi. Samo kod nas se shvaća posvema drugačije.

Kod nas se može dogoditi da tajnik „Matice" napiše prigodom izdanja Andrijaševićeve knjige „Tko je Niko Andrijašević ?" „N e z n a m o" n i m i. God. 1902. tiskao mu je „Vijenac" — v e l i u n e s t a š i c i m a t e r i j a l a (lijepa svjedodžba !) — jednu priču, što li, (!) — i od onda jedva se gdjegod (?) javio, a nikomu u pameti ostao. I eto ga na jedanput k „Matici Hrvatskoj", k njezinom predsjedniku, s dvije tri li pripovijesti, priče, slike, Bog li zna s čim li (lijepa svjedodžba !). Ne bi primljeno ništa. Pa i tko bi primio u „Hrv. Kolo" (o tom se radilo) radnje nekog djaka, d a n a m s e o n d a r u g a j u ? N o n e t k o u h v a t i o v r e m e n a i pročitao onu . . . i skočio : Što je to ? Osvojilo ga . . . I tako je nastala . . ."

Kako je ovakova bilješka rječita ! Najprvo nas upućuje, da se odbor boji donijeti u „Kolu" štogod od nepoznatoga čovjeka, djaka, jer bi to moglo služiti na porugu (!), a onda štampa od takovoga nepoznatoga čovjeka odmah cijelu knjigu, jer je „n e t k o u h v a t i o v r e m e n a i p r o č i t a o" i jer je toga nekoga „osvojilo" ono što je pročitao ! ! Matica ne pozna čovjeka, štampa mu knjigu i ne poznavajući ga i ne znajući hoće li ga publika begenisati, a pušta čekati književnike, koje pozna i ona i publika, jer je onaj donio nešto nova, a od ovih bi se moralo štogod preštampati.

„Matica" dakako i preštampava. Ali evo kako u tome postupa. Čeka do godine 1905. i onda preštampa nekoje radnje od Perkovca, ili od Kumičića, čeka dok te radnje izgube svoje

pravo značenje po razvoj naše knjige i dotičnoga pisca ili opet preštampa „Manja djela" od Tomića, kojega matičini čitatelji već vrlo dobro poznaju iz tolikih njegovih knjiga, a sve valjda samo za to jer je Tomić istom nedavno umro.

Zar je „Matica" pomfinebrijsko društvo?

Kada se već preštampava neka se preštampava žive vrijedne pisce, koji su to odista u svakom pogledu zaslužili. Imade i medju živima dosta književnika, koji su zasjekli duboke brazde na polju naše lijepe knjige, a nisu zastupani u „Matici" s nijednom knjigom, a može biti dapače i s nijednim retkom, jer valjda nisu napisali i ponudili „Matici" ni jednu veću radnju, koja bi mogla ispuniti cijelu knjigu. Zar moraju istom umrijeti ili im radnje mora pokriti debela dvadesetgodišnja prašina, da sazriju za „Maticu?" Nije li ironija da je „Matica" nekojima izdala i po dvije i tri knjige, a drugi (evo samo trojice Ladanjski, Turić, Truhelka) koji su jednako valjano radili i stekli priznanja svome radu ne mogoše dočekati ni jedne knjige svojih radova kod „Matice?"

Nekojima „Matica" izdaje svake druge treće godine zbirku pjesama, rasprava (historijskih i drugih), a drugi nikako da dodju na red.

Medju živućim hrvatskim književnicima imade ih koji već decenije rade, koji su već i odložili pero, a „Matica" nema od njih ništa, ili opet ima, ali štogod takova što nije po njihov rad značajno (Borota, Draženović, Šenoa) Zar je bolje štampati nove stvari problematične vrijednosti i preštampavati iz pieteta, nego li iz uvjerenja, da je ono što se preštampava odista dobro i potrebno.

Da se kod „Manjih djela" od Tomića nije radilo o potonjemu, vidi se najljepše iz reklamne popratnice toj knjizi, što ju je napisao tajnik „Matice" dr. A. Radić u 21—24 broju „Glasa" Evo kako glasi ta popratnica: „Jest, on je, Josip Eugen Tomić, bio medju matičarima „stari" — kakovih ima i medju „mladima". J. E. Tomiću nije pripovijest valjala, ako nije bila historijska ili ako nije bila osnovana na zanimljivoj „fabuli", bilo ozbiljnoj, bilo komičnoj. T. zv. „psihologijsku analizu" — to je J. E. Tomić vazda (?) držao pustim naklapanjem. On je bio pripovjedač, fabulator — i ništa više. Ni u njega nema tendencije, ali ni realizma i on ne samo smišlja, nego i izmišlja zanimljive ljude, dogodjaje i situacije, da čitaoca zabavi. Takova su njegova veća djela (Zmaj od Bosne, Kapetanova kći itd.), takove su i njegove manje stvari, što su izlazile u „Nar. Novinama", tamo od god. 1887., a sada ih je „M. H." izdala u posebnoj knjizi, za kojom će slijediti još jedna. Čitaoci, kojima je milije lakše štivo, koje ne uzrujava prekapajući licima „jetra i bubrege", t. j. koje ne iznosi nikakovih abnormiteta i perverziteta, nego obične, ako i izmišljene ljude i situacije, — ti će ovu knjižicu s ugodom pročitati. Nešto velikaško-vojničke romantike, nešto provincijalne komike, nešto sentimentalne ženske tragike — to je sadržaj manjih pripovijesti J. E. Tomića, koji je time ispunio svoje mjesto u hrvatskoj književnosti".

Da je te retke napisao koji mu drago odbornik „Matice", još bi bilo nekako razumljivo i vjerojatno, da je to napisao iz uvjerenja, ali kada to kaže dr. A. Radić, onda se u to ne može nikako vjerovati. Puštam s vida skrajnju ignoranciju, da dr. A. Radić stavlja psihološku analizu pod navodnike, da tu analizu krsti „prekapati licima jetra i bubrege" i da za njega znači služiti se psihološkom analizom — iznositi abnormitete i perverzitete(!!) (čudnovato je, kako si je taj čovjek zapamtio jedino te fraze — kojima valjda i ne zna značenja — iz predsjednikova govora!), ali ne mogu pregledati onaj skroz na skroz omalovažujući ton, kojim je cijela bilješka pisana. Tomić je bio medju matičarima „stari" i time je dakako rečeno sve. Čovjeka se neugodno doimlje smiješak, koj Radiću titra ispod brka, dok govori ovako o Tomiću „poslednjem književnom „aristokratu", poslednjem, koji si je držao za čast, što je književnik"...

Ali pustimo Radića i pitajmo: je li imalo smisla izdati Tomićeva „Manja djela", kada se ni u reklamnoj notici ne može o toj knjizi ništa povoljnijega reći? Zar „Matica" nema prečega posla, nego preštampavati pripovijesti, (iz 1887!) kojima je glavno obilježje nešto velikaško-vojničke romantike, nešto provincijalne komike i nešto sentimentalne ženske tragike? Takove su pripovijesti mogle biti dovoljno dobre za „Narodne Novine", ali za „Maticu", u kojoj bi se morale nalaziti pripovijesti, koje ne mogu u „Narodne Novine", za Radića, vodju seljačke stranke, za Arnolda i Klaića, kojima su usta uvijek puna naroda, za sve njih ne bi smjele biti ovakove pripovijesti dovoljno dobre, da ih preštampavaju. Time dakako pružaju lijepu svjedodžbu uredniku „Narodnih Novina" Janku Ibleru,

ali i drugo ništa. Jer te pripovijesti nisu odista ni zanimljive, kako to Radić hoće. Pustimo na stranu tehniku, kojom su pisane i pogledajmo samo jesu li zanimljive.

„Zastavnik Trenk" i „Mladi spahija" obradjuju svaka po jednu zgodu iz života baruna Trenka, valjda po njegovim memoirima. U prvoj se pripovijeda, kako se je on zaljubio najprije u neku gradjanku, a onda u generaličinu kćer, a zanimljivo bi moglo biti jedino to, kako je generalica iznudila očevu privolu za brak s ovom posljednjom; a u drugoj, kako se je mladi spahija (Trenk) zaljubio u neku madžarsku velikašicu. „Savka" i „Dilber Marko" su pripovijesti sa sujetom iz seoskoga života, ali ni malo zanimljivo napisane, a „Major Sylvain" i „Službeni lov u krajini" iz malogradskog života. „Temperanza" je upravo dosadna plitkom i usiljenom komikom, a „Ave Marija" i „Kastelan Janko" su jedine radnje, koje se dadu čitati s nekom ugodom, ma da i nisu zanimljive. — Od zanimljivoga pisca ište se danas nešto sasvim drugoga nego što misli Radić. Zanimljivo pisati ne znači znati uopće pričati. Medjutim glavno je da ta manja djela nisu po Tomićev književni rad nipošto značajna i da je on u svojim većim radnjama kud i kamo bolje dokazao svoje sposobnosti fabulatora i pripovjedača. Ali to dakako ne može biti poznato dru. A. Radiću niti je to važno za Matičin odbor, koji se na takove stvari najmanje obazire. Drugačije nije ni moguće, kada je matičina dužnost promicati u prvom redu — poučnu knjigu. *A. M.*

JOSIP ŠEBEČIĆ: TRI PRIPOVIJESTI IZ MUSLIMANSKOGA ŽIVOTA. Mostar. Tisak i naklada Gj. Džamonje, 1908. Ovaj novi i još nepoznati hrvatski pisac iz Bosne ide u svojim novelama tragom Mulabdića, Osman Aziza i drugih, koji su opisali savremeni život bosanskih muslimana s namjerom, da ih probude iz njihova nerada, iz njihovih presuda, iz krivoga shvaćanja i naziranja na moderni život i na nove ustanove u njihovoj zemlji. Svi ti pisci nastojahu uvjeriti svoje zemljake, da lijenčarenjem, prodavanjem svoje očevine i seljenjem u Tursku, gdje mogu bajagi „slobodno i bolje" živjeti pod zaštitom padišaha, rade samo sebi na štetu, a na korist mrskoga „švabe". Još od austrijske okupacije većina bosanskih muslimana tvrdo vjeruju, e im je „vjera u pogibelji" i puni svakojakih drugih neosnovanih presuda, upadoše u čudnu rezignaciju i nehaj, mješte da se brže bolje prilagode novim zemanima i na novi način da sebi grade sreću. Medjutim i medju samim muslimanima mnogi uvidješe, da će tako potpuno propasti, pa upregoše da spase što se još spasiti dade. Najprvi to uvidješe mladi ljudi, osobito mladi ljudi od pera. Posve je naravno, da njihovoj književnosti nije bio glavni cilj artistične naravi, već više moralizatoran i patriotski u muslimanskom smislu riječi. Strogim realizmom opisivahu prvi bosansko-muslimanski pripovjedači sve mane i poroke svoje braće, iznoseći navlaš najgore primjere, da se vidi, kakvim žalosnim posljedicama radja to apatično i nerazumno držanje njihove braće. Ta je plemenita tendencija bila krivo shvaćena i, ako se ne varam, prouzročila, da su Mulabdić, Osman Aziz i drugi morali zapustiti svoje djelovanje. Medjutim se javljaju novi pisci, da nastave ondje, gdje su oni sustali. J. Sebečić, auktor „Triju pripovijesti" nije pripovjedač velikih literarno-artističnih pretenzija, ali pripovijeda ugodno, i ako jednostavno, iskreno i prirodno. Osobito u dijalozima umije se amo tamo podignuti na doličnu pripovjedačku visinu. Premda je njegova knjiga po svojoj tendenciji namijenjena muslimanima, preporučamo je i svim drugima, a piscu želimo, da u našoj književnosti dodje do ugleda, koji su prije njega uživali njegovi književni predšasnici. *x.*

DIE KULTUR DER GEGENWART. Herausgegeben von Paul Hinneberg. Teil I. Abt. IX. Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen. Berlin-Leipzig 1908.

Omašna knjiga poput svojih prehodnica obuhvata ponajprije slavenske jezike, onda slavenske literature, novogrčku književnost, finsko-magjarsku i finsko-letske grane. Dakako da bi bilo preuzetno, kad bih mislio, da o svim ovim literaturama i granama njihovim, koliko dolaze u ovoj knjizi, smijem govoriti i izricati pohvale ili nedostatke u njihovu obradjivanju. Ima tu takvih pojava, o kojima ne mogu ama baš ništa da kažem (n. pr. o vrijednosti članka o novogrčkoj ili estonskoj ili letskoj literaturi). Ali to i ne bi osobito zanimalo naših čitalaca. Njih će više zanimati upozorivanje na one članke, koji se tiču nas i slavenskih literatura u općeno. Za to će se ovaj prikaz na te grane i osvrtati.

Bez uvoda i bez ikakvih opravdavanja ili upućivanja otvara se knjiga s člankom prof. V. Jagića o slavenskim jezicima. Ova se rasprava čita lako. Iz nje će i laik dobiti takve upute ne samo o slavenskim jezicima, nego i

o mnogim kulturnim pitanjima onoga svijeta, kojega će biti oko 125 milijuna, pa je pisac i izdavač zadužio slavenstvo time, što je u ovakovu izdanju ovako progovorio o općenoj slici o slavenstvu. Jagić se taknuo svih onih karakterističnih oznaka, koje dijele slavenske jezike; on je te razlike i prema povjesti nastojao protumačiti — ali ne po omraženoj filološkoj metodi, nego s onim kulturnim razumijevanjem i shvaćanjem razvoja jezika, kako to može da učini čovjek, koji se uživio u samu stvar, da je uzmogne oživjeti. Samo da spomenem neke momente iz ovoga članka.

Razvoj slavenskih jezika i dijalekata iz predistorijskoga doba u istorijsko tako je jasan, ja bih rekao, evidentan, da se nigdje ne bi moglo protiviti Jagićevim izvodima. Za to prikazivanje nema direktnih potvrda; one se moraju izvoditi iz potonjih činjenica. Ali onaj istorijski prikaz je takav, da te sili na vjerovanje i onoga, o čemu se dade i raspravljati, dokazivati s rezultatom: može biti.

U pregledu južnih slavenskih jezika najprije se iznose karakteristične oznake bugarskoga jezika, a onda prelazi na „Serbokroatische Sprache". Ponajprije ističe razliku u pismu, koje je stvoreno kao zid za vjerski dualizam, pa se prema ovomu dualizmu moraju uzeti i ideali budućnosti, doji se odražavaju u dva imena naroda (Hrvati i Srbi), premda se služi jednim jezikom. Dobro veli Jagić, da najširi krugovi naroda još uvijek smatraju svojim samo ono, što je štampano u njihovu pismu, a ne drže, da pismo kao pismo, bilo ćirilica bilo latinica, ne može da označuje, što je hrvatsko što srpsko. Dakako, da se time u kulturnom pogledu mnogo škodi literaturi, jer mjesto da bude jedinstveni literarni život kako je jedinstven jezik — polovica latinicom, polovica ćirilicom, ovim dualizmom ne će se ojačati nijedna književnost! Kao da Nijemci u dva različita pisma počnu dijeliti svoju knjigu! Ali to sad stoji, da imamo dvije slabije literature poradi ovoga dualizma u pismu, koji je bio nekad razumljiv, dok je danas potpuno neopravdan i razumljiv tek ma iz kakvih drugih motiva, samo ne iz književnih. Što je moglo i smjelo da vrijedi do XVIII. stoljeća, kad su pismeni ljudi bili već po svojoj pismenosti nešto osobito, to danas, u stoljeću, koje ide za dokidanjem analfabetizma, u stoljeću, koje ne može nikako da zatvori oči bilo pred latinicom bilo pred ćirilicom, nema nikakva opravdanja.

Što se tiče granica kajkavskoga dijalekta, ne bih se složio s Jagićevim razlaganjem. Prema onomu, što je do sad poznato iz govora u Slavoniji, kajkavski su krajevi bili dublje u Slavoniju, nego li je Jasenovac, a može biti i sam Brod, pa odatle dalje prema sjeveru.

Svi ostali članci namijenjeni su književnostima. Rusku je knjigu obradio Aleksije Veselovski. On počinje svoje prikazivanje s narodnom poezijom. Koliko je god razumljivo, da narodna poezija življaše s narodom, s njime se razvijaše i narod svoj život u njoj opijevaše, kako je to najbolje znao i shvaćao, toliko je dosta veliko pitanje, da li treba baš s narodnom poezijom da počnemo prikazivanje književnosti u naroda, kod kojega ta poezija nije dugo i dugo imala prave riječi za književnika. U Pypinovoj Istoriji ruske literature tako su važni momenti bili izneseni o samome mjestu u literarnoj istoriji književnosti, da mislim, da ih je i u ovakom pregledu trebalo zadržati. Ne bi do duše moglo biti onoga poetičnoga uvoda u sam prikaz, kako ga je spisao Veselovski, ali bi se jače istaklo utjecanje narodne poezije na samu književnost, nego li se ističe, kada dolazi pred epohama, koje su imale veoma malo veza sa samom narodnom poezijom. U ostalom, po mojemu uvjerenju, Veselovski se i u ovakvom kompendioznom djelu premalo bavio samom narodnom poezijom, koja je uvijek imala svoju vrijednost i prema toj vrijednosti više je trebalo poeziju obilježiti. To bi samo koristilo ovakvu prikazivanju. Istina je, da su se odigravale mnoge igre, koje dolaze u narodnim pjesmama, i u samome realnom životu, da ih ima i u istoriji, ali se još nisu pobile one tvrdnje, koje bi narodnoj poeziji dosudile drugdje mjesto u istoriji književnosti.

Sve mi se čini, da je Veselovski hotimice starije doba ruske kulture i literature u kratko prikazivao, da mu ostane što više prilike i mjesta za prikazivanje moderne, jake ruske književnosti. Nitko se ne će sumnjati o velikome utjecanju kojekakvih priča, romana, legenada i sličnih tvorevina ljudskoga duha na narodno i kulturno shvaćanje u Rusa. To je sve ovdje kratko, tek nabačeno. Doba novih poticaja, doba rada, a onda i doba uspjeha daleko je važnije, nego li doba mira, doba preživanja onoga, što su ljudi izvan dosega svagdašnjega života stvarali. Koliko god bilo doba Petra i Katarine znamenito za ruski život u opće, a i za literarni napose, ipak je Veselovski i ove epohe jasno, ali u glavnim tek potezima oslikao. Vidimo iz ovih krupnih crta, što one moraju da donesu u XIX. vijeku.

Ono sve, što je na desetak strana napisano o čitavu radu ruskom u književnosti do Žukovskoga, dakle do u početak XIX. stoljeća, za pravo je kratki uvod u pravu istoriju ruske književnosti. Od sad je opširniji, energičniji sam prikazivač spram svega, što mu već bogati ruski život nudja. Puškin, Gogolj, Lermontov, Hercen, Bjelinski, Turgenjev, Dostojevski, Saltikov, Ostrovski i svi drugi veliki ljudi nanizani su redom, koji ih ide po njihovu djelovanju u prvoj polovini XIX. stoljeća. Svaka grana ruskoga života, kako ju je donosilo sa sobom vrijeme, nalazi se toliko istaknuta, da je veličina ruskoga stvaralačkoga duha potpuna. Veselovski se nije samo poslužio svom gradjom, svim radnjama, što ih ima o ovim znamenitim vremenima, već je i on sam podavao života onomu živomu nastojanju, koje je podizalo same pisce. Da je u tom pravcu radio i na drugoj polovini XIX. stoljeća, ja bih rekao, možda i s većom brigom, to je očito onom, koji se prihvati čitanja ove rasprave. Prelazimo od jedne vrste k drugoj, jer je trebamo, jer s tim vrstama prelazimo onaj ruski život, kojim su živjeli i Turgenjev i Dostojevski i Lav Tolstoj, Čehov, Korolenko, Gorki, Boborykin i toliki drugi. — Apostoli kulture, apostoli obrazovanosti i pravednosti u najtežim vremenima ruskoga života dolazili su do riječi — to je prava vrijednost ruske literature, to je oborilo one, koji su mislili, da se iz ruskoga života ne će roditi duševni osvajači svijeta. Ovo je bila nakana i Veselovskoga, da pred tudjim svijetom u iskrenoj prikazbi pokaže. To mu je i uspjelo.

Aleke. Brückner je izradio kratki prijegled poljske literature, koji je učinjen odmah poslije izdanja krasne knjige o poljskoj literaturi od istoga autora. Smetaju posljednji redovi, koji su pisani, do duše, iz poljskoga osjećaja, 1903., ali nisu kadri da izglade, što je hrapavo, da bude ono, što bi htjeli da budu. Ne znam, nije li i odviše kratak prijegled Jana Machála o češkoj literaturi. Može biti baš poradi teške borbe, koja je čekala češku knjigu, a koju je češki duh znao preturiti, trebalo je, da se malo više istakne pred tudjim svijetom u ovakvoj knjizi rad Čeha; pogotovu i s toga, što su Česi u mnogom pogledu bili učitelji Slavenima u ovoj monarkiji. Prof. M. Murko hoće da obuhvati u svome članku sve literature južnih Slavena. Dva ishodišta, kako je sasvim prirodno, pokazuju, da je Murko računao s momentima južno-slavenskih literatura. Ta su dva ishodišta odredjena i istorijom. Utjecanje crkvenoga rada i jezika na knjigu, pa onda sam narodni govor i poticaji izvan domaćega ognjišta. Rad oko starije literature i za ovakvo djelo jasno je i dobro karakterizovan. Može biti bi trebalo samo nešto više, da se prikazalo utjecanje vizantijskih literarnih tvorevina srednjega vijeka na sam život južnih Slavena. Premalo je ono, što se govori o nar. poeziji, koja je u svoje doba bila kod najvećega dijela južnih Slavena jedina literatura. Onamo od gospodstva Turaka moguće je pravo govoriti o literarnim težnjama samo kod Hrvata, pa je pisac posvetio lijepu pažnju radu u Dalmaciji. Premda je prikazivanje dubrovačke literature sa svim glavnim momentima dobro ocrtano, čini mi se, da je ipak o M. Držiću, Gunduliću, napose o Dubravci, trebalo s nekoliko riječi više istaknuti znamenitost djela ovih pisaca. Onaj prijelaz iz XVII. stoljeća u XVIII. nije dovoljno motiviran. Trebalo je Vitezovića spomenuti. Ne razumijem pisanja Murkova o Gaju, koji bi imao gotovo jedinu tu zaslugu, što je osnovao novine i „Danicu". Sve ostalo, što je za ilirizma učinjeno, napose literarno, imalo bi biti provedeno od drugih! Dapače kao da Murko ne bi Gaju dopustio niti utjecanja na književni rad i na sve ono, što se u Hrvatskoj stvaralo. Prati Gaja ne treba, ali mu se mora priznati ono, što je učinio. Čitav ilirizam ima Vraza, Mažuranića — da je bar spomenut i Demeter! Uopće se vidi, da je ilirizam piscu poprijeko nesimpatičan, premda to ne može da opravda mimoilaženje fakata. O srpskoj, slovenskoj i bugarskoj će književnosti, koliko smijem da kažem, u glavnome vanjski svijet biti ispravno upućen.

Gj. Š.

PETKO TODOROV: IDILE. Kao što je u Italiji, kod nas i drugdje za vrijeme najakutnije nacionalne borbe prevladavao u literaturi patriotičan pravac, tako su i u bugarskoj literaturi u prvim počecima politički momenti glavni motivi i glavni siželi lit. radnja. To je neminovan zakon i ona je literatura savremena i moderna u stanovitoj dobi, koja najbolje karakterizira i crta dobu, u kojoj je nikla. U toj su epohi t. j. prije i za oslobodjenja Bugarske dvije osobe: Karavelov i Botev, tipične pojave svoga vremena i prvi bugarski realisti.

Iza oslobodjenja, kad je socijalan i politički život poprimio posve drugo obličje, a zapadna kultura našla veoma plodno tlo u Bugarskoj, i literatura i pisci segnuli su za drugom gradjom, za drugim pitanjima, koja su bila bliža i blizu njima i u kojima imade velikoga utjecaja zapadna kultura. Taj se zapadni utjecaj jasno vidi kod

Vazova, Javorova, A. Strašimirova i Penča Slavejkova. Oni se stali baviti novim nabačenim pitanjima, no ostali su ipak pretežito nacionalni, kao Vazov u svojemu: „Pod jarmom", „Novoj zemlji" i t. d. No kako je kulturan život u velike napredovao, a nije napredovao u istom razmjeru socijalan i politički život, jer je Bugarska vrlo slaba industrijalna zemlja, a život uopće još podosta primitivan, to veliki dio inteligencije inklinira, radi prisilnoga nerada i toga radi, što ne može da nadje izlaza svojoj energiji, k apatiji i dekadensi. Opaža se uslijed toga tendenca, koja smjera k provučenosti, iz koje se radja psihološki roman, dekadensa ili simbolizam. Mnogi pisci dapače prestaju pisati, a drugi, koji ne mogu slomiti svoga pera, a ne nalaze u bučnom životu gradje i plodna tla, i bojeći se, da ne postanu nerealni, polaze u selo i odanle vade gradju za svoja djela.

Kad smo promotrili ove uslove bugarskoga života, postaje nam razumljivo, da se i jedan od ponajboljih bugarskih pisaca Petko Todorov bacio daleko od buke društvenog gradskog života u seosko zatišje. On je u njemu sretan, jer u selu i seoskom životu nalazi sve ono, što ga može oduševiti, ublažiti, razveseliti i oživiti. Njegove su idile pejsaži seoskoga života, njegovih tradicija, ljubavi, običaja i radosti. Sve je primitivno i on je prema svemu tome akomodirao svoje pero, svoj stil i svoj jezik, tako da je postigao potpuni sklad i harmoniju. On nije kritik ni tvrdi analitičar, on se ne ruga i ne iznaša poroke života poput Elin-Pelina i Aleka Konstantinova, ni ne unaša u djela svoje filozofije i svoje naziranje na svijet. To je jedna od značajnih osebina P. Todorova, jer smo naučni u stanovitom djelu gledati život autora, a i samoga autora. U njegovim idilama nema ideja, koje tresu mozgovima dvadesetoga vijeka, on ne pozna socijalne analize, koje su donijeli u literaran život Zola, Turgenjev, Dostojevski, Čehov Gogolj i drugi. On nije ni Kozarac, premda i on ljubi seoski život, jer je Kozarac propagator, propovjednik, naučitelj i kritik. Todorov se odijelio od svega, zabio se u svoje selo, ljubi nebo, ravnicu, šumu, polje, ljubav pastira, vjeru i sujevjerje naroda, s kojim živi i koga crta. On se opojio i pjeva zanosnu himnu svemu, što ga okružuje i što ga opaja. On ne rasudjuje i ne će da bude propovjednik, on crta boli, ne da pokaže na onoga, koji ih je prouzročio, već da pokaže, da su ovdje i da postoje. Njegova je tendenca pokazati vjernu i realnu sliku svega i zaodjeti tu sliku u fino i lijepo ruho. Stil mu je jak i bujan, te vrlo dobro pristaje uz gradju i život koga opisuje. U svojim je idilama nastojao Todorov prikazati sve značajnije momente života i vjere seljaka, i sve ono, čim se taj seljak kroz cio svoj život zabavlja i hrani. Kad se čitaju pojedine pripovjesti, osjeća se visoko sunce na plavetilu neba, rast trave, bezbriga pastira i vesela pjesma svečara. U duši osjećamo nešto toplo i meko kao da slušamo kakvu starodrevnu priču o začaranim kraljevnama i ukletim dvorovima. On ne popravlja, ne mrgodi čela, niti ne psuje, on ljubi i piše s ljubavlju i radi toga su idile nešto proćućeno, nešto tako vjerno i realno, a u isto vrijeme lijepo, te ih u osobitim momentima raspoloženja čitamo kao što čitamo najaktuelnije, najmisaonije i savremene romane, koji najoštrijim nožem analize režu i razudjuju gadne i teške boli i socijalne poroke. U idilama prepoznajemo autora po raskošnom i bujnom stilu, kojim su pisane i po ljubavi, kojom su prodahnute, jer on inače vazda i postojano izbjegava tomu, da bi se namitao svojim licima svojom filozofijom.

Ovim je djelom Todorov ojačao svoju tendencu, pokazao jačinu svoga talenta i stvorio novi i posebni smjer bugarske literature. *T. C.*

GLAZBA

ANTUN DOBRONIĆ: NAŠE GLAZBENE PRILIKE I NEPRILIKE. Naklada piščeva. Drniš (Dalmacija). Cijena K 2. 1908.

„U kratko knjizi je svrha: popularizovanje prave muzičke ljepote" — ovako pisac u predgovoru popraćuje svoju knjigu. Gradja je podijeljena u tri dijela. Ponajprije se pisac bavi s predsudama, koje o muzici vladaju kod naše inteligencije; zatim kritizira djelovanje naših glazbenih društava; konačno odvraća nas od stranputice, kojom uopće zakrenusmo u crkvenoj muzici. Cijela knjiga obuhvaća 24 poglavlja, a svako je poglavlje zasebna cjelina.

Knjiga je prožeta iskrenom ljubavi za umjetnost i za umjetnički odgoj širih slojeva. Odava čovjeka puna iskustva, koji je cijeli svoj rad udesio prema višim umjetničkim ciljevima. Pisac polazi sa stanovišta: „da nije rečeno te umjetnost nema druge svrhe osim same sebe. Ne! Naprotiv uvjeren sam, da je njena najpreča zadaća estetsko vaspitivanje širih pučkih slojeva. Ali da taj ideal polučimo bez uštrba po samu umjetnost, a na korist širih slojeva, moramo uvijek dobro pamtiti, da nije umjetnost ona, koju treba sniziti do popularnosti, nego da je puk onaj, koga treba podići do shvaćanja umjet-

nosti". Vjeran ovom demokratskom principu pisac niže bezbroj mana, što tište našu glazbenu umjetnost, a što je još znamenitije, dava zgodne upute, kako da se otmemo sadanjem glazbenom zastoju.

Dobronićeva metoda prikazivanja čini nam se veoma zgodnom ; dikcija mu je posve popularna, a misli ožete. Ima tu duševne hrane za glazbenika, diletanta i laika, jer razumijevanje knjige ne predpostavlja potrebu znanja glazbene teorije. Uspjelu i potrebitu knjigu preporučamo pažnji širega općinstva, kojemu je i namijenjena.

Dr. R. N.

KAZALIŠTE

BISSON I BERR: PAUNOVO PERJE. (Komedija u 3 čina.) S „Paunovim perjem" uveli nas A. Bisson i Berr de Turique u pariski književnički život, koji je mnogo ženialnije ocrtao do najsitnijih detalja C. Mauclaire u svome romanu umjetničke savjesti „La ville lumière". Autorima ove dobre komedije u svemu je do toga, da iz stanovitih društvenih zapletaja i dogodjaja izbiju komični efekat. Nije im do ćudoredne tendencije, a ni do — literarne. Ovako je djelo postalo dramski kapric, koji ugodno zabavlja. Autori se tako neprimjetno rugaju svojim ljudima, te se čini da njihove zle strane i poroke iznose kao slabu krepost ili prijatnu pokvarenost.

DERENČIN LADANJSKA OPOZICIJA. (Komedija u 3 čina.) Dobra satira u slabijoj dramskoj formi. Duhoviti autor s gogoljevskim težnjama : ismijati i izrugati se našem političkom šarlatanstvu i nesavjesnoj, kramarskoj političkoj borbi. Snagu situacija i zapletaja prestigla je izvrsna karakterizacija tipova. Mozaičnost je suviše očita. Autor kao da je sav mar posvetio osobama i one same stvaraju situaciju. Autor je kod konstruiranja situacija skoro pasivan. Primitivnost tehnike ove komedije i naivnost naših ljudi u njoj ne doimlje se više tako neposredno. Jer mi smo se danas i u političkom komedijaštvu pomakli za nekoliko koraka . . . Na bolje?

O. WILDE: FIORENTINSKA TRAGEDIJA. Teško je reći, da je „Saloma" veće umjetničko djelo od „Fiorentinske tragedije". Jer ako je u „Salomi" jedinstvenost strasti divno isprepletena Herodesovim vizijama, zlim slutnjama pod mjesecom, ako su ondje figure, a osobito Saloma, izradjene simboličkim ornamentima, u „Fiorentinskoj tragediji" isprekidana je škala osjećaja i strasti tolikom psihološkom umjetnosti, te je zaglavna scena upravo jedan prenagli uspon, kud autor teškom mukom povlači za sobom gledaoca. (Ovdje se očitovala široka sloboda umjetničke savjesti, koja je autora divne „Salome" dovela do propasti.) Jer do toga momenta dolazi autor dosta neznatnim ljuljanjem osjećaja, finim prigušivanjem i ispinjanjem strasti, kao da se lakom igrom poigrava ljudskom psihom. Stubokom je prevrnuo ortodoksne istine. Ondje, gdje se umjetnost Wildeova čini naturalističkom, ipak ritmička fraza i teški miris nastrojenja, u kojim je Wilde ironičkim gestom stilizovao svoje najintimnije bolove uvjeravaju lako svakoga, da je Wilde goli artista jakoga umjetničkog temperamenta. On umije da u teški kontrast složi najžešće ljudske strasti i da ih izmiri delikatnom perverznosti cjelova ili smrti.

GUMPPENBERG: PROKLETNICI. Gumppenberg položio je svu radnju u dušu jednoga čovjeka. Drama ima unutarnje vrijednosti, a dolazi do efekta u rijetkim časovima, jer je ploča, na koju se imadu projicirat strah, sumnja i ponos glavnoga junaka, suviše uska. Nekoji su prizori upravo i „preunutarnji", pa tek romantičnost cjelokupne radnje spasava radnju da postizava efekat i tendenciju, koja je zbilja dosta lijepa.

SARDOU: OBITELJ BENOITON. U ovoj se komediji u 5 činova radi o moralnoj ideji i osjećajima, kojih u komediji nema, osim ako nijesu izneseni u osobi Klotilde, koja umekšava oštre konture ove komedije i svodi cijelu rastrganu radnju u jednu točku. Svojom pojavom i svojom moralnom sigurnosti, koja doduše nije došla jasno do izražaja, tumači ona ideje ove drame. Sva lica, od staroga Benoitona oca porodice, pa do najmladjega sina, svijaju se u gužvi nećudorednosti, navika i težnja, koje su specifički njihove, a koje ipak ne zamjećuju. Kao da im je udobno u toj trci i trzavici. Nigdje nijesu dovedeni do sudbonosne, tragične vrtoglavice, gdje bi mogli prozrijeti sebe i svoj moral. Mir i ironička hladnoća, kojom je komedija radjena, nije pridigla do aktivnosti ni ono jedino simpatično lice u drami (Klotildu). Ona je idealna, svijetla točka nad svim ovim ljudima materijalnih interesa, koji baš radi tih svojih interesa nijesu mogli sačuvati, a u djece odgojiti težnju za savršenijim i istinitijim ciljevima ljudskim; koji se zadovoljno guše u udobnoj svojoj pokvarenosti, nesposobni i kratkovidni, da nadju sretniju i doličniju formu svome životu. Kadikad tek zasegne ova idealna pojava u tok radnje i umah se simpatično opažaju njezine ruke. Ko-

medija je pisana mirnim, gotovo lijenim tempom, pa se i uz neznatnu pažnju dade na pozornici pointirati svaki detalj.

COPPEE: PROLAZNIK. „Prolaznik", (dramska pjesma u jednom činu), igrao se kod nas prvi put dosta kasno, uza sve to, što je najpoetičnije djelo Coppée-ovo. Jer Coppée je svu snagu i polet svoje lirike uložio u ove dvije graciozne i zanimljive figure drame. Coppée stilizuje osjećaj. Demonstvo strasti umekšao je do suptilnosti osjećaja i noblese čina. Ubio je satanizam Silvije i razbolio ga do suza nježnosti osjećaja, koje je izazvao nehotičnom iskrenosti Zanetta. Najintimniju duševnost ovih dviju figura prelio je diskretnom umjetnosti, pa u času, kad bi se imala roditi radnja, prereže nit i drama se svršava. Dramski dogodjaj zamjenjuje lirska radnja. Čin ostaje zatvoren, a manifestira se tek suzama. Krasotu ljubavi i tugu zaludnih čežnja opjevao je Coppée u svome „Prolazniku".

ZAPOLSKA: MORAL GOSPODJE DULSKE. „Moral gospodje Dulske" otkrila je Zapolska jednim jedinim činom i to ne njezinim, već njezinoga sina. Niskost toga morala manifestira se jedino u toliko, u koliko ona može indirektno da zasegne u rasapletaj dogodjaja. Oko toga dogodjaja niže autorica vrlo spretno pojedine scene, koje vjerno karakterišu središnju točku i psihološki djeluju kašto vrlo sugestivno. Radnja nije smještena u gdju. Dulsku, njezin moral zauzimlje tek stanovište prema jednom dogodjaju, koji je ona jedva indirektno skrivila. Njezin moral ostaje po strani, pa se dogodjaj ne veže nigda bolno s njezinom duševnosti, jer nije iz nje nikao. Tragično i komično dolazi jednako snažno do svoje vrijednosti. Svakoj je figuri odredjeno pravo mjesto u toj „filistarskoj tragikomediji", tek je Zbyszko suviše krhak, a da je posve deseta osoba zasegla u rasapletaj i privela cijelu stvar koncu, nije ni dramski ni psihološki posve opravdano. Tako je tek sitnim detaljima karakterizirana gospodja Dulska, a njezin moral tumače sporedne osobe. Djela sporednih lica pomiču u radnji glavno lice. Proces malo čudan. Mane ove komedije uzmiču pred njezinim vrlinama, koje uznemiruju malo našu lijenu krv i sile nas, da zagledamo u sebe onamo, kud rad stida ili kukavštine ne ulazimo baš rado. *zz.*

FEUILLETON

F. T. MARINETTI I NJEGOVO NAJNOVIJE DJELO O — D'ANNUNZIU. Ime mladoga i darovitoga pjesnika Marinetti-ja imale su prigodu da spomenu i neke naše novine, kad su u smotri, što je on uredjuje, izisle u talijanskom prijevodu nekolike pjesme nekih naših pjesnika.

Marinetti, u istoj mjeri književno vješt svome materinjem jeziku i prisvojenom francuskom, uredjuje u Milanu internacionalnu književnu smotru Poesia. Ime samoga časopisa kaže nam, da se bavi isključivo poezijom; a internacionalna je u tome, što donosi izvorne i prevedene pjesme u dva jezika, u francuskom i talijanskom, i to ne samo pjesme iz pera pjesnika, koji pripadaju tim dvama novolatinskim plemenima, nego i pjesničke produkte svih drugih kulturnih naroda bez izuzetka.

Najrevniji je suradnik revije sam Marinetti, njezin osnivač. On piše i pjeva jednako dobro i talijanski i francuski. Kritika ga uznosi, publika pohlepno traži, o njemu raspravljaju jednakim žarom i priznanjem talijanske i francuske novine. Radi dvojezične njegove književnosti zovu ga franco- (ili francusko) talijanskim poetom. Izmedju njegovih radova, koji su pobudili pravu senzaciju i svratili na se opću pozornost najviše se ističe satirična tragedija Le Roi Bombance. Ali je gotovo najzaslužniji kao redaktor Poesie. Ova je smotra postala kao neke vrsti književno mirovno sudište, na kojemu se čuju razni glasovi najbližih i najudaljenijih naroda, pravi Stimmen der Völker in Liedern, čuju se i rek bi nastoje da se skladno slože u raznovrsno melodično suglasje, koje izgleda kao neko proročansko navijeŝtanje ljubavi, mira i sloge svih naroda na zemlji.

Najnovije Marinettijevo djelo, o kome sam ovdje nakanio govoriti, nosi naslov Les dieux s'en vont, D'Annunzio reste. Izišlo je u nakladi pariških izdavača L. Sansot et Cie. prošloga mjeseca. Prvi pariski listovi, pa i neki engleski, da ne spominjem talijanskih, doniješe o njemu živahne rasprave i najlaskavije ocjene. Iz samoga se natpisa vidi, da je upereno — proti D' Annunziu. Nečuvena smjelost, rekao bih gotovo preuzetnost, kad se pomisli, da su „velikoga majstora" digli upravo Francuzi i da mu se ovi i danas gotovo najviše dive! Ali Marinetti ima kuraže. Ta njegova nije kuraža kakova nadrikritičara piskarala, dosadne i zanovetne muhe brenculje, koja se vrti oko ponosna u stravičnoj pozi sjedećega lava; nije takova, jer je njoj dolično primjerena u tome djelu snaga i oštrina Marinettijeve kritike.

Djelo je rijetka novost po svojoj strukturi po svome sadržaju i po načinu, na koji nam se

ovaj izlaže i raspreda: Bogovi odlaze, D'Annunzio ostaje! Bogovi su — pjesnički genij Carducci i glazbeni genij Verdi. Odlaze, t. j. umrli su! Marinetti je vidio, čuo i čitao sve ono, što se prigodom smrti u počast njihovu priredilo i učinilo, pa nam sada iz svoga živoga pamćenja, okrijepljena pjesničkom maštom, vadi mnogobrojne uspomene o tome i opisuje nam svečano i zanosno njihove impozantne sprovode (funerali). A onda prelazi na D' Annunzia. Kontrast je očevidan — stridente, rekli bi Talijani — izmedj ozbiljne dostojanstvenosti dvaju preminulih velikana i ugladjenoga, nacifranog pjesnika mode. Iz ovoga kontrasta počinju odmah vrcati iskre dosjetljive duhovitosti i fina humora. D' Annunzio je veliki artista; on hoće da bude takav. Ali je nenatkriljiv ne toliko u samom umjetničkom stvaranju, koliko u vještini, da pogodi pravu žicu, kojom će ugoditi publici. On joj najbolje i najuspješnije zna nešto prikazati i prodati za ono, što on i kako on hoće. Umije pogoditi i predvidjeti pravi čas, pravu priliku, poznaje najbolje raspoloženje i psihu čitalačke mase, i sva sredstva i sve načine, kojima joj se može ugoditi. Svojim oružjem manevriše i barata spretnošću i vještinom čarobnjaka. To vam je Casanova, Cagliostro u drugom izdanju i na drugom polju, jedan od tolikih talijanskih aventuriera, koji svojom finoćom predvidjanja, svojim zavodljivim umječem i najprepredenijom političkom taktikom zadiviše svijet. Tako Marinetti. Njegovo prikazivanje prelazi svaki čas od kritikovanja na pripovijedanje (bolje pričanje), od ozbiljnosti na humor i ironiju. Čas portretiše pisca, čas njegovu karikaturu. Riše vam D' Annunzija sva u bjelini, s bijelim papučama i hlačama, s bijelim gornjim odijelom i ovratnicom, kako jaši na konju bijelcu stišćući u ruci, prevučenoj bijelom rukavicom, bijelu uzdu, jaši i previjući se poskakuje na sedlu: polazi na glazbeni koncerat, što se daje nasred municipalne plokate jednoga toskanskog mjestanca. Videći ga u toj snježnoj bjelini, kako se dostojanstveno koči usred sedla, primjećuju i sami priprosti seljaci: To se D'Annunzio namješta i uživa u pomisli, kako će ono izgledati u mramornom spomeniku na trgu — — —

Sijaset zanimljivih epizoda i potankosti iz intimnoga života D' Annunzijeva začinjeno je ovakvim duhovitim šalama. Neke su od njih za širu publiku do sada bile posve nepoznate, pa ih Marinetti iznosi za prvi put; neke opet slabo i slabije, pa ih popunjuje i prikazuje u jačem svijetlu. Sve u svemu, ova se knjiga čita kao duhovit tragikomični roman. I roman bi bila, da Marinetti mjestimice i mimogred ne iznosi u njoj mnogo toga, što obogaćuje talijansku noviju literarnu kritiku.

Pri koncu Marinetti ublažuje oštrinu svojega humora; hvali neke strane i neka djela D' Annunzijeva pera i prividno se pokazuje popustljiv i prema samim onim d'anuncijanštinama, koje su prije bile objektom njegove duhovitosti. Što ćemo mi, „ako se sve to tako njemu mili"? pita se kritičar. Ako u tome uživa, ako ga mnogi takova rado gledaju? Neka mu bude!

Ponavljam i ja sa svoje strane: neka mu bude! Ali neka bude slobodno i kritičarima pisati o njemu, i to svakomu na svoj način, svoje kritike. Mene je medjutim napao, i to samo napao, a da me nije kušao s razlozima da me pobije, jedan naš poeta, što sam općenito govoreći o D'Annunziu u spljetskom Velebitu o D' Annunziu koješta tvrdio, što bi se moglo uzeti kao prepisano ili barem nadahnuto od Marinettijeve knjige, — da je samo prije bila objelodanjena! Ovako se tješim, da u svom sudu nijesam osamljen i da sam, barem po vremenu kad je bila kritika objelodanjena, pretekao — Marinettija. *Dr. V. Lozovina.*

PROBLEM ČEŠKOGA FAUSTA (Josef Holy: Vašiček Nejlu. Svršetak.)

Vašiček Nejlu je barbarska pjesma srca. To je problem srca, a nije problem mozga. Lirska intonacija djela takodjer je karakteristična za razumijevanje slavenske duše. Autoru nije Vašiček tek goli problem, već mu je to dogodjaj srca. On je u Vaši živio i gorio. Način, kojim pjesnik taj problem riješava, čitava lirska intonacija, ono raživljeno, sugerirano djelu svojim bolima i trpkostima, kako je pjesnikov život sa svim detaljima složen i harmonično dekoriran s cijelim rastrganim, nemirnim i rastalasanim djelom, —u tome svemu leži nešto od one slavenske negativnosti, na kojoj je gradio svoja djela i isrljučivi nacijonalista Bezruč i Šlejhar i mladi anarhista Šramek, a u Rusa Čehov. Odnošaj ljudi s okolinom u Hologa i recimo u Goethe-a (Faust) razlikuje se u tome, da se Goethe-ovi ljudi vječno uspinju i vječno napreduju, dok u našega autora ima vječno ispinjanje, ali i vječno, bolno padanje. Faust potencira s tvrdom vjerom svoje sposobnosti i svoj instinkt, Vašiček razboljuje i ruši u sebi sve ono, što smeta njegovoj udobnosti. Dakle očita protivština u te dvije knjige i što se tiče shvaćanja problema

i načina obradbe. Goethe-ov se Faust odlikuje tvrdim oštracem, grčevitim ali mirnim gotikim ispinjanjem, dok je Vašiček jedna plačna nestalna natura, s negativnosti svakog čina, bolna i konfliktna u sebi i s okolinom, vjenčo lomljena i vječno skeptična. Voljom odlikuje se Faust, nestalnošću Vašiček. Vašičkom je Holy manifestirao plemensku i vjersku skepsu. Ja ne znam, da li je Holy htio da svojim Vašičkom podade jedinstveni tip slavenskoga ili češkoga čovjeka, ali bi ipak bilo poučno ogledati, koliko osebina temperamentnih i psihičkih imade slavenski čovjek zajednički s Vašičkom.

Holy je svoj titanizam zaodjeo donekle formom romantične poezije. Nekoje romantičke grimase dobro pristaju metafizičkom snatrenju Vašika, dok slatka lirska poezija ondje, gdje je Vašiček bliže zemlji. Fantastičke se konture Vašička Nejlu očito sužuju na sitni realni detalj, a onda opet od te točke dalje raspreda autor u beskonačnost metafizičke refleksije. Nema stalne točke, o koju bi svezao svoje rastalasane i razgorene polete. Ovo vrijenje u duši autorovoj, koja se očituje u Vašičku, nije pripustilo solidnu i tvrdo arhitektoničku izgradnju djela. Rastrganost i neucijeljenost Vašičkova života nije mogla ući u mirni stil i tehnički jedinstvenu izgradnju djela. Tehnika ovoga „pjesničkog fragmenta" mijenja svoje linije i likove prema unutarnjim dispozicijama. Nema jedinstvenosti stila, kao u crkvi, kad bi molitve izdubljivale prema svojoj snazi i toplini u zidovima figure, koje bi na spoljašnjoj strani rušile harmoniju sloga. I ovdje u formi opaža se, kako je ovaj Vašiček Nejlu i ovo cijelo djelo posve slavensko i češko. kao da forma priliježe onom nemirnom, neharmoničnom i nejedinstvenom životu u Čeha, onoj silnoj sposobnosti za razvitak i etičnost kulture, pa onda boli, kad se ta snaga vazda slomila ili uništila. (Hus, Žiška, Palacky). Dakako, da se ova rastrganost i zavojitost u linijama slomila kašto na sitnu karikaturu.

Kolikogod se čini, da Vašiček Nejlu oskudijeva s logične istinitosti, to mu je psihološka istinitost sasvim konzekventna. I ako je fabula nesastavljena i prilično nerealna, etička i filozofska baza kao i provedba djela, na njoj zadovoljit će svaku i najskrupulozniju teoriju. Izvanjska tehnika, koja se nigdje ne ucijeljuje u harmoničan luk ili pravilan oštrac, ne smije nikoga nagnati da posumnja u jedinstvenost unutarnjeg stila. Vašičkov je temperamenat zatražio konfuznu formu, a svi oni nemirni dogodjaji i cijeli onaj nesretan Vašin život morao je ući u tu formu, da se psihološka istinitost utvrdi i dosljedno provede.

I Byron i Schelley i Goethe i Björnson i mnogo drugih pokušaja, da se riješi vjerski, socijalni ili rasovni problem, izgubili se tragično u idealnim ekstazama, a da nijesu donijeli utješljiva rezultata. Ne donosi ga ni Holy svojim Vašičkom, tim skeptičarom i buntovnikom, koji se „miješa u božji i vražji posao" i koji pada k zemlji, kad osjeti njezin govor u sebi, njezinu bol, radost i strast, pa kao da je tim tragičnim rezultatom htio autor da ironički kaže svim onim, koji se dižu nad ljudske sile: „Sagnite se k zemlji i slušajte kako diše!" *Milan Vrbanić.*

BILJEŠKE

IVAN DEVČIĆ. Prošloga je mjeseca umro u Zagrebu poznati pedagoški pisac i pripovjedač Ivan D e v č i ć. Ivan Devčić rodio se 21. prosinca 1857. u Gospiću. 13. kolovoza 1896. imenovan je pravim učiteljem jezikoslovno-povijesne struke na višoj djev. školi u Gospiću. Bio je od g. 1895. pravi član „Hrv. pedagoškog književnog zbora" u Zagrebu. Posljednjih je godina djelovao kao nastavnik u Zagrebu, gdje je i umro. Pokojnik radio je već od g. 1884. na književnom polju. Objelodanio je u raznim beletrističkim listovima oko 200 crtica i pripovijesti. U posebnim knjigama izašli su ovi njegovi književni radovi: „Crtice iz života"; „Uzdanje dobroj djeci"; „Odbijeni prosac"; „Bunjevačka buna"; „Brinjskolički ustanak"; „Kobna osveta"; „Pad kneza Gregorije Kurjakovića"; „Hrvati i Hrvatska pod Napoleonom Velikim"; „Bog svojih ne ostavlja"; „U krvi i plamenu"; „Nevenčice" i „Uskočka osveta".

Njegov se beletristički rad kretao većinom u području historijskoga romana, a u načinu pisanja slijedio je stariji tradicionalni pripovjedalački smjer. Jezik mu je bio biran, plastičan i prožet narodnim duhom. Kao revni suradnik „Doma i svieta" imao je velik broj čitalaca u najširim slojevima.

PROSLAVA, PRIGODOM OTKRIĆA SPOMEN PLOČE PJESNIKU LUKI BOTIĆU. Dne 1. studenoga proslavljeno je u Djakovu otkriće spomenika Luki Botiću, na djakovačkom groblju. Zamisao o podignuću toga spomenika potaknuo je djakovački odvjetnik M. Šabarić, čijom se zaslugom već prije dvadeset godina osnovao odbor djakovačkih rodoljuba, koji si je postavio zadaćom podignuti pjesniku „Pobra-

timstva" i „Bijedne Mare" na djakovačkom groblju čedan, ali dostojan spomenik. Dne 1. studenoga u tri sata poslije podne otkriven je spomenik i predan paski djakovačkoga načelnika dra. Švarcmajera. Spomenik je izradjen od bjelkastoga mramora i urešen portraitom pjesnikovim, koji je izradjen točno prema slici u „Matičinom" izdanju. Pri otkriću prisustvovali su uz predsjednika svečanosnoga odbora dra. A. Voršaka, i svečanosnoga odbora: djakovačko pjevačko društvo „Preradović", gospojinska udruga, djakovački „Sokol", vatrogasno društvo i mnogobrojno gradjanstvo, obrtništvo, činovništvo, te školska mladež sa učiteljima. Prisutne je najprije pozdravio dr. A. Voršak, a nakon toga ocrtao je msgr. M. Cepelić, čitav život neumrloga pjesnika istaknuvši sve borbe i stradanja pjesnikova za kratkotrajna mu života.

Na podnožje spomenika položiše prekrasne vijence urešene hrvatskim trobojnicama: trgovište Djakovo, svečanosni odbor, udova pokojnikova, pjevačko društvo „Preradović", gospojinska udruga, činovništvo vlastelinstva djakovačkoga, obrtništvo i gradjanstvo. Društvo hrvatskih književnika zamolilo je pismeno svoga pravoga člana Marinka Lackovića u Djakovu, da ga kod te proslave zastupa. Time činom iskazana je zaslužena pošta pjesniku Luki Botiću, a djakovčanima vječita hvala za njihovo lijepo nastojanje, koje su time priveli svrsi. Grob Luke Botića otet je zaboravi za sva vremena, kao što će mu i hrvatski narod sačuvati uspomenu u svom srcu za sva vremena.

A. G. MATOŠ. U „H. P." od 10. listopada o. g. ima Matošev feuilleton pod natpisom: „Iz velikog i sitnog svieta", iz kojega vadimo ove zaključne riječi:

„A vi, dragi moji politički i literarni protivnici, koji me tolikom slašću peglaste i koje sam tolikim zadovoljstvom peglao, oprostite mi, ako sam prevršio mjeru pod utjecajem samoće, nesreće i krivih obavieštenja. Ne želim vam, da osjetite, kako silno peče i boli udarac iz Hrvatske u tudjini. Mi ćemo se doduše i opet koji put popeglati, ali smo složni u toj glavnoj misli, da je i ovaj komadić života malo, kad se radi o dugu, koji svi dugujemo našoj zemlji i narodu hrvatskomu. Em smo Horvati!"

OGLAS. U savezu s natječajem Jugoslavenske akademije od 12. veljače 1908. br. 34. o razdiobi nagrada iz zaklade Julija Bubanovića onima, koji na ispitu dokažu, da najbolje govore ruski, objavljuje se ovo:

1. Prema ovogodišnjemu dohotku zaklade i zaključku skupne sjednice Jugoslavenske akademije od 9. veljače 1908. imadu se podijeliti četiri nagrade svaka po 180 K.

2. Ispitno se povjerenstvo sastoji od predsjednika Jugoslavenske akademije T. Smičiklasa kao predsjednika, profesora dra. Gj. Škarića kao izvjestitelja i tajnika Jugoslavenske akademije dra. A. Musića kao prisjednika.

3. Ispit ima dva dijela, pismeni i usmeni. Jedan i drugi držat će se u maloj dvorani palače Jugoslavenske akademije, i to pismeni u srijedu dne 28. listopada o. g. od 11 do 12 sati prije podne, a usmeni u četvrtak dne 29. listopada o. g. u 11 sati prije podne. Usmeni je ispit javan, te je pristup k ispitu svakomu slobodan.

4. Nakon dovršena ispita proglasit će se odmah uspjeh ispita i razdijeliti dosudjene nagrade.

Za jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti: Dr. A. Musić, tajnik.

KNJIŽEVNI OGLAS. Nakladom Medjunarodne knjižare E. de Schönfelda u Zadru izaći će knjiga pod natpisom: Autsrijsko bračno (ženidbeno i udadbeno) pravo. Radnja popunit će prazninu u srpsko-hrvatskoj pravnoj gradjansko-crkvenoj literaturi. Namijenjena je u prvome redu parohijskom sveštenstvu sviju u Austriji priznatih i nepriznatih religija. Isto bit će od koristi i odvjetnicima i činovnicima sudskih i političkih vlasti. Knjiga imat će 320 stranica vel. osmine. Cijena joj je za predbrojnike K 5.—, a knjižarska cijena bit će K 6.—. Ko sakupi 10 predbrojnika, dobit će 11. knjigu na dar.

OD UPRAVE. Ovih dana razaslala je uprava „Savremenika" svim svojim dužnicima obavijesti o tome, koliko su dužni na pretplati. Umoljavaju se sva ona p. n. gospoda, koja su primila takove obavijesti, da svoj dug čim prije podmire, jer se dulje čekati ne može. Uprava je primila u posljednje vrijeme nekoje pretplate od abonenata, koji do sada nisu primali brojeva od uprave nego valjda od knjižara, stoga se ovime upozorava svakoga, da pretplatu podmiri onomu, od koga je primao brojeve. Primjerci, koje je razašiljala uprava, vazda su bili na omotu označeni sa žigom „Uprave Savremenika". Da se kod novoga abonementa, za narednu godinu (1909.), izbjegne ovakovim pomutnjama, da svatko uzmogne dobiti što prije svoj primjerak, preporuča se p. n. gospodi pretplatnicima, da se pretplate kod same uprave i da pošalju pretplatu izravno na upravu. Time će se posao oko razašiljanja ujednostavniti, a svaki pretplatnik dobit će svoj primjerak odmah, čim broj izadje.

SAVREMENIK

BR. 12 PROSINAC 1908 GOD. III

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

A. G. MATOŠ: U SJENI VELIKOG IMENA

„Et tibi inter legendum fluent lacrimae et legendo flebis et flendo laetaberis“...

(Petrarca o Ispovijesti sv. Augustina.)

Došavši da u Sarajevu obidjem S. S. Kranjčevića, nadjoh ga na mrtvačkom odru. Umr'o je u najljepšoj muškoj dobi, kao većina naših pjesnika, u času, kada postade slavan i kada mogaše bezbrižnije živjeti. Bosanska vlada pokaza mu više brige i simpatije od hrvatskog naroda. Na pogrebu ne bijaše zastupana ni Matica Hrvatska: jamačno, jer joj pokojnik bijaše nekad saradnikom. — Kao najvidniji pionir hrvatske kulture u Hercegbosni izdahnu mučenik pjesnik baš u času aneksije čudnim slučajem, u momentu ratne opasnosti, u zlo doba u gladne godine... Toliko se, jadnik, napatio, da ta smrt bijaše sreća u neizlječivosti njegovog bolovanja, koje ga je jelo i mučilo kao „terebranti“ H. Heinea. Tamo prije tri godine naime izdržao je operaciju kamena u mjehuru, ali rana ne mogaše zarasti, te se tri godine mučio i zlopatio kao nitko, odležavši nekoliko mjeseca bezuspješno u tamnici bečkog sanatorija. Pomoć Društva hrv. književnika bijaše mu tek moralna i njegovo nedavno ferijalno ljetovanje u Kiseljaku (kod Ilidža) ostade beznadno. Tri pune godine patio se kao Job, a njegova gospodja, kći graničarskog kapetana, Ela, rodj. Kašaj, znala je biti nenadoknadiva drugarica njegovim neopisivim mukama i mi ćemo njeno čestito ime upamtiti kao Ružicu Homotarić i udove pok. A. Kovačića i Eug. Kumičića. Osim slavnog imena ostavio joj je pokojnik kćerku Višnju, ljubezno i drago dijete s očevom nježnošću i osjetljivošću. Kuća njegovih posljednjih časova je tik do sarajevskog trga (ulica Nova Testa), obična spekulativna nova dvokatnica u susjedstvu čaršijske male trgovine i velike banalnosti. Stanovaše u prvom katu. Mrtav ležaše u uskoj sobici s uzanim hodnikom, gdje vise nacrti pretencioznog simboliste Šaše Schneidera. Grdno ga je bolovanje, kažu, posve izobličilo. Ja nadjoh na jastuku, u agoniji cvijeća i tuzi crnog sukna, u lijesu „prve klase“, žuto lice s očima u mozgu, tankih tamnih brkova i mršave kose u prvoj čelavosti lubanje, neobično sitne. Utješljivo je, što ga žalimo. Još bi bilo utješljivije, da on oplakuje nas. „Gledajte svi narodi: ima li boli, kao što je bol moja!“ S. S. Kranjčević nije imao samo talenta za nesreću. Ubiše ga dvije sile, koje Schopenhauer zove neprijateljima ljudske sreće: bol i dosada. Jedini mu sport bijaše govoriti istinu. Već banalnost oko njegove smrti djelovaše tragično. Veliki pjesnici trebali bi sakriti svoju smrt, iščeznuti u elemente kao Empe-

dokle i Shelley, ili barem zvučno pasti kao Byron i Puškin. Ali Kranjčević bijaše od onih pesimista, što obožavaju, život. Njegova žena mi reče, da ga od života ne mogahu otrgnuti ni najgroznije fizičke boli. Rado je živio, a zloguke njegove strofe možda nisu drugo no slutnja vlastite zlosrećne kobi. Svi dublji ljudi osječaju instinktivno vrstu svoje smrti. Što naš pjesnik reče, to mu se evo steče.

I ako je relativno bolje prošao od drugih naših pjesnika, n. pr. Botića, Kovačića ili Palmovića, bijaše ipak nesrećan. Fizički slab i bolestan, neizlječivo bolestan. Onda, siromašan kao mi svi, pa se morao najmiti u državne taljige, te mogaše govoriti samo pod krinkom stihova, koji se ni u Rusiji ne mogu zabraniti činovnicima. Pegaz u jarmu. Bijaše, dalje, nesrećan, jer bijaše Hrvat i hrvatski književnik. Tragično je biti sin malog, zarobljenog naroda i biti član t. z. inteligencije gdje kompromitira već talenat, dok se u genij uopće ne vjeruje. Naša publika ne zanima se ni za zločince. U najboljem slučaju se interesuje za uhode a la Sherlock Holmes. Mi nemamo dara ni za zanimljive nemoralnosti. Kod nas većinom pišu refleksije, tipovi, što ne misle: — barem ne onda, kada pišu. Najinteligentniji naši ljudi uopće ne pišu i pišu vrlo malo. Biti kod nas čuven ne znači biti poznat. Nijedan naš javni veći radnik nije još tačnije ocijenjen, te nije baš osobita čast biti „shvaćen" u Hrvatskoj. Europa nam zlo pristaje, narod još gore. Prem je počeo kao pravaš i kao politički pravaš osjećao, pjesnik nije popovao u našim političkim terevenkama, jer nije bio društveno slobodan, i jer je uvidio, da se naše stranke ne bore kao ljudi, nego kao klevetnici. Podex je njihov codex. I u Engleskoj doduše riječ whig znači gončin, tory — razbojnik, ali naše stranke se ne bore kao gončini i hajduci, već kao neprijateljski narodi. Kulturni Nijemci se lane tuže na nekulturnost političke borbe, a što da reknemo tek mi! Još malo, i kultura i politika postat će u nas nepomirljivi pojmovi, pa bi bila dužnost svih naših kulturnih ljudi, da ne pooštravaju taj antagonizam svojom apstinencijom. I Kranjčević se držaše po strani, i to je glavni uzrok njegove popularnosti, neobične u nas za lirika mjestimice dosta tamnog. Živući izvan Zagreba, bijaše izvan svih naših koterija, pa ga sve držahu svojim. Ne upustaše se u borbu i ta njegova pasivnost činila se nekima čak i proračunana. Škodila mu svakako nije i dok sam iz njegovih pjesama mogao dokazati njegovo starčevićanstvo, drugi mogu s istim uspjebom dokazati njegovo „naprednjaštvo". Kod nas se nikako ne pojima, da književnik, da je pjesnik baš toga radi reprezentativniji od političkih stranaka, jer ih može i u slučaju svoje političke aktivnosti složiti u svojoj misli. Ako gg. dr. Frank i Lorković ne mogu istodobno biti starčevićanci i naprednjaci, može to biti S. S. Kranjčević. On ne bijaše truba jedne, nego svih hrvatskih opozicija. I zato bijaše nesrećan kao i narod, koji otkupljivaše bolovima svojim. „O Jeruzalem, Jeruzalem, obrati se gospodu Bogu tvomu!"

O Kranjčeviću ne postoji još tačan, realističan portrait, pa ni od ruke naših slikara. Njegovi prijatelji i njegova ljuba vjernica, prikazaviš ga prigodom dvaestpetgodišnjice u poučnom svijetlu simpatične intimnosti, prikazat će nam ga, nadajmo se, kao privatna čovjeka. Bijaše vrlo niska i krhka uzrasta, živahan i duhovit u razgovoru kao svi njegovi zemljaci. Ništa bosanskoga. Najprimitivnijim kvalifikacijama napravio je relativno lijepu karijeru. Od običnog pučkog učitelja dospio je do profesora, ravnatelja i nadzornika u sasvim pristojnoj dietenklasi, a dugova se filistarski bojao. Apstrahiramo li od teške bolesti, njegove socijalne

prilike bijahu relativno dosta povoljne. Svjetski pjesnici kao bijedni Israfel[1] i bijedni Lelian[2] življahu u mnogo nepovoljnijim prilikama. Jedan filozof Spencer bijaše u naprednoj Engleskoj mnogo nepopularniji. Čuven, Kranjčević se nije ponesao. Kao Zmaj držao se u kutu, ali nam ne okrenu ledja. Čak ni ćefa radi nije si znao praviti neprijatelja, koji znaju u našim nekritičnim prilikama biti literarnom razvitku korisniji od t. z. prijatelja. Dok znamo za Gj. Jakšića, da bijaše rakijaš i ubojica, za Vojislava, da se nepristojno ponašao i kleo kao amalin, Kranjčevića svi opisuju kao gentlemena. Bio je skroman. Nije imao burmutice, slavne kao Drydenova, ili znamenitog pera guščijeg kao Merimée. Po pričanju supruge, radio je artistički, vrlo oprezno i vrlo polako. Kao činovnik, bijaše on savjestan i kao pjesnik. Ma šta se govorilo, njegovo obrazovanje ne bijaše visoko kao njegov talenat. To je jamačno razlog, što pisaše samo stihove, jer su najbolji oblik za poluobrazovane ljude. Najbolja je vježba za prozu stih, za stihove — proza i dok na Zapadu piše Maupassant osim stihova studije o Swinburneu, Plejadi, Villonu, dok Taine izdaje Tomu Graindorgea i sprema roman, dok i kod nas Šenoa i Fr. Marković jednakom snagom gaje vezanost i nevezanost govora, Kranjčević kultivira samo strofu, osjećajući jamačno nemoć za ekvivalentan izraz u prozi. Kao kod Leskovara, školnik viri iz te poezije. Najveća mahna zrelosti je — zrelost, t. j. nesposobnost daljeg razvijanja, a Kranjčević se već u Trzajima opetuje, kao svi pjesnici jedne jedine misli, jednog jedinog osjećaja. Ta tragična koketerija boli, već nas umaraše. Bolešću je i dar pjesnikov onemoćao. Osim jezičnog purizma nije bosanski boravak ostavio baš nikakvog traga u toj poeziji. On i u Sarajevu osta primorac, uskok, sin i pjesnik debeloga mora, pjevač onoga starodrevnoga i glagoljaškoga Senja, gdje Jure Senjanin 1506. osniva prvu hrvatsku tiskaru. Osjećajući se u Bosni kao prekomorac, postaje umjetnik unutrašnje ljepote, koju toliko vole sa sv. Augustinom duboki ljudi, umjetnik golemih, svemirskih vidika, pravi Arijac stare indijske duše. U njemu umre smrtan Kastor, ali nam ostade kao vječni Poluks zvijezda njegovog duha. Spomenike dižu odgonetkama, ne zagonetkama, a on, i ako ne odgonetaše pečate sedmerih turskih nebesa, bijaše glavni nosilac naših muka, najsjajnija suza ove naše nesrećne zemlje, zaostale i pretvorene u tudjinsku satrapiju u času, kada se sve oko nas oslobadja i oživljuje, kada naše sestre Srbija i Bugarska, još juče pašaluci, postaju od robinje kraljica i carica. I ako ne bijaše Kranjčević kao čovjek tako slobodan kao Harambašić, Kovačić, Kumičić ili Tresić, i ako ne bijaše kao književnik tako potpun kao Šenoa, inteligentan kao Marković, umjetnik kao Vojnović i Europejac kao Gjalski, nama je od svih savremenika najbliži, jer nije najhrvatskiji samo po dubini svog hrvatskog bola, po nevidjenoj snazi, kojom se u njemu lomila, kršila i izgarala tragična kriza naše kulturne i političke savremenosti, nego je najviše naš i energijom, titanskim akcentima svog hrvatskog prosvjeda. Ako je, o andres Dzagrebaioi, iko zaslužio u našoj monumentomaniji spomenika medju nama, dižite ga ovoj kruni zlatnoj naše slobodne misli, ovome mučeniku hrvatskih Kalvarija, koji je znao kao prorok plakati za cio jedan narod. „Jer suza je duhovno biće" — veli vizionar Blake i ta pjesnička suza neka bude u nama jaka kao „sveta suza gethsemanska" !

[1] A. E. Poe.

[2] Verlaine.

U nedavnom članku, pridruživši se pozivu našeg književničkog društva za pomoć oboljelom pjesniku, rekoh sve, što o njemu mislim, pa se sada mogu tek nadopuniti. Kranjčević je byronski romantik kao Heine i Slovacki, pesimistički liberalac sa snažnim demokratskim i hrvatskim, upravo pravaškim osjećajem, glas svih hrvatskih opozicija, pjesnik revolte i slobode, sličan svojim stoicizmom i nekim motivima grofu de Vignyu, najviše djak i nasljednik domaćih naših pjesnika. Njegov Pegaz nije tudjinski krilaš, već kao Jabučilo Momčila vojvode Pegaz narodne naše pjesme —

Na čelu mu jarko sunce sija,
A na grlu sjajna mjesečina,
Na sapima zvijezda Danica...

Pored narodnog pripovjedačkog načina on najradije upotrebljava, uz izraz, i metar narodni, osmerac, deseterac i dvanaesterac, stih i frazeologiju narodnu, kao Njegoš, podražavajući osim Šenoi i Preradoviću vrlo vidljivo još i Vojislavu i Gjuri Jakšiću. Pjesničkim izrazom on je danas najbolji Hrvat. Više nauči od naših no od tudjih pjesnika. Prem refleksivan njegov pesimizam je više pesimizam srca, no pesimizam mozga, vjerujući u neku mističnu moć patnje, u neku tajanstvenu silu rada, nevinosti i suze. Pjesnik intenzivnog unutrašnjeg života, pjesnik duše i vlastite analize, više retoričan no liričan, više muzikalan no plastičan, pjesnik nemira. Dijete, suza i radnik su simbolsko trojstvo tog pjevanja, gdje je žena simpatična tek kao mati. Kranjčević je posljednja evolucija našeg pjesničkog jezika, najbolji naš dojakošnji umjetnik riječi, srećan i u neologizmima (svjetlac, vedrac, plazača, sažimak, zvjezdovina). Fantazija mu nije velika, šala mu nije duhovita, filozofija mu je neoriginalna, ali snagom svog altruizma i muzikalnošću lapidarnog izraza on je prva naša savremena literarna snaga, upravo najčišći glas naše savjesti.

I ako T r z a j i, posljednja štampana njegova zbirka, nemaju emotivne snage predjašnjih njegovih pjesama ; vrlo su značajni za evoluciju njegovog pesimizma. Dok je pjesnik prije tek očajavao, tu je očajao. Prije je vjerovao vrlo malo, tu ne vjeruje više ništa. Prije je pjesnik nevolje, tu je pjesnik dosade, spleena, kao Baudelaire. Prije pjesnik nade, patriotizma i energije, tu stoji „uz odar vlastite volje" kao pjesnik nihilistične nemoći. T r z a j i su odista trzaji, posljednji trzaji talenta, ne samo čovjeka, i danas to smijemo reći. U sedam pjesama ponavlja se isti erotični motiv, a jedna te ista pesimistička misao — misao o smrti — opetuje se dosta „gnjavatorski" u ostalim pjesmama. Pjesnikov sarkazam tu obično prelazi u trivialnosti. Banalna i trivialna je priča, kako jedna duša želi biti „psić u krilu kakve stare gospodjice (Lude želje), banalan je razgovor sa knjigama (Monolog), egipatska priča o smrti mladog faraona (Dosjetka Smrti), evokacija pisarskog lista u slici zimskog umiranja (Prosinačko Sunce), priča o glupoj ribarovoj smrti (Mjesečina), kako se topi leptir i kako jastrijeb „perje rastrese" ptičici, priča o Duši, i, naročito, trivialna i sasvim promašena satira Propali Genij sa početkom kao u Heineove cinične pjesmice —

„Bje nekad negdje mali vô,
„Što inako je „tele".

Taj junac bio je — kao i pjesnik ! — pesimist, sve je gledao „na crne naočare", ali pjesmi mu „iskopaše grob" i on osta preživajući. Dosele ste mislili, da je satira alegorijska, ali kad uščitate, kako vola dade ispeći „neki savjetnik u struci gospodarstva, uz to silan protivnik vaskolikog pjesmarstva", ne znate, na koga

se upravo šibalo, pa žalite trivialnost neukusnog pjesnika kao i tragičnog, pesimističnog junca. Dok Kranjčević u prijašnjim pjesmama, ma i oplakujući, slavi domovinu, naročito rodni Senj, ovdje govori o „tudjim stazama“ što „ne vode mojoj kući“, o nebu „ko olovo“. On je tu „stranac megj svojom krvi ; k'o munja, koju uguši blato“ i jadikuje: „Zanav'jek ostah tudjinac“.

„I sve što ja bih grlit radi
„Sve gladim k'o što rana da je“.

U bogomraku posljednjih nada osjećaše pjesnik Trzaja i umiranje svog krasnog talenta, pa mu se uzaman otima nemoćnim sarkazmom i svedjer istom retorikom, gdje ima i takvih besmislica:

„Timari svoju mi Hakeldamu“.

U Promašenoj Kobi —

„Crkvica cjelova tvojih tužno i osamno lebdi,
„Kraj nje brodólom vjernik joj plače“.

Već i na brodolom crkvice teško je pomisliti, ali na brodolom na suhu, gdje se pored brodolomne kapelice može i plakati: za našu maštu to je malo odviše. I svršetak Slapa sa metrikom Preradovićeva Mujezina je sasvim apsurdan. Dok jedan neumorni kritičar Kranjčevićev hvali njegovo „zdravo nesentimentalno shvaćanje života“, govoreći izrično, da „nema u njega ni zere sentimentalnosti“, Trzaji su tako sentimentalni, da su od suza slani i neukusni kao slano more. „Iskrenu suzu“ evo u Ditirambu, suzu straha u Monologu, smrznutu suzu u Sveljudskom Hramu. U pjesmi Vani sniježi nalazimo suze dva puta, kao i u Pjesniku i Svijetu, dok se suza krijesi još i u Uzdahu, Pogledu na Zvijezde, u Vox humana, Ah kako gorko virnuh, u Duši i najzad u Najljepšoj Pjesmi. Ja nisam tolik protivnik romantične sentimentalnosti kao Pisarev, Turgenjevljev Bazarov i g. Milan Marjanović, ali premda ne zabranjujem onako pravo demokratski ljudima plakati, naročito kada su pjesnici, suze me u Trzajima umaraju — ne jer su sentimentalne, romantične i našem realizmu hrvatskom nepriličine, nego — jer ih ima odviše za tako sitnu knjižicu. Medjutim, o njihovoj iskrenosti — a to je glavno — nema sumnje. Pjesnik Trzaja je duh slomljene energije, volja na umiranju i neumorni njegov kritičar se vara, misleći, kako se naš pjesnik i Nietzsche slažu, „da treba prevladati slični pesimizam volje“. Kranjčević je svojim pasivnim pesimizmom, altruizmom, demokratizmom, osjećanjem i retoričnim stilom svojim tolik protunožac aristokratskom lapidarnom i vrlo rijetko sentimentalnom njemačkom filosofskom pjesniku, da se samo o njemu direktno antipatično izražava:

„Pa — smij nam se, zv'jeri plava,
„Tek okreni ledja nama,
„Nek mesnata tvoja glava
„Grč nam štedi na usnama.
„Da osmješak gorki, n'jemi
„U sav grohot ne sori se.
„Ah tad puca sve u meni,
„Pa štropoće — rušeći se“.

G. Milan Marjanović, vijeran svome kultu prirodnih nauka u literarnoj kritici, uvjerava nas, kako se pjesnik „bacio savjestno na nauke prirodne“ i kako je „taj študij odlučan čimbenik u čitavom njegovom mišljenju i čuvstvovanju“. I to je po mom mišljenju puka fraza, pa ako je Kranjčević čitao Wundta, Drapera,

Bucklea . . . i Büchnera, kojega Bazarov i g. Milan Marjanović smatraju jamačno velikim prirodnjakom i filosofom, ne znači to još, da se „savjesno bacio na nauke prirodne". Pa da i jest, kao što nije — jer pjesnik ne bijaše prirodnjak ni kao profesor —, što bi otud slijedilo? Da je pesimizam, ili da je retoričan i narodni stil Kranjčevićev posljedica Büchnerove mudrosti? Nije li i mistični katolik Strindberg odličan prirodnjak? Ne bijaše li to i optimist Goethe ? Nije li očajnost posljednjeg Kranjčevića i beznadnost njegovog pesimizma duh sasvim tudj filosofiji prirodnih nauka, koja nije ni optimistična ni pesimistična, jer je agnostična, skeptična i indiferentna? Nije li duh prirodnih nauka još ponajbliži nekom mirnom fatalizmu, nikako buntovničkom, kojemu je bliži Epikur no Schopenhauer? Nije li veliki kršćanin Pascal bliži Kranjčevićevoj misli od Büchnera i „Drepera", kada veli: „Zamislimo gomilu ljudi u okovima i sve osudjene na smrt, od kojih su jedni svaki dan udavljeni na pogledu drugih. Oni, koji ostaju, gledaju vlastitu kob u sudbini sebi podobnih, pa gledajući jedni druge sa bolom i bez nade, očekuju svoj red: to je slika ljudske sudbine". U pitanju pak utjecaja Büchnerova i Darwinova na Kranjčevićevu poeziju upućujem g. Marjanovića na Meredithove riječi: „Tek u umjetnosti je melem. Od majmuna možemo samo malo naučiti i možemo ih ostaviti na stranu" . . . U svakom slučaju prirodne nauke poslužiše Kranjčeviću tek negativno. On nema ni posmatračkog temperamenta objektivnog naučnika ni njegove metode. On ne posmatra. Odviše je subjektivan. Njegova analitična metoda nije naučna, nego moralna i pjesnička. On nije pjesnik naučan, jer je čist etički pjesnik. Kranjčević nije naturalist i racionalist. On je moralist. Sav njegov kosmički pesimizam dolazi otuda, što svuda konstatuje, da je zakon prirodni u isto takvom nesaglasju sa našom „srećom", sa našim moralnim potrebama kao i zakoni socijalni. Zato se on, u ime etičnog višeg reda, u ime „srca" a ne razuma, buni i revoltira proti svakom redu i zakonu, bio on „društvo" ili fatum, zakon prirodni. Njegovo prometejstvo, njegovo buntovništvo i titanizam, jezgra te poezije je protest povrijedjenog moralnog osjećaja, naročito osjećaja pravičnosti. To je pjesnik pravde, pjesnik slobode i moralnog oslobodjenja. On nije fatalist kao pravi prirodnjaci, pa kao Goethe i Spinoza. Kao junak grčke tragedije on se u ime čovjeka i njegovog, moralnog, zakona buni proti fatumu, javljao se on u obliku nasilja prirodnog ili društvenog, i kao pravi tragični junak on je u toj borbi po svjedočanstvu Trzaja podlegao.

„Svaki mudrac, pisac, pjesnik, dramatičar je danas latentan anarhista" — veli A. Fierens-Gevaert u lijepoj knjizi o Savremenoj Tuzi. Tu krizu moderne revolte proti svemu što postoji u nas je najtragičnije proživio pjesnik Trzaja.

„A živa i divlja slobodna narav
„Skokom krivuda i — svesilno hoće!
„A red i društvo, dogma i moral
„Vapiju: Treba pakao proširit
„Što ga je božja vječna providnost
„Sazdala tješnje,
„Nego što pravda zahtjeva ljudska!"

„Život je pijana bludnica, urlajući i valjajući se u beskrajnost, ne znajući kako ni zašto" — ropće Richepin diljem svojih Kletava, a aristokrat des Esseintes vapi u Huysmansovom romanu kao cijela moderna slobodna misao od Tolstoja i Kropotkina pa do Nietzschea i Heinea: „Ej, ruši mi se, društvo, umri jedared, ostarjeli svijete!" To je i posljednji akord Kranjčevićev, kada je očajao i o sebi

i o domovini i o čovjeku i o životu. Balzac, kao romantici, prerafaeliti, Tolstoj i Strindberg dovikuje (u Serafiti) modernoj skepsi: „Svijet je onoga, ko hoće, ko može, ko zna moliti“ — dakle predati, pokoriti se. Kranjčević nije molio, nije se pokorio. Umro je kao buntovnik. Umro je kao Baudelaire: očajnički. Zar bodlerizam nije škola. Bodlerizam je duševno stanje, nostalgija modernih duša, koju je Bandelaire i drugi veliki artiste gasio užicima umjetničkim, a Kranjčević, u jačim časovima, svojim moralnim misticizmom etičnog revolucionara, koji se u očajanju revoltira u ime suze i nevinosti, u ime nemoći, i u ime pravde.

No ako je u pravu idealni kršćanin Pascal, tvrdeći, da je „bolest prirodno stanje kršćana“, Kranjčević je kršćanin svojim kultom boli, svojom subjektivnošću i svojim moralnim revoltama. Ima izvrsnih kršćana, što ne vjeruju, jer kršćanstvo nije samo dogma, nego i psiha, po kojoj Nietzsche računa u kršćane i mnoge bezbošce, kao n. pr. socialiste. Kranjčević je kršćanin svojim nesaglasjem prema prirodi, svojom „bolešću“ i sklonošću tumačiti sve, društvo i svemir, kao moralista. Iza Transe za cijelo nije poganska (ili naučna) pjesma. Otvorite Lukrecija ili de Lislea, pa da vidite, kakav je poganski pesimizam. Temeljna tema Kranjčevićeva pesimizma je rezignacija iza revolte: ne molitva, ali suza. Njegov panteizam je altruizam sv. Franje od Assissia. Njegova filosofija je najsličnija umovanju jednog vladike, Njegoša. Kao kršćaninu, njemu je preči zakon moralni od etičnoga. Kao kakav asket, on u ljubavi nalazi samo razočaranje, grizodušje i Eros Nepobjedivi nije njegov bog. Taj moćni pjesnik je od najslabijih naših ljubavnih pjesnika. Slatke jagode sa snježnih toplih ženskih prsiju bijahu mu grke. On nije ni najmanje senzualan i ljepota materije, prirode, ostavlja ga hladna. Opisa, slike on ne pozna. Puritanac kao Miltonovi puritanci, kojima je lozinka: Dolje prijesto i dolje kazalište! Vječno mišljenje, naročito vječno mišljenje o sebi, ubija osjećanje realnosti. Kranjčevićevo srce nije u mozgu, već mu je mozag u srcu. Svaki je čovjek životinja i biljka. Naš pjesnik kao pravi Slaven ima više pasivnu nervoznost bilja. Kao pravi osjećajni altruista on u svome očaju od individualiste postaje gradjanin svijeta, internacionalan kao novac, Crkva, socializam i Židovi. Svakako je sličniji Bibliji no Antologiji (grčkoj). Nesrećan je zbog prevelike subjektivnosti, „jer duh je premalen a da sam sebe obuhvati“ (sv. Augustin). Po svojoj „svjetskoj boli“, disharmoniji izmedju „srca i razuma“ i po svom revoltiranom subjektivizmu on je romantik, ulazeći u simbolski misticizam (Sveljudski Hram, Krist Djetetu u Crkvi i t. d.). Ako je krug simbol pogana (klasika), spirala je simbol romantične, dakle i sve poezije. Kao Rousseau, Tolstoj, socialiste i pravi kršćani, klasični moraliste, Kranjčević je skeptičan prama kulturi. Ruga se nauci i knjigama. Vjeruje u vječnu moć boli, ali ne vjeruje u večnost duše. Kao Voltaireu, nije mu čudnije biti rodjen jedamput, nego dva puta. Isto je tako skeptičan prama dogmama crkvenim kao prema dogmama naučnim. I njemu je tako zvani progres fraza kao i Kvaterniku, kada makiavelistički veli, da su tako zvana „načela Europe samo sredstva koristi državnih“. Kao pravi moralista i on je vrlo destruktivan, revolucionaran elemenat. Premda kršćanin po boli svog milosrdja, mišljaše u svom hrvatskom rodoljublju kao Mlečani u borbi sa papom: Siamo Veneziani e poi cristiani. U svom prometejstvu, u svojoj borbi sa fatumom, sa vječnim zakonom jamačno se tješio, da božanstvo nije sve, samo se ne može uništiti kao čovjek, i da se jamačno više dosadjuje od nas. U ostalom,

danas javno diskutuju o Bogu samo gimnazijalci i radnici: u kratko ljudi poluinteligentni i bez dovoljne pristojnosti, a ako Kranjčević ne zbori o konvencionalnom paklu „sa demonima i ljudima, kojih ne ću poznati",[1] ako vraga smatra najboljim žandarom modernog reda i poretka, ako ne vjeruje u nebo na zemlji, vjeruje u pakao zemaljski i u djavola u čovjeku. Svi smo mi Hrvati bili usrećeni samo negativnim darovima europske kulture, svi mi bijasmo žrtve kriza intelektualnih, moralnih i političkih, svi mi platismo narač socializmu, militarizmu i veneričnim bolestima, pa nalazimo u Kranjčeviću najtipičnijeg pjesnika savremene naše inteligencije (i poluinteligencije). On je opjevao utopijske nade o novom redu i novoj pravdi našeg proletariata, sa pravašima se kleo imenu i prošlosti roda svoga, sa liberalima je bio antiklerikalac, sa popovima je skeptik prema napretku i traži u etici pomoć od intelekta. Sa pukom ga veže narodni izraz i patriotizam, a s elitom osjećanje najmodernijih modernih problema. Svaki nas može u njemu naći svog pjesnika i zato je on u tolikoj mjeri za sve nas reprezentativan. Od savremenika imadjaše najpotpuniju hrvatsku dušu, najhrvatskiju psihu. — Ja sam cijeli naš narod — mogaše reći za sebe, osjećajući kao vascijela Hrvatska, koja je srce njegovo. „Ja domovinu imam i u srcu je nosim, i brda joj i dol; gdje raj da ovaj prostrem, uzalud sv'jet prosim, i... gutam svoju bol!" Kranjčević je toliko naš, tako reprezentativan, da nije samo jeka stare hrvatske literature, nego je unatoč izrazitom svom pravaštvu po svojoj peotici i utjecajima, po čistom svom jeziku i narodnom krjepkom izrazu isto tako srpski kao i hrvatski pjesnik. Dok je svojom etičnom refleksivnošću još najsličniji Njegošu, plahovitošću svog usamljenog i ogorčenog temperamenta još je najsličniji Gjuri Jakšiću. Od srpskih pjesnika ne pozajmljuje pokadšto samo metriku, no i riječi („život", „mošti" itd.). Sa starim pak našim pjesnicima, naročito Gundulićem, zajednička mu je filosofija o prolaznosti i propasti svega, izvjesno moralno puritanstvo i čakavsko, starohrvatsko porijeklo. Naši stari su mahom više refleksivni no senzualni duhovi, kao Kranjčević. Hektorović iznosi cijele fizičke rasprave u svom pjevanju, kao grčki mudraci. Kao Kranjčević, naši drevni Dalmatinci su pesimiste s etičnim tendencijama. „Mru kraljevstva, mru gradovi" —: taj osnovni pepelnički koral o svesilnoj smrti je glavna tema i našeg dragog pokojnika. On ne bijaše samo glas naše sadašnjosti, nego i naših grobova. „Mi ne stradamo samo sa živih, no i sa pokojnika" (K. Marx).

Klasično je, što je uvijek moderno. I ako Kranjčevićevi pesimistični problemi nijesu originalni i novi, oni su aktuelni, jer su vječni. Zubobolja je vrlo stara i poznata bolest, ali tko nam može zabraniti patiti od nje? Kranjčević trpi od prastarih bolova, ali u novom obliku. Patološka forma njegove patnje je nervoza. On je pjesnik nervoze i nerada i tu je modernost njegova više no u njegovoj refleksiji. Zbog nervoze taj neuropat nije plastičan, crtajući — kako to dobro opaža g. Marjanović — uvijek samo gibanje i pokret, nikada mir pravog plastika. Zbog nervoze taj je stil mnogo više muzikalan, pa i disharmoničan, no slikarski i plastičan. Već Rousseau-u je razmišljanje bez privlačivosti i mučno, a našem su pjesniku tjeskobne refleksije češće stanja njegovih razdraženih nerava no zaključci mirnoga mozga. Zato on uvijek pjeva „u trzavici vječnoj", u vječnoj uzrujanosti. Poezija mu je vrst morfija. On je pjesnik srhova, žmaraka, groznice, rictusa, pjesnik grča i grčeva, pjesnik „trzaja".

[1] Abbé Voisenon.

„Tek grč se katkad javi na n'jemoj usni mojoj ;
„To kriče bog i djavo u vječnoj kavzi svojoj,
„I požalit je prsi, u kojima se kolju.

„Tek gorki grč — ko ocjena božanstva
„Na zadnjoj mrzne usni čovječanstva.

Kranjčević je klasični naš pjesnik nervoze, umorne duše i prenapetih živaca kao u Francuskoj pjesnik „novog srha" (frisson nouveau) Baudelaire. Tu je patološki uzrok njegovog naglog impresionističnog stila, njegovih nesuvislih električnih solilokvija, njegovog simbolizma i umornog misticizma u pjesmama kao Sveljudski Hram, Iz Transe, Excelsior, Mramorna Venus, Lucida Intervalla, Astrea, Iza spuštenijeh trepavica i t. d. Kranjčević je najosjetljiviji naš nerv, bolan živac, struna, žica što zuji, struji i bugari samotnom muzikom bolnog modernog unutrašnjeg života. U toj nervozi, u tom duševnom stanju je modernost te poezije, tu je ono, što se tamo prije desetak godina zvalo „dekadencijom", tu je psihološki izvor i njegovom nevezanom slogu, njegovim slobodnim stihovima u Monologu, Ditirambu, Mojsiju.

. . . „Al opet
„Majko, oprosti !
„Pusti mi samo, iz tvog da skuta
„Na tužnu harfu istisnem koju
„Iskrenu suzu — dar čovječanstvu.
„A kada puknu i harfa i srce,
„Onda nam budi mrtvima barem
„Majčica bolja, kada za v'jeka
„Tebi smo samo pastorci bili !"

Sudeći po mnogim suzama u nervoznim Trzajima, njihov bolesni autor pisaše ih u histeriji. Osjetljivošću svojih nerava i svoje savjesti bijaše najpozvaniji pjesnički simbol našeg vremena, koje je i u dragoj našoj domovini bolesno, upravo trulo. Od svih nas najviše bolovaše od bolesti, koja se zove savremena Hrvatska.

No pored sveg našeg poštovanja pokojnog pjesnika mi vidimo i nedostatke te poezije. Odviše je refleksivna i nema dosta senzacija. Pjesnici osjećaja preživljuju pjesnike doktrinare, jer je osjećaj vječan, dok se teorije preživljuju. „Treba biti čista srca, slobodan od svake intelektualne želje" — savjetuje D. G. Rossetti modernim liricima, a Verlaine traži niansu, ne refleksiju. Danas misle svi, a osjeća ih vrlo malo. Danas je teže imati dobro oko (ili uho) no dobar mozag. Ljudi od „uvjerenja" obično su fanatici. Ljudima od ukusa kao Hazlitt više se svidja nježni, senzualni Keats od filosofskog Shelleya i bombastičnog Byrona. Pjesnici rijetkih, finih senzacija svakako su dragocjeniji od pjesničkih truba, koje misle i osjećaju kao svijet, kojemu su predstavnici. Wilde nije zanimljiv stihovima o ubijanju bugarskih kršćana i o poznatim talijanskim i katoličkim motivima, nego onim, što je novo i rijetko, što je originalno. Kranjčević je svakako više reprezentativan, no originalan. Ono, što je kod njega za Hrvatsku novo, u Europi je već djedovska moda. On se odviše opetuje i odviše morališe. Etika nas u pjesmama vrlo malo zanima. Kajem se, kada griješim ; još više, kada ne. Kranjčević je kao pravi moralist neosjetljiv za sve, što nije u svijetu etičan problem, dok je za pravog umjetnika moralan svijet pojava kao i svaka druga. Kranjčevića smrt zanima više od samog života, dok nas u životu zanima samo život. On pjevaše pjesmu očajnosti, mi čekamo pjesmu energije, pjesnika vjere u život.

No ako je mučno, gotovo neizvedivo biti istodobno debeo i mršav, u najdosljednijem duhu obično se dodiruju krajnosti. Ne pita se, što, nego kako vjerujemo i pored sveg pesimizma i moralisanja čovjek je najviša i jedina vjera Kranjčeviću, kao i poganinu, kojemu nada nije krepost. Kršćanin svojim kultom bola i etičnih vrijednosti, on je pravi klasik duhom svoje tragične, titanske revolte. Najmoćniji naš pjesnik slobode političke i duševne, on je, premda demokrat, već usamljenom svojom pojavom i jakim svojim nacionalizmom najizrazitiji naš individualista. Njegov pesimizam je tek oblik naše savremene težnje za stvaranjem jakog, slobodnog i potpunog čovjeka. U našem mraku, gdje se i crvi s voćem gutaju, bijaše njegova snaga jasna i našoj barbarskoj nekritičnosti. I ljudi, baveći se tek zabadanjem glupih nosova u glupost našeg uzduha, osjećaju, da u njemu izgubismo više od velike bitke: velikog čovjeka. Ako mu se zamjera, što je učio od naših pjesnika i odviše, ne zaboravimo vječne prigovore o plagiatu. Po Pascalu je i Descartes plagirao (sv. Augustina). Svaki ima po nekoliko duša, a u Kranjčeviću bijaše ih toliko, koliko ima dobrih Hrvata. Zato i osjećamo kod te smrti, da je i u nama samima umrlo nješto veliko, čisto i jako, oj davori davori!

Kao Predrag i Nenad, kao Eteokles i Polineikes bore se u njemu razum i volja, srce i mozag, duh i tijelo, savjest i intelekat. Neharmonijski produkat naše kukavne sadašnjosti, on je sazrio davno prije svoje jeseni, kao što i umre usred svoga ljeta. On je tek mučenički predgovor na knjizi novog Hrvata, potpunog i harmonijskog, kao Mark-Aurel ili Spencer. Njegovi stihovi, i ako su dosele najbolji u nas, nisu još savršeni, klasični, kao rezultat potrebe višeg etičnog, a ne višeg estetičnog života. Riječ mu nije, kao Hugu, živo biće, i on obično više govori no što pjeva. Dojam njegovih stihova je, kao kod Šenoe, Preradovića i Jakića, više deklamatorski no umjetnički. I ako je medju našim prvim snagama dubinom osjećaja i ritamskom snagom izraza, on ipak nije duh kao Njegoš, Mažuranić i Preradović. On ima intenzivnost osjećanja, ali nema fantazije genija. On je violina, nije glasovir, a kamo li orkestar. Talenat kao Gjura Jakšić ili Palmović, iza Preradovića bez sumnje prvi u redu dojakošnje hrvatske lirike.

A tko bi znao, kako bi se taj nenadoknadivi pisac bio razvio, da ga ne ubijaše služba, bolest, da ne bijaše samoukom, da mogaše putovati, slobodno živjeti i disati da nam ne poginu, kad drugi počinju novi život —

„I sad sklapam knjigu ovdje,
„Sitno zvonce — srećni glasak
„Da se pogje... nekud pogje. .
„I bez cilja i bez volje,
„Niz neznano pusto polje,
„Mutno, mrtvo, beskonačno..."

I ja, sklapajući ovdje knjigu tog velikog života, umorenog od bolne poezije kao vino od bendjeluka, predajem je našoj omladini kao najbolji zavjet naše savremenosti. Ona će zaturenog pjesnika bolje ocijeniti od nas. Ona će oživotvoriti njegov uzor slobodnog naroda i slobodnog čovjeka. Nju neka ogrije mistično sunce toga prometejstva i okrijepi najveća vjera: — pjesnikova vjera u čovjeka. „Da, doći će drugo doba, gdje će biti svijetlo, i gdje će se čovjek iz uzvišenih snova prenuti i naći i opet snove, jer ništa ne izgubi osim spavanja" (Jean Paul).

DR. ANTE TRESIĆ PAVIČIĆ: SILVIJU STR. KRANJČEVIĆU

Zamuknu vapaj: „Gledajte vjetrovi,
Planine, more, koliko trpjeti
Bog jedan mora od bogova!“
Jastrebu Jupitra pandža klonu.

A titan prstom zapisa upitnik
Na snieg Kavkaza... Klonu na klisuru;
Izdahnu duh buntovni... K nebu
Zgrčena pjesnica, prieteć, strši;

Jer kovač ljudski ne došô oznojen,
Da preteške mu okove raskuje,
Što hromi Vulkan, glupi Udes,
Udari kladivom teškim na nje.

On prevari se! Okove njegove
Raskovat ljudski ne smognu znojni rad,
Ni suze, vrūće nego iskre,
Etrom što s koluti sunca pršte

Buntovnik! On je mrzio bogove;
Na Osu Pelij dizao; bacao
Na kristal neba grdne hridi,
Želeć ga porušit, i pokopat

Jupitra pod njim s ćoravim Udesom.
Al u prazninu klisure padahu;
Jer ni kristala, niti Zevsa
Ne krije Beskraja modri prostor...

Već samosvjesne razumne Zakone.
Al on ih nije vidio! Vidjaše
Tek naopako sregjen Kaos
Slučajem vječite sliepe borbe;

I iz njeg nicat bogove okrutne
Kroz maštu ljudsku, ljudsku na priliku.
Sarkazmom ljutim grist ih stade,
Ko da ne umiru sa razvitkom...

Ne vidje slabom ljudskome razumu
Da nathitni se javljaju pojmovi
U slici samo; ko što djeci
Zornom se obukom nauk daje.

Tako se javlja vječita Istina
U umu ljudskom svegj savršenija.
  Sve ljepšim pojmom. Čim se javi,
    Stara joj slika, ko poklep, mrkne.

Neskladne sitne kajde su priečile
Da skladnoglasje sveopće osjeti.
  Ne vidje nuždu, kojeg mravka
    Skršit da moraju svjetska kola.

U svemoć rada tvrdo vjerovaše.
To bješe luča novog Prometeja,
  Iz zemlje kojoj htjede iskru
    Oteti, preziruć luči neba;

To napretka mu jedina poluga
U borbi s gladom. Ne smognu vidjeti,
  Da ako radnja plodom ragja,
    Divnim promatranje cviećem zori.

On ču želûca prazna da cvilenje
Svemira grdno kvari harmoniju;
  Al ne ču uma zdvojna krika,
    Vječito istine hljeba gladna.

Čim plug želucu utaži cvilenje,
Zadovoljno se slegne i blaženo;
  Al krik i vapaj gladna uma
    Koji će viekovi zasititi?

O svietu stalni nazor on imaše,
O žiću tmurnom riešeno pitanje.
  Al gdje da stane stalnost? Sve se
    Mienja, razvije; i sviet i misô.

On za rod ljudski hrabro zahtievaše
Slobodu, biesno drmajuć okove;
  Al u slobodu ljudske volje
    Vjere ne trebaše njegov razum:

Cjelinu htjede stvorit bez čestica!
Sklad uvest, gdje no nesklad je svemožan!
  I, čudo! junak srca, stvori
    Neskladom razuma pjesmu skladnu.

Vaj, on je srestvo svrhom zamienio,
On mlat i kamen uze za palaču:
  On sina nužde, znojni napoi
    Zamieni žugjenim mirom uma!

Bijaše ranjen mladjani orao,
Al jakih krila. Očajno kliktaše,
U žarko sunce pereć oči;
Sunce ga zasliepi, tamu vidje;

Premrku tamu smrti na obzorju,
Na jutarnjemu obzorju duha svog;
I oćuti joj lednu šapu
Na srcu, ljubavi vječne punu.

I vidjaše je uviek na obzorju,
U lomnoj grudi dah joj osiećaše.
Ko crna zora vječne tame
Ovi mu sumrakom lice svieta.

I umiraše labud i pjevaše
Besmrtne pjesme; on koj u žugjenu
Ne nadaše se vječnost. Prezir
Umiruć s bliede mu usne prhnu.

Počivaj mirno, ršumna pučino;
O luciferska silo prometejska!
Otajstvom smrti lik razvedri!
Zgrčenu pjesnicu mirno pruži.

IVAN VITEZ TRNSKI: O KRANJČEVIĆU

Kad sam posljednji put boravio u Dalmaciji, poimence u Splitu i Dubrovniku, uhvatih zgodu, da se kući vratim preko Bosne i da po koji dan proboravim u Mostaru i u Sarajevu.

U Mostaru zatekoh pobratima Grgu Martića, te se dan dva s njime veselo pozabavih.

U Sarajevu predstavi mi se prvi put Silvije Kranjčević, simpatičan pjevidrug i pošto se činimiske i ja njemu svidjoh, sprijateljismo se i postadosmo kašnje oba suradnici „Nade", koja je počela izilaziti u Sarajevu.

Nije bilo dugo iza toga i eto Kranjčevića u Zagrebu; eto ga u mom skromnom domu, gdje mi predstavi svoje zlato, svoju družicu vijeka, koja mu sinčiću ne će tepati: mein Liebling! već: sokole moj, koja će mu ćerku dragati veleći: dušice moja! „Iz njezinih će usta", — reče Kranjčević — „romoniti po mom domu samo prava materinska besjeda, poslovica i pjesma, a ja ću raditi i sretnikovati".

Povladih mu svetu volju i ustraj pri radu, povladih mu žarko nastojanje oko sloge kršćana, rišćana i moslema, koji su materinskom riječi i pjesmom jedni i živo mu zaželjeh lijepo zdravljice i dug život.

Ali eto njegova teška bolest, njegova prerana smrt ožalostiše nas u velike.

Kranjčević je naš besmrtni pokojnik, on je dika slavnog Senja grada!

DR. FR. ILEŠIĆ: „MATICA SLOVENSKA“ KRANJČEVIĆU

Mali se narodi ponose velikim pjesnicima. Ponoseći se njima, misle često: „U velikim narodima ne bi se činili veliki“, a govore češće: „U velikim narodima bili bi veći“.

Ističući potrebu individualizma i tumačeći time malenost svojega naroda, zajedno tragički žalimo, da nam ljudi nisu veliki.

Tko hoće svrhu, mora da hoće i sredstvo; tko hoće veličinu ljudi, mora da hoće i širinu kulturnoga područja.

Kranjčeviću! U životu je svojem malo s Tobom općila Slovenija; slabo je odjeknula Slovenija uz vijest o Tvojoj smrti. Neka bude sve to drugojačije poslije Tvoje smrti!

XERES: KRANJČEVIĆ

NEUMORNA JE MISO URONILA
U SKROVNOST SRCA I PONORE DUŠE:
TU RASKOPALA SVE I RAŠČINILA.
TAD HTJEDE PRODRIET KROZ MAGLE I TMUŠE

ŽIVOTA, PAK SE PRKOSNO UZVILA
NA VISOVE, GDJE VIJORINA PUŠE:
PROVIJALA SE, PITALA, VAPILA
NEBESA KLETVOM, DA SE NE OGLUŠE.

NEBESA STOJE NIEMA KAO STIENA.
U SVOME ONA BEZNADJU SE SVIJA
I GRČI KAO NA ŽERAVI ZMIJA,

DOK NIJE PALA PUSTA I SLOMLJENA.
A NA SVIET LIEPI SUNCE ZLATO HITA,
A SVIET SE SMIEŠI, ŽIVI I — NE PITA.

JOSIP MILAKOVIĆ: PRVO POZNANSTVO

FRAGMENTI.

Bijaše to 1884. godine. Jednog popodneva udjem u Karlovcu, gdje boravih nekoliko dana u mog prijatelja skladatelja Vilhara, u vlak, da se vratim u Zagreb i tu se nadjoh u vagonu trećega razreda sa simpatičnim, koju godinu od mene mladjim suputnikom, čija vanjština i cijelo ponašanje odavaše, da je i to djak, pa se za to uputih s njime u razgovor, a kad se po imenu upoznasmo srdačno se porukovasmo i naskoro se sprijateljismo. Bijaše to naš dragi nezaboravni Silvije, koji se taman vraćao iz Rima i putovao kao i ja put Zagreba. Šta li sve govorasmo, ko da se svega toga danas sjeti? Ali dvoje ostade mi živo u pameti: njegovo pričanje o vječnom Rimu i o njegovu klerikovanju, onda

moje pripovijedanje o živom zanosu, kojim bijaše u redakciji „Hrv. vile“ prije godinu dana pozdravljen njegov prvijenac (tiskan 1. kolovoza 1883.) i kako mu neko po toj pjesmi proreče, da će postati najveći pjesnik hrvatski.

Ele, kako rekoh, mi se već na prvom susretu zavoljesmo i sprijateljismo. Pa nije ni čudo: tà obojica bijasmo djeca uskokâ, jedan senjskih, drugi žumberačkih, a pored toga on uskoči iz Germaniko-hungarikuma, a ja iz „crne škole“ zagrebačke, vezalo nas dakle dvostruko uskočko rodbinstvo. A na koncu konca naći ćemo se naskoro na putu, koji je vodio istome cilju.

Makar da sam tečajem godina mnogo toga pozaboravio, ipak se dobro sjećam iz tog doba tolikih ugodnih časova, što ih proboravih u društvu sa Silvijem, s kojim bih se svaki dan sastajao, te s njime dijelio i dobro i zlo: i slatke zalogaje i nemili glad. No kad bi nam ovaj potonji gost dotužio, uklonismo mu se kojiput šetnjom do mog rodnog gnijezda, gdje bi u moje tetke ili djeda posve zaboravili na brige, što su nas stizale i što će nas još stizavati u našem djakovanju. Veseli duhoviti mladenac, iz čije glavice vrcahu dosjetke poput varnica, jako se svidio mojoj svojti, naročito mojoj pokojnoj majci i tetki, u koje najvoljesmo boraviti, jer tu bijasmo najslobodniji, a i najrječitiji, tà tu se pilo vino iz čuvenog samoborskog „srebrnjaka“ ....

Krasna okolica samoborska, koju svu pješke prodjosmo, njega je posve začarala, a pogotovo ga zanimale tolike svete uspomene iz doba našeg preporoda kao i grobovi tolikih dragih pokojnika, naročito Vrazove Ljubice. Povedoh ga i u neke kuće i upoznah s nekim obiteljima, i svugdje ga zavoljelo, te bi me često i poslije mnogi upitao, kako je Silvije i šta li radi. Poznate im bijahu već njegove žarke otadžbeničke pjesme, a i inako se svakom svidio lijep mladenac, komu bi se obično pram bujne plave kose spustio na čelo, što je kanda i on sam volio, znajući, da je onda ljepši i otmjeniji. On je uopće mnogo pazio već onda na vanjštinu, a osobito je nastojao, da mu bude i odijelo što ljepše i pristalije. Volio je nositi više svijetlo odijelo s jačim šarama, a šešerić morao je vazda biti spram odijela, i vrlo rijetko široka krila.

Šetajući znao bi po češće zanosno citirati ono mjesto iz Šenoinog djela „Čuvaj se senjske ruke“, u kojemu se spominje njegov Nehaj-grad. Šenou je obožavao, a to je pokazao i posvetom svojih prvenaca. Bijaše ponosan, što je Senjanin, čiju je prošlost prodičio naš veliki romansijer svojim zlatnim perom.

Po savjetu tadašnjeg preparandijalnog ravnatelja Ljudevita Modca, za kojega se znade, da bijaše pravi otac učiteljskoj omladini i koji je jedne večeri Silvija — makar da ga prviput vidio — poveo svojoj gostoljubivoj sofri, odluči se posvetiti učiteljskom zvanju, te pohadjaše u toj školi 1885. neke predmete, naročito podagogiju i metodiku. Ja medjutim postadoh namjesnim učiteljem u mom rodnom mjestu, te se tako neko vrijeme rjedje vidjesmo, kad li mi jednog dana ode Silvije odjednom u Senj odakle mi javlja žalosnu vijest, da mu je umro otac.

Za ono par mjeseci mog učiteljevanja u samoborskoj školi i drugujući sa idealnim učiteljem Langom, toliko se oduševih za omladinsku knjigu, na čijem polju radih već od prije, da sam odlučio pokrenuti o svom trošku omladinski list, koji bi bio namijenjen ne djeci, kao što je „Smilje“, nego odraslijoj mladeži. Taj list prozvah imenom „Hrvatska omladina“, te se odmah obratih pis-

meno na neke prijatelje književnike, da me potpomognu u mom radu, koji mi je dašto donio dosta muke i vrlo neugodnih trenutaka, jer se moje nastojanje razbijalo ne samo o materijalne neprilike, već o zlobu i spletkarenja nekih petljanaca. Medju prvim suradnicima odazva se i Silvije, te mi posla krasnu pjesmu „Nevinčadi“, koja izadje u prvom broju, a pošto sačuvah pismo, kojim tu pjesmu poprati, i pošto je to pismo i inače zanimljivo — a pogotovo radi njegove starine — priopćujem ga evo u cijelosti.

Pismo je na crno uokvirenom papiru, te glasi:

Dragi amice!

Hvala ti na iskrenoj utjehi, koju si mi izrazio tvojim pisamcem.

Prilažem ti ovu pjesmu „Nevinčadi“ — te mislim o njoj, da je baš spretna za list, koji ima onakvu svrhu, kako se to u pozivu kaže.

Pjesmu o Katarini, zadnjoj kraljici bosanskoj, nisam jošte dopjevao. Manjkaju mi njekoja historijska data — pa skrbim za nje.

Za sada bivam u Senju, a oko 15. augusta ići ću u Zagreb, da — plandujem.

Gledaj, da prvi broj izidje prije 1. kolovoza — to je onako, da se bolje predplatnika prikupi.

Željeć ti sreću u tom lijepom podhvatu jesam tvoj Silvij.

U Senju 29. VI. 85.

Draženović je u Zagrebu i biti će tamo do 13. srpnja. Medjutim uporabi za 1. broj ono, što ti je poslao, jer za sada nema nikakve pripovjesti, pa baš za taku „dječju gardu“. I sam znadeš, da je za takav smjer teško pisati — jer većinom ti je alfa i omega svih naših, a ne samo naših, već i tudjih pisaca i pjesnika: (osobito kad im tek bik probija) ljubav, ljubav i ljubav!

Dakle potrpi se i osloni se na slabe sile senjskih literata.

Zdravstvuj!

Koliko mi je drago, te sačuvah to pismo, toliko mi je žao, što nikad ne zavirih u nj, do danas, kad mi valja pisati o mrtvom prijatelju, jer eto ne znamo, što li bi sa pjesmom o kraljici Katarini, da li ju je odista napisao, ili ju je još kanio napisati, jer koliko ja znam, nije ona nigdje izašla. A bilo je prilike još prije desetak dana i to saznati....

„Hrvatska omladina“ izadje, no ne prije prvoga, nego istom 5. kolovoza s prilozima Harambašića, Draženovića, Kranjčevića, Pogačićeve i drugih.

Kranjčević se vrati naskoro i opet u Zagreb, kamo dodjoh i ja, pošto prestade moja suplencija u samoborskoj školi, i naše drugovanje poče iznova. U to izadjoše u Senju njegove krasne „Bugarkinje“, koje silno pohvali gotovo sva kritika, a on medjuto prihvati u ruke pedagogiju i poče se živo pripravljati za ispit. Tužio mi se doduše, da mu pokusno predavanje nije uspjelo, ali on ispit ipak lijepo smiri i nakon toga zatraži mjesto u Bosni. Za „Hrv. omladinu“ napisa mi još pjesmicu „Ko dašak“, opis uz sliku „Forum romanum“ i pripovijest „Dajte i dati će vam se“. Kako se „Omladina“ jamačno do danas nigdje ne sačuva, osim u mene, znam, da će svakoga zanimati, ako ovdje reproduciram opis foruma, što ga napisa na moju molbu preda mnom u pola sata, jer mi je list ulazio u štampu, dok će spomenute pjesme izaći nanovo medju nje-

govim probranim pjesmama za mladež — a pripovijest, čim ju dospijem prepisati, poslat ću „Smilju".

Evo tog opisa :

„Kad drhtne u jutro ona tanka maglica južnoga neba, a željni putnik stane pred stubami Kapitola, diveć se čudesnim uspomenam staroga Rima, a motreć veličajne palače toga obnovljenoga „vječnoga grada", težko, da bi smogô poćutiti onaj drhtaj, koji mu prostruji krvlju, kad mu korak dva za tim prvi pogled na ruševine Foruma padne. Mala je uličica, kojom polaziš sa kapitola, toga viekom živoga brežuljka na nasip, pod kojim ti se stere kamen i zemlja — zadnji ostanci velikoga stecišta Rima, a i — svieta !

Prohujiše viekovi, umuknuše davno odjeci Cicerona, najvećeg govornika rimskoga, uminu i bies gradjanskoga rata, zahrdja napokon i mač Roberta Guiskarda, što pohara 1084. to slavno hrvalište, gdje se kockalo o sudbinu naroda, al ipak osta i tuj i tamo po koji velebni stup, po koji odrti svod, okovan danas brižnimi sponami, da se uzčuva oku čovječanstva. Željezna ograda omedjašila ga po krajevima i nuka te, da se prisloniš, pa da gledaš taj slavni, taj prkosni trg, kako puče u dubinu do 30 stopa pod tobom. Vidiš slavoluk Septimija Severa, cara rimskoga, vidiš ostanke „rostre", one odsudne govornice, odakle se je grmilo glasom gospodara, vidiš podrtine u slavu bogovima Slogi i Saturnu, te caru Vespazijanu, uz stare basilike, gdje se jednakom žestinom gonilo parnice i trgovinu. Još ti zanaša oko slavoluk Tita, što ga podignu u proslavu pada Jerusolima, a podalje tamo crtaju se oštri obrubi Koliseja, najdivnijega dokaza graditeljskoga duha Rimljana.

To je današnji Forum ! To su ruševine, ali još uvijek ogromne ruševine. Divno reče netko, da na Forumu kamenje prodiče, a kamo sreće, da bi se taj glas prisluhnulo.

„Mru kraljevstva, mru gradovi !" ali ne umire jedno, a to je — narod. On ostaje, te sadi i na razvalištu Foruma barjak slobode, uvijek mlad, uvijek živ.

Kad se samovolja već ničega bojala ne bi, samo nečemu se ne obrani, a to je ono, da ruševine glasno vapiju : Bijasmo, al nema nas više !

Mladeži, nastoj, da te prošlost za života tvoga nikada ne prikori !"

Koliko ima u tim zanosnim riječima žara i topline, koliko pravog demokratizma i slobodnjaštva ! Sjećam se vrlo dobro, da bijaše ovog potonjeg i više, no je Silvije neke stavke precrtao, bojeći se zapljene.

Svršetkom kolovoza 1886. krenu u Mostar, gdje dobi mjesto učitelja u trgovačkoj školi, a prije toga dodje mi u Samobor, gdje provedosmo još nekoliko ugodnih časova.

No iz doba našeg djakovanja i „plandovanja" u Zagrebu gotovo zaboravih spomenuti još neke ugodne uspomene na Silvija.

Jedne noći vraćasmo se „Dugom ulicom" u Zagrebu u naš stan, kad li Silvije pred jednom kućom, u kojoj stanovahu dvije lijepe gradjanske kćeri, odjednom stane i prozbori tvrdim vratima one kuće podulji govor, koreći okrutnost brave, nesmiljenost i hladnu bešćutnost hrastovine, koje nam krate ulaz u Eden i t. d. i t. d. A jednom drugom zgodom i u isto doba govorio je slično pred zatvorenim izlogom jedne mljekarnice, u kojoj je naročito žigosao bravu i

roletu radi toga, što zatvaraju divne „sjerove" (sirove). Silvije bi u veselom razgovoru običavao u mnogim riječima ono i izgovarati kao je, dakle sjer, vijeno (vino), pijevo (pivo), i t. d.

Jednog dana iz tog doba ne zaboravismo nikada, te ga se često spomenusmo. Stradali smo neko vrijeme mnogo, jer pomoći — osim u dva puta i jednom i drugom iz Djakova — ni otkuda, a valja platiti stan i hranu, kupiti odijelo i drugih potrebica. Pomagasmo se, kako umjesmo i mogosmo, tek jednom odista dotuži glad. Ja medjuto sastavih jedno djelce za mladež i tražeći utaman nakladnika, nadjoh ga napokon u pokojnoga Senftlebena, koji uze moj rukopis i obeća mi, da će ga predati poznatom pedagogu Filipoviću na recenziju, pa ako ga ovaj primi, da će onda uzeti djelce u nakladu. Nakon tri dana dodjem Senftlebenu, a ovaj čestiti Švabo, reče, da će knjigu tiskati, te me upita, koliko ištem honorara. „Dajte mi za sad pet forinti", — odgovorim. On se nasmija i reče: „Ma kakovih pet forinti, ja ću Vam dati više. Vi morate sebi kupiti i odijelo, tà ovo vam je već trošno". I on uze iz džepa lisnicu, te mi da sve, što je u njoj imao: sedam petača, veleći mi naročito, da mogu pored toga uzeti iz njegova dućana još knjiga i papira za 65 forinti, nek je ravna stotina. Da ti bijaše vidjeti, kolikim me veseljem, kolikim začudjenjem pozdravi na Jelačićevu trgu Silvije, koj me čekaše pred Bastajićevim dućanom, kad mu pokazah punu šaku banaka. „Sada direktno Neidhardtu" — progovori on nekim patosom — „po vijenac safalada. K tome ćemo vijenac luka i hljeb kukuružnjaka, pa „pod zid" Peršiću". I tako bi. Nikad slasnije ne ručasmo. A bijaše tu i duševne zabave. U drugoj, većoj sobi sjedio je poznati tada zagrebački pamfletista Masnec, a kraj njega ležaše na stolu debela knjiga Preradovićevih pjesama. Silvije ga peckaše i izazivaše da nam kaže, što je u knjizi, a on ti njemu odbrusi: „A kaj vi to razmete, to su popevke najvećeg horvatskog pjesnika Preradovića. To je jedini, koji nekaj valja, drugo je sve pure paslo". Uvijek bi se poslije Silvije nasmijao, kad bih ga sjetio tog našeg džumbusa.

Pod kraj prosinca dodjem kao namjesni učitelj u Kutinu, gdje me jednom posjeti, te osta par dana u mene, ispričavši mi tom zgodom, kako je skoro nevin stradao u Mostaru, odakle ga na to premjestilo u Livno.

Odavle javlja mi se 25. ožujka 1887., ispričavajući mi se, za što mi ne može posati priloga za „Hrvatsku omladinu".

On mi piše:

Dragi Joško!

Ja sam primio tvoje iznenadno pisamce, na koje si ti vrlo brzo urgirao. Pa evo ti odgovora:

Za sad, dragi prijatelju, oprosti, ali ja te pomagati ne mogu — tamo do Petrova. Dakako da ne velim ovoga kategorijski, nego tako sudim. Evo sve ovo vrijeme, što sam u ovim tužnim krajevima baš ni ne zamočih pera u što duši povoljna. Take su ti neprilike Bosne i Hercegovine.

Ti si se lijepo primirio. Zaboravimo na čarobne obale lonjskoga polja i na onaj nuždni fenomen obzirom na nosove, što dižu u blizini takovijeh „jezera" — zaboravimo velju sve to, te recimo, da je tebi, moj Joško, veoma lijepo. Barem si kod kuće — ne velim, da i ovi krajevi nije naš hljeb i sô, ali...

Boga mi, da jošte nemam ove stotinjarke na mjesec, ne znam bih li uzdržo. Vidiš taj grošić stvara me Herkulom.

Ubija me samoća i dosada. Drugojačije li je ono „pod zidom" u Zagrebu bilo ! Ja se uhvam, da će se bar još jedanput ona sveta vremena povratiti i kad me jošte ova nada krepila ne bi — boga mi — ja bih se utopio u kakav potok.

A sada mi se, sokole moj, ženi. Ti si sigurno prošao svu škalu do te točke. Ti si se zaljubio, ti si poljubio, ... — de jošte onaj popovski formalitet, pa si onda „čovjek" i po shvaćanju Bošnjaka.

Ja sam te voljan za ovo vrijeme materijalno podpomagati, naime bit ću ti predbrojnikom, dok ti ne sastavim štogodj. Ne zamjeri, amice, što ti odmah ne šiljem, ali da si ti ovdije, brzo bi te se prošle redaktorske pasije.

Javi mi se kojim listićem. Kaži mi po koju „drobnu i krupnu" iz Hrvatske. Izlazi li „Balkan" i što je in fine finale s Gustelom?

Pozdravi mi sve gospodje i gospodjice u Kutini ! Oj, koli se ja mučno u ovim krajevima onijeh golubica sjećam ! Ali — sic fata tulere ! Tvoj Σ

U Lijevnu 25. III. 87.

Medjutim i ja smirim svoj ispit i potražim mjesto u Bosni, gdje sam se želio s njime zajedno naći. Molbu napisah i spremih po njegovu naputku, i prepativši štošta radi grdnih spletaka, o čemu nije mjesta ovdje govoriti, dodjem 1. studenoga 1887. u Bosnu, no mi se sastadosmo tek nakon šest godina u Sarajevu, gdje me posjeti, došavši ovamo iz Livna radi svoga premještenja.

Prije toga valja da citiram još neka njegova pisma, koja će isto tako svakoga zanimati.

Kad mu poslah svoje pjesme „U zatišju", što ih je izdao svojom nakladom Spindler u Sarajevu, odlučio bijaše i on da izda svoje kojekuda razasute novije pjesme, pa mi piše, moleći me, neka bi se zauzeo za nj, da i njegove pjesme izda isti nakladnik.

Njegovo pismo glasi :

Dragi prijatelju !

Nemoj mi zamjeriti, što ostadoh gluh na Tvoje prijateljsko pisamce. To Ti je moja stara bolest i tko me pobliže pozna, taj će i oprostiti. Sad ću Ti evo da dodijam, pa da mi budeš parlamentarom na putu u knjižaru gosp. Špindlera i Lešnera.

Htio bih, da saberem ono pjesničkoga trunja, što se prosu po hrvatskijem novinama kroz ovo par godina, gdje mi ostarismo, a hrv. se Parnas jošte ne pomladi.

To bi ti imô biti neki izbor, što bi se dao strpati na 7—8 araka ; dosta stihova na koncu vijeka pare i budgeta za povišicu novijeh kumpanija ! Tu Te molim, da pogješ u svoga nakladnika i da mu razložiš stvar u moje ime.

Honorar je svakako lijepa ustanova u književnom svijetu, mà uza sve to meni je glavnije da knjiga izigje, nego da bi se još o tu nesrećnu zakučicu ponuda razbila. Ti mu reci, da sam skroman, vrlo skroman i da bih mu rado ustupio rukopis besplatno, samo ako se slaže da će knjigu opremiti onako ukusno kô Tvoje, nježne i lijepe pjesmice, da će se požuriti štampanjem i da će finaliter meni ustupiti 50 komada.

Inako se posvema preporučujem u Tvoje prijateljstvo i znadem, da ćeš se za ovu moju namisao kolegijalno zauzeti.

Uz pozdrav milostivoj gospogji jesam Tvoj iskreni Silvije.

U Livnu 2. II. 93.

Pošto doživjeh s mojim nakladnikom takove neugodnosti, da ih ne ću nikada zaboraviti, opisah mu to sve, svjetujući ga, da svoje pjesme ponudi radije kome u Zagrebu, jer moj nakladnik ne umjede čekati ni pô godine dana, već proda cijelu nakladu, samo da dodje što prije do par desetica, u bescijenu jednom knjižaru, od kojega dašto ja sve prekupih i knjige većinom raspoklanjah. A upozorih ga i na jedan drugi momenat, radi kojega ne bijah zadovoljan sa svojom knjigom.

U istom pismu zamolih ga, da mi za zaključnu svečanost u učiteljskoj školi spjeva zgodnu deklamaciju te ga ujedno pitah što ne nastoji da dodje u Sarajevo, gdje bi mogao dobiti mjesto u učiteljskoj školi, gdje no ja službovah.

Na to mi odgovori:

U Livnu 26. IV. 93.

Dragi Josipe!

Ne zamjeri, što se je to oduljilo s odgovorom na ono prvo pisamce, al da Ti pravo kažem, ni neznam u što bih se bio odlučio. Rado bih bio dao u štampu tamo kod Vas onu šaku pjesmica, tim ragje, što je teško naići u Zagrebu na nakladnika, koji ne bi bio ma u kom pravcu obrezan, nego eto ta odviše nervozna cenzura ubija mi volju. Ti znadeš u kakve li ja zargjale žice diram, pa se bojim ne bi li se oni moji tu i tamo necivilizovani tonovi komu godj oštrije — — — zaboli. Eto sam Ti stoga vrlo blagodaran, što si nolens volens ovu moju zabrinutost u svom posljednjem pisamcu naslutio, pa me jednostavno rješavaš od daljnje obveze.

Doduše nijesam našao nakladnika nit me je volja tražiti ga — al u glavnom srećno mi ispiri iz glave i misao o svemu tome.

Pjesmu za vaš „Te Deum" spremiću Ti drage volje. Gledaću da obradim koju mrvu ispod povjesne prašine. To će biti i najbolje po takove študente.

Inako sam ti zdrav i zadovoljan, što možeš zaključiti po tom, jer slabo pjevam. Što nagagjaš da mi se ne će u Sarajevo to dobro govoriš. A šta bih ja tamo? Zar da me pojedu — — —, košto me načeše jesti u velikom gradu Bijeljini?! Ta još se ni danas nijesam sasvijem izvukô, premda je i prilike i volje da se iskopam.

Od moga direktora najsrdačniji pozdrav.

Javi mi prvom zgodom kakve li osnove kuješ. Pišeš li što u „Prosvjetu"? Ja je do danas ni vidio nijesam, hvala mojim vrlo patriotskim prijateljima u Zagrebu.

Inako ništa nova.

Izruči milostivoj gospogji moje počitanje, a Ti primi bratski pozdrav od Silvija.

On mi napisa pjesmu „Zadnja zdravica Hanibalova", koju poslije tiska u „Pobratimu", a pjesmu— čiji original čuvam još danas, poprati ovim pismom

Svibanj ili lipanj 1893.

Dragi Josipe!

Oprosti, što odocnih s pjesmom, kad i sam znadeš, koliko li se je lako vinut na gudalo pošlje ispravljanja zadaćnica. Megjutim evo je, a Ti odredi spram prilika.

Dozvoli samo da Ti spomenem što u pjesmi dolazi riječ „pukla kosa". Rjegje se ta riječ čuje, a znači „kosa, koja ostane nakon bolesti bez sjaja". Molim Te da urediš sa deklamatorom inako po svojoj volji.

Što mi pišeš za preparandiju, to Ti ne umijem ništa reći. Podajem se sudbini u ruke; to je i jedino, što ljudi mali i bespomoćni kô ja mogu učiniti.

Uz pozdrav od moga direktora i obitelji mu, primi s milostivom gdjom. od mene srdačni selam Tvoj Silvije.

Ako pjesma prodre za deklamaciju, javi mi, jer bih je poslo u „Pobratima", naznačivši pod redak.

Poslije mi za sličnu zgodu na moju molbu spjeva pjesmu „Heronejski lav", onda pjesmu „Učiteljskoj omladini", koju čuvam u rukopisu, ali to bijaše već u Sarajevu.

Svoj dolazak u Sarajevo najavio mi ovim pisamcem:

Dragi Josipe!

Prije svega hvala na trudu prigodom deklamacije one „zdravice". Nego važniji je razlog, što Ti pišem. Odlučio sam naime u Sarajevo i sigurno sam tamo dne 19. o. mj. sa vlakom sa Lašve.

Biće mi neizrecivo milo, ako me dočekaš na kolodvoru; samo Te lijepo molim, ne govori nikomu u opće o ovoj mojoj namjeri. Biće tamo dosta razgovora kad se sastanemo, a najvolio bih, da to bude iskreno, dakle na s a m o.

Uz iskreni pozdrav mil. gospogji primi pozdrav i od mog direktora, a ja ostajem Tvoj stari Silvije.

U Livnu 12. VII. 93.

I on odista dogje i osta u našoj kući oko nedjelje dana. Velim u „našoj", jer se bijah megjutim oženio, ne dašto iz Kutine, već iz Samobora. Ja ga tom prilikom i opet nagovarah, da nastoji, e bi ga premjestilo ovamo u Sarajevo, što se naskoro i desilo.

Tog boravka sjećaše se on uvijeke vrlo ugodno, jer se tu pobliže upozna s nekim prijateljima, naročito Turićem i Alaupovićem, a i nama ostade s toga njegova boravka najljepša uspomena.

Vrativši se u Livno pisa mi i opet naskoro, moleći me, da uredim jednu njegovu stvar, te mi ujedno posla na dar svoje „Bugarkinje", valjda za to, što je boraveći u mene saznao, da mi se prvi otisak, što mi ga je još g. 1885. iz Senja poslao, negdje izgubio. Ujedno se ispričava, da ne napisa pjesme mojoj gospogji u spomenar, što ga bijaše sa sobom ponio, no za to joj se godinu dana kasnije oduži krasnom pjesmom „San", što je priopći poslije u sarajevskoj „Nadi".

No nuto pisma:

Dragi Josipe!

Ponajprije oprosti, što Ti se sad istom javljam. To je samo onako na pismeno, a inako budi uvjeren, da Te uvijek spominjem i Tebe i Tvoju čestitu ku-

ćicu kadgod mislim o iskrenom prijateljstvu i o onijem lijepim časovima, što ih pod Tvojim krovom proživjeh. Budi siguran, da Ti svoje blagodarnosti nikada ne mogu izraziti.

Ovdje sam opet po starome — zadovoljan i srećan — daleko od svijeta i megj četiri zida.

I tu dozvoli da se malko raznježim, pa da Te umolim e bi mi prvom zgodom, dok bude šta pozitivnoga javio, što će biti samnom ! Ti znadeš iz povjerenja o čem to zavisi. —
To mi javi. Volja li Te kako mu drago, ako ćeš i u samim rebusima, ja ću ih vrlo zabavno riješavati. Odista stvar je već dosta dugo nejasna.

U znak prijateljstva izvoli primiti za sebe ovu knjižicu. Oprosti što je i oderana, a i vanjskom formom nekuda van publikacija ovoga vijeka. Moje je mnijenje da je i spolja i s nutra nedonošće, prve pjesme i začetnički štampar.

Izrazi mil. gospogji koliko moju najsrdačniju blagodarnost i pozdrav, toliko i ispriku što do danas ne ovrših obećanja glede albuma. Prosto vrlo sam nesabran (a to i sam možeš lako da ispričaš) dok opet s druge ruke želim, da upišem nešta dostojna, na što me moje poštovanje veže.

Uz iskreni pozdrav, preporučujem Ti moje želje glede informacije i jesam Tvoj iskreni Silvije.

U L. 7. VIII. 93.

Pozdrav prijatelju Turiću i svjema sa sastanka u Šeher-Sarajevu.

U studenom 1893. dogje napokon u Sarajevo, gdje osta poslije do svoje smrti. Tim dolaskom bijaše oživljena i smirena naša davna želja.

Najprije službovaše desetak mjeseci u sarajevskoj učit. školi, gdje zamijeni mene, koji bijah dodijeljen kao nadzornik okružnoj oblasti sarajevskoj, a pošto bi zasnovana „Nada“, dodijelilo ga prvom odijeljenju zem. vlade i povjerilo mu redakciju lista.

Prije toga boravio je neko vrijeme u Zagrebu, da oduševi hrvatske književnike na rad.

Desetoga rujna 1894. javlja mi odanle, da je uhvatio nešto zapale u dušniku i da uza to i kašlje. Noge da su mu ko od olova, tek da se veseli, što se ipak pomiče. Za „Nadu“ veli pun oduševljenja, da će biti najljepšim listom ovoga svijeta.

•

O našem saobraćaju tečajem tih 15 godina zajedničkoga nam boravka u Sarajevu, gdje se u njegovim svatovima 1898. i pokumismo, o njegovim pismima, što ih u tom razdoblju meni pisa i od kojih je pošljednje datirano 2. travnja ove godine, kao i o nekim zanimljivijim razgovorima sve do pošljednjega — tri dana prije njegove agonije — kad se tronuto samnom praštao, ne vjerujući više mojim utješljivim riječima, o svemu tome nije kad sada pričati.

To ostavljam za drugu zgodu, želeći od srca, da me sa svoje strane preteče vještije pero Tugomira i Osmana — a i drugih prijatelja našeg nezaboravljenoga Silvija.

KSAVER MEŠKO: SAJ NI UMRL!

UMRL SI? — A SAJ ZÁ-TE SMRTI NI!
UMRÉ PAČ MOŽ, KI SEBI LE ŽIVI,
A KDOR ŽIVEL ZA ČAST IN RAST JE RODA,
ZANJ SMRTI NI! — ZANJ SMRT JE BOLI LE REŠITEV
IN K LUČI, KI MU VŽGALA JE DUHÁ, VRNITEV...
UMRL TI NISI! — GLEJ, OD VZHODA DO ZAHODA
PO DOMOVINI ŠIRNI TVOJ SPOMIN ŽIVI,
IN PESEM TVOJA SRCA VŽIGA IN BUDI,
IN DUH TVOJ K DELU, K LJUBAVI BODRI.
NE, ZÁ-TE SMRTI NI!
ZA TÉ MINILO Z NJO JE LE TRPLJENJE,
ZAČELO LEPŠE, SLAVNEJŠE ŽIVLJENJE...

P. KRSTINIĆ: MOJE SPOMINJANJE O KRANJČEVIĆU

Blijede su moje prve uspomene na proslavljenoga pokojnika, blijede ili tamne.... Ali ću ih nastojati oživiti i osvijetliti s pomoću metode glasovitoga Wundta, koji tvrdi, da se okolina promatrane točke ili predmeta prikazuje oku svjetlijom od same one promatrane točke. Budući da još tada nisam lično poznat bio s pokojnikom, uperit ću dakle svoje duševno oko na njegove bližnje prijatelje, s kojima sam se družio, pa će mi s njih po koja iskra sinuti i obasjati lik pjesnika, što je do njih blizu stajao.

Špiridion Kranjčević, otac pjesnikov.

Sjećam se jošte s univerze, kako je u starom kazalištu u djačkom parteru nagnuo se na ogradu s desna uz mene naš zajednički prijatelj visoki Mile V., a do njega se dalje prislonio sitan i suh mladić sa živim očima, koji se podrugivao staroj pokvarenoj uri nad pozornicom:

„To je Kranjčević!" Šapne mi s lijeve strane školski drug L.

Onda sam držao, da je one riječi o uri i o kazalu njenu, premda nisu ništa vanredna značile, pokojnik govorio, samo da na se upozori — kano auktor već jednoga sveska pjesama, što mladića obično napunja osobitim ponosom ili, kako vele, „samodopadnošću".

Drugi se put podalje stojeći živo prepirao sa svojim mještaninom kritizirajući nešto iz prikazivane drame, ali ne znam, što. Samo mi je u pameti ostalo njegovo od prepirke zažareno nježno lice i ljeskutavo oko, njegov fini nos sa gipkim nosnicama, pa valovita plava kosa, što mu zasjenjivala visoko lijepo čelo.

Njegovi su ga školski drugovi Senjani vrlo milovali i cijenili. Medju njima nije bilo one kod ojednako talentiranih kolega obične ljubomornosti ili zavisti,

jer se svak u svojoj vrlini isticao. Jedan je bio n. pr. izvrstan govornik (Mile V.), drugi vješt dijalektik (Franko P.), treći (Ivica D.) duhovit i dobroćudan šaljivac, četvrti već tada priznati pripovjedač itd. Ja s njime nisam u ono vrijeme ni jedanput došao u doticaj, ali sam onda i poslije prijateljevao s njegovim drugovima. pa mi je jedan od njih tako iskreno i živo dokazivao genijalnost Kranjčevićevu već tada pored sve hladne i rezervirane kritike Šrepelove u „Vijencu" o njegovim „Bugarkinjama" ; tako mi je krasno tumačio neke njegove pjesme i poredjivao ga sa satirikom Giusti-em i dr. pjesnicima, da sam se divio tolikom istinskom zanosu za kolegu i za pjesnika. Zato je ogorčenje ili smijeh u nama pobudjivao lirski pjesnik, koji je bio za ono doba na glasu i moderan, kad je izjavio (imitirajući Horacijev jedan stih) prezirno o Kranjčeviću : „Ah što će meni onaj primorski maljo ? Ja ću na jednoj nozi za po ure više stihova ispjevati, nego on za cijeli dan i noć !"

Za par godina ostavio ga Kranjčević nekoliko kilometara iza sebe i formom i sadržajem svoje lirike.

Tad je već bio u Bosni i češće se javljao u svim listovima hrvatskim. Čitajući njegove krepke, gromovite pjesme uvijek sam sebi predočivao ovo nježno lice, probijeno ružičastim crvenilom, onaj fini nos i pronicave ljeskutave oči, lijepu glavicu s valovitom plavom kosom. Zato me čudno iznenadila poslije desetak godina njegova slika u Šurminovoj „Hrvatskoj književnosti". Tu je oširoko, nekako tvrdo lice, kano u mesara, s krupnim brkom.

E, pomislih u sebi, eto se umilno „bugarče" razvilo u pravog „uskoka". Valjada mu i glava okrupnila, kad se u njoj roje onako orijaške misli.

Još mi se na univerzi usjekla u pamet slika iz Flammarionove jedne popularno pisane knjige o astronomiji, gdje se prikazuje posljednji stanovnik zemlje na umoru skupa sa ženom, djetetom i vjernim psetom. Često sam tu sliku u različnim prilikama i poredbama spominjao i željkovao, da veličinu, grandioznost toga prizora svak osjeti, kao ja. — Alaj se iznenadih i ostadoh poništen i malen, kad pročitah veličanstvenu Kranjčevićevu pjesmu „Posljednji Adam". Ali onda prostruji mnome val narodnoga ponosa : Nadmašen si, Flammarione ! To je pjesma, to je urnebesni krik gorostasa, prometejski protest očajnika ! A ona klasička plastika ! Divna pjesma svoje vrsti, premda mi se vjerniku nije svidjala njezina skepsa i pesimizam.

Neki su mladji uzalud kušali trčati u svojim sastavima za tom pjesmom — ni do tragova joj nisu dospjeli.

A ona divovska ideja i veličajne poredbe u pjesmi „U noći mrtvih" ili „Dva barjaka". Pa ona „Eli, Eli" itd. itd. Sve me je to napunjalo divljenjem spram pjesnika, kadno dodjoh s njime u literarni doticaj, otkako je bio počeo uredjivati sarajevsku „Nadu". Tad sam mu spomenuo u jednom pismu, zašto zanemaruje patriotsku poeziju, a baca se samo u valove svjetske boli, raznježuje nas i onako slabe i neradine svojim pesimizmom, mjesto da nas krijepi i sokoli i podiže svojim orlovskim krilima. On nas doduše rastužuje i u domoljubnim pjesmama, kao što je „Pred kraljevskom pločom u Baški", ili „Iseljenik", „Trsatska sjena" itd., ali nas indirekte i raspaljuje, a što bi tek mogao učiniti jaki, gromki glas njegove moćne pjesme, kad bi direkte pozivao ! — Pa što mi je odgovorio u pisma ?

„T e š e m, v e l i p o p r i l i c i, i s v e p r e k r a j a m i o k r e ć e m a m o i t a m o, a l i n e ć e n e g o v a k o, k a k o s r c e h o ć e — a p a n e k a b u d u p j e s m e m o j e o d r a z d u š e i v r e m e n a, k o j e i m p e č a t d a j e."

Jednako sam mu prigovarao poslije u Senju, kad smo se lično upoznali, u jednoj zdravici na prijateljskoj veselici, zašto naši najsjajniji umovi traže više svjetsku slavu obradjujući općenite ideje i predmete, mjesto da neposredno prikažu sve svoje sile zavičajnoj grudi, te mi se čine kao ledeni vrhunci gora, koji, premda ih najprije i najjače sunce rasvijetli, ipak ostaju hladni . . .

On se branio u slikama i metaforama isto onako, te je za svoje „Trzaje" rekao, da su to komadići duše njegove, a u tome ga pomagala i njegova gospodja veleći, da se njoj svidjaju baš one svjetske pjesme Silvijeve.

Ja sam tada držao, da mu polet sputavaju okovi službe njegove u Bosni, te mora „svoj dom" i samo ime njegovo „tek u srcu nositi" i „tek u grud skriti", jer „slobode koji nema, taj o slobodi sanja ah ponajljepši san".

Njegova mi se domoljubna pjesma činila ko mukla tutnjava vulkana — a da je taj vulkan riješen okova počeo lavu i oganj bacati ! ?

I danas se još nisam otresao te misli, premda sada drugačije shvaćam njegovu pjesničku ćud, njegove ideje i njegov genij, koji je Hrvatskoj ovako bolje poslužio u svijetu, nego bi bio onako, kako sam ja onda mislio.

II.

Pobliže sam se s njime upoznao za moga službovanja u Senju, kad je on već slavan pohadjao o velikim praznicima školskim svoje rodno mjesto skupa sa svojom veselom gospodjom.

Opet sam ugledao ono isto nježno lice, ali s jačim jabučicama, koje odavahu energiju i bojovnost, isto pronicavo živo oko, koje te kao iz neke daljine gledalo, isto lijepo čelo, valovitu kosu, samo muževniji brk i oko usta smiješak, katkad jedva vidljivo ironičan.

Naše bi obično društvo oživjelo, a i čitavi bi gradić nekako osjetio promjenu po svojim uličicama, za koje ne znaš, jesu li tijesne radi bure, ili je bura poradi njih. Po njima se prometao taj bračni bijoux par, praćen uvijek od nas prijatelja. Oni su svaki dan predlagali izlete ili u Sv. Jelenu pješke ili u Sv. Juraj barkom, ili u Bašku parobrodom, gdje smo s pietetom razmatrali glasovitu ploču kralja Zvonimira, koju je pokojnik onako kraljevski opjevao i oplakao. On se rado vozio po moru, a bio je i dobar veslač, te smo jednom skupa vozili čamac vraćajući se iz Svete Jelene u Senj, a pokojni nam je pripovjedač Novak davao takt, da jednako veslamo. Sjećam se, kako sam ja u toj zgodi zapjevao narodnu pjesmu, a pokojni mi se Venca Novak s finom ironijom narugao — govoreći, da su mi stihovi pravilniji, nego pjevanje. Ali Kranjčević me obrani : „Pjevajte vi samo, profesore, pjevajte od srca, lako za njegove note !" I stade me pratiti, premda nije ni sam bio bogzna kaki pjevač.

A kako je rado šetao po Senju, kako je željno dolazio iz nutrine grada na obalu i šetao po njoj udišući iz punih grudi morski zrak, kanda ga se želi najesti ; kako je sa miljem i duševoljom razgledavao sav onaj kraj, kanda ga hoće upiti u dušu.

Vidjelo se na njemu, kako je iskreno pjevao one svoje stihove :

„Ne znam što je ovdje tako slatko meni
Ožarena oka gledat niz pučinu,
Srebrnu i žarku u sutonskoj sjeni,
Ronit joj u boje, pjege i dubinu . . . . . !"

Kako je željno, kao svi Primorci, išao gledati dolazak parobroda, novih brodova ili baščanskih i vrbničkih bracera, „ostrvljansku braću, što na maloj ladji malo broje blago". Sve ga je to veselilo kao malo dijete. Ljubio je rodno gnijezdo Ovidijevskom ljubavlju i kad je daleko od njega bio duša mu se „rado krade iz tijela, pa tumara zemljom nekom i šulja se na talase, na kule se trošne penje, u grobnice tamne zadje . . ."

A htio je, da i strancima omili njegov rodni grad. Jednom je došao u Senj pokojni profesor Šnidaršić iz Sarajeva. Kranjčević je odmah sve nas prijatelje zbubnjao, da prikratimo večer njegovu znancu iz Sarajeva. Tu je svaki po jednu i po više zdravica morao reći u čast došljaku ili mu na drugi način ugadjati. A Kranjčeviću je pri tome srce raslo, kad se Šnidaršić zahvalio i rekao, da će mu Senj ostati u lijepoj i ugodnoj uspomeni.

U Senju su njega i gospodju mu svi voljeli od najzadnjega fakina pa do najvećega gospodina. Siromašnima je ljubav vraćao uzdarjem iz gospodjine ručne torbice, a gospodu je pohodima odštećivao. Sve je jednako ljubio, pa i svoga bivšega „zagrižljivoga" profesora, koji mu je drugi red jednoć dao iz — hrvatskoga jezika. Kad su mu prigovorili, zašto je kao čuven pjesnik i po tome svojina svega naroda pohodio i dvojicu ondašnjih vladinovaca, odgovorio je, da mu srce ne pozna mržnje, — kao pravi Hrvat, koji lako zaboravlja i prašta, što praktični ljudi znadu obilno iscrpsti.

Na blagdan bi znala uz njih dvoje izići na šetnju i maćeha Silvijeva, sitna, suha starica, ozbiljna lica, a hitra koraka kano i Silvije. O njoj je s pietetom govorio pokojnik uz posebno ironiziranje sama sebe: „He, ako me i nije rodila, ali me je odgojila, a morala je imati dosta posla jadnica s nepokornim deranom".

Pripovijeda i njegov školski drug Mile V., da ih je bio pun Senj i okolica, svaki je krš i svaka uvala bila njihova, a jedanput je Mile, veli, spasio Silvu iz valova kad se već utapao. I tako po božjem odredjenju nitko nije zabadava na svijetu!

Pokojnik je bio veseljak i duhovit u društvu, ali uvijek čedan nikad nije nametao društvu svoj j a ili se kakogod drukčije nastojao uzdići nad ostale, košto znadu činiti ljudi, koji su štogod napisali ili o kojima se što napisalo. On se u društvu nije isticao ni kod razgovora, ni kod zdravica, ni kod pjevanja, ni kod prepiranja, kao da je pomno pazio, da ne iskrivi zajedničku razinu.

Koliko smo puta s pokojnim Novakom raspravljali o pjesmi i o pripovijesti i uopće o književnosti, o muzici, i o slikama, o vjeri i o spiritizmu, o strujama filozofskim, o politici, o kritici, itd., ali sa pokojnim Kranjčevićem nisam imao sreću nikad o tom dublje raspredati. Jedno dvaput smo tek slučajno nešto govorili u kratko o našoj vjekovnoj potištenosti i jedan put došli na razgovor o A. Šenoi, gdje sam ja pobijao njegovu tvrdnju, da je Šenoa već zastario i bez atrakcije. On je volio slušati u društvu i po koju šaljivu prilijepiti i njom zapečatiti raspru; ili po koju duhovitu izbaciti kao raketu, te njom rasvijetliti pitanje.

Kano da nije ljubio dijaloga, bio je više samotni mislilac. „Pustite me u samoći", jer je onda dublje mogao ponirati u more svojih ideja, te iz njega lakše iznositi biserje i mirnije ga nanizati svijetu na oglede, nego u brzu razgovoru, gdje se misli prepleću, pretječu, medjusobno smetaju i zakrivaju — te zaboravljaju. Nekima je dijalog upravo kresivo za misli, koje sve vrcaju i sipaju, dok su drugi kao šutljiva guba, što čeka i guta svaku iskru bez momentana odziva, da se kasnije užeže i raspali goreći većim i trajnijim ognjem.

On se nije ni u zdravicama isticao medju običnim govornicima, ali je pozornije oko moglo opaziti, kako u onim njegovim isprekidanim slikama sebi krči put začeta misao, kojoj mnoge druge priječe izlaz ili se o nju vješaju, da se skupa s njome prolome na vidik.

On nije bio govornik od zanata, ni sjajni konferencijer, koji će i nepripravan blistavom frazom, žarkim oduševljenjem, neobičnom izmjenom riječi, nenadanim obratom pitanja, doskočicom ili duhovitim pobijanjem tudjih misli, osobitom kretnjom ruke, lica, oka zanesti i predobiti slušatelje za svoje mnijenje, za svoje predavanje. On je bio tihi, duboki mislilac, koji je nepripravljen govorio ispretrgano, tražeći zgodno ruho svojoj misli ; on ti je plaćao n e k o v a n o m r u d o m, kako bi rekao Scipion Sighele raspravljajući o razlici ovakih prigodnih govornika i velikih pisaca u jednom članku lanjske „Illusstrazione italiana".

Pokojnik je potvrdjivao prvi dio one poznate Goetheove rečenice (u „Tassu"), da se g e n i j u t i š i n i r a z v i j a, kako to dokazuje i franceski umnik Descuret (u svojoj knjizi o čustvima i strastima) veleći, da pisac u društvu steče okretnost i sjajan stil, elegantnost i plemenitost fraze; ali pravi pogled, dubljina i sveza misli, žar i život govora nalazi izvor u s a m o ć i i u m e d i t a c i j i.

„Ta pusti ga, brajko, s a m a", „u o s a m n i č k o m kutu ja slušam trubu njenu", „i b j e ž a t moram s v i j e t". On ističe s a m o ć u često u svojim pjesmama.

No ima ljudi i takovih, koji ti ne će u razgovoru sve svoje ideje otkriti, nego hotimice zaustavljaju tok njihov, kao da se boje za njih ili kanda ih čuvaju za bolju zgodu, za svečaniji čas, kad će im veću korist, veću slavu donesti ; ili se ustežu držeći surazgovarača nejednakim sebi po onoj Horacijevoj : „Odi profanum vulgus et arceo".

Ali Kranjčević teško da je bio taki, jer bogata kuća, puna žitnica ne osjeti kradje miša ili mrava ; jer je rado zalazio u društvo i rado se zabavljao s nama svima bez razlike, pa se dade vrlo lako psihološki protumačiti, što u takim prilikama nije volio teške razgovore, kad ih je već bio sit sa samim sobom, te je u običnom čavrljanju i prijateljskoj šali nalazio odmor i olakšicu od napornoga svoga duševnoga rada.

III.

Prošlo je otad više od pet godina, da se već nismo nikad sastali .....

Lane sam ga tek iz daleka na časak vidio slaba i poklopljena, bona lica, staklena oka, da mi se smilio .....

Sad mi oživljuju u pameti one krasne večeri u bezazlenoj šali i neprisiljenom razgovoru na sastajalištu našem u „Kolibi", pod starim bademima, kroz koje je sjajna mjesečina s plavetne visine prosipavala komadiće svoga svijetla na pjesnikovu kosu, da ju svojim briljantima okruni ! Koliko smo se puta nasladili pjesmom, smijehom, zdravicom u profesorskoj „menaži" u Senju u onoj tijesnoj uličici, glasovitoj radi maloga kipca Poseidonova, što je uzidan u kuću !

Starinski kipić izgriza vrijeme, gradske zidine ruše ljudi i vrijeme, Nehajeve kule pomalo se mrve, a „Ružice usred Senja crkve" već i nesta ; ali drevni Senj podiže sebi trajnije spomenike u romanu i pjesmi, porodivši umnike i pjesnike, kojim će se slava oriti i povrh razorenih kula Nehajevih, natjecati se sa bukom zapjenjenih valova i sa zviždukom vratničke bure.

Rodna kuća pjesnikova u Senju.

STJEPKO ILIJIĆ: IN MEMORIAM S. STR. KRANJČEVIĆA 29/X. 1908.

Ti bje. Sad življim obavijen sjajem
K nama se vraćaš, smiešeći se valjda
Veljem otajstvu što no ljudsku dušu
Sapetu drži.

I stih Tvoj pjeva: trepereć u času
Velebnom, srca drhtaju od bola,
Dok skladba Tvoga velikanskog duha
Sve nas osvaja.

Čuje se jecaj: duša veličajna
Naroda plače, trzaj proizlazi
Od srca, k srcu: odjek se odaziva
Velebnoj pjesmi.

Velebnoj pjesmi, koja stihom snažnim
  Vrieme savlada; krilo vratolomno
  Lebdeć visoko, sabiralo jeke
                    Vesmirskih tajna.

I sjajnom luči Gen'ja ponosnoga
  Lomeći brazde novom pokoljenju,
  Razgališ staze strujama svemožnim
                    Budućih borba.

U lomnom stihu velja ljudska dušo
  Lebdiš ponosna mjereć vaselenu,
  Spram gordog leteć otajstva visokog,
                    Širokim letom.

Srce srdašca, struno nadčovječna,
  Odjeku silni bola svemožnoga,
  Tvome se Silvije u žalobnom času
                    Prahu poklanjam,

Niem pred misterijom te „mramorne Svinge"
  Što hladnim gledom cieli vasmir paše,
  I kô mlin gordi mrvi pokoljenje
                    Za pokoljenjem!

JURE TURIĆ: NEKE USPOMENE NA KRANJČEVIĆA

God. 1893. sastao sam se s Kranjčevićem u Sarajevu i ostasmo skupa do onih dana god. 1894., kad je on preuzeo uredništvo „Nade". Mnogu jesensku i zimsku veče provedosmo u razgovoru on — pokojnik, prijatelj P. i ja. Pa sad, kad je on umro, a ja boravim samotan duge jesenske večeri, niču u svijest oni čas nujni, čas ironični razgovori. Dižu se iste misli; ista je i magluština i tama, ali je onda i najgorčija misao istisla iz grudi porugljivi posmjeh, kojim je prevladana gorčina, što bi je zadala glupost, nepravda i druga nevolja, što izgrizoše naš jadni narod. A danas istištu gorke misli teške uzdahe. Ne znam, je li naš pokojnik do kraja bio onako snažan, kao onda. Čini mi se, da nije. Kad sam se pred koju godinu zadnji put rastao od njega, u mrkoj noći, kraj starog sisačkog grada, a poslije dvosatnog teškog razgovora u željezničkim kolima, nije se ni jedan put nasmijao, nego smo i jedan i drugi skratili naš rastanak i ja utekoh u mrak što brže.

Stisnut će se još jače ova magluština u mojoj duši, sleći će se pepeo jada na ognjište srca moga, uhvatit će se rdja brige i jadnih poslova oko mog duha, pa će potisnuti u noć milo spominjanje na te razgovore. Zato ću neke pobrati ovom zgodom, jer će i oni osvijetliti Tebe, na kojem se je doigrala tragedija, što je proživi svaki od Hrvata, kojemu je na njegovu nesreću sudjeno, da u sebi oćuti jadni život narodni. Tjelesna slabost i mnoge druge prilike skratile su tragediju, što je bila dosudjena, da je proživi pokojni Kranjčević. Ja ću da iznesem neke ne-

volje, što su podgrizale njegov živčani sustav i pomogle smrti, da ga mlada skrši. Pri našem sastanku g. 1893. odmah sam opazio, da je Kranjčeviću tijesno u Bosni, pa smo češće razgovarali o tom, da on ode na naše sveučilište ili na koje drugo, da se otisne u svijet i u borbu. No on je bio mekan i strašiv, slab za brige, a preponosan, da se poradi sebe upusti u borbu i otimačinu. Kranjčevića je izjedala sitna svagdašnjost i on je u njoj morao da oboli, a nije imao snage, da joj se otme. Uz to ga je dovela sudbina u to vrijeme uz ljude, koji su mu svakom zgodom ugadjali, život olakšavali, oslobadjali ga svagdašnjih briga i neugodnosti. Udavit će te u salu ! znao bih ja reći, a on je to ćutio na sebi. Borbe je njemu trebalo, oštre borbe ; a tamo je od s v a k e borbe bio uščuvan. Sam njegov život podavao je malo hrane i gradiva za Kranjčevićevu poeziju. Pjesnik borbe i patnje, a sam je sapet bio prilikama i obzirima. Da se bude istrgao iz njih, ne bi se bio u pjesmi ograničio na metafizičke probleme, niti bi u pjesmi toliko sezao za bibličkim i drugim dalekim motivima, nego bi našao gradje na životu narodnom, pa makar i otvorio rane, na kojima narod pati. Kranjčević je često priznao, da bi se morao odmaknuti u daljinu, da bi se morao otrći, pa naći sebi mjesto, s kojeg se bolje vidi narodni život i otkud se lakše govori. Koliko bi bio rekao svom narodu njegov žarki i veliki duh ! Morao je otići, a nije imao snage da ode, morao se boriti i u borbi sve podnositi, što borba sobom nosi, a nije se podufao, da se upusti u borbu, pa se je tako lomio godine i godine, dok se nije i slomio. Meni se je često učinilo, a i danas mi se čini, da bi Kranjčević ironijom, satirom, da bi nemilim bičem bio istisnuo iz našeg narodnog tijela mnogi otrov, što nam ga uštrcao tudjin i što se nabrao u narodnom tijelu, sapetu kroz vijekove, da se bude otrgao i segnuo punom snagom u borbu i u život. Za tim je Kranjčević uzdisao svijesno, razmišljajući o sebi i polusvijesno naveden čuvstvom, u razgovoru i u svojim pjesmama. To je ono, za čim uzdiše i kliče : dalje, pa bilo kud !

*

Nema dvojbe, naša je literatura blijeda i slabokrvna. Napisana je u nesnenim noćima od duše izmučene preko dana štokakovim poslima, ojadjene poniženjima, zatajivanjem samog sebe, izmrcvarene mnogim tjelesnim a još više duševnim stradanjem. Kranjčeviću nijesu nanosili nepravde mogućnici Bili su mu i milosrdni. Običan čovjek — u njegovim prilikama — bio bi sretan. Pa ipak je patio s nepravde i s nemilosrdja, što stiže milione. A na sve je često šutiti morao. Kako se osloboditi tog teškog položaja? Ili okrenuti ledja onima, koji te miluju, ili kompromisi, pod kojima strada tvaralački genij, pa ne pjevati na najjače pobude. Kranjčević se je ćutio umoran i sapetih krila, kao i svi mi drugi. I zato se je često zametao razgovor o pitanju, na koji bi način naš narod oslobodio svoje tvaralačke duhove teških okova i omogućio im, da stvaraju svježa duha. Obilatim honorarom i nagradama za gotova valjana djela? Ali otkud to u malena naroda, a u prilikama. u kojima smo danas uz sićušnu zavist i zlobu !

*

Kad je u srpnju 1894. bila ponudjena Kranjčeviću „Nada“ na uredjivanje, dodje on i k meni, da se posavjetuje. Hoće li se ogriješiti o hrvatstvo, ako preuzme urednikovanje? A sam ga je posao veselio, no i zabrinuo, jer je unaprijed znao, da se ne će moći često onako, kako bi se htjelo. Teže li osnovatelji „Nade“, da podignu i treće kulturno žarište, uz Beograd i Zagreb, i to duha posve novog,

tudjeg i Zagrebu i Beogradu? Ili vlastodršci teže premostiti jaz medju Beogradom i Zagrebom, a mostu da bude u sredini Sarajevo uporištem? Mi smo poznavali neke ljude, koji su iskreno radili o tom. Kranjčević je njihov rad cijenio, dočim je prezirao „rad na glasu patriota", koji su kopali još dublje kulturne jazove medju Beogradom i Zagrebom. I njega je oduševljavala pomisao, da će pomoći sagraditi onaj spojni most šireći zdrave i valjane kulturne misli. To ga je pritezalo „Nadi".

*

Kranjčević je malo cijenio filozofiju, a još manje pedagogiku i često je žestoko navalio na me što poradi pedagogike zanemarujem beletristiku. Logična analiza i dedukcija pričinjala mu se silom, koja razjeda i rastvara ono, što pjesnik stvori. Jedino pjesnik množi i obogaćuje ljudski duh i kulturu. Pravi pjesnik ne odgaja, on nije pedagog naroda, on i ne poučava; on otkriva istine kao prorok, ili još više: on stvara istine, ljepote i etične ideale, pa to blago dariva svom narodu. Pjesnik se ne podiže do tih kulturnih dobara naučnom analizom i dedukcijom, nego istinu, ljepotu i etične ideale gleda „licem u lice"! — Pjesnik ne smije da zabavlja narod, da ga razveseljuje, ne smije trčati za narodom, da ugadja narodu, niti poradi slave a još manje poradi dobitka. Ti su nazori naveli Kranjčevića, da u mnogim pjesničkim proizvodima rješava metafizičke probleme i da se često svraća i na vjerske ideje, da nastoji riješiti pjesničkom maštom najdublje i najviše probleme svijeta. On mnogom svojom pjesmom hoće da stvori nove vidove i struje. Njegove pjesme sjećaju na objavu, žarkim čuvstvom i poletnom riječi nastoji on, da za tu objavu predobije svoj narod. — Kranjčević je teško podnosio kritiku svojih načela. Čini mi se, da se je nerado bavio matematikom i fizikom, dočim je volio prirodopisce i njihovu smionu spekulaciju, u kojoj ima mnogi proizvod pjesničke, slobodne mašte. Takovi znanstveni proizvodi davahu obilate hrane pjesničkoj mašti Kranjčevićevoj.

*

Nekom sam zgodom spomenuo Kranjčeviću, da će široki narodni slojevi teško čitati njegove pjesme, jer su misli i duboke i narodu tudje kao i cio predmet. Ne marim! — odgovorio je on. No ja sam onda, a i kasnije sve pjesničke proizvode njegove držao pripravom za nešto veliko i čisto narodno, što da će on stvoriti, kad jednom bude posve slobodan. I eto ne doživjeh toga!

VID VULETIĆ VUKASOVIĆ: SILVIJU STR. KRANJČEVIĆU

Moj Silvije, Ti si se smirio,
Niesi umro — niti ćeš umrieti,
U zvijezdam uviek ćeš živjeti,
Ti vilenjak jesi se rodio;

Vazda mio posestrimi bio;
Pa zar srcu mogô odoljeti,
No pjesničkim žarom izgorjeti? —
Pelenom se jesi okitio!....

Sad nek raste do mile Ti glave
Lovorika uz mirisno cvieće;
Harni narod zaboravit ne će.

Gojit lovor u ime tvoje slave,
Sve dok slavulj u proljeće lieće
I bigliše ruži ljupko pieće.

VIKTOR CAR EMIN: U MEDVEJI

USPOMENA NA SILVIJA STRAHIMIRA KRANJČEVIĆA.

Ela, supruga pjesnikova.

Moja se rodjena uvala nije još nikad pružala tako raskošno i zamamno kao one blage, svijetle, ljetne večeri.

Pusta i inače tako tiha uvala bila je puna naših veselih poklika, obijesna smijeha, bučne slave, divne bezbrižnosti naše.

Našoj se je radosti pridružila cijela uvala sa stoglasnom svojom jekom, koja se orila na sve strane i zamirala negdje daleko — na tvrdim stijenama drijemovne Učke.

More je mirovalo. K njemu su s okolnih brdina lagano silazile sjene, ali ono ih gutaše, da mu ne zasjene posljednje sutonske trake, što su tako dražesno igrali na svjetlucavoj površini njegovoj.

Bilo nas je malo — a kad je pak Špiro izmislio neku novu vragoliju i odveo gospodje na drugi kraj uvale, ostasmo ja i Silvije sami.

On se pružio na bijele oblutke, kojima se osuo golemi obalni luk. Podvio ruke pod glavu i zagledao se u sjajnu vedrinu. Ja sam do njega sio i rukom se uprô o kamen i gledao u njega, u ono njegovo neizmjernom dobrotom zadahnuto lice, na kome je lebdio odraz maloprednjašnjega srdačnog smijeha.

A večer je silazila sjajna, veličanstvena i lijevala svoje posljednje nebesne boje na glatku pučinu, na sure pećine, na tamne šume i gajiće u zaledju.

Sve sam to poznavao od prije, sve me je to sjećalo moga siromaškoga i neznatnoga djetinstva i mojih skromnih nada i željica — dok sada, evo, kao da mi se rodjena uvala u ovoj svojoj večernjoj raskoši nasmjehnu a i kao da će mi reći:

— Tko bi ti bio onda rekô — — —

Dà, tko bi mi bio rekô! — — —

— Jer ja sam se s tobom dičio one zlatne večeri i ponosio sam se, da imam uza se tebe, diko moja zakopana, tebe, Silvije, velika narodna rano!

Noć je silazila sa svim svojim čarima, sa svim svojim draguljima.

A on je gledao u sve to i u neke proustio:

— Vidiš: da je skupiti sve polemike naših listova, prevesti ih na francuski, pa ih čitati ovdje, u ovoj ljepoti...

Ja ga pogledah i oko mi uhvati na njegovim usnama nešto prokšen, ali dobrodušan osmijeh, kakav ono titra u veselom stihu:

„Prostite i vi, Kastore dragi, gospodski psiću!“

Ali osmijeha je brzo nestalo, a u umnoj zjeni caklila se duša, koja je nekoč zatužila:

„Al' ranu Heroneje tek lav i pjesnik ćute.“

Ja se nijesam ni makô, a on se opet javi:

— Kako je tu sve meko i blaženo i harmonično. Previše mira, suviše sklada... Ja tu ne bih mogao pjevati... Meni se hoće, znaš, bure, nespokoja, nesklada...

Gospodja Ela zapjevala u daljini:

„Connais — tu le pays..."

Neko je vrijeme prisluškivao pjesmi.

— Da mi je imati malo ovoga mora... tamo dolje!...

Rekne i zašuti.

Krijesnica preletila nebom i utrnula negdje daleko. Na nebu su zvijezde sjetno kao suze titrale za umrlom družicom. Noć je sve većma tamnjela. S mora dolazilo nešto kao uzdah.

Umukla i pjesma — — — — — — — — — — — — — — — —

... Sjetno zvonce, javljajući, da je netko umrô, vraća mi danas tužne zvukove, a s njima i dalek spomen na mrtva prijatelja...

ZDENKA MARKOVIĆ: USPOMENA NA S. KRANJČEVIĆA

Ovih sam dana našla na dnu pisaćega stola nekoliko listova svoga prvoga dnevnika. Posve sam na nj i zaboravila. Tek sad, kad se pronijela vijest o smrti Kranjčevićevoj, sjetila sam se te male svoje knjige života. A to je ona u istinu i bila, jer sam u nju bilježila sve važnije zgode svoje najranije mladosti, svoga školskoga života. Premda sam na nju već prilično zaboravila, ipak sam se živo sjetila, da sam u tu svoju knjižicu još kao učenica liceja u najvećem zanosu za sve važnije literarne pojave, pribilježila jednu zgodu, kod koje sam prvi — a ujedno i posljednji put vidjela i čula našega velikog, pokojnog pjesnika. I kad sam sada, iza nekoliko godina tu knjižicu opet prolistala i onaj jedan list opet pročitala, bilo mi je nekud ugodno i drago, da sam u onom prvom velikom oduševljenju sačuvala ovu uspomenu, koja je medju tim bijelim stranicama ostala svježa i nezaboravljena kao što ostaje sačuvan proljetan cvijet medju bijelom svilom i vatom; a ujedno mi je i čudno bilo, činilo mi se, da se nad njim još ne diže grobna mogila, osuta gdjekojim jesenjim žutim listom i povenutim cvijećem vijenaca, već da je on još preda mnom, kao nekad, da misli, da govori, da još živi, kao što žive riječi njegove na bijelom papiru moga dnevnika.

Višnjica, pjesnikova jedinica.

Ubilježeno imam ovo:

Zagreb, 2. rujna 1902.

Iza jednoličnih dana rada i posla došao je jedan lijep dan, kad sam prvi put došla medju ljude, duševno velike, medju koje sam toliko željela doći. Bilo je to 31. pr. mj., kad se slavila 30-godišnjica Preradovićeve smrti. Ta se svečana proslava obavila u Matici. Sve je bilo tako svečano, svuda sjaj i ljepota. Tu sam prvi put vidjela Silvija Kranjčevića. Izmedju one vreve, žamora, šapta prošao je kao prorok — tiho kroz ljude, ostavio iza sebe mir i tišinu i uspeo se na podium da govori. Stajao je visoko, gledao je nad glave ljudske. Žive su mu oči pratile svjetinu, gorjele su čudnom vatrom i ujedno se blago smiješile kao što se smiješi more za vedroga dana, a riječi su tekle kao bujica, koja sa sobom nosi sve, što sretne... I naše je misli i osjećaje nosio sa sobom nekud daleko, u svijetle krajeve, gdje veliki pojedinci sjaje kao sunca... Tamo nas je odveo silom svojih riječi i misli.

I započeo je svoju besjedu: ... Kako svijetlo zvuče riječi: Prerad je bio idealista; svuda se čuju riječi vjere, ljubavi, nade...

Iza toga je govorio o poilirskom doba, kako se javila pjesma budnica, pa je napokon i nadošlo doba, kad je jedan dobrodušan narod razjapnenim očima gledao kakove li sve jabuke mogu da niknu iz livada, krvlju natopljenih. I — nastavio je — suze na očima majke domovine kanut će i drugi put na zemlju i pastirsko čedo naše, širim daljinama, kud nam majčin jezik odjekuje, svrnuvši bazgovu koru, čut će iz njenih sviralica glase: Hrvat sam! — hrvatska lira odjeknut će mjedenim žicama, da u srcu svoje djece uzbudi krv, a podsjetit će nas rdje na djedovskom maču; i baš izmedju oba ova žarka proplamaja hrvatska pjesnička riznica čuva Preradovo srce. Što u tom srcu gori plamen — to nije baklja praskava i krvava, to je oganj, na kojem proživljena i propaćena refleksija svijetli u širokom krugu. Vulkan 48. god. šiknuo je visoko, visoko, a po naglo prigušenom milieu-u padaju velike iskre vjetrom uzvitlane, — sve uvijek crvene, bijele i plave...

„Duša Preradova predala je izmedju neba i zemlje, on je plivao svemirom, uživao je u onoj nadzemaljskoj, čarnoj poeziji, no on je i kao pravi sin zemlje stupao stazom zemaljskom, pa je i tu našao točaka, koje su ga k sebi mamile... On pjeva zemlji, majci svojoj, pjeva ljubavi, pjeva smrti, u hiljadu i hiljadu različitih trakova prelijeva se njegova velika, pjesnička duša...

I sve se više misli nadavaju, što se dublje zalazi u njegov svijet poezije, onaj čarobni vrt, gdje nema biljke, kojoj ne bi izbilo korijenje iz soka domorodne naše grude, gdje se nad svim tim plemenitim biljkama prostire blagi miris Preradove duše, koji čovjeka, kad jednom samo u taj mirisni vrt zaviri, k sebi primami i on se očaran i opojen ovim dahom klanja i obožava genij njegov, koji je vječan i nedostiživ!

Svršio je. Tišina je zavladala. One je vatre u njegovim očima nestalo. Sa posljednjim riječima kao da je dogorjela. Što je najljepše mislio i osjećao, to je rekao — više mu nije ništa ostalo na duši. Činio se smiren. Malo kasnije stupao je pognute glave na čelu povorke s vijencem u ruci, kojim je okitio pjesnikov spomenik. — —

Onako, kako sam ga onda vidjela, ponijela sam ga u duši za život. Kad tko spomene ime njegovo, odmah se stvori preda mnom jedna te ista slika: vidim ga, kako stoji na povišenom mjestu, uzdignut nad svjetinu, a živim svojim očima gleda nekud nad glave ljudske, nad život, tamo nekud, odakle bi imalo doći „više pravde, više i kruha slobode i vidjela“...

IKARD KATALINIĆ JERETOV: NAD ODROM SILVIJA STRAHIMIRA KRANJČEVIĆA

Ti si pao! Naše sunce pada,
Našoj pjesmi gasne biela zora
I za Tobom ciela zemlja jâda
Od Dunava sve do sinjeg mora.

Moja vila sirotica pusta
Tvojem odru doletjela plaha,
I u Tvoja zagleda se usta
Umuknula mrtva i bez daha.

Oj vrati nam vrati crna tamo
Našeg diva, hude smo ti sreće,
Teško nam je pomisliti samo,
Da nam više propjevati neće!

Strahimire Silvije i brate
Našoj pjesmi noć se diže niema,
Moja vila traži pozdrav za te,
Al od boli niti suzâ nema!

V. TREŠČEC: SILVIJEVOM SJENU

Kad sam, još djačetom, čitao pjesme Silvija Strahimira Kranjčevića, u mom se mozgu s tim zvučnim imenom spajahu živahne predodžbe o gordom gnijezdu senjskih sokolova; o burnom senjskom moru, mutnom od krvce mletačke i uskočke; o vili Velebita, što bodri i tješi senjske junake, — a sâm pjesnik izlazio mi u mašti kao kakav Šenoin Uskok: silna pojava, što očima siječe, a već brcima stresa kosti tankih i finih Mlečića!

Onda se s njim upoznadoh 1891. u Sarajevu. Iznenadjenje bijaše veliko, ali mu zauzetna pojava pjesnikova ne dade, da se snadje i razvije, tako bi odmah čovjeka predobio. On je već onda bio priznat i — koliko je to u nas moguće — slavljen pjesnik, a ja bijah tek počeo da o našim muslimanima u Bosni donosim prikaze, koji se nijesu baš podudarali s tradicijom u nas, ali su odgovarali zbilji. I odmah on, koji ne poznavaše jala, a svaki polet na književnom polju svojom velikom ljubavlju susretaše, — pohvali i obodri početnika. Raspredosmo razgovor, u kojemu ono njegovo sjajno oko otkrivaše sve bogatstvo duše, svu finoću osjećanja, a vrelo i veliko srce. Ta, ovo nije Uskok, ta, ovo je prije fini i ugladjeni Mlečić, koji je duh svoj obogatio draguljima cijeloga svijeta!...

Pred tri mjeseca, nekoliko dana iza Miletićeve smrti, zadnji ga put vidjeh. Sa zebnjom u srcu išao sam njemu. Tà, istom nam ugasnu jedna sjajna luč narodnoga života, a već se crne kreljuti neumitne smrti razmahuju nad drugom luči, isto tako žarkom, isto tako predvodnom, kao što je ona prva bila! No, na svoje čudo i radost nadjoh našega velikog pjesnika svježa i vesela i on mi čvrsto obeća, da će na liječenje u Wildungen, čim mu to sile dopuste. Našao sam ga doduše oslabljela, omršavljela, ali ono njegovo krasno čelo, na kom sam uvijek gledao sjaj „deus-a in eo", bijaše vedro, a ono nezaboravno mi oko genija iskrilo se prometejskim sjajem, kako sam ga samo u njega našao. Živo debatiraše kao nekad, dosjetljivo sipaše svoje bistre rečenice; još je samo trebalo, da svojim neobičnim govorničkim darom ispusti kaku „govoranciju" o čemu god, ali savršeno; ili, da nam svojim pojastim grlom nešto zapjeva, kao nekad, — pa nitko od nas, što stajasmo oko njegova kreveta, ne bi ni pomislio, da je kod teškog bolesnika, a kamo li poslutio, da ga za malo dana ne će biti! Pa ipak i on, koji se odupirao,

trpljivo snosio, junački borio svega svoga kratkog vijeka no punog života i rada, — „najposlije položi oružje" i smiri se.

Žaliti nam se je na sudbinu, koja nam prije reda, a u tako kratkom razmaku ote dva najsjajnija uma, ali na smrt Silvijevu ne treba se žaliti. Ona je tu došla dobra, blaga osloboditeljica, zadnji melem mučeniku. No kao što nije duga, teška bolest, ni mrcvarenje onoga izmučenoga tijela, ni raspinjanje onoga duha moglo da uništi genija, tako ni smrt nije izbrisala s njegova sjajnoga čela aureole pjesnika — proroka narodnog, jer je ostala živ spomen svih nas, koji ga poznadosmo, jer će živjeti u srcima svih onih, koji mogu da shvate i u dušu prenesu njegovu poeziju.

T. ALAUPOVIĆ: GROBU SILVIJEVU

Stante, i ne plačite! — On je plako dosta
Besmislen život, svijet — čemer ovi
I pao je slomljen svetoduhim bolom,
Što ga jutro radja a noć gluha novi.
Ostavite suze jeftine i mlake,
Opašite bedra milošću i snagom,
Da vam misô može visu nad oblake
Za istinom svetom, za svjetlošću dragom.

Pa s vedrine čiste vidjet ćete dolje
Jedan humak grobni, oltar i ognjište,
Gdje za vječnost žrtve pale se i gore,
Ljute suze trune, grdne rane pište.
Sad se trepet čuje krila preplašena,
Život sad i snaga smije se i plače
I na umor teški pada laka sjena —
Pjesnikovo srce od smrti je jače!...

Dolazite amo žuljevi krvavi,
Što vam znoj i muku gavranovi grnu;
I ti, jadan brate, što povijaš ledja,
Sijući i topeć tudju zemlju crnu;
Amo svećenici pravde i istine,
Što za čemer suze i gorčinu znate;
Amo izmoreni kroz debele tmine,
Što za sv'jetlom ginuć mučno tumarate,

Posjedajte ovdje na tom mjestu svetu
Ko uz bedem tvrdi umne sile naše.
Zapjevajte pjesme slobodne i snažne,
Štono gamad vlažnu trzaju i plaše:
Tu je komad duha silna, veličajna,
Od božanstva što se otkida i lomi
Pa se slijepu vraća dan i svjetlost sajna,
Grobovi se bude, koracaju hromi! —

Pobratime dragi, po grobnoj svježini
Razlila se duša davnog pobratima
Pa tu svetost čuva, zalijeva, pazi,
U amanet dajuć mladjim koljenima:
Čuvajte taj humak kao zalog sveti,
Gdje se takav pjesnik borio i bio,
Onaj narod nikad ne može umrijeti,
Za vječnost je dio sebe ostavio. —

Ljuljala te čedom senjska bura britka,
Pjevao ti talas i sićušni vali.
Mrtvu će ti šuštit omorika vitka
Sa bosanskih gora — a daleki žali
Čeznut će i željet da pjesnika sreće
S tvojim duhom rode u svjetlijoj slici.
Čeznut će i željet, a pomnjivo sve će
Paćeničke kosti čuvat mučenici.

JOSIP KOSOR: O SILVIJU STRAHIMIRU KRANJČEVIĆU

Sreća me obdari, da ga upoznah za života njegova, nekoliko dana prije one kobne operacije u Beču.

Čitavu večer provedoh u društvu njegovu i Meštrovića.

Pjesnik je bio veoma živahan i veseo u oči dalekoga udesa. Njegove bistre, svijetle oči kao dvije najnemirnije zvijezde mističnoga neba sipahu iskre i duboke trake po velebnim gradjevinama, po parkovima i tonuše u beskraj vrvežno i bujno osvijetljenih ulica. Magnetično i sa sivim plamečcima hvatahu se grudiju predivnih bečkih žena pašući im sve jače i intenzivnije plastičnije forme.

Mora da su predodžbe neobičnim prostranstvom grijale pjesnikovu dušu i radjajući strasti, radjale vječno bol i byronsku požudu za jednim svežensklm usnama . . . Zato i jest njegov stih i kad opjevava ženu taman i svakim slovom jeca, čas u ponor, čas u svemir ili se ukoči u grč . . .

Njegove su kretnje bile kratke i energične, napoleonske, sve je primao i odbijao elektrikom i zato ona neprispodobiva dikcija i nagli polet jači od orlova . . .

A nikad većega djeteta od njega. I kod njega se obistinjuje rečenica, da su umjetnički geniji, naivnjaci. Tako rekući za pol ure bili smo intimni i brbljali o svemu. Sjedili smo u lokalu za večerom. On je pio četvrt vina i tužio se, da ne smije segnuti za većom mjerom. A tako bi rado pio ! Naš čedni napitak začinjao je duhan, žene, umjetnost, politika, kako je što palo na um, a sve prostosrdno, otvoreno, nenamjerno. Njegovim se licem osipao osmijeh i jabučice se vedro rumenile.

Iza tri dana nadjoh ga na bolničkom logu na poluklinici.

Meštrović sa gospodjom i djak Malin stajali su pokraj njega. Umorno je pootvorio oči i ja ga pozdravih tiho. Liječnik mu je zabranio da govori.

Slijedeći puta govorio je s velikim naporom napominjući, da bi blagoslovio smrt i samo daleke teške brige za ženu i dijete ležale su mu mračno u dubokim očnicama.

Lice mu je bilo voštano a slabo tijelo trzalo se od bola.

U vedrijem stanju jednog popodneva, kad je nedjelja svetački nadahnula bolnicu nekom posebnom atmosferom, a s ulica iz sivoga zraka čulo se otegnuto i daleko vijanje vjetra — pružio mi je dršćućom rukom svoje „Trzaje" sa zapisom — najdragocjeniji dar, što sam ga primio u svome životu.

Ja se usudih, da ga upitam:

— Pjesniče, sklanja li se vila i bolnom logu.

Trpak smiješak proplinu mu na usne:

— Ah, ja bih htio samo da još opjevam moje oltare, to je moja jedina želja.

Je li poslije dao što pjesnikov duh od „Oltara" njegovih, ne znam, nu spominjem se živo izražaja njegovih očiju i lica kad je izgovarao te riječi.

Usne su mu zadrhtale, oči zaokružile prostorom bolnice a lice mijenjalo boje patnje, dok nije prodro uzdah dubok i svladan. I u taj tren, u taj veliki tren vidjeh pred licem genija „prikovana boga" hrvatskoga parnasa.

Stranim bolesničkim posteljama, k zelenim i izmoždenim lješovima pristupahu rodbinska lica a mi padosmo u duboku šutnju i ja mu tek kadikad skromno šaptah o vjeri ozdravljenja, dok nijesam prešao u šapat njegovih besmrtnih stihova, u šapat njegove magije, moleći tako za nj nekoga naslućenog dalekog Stvorca...

Iza godinu dana oštre bavarske klime i tisuć sopstvenih neprilika, zatekoh ga opet u Beču, u privatnom stanu. Ovaj krat je bdila nad njegovim logom — njegov angjeo čuvar, gospodja Ela.

Zahvaljujem slučaju, da sam tada vidio pjesnika u prisutnosti svoje dobre supruge sretna, kroz boli sretna.

O kako je zanosno, kako skrbno i s koliko očinske ljubavi govorio o svojoj kćerčici Višnji, nježni otac i nježni suprug.

Ako se ne varam od velikoga ushita i pažnje, pogoršalo se samo njegovo zdravstveno stanje.

Kad je gospodja Ela prispjela u Beč, Kranjčević je jednim mahom „prividno" ozdravio. Otevši se logu htio je da što bezbrižnije i lagodnije s družicom života časove provede, dajući se na naporne šetnje i nježna uzbudjenja, a to je samo zaoštrilo krizu i srušilo ga iznova u postelju.

Sjećam se, da je tada pjesnik govorio, da će čim mu se položaj poboljša krenuti u Bosnu, nekamo u jelove šume, gdje struji krepki zrak, jer on mora da se što prije oporavi a da što duže poživi za svoju obitelj. Služba mu leži takodjer mnogo na savjesti, jer treba da svoje što bolje obskrbi.

Plemeniti i požrtvovni Kranjčeviću! Nitko se nije našao da te trgne iz pandža prebanalnih briga za Tvoj veliki duh. Hrvatska se ne ganu smotavši glavu pod novi porok...

„I ko zar nije sudba htjela,
Da ovdje nadje svemir tvoj,
I onaj, komu krila smjela
Prikovali su na propela,
O orle moj, o orle moj!"

Ovi stihovi bit će kao vječni bat u moždjane našega skučenog patriotizma.

Više nisam vidio Silvija Strahimira Kranjčevića, osim što su mi ga dočaravale vizije i njegove pjesme.

U časove maštanja i poleta vidjeh ga samotna kao čarobnjaka u magičnom krugu, gdje šapće slatko i sladje o tajnama romona i ljepote jezika roda i o velikoj duši sveslavenskoj, na njem se vije skut plava etera i more k čelu u propanj mu u skače, k njegovim vjedjama svijaju se sfere, a Hrvatska jeca nad dikom sina...

Silvije Strahimiru Kranjčeviću! Od sinova hrvatske vile još niko ne poćuti dubinom Tvoje duše. Još niko žarče ni strasnije ne ogrli svoje grude, svoga mora... Tvoja je riječ plameni potez munje, razorni nokat u olujni oblak, pridisaj i jecaj, zrcalo bezdna i šapat zvijezda... Ritam je Tvoj zvon čekića zlatnog, Tvoja je boja sočna put zemlje ljeti i tajna, goruća tajna morskih harmonija, a plastika Ti — heroj u oklopu i kip Starogrka!... Silvije Strahimire, alem-suzo naroda našega!

Tvoje „Izabrane pjesme" i „Trzaji" trzaju kroz sve duše literarnoga naraštaja i vječno će trzati...

Rano li nam u grob leže, rano prije „Oltara" i prerano za svaku smrt, željo i neprežaljena naroda tugo!

Pored cvijeća praha Tvoga, klecat će i klicat roda koljeno, žurno, stišano i neutrudno... a kroz lovor Ti, snuždena i elegična vječnost tužit će mrtve stihove „Oltara", što ti ukočiše patničke usne...

Silvije Strahimire Kranjčeviću, slava Ti, slava!

DRAGUTIN M. DOMJANIĆ: ONKRAJ GROBA

KAD SU S. S. KRANJČEVIĆA POKOPALI.

Pa kad se stiša sve, što naše srce lomi,
Zar to je utjeha, da vječni su atomi?!

Zar nije jednako, jel jedno zvieždje manje,
Il život čovječji, ili paukovo tkanje?

I ako uviek se ponavlja, što je bilo
I borbe stoljećâ i što je diete snilo,

Ko vode koluti, zar to je svrha svemu?
Pa onda živjeti, pregarat, stradat čemu?!

Al zadnji krugovi tik obale će proći —
Što dalje, il je kraj na rubu vječne noći?

Il možda duša je, ko zviezda, koja luta,
Zastranila u ovaj kal sa modrog puta,

Ko zraka sunčana, na stratište kad pane,
Med gladne gavrane i rane otrovane;

Pa možda svrha je, sa zemlje da se vrati
U sunce vjekovno, što vječnu beskraj zlati

Sa rane svemirske, gdje bol i laž sve prože
Da dodje čistija — al samo ako može?!

DAVORIN TRSTENJAK: U SPOMEN S. S. KRANJČEVIĆU, SLOBODNOMU MISLIOCU

Uskočki potomak, rodjen na stijeni, na tom simbolu stalnosti i neodoljive snage, a gledajući velebno more kako se veličajno talasa, kako tutnji i udara o stijene, kako bijesni i kako se pjeni, gledajući sve te veličajne prirodne pojave, njegova je duša zavoljela sve što je uzvišeno. Na svijet donese najljepšu baštinu svojih djedova: životnu energiju, koja ne pozna straha, a ne može da miruje, koja hoće da stvara, da se napreduje, da se ne miruje; na svijet donese vedru glavu i dobro srce, srce koje posta oltar, pred kim je gorjela vječna svjetiljka milosrdja. Uzburkano i veličajno more budi u jakoj duši uzvišeno čuvstvo i otvara vrata poezije, ali to more guta i čovjeka, a čovječja nesreća izaziva samilost. Ako i uzvišeni prirodni pojavi donose čovjeku nesreću, ali oni siju u njegovu srcu sjeme, iz koga niče najplemenitije cvijeće, cvijeće milosrdja. Srca je Kranjčević imao mnogo, pače kako on misli malo previše. U „Uzdahu" pjeva: „Tek da je meni dao Bog — Ah srca manje mrvu". On je i pjesnik patnika svake vrste. U krasnoj pjesmi „Eli! Eli! lamâ azâvtani": žali, što od davne žrtve na Golgoti još ploda ne imade. I nema ga. Društvene su prilike takve, da se pravica i moral teško šire. Gotovo dvije hiljade godina prodjoše od žrtve na Golgoti, a sve je u bitnosti, kako je onda bilo; promijenio se samo oblik: odvedeno je „ljudstvo u kršćansku arenu". „U ime čovječanstva i bratstva i slobode" ubija se i viče se hosana! „A pokraj krvi davne i ispod drva suha — Sve milijuni vape: O pravice, o kruha! — I tu u sjajnim ložam, u zlatu i u slavi, — Pod v'jencem i pod mitrom na debeloj si glavi, — Zapremili ste i vi i vaše gospe b'jele — Na pozornici sv'jeta sve najprve fotelje! — I gledate u igru od b'jede i od jada, — Gdje čovječanstvo mučno kô On pod drvom pada!" ... „Badava gorde kube i mramor Panteona, — I papuče od zlata i orgulje i zvona! — Badava tamjan mnogi i ponosni oltari, — Badava alem gori na kruni i tiari". Nema pravice, nema slobode, nema morala, a to pjesnika boli. A šta se dogodi odmah poslije žrtve na Golgoti? „Pokradoše mu čavle, — to je bilo prvo!" Tragika te žrtve boli pjesnika. Takav je svijet, a Kranjčević ga ipak ljubi svom svojom plemenitom dušom.

Kranjčević je bio čovjek jake prirode, pa ga prirodni pojavi nijesu zastrašivali, nego su baš uzbudjivali hrabrost u njemu; oni su bili njegovi prvi i najznamenitiji uzgajatelji. Strah i slabost izvor je onoj poniznoj, ropskoj i najnižoj religioznosti, što je vidimo u slabića i primitivnih ljudi, što ih potišti bijeda i nevolja. On se nije rodio za sredovječnoga popa i ne bi mogao da nosi tiaru uz onu bijedu, što je ima u svijetu. On se rodio da bude apostol slobode i pravde, koji hoda bos, a sretan je, što može da diže potlačene i da se bori za slobodu i sreću čovječanstva.

Kranjčević je rodjen za život i slobodu. Zabludi u papinski Rim i poče učiti teologiju. Zbaci mantiju i vrati se u svijet i život. Drugačije nije moglo da bude. Jak slobodan duh ne da se sapeti. Kranjčević i slovenski pjesnik i slobodni mislilac, Aškerc, vrlo su srodni.

Slobodan Kranjčevićev duh tražio je slobodnu duševnu hranu. Slobodne misli najviše su prijale i odgovarale njegovoj slobodnoj duši. Zato je proučavao djela Spencerova, Büchnerova, Darwinova, Wundtova, Haeckelova, Draperova, i drugih slobodoumnih pisaca. Tim se je djelima on prekalio i postao veliki slo-

bodni mislilac. Dodje za učitelja u zabitno bosansko selo. Te tijesne seoske prilike nijesu bile za njegovu poletnu primorsku dušu. Takve prilike zakopavaju slabije talente, ali ne zakopavaju genije. Kranjčevićeva energija i njegov nemirni duh nije mu dao da miruje, nego je on mislio i radio, pa se dao na prirodne nauke i na proučavanje djela modernih mislilaca. U seoskoj tišini općio je s najmodernijim duhovima, pa mu tako nazori o svijetu postaše moderni, a tako i znanstveno uvjerenje. Seoski učitelj u zabiti, daleko od kulturnoga središta, ipak je moderni i slobodni mislilac! Teško mu je, čezne za boljim prilikama, ali baš ta tegoba izaziva njegovu otpornu snagu na borbu. On duševno radi, on se pita, traži istinu, on sumnja, a svojim slobodnim mislima, praćenim dubokim osjećajima, daje krasan pjesnički oblik. Ako Kranjčević nije bio hladni filozof, koji gradi filozofske sustave, ali on je bio filozofski obrazovan, stojao je na visini moderne filozofije, bio je pjesnik-filozof. Na temeljima, što mu ih udari majka priroda, dogradjivao je Kranjčević sam sebe, sebe pjesnika i slobodnoga mislioca uz pomoć prirodnih nauka, filozofije i lijepe knjige. Najveće djelo, što ga on stvori, je on sam, a zrcali se u svojim pjesmama. Po njegovim djelima je njegov duh neumrli, po tom on živi i živjet će medju nama. On je dao sam sebe ne samo svome narodu, nego i svemu čovječanstvu. To je najveći dar. Kranjčević je rodjen i odgojen svećenik istine, koja se traži i nalazi samo slobodnom misli. On nije bio čovjek momenta. Dugo je razmišljao, dugo se borio duševno, dugo sumnjao, duboko osjećao, a pri tom mnogo trpio, mnogo trošio svoje energije, mnogo je izgarao, dok je visoke misli i duboke osjećaje iskristalizovao, dok su od svega toga postali njegovi čisti alemovi. Onda im je dao najljepši oblik, onda su postali sjajni, onda je tek došlo vrijeme, da ih rodi njegova duša. Svu im je svoju snagu dao, najbolji dio samoga sebe, svu je svoju dušu, sve svoje srce iscrpao, pa kad je napisao koju pjesmu, klonuo je tjelesno, košto klone mati, kad od svoje krvi rodi čedo. Teške su visoke i slobodne misli. Teška je filozofija, ali kad je pjesnik pretopi u svojoj duši, kad je izbrusi i kad joj dade svoj pjesnički oblik, postaje ona dragulj nama tako drag, tako razumljiv, tako lijep! Velika i slobodna misao radja samo veliko djelo.

Kranjčević je najveći hrvatski pjesnik, mislilac, dakako slobodni mislilac. I Preradović je slobodan duh, slobodan mislilac, ali Kranjčević je moderniji, on je savremen, a savremeni su slobodni mislioci naprednji od onih, što ih rodi prošlo doba. Pjesnik, koji nije slobodan mislilac, praktični filozof, ne može da zadovolji modernoga čovjeka, pa ako i ima kakvu pjesničku žicu. Verzifikator, jalov pjesnik, konzervativac, ne može nikako da zadovolji modernoga čovjeka, slobodnog mislioca.

Naše su književne prilike danas tužne. Sreća je naša, što nam dodje pjesnik slobodni mislilac, Kranjčević.

Ne uči on nas direktno, namjerice, njegova nauka nijesu filozofske rasprave ni puste propovijedi, jer tako ne bi bile ni pjesme. Bile bi u stihove sputana proza, pa baš zato dosadne i odvratne. Ovakve kakve jesu, jesu pjesme, jesu pravi estetički užitak, a slobodna se misao iz njih sama ukazuje i to u svojoj uzvišenoj ljepoti. Tko nije sam slobodouman, ostat će hladan uz Kranjčevićeve najslobodnije misli, a tko slobodnije misli, otkrivaju mu se Kranjčevićeve misli u onoj svjetlosti, koju je tek naslućivao. Po tom je pjesnik Kranjčević i velik učitelj slobodne misli, pedagog. On nas uči i uzgaja, a da mi to i ne osjećamo i ne znamo. Učitelj, koji to umije, pravi je umjetnik i najbolje uspjeva.

Što je obzorje slobodne misli u koga čovjeka veće, to mu je obzorje religije manje. Gdje slobodna misao stane, pita, a ne može da odgovori, tu iza upitnika počinje religija. U pjesmi „Zadnji Adam" pjeva Kranjčević kako umire zadnji čovjek, te veli: „Na tvrdi led mu mrtva glava pada, — Ko pitanje što odgovora nema . . . — A bl'jedim noktom zadnje što je mako: — Napisao je u led — upitnik!" Taj upitnik stoji na granici znanosti, a pripada vjeri.

Slobodni mislilac, Kranjčević, je pred svoju smrt molio i zaklinjao svoje prijatelje, da drže daleko od njega popove, jer će oni pokušati da ga slaba prinukaju na čine, koje on drži nespojivima sa svojim uvjerenjem. Jednomu je prijatelju kazao: „Vidiš, ljudi pred smrt obično postaju nabožni, a ja, što više razmišljam, to manje mogu da vjerujem". Čovjek pred smrt oslabi, a i plaši se, a strah i slabost jesu izvori religije, a Kranjčevićev jak i slobodan duh nije skrenuo sa svoga puta. Kranjčević je ležao pol godine na bečkoj klinici. Dvorile su ga „milosrdne sestre". O Uskrsu nagovarale ga na sve načine, da se ispovijedi i pričesti, ali on nije htio. On ostade vjeran svome slobodoumnome uvjerenju. I nastupi „božja kazna": katetri nijesu bili više čisti, kako bi morali biti, pa je radi toga nastupilo gnojenje. Stanje se je njegovo pogoršalo, a opatice mu u lice govorile, da je to božja kazna zato, što se nije pričestio. Može li da bude veće okrutnosti na samrtnu času?! Gdje je tu duh Isusov i njegova ljubav?! O, strašne li su opsjene i zablude primitivna čovjeka! A taj još hoće da bude učitelj i spasitelj čovječanstva?!

Kranjčević je svoje slobodno uvjerenje odnio u grob. Slavimo ga zato, što je bio tako jak.

Pjesnik je tražio jake i uzvišene prizore. Poznata je senjska bura. Kad je ona najviše urlala u Senju, Kranjčević je najvolio šetati po ulicama, boriti se protiv nje i disati na puna pluća. Kad se je vozio parobrodom, stao je sprijeda na udaru vjetru, ruke turio u džepove, pa uživao. Snaga vjetra i parobroda, koji juri naprijed, godila je njegovu čuvstvu uzvišenosti i njegovoj eneržiji.

Kranjčević shvaća svijet i život posve moderno. Nije bezbožac, samo ne pozna osobnoga Boga. Njemu nije Bog nemoćni starac duge bijele brade. On teži da ga spozna, a ne vjeruje, da će ga Bog toga radi kazniti, pa veli: „Gospode, zar ćeš kazniti volju, kojom te žudim?" Njegov Bog je Sveduh ili Tvorac, koji ne kazni onoga, koji traži istinu. To traženje je prirodno, čovjeku uredjeno, a izvor svemu napretku i razvoju. Sveduh je njemu onaj viši poredak svijeta. Kranjčević jasno kaže, da se ne radi o tom, da se onomu tajnom principu svijeta i života kadi tamjan, niti pjeva pokornički psalam, jer to smeta, da se ne može da čuje istina.

Traženje istine najplemenitiji je čovječji posao, a toga nema bez slobode misli. Slobodnom misli oslobadja se čovjek duševnoga robstva, razpršuju se zablude i one tvorevine mašte, koje stvori primitivni čovjek sebi na utjehu, kad ga je zastrašivala priroda, kad se osjećao slab, kad je lutao u duševnoj tmini, kad se je varao.

Kranjčević zna, da se u prirodi sve razvija i da ništa ne propada nego mienja samo svoj oblik. On zna, da će nestati čovjeka i zemlje i da će sve uzkrsnuti na novi život, te pjeva u zadnjem Adamu: „A pod njom (ledenom grudom) spava kao luda sanja — Sve, što je bilo, da isprazno prodje. — Nov kaos mutni do — drugog izdanja!" Kakav bi to život bio, da čovjek dodje do potpuna savršenstva, pak da samo mirno uživa?! I zemlja i čovjek postat će opet kaos, iz kojega će se razvijati novi život, nove težnje za istinom i razvojem.

JOSIP MILIČIĆ: SUMNJA

S. S. KRANJČEVIĆU.

I je l' to tako i mora li to biti?
U lance sputat svoj sopstveni duh
I ići kuda utrieše ti put
Do raja, gdjeno zlatne zviezde niču?
Ja valjda sumnjat ne sm'jem,
Da l' ono doli oko božje sinu
Il samo zviezda? — Da l' kroz ljudski dom
I kroza mrak i bezglasnu tišinu
Gromori božji glas,
Il samo tutnji grom?
Je li to tako? — pitam sviju vas,
Što no za ljubav komadića raja
Kidate cvieće, što vam srcem klije,
Pa puni suza, puni uzdisaja
Strepite uviek, da se carstvo božje
Već dosad cielo ispunilo nije,
Pred nosom, da vam ne zatvore raj!
Je li to tako i mora li to biti?
Ja otkad nadjoh čudnu neku drûgu
Već otad jedno, samo jedno znam:
Kad oko mene mrkla pade noć
I ne znam kuda moj me vodi put,
Da sumnjam, da li u dubokoj tmini
To sinu svietlo sa svjetionika,
Il časoviti divljeg ognja plam!
To velim vam!
A tebi, što no rastrgnuta srca
Rad Sumnje pade, ječi ovaj glas,
Kô pean gordi veljih pobjednika
Nad poljem, gdje se silna proli krvca
Za dom, za rod i misô i svih nas!

DR. KARLO HORVAT: KRANJČEVIĆ U RIMU

Velecijenjeni gosp. profesore!

Po Vašoj želji popitao sam se za podatke o životu našega neumrloga Silvija, dok je boravio u Rimu. Nažalost ti su podaci veoma neznatni i to jedno zbog njegova veoma kratka boravka ovdje, a drugo što se u zavodu, u kojem je on boravio, mijenjaju i pitomci i poglavari, pak danas nema od ondašnjih poglavara nikoga, koji bi u njegovo vrijeme boravio i o njemu što znao. U katalogu pitomaca kolegija germanijskoga u Rimu zabilježeno je, da je Kranjčević došao u Germanik u novembru god. 1883., a na preporuku tadanjega senjskoga biskupa Jurja Po-

silovića, no da je već nakon 6 mjeseci iz zavoda istupio*. U opasci je kod njegova imena pribilježio netko (jamačno tadanji rektor poslije njegova istupa) ovo: „Juvenis ingenii boni, sed animi levis, qui ad sacerdotium suscipiendum non erat aptus".

Kako sam bio dobar prijatelj sa Silvijem, te smo se posjećivali i u Zagrebu i u Sarajevu, došli smo jednom i na ovo pitanje, a on mi je na upit zašto je istupio iz germanika odgovorio: „Istupio sam, jer nijesam ćutio zvanja za teški svećenički stalež i volio sam poslije toga gladovati, a nagladovao sam se poslije tog dosta u ovoj kući (tu mi je pokazao kuću, u kojoj je na tavanu u Zagrebu stanovao, kad se vratio iz Rima. To je druga ili treća kuća od Katkićeve ljekarne na desno, blizu gostione k Cesarcu), nego da budem ono zašto nijesam imao zvanja". A onda je dodao dalje: „I u ovom starom domu, ondje tamo na tavanu niknule su moje prve pjesme. Ovdje sam sanjario, odavle letila je moja misao često u Djakovo k velikome biskupu". I tako je nastavljao dalje zanoseći se u ono idejalno svoje prošlo doba.

Kako vidite g. profesore, ja Vam kraj najbolje volje ne znam iz Rima ništa više, nego ono što naznačih. Valjalo bi upitati kojega od njegovih tadanjih kolega u zavodu. Možda bi što više znao g. dr. Volović ili g. dr. Jambreković, jer prvi je jamačno bio s njim u zavodu, a drugi čini mi se godinu dana iza njega. Netko mi je jednom zgodom rekao, da je bio vazda zamišljen i živio sam za sebe, ako je tako zbilja bilo, to nama, koji ga pobliže znamo, nije nimalo čudnovato, ta Silvije je i u crvenoj** halji bio pjesnik, pa je to i njegovoj naravi najbolje odgovaralo.

BOŽO LOVRIĆ: STRIJELAC

PRIKAZANO SILVIJU STRAHIMIRU KRANJČEVIĆU.

Noć se spustila kao gnjusni zid, po kome gmižu otrovni jakrebi, plaze hladne zmije, a kusasti se gušteri ležu. Na nebu ni traga zvijezdama, utonule su u krvavoj magli, što se poput dima puši sa sviju strana horizonta. To gori čitav svijet, ali se još nije prvi plamen uzvinuo, već suklja dim, krvavi dim, ožaren od vatre, što će odjedamput buknuti u sto žarkih plamenova.

Kraj zida noći stoji gola žena. Njezin plašt je duga, crvena kosa: rek bi savilo se oko njezine glave, vrata, plećiju i bokova klupko krvavih zmija. Ne sikću, jer su opite od mirisa njezina tijela, ali da se najljepše i najnevinije dijete dotakne njezine puti, one bi ga ljutim žalcima ubile. A ta se žena, čije su dojke tvrdje od mramora, a vršci oštriji od koplja, zove Slava.

Onkraj zida noći diže se kula visoka, nebotična. Ona reže usijano nebo, a staro izbočeno kamenje i krunište avetno se crni. Na najviši zub kruništa uspeo se u željeznom oklopu bezimeni strijelac. U ruci mu jedan luk, a drugoj strjelica, niz široka pleća zveči mu tobolac. Strijelac se zagledao u noć i požar i onda nategnu tetivu i prva strjelica zazuji. Prodje hip, čuo se očajni krič i opet mir, besko-

* Tih 6 mjeseci slušao je Kranjčević na rimskoj papinskoj univerzi „Gregorianum": filozofiju.

** Germanici nose potpuno crvene reverende, zato ih ovdje zovu „piccoli cardinali".

načni mir da si mogao čuti kako po gnjusnom zidu noći gmižu otrovni jakrebi. Strijelac je sada na oči nadvio ruke i posegnuo za drugom strjelicom. Za njom se opet čuo očajni krič, a lice je strijelca nepomično, ne odaje ni radosti ni tuge: kao da je u kremenu isklesano. Dugo su zujile strijele rušeći beskonačni mir, a gola je žena kraj zida noći drhtala, a od užasa glasa odala nije, da ne probudi utvare, što se ugnjezdiše u ljudskim stanovima.

Kad se iz krvava dima uzvinuo prvi plamen, a požar se razlio oko horizonta kao goruća rijeka, čiji je izvor i uvir u paklu — tad je strijelac u željeznom oklopu digô tri put svoj štit prama nebu i bacio ga s kruništa kule u dno ponora, što je s talasima mraka poput crna jezera oplakivao grebene, na kojima se dizala nebotična kula. Štit udre u vrh pećine, ona planu i ugasi se. Zatim je strijelac uzeo svoju zadnju strijelu, dugo je natezao tetivu i mjerio okom, a gola žena još jače zadrhta i sklopi vjedje. Vrh ju strjelice pogodi u sred srijede srca. Strijelac je dugo čekao smrtonosni vapaj: njegovo se nepomično lice od tuge smrknulo.

Požar je sve više rastao i harao, a iz goruće rijeke granulo krvavo, veličajno sunce i ono bijaše Hristova aureola. Ukazao se Hrist, da položi ruke, što bijahu slične trakama, na glavu umirućega strijelca. I zjenicu mu preli suza i kroz nju vidje dugu, što spaja nebo i zemlju.

IZO LANOV: IZ „PORUKA UREDNIŠTVA“

Gospodja Ela Kranjčević, supruga slavnoga Silvija, piše u „Beharu“ o svome mužu: „Kao učitelj, a kasnije kao urednik „Nade“, uvijek je Silvije svoju dužnost, svoju službu do skrajnosti savjesno vršio... Mnogi književnik, mnogi pjesnik morat će dušom posvjedočiti, da mu je Kranjčević znao radnje za „Nadu“ iz temelja preraditi i poljepšati, što se tiče sadržaja i oblika.“

Stavljam ove riječi na čelo svoga pomena, da i ja „dušom“ posvjedočim njihovu istinitost, i ako nijesam bio dotle autorom nikakve književne radnje, kad sam kao neiskusan poletarac počeo šiljati svoje nedozrele sastavke na uredništvo sarajevske „Nade“. Bilo je to upravo posljednjih godišta „Nadina“ života, a zadnjega poljeća mojih srednjoškolskih nauka.

I ja sam tada, kao i većina drugih u onim godinama nadobudna snatrenja, obožavao strane i domaće pjesnike, pohlepno čitao njihova djela i — što je u tome stadiju gotovo neminovno za svakoga idealnijega djaka, izvodio prve kušnje u pjesničkim uzletima.

Još mi je živo u pameti ono bojazljivo uzbudjenje, kojim sam čekao riješenje sudbine nad svojim prvim rukopisom kod uredništva sarajevskoga lista. To moje iščekivanje bilo je tim bojazljivije i tim nestrpljivije, što sam znao, da je u tom uredništvenom dikasteriju sudac glavom Silvije Kranjčević, veliki pjesnik, onaj, koji je dotle svojim pjesmama u „Vijencu“ i drugdje znao najsnažnije potresti moje srce. Kako će on, on glavom, suditi mojoj nedonoščadi? Što će kazati o njima? Hoće li uopće odgovoriti riječ dvije u službenim „Porukama Uredništva“, ili će možda grobnim mukom izreći najtežu osudu za svakoga početnika, pokopati mu zauvijek pjesničke nade pod papirnatu gomilu proždrljiva koša? Jer nije bilo

ovdje sve jedno, tko je taj sudac. Da mi prva bude tiskana, ej to je bilo i previše očekivati . . . ; takovih pretenzija nijesam ja odmah gojio, a nijesam ih pred njim, Kranjčevićem, činilo mi se, ni smio imati. Tek jedna skromna željica s izvjedljivosti : što će on, baš on, kazati, i hoće li što kazali ? a onda ćemo vidjeti — — —

Ne prošla ni dobra sedmica dana, kad već u narednom broju lista stoji crno na bijelu „Poruka“ pod inicijalima moga potpisa : „U vas imade dara ; ali još nema forme. Preradite i šaljite onda“. Odanuh od teške more, koja mi je dotle pritiskala srce. Sad sam već bio na čistu, da bih mogao nešto i napisati, što bi Kranjčević proglasio za vrijedno, da se tiska. Da to postignem, bijaše od tada najpreči cilj moga stihotvorskog nastojanja. I uložih sve svoje ondašnje pjesničko umjeće u tu rabotu ; ali ne išlo ipak . . . Na jednu na drugu, na treću i četvrtu pošiljku — sve većinom iste stvari, preradjivane i ispravljene — slijedila je odmah gotova „Poruka“ s pohvalama i zamjerkama kao na početku : komplimenat na vratima, ali ne ćeš unutra ! Jedan sam put bio „jezično neukusan radi rime“ ; drugda mi stihovi nijesu bili „posve pravilni“ ; negdje ni sadržaj nije bio „harmonično do kraja razvijen“, pa se dalje još kazivalo : „to bi bila, u koliko prosudismo, najglavnija mana kod vas ; ali se te malenkosti lako prebrode“ ; „šaljite nam i dalje“ ; „u vas imade dara i — što nam je najmilije, vi pjevate po duši iskreno ; ali ipak fali . . . to i to“ „ako od nas ne zavisi dar, a ono zavisi kultura toga dara“ ; „spram toga mogli biste dotjerati sve, što nam dosele poslaste“.

Čisto je bilo već kadro da me natjera u očaj to i takovo poručivanje : on odbija i opeta traži natrag te iste odbijene stvari, a ja svaki put glatčaj, dotjeraj, prebiri na sitno i na tanko, poravnjivaj, zalizuj, da već nikako ne možeš bolje pa ipak — sve badava ! Dodijalo već i meni samome to šiljanje i to vječno prenačinanje. Na mahove bi mi se urednikovo odbijanje pričinilo i prestrogim, da ne rečem nepravednim, a činilo bi mi se to osobito onda, kad bih uporedjivao svoje odbijene sastavke s onima drugih pisaca, što bi u narednim brojevima izlazili u „Nadi“. „Ta ja za takovo šta ne bih ni svoga potpisa dao !“ znao bih planuti sam u sebi gnjevom časomična prosvjeda na tu bajagi nepravicu . . . Ali za čas, promislivši malko bolje, ostajah uvjeren o protivnome : Ta tko da je mojim pokušajima nepravedan ? Zar to onaj, koji se prema meni pokazuje toliko snošljiv i strpljiv, da mu nije još dodijalo čitati moju drugu, treću, četvrtu pošiljku, kojih nije mogao ni zašto upotrebiti, i na svaku mi lijepim preporukama odgovarati, i svaki put tražiti od mene, ne nove proizvode sretnije ruke, nego baš one iste bolesne prvijence, koje mi je bilo poboljšati prema neznatnim zahtjevima njegova recepta ?

Koji put mi se taj urednikov postupak pričinio odista zagonetnim : Zašto ne će da me čisto odbije ? Zašto još uvijek poručuje ? Zašto ipak ne će, da turi barem koju od priposlanih, pa bila po njegovu sudu na njima i po gdjekoja mahna, kad i onako izlaze u svakome broju premnoge i premnoge druge, koje baš nijesu sve savršene umjetnine ? I konačno sam htio da ostavim i bacim sve do bijesa ; ali mi tada dolazila nova utješljiva misao : Eh vidiš ; on tiska drugima i lošije, a tvoje ne će, nego baš savršeno ; jer valjda drugi to uopće ne mogu, a ti možeš !

Bilo ovako ili onako, dognah nekako dotle, da je prva stvar ušla u „Nadine“ stupce. Bijaše to „Ljubav mrtvaca“. Poruke su s ovim izostale za uvijek, ali je za to ušla i druga i treća i četvrta . . .

* * *

Danas, kad me vijest o preranoj smrti našega neprežaljenoga Silvija ispunjuje tugom, danas se sa živim ganućem sjećam svojih djačkih pokušaja i Silvijevih mentorskih naputaka s uredničkoga stola. Jest! vršio je on do skrajnosti savjesno svoju službu. Supruga njegova kaže pedagošku i redaktorsku, a mi svi dodajemo danas: vršio je tako uzvišenu i tešku službu svećenika u hramu naše poezije. Rodio se, ustrajao je do konca i umro je našim prorokom, ne velim kakovim vračem pogadjačem, koji buduće dogadjaje pogadja iz ništa, nego onim vapijućim prorokom, koji na veliku svoju dušu i srce svoje natovaruje boli i nade svih nas kao svoje rodjene, natovaruje za naš otkup naše vjekovne nedaće, od nas pretrpljene stoljetne nepravde, naše nezasluženo ropstvo i crne slutnje narodne naše budućnosti. Sve se to odrazuje kroz njegovu veliku tugu i patnje duševne: ne bi li nas Jeremijin plač njegove muze prenuo na nov život. Grjehota, da se je Kranjčević rodio u malenom narodu kao što je vaš! — uskliknuo je jedan inostranac saznav za veličinu njegove poezije. Kranjčević je samo takav bio i takav je postao, jer se je rodio i jer je bio naš! — možemo svakomu odvratiti mi njegovi sunarodnjaci, koji najbolje dokučujemo burne kucaje njegova srca, jer su oni i naši kucaji. Samo kao Hrvat on je kroz hrvatske jade mogao tako snažno osjećati i opće čovječje i čovječanske, jer Hrvat pati i strada kao malo koji narod na svijetu. I ne recite, da Kranjčevićeva poezija ne donosi pozitivnih ideala do sušta, beznadna poricanja svega. Kakav pesimizam, kakav ateizam, kakav sentimentalizam!! Kranjčević je najidealniji naš pjesnik, i on je takav, jer su upravo njegovi ideali preveliki i njegova hlepnja za njima prekomjerna. Upravo u tom njegovom negativnom izricanju i isticanju humanitarnih, narodnih i socijalnih ideala, najbitnijih i najuzvišenijih ideala našega vremena, zrcali se njegov idealizam. Panegiričko slavljenje tih ideala nije nikako snažnije od grkog plača za njima i poradi njih.

Zanosno slavljenje ideala može biti i komotno i neosjećano i licumjerno, dok buntovan krič očajnika dere naše uši, para naša srca i ne da nam mirovati. Pravde, ljubavi, kruha, slobode i vidjela, toga treba, ako ikomu drugomu, a to današnjem Hrvatu. Kad pjesnikove goruće želje i njegove pregorke tuge za tim idealima postanu želje i tuge čitavoga našega naroda, onda ćemo mi znati probiti svoj put do njihova hrama, onda će ogrijati i nas njihovo sunce.

DR. DRAGUTIN PROHASKA: STRAHIMIRU KRANJČEVIĆU

Nije ovdje moja namjera, da književna čitaoca u v e d e m u pjesničku veličinu Kranjčevićevu. Još je svjež grob pjesnikov, i tko je duha savremena razumije će ga lako. Ja hoću što više, da Vas iz njega i z v e d e m i da — to mi je glavno — pri tom upozorim na veoma blizak izvor nujnoj sjetnoj poeziji njegovoj, izvor — svakomu dohodan.

Kranjčević se razlikuje od mnogih t. zv. pesimističkih pjesnika u tom, što je tendencijozan, gotovo didaktičan i što svoju nauku može da združuje i prožima s najvećom subjektivnom boli. To dvoje se inače rado ne spaja. Refleksivna lirika pesimiste resignira više no što žudi i boluje. U njega je obratno. U njega misao kao da se nije raskrilila nad „ništetnosti" svijeta zato da se nad nju digne ili nad

njom stoji, već zato, da se tiho nečujno spušta u njezine dubine. Borbe, što ih bije srce pjesnikovo, kristalizuju se u njega ne u času najvećega otpora, nego tada — kad s nekog umora i nemoći klonu da se izmire.

Ovo je osobni ton Kranjčevićeve filozofske lirike. On se od borbe umara i umoran pjeva.

Duša pjesnikova diljem života sve više i više ustrmila je upitljiv pogled na ono veliko jedno te isto u prirodi — na protivštinu u njoj. Nikada mu se oko nije smirilo na stvarnoj pojedinosti, na časovitom veselju, na blaženoj boli — kauzalitet svemira nije mu dao, da se smiri — do u poeziji. Strava, što ga zadaje lice one zagonetne sfinge, gledala je u njega kao bijesna zvijer u oči svojega plijena. Tada se nešto smućuje čovjek i mašta mu se probudi i leti u utočište novo — izvan realne mogućnosti u poeziju. Na takov način gonila je priroda s vječnom svojom protivštinom njega, da stvara oblike pjesničke, ne bi li se njima utješio. Vrelo je gorkoj njegovoj poeziji — bilo neiscrpivo.

Čim moćnije uznemirivaše vidjena protivština duh njegov, tim bolnije plakaše mu duša suze, što no se izlučivahu iz njegove boli, kao što se biserje izlučuje iz sluzi ranjene bisernice. Površna kritika žalila je, što u jednoj od zadnjih zbirki Kranjčevića, u „Trzajima“ nema ništa „nova“, ništa „drugo“, nego uvijek jedno te isto, ono isto, krvavo i bolno srce. No neka promisli čovjek, da se baš tomu „jednom te istomu“ Kranjčević nije mogao oteti — ta ono je živac njegovoj poeziji. Divimo se u Kranjčevića ne idejama njegovim, one sačinjavaju „jedno te isto“ nego oblicima, pjesmama, kojima ih uobličuje. Vječna protivština stara je priča boli od sv. evandjelja do Dantea, do Goetheova Fausta, do Schopenhauerove filozofije, do Tolstojeva kršćanstva, do Kranjčevićeva pesimizma. Ali individualna s o r m a, pod kojom se jedno te isto Dobro i Zlo javlja, toliko je raznolika koliko ima epoha u čovječanstvu, perioda u životu naroda, ljudi u svijetu. Čovjek se ne ponavlja u drugom čovjeku, ali kontagium, koji ih jednako zaražuje, ista je ona tragika protivština. Kranjčevićeva lirika mora da po svojoj idejnoj sadržini i svojem raspoloženju ostaje uvijek ista, ali svršni oblici, u kojima on hvata momente svojih doživljaja — bujni su, raznoliki. U prirodi se izmjenjuje noć i dan. Ta simbolika protivštine dogadja se vječno u novim oblicima. I uvijek im se iz nova divi Heineova gospodjica na morskome žalu, divi se zalazu sunca. Heine ima za to banalnu ironiju — Kranjčević bolni uzdah.

Hoću da izberem od svih pjesama Kranjčevićevih samo jednu, da njome predočim njegovu liriku protivštine. Valja da ovdje zbilja uzmete u ruke njegove „Trzaje“ i da pročitate pjesmu „Mjesečina“. U toj se pjesmi, do tolike snage izvila osobna poezija pjesnikova, da ju možeš vidjeti, čuti, udahnuti. Pjesnik doživljuje tragediju.

Bijele čipkaste grudi pjenušave morske površine, mjesečinom obasjane — to je glavni motiv pjesme — obmanjuju s čeznjom mladića ribara. On žudi, da se baci na ove čipkaste grudi, što pod sobom biserje krije. Tragika nagona što hoće da protivštine izmiruje. Nije tragična ljubav — nego ona obmana, što se požudom zove, žudnjom za nikad nekušanom s r e ć o m: za posjedom širokih čipkastih grudiju i biserja, što se pod njim krije. Da bi se krilo! Kranjčevićeva pojezija nastupa u času — ispunjaja. U času, gdje je ribarsko momče „ne znajući ni sam kako“ bacilo se na čipkaste grudi. Probilo je čarobnu vanjsku napravu,

trglo je zavjesu prirodine tajne, i tisnulo je formu njenu, da s bićem žudnje bude blisko, jedno. Ali

Nespretnim je ovim skokom
Čitav prizor pokolebo.

I razbio je svoju lijepu sanju i na mjesto raja njemu se otvara grob spoznaje, došao je iza ledja Protivštini. Gadno izobličena njegova lješina, tupi glupi smijeh mu se ceri u licu i kazuje slast o kušanoj spoznaji.

A sutradan plivala je
Pod varavom površinom
Silna neka morska psina
S vrlo rijetkim zadovoljstvom.

Smijala se cereć zube
Mjesečini povrh vode
Biserima ispod pjene
I srcima pod čipkama.

Ova Böcklinska nakaza, nakaza užitka i zadovoljna marazma nakon njega, to je oblik, u koga je zavio Kranjčević jednu te istu ideju. On je tu risao s naturalizmom, što je Schiller rekao „idealistički" o mladiću pred božicom pod koprenom u Saisu. Utopljenik Kranjčevićev ima na žudjenu ljepotu novu perspektivu i za to se on njoj ceri i smješka — no smisao toga „rijetkog zadovoljstva" osjeća samo pjesnik — drugi ljudi i dalje vide noću čipkaste grudi na mjesečini i žude biserje ispod nje.

Nespretnim je ovim skokom
Čitav prizor pokolebo
Nu priroda sve je za čas
Opet l'jepo popravila.

Evo vječne i bolne ironije. Evo izmirene protivštine. Evo harmonije Kranjčevićeve poezije, poezije spuštenih krila, staloženih valova, prokanulih suza.

Ovdje je pjesnik uzdahnuo nad tragedijom spolne protivštine. Drugi put ga boli protivština religija, morala, povijesti, društva — vazda mu se ona javlja u novoj koncepciji i vazda mu je poezija uzdah nad spoznajom.

Nije moja pjesan burna u osvetne dane,
Ovako se lišće trese, kada lome grane;
Nije pjesan moja slavulj, kada slavku žudi,
Uzdisaj je ona samo iz ljudskijeh grudi. — —

Kranjčevićeva lirika me sjeća one Klopstockove svemirske tezulje sudnjega dana: Die furchtbare Wage klang, klang. Die furchtbare Wage klang!

No izadjimo iz ukletog kola ove bolne poezije. Budi ona za nama! De mortuis nihil nisi bene.

„HRVATSKO KOLO" (Svršetak)

Medju poučne radnje spada Radićeva „Kako se odgajaju gospodari svijeta". Radnja je ponajviše poučna s toga, što pokazuje, kako se ovakove radnje ne smiju pisati. Zapravo nije rasprava nego referat o nekojim raspravama, što su ih napisali Francuzi (M. Leclerc) o Englezima. Glavna pogrješka referata je u tome, što nije pregledan. Radić vadi iz Leclerca pojedina mjesta, dodaje im onda tumačenja, a više puta i samo nekoliko opaski i naslov. Tako je ta radnja sastavljena od osam poglavlja s ovim naslovima: 1. Što znači ona: „Tko jači, taj kvači", 2. Engleska obitelj mala apsolutistička država, 3. Engleski odgoj

tijela i duha, 4. Engleska škola — djelo engleskoga društva, 5. Uzor prosvijetljene inteligencije, 6. Englesko sveučilište i pučka prosvjeta, 7. Glavna poluga engleske veličine i 8. Engleska, kao uzor kopnenoj Europi.

Kako se već iz naslova vidi, Radić se raspisao slaveći Engleze. To još dakako ne bi bilo tako loše, ali je samo malo čudno, da je to učinio Stjepan Radić, koji je do sada slavio sasvim druge narode. Medjutim tko poznaje publicistički rad Radićev, razumjet će taj veliki skok, uvaži li, da je Radićeva narav takova, te se mora vazda za nekoga oduševljavati. Počeo je kod Čeha, nastavio kod Rusa, prešao Poljacima i sada je kod — Engleza!

Razlika je u tome, što je narode, za koje se je do sada oduševljavao, poznavao barem donekle i sa svojih putovanja, a Engleske nije vidio nego valjda samo na „Landkarti". A to je ipak prilično važno. Jer često su vanjske i svačijem oku vidljive činjenice dosta nepouzdani temelji. Pokazat ću to baš na temelju Radićeve radnje. Na strani 194. (poglavlje: Engleski odgoj tijela i duha.) ističe Radić (po Leclercu) kao prednost engleske škole medju ostalim i to, da se povijest ne uči sustavno. I to ovim riječima „Engleski je učitelj uvjeren, da se ni povijest ne može učiti sustavno; za to naznači djacima, što će čitati . . . a onda ih pušta posvema slobodno. Nekolicina čilih i radinih učenika steče si tako originalno (!) i duboko (?) poznavanje povijesti, ostali ne znaju ništa". Isto tako ističe na toj istoj stranici kao značajno i to da „Materinski jezik uči Englez od osme do dvanaeste godine i onda se više k tomu predmetu ne vraća. I tako veliki broj mladića dolazi na sveučilište, da ne zna pravopisa". Sve to ističe Radić kao značajno, ali i kao nešto dobro i vrijedno, jer u isto doba upire prstom na naše škole i na škole u Njemačkoj i Francuskoj kao na zle primjere, — a nekoliko stranica kasnije (na str. 199.) nabraja medju reformama, što ih je proveo odbor za školske zaklade u Englezkoj i ovu: (točka 4.) „Stara naučna osnova proširena je prirodnim znanostima, p o v j e š ć u, zemljopisom, m a t e r i n j s k i m j e z i k o m i d o m a ć o m k n j i ž e v n o š ć u", čime se očito hoće reći, da su reformatori odlučili više pažnje posvetiti povijesti i materinjskom jeziku.

Jest dakle činjenica i značajna činjenica, da se je u engleskim školama učilo premalo povijest i materinjski jezik, ali ta činjenica nije nipošto dokaz za valjanost i prednost engleskih škola, nego upravo protivno, kako se to vidi iz četvrte točke reforma. Da se je Radić bavio samo malo pedagogijom, nikako ne bi bio isticao medju prednostima engleske škole uvjerenje engleskih učitelja, da je bolje, ako si pojedinci steku samostalno (?)znanje iz povijesti, a da „ostali ne znaju ništa", nego da svi nauče iz povijesti ono, što je najnužnije. A da se je malo više bavio učenjem materinjskoga jezika, ne bi napisao: „Nema više nikakve razlike medju muškim i ženskim spolom . . . ." nego bi rekao: Djevojčice mogu polaziti školu na trošak zaklade, kao što i dječaci . . . .

To nisu nipošto sitna zabavljanja Radićevoj radnji, jer u njoj sve vrvi i vrlo krupnim pogrješkama. Radić citira Leclerca, a onda dodaje citatu svoje misli, ali u tome postupa tako nespretno, tako lakoumno i nesmotreno, da citirano mjesto izgubi pravi smisao i postane ponekuda smiješno. Ne poznavajući školske osnove u Hrvatskoj ni u kojoj drugoj zemlji, ne poznavajući povijesti pedagogije kod nas, niti gdje drugdje, hvali i ističe kod engleskih škola nazore, koji vrijede za

svaku zemlju, za svaku školu i svakoga učitelja, i ako se ne provadjaju često puta kod nas, kao što ni drugdje. Ja ću samo nekoliko ovakovih mjesta iznijeti. Na str. 194. kaže: „No najviše se engleska škola odlikuje time, što je i javno mnijenje duboko uvjereno, a i svaki je učitelj toga mnijenja, da je prva dužnost škole pobuditi zanimanje za nauku i onda to zanimanje toliko razviti i ojačati, da knjiga i nauka omili učeniku za cijeli život. Zato engleski profesor nikada ne krivi učenika, nego sebe, ako vidi, da ga pozorno ne slušaju.“ Radić dakako ne zna, da se ta ista načela o dužnosti škole naučaju danas već na svakoj učiteljskoj školi kod nas, u Njemačkoj, u Franceskoj i po cijelom svijetu i da to prema tomu ne može biti odlikom engleske škole, ali da za to ipak imade u Engleskoj, kao što i kod nas dosta učitelja i profesora, koji i te kako krive učenike, ako ih ovi pozorno ne slušaju. Dužnost škole, pobuditi zanimanje za nauku, ne smije se shvatiti sitničavo, kao da se tu radi o pažljivom slušanju, nego se pod time razumjeva više cilj i svrha škole uopće. A razlog s kojega čestiti profesor kod nas, kao što i u Engleskoj ne će kriviti učenika radi njegove nepažnje prigodom predavanja, ne leži u tome, što je dužnost škole pobuditi zanimanje za nauku, nego u tome, što svaki profesor znade, da ga djaci ne će slušati, ako ne umije dovoljno zanimivo predavati i svoje predavanje začiniti.

Na str. 195. kaže Radić: „I kako se od engleskih učitelja u prvom redu traži, da budu ljudi na mjestu, tako je posvema prirodno . . . . .“, a posvema zaboravlja, da se to isto traži i od drugih učitelja, i ne samo od učitelja, nego od svakoga čovjeka, na cijelom svijetu. Ali dakako, Radić drži, da su i drugi ljudi, a ne samo učitelji u Engleskoj drugačiji, nego recimo kod nas ili gdje drugdje, pa za to mudruje (na str. 189.) ovako: . . . „u engleskoj obitelji nema ni traga onim rodbinskim vezama, koje kod nas Slavena sižu, rekao bih do devetoga koljena i koje svaki rodjak prije smatra izvorom prava, nego vrelom kakove dužnosti. U našoj slavenskoj obitelji ostaje čovjek sam, pa imao najbrojniju rodbinu, čim ga stignu teški udarci života, ali za to ga okružuju sa svih strana sve sami njegovi mili i dragi, ako mu se sreća samo malo nasmije. Englezi ne mare za strice i ujake, za sinovce i nećake, za tete i ujne, za sestrične i bratične.“

Ja bi htio vidjeti onoga engleskoga sinovca, koji ne bi mario za svoga strica, od kojega bi se nadao lijepoj baštini, a isto tako bi me zanimalo saznati štogod potanjega o Englezu čovjeku, koji ne ostaje sam, kada ga zadese teški udarci. Nije nužno pozivati se na „Rasipnika“ ili „Charleovu tetku“ kao dokaze o protivnom nego što Radić tvrdi, nego na čisto obični razbor, koji upućuje, da su ljudi svagdje jednaki, što se tiče takovih stvari, i da je stoga upravo smiješno po osamljenim primjerima zaključivati ovako generalno. Sebičnih i manje sebičnih ljudi imade u Engleskoj, kao što i kod nas i odatle još ne slijedi upravo sasvim ništa.

Ovakovih krivih zaključaka ili zaključaka stvorenih na posve nepouzdanim premisama imade u Radićevoj radnji na pregršte. Ali to sve još ne bi bilo tako strašno, kada u njegovoj radnji ne bi bilo i takovih mjesta, koja su očito protivurječje. Hvaleći Arnoldova „christian gentleman-a“, ističe da je „posvema naravski, da se biblija (u engleskim školama) vrlo brižljivo uči i tumači i da se sveto pismo od svega najbolje znade. Isto je tako za

Engleza naravski, da nitko ne može stupiti ni na sveučilište bez pismenoga ispita iz vjeronauka." „Upliv Arnoldov u tom smislu bio je tako golem, da je danas u engleskoj obitelji i u engleskoj školi glavno pravilo : govoriti apsolutnu istinu. Učenik ne može učiniti veće pogrješke, nego kad laže, od tada nema za Engleza veće uvrede, nego da mu kažeš : liar — lažac". A 18 stranica kasnije, u poglavlju „Glavna poluga engleske veličine" priznaje stidljivo : „U medjunarodnim odnošajima Englezi se ne žacaju nijednoga sredstva, što ga ostali Evropljani upotrebljuju i u svojim stranačkim borbama. Ali medju sobom su Englezi tako značajni i pošteni, te kod njih u istinu na koncu konca mora prevladati ono što je najbolje i najopravdanije".

Ali medju sobom ! . . . Ne sjećam se da sv. pismo pravi gdjegod razlike glede načina borbe. Čovjek, kojemu nije glavno da se sv. pismo samo marljivo čita, borit će se svagdje jednako i pošteno i bit će značajan uvijek. Stoga držim, da je značajnost i poštenje, koje se očituje samo u životu „medju sobom" čisto obična opsjena. Vjerujem, da narod, koji se drži toga principa, može postati „velik" kao i svaki pojedinac, koji mnogo čita bibliju i sveto pismo i marljivo ju tumači, ali ne vjerujem da bi ovakav narod mogao biti u svemu uzorom. Za to teško vjerujem u Radićevu tvrdnju, da se „u Engleskoj jasno pokazalo, da istinitosti nema bez savjesti, a savjesti kod nas Evropljana ne može biti bez kršćanstva u kulturi i vjeri".

Radić uopće ne pazi, kada govori o pojmovima, kao što su : vjera, savjest objektivnost, kultura, liberalizam, kosmopolitizam i trpa mnogo toga u jedan koš. Za njega postoji primjerice francusko-njemački školski sistem, kojemu da smo ilmi robovi. Očito je, da je čuo nešto o školskim sistemima, o praktičnim i humanim naukama, o filozofskim sistemima i sličnom, ali kako si nije dao truda, da se sa svim tim potanje upozna, kadar je ustvrditi na jednom mjestu (Uvod, str. 184.) da je „njemački učitelj pobjedio austrijskog oružnika" (Bismarck je to sasvim drugačije rekao !), a na drugom mjestu, nekoliko stranica kasnije upire prstom na školski sistem u Njemačkoj i Francuskoj (francusko-njemački školski sistem) kao najgore primjere.

Radić bi bio uopće mnogo bolje učinio, da je naprosto preveo pojedine dijelove ili cijelu Leclercovu raspravu, onako kako ju je pisac napisao, ako je već potrebno, da se kod nas sazna Leclercovo mnijenje o Englezima. Onda bi barem upoznali jednu francusku radnju, koju je akademija nagradila (doduše prije više godina !) ali ovako je iz nje povadio pojedina mjesta i garnirao ih na svoj način, tako da sada čovjek nema od cijele radnje gotovo ništa. Ovu zbrku pojmova i očito ne poznavanje mnogih stvari ne može pokriti nikakova glagoljivost i fraza.

Matica bi morala nastojati da iznese u svom almanaku samostalnu i temeljitu radnju o predmetu, kao što je odgoj naroda, i uzor, koji treba nasljedovati. Morala se je obratiti na pisca, koji je boravio u Engleskoj, koji je imao priliku i proučavati na izvoru sve one prilike i kako su postale i kako su se razvile i koji bi onda o svemu tomu izrekao svoj vlastiti sud. Može biti ta radnja onda ne bi bila toliki slavospjev narodu, koji je nama posve dalek, ali bi za to bila tim pouzdanija. A ako nije mogla to, trebala je donijeti dobar prijevod koje objektivne studije o javnom životu i prilikama u Engleskoj.

Upravo radi toga smatram sličnu radnju u drugoj knjizi „Kola“ mnogo vrednijom.

Lončarova „Javno življenje pri Slovencih“ je informativan prikaz, kakovoga smo već davno trebali. Šteta je samo, što je tako kratak i što ne ulazi u tančine, kao što bi bilo nužno buduć je to prvi takav prikaz. Ovakovi prikazi pomogli bi medjusobnom poznavanju daleko više, nego prikazi o literaturi; samo bi ih morali pisati ljudi, koji poznaju potanje i naše prilike, te bi ih mogli mjestimice usporediti, jer sigurno je bilo i kod nas sličnih pojava. Na taj način usjekli bi se čitatelju u pamet pojedini momenti i ličnosti i ne bi mu se sve ukazalo tako novo. Jer treba priznati, da mi, na žalost, daleko premalo pratimo javno življenje naših susjeda, pak bi stoga ovakovi prikazi morali biti pisani tako, da čitatelj što više nauči i zapamti već od prvoga puta. Sličan prikaz nužno bi nam trebao o javnom (političkom i socijalnom) životu Srba i Bugara. Moguće bi nam onda i njihov kulturni, a napose literarni rad bio mnogo jasniji. Lončar je mogao mjestimice zabilježiti u zaporci hrvatski izraz, kod onakovih slovenskih, za koje se može pretpostaviti, da nisu općenito poznati. Time bi se čitanje i razumijevanje jako olakšalo.

Vjekoslav Klaić dotaknuo se u drugoj knjizi „Kola“ „Dvaju svježih grobova“ (Novak-Tomić). Oba nekrologa napisana su toplim osjećajima za pokojnike i ma da su oba pokojnika zaslužila i više nego toplo napisani nekrolog (kritički prikaz rada !), bilo bi i to za prvi mah dovoljno, da se Klaić nije dao mjestimice zavesti strančarskim osjećajima. Tako je osve suvišno citirati u nekrologu Novaku ono pismo Matičinom tajniku Radiću. Iznositi takovu stvar u nekrologu, isto je, kao htjeti se svadjati nad otvorenom rakom pokojnikovom, radi toga čiji je (pokojnik) bio i komu je više pripadao. Ako takova štogod učini koji dnevnik, onda se to takodjer ne može pohvaliti, ali kada se takova pogrješka učini u almanaku, onda ju treba dvostruko odsuditi.

Nema sumnje, da je Novaku učinjena krivica, ali ako ćemo biti pravedni moramo priznati, da su mladi tu krivicu popravili, a nisu je povećali. Drugovi i vršnjaci Novakovi na polju literarnoga rada jedva da su mu i polovicu onoga priznavali, što su zloglasni — mladi. Kao što su kod Gjalskoga, Kranjčevića, Leskovara, Tućića i kod još nekojih istom mladi stali u punoj mjeri isticati sve njihove vrline, tako su to činili i kod Novaka. Ako se medjutim ipak našao tkogod, tko nije bio toga mnijenja, onda radi toga ne pada krivnja na mlade uopće. Da li se je Novak mogao i morao osjećati bliži mladima ili starima, vidi se najjasnije iz njegove ispovijesti, u kojoj se nalazi ovo mjesto: „Ali pozlaćivati život u umjetnosti ne valja. Od toga dolazi razočaravanje, a umjetnost gubi biljeg ozbiljnoga duševnoga rada. Treba upirati prstom — samo umjetnički ! — u rane društva, bez toga ne će biti nikad općeg liječenja socijalnoga zla“.

Tko to mjesto usporedi sa nekim mjestima u predzanjem Novakovom romanu „Zaprekama“ i sa cijelim duhom, koji provejava posljednjim njegovim romanom „Titom Dorčićem“, pa se sjeti predsjednikova govora na matičinoj skupštini, u kojem govori o tome, kako poezija (dio književnosti, cvijet umjetnosti) mora biti nedjeljom medju ostalim danima, kako je svrha umjetnosti poljepšavati i zasladjivati, pa se sjeti nadalje nazora predsjednikova o „la bete humaine“ i tajnikova o psihološkoj analizi, i konačno tko se sjeti Dorine,

koju su nagradili prvom nagradom upravo — stari, njemu će biti jasno, da li se Novak mogao osjećati bliže starima ili mladima.

Mladi se nipošto ne moraju otimati za Novaka. Svojim posljednjim romanom „Titom Dorčićem" on se sam stavio u prve redove mladih i pokazao, kako treba pisati. A to, što je upravo Matica izdala taj roman, ne znači još, da se oni, koji se oko nje kupe, slažu s Novakovim nazorima o umjetnosti i svrsi lijepe knjige. Što oni misle o tome rekao je njihov predsjednik, a najjasnije je to pokazala Marinkovićeva „Dorina" i Radićev reklamni broj Matičina glasa. To troje se posvema slaže, jer u jednom se govori o tome, što se od umjetnosti i literature ište (govor), u drugome se nagradjuje zatraženo (Dorina), a u trećem se izriče hvala i priznanje takovom i sličnom radu.

Te činjenice ne će promijeniti nikakova pisma, pa ni pisma pokojnika.

Jednako treba požaliti, što je u nekrologu o Tomiću iznesen slučaj njegove kandidature za predsjednika Matice Hrvatske i razloge radi kojih nije izabran, jer i u tom iznašanju imade neki ton osobnosti. Drugačije bi se čitalo, kada bi se ovakove stvari iznijele u opširnom prikazu života i rada ovih ljudi, kada bi se ovakove zgode iznijele medju ostalima; ali kada se to čita u kratkom spomenslovu, onda to vazda zvuči, kao neko predbacivanje, zadijevanje i izazivanje — a to je trebalo izbjegavati, već iz obzira spram pokojnika.

U drugoj knjizi „Kola" uvedena je nova rubrika pod naslovom „Književni obzor", u kojem se nalaze slijedeće radnje: „Pregled slovenske književnosti god. 1905./6." od dra. Frana Ilešića, i „Hrvati i Hrvatska u poljskom „Slavenskom Svijetu" od Stjepana Radića.

Ova dva članka ispunjaju dvadeset stranica „Književnoga obzora" i kako se već iz naslova razabire nijesu sretno izabrani (ako je uopće bilo prilike izabirati ?). Prvi je referat iz slovenske književnosti o kojoj je isto „Kolo" prije godinu dana donijelo vrlo opširan prikaz od istoga pisca, tako da se je ovaj put morao ograničiti na prikazivanje samo najnovijih radnja, a drugi je članak posvećen samo jednom časopisu i to jednom dijelu toga časopisa, tako da se cijeli Radićev referat može smatrati više reklamom „Swiatu Slowanskomu" nego li prikazom toga časopisa uopće. No i to bi se još nekako podnijelo, da samo Radić nije i tu tako postupao, te se članak u cijelosti doimlje kao slabo prikrivena agitacija za neke te neke nazore autorove. Evo nekoliko primjera. Prikazujući „slavensko poljsko mišljenje o odnošaju prema Ugarskoj i prema Madžarima" citira ovo mjesto „Slavenskoga svijeta": „Pojam „Ugarska" bijaše i jest zemljopisni, a nipošto narodopisni, a u državi ugarskoj vodili su kroz duga stoljeća slavenski življi odlučniju (?) riječ od živalja madžarskih, koji su stajali na znatno nižem kulturnom stupnju. Predmetom poljskih simpatija bijaše Ugarska kao harmonijska cjelina raznoplemenih narodnosnih elemenata, a nipošto pleme madžarsko, koje se istom kasnije (?) potisnulo naprijed, te tlači narode, nad kojima je dobilo prevlast."

Kad se štogod takova kod nas štampa i citira, onda se to ne može smatrati nego kao agitacija za neke čisto čudne i zasebne nazore.....

Zašto se radije nije sasvim jasno i glasno kazalo, da su Poljaci simpatizovali s Madžarima i zašto su osjećali za njih simpatije, pak bi barem znali na čemu smo. Ovakove gorke istine ne dadu se onda zasladiti izrekom kao što je ova: „Simpa-

tije slavenskom sviješću prodahnutih Poljaka u istinu su neobično duboke i iskrene prema svemu što je hrvatsko. Tko zna, nije li to za to, što je baš današnja Galicija oko Krakova bila prvom domovinom starih Hrvata".....

Još jače se ističu tendencije Radićevog referata iz ovoga mjesta: „Najoriginalnije za nas Hrvate i rekao bih najpoučnije piše Adam Siedlecki u članku „Iz vjerskoga života u Slavenstvu", gdje govoreći o katolicima — u petom svesku — veli za nas Hrvate doslovce ovo: „Izmedju katoličkih slavenskih naroda katolička stvar stoji najslabije kod Hrvata i tu je uopće najmanje vjerskoga života. Nema tu ni jednoga svjetskoga mjesečnika ili tjednika, koji bi se bavio vjerskim stvarima, nema tu ni jednoga takvoga lista, koji bi uredjivali svećenici zajedno sa svjetovnjacima i koji ne bi bio namijenjen samo svećenstvu. (A Scholzova „Prosvjeta" ?) Ni u znanstvenom, ni u književnom hrvatskom svijetu nema onoga, što mi nazivljemo katoličkim krugom i što tako dugo nema značenja, dok sastoji iz samih svećenika. (A „Matica Hrvatska" i „Jeronimsko društvo" ? ?) Takav krug bilo bi teško kod Hrvata složiti, dapače i od samih svećenika (A „Piusverein" ? ? ?)..... Te prilike počela su popravljati dva biskupa, kojima ni njihovi mnogobrojni protivnici ne mogu poreči u istinu stvaralačkoga (!) duha (fala Bogu, prva istina !) To je biskup Mahnić na otoku Krku i nadbiskup sarajevski Stadler".

Adam Siedlecki, a preko njega Stjepan Radić odmah tumače, kako to ta dva biskupa — stvaraju !

„Kad čitaš njihove organe — „Hrvatsku stražu" i „Vrhbosnu" — udara u oči često njihov oštri ton i bezobzirna strogost, poput vojničkih zapovjedi ; jer i ovo su vojskovodje, koji vježbaju svoje redove i koji vole izbaciti iz njih kojega tvrdoglavca, nego mu dati priliku da kvari disciplinu. Iz svakoga broja tih listova ori se kategoričko aut — aut... ne ostavljajući gotovo ni malo slobodnoga kretanja, ne trpeći rasprave, tražeći pokornost bez najmanjega prigovora. Mora biti tako, jer to su prvi koraci u katoličku organizaciju, te na početku treba podredjenima prije svega nadahnuti stegu. Kasnije će se za sigurno promijeniti i taktika, čim se organizacija razvije....."

To je sve dakako vrlo poučno i originalno, samo se pita koju svrhu ima iznašati to u „Književnom obzoru" „Hrvatskoga Kola" ? Žele li gospoda kod Matice, a napose Stjepan Radić, da se u Hrvatskoj još jače razvije boj izmedju klerikalnih i neklerikalnih elemenata (jer o slobodoumlju se i onako više ne može kod nas govoriti)? Zar im se čini da klerikalni elementi imadu premalen utjecaj na sav naš javni život (književnost, kazalište, predavanja itd.), pa bi trebalo da bude veći ? Da to pitanje nije suvišno vidi se iz ovoga mjesta, koje Radić citira takodjer kao vrlo poučno : „Katoličko-socijalna akcija takodjer je vrlo slaba, te nikada ne može naprijed iz svojih početaka. Jednom riječju, svekoliko katoličko udruživanje nije do sada ništa uradilo za pravu katoličku organizaciju.... Možemo se u ostalom nadati, da će se to za malo godina do temelja promijeniti, pa „liberalci" imadu pravo, što se boje „klerikalne poplave!" Ta u istinu prijeti, ali samo njima, a nipošto Hrvatskoj.

Hrvatskoj će to samo koristiti (??) pa bilo jedino tim, što će na krepko djelovanje pozvati tisuće ljudi, koji i onako nikad ne bi radili u liberalnom kolu, nego bi ostali u neradu: hrvatsko društvo (?) dobit će novih narodnih (??) poslenika, a time će ojačati (?) i razgraniti se. Pa zato dapače i s čisto svjetovnoga (?) stanovišta valja biskupsko nastojanje smatrati korisnim za hrvatski narod".

Ja shvaćam, da se Stjepanu Radiću mili danas ovakav način mišljenja o prilikama u Hrvatskoj, ali zašto se onda sakriva za Adama Siedleckoga, zašto ne progovori sam i to sasvim jasno i direktno, jer ovako bismo lako mogli pitati: O, Adame gdje si? . . .

Ako je Radiću do toga da se ovakovi i slični nazori šire u Hrvatskoj, onda bi bilo mnogo bolje da on to učini na kojem drugom mjestu, a ne u „Kolu" što ga izdaje „Matica Hrvatska". Jer ja sam duboko uvjeren, da postoji velik broj Matičinih članova, kojima nipošto nije po volji ovakovo pisanje, jer je strančarsko i izazivlje trvenja. A to valjda nije u programu „Matice Hrvatske".

Ako je komu do tog, da se rehabilituje, onda to ne mora biti baš na trošak Matice, koju su pomogli pridizati i ne katolici i onakovi ljudi, koje Radić-Siedlecki piše „liberalni".

Umjesto da se u književnom obzoru upozna čitača publika s književnim prilikama svih slavenskih književnosti, serviraju joj se na ovakav način nazori jedne političke skupine, a o ostalim književnostima (ruskoj, bugarskoj, češkoj, slovačkoj, srpskoj) nema ni jednoga slovca. Zar je i to prema programu Matice Hrvatske i zadaći, koju je postavio „Kolu" njegov osnivač?

Od ostalih književnosti donio je „Književni obzor" druge knjige „Kola" referate o Henriku Ibsenu iz pera S. Jugovića i o de Amicisu od profesora Lozovine. Ovaj potonji referat tiče se samo jedne knjige de Amicisove (L' idioma gentile), a onda je konačno još jedan referat, kojemu je naslov „Židovstvo kao negatiyni elemenat kulture", a napisao ga je Stjepan Radić.

Kako se iz ovoga vidi „Književni obzor" druge knjige „Kola" je prilično uzahan. U njemu se i ne spominju novije pojave francuske, engleske, skandinavske i još nekojih književnosti, koje su za ostali književni svijet dosta važne. A ipak bi se moglo očekivati, da će se „Književni obzor" almanaka, koji se sprema godinu dana i na to obazrijeti. Nadalje, u tom književnom obzoru nema ni jednoga prikaza, osvrta, ocijene domaćih djela. Ili se zar mislilo, da će to nadomjestiti Hranilovićev prikaz (O najnovijem hrv. pjesništvu) i Radićev iz kojega doznajemo, što se o hrvatskoj književnosti piše u „Svijetu Slavenskom"?

„Književni obzor" druge knjige „Kola" nije samo uzahan nego i prikriven oblacima i maglama, tako da izdavači nisu mogli opaziti gotovo ništa osim židovstva, jezika i Ibsena, o čem bi bilo vrijedno povesti riječ. Isprika, da se je „Glas Matice" bavio domaćim književnim prilikama ne može vrijediti, jer je odbor i sam priznao, da je svrha „Glasa" u prvom redu braniti rad Matičina odbora i uprave i prema tomu je „Glas" list za obranu i eventualno za svadju, izazivanje i slično. A u listu s takovom zadaćom gube i članci, koji se ne bave obranom, svadjom i izazivanjem svako književno značenje. Da to nije tek na laku ruku nabačena tvrdnja, vidjet će svatko, tko samo prolista Matičin „Glas", o čijem će radu „Savremenik" donijeti opširan prikaz.

Ovdje ću samo upozoriti još na posljednju radnju u „književnom obzoru" druge knjige „Hrvatskoga kola" : „Židovstvo kao negativni elemenat kulture". Radić se u toj radnji služi Weiningerovom „Geschlecht und Charakter", iz koje vadi pojedina mjesta jednoga poglavlja (Das Judentum), začinjajući ih na poznati način svojim mislima. Iz toga jednoga Weiningerova poglavlja uspjelo je Radiću „sačiniti" referat od deset stranica s ovim poglavljima : 1. Pojam i važnost židovstva. 2. Židovstvo nema smisla ni za pokretno vlasništvo, ni za državu. 3. Židovstvo je bez morala. 4. Židovstvo ne poznaje individualiteta. 5. Židovstvo i materijalizam. 6. Židovstvo i religija. 7. Zaključak : Svrha židovstva. — Sasvim kao da piše za „Novosti" (onaj naslov i podnaslovi !), a pisano je, kao da to piše Amerikanac Obradović u „Putniku po svijetu".

Radić nas uvjerava (u uvodu), da „Weininger nije ni filosemita, ni antisemita te ne piše ni sentimentalno, kao . . . a nije ni ogorčen kao E. Drumont u glasovitoj svojoj knjizi „La France juive", koja je u par godina doživjela 115 izdanja. Weininger je već u tom originalan, što svoju raspravu o židovstvu tako definuje i ograničuje, da ne može biti povrijedjen ni najveći prijatelj, ni najljući neprijatelj (! ?) Židovstva . . ." Radić je time dao Weiningeru posve lijepu svjedodžbu (dali je ispravna ili ne, to je drugo pitanje!), ali što da se rekne o Radiću, koji na temelju takove radnje sačini novu s naslovom : „Židovstvo kao negativni elemenat kulture" i poglavljima „Židovstvo je bez morala", „Židovstvo ne poznaje individualiteta" itd. ? Kako bi bilo Radiću, da mu tkogod rekne (pa bio to i oštroumniji čovjek, nego što je Weininger), da pripada plemenu, koje je bez morala, koje ne poznaje individualiteta, koje je negativni elemenat kulture? ?

Nije mi svrha, da stavim svaku Weininger-Radićevu na tezulju, da upozorim na tolike odista velike ličnosti u razvoju kulture, koje su potekle od židovskih obitelji, i ostale Židovi do kraja svoga života, nego ću samo istaknuti opće priznatu činjenicu, da je danas već teško govoriti o osebinama bilo kojega naroda ili plemena, ma ono živjelo i na okupu, a kamo tek o Židovima. Cijela je dakle Radićeva radnja dobro proračunani napadaj na osjećaje stanovitih ljudi, a taj je napadaj posve u skladu s ostalim Radićevim pisanjem u toj knjizi „Kola" (citiranje Siedleckoga, „christian gentlemen" i uzvisivanje engleske pseudo religioznosti).

Stoga ja ovdje ponovno tvrdim, da je Radićevo „Židovstvo kao negativni elemenat u kulturi" u drugoj knjizi „Kola" samo (dobro ?) proračunani napadaj. Ulaziti u potanju ocjenu toga napadaja, prikazati pojedina njegova mjesta — nema svrhe, tim više, što se u njemu nalaze tvrdnje i izreke poput ove : „Dokaz, da Žid sam po sebi nema jedinstvenoga karaktera, jest i ovo: Žid ne pjeva".

„Hrvatsko Kolo" dakle ne samo da pogoduje pojedinim strujama i političkim grupama, nego se bavi i napadajima.

Kako se iz ovoga vidi, „Kolo" nije sa rubrikom „Književni obzor" odlučilo služiti književnosti, nego u prvom redu agitaciji, izazivanju i napadajima u stvarima, koje nisu ni malo književne naravi. Članci Ilešića, Jugovića i Lozovine ne mogu toga popraviti, jer i ako su književne naravi, nisu nipošto značajni i odlučni po smjer „književnoga obzora" u „Kolu". To su referati, kako ih svagdje čitamo, bez posebnoga značenja i stoga nije nužno baviti se s njima opširno.

Kada na koncu promotrimo, što je hrvatska književnost dobila u ove dvije knjige „Kola", onda nam se rezultati ukazuju u vrlo lošem svijetlu. U umjetničkom dijelu zastupani su u većini književnici, koji danas više ne podavaju našoj književnosti glavno obilježje. U tom dijelu dominira sentimentalni i frazerski ton, koji je bio značajan za književnost prije 30—40 godina. Zdrave i krepke hrane, nema gotovo nikako. U naučnom dijelu prevladava historija. Prirodne znanosti i socijologija zastupane su slabo. Dok je umjetnički dio prilično jednoličan, u naučnom dijelu imade imena i članaka, za koje se čovjek mora pitati, kako su mogli uči u „Kolo". Prvoj knjizi davaju biljeg Hranilović, Klaić, Risakovićka i Šegvić, a drugoj Marinković, Radić i Hranilović. Da moje mnijenje glede vrijednosti „Hrvatskoga Kola" nije osamljeno, posvjedočit će (osim raznih prikaza u dnevnicima) nekoja mjesta iz opširne ocjene u „Hrvatskoj Smotri" iz pera Milana Ogrizovića. Prikazujući Risakovićkine radnje, kaže: „Ja znam, da će nekoliko tisuća „Matičinih" čitatelja možda s velikom napetošću čitati ovakovu (Persino vjenčanje) stvar, ali onda neka „Matica" udesi još jedan zbornik, koga ne smije nazvati „književni", već najviše „zabavni" — nešto srednje izmedju „funtromana" i književnih proizvoda". Spominjući pjesnike, sudi o nekojima ovako: „— onda su još Ferdo Rožić i Miroljub (A. E v e t o v i ć), skromni svećenici sa još skromnijim stihovima, koji se u svojoj mekoći lijepo čitaju, a onda brzo zaborave; no oni kanda drugih pretenzija i nemaju, već ovako svake godine u koledar ili u koji zbornik priposlati nekoliko varijanta na stare teme".

Ocjenu Berkić-Veberova „Ivana od Pomuka" svršava ovim riječima: „Kad bi bio čovjek zloban (!) mogao bi reći, da su autori htjeli cenzore Matičina odbora iskušati, poznaju li „Salomu". Za Klaićeve „Mile uspomene" tvrdi, da su „Živo pisane i ako s nešto prikrivenom tendencijom", a spominjući Šegvićevu „Genezu najnovijih pojava u hrvatskoj književnosti" piše „Ako redakcija pusti na jednom mjestu kvalificirati jednoga suradnika kao ignoranta i „nepojmljivo" smiona u tvrdnjama (Milčetić contra Šegvić), kako onda na drugom mjestu traži, da držimo što do njegovih tvrdnja o nekim hrvatskim piscima? Medjutim, mi bismo i bez Milčetićeve predosude nazvali Šegvićevu „Genezu" presmionom i neozbiljnom."

No najzanimljivije je kako sudi o Jovanu Hraniloviću. „Tko ne bi znao, da je Hranilović bio takodjer jedan od glavnih sukrivaca raskolu „starih" i „mladih" umačući višeputa svoje pero u žuć, taj bi još ova dva članka u njegovu „Kolu" mogao smatrati onim što nisu, a što hoće da jesu, to jest živom brigom za napredak hrvatske knjige, kojoj prijeti opasnost od tudjinski odgojenih modernista. Uza sve uvjeravanje piščevo ne mogu mu to vjerovati." „Talenat Hranilovićev usahnjuje i kritički i polemički. Stare fraze i stari clichéji ne mogu više da prikriju žalca. A t a j j e ž a l a c : n j e t i t i i d a l j e s v a d j u i z m e d j u M a t i č i n i h i o s t a l i h k n j i ž e v n i k a. Velim: Matičinih i ostalih, jer „starih" i „mladih" nema više. Prikrivati više ove tendencije ne može Hranilović, jer ga — izdaje talenat. Njegov je „osvrt" u najboljem slučaju zbirka amateurfotografija, samovoljno izradjenih i samovoljno razmještenih. Mogao bih kod pojedinih pisaca pokazati, kako im Hranilović djela nije čitao, već ih pozna tek po referatima, više puta po onim običnim, dnevnim, nepotpunim. Kod stranih je autora još moguće ovako „šveflati", ali kod domaćih znači za čovjeka, koji hoće da bude kri-

tičar, nesavjestan posao. U drugoj je knjizi još komotniji. Ovdje je čitajući neke pjesme pribilježio uz put svoje opažaje u formi tendencioznih glosa, malo ih prema staroj metodi porazmjestio, začinio u uvodu — opet prema staroj metodi — „pogledima“ u stranu književnost i tako opet „napisao“ još jedan „osvrt“. Glavno je, da se zadrži stari polemični romon. Hranilović se, da opet govorim s Nietzscheom, navio kao ura i piše... Ali!

Ali nema više smisla ovakovo pisanje u nas, a ne će više ni upaljivati. Bit će to jeka prazna mlina. Nekada je bila opravdana ovakova polemika psihologijski, jer ju je izazvao „strah pred mladošću“, što ga ističe Ibsen u „Graditelju Solnessu“.

A svršava ovako: „Oni koji su nekad mirno čitali pikanterije Kovačićeve, Kumičićeve i Kozarčeve — što su ih ovi poradi ideje ili tendencije djela morali opisati — ne bi smjeli sad uporno i sistematski tražiti dlake u jajetu. To dovodi do smješnosti, kao što je dovelo vrijednoga Baj-Gjuku (u „Hrvatstvu“), koji je uz Šegvića i Hranilovića kao treći u tom kurioznom svećeničkom „kritičarskom“ trolistu — što ga valjda jedini mi Hrvati imamo — koji je postao upravo originalan. On (Baj-Gjuka = O. Slavik) naime direktno traži najpikantnija mjesta — pače i koja nisu najpikantnija, ali su njegovim kondensiranim željama opasna — upiše ih jedno do drugoga i tako ih servira svojim asketskim čitateljima i ne sluteći jadan, koliko je grijeha počinio, koliko je želja izazvao — želja za ovakovim štivom i tako im stvorio najbolju reklamu. Ako su gospoda zaista asketi i ako im je u istinu na srcu briga za „moral“, onda im je ocjena nepravedna, jer je sa staležke i one „fiziologijske“ strane pristrana i njihova se kritika ne može uzeti ozbiljno. Ako li nisu ona čim se grade, onda je još gore, onda glume, onda su — farizeji, a „teško vama farizeji i — književnici.“

Citirao sam upravo ovo mjesto o „svećeničkom kritičarskom“ trolistu, jer je to sud čovjeka, koji se nije nikada isticao u napadajima na svećenstvo zloglasnom „liberalnošću“, koja je Radić- Siedleckomu tako zazorna i jer je taj sud iznesen u smotri, koja nije u sporu s „Maticom Hrvatskom“.

Andrija Milčinović.

SREĆKO ZINDL: NARODNOSNO PITANJE U HRVATSKOJ I SLAVONIJI*

(Svršetak)

Rekoh, da je u gospodarskoj zaostalosti domaćeg hrvatskog i srpskog elementa glavni uzrok nazadovanju toga elementa u razmjeru prema ostalim narodnostima. Iseljivanje, da je posljedica proletarijacije urodjenog elementa, a useljivanje znak gospodarske ekspanzivnosti stranog elementa. Pokušao sam to dokazati potonjim brojčanim podacima i pozvao se u potkrepu naših izvoda na znameniti autoritet dra. Frana Vrbanića. Tu sam naglo prekinuo, pa sam prije nego li nastavim dužan čitateljima, da navedem razlog postupku, koji bi se bez obrazloženja lako mogao smatrati bezobzirnošću i prema redakciji „Savremenika“ i prema njegovim pretplatnicima. Razlog je ukratko ovaj:

* Vide „Savremenik“ str. 257., 359. i 421.

Godine 1895. sastavljena je kod nas statistika gospodarstva sa potanjim podacima s narodnosnog gledišta. Na tu se je statistiku u citiranom predavanju pozvao i dr. Fran Vrbanić i iz nje potiču ondje navedeni podaci. Bilo mi je stalo do toga, da na temelju njezinom donesem obširniji prikaz našeg gospodarskog stanja s narodnoga gledišta, jer i ako je ta statistika već za 13 godina zaostala, o tom ne može biti sumnje, da se je stanje od onoga doba samo na našu štetu pogoršalo. Slika bi dakle bila nepotpuna, ali ne bi bila precrna, te bi se dapače lako dala upotpuniti.

No na svoju žalost morao sam saznati, da te statistike više nema. Prije deset godina bila je složena u zemaljskoj tiskari, njezin je slog kroz godine mirno spavao, ali do štampanja nije došlo — jer bi bilo preskupo. Nevjerojatno doduše i upravo nepojmljivo, da se jedno važno djelo od trajne vrijednosti može radi nekoliko tisuća kruna uništiti, dok se s druge strane vanrednom savjesnošću na finom papiru štampaju vazda za pet do šest mjeseci prekasno mjesečna izvješća o stanju usjeva, tako, da se javnosti u prosincu soapćuje kakvo je bilo stanje usjeva u mjesecu lipnju — što je dakako nakon davno obavljene žetve vanredno važno znati. No fakat je i ja sam se morao sprijateliti s osobitim smislom za štednju, koji se manifestira u razaranju skupocjenog sloga jednog važnog djela.

No kako su na žalost prilike takove, da je naš zemaljski statistički ured faktički samo filialom centralnog statističkog ureda u Budimpešti, koji po njemu priredjene podatke objelodanjuje mnogo prije, nego li naš zemaljski statistički ured, nisam bio izgubio nade, da se je možda hrvatska statistika gospodarstva sačuvala u edicijama centralnog statističkog ureda. Ne znam, je li komu zbilja tako, no ja do te statistike uza sve traženje nisam mogao doći, a traženje je ovo uzrokom, da evo istom sada pristupam k završetku ove radnje, koja time dašto ostaje donekle krnja.

Gospodarski nazadak, gospodarska zaostalost, rekosmo, uzrokom je propadanju našeg domaćeg elementa. No ova gospodarska zaostalost radja opet posljedicama, koje moraju utjecati ne samo na kretanje pučanstva, već i na njegov prirodni porast. Gospodarska zaostalost podržava kulturnu, a ova radja porocima, manama i običajima, koji uništavaju životnu sposobnost naroda.

Drugima je zadaća — mi nismo za to po opsegu ovog članka zvani, niti smo zato strukovno spremni — da ispitaju, u koliko se naša rasa pod gospodarskim i kulturnim nedostacima degenira. No činjenica je, koja je i laiku jasna, da je pučanstvo u mnogim krajevima u bijedi i neznanju upravo zakržljavilo, a kržljava generacija ne može stvarati jaku i za život sposobnu potomčad. Konstatirat ćemo to samo nekojim podacima. Od 100 slučajeva smrti otpada u Hrvatskoj i Slavoniji na pomor djece ispod 5 godina — prema statistici od god. 1906.— 47.9% (županija varaždinska 53·2%, županija zagrebačka 48·6%, virovitička 54.7%) a na pomor djece ispod 7 godina dapače 51% (županija varaždinska 56.9%, zagrebačka 52.3%, virovitička 56.7%). Nasuprot u susjednoj Ugarskoj iznosi postotak pomora djece ispod 5 godina samo 41.9%, a kod djece ispod 7 godine samo 44.6%.

Od 100 živorodjene djece umire u Hrvatskoj i Slavoniji ispod pet godina 31·8, ispod 7 godina 33·8, dok u Ugarskoj odpada na prvu kategoriju 31·4 a na drugu 32·9. Pri tom valja uvažiti, da u Ugarskoj sanitarne prilike nipošto nisu uzorne, da se pravo može prosuditi, u kakvom se stanju mi nalazimo, kad za Ugarskom daleko zaostajemo.

Razmotrimo li prirodni porast pučanstva u Hrvatskoj i Slavoniji po narodnosti, dolazimo do ovih rezultata:

Na hiljadu duša otpadalo je živih parova u prosjeku god. 1901.—1905. kod

Madžara	35.7	Hrvata	39.1
Nijemaca	37.7	Srba	42.1
Slovaka	48.8	Ostalih	33.6
Rusina	53.0		

Pomora otpadalo je na ovo duša kod

Madžara	18.0	Hrvata	27.3
Nijemaca	21.4	Srba	31.4
Slovaka	29.7	Ostalih	17.0
Rusina	25.7		

Porast je dakle iznosio na 1000 duša kod

Madžara	17.7	Hrvata	11.8
Nijemaca	16.3	Srba	10.7
Slovaka	18.5	Ostalih	16.6
Rusina	27.3		

Dok dakle Hrvati i Srbi stoje, što se razmjera poroda tiče, nakon Slovaka na prvom mjestu, stoje kod porasta na posljednjem mjestu medju svim narodnostima

Od 66.348 slučajeva smrti u Hrvatskoj i Slavoniji u g. 1906. otpalo je na

Hrvate	42.413	Slovake	464
Srbe	17.677	Rumunje	27
Madžare	1.701	Rusine	131
Nijemce	2.882	Ostale	1053

To znači, da je od svih slučajeva smrti odpalo na

Hrvate	63.92%	Slovake	0.07%
Srbe	26.64%	Rumunje	0.04%
Madžare	2.56%	Rusine	0.20%
Nijemce	4.35%	Ostale	1.59%

dok iste godine sačinjavaju Hrvati samo 61·01% pučanstva, Srbi 25·20%, Madžari 4·21%, Niemci 5·83%, Slovaci 0·80%, Rumunji 0·04%, Rusini 0·23%, ostali 2.68%. Dok je dakle kod Madžara i Nijemaca postotak pomora daleko niži od postotka, koji sačinjavaju u pučanstvu, dok sebi kod Hrvata i Rumunja daje pomor i njihov postotak u pučanstvu ravnotežu, kod Hrvata i Srba postotak je pomora daleko viši od postotka, što ga sačinjavaju u pučanstvu.

Nije dakle samo iseljivanje i useljivanje krivo, da naš domaći elemenat nazaduje, već su, kako vidimo, tu odlučne i različite životne prilike kod useljenika i autoktonog pučanstva. Pa kako je zadaća gospodarskog rada, da se predusretne iseljivanju i gospodarskoj ekspanziji stranog elementa, tako je velika kulturna zadaća narodnog društva, da prosvjetljivanjem pučanstva popravi životne prilike, koje sprečavaju njegov razvoj. Narodnosno je pitanje i gospodarsko i kulturno, na kojem treba, da što prije i što intenzivnije uzradimo, jer danas — ako se prilike ne poprave — možemo lako izračunati, kad ćemo biti skupa sa Srbima narodnosna manjina u rodjenoj domovini.

VIKTOR CAR EMIN: NOVE BORBE (Svršetak)

XX.

Vjetar je vani nasrtavao sve jače, nebo tamnjelo; nešto nevoljko i umorno uvlačilo se u prsi, u živce, u dušu.

Olga je stojala do prozora u gostinskoj i kroz mutna, znojna stakla gledala u nujan, zimnji dan, u sniježane, daleke planine, u oblake, što se lijeno motaju i guraju.

Očima punim suza a srcem kao omrtvjelim od tuge gledala je i u ono, što nije mogla vidjeti: gledala je sestru, kako tjerana očevom kletvom spješi u nepoznat kraj, medju tudje ljude, u život zagonetan, kao što je zagonetno i ono zimnje umiranje vani...

Poćuti se sama — i duša joj zatuži za nečim, što joj je sada, pobudjeno bogzna čime, donosila davna spomen.

Ona se sjetila majke...

Poput prozirne sjene, stala je daleka, kamena mati preda nju. Ona ju je u svojoj uzbudjenoj mašti gledala, kakova je bila u one prve, kratke, već davno minule dane ranog djetinstva.

A bila je lijepa: svijetla joj je zlatna kosa zaokružila ono fino, bijelo lice, nešto zamišljeno i gotovo uvijek bez osmijeha.

— Majko!... majčice!... šapnu djevojka i učini, kao da će je obujmiti rukama. Ali je lice u majke bilo hladno i mramorno, bez izražaja, bez ljubavi...

I vizija minu, ali je djevojci zastrujila srcem još i življa želja za majkom. Neiskazano je čeznula za njom, za njenom pomoći, za njenim oslonom i tužeći uzdisala:

— Zašto si nas ostavila, majčice?...

U dubokoj noći gubio se dan, kad je ono nestade naglo, nenadano. Otac je plakao i na pitanje djece: gdje je mati? — odgovarao: — Umrla je!

A tako govorili i drugi.

Dugo je za tim uzaznala grubu istinu: mati otišla s drugim, nepoznatim čovjekom, ostavila oca i njih — svoju djecu.

— Hoće li se vratiti? — pitala ona često oca.

A otac odgovarao:

— Ona nije više naša... Ne misli na nju...

Ali ona je i poslije mislila na nju; ona je u svojoj duši brižno čuvala uspomenu na onu lijepu, plavu glavu i čeznula za majkom i čekala ju.

Medjuto se mati nije vraćala. Možda i ne žive više...

— Ah! da je ona tu! —

Da se vrati, sve bi joj prostili, a ona, Olga, pala bi joj prva u naručaj i molila bi je i zaklinjala, da bude ubogome ocu od pomoći...

Suza joj se odronila niz lice i još je s više tuge gledala u oblake, što se motaju i guraju.

Gledala je oblake, ali ih nije vidjela, jer joj je suzna magla zastirala vid.

Tada joj ujedared nešto sine u glavi i kao ptica, što se na povratku k svome gnijezdu hvata prve poznate grane, tako je i njezina misao tražeći oslona silazila

krilu stare prijateljice Tonce. U nje će ona naći okrijepe i savjeta, a toga joj i treba, jer se i suviše toga svalilo danas na njenu klonulu dušu.

— Moram, da joj iskažem... Ona je dobra: naći će riječ utjehe, a možda i upute...

Malo joj odlane, a i u duši joj budne svjetlije.

Netko pokuca na vratima. Ona se trže i podje da otvori.

Bio Joško, otjerani zvonar, starac suhonjav, majušan i pun brazda na obrijanom licu.

U ruci mu je bilo pismo.

— Ovo šalje n a š gospodin...

Ono n a š naglasio je nešto jače, kao da je htio pokazati, te on još uvijek ne pozna drugog „gospodina" osim popa Frana.

— Za oca? — upita ona.

— Za šior Dujma, dà. Bilo ih je više, možda koji dvadesetak. Jedno je bilo i za kapelana, ali ja sam našemu gospodinu odsjekao: — Prije u jamu, nego li preko njegova praga! I tako ga je odnijela Marta. I neka je. Ja ne bih ni za živu glavu. Neka zna!

Starac je neko vrijeme gužvao u rukama kapu, pa se ujedared pokunjio i ne pozdraviv otišao.

Olga pritvori za njim vrata, te se uputi k očevoj sobi.

Dujam se zakopao u svoj naslonjač, glavu ovjesio i ostao nepomičan kao oboren panj.

Lagano pristupi k njemu i trseći se, da svome glasu poda što ljupčiji ton, prousti:

— Ovo je od popa Frana... Hoćete li, da vam ja pročitam?

Tromo kao da bi s velikim trudom dizao starac glavu, pa se zagledao u nju, kao čovjek, koji očito ne shvaća.

Ona ponovi pitanje:

— Pročitaj! — otpovrne muklo a glava mu i opet klone.

Ona razmota pismo i uščita:

Moj Dujme!

Sutra selim, ali do tada sam još u starom domu gazda. Večeras dajem čast: hoću, da vas još jednom vidim u mojoj dragoj sobi — za mojim „historičkim" stolom. Hoću da vas vidim vesele i da vas, ako moguće složim... Ne čudi mi se, Dujme! Zrak je mutan: miriši po zlu vremenu... Ti znaš: nos popa Frana rijetko vara. Još nije prekasno. Da ste jedni, vjerojatno je, da biste i odoljeli, ali ovako: neko amo, neko tamo — očito propast. Ja sam o tome premišljao mnogo, osobito iza one nekidašnje krvave bruke. I evo, rekoh: već se i mrcvare! — Bože, što li će to biti?! Pomolih se, zamislih se i banulo mi onako u glavu: to treba zbližiti, složiti, ujediniti. Za to vas, evo, i pozivljem svih: i stare i mlade. Doći će Sodić, doći će i kapelan i tvoj Petar — a dodji i ti. Tebi teče riječ lijepo i toplo — pa i ja ću nadrobiti štogod. Taknut ćemo ih u živo srce i eto sloge i mira, kako ga je dobri Bog dao ljudima dobre volje. Dodji!

Tvoj

Pop Frane.

Olga dočita i pogleda u oca. On se i opet uvukao u sebe i držao se, kao da više ne misli ni na pismo ni na popa Frana.

— Ako podje, naći će društvo — odlanut će mu, pomisli djevojka, pa natukne ponekud plaho:

— Bit će veselo u popa Frana...

On ne odgovori. Pusti, da prodje nekoliko časova, pa zapita:

— Olgo... oni su ti zacijelo rekli:..

Glas mu je zvučio namrtvo, tužno.

Olgi zadrhta srce. Malo popostane, kao da se bori, pa se na jednom sruši do njegovih koljena, nasloni na njih glavu i zaplače.

— Prostite im, oče!...

On joj zari drhtave prste u mekanu kosu i spustiv glavu, ćutaše. Polako mu se iz ugasla oka odroni suza, pa druga, treća...

A plakala je i ona i on nije nalazio riječi, da je utješi.

Dugo su ostali tako.

Kad je podigla oči, nehote je protrnula videći oca onako slomljena i očajna

— A poravnati se ono mora. Olgo... izvi se iz njegovih usahlih usana glas kao da bi kroz raspuklu žicu.

— Pa poravnat ćemo. Otpustit ćemo Lucu. Radit ću sama... javi se ona gledajući ga s neizmjerno puno sućuti.

— Sirotice moja!... pogladi je on po glavi.

— A imamo i prijatelja. Pomoći će nam...

On se tužno osmijehnu.

— Jadni smo, Olgo... prousti u pô glasa.

— Bit će opet dobro, rekne ona pomislivši na staru Toncu i oko joj zablista pouzdanjem. A vi, produži, podjite do popa Frana... bit će vam lakše.... Hoćete li?

On popostade trenutak. Kao da premišlja. Nešto mu je u to bljesnulo u glavi, jer se ujedared trgnuo i lanuo:

— Ići ću...

U glavi mu je sazrijevala još ne sasvim odredjena odluka; nemirne oči odavale unutarnju rabotu, ali djevojci je to izbjeglo.

— Tako oče!... odobri ona sva radosna. A ja ću medju to do gospe Tonce... da nisam u kući sama... Tužno mi je bez vas...

Živo ga zagrli, pa ustane i izidje iz sobe.

Pridigne se i on. Pruži nogu, ali mu se nekud kao ukočila. I tijelo mu otešćalo... u prsima ga duši. S trudom se dovuče do prozora. Otvori ga: dah čempresa, dah uskopane zemlje i smrti zapahne ga... Pomisli na groblje i u srcu poćuti bol.

Iz daljine dopirala huka mora; vjetar je jačao a oblaci se sve življe i življe motali u zraku taman kao i misli u smućenoj mu glavi.

Kucnulo je ono odsudno: s djelom treba na vidjelo, treba uprijeti prstom na zločinca... na zločinca i njegovog ortaka...

— Ortak! ortak!... drukčije se to ne krsti, šumjelo mu u duši. Ti si mu pomagao, grmjelo u njemu. — Nisam znao... javljao se plahi glas, ali bi ga u

čas nadglušio onaj prvi, jači, gromkiji: — To te ne opravdava. Tudji su ono žuljevi, tudja muka: trebalo paziti, gledati, čuvati...

S polja strujalo ono nešto zemljano, mrtvačko, što je starca podraživalo još i većma.

I on proslijedi optužbama protiv sebe: gnjevio se na svoj mrski nemar, na popustljivost i slaboću, koja je u njegovim očima prelazila već i u nesavjesnost i protiv njega oštrila svoj žalac — protiv samoga njega, tako da na posljetku nije ni vidio drugoga krivca osim sebe...

Baldo je bio samo orudje, kojim ga je kušao djavo.

— Kriv sam — — ja jedini! Neka sudi pravda!

Odmakne se s prozora i lagano, posrćući ušeta se odajom. Slučajno mu pane oko na pismo popa Frana:

— Ići ću... zaintači i sav se podade misli, što je netom sazrijela u njemu. Poći će, kamo ga zovu i iskazati sve: neka mu sude.

Stane i pred očima mu zaigrala sva ona lica što će se domalo okupiti oko prijateljevog stola. Bit će tamo i Sodić — bit će i drugi. A oni će uhvatiti čas i sve izrabiti — — — Bit će zgražanja, iskrenog i himbenog ogorčenja tvrdih odsuda — — neka! ali njemu će biti lakše. Ova mu je tajna na duši kao planina. on mora da je odvali.

Sodić će (čini mu se da ga čuje) tražiti žandare, zatvor, bruku i sramotu — — neka! samo da se to već jednom svrši. Sve će on Dujam navaliti sebi na vrat i što je njegovo i što nije — — samo da se svrši.

A onome drugome neka sudi tko hoće: Bog ili djavo...

Mrak se spuštao, gomile se sjena gonile u zraku i vukle u odaju, dok je sasvim ne zaokupiše.

Dujam pomisli: čas je, da podje. Prigrne topliju kabanicu, turi na glavu šešir, pridje polagano k vratima i otvori ih.

Olga se takodjer spremila da izadje.

— Tako!... zaintači ona s osmijehom, što ga je sama složila na umorne usne. A sad krenimo.

Izidju.

Vani je bilo studeno i vlažno. I mračno bijaše i pusto. Od morske strane dopirala mukla lomljava valova. Vjetar se dizao i probadao sve jače.

Olga je išla i ne dižući očiju na crne stijene kuća mimo kojih su prolazili. Podilazilo ju nemirno pitanje: Što će gospodja Tonca kad uzazna?

On je stupao uz nju sav zguren i s trudom premetao noge na skliskim pločama neravna pločnika.

Eno ih već na mjestu gdje se ulica razdvaja. Gornji ogranak vodi u župni dom, dônji k gospodji Tonci.

Stanu. U okolo ne bijaše nikoga.

— A sada sve misli iz glave i — veselo!... rekne ona obuhvativši ga svega onim svojim toplim pogledom.

On je dohvati za ruku.

— Olgice... možda ti i ne znaš... ali kriv sam i ja... možda najviše...

— Evo i opet... Oče!... usplahiri se ona videći, kako je naglo ublijedio i sav se ustresao.

— On je rekao: svi smo jeli... A tako je i bilo. Ja sam njemu pomagao... Pomagao sam mu svojim nemarom i lakoumljem. Kriv sam. Trebat će okajati...

Ovo je posljednje izrekao, kao da za sebe govori.

Ona se rastuži.

— Oče, ne žalostite me, a ne mučite ni sebe, snuždi se ona i zaplače.

Netko je dolazio.

Starac se naže i poljubi kćer. Još je časkom držao njenu ruku u svojoj, pa kad se prolaznik približi, on joj je stisne jače i bez riječi se otrgne i udalji.

U nje kao da će se raspući srce. Neko je vrijeme gledala za njim, a onda se dršćući na svem tijelu uputila k gospodji Tonci.

Ulicom, kojom je sada udario Dujam, vladaše pun mrak. Bila je pusta, sjetna, s crnim stijenama po strani a mrkim pokrovom nad sobom. Kao grob činjaše se njemu ta tijesna ulica; daha mu je u njoj ponestajalo i snage.

Na jednom se mjestu tlo dizalo i njemu je od toga postojalo sve teže. Noge mu se tresle, sile ga ostavljale; da ne pane, dotetura k zidu i držeći se jednom rukom za srce, a drugom stružući kô pjan čovjek po stijenama, vukao se polako i trudno.

Nešto podalje, na kraju ulice, svjetlucalo se svijetlo. Od onud dohodio živ žamor glasova. Čule se i psovke:

— Djavô im tresao kosti i ne dao im mira, kao što ga ni oni ne daju mrtvima našim

Niz ulicu silazio dječarac.

— Što je ono tamo? zapita Dujam otežući.

— Težak neki prenašao iz groblja kosti, pa mu se nekako vreća otvorila i sve se prosulo na zemlju, rekne dječarac i podje dalje.

Starac poćuti, kao da mu je nešto tupo sunulo u prsi. Još se jače pribio uza zid i pomalo se šuljaše naprijed uklanjajući se pogledima prolaznika.

Do njega dopirale šale:

— Evo, ljudi, kolika kost! Da nije od pokojnoga Trdine!

— Ne dotiči! Vele, da je bio vukodlak.

— Imat će stari okapanja s njime, ako ga noćas ščepa za noge.

— Pa to mu je već navijestio Bariša. A Bariša se u to razumije. Pripovijedaju, da je i sâm od roda vilenjakâ. Mater da su mu vidjeli na metli...

— E, e!

Na desno otvarala se jedna od pokrajnih ulica: još i tjesnija, još i crnja. Dujam zamače u tamu, da ne vidi i ne čuje.

Ali ono mu je svijetlo bilo još uvijek pred očima. On je sve onako posrćući, gledao pred sobom one kosti, kako se prosiplju, zgrću u gomilu, kako se vrte, dižu razlijeću na sve strane i gle, kamo koja pane, tamo nikne koštur, gdje veći, gdje manji. Sila ih je: eno, već se uhvatili za ruke i usplesali se oko njega i cere mu se... I dugonja je jedan medju njima: Trdina! Sav se trese i lomi. Zubi mu cvokoću i kao da reži na nj: — Ovako će djavô i tebe tresti! — —

On se stisnuo k zidu, pa kao čovjek, koga nešto progoni, okretao glavu, zvjerao suludim pogledom uokolo, otvarao usta, gotov da zavapije...

Kako se je dovukao do župnog stana, ne bi znao reći. Isto tako nesvijesno banuo u vežu, uskoracao se uza stube, obsjednut i progonjen onim prikazama...

Na vrhu stuba stane. Nije mogao više. Htio da zove — a to mu grlo odalo nekakav hropac... Nagne se k zidu.

— Bože! — dahne.

Iz sobe dopirali glasovi. Jedan je nadglušivao sve. — Od toga glasa poskočilo mu srce: Sodić — on je...

On ga vidi — tu izmedj koštura. I on se ceri i prstom pokazuje na nj: — Udri tata! urliče kao da je bijes u njemu: udri tata!

Nešto ledeno probi mu čelo, i budne mu, kao da mu se je nečija mrazna ruka zarila u prsi, pa hoće da mu srce iščupa. Već ga evo i trga... Skupiv sve sile, što mu još preostale, odmakne se od zida, pokroči preko praga, mahne rukom prema Marti, koja je dohitila, da vidi, tko to ulazi, uskoleba se, zastenje i grune licem o pod.

— Isuse! — vrisne Marta užasnuta. Ljudi božji, pomozite! — vikala ona kao bez glave.

Priskoči k vratima odaje, gdje je bilo okupljeno društvo, otvori ih i hukne u buku, što ju je dizao Sodić svojim grajanjem:

— Gospodine... za Boga! — —

— Što se dogodilo? prestrašeno će pop Frane, ugledav je onako uzbudjenu i blijedu.

I ne čekajući odgovora istrči na hodnik

— Tko je? Šta je? — dahtaše pop Frane, dok mu oko ne pane na tle, gdje se kao teška gromada pružilo nepomično tijelo staroga prijatelja.

— Dujam! — — zavapi on i klone na koljena do starčeve glave.

Za njim poustajaše i izidjoše na hodnik svi izim Sodića i kapelana, koji, zaokupljeni živahnim raspravljanjem, nisu ni zamjetili, da se nešto vani dogadjalo.

Medju prvima izišao Petar i ugledav na tlima obeznanjenog načelnika viknu od čuda i groze, naže se nada nj, trseći se, da pomogne župniku, koji se trudio, da staroga prijatelja dozove svijesti.

A ostali držahu se uokolo preplašeni, ne znajući, što da urade.

— Mrtav!... dahnu ujedared župnik, podignuv sijedu glavu s Dujmovih grudi.

— Mrtav! — — huknuše svi zgroženi.

Župnik sklopi ruke.

To što su mu sada šaputale usne, nije bila nikakva naučena molitva, već je to bila čitava njegova ojadjena i razboljena duša. I stara ta sirotna duša kao da tuži za prijateljem, koji je, evo, u jednom času odnio sobom jedan život, jednu misao, jednu dobu...

Sve su glave na hodniku bile oborene, svi su šutjeli.

Medjuto se je iz „historičke“ odaje orio Sodićev glas:

— Tko nije uz nas, protiv nas je, à! — što se vama čini?

— Tako je! — otpovrnu kapelan.

— Evo moje ruke! — vikne Sodiću.

— Evo i moje! — —

U isti se čas na suprotnoj stijeni odrazile u svijetlu lampe stisnute njihove desnice...

...Kad je Olga negdje u isto doba stupila pred gospodju Toncu, dobra se starica sva usplahirila videći je onako očajnu i zaplakanu. Ne pitajući ništa, povede je uza stube u odaju, posadi je do sebe na divan i uze da je miri.

— Nešto ti se dogodilo . . .

Kroz plač iskaže joj djevojka svu očevu nevolju, svoju tugu i zebnju. Starica se snebivala od čuda.

— Ma vidji ! ma vidji ! — ponavljala ona. Tko bi bio rekao! . . . Nevaljalac! . . . Jadni naš Dujam ! Pa i ti neboga ! Strašno je to . . . Nego, eto : uredit će se nekako . . .

— Mi smo siromašni . . . a otac slab, strah me je — ubit će ga to . . . dahne Olga i grdna joj se slutnja useli u dušu.

— Ajde, ne plači i ne žalosti se ! Doći će pomoć, hoće. Nešto će se i u nas naći — a drugo u dobrih ljudi. Oni Baldo ! A ti si dobro uradila, ti si došla. Dugo te nije bilo . . . produži s osmijehom — sve tamo od one rasvjete. Petar mi reče, da je to poradi njega . . . Misli, da te je uvrijedio. Da znaš, kako mu je žao . . . A rekla bih ti i još nešto, nego . . . ama neka ti sâm kaže . . . nasmije se Tonca. On će to umjeti i bolje i ljepše . . .

Olga nije više plakala. U licu se sva zapalila, a od neprilike nije znala kamo bi očima.

A nekuda neprilično bilo i starici. Da to nekako sakrije, pridje k prozoru, da vidi otkuda onaj neobičan žagor, što je ujedared zamnio vani. Otvori prozor i val preplašenih, udušenih glasova prelije se u odaju.

Olga nije još razabrala ni jedne riječi, tek poćuti, kako se u njoj nenadno pojačala slutnja. Učini, da će se dići, kad se u isti mah otvore vrata i u odaju bane Petar sav drhtav i blijed na smrt.

Pravo nije ni čula, što je rekô i već se u njoj zatvorio dah, već ju je odbjeglo svijetlo i ona se ukrutila kao leden kamen —

. . . Svijest se vraćala lagano, tužna se slika izvijala još mučnije ; kada se je pak prikazala u potpunoj svojoj žalosti, nebrojene suze zališe blijedo i umorno lice mlade sirotice.

Do nje je klecao Petar i držeći njenu namrtvu ruku u svojoj, govorio je, što mu šaputala duša.

Uljezao i Jure. Na prestravljenoj mu se pojavi čita strahota dogodjaja, što ga je obaznao vani.

Stisnuo se podalje u kutu uz gospodju Toncu, koja mu tiho, jedva čujno priča žalosnu sudbinu nesretnog prijatelja Dujma.

Kapetan je Jure dugo piljio ispred sebe, pa kao da govori za sebe, promumljao :

— Zaman : na uspomeni onakova čovjeka ne smije ostati ni sjenke . . .

— A kako vidim, bili bismo i drugačije dužni, da to uredimo. Ona će — eno — i onako biti naša . . . rekne gospodja Tonca pokazujući glavom na divan . . .

LISTAK

NADGROBNI GOVORI SILVIJU STR. KRANJČEVIĆU

GOVOR JOSIPA MILAKOVIĆA. „Po pučini čamac klizi, u njem voze srce neko, — sustalo je, pa je stalo, lutajući predaleko... Ljubilo je, vidjelo je, gdje se tiču raj i pako; umrlo je prije smrti i sada ga voze tako..." Tri su tome ljeta, što je naslućujući blizinu teška samrtna časa tako probugarila ojadjena pjesnikova duša, a ti sjetni stihovi vraćaju nam se u ovom žalobnom trenutku sa tako teškim bolom u pamet. Ta nuto dragog srca, koje je lutalo predaleko, koje je sustalo i stalo — i koje je umrlo prije smrti!...

Dà, to se srce zanosilo za najvećim idejalima, u njemu živio je svijet velik, tajinstven i nedokučiv, a bogodana bistra pamet i genijalna mašta htjela je skinuti s njega pečat njegovih tajnî — i klonula je, jer je zlosretna boljetica ljutim jadom i čemerom otrovala i onako slabašno tijelo.

Što li je to jadno srce, koje ispunjaše ljubav roditelja i vojna, žarko rodoljublje i duh slobode i koje izgaraše od žive želje za srećom hrvatske grude, pretrpjelo i prepatilo, osjećajući, kako je otešćao barjak, štono je lak i ponosan zavijorio nekoć u snažnoj i mladoj desnici? A tek pomisao na lijepe godinice i na najponosnije muževno doba, kad se istom počinju stvarati prava remek-djela!?

Gle, a to srce, iz kojega bi da planu tolike nove iskre, u kojemu bijaše toliko žara, klonulo je, umrlo je prije smrti! Koliko tragike, koliko gorčine u te dvije tri riječi pjesnikove! Ali koliko tek tragike u gorkoj zbilji!

Teška i dugotrajna bolest otela nam je odista najljepšu knjigu njegovu, a neumolna smrt porobila nas je možda za čitavu literaturu, jer Kranjčević bijaše genij, kakova danas nema možda ni jedan narod na svijetu. On je svojom pjesmom utro nove puteve, otvorio nove vidike i gigantskom snagom svoga duha zadivio i zapanjio ne samo nas Hrvate, nego i slovjensku braću, pa i daleku tudjinu, u kojoj će — kad ga i ona bolje upozna — sinuti hrvatsko ime jačim plamenom, nego li što svijetli po sablji i desnici ruci.

Dà, mi smo ponosni, da je Hrvatska rodila jednog Kranjčevića! Ponosni smo, da bijasmo druzi i suborioci njegovi.

Mrtvi druže i nezaboravljeni prijatelju! Tvoja rana smrt, koju ko i Ti već davno sa zebnjom u srcu naslućivasmo, zavila je u crno ne samo Tvoje milje i omilje, već sve, što hrvatski i slobodno osjeća i misli, a napunjati će tugom i nove naraštaje, koji će Te bolje i poznati i cijeniti.

No nikog ne rastuži ona toliko, kao Tvoje drugove širom naše lijepe hrvatske domovine, kojima si bio dika i perjanica i koji u Tebi gube svog uzornika i prvaka.

Iz bijelog Zagreba, iz naše divne prijestonice, koju si ti sinovljom odanošću ljubio, nuto vijenac cvijeća sa svetom trobojom, da Ti blisne na svježem grobu bratskom suzom priznanja i hvale, ali i neizrecivim bolom.

Nikad neoplakani druže! Bogatu nam namrje baštinu: bogoduhu pjesmu — sve samo suho zlato i kamenje drago. I za to neka je svet barjak, pod kojim si vojevao i koji stoji nepomično i čvrsto i u mrtvoj Ti desnici. A svete bit će nam i one mučeničke kapi znoja, kojima si ga okupao, ono trnje — i zlom kobi raščupana ruža na njemu...

Slava!

GOVOR IVANA A. MILIČEVIĆA. Nedavno smo, mili Silvije, mi hrvatski književnici Bosne i Hercegovine skromno „Beharom" proslavili dvadesetpetgodišnjicu tvoga književnoga rada — a evo nas i danas, gdje slavimo već drugu slavu: sahranjujući tvoje zemne ostanke označujemo komadić mile ti grude hrvatske, da po tebi postane znamenitom svojinom svega naroda, ne da bude samo grob velikom pjesniku, već i da bude klijalište domovinske ljubavi, zanosa i plemenitih pobuda. Slava je ovo naša, jer — kad si već morao dovršiti svoj patnički zemaljski život — nijesi se odijelio od nas, da umreš, već da živeš, dok nam bude hrvatskoga naroda i njegove prosvjete.

Dok si bio medju nama, bio si nam iskren drug i prijatelj, a od danas si nam sjajan ponos, i to ćeš nam trajno biti, jer si bio plamteći pjesnik žarkog otačbeništva, pjesnik jednakosti i demokratizma, pjesnik čovjekova znoja i rada, boli i patnja, pjesnik ništavosti, što te je i do očaja dogonila, — ali si se ipak iz nje znao dignuti do vjere u svemoć vječne pravde, istine i ljubavi. Istinski si pjesnik bio i izgarao si na vatri osjećaja svojih: to je bila žrtva tvoja. Bit će ih, koji ne će razumjeti te žrtve tvoje, pa će te jedni osudjivati, a drugi slabo cijeniti time, što bi te htjeli svojatati za svoje neumjesne svrhe — dok si ti u istinu svojina svega hrvatskoga

naroda i svih njegovih slojeva, čiji su idejali i tvoji idejali bili. Evo i tvoje zadnje pokojište jest simbol tih idejala, jer te je uskočki grad na našem bratskom moru rodio, a Bosna ti otvorila grudi svoje, da te u njima sahrani, da čuva zemne ostanke tvoje i slavu tvoju.

S tobom se, mili pobratime Silvije, opraštam u ime tvojih drugova hrvatskih književnika Bosne i Hercegovine, gdje si — ko u svoj dom — došao da radiš i djeluješ i da radom svojim postaneš jedan od prvih neimara hrvatske sadašnjosti u izgradjivanju narodne zgrade.

Silvije, slava ti

GOVOR LJUDEVITA DVORNIKOVIĆA. Žalobni zbore! U času, kad se slomljena srca spremamo, da majci zemlji predamo smrtne ostanke nezaboravnog nam Silvija Kranjčevića, pristupam i ja, da uspomeni njegovoj isporučim posljednji oprosni pozdrav njegovih drugova po zvanju, — oprosnu riječ učiteljstva Bosne i Hercegovine. Silvije je njemu pripadao, u redovima toga staleža mu je bilo usadjeno njegovo životno stablo, s kojega je rodu u krilo palo onoliko veličajnih i dragocjenih plodova. Ako je istinita riječ, da su veliki pjesnici ujedno učitelji i uzgojitelji naroda, onda mu je naš Silvije bio dvostrukim učiteljem, jer je radio za prosvjetu roda ne samo kao bogoduhi umjetnik, nego i na tvrdoj njivi školskoga rada. Što ga je moglo potaknuti da zakrene na ovu životnu stazu, na kojoj je pronicavim svojim okom mogao lako unaprijed prozrijeti, da je više posuta trnjem, nego li isprepletena ružama? Što drugo nego li poletna njegova duša, ona ista idejalna snaga, koja je onim orijaškim plamenim pramenovima izbijala u njegovim pjesničkim djelima.

Kad je, poletivši ispod kršnog Nehaja sa žala Jadrana, započeo svoj životni put, i našao se brzo, mlad i zanosan na njegovom raskršću, on, koji je hleplo za sjajnim visinama znanja i prosvjete, lako se je sa tog raskršća odlučio za zvanje, koje utire puteve, tim najvišim dobrima ljudskoga nastojanja — on je postao učiteljem.

Počeo je raditi kao učitelj na trgovačkim školama, onim zavodima, koji su imali podavati općenitu naobrazbu odraslijem podmlatku gradjanskog i seljačkog staleža. Idejalna zadaća, a idejalno ju je Silvije i shvaćao i vršio. No njegovoj umnoj snazi otvori se novo, šire polje djelovanja školskim radom, kad je svojim namještenjem na učiteljskoj školi postao učiteljem budućih učitelja, tih prvih lučonoša narodne prosvjete. Pa i onda, kad mu je taj rad prekinut uredničkim djelovanjem na polju lijepe knjige — ni onda se Silvije ne dijeli od učiteljskog zvanja, jer i tu vrši blagotvorno prosvjetnu misiju njegovu. Ta on je kao pjesnik odgojio čitavu generaciju mladih, zanosnih nasljedovatelja svojih. A ova privlačiva, čarobna snaga, kojom je neodoljivo djelovao na poletne duše naših mladenaca, ona snaga kojom je jednako privlačivo djelovao i na svu okolinu svoju — ta je snaga isto tako jaka bila i ondje, gdje je kao nastavnik prelijevao svoju vrelu dušu i poletne misli u srce omladine. Silna vatra njegova genijalnog duha stvorila je od njegovih učenika, poklonike, već samim ličnim dodirom, a od mladog svijeta stvorila je obožavatelje njegove muze. Duh u kojeg je tolika snaga i moć baš na mladenačku ćud i prirodu — takav je duh rodjen za uzgojitelja rodu svomu, svaki njegov dah jest korak naprijed na putu k istini, dobroti i ljepoti. I još je bilo jedno, što je našem Silviju kao nastavniku davalo snagu u prosvjetnom radu — a to je tvrda vjera u uspjeh toga rada. Makar da mu pjesnička djela često ozvanjaju zvucima razočarane i ojadjene duše u prosvjetnom pitanju, neuzdrmane i čvrste je vjere bio u snagu njezinu, a po tom i tvrde vjere u uspjehe nastavničkog rada.

Snaga, koju je crpio tim pouzdanjem i vjerom u prosvjetni rad škole, blagotvorno se je širila na sve one, koji su š njim u dodir dolazili.

Nezaboravni Silvije! Preko dva decenija radio si na nastavnom polju Bosne i Hercegovine, radio si zanosno i iskreno, radio oduševljenjem, poteklim iz snage narodnog genija, koji se je eto do tolike jakosti baš u Tebi razvio. Nemila sudbina trga te iz krila svemu rodu, kida te iz krila Tvoje mile porodice, kida Te napokon i iz redova drugova Tvojih, s kojima si se rame o rame borio. Ne ima nam danas druge utjehe, nego ponos, da si pripadao kao borac za narodnu prosvjetu u naše redove, pače i za budućnost, pogled na Tvoju sjajnu pojavu ostat će pobudom svijesti našeg staleža. Vječni Ti pokoj, mili i nezaboravni druže! Vječna slava i spomen Silviju Kranjčeviću!

BILJEŠKE

SILVIJE STR. KRANJČEVIĆ. Silvije Kranjčević je umro. Umro je do zadnjeg časa vjeran svojim nazorima, svom uvjerenju, kojem je dao izražaja i u jednoj od svojih posljednjih pjesama, štampanoj u ovogodišnjem „Savremeniku“. Naslov joj je: Hristova slika. Kušali

su, da mu se približe oni, koji podigoše „katedralu silnu, divnu", te „odtada sunce nije prodirati više moglo, da Hristovu glavu ljubi od zidova načičkanih i tornjeva ledenijeh". Mislili su, da je nadošao čas, da se na nj bace, kad su ga vidjeli posve shrvana bolešću računajući, kako će posljednje njegove časove, što je boravio medju nama izrabiti u svoje, najblaže rečeno, velelijepe svrhe. Došli su k njemu licemjerno ističući blizinu svoga stanovišta s njegovim. „Ta vi pjevate tako lijepo o našem Isusu !" — jedna će poznata figura sarajevskih ulica. Silvije je ostao postojan ; filozofskim mirom odbijao je ta nametanja. Nije manjkala ni koja fina ironičko-sarkastična primjedba. Zar je i pjesnik „Hristove slike" mogao drugačije da umre, nego vjeran i dosljedan svom nazoru o svijetu. Ta upravo ova pjesma spjevana je u doba, kad je pokojni veliki pjesnik malo gojio nade, da će ostati na životu.

Kad saberem u mislima dojmove od nekoliko godišnjeg općenja s pokojnim pjesnikom, moram da osobito naglasim, da smo s njime izgubili jednog od n a j i z r a d j e n i j i h i n a j p o t p u n i j i h naših ljudi. Teške životne prilike silile su ga, da u praktičnom životu učini po koji kompromis, ali tu je mogao vazda reći ! Tko je bez grijeha, neka se baci kamenom. Pomno je pratio sve savremene moderne pokrete, no nije se uvijek za nje zagrijavao. A sudio je vanredno bistro. Oni, koji su imali sreću, da slušaju njegove sudove o mnogim pojavama naše i tudje knjige, znat će posvjedočiti, kako su umni bili njegovi sudovi. Rado je debatirao o literarnim i političkim pitanjima i to s velikom vervom. Nezaboravne ostat će mi mnoge večeri i mnogi razgovori u prijateljskom krugu, u kojem je Silvije općio. Debate su bile često tako živahne, da bi onaj, koji nije poznavao prisutne i njihov saobraćaj mogao pomišljati, da stoje jedan protiv drugoga : ljuti protivnici.

Pišući ove retke lete mi mišlju jedna uspomena za drugom i kad se sjetim zadnjih dana, pogreba ovog našeg velikog čovjeka, ne mogu se oteti gorkim mislima i čuvstvima. Zar je to bilo sve, što mu iskaza hrvatski narod i njegovi reprezentanti prateći ga na vječni počinak ? Zar mi i opet morasmo pokazati, da ne znamo ni u takovom času dati dostojnu počast onima, koji su zauzimali na našoj kulturnoj njivi prvo mjesto ? Gdje su bili zastupnici prvih naših kulturnih institucija ? Grde li tjesnogrudnosti naših naučnjaka, gadne li književničke koterije, koja nije našla za vrijedno, ni da se javi na glas o smrti velikog pjesnika ! A kamo naši politički krugovi ? Ovamo ste morali svi vi da dodjete ! Prvi vaši reprezentanti morali su, da se poklone mrtvome pjesniku ! I imade još glasova, koji danas publici pričaju, kako je pokojni pjesnik trpio pod teškim bosanskim prilikama ! A molim vas, koji je ikada u javnosti zatražio, kakav korak poduzeo, da se Silvije oslobodi tih spona, da mu se dade u Hrvatskoj takovo mjesto, koje bi najbolje odgovaralo njegovim sposobnostima ? Govori se o prenosu njegova tijela u Zagreb. Zašto ? Zar Silvije leži u tudjini ? Silvije je ovdje živio i radio preko 20 godina, on će ovdje ostati i mrtav. Hrvatski književnici u Bosni živo će raditi, da mu se podigne na grobu dostojan spomenik. Ovamo ćete dolaziti, da mu posjetite grob, da se poklonite njegovoj sjeni ! Bit će to jedna jaka veza izmedju nas i vas, a na korist jednoga i drugoga dijela. *X.*

KNJIŽEVNA IZDANJA I LISTOVI. Uredništvo sarajevskoga „B e h a r a" potaknuto idejom društva hrv. književnika o proslavi dvadeset i pet godišnjice pjesnikovanja Kranjčevićeva izdalo je svečani broj „Behara" u počast Kranjčeviću, koji je kasnije preštampan i izdan kao „S p o m e n s p i s S i l v i j u S t r a h i m i r u K r a n j č e v i ć u". Kako je to zapravo prvi „Spomenspis" Kranjčeviću, koji je priredjen još za pjesnikova života, a od njegovih drugova i najbližih prijatelja, tako te se može smatrati gotovo spomenicom, koju je on sam sankcionirao, prikazat ću ga potanje i na prvom mjestu. Saradnici „Beharovi", medju koje se je brojio i pokojni pjesnik, shvatiše taj spis kao dar pjesniku i svomu drugu. Kada čovjek po njemu lista čini mu se, kao da u duhu prisustvuje tihoj i skromnoj, ali iskrenoj slavi male obitelji, koja se sakupila oko jednoga člana, da mu jednom rekne punim glasom, koliko ga ljubi, koliko ga cijeni. Svaka stranica odiše posebnim pietetom, kojega će potpuno shvatiti samo oni, koji tu obitelj pobliže poznaju.

Njegovi drugovi mu ne mogu učiniti sjajan bogat poklon kao što im srce kaže, ali zato nastoje sakupiti i sažeti sva svoja čuvstva u ono nekoliko riječi, što će mu ih kazati, kada preda nj stupe. Prvi je O s m a n - A z i s, koji se tako rijetko javlja u našoj lijepoj knjizi. Svoje četiri strane naslovljuje imenom — Silvije. Tako su ga zvali... „I radio je i tukao se kroz svijet i živio je..." Osman-Azis se ne rastapa u frazama; iz svakoga redka izbija odana ljubav i duboko uvjerenje. Uz Osmana stao je T u g o m i r A l a u p o v i ć s pjesmom „Pobratimu Silviju", u kojoj je izraženo mnogo do sada prigušivano

čuvstvo. To nije pjesma prigodnica, nego topli stiskaj ruke. Josip Milaković prikazuje na punih petnaest stranica život i rad pjesnikov. Autor taj prikaz nazivlje nacrtom, ali odista je to jedini i prvi do sada napisani potpuni prikaz činjenica. Milaković se nerado upušta u tumačenja nego ponajviše iznosi podatke, koji su mu poznati, a mjestimice se osvrće na nekoje prikazivače (Šrepel, Hranilović, Marjanović) Kranjčevićeva rada. Milaković se dotiče sviju vrsta pjesnikova rada, prikazujući ga u kratkim crtama, pa iznosi osim biografskih podataka i bibliografske, za koje će mu biti zahvalan svatko tko Kranjčevića želi proučavati.

Ljudevit Dvorniković raspravlja o Kranjčevićevoj filozofiji poznatim mirnim i temeljitim načinom. Tumači nam narav Kranjčevićeve filozofije, razloge zašto nam se ona mili, odnošaj pjesnikov kao filozofa spram svijeta i pojava u njem i razlog, s kojega mu poezija nosi titanski, prometejski karakter.

Mirza Safvet pjeva mu pjesmu u kojoj ga slavi kao pjevača slobodne vile, koja ne vodi brige, jesu li joj pjesme „magu ili vragu po ćudi“.. Posebnu pažnju zaslužuje Dlustušev članak „Kranjčević kao nastavnik“. Takav članak jedva bi bio moguć kod nas u Hrvatskoj, jer imademo malo ljudi, koji bi tako iskreno i svesrdice priznali, da nije najveći grijeh, ako kod učitelja — „padeži“ ostanu gladna djeca, a „vremena i načini“ tonu u magluštini, — samo ako školi takova učitelja kraljuju velike misli narodnih umnika. Dlustuš je tuj pokazao kako treba shvaćati pjesnika, koji mora da bude i nastavnik i koji to jest po cijeloj svojoj naravi, nastavnik za cijeli narod kao što i za jednu školu, jedan razred. Ilijić i Katalinić spjevaše svaki po jednu pjesmu, a osim njih i Milaković. Najzanimljiviji je članak pjesnikove supruge Ele, čiji naslov govori sve: Moj Silvije. — Dr. M. Prelog govori o „Novim pjesmama“ Kranjčevićevim (bolje reći o njihovoj visokoj cijeni), a Lj. D. o „piscima i umjetnicima u svojim djelima i u svagdanjem saobraćaju“ osvrćući se pri tom dašto na Kranjčevića i jedan Matošev prigovor.

Ljepšem daru, svježijoj kiti mirisavijega i nepatvorenog cvijeća nego što je ova beharovih suradnika nije se pjesnik sigurno nadao.

Iz bibliografskog dijela „Spomenspisa“ prenosim slijedeće: M. Marjanović pisao je o njegovoj (Kranjčevićevoj) poeziji opširno u „Hrvatskoj misli“, dr. Tresić-Pavičić u „Novom vijeku“, Lunaček u „Obzoru“, a pored toga izašle su mnogobrojne pohvalne kritike i eseji u „Narodnim Novinama“, „Obzoru“, „Agramer Zeitungu“, „Agramer Tagblattu“, „Vijencu“. U karlovačkom „Svijetlu“ (god. XV. br. 8.) studija o Kranjčeviću od M. Marjanovića, u mostarskoj „Zori“ (god. IV. br. X) prikaz „Izabranih pjesama“ od urednika J. Dučića, u „Slovanskom Prehledu“ god. VIII. br. 4. i 5. T. S. Grabowski (Reprezentanti savremene hrvatske literature), u „Moderni Revue“ god. V., svezak X., Vladimir Jelovšek („O novim strujama u Hrvatskoj“), „Brankovo Kolo“, god. XII. D. M. (u „Kratkom pregledu najnovije hrv. lirike“), „Katolički List“ (god. 54.) Ferdo Rožić studija o „Trzajima“, „Hrv. straža“ (god. I. sv. I. i III.), „criticus“ prikaz „Izabranih pjesama“ i „Trzaja“, u „Obzoru“ M. Nehajev, u „Nuova Rassegna“ (1905.) St. Ilić. a poslijednjih dana u „Hrvatskom Pravu“, studiju A. G. Matoš. Na francuskom jeziku pisao je o Kranjčeviću u „L' Humanité Nouvelle“ dr. Ivo Krnic, a na poljskom izašla je nedavno napose opširna studija, što je napisa poznati prijatelj Hrvata Tad. Stan. Grabowski.

Kranjčevića su prevodili na njemački: prof. Druha (Radnika), Lujza de Martini, Ida Fürst, Mavro Spicer i E. Koller. Potonja dvojica izdali su mu pjesme prevedene na njemački u svojim antologijama („Kroatische Lieder und Erzählungen“ Erfurt 1896 i „Kroatische Lieder“, Piersons Verlag, Dresden). Na češki prevodio ga je prof. A. Černi (Jan Rokyta) u „Slovanskom prehledu“ (1900. i 1906. i 1907.). Na talijanski prevodio ga je S. Ilijić (u „Nuovi Rassegni“ — Fiorenca i „Poeziji“ — Milan) i Katalinić Jeretov (u „Il Rinovamento“ i „Nuova Rassegna“). Osim toga prevedene su mu dvije pjesme na madžarski (u „Croatiji“ — Petrović?).

— Ideja „Društva hrv. književnika“, da se dvadesetipetgodišnjica Kranjčevićeva pjesnikovanja proslavi divotizdanjem njegovih pjesama, urodila je još jednim književnim izdanjem, kojemu je predmetom S. S. Kranjčević. A. G. Matoš napisao je u „Hrvatskom Pravu“ prikaz pod naslovom „Za Kranjčevića“, koji je kasnije posebno odštampan. (Str. 29, cijena 30 filira). Matoš se bavi Kranjčevićem ponajprije kao predstavnikom hrvatske duše i pjesnikom svih hrvatskih tragičnosti, zatim njegovim pesimizmom, nezadovoljstvom i sarkazmom. Ocjenjuje njegovu satiru, a onda se opet vraća Kranjčeviću kao najhrvatskijem patriotskom pjesniku, čije su mnoge „pjesme zamišljene u čistom pravaškom duhu historijskog hrvatstva, kojemu ne smeta ni najmanje, osjeća

li se ogrankom ogromne „slavenske lipe". Matošu se čini, da je Kranjčević „već davno odsudio neke naše „modernizme", a napose nagodbenjake i Frana Supila. „Kranjčević je odrješit antimilitarista, ali samo za to, jer danas nema hrvatskoga vojnika i hrvatske vojske...". To su svakako novi pogledi na Kranjčevića, a Matoš misli, da je našao u Kranjčevićevim pjesmama dokaze za te nazore. Matošu se ukazuju simbolima Kranjčevićeve poezije: dijete, suza i radnik, a sredstvima: muzika, ritam i pjesnička retorika, a ne slikarstvo i plastičnost. Prema koncu upozoruje na nekoja mjesta Kranjčevićevih pjesama, koja sjećaju na Šenou, Vojislava Ilijća, Gjuru Jakšića i Preradovića. Altruizam Kranjčevićev sličan mu je Hugovom, a svojim etičnim idealizmom i apstraktnim simpatijama, te shvaćanjem poezije čini mu se Kranjčević najsličniji Kantovcu Schilleru. Matoš citira mjesta, koja bi mogao Jakšić — lijepo potpisati kao svoje, a jedno mu je opet neoriginalna kopija Vojislavovog manira. Svoj prikaz svršava ovako: „Fantazija mu (Kranjčeviću) nije velika, filozofija mu nije originalna, šala mu nije duhovita, ali on je intenzivnošću svojih altruističkih osjećanja, muzikalnošću svog zanosa i divnom hrvaštinom svog demokratskog izraza danas nesumnjivo prva sila u hrvatskoj literaturi". Naslov „Za Kranjčevića" odabrao je autor po svoj prilici stoga, što se nada, da će se sada (prigodom poziva na pretplatu za divotizdanje Kranjčevićevih pjesama, što ih sprema D. H. K.), kada treba pomoći najboljem svom pjesniku, Hrvati naći svi na okupu.

— Prigodom Kranjčevićeve smrti prikazaše mu mnogi dnevnici simpatične prikaze, a „Obzor" i „Pokret" (Marjanović) donijeli su o njemu članke na uvodnom mjestu. Najviše pažnje posvetio mu je „P o k r e t", koji je u nekoliko brojeva imao rubriku † Silvije Strahimir Kranjčević. Ostali zagrebački dnevnici prenijeli su obično iz „Obzora" ili „Pokreta" sve, što su donijeli o Kranjčeviću, a nekoji su iznijeli i posve neispravnih stvari o pokojnom pjesniku, ma da su se mogli, što se tiče podataka o životu i radu pokojnikovom lijepo i obilno poslužiti posebnim izdanjem „Behara" (spomen-spisom). Od domaćih listova, koji ne izlaze u Zagrebu istakoše se ovećim originalnim člancima „Naše pravice" (Zvonimir Devčić), „Narodna Obrana" i „Narodni list" (Kisić?). Od časopisa valja na prvom mjestu istaknuti opću smotru „Z v o n o", koja je dva dana poslije smrti pjesnikove osvanula posvećena u cijelosti (32 stranice) S. S. Kranjčeviću. Cijeli broj ispunjen je prikazom posvećenim Kranjčeviću, što ga je napisao M i l a n M a r j a n o v i ć, a nosi naslov: Silvije Strahimir Kranjčević * 1865. † 1908. Njegove misli i njegove pjesme. Prikaz se raspada na 8 poglavija (Pjesnik nemira — Pjesnik slobodne misli — Pjesnik skepse — Pjesnik rada — Pjesnik suze — Pjesnik o pjesmi — Pjesnikova filozofija — Reasumée).

Milan Marjanović napisao je prije više godina nekoliko opširnih rasprava i prikaza o Kranjčeviću, tako te se može reći, da je on prvi upozorio na veličinu i vrijednost Kranjčevićeve poezije i odao toj poeziji dužnu poštu, koja joj je donle bila uskraćivana ili barem nije bila iskazivana u zasluženoj mjeri. Ma da se od onda nekoliko puta pokušalo pobiti nekoje Marjanovićeve nazore o Kranjčeviću (nekoje su kasniji prikazivači Kranjčevićeve poezije dakako — mučke — pozajmili od Marjanovića) nije se on ni jednoga u bitnosti odrekao, nego ih je tom prilikom samo još jače osvijetlio i učvrstio. Kranjčevićevim brojem „Zvona" Marjanović je učinio posljednu poštu pjesniku Kranjčeviću. Nije čeprkao po Kranjčevićevim pjesmama, nije tražio slična mjesta prije kao što ni sada, nije htio odrediti Kranjčevićeve vrijednosti usporedjujući ga s ovim ili onim pjesnikom, nego je prikazao bit Kranjčevićeve poezije i pjesnikov odnošaj spram pojedinca, naroda i čovječanstva.

— Od stranih listova progovorio je opširnije prigodom Kranjčevićeve smrti praški „Č a s", u kojem je napisao češki pjesnik i prevodilac Kranjčevićev A d o l f Č e r n y referat, u kojem kaže o Kranjčeviću medju ostalim kako slijedi: „Bio je to jedan od onih rijetkih duhova čovječanstva, koji svojim divskim krilima lijeću u najdalje visine i dubine, koji svojim ognjenim zvucima proniču ne samo cijelu historiju i predhistoriju čovječanstva, ne samo cijelu njegovu budućnost do posljednjih dana, nego koji smjelim pogledima proniču u vječnost, koji ne klonu ni pred idejom Boga, ali koji Boga osjećaju sami u sebi. Bio je jedan od Titana čovječanstva".

M.

AKADEMIJE. Prvu spomen akademiju Kranjčeviću priredila je „H r v a t s k a n a p r e d n j a č k a č i t a o n i c a" u Zagrebu, u nedjelju 1. studenoga. Akademiji je prisustvovalo prilično ljudi, ali još iz daleka ne onoliko, kako bi se očekivalo na prvoj spomen-akademiji Kranjčeviću u Zagrebu. Prvi je govorio nar. zastupnik dr. Gj. Š u r m i n. Istaknuo je vjeru Kranjčevićevu u napredak i njegovu ljubav za

slobodu. Dotaknuo se pjesnikovih patnja i borbi, kojima je bio svjedokom za svoga boravka u Sarajevu, u svojstvu nastavnika. J. Štefanac, član hrv. kazališta recitirao je nakon toga vanrednim osjećajem dvije Kranjčevićeve pjesme („Eli, eli iamâ azâvtani" i „Moj dom"), a onda je Milan Marjanović u polsatnom predavanju izložio pjesnikove osebine i misli. Isticao je ponajviše ideal Kranjčevićev, razloživši genezu postajanja toga ideala i njegovu pravu vrijednost.

Drugu akademiju u spomen Kranjčeviću priredila je socijalno demokratska stranka, dne 6. studenoga. Osim predavanja o Kranjčeviću deklamovano je i nekoliko njegovih pjesama.

Dne 14. studenoga priredila je „Matica Dalmatinska" spomen-akademiju Kranjčeviću u dvorani „Hrvatske čitaonice" u Zadru. Prigodnu besjedu rekao je predsjednik „Matice Dalmatinske" R. Katalinić Jeretov, a dr. M. Perković čitao je o životu i radu S. S. Kranjčevića, dočim je Jakov Carić deklamovao četiri Kranjčevićeve pjesme („Vili pjesme", „Heronejski lav", „Zadnja zdravica Hanibala" i „Moj dom").

Djačka društva zagrebačkih srednjoškolaca „Gvozd" i „Vila" priredila su 16. studenoga svečanu akademiju u počast Kranjčeviću, kojoj su prisustvovali i njihovi profesori. Program je bio slijedeći: „Kranjčević i prirodne znanosti", čita djak Peroš, „Život Kranjčevićev", čita djak Demtuš, „Prvi grijeh", čita djak Skoić, „Kranjčević kao pjesnik i filozof" čita djak I. R. Reberski. Osim toga su Dlustuš, Badalić, Herrnheiser i Mageri deklamovali nekoje Kranjčevićeve pjesme ili svoje, a Kranjčeviću posvećene. — Tom prilikom sakupljeno je pretežno medju djaštvom oko 20 kruna za spomenik Kranjčeviću.

U Karlovcu priredjena je akademija 15. studenoga. Predavanje je otvorio hrv. književnik Joza Ivakić, a poeziju Kranjčevićevu i samoga pjesnika prikazao je profesor onamošnje realne gimnazije i pisac Hugo Sedlaček. Pjesme Kranjčevićeve („Gospodskom kastoru", „Eli, eli lâma azâvtani" i „Staru sliku") recitovao je Piškulić. Akademiji je prisustvovalo i mnogo gospodja i gospodjica.

Isti dan priredjena je akademija u počast Kranjčeviću u Vrlici. Akademiju je priredilo društvo „Sloga", a govorili su S. Roca (O životu i radu pjesnikovu i „U zanosu"), K. Kulešić (pjesmu R. Katalinića „Nad odrom S. S. Kranjčevića", „Pred knjigom povijesti naroda moga" i „Guslar"), M. Dropulić („San ili java"), D. Paitoni („Kad mi klone"). — Čisti dobitak namijenjen je nabavi poučnih knjiga za absolvente analfabetskih tečajeva.

Djačko društvo „Osvit" na gornjogradskoj gimnaziji zagrebačkoj priredilo je akademiju Kranjčeviću 21. studenoga. Slavu je otvorio maturant Glaser zanosnim govorom o poeziji Kranjčevićevoj karakteristikom osnovnih misli i nazora pjesnikovih o svijetu. O istomu govorio je šestoškolac Juhn. Maturant Krbek govorio je o „Prvom grijehu" usporedjujući ga s „Faustom", „Manfredom" i „Prvim ljudima" (Preradović). Predsjednik „Osvita" Thaler čitao je raspravu o Kranjčevićevoj filozofiji, a sedmoškolac Šurina predočio je glavne misli pjesnikove fantazijom „On". Osim toga deklamovali su osmoškolci Dimić („Zadnji Adam"), Boitek „Eli, eli . . .") i Griić.

Isti dan prirediše križevačka društva „Sokol", „Narodna čitaonica" i „Zvono" spomen-akademiju Kranjčeviću u Križevcima. Akademiji je prisustvovalo mnogo gospodja, djaka, gradjana i radnika. Akademiju je otvorio potpredsjednik. Za predavanje bio je umoljen Milan Marjanović, koji je na poziv priredjivača došao posebice za to u Križevac. Marjanović je prikazao prve godine pjesnikova života, okoliš u kom je živio, pravac naše literature u osamdesetim godinama i Kranjčevićevo mjesto prema tomu pravcu. Upozorio na moderne nazore pjesnikove i kako su se pod dojmom naših prilika u njemu razvijali poprimajuć sve izrazitiju formu. Označio je mjesto pjesnikovo u našoj knjizi i u našem kulturnom razvitku i njegovo značenje kao predvodnika. — Poslije Marjanovića recitirao je profesor Draganić tri Kranjčevićeve pjesme, a pjevački zbor otpjevao je konačno Novakovu „Domovini".

Napokon je ovih dana priredila starčevićanska omladina u Zagrebu takodjer spomen-akademiju Kranjčeviću.

KRANJČEVIĆ U ČEŠKOM PRIJEVODU.

Najuspjeliji prijevodi Kranjčevićevih pjesama jesu oni, što ih je priredio poznati spisatelj i urednik „Slov. přehleda" prof. Adolf Černy, poznat pod pjesničkim imenom Jan Rokyta, a kao prevodilac Jiří Rubin. On se stade življe zanimati za Kranjčević:vu poeziju nakon

njegovog susreta sa našim pjesničkim prvakom u Sarajevu, gdjeno boravljaše Černý nazad osam godina. Od toga doba pisao je on u više navrata o njemu, a preveo je u raznim listovima ove pjesme:

1. u „Slovanskom přehledu", teč. II., str. 7—12.: „Eli! Eli! lamâ azâvtani?!", „Lucida intervalla" i „Zadnji Adam",

2. u „Slov. přehledu", teč. IIII., str. 149—152.: „Dva barjaka" (Dva prapory), „Misao svijeta" (Mislenka světa),

3. u „Slov. přehledu", teč. X., str. 1—5.: „Mramorna Venus" (Mramorná Venuše), „Al je jepa!" (Ah jak je krásná), „Onda" (Kdysi), „Najljepša pjesma" (Najlepší písen) i „Excelsior"

4. u „Besedy Času" teč. XIII. br. 34. (23. kolovoza 1908.): „Hrist djetetu u crkvi". (Kristus dlteti v chramu) „Iza spuštenijeh trepavica" (Z pod přivřených víček).

5. u „Kvetyma" za g. 1908. sv. II. str. 37—44. prigodom pjesnikove 25-godišnjice: „Snilo mi se herub da sam" (Zdálo se mi že jsem cherub), „Zapad sunca" (Zapad šlunce), „Kad mi klone" (Až mi klesne), „Resurrectio" i „U noći mrtvih" (V noci mrtvých).

Ovi potonji prijevodi stigli su u Sarajevo taman istoga sata, kad je Kranjčević zaklopio za uvijek svoje oči.

Pored toga napisao je Černý u „Hlídki Času" teč. II. br. 45. (4. siječnja 1907.) sastavak: „Silvije Strahimir Kranjčević" i na glas o nenadanoj smrti njegovoj u „Času" (g. XXI. 1908. br. 300. od 31. listopada) vrlo simpatičan nekrolog pun zanosne hvale i priznanja.

Mi smo već dojako mnogo zahvalni našem dragom prijatelju za osobitu pažnju što je posvećuje djelima našega velikana i za plemenito nastojanje da ih popularizuje medju svojim zemljacima, a još će nas više obvezati, kad ugledamo u posebnoj knjizi njegove krasne i tako uspjele prijevode Kranjčevićevih pjesama, što ih već davno pripravlja za tisak. Kad to željno očekivano djelo, koje će odista biti prava literarna pojava, izadje, progovorit ćemo više o tim prijevodima kao i o ostalome radu ove plemenite slavenske duše. *J. Milaković.*

DRUŠTVENE VIJESTI

SAŽALNICE D. H. K. Društvu Hrvatskih književnika prispjele su prigodom smrti Kranjčevićeve sažalnice od T. S. Grabowskoga (u ime slavenskoga kluba) u Krakovu, od Matice Slovenske iz Ljubljane, od Udruženja srpskih književnika i novinara u Beogradu i od nekih djačkih društava sa visokih škola.

Odbor „D. H. K." zaključio je u svojoj sjednici od 3. o. mj. odustati od akcije za prenos Kranjčevića u Zagreb i poduzeti akciju oko sakupljanja prinosa za spomenik Kranjčeviću u Sarajevu.

KNJIŽEVNA OSTAVŠTINA DRA. STJEPANA MILETIĆA. Pred božić izaći će nakladom Društva hrv. književnika zbirka ponajboljih feuilletonističkih radnja prerano preminuloga bivšeg društvenog predsjednika dra. Miletića pod natpisom „Iz raznih novina. Knjiga druga", u redakciji g. Vl. Treščeca-Branjskoga. Kako je autor djela bio stručnjak kazališni bez premca, uz to duhoviti causeur, nema sumnje, da će knjiga naći mnogo čitatelja. *Oni pretplatnici „Savremenika", koji do 15. o. mj. namire pretplatu za ovu godinu, dobit će knjigu uz sniženu cijenu od 1 K 50. a članovi Društva hrv. književnika, uz cijenu od 1 K. ako naruče dopisnicom knjigu kod uprave „Savremenika" do 15. decembra o. g. — U knjižarama prodavat će se djelo po 2 K.*

UPRAVA „SAVREMENIKA" ponovno opominje sve svoje dužnike, da podmire dugove i zaostatke u pretplati. Osim opomena, rasposlala je početkom ovoga mjeseca poštanske naloge (pouzetne listove) na dužnu svotu, te se nada, da će svaki dužnik rado prihvatiti ovu priliku, da podmiri svoj dug. Dužnici, koji tijekom ovoga mjeseca ne podmire svoga duga, bit će bezuvjetno predani odvjetniku, da on to od njih utjera, uz naknadu troška. — Glede pretplate na „Savremenik" za godinu 1909. preporuča se pretplata kod same uprave (dakle ne preko knjižara), jer su onda isključene pomutnje i zakašnjenja.

UREDNIŠTVO primilo je OVE KNJIGE:

Politička povjest grada Rijeke. Tisak riečke dion. tiskare. Rijeka 1907. — Cijena 1 K.

Dr. Vladan Gjorgjević, Istorija srpsko-bugarskoga rata 1885. Knjiga I. Od Pirota do Slivnice. Nova štamparija „Davidović". Izdanje Jov. Kolarca. Beograd 1908.

Ksaver Meško, Na poljani. Slovenska Matica. Sv. 14. V Ljubljani 1907. Cena K 1.40.

Ivan Cankar, Zgodbe iz doline Šent Florjanske. Založil L. Schwentner v Ljubljani. 1908. Cena broš. K 2.—, u platnu K 3.—, s poštom 20 f. više.

Saborski izbori. Zakoni o izboru. Naklada G. Trpinca. Zagreb, 1908. Cijena 20 f.

N. Kolar, Vodstvo Starčevićeve hrv. str. prava i njegovo poštenje. Tisak Fürsta. Zagreb. 1908. Cijena 30 f.

H. Sirovatka, Za domaći obrt i trgovinu. Pučka predavanja (sv. 2.) izdaje Društvo za pučku prosvjetu. Zagreb. 1908.

O. Ber. Markušić, Krvavi behari. Tisak Voglera i dr. Sarajevo. 1908. Cijena K 1.50.

O. I. Markušić i o. B. Škarica, Život i rad J. F. Jukića. Tisak Voglera i dr. Sarajevo. 1908. Cijena 60 f.

I. Pivčević, Pomen Nekolicine Poljičana. Spljet. 1907. Brzotiskom „Narodne tiskare".

I. i J. Pivčević, Nakon sto godina od ukinuća poljičke knežije. Dubrovnik 1907. Srp. dubrovačka štamparija Dr. M. Gracića i dr.

I. Pivčević, O postanku Poljica. (Iz Programa spljetske gimn.) Leonova tiskara. Spljet 1907.

Patrik A. Stechan, Luka Delmege. Roman. Preveo Stj. Širola. Tisak A. Šolca. Zagreb 1908. Cijena K 2.—.

Mark Twain, Kraljević i prosjak. Pripovijetke za odrasliju mladež. Prevela M. Fapkovićka. Zagreb 1907. Naklada Hrv. ped.-književnog zbora.

St. Grudzinski, Lutka. Slika iz gradskog života. Preveo M. Rakoš. Sisak 1908. Naklada J. Dujaka. Cijena 40 f.

Dr. Milan Mayer, Die Landwirtschaft der königreiche Kroatien und Slavonien. Leipzig 1908. Cijena K 3.

Vida Jerajeva, Pesmi. Založil L. Schwentner. V Ljubljani. 1908. Cena broš. K 1.60, eleg. vez. K 2.60, po pošti 10 f. več.

Hugo Krieshaber, Wirtschaftliche Gefahren für Kroatien. Druck von V. Novotni. Zagreb 1908. Preis K 1.—.

Mirko Dečak: Pjesma. Drama u jednom činu. Naklada knjižare M. Breyera, Zagreb 1908. Cijena?

Zvonimir Pužar: U krvi i plamenu. Izvorna pripovijest iz hrvatske prošlosti. Sisak 1907. Tisak i naklada knjižare J. Dujaka. Cijena 40 f.

Ivan Androvič: Nove struje? Drugo popunjeno i popravljeno izdanje. Zadar. 1908

Spiridion Petranović: Varnice. (1904—1907) Crtica knjiga I. Osijek 1908. Tisak hrvatske dioničke tiskare. Cijena 1 K.

Dr. Rudolf Horvat: Borba za Osijek godine 1848—1849. Tisak I. hrv. dioničke tiskare. Osijek 1908.

M. Pravdić: Za ustavne Crnogorce. Zagreb 1908. Tisak dioničke tiskare. Cijena 50 para.

Stjepan Ratković Danevski: Domovini i ljubi. Pjesme. Zagreb. Tisak dioničke tiskare. 1908.

Antun Dobronić: Predavanja iz povijesti i estetike muzike. Drniš. 1908. Naklada piščeva. Stoji 1 krunu.

Dr. Boško Petrović: Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu 1907—1908. Srpska štamparija dra. Svetozara Miletića 1908. u Novom Sadu. Cijena 30 potura.

Izvješće trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu u godini 1907. Tisak C. Albrechta (Maravić i Dečak).

Izvješće kr. realne gimnazije i više trgovačke škole u Zagrebu za školsku godinu 1907—1908. Zemaljska tiskara.

Mjesečni statistički izvještaji. Godina X. Svezak 3. Zagreb 1908. Kr. zemaljska tiskara.

Dr. M. Murko, Kopitar in Vuk Karadžić. Ponatisk iz „Ljubljanskego Zvona" 1908.

Gabriele d'Annunzio, Nevini. (Moderna biblioteka za krunu br. 2.) Izdao M. Malinar. Zagreb 1908.

Dr. Ilija Barbulesko, Rumuni prema Srbima i Bugarima naročito s pogledom na pitanje makedonskih Rumuna. Preveo Sv. Ilić. Beograd 1908. Nova štamparija Davidović. Cena 2 dinara.

Nikola T. Gjurić, Brojevi govore. Štampa srp. štamparije u Zagrebu 1908. Cijena 50 f.

Josip Šebečić, Tri pripovijesti iz muslimanskoga života. Tisak i naklada Gjure Džamonje. Mostar. 1908.

Luigi Pavia, Hissn al-Gebel. Novela arabsko-španjolska. Preveo I. Androvič. Medjunarodna knjižarnica E. pl. Schönfeld. Zadar 1908.

A. P. Čehov, Pripovijesti. Preveo A. Demerec. Izdao M. Malinar (Moderna biblioteka za krunu sv. 5). Zagreb 1908. Cijena K 1 —.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 07468 6067

